ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ
(1821-1971)

ΙΙΝΧ
39 Παν.

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 1971

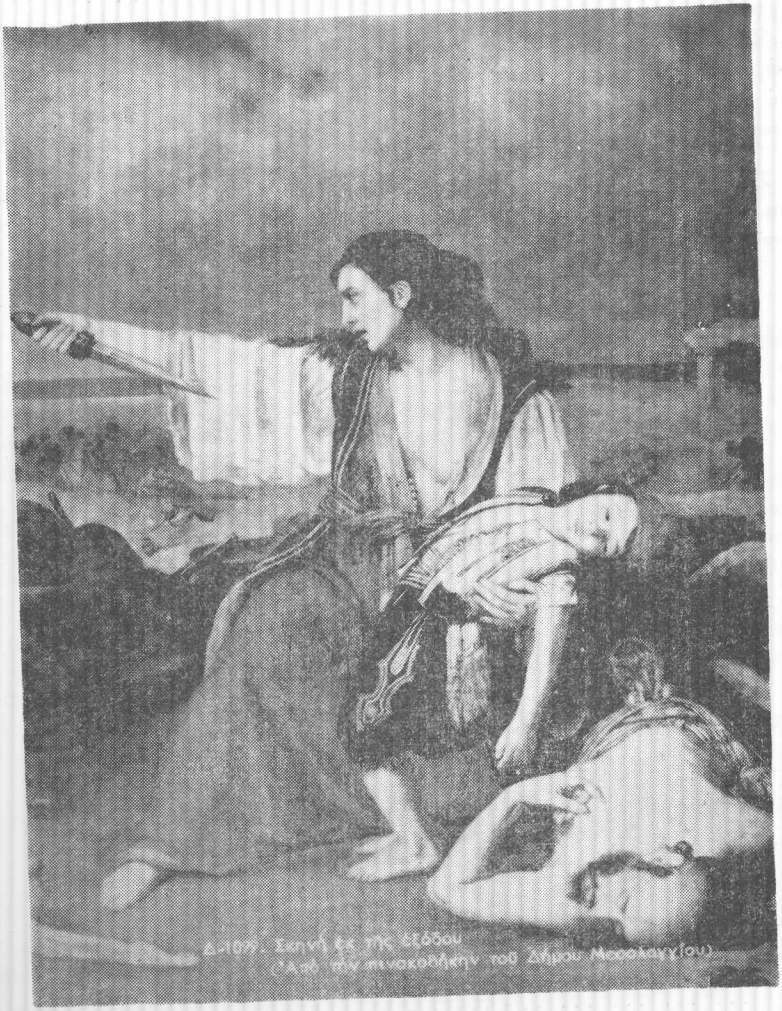
61108

Δρ. Βιβλ. Κύπρου

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σπουδαστήριον Ιστορίας Ν. Χρόνων
Τμήμα: Ξενοδοχείου 1821 - Μεγάλης

Τὸ Σούλι κι' ἂν προσκύνησε, κι' ἂν τούρκεψεν ἡ Κιάφα,
ἡ Δέσπω ἀφέντες Λιάπηδες δὲν ἔκαμε, δὲν κάνει.
Δαυλὶ στὸ χέρι ἅρπαξε, κόρες καὶ νύφες κράζει.

Δ.1899. Σκηνή από την έξοδο
(Από την μνηκοθήκην του Δήμου Μεσολογγίου)

Κατὰ τὴν τρίτη πολιορκία τοῦ Σουλιοῦ οἱ Σουλιῶτες ὁδηγούμενοι ἀπὸ τὸν Φῶτο Τζαβέλλα ἐσημείωσαν σπουδαῖες ἐπιτυχίες. Οἱ μπέηδες τῆς Τσαμουργιᾶς καὶ Ἀρβανιτιᾶς συνεμάχησαν μαζί τους ἔπειτα ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες τους. Ὁ Ἀλῆς ἀντέδρασε μὲ πλεκτάνες καὶ μὲ τὸ χρῆμα. Μπῆκε στὸ Δέλβινο κ' ἔπιασε τοὺς ἓξ Σουλιῶτες ποὺ ἦταν ἐκεῖ σὰν ἐγγύηση τῆς Συμμαχίας. Σκότωσε τοὺς τέσσαρες καὶ ἄφησε ζωντανοὺς τὸν γυιὸ τοῦ Τζήμα Ζέρβα καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ Φώτου, γιὰ νὰ διχάσῃ τοὺς Σουλιῶτες καὶ νὰ κάμῃ ὕποπτους στοὺς συντρόφους των τοὺς δυὸ πολεμάρχους. Ἔστειλε μάλιστα καὶ τὸν Ἀλβανὸ Τσαπάρη ἀπὸ τὸ Μαργαρίτη, γιὰ νὰ μηνύσῃ κρυφὰ ὅτι εἶναι φίλος αὐτῶν τῶν δύο οἰκογενειῶν. Ὅμως ὁ Τζήμας Ζέρβας καὶ ὁ Φῶτος Τζαβέλλας ἔδιωξαν τὸν Τσαπάρη κ' ἔδωκαν ἐντολὴ νὰ γίνῃ κοινὸ μνημόσυνο τῶν ἓξ παλληκαριῶν:

Οὔτε κι' ὁ τύραννος ζωὴ τῶν Σουλιωτῶν χαρίζει
οὔτε Σουλιώτης ζωντανὸς στὰ χέρια του λογᾶται.

Οἱ Σουλιῶτες — κι' ἀνάμεσά τους μάνες κι' ἀδερφὲς τῶν δυὸ ζωντανῶν — συγχώρεσαν τὶς ψυχὲς τῶν δυὸ ζωντανῶν μαζὶ μὲ τοὺς πεθαμένους, ἀφοῦ διαβάστηκε ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία καὶ μοιράστηκαν τὰ κόλλυβα! . . .

ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ

. . . . . .

Πᾶρτε, μανάδες, τὰ παιδιά, παπάδες τοὺς ἁγίους
Ἄστε, λεβέντες, τἄρματα κι' ἀφῆστε τὸ τουφέκι,
σκάψτε πλατιά, σκάψτε βαθιά, ὅλα σας τὰ κιβούρια,
καὶ τἀντρειωμένα κόκκαλα ξεθάψτε τοῦ γονιοῦ σας.
Τούρκους δὲν ἐπροσκύνησαν, Τοῦρκοι μὴν τὰ πατήσουν.

Βεζὺρ Ἀλῆ Πασᾶ,

Χαίρομαι ὅπου ἐγέλασα ἕνα δόλιον· εἶμ' ἐδῶ νὰ διαφεντεύσω τὴν πατρίδα μου ἐναντίον εἰς ἕνα κλέφτην σὰν κ' ἐσένα. Ὁ υἱός μου θέλει ἀποθάνει, ἐγὼ ὅμως ἀπελπίστως θέλω τὸν ἐκδικήσω, πρὶν ἀποθάνω. Κάποιοι Τοῦρκοι σὰν κ' ἐσένα θὰ ᾽ποῦν πὼς εἶμαι ἄσπλαχνος πατέρας μὲ τὸ νὰ θυσιάσω τὸν υἱόν μου γιὰ τὸν ἰδικόν μου λυτρωμόν. Ἀποκρίνομαι, ὅτι ἂν ἐσὺ μοῦ πάρῃς τὸ βουνόν, θέλεις σκοτώσῃ καὶ τὸν υἱόν μου μὲ τὸ ἐπίλοιπον τῆς φαμελιᾶς μου καὶ τοὺς συμπατριώτας μου· τότε δὲν θὰ μπορέσω νὰ ἐκδικήσω τὸν θάνατόν τους. Ἀμὴ ἂν νικήσωμεν, θέλει ἔχω καὶ ἄλλα παιδιά· ἡ γυναῖκά μου εἶναι νέα. Ἐὰν ὁ υἱός μου νέος καθὼς εἶναι, δὲν μένει εὐχαριστημένος νὰ ἀποθάνῃ διὰ τὴν πατρίδα του, αὐτὸς δὲν εἶναι ἄξιος νὰ ζήσῃ καὶ νὰ γνωρίζηται ὡς υἱός μου· ἔτζι προχώρησε λοιπόν, ἄπιστε· εἶμαι ἀνυπόμονος νὰ ἐκδικηθῶ, νὰ πίω τὸ αἷμα σου.

Σούλι - Ἰούλιος 1792

Ἐγὼ ὁ ὠμοσμένος ἐχθρός σου
Καπετὰν Λάμπρος Τζαβέλλας

Ὑψηλότατε Ἀλῆ Πασᾶ, σὲ προσκυνοῦμεν.

Ἐλάβομεν τὰ δυό σου γράμματα καὶ ἐχάρημεν διὰ τὴν ὑγείαν σου. Τὴν ὑποταγὴν ὁποὺ ζητεῖς ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι ἀδύνατον νὰ τὴν ἀπολαύσῃς, ἐπειδὴ τὰ ζωντανά σου παραδείγματα μᾶς παρακινοῦν ὅλους εἰς τὸν ἔνδοξον καὶ ἐλεύθερον θάνατον καὶ ὄχι, ποτέ, εἰς τὸν ἄτιμον καὶ τυραννικὸν ζυγόν! . . .

Ἡ Πατρίς μας ἔχει τέσσαρας αἰῶνας ὁποὺ καυχᾶται διὰ τὴν καλήν της πίστιν, τὴν ὁποίαν πολλάκις καὶ μὲ τὸ αἷμα της ὑπερήσπισε· πῶς λοιπὸν ἡμεῖς τώρα ν' ἀμαυρώσωμεν τὴν δόξαν καὶ ὑπόληψίν της; Ποτέ!

Τὸ νὰ μᾶς φοβερίζῃς ἀδίκως, εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν σου, ἀλλ' οἱ φοβερισμοὶ δὲν εἶναι ἴδιον τῶν μεγάλων ἀνθρώπων· καὶ τὸ ἄλλο· ἡμεῖς δὲν ἐγνωρίσαμεν ποτὲ τὸ χρῶμα τοῦ φοβερισμοῦ, ὅσον ἐσυνηθίσαμεν τὸν ἔνδοξον πόλεμον διὰ τῆς Πατρίδος τὰ δίκαια.

Ὁ Θεὸς εἶναι δίκαιος, ἡμεῖς ἕτοιμοι, ἡ ὥρα περιμένεται νὰ δοξασθῇ ὁ νικητής.

Ὑγίαινε

Πάργα, 19 Ὀκτωβρίου 1798

Ὅλοι οἱ Πάργιοι, μικροὶ καὶ μεγάλοι

Βεζύρη Ἀλῆ Πασᾶ,

Σ' εὐχαριστῶ πολὺ γιὰ τὴν ἀγάπην ποὺ ἔχεις γιατ' ἐμένα· μὸν τὰ πουγγιά σου ποὺ μοῦ γράφεις μὲ τὸν Μπέτσο νὰ μοῦ τὰ στείλῃς, νὰ μὴ μοῦ τὰ στείλῃς, γιατὶ δὲν ξέρω νὰ τὰ λογαριάσω, καὶ δὲν ξέρω τί νὰ τὰ κάνω· μόν' καὶ ἂν ἤξερα, πάλιν δὲν ἤμουν εὐχαριστημένος νὰ σοῦ δίνω οὔτε ἕνα λιθάρι ἀπὸ τοὺς βράχους τῆς πατρίδος μου, καὶ ὄχι νὰ φύγω ἀπὸ τὸ Σούλι διὰ τὰ πουγγιά σου, καθὼς ὅπου φαντάζεσαι. Τιμαῖς καὶ δόξαις, ποὺ μοῦ ὑπόσχεσαι νὰ μοῦ δίνῃς δὲν μοῦ χρειάζονται, γιατὶ εἰς ἐμένα πλοῦτος, δόξαις καὶ τιμαῖς εἶναι τὰ ἅρματά μου, ὅπου μὲ ἐκεῖνα φυλάγω τὴν πατρίδα μου, τὴν ἐλευθερίαν μου καὶ τὰ παιδιά μου, καὶ τιμῶ καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Σουλιώτου καὶ ἀποθανατίζω καὶ τὸ ἰδικόν μου ὄνομα.

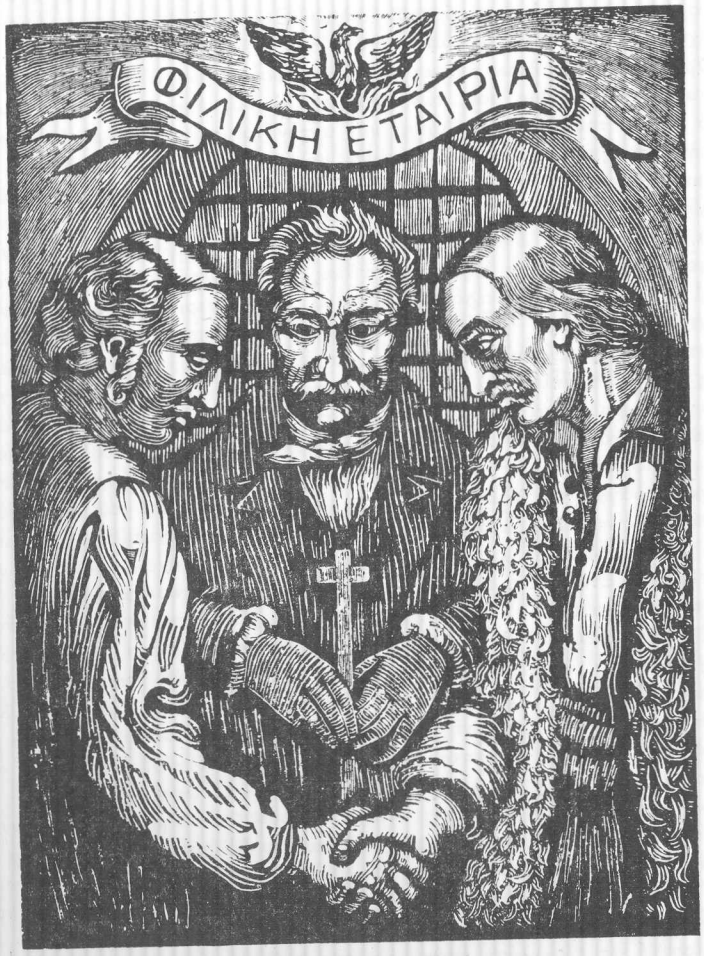
Σούλι 4 Μαΐου 1801

Τζήμας Ζέρβας

Ι

Η ΙΔΕΑ ΤΟΥ '21

« ΟΡΚΟΣ ΦΙΛΙΚΩΝ »

«Ὀρκίζομαι ἐνώπιον τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ οἰκειοθελῶς, ὅτι θέλω εἶμαι ἐπὶ ζωῆς μου πιστὸς εἰς τὴν Ἑταιρείαν κατὰ πάντα. Νὰ μὴ φανερώσω τὸ παραμικρὸν ἀπὸ σημεῖα καὶ λόγους της· μήτε νὰ σταθῶ κατ' οὐδένα λόγον ἡ ἀφορμὴ τοῦ νὰ καταλάβωσιν ἄλλοι ποτέ, ὅτι γνωρίζω τι περὶ τούτων, μήτε εἰς συγγενεῖς μου, μήτε εἰς πνευματικὸν ἢ φίλους μου». «Ὀρκίζομαι, ὅτι εἰς τὸ ἑξῆς δὲν θέλω ἔμβει εἰς καμμίαν ἄλλην ἑταιρείαν, ὁποία καὶ ἂν εἶναι, μήτε εἰς κανέναν δεσμὸν ὑποχρεωτικόν. Καὶ μάλιστα, ὁποιονδήποτε δεσμὸν ἂν εἶχα, καὶ τὸν πλέον ἀδιάφορον ὡς πρὸς τὴν Ἑταιρείαν, θέλω τὸν νομίζει ὡς οὐδέν». «Ὀρκίζομαι, ὅτι θέλω τρέφει εἰς τὴν καρδίαν μου ἀδιάλλακτον μῖσος ἐναντίον τῶν τυράννων τῆς πατρίδος μου, τῶν ὀπαδῶν καὶ τῶν ὁμοφρόνων μὲ τούτους. Θέλω ἐνεργεῖ κατὰ πάντα τρόπον πρὸς βλάβην καὶ αὐτὸν τὸν παντελῆ ὄλεθρόν των, ὅταν ἡ περίστασις τὸ συγχωρήσῃ». «Ὀρκίζομαι, νὰ μὴν μεταχειρισθῶ ποτὲ βίαν διὰ νὰ συγγνωρισθῶ μὲ κανέναν συνάδελφον, προσέχων ἐξ ἐναντίας μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἐπιμέλειαν νὰ μὴν λανθασθῶ κατὰ τοῦτο, γινόμενος αἴτιος ἀκολούθου τινος συμβάντος». «Ὀρκίζομαι, νὰ συντρέχω, ὅπου εὕρω τινὰ συνάδελφον, μὲ ὅλην τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατάστασίν μου. Νὰ προσφέρω εἰς αὐτὸν σέβας καὶ ὑπακοήν, ἂν εἶναι μεγαλύτερος εἰς τὸν βαθμόν, καὶ ἂν ἔτυχε πρότερον ἐχθρός μου, τόσον περισσότερον νὰ τὸν ἀγαπῶ καὶ νὰ τὸν συντρέχω, καθόσον ἡ ἔχθρα μου ἤθελεν εἶναι μεγαλυτέρα». «Ὀρκίζομαι, ὅτι, καθὼς ἐγὼ παρεδέχθην εἰς τὴν Ἑταιρείαν νὰ δέχωμαι παρομοίως ἄλλον ἀδελφὸν μεταχειριζόμενος πάντα τρόπον καὶ ὅλην τὴν κανονιζομένην ἄργητα, ἑωσοῦ τὸν γνωρίσω Ἕλληνα ἀληθῆ, θερμὸν ὑπερασπιστὴν τῆς πατρίδος, ἄνθρωπον ἐνάρετον καὶ ἄξιον ὄχι μόνον νὰ φυλάττῃ τὸ μυστικόν, ἀλλὰ νὰ κατηχήσῃ καὶ ἄλλον ὀρθοῦ φρονήματος». «Ὀρκίζομαι νὰ μὴν ὠφελῶμαι κατ' οὐδένα τρόπον ἀπὸ τὰ χρήματα τῆς Ἑταιρείας, θεωρῶν αὐτὰ ὡς ἱερὸν πρᾶγμα καὶ ἐνέχυρον ἀνῆκον εἰς ὅλον τὸ ἔθνος μου. Νὰ προφυλάττωμαι παρομοίως καὶ εἰς τὰ λαμβανόμενα καὶ στελλόμενα ἐσφραγισμένα γράμματα». «Ὀρκίζομαι, νὰ μὴν ἐρωτῶ ποτὲ κανέναν τῶν Φιλικῶν μὲ περιέργειαν, διὰ νὰ μάθω ὁποῖος τὸν ἐδέχθη εἰς τὴν Ἑταιρείαν. Κατὰ τοῦτο δὲ μήτε ἐγὼ νὰ φανερώσω, ἢ νὰ δώσω ἀφορμὴν εἰς τοῦτον νὰ καταλάβῃ, ποῖος μὲ παρεδέχθη. Νὰ ὑποκρίνωμαι μάλιστα ἄγνοιαν, ἂν γνωρίζω τὸ σημεῖον εἰς τὸ ἐφοδιαστικόν τινος». «Ὀρκίζομαι, νὰ προσέχω πάντοτε εἰς τὴν διαγωγήν μου, νὰ εἶμαι ἐνάρετος. Νὰ εὐλαβῶμαι τὴν θρησκείαν μου, χωρὶς νὰ καταφρονῶ τὰς ξένας. Νὰ δίδω πάντοτε τὸ καλὸν παράδειγμα. Νὰ συμβουλεύω καὶ νὰ συντρέχω τὸν ἀσθενῆ, τὸν δυστυχῆ καὶ τὸν ἀδύνατον. Νὰ σέβωμαι τὴν διοίκησιν, τὰ ἔθιμα, τὰ κριτήρια καὶ τοὺς διοικητὰς τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον διατρίβω». «Τέλος πάντων ὀρκίζομαι εἰς Σέ, ὦ Ἱερὰ πλὴν τρισαθλιὰ Πατρίς! Ὀρκίζομαι εἰς τὰς πολυχρονίους βασάνους Σου. Ὀρκίζομαι εἰς τὰ πικρὰ δάκρυα, τὰ ὁποῖα τόσους αἰῶνας ἔχυσαν καὶ χύνουν τὰ ταλαίπωρα τέκνα Σου· εἰς τὰ ἴδια μου δάκρυα, χυνόμενα κατὰ ταύτην τὴν στιγμήν, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ἐλευθερίαν τῶν ὁμογενῶν μου, ὅτι ἀφιερώνομαι ὅλως εἰς Σέ. Εἰς τὸ ἑξῆς Σὺ θέλεις εἶσαι ἡ αἰτία καὶ ὁ σκοπὸς τῶν διαλογισμῶν μου. Τὸ ὄνομά Σου ὁ ὁδηγὸς τῶν πράξεών μου καὶ ἡ εὐτυχία Σου ἡ ἀνταμοιβὴ τῶν κόπων μου. Ἡ θεία δικαιοσύνη ἂς ἐξαντλήσῃ ἐπάνω εἰς τὴν κεφαλήν μου ὅλους τοὺς κεραυνούς της, τὸ ὄνομά μου νὰ εἶναι εἰς ἀποστροφήν, καὶ τὸ ὑποκείμενόν μου τὸ ἀντικείμενον τῆς κατάρας καὶ τοῦ ἀναθέματος τῶν Ὁμογενῶν μου, ἐπίσης λησμονήσω εἰς μίαν στιγμὴν τὰς δυστυχίας των καὶ δὲν ἐκπληρώσω τὸ χρέος μου. Τέλος ὁ θάνατός μου ἂς εἶναι ἡ ἄφευκτος τιμωρία τοῦ ἁμαρτήματός μου, διὰ νὰ μὴ μολύνω τὴν ἀγνότητα τῆς Ἑταιρείας μὲ τὴν συμμετοχήν μου».

ΔΗΜ. ΓΡ. ΤΣΑΚΩΝΑ
Καθηγητοῦ Παντείου Ἀνωτ. Σχολῆς
Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ - ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ 1821

I

Ἡ ἐξέγερσις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας σημειώνει τὴν ἀρχὴν τοῦ τέλους τοῦ μεγάλου πολυεθνικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἐπὶ αἰῶνας καθώριζε τὴν πολιτικὴν τάξιν εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην· προσέτι δὲ ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βαλκανικῶν λαῶν ἀποδοχῆς τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς ἀδυναμίας νὰ ἀνασχεθῇ εἰς τὸ ἑξῆς ἡ προσαρμογὴ τῆς ἐξελικτικῆς των πορείας πρὸς αὐτὴν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Διὰ τοὺς Ἕλληνας περισσότερον ἐξ ὅλων τῶν Βαλκανικῶν λαῶν ἡ Ἐπανάστασις ὑπῆρξεν ἕνα ἀποφασιστικῆς σημασίας γεγονὸς δεδομένου ὅτι οὗτοι συμμετεῖχον εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας οὐσιαστικώτερον τῶν ἄλλων χριστιανῶν ὑπηκόων της.

Τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε κατορθώσει νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὴν θέσιν, τὰ προνόμια καὶ τὴν ἐπιρροήν του ἐθεωρεῖτο δὲ ὡς θεσμὸς καθαρῶς ἑλληνικὸς παρ' ὅλον ὅτι χάρις εἰς τὸ ἰσλαμικὸν Μιλλὲτ εἶχεν ἀναγνωρισθῇ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον δικαιοδοσία ἐπὶ ὅλων τῶν χριστιανῶν ὑποτελῶν ὡς πρὸς θέματα ἐκκλησιαστικά, ἀσιτκοῦ δικαίου καὶ γενικῆς πολιτικῆς.

Τὸ Πατριαρχεῖον καὶ οἱ κατέχοντες ἡγετικὰς θέσεις εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος Ἕλληνες, ἦσαν διὰ λόγους ἐπιβιώσεως ὑποχρεωμένοι νὰ ἀποβλέπουν περισσότερον εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἐξέλιξιν τῶν δύο ἐθνῶν εἰς μίαν Τουρκοελληνικὴν δυαδικὴν Αὐτοκρατορίαν παρὰ εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς μικροῦ ἐθνικοῦ Κράτους. Εἶχον ἤδη διαγνώσει τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς κοινωνίας καὶ ἠπείλει νὰ σαρώσῃ τὸν μεταβυζαντινὸν πολιτισμὸν ὁ ὁποῖος ἐταυτίζετο ἁπλῶς μὲ τὸν χριστιανικόν. Δι' ἕνα ἐθνικὸν κράτος ἦσαν ἕτοιμοι οἱ Ἕλληνες νὰ θυσιάσουν τὴν πνευματικῶς καὶ συχνὰ ἀκόμη πολιτικῶς ὑπερέχουσαν θέσιν των εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην. Ἀλλὰ τὰ αὐτὰ ἰδανικὰ περὶ ἑνὸς εὐρυτέρου κοινοῦ Κράτους καὶ μιᾶς προνομιακῆς θέσεως τῶν Ἑλλήνων κατέρρευσαν ὁριστικῶς μὲ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν τοῦ 1922. Ἡ σύγκρουσις τῶν ἀπόψεων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ἐθνικοῦ Κράτους ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου μιᾶς πολυεθνικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας ἡ ἡγεσία θὰ περιήρχετο μίαν ἡμέραν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων, παρέμεινεν ὡς ζήτημα πνευματικῶς ἀνοικτὸν κατὰ τὸν χρόνον τῆς προετοιμασίας τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Μόνον ἡ ἰσχὺς τῶν στρατιωτικῶν γεγονότων καὶ ἡ ἐπιρροὴ τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων ἄφησαν νὰ φανῇ μία καθαρῶς ἐθνικὴ λύσις ὡς ἡ μόνη δυνατή.

Ἡ προπαρασκευὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἶναι ἔργον τῆς Φιλι-

κῆς Ἑταιρείας, ἑνὸς μυστικοῦ συνδέσμου ὁ ὁποῖος εἶχεν ἱδρυθεῖ τὸ 1814 εἰς Ὀδησσόν. Ἀρχικῶς ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχε ἀστικὸν χαρακτῆρα. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅμως ὅτι ἐν ἔτος πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὴν διοίκησιν τῆς Ἑταιρείας ἀνέλαβαν μερικοὶ Φαναριῶται Ἕλληνες, τῶν ὁποίων ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄνοδος κατέστη δυνατὴ διὰ τῆς στενῆς μετὰ τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους συνεργασίας. Ὁ Ὑψηλάντης, ἐπίτιμος ὑπασπιστὴς τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου, ἀνέλαβε τὴν στρατιωτικὴν ἡγεσίαν τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὰς ἡγεμονίας τῆς Μολδαβίας καὶ τῆς Βλαχίας. Ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας ἦτο μία πανβαλκανικὴ ἐξέγερσις κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς κυριαρχίας. Οἱ ἀστοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἑταιρείας εἶχον ἀντιληφθῆ τὴν πανβαλκανικὴν δημοκρατικὴν ἐπανάστασιν, ἡ ὁποία θὰ ἐπέτρεπε τὸν ἐξευρωπαϊσμὸν τῶν Ἑλλήνων, ὡς ἀνάλογον πρὸς τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν.

Οἱ Φαναριῶται ἡγέται τῆς ἑταιρείας ἀπέβλεπαν εἰς μίαν πανβαλκανικὴν ἐξέλιξιν ἥτις, διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς πεφωτισμένης Ἀπολυταρχίας θὰ κατέληγεν εἰς μίαν δυαδικὴν Τουρκο-ἑλληνικὴν Αὐτοκρατορίαν. Θὰ ἠδύνατό τις λοιπὸν νὰ ὁμιλήσῃ περὶ ἐλλείψεως ἐσωτερικῆς συνοχῆς τῆς Ἐπαναστάσεως ἡ ὁποία ἐνεφανίζετο διεσπασμένη εἰς δημοκρατικὰς δυνάμεις καὶ εἰς φεουδαρχικὰς τοιαύτας, ἐμφορουμένας ὑπὸ τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ.

Εἰς τὸν διχασμὸν τοῦτον τῶν σκοπῶν ἔγκειται μία τῶν βασικωτέρων αἰτιῶν τῆς ἐλλειποῦς ἐσωτερικῆς ἑνότητος τοῦ νέου Κράτους καὶ τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Τὸ Ὀθωμανικὸν κράτος εἶχεν ἐξασθενίσει πράγματι λόγῳ τοῦ μειονεκτοῦντος συγκεντρωτικοῦ συστήματος Διοικήσεώς του. Αἱ κεντρόφυγες δυνάμεις ἔγιναν ἐμφανέστεραι κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων κατέστησε τὴν Αἴγυπτον ἕνα σχεδὸν κυρίαρχον κράτος.

Οἱ ἐντόπιοι ὀθωμανοὶ φεουδάρχαι ἐξ ἄλλου ἐπεξειργάζοντο σταθερῶς τὴν ἀνεξαρτησίαν των ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Συγχρόνως οἱ Σέρβοι, Βόσνιοι Ρουμάνοι καὶ Κοῦρδοι, Ἀρμένιοι καὶ Ἄραβες ἐσυνέχιζαν τὴν ἀντίστασιν. Αὐτὸς ὁ κατακερματισμὸς τῶν Ὀθωμανικῶν δυνάμεων ἐνίσχυσε τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Μόλις ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἰς τὴν Ἀλβανίαν ἐπεδίωξε τὴν βοήθειαν τῶν Ἄγγλων καὶ τῶν Ρώσσων, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη τοῦ ἐκήρυξε τὸν πόλεμον.

Ἄσχετα πρὸς τὴν πολιτικὴν αἰτίαν, οἱ τρεῖς μεγάλοι τουρκικοὶ πόλεμοι τῶν ἐτῶν 1770—1808 συνετέλεσαν ἐμμέσως εἰς τὸν κλονισμὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους εἰς τὰ Βαλκάνια διότι αἱ προσδοκίαι ἀπελευθερώσεως τῶν βαλκανικῶν λαῶν ἐνισχύθησαν ἐκ τῶν ἀντιστασιακῶν κινημάτων τῶν ἐνόπλων ὁμάδων.

Ὅλα αὐτὰ δὲν συνέβησαν εἰς μίαν στιγμὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐγίνετο αἰσθητὴ ἡ ρωσικὴ πίεσις ἐκ Βορρᾶ, ἐνῶ οἱ Ναπολεόντειοι πόλεμοι ἠπείλουν τὴν ἑνότητα τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτος. Ἐφεξῆς οἱ Ἕλληνες ἐναπέθεταν τὰς ἐλπίδας των δι' ἀνεξαρτησίαν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν Ρωσσίαν, τὴν ναπολεόντειον Γαλλίαν καὶ τελικῶς εἰς τὴν ἐνδιαφερομένην διὰ τὴν διατήρησιν τῆς πρωτοκαθεδρίας εἰς τὴν Μεσόγειον, Ἀγγλίαν. Αἱ τρεῖς αὐταὶ Δυνάμεις παρέμειναν μέχρι τοῦ 20οῦ αἰῶνος, οἱ βασικοὶ παράγοντες διαμορφώσεως τῆς πολιτικῆς ἐν Ἑλλάδι.

Αὐτὰ ταῦτα τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ κόμματα ὑπῆρξαν κατὰ κάποιον τρόπον ἀποκλειστικῶς ὁ ἀντικατοπτρισμὸς αὐτῶν τῶ νΔυνάμεων, τῶν πολιτικῶν συμφερόντων καὶ ἰδανικῶν των.

Τὰς ἑλληνικὰς ἐλπίδας ὡς πρὸς τὴν στάσιν τῆς Ρωσσίας ἐστήριζαν ἡ κοινὴ πίστις καὶ αἱ κοιναὶ ρίζαι τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ

Βυζαντίου. Οὐδέποτε διεκόπησαν αἱ μετὰ τῆς Ρωσσίας στεναὶ θεολογικαὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ - πολιτικαὶ σχέσεις. Ἐκτὸς τούτου ἡ Ρωσσία ἐνεφανίζετο ὡς ἡ χώρα, ἥτις δυναμικώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἤσκει τὴν προστασίαν τῶν ὀρθοδόξων ὑποτελῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἀκριβῶς εἰς τὸν Τσάρον προσέβλεπαν οἱ διὰ τῆς ἐκκλησίας συνδεόμενοι Ἕλληνες, ὡς εἰς τὸν φυσικὸν καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ προωρισμένον προστάτην τῆς πίστεώς των. Δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς κύκλους Ἔθνος καὶ πίστις σχεδὸν ἐταυτίζοντο.

Οἱ Ἕλληνες ἐξ ἄλλου, οἱ ὁποῖοι εἶχον βαθέως ἐπηρεαστεῖ ἀπὸ τὸ πάθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τὸ γεγονὸς τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ναπολέοντος εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἐστήριζαν τὰς ἐθνικάς των προσδοκίας ἐπὶ τῆς Γαλλικῆς βοηθείας. Ὁ Γαλλικὸς πολιτισμὸς ἐμφανίζεται εἰς τὴν Ἑλλάδα, σχεδὸν μέχρι τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος, ὑπὸ τὴν μορφὴν ἑνὸς καθυστερημένου (ὀψίμου) Διαφωτισμοῦ, ἤδη ὅμως ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ 18ου αἰῶνος εἶχε κατακτήσει τοὺς φαναριωτικοὺς κύκλους. Γαλλικὴ ἦτο ἡ γλῶσσα καὶ ἡ ἔκφρασις μέσω τῶν ὁποίων ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τὰς ἰδέας τῆς συγχρόνου Φιλοσοφίας καὶ τῆς Φυσικῆς Ἐπιστήμης. Ἡ Γαλλικὴ Παιδεία καὶ ἡ γλῶσσα κατέτησαν μέσα καὶ ἀγωγοὶ τοῦ ἐξευρωπαϊσμοῦ τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν στρωμάτων.

Παρὰ ταῦτα οἱ — ἀπὸ κοινωνιολογικῆς σκοπιᾶς θεωρούμενοι — ἐξέχοντες Ἕλληνες ἠσθάνθησαν ἔντονον ἀποστροφὴν διὰ τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν Ἐν αὐτῇ διέβλεπον τὴν ριζικὴν ἀπειλὴν τῆς ἰδικῆς των θέσεως. Οὕτω κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ἐξεγέρσεως μόνον οἱ «ἀριστεροὶ» ἐπαναστάται ἐνεστερνίσθησαν τὰ ἰδανικὰ τῆς μεγάλης Ἐπαναστάσεως.

Οἱ κύκλοι αὐτοὶ πέραν τῶν ἐθνικῶν ἑλληνικῶν σκοπῶν ἔτεινον πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν γενικῶς τῶν βαλκανικῶν λαῶν, δίχως εἰς τὰ ἀνεδαφικὰ θεωρητικὰ σχέδιά των περὶ πολιτεύματος νὰ ἀποκλείουν τοὺς ὀθωμανοὺς συμπολίτας ἀπὸ τὴν ἄσκησιν τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τὸ φυσικὸν πάθος τῶν Ἑλλήνων εὐκόλως ἐταυτίσθη μὲ τὸ ἐπαναστατικὸν πάθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἓν ἦτο τὸ κοινὸν σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον συνέπιπτον οἱ συντηρητικοί, οἱ ἐλπίζοντες εἰς μίαν ὑποστήριξιν τῆς ὀρθοδόξου Ρωσσίας, καὶ οἱ ριζοσπαστικοί, οἱ προσδοκῶντες ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν βοήθειαν ἀπὸ τὴν Γαλλίαν. Καὶ αἱ δύο δηλ. ὁμάδες δὲν εἶχον σταθερῶς καὶ ἀμετακινήτως κηρυχθεῖ (ἐκδηλωθεῖ) ὑπὲρ ἑνὸς καθαρῶς ἐθνικοῦ κράτους. Καὶ αἱ δύο ἐδέχοντο — τοὐλάχιστον θεωρητικῶς μίαν εὐρυτέραν κοινωνίαν. Ὡς ἐκ τούτου καὶ αἱ δύο ἐπεδίωκαν οὐτοπικοὺς σκοπούς.

Λογικώτεραι καὶ πλέον ἐφικταὶ ἦσαν αἱ προσδοκίαι μιᾶς βοηθείας ἐκ μέρους τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ὁλονὲν ἰσχυροποιουμένη ἀγγλικὴ θέσις εἰς τὴν Μεσόγειον, ἡ κατοχὴ τῶν Ἰονίων νήσων καὶ αἱ συμπάθειαι τῶν φιλελευθέρων εἰς τὴν Ἀγγλίαν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἐπέτρεψαν εἰς τὴν νεαρὰν ἀφυπνιζομένην ἑλληνικὴν ἀστικὴν τάξιν νὰ διακρίνῃ εἰς τὴν Ἀγγλίαν τὸ πολιτικόν της πρότυπον ὡς καὶ τὴν φυσικὴν προστάτιδα Δύναμιν.

Ἡ Ἀγγλία ἔπρεπε μόνον νὰ πεισθῇ ὅτι ἕνα Ἑλληνικὸν Κράτος, παρὰ τὴν ὀρθόδοξον πίστιν του, δὲν θὰ ἀπέβαινεν ἕνα νευρόσπαστον εἰς χεῖρας τῆς Ρωσσίας, ὡς φανατικῶς ὑπεστήριξεν ὁ Φάλλμεράϋερ.

Ἕνα κράτος τὸ ὁποῖον ἐκήρυττε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου, τοῦ ὁποίου τὸ παράδειγμα ἐφαίνετο νὰ ἐγγυᾶται πολιτικὰς μεταβολὰς χωρὶς τὴν διακινδύνευσιν κεκτημένων δικαιωμάτων καὶ προνομίων (καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐκκλησία συνεδέετο μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς) θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ διὰ τοὺς Ἕλληνας, τοὺς ἐνδιαφερομένους διὰ τὸν προοδευτικὸν μετασχηματισμὸν τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς των δομῆς (συγκροτήσεως) ἕνα ἰδεῶδες καθὼς

καὶ ἕναν προσδοκώμενον προστάτην.

Ἡ ζωηρὰ κίνησις τοῦ Φιλελληνισμοῦ διήγειρε συμπαθείας εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη, ἐνῶ ὅλαι αἱ φιλελεύθεραι τάσεις τοῦ αἰῶνος A PRIORI συνέπιπτον εἰς τὴν συχνὰ καθαρῶς ρητορικὴν ὑποστήριξιν.

Αἱ πηγαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ὑποστήριξιν τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες ἐζήτησαν ἀπὸ τὸ Βατικανὸν καὶ ὡς ἕνα ὡρισμένον σημεῖον ἔλαβαν ἀπὸ τὸν Καρδινάλιον CONSALVI, ἦλθον τελευταίως εἰς τὴν δημοσιότητα. Τὸ Βατικανὸν εὑρέθη — ὡς καὶ μεταγενεστέρως συνέβη — πρὸ τοῦ διλήμματος νὰ ταχθῇ ὑπὲρ μιᾶς παγχριστιανικῆς ἀλληλεγγύης ἢ νὰ συμπεριφερθῇ διπλωματικῶς, ὡς ἥρμοζεν εἰς μίαν τότε ἀκόμη ἀναγνωριζομένην ὑπὸ τοῦ δημοσίου δικαίου πολιτικὴν δύναμιν.

Τὰ θύματα καὶ οἱ φυγάδες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐτύγχανον θερμῆς ὑποστηρίξεως ἐκ μέρους τοῦ Βατικανοῦ δίχως αὕτη νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφὴν διπλωματικῆς παρεμβάσεως.

Ἡ θέσις τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς τῆς ἐποχῆς αὐτῆς καθωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐπιφυλακτικότητα τῆς Ρωσσίας ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως διότι ἡ Ἱερὰ Συμμαχία δὲν ἤθελε νὰ ὑποστηρίξῃ δυνάμεις ἐκτὸς νόμου. Μόνον οἱ Δεκεμβριοταὶ ὑπεστήριξαν ἀνοικτὰ εἰς τὴν Ρωσσίαν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Συγχρόνως ἡ φιλελευθέρα Ἀγγλικὴ Κυβέρνησις ὑπὸ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Κάννιγκ ἐπεδίωξε κατὰ τὸ ἔτος 1829 νὰ περιορίσῃ τὸ μονοπώλιον τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρείας πρὸς τὸ συμφέρον τῆς βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς παραγωγῆς τῆς Ἀγγλίας. Μετὰ τὰς πρώτας ἑλληνικὰς νίκας ἡ Ἀγγλία ἐγκατέλειψε τὴν οὐδετέραν πολιτικήν της καὶ ἀνεγνώρισε τὴν Ἑλλάδα ὡς ἐμπόλεμον Δύναμιν, συγχρόνως δὲ ἐδάνεισε μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν. Εἰς τὰς 28 Δεκεμβρίου 1824 ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ἔκαμε λόγον εἰς μνημόνιόν του πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις περὶ τριῶν ἀνεξαρτήτων ἑλληνικῶν ἡγεμονιῶν (Ἤπειρος μετὰ τῆς Ρούμελης, Θεσσαλία μετὰ τῆς λοιπῆς Ρούμελης καὶ Πελοπόννησος μετὰ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Κρήτης).

Συμφώνως πρὸς τὰς ἀπόψεις αὐτὰς ἡ κυριαρχία τοῦ Σουλτάνου καὶ ἡ οἰκονομικὴ των ἐξάρτησις ἀπὸ τὴν Ὑψηλὴν Πύλην θὰ ἔπρεπε νὰ ὑφίστανται παραλλήλως πρὸς τὴν αὐτοδιοίκησίν των καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου.

Οἱ Ἕλληνες εἰς τὰς νήσους ὑπεστήριζον τὴν ἀγγλικὴν πολιτικὴν ἐνῶ οἱ Κοτζαμπάσηδες (ἐντόπιοι Ἕλληνες πρόκριτοι) ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς Ρωσσικῆς, διότι δι' αὐτοὺς ὀρθόδοξος θρησκεία καὶ συντηρητισμὸς ἐταυτίζοντο.

Οὕτω Ρωσσία καὶ Ἀγγλία εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἐξαιρέσει τῶν Η.Π.Α., εἶδον ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν μόνον τὸ ἔργον Καρμπονάρων ἢ ὄψιμων Ἰακωβίνων. Ἐφ' ὅσον ἡ Ἀγγλία ἐπεθύμει νὰ ὑπαγάγῃ εἰς τὴν σφαίραν τῆς ἐπιρροῆς της τὴν Αἴγυπτον καὶ τὴν Παλαιστίνην, ἡ κατάκτησις τῆς Πελοποννήσου θὰ ἔπρεπε κατὰ συνέπειαν νὰ ἀποτελέσῃ τὴν ἰσχυροτέραν ἐξασφάλισίν της εἰς τὴν Μεσόγειον καὶ μάλιστα τῆς ἐπιρροῆς της εἰς τὰ Βαλκάνια ἔναντι οἱασδήποτε ἐξόδου τῆς Ρωσσίας εἰς τὸ Αἰγαῖον. Τὸ Φιλελεύθερον κόμμα τῆς Ἀγγλίας εἶδεν ὡς ἐκ τούτου μὲ συμπάθειαν τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν. Ἀφ' ὅτου οἱ Ρῶσσοι εἰσήγαγον εἰς τὸ Συνέδριον τῆς Βερώνης τῷ 1822 τὴν πρότασιν περὶ ἡμιαυτονομίας τῆς Σερβίας, οἱ Ἄγλοι ἀνησύχησαν καὶ μετὰ τὴν πρώτην Ἑλληνικὴν νίκην ἐτάχθησαν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος, πρὸ πάντων δὲ ἐπειδὴ καὶ ὁ Ἕλλην πολιτικὸς Μαυροκορδᾶτος κατώρθωσε νὰ πείσῃ τοὺς Ἄγγλους ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἦτο ἕνα ὀχυρὸν κατὰ τῆς Ρωσσικῆς ἐξαπλώσεως εἰς τὸ Αἰγαῖον.

Αἱ ἀντιλήψεις τῶν ὁποίων ὁ Μαυροκορδᾶτος ὡς ἡγέτης τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος ἦτο φορεύς, ἦσαν αἱ ἀκόλουθοι:

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις οὐδένα εἶχε σύνδεσμον πρὸς τὰ Ρωσσικὰ σχέδια. Κατὰ συνέπειαν διὰ τὴν Ἀγγλίαν εἶναι συμφέρουσα μία ὄχι ἁπλῶς αὐτόνομος, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ ἰσχυρὰ Ἑλλάς. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Τουρκία θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποβοῦν τὰ ὀχυρὰ τῆς Ἀγγλίας κατὰ τῆς Ρωσσίας.

Ἡ στάσις τῶν πολιτικῶν κύκλων τοῦ ἐξωτερικοῦ δὲν ἦτο ἰδιαιτέρως εὐνοϊκὴ διὰ τὴν ἐπανάστασιν κατ' ἀτὸν χρόνον τῆς ἐνάρξεώς της, ἐβελτιώθη ὅμως παραλλήλως πρὸς τὰς ὁλονὲν αὐξανομένας στρατιωτικὰς ἐπιτυχίας.

Εἰς τὴν γενικὴν πανευρωπαϊκὴν κίνησιν τοῦ Φιλελληνισμοῦ ὤφειλαν οἱ ἐπαναστατήσαντες μίαν διαρκῶς αὐξανομένην ὑποστήριξιν.

Ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους διηυκόλυνε τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Τὸ πολυεθνικὸν Κράτος εἶχεν οὕτω συγκροτηθεῖ ὥστε ἦτο σχετικῶς εὔκολον νὰ σχηματισθοῦν πυρῆνες ἀντιστάσεως.

Τὸ σύστημα Διοικήσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους δὲν ἀντεπεκρίνετο πλέον εἰς τὰς νεωστὶ διαμορφωθείσας οἰκονομικὰς σχέσεις εἰς τὰ νότια Βαλκάνια. Ἡ ἔλλειψις τῶν μεσαίων στρωμάτων (ἔμποροι καὶ χειροτέχναι) ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους εἰς μίαν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἤνθιζε τὸ ἐμπόριον εἰς τὴν Μεσόγειον, ἠνάγκασε τὸν κατακτητὴν νὰ παραχωρήσῃ ἕναν εὐρὺ τομέα πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς πρωτοβουλίας τῶν κατεχομένων χωρῶν εἰς τοὺς Ἕλληνας, Ἀρμενίους καὶ Ἑβραίους. Μία σχετικὴ αὐτονομία τῶν ὑπηκόων ἐνίσχυσεν ὡς εἶναι αὐτονόητον τὸ συναίσθημα τῆς ἐθνικῆς των ἑνότητος μὲ μεγάλην παρὰ ταῦτα καθυστέρησιν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς λαοὺς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἡ αὐτονομία τῆς Διοικήσεως καὶ ἡ πρωτόγονος οἰκιακὴ παραγωγὴ κατέστησε τὰ ἑλληνικὰ χωρία κέντρα τοῦ ἐθνικοῦ κινήματος. Ἐξαιρέσει τῆς ἐλευθέρας ἀγροτικῆς τάξεως καὶ μάλιστα ἐκεῖ ὅπου ὑφίστατο ἡ κυριαρχία τῶν Ὀθωμανῶν, προσωπικὴ ἀσφάλεια, ἐλευθερία τῆς ἐργασίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ἄσυλο τοῦ οἴκου καὶ τῆς οἰκογενείας ἦσαν ἄγνωστα. Αὐτὸ τὸ κοινοτικὸν σύστημα ὡδήγησεν εἰς ἓν εἶδος Ἀμφικτυονίας τῶν ὑποτελῶν καὶ μάλιστα — ἂν τὸ ἴδωμεν ἀπὸ σκοπιᾶς κοινωνιολογικῆς — ἐπὶ συνεταιρικῆς βάσεως, ἡ ὁποία δὲν ἀπεῖχε καὶ πολὺ ἀπὸ τὸ κοινοβιακὸν πρότυπον τῆς Βυζαντινῆς Ὀρθοδοξίας.

Ὁ Ὀθωμανικὸς Φεουδαλισμὸς δὲν εἶχεν ἀφήσει μεγάλα περιθώρια διὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν ἐξέλιξιν ἑνὸς κατὰ τὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα διαμορφωμένου καὶ εὐκαταστάτου κοινωνικοῦ στρώματος. Διὰ τοῦτο θὰ ἔπρεπε τὸ βάρος τοῦ ἀγῶνος νὰ ἐπωμισθοῦν οἱ ἄνευ ἰδιοκτησίας χωρικοί. Τὴν ἡγεσίαν ὅμως τοῦ ἀγῶνος ἀνέλαβε ἡ ἀνερχομένη ἀστικὴ τάξις. Τοῦτο εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον σημεῖον τοῦ γενικοῦ κινήματος εἰς τὰ Βαλκάνια, τὸ ὁποῖον ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Φεουδαλισμοῦ εἰς τὴν στροφὴν τοῦ 18ου πρὸς τὸν 19ον αἰῶνα.

Ἀλλ' αἱ πλέον δυναμικαὶ καὶ ἱκαναὶ πρὸς ἀντίστασιν κοινότητες μετὰ τὴν συνθήκην τοῦ Κιουτσοὺκ Καϊναρτζῆ ἦσαν αἱ κοινότητες τῶν Νήσων. Ἡ προαναφερομένη συνθήκη ἐπέτρεπεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθέραν ναυσιπλοΐαν διὰ τῶν Δαρδανελλίων καί, πρᾶγμα ποὺ ἦτο μεγίστης σημασίας, τὴν διεξαγωγὴν ἐμπορίου μὲ πλοῖα ὑπὸ Ρωσσικὴν Σημαίαν. Μία στατιστικὴ τοῦ Κοραῆ διὰ τὸν ἑλληνικὸν ἐμπορικὸν στόλον τοῦ 1803, ἀναφέρει 131.410 τόννους καὶ 16.131 ναύτας. Ἡ ἐλευθέρα ναυσιπλοΐα εἰς τὴν Μαύρην Θάλασσαν, τὴν Μεσόγειον καὶ τὸν Ἀτλαντικὸν προήγαγεν ραγδαίως τὴν ἀστικὴν τάξιν τῶν νήσων, καὶ ἐδημιούργησε μίαν πρωτόγονον μορφὴν τραπεζιτικῶν καὶ με-

οιτικῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν. Ταυτοχρόνως, οἱ Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς (Βιέννη, Πετρούπολις, Παρίσιοι, Βενετία κλπ.) κατευθύνουν τὸ ἐμπόριον τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους.

Ἐκτὸς τῶν Κοινοτήτων τῆς Στερεᾶς, αἱ ὁποῖαι εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον συντηρητικαὶ καὶ συχνὰ φανατικῶς προσηλωμέναι εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Ὀρθοδοξίας, καὶ τῶν Κοινοτήτων τῶν Νήσων, αἱ ὁποῖαι, χάρις εἰς τὸ ἐμπόριον, εἶναι ἤδη ἐξοικειωμέναι μὲ τὰς δυτικο-εὐρωπαϊκὰς ἰδέας καὶ τὴν νοοτροπίαν τῆς Δύσεως ἐν γένει, ὑπάρχει καὶ τρίτη πολιτικὴ δύναμις. Οἱ κλέφται, δηλαδὴ οἱ πρώην γεωργοί, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν τὴν ἀντίστασιν εἰς τὰ βουνά, εἶναι ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ ἀγῶνος, ὅπως οἱ Σλαῦοι Χοϊδοῦκοι καὶ οἱ Βλάχοι Πανδοῦροι. Διεξάγουν τὸν ἀνταρτοπόλεμον καὶ συχνὰ λαμβάνουν χρηματικὴν βοήθειαν ἀπὸ τος Γάλλους, τοὺς Ρώσσους καὶ ἀκόμη ἀπὸ τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν, τὴν μυστικὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, ὁ λαὸς ἔκαυσε, παρουσίᾳ τῶν Γάλλων, τὸ LIBRO D' ORO, τὴν ἐπίσημον Φεουδαρχικὴν Βίβλον. Τοῦτο ἔγινε αἰτία νὰ ὀξυνθῇ ἔτι περισσότερον ὁ ἀγὼν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διανοουμένων τῆς Διασπορᾶς, οἵτινες εἶχον ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸ Κίνημα τῆς Διαφωτίσεως.

Εἰς τὴν ἀρχομένην Ἑλληνικὴν ἀντίστασιν διακρίνομεν τρία μεγάλα πολιτικὰ ρεύματα:

1. Ἕν ἀστικο-δημοκρατικὸν ρεῦμα, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ρήγα, τὸ ὁποῖον ἔχει τὴν ὑποστήριξιν τῶν μαζῶν, καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸν ὡς κληρονόμον τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ στηριχθῇ ἐμμέσως εἰς τὸ Ρωσσικὸν Κράτος.

2. Ἕνα συντηρητικὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀντιπροσωπεύουν κυρίως αἱ ἑλληνικαὶ ἡγεμονίαι τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ρεύματος αὐτοῦ, θέλουν τὴν ἐπανάστασιν διὰ νὰ ἀποσπάσουν τὴν κρατικὴν ἡγεσίαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους, φοβοῦνται ὅμως συγχρόνως τὰς ριζοσπαστικὰς δυνόμεις, αἱ ὁποῖαι ὑποθάλπουν τὴν ἐπανάστασιν.

3. Μίαν ἀντιδραστικὴν τάσιν, ἡ ὁποία θέλει νὰ διατηρήσῃ τὸ κοινωνικὸν STATUS QUO καὶ ἔβλεπεν κατ' ἀρχὴν εὐνοϊκώτερον τὸν ρωσσο-τουρκικὸν πόλεμον ἀπὸ τὸν Ἑλληνο-τουρκικόν.

Τὸ 1711, ὁ Τσάρος Πέτρος ὁ Μέγας, παρώτρυνε εἰς ἀντίστασιν ὅλους τοὺς ὑπηκόους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ οὕτω ἔξοδον εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἕνα προφητικὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον εἶχε γράψει τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἕνας Ρῶσσος πράκτωρ, ὡμίλει διὰ τοὺς ξανθοὺς ὀρθοδόξους, οἱ ὁποῖοι θὰ ἀπελευθέρωναν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὸ 1766 ἡ Αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη ἐπροκάλεσε εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Ὀρλώφ, ἡ ὁποία ἦτο μέρος ἑνὸς μεγάλου σχεδίου ἐπαναστάσεως ὅλων τῶν βαλκανικῶν χωρῶν ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὁ Ρωσσικὸς στόλος εἰς τὸ Αἰγαῖον ἀπετέλει διαρκῆ ἀπειλὴν διὰ τὴν Ἀγγλίαν καὶ τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν. Τὸ 1809 ἡ Ἀγγλία καταλαμβάνει τὰς Ἰονίους Νήσους (τὸ 1814 τὴν Κέρκυραν) καὶ συχρόνως βοηθεῖ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Γάλλους ἐκ τῆς Ἀλβανικῆς Ἀκτῆς. Ἡ τελικὴ ἐπιτυχία ἐξησφαλίσθη ὄχι μόνον ἀπὸ παράγοντας ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐσωτερικῶν προετοιμασιῶν. Οἱ Ἕλληνες ἱδρύουν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν μυστικὰς ὀργανώσεις ἀντιστάσεως. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἱδρύσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἀπὸ τοῦ 1796 μέχρι τοῦ 1814, ὑπάρχουν δύο ἀκόμη μυστικαὶ πολιτικαὶ ὀργανώσεις, τὸ Ἑλληνόφωνον Ξενοδοχεῖον τῶν Παρισίων καὶ ἡ ἐν Ἀθήναις Φιλόμουσος Ἑται-

ρεία, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἦτο ὑπὸ ρωσσικὴν ἐπιρροήν. Τὸ ἑλληνόφωνον Ξενοδοχεῖον τῶν Παρισίων ὑπηρέτει τὰ συμφέροντα τῆς Ναπολεοντείου πολιτικῆς καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ τὸ πρόσχημα μορφωτικοῦ κέντρου μελέτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Βασικῶς ὅμως ἀπέβλεπεν εἰς τὰ ἑξῆς:

1. Τὴν στρατιωτικὴν ἐπέμβασιν τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γαλλίας ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων.

2. Τὸν σχηματισμὸν στρατιωτικῆς μονάδος Ἑλλήνων καὶ ξένων, ἡ ὁποία τὴν κατάλληλον στιγμὴν θὰ ἐπετίθετο κατὰ τῶν Τούρκων.

3. Τὴν συγκέντρωσιν χρημάτων καὶ ὅπλων διὰ τὴν προετοιμασίαν τοῦ ἀγῶνος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ ὀργάνωσις διελύθη μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας.

Ἡ ἐν Ἀθήναις Φιλόμουσος Ἑταιρεία εὑρίσκετο μέχρι τοῦ 1815 ὑπὸ ρωσσικὴν ἐπιρροὴν καὶ εἶχε συντηριτικὰς κοινωνικὰς τάσεις. Ἀπέκρουε ὅλας τὰς ἄλλας τάσεις ὡς καθαρῶς διπλωματικὰς μεθόδους.

Ἡ σημαντικωτέρα ὅμως μυστικὴ ὀργάνωσις ἦτο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ἡ ὁποία εἶχεν ἱδρυθῆ ἀπὸ τὴν ἀστικὴν κυρίως τάξιν τῶν Ἑλλήνων, καὶ μάλιστα ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας τῆς Διασπορᾶς, οἱ ὁποῖοι ἤθελον νὰ παρωτρύνουν συγχρόνως καὶ τοὺς ὑπολοίπους βαλκανικοὺς λαοὺς εἰς συντονισμένην ἐξέγερσιν. Ἀπὸ ὀργανωτικῆς πλευρᾶς, ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία εἶχεν ὡς πρότυπον τοὺς Καρμπονάρους τῆς Ἰταλίας. Αἱ πρῶται ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως τῆς Ἑταιρείας, ἀποτελουμένης τότε ἐκ τριῶν προσώπων, ἐλήφθησαν εἰς τὴν Ὀδησσόν, τὸ 1814. Ἀρχικῶς ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία ἤθελε νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν συμμετοχὴν μεγαλεμπόρων, πλοιοκτητῶν καὶ πλοιάρχων, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα περιέλαβεν εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ μικροεμπόρους καὶ μικροαστούς. Ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἀπέκτα ἐπιρροὴν εἰς τὴν ρωσσικὴν διπλωματίαν. Ἡ ρωσσικὴ ἀστυνομία δὲν κατεδίωκε τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἀλλ' αἱ ἰδεολογικαὶ διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ συντηρητικοῦ Ρωσσικοῦ Κράτους καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Ἐθνικῶν βλέψεων ἐμφαίνονται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ρωσσίας Καποδίστριας, δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἀρχηγίαν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ εἰς ἐπιστολάς του κατεδίκασε τὴν ὅλην κίνησιν. Τὸ 1817, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἔρχονται εἰς ἐπαφὴν μὲ Σέρβους, Βουλγάρους καὶ Βλάχους στρατιωτικοὺς ἀρχηγοὺς ἀντιστασιακῶν κινημάτων, διὰ τὸν συντονισμὸν τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ Ἑταιρεία ἤθελε νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἐπανάστασιν εἰς τὴν Σερβίαν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ ἡγεμονίαι τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας, αἱ ὁποῖαι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν Ἑλλήνων ἡγεμόνων, ἀπελάμβανον μιᾶς σχετικῆς ἀνεξαρτησίας εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν, συμμετεῖχον ἐπίσης εἰς περιωρισμένην κλίμακα εἰς τὸν ὀργανούμενον ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Τουντὸρ Βλαδιμιρέσκου, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ, ἔγινε μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, μόνον τὸ 1820, τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἀποτελεῖ ἔνδειξιν τῆς περιωρισμένης ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ὀργανώσεως. Αἱ ἐθνικαὶ ὁμάδες συνησπίζοντο μεταξύ των εὐκόλως λόγῳ κοινῆς πίστεως καὶ κοινῆς καταπιέσεως, ἂν καὶ οἱ συνασπισμοὶ αὐτοὶ σπανίως ἦσαν μακρᾶς διαρκείας.

Τὸ 1820, δηλαδὴ ἓν ἔτος πρὸ τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως, ἡ Ἑταιρεία εἶχε τρία διαφορετικὰ σχέδια διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Τὸ πρῶτον σχέδιον προέβλεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐπανάστασις εἰς τὴν Σερβίαν, τὸ δεύτερον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὸ τρίτον, τὸ ὁποῖον καὶ τελικῶς ἐπραγματοποιήθη, εἰς τὰς ἡγε-

μονίας τῆς Ρουμανίας. Οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Ἑταιρείας, ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον, λόγῳ τῆς γεωγραφικῆς των θέσεως. Τὰ Ὀθωμανικὰ στρατεύματα θὰ ἔπρεπε νὰ χωρισθοῦν εἰς δύο, διὰ νὰ καταστείλουν τὴν ἐπανάστασιν, ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος εἰς τὴν Σερβίαν καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλον εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Σερβίαν θὰ ἐδυσχεραίνετο ἀπὸ τὰ Βουλγαρικὰ βουνὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους ἐπαναστάτας. Διʼ αὐτὸν τὸν λόγον εἶχεν ἔλθει ἡ Ἑταιρεία εἰς συνεννόησιν μετὰ τοῦ εἰς Βεσσαραβίαν ἐξορίστου Σέρβου ἀρχηγοῦ Καραγεώργεβιτς. Ἡ Ρουμανία μὲ τὰς μεγάλας της πεδιάδας δὲν εἶχεν ἰδιαιτέραν σημασίαν διὰ τὴν Ἑταιρείαν. Καὶ ὅμως, κατὰ περίεργον τρόπον, ἡ ἐπανάστασις ἐκηρύχθη εἰς τὴν Ρουμανίαν.

Ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος ἦτο βεβαίως ὁ μόνος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε περισσότερα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως. Ἐγνώριζεν ὅτι ὁ Ὑψηλάντης, ὁ ὑπασπιστής του, εἶχεν εἰσβάλλει εἰς τὸ Βουκουρέστι μὲ 10.000 στρατιῶτες καὶ μάλιστα μετὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Βλαδιμιρέσκου, ἀρχηγοῦ τῶν Ρουμάνων ἐπαναστατῶν. Ὁ Τσάρος ὅμως, δὲν ἤθελε κατʼ οὐδένα τρόπον νὰ γίνῃ ἐθνικὴ ἐπανάστασις, ἀλλὰ μόνον μία μικρὰ ἐξέγερσις, ἡ ὁποία θὰ τοῦ ἔδιδε τὸ πρόσχημα νὰ ἐπέμβῃ ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἐξ ἄλλου, διὰ τῆς Παμβαλκανικῆς ἐξεγέρσεως εἰς τὴν Ρουμανίαν ἡ Ἑταιρεία ἤθελε μόνον νὰ ὑποθάλψῃ τὸν ρωσσο-τουρκικὸν πόλεμον. Ἀλλʼ ὁ πρίγκηψ Ὑψηλάντης διεπίστωσεν μετὰ τὴν εἰσβολήν του εἰς τὸ Βουκουρέστι ὅτι οἱ Φαναριῶται ἡγεμόνες τῆς Μολδαυΐας καὶ τῆς Βλαχίας δὲν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῶν ὑπηκόων των, καὶ οὕτω ἠναγκάσθη νὰ καταφύγῃ εἰς πολιτικὴν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ κινήματος ἀπελευθερώσεως τοῦ Βλαδιμιρέσκου. Μόλις ὁ Βλαδιμιρέσκου ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς κοινωνικῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Ρουμάνων, ἐτάχθη καὶ ὁ Πρίγκηψ Ὑψηλάντης, ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Βλάχων ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ἡγεμόνας των. Ἐτόνισεν, ὅτι ἡ τυραννία τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν εἶχεν ἐξασθενήσει τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν ὑπηκόων των. Ἡ στάσις αὐτὴ τοῦ Ὑψηλάντη ἐταυτίζετο πρὸς τὸν κοινωνικὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ Βλαδιμιρέσκου, ὁ ὁποῖος ἐστρέφετο ἐναντίον τῶν Ρώσσων. Εἶναι φανερόν, ὅτι ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας, ὁ Τσάρος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπανάστασιν. Ἕνεκεν τούτου, καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πάντοτε ἐνεφανίζετο ὡς προστάτης τῶν Χριστιανῶν, δὲν ἠμπόδισε τὸν Ὀθωμανικὸν στρατὸν νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰ ἐπαναστατικὰ στρατεύματα εἰς τὸ Βουκουρέστι καὶ τὸ Ἰάσιον.

Ἂν καὶ ἡ ρωσσικὴ ἀστυνομία παρηκολούθη τὰ μέλη τῆς Ἑταιρείας εἰς τὴν Ρωσσίαν, δὲν συνέλαβεν κανένα ἐξ αὐτῶν. Μόλις ὁ Τσάρος διεπίστωσεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις προσελάμβανε κοινωνικὸν χαρακτῆρα καὶ θὰ ὡδήγει ἀναγκαστικῶς εἰς Ρωσσο-τουρκικὸν πόλεμον μὲ τὴν ἐπέμβασιν τῆς Ἀγγλίας ἐναντίον τῆς Ρωσσίας, ἀντελήφθη ὅτι ἡ ἐπανάστασις θὰ ἦτο διʼ αὐτὸν ἀνώφελος. Ἕνεκεν τούτου, ἡ Ρωσσικὴ πολιτικὴ περὶ τὰ 1824 δὲν ἤθελε ἀνεξάρτητον Ἑλληνικὸν Κράτος, ἀλλὰ τρεῖς ἡμιανεξαρτήτους ἡγεμονίας ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἤρχισε χωρὶς νὰ στηρίζῃ ἐλπίδας εἰς τὴν Ρωσσίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν. Δὲν ἦτο καμμία κίνησις ἐπιστροφῆς εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἢ καὶ καθαρῶς θρησκευτική. Ἦτο ἀρχικῶς ἡ ἀφομοίωσις τῶν δυτικο-εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν περὶ ἐθνικισμοῦ. Ἦτο μία κίνησις ἀστικὴ καὶ φεουδαρχικὴ συγχρόνως, ἡ ὁποία ἤθελε νὰ προκαλέσῃ ρωσσο-τουρκικὸν πόλεμον. Ἀπὸ τὴν στιγμὴν ὅμως κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ὑψηλάντης, παρὰ τὴν θέλησίν του, ἠναγκάσθη νὰ ταυτίσῃ τὴν πολιτικήν του μὲ τὸν κοινωνικὸν ἀγῶνα

τοῦ Βλαδιμιρέσκου, ἡ Ρωσσία δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἔστω καὶ ἐὰν θὰ ἔχανε οὕτω τὴν ἰδιότητα τῆς Προστάτιδος ὅλων τῶν ὀρθοδόξων ὑπηκόων τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Τελικῶς, ἠναγκάσθη ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ ἀρχικόν της σχέδιον, διότι οἱ Φαναριῶται ἡγέται τῆς Ἑταιρείας, δὲν ἤθελον νὰ ἱδρύσουν ἀσήμαντον ἑλληνικὸν κράτος, ἀλλὰ ἕνα Παμβαλκανικὸν Κράτος ὑπὸ Ἑλληνικὴν ἡγεσίαν.

Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἐναντίον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἦτο μία κοινωνική, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξέγερσις ἐναντίον ἑνὸς Κράτους περιλαμβάνοντος πολλὰς διαφορετικὰς ἐθνότητας, τοῦ ὁποίου ἡ ἐπίσημος πίστις δὲν συνεφώνει μὲ τὴν θρησκείαν τῶν πλέον ἐπηρρεασμένων ἀπὸ τὰς Εὐρωπαϊκὰς ἰδέας ὑπηκόων της, καὶ ἡ κοινωνικὴ πολιτικὴ τοῦ ὁποίου δὲν προσέφερε πλέον εἰς τοὺς οἰκονομικῶς δραστηρίους ὑπηκόους της. ἐπαρκεῖς δυνατότητας ἀναπτύξεως. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν οἱ πρῶτοι εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην, οἱ ὁποῖοι ἐπέτυχον νὰ ἱδρύσουν κράτος ἐθνικόν. Ἐν τούτοις πολλὰ ἐκ τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῆς πρὸ 140 ἐτῶν, ὅπως π.χ. τῆς ἐθνικῆς ἢ τῆς ὑπερεθνικῆς τάξεως, τῆς πνευματικῆς συνδέσεως μετὰ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς συνεχίσεως τῆς μεταβυζαντινῆς παραδόσεως, τῆς διατηρήσεως ἢ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς κοινωνικῆς τάξεως, μέχρι σήμερον ἀκόμη ἔτυχον μερικῆς μόνον λύσεως.

Ὁ Φ. Πολίτης, πολλάκις ἐτόνισεν ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις μένει αἰωνία φωτεινὴ ἑστία εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους μας, ὄχι διὰ τὰ ἐπιτελεσθέντα κατ' αὐτὴν πολεμικὰ κατορθώματα, ἀλλὰ διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἰδεώδους ἐκείνου τύπου τοῦ Ἀ γ ω ν ι σ τ ο ῦ, ὁ ὁποῖος προβάλλει μέσα ἀπὸ τὰ γεγονότα. Κανεὶς δὲν ἐσκέφθη νὰ ἀντικρύσῃ ὑπὸ τὸ ποῖσμα στρατιωτικῆς κριτικῆς ἢ συνταγματολογικῶν ἀντιλήψεων τὸν Ἀγῶνα, ὅταν κατώρθωσε νὰ συλλάβῃ τὴν ἰδεώδη μορφὴν τοῦ Ἀγωνιστοῦ. Μόνον ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ Ἐλευθέρου Ἀνθρώπου ἀνύψωσεν εἰς σημασίαν γ ε γ ο ν ό τ ο ς τὴν Ἐπανάστασιν.

Βασικῶς, ὁ νέος τύπος τοῦ Ἕλληνος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος προετοιμάζει καὶ πραγματοποιεῖ τὴν Ἐπανάστασιν, εἶναι ἡ τελεία νίκη τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου ἐπὶ τοῦ αἰσθητοῦ. Ἀποκαλύπτει διὰ τῆς ἠθικῆς ρώμης του τὴν ἀνδρικὴν συνείδησιν, διὰ τῆς ὁποίας ὁ νεώτερος Ἕλλην μετέστη εἰς τὴν ἰδανικὴν μορφὴν τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου ἡ μονοσήμαντος λέξις «ἡρωϊκὸς» κατέστη ἡ ἔννοια διὰ τῆς ὁποίας παρίσταται ἡ δύναμις. Εἰς τὴν νεοελληνικὴν ὑπάρχει ἡ ἀμετάφραστος λέξις τῆς «λεβεντιᾶς», ἡ ὁποία ἐπέκεινα τῆς δυνάμεως συνδυάζεται καὶ πρὸς τὸ ἦθος. Σύνθεσις ἤθους καὶ δυνάμεως καθίσταται ἡ ἀνεπανάληπτος αὐτὴ δι' ἄλλον λαὸν ἔννοια. Προκύπτει ἀπὸ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πολέμων καὶ δὲν συνιστᾶ πρᾶξιν εἰκαστικῶς παραστατικήν, ὡς εἰς τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ ἔμπλεων ἤθους ἐνατένισιν τῆς ἡρωϊκῆς προβολῆς. Τίποτε δὲν πικραίννει τόσον τὸν Νεοέλληνα, δὲν τὸν ἐκθέτει τόσον εἰς τὸν οἶκτον τοῦ κόσμου καὶ εἰς τὸ μῖσος τοῦ ἑαυτοῦ του, ὅσον ἡ σωματικὴ ἀσχημία. Ὁ «Θάνατος τοῦ παλληκαριοῦ» θὰ ἦτο δι' ἕνα βόρειον λαὸν ἀσυγχώρητος αὐτοκτονία· εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅμως εἶναι ὁ θρῦλος τοῦ λαϊκοῦ ἥρωος, ὁ ὁποῖος θυσιάζει εἰς τὴν ὡραιότητα καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ζωήν του.· Πρόκειται διὰ μίαν αἰσθητικὴν ἐκδήλωσιν ἐθνικοῦ ἰδεαλισμοῦ, οὐδεμίαν προφανῶς σχέσιν ἔχοντος μὲ τὴν «μασκαράταν» τῆς δυτικῆς ἱπποσύνης. Ἡ λεβεντιὰ διὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καθίσταται ὁ ἀντίλαλος τοῦ ἡμετέρου μεσαίωνος. Εἶναι ἡ ἐπέκτασις καὶ ἡ ἀξιοποίησις τοῦ Ἀντρειωμένου τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ σπαρτιατικὸν

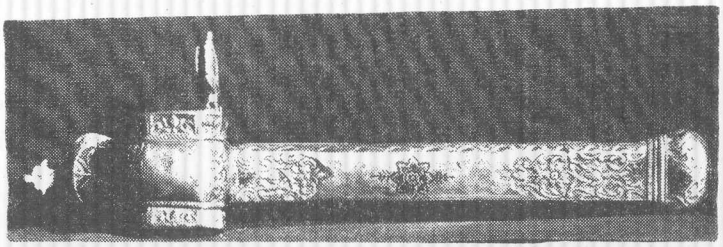
ἰδεῶδες τοῦ ἐφηβικοῦ σώματος, ἐνῷ παραμένει ἀκέραιον, προσδέχεται τὴν συμπλήρωσιν τοῦ χριστιανικοῦ ἤθους.

Τὸν ἐθνικὸν τύπον τῆς νεοελληνικῆς λεβεντιᾶς σφοδρῶς ἀντεμάχετο ἡ ἐκλογικευμένη ἡγεσία τοῦ ἀπελευθερωθέντος κρατιδίου. Βαυαροκρατία καὶ Φραγκολεβαντισμός, διαλύοντες εἰς τὴν λογικὴν τὴν ἀνώφελον κατ' αὐτοὺς «λεβεντιά», προετοιμάζουν ἀθελήτως τὸν σχηματισμὸν τῆς λογοκρατίας. Ἔκτοτε συντρίβεται ἡ ἐπικὴ ἀντιμετώπισις τῆς ζωῆς, παρακμάζει τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ ὁ ἀκριτικὸς κύκλος, καὶ διαλύεται ὁ ἀταξικὸς χαρακτὴρ καὶ ἡ ἀνδρικὴ ἐνατένισις τοῦ κόσμου.

Ὁ πατριωτισμὸς εἶναι βεβαίως ἰδεολογία συνόλου. Τὴν ἰδέαν ὅμως τῆς πατρίδος, ὡς ὀρθῶς ἐπεσήμανε ὁ Φῶτος Πολίτης, τὴν ἐξυπηρέτησαν καὶ τὴν ζωντάνεψαν κυρίως τὰ ἄτομα ἐκεῖνα, ποὺ ἡ ἀτομική τους λύτρωσις συνέπεσεν νὰ ταυτίζεται μὲ τοὺς συνολικοὺς πόθους. Οἱ σπουδαιότεροι ὁπλαρχηγοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἦσαν παλιοὶ ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες.

Ὁ ἑορτασμὸς τῆς 150ετηρίδος μόνον τότε θὰ ριζώσῃ καὶ θὰ καταστήσῃ συνειδητὸν εἰς τοὺς σημερινοὺς Ἕλληνας τὸ νόημα τῆς Ἐπαναστάσεως, ὅταν φέρῃ κοντά τους καὶ καταστήσῃ ὑπόδειγμα, τὴν ἠθικὴ ἐλευθερία τοῦ παλληκαριοῦ, ποὺ ἦταν συνώνυμος μὲ τὴν λεβεντιά.

Τοῦτο τὸ ἔργον ἐπωμίζονται οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι τῆς σημερινῆς Ἑλλάδος.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

(Ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Θουκυδίδης στὸν ἐξωνάθρηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς Φιλανθρωπινῶν (1560 μ.Χ.) στὸ νησὶ τῶν Ἰωαννίνων)

ΙΩΑΝΝΟΥ ΟΡ. ΚΑΛΟΓΗΡΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Ο ΥΠΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΩΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΖΟΜΕΝΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Οἱ Ἕλληνες διὰ τῆς, κατόπιν μακρᾶς ἐπιμόνου καὶ γονίμου προπαρασκευῆς, μεγαλειώδους ἐξεγέρσεώς των τὸ 1821 πρὸς ἀποκατάστασίν των εἰς τὸν ἐπὶ αἰῶνας νοσταλγούμενον καὶ ποικιλοτρόπως ἐπιδιωκόμενον ἐλεύθερον ἐθνικόν, κρατικόν, πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν βίον, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ καὶ τὴν μόνην ἀξίαν τῆς ἐννοίας ἄ ν θ ρ ω π ο ς μορφὴν ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἀπέδειξαν ὅτι ἤθελον πράγματι νὰ ζήσουν. Ἐφ' ὅσον δὲ διεξεδίκουν τοῦτο καταφανῶς διὰ τῆς ἀρετῆς, τῆς πνευματικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκτρέφεται καὶ ἡ ἀναγαιοῦσα πολεμικὴ ἀρετὴ καὶ ὁλοκληρώνεται οὕτως ἡ εὐψυχία, κατέδειξαν συγχρόνως καὶ ὅτι ἔμελλον νὰ ζήσουν, ἤτοι νὰ ἀναδειχθοῦν εἰς τὴν ἐκ τῆς ἐλευθερίας προερχομένην ὁλοκληρωτικὴν ἀρετήν. Ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐθριάμβευσε κατὰ τὴν προσπάθειάν της αὐτήν. Ἀλλὰ δὲν ἐθριάμβευσε διὰ τοῦ ἐδαφικοῦ καὶ τοῦ ἄλλου ἐξωτερικοῦ ὄγκου. Ἐθριάμβευσε διὰ τῆς ἰδέας καὶ διὰ τοῦ δικαίου, διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς εὐψυχίας εἰς τὸν ψυχικόν, τὸν πνευματικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν τομέα τῆς ἀνθρωπίνης ἐκδηλώσεως, δι' ὅσων δηλαδὴ κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ ἐκδηλώνεται οὗτος πράγματι ὡς ἄ ν θ ρ ω π ο ς καὶ νὰ εἶναι ἐπομένως καὶ πραγματικῶς ὄν χαρίεν, διακεκριμένον εἶδος τῆς Δημιουργίας, κατὰ τὸ διὰ τοῦ Μενάνδρου σωζόμενον ὡραῖον ἐκεῖνο «ὡς χαρίεν ἔστ' ἄνθρωπος, ὅταν ἄνθρωπος ἦ».

Τὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον οὕτως ἁρμόζουσαν καὶ πρέπουσαν ἀρετὴν προέβαλε καὶ ἐλάτρευσε καὶ ὑπηρέτησεν ἡ Ἑλλὰς τόσον κατὰ τὴν προχριστιανικὴν ἐξάνθησιν καὶ ἀκμήν της, ὅσον καὶ κατὰ τὴν χριστιανικὴν πνευματικὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς καὶ οὕτω οἰκουμενικήν, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ πανανθρωπίνου τιθεμένην, μετάπλασίν της. Ἐπὶ τῆς ἀρετῆς δὲ ἐθεμελίωσε καὶ δι' αὐτῆς ἐπεδίωξε καὶ ἐπιδιώκει ἡ Ἑλλὰς τὴν ἀειθαλῆ Μεγάλην Ἰδέαν της, ἡ ὁποία, ἀνεξαρτήτως τῆς εἰδικωτέρας ἑκάστοτε μορφῆς της, συνίσταται σταθερῶς εἰς τὴν καταβολὴν φροντίδος καὶ προσπαθείας διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς φιλοπατρίας, τῆς ἐμπράκτου πρὸς τὴν Πατρίδα ἀγάπης, ἐν τῇ διατηρήσει τῆς τιμῆς καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτῆς, ἐν τῇ διεκδικήσει καὶ ἀνακτήσει τῶν ὑψίστων τούτων ἀγαθῶν κατὰ τὰς περιόδους καὶ τὰς περιπτώσεις ἀπωλείας ἢ κινδύνου ἀπωλείας αὐτῶν καὶ ἐν τῇ προαγωγῇ τέλος αὐτῶν καὶ τῇ διαπλατύνσει των εἰς ἀγαθὰ κοινῆς ὠφελείας, εὐημερίας καὶ προόδου. Ἡ οὕτως ὡς μεγάλη ὄντως ἰδέα, ὡς ἰδανικὸν καὶ κίνητρον συνάμα ἐπιτεύξεως αὐτοῦ, ἐκδηλουμένη ἑλληνικὴ φιλοπατρία ἀναπτύσσεται καὶ ἐκδηλώνεται φυσικῶς διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν πρὸς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀντίστοιχον ἀγάπην καὶ φροντίδα, εἰς τὴν ἀληθῆ φιλανθρωπίαν. Ὡς φιλανθρωπία ἡ ἀληθὴς ἀνθρωπισμὸς νοεῖται ἐν προκειμένῳ ἡ ἐκδήλωσις ἀγάπης καὶ φροντίδος πρὸς πάντας, καὶ πρὸς τοὺς τῆς ἰδίας ὁμάδος, ἔθνους, φυλῆς, συγγενείας καὶ τὰ ὅμοια, καὶ πρὸς τοὺς «ἄλλους» τοὺς ἐκτὸς καὶ μακρὰν τῶν φυσικῶν ἐθνικῶν καί λοιπῶν συναφῶν ὁρίων, τὰ ὁποῖα ὅρια ἀναγκαίως καὶ ἀκαταλύτως προϋποθέτει καὶ διαγράφει ἡ πρα-

γματικότης τῆς φυσικῶς, ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς τὴν ὁμάδα συνδεούσης καὶ ἀναδεικνυούσης ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Ὡς φιλανθρωπία νοεῖται λοιπὸν ἡ ἐκδήλωσις φροντίδος καὶ ἐνδιαφέροντος διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν ἀνθρώπων, τῆς ἰδίας ἐθνικῆς ὁμάδος ἢ τοῦτ' αὐτὸ ἐθνότητος, ὡς φυσικῆς ἀναγκαίας καὶ ἀναντικαταστάτου ὀντότητος, κατὰ πρῶτον λόγον, καὶ τῶν ἄλλων ἀκολούθως, ἵνα καὶ οἱ «ἴδιοι» καὶ οἱ «ἄλλοι», οἱ πάντες λοιπόν, διατηροῦν καὶ προάγουν τὰ εἰς τὴν φύσιν πάντων τῶν ἀνθρώπων «ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας δημιουργίας των παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐκδηλώσεως τῆς ἐν Χριστῷ, κατὰ τὴν πρόνοιαν Αὐτοῦ πρὸς λύτρωσιν καὶ σωτηρίαν των, μερίμνης Του διατελούντων) ἐγκείμενα, πρὸς διατήρησιν καὶ προαγωγήν, ἀγαθὰ τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου.

Ὁ Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος ὑπενθυμίζει που ἀναφορικῶς πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ Ἰησοῦ (Εὐαγγέλ. Ματθ. 12, 17—21) τὰ ὑπὸ τοῦ Προφήτου Ἡσαΐου (42, 1—4) σχετικῶς ἐξαγγελλόμενα, τὰ ὁποῖα καταλήγουν εἰς τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι «τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν». Ἀκολούθως παραθέτει ὁ αὐτὸς Εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Κυρίου διαζωγραφοῦντας ἐντόνως, τὴν διαπλάτυνσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους σχέσεώς Του, προσδιοριζομένης πλέον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ μετ' αὐτῶν ὑφισταμένου τυχὸν δεσμοῦ συγγενείας ἢ ἐθνότητος (χωρὶς βεβαίως καί νὰ ἀπορρίπτῃ εἰς τὴν πραγματικότητα τοὺς δεσμοὺς τούτους, τοὺς ὁποίους παντοιοτρόπως ἄλλωστε ὁ ἴδιος ἐτίμησεν), ἀλλ' ὑπὸ τῆς πραγματοποιήσεως τῆς πρὸς Αὐτὸν ἕλξεως ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι θὰ εἶναι οἱ ἀμέσως μελλοντικοὶ ἰδικοί του ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν ἐκπληρώσει τοῦ θείου θελήματος, ὡς τοῦ θελήματος ἀκριβῶς τοῦ Πατρός Του τοῦ ἐν τοῖς Οὐρανοῖς· «ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφὸς καὶ ἀδελφὴ καὶ μήτηρ ἐστίν» (Ματθ. 12, 50). Ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ δὲ τομέως εἰδικώτερον, ἡ τοιαύτη πρὸς τὸ πανανθρώπινον ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ προαγομένη διαπλάτυνσις, ἐν τῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐκζητήσει τῆς ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν — Πατέρα Του — σχέσεως αὐτῶν, ἐκφράζεται σαφέστατα εἰς τοὺς πρὸς τὴν Σαμαρείτιδα παρὰ τὴν πηγὴν τοῦ Ἰακὼβ λόγους του· «γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ οὔτε ἐν Ἱερουσαλύμοις προσκυνήσητε τῷ πατρί. Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν. Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν» (Ἰωάν. 4, 21—23). Εἰς τὸ χωρίον τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀποκρούει πᾶσαν ἐθνικιστικὴν στενότητα καὶ πᾶσαν «φυλετικὴν διάκρισιν» ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Θεοῦ, λέγει παρὰ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐν δικαίᾳ ἀποδόσει τιμῆς εἰς τὴν ἐθνικήν του πνευματικὴν ὑπεροχήν, «ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν». Ἀνάλογα δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὸν ὑπέροχον πρόλογον τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου. Παρὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ ἐκεῖ, παγκόσμιον χαρακτῆρα ἐκφαίνουσαν, σύνδεσιν ἢ τοῦτ' αὐτὸ συνταύτισιν τοῦ «Λόγου» πρὸς τὸν προαιώνιον Λόγον, ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς χαρακτηρίζεται ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου (ὁ ὁποῖος ἐν προκειμένῳ ἀπηχεῖ βεβαίως τὴν αὐτοσυνείδησιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ) ὡς τὰ «ἴδια», ἤτοι τὰ οἰκεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Λόγος «ἦλθε», διὰ τῆς ἐν αὐτῷ, τῷ Ἰησοῦ Χριστῷ, σαρκώσεώς Του, παρουσιασθεὶς ὡς κατ' ἄνθρωπον τέκνον τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους τούτου, ἀκολουθεῖ δὲ καὶ ἡ ἐν τῷ προανακρούσματι ἤδη τούτῳ μελαγχολίαν προκαλοῦσα παρατήρησις, «καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον» (Ἰωάν. 1, 11).

Εἰς τοσοῦτον στενὸν βαθμὸν συγγενείας πρὸς αὐτὸν εὑρίσκονται κατ' ἀρχὴν διὰ τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰσραηλῖται, ὡς οἱ «υἱοὶ τῆς βασιλείας», ὥστε πρὸς στιγμὴν ν' ἀπευθύνῃ πρὸς τὴν ἐκζητοῦσαν τὴν βοήθειάν του διὰ τὴν θυγατέρα της «ξένην»,

τὴν φορτικὴν ἐκείνην Χαναναίαν, ἀκόμη καὶ τοὺς σκληρῶς ἠχοῦντας λόγους, «οὐκ ἔτσι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον ἀπὸ τῶν τέκνων καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις» (Ματθ. 15, 26). Κατὰ τὴν μέχρι τοῦ σταυρικοῦ θανάτου περίοδον τῆς ἐκδηλώσεώς του ἐφαίνετο, πράγματι, ὅτι ὡς εἰς τὸν κύκλον τῆς ἀποστολῆς του ἀνήκοντας ἐθεώρει μόνον τοὺς τοῦ ἰδίου αὐτοῦ λαοῦ καὶ ἔθνους. Τὴν πρώτην δοκιμὴν ἀποστολικῆς δράσεως διὰ τοὺς Μαθητάς του εἶχε περιορίσει ὁ ἴδιος διὰ τῆς παραγγελίας του, «εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δέ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ» (Ματθ. 10, 5—6). Ἀλλ' ὅταν Ἕλληνες, προσήλυτοι βεβαίως, ἀπευθύνθησαν πρὸς τὸν ἐκ τῶν Μαθητῶν Φίλιππον μὲ τὴν παράκλησιν νὰ τοὺς παρουσιάσῃ εἰς Αὐτόν («Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν», Ἰωάν. 12, 20—21), ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς συνέδεσε τὸ γεγονὸς μὲ λίαν εὐοίωνον προοπτικήν, διὰ τῶν λόγων του, «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» (στιχ. 23), ὡς καὶ διὰ τῶν ἀμέσως ἐπακολουθούντων λόγων του σχετικῶς πρὸς τὸν θάνατόν του καὶ τὴν τοῦτον ἀναγκαίως ἀκολουθοῦσαν Ἀνάστασιν καὶ ἐξ αὐτῆς καρποφορίαν· «Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει» (στιχ. 24). Ἐνταῦθα ἔχομεν ἤδη τὴν πρώτην ἔνδειξιν περὶ τοῦ ὅτι διὰ πάντων τούτων θὰ δοθῇ εὐκαιρία νὰ ἀναγνωρισθῇ οὗτος ὡς παγκόσμιος Σωτὴρ καί, ἐπομένως, τὴν προεπιβεβαίωσιν περὶ τῆς ὁλοκληρωτικῆς ἐκδηλώσεως καὶ ἀναγνωρίσεως τῆς δόξης του. Οὕτω παρουσιάζεται τὸ ἐν λόγῳ συμβὰν τῆς παρουσιάσεως εἰς αὐτὸν «Ἑλλήνων» καί τῆς τόσον τιμητικῆς παρ' Αὐτοῦ ὑποδοχῆς αὐτῶν (σωτηριολογικῆς ὑφῆς καὶ σωτηριολογικοῦ χαρακτῆρος ὑποδοχῆς) καὶ ὡς ἔνδειξις ὅτι ἡ ἐπίγειος σταδιοδρομία του εἶχε πλέον ἀπὸ ἀπόψεως διδαχῆς καὶ ἀποκαλύψεων ὁλοκληρωθῇ, ἐφ' ὅσον, χωρὶς νὰ ἀποστερῇ τὴν ἐπὶ γῆς ἀποστολήν του τοῦ εἰδικοῦ διὰ τὸ Ἰσραὴλ περιεχομένου καὶ σκοποῦ της, ἐμπλουτίζει συγχρόνως τὰς παραδεδομένας παραστάσεις καὶ ἰδέας διὰ νέου περιεχομένου καί μεταπλάσσει οὕτως αὐτὰς εἰς παγκοσμίους καὶ πνευματικάς.

Ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου, εἰς τὰς Ἀθήνας, παραπλεύρως τῆς Ἀκροπόλεως, ἐξ ἐρεθισμῶν καὶ ἀφορμῶν τοῦ ἐκεῖ θρησκευτικοῦ καὶ πνευματικοῦ περιβάλλοντος (βωμός, «ἀγνώστῳ Θεῷ», ρήσεις Ἑλλήνων ποιητῶν[1]) θὰ διακηρύξῃ ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος τὴν μεγάλην ἀλήθειαν, τὴν πραγματικὴν νέαν ἀποκάλυψιν· «ἐποίησέ τε (ὁ Θεὸς) ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῆν, ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄραγε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καί εὕροιεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ὑμῶν ὑπάρχοντα. «Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν» (Ἐπιμενίδης), ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· «τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν» (Ἄρατος). (Πράξ. 17, 26—28). Ἐδῶ διακηρύσσεται, ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ καθαρωτέρου γενικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ ἑνότης πάντων τῶν λαῶν, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ἀρχικῆς προελεύσεως αὐτῶν καὶ τοῦ τελικοῦ προορισμοῦ των, ἀλλὰ συγχρόνως ἀποδίδεται εἰς κάθε λαόν, ὡς ἔθνος (μὲ ὡρισμένους «προστεταγμένους καιρούς» καὶ «τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν), μοναδικότης, ἰδιοτυπία, ἰδιαιτέρα φυσιογνωμία, ἡ εἰς τὴν ὁποίαν ἐμμονή (διὰ διατήρησιν, ἀνάπτυξιν καὶ πλήρωσιν αὐτῆς διὰ τοῦ ὅλου εἰς αὐτὴν ἀντιστοιχοῦντος καί ἀνήκοντος περιεχομένου) παρουσιάζεται ὡς αὐτονόητον πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον. Τὴν ἀποκάλυψιν αὐτὴν λαμβάνει βεβαίως καὶ ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκ τῆς γενικωτέρας ἀποκα-

1) Παρβλ. Παναγιώτου Χρήστου, Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος καὶ τὸ τετράστιχον τοῦ Ἐπιμενίδου, ἐν Κρητικὰ Χρονικά, ἔτος Γ', 1949, τεῦχ. Ι, σελ. 118 ἑξ. Ὅρα ἰδίως σελ. 123—124, 125—126.

λύψεως τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε παραγγείλει τελικῶς (μετὰ τὴν ἀνάστασίν του καὶ τὴν εἰς τὴν ἀρχικήν του δόξαν καὶ «ἐξουσίαν» ἐπαναποκατάστασίν του) εἰς τοὺς Μαθητάς του, τοὺς οὕτω Ἀποστόλους καταστάντας· «πορευθέντες μαθητεύσατε τε π ά ν τ α τ ὰ ἔ θ ν η, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Π α τ ρ ὸ ς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, δ ι δ ά σ κ ο ν τ ε ς α ὐ τ ο ὺ ς τ η ρ ε ῖ ν π ά ν τ α ὅ σ α ἐ ν ε τ ε ι λ ά μ η ν ὑ μ ῖ ν» (Ματθ. 28, 19—20). Οὕτως «ἐδέσμευσε» καὶ «δεσμεύει», ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τοὺς εἰς τὴν νέαν κοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν καλουμένους καὶ φερουμένους ἀνθρώπους μόνον διὰ τῆς ἀνάγκης τηρήσεως τῶν ὑπ' Αὐτοῦ διδαχθεισῶν ἐντολῶν ἢ τοῦ Νόμου του, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐντολὴ καὶ νόμος ἀγάπης, ἑπομένως δὲ καὶ ἀληθινῆς ἐλευθερίας, εἰς τὴν ὁποίαν συμπεριλαμβάνεται καὶ ἡ διὰ τῆς πίστεως γνῶσις τοῦ ζῶντος ἀληθινοῦ Θεοῦ. Εἰς τὸν Χριστιανισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεβαπτίσθη καὶ καθηγιάσθη καὶ ἡ Ἑλλὰς ὡς Ἔθνος κατὰ τὴν δισχιλιετῆ ἔκτοτε Ἱστορίαν της, ἀνεβαπτίσθη καὶ ἀνεπλάσθη καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἑλληνικῆς φιλοπατρίας καὶ προεβλήθη οὕτως αὕτη ὡς πραγματοποιούμενον καὶ καὶ ποικιλομόρφως, κατὰ τὰς ἱστορικὰς περιστάσεις, ἐκδηλούμενον ἑλληνοχριστιανικὸν ἰδεῶδες δικαίου, τιμῆς καὶ ἀρετῆς.

Ὁ Χριστιανισμὸς οὐδὲν τὸ ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἀρχεγόνως τεθειμένον ἐκλαμβάνει ὡς ἀπορριπτέον, ἀλλά, τοὐναντίον, ὁδηγεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἐν Χριστῷ ἀνακαινιζομένην ἐν τῷ συνόλῳ της, πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ταχθέντα προορισμόν της. Οὕτως ὑπάρχει πλῆθος φυσικῶν ὁρμῶν καὶ κλίσεων, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ εἶναι ἐξυπηρετικαὶ διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ διὰ τῆς παρούσης ἀκριβῶς ζωῆς ὁδεύσει του πρὸς τὴν αἰωνιότητα, πρὸς τὴν ὁποίαν, ὡς πρὸς τὴν αἰωνίαν ζωήν, ὁ Χριστιανισμὸς τελικῶς ἀποβλέπει. Ἀλλ', ἐννοεῖται, αἱ φυσικαὶ ὁρμαὶ καί κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι καὶ ἀπηλλαγμέναι παρεκτροπῶν ἢ διαστροφῶν, πρὶν ἢ καταληφθοῦν αὗται πραγματικῶς καὶ διαποτισθοῦν ὑπὸ τοῦ ἀναπλαστικοῦ πνεύματος τῆς ἐν Χριστῷ «καινῆς κρίσεως»· διότι, πράγματι, «εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα», ὅπως πάλιν εἰς ἄλλην εὐκαιρίαν διακηρύσσει ὁ Ἀπόστολος Παῦλος πρὸς πρώτους Ἕλληνας Χριστιανούς, ἐν Κορίνθῳ (2. Κορινθ. 5, 17). Εἰς τὸν κόσμον τῆς προχριστιανικῆς εἰδωλολατρίας ἔλλειπεν ἀκόμη ἡ βασικὴ ἐκείνη κατεύθυνσις τῆς ψυχικότητος, ἐκ τῆς ὁποίας προέρχεται ἡ ἐσωτερικὴ πνευματικὴ ἑνότης, ἡ μόνη δυναμένη νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἀστείρευτος καθαρὰ πηγὴ τῶν ἐπὶ μέρους ἀρετῶν, ὅπως τὸ αὐτὸ δύναται νὰ ἐπισυμβαίνῃ, καὶ ἐπισυμβαίνει, καὶ εἰς τὴν πολυειδῆ μεταχριστιανικὴν εἰδωλολατρίαν.

Εἰς τὰς εὐγενεστέρας ἐκδηλώσεις τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, αἱ ὁποῖαι ἀνεδείχθησαν ἀκριβῶς εἰς τὴν προχριστιανικὴν Ἑλλάδα, ἀνήκει πανθομολογουμένως καὶ ἡ φιλοπατρία, ἡ πρὸς τὴν Π α τ ρ ί δ α ἀληθινὴ καί ἔμπρακτος ἀγάπη, ἡ θέτουσα αὐτήν, τὴν Πατρίδα, ὑπεράνω ὅλων τῶν ἄλλων ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθῶν, φυσικῶν δεσμῶν καὶ θεσμῶν· «μητρός τε καὶ πατρὸς καὶ τῶν ἄλλων προγόνων ἁπάντων τιμιώτερον ἐστιν πατρὶς καὶ σεμνότερον καὶ ἁγιώτερον καὶ ἐν μείζονι μοίρᾳ καὶ παρὰ Θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσιν», ὅπως διακηρύσσει, διὰ τοῦ Πλάτωνος, τὸ ἀρχέτυπον τῆς ἐπιδιώξεως τοῦ ὡλοκληρωμένου προχριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ ἰδεώδους, ὁ Σωκράτης. Κύριον δὲ καὶ οὐσιῶδες περιεχόμενον τῆς φιλοπατρίας εἶναι ἀνέκαθεν καὶ παραμένει ἡ ἐ λ ε υ θ ε ρ ί α, ἡ ἐπιδίωξις, ἡ διατήρησις καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῆς.

Τὴν οὐσίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς τὴν φωτεινοτέραν καὶ τελειοτέραν ἐξωτερίκευσιν τῆς λατρείας τῆς ἐλευθερίας ἐκδηλουμένης εἰς τὴν προβολὴν καὶ τὴν ἔξαρσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος. Ὅλη σχεδὸν ἡ κλασσικὴ τέχνη εἶναι θρησκευτικὴ ὑπόκλισις πρὸ τῆς τὴν θείαν ὡραιότητα ἀντιφεγγιζούσης ὡραιότητος τοῦ ἀνθρωπίνου αἰσθήματος καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου ἐν γένει στοιχείου. Ἀξιοθαύμαστος ἐσωτερικὴ ἰσορροπία, σαφὴς ἀντίληψις τῆς ζωῆς καὶ ἀέναος

θρησκευτικὴ ἁρμονία τῆς ἐκθαμβωτικῆς ὡραιότητός της δημιουργοῦν τὴν φωτεινὴν ἐκείνην ἀτμόσφαιραν τῆς ὑπερόχου αἴγλης τῆς ζωῆς τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τὴν ὁποίαν ἐκφράζει καὶ διασώζει ἡ κλασσικὴ τέχνη.

Αὐτὴ αὕτη ἡ λατρεία τῆς ἐλευθέρας ἀνθρωπίνης προσωπικότητος εἰσέδυε καὶ ἐφώτιζε καί τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἐκ τῆς ὑπερμέτρου δὲ λατρείας των πρὸς τὴν ἐλευθερίαν δὲν ἠδύναντο οὗτοι νὰ ἱδρύσουν ἑνιαῖον ἐθνικὸν κράτος καὶ ἔζων εἰς μικρὰς δημοκρατικὰς πολιτείας ὑπηρετούσας εἰς τὸ ἰδεῶδες τῆς Πόλεως. Αὗται, ἔχουσαι πάντοτε, ἰδιοτύπως, καὶ τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς κοινότητος, συνηνοῦντο ἐν καιρῷ κινδύνου, ὅταν ἐκινδύνευεν ἀκριβῶς ἡ ἐλευθερία, ἀλλὰ καὶ εἰς καιροὺς καὶ τόπους τῆς πανελληνίου θρησκευτικῆς λατρείας, εἰς τὰ πανελλήνια Ἱερά, ὅπου ἤρχισαν νὰ τίθενται καὶ νὰ ἐκβλαστάνουν καὶ αἱ καταβολάδες τῆς εἰς τὰ λεγόμενα «κοινὰ» ὁμοσπονδιακῆς συνεννώσεως.

Εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἐλευθερία θὰ προσλάβῃ νέον, κατὰ πάντα ὁλοκληρωμένον, περιεχόμενον καὶ πεδίον ἐκδηλώσεως· ἀναφέρεται αὕτη εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἐκείνην, διὰ τῆς ὁποίας «ἡμᾶς Χριστὸς ἠλευθέρωσε» (Γαλατ. 5, 1), εἰς τὴν ἐκ τῶν τυπικῶν διατάξεων, ἐν προκειμένῳ, τοῦ ἰουδαϊκοῦ νόμου ἀπελευθέρωσιν, εἰς τὴν ἀληθινὴν λοιπὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀμέσου πνευματικῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν συνανθρώπων, διὰ τῆς ἀγάπης, κοινωνίας ἢ σχέσεως, καὶ γενικεύεται οὕτως ἀκολούθως εἰς τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ κάθε δουλείαν τῶν παθῶν, τοῦ μίσους, τῆς ἀδικίας καὶ τῆς αὐτοδικίας, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφήν. Διὰ τὴν τοιαύτην ἐλευθερίαν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος συνιστᾶ ἐξαιρετικὴν προσοχὴν πρὸς διαφύλαξίν της (διὰ νὰ μὴ παροποιῆται καὶ διαστρέφεται εἰς εὐκαιρίαν ἐπιδόσεως εἰς βίαν κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς σαρκός, κατὰ τὸν ἐγωισμὸν καὶ τὰ ἄλλα κατώτερα πάθη) καί πρὸς ἐπαλήθευσίν της κατὰ τὸ πραγματικὸν περιεχόμενον αὐτῆς διὰ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, ἡ ὁποία εἶναι προσφορὰ καὶ θυσία ἀπὸ τὸν καθένα πρὸς τὸν καθένα καὶ πρὸς τὸ σύνολον, ὡς καὶ ἀπὸ τὸ σύνολον πρὸς τὸν καθένα· «ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί, μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις· ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατασθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε» (Γαλατ. 5, 13—15).

Ἀπὸ τοιοῦτον ἰδεῶδες ἑλληνοχριστιανικῆς κατὰ τὰ ἀνωτέρω φιλοπατρίας καί ἐλευθερίας, καλλιεργούμενον ἐπιμόνως καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἢ μᾶλλον ἀκριβῶς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, ὑπὸ τῆς τὴν ἑλληνοχριστιανικὴν παράδοσιν, τὴν ζωντανὴν μνήμην τοῦ ἔθνους, συντηρούσης καὶ ἄσβεστον διατηρούσης Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας του, παρουσιάζεται ἐμπνεόμενον ἕνα κλασσικὸν ἀληθῶς κείμενον τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ἡ Διακήρυξις τῆς Γ' ἐν Τροιζῆνι, τῷ 1827, Ἐθνοσυνελεύσεως, «Πρὸς ἅπαντας τοὺς πιστεύσαντας εἰς Χριστόν». Εἰς αὐτὴν διαλαλεῖται, μεταξὺ ἄλλων, πρὸς τὰ χριστιανικὰ ἔθνη τῆς οἰκουμένης· «... Ὡς χριστιανοί, οὔτε ἦτον οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ πειθαρχήσωμεν δεσποζόμενοι ἀπὸ τοὺς θρησκομανεῖς Μωαμεθανούς, οἱ ὁποῖοι κατεξέσχιζον καὶ κατεπάτουν τὰς Ἁγίας Εἰκόνας, κατεδάφιζον τοὺς Ἱεροὺς Ναούς, κατεφρόνουν τὸ Ἱερατεῖον, ἐβλασφήμουν ὑβρίζοντες τὸ θεῖον ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ, τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, καὶ μᾶς ἐβίαζον ἢ νὰ γίνωμεν θύματα τῆς μαχαίρας των ἀποθνήσκοντες χριστιανοί, ἢ νὰ ζήσωμεν ἀρνηταὶ τοῦ Χριστοῦ καὶ ὀπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ. Πολεμοῦμεν πρὸς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Κυρίου μας, καὶ δὲν θέλομεν πώποτε συγκοινωνίαν μετ' αὐτῶν. Ὡς Ἕλληνες, ἀποτελοῦντες Ἔθνος εἰς τὸν κόσμον, καὶ Ἔθνος τοῦ ὁποίου οἱ πατέρες ἐτίμησαν τὸ ἀνθρώπινον εἶδος, οὔτε ἦτον οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ λησμονήσωμεν τ' ὄνομά μας, τοὺς μεγάλους ἄνδρας ἐκ τῶν ὁποίων καταγόμεθα, τὸ εἶναι μας. Τ' ἀριστουργήματα τῆς μεγαλοφυΐας των, τὰ μεγαλουργήματά των, τὰ ἐρείπια τῆς Ἑλλάδος, οἱ τάφοι τῶν προπα-

τόρων μας, μᾶς ὑπενθυμίζουν πάντοτε τὴν εὐγένειαν αὐτῶν καὶ τὴν ἀθλίαν ἡμῶν κατάστασιν[2] ...πολεμοῦμεν πρὸς τὸν ἅρπαγα, τὸν κατακτητήν, τὸν ἄνομον, τὸν αἱμοβόρον δεσπότην, καὶ πολεμοῦμεν ἀμυνόμενοι ἀφ' ὅτου προσεβλήθημεν ἀπὸ αὐτὸν ὁρμήσαντα νὰ μᾶς κατακόψῃ ὅλους εἰς ὅλα τὰ μέρη, διὰ νὰ ἐξοντώσῃ τὸ ἔθνος μας, νὰ καθαρπάσῃ τὰς περιουσίας μας, νὰ σύρῃ εἰς τὰς αἰσχρηδονίας καὶ νὰ πωλήσῃ ὡς σώματα εἰς τὴν ἀγορὰν τὰ τιμιώτατα τ' ἀγαπητὰ κοράσια καὶ παιδία μας, ὅτε ἐβιάσθημεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τὸν νόμον τῆς φύσεως νὰ ὑπερασπισθῶμεν ἐνόπλως τὴν ὕπαρξίν μας, καὶ ἀντιπαρετάξαμεν τὴν βίαν κατὰ τῆς βίας, ὁρκισθέντες ἐνώπιον τοῦ Οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς νὰ ζήσωμεν ἢ ν' ἀποθάνωμεν ἐλεύθεροι... Ὁ πόλεμός μας δὲν εἶναι ἐπιθετικός, εἶναι ἀμυντικός, εἶναι πόλεμος τῆς δικαιοσύνης κατὰ τῆς ἀδικίας, τῆς χριστιανικῆς θρησκείας κατὰ τοῦ κορανίου, τοῦ λογικοῦ ὄντος κατὰ τοῦ ἀλόγου καὶ θηριώδους τυράννου». Κατακλείεται δὲ ἡ ὑπὸ θαυμαστῆς πίστεως καὶ ἀκαταλύτου ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, ἐκ παραδόσεως πρὸς ἄλληλα ἁρμονίᾳ, διαπνεομένη ἱστορικὴ αὕτη Διακήρυξις διὰ τῶν ἑξῆς· «Θέλοντες λοιπὸν νὰ ζήσωμεν ἢ ν' ἀποθάνωμεν ἐλεύθεροι, ἀναθέμενοι τὰς ἐλπίδας μας εἰς τὸν ἔφορον τοῦ Δικαίου Θεόν, καὶ θαρροῦντες εἰς τὰς φιλοδικαίους καρδίας τῶν Δυνατῶν τῆς Εὐρώπης, θαρροῦντες δὲ καὶ εἰς τὰς φιλελληνικὰς Ἑταιρίας, διακηρύσσομεν αὖθις τὴν Ἀνεξαρτησίαν μας ἐνώπιον τοῦ ὑπερτάτου Ὄντος καὶ ἐνώπιον ὅλης τῆς Οἰκουμένης, διαμαρτυρόμενοι εἰς τὸ ἀδέκαστον τῆς Ἱστορίας κριτήριον ἐναντίον τῆς πολιτικῆς ἐκείνης, ἥτις ἀντιβαίνει εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἠθικῆς»[3].

Ἐπὶ τῶν ἀρχῶν πράγματι τῆς Δικαιοισύνης καὶ τῆς Ἠθικῆς ἐθεμελιώνετο πνευματικῶς καὶ ἐξεδηλοῦτο εἰς τὴν πρᾶξιν ὁ ἐνεργὸς πλέον ἱερὸς ἀπελευθερωτικὸς ἀγὼν τῶν Ἑλλήνων τοῦ 1821, ὅπως ἐπί τῶν ἀρχῶν τούτων εἶχε στηριχθῇ καὶ ἡ ὅλη μακραίων συστηματικὴ προπαρασκευή του. Κατὰ τὴν προπαρασκευὴν δὲ αὐτοῦ καὶ τὴν διεξαγωγήν του, ὁ ἡρωισμὸς καὶ ἡ ὅλη εὐψυχία καὶ γενναιοφροσύνη τῶν Πανελλήνων εἰς προσφορὰν τῶν πάντων «διὰ τοῦ Χριστοῦ τὴν πίστιν τὴν ἁγίαν καὶ διὰ τὴν ἐλευθερίαν» κατεδείχθησαν, εἰς ὕψιστον καὶ ἀνυπέρβλητον βαθμὸν ἐκδηλωθέντα, ἀντάξια μιᾶς τοιαύτης μεγάλης ὄντως ἰδέας. Ἡ εἰς τὴν ἰδέαν ταύτην ἐμμονὴ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τῶν φροντίδων καὶ τῶν ἐνεργειῶν τόσον τοῦ, ὡς καρποῦ αὐτῆς προκύψαντος ἀνεξαρτήτου καὶ ἐλευθέρου πλέον μικροῦ, κατὰ τὴν ἔκτασιν, ἑλληνικοῦ Κράτους, ὅσον καί τοῦ πρὸς αὐτό, ὡς ἐπὶ τοῦ πρώτου στερεοῦ ἐδάφους, φυσικῶς συνδεθέντος ὅλου Ἔθνους, θὰ ἔχῃ βεβαίως τὴν προέκτασίν της καὶ τὴν ἀνάλογον διαμόρφωσίν της καθ' ὅλην τὴν ἔκτοτε διαρρεύσασαν πολυκύμαντον ἱστορικὴν περίοδον τῶν ἑκατὸν πεντήκοντα ἐτῶν. Καὶ κατὰ τὴν νέαν αὐτὴν περίοδον ἡ μεγάλη ἰδέα τοῦ ἑλληνισμοῦ θὰ συνίσταται εἰς τὴν διεκδίκησιν ἀκριβῶς, τὴν βαθμιαίαν ἐπανάκτησιν,

---

2) Δύο ἑκατονταετίας ἤδη πρὸ τοῦ τελικοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος διεκήρυσσεν ὁ μαρτυρικὸς Πατριάρχης Κύριλλος ὁ Λούκαρις· «Πρέπον εἶναι ὦ ἄνδρες Ἕλληνες καὶ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας γνήσια παιδιά, ἂν ἴσως καὶ εὑρισκόμεθα ξεπεσμένοι ἀπὸ βασιλείαν, ἀπὸ πλούτη καὶ ἀνάπαυσιν, ὅπου ἔχει ὁ κόσμος, νὰ μὴ προδόσωμεν τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς μας». Ἐκ Διαλόγου τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἐν ἁπλῇ γλώσσῃ πρὸς τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας ἀπευθυνομένου, πρὸς προφύλαξιν αὐτῶν ἐκ τῶν ξένων προπαγανδῶν. Παρὰ Χρυσοστόμῳ Παπαδοπούλῳ, Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ ἐξωτερικὴ κατάστασις τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τῆς ἁλώσεως μέχρι τοῦ η' αἰῶνος. Ἐν «Θεολογίᾳ» (Ἀθηνῶν) τόμ. Κ' (1949) σελ. 193.

3) Ἐν, Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος ἤτοι Συλλογὴ τῶν περὶ τὴν ἀναγεννωμένην Ἑλλάδα συνταχθέντων πολιτευμάτων, Νόμων καὶ ἄλλων ἐπισήμων πράξεων ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τέλους τοῦ 1832. Ἐκδίδοντος Ἀνδρέου Ζ. Μάμουκα φιλοτίμῳ συνδρομῇ τῶν ὁμογενῶν, τόμ. Θ'. Ἐν Ἀθήναις 1841, σελ. 64—65.

ἐξασφάλισιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν ὁλοκληρωμένης ἐλευθέρας ἑλληνικῆς ζωῆς.

Διὰ τῆς οὕτω κατὰ τὰ γενικώτερα καὶ οὐσιωδέστερα προσδιοριζομένης Μεγάλης Ἰδέας τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐπιδιώκοντο, καὶ δὲν ἐπιδιώκονται, τοπικαὶ ἢ εἰδικαὶ βελτιώσεις τῆς τύχης τῶν ὑποδούλων ἑλληνικῶν πληθυσμῶν, οὔτε ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν συμφερόντων μιᾶς τάξεως ἐπί ζημίᾳ τῶν ἄλλων ἐκ τῆς ἀντιδικίας ἢ ἀδιαφορίας δι' αὐτάς. Ὅλως τοὐναντίον· καὶ οἱ ἐμπνευσμένοι πνευματικοὶ καλλιεργηταὶ τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν ὡς ἀκαταλύτων ἑλληνοχριστιανικῶν ἰδεωδῶν, καὶ οἱ κατευθύνοντες στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς τοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνας, καὶ οἱ ἡρωικοὶ ἐκτελεσταί καὶ συντελεσταὶ τῶν πολεμικῶν καὶ τῶν ἄλλων συναφῶν κατορθωμάτων, καὶ οἱ ἀφειδῶς διὰ τὸν ἀγῶνα καὶ διὰ τὸ σύνολον τὰ ὑλικὰ καὶ τὰ ἄλλα φυσικὰ ἀγαθά των διαθέτοντες[4], καὶ οἱ προσκαρτεροῦντες, ὡς ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐν διαρκεῖ ψυχικῇ

4) Εἰς τοῦτο ἀνεδείχθησαν πανθομολογουμένως ἰδιαιτέρως οἱ Ἠπειρῶται καὶ διεκρίθησαν, πράγματι, ὡς οἱ κατ' ἐξοχὴν Ἐθνικοὶ Εὐεργέται. Ὁ πολὺς Ἀραβαντινὸς εἰς τὸ περὶ Ἰωαννίνων βιβλίον τῆς Χρονογραφίας του τῆς Ἠπείρου (Τόμ. 2ος, σελ. 272) γράφει· «Μοναδικὸν παράδειγμα πατριωτισμοῦ καὶ ἀγαθοποιΐας καταδεικνύουν εἰς τὴν ὑφήλιον οἱ Ἰωαννῖται, ὅσοι ἐχάραξαν εἰς τὴν βίβλον τῆς αἰωνιότητος τὰ σεβαστὰ ὀνόματα αὐτῶν διὰ τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς γενικῆς ἢ μερικῆς περιουσίας των, εἰς ὄφελος τῶν ζώντων καὶ τῶν μεταγενεστέρων συμπατριωτῶν καὶ ὁμογενῶν». Ἡ μοναδικὴ ὄντως εἰς τὸ εἶδος της αὕτη παράδοσις, περὶ τῆς ὁποίας κάμνει ὁ Ἀραβαντινὸς ἐδῶ λόγον εἰδικῶς διὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἰωαννιτῶν ἐκδήλωσίν της, εἶναι καὶ πανηπειρωτικὴ παράδοσις, ἰσχύουσα εἰς μέγα βαθμὸν μέχρι σήμερον. Μὲ τὸ τίμιον προϊὸν τῆς ἐργασίας των καὶ τῆς μεγαλοδωρίας των οἱ Ἰωαννῖται καὶ οἱ λοιποὶ Ἠπειρῶται εὐεργέται ὄχι μόνον γενικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ Ἔθνος προσέφερον, συμβάλλοντες εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰδικώτερον συνέδραμον, εἰς κρίσιμον καμπὴν τῆς μεγάλης αὐτῆς ὑποθέσεως, τὸν ἱερὸν ἀγῶνα, εἰς τὴν προσπάθειαν ἀποκαταστάσεως καὶ ὡς ἀνεξαρτήτου κράτους τῆς ἀναγεννημένης Ἑλλάδος. Ἰδοὺ πῶς ἐκθέτει ὁ Ἰ. Καποδίστριας τὰ τῆς χειρονομίας ἐκείνης τῶν μεγάλων ἐθνικῶν εὐεργετῶν εἰς σχετικὴν ἐπιστολήν του (Ἰούλιος 1827)· «...Ἐκ πολλῶν ἤδη χρόνων μεγάλα χρηματικὰ κεφάλαια κατετέθησαν εἰς τὸ ἐν Μόσχᾳ νοσοκομεῖον παρά τε τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν καὶ παρὰ διαφόρων ἄλλων Ἑλλήνων Ἰωαννιτῶν ἐπὶ ρητῷ ὅρῳ, ὅπως οἱ τόκοι αὐτῶν νὰ χρησιμεύσωσι μόνον εἰς συντήρησιν τῶν σχολείων καὶ ἄλλων δημοσίων ἱδρυμάτων τῆς γενεθλίου των πόλεως Ἰωαννίνων... Σήμερον λοιπὸν οἱ ἀδελφοὶ Ζωσιμάδες ἔτι ζῶντες καὶ οἱ ἐπίτροποι τῶν ἄλλων δωρητῶν,, ἀποθανόντων, θεωροῦντες ὁμοφώνως μετὰ τῶν ἐν Μόσχᾳ ἄλλων Ἰωαννιτῶν τὸ κατεπεῖγον τῶν τῆς Ἑλλάδος χρεῶν καὶ θέλοντες νὰ τὴν βοηθήσωσι προτίθενται νὰ ἀφιερώσωσιν εἰς τοῦτο τὸ ὅλον τῶν προειρημένων τόκων(...) ὡς δάνειον καὶ μὲ συμβουλεύονται πῶς νὰ ἐνεργήσωσι. Ἐγὼ δὲ βλέπων τῆς ἀποφάσεώς των τὴν ἀρχὴν νόμιμον καὶ τὸν σκοπὸν εὐεργετικὸν ἐχάρην διὰ τὸ ἑκούσιον τῆς προσφορᾶς καὶ εὐθὺς τοὺς ἀπεκρίνθην ἐνθαρρύνων, ὥστε νὰ ἐκτελέσωσι τάχιον τὰ βουλευθέντα...» (Ἐν «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», ἔτος Ζ', τεῦχ. 79—80, 1958, σελ. 841). Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν ὄψει τοῦ γεγονότος τούτου, ὡς βεβαίως καὶ διὰ τὴν ὅλην πλουσιοπάροχον συμβολὴν τῶν ἀδελφῶν Ζωσιμαδῶν εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, καὶ ἡ ἐν Τροιζῆνι Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἀπηύθυνεν εἰς αὐτοὺς τὸ κατωτέρω, ὑπ' ἀριθμ. 70, ἔγγραφον·

«Πρὸς τοὺς κυρίους ἀδελφοὺς Ζωσιμάδας.

«Αἱ δαπάναι σας δὲν ἐματαιώθησαν· τὰ συγγράμματα ὅπου ἐξεδόθησαν καὶ τὰ σχολεῖα ὅπου ἠγέρθησαν διὰ τῆς συνδρομῆς, ὠφέλησαν, ὠφελοῦσι καὶ θὰ ὠφελήσουν τοὺς Ἕλληνας, συντελοῦντα εἰς τὴν ἠθικὴν βελτίωσιν αὐτῶν.

»Ἡ Γ' Ἐθνικὴ Συνέλευσις, ἐν ᾧ ἐφρόντισε νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ πρὸς τὴν Πατρίδα

καὶ ἄλλῃ δραστηρίᾳ ἐντάσει τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἐλευθέρου βίου ὑπόδουλοι, οἱ πάντες λοιπόν, παρὰ τὰς καὶ ἐν προκειμένῳ, ἀναποτρέπτως διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, ἑκάστοτε ἐκδηλουμένας διχογνωμίας καὶ διαστάσεις καὶ ἐντάσεις, ἀπέβλεπον εἰς τὴν πραγματικότητα εἰς σκοποὺς εὐρυτάτους. Βεβαίως ἡ ἀποτίναξις τοῦ ξένου ζυγοῦ παρέμενε τὸ σταθερῶς ἐπιποθούμενον καὶ ἐπιδιωκόμενον, ἀλλ' ἐν ταὐτῷ ὡς βασικὸς σκοπὸς παρουσιάζετο καὶ ἡ ἐπίδοσις τοῦ Ἔθνους εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ἱκανοτήτων του δι' ἐξευγενισμὸν καὶ ἀνύψωσιν τῆς ζωῆς, οὕτω δὲ καὶ δι' εὐγενῆ ἅμιλλαν, ἐν ἰσομοιρίᾳ δικαιωμάτων καὶ ὑποχρεώσεων προσφορᾶς ὑπηρεσιῶν, κατὰ τὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ λαῶν ἐπικοινωνίαν καὶ συνεργασίαν. Οὕτως ἐφιλοτιμεῖτο, καὶ φιλοτιμεῖται, καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς νὰ συγκαταλέγεται, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν χριστιανικήν του ἰδιότητα, κατὰ τὴν συναφῆ παύλειον ὑπόδειξιν, μεταξὺ τῶν φροντιζόντων ἐν γενικωτέρᾳ ἐννοίᾳ νὰ τηροῦν, καὶ νὰ ἀναδεικνύουν, «τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης» (Ἐφεσ. 4, 3), διὰ τῆς ἀγάπης δὲ μάλιστα ἐξυπηρετουμένην, «ἥτις (ἀγάπη) ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος» (Κολοσ. 3, 14).

Εἰς τὴν προσπάθειαν τῆς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτης ἐκδηλώσεως καί πραγματώσεως τῆς ἑλληνικῆς Μεγάλης Ἰδέας, καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ μορφῇ αὐτῆς, ἀδιακόπως συμπαρίσταται ἡ τὴν ἐσωτάτην οὐσίαν τῆς ἰδέας ταύτης προσδιορίζουσα Ὀρθοδοξία, ὡς ἡ ἀρχέγονος καὶ μόνιμος συνάμα ἐκκλησιαστικὴ διαμόρφωσις τοῦ εἰς τὸν Χριστιανισμὸν προσελθόντος («ἐπιστραφέντος», κατὰ τὴν γενικωτέραν ἐν προκειμένῳ ὁρολογίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἤτοι εἰς τὸ ἀρχεγόνως ἴδιον καὶ οἰκεῖον ἐπανελθόντος) Ἑλληνισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν τότε κόσμον, ὡς καὶ μετέπειτα, ὡς ἀπαραβλήτου οἰκουμενικῆς σημασίας καὶ ἀποτελεσματικότητος πνευματικὸς πολιτιστικὸς παράγων[5].

ἱερὰ χρέη της, ἐπροθυμήθη καὶ νὰ διακηρύξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Ἔθνους πρὸς ἅπαντας τοὺς εὐεργέτας του.

»Τὸ Ἔθνος εὐγνωμονοῦν, σᾶς συγκατατάττει μεταξὺ τῶν εὐεργετῶν του, καὶ ἐξαιτεῖται ἀπὸ τὴν φιλοκαλίαν σας ἀδρότερα βοηθήματα, ὅτε καὶ αἰσθάνεται πλειότερον τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ φωτισθῇ, διὰ νὰ φυλάξῃ φωτιζόμενον τὴν ἐλευθερίαν του καὶ νὰ ἀπολαύσῃ τὴν εὐδαιμονίαν του. Ἐν ᾧ μάχεται διὰ τ' ἀπαράγραπτα δίκαιά του, καὶ θριαμβεύει κατὰ τῆς τυραννίας, διὰ ν' ἀποκατασταθῇ ἄξιον τοῦ πολιτισμένου κόσμου, νὰ καυχηθῇ ἀνεπαισχύντως εἰς τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοποῦ, ἀνάγκη πᾶσα ν' ἀποκτήσῃ βιβλιοθήκας, νὰ ἐγείρῃ παντὸς εἴδους σχολεῖα, καὶ νὰ φέρῃ διδασκάλους ἀπὸ τὴν Εὐρώπην.

»Ἐπειδὴ λοιπὸν ἐλάβατε φροντίδα τοῦ φωτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ ὅτε ὁ τύραννος δὲν ἐπέτρεπε τὰ φῶτα εἰς τὴν Πατρίδα, δὲν εἶναι ἀμφιβολία, ὅτι δὲν θέλει παραμελήσετε ἤδη τὸν ἁρμόδιον καιρὸν διὰ νὰ εὐχαριστήσετε τὴν εὐαισθησίαν σας, καὶ νὰ εὐεργετήσετε τοὺς ἀδελφούς σας, προμηθεύοντές τους τὰ πρὸς εὐδαιμονίαν φέροντα.

»Εἴθ' ἐπισφραγίσατε τὰς ἐναρέτους πράξεις διά τινος ἀξίου τῆς ἱστορίας κατορθώματος, τείνοντες εἰς τὸν κοινὸν τῶν Ἑλλήνων φωτισμόν!» Παρὰ Α. Μάμουκα, μν. ἔργ. τόμ. Θ', σελ. 70—71.

5) Ὁ ἐκ τῶν νεωτέρων διδασκάλων τῆς ρωσικῆς ὀρθοδόξου διασπορᾶς Γεώργιος FEDOTOV εἰς μελέτην του ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «REISH GOTTES UND GESCHICHTE» («Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ Ἱστορία»), συνεκδιδομένην μετ' ἄλλων βαθυστοχάστων μελετῶν διακεκριμένων ὀρθοδόξων διδασκάλων τῆς πρώτης γενεᾶς τοῦ ἐν Παρισίοις Ὀρθοδόξου Ρωσικοῦ Θεολογικοῦ Ἱνστιτούτου (τῶν προσφύγων) καὶ ἄλλων προσκειμένων αὐτοῖς, ἐν τῷ συλλογικῷ τόμῳ KIRCHE, STAAT UND MENSCH (RUSSISCH — ORTHODOXE STUDIEN) — τῆς σειρᾶς τῶν οἰκουμενικῶν μελετημάτων τοῦ ἐν Γε-

Ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ, ἐν τῇ κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ διὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὡς οἰκουμενικῆς πνευματικῆς δυνάμεως, συμπροσδιοριζομένῃ ἐκκλησιαστικῇ ἀποτυπώσει τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἡ ἐπιδίωξις τῆς διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ὑποβοηθεῖται καὶ διὰ τῶν εἰς τοῦτο προσφόρων καταδεικνυομένων προϋποθέσεων τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς ἐκδηλώσεως, τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας λοιπόν. Διότι πράγματι τὰ ποικιλόμορφα στάδια αὐτῆς συναντῶνται, ὡς εἰς κοινὸν σημεῖον, εἰς τὴν ἀγωνιώδη ἀναζήτησιν καὶ τὴν διὰ τῆς «ψηλαφήσεως», δι' εἰκασίας, εὕρεσιν (πρβλ. Πράξ. 17, 27· «ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν») τῆς περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἀληθείας, ὡς περὶ τῶν πραγμάτων τούτων γνώσεως (μετὰ θρησκευτικῆς λυτρωτικῆς, κατὰ τὰ μεταγενέστερα ἑλληνικὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, σημασίας καί ἐπενεργείας) καὶ ἐξ αὐτῆς προσδιοριζομένης πρακτικῆς (ἠθικῆς) δεοντολογίας[6]. Ἡ ἐν Χριστῷ διδομένη ἀλήθεια, ὡς πραγματικότης καταλλαγῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐξασφαλίσεως οὕτω ζωῆς καὶ σωτηρίας, τυγχάνει ἀλήθεια ἀποκαλύψεως καὶ πίστεως καὶ ἐξυπηρετεῖται εἰς τὴν ἀνάδειξίν της διὰ τῆς Θεολογίας. Αὕτη ὡς εἰδικὴ πνευματικὴ λειτουργία τῆς νέας κοινωνίας ζωῆς καὶ σωτηρίας, τῆς Ἐκκλησί-

---

νεύῃ κέντρου τῆς «Οἰκουμενικῆς Κινήσεως» (τῆς γνωστῆς διεκκλησιαστικῆς ἑνωτικῆς κινήσεως) — παρουσιάζει (σελ. 66) μίαν ἐπιγραμματικὴν διαπίστωσιν καὶ ἐπιβεβαίωσιν τῶν περὶ τοῦ οἰκουμενικοῦ ρόλου τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου δυναμένων νὰ λεχθοῦν. Γράφει· «Ἡ μετάφρασις τῆς Βίβλου εἰς χιλιάδας γλωσσῶν καὶ σύμπασα ἡ μεγάλη ἐργασία τῆς Χριστιανικῆς Ἱεραποστολῆς οὐδὲν μεταβάλλουν ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς παραμένει συνδεδεμένος μεθ' ἑνὸς μοναδικοῦ πολιτιστικοῦ κόσμου, μετὰ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκφύεται ἐκ τῶν ριζῶν τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Ὁ Ἑλληνισμός, ὁ ὁποῖος ἐβοήθησε τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν νίκην ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κράτει συγχωνευθεὶς μετὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἀπέβη βραδύτερον τὸ ὅριον (τὸ ὁρόσημον) τῆς ἐξαπλώσεως αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας). Νέοι λαοὶ προσήρχοντο εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν μόνον καθ' ὅ μέτρον οἰκειοῦντο τὴν ἑλληνικὴν πνευματικὴν ἐν τῷ πολιτισμῷ κληρονομίαν».

6) Μὲ τὸν ἰδικόν της τρόπον καὶ ἡ ὀρθόδοξος χριστιανικὴ Τέχνη, ἡ Ζωγραφική, περιέσωσε τὴν ἰδέαν γενικώτερον περὶ τῆς προχρσιτιανικῆς ἑλληνικῆς πνευματικῆς παραδόσεως ὡς ἔν τινι μέτρῳ προδρόμου τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὡς τοιοῦτος πρόδρομος ὑπῆρξε βεβαίως ὁ Ἰουδαϊσμὸς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Τυγχάνει γνωστότατον ὅτι εἰς ὀρθοδόξους Ναοὺς ἁπαντῶσιν, εἰς τοιχογραφίας καὶ ἄλλας εἰκόνας, καὶ μορφαὶ ἀρχαίων ἐθνικῶν, Ἑλλήνων, φιλοσόφων καὶ ἄλλων συγγραφέων, θεωρουμένων ἀκριβῶς ὡς κατά τινα τρόπον προκαταγγειλάντων τὴν ἔλευσιν τοῦ Χριστοῦ καὶ τὰς ἀληθείας του. Ἕνα ἐκ τῶν ὀλίγων σωζομένων τοιούτων παραδειγμάτων ἀποτελεῖ καὶ ἡ ἐν τῇ Νήσῳ τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων Μονὴ Ἁγ. Νικολάου Σπανοῦ (τῶν Φιλανθρωπηνῶν), τῆς ὁποίας ὁ ἀρχικὸς Ναὸς ἀνηγέρθη κατὰ τὸ τέλος τοῦ 13ου αἰῶνος ὑπό τοῦ Μιχαὴλ Φιλανθρωπηνοῦ. Ἡ Μονὴ ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας λίαν ἀξιόλογον πνευματικὸν κέντρον μὲ τὴν ἐκεῖ λειτουργοῦσαν ἀνωτέραν Σχολήν, τῆς ὁποίας διδάσκαλοι ἐχρημάτισαν οἱ τὴν πνευματικὴν γενεὰν τῶν Φιλανθρωπηνῶν (Μοναχῶν) ἀποτελέσαντες. Κατὰ τὸ ἔτος 1560 ὁ ἐκ τῆς γενεᾶς αὐτῆς Ἰωάσαφ Φιλανθρωπινὸς ἀνήγειρε τοὺς καὶ σήμερον σωζομένους τρεῖς νάρθηκας, οἱ ὁποῖοι διεκοσμήθησαν τότε καὶ διὰ τοιχογραφιῶν. Εἰς τὸν νότιον νάρθηκα διασώζονται μεταξὺ ἄλλων τοιχογραφιῶν καὶ αἱ εἰκόνες ἑπτὰ φιλοσόφων, λίαν κατεστραμμέναι, μόνον κατὰ τὰ περιγράμματα αὐτῶν, μετὰ σχετικῆς ἐπιγραφῆς, ἀκεραίας διασωζομένης, ἡ ὁποία ἐξηγεῖ τὴν μεταξὺ τῶν παραστάσεων τῶν ἁγίων παρουσίαν «Ἑλλήνων», «Φιλοσόφων». Ὅρα Α. Ξυγγοπούλου, Μεσαιωνικὰ Μνημεῖα τῶν Ἰωαννίνων, ἐν, Ἠπειρωτικὰ Χρονικά, ἐν Ἰωαννίνοις, ἔτος Α', 1926, τεῦχ. 2, σελ. 133 ἑξ.

ας, κατανοεῖ, ἑρηνεύει καὶ ἐμπεδώνει δι' ἀναπτύξεως τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀποκαλύψεως, εἰς τὸ ἔργον δὲ αὐτῆς τοῦτο κάμνει ἡ Θεολογία χρῆσιν καὶ ὅρων καί σχημάτων ἐκ τῆς Φιλοσοφίας, κεκαθαρμένων ὅμως κατὰ πάντα, ἀπηλλαγμένων ἰδίως τοῦ μυθικοῦ ἐκείνου στοιχείου (τοῦ «Μύθου»), τὸ ὁποῖον πολλάκις ἡ Φιλοσοφία ἀκριβῶς εἶχεν οἰκειοποιηθῆ, καὶ οἰκειοποιεῖται, πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἰδεῶν της.

Ἐκ τοῦ κατὰ τὰ ἀνωτέρω προκύπτοντος χαρακτῆρος τῆς Ὀρθοδοξίας παρουσιάζεται αὕτη, διὰ τῶν μεγάλων ἐκπροσώπων τῆς ἀκμῆς, διὰ τῶν Πατέρων[7], ὡς εἰς τὴν πνευματικὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποβλέπουσα καὶ κατατείνουσα ἱστορικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀποτύπωσις καὶ διαμόρφωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὡς τοιαύτη ἔκφρασις τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀνέπτυξεν ἡ Ὀρθοδοξία, συμφώνως πρὸς τὴν οὐσίαν καὶ τὸν σκοπὸν τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν διὰ τοῦ ὅλου ἔργου του ἵδρυσεν ὁ Χριστὸς ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ πλήρωμα τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας περὶ τοῦ ζῶντος ἀλη-

7) Περὶ τῶν ἐξ αὐτῶν καλουμένων Καππαδοκῶν Πατέρων (Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Νύσσης, Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, Ἀμφιλοχίου Ἰκονίου) γράφει εἰδικώτερον ὁ πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀποθανὼν πολὺς Γερμανὸς κλασσικὸς φιλόλογος WERNER J·A·GER, εἰς τὸ τελευταῖον ἔργον τῆς ζωῆς του (DAS FR·U·HE CHRISTENTUM UND DIE GRIECHISCHE BILDUNG, Ὁ πρώϊμος Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις, κατὰ μετάφρασιν, ἐκ τοῦ Ἀγγλικοῦ εἰς τὴν Γερμανικήν, ὑπὸ τοῦ W. ELTESTER, BERLIN 1963) σελ. 55—56, τὰ ἑξῆς· «Οἱ Καππαδόκαι ὡς σκοπὸν ἔθεσαν νὰ διαποτίσουν τὴν ἀνθρωπότητα καθ' ὁλοκληρίαν χριστιανικῶς. Πρὸς τοῦτο διέθετον εὐρεῖαν μόρφωσιν, ἡ ὁποία προβάλλει παντοῦ εἰς τὰ συγγράμματά των. Παρὰ τὰς θρησκευτικάς των πεποιθήσεις, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκοντο εἰς ἀντίθετον πρὸς τὴν προσπάθειαν ἀναζωογονήσεως τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς θρησκείας ἐκ μέρους ἰσχυρῶν πολιτειακῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς των, δὲν ἀπέκρυπτον τὴν μεγάλην ἐκτίμησίν των διὰ τὴν ἐν τῷ πολιτισμῷ κληρονομίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Ἔσυραν καταφανεστάτην διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ ἑλληνικῆς θρησκείας καὶ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τοιουτοτρόπως ἐπανελήφθη παρ' αὐτοῖς ἡ θετικὴ καὶ καρποφόρος σχέσις μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἑλληνισμοῦ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ὠριγένους, ἀλλ' εἰς νέαν μορφὴν καὶ ἐπὶ ἄλλης βαθμίδος. Δὲν ὑπερβάλλομεν, ἂν ὁμιλῶμεν ἐνταῦθα περὶ ἑνὸς Χριστιανικοῦ νεοκλασσικισμοῦ. Τοῦτο δὲ ἰσχύει εἰς ὑψηλοτέραν ἔννοιαν μιᾶς ἁπλῶς κατὰ τὴν μορφήν, φορμαλιστικῆς, τοῦ πράγματος θεωρήσεως. Δι' αὐτῶν ἀπέβαινε νῦν ὁ Χριστιανισμὸς κληρονόμος τῆς ἑλληνικῆς γενικῆς παραδόσεως, καθ' ὅσον αὕτη ἦτο ἀξία νὰ ἐπιζήσῃ περαιτέρω. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὄχι μόνον ἰσχυροποίησεν ὁ Χριστιανισμὸς τὴν θέσιν του ἐν τῷ ἐκπολιτισμένῳ κόσμῳ, ἀλλὰ διεφύλαξε καὶ ἀνεζωογόνησε μίαν κληρονομίαν πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία εἰς εὐρὺ μέτρον, ἰδίως διὰ τῶν τότε ρητορικῶν Σχολῶν, εἶχεν ἀποβῆ ἡ ἄνευ περιεχομένου, ἡ κενὴ καὶ τεχνητὴ ἀπόκλισις ἑνὸς εἰς τὴν φόρμαν ἀποψυγέντος κλασσικοῦ δείγματος (ἀρχετύπου). Ἔχουν λεχθῆ πολλὰ περὶ τῶν διαφόρων ἀναγεννήσεων τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἀλλ' εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὸν τέταρτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν Πατέρων, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν μίαν γνησίαν ἀναγέννησιν — EINE ECHTE RENAISSANCE — ἔχει δοθῆ ὀλίγη προσοχή, ἐπάγεται ὁ διὰ τοῦ ὅλου του ἔργου ἰσχυροτάτη ὤθησιν κατὰ τὰς ἡμέρας μας δίδων εἰς τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς κλασσικῆς Παιδείας διὰ τῆς Χριστιανκῆς Παιδείας τῶν ἐκκλησαστικῶν Πατέρων WERNER JAGER. Ἂς σημειωθῆ ἐδῶ, δι' ἐνημέρωσιν, καὶ νεώτατον συλλογικὸν ἔργον, προελθὸν ἐκ τῶν ἐργασιῶν διεθνοῦς πνευματικῆς συγκεντρώσεως, ἡ ὁποία εἶχε διοργανωθῆ, πρὸ διετίας, ὑπὸ εἰδικοῦ διὰ τὴν διερεύνησιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ Κέντρου τῆς Σορβόννης: GREGORIUS NYSSENUS. ECRITURE ET CULTURE PHILOSOPHIQUE DANS LA PANSEE DE GREGOIRE DE NYSSE. ACTES DU COLOQUE

θινοῦ Θεοῦ καί τοῦ ὡς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους θελήματος Αὐτοῦ, τῇ βοηθείᾳ καὶ τῶν ὑψίστων ἀνθρωπίνων πνευματικῶν ἐπιτεύξεων κατὰ τὴν «ἑλληνικὴν» δὲ ἀκριβῶς ἔκφρασιν αὐτῶν, τὴν ἀληθῶς μεταμορφουμένην διὰ τῆς θεωρήσεως καὶ ἀξιολογήσεως αὐτῆς ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλύψεως καὶ σωτηρίας[8]. Ἡ οὕτω διαμορφουμένη ὀρθόδοξος οἰκουμενικότης παραμένει, κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν αὐτῆς, ἀδιατάρακτος καὶ εἰς ἐποχὰς ἐξωτερικῆς παρακμῆς, δοκιμασίας καὶ θλίψεως. Ἐκδηλώνεται τότε ἡ ὀρθόδοξος οἰκουμενικότης διὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἔργου συντηρήσεως, ἀπαραχαράκτου καὶ ἀκεραίας μεταβιβάσεως τῶν εἰς ἐποχὰς ἐνεργοῦ ἐκδηλώσεως τοῦ ὀρθοδόξου ἐκκλησιαστικοῦ πνευματικοῦ δυναμισμοῦ ἐπιτευχθέντων ἀνυπερβλήτων ἀγαθῶν πίστεως καὶ ζωῆς[9]. Εἰς ἄλλας δὲ ἐποχὰς νέων οἰκουμενικῶν ἀναζητήσεων καὶ

DE CHEVETOGNE (BELGIQUE), SUR L' HELLENISME TRADIF DE LA SORBONNE. 1971. Ἔκδ. M. HARL, σελίδες VIII+267. Ἡ συλλογὴ περιλαμβάνουσα μελέτας εἰς τὴν Γαλλικήν, τὴν Γερμανικὴν καὶ τὴν Ἀγγλικήν, διαιρεῖτοι εἰς τρία μέρη, Ι Σύγχρονος κατάστασις τῆς περὶ τὸν Γρηγόριον Νύσσης ἐρεύνης· ΙΙ Ἑρμηνεία καὶ Θεολογία εἰς τὰ ἔργα τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ ΙΙΙ Θεολογία καὶ Φιλοσοφία ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

8) Διὰ τὸν λόγον τοῦτον συνιστοῦν οἱ Πατέρες τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκμῆς τὴν κάρπωσιν καὶ τῆς προχριστιανικῆς ἑλληνικῆς «παιδεύσεως» κατὰ τὸ «ὠφέλιμον» καὶ διὰ τὴν χριστιανικὴν ὑπόθεσιν μέρος αὐτῆς. Οὕτω π.χ. ὁ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος· «Οἶμαι δὲ πᾶσιν ἀνομολογῆσθαι τῶν νοῦν ἐχόντων, παίδευσιν τῶν παρ' ἡμῖν ἀγαθῶν εἶναι τὸ πρῶτον· οὐ ταύτην μόνον τὴν εὐγενεστέραν, καὶ ἡμετέραν, ἥ πᾶν τὸ ἐν λόγοις κομψὸν καὶ φιλότιμον ἀτιμάζουσα, μόνης ἔχεται τῆς σωτηρίας καὶ τοῦ κάλλους τῶν νοουμένων· ἀλλὰ καὶ τὴν ἔξωθεν, ἣν οἱ πολλοὶ χριστιανῶν διαπτύσουσιν, ὡς ἐπίβουλον καὶ σφαλεράν, καὶ Θεοῦ πόρρω βάλλουσαν, κακῶς εἰδότες. Ὥσπερ γὰρ οὐρανὸν καὶ γῆν, καὶ ἀέρα καὶ ὅσα τούτων, οὐκ ἐπειδὴ κακῶς τινες ἐξειλήφασιν, ἀντὶ Θεοῦ τὰ τοῦ Θεοῦ σέβοντες, διὰ τοῦτο περιφρονητέον· ἀλλ' ὅσον χρήσιμον αὐτῶν καρπούμενοι πρός τε ζωὴν καὶ ἀπόλαυσιν, ὅσον ἐπικίνδυνον διαφεύγομεν· αὐτῷ κτίστῃ τὴν κτίσιν ἐπανιστάντες κατὰ τοὺς ἄφρονας, ἀλλ' ἐκ τῶν δημιουργημάτων τὸν Θεὸν καταλαμβάνοντες, καί, ὅ φησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς Χριστόν... Οὕτω καὶ τούτων, τὸ μὲν ἐξεταστικόν τε καὶ θεωρητικόν, ἐδεξάμεθα· ὅσον δὲ εἰς δαίμονα φέρει, καὶ πλάνης καὶ ἀπωλείας βυθόν, διεπτύσαμεν... Οὔκουν ἀτιμαστέον τὴν παίδευσιν, ὅτι τοῦτο δοκεῖ τισιν· ἀλλὰ σκαιοὺς καὶ ἀπαιδεύτους ὑποληπτέον τοὺς οὕτως ἔχοντας, οἳ βούληντ' ἂν ἅπαντας εἶναι καθ' ἑαυτούς, ἵν' ἐν τῷ κοινῷ τὸ κατ' αὐτοὺς κρύπτηται, καὶ τοὺς τῆς ἀπαιδευσίας ἐλέγχους διαδιδράσκωσιν». MIGNE, PATROLOGIA GRAECA, T. 36, 508—509. Μὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα προτρέπει τοὺς νέους καὶ ὁ Μέγας Βασίλειος, ἀπευθυνόμενος εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ κηδεμονευομένους ἀνεψιούς του διὰ τῆς γνωστῆς διατριβῆς του, «Πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», νὰ μελετοῦν ἐκλεκτικῶς τοὺς Ἕλληνας ποιητὰς καὶ λοιποὺς συγγραφεῖς, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνευρίσκονται τὰ σπέρματα ὑψηλῶν φυσικῶν ἀληθειῶν καὶ ἔξοχοι ἠθικαὶ ἀρχαί. «Καταστατικὸν χάρτην (MAGNA CHARTA) πάσης ἀνωτέρας χριστιανικῆς μορφώσεως διὰ τὰς ἐρχομένας ἑκατονταετίας» θὰ χαρακτηρίσῃ μετὰ πολλοὺς αἰῶνας τὴν τόσον προσφιλῆ εἰς ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας διατριβὴν ἐκείνην τοῦ Μ. Βασιλείου ὁ WERNER JAGER εἰς τὸ ἀγγλιστὶ καὶ γερμανιστί, τὸ 1961 καὶ τό 1963, ἐκδοθὲν κύκνειον αὐτοῦ ἆσμα, εἰς τὸ προμνημονευθὲν ἔργον του, «Ὁ πρώιμος Χριστιανισμὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ μόρφωσις» (γερμ. ἔκδ. σελ. 60).

9) Λίαν συγκινητικὰ καὶ διδακτικά, διὰ τὴν δύναμιν τῆς ἐκφραζομένης βεβαιότητος περὶ τοῦ ἀνθεκτικοῦ καὶ καρτερικοῦ τῶν πιστῶν τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, εἰς δυσμενεῖς

ἀναπροσαρμογῶν ἡ Ὀρθοδοξία καλεῖται νὰ προσφέρῃ, καί προσφέρει, εἰς τὸ ἐκκλησιαστικὸν Δόγμα καὶ τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἦθος ἀποτεπυμένον πλήρωμα τῆς ἐν Χριστῷ θείας ἀληθείας καὶ δυνάμεως διὰ τὴν κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας καὶ πνευματικὰς δυνατότητας ἢ προϋποθέσεις κάρπωσιν τοῦ πληρώματος τούτου ὑπὸ πάντων, διὰ τοὺς ὁποίους τοῦτο καὶ προορίζεται, διὰ τὴν ἐπαναπροβολὴν λοιπὸν αὐτοῦ κατὰ τὰς νέας οὕτως ἢ ἄλλως δημιουργουμένας πνευματικὰς καὶ ἄλλας συναφεῖς συνθήκας, παραλλασσομένης ἐνδεχομένως μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ τῆς μορφῆς ἐκφράσεώς του, ἀλλ' ἀπαραφθόρου καὶ ἀπαραχαράκτου παραμένοντος εἰς τὴν οὐσίαν του καὶ εἰς τὸν κόσμον ὑπὲρ πάντων, ὡς καί πρὸς ζωὴν αἰώνιον, ἐπενέργειάν του.

Διὰ τὸ ἔργον τοῦτο κατεδείχθη καὶ ἀνεδείχθη, ἐξ ὅσων καὶ ἐνταῦθα ἀνωτέρω διεπιστώσαμεν, ὄντως κατάλληλος ἐν ταὐτῷ δὲ καὶ ἀνθεκτικὴ ἡ ἑλληνικὴ ἀκριβῶς, διὰ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀποτύπωσις τοῦ οἰκουμενικῶς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἐπενεργοῦντος πληρώματος τῆς ἐν Χριστῷ θείας ἀληθείας. Διὰ τὴν ἐπαναγωγήν του εἰς τὰς διὰ τῆς ἐλευθερίας ὁλοκληρωτικῶς κατασφαλιζομένας δυνατότητας ἀναζωογονήσεως καὶ ἐπαναπροβολῆς τῆς ὁλοκληρωμένης ἑλληνοχριστιανικῆς του ὑποστάσεως, οὕτω δὲ καὶ ἀποστολῆς του εἰς τὸν κόσμον, ἠγωνίσθη ποικιλοτρόπως καὶ κατὰ τοὺς μακροὺς αἰῶνας τῆς δουλείας τὸ ἔθνος μὲ κιβωτὸν διασώσεώς του καὶ διατηρήσεώς τὴν Ἐκκλησίαν του. Ὅλως ἰδιαιτέρως ἀποφασιστικῶς καί συστηματικῶς ἐπεδόθη τὸ ἔθνος εἰς τοῦτο, δι' ὅλων τῶν οὕτως ἐκτραφεισῶν δυνάμεών του, κατὰ τὸν ἱερὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Ὁ ἀγὼν οὗτος παρουσίασεν, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων καὶ ἐκ τῶν περιστάσεων, ποικιλομορφίαν φάσεων καὶ προεκβολῶν καθ' ὅλην τὴν ἔκτοτε διαρρεύσασαν ἑκατονπεντηκονταετίαν, ἐκ τῆς ὅλης δὲ οὕτω συνεχῶς παρουσιαζομένης ἐθνικῆς ἑλληνικῆς ἐποποιΐας, μὲ τὰς ἀναποφεύκτους δραματικὰς ἐναλλαγὰς καὶ διακυμάνσεις της, προσδιορίζονται, ἐν ὄψει πάντοτε τοῦ ὅλου ἐπιμόνου καὶ ἀκαταβλήτου ἀγῶνος καὶ τοῦ ὡλοκληρωμένου ὑψηλοῦ πνευματικοῦ περιεχομένου καὶ σκοποῦ αὐτοῦ, καὶ αἱ συναφεῖς, διὰ τὴν γενεὰν ἡμῶν καὶ διὰ τὰς ἑλληνικὰς γενεὰς τοῦ μέλλοντος, παρακαταθῆκαι καὶ ὑποχρεώσεις.

ἢ τοῦτ' αὐτὸ ἀφορήτους περιστάσεις, ὡς τεκμηρίου τῆς γνησιότητος τῆς Ἐκκλησίας αὐτῆς, εἶναι τὰ ὅσα ἔγραφεν ὁ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 16ου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 17ου διακριθεὶς ὡς διδάσκαλος Ναθαναὴλ Χίκας ὁ Ἀθηναῖος εἰς τὸ «Περὶ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα» ἀντιρρητικὸν ἔργον («Ἐγχειρίδιον») αὐτοῦ. Ὅρα Μ. Ι. Μανούσακα, Ναθαναὴλ Χίκας ὁ Ἀθηναῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ἔργα αὐτοῦ, ἐν, Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου, ἔτος 4ον, ἐν Ἀθήναις 1952, σελ. 18· «Ὁ συγγραφεὺς (ὁ Χίκας) ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι ἐκείνη «ὅπου πειράζεται καὶ πολεμᾶται καὶ δὲν κυριεύεται ποτέ» καί, μολονότι τὴν καταστρύχει «ἡ τυραννὶς τῶν εἰδωλολατρῶν» καὶ ὑφίσταται καθημερινῶς τὰ πάνδεινα, «μὲ ὅλα ταῦτα τὰ βάσανα», ἐρωτᾷ «δὲν ψάλλουσιν οἱ χριστιανοὶ μέσα εἰς τὴν μέσην τῆς Κωνσταντινουπόλεως «Τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν»...; κλπ. ἐπάγεται δέ: «Ποῦ λοιπόν πληρώνεται τὸ «Πύλαι Ἅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς»; Εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, ὅπου πολεμᾶται καὶ δὲν νικᾶται, ἢ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου δὲν τὴν πολεμᾷ τινάς; Ἔλα λοιπὸν ἂς ἔλθῃ τινὰς ἀποτασᾶς ἐδῶ, νὰ πάθῃ ἐτοῦτα ὅπου ἐτοῦτοι παθαίνουσι, νὰ ἰδῇς ἂν κάμῃς μίαν ὥραν Χριστιανός, νὰ ἰδῇς πὼς διὰ μίαν ὥραν ἀρνεῖσαι τὸν Χριστόν, ὡσὰν τὸ κάνουν ὅσοι ἔλθουσιν ἐδῶ ἔξω, ἀπὸ σᾶς». Τὰς ἐκφράσεις ταύτας ἐκ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργου τοῦ Χίκα (τὸ ὁποῖον ἀριθμεῖ τρεῖς ἐκδόσεις) παραθέτει εἰς τὴν ὡς ἀνωτέρω ἐρευνητικὴν κριτικὴν ἐργασίαν του ὁ Μ. Ι. Μανούσακας, διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι «ὁ Χίκας εὑρίσκετο πάντως ἐν τουρκοκρατουμένῃ περιοχῇ ὅτε συνέγραψε τὸ βιβλίον».

ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΤΣΑΚΑΛΩΦ

(Ἔργο Π. Βρέλλη)

ΔΗΜ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ '21 ΚΑΙ ΤΟ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟ ΔΕΟΝ

Οἱ καταγόμενοι ἀπὸ τὰ Φάραοα τῆς Καππαδοκίας, ποὺ κατοικοῦν τώρα ἄλλοι στὸ Πλατὺ τῆς Θεσσαλονίκης, ἄλλοι στὴν Κόνιτσα κι ἄλλοι στὴν Ἀθήνα, διατηροῦν ἀκόμα τὴν ἐξῆς Καππαδοκικὴ παράδοση:

«Κάποτε οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἀθάνατοι καὶ δυνατοὶ σὰν ἥρωες. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀποφάσισαν νὰ χτίσουν ἕνα μεγάλο κάστρο καὶ πήγαιναν στὸ ἀπέναντι βουνό, τὸ Ἀργαῖο, καὶ κουβαλοῦσαν ἀπ' ἐκεῖ ὁ καθένας, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, τεράστιες πέτρες. Μιὰ μέρα, ἐνῶ ἐπέστρεφε μιὰ γυναίκα κουβαλῶντας μιὰ πολὺ μεγάλη πέτρα στὸ κεφάλι της, ἀντάμωσε στὸ δρόμο χωριανοὺς κι ἀκούμπησε τὴν πέτρα στὴ γῆ, γιὰ νὰ κουβεντιάση μαζί τους.

—Τί νέα ἀπὸ τὸ χωριό; Ρώτησε ἡ γυναίκα.

—Πέθαναν, τῆς ἀπάντησαν, ὁ Φωκᾶς, ὁ Κωνσταντᾶς κι ὁ Νικηφόρος.

—Πεθαίνουν λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι; Εἶπε ἡ γυναίκα κι ἀμέσως ἔχασε τὴ δύναμί της. Καὶ ἡ πέτρα ἔμεινε ἀπὸ τότε ἐκεῖ. Δὲ μπόρεσε ἡ γυναίκα νὰ τὴν σηκώση. Ἀπὸ τότε οἱ ἄνθρωποι ἔπαψαν νᾶναι ἀθάνατοι κι' ἀντρειωμένοι».

Αὐτὴ εἶναι ἡ παράδοση ποὺ διηγοῦνται οἱ γεροντότεροι Φαρασιῶτες στὸ Πλατὺ τῆς Θεσσαλονίκης, στὴν Κόνιτσα καὶ στὴν Ἀθήνα. Βέβαια ἡ παράδοση αὐτὴ ὑπάγεται στὸν κύκλο τῆς προγονικῆς «ἀθάνατης φυλῆς». Σὲ πολλὰ ἑλληνικὰ μέρη σχετίζεται μὲ τὴν ἀνάμνηση τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἦταν γενναῖοι, ἦταν ὑψηλοὶ κ.τ.λ. Ἡ Ἑλλήνισσα τῆς Μεσσηνιακῆς παράδοσης μοιάζει πολὺ μὲ τοὺς ἀθάνατους τῆς Καππαδοκικῆς Φαρασιώτικης:

«Εἰς τὴν Ἑλληνικὴ πόρτα τοῦ παλαιοῦ κάστρου τῆς Μεσσήνης εὑρίσκεται ἕνα θεόρατο λιθάρι, ποὺ φράζει τὸ δρόμο. Αὐτὸ τὸ ἔφερνε ἀπὸ μακρυὰ εἰς τὸν καιρὸ τῶν Ἑλλήνων μιὰ Ἑλλήνισσα· τὸ ἐβαστοῦσε ἐπάνω στὸ κεφάλι της καὶ ἔ(γ)νεθε καὶ τὴ ρόκα της. Ἅμα ἔφτασε σ' ἐκεῖνο τ ὀμέρος, ἔκαμε ἄχ! γιατὶ ἐκουράστη ὀλίγο καὶ ἀμέσως ἐρράγισε ἡ πέτρα καὶ ἔμεινε ἐκεῖ»[1].

Στὰ Φάρασα ὅμως ἡ Καππαδοκικὴ παράδοση παίρνει μιὰ ἰδιαίτερη σημασία. Τὰ ὀνόματα Φωκᾶς, Κωνσταντᾶς καὶ Νικηφόρος εἶναι ὀνόματα ἀκριτῶν. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ παράδοση, ἀλλ' ἡ Βυζαντινή, τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ:

Κάτω στὴν ἄκρη τῶν ἀκρῶν, στὰ βάθη καλαμιώνα
Κάβουρας ἐδρακόντεψε καὶ τρώει τοὺς ἀντρειωμένους.

---

1) Νικ. Πολίτου: Παραδόσεις Α' σελ. 56—1965 (φωτοτυπικὴ ἀνατύπωσις τῆς πρώτης ἐκδόσεως 1904).

Τρώει τὸν μαῦρον τὸν Φουκᾶ, τρώει τὸν Νικηφόρο,
τρώει τὸν Πετροτράχηλο, ποὺ τρέμει ἡ γῆς κι ὁ κόσμος.
χαμπάρια καὶ μηνύματα στοῦ Κωνσταντᾶ τὰ σπίτια.
('Ακριτικὸ τραγούδι τῆς Ρόδου)

Σὲ πολλὰ ἀκριτικὰ τραγούδια βρίσκομε τὸν ἥρωα Κωσταντᾶ μὲ διάφορα ὀνόματα: Κωσταντᾶς, Κώστας, Τσαμαϊδός, Τσαμερλῆς, Κ(ων)σ(τ)άντινον κ.λ.π. "Ισως κάτω ἀπὸ τὰ ὀνόματα αὐτὰ βρίσκεται κάποτε — πιστεύουν μερικοὶ — ὁ ἴδιος ὁ Διγενῆς[2].

"Αλλο τραγούδι ἀκριτικὸ ἔχει τὰ ἴδια ὀνόματα:

Στέρνει (στέλλει) τὸν Δούκα τὸ Φωκᾶ, στέρνει τὸ Νικηφόρο,
στέρνει τὸν Τρεμοτράχηλο, ποὺ τρέμει γῆς καὶ κόσμος.
κ.λ.π. (Τραγοῦδι τῆς Κεφαλληνίας)

'Ο Τρεμοτράχηλος εἶναι στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου ἀναφερόμενος στὰ ἱστορικὰ βιβλία τῶν 'Αράβων.

"Ετσι τὰ ὀνόματα παύουν νὰ εἶναι πλαστά, μυθικά, ὅπως καὶ τὸ ὄνομα τοῦ 'Αμούργη ἢ 'Αρμούρη, τοῦ 'Αμοργιανοῦ ('Αμοριανοῦ) αὐτοκράτορα Βασιλείου τοῦ Γ', τοῦ γενναίου πολεμιστῆ. Οἱ Φωκάδες, οἱ Βάρδηδες, οἱ Σκληροί, οἱ Κωσταντάδες κλπ. εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἀκριτῶν, ποὺ πολέμησαν γενναῖα γιὰ τὸ Βυζάντιο, ἅπλωσαν τὰ σύνορά του πέρα μακρυὰ ἕως τὸν Εὐφράτη, ἀλλὰ καὶ ρήμαξαν τελικὰ τὸ Βυζάντιο μὲ τὶς ἔριδές των μὲ τοὺς πολέμους μεταξύ των, μὲ τὰ μίση των καὶ μὲ τὶς προδοσίες των...

Αὐτοὺς τοὺς 'Ακρῖτες ἔχασαν κάποτε ἀπὸ τὰ μάτια τους οἱ κάτοικοι τῆς Καππαδοκίας καὶ πιὰ δὲν τοὺς ξανάειδαν. Εἶχαν πεθάνει. Γύρω στὰ 1071 χάθηκε γιὰ τοὺς "Ελληνες - Ρωμαίους τῆς 'Ανατολικῆς Μικρᾶς 'Ασίας ὁ τελευταῖος ἀκρίτας, ὁ αὐτοκράτορας Ρωμανὸς Δ', ὁ Διογένης, προδωμένος ἀπὸ τοὺς στρατηγούς του...

Δὲν ὑπάρχουν μεγάλα κατορθώματα δίχως ἥρωες τοῦ νοῦ καὶ τῆς δράσης καὶ δὲν ὑπάρχουν — ἐξὸν ἀπὸ σεισμοὺς καὶ θεομηνίες — καταστροφὲς δίχως μικροὺς ἀνθρώπους, κάποτε δίχως ἀφάνταστα μικροὺς ἀνθρώπους...

Στὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς Μικρᾶς 'Ασίας, ὅταν ἡ πλημμυρίδα τῶν Σελτζούκων Τούρκων ἐσκέπασε τὰ πάντα, ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀκόμα, ὅταν ὁ τόπος εἶχε ρημάξει ἀπὸ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους καὶ τὴν ἐριστικὴ κακότητα καὶ τοὺς φανατισμοὺς τοὺς σχετικοὺς μὲ τὶς αἱρέσεις, οἱ ἀκρῖτες, ὁ Κωσταντᾶς, ὁ Φωκᾶς κι ὁ Νικηφόρος πέθαναν. Μαζί τους πέθανε τὸ Βυζάντιο. Καὶ οἱ κάτοικοι δὲν ἔλπιζαν πλέον σὲ ἀνάσταση τῶν ἀκριτῶν. Οἱ ἀκρῖται εἶχαν πεθάνει, ὅπως εἶχε πεθάνει καὶ ὁ ἀρχαῖος 'Ελληνικὸς κόσμος μαζὶ μὲ τὴν 'Ελλήνισσα τῆς Μεσσηνίας. Νησῖδες ἔμειναν οἱ 'Ελληνοχριστιανικὲς κοινότητες στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Μικρασίας μὲ ξεχασμένη γιὰ τὶς πιὸ πολλὲς τὴν 'Ελληνικὴ γλῶσσα. Τὰ 'Ελληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας θὰ τυπώσουν ἀργότερα τὸ εὐαγγέλιο στὰ Τουρκικὰ γιὰ τοὺς Τουρκόφωνους "Ελληνες τῆς 'Ανατολῆς.

Κατὰ τὴ σύνταξη ἐπὶ Τουρκοκρατίας τῶν ἐθνικῶν κανονισμῶν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀριθμοῦνται συνολικὰ 82 ἀρχιερεῖς τοῦ κλίματος τοῦ Πατριαρχείου. 'Απ' αὐτοὺς οἱ 62 ἦταν στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ στὰ νησιὰ καὶ μόνο 20 στὴ Μικρασία μὲ τὴν τεράστια ἔκτασή της. 'Ο μητροπολίτης Σμύρνης τῆς γκιαοὺρ Σμύρνης, ἔρχονταν μόλις 31ος (καὶ ἀργότερα 27ος)[3]. Πολλὲς ἐπισκοπὲς εἶναι μόνο κατ' ὄνομα, γιατὶ ἢ ἔχουν καταστραφῆ ἢ δὲν ὑπῆρχε

2) "Αγι Θέρου: Τραγούδια τῶν 'Ελλήνων — Α' Εἰσαγωγικὸ σημείωμα, σελ. 69.
3) Χρ. Σολομωνίδη: 'Η 'Εκκλησία τῆς Σμύρνης.

πιὰ χριστιανικὸς πληθυσμὸς στὶς ὁμώνυμες πόλεις. Τὰ παράλια τοῦ Πόντου, εἶν' ἀλήθεια, κρατοῦσαν γερά, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς κατοίκους κ' ἐδῶ πολλοὶ εἶχαν χάσει τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τόσο ἡ Τουρκικὴ πλημμυρίδα εἶχε καλύψει τὰ πάντα. Σ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ μέρη, ὅπου σὰν σὲ παροικίες μέσα σὲ ξένους πληθυσμοὺς ζοῦσαν οἱ Ἕλληνες, μόνο μιὰ εἰλικρινὴς συνεργασία ἦταν δυνατή, ποὺ τὴν εὐκόλυνε καὶ τὸ γεγονός, ὅτι καὶ οἱ γνήσιοι Τοῦρκοι συχνὰ ἀποτελοῦσαν κι' αὐτοὶ μειονότητα ἀνάμεσα σὲ Ἕλληνες, Ἀρμένιους, Κούρδους, Κιζιλμπάσηδες, Ἀθιγγάνους, Γιουρούκους κλπ.

Ἀλλὰ γιατὶ νὰ κρύψωμε καὶ κάτι ποὺ ἀποτελεῖ παράξενην ἱστορικὴ πραγματικότητα γιὰ τὸν χριστιανικὸ πληθυσμὸ τῆς Μικρασίας; Ὁ στίχος τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

Κι ὁ Ἀμιρᾶς εἰσέβηκε στὴν Πόλη καβαλλάρης

ἀντιστοιχεῖ ὡς πρὸς τὸ νόημα σὲ στίχο τῆς Παυλικιανῆς παραλλαγῆς τοῦ ἴδιου τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ, ὅπου ὁ ὁμώνυμος ἥρωας νικάει τὸν βασιλέα τοῦ Βυζαντίου καὶ μπαίνει στὴν Κωνσταντινούπολη νικητής. Οἱ αἱρετικοὶ χριστιανοὶ τῆς Μικρασίας δὲν εἶχαν φιλικὲς σχέσεις μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ βοήθησαν συνειδητὰ ἢ ὄχι τοὺς Τούρκους. Λίγοι παρέμειναν πιστοὶ στὴ «βασιλίδα τῶν πόλεων». Εἶναι αὐτοὶ ποὺ θρήνησαν τὸ θάνατο τῶν ἀκριτῶν, οἱ γνήσιοι Ἑλληνορθόδοξοι. Στὸν Ποντιακὸ θρῆνο γιὰ τὴν Πόλη

Ἀλλοὶ σ' ἐμᾶς καὶ βάι σ' ἐμᾶς ἡ Ρωμανία πάρθεν

δὲν ὑπάρχει καμμιὰ νύξη γιὰ μελλούμενη νεκρανάσταση.

Σὲ κάποια παραλλαγὴ ὑπάρχει ὁ στίχος:

—Ἡ Ρωμανία ἂν πέρασεν, ἀνθεῖ καὶ φέρει ἄλλο

Ἀλλ' ἡ παρεμβολὴ τοῦ Ἰωάννη τοῦ Χρυσοστόμου, ἁγίου, ποὺ δὲν συνδέεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μὲ τὴν ἅμυνα τῆς Πόλης, δὲν ἐπιτρέπει καμμιὰ χρονολόγηση γιὰ τὴν προσθήκη τοῦ στίχου ἢ γιὰ τὸ ἂν εἶναι δανεικοὶ ἢ ὄχι ἀπ' ἄλλο τραγούδι.

Ἀκόμα καὶ στὸ Κρητικὸ «ἀνακάλημα»[4] δὲν βλέπομε τίποτε γιὰ μελλούμενη ἀπελευθέρωση. Σημεῖο τῶν καιρῶν πάντως εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες τοῦ Πόντου ξαναποχτοῦν τὴν ἱστορικὴ μνήμη καὶ ταυτίζουν τοὺς ὅρους Ρωμαῖος (Ρωμιοὶ) καὶ Ἕλλην. Οἱ δυὸ ὅροι ἔπαψαν νὰ βρίσκωνται σὲ ἀντίθεση. Ὁ «Ἕλλην» δὲν εἶναι πιὰ ὁ ἐθνικός. Ναὶ μὲν ἡ «Ρωμανία» πάρθεν, ἀλλὰ τὴν πόλιν ὥριζεν ὁ «Ἕλλεν» Κωνσταντῖνος. Ἡ Ρωμανία ἦταν τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων, ἀλλ' αὐτὸ τὸ κράτος ἦταν τὸ κράτος τῶν Ἑλλήνων. Ὁ τίτλος «Ρωμανία» εἶχε ἀπομείνει στὴ Θράκη, ὅπου ὥριζαν οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ στὴ Λακωνία (Τσακωνιά), ποὺ τὴν κυβερνοῦσε ἡ δυναστεία τῶν Παλαιολόγων, αὐτὴ ποὺ κυβερνοῦσε καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη. Κι αὐτὴ ἡ ὀνομασία ἦταν σὲ χρήση ἕως τὸν 18ον αἰῶνα.

★ ★ ★

Δὲν θὰ σταθοῦμε στὰ λάθη τοῦ Βυζαντίου. Θὰ τονίσωμε ὅμως ὅτι ὁ Ἀκρίτας, ἱστορικὸς μαζὶ καὶ μυθικός, παρέμεινε στὴ συνείδηση τῶν Ἑλλήνων (Ρωμαίων, Γραικῶν) στὸν Εὐρωπαϊκὸ κυρίως χῶρο καὶ γύρω ἀπὸ τὸ Αἰγαῖο. Στὰ μέρη αὐτὰ οὔτε ξεχάστηκε ποτὲ οὔτε ἔπαθε διαστροφή. Δὲν εἶναι πεθαμένος, ἀλλ' οὔτε εἶναι ὁ Ἀμιρᾶς ποὺ «εἰσέβηκε στὴν Πόλη καβαλλάρης». Εἶναι ὁ τε-

4) Φαίδ. Μπουμπουλίδου: Κριτικὴ λογοτεχνία, βασικὴ βιβλ. τόμ. 7.

λευταῖος πρόμαχος τῶν Γραικορωμαίων, δηλ. τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Παλαιολόγος, ὁ Μαρμαρωμένος βασιλιᾶς. Πρέπει νὰ προσέξωμε τὸ γεωγραφικὸ πλάτος, ποὺ καταλαμβάνουν οἱ θρῦλοι καὶ οἱ παραδόσεις, γιὰ νὰ παρακολουθήσωμε τοὺς ἐθνικοὺς κραδασμοὺς τόσο στὴν ἔντασή τους ὅσο καὶ στὸ σβήσιμό τους. Ὁ θρῦλος τοῦ Μαρμαρωμένου βασιλιᾶ ξεκίνησε ἀπὸ τὴ Θράκη. Πολὺ φυσικό, ἀφοῦ ἐκεῖ παίχθηκε ἡ τελευταία πράξη τῆς ἐθνικῆς τραγωδίας. Ἡ Τραπεζοῦντα, ὁ Μωριᾶς, ἡ Κρήτη, θεωρήθηκαν καὶ ἦταν λεπτομέρειες. Ὁ λαὸς τῆς Θράκης ἔνοιωσε τὸν ἔλεον καὶ τὸν φόβον ἐντονώτερα ἀπὸ κάθε Ἑλληνικὴ ἐπαρχία. Εἴπαμε ἤδη πῶς καὶ γιὰ ποιούς λόγους ἡ Μικρὰ Ἀσία ἦταν ναρκωμένη. Τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου κατέχονταν ἀκόμα ἀπὸ τοὺς Φράγκους, ἡ Πελοπόννησος ἔμεινε λίγα χρόνια ἀκόμα ἐλεύθερη, ἡ Μακεδονία, ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἤπειρος εἶχαν ὑποταχθῆ ἐνωρίτερα. Ἡ θλίψη ἦταν μεγάλη παντοῦ. Δεῖγμα οἱ διάφοροι θρῆνοι ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα ἕως τὴν Κρήτη κι ἀπὸ τὸν Εὔξεινο ἕως τὸ Πόντο καθὼς καὶ οἱ ἐκκλήσεις ποὺ ἄρχισαν ἀμέσως γιὰ μιὰ νέα σταυροφορία ἐναντίον τῶν μουσουλμάνων. Ὅμως ἄλλο θλίψη καὶ ἄλλο κατάπληξη. Ἡ δεύτερη εἶναι ποὺ δημιουργεῖ τοὺς θρύλους, καὶ γεννιέται ἀμέσως, καθὼς εἶναι ἄμεση ἡ ἐντύπωση, ποὺ τρέφει τὴ φαντασία. Γι' αὐτὸ κι ὁ Θρακιώτης ποιητὴς Γ. Βιζυηνὸς εἶναι ὁ ποιητικὸς ἑρμηνευτὴς τοῦ μύθου τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλιᾶ, τοῦ Ἀκρίτα ποὺ κοιμᾶται, καθὼς ὁ θρυλικὸς Βαρβαρόσσας τῶν Γερμανῶν.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι ποὺ εἶναι γνωστὸ κυρίως στὸν Αἰγαιακὸ καὶ Βαλκανικὸ χῶρο ἴσως ὑπέστη μεταβολές, ἴσως δὲν εἶναι ἄσχετο καὶ μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 1204. Εἶναι γνωστὸ πόσο ἡ ἐποχὴ ἐπιδρᾶ καὶ προσαρμόζει παλαιότερα στοιχεῖα σὲ μεταγενέστερα. Ὁ στίχος

Πῆραν τὴν Πόλη, πῆραν την, πῆραν τὴ Σαλονίκη

δὲν σχετίζεται μὲ τὰ γεγονότα τοῦ 1453, γιατὶ ἡ Θεσσαλονίκη εἶχε παραδοθῆ ἀρκετὰ χρόνια πρίν. Τὸ γνήσιο τραγούδι τοῦ Θρήνου τῆς Πόλης ἴσως ἀρχίζει μὲ τὸ στίχο

Σημαίν' ὁ Θεός, σημαίν' ἡ γῆ, σημαίνουν τὰ ἐπουράνια.

Ὅσο γιὰ τὴν ἐπίκληση νάρθουν καράβια ἀπ' τὴ Φραγκιὰ ἂς μὴ παραξενευώμαστε. Ὅσοι δὲν προτίμησαν τὸ «σαρίκιον τοῦ Τούρκου ἀπὸ τὴν κάραν τοῦ Πάπα» εἶχαν τὰ βλέμματα στραμμένα πρὸς τὴ Δύση. Τὴν εἶχαν κι ἀπὸ πρὶν ἀλλὰ καὶ ὅταν πολεμοῦσε στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου ὁ «Φράγκος» Ἰουστινιάνης. Ἡ εὐχὴ νάρθουν ἀπ' τὴ Φραγκιὰ καράβια νὰ πάρουν τὸ Χριστό, τὸ Βαγγέλιο καὶ τὴν Ἁγία Τράπεζα ἔχει ἀντίστοιχο τὸ γεγονὸς τῆς μεταφορᾶς τῆς κάρας τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα ἀπὸ τὴν Πάτρα στὴ Ρώμη στὰ 1561 ἀπὸ τὸν Θωμᾶ Παλαιολόγο καὶ τὴν παράδοσή της στὸν Πάπα, ὥσπου νὰ γίνη βολετὸ νὰ ἐπιστρέψη γρήγορα ἐκεῖ, ὅπου βρίσκονταν ἐπὶ αἰῶνες. Ὅπως πράγματι ἐπέστρεψε πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια. Ἀλλὰ καὶ ἱστορικὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι καὶ καράβια γύρεψαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Αἰγαίου, αὐτοὶ ποὺ τραγούδησαν τὸ θρῆνο τῆς Πόλης, νάρθουν ἀπ' τὴ Φραγκιά. Ἀναφέρονται αἰτήσεις νησιωτῶν τοῦ Αἰγαίου πρὸς τὸν ἀρχηγὸ τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν ποὺ κατεῖχαν τὴ Ρόδο, νὰ στείλη καράβια Φράγκικα νὰ παραλάβουν τοὺς πληθυσμοὺς ποὺ κινδύνευαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Καὶ οἱ πληθυσμοὶ αὐτοὶ θὰ ἔφευγαν μαζὶ μὲ τὰ ἱερὰ κειμήλια, τουλάχιστον μὲ τὶς ἱερὲς εἰκόνες, ποὺ εἶχε στὸ σπίτι του ὁ καθένας. Νὰ οἱ «Penates» ποὺ θὰ πάρουν τὰ καράβια μαζί τους. Συχνὰ ἀπὸ τότε οἱ Νησιῶτες τοῦ Αἰγαίου πολέμησαν σκυλίσια ἐναντίον τῶν Τούρκων στὸ πλάϊ τῶν Φράγκων μέχρι τῆς ὁριστικῆς κατοχῆς τῆς Κρήτης στὰ 1669. Ἀλλὰ καὶ σὲ κάθε ἀπὸ τότε πολεμικὴ καὶ σ' αὐτὴ τὴ θρυλικὴ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου πῆ-

ραν μέρος μ' ἐνθουσιασμὸ πολλοὶ Ἕλληνες στὸ πλάϊ τῶν Φράγκων, μόλις ἕναν αἰῶνα ἀργότερα, ἐνῶ τελείως ἄθελά τους καὶ σὰν σκλάβοι - κωπηλάτες τῶν καραβιῶν πῆραν μέρος στὸ πλάϊ τῶν Τούρκων.

Ὅμως καθὼς διάβαιναν τὰ χρόνια, τὰ δεκάχρονα, οἱ αἰῶνες κι ὁ λυτρωμὸς ἀργοῦσε νὰ ἔρθη, ἀφοῦ τὰ συμφέροντα τῶν χριστιανικῶν κρατῶν δὲν συνέπιπταν καὶ οἱ σταυροφορίες σχεδιάζονταν, ἀλλὰ δὲν γίνονταν, παράλλαξαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Ρούμελης τὸ τραγούδι τους σὲ κάποιο σημεῖο. Τὸ τραγούδι στὴν ἀρχὴ θὰ ἦταν:

Σώπασε, Κυρὰ Δέσποινα, σώπασε μὴ δακρύζεις,
πάλι γοργὰ στὸ θρόνο σου θὲ νὰ σὲ προσκυνᾶμε.

Καὶ ὕστερα ἄλλαξε κ' ἔγινε ὅπως τὸ ξαίρομε:
Σώπασε, Κυρὰ Δέσποινα κ' ἐσεῖς Ἅγιοι μὴν κλαῖτε
Πάλι μὲ χρόνους μέ καιροὺς πάλι δικά σας θᾶναι.

★ ★ ★

Παρ' ὅλ' αὐτὰ δὲν κινδύνεψε λιγώτερο καὶ στὴ Βαλκανικὴ ἕως τὴν Κρήτη ὁ ὀρθόδοξος Ἑλληνισμός. Οἱ Τοῦρκοι γρήγορα μετέφεραν στὴ Θράκη, στὴ Μακεδονία καὶ στὴ Θεσσαλία πυκνοὺς Τουρκικοὺς πληθυσμούς, ἑκατοντάδες χιλιάδων, ποὺ ἀλλοίωσαν ἀρκετὰ τὸν ἐθνολογικὸ καὶ θρησκευτικὸ χάρτη τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῶν. Κι' ἂν προσθέσωμε τὶς συχνὲς πιέσεις γιὰ ἐξισλαμισμὸ τῶν χριστιανῶν, ἔχουμε σαφῆ εἰκόνα τῆς μεταβολῆς. Ἡ ὕπαιθρος τῆς Θράκης γέμισε ἀπὸ ὠχυρωμένα χωριά, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν μουσουλμανικὲς κοινότητες διοικούμενες ἀπὸ ἀξιωματούχους γενιτσάρους. Ἔτσι ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς περιωρίστηκε κυρίως στὶς πόλεις, ὅπου οἱ Ἕλληνες ἀλλοῦ ἦσαν ἀμιγεῖς καὶ ἀλλοῦ ἀνακατωμένοι μὲ Βουλγάρους[5].

Στὴ Θεσσαλία πάνω ἀπὸ 200 χωριὰ κατοικήθηκαν ἀπὸ Τούρκους μεταφερμένους ἀπὸ τὴ Μικρασία, τοὺς Κόνταρους καὶ τοὺς Χαλντούπηδες. Φοβερὲς ἐπιδημίες δεκάτισαν τοὺς Τουρκικοὺς πληθυσμούς, ἐγκατεστημένους στὸν Θεσσαλικὸ κάμπο καὶ τελικὰ οἱ πόλεμοι ξανάκαμαν τοὺς τόπους αὐτοὺς καθαρὰ Ἑλληνικούς.

Στὴ Θράκη ὑπῆρξε τόσο μεγάλη ἡ εἰσροὴ τῶν Τούρκων, ὥστε πολλὰ Ἑλληνικὰ χωριὰ ξέχασαν τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Μεταφερμένοι οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν, μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, στὴ Δυτικὴ Θράκη μιλοῦσαν καὶ ἴσως μιλοῦν ἀκόμα οἱ γεροντότεροι, τουρκικά[6]. Ἡ κατάληψη τῆς Κρήτης, ἂν καὶ ἔγινε πολὺ ἀργότερα, στὰ 1669, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἐρημωθῇ ὁ τόπος καὶ ὁ μισὸς πληθυσμός της ν' ἀλλαξοπιστήση. Ἡ ἄγρια ἀντίσταση ποὺ ἔγινε ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς ντόπιους, εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸ σκληρὸ κυνήγημα τῶν χριστιανῶν καὶ τὸν ἐξαναγκασμό τους νὰ ἀλλαξοπιστήσουν. Κινδυνέψαμε οἱ Ἕλληνες νὰ γίνωμε πάροικοι στὰ ἴδια τὰ Ἑλληνικά μας χώματα...

Οἱ τόποι ποὺ κράτησαν συμπαγῆ τὸν Ἑλληνισμὸ ἦταν οἱ τόποι ὅπου ἤκμασαν τὰ Δεσποτᾶτα τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Μωριὰ μαζὶ μὲ τὰ νησιά. Ἀπ' αὐτὸν τὸν μεγάλο κίνδυνο νὰ γίνωμε παροικία στὸν τόπο μας, μᾶς γλύτωσε τὸ '21 μὲ τὸ βίαιο καὶ περήφανο ξεπέταγμα τῆς φυλῆς.

★ ★ ★

Εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἤπειρο μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ ὅτι τὰ παράλιά της καὶ τὰ βου-

5) Ἀδ. Διαμαντοπούλου, ἡ Ἀγχίαλος, 1954, σελ. 111.
6) Ἀρ. Κουλέρη, Ἤθη καὶ ἔθιμα τοῦ χωρίου Ἄμφια τῆς Ροδόπης, Ἀθῆναι, 1970.

νά της ἦταν τὰ φρούρια τῆς ἀντίστασης. Ἡ Πρέβεζα, τὸ Βουθρωτὸ καὶ ἡ Πάργα ἦταν στὰ χέρια τῶν Ἐνετῶν. Κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς γαληνοτάτης Δημοκρατίας ἀπολάμβαναν κάποια ζωὴ ἀνεκτή. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι εἶχαν κάποια ἐλευθερία. Στὴν Πρέβεζα καὶ στὴν Πάργα συχνὰ κατέφευγον οἱ κλεφταρματολοί, ὅπως οἱ Κονεμένοι, οἱ Ἀνδρουτσαῖοι, οἱ Μπουκουβαλαῖοι καὶ ἄλλοι. Ἡ Χιμάρα κατώρθωσε ἐνωρὶς ν' ἀποσπάσῃ προνόμια. Παργινοὶ καὶ Χιμαριῶτες μαζὶ μὲ Θεσσαλοὺς ἀποικίζουν τὰ Ψαρά, ἀπ' ὅπου θὰ βγοῦν οἱ Θαλασσομάχοι τοῦ 21. Οἱ Παργινοὶ ποτὲ δὲν ἔπαψαν τὴν ἐπαφή τους μὲ τοὺς Ψαριανοὺς ἀποίκους των. Ὁ κατασκευαστὴς τῶν Ψαριανῶν πυρπολικῶν Δημολίτσας ἢ Πατατούκας ἦταν γέννημα καὶ θρέμμα τῆς Πάργας. Καταγωγῆς Παργινῆς ἦταν κι ὁ Κανάρης, ἴσως μάλιστα εἶχε γεννηθῇ στὴν Πάργα κι αὐτός. Ἔτσι τοὐλάχιστον ὑποστήριξε ὁ ἱστορικὸς Γατόπουλος (ἐφ. Ἑστία, 1937), ποὺ μελέτησε τὸ οἰκογενειακὸ ἀρχεῖο τῆς οἰκογενείας Κανάρη. Θὰ τραγουδήσῃ ἀργότερα τὴν ἀνδρεία τῶν Παργινῶν καὶ ἡ δημοτικὴ μοῦσα καὶ ἡ μοῦσα τοῦ Κάλβου, τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Μπάϊρον. Οἱ Χιμαριῶτες, ποὺ ἀποτελοῦσαν τοὺς καλύτερους μισθοφόρους τῆς Μάλτας καὶ τοῦ κράτους τῆς Νεαπόλεως φρονημάτιζαν κ' ἐγκαρδίωναν τοὺς γύρω πληθυσμούς. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας τὰ Ἠπειρωτικὰ βουνὰ ἔδωκαν συχνὰ τοὺς πιὸ ἄξιους ἀρματολοὺς καὶ κλέφτες κ' ἐδῶ συστήθηκαν τὰ πρῶτα ἀρματολίκια.

Ἐξ ἄλλου τὰ προνόμια τοῦ Ζαγοριοῦ, τοῦ Μετσόβου, τοῦ Συράκου καὶ τῶν Καλαριτῶν βοήθησαν τοὺς κατοίκους τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν ν' ἀναπτύξουν τὴ βιοτεχνία τους καὶ λίγο - λίγο τὸ θαυμάσιο ἐμπόριό τους σὲ ὅλες τὶς Βαλκανικὲς χῶρες καὶ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Οἱ πρῶτες ἐμπορικὲς Ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης ὀφείλονται σὲ Ἠπειρῶτες, Δυτικομακεδόνες καὶ Θεσσαλούς. Στὴν Ἰταλία, στὴν Αὐστροουγγαρία καὶ στὴ Βλαχιά, ἀκόμα καὶ μέχρι τῆς Πολωνίας, ἀκμάζουν Ἠπειρῶτες ἔμποροι καὶ βιοτέχνες ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη καὶ τὴν Κορυτσὰ ἕως τὰ Γιάννινα καὶ τὰ χωριὰ τῆς Πίνδου ἀνακατωμένοι μὲ Μακεδόνες καὶ Θεσσαλούς. Ξένοι περιηγητὲς διαπιστώνουν τὴν οἰκονομικὴν ἀκμὴ αὐτῶν τῶν τόπων καὶ μένουν κατάπληκτοι βλέποντας στὰ βλαχοχώρια τῆς Πίνδου πλούσιες βιβλιοθῆκες. Ἀπὸ ἕνα τέτοιο ξεκίνημα ἔχομε τὴν ἀκμὴ τῆς Μοσχόπολης, μὲ τὰ σχολεῖα της, τὰ τυπογραφεῖα της, τὶς βιβλιοθῆκες της καὶ τοὺς σοφούς της. Τὰ ἤθη ἐδῶ κατὰ φυσικὸ λόγο ἡμερεύουν, χωρὶς νὰ χάνουν οἱ ἄνθρωποι τὸ γενναῖο τους φρόνημα. Τὰ Γιάννινα, ἡ πρωτεύουσα τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου διατηροῦν τὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ προνόμιά τους μὲ τὴ συνθήκη τοῦ 1430. Σχολεῖα ὑπάρχουν μέσα στὸ κάστρο τῶν Γιαννίνων καὶ ἀπέναντι στὸ Νησί. Ὅταν ἐξισλαμίζωνται οἱ σπαχῆδες, οἱ Ἠπειρῶτες ἔμποροι, ποὺ ζοῦν κυρίως στὴ Βενετία — ἀργότερα καὶ ἀλλοῦ — συνεχίζουν τὴν ἐκπαιδευτικὴ παράδοση τοῦ τόπου σὲ καθαρὴ ἐθνικὴ ἀτμόσφαιρα ὅπως εἶχε διατηρηθῇ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου. Ἡ μόρφωση δὲν ἀφήνει τὴν ψυχὴ νὰ βαρβαρωθῇ. Τὰ σχολεῖα τῶν Γιαννίνων στέλλουν δασκάλους παντοῦ. Στὰ σκλαβωμένα Γιάννινα δὲν παραμελοῦνταν οὔτε ἡ γυναικεία μόρφωση. Φαίνονταν κάπως ἀπίθανη ἡ μαρτυρία τοῦ Γιαννιώτη Κουτσαλέξη[7] ὅτι οἱ γυναῖκες τῶν Γιαννίνων, ἀκόμα καὶ οἱ Τούρκισσες, γνώριζαν Ἑλληνικὰ γράμματα. Ἀλλ' ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ ἀρχείου τοῦ Σταύρου Τσαπαλάμου, πατέρα τοῦ Γεωργίου Σταύρου, δὲν μένει πιὰ καμμιὰ ἀμφιβολία. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κουλέας διάβασε γράμματα Γιαννιωτισσῶν γραμμένα, ὅπως βεβαιώνει, μὲ τὸ χέρι τους[8]. Τέλος, στὴν Ἤπειρο δὲν

7) Κουτσαλέξη: Ἀπομνημονεύματα.

8) Σ. Κουγέα: Τὸ ἀρχεῖον τοῦ Στ. Τσαπαλάμου, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ τόμος ΙΔ', σελ. 31—32.

παρατηρεῖται ἀθρόα ἐγκατάσταση Τούρκων. Σ' αὐτὸν τὸν τόπο ἔρριξε βαθειὰ τὶς ἑλληνικὲς ρίζες του τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ τελευταῖοι ἀκρῖτες ἔζησαν ἐδῶ στὴν Ἤπειρο. Στὸ «Χρονικὸ τῶν Τόκων» προβάλλεται καθαρὰ ἡ ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Ρωμαίων (Γραικῶν), ἐνῷ κι αὐτὴ ἡ φράγκικη οἰκογένεια τῶν Τόκων φαίνεται σὰν ἐξελληνισμένη μέσα στὸν Ἑλληνικὸ κόσμο ποὺ κυβερνᾶ. Εἶναι ἁπλῶς σὰν μιὰ ξενόφερτη ἐξελληνισμένη δυναστεία, ὅπως συχνὰ ἔχει συμβῆ στὴ ζωὴ τῶν λαῶν. Οἱ ἐλάχιστοι Τοῦρκοι ποὺ ἦρθαν στὴν Ἤπειρο, δὲν ἀλλοίωσαν τὸν ἐθνικὸ χαρακτῆρα τοῦ τόπου. Οἱ Τουρκογιαννιῶτες μιλοῦσαν Ἑλληνικὰ καὶ πιὸ πολὺ ξεχώριζαν γιὰ τὴ θρησκεία, παρὰ γιὰ τὴν καταγωγή. Πολεμιστὲς τοῦ Δεσποτάτου καὶ μερικοὶ ἀπὸ τὸ Μωριὰ κι ἀπὸ τὴ Νέα Ἤπειρο συνέχισαν πολὺ νωρὶς τὴν πολεμικὴ παράδοση τοῦ τόπου. Ὁ Ἠπειρώτης Κορκόνδιλος Κλαδᾶς μετὰ τὴν ὑποταγὴ τῆς Μάνης ἐπέστρεψε στὴν Ἤπειρο καὶ συνέχισε τὸν ἀγῶνα στὴ Χιμάρα, ἐνῷ οἱ Τζαβελλαῖοι καὶ Μποτσαραῖοι κατέβηκαν ἀπὸ τὰ βορειότερα. Λέγουν ὅτι οἱ Μποτσαραῖοι εἶχαν συνεργαστῆ μὲ τὸν Καστριώτη στὴν ἄμυνα τῆς Κρόιας, ἐνῷ οἱ Τζαβελλαῖοι κατέβηκαν στὸ Σούλι ἀπὸ τὴν Κορυτσά. Οἱ ἄλλοι Σουλιῶτες εἶναι κυρίως ντόπιοι πολεμιστές, ἀπὸ κείνους ποὺ ἔλαβαν μέρος στὰ διάφορα ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἠπείρου, ἀπὸ κείνους ποὺ θέλησαν ὅπως δήποτε νὰ μείνουν ἀνυπότακτοι. Στὴν Ἤπειρο ἡ ἐθνικὴ συνείδηση παρέμεινεν ἀθόλωτη. Ἐδῶ δὲν ἔγινε καμμιὰ σκέψη γιὰ συνεργασία μὲ τὸν Τοῦρκο. Τὰ μάτια του τὰ ἔχει στραμμένα ὁ Ἠπειρωτικὸς λαὸς μόνο σὲ δυὸ σημεῖα, στὴν Πίνδο καὶ στὴ Δύση.

Ὅταν ἔγινεν ἡ ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου στὰ 1571 ὁ Ἠπειρωτικὸς λαός, ἰδίως ὁ λαὸς τῆς Πάργας, ὅπως σημειώνει ὁ Παργινὸς Ἀραβαντινός, τραγούδησε μὲ πατριωτικὸν ἐνθουσιασμὸ τὸ θρίαμβο τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Κανένας λαὸς δὲν ἐτραγούδησε — καὶ μάλιστα μὲ τόση θέρμη — ξένους θριάμβους. Κανένας λαὸς δὲν ἔκανε ὑπόθεση δική του τὸν πόλεμο ξένων κρατῶν, ὅσο τραγούδησε κι ὅσο θεώρησε δική του ὁ Ἠπειρωτικὸς λαὸς τὴ νίκη τῆς Ναυπάκτου, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ἀμφισβητήθηκε ἡ ναυτικὴ ὑπεροχὴ τῶν Τούρκων καὶ σκοτώθηκε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ Τουρκικοῦ στόλου Ἀλῆ - πασᾶς. Καὶ δείχνει ἀκόμα τὸ τραγούδι αὐτὸ μιὰ εὐγένεια καὶ μιὰ τρυφερότητα ποὺ δὲν διακρίνεται σὲ ὅμοια παλαιότερα τραγούδια τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Γίνεται μιὰ τομή, σημαδεύεται μιὰ νέα ἐποχὴ στὸ δημοτικὸ τραγούδι τοῦ ἔθνους:

Νάημουν πουλί, γλυκαηδονί, νάημουνα χελιδόνι
νάημουν καὶ χρυσοφάναρο στὸ φάρο τῆς Μεσσήνας[9]
γιὰ νἄγλεπα, νὰ βίγλιζα τὸ Ρήγα π' ἀρμενίζει,
ὅπ' ἀρμενίζουν χαίροντας καὶ λάμνουν τραγουδῶντας.
Δὲν πᾶν σὲ πόρτο γιὰ νὰ μποῦν, λιμιώνα γιὰ ν' ἀράξουν,
γυρεύουν τὸν Ἀλῆ - πασᾶ, γιὰ νὰ τὸν πολεμήσουν.

Ἀρχηγὸς τοῦ χριστιανικοῦ στόλου ἦταν ὁ Δὸν Ἰωάννης, ἀλλ' ὁ δημοτικὸς τραγουδιστὴς δὲν δυσκολεύεται νὰ τὸν ὀνομάσῃ Ρήγα[10]. Μετὰ τὸν παραπάνω πρόλογο τὸ τραγούδι συνεχίζεται μὲ τὴν περιγραφὴ τῆς μάχης καὶ τὰ ἐπακόλουθά της:

9) Πρόκειται γιὰ τὴ Μεσσήνα τῆς Σικελίας, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε ὁ συμμαχικὸς χριστιανικὸς στόλος γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν Τουρκικό.

10) Ὅπως σὲ κάποια ἄλλη περίπτωση μιὰ μεγάλην ἀρχόντισσα τὴν εἶπε Βασιλική, βασιλαρχόντισσα, ἐνῷ τὸ ὄνομά της ἦταν Εὐδοκία. Ὁ λαὸς δὲν παραπoιεῖ γιὰ νὰ λαθέψῃ, ἀλλὰ γιὰ νὰ εἰπῇ καλύτερα αὐτὸ ποὺ αἰσθάνεται σὰν αἰσθητικὴν ἀλήθεια.

Ὅταν ἀπαντηθήκανε οἱ δυὸ χοντρὲς ἁρμάδες,
βροντοκοποῦνε οἱ κανονιές, γίνεται ἡ μέρα νύχτα
πλώρη μὲ πλώρη σμίγουνε, κατάρτι μὲ κατάρτι,
λαμποκοποῦνε τὰ λαμιά, βροντοῦνε τὰ τρομπόνια,
ποδάρια, χέρια καὶ κορμιὰ γιομίζουν τὰ καράβια,
σκοτώθη κι ὁ Ἀλῆ - πασᾶς, τὸ ἄξιο παλληκάρι,
κι ὁ Ρήγας τὴ γαλκότα του τὴν ἔσερν' ἀπ' τὴν πρύμμη.

Ἕνας ἐπώνυμος ποιητὴς θὰ ἤθελε νὰ κάνῃ ἐντύπωση περιγράφοντας μὲ περισσότερη ρητορεία τὶς σκηνὲς τῆς ναυμαχίας. Ἀλλ' ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνώνυμου ποιητ ἦπολὺ φυσικὰ καὶ ψυχολογημένα προχωρεῖ σὲ κάτι περισσότερο ἀνθρώπινο, στὸ παράπονο τοῦ σκλάβου, ποὺ ἦταν αἰχμάλωτος τῶν Ἀλγερινῶν πειρατῶν:

Μέσα εἶχε σκλάβους ἑκατὸ στὰ σίδερα δεμένους
καὶ σκλάβος ἀναστέναξε κ' ἐστάθη τὸ καράβι.
Ὁ Ρήγας ἀνατρόμαξε, τὸν πρῶτο του φωνάζει:
—Ἐκεῖνος π' ἀναστέναξε κ' ἐστάθη τὸ καράβι,
ἂν εἶν' ἀπὸ τοὺς δούλους μου, τὴ ρόγα του ν' αὐξήσω
κι ἂν εἶν' ἀπὸ τοὺς σκλάβους μου, νὰ τὸν ἐλευθερώσω.
—Ἐγὼ εἶμ' ὁπ' ἀναστέναξα καὶ τὸ καράβι ἐστάθη,
γιατ' εἶδα ὄνειρο κακὸ στὸν ὕπνο ποὺ κοιμώμουν,
εἶδα καὶ τὴ γυναίκα μου, τὴν στεφανώνουν μ' ἄλλον.
Νιόγαμπρον τέσσερων μηνῶν Τοῦρκοι μὲ πῆραν σκλάβον
καὶ δέκα χρόνους ἔκαμα στὶς Μπαρμπαριᾶς τὸ χῶμα,
δέκα καρυὲς ἐφύτεψα στὴ φυλακὴ ποὺ μ' εἶχαν
κι ἀπ' ὅλες ἔφαγα καρπὸ κ' ἐλευτεριὰ δὲν ηὗρα.

Θὰ μποροῦσε κανεὶς τὸ τελευταῖο κομμάτι νὰ τὸ θεωρήσῃ ξεχωριστὸ τραγούδι, ὅμως δὲν εἶναι. Δέκα πέντε χιλιάδες χριστιανοί, δηλ. κυρίως Ἕλληνες τοῦ Αἰγαίου, ποὺ ὑποχρεοῦνταν νὰ ὑπηρετοῦν στὸ ναυτικὸ τοῦ σουλτάνου καὶ ἦταν κωπηλάτες στὰ καράβια τοῦ Τούρκου στολάρχου Ἀλῆ - πασᾶ ἢ σκλάβοι τῶν Ἀλγερινῶν κουρσάρων, ἀπελευθερώθηκαν ἀπὸ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ Χριστιανικοῦ στόλου, τὸν Δὸν Ἰωάννη, τὸν Ρήγα τοῦ τραγουδιοῦ. Τὸ παράπονο λοιπὸν τοῦ σκλάβου συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ξακουστὴ ναυμαχία, ποὺ ἔθεσε τέρμα στὴν Τουρκικὴ θαλασσοκρατορία στὴ Μεσόγειο κ' ἔκλινε τὴ ζυγαριὰ ὑπὲρ τῶν Χριστιανικῶν δυνάμεων. Καὶ τὸ τραγούδι - χρονικὸ ἀναφέρει ποιητικὰ τὸ γεγονὸς αὐτό.

Μὲ τὴ νίκη τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων στὴν περίφημη αὐτὴ ναυμαχία, τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου, Πρέβεζα, Πάργα, Βουθρωτό, μαζὶ μὲ τὴ Βόνιτσα τῆς Ἀκαρνανίας, ἔμειναν σχεδὸν ἐλεύθερα κάτω ἀπὸ τὴν προστασία τῆς Ἐνετίας. Καὶ εἶχαν ἰδιαίτερο λόγο οἱ Παργινοί, ποὺ εἶχαν καταστραφῆ λίγο νωρίτερα ἀπὸ τὸν Τουρκικὸ στόλο, νὰ τραγουδήσουν μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸ αὐτὸ τὸ μεγάλο ἱστορικὸ γεγονός. Ἀπὸ τότε καὶ οἱ ἐλπίδες τῶν Ρωμιῶν ἔγιναν βεβαιότερες καὶ γιὰ τὴ δική τους ἀπελευθέρωση. Στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἠπείρου τὴν ἴδιαν ἐποχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ Τετράχωρον ἡ μικρὴ Λάκκα καὶ ἡ μεγάλη Λάκκα τοῦ Σουλιοῦ κατορθώνουν νὰ χαλαρώσουν τὶς ἁλυσίδες:

«Μετὰ ἥμισυν ὅμως αἰῶνα», γράφει ὁ Λαμπρίδης, «δι' ἀγώνων αἱματηρῶν οὐ μόνον τοὺς ἀγρίους αὐτῶν γείτονας περιώρισαν, ἀλλὰ καὶ αὐτονομίας καὶ αὐτοδιοικήσεως ὑπὸ γενναίους αὐτῶν ἁρματολοὺς ἔτυχον καὶ μόνον εἰς ἀπότισιν δεκάτης, προβατονομίου καὶ κεφαλικοῦ φόρου ὑπεβλήθησαν. Οὐδεὶς Ὀθωμανὸς ἄνευ ἀδείας τοῦ ἁρματολοῦ Μάρκου Πούλιου ἐτόλμα νὰ θέσῃ πόδα καὶ μάλιστα εἰς τὴν Λακ-

κοπούλαν, λάκκαν Λελόβου καὶ τὸ μεσημβρινώτερον τοῦ νοτίου διαμερσματος, Λάκκαν Βότσιαρη ἀποκληθὲν ὕστερον. Πρὸς διατήρησιν ὅμως καὶ ἐξασφάλισιν τῆς αὐτονομίας τῶν λαῶν τούτων μέχρι τῆς δ' δεκαετηρίδος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος (1640) σπουδαίως συνετέλεσε καὶ ἡ ἐξόντωσις (1572) τῶν Μαργαριτιωτῶν ὑπὸ ναυάρχου τινός τῆς Ἐνετίας[11]. Ὥστε ἡ Ναυμαχία τῆς Ναυπάκτου εἶχε τὶς συνέπειές της ὄχι μόνο στὰ παράλια, ἀλλὰ καὶ στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἠπείρου».

Σχετικὰ μὲ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν 15 χιλιάδων αἰχμαλώτων μιλάει κι ὁ μεγάλος Ἱσπανὸς συγγραφέας Θερβάντης, ποὺ ἔλαβε μέρος στὴ ναυμαχία:

«Καὶ κείνη τὴν ἡμέρα ποὺ στάθηκε τόσο τυχερὴ γιὰ τὴ χριστιανοσύνη, γιατὶ γίνηκε ἀφορμὴ νὰ σκορπιστῆ ἡ πλανερὴ ἰδέα, ποὖχε ὅλος ὁ κόσμος κι ὅλα τὰ ἔθνη, πὼς οἱ Τοῦρκοι ἤτανε τάχα ἀνίκητοι στὴ θάλασσα — ἐκείνη τὴν ἡμέρα λέω, ὁποὺ συντρίφτηκε ἡ τουρκικὴ ἀλαζονεία κ' ἡ φαντασία, ἀνάμεσα σὲ τόσους εὐτυχισμένους, ποὺ βρέθηκαν ἐκεῖ (γιατί, ὅσοι χριστιανοὶ σκοτώθηκαν ἐκεῖ πέρα ἦταν ἀκόμα τυχεροὶ ἀπὸ κείνους ποὺ ἔμειναν ζωντανοὶ καὶ νικητές), ἐγὼ μονάχα ἤμουν ὁ κακότυχος... (παρουσιάζεται ἐδῶ ὁ Θερβάντες νὰ αἰχμαλωτίζεται· ἔτσι τοῦ δίνεται ἡ εὐκαιρία μὲς ἀπ' τὸ Τούρκικο στρατόπεδο ν' ἀφηγηθῆ πόσο ἀδύνατοι ἦταν οἱ Τοῦρκοι στὸ Ναυαρῖνο καὶ στὴ Μεθώνη καὶ πὼς ἡ ἀδράνεια κ' ἡ διχόνοια τῶν Χριστιανῶν ἔσωσε τοὺς Τούρκους). Κ' ἤμουνα ὁ μόνος θλιμμένος μέσα ἀπὸ τόσους χαρούμενους κι ὁ μόνος αἰχμάλωτος μέσ' ἀπὸ τόσους ἐλεύθερους, γιατὶ δέκα πέντε χιλιάδες Χριστιανοί, ποὺ τοὺς εἶχαν βαλμένους νὰ τραβᾶνε κουπὶ μέσ' στὰ τούρκικα καράβια, ἀπόχτησαν ἐκείνη τὴν μέρα τὴ λευτεριά τους»[12].

Οἱ παραπάνω γραμμὲς ἑρμηνεύουν ἱστορικὰ τὸ τρίτο μέρος τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ἀναφέρεται στὸν ἀναστεναγμὸ τοῦ σκλάβου. Γιατ' ἦταν ὁ Ρήγας (ὁ δὸν Ἰωάννης) καὶ ὄχι ὁ πασᾶς (ὅπως λαθεμένα κι ἀνιστόρητα παρουσιάζεται σὲ ἄλλες παραλλαγὲς καὶ χωρὶς σύνδεση μὲ τὴ ναυμαχία), αὐτὸς ποὺ συμπόνεσε τοὺς χριστιανοὺς σκλάβους καὶ τοὺς ἐλευθερώνει. Ὄχι μόνον ὅταν ἔχομε μπροστά μας ἱστορικὰ ἢ κλέφτικα τραγούδια, ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι, πρέπει νὰ προσέχωμε τὴν πηγή τους. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ἰδοῦμε χωρὶς λάθη τὴ μορφὴ ἑνὸς τόπου καὶ νὰ μὴ παραποιοῦμε τὰ γεγονότα. Σὰν παράδειγμα φέρωμε τὸ τραγούδι τοῦ Κατσαντώνη. Ἀκοῦμε συχνὰ ἀπὸ τὸ ραδιόφωνο:

Πουλί μ' σὰν πᾶς μὲς στὸν Μωριά, σὰν πᾶς στὴν Ἅγια Λαύρα,
χαιρέτα μας τὴν κλεφτουργιὰ κι' αὐτὸν τὸν Κατσαντώνη.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ κλέφτης τῶν Τζουμέρκων καὶ τῶν Ἀγράφων ποτὲ δὲν πῆγε στὸ Μωριὰ καὶ ἴσως ἀγνοοῦσε ἂν ὑπάρχη Ἁγία Λαύρα. Πῆγε ὅμως στὴ Λευκάδα ὅπου στὰ 1807 ἀναγνωρίσθηκε γενικὸς ἀρχηγὸς τῶν κλεφτῶν — καὶ αὐτοῦ τοῦ Κολοκοτρώνη — στὸν ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἂν ὁ Ἀλῆ - πασᾶς ἐπιχειροῦσε ἀπόβαση στὴ Λευκάδα, δηλ. στὴν Ἁγία Μαύρα (Santa Maura) ὅπως τὴν λὲν ἀκόμα οἱ Ἰταλοί, ὅπως τὴν λὲν ἀκόμα τὰ δημοτικά μας τραγούδια, κι' ὅπως πίνομε ἀκόμα «Ἁγιομαυρίτικο» (δηλ. Λευκαδίτικο) κρασί. Τὸ τραγούδι λοιπὸν εἶναι:

Πουλί μ', σὰν πᾶς μὲς στὰ νησιά, σὰν πᾶς στὴν Ἅγια Μαύρα
χαιρέτα μας τὴν κλεφτουργιὰ κι αὐτὸν τὸν Κατσαντώνη.

---

11) Ἰω. Λαμπρίδου «Ἠπειρωτικὰ Μελετήματα», τεῦχος τρίτον, Κουρεντιακὰ καὶ Τσαρκοβιστιακά, σελ. 41.

12) Μετάφραση Καρθαίου.

Γιατὶ πραγματικὰ ἐκεῖ εἶχε μαζευτῆ τότε ἡ Κλεφτουργιὰ τῆς Ρούμελης μὲ ἐνέργειες τοῦ Καποδίστρια, ποὺ ὑπηρετοῦσε τότε στὴ Ρωσικὴ Διοίκηση τῆς Ἑπτανήσου κ' ἐκεῖ μὲ τὸ πλοῖο του πλέοντας μεταξὺ Πάργας καὶ Λευκάδας μετέφερε Ἠπειρῶτες πολεμιστὲς ὁ νεαρὸς Κανάρης.

Κάποιαν χτυπητὴ ἀντίθεση ἀξίζει ν' ἀναφέρουμε: Ἐνῷ μὲ τόσον ἐνθουσιασμὸ τραγούδησαν οἱ Ἠπειρῶτες τὴν περίφημη ναυμαχία, ἕνας ἀπόγονος Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνός, κάτοχος τεράστιας περιουσίας, ποὺ ζοῦσε στὴν Ἀγχίαλο τῆς Θράκης, χάρισε στὸν σουλτάνο 15 πολεμικὰ πλοῖα, «τριήρεις» ὅπως λέει ὁ Κούρσιος, ὅταν ἐκεῖνος βιάζονταν ν' ἀναπληρώσῃ τὶς ζημίες τῆς ναυμαχίας. Ἔτσι ἔγινε, μᾶς λέει ἡ ἱστορία, πιὸ ἀγαπητὸς στὸ σουλτάνο. Αὐτὴ ἡ ἀντίθεση ἀποτελεῖ κ' ἕνα παράδειγμα τοῦ χτυπητοῦ διχασμοῦ, ποὺ συχνὰ παρουσίασε ὁ Βυζαντινὸς καὶ μεταβυζαντινός μας κόσμος. Αὐτὸν τὸν διχασμὸ θὰ τὸν συναντήσωμε ἕως τὸν περασμένον αἰῶνα, ὅταν ὁ Φαναριώτης ἀντιπρόσωπος τοῦ σουλτάνου στὸ συνέδριο τῆς Βιέννης κατορθώνει νὰ ματαιώσῃ συνεννόηση τῶν νικητῶν ἡγεμόνων, γιὰ νὰ διώξουν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τὴν Εὐρώπη καὶ νὰ ἐλευθερώσουν ἔτσι ὅλους τοὺς χριστιανικοὺς λαοὺς τῆς Βαλκανικῆς.

Εὐτυχῶς τὸ πνεῦμα τῆς ἀνεξαρτησίας ἔμεινεν ἀλώβητο στὸν Ἑλληνικὸ λαό· δὲν θολώνει ἀπὸ συμφέροντα καὶ δρᾶ σύμφωνα μὲ τὶς συναισθηματικὲς καὶ πατριωτικὲς ἐμπνεύσεις του. Ἀνάμεσα στὰ πολλὰ κλέφτικα τραγούδια εἶναι καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Βασίλη, ποὺ ἀποκαλύπτει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὴν πιὸ καθαρὴ πηγὴ τοῦ φιλελεύθερου πνεύματος, τῆς ἁγνῆς καὶ εὐγενικῆς παλληκαριᾶς, ὅπως τὴν αἰσθάνεται στὴν ὡραιότερην ἐκδήλωσή της ἡ **ἐθνικὴ** ψυχή:

—Βασίλη, κάτσε φρόνιμα νὰ γίνῃς νοικοκύρης
καὶ ν' ἀποχτήσῃς πρόβατα, ζευγάρια κι ἀγελάδες
—Ἐγώ, μάνα, δὲν κάθομαι νὰ γίνω νοικοκύρης
καὶ ν' ἀποχτήσω πρόβατα, ζευγάρια κι ἀγελάδες
καὶ νἄμαι σκλάβος τῶν Τουρκῶν, κοπέλι τῶν γερόντων.
Θὰ πάρω τὸ ντουφέκι μου νὰ πάω νὰ βρῶ τοὺς κλέφτες,
τὸν Τότσκα καὶ τὸ Μάνταλο, νὰ βρῶ καὶ τὸν Μπαστέκη
ποὺ πολεμοῦν μὲ τὴν Τουρκιὰ καὶ μὲ τοὺς Ἀρβανῖτες.

Τὸ τραγούδι δὲν φαίνεται ποιὰ ἰδιαίτερη Ἑλληνικὴ ἐπαρχία ἔχει πατρίδα. Ἐκεῖνο ποὺ ξεχωρίζει εἶναι τὸ ἀνεξάρτητο πνεῦμα τοῦ νέου παλληκαριοῦ, ἐφήβου ἴσως ἀκόμα, καὶ τὸ φιλελεύθερο φρόνημα ἀπέναντι τῶν Τούρκων δυναστῶν καὶ τῶν Ρωμιῶν γερόντων (προεστῶν). Ὁ θεσμὸς τῶν προεστῶν γενικὰ ὑπῆρξε πολὺ εὐεργετικὸς ἀπὸ πολλὲς πλευρές. Τὸ ὅτι μεσολαβοῦσε ὁ ὁμόθρησκος, ὁ ὁμόφυλος καὶ συντοπίτης ἀνάμεσα στὸ ραγιὰ καὶ στὸν Τοῦρκο, ἦταν ἕνα μεγάλο ἀγαθὸ γιὰ τὸ ραγιά. Ὅμως κάθε ἐξάρτηση προκαλεῖ δυσαρέσκειες. Καὶ τὸ κακὸ εἶναι ὅτι ὑπῆρξαν προεστοί, ποὺ φάνηκαν περισσότερο φίλοι τῶν Τούρκων ἀπ' ὅ,τι θὰ ἦταν ἀνεκτό. Ἕνα Ἠπειρωτικὸ δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ τραγουδιέται ἀκόμα στὰ πανηγύρια, μιλάει γιὰ τὶς ἀδικίες κάποιου προεστοῦ:

Βιγλίζω τὴν ἀνατολή, βιγλίζω καὶ τὴ δύση,
βιγλίζω κ' ἕναν νειὸν καλὸν ποὺ πάει νὰ μεταλάβῃ
κι ὅταν τὸν βλέπουν οἱ ἐκκλησιές, ἄκρη σ' ἄκρη ραγιοῦνται.
—Γυιέ μου, τὸ τί κακὸ 'καμες κ' οἱ ἐκκλησιὲς ραγιοῦνται;
—Θυμᾶσαι (μάνα μ') τὸν παληὸ καιρὸ καὶ τὰ παληὰ ζαμάνια
ποὔμουν στὴ χώρα προεστός, ὁπ' ἔρριχνα τοὺς φόρους;

Στοὺς πλούσιους 'ριχνα δυὸ καὶ τρεῖς, στοὺς - ε - φτωχοὺς πέντ—ἕξη.
στὶς χῆρες τὶς κακότυχες δώδεκα, δεκατρία.

Σὲ ἄλλο, πλατύτερα γνωστὸ τραγούδι, ὁ γέρο κλέφτης, δίνει συμβουλή:

—Γέροντες (προεστοὶ) θέλουν χάιδεμα (περιποίηση, δῶρα)
κι ἀγάδες θέλουν ἄσπρα (χρήματα)
κι ὁ καπετάνιος δόκιμος, γιὰ νὰ τοὺς κυβερνήση.

Ἐναντίον αὐτῶν τῶν προεστῶν καταφέρεται ὁ Βασίλης, ποὺ ἐκφράζει τὰ συναισθήματα ὅλων τῶν ἀληθινῶν παλληκαριῶν. Δὲν φαίνεται ὅμως ποῦ καὶ πότε ἔζησε. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματα τοῦ Τότσκα καὶ τοῦ Μάνταλου εἶναι σημάδια ἀρκετὰ γιὰ νὰ μάθωμε καὶ τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνο.

Κατὰ τὸν Ἀραβαντινὸ ὁ Τότσκας ἦταν ἀρματολὸς τῆς Κόνιτσας, τῶν Γρεβενῶν καὶ τῶν Χασιῶν καὶ σκοτώθηκε στὸ Κηπουριὸ τῶν Γρεβενῶν στὰ 1809. Ἂν ἡ χρονολογία εἶναι σωστή, τὸ τραγούδι τοῦ Βασίλη ἐκφράζει ἰδέες ἐπηρεασμένες ἴσως ἀπὸ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα, ποὺ ἔφερε ὁ ἄνεμος τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης. Ὁ Ἀραβαντινὸς ὅμως σφάλλει. Ὁ Περραιβός, προτερόχρονος τοῦ Ἀραβαντινοῦ, συνεργάτης τοῦ Ρήγα καὶ ποὺ ἔζησε ἕν αδιάστημα στὴν Πάργα ἀλληλογραφῶντας μὲ τὸν Ψαλλίδα, τοποθετεῖ χρονολογικὰ τὸν Τότσκα γύρω στὰ 1770. Τὸ ἴδιο κι ὁ Λαμπρίδης, ποὺ μελέτησε λεπτομερειακὰ τὴ ζωὴ τοῦ κλεφταρματολοῦ καὶ περιώδευσε ὅλα σχεδὸν τὰ χωριὰ τῆς Ἠπείρου, μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Τότσκας ἔδρασε πρὶν ἀκόμα θανατωθῆ ὁ Ἅγιος Κοσμᾶς καὶ ὅτι στὰ χωριὰ τῆς Πίνδου γνωρίστηκε μὲ τὸν ἅγιο. Ὁ Λαμπρίδης ἔχει ὑπ' ὄψει του τὴ γνώμη τοῦ Ἀρ. καὶ τὴν ἀναιρεῖ:

«Ὁ κλέφτης καὶ ἀρματολὸς Κονίτσης, Γρεβενῶν καὶ Χασίων Δημ. Τότσκας»[13], γράφει ὁ Λ, «ἀνήγειρε παρεκκλήσιον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς εἰς Ἀπλοχώρι Ταΐρ - Ἀγᾶ, διένειμε δὲ (1776) κατὰ προτροπὴν τοῦ Ἁγίου Κοσμᾶ καὶ 40 κολυμβήθρας εἰς 40 τοῦ τμήματος κοινότητας (τῆς Λάκκας Σουλοίου) καὶ τὸ 1779 ἔκτισεν ἀλευρόμυλον εἰς Δερβίζιανα (τῆς Λάκκας Σουλίου), ἐξ οὗ ἡ ἐκκλησία 20 λίρας ἐτησίως ἐσοδεύει».

Τὶς παραπάνω πληροφορίες τὶς συμπληρώνει μὲ τὶς παρακάτω πληροφορίες:

«Κατήγετο (ὁ Τότσκας) ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου· ἦν δὲ κερκοφόρος. Προτρεπόμενος ὑπὸ τοῦ ὁσίου Κοσμᾶ ἵνα παύσηται ληστεύων καὶ φονεύων, ἀπήντησεν ὅτι τὸ ἔαρ ἰδίως κατελαμβάνετο ὑπὸ ὁρμῆς τινος καὶ μονομανίας πρὸς διάπραξιν φόνων καὶ ληστειῶν. Πολλάκις κατ' ἀποσπασμάτων τοῦ Κούρτ - πασᾶ ἐπολέμησε. Τῷ 1770 μετὰ τοῦ Μπέλου, ὁπλαρχηγοῦ τοῦ Μετσόβου, προσέβαλε 3.000 Τουρκαλβανῶν μετ' αἰχμαλώτων καὶ λαφύρων ἐκ Πελοποννήσου τὴν Πίνδον διερχομένων, ἠλευθέρωσε τὰ γυναικόπαιδα ἐκεῖνα καὶ τὰ λάφυρα τῶν κακούργων ἔλαβε (Ἀναμνήσεις Τρ. Μπάρτα σελ. 170). Δώροις δὲ πεισθεὶς ἵνα δολοφονήσῃ τὸν εὐεργέτην τοῦ Μετσόβου Τζιουμάγκαν ἐνήδρευσεν αὐτὸν παρὰ τὴν βρύσιν Ἀδδῆ - πασᾶ, ἀλλ' ἐφόνευσε τὸν συνοδοιπόρον ἐκείνου Κ. Καφετζῆν. Ἐνυμφεύθη δὲ εἰς Δερβίζιανα, ἔνθα διήρχετο συνήθως ἐν ὥρα χειμῶνος. Συνέδεσε καὶ μετὰ Σουλιωτῶν πολλὰς σχέσεις. Διὸ καὶ ὁπλαρχηγὸς ὑπὸ τοῦ Πάνου Ζήδρου διορισθεὶς ἐνύμφευσε τὸ πρωτοπαλλήκαρον αὐτοῦ Θεόδωρον ἐκ Γρεβενῶν μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς πρὸς ἀδελφῆς τοῦ Γ. Βότσαρη. Ἐδολοφονήθη δὲ κατ' εἰσήγησιν τοῦ Κοὺρτ - πασᾶ διὰ πελέκεως εἰς Δερβίζιανα ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἐκκλησίας, ἐν ᾧ δείκνυται ἔτι καὶ

13) Ἰω. Λαμπρίδου: Ἠπειρωτικὰ μελετήματα, τεῦχος τρίτον, σελ. 69—70.

νῦν ὁ τάφος του. Ἐκ πάντων δὲ τούτων ἐξάγεται ὅτι δὲν ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ Ἀλῆ· (συλ. δημ. ἀσμ. Π. Ἀρ. σελ. 65) οὐδ' ἐφονεύθη εἰς Κυπριὸ (1809). Παρατηρητέον δὲ πρὸς τούτοις ὅτι εὐθὺς μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Τότσκα εἰς παρηγορίαν τῆς συζύγου του περιῆλθον καὶ πολλοὶ Σουλιῶται, ἐν οἷς καὶ ὁ Γ. Βότσαρης, οἵτινες μετὰ τῶν κατοίκων Δερβιζιάνων προέβησαν εἰς σχηματισμὸν λιθοσωρείας περὶ τὸ χωρίον τοῦτο διασωζομένης εἰς αἰώνιον ἀνάθημα τοῦ δολοφόνου τοῦ ἥρωος».

Οἱ λεπτομερειακὲς εἰδήσεις τοῦ καλὰ πληροφορημένου Λαμπρίδη γιὰ τὴ ζωή, τὴ δράση καὶ τὸ θάνατο τοῦ Τότσκα δὲν ἀφήνουν καμμιὰ ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Τότσκας ἔδρασε στὴν Ἤπειρο (ἀκριβέστερα στὸ Βιλαέτι Ἰωαννίνων) ὅπου χτύπησε τοὺς Τουρκαλβανούς, ἐνῶ διάβαιναν τὴν Πίνδο γυρίζοντας ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μὲ πλούσια λάφυρα μετὰ τὸν ξεσηκωμὸ τοῦ 1770, καὶ ἀπελευθέρωσε τὰ γυναικόπαιδα. Ἡ πράξη του αὐτὴ θεωρήθηκε ἐθνικὴ νίκη ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς περιφερείας καὶ θέρμανε τὶς καρδιὲς τῶν παλληκαριῶν τοῦ τόπου αὐτοῦ. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κι ὁ Βασίλης τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ πράξη αὐτὴ τοῦ Τότσκα εἶχε σὰν ἐπιβράβευση τὸ σύνδεσμό του μὲ τοὺς Σουλιῶτες καὶ ἰδιαίτερα μὲ τοὺς Μποτσαραίους. Ἀκολουθοῦν οἱ δωρεὲς πρὸς τὶς ἐκκλησίες. Οἱ κλέφται καὶ οἱ ἁρματολοὶ αὐτοῦ τοῦ τόπου παίρνουν συνείδηση τῆς ἐθνικοθρησκευτικῆς ἀποστολῆς της. Ἡ νεολαία ἀποκτᾶ φρόνημα φιλελεύθερο, ἀρνεῖται τὴν ἄνετη ζωὴ μπροστὰ στὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας. Ἡ μάχη τῆς Πίνδου στὰ 1770 εἶναι συνέχεια τῶν μαχῶν τοῦ Μωριά. Ἡ ἐποχὴ αὐτὴ συμπίπτει μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Πατρο - Κοσμᾶ ποὺ διάλεξε κυρίως αὐτὰ τὰ μέρη, Ἤπειρο, Δυτικὴ Μακεδονία καὶ Θεσσαλία γιὰ νὰ τὰ ὀργώσῃ ἰδεολογικὰ μὲ τὸ κήρυγμά του, δηλ. τὸ παλιαὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου ποὺ ἐξακολουθεῖ νὰ παρουσιάζῃ καὶ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἑνότητα ἐθνικῆς ζωῆς. Ἄλλως τε τὰ Γρεβενὰ ὑπήγοντο ἐπὶ Τουρκοκρατίας στὸ Βιλαέτι Ἰωαννίνων καθὼς καὶ ἡ Σαμαρῖνα, ποὺ γεωφυσικῶς ἀνήκει στὴν Ἤπειρο, γιατὶ τὰ νερά της χύνονται στὸν Ἀῷο. Ἐξ ἄλλου ὁ ἀνθρωπιστικὸς διαφωτισμός, ποὺ ξεκινάει ἀπὸ τὶς σχολὲς τῶν Γιαννίνων καὶ τῆς Μοσχόπολης (πρὶν καταστραφῇ ἀπὸ τοὺς Ἀλβανοὺς) ἡμερεύει τὶς ψυχὲς καὶ φωτίζει τὰ πνεύματα μὲ τὶς σύγχρονες κατευθύνσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης.

Οἱ ἔμποροι τῆς Βενετίας ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ΄ αἰῶνα χρησιμοποιοῦν τὸ χρῆμά τους γιὰ κοινωφελεῖς σκοπούς, γιὰ «ὑπανδρείαν» φτωχῶν κοριτσιῶν, γιὰ συντήρηση ἐκκλησιῶν, ἵδρυση σχολείων, ἀπελευθέρωση φυλακισμένων. Σὲ ὅλ' αὐτὰ διαβλέπει κανείς, ὅτι οἱ ξενιτεμένοι Ἠπειρῶτες, ζῶντας μὲ τὴ νοσταλγία τῆς πατρίδας, ἐπιστρατεύουν τὸν ἑαυτό τους στὴν ὑπόθεση τοῦ ἔθνους. Γιὰ νὰ ἐπιβιώσῃ τὸ ἔθνος, πρέπει νὰ συντηρηθῇ, πρέπει νὰ τύχῃ προστασίας ὁ φτωχὸς κι ὁ ἀδύνατος, νὰ ἐνισχυθῇ στὴ θρησκεία του ὁ χριστιανὸς ὑπόδουλος. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη μεταξὺ 1610—1750 μιὰ ἄγρια καταπίεση ἐκδηλώνεται στὴν Ἤπειρο ποὺ συνεχίστηκε μετὰ τὴν ἐπανάσταση τοῦ Σκυλόσοφου (1611) καὶ τὸν ἐξισλαμισμὸ τῶν 350 οἰκογενειῶν προκρίτων (1635). Στὶς πόλεις καὶ στὰ χωριὰ ὁ ἐξισλαμισμὸς παίρνει ποικίλες μορφές. Οἱ κλεφταρματολοὶ κατορθώνουν καὶ συγκρατοῦν τοὺς πληθυσμοὺς τῶν ὀρεινῶν τόπων καὶ τῆς νότιας Ἠπείρου. Ἄλλοι καταφεύγουν στὴ Δύση, ἄλλοι στὰ Ἑπτάνησα (κυρίως στὴν Κέρκυρα), ἄλλοι στὴν Πελοπόννησο ποὺ εἶχε γίνει πάλι Βενετσιάνικη κτήση μεταξὺ 1680—1715, ἄλλοι ὑπομένουν τὰ δεινὰ τῆς σκλαβιᾶς καὶ ἄλλοι ἀντιστέκονται μὲ τὸ σπαθί.

Σὲ πολλὰ χωριὰ οἱ χωρικοὶ προβαίνουν σὲ παράτολμες πράξεις· καῖνε τὰ σπίτια τῶν ὀλίγων ἐγκατεστημένων μουσουλμάνων ἢ τῶν δειλῶν ποὺ λιποψύχησαν καὶ δέχτηκαν τὸν ἐξισλαμισμό. Διατηρεῖται ἀκόμα ἡ ἀνάμνηση αὐ-

τῶν τῶν ἀντιδιωγμῶν στὸ Πρωτόπαπα, στὸ Δεσποτικό, πατρίδα τοῦ Δομπόλη, στὰ Κούρεντα, στὴ Γρανίτσα, γιὰ νὰ περιορισθοῦμε μόνο στὴν ἐπαρχία Κουρέντων, ποὺ περιβάλλει τὰ Γιάννινα. Στὸ Λειὰ τῶν Φιλιατῶν διατηρεῖται ἀκόμα ἡ ἀνάμνηση τῆς αὐτοεξορίας των ἀπὸ τὸν Μαχαλᾶ τοῦ Δελβίνου. Ὅταν ἔφτασαν οἱ αὐτοεξόριστοι, διηγεῖται ἡ τοπικὴ παράδοση, στὸ μοναστήρι τῆς Παναγιᾶς στὴ Ρίπεση, ἔκαμαν τάμα οἱ γυναῖκες, ἂν μπορέσουν καὶ ξανακάμουν χωριό, νὰ πηγαίνουν ξυπόλητες στὴ χάρη της ὅταν γιορτάζει. Καὶ διατηροῦν τὸ ἔθιμο οἱ Λειώτισσες ἕως τὶς ἡμέρες μας, ἀφοῦ μπόρεσαν κ' ἔστησαν χωριό. Θυμοῦνταν ὅμως ὅτι ἔχουν συγγενεῖς «Τουρκεμένους στὸ Μαχαλᾶ, ἐξαλβανισμένους πιὰ καὶ μὲ ξεχασμένη τὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα. Ὅπως θυμοῦνται καὶ στὸ Γκολέμι, κοντὰ στὸ Τεπελένι, οἱ Τουρκεμένοι κ' ἐξαλβανισμένοι κάτοικοί του, ὅτι κατάγονται «ἀ π ὸ τ ὸ Π ρ ω τ ο π ά π α» καὶ κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ '40 φιλοξένησαν μὲ χαρὰ στὰ σπίτια τοὺς Πρωτοπαπαδῖτες στρατιῶτες μας σὰν χωριανοὺς καὶ σὰν συγγενεῖς.

★ ★ ★

Στὸν ἀγῶνα αὐτὸν τὸ χρῆμα ἦταν κι αὐτὸ ἐπιστρατευμένο. Ἡ εὐποιΐα, ἡ φιλανθρωπία ὑπῆρξε μιὰ ἀπὸ τὶς μορφὲς τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπίζηση τῆς φυλῆς καὶ τῆς χριστιανοσύνης. Ὅποιος διαβάζει τὶς διαθῆκες τοῦ Ἱερομνήμονος, τοῦ Γκιόνμα, τοῦ Μαρούτση ἢ παρακολουθεῖ τὶς εὐεργεσίες τοῦ Καπλάνη, τῶν Ζωσιμάδων καὶ λοιπῶν εὐεργετῶν καὶ δωρητῶν, ἐκπλήσσεται γιὰ τὴ σοφὴ σύνταξη τῶν διαθηκῶν καὶ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ κάμουν τὶς δωρεές των. Πρώτη φροντίδα τους ἦταν ἡ ἐκκλησία καὶ τὸ σχολεῖο. Ὄχι μόνο στὶς διαθῆκες καὶ στὶς ἐντολὲς διανομῆς χρημάτων καὶ ἄλλων ἀγαθῶν, ἐνῷ ἀκόμα ζοῦν, ἀλλὰ καὶ στὰ ἐμπορικὰ βιβλία Μοσχοπολιτῶν, Γιαννιωτῶν καὶ ἄλλων ἐμπόρων, ὅσων σώθηκαν καὶ διαβάστηκαν, βλέπομε νὰ εἰσάγωνται ἀπὸ τὴ Βενετία στὴ Μοσχόπολη, στὰ Γιάννινα καὶ ἀλλοῦ, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἐμπορεύματα καὶ βιβλία. Καὶ πρόκειται γιὰ βιβλία τυπωμένα σὲ τυπογραφεῖα Ἠπειρωτικά.

Μὲ τοὺς Ζωσιμάδες τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἠπειρωτῶν ἐμπόρων ἁπλώνεται σὲ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς κοινότητες καὶ σὲ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ Ἐξωτερικοῦ. Τὰ βιβλία ποὺ ἐκδίδει ὁ Κοραῆς «δαπάναις τῆς ἀδελφότητος τῶν Ζωσιμάδων» κυκλοφοροῦν δωρεὰν ἀπὸ τὸ Παρίσι ἕως τὴν Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἠπειρωτῶν ἐμπόρων ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς εἶχεν ἁπλωθῆ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς Ἠπείρου. Ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρης, ὁ κορυφαῖος τῶν Ἑλλήνων λογίων τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνα, διδάσκαλος τοῦ Πατρο - Κοσμᾶ καὶ σύμβουλος ἀργότερα τῆς Αὐτοκράτειρας Αἰκατερίνας, εἶναι δημιούργημα τῶν Γιαννιωτῶν ἐμπόρων.

«Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης», γράφει ὁ Βρετός, «ἐγεννήθη τῷ 1716, καὶ ἀφοῦ παρηκολούθησεν ἐν Κερκύρᾳ τὰ στοιχειώδη μαθήματα, μετέβη εἰς Ἄρταν, ἔνθα ἐσπούδασεν ἐγκυκλοπαιδείαν παρὰ τῷ Ἀθανασίῳ Κρητικῷ. Ἐκεῖθεν μετέβη πρὸς τελειοποίησιν εἰς Ἰωάννινα, ἔνθα ἐδίδασκεν ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, οὗτινος καὶ ἀνεδείχθη ὁ ἄριστος τῶν μαθητῶν... εἶτα προχειρισθεὶς εἰς διάκονον μετέβη εἰς Ζάκυνθον, ὅπου ὁ θεῖος του ἐπέμενε νὰ χειροτονηθῇ ἱερεὺς καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἐνορίαν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Φανερωμένης. Ἐπειδὴ ὅμως ἐχρειάζετο πρὸς τοῦτο νὰ γίνῃ ψηφοφορία ἐκ μέρους τῶν ἐνοριτῶν, ὁ Εὐγένιος ἀπεποιήθη τὸν ὅρον τοῦτον καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἰωάννινα παρὰ τῷ Γυμνασιάρχῃ Μεθοδίῳ, ὅστις μετὰ χαρᾶς τὸν ὑπεδέχθη καὶ δὲν ἔπαυσε νὰ ἐξυμνῇ τὰς ἀρετὰς καὶ τὰ προσόντα τοῦ ἐκλεκτοῦ μαθητοῦ του, τ ό σ ο ν ὥ σ τ ε ἐ π έ σ υ ρ ε τ ὰ ς ὑ π ὲ ρ α ὐ τ ο ῦ σ υ μ π α θ ε ί α ς ἐ ν ί ω ν π λ ο υ σ ί ω ν Ἰ ω α ν ν ι τ ῶ ν ἐ μ π ό ρ ω ν, ο ἵ τ ι ν ε ς κ α ὶ ἀ π ε φ ά σ ι σ α ν ν ὰ τ ὸ ν ἀ π ο σ τ ε ί λ ο υ ν ε ἰ ς τ ὴ ν Ἰ τ α λ ί α ν, π ρ ὸ ς

τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν του, ἀναλαβόντες εἰς βάρος των τὰς σχετικὰς δαπάνας»[14].

Οὔτε ρωμαντισμὸς οὔτε ἀφέλεια ἦταν ἡ Ἠπειρωτικὴ εὐποιΐα, ἀλλ' ἐθελοντικὴ ἐπιστράτευση συνειδήσεων γιὰ τὸ ἀγωνιζόμενο ἔθνος. Ἡ ἐπέμβαση τῆς Αἰκατερίνης, ὑπὲρ τῶν Ὀρθοδόξων τῆς Τουρκίας δὲν εἶναι ἄσχετη μὲ τὴ δράση τοῦ Βούλαγρη, οὔτε τὸ κήρυγμα τοῦ Πατρο - Κοσμᾶ. Οὔτε κι ὁ Βούλγαρης θὰ γίνονταν αὐτὸς ποὺ ἔγινε χωρὶς τοὺς ἐμπόρους. Μιὰ ἀλυσιδωτὴ σειρὰ ἐπιδράσεων μὲ τεράστια ἀποτελέσματα γιὰ τὸ ἔθνος.

Κάτω ἀπὸ τὰ μάτια τῶν Τούρκων οἱ χριστιανοὶ ἱδρύουν στὰ Γιάννινα τὸ Ταμεῖον τῶν Ἀγαθοεργῶν Ἱδρυμάτων, τὰ περίφημα «Λάσσα», ποὺ δροῦν εὐεργετικὰ ἕως σήμερα παρὰ τὶς τεράστιες ἀπώλειες, ποὺ ἐπέφεραν οἱ πόλεμοι καὶ οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς ἀνακατατάξεις.

Διηγεῖται ὁ Pouqueville[15], ὅτι γιὰ τὴ συντήρηση τῶν φυλακισμένων ἐπιτροπὴ Χριστιανῶν περιέρχονταν τὰ σπίτια καὶ μάζευαν χρήματα καὶ ροῦχα «γιὰ τοὺς φυλακωμένους» (οἱ τελευταῖες τρεῖς λέξεις εἶναι γραμμένες στὰ ἑλληνικά.

«Γιατὶ ὁ τύραννος», προσθέτει ὁ POUQUEVILLE, «μόνο δεσμὰ προσφέρει στὰ θύματά του». Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐκπλήσσει ἰδιαίτερα εἶναι ὅτι σέ ὡρισμένες μεγάλες ἑορτὲς πολλὲς ἀρχόντισσες τῶν Γιαννίνων ἀνελάμβαναν νὰ ἑτοιμάσουν φαγητὰ γιὰ ὅλους τοὺς φυλακισμένους, ποὺ ἦταν ἑκατοντάδες, καὶ τὸ φαγητὸ δὲν ἦταν κατώτερο ἀπ' αὐτὸ ποὺ εἶχαν στὰ σπίτια τους, πίττες, γλυκίσματα καὶ ψητὰ κρέατα, καὶ νὰ τὰ σερβίρουν κάποτε μόνες των. Καὶ συνεχίζει ὁ Γάλλος συγγραφέας, ἔτι «ἡ προστασία αὐτὴ τῆς Ἑλληνικῆς κοινότητος δὲν περιορίζεται μόνο στοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἁπλώνεται καὶ στοὺς Ἑβραίους καὶ στοὺς Μουσουλμάνους».

Ἡ εὐποιΐα αὐτὴ τῶν ἀντρῶν καὶ γυναικῶν τῶν Γιαννίνων εἶναι ἄραγε συνέπεια - μίμηση τῆς ἀγαθοεργίας τῶν ἐμπόρων τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἤ, ἀντίθετα, αὐτὴ προκάλεσε τὰ ἀγαθὰ συναισθήματα τῶν ἐμπόρων; Βέβαιο πάντως εἶναι, ὅτι ἔχομε στὰ Γιάννινα σχολεῖα, πρὶν ἀκόμα (1612) φύγουν οἱ Χριστιανοὶ ἀπὸ τὸ Κάστρο, συντηρούμενα ἀπὸ ἰδιωτικὴ πρωτοβουλία, ἀφοῦ ἐπίσημη ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ δὲν ὑπῆρχε. Αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς παιδείας ἦταν ἕνας μεγάλος συντελεστὴς γιὰ τὴν ἐξημέρωση τῶν ἠθῶν καὶ γιὰ τὴ διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς σὲ μιὰν ὑψηλὴ στάθμη. Αὐτὴ διατηροῦσε τὸ φρόνημα τῶν «Ρωμαίων» καὶ τοὺς ἔκαμε νὰ αἰσθάνωνται ὅτι ἀποτελοῦν μιὰ κοινότητα ἀνώτερη ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν δυναστῶν. Τόσο στὴν ἀντίσταση, ὅσο καὶ στὴν κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ στὴν παιδεία, ὑπάρχει ἕνα «δέον» ποὺ κατεῖχε τὴν Ἠπειρωτικὴ ψυχὴ καὶ τὴν κατέχει ἀκόμα σήμερα, γιατὶ ἀνθίζει ἀκόμα ἐδῶ τὸ καρποφόρο δέντρο τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης.

Ξανακερδίζοντας τὴν ἐθνικὴ μνήμη μέσῳ τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ δὲν ἀναλογίζεται μόνο «τί ἔχασε, τί ἔχει, τί τῆς πρέπει». ἀλλὰ θυμᾶται ὅτι στὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων, μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Τροίας ὁ ἀρχιστράτηγος τῶν Ἑλλήνων τιμωρήθηκε αὐστηρὰ ἀπὸ τὸν θεὸ τοῦ φωτός, γιατὶ φάνηκε ἀσυγκίνητος μπροστὰ στὸν πόνο ἑνὸς πατέρα καὶ δὲν τοῦ ἐπέστρεψε τὴν αἰχμάλωτη κόρη του.

---

14) BIOGRAPHIE DE L' ARCHEVEQUE EUGENE BULGARI, REDIGEE SUR DES DOCUMENTS AUTHENTIQUES PAR ANDRE PAPADOPOULOS VRETOS, ATHENES 1860 (Κείμενο καὶ βιβλιογραφικὸ σημείωμα στὰ «Ἠπ. Χρονικά», τόμος ΙΑ΄, 1936, σελ. 81, Κ. Μέρτζιου, Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἠπειρωτικὸν ἀρχεῖον).

15) POUQUEVILLE, VOYAGES DANS LA GRECE, τόμος I, 1820.

Πόση ἀντίθεση ἔχει αὐτὴ ἡ σκηνὴ μὲ τοὺς καννιβαλισμοὺς ποὺ ἔγιναν μπροστὰ στὸν χάνδακα τῆς Κρήτης, σχεδὸν ἑνάμιση αἰῶνα πρίν, ἀπὸ κάποιους μισθοφόρους, Χριστιανοὺς τάχα. Μὲ φρίκη διηγεῖται τὶς σκηνὲς τῆς ἀνθρωποφαγίας ὁ Ρεθυμνιώτης ποιητικὸς χρονικογράφος Μαρῖνος Τζάνες Μπουνιαλῆς, ποὺ σημειώθηκαν ἀπὸ τοὺς μισθοφόρους κάποιου Σαβοργιάνου... Δὲν φαίνονται νὰ εἶναι Ἕλληνες· ἀλλὰ τὸ κακὸ ἔγινε ἐκεῖ, στὰ χώματα αὐτά, τὰ Ἑλληνικά, κι ὁ τόπος θὰ πληρώσῃ ἀργότερα τὴν κτηνωδία τῶν μισθοφόρων.

Στὰ χρόνια τῆς μυθολογίας καὶ σὲ χῶρες μακρινὲς καὶ ἄξενες μετέθετε ἡ ἀρχαία παράδοση, ἡ ἀνθρωπιστική, τοὺς Λαιστρυγόνες καὶ τοὺς Κύκλωπες. Τὸ γαλανὸ κῦμα τῆς Μεσογείου εἶδε παρόμοιες σκηνὲς σὲ τόπο χριστιανικό, σὲ τόπο Ἑλληνικὸ καὶ σχεδὸν στὶς ἡμέρες. Κι ἀναρρωτιέται κανείς: Ἂν ἕνα ἔθνος εἶναι βάρβαρο, ποιό νόημα γι αὐτὸ ἔχει ἡ ἐλευθερία; Ἡ Ἑλληνικὴ παιδεία, μαζὶ μὲ τὴν ἀνάμνηση τοῦ ἀρχαίου μεγαλείου, ἂς ξαναφέρῃ στὰ χώματα τοῦτα τὴ μελέτη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸ ἰδανικὸ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ποὺ τὸ εἶχαν ξεχάσει καὶ χριστιανοὶ καὶ μουσουλμάνοι. Τὰ μάρμαρα τῶν ἀρχαίων ναῶν, αὐτὴ ἡ πέτρινη ὁμιλία μὲ τὴν ὁμορφιὰ καὶ τὴν ἀλήθεια τὸν ἴδιο σεβασμὸ ἐκφράζουν πρὸς τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀλήθεια. Στὰ 1812 ὁ νεαρὸς Γιαννιώτης Γεώργιος Σταύρου, μαθητὴς τοῦ Ψαλίδα καὶ μυημένος στὸ ἀρχαῖο πνεῦμα, ποὺ βρέθηκε στὴ Φιγαλία τῆς Πελοποννήσου ὡς ἀκόλουθος τοῦ Βελῆ - πασᾶ κ' ἐναντιώθηκε στοὺς Ἄγγλους καὶ Γερμανοὺς ἀρχαιοκαπήλους μὲ κίνδυνο τῆς ζωῆς του, ὑπερασπίζοντας αὐτὸς τὸν «πέτρινο λόγο» ὑπεστήριζε τὴν ἐθνικὴ κληρονομιὰ σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ὡραιότερες ἐκδηλώσεις της. Τὸ ἔθνος ἔπαιρνε συνείδηση τοῦ ἀληθινοῦ ἑαυτοῦ του. Ἄξιζε νὰ ζήσῃ!

★ ★ ★

Ἔτσι, ἐνῷ στὴν Πίνδο παρουσιάζεται ἐκδικητὴς τῶν ἀδυνάτων ὁ Τότσκας καὶ συνεχιστὴς τῶν ἀγώνων τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὴ Βενετία ὁ Γιαννιώτης τραπεζίτης Μαρούτσης, τῆς οἰκογενείας ποὺ ἵδρυσε τὴ Μαρουτσαία Σχολὴ στὰ Γιάννινα, ἀπελευθερώνει χίλιους σκλάβους Μωραΐτες πληρώνοντας «ἀπερείσια ἄποινα» σὰν ἄλλος Χρύσης ποὺ πορεύεται μὲ πατρικὴ στοργὴ ν' ἀπελευθερώσῃ τὴν κόρη του. Καὶ τοὺς συντερεῖ μὲ ἔξοδά του ὣς που νὰ τοὺς ἀποκαταστήσῃ ἢ νὰ τοὺς γυρίσῃ στὰ σπίτια τους. Τὸ κοινὸ αἴτημα τῆς ἐλευθερίας ἔνωνε τὶς κοινωνικὲς τάξεις σὲ τοῦτα τὰ μέρη καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους ἦταν ἱκανὸς μαγνήτης ὅλων τῶν ψυχῶν. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ποὺ ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ γύρευε ἀδιάσπαστη νὰ βρῇ τὸ δρόμο της, ποὺ οἱ προφητεῖες Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ οἱ Ἀγαθάγγελοι τὴν παρηγοροῦσαν, ὅσο μποροῦσαν, καὶ οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Ρῶσοι τὴν ἐκμεταλλεύονταν μὲ τὸν τρόπο τους, ἐνῶ οἱ Ἄγγλοι τὴν πολεμοῦσαν σὰν ἀντίπαλη δύναμη στὴ ναυτικὴ κυριαρχία τῆς Μεσογείου ἢ σὰν ὄργανο τῶν Ρώσων ἀξίζει νὰ μάθωμε πῶς συνεργάσθηκαν καὶ τί πρόσφεραν μαζὶ καὶ χωριστὰ τὸ σπαθί, τὸ χρῆμα, τὸ βιβλίο, τὸ σφυρὶ τοῦ μάστορα καὶ τὸ κουπὶ τοῦ ναύτη. Καὶ σὲ ποιές χῶρες ὅλα μαζὶ προσφέρθηκαν στὸ βωμὸ τῆς λευτεριᾶς καὶ θυσιάστηκαν. Μιὰ ἱστορία ἔτσι γραμμένη θὰ εἶχε πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ θὰ μᾶς βοηθοῦσε νὰ μάθωμε τὴν ἱστορία καὶ ὄχι τὴ μυθολογία τοῦ '21. Εἶναι ἀρκετὰ γνωστὴ ἡ ἱστορία τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν λογίων. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ξεχνοῦμε καὶ τὸν Ἠπειρώτη βιοτέχνη, τὸν Ψωμᾶ, τὸ ράφτη, τὸν τσαγγάρη, τὸν καλαντζῆ, τὸν κρεοπώλη, τὸν χαντζῆ, τὸν ἑστιάτορα, τὸν χτίστη, ποὺ θὰ τοὺς βροῦμε σὲ ὅλη τὴ Βαλκανική, στὸ Ἰόνιο, στὸ Αἰγαῖο καὶ στὴν Κρήτη. Ὑπάρχουν ἀκόμα πολλοὶ στὴ Ρουμανία. Ὑπῆρχαν ἀρκετοὶ καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία ἕως τὰ 1922. Στὴν Κρήτη π.χ. θὰ συναντήσωμε βιοτέχνες Ἠπειρῶτες ὄχι μόνο στὶς μεγάλες πόλεις, ἀλλὰ καὶ στὶς μικρότερες πολίχνες. Πρὶν ἀπὸ με-

ρικὰ χρόνια — ἴσως καὶ τώρα — ἕνας πραματευτὴς ἀπὸ τὴ Μηλιὰ τοῦ Μετσόβου πωλοῦσε εἴδη ξυλουργικῆς σκαλισμένα μὲ πολλὴ χάρη. Ὅλον τὸν χειμῶνα δούλευε στὸ χωριό του καὶ τὸ καλοκαίρι, ἀπὸ τὸν Μάη ἕως τὸν Ὀκτώβριο, πωλοῦσε τὴν πραμάτεια τὴ δική του καὶ τῶν ἄλλων χωριανῶν σ' ὅλη τὴν Κρήτη.

Συχνὰ συναντοῦμε σὲ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς ἐπαρχίες ἀπογόνους Ἠπειρῶτες, ποὺ ἀρχικὰ πῆγαν γιὰ ἐπαγγελματικοὺς σκοποὺς κ' ὕστερα ἐγκαταστάθηκαν μόνιμα. Χώρια οἱ μετοικεσίες ποὺ ἔγιναν ἐξ αἰτίας τῶν διώξεων. Ὁ Ζαγορίσιος ἢ ὁ Πρεμετιώτης γιατρός, ὁ Καλαριτιώτης χρυσοχόος, ὁ Συρακιώτης ράφτης ἢ τυρέμπορος, ὁ Κονιτσιώτης χτίστης ἢ ζωγράφος, ὁ Πωγωνίσιος χασάπης, ὁ Κουρεντιώτης ξενοδόχος ἢ Ψωμᾶς, ὁ Φιλιατιώτης καλατζῆς — καὶ πάλι ὁ Ζαγορίσιος δάσκαλος ἢ πραματευτής, ὁ Μετσοβίτης τεχνίτης κ' ἐπιχειρηματίας, ὁ Γιαννιώτης κι ὁ Μοσχοπολίτης ἔμπορος ἕνα πλῆθος μὲ πνεῦμα ἐπιχειρηματικό, ποὺ ἡ φορὰ τῶν πραγμάτων νὰ παίξῃ συχνὰ ἕνα ρόλο ἡγετικό. Ἔτσι ἔχομε τὰ Ἠπειρωτικὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας, ἐνῷ ἕνας Ζαγορίσιος ἱδρύει τὴν Ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Καλκούτας καὶ στὴν Ὀδησσὸ καὶ στὶς παραδουνάβιες ἡγεμονίες Ἠπειρῶτες ἡγοῦνται τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας.

Οἱ Καλαριῶτες χρυσοχόοι θ ἀφτάσουν ἕως τὴ Ζάκυνθο, ὅπου θὰ παρουσιάσουν ἀριστουργήματα τέχνης καὶ ἕως τὴ Ρώμη, ὅπου θὰ ἐπιβληθοῦν γιὰ τὴ λεπτότητα τῆς δουλειᾶς των. Οἱ Συρακιῶτες τυρέμποροι καὶ καποτάδες θ' ἁπλώσουν τὸ ἐμπόριό τους ἕως τὴ Σμύρνη καὶ τὴ Μάλτα, οἱ Κουρεντιῶτες ξενοδόχοι (οἱ περίφημοι χατζῆδες στοὺς τότε δρόμους τῆς ξηρᾶς) θὰ γεμίσουν τὴ Βαλκανικὴ ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη. Τέλος οἱ Κονιτσιῶτες χτίστες (Πυρσογιανῖτες καὶ Βουρμπιανῖτες) θὰ «χτίσουν τὸν κόσμο» κατὰ τὴν παροιμιακὴν ἔκφραση. Στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα, στὴ Μακεδονία, στὴ Θράκη, ἕως τὸν Αἷμο ἡ παράδοση τοῦ τόπου ἀναφέρει ἀκόμα τὰ ὀνόματα τῶν Ἠπειρωτῶν πρωτομαστόρων, ὅπου δὲν ξεχάστηκαν.

Τὸ μοιρολόϊ τῆς στοιχειωμένης γυναίκας στὸ τραγούδι τῆς Ἄρτας, κατὰ μιὰ παραλλαγή του

> ἡ μιὰ ἔστησε τὸ Δούναβη, ἡ ἄλλη τὴν Αὐλώνα
> κ' ἐγὼ ἡ πλειὸ μικρότερη τῆς Ἄρτας τὸ γεφύρι

δὲν βρίσκεται μακρυὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια, ὄχι βέβαια γιὰ τὸ στοίχειωμα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀκτῖνα δράσεως τῶν Κονιτσιωτῶν μαστόρων καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτοὶ ἦταν οἱ κυριώτεροι οἰκοδόμοι καὶ γεφυροποιοὶ τῆς Βαλκανικῆς. Καὶ σήμερα τὰ ἐγγόνια τῶν μαστόρων ἐκείνων ἔχουν χτίσει κατὰ μεγάλο μέρος τὴν Ἀθήνα εἴτε ὡς ἁπλοῖ τεχνῖτες εἴτε ὡς πολιτικοὶ μηχανικοὶ καὶ ἀρχιτέκτονες. Βέβαια δὲν ὑπάρχουν ἀπαραβίαστα τείχη στὰ ἐπαγγέλματα καὶ στὶς ἐπαρχίες. Καθὼς περνοῦν τὰ χρόνια στὸ ἴδιο χωριὸ παρατηροῦμε διαφορισμὸ ἐπαγγελμάτων. Ὅμως στὸ Συράκο π.χ. ἀκόμα ὑπάρχουν ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀπογόνους τῶν ἄλλοτε ραφτάδων καὶ τῶν ἄλλοτε τσελιγκάδων. Ἂν ταξιδέψῃ κανεὶς ἀπὸ τὰ Γιάννινα ἕως τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ πάλι ἀπὸ τὰ Γιάννινα ἕως τὴν Κρήτη καὶ ἕως τὴ Ρόδο, θὰ συναντήσῃ ἕνα πλῆθος ἐπαγγελματιῶν καὶ διανοουμένων, ποὺ κατάγονται ἀπὸ τὴν Ἤπειρο. Ἡ Αἰτωλοακαρνανία εἶναι γεμάτη ἀπὸ Ἠπειρωτικὲς ἀναμνήσεις. Μετὰ τὸ '21 χωριὰ ἀκέρια ἔχουν ἀποικισθῆ ἀπὸ Ἠπειρῶτες, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν οἱ ἀγωνιστὲς ποὺ δὲν ξαναγύρισαν στὴν Ἤπειρο. Ἠπειρῶτες ἠθοποιοὶ ἀπὸ τὸ Ζαγόρι γύρω στὰ 1870 — ἴσως καὶ ἀργότερα — ἔδιναν θεατρικὲς παραστάσεις στὸ Μεσολόγγι καὶ ἀπ' αὐτοὺς πρωτογνώρισε θέατρο ὁ Παλαμᾶς.

«Ἦταν ἥρωές τους ἀγαθοὶ Ἠπειρῶτες Ζαγοριανοί, ποὺ κατοικοῦσαν ἐκεῖ μετανάστες ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα τους. Φιλόμουσοι νέοι ἀπὸ τὶς φαμίλιες τους εἶ-

χανε πάρει τὴ φροντίδα νὰ ψυχαγωγήσουν τὴν ἀφελῆ κοινωνία τῆς χώρας ποὺ τοὺς φιλοξενοῦσε κ.τ.π.»[16].

Νὰ ἦταν ἄράγε ἕνας ἀπ' αὐτοὺς καὶ ὁ Ζαγορίσιος πατέρας τῆς Μαρίκας Κοτοπούλη, ἠθοποιὸς στὸ ἐπάγγελμα; Αὐτὸ βέβαια ἔγινε πολὺ μετὰ τὸ '21, ἀλλ' εἶναι χαρακτηριστικὸ τῆς Ἠπειρωτικῆς ἐπίδρασης πάνω στοὺς Ἑλληνικοὺς τόπους.

Οἱ τεχνῖτες αὐτοὶ μαθημένοι στὸν τίμιο μόχθο τῆς δουλειᾶς, ζῶντας μὲ τὸν καημὸ τῆς πατρίδας καὶ τραγουδῶντας τὰ τραγούδια τῆς ξενιτειᾶς μὲ πάθος καὶ μὲ νοσταλγία καθὼς καὶ τὰ κλέφτικα καὶ τὰ ἱστορικά, ποὺ ἀναφέρονταν στὴν Πάργα, στὸ Λοῦρο, στὰ Τζουμέρκα, στὴν Πίνδο, στοὺς Σουλιῶτες, στὸν Τζαβάρα, στὸν Μαλάμο, στὸν Τότσκα, στὸν Κατσαντώνη, στὴ Μόσχω Τζαβέλλα καὶ στὴ Δέσπω τοῦ Μπότση καὶ σὲ τόσους ἄλλους, ἀπὸ τὰ παράλια τοῦ Ἰονίου ἕως τὰ παράλια τοῦ Πόντου, ἔκαμαν τὶς ἑλληνικὲς ψυχὲς νὰ ριγοῦν ἀπὸ ἐθνικὸ ρῖγος. Παντοῦ ὅπου πήγαιναν, ὅπου περνοῦσαν, δὲν τραγουδοῦσαν μόνο τὰ νοσταλγικὰ ἢ ἡρωϊκὰ τραγούδια τους, ἀλλὰ διατηροῦσαν στὴν καρδιά τους ἀσάλευτη τὴν ἐθνικὴ πίστη μαζὶ μὲ τὸν Ἀγαθάγγελο καὶ τὶς φυλλάδες τοῦ Ρήγα ποὺ κρατοῦσαν στὸν κόρφο τους.

«Τὸ 1817», διηγεῖται ὁ Φωριέλ[17], «ἕνας Ἕλλην φίλος μου ἐταξίδευσε εἰς τὴν Μακεδονίαν συνοδευόμενος ἀπὸ ἕνα καλόγηρον. Ὅταν ἔφθασαν εἰς ἕνα χωρίον, τοῦ ὁποίου λησμονῶ τὸ ὄνομα, ἐσταμάτησαν διὰ νὰ ἀναπαυθοῦν καὶ νὰ δροσισθοῦν εἰς τὸ κατάστημα τοῦ ἀρτοποιοῦ, ὁ ὁποῖος ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ ξενοδόχος τοῦ τόπου. Εἰς τὸ κατάστημα εὑρίσκετο ἕνας μικρὸς βοηθὸς τοῦ ἀρτοποιοῦ μὲ περίεργον περουσιαστικόν. Ἦτο ἕνας μικρὸς Ἠπειρώτης ὑψηλοῦ ἀναστήματος, μὲ ὡραῖον καὶ ὑπερήφανον πρόσωπον καὶ τοῦ ὁποίου οἱ βραχίονες, τὸ στῆθος καὶ αἱ γυμναὶ κνῆμαι θὰ μᾶς ἔδιδον συνδυασμένον τὸν τέλειον τύπον τῆς κομψότητος καὶ τῆς ἀνδρικῆς ρώμης. Παρατηρεῖ κατ' ἀρχὰς προσεκτικὰ τοὺς δύο ταξιδιώτας καὶ στρεφόμενος πρὸς τὸν κοσμικὸν τῆς συντροφιᾶς· «Γνωρίζετε νὰ διαβάζετε;» τὸν ἐρωτᾶ. «Ναί», ἀπαντᾶ αὐτός. Τότε τὸ Ἠπειρωτόπουλον τὸν παρακαλεῖ νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὸν γειτονικὸν ἀγρόν. Ὁ ταξιδιώτης ἀποδέχεται, ἀκολουθεῖ τὸν νεαρὸν ἀρτοποιὸν εἰς ἕνα κατὰ τὸ ὄνομα μόνον κῆπον ἢ μᾶλλον εἰς ἕνα περίφρακτον χῶρον. Κάθηνται καὶ οἱ δύο ἐπὶ ἑνὸς σωροῦ πετρῶν, πλησίον ἑνὸς ἀγροῦ σπαρμένου μὲ σῖτον. Ὁ νέος βάζει τὸ χέρι εἰς τὸ στῆθος καὶ σύρει κάτι προσδεδεμένον εἰς τὴν ἄκρην ἑνὸς σπάγγου περασμένον εἰς τὸν λαιμόν του. Ἦτο ἕνα μικρὸν βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἐπέδειξε εἰς τὸν ταξιδιώτην, παρακαλῶν αὐτὸν συγχρόνως νὰ τοῦ διαβάσῃ κάτι, καὶ τὸ μικρὸν αὐτὸ βιβλίον ἦσαν τὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα. Ὁ ταξιδιώτης τὰ πῆρε καὶ ἤρχισε, ὄχι νὰ τραγουδᾶ τοὺς ὕμνους, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ τοὺς διαβάζῃ μὲ κάποιαν ἀπαγγελίαν. Μετ' ὀλίγον ὕψωσε τοὺς ὀφθαλμούς του πρὸς τὸν ἀκροατήν του· ἀλλὰ ποία ἡ ἔκπληξίς του; Ὁ ἀκροατής του εἶχε γίνει ἄλλος ἄνθρωπος. Τώρα τὸ πρόσωπόν του φανερώνει συγκίνησιν καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικά του καθρεφτίζουν τὴν ἔξαψίν του· τὰ μισάνοιχτα χείλη του τρέμουν, δύο καταρράκται δακρύων πίπτουν ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμούς του καὶ ὅλον τὸ τρίχωμα, τὸ ὁποῖον σκιάζει τὸ στῆθος του, ἀνορθοῦται, ἀνακινεῖται καὶ συσπᾶται ζωηρῶς πρὸς ὅλας τὰς διευθύνσεις. «Διὰ πρώτην φορὰν ἀκούεις, νὰ ἀναγινώσκεται τὸ μικρὸν αὐτὸ βιβλίον;» ἐρωτᾶ ὁ ταξιδώτης. «Ὄχι» ἀπαντᾶ· «παρακαλῶ κάθε ταξιδιώτην, ὁ ὁποῖος διέρχεται ἀπὸ τὸ χωρίον νὰ μοῦ διαβάσῃ κάτι· καὶ τὰ ἔχω

16) Κ. Παλαμᾶ, Ἅπαντα, τόμος τέταρτος σελ. 369.

17) CLAUD FAURIEL: Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1956, σελ. 207, Εἰσαγωγὴ Νίκου Βέη κτλ.

ἀκούσει ὅλ' αὐτά». «Καὶ πάντα μὲ τὴν αὐτὴν συγκίνησιν;» προσέθεσε ὁ πρῶτος. «Μὲ τὴν αὐτὴν συγκίνησιν;» προσέθεσε ὁ νέος. Ἐὰν ὁ μικρὸς ἀρτοποιὸς (συνεχίζει ὁ Φωριέλ, ποὺ ἐξέδωσε τὴ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν στὰ 1824) ζῇ ἀκόμη σήμερον, θὰ ἐστοιχημάτιζον μὲ προθυμίαν, ὅτι δὲν εὑρίσκεται εἰς ἕνα μικρὸν κατάστημα καὶ δὲν ζυμώνει ἄρτους· οἱ βραχίονές του ἐκτελοῦν κάποιο ἄλλο ἔργον».

Καθρέφτης τῆς ὁμαδικῆς ψυχῆς τοῦ ναύτη, τοῦ ἐμπόρου, τοῦ ἀγρότη, τοῦ βιοτέχνη, τοῦ ἁρματολοῦ ἡ Ἠπειρωτικὴ ποίηση διακρίνεται γιὰ τὸ αὐστηρὸ καὶ ρωμαλέο ὕφος της.

Σ' ἀγαπῶ σὰ λεβέντικο
τραγούδι τῆς Ἠπείρου

ψάλλει ὁ Παλαμᾶς· καὶ συμπληρώνει ὁ Μαλακάσης γιὰ τὸ λεβέντικο τραγούδι μὲ τὸν ἦχο ποὺ τὸν παίρνει καὶ τὸν πηγαίνει «στὰ Μέτσοβα».

Ποίηση καὶ μουσικὴ στὸ Ἠπειρωτικὸ τραγούδι ἐμφανίζουν συχνὰ ἕνα δέον. Ἔλεγαν παλαιότερα «σκοπὸς Ἰωαννίνων», ὅπως ἔλεγαν ἐπίσης «σκοπὸς Σμύρνης» καὶ «σκοπὸς Κωνσταντινουπόλεως», ποὺ ἔδωκαν ἀφορμὴ στὸν Παλαμᾶ νὰ γράψῃ τὴν περίφημη «Ἀνατολή»:

Γιαννιώτικα, Σμυρνιώτικα, Πολίτικα,
μακρόσυρτα τραγούδια ἀνατολικὰ
λυπητερὰ κ.τ.λ.

Ἂν τὰ Γιαννιώτικα (Ἠπειρωτικά, Ρουμελιώτικα) ἐκφράζουν κάτι τὸ δωρικὸ μὲ τὸν αὐστηρὸ τόνο τους, τὰ Σμυρνιώτικα (τῆς Ἰωνίας καὶ τοῦ Αἰγαίου, τοῦ γαλανοῦ κύματος τοῦ Αἰγαίου) ἐκφράζουν τὴν Ἰωνικὴ χάρη, ἐνῷ τὰ Πολίτικα μὲ τὸ πάθος τῆς λαγγεμένης Ἀνατολῆς φανερώνουν κάτι τὸ «ἀνειμένο» τὸ λουσᾶτο, τὸ παθητικό. Οἱ τρεῖς ψυχές, οἱ τρεῖς ρυθμοὶ τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὁ Δωρικός, ὁ Ἰωνικὸς καὶ ὁ Κορινθιακός, ἐπαναλαμβάνονται.

Σ' ἕνα Ἠπειρωτικὸ ἐλεγεῖο ἀκοῦμε τὸ παλληκάρι ν' ἀπαντάῃ στὸ χάρο:

Ἔχω γυναῖκα πάρα νειὰ καὶ χήρα δὲν τῆς πρέπει
ἔχω παιδιὰ πάρα μικρὰ κι ἀπ' ὀρφανιὰ δὲν ξαίρουν·
Θὰ πᾶμε νὰ παλαίψουμε στὰ μαρμαρένια ἁλώνια.

Ἔτσι ἀπαντάει τόλμη καὶ πηγαίνει νὰ παλαίψῃ στὰ μαρμαρένια ἁλώνια σὰν ἄλλος Διγενῆς. Γιατὶ ἡ γυναῖκα του εἶναι πολὺ νέα καὶ δὲν πρέπει, δὲν εἶναι σωστὸ νὰ εἶναι χήρα. Σ' ἕνα χαριτωμένο Αἰγαιοπελαγίτικο τραγούδι, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ χάρη τοῦ γαλανοῦ κύματος, εἶναι κάπως διαφορετικὸς ὁ τόνος τοῦ ἐλεγείου:

Θάλασσα, τί τὸν ἔκανες τῆς κορασιᾶς
(τῆς νεαρῆς γυναίκας) τὸν ἄντρα;
Κι ἡ κορασιὰ εἶναι μικρὴ καὶ δὲν τῆς πᾶν' τὰ μαῦρα

Ἐδῶ τὸ «δέον» τῆς ζωῆς εἶναι κυρίως ἀπαίτηση αἰσθητική. Ὁ Δωρικὸς ρυθμὸς τοῦ πρέποντος, γίνεται Ἰωνικὸς ρυθμὸς τῆς χάριτος. Ἀνάλογα γίνεται πιὸ μαλακὰ κ' ἡ μουσική. Ἡ ἀρχαία διάκριση τοῦ δωρικοῦ καὶ τοῦ ἰωνικοῦ συνεχίζεται. Μιὰ Ἠπειρωτικὴ παραλλαγὴ τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Κίτσου τελειώνει ἔτσι μὲ τὰ λόγια τῆς μάνας:

—Κάλλιο, Κίτσο μ', νὰ χάνοσουν, νἄχανες τὴ ζωή σου
παρὰ νὰ χάσῃς τ' ἅρματα τὰ πατρικοδοσμένα.

Τ' ἅρματα ποὺ συμβολίζουν τὴν τιμὴ τοῦ πολεμιστῆ καὶ τὴν τιμὴ τῆς οἰ-

κογενείας τῶν πολεμιστῶν (τὰ πατρικοδοσμένα) εἶναι πολυτιμότερα ἀπὸ τὴ ζωή. Αὐτὰ δὲν πρέπει νὰ χάνωνται. Κάτι παρόμοιο ἀφηγεῖται ὁ Καρκαβίτσας σ' ἕνα ἀπὸ τὰ «ἡρωϊκὰ» διοιγήματά του σχετικὰ μὲ τὴν Σουλιωτοπούλα Μαλάμω τὴν γυναῖκα τοῦ ἀρματολοῦ Σπαθόγιαννου. Στέλλει τὸν τέταρτο γιό της Ζάχο σὲ μονομαχία ἐναντίον τοῦ 'Αλβανοῦ Ταχὶρ Γιάτση, ποὺ εἶχε σὲ ἐνέδρα σκοτώσει τὸν ἄντρα της καὶ τοῦ εἶχε πάρει τὰ ὅπλα. Τὰ ἄλλα τρία παιδιά της εἶχαν σκοτωθῆ καὶ στέλλει τὸ τέταρτο παιδί της σὲ παράτολμη μονομαχία, γιὰ νὰ νικήση καὶ νὰ πάρη ξανὰ τὰ πατρικὰ ὅπλα, τὴν τιμὴ τῆς οἰκογενείας ἑνὸς πολεμιστῆ. Σπαρτιατικὴ ζωή, Σπαρτιατικὰ ἤθη. Τὸ αἴσθημα τῆς ἀρετῆς τοῦ στρατιώτη βρίσκεται πάνω ἀπ' ὅλα.

Ὅταν ἡΔέσπω τοῦ Μπότση κλείστηκε στοῦ Δημουλᾶ τὸν Πύργο ὕστερ' ἀπὸ τὴν πτώση τοῦ Σουλιοῦ — καὶ τὸ ἀνώνυμο πλῆθος, ἡ τυφλὴ ὑλικὴ δύναμη, τῆς φώναξε:

—Γιώργαινε, ρῖξε τ' ἅρματα, δὲν εἶν' ἐδῶ τὸ Σούλι,
ἐδῶ εἶσαι σκλάβα τοῦ Πασᾶ, σκλάβα τῶν 'Αρβανίτων,

ἐκείνη ἔδωκε τὴν ἀπάντηση τοῦ πρέποντος:

—Τὸ Σούλι κι ἂν προσκύνησε κι ἂν Τούρκεψε ἡ Κιάφα,
ἡ Δέσπω ἀφέντες Λιάπηδες δὲν ἔκανε, δὲν κάνει.

Ἡ ὠμὴ βία γνωρίζει μόνο τὴν ὑλικὴ δύναμη· ἀλλ' ἡ ψυχὴ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ πρέποντος. Ἡ Δέσπω, ὅσο εἶναι ζωντανὴ θὰ μείνῃ ἐλεύθερη. Καλεῖ τὶς νύφες καὶ τ' ἀγγόνια της σ' ἕν' ἀγκάλιασμα θανάτου καὶ βάζει φωτιὰ στὰ φουσέκια:

Καὶ τὰ φουσέκια ἀνάψανε κι ὅλες φωτιὰ γενῆκαν.

Ὅταν κατὰ τὴν τελευταία πολιορκία τοῦ Σουλιοῦ ἀπὸ τὸν 'Αλῆ - πασᾶ (1800—1803) μὲ προδοσία ὁ 'Αλῆς ἔπασε στὸ Δέλβινο ἓξ ὁμήρους Σουλιῶτες, σκότωσε τοὺς τέσσερες καὶ χάρισε τὴ ζωὴ «στοῦ Δήμου Δράκου τὸν ὑγιὸ κ' ἕν' ἀδερφὸ τοῦ Φώτου» γιὰ νὰ διχάσῃ τὸ φρόνημα τῶν Σουλιωτῶν καὶ νὰ κάνῃ ὕποπτους στὰ μάτια τῶν συντρόφων τους τοὺς δυὸ πολέμαρχους. Ὅμως ὁ Δῆμος Δράκος κι ὁ Φῶτος Τζαβέλλας, ποὺ διαφέντευε τὸ Σούλι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του, ἀποφασίζουν νὰ κάμουν μνημόσυνο τοῦ γιοῦ καὶ τοῦ ἀδερφοῦ μαζὶ μὲ τοὺς πεθαμένους, δίνοντας ἔτσι ἀπάντηση στὸν 'Αλῆ, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ διχασμὸς καὶ προδοσία στὸ Σούλι. Ἦταν ἀγράμματος ἄνθρωπος, ἀλλ' ἀτὰ μεγάλα αἰσθήματα εἶναι ἱκανὰ νὰ ἐμπνεύσουν στὸν ἄνθρωπο μεγάλες σκέψεις:

—«Δέσποτα», τὸν πρωτόπαπαν ἐφώναξαν κ' οἱ δυό τους,
«Ψάλλε ὅλων τὰ μνημόσυνα τῶν ἓξ παλληκαριῶν μας.
Οὔτε Σουλιώτης ζωντανὸς στ' 'Αλῆ - πασᾶ τὰ χέρια
οὔτε κι ὁ τύραννος ζωὴ τῶν Σουλιωτῶν χαρίζει.
Ἔτσι τὄχει ἡ πατρίδα μας, ἔτσι τὸ Σούλι τὄχει
ἀπὸ ντουφέκι καὶ σπαθὶ κανεὶς νὰ μὴ γλυτώσῃ».

Ἀνατριχιάζει κανεὶς διαβάζοντας αὐτοὺς τοὺς στίχους, ἐνῶ δέχεται ἁγνὸ τὸ ὀξυγόνο τῆς ψυχῆς. Τί θὰ ἔκανε ἂν τοὺς ἄκουγε νὰ τραγουδιοῦνται στὶς χαρές, στοὺς γάμους καὶ στὰ πανηγύρια; Καὶ τί σκηνὴ εἶν' αὐτή, ὅπου τὸ πλήρωμα τῆς ἐκκλησίας, τρώγοντας «τὴν ἀνάπαψη» τοῦ μνημοσύνου συγχώρεσε σὰν πεθαμένους ἀνθρώπους ζωντανούς;

Βλαστὸς τῆς ἄλλης μεγάλης φάρας τοῦ Σουλιοῦ ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης ἀναγνωρίζεται ἀρχιστράτηγος τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση. Ζη-

λεύουν οἱ ἄλλοι καπεταναῖοι. Ὅμως οἱ Τουρκαλβανοὶ κατεβαίνουν. Ἡ πατρίδα γυρεύει θυσίες. Καλεῖ τοὺς Καπεταναίους, μπροστά τους φιλεῖ τὸ ἔγγραφο τῆς ἀρχιστρατηγίας δείχνοντας σεβασμὸ στὴν Κυβέρνηση, κ' ὕστερα τὸ σχίζει καὶ λέει: «Τὸ δίπλωμα τῆς ἀρχιστρατηγίας ἂς τὸ πάρῃ ὁ ἄξιος ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ».

Θέλει «τόλμην», ἀλλὰ καὶ «ἀρετὴν» ἡ ἐλευθερία σὰν αὐτὴ τοῦ Μάρκου. Τὸ '21 πολλὲς φορὲς λύγισε ἀπὸ τοὺς συμφεροντολόγους καὶ τοὺς νταῆδες κι ἀναστηλώθηκε ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους, ποὺ γνώριζαν στὴν ὥρα τῆς ἀνάγκης νὰ θυσιάζωνται. Γι' αὐτὸ ἔσκυψε μὲ σεβασμὸ ὁ Σολωμὸς μπροστὰ στὸ νεκρὸ ἑνὸς Μπότσαρη καὶ μπροστὰ στὰ σκελετωμένα κορμιὰ τῶν Ἐλεύθερων πολιορκημένων. Ὁ ἀνώνυμος ἄντρας ποὺ «παράμερα στέκει» τοῦ πρώτου σχεδιάσματος τῶν Πολιορκημένων, γίνεται «ὁ Σουλιώτης ὁ καλὸς» στὸ δεύτερο καὶ τρίτο σχεδίασμα. Αὐτὲς οἱ διορθώσεις τοῦ ποιητῆ, ποὺ δὲν ὀφείλονται μόνο σὲ αἰσθητικοὺς λόγους, ἔχουν τὴ σημασία τους.

Ἂν ἡ τόλμη σὰν ἐξωστρεφὴς ἰδιότης τοῦ ἀνθρώπου γίνεται εὐκολώτερα ἀντιληπτή, ἡ ἀρετὴ μοιάζει μὲ τὸν ἀέρα, ποὺ τὸν ἀναπνέουμε, ἀλλὰ δὲν τὸν βλέπομε. Κ' ἕνα νήπιο ἴσως δὲν ξαίρει ὅτι κατορθώνει καὶ ζῇ, ἐπειδὴ ἀναπνέει.

Τὰ γράμματα τοῦ Λάμπρου Τζαβέλλα καὶ τοῦ Τζήμα Ζέρβα δὲν εἶναι πράξεις πολεμικές. Εἶναι γράμματα μὲ ἁπλότητα γραμμένα, μὲ κάποια τραχύτητα τὸ πρῶτο, μὲ λίγην εἰρωνεία τὸ δεύτερο. Εἶναι ὅμως δείγματα ἀρετῆς, γιατὶ ἐκφράζουν τὴν αὐτοθυσία δύο καπεταναίων τοῦ Σουλιοῦ, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἕνας θυσιάζει τὸ παιδί του κι ὁ ἄλλος τὰ προσφερόμενα πλούτη χάριν τῆς πατρίδας.

«... Εἶμ' ἐδῶ νὰ διαφεντέψω τὴν πατρίδα μου ἐνάντια σ' ἕναν τύραννον», γράφει ὁ Λάμπρος Τζαβέλλας.

Κι' ὁ Τζήμας Ζέρβας ἀπαντᾶ στὶς δελεαστικὲς προτάσεις τοῦ Ἀλῆ:

«Δὲν ξαίρω νὰ τὰ μετρήσω τ' ἄστρα ποὺ μοῦ στέλλεις».

Ὁ τόπος ὅπου οἱ γυναῖκες πέφτουν ἀπὸ τοὺς βράχους καὶ γίνονται κομμάτια ἢ πεθαίνουν μπαρουτοκαπνισμένες, γιὰ νὰ μὴ καταντήσουν στὴ σκλαβιὰ καὶ τὴν ἀτίμωση, καὶ ὅπου οἱ ἄντρες δὲν ξαίρουν νὰ λογαριάσουν τ' ἄστρα τῶν τυράννων, ἔχει βαθειὰ συναίσθηση τοῦ τὶ θὰ εἰπῇ ἐλευθερία καὶ τὴν ἀξίζει καὶ εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν κρατήσῃ.

ΔΗΜ. ΣΙΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

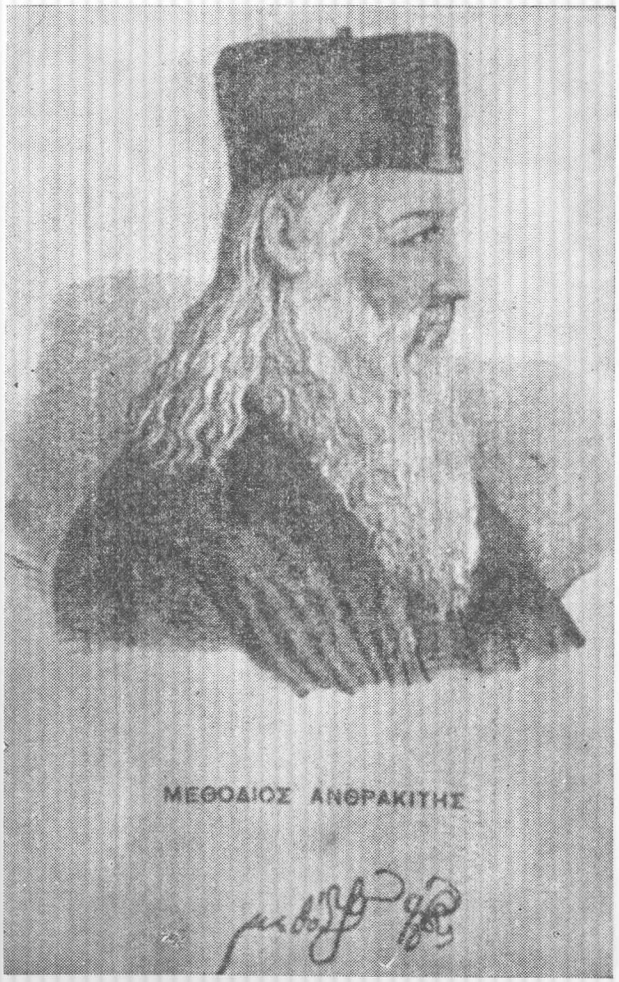

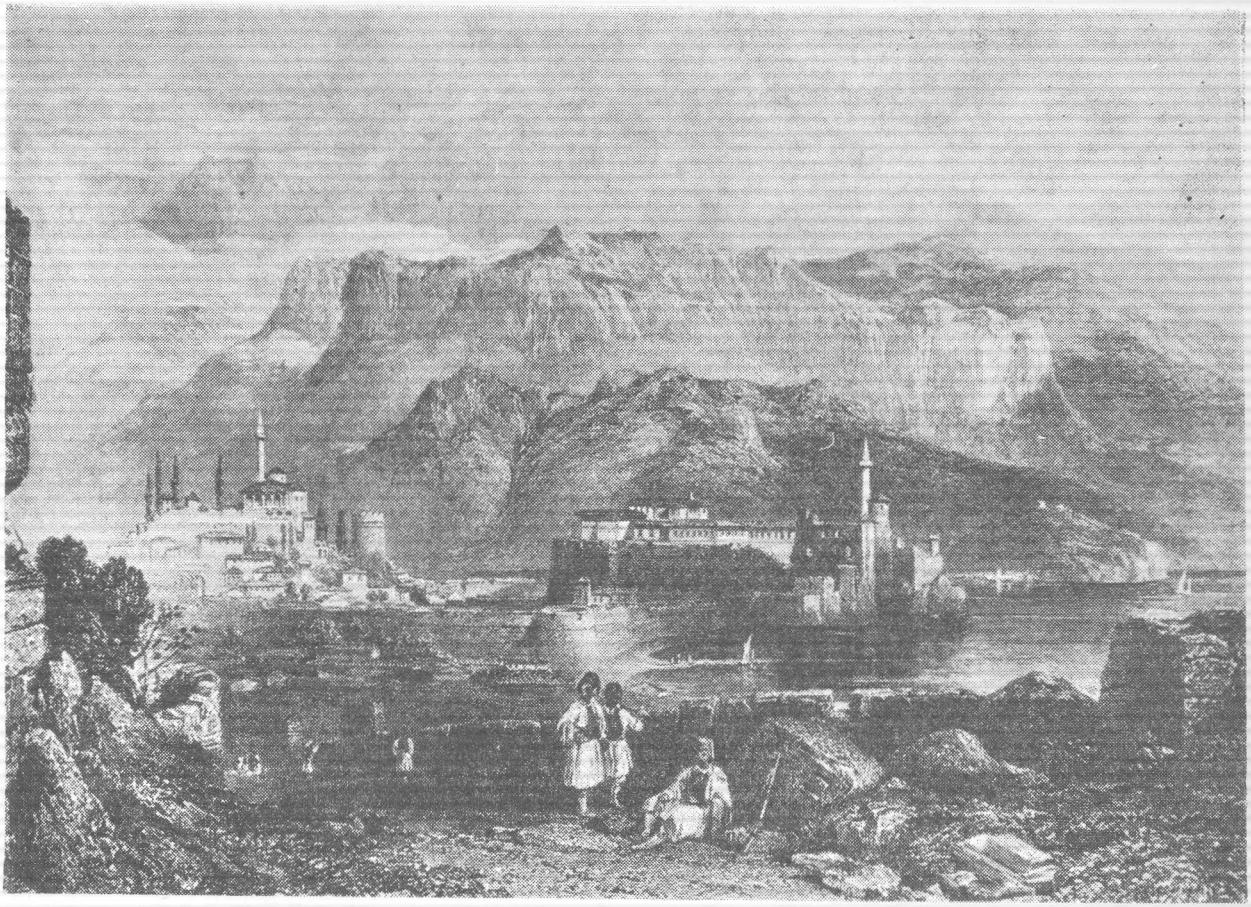
II

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΤΟΥ '21

Α΄

ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

ΓΙΑΝΝΙΝΑ

(...πρῶτα στ' ἄρματα
στὰ γρόσια καὶ στὰ γράμματα)

ΑΧΙΛΛ. ΛΑΖΑΡΟΥ
Καθηγητοῦ

ΤΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΝΟΣ

Ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 δὲν ὑπῆρξε ἔργο ἑνὸς ἀνθρώπου ἢ ὁμάδος ἀνθρώπων. Δὲν ἀποτελεῖ προνόμιο ὡρισμένης κοινωνικῆς τάξεως. Εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς καθολικῆς προσπάθειας, πανελλήνιας.

Δὲν εἶναι φαινόμενο στατικὸ οὔτε τυχαῖο.

Ἡ ἰδέα τῆς Ἐπαναστάσεως πλανᾶται σ' ὅλο τὸν Ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ σ' ὅλες τὶς μεγάλες ἢ μικρὲς πόλεις τοῦ Ἐξωτερικοῦ, ὅπου ἐγκαταστάθηκαν Ἕλληνες πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Πόλη καὶ τὰ ἄλλα ἀξιόλογα κέντρα τοῦ βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Οἱ Ἕλληνες τῆς Διασπορᾶς, ἕνα ἀμάλγαμα λογίων, ἐμπόρων, τραπεζιτῶν, κληρικῶν, ἀντιπροσωπεύουν τὸ πιὸ φωτισμένο καὶ τὸ πιὸ ζωντανὸ στοιχεῖο τῆς Φυλῆς, γιατί, ἂν καὶ μποροῦσαν εὔκολα ν' ἀφομοιωθοῦν, ν' ἀφελληνισθοῦν στὸ κοσμοπολίτικο περιβάλλον ὅπου ζοῦσαν, διετήρησαν στὴν πλειονότητα ἀκμαῖο τὸ πατριωτικὸ φρόνημα, τὴν πίστη στὴ θρησκεία τῶν πατέρων, κι οὔτε ἐπὶ στιγμὴν ἔπαυσαν νὰ σκέπτωνται τὴ σκλαβωμένη πατρίδα καὶ τὶς μύριες κακουχίες τῶν ὁμογενῶν καὶ ὁμοδόξων. Ἂν σημειώθηκαν ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις ἀπωλειῶν ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς Ὀρθοδοξίας, τὸ γεγονὸς εἶναι ἐπίσης ἀξιοσημείωτο, γιατὶ ἡ ὑψίστη θυσία γίνεται μὲ τὰ εὐγενέστερα ἐλατήρια. Προσφέρεται μὲ τὴν ἐλπίδα πὼς θὰ συντελέσῃ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς Πατρίδος.

Ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν τουρκοκρατουμένων ἑλληνικῶν περιοχῶν, ἀρχικὰ ἀνώνυμος καὶ ἀκέφαλος, στερημένος ἀπὸ τὴν πνευματική του ἡγεσία, στὴν ἐμφάνιση τῶν ὀθωμανικῶν ὀρδῶν χάνει μὲν τὴν πολιτική του ἐλευθερία, ποὺ ἄλλως τε κατὰ διαμερίσματα καὶ κατὰ καιροὺς ἐπανειλημμένα τὴν εἶχε στερηθῆ ἀπὸ ποικιλώνυμους ἀλλοεθνεῖς ἢ δὲν τὴν ἀπελέμβανε γιὰ πλείστους λόγους, ἀποκτᾶ ὅμως τὴν αὐτοκυριαρχία του, συνειδητοποιεῖ τὴν ἐθνική του ὑπόσταση, καλλιεργεῖ τὴν ἱστορικὴ συνείδηση, ὁραματίζεται τὴν Ἑλλάδα καὶ γράφει ἀπὸ τὶς ἐνδοξότερες σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ Ἔθνους.

Τὸν καιρὸ ἀκόμα ποὺ τὰ παράλια τῆς Πελοποννήσου καὶ τὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου ἐνετοκρατοῦνται, οἱ Ἕλληνες τῆς Στερεᾶς, τῆς Ἠπείρου, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Μακεδονίας ὀργανώνουν τὴν ἐθνικὴ ἀντίσταση. Πολεμοῦν τὸν ξένο δυνάστη καὶ τὸν ἀναγκάζουν μάλιστα νὰ ταπεινωθῇ. Εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Καρα - Μιχάλη[1] ἀπὸ τὸν Ὄλυμπο, τὸν ὁποῖο ὁ Τουρχάμπεης, ὡμὸς στρατηγὸς τοῦ Μωάμεθ Β΄, ἀδυνατώντας νὰ ὑποτάξῃ, διώρισε φύλακα τῶν στενῶν μὲ πλούσια προνόμια. Ἀλλὰ καὶ ὅταν τὰ ἐπαναστατικὰ ἀποτολμήματα ἀποτυγχάνουν, οἱ αἱματηρὲς δοκιμασίες τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀποβαίνουν μάταιο-

1) ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, Καρα - Μιχάλης, ὁ πρῶτος Κλέφτης, ἐφημ. «Θεσσαλία» Βόλου, 25.3.61. Τοῦ ἰδίου, Ὁ Ὄλυμπος, θρησκευτικὴ καὶ ἐθνικὴ κοιτίδα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1966 (Ἀνάτυπο ἀπὸ τὰ «Θεσσαλικὰ Χρονικά»).

ες. Ἡ ὀδυνηρότερη ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια καταλογίζεται στὸν ἀπροσκύνητο Ἐπίσκοπο Τρίκκης καὶ Σταγῶν Διονύσιο, τὸν Σκυλόσοφο, ποὺ μετὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴ κατάπνιξη τοῦ κινήματός του ἐμαρτύρησε στὰ Γιάννινα.

Ἐνωρίτατα οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ταλανίζονται ἀπὸ τὴν ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας. Ἀποτολμοῦν τὸν ἔνοπλο ἀγῶνα. Ἀσκοῦνται στὸν πόλεμο. Προπονοῦνται ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν ἐπιδέξια χρήση ὅλων τῶν πολεμικῶν μέσων. Ἐντάσσονται στὰ ἀρματολικὰ σώματα, ὅπου τελειοποιοῦνται, γιὰ νὰ ἀναδειχθοῦν ἀργότερα ὡς ἀδούλωτοι κλέφτες.

Ἡ κλεφταρματολικὴ δράση ἁπλώθηκε σ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ ὁρίζοντα. Τὰ κατορθώματα τῶν Κλεφτῶν πέρασαν στὸ θρύλο, ἔγιναν τραγούδι, τὸ δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ πέρ' ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὰ ἀξιόλογη λογοτεχνικὴ μαρτυρία, προσφέρει ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν πιὸ σκοτεινὴ καὶ σκληρὴ ἐποχὴ τῆς ζωῆς τῶν Νεοελλήνων. Ὁσοδήποτε κι ἂν τὰ πραγματικὰ γεγονότα εἶναι ποιητικὰ διωγκωμένα πάντοτε τὸ δημοτικὸ τραγούδι παραμένει μιὰ ἱστορικὴ πηγὴ ἀνεκτίμητη. Ἡ λαϊκή, ἐξ ἄλλου, παράδοση δίνει καινούργια δυνατότητα ἐκφράσεως τῶν πικρῶν βιωμάτων τῆς σκλαβιᾶς καὶ τῶν ἐλπίδων ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεως, ἄλλοτε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ξανθοῦ Γένους τοῦ βορρᾶ, ἄλλοτε τῶν Φράγκων ἡγεμόνων, ὄχι σπάνια καὶ τοῦ Πάπα.

Δὲ θ' ἀργήσουν, βέβαια, οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ν' ἀντιληφθοῦν πὼς ἡ ἐλευθερία δὲν χαρίζεται ἀλλὰ κερδίζεται μὲ ἀγῶνες, θυσίες καὶ αἷμα.

Δίχως ἄλλο οἱ πρῶτες αὐτὲς ἐκδηλώσεις ἔδειξαν ξεκάθαρα πὼς τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων συνεχίζει τὴν ὕπαρξή του, ἔστω κάποτε καὶ σὲ ληθαργικὴ κατάσταση. Παντοῦ ἔφτανε ὁ ἀχὸς τοῦ καριοφιλιοῦ, ὁ ἀντίλαλος τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Κλέφτη, ἡ ἁπλοϊκὴ ἀφήγηση γιὰ τοὺς Γίγαντες, τὸ βασιλιὰ Λεωνίδα καὶ τοὺς τριακόσιους συντρόφους ποὺ νίκησαν τοὺς Πέρσες στὶς Θερμοπύλες, τὸ βασιλόπουλο τῆς Μακεδονίας, τὸ Μεγαλέξανδρο ποὺ ἔκανε τὴν Ἑλλάδα ἀπέραντη αὐτοκρατορία, τὸν αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο τὸν Παλαιολόγο, ποὺ μαρμαρώθηκε καὶ ποὺ μιὰ μέρα θὰ ξεμαρμαρωθῇ, γιὰ νὰ διώξῃ τὴν Τουρκία ὡς τὴν Κόκκινη Μηλιά.

Καὶ αὐτὴ ἡ τόσο γνήσια λαϊκὴ ἔκφανση ἐνισχύεται μὲ τὴν ἐπίσημη παρουσία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐμφανίζεται πιὰ ἀρωγὸς ὁ ὀρθόδοξος παπᾶς κι ἀναλαμβάνει νὰ διδάξῃ τὰ Ἱερὰ Γράμματα, νὰ παρηγορήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ ρίξῃ κάποιο πνευματικὸ φῶς στὸ πηχτὸ σκοτάδι ποὺ ἐπικρατεῖ ὁλόγυρά του. Εἶναι τὸ Κρυφὸ Σχολειό, γιὰ τὸ ὁποῖο νεώτερος ποιητὴς ψάλλει:

Ἐκεῖ καταδιωγμένη κατακεῖ,
τοῦ σκλάβου ἡ ἁλυσόδετη πατρίδα,
βραχνᾶ ὁ παπᾶς, ὁ δάσκαλος ἐκεῖ
θεριεύει τὴν ἀποσταμένη ἐλπίδα,
μὲ λόγια μαγικά.
Ἐκεῖ ἡ ψυχὴ πικρότερο ἀγρικᾶ
τὸν πόνο τῆς σκλαβιᾶς της, ἐκεῖ βλέπει
τί ἔχασε, τί ἔχει, τί τῆς πρέπει.

Ἐπιγραμματικὰ ὁ ποιητὴς καθώρισε τὸ σκοπὸ τοῦ Κρυφοῦ Σχολειοῦ. Καὶ δὲν ἔμεινε γωνιὰ τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ποὺ δὲν εὐτύχησε νὰ χαρῇ τὴν προσφορά του. Τὰ Ἑλληνόπουλα ποὺ ξεχώριζαν στὸ Κρυφὸ Σχολειὸ ἔτρεχαν στὰ λιγοστὰ ἀνώτερα ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ μερικὲς φορὲς στὰ ξακουστὰ πανεπιστήμια τῆς Φραγκιᾶς. Παίρνοντας δὲ γρήγορα τὰ ἀπαραίτητα ἐφόδια ξεχύνονται σ' ὅλη τὴν ὀθωμανικὴ ἐπικράτεια καὶ ἀγκαλιάζουν τὸν Ἑλληνισμὸ πέρα ὡς πέρα, ἀπὸ τὸ Ἰάσι ὡς τὸ Ταίναρο κι ἀπὸ τὸ Δυρράχι ὡς τὴν Τραπεζοῦντα.

Στὸ μεταξὺ περιστάσεις εὐνοϊκὲς δημιουργοῦν νέους ἐθνικοὺς παράγοντες. Οἱ Ἕλληνες τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τῶν νήσων καὶ τῆς Διασπορᾶς, ἀνέπτυξαν τὸ ἐμπόριο, ἐπλούτισαν κι ἐφιλοδόξησαν νὰ συντελέσουν στὴν ταχύτερη ἀναγέννηση τοῦ Ἔθνους. Ἔτσι γεννιέται ἡ ἀτέλειωτη χορεία τῶν ἐθνικῶν εὐεργετῶν. Πανθομολογούμενο πάντως εἶναι πὼς ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν φιλογενῶν αὐτῶν ἀνδρῶν προέρχεται ἀπὸ τὴν εὔανδρη Ἤπειρο. Σύγχρονος μελετητὴς παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι στὸν Ἠπειρώτη, ἀκόμη κι ἂν ἄλλες φροντίδες προέχουν μέσα στὴ συνείδησή του, ἀκόμη κι ἂν ξένες πρὸς τὴ λογιοσύνη μέριμνες κυριαρχοῦν μέσα στὸ χρόνο του, ἡ ἀνάγκη τῆς θεραπείας τῆς παιδείας ζεῖ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς του, καὶ τοῦ ἐπιβάλλεται μὲ κάποιον τρόπο»[2].

Ἡ ἰδιαίτερη πρὸς τὴν παιδεία ἀγάπη τῶν πλουσίων Ἠπειρωτῶν ὥθησε πάλι Ἠπειρῶτες στὴ σύλληψη καὶ ἀφοσίωση σ' ἕνα αὐτόχρημα παιδευτικὸ τομέα, τὸν πιὸ ἀναγκαῖο καὶ πιὸ σημαντικὸ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Οἱ πασίγνωστες ἐκδοτικὲς ἐπιχειρήσεις τῆς Βενετίας ἀνήκουν σὲ χέρια Ἠπειρωτῶν, τῶν Γλυκύδων, τῶν Σάρων, τῶν Θεοδοσίου. Εἶναι οἱ δημιουργοὶ τῶν πηγῶν ἀπὸ τὶς ὁποῖες τὸ Ἔθνος ἀντλεῖ τὰ νάματα τῆς παιδείας. Χιλιάδες βιβλία καὶ ἐπὶ αἰῶνες διανέμονται καὶ στὰ πιὸ ἀπόμερα κι ἀπόκεντρα ἑλληνικὰ σχολεῖα. Ἡ περιοχή, φυσικά, ποὺ εὐνοεῖται περισσότερο εἶναι ἡ γενέτειρα τῶν ἐκδοτῶν, ἡ Ἤπειρος, γιατὶ βρίσκεται πλησιέστερα στὶς πηγές, ἀλλὰ κυρίως, γιατὶ οἱ ἴδιοι οἱ ἐκδότες ἢ οἱ χορηγοὶ φροντίζουν γιὰ τὴν ἀποστολὴ τῶν βιβλίων στὰ ἠπειρωτικὰ σχολεῖα.

Ὡστόσο, ὅλ' αὐτὰ δὲν εἶναι οἱ μόνες προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἐπακόλουθη γέννηση τοῦ ἠπειρωτικοῦ διαφωτισμοῦ, ποὺ σ' ἔκταση καὶ ἀκτινοβολία, ξεπερνᾶ ὅλες τὶς ἄλλες ἑλληνικὲς περιοχές. Ἡ ἀναζήτηση τῶν προϋποθέσεων αὐτῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὴν πρώτη ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους, τὸ 1204, ὅταν ἀκριβῶς ἱδρύθηκε τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου ἀπὸ ἕνα παρακλάδι τῶν Κομνηνῶν.

Στὶς δύσκολες ἐκεῖνες καὶ κρίσιμες γιὰ τὸ Ἔθνος στιγμές, ποὺ τὸ βυζαντινὸ ἑλληνικὸ κράτος εἶχε διαλυθῆ, διαμοιρασμένο σὲ μικρὰ κρατίδια μὲ ἡγεμόνες τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν σταυροφόρων, ἡ Ἤπειρος ξαναπαίρνει τὸν πρωταρχικὸ ρόλο της, ξαναγίνεται τὸ λίκνο τοῦ Ἑλληνισμοῦ, φιλοξενεῖ Βυζαντινοὺς λογίους καὶ βάζει τὰ θεμέλια τῆς νεοελληνικῆς ἀναγεννήσεως.

Τὸ 1206, δυὸ μόλις χρόνια μετὰ τὴν ἵδρυση τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου λειτουργεῖ τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ σχολεῖο. Κατὰ τὴν πιθανώτερη ἄποψη κτίστηκε στὸ νησάκι τῆς γιαννιώτικης λίμνης κι ἔγινε γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομα τῆς Μονῆς Σπανοῦ, χάρη στὴ φήμη τοῦ σχολάρχη Ἀλεξίου Σπανοῦ[3], γαμπροῦ τοῦ Μελετίου Ἀθηνῶν. Ἡ λειτουργία του διαταράχθηκε ἀπὸ τὶς πολεμικὲς περιπέτειες καὶ ἔκλεισε προσωρινά. Τὸ 1292 διευθύνεται ἀπὸ τὸν σχολάρχη Ἰωάννη Μιχαὴλ Φιλανθρωπινό, Οἰκονόμο στὰ χρόνια τοῦ Πατριάρχου Ἀθανασίου καὶ γόνο τῆς μεγάλης οἰκογένειας τῶν Φιλανθρωπινῶν, ποὺ ἐγκαταλείποντας τὴν Κωνσταντινούπολη στράφηκε πρὸς τὰ Γιάννινα γιὰ ὁριστικὴ ἐγκατάσταση.

Παράλληλα στὸ ἴδιο νησὶ ὁ Ἀθανάσιος Πατούλας ἱδρύει νέο σχολεῖο. Τὴν ἴδια ἐπίσης ἐποχὴ τοῦ Δεσποτάτου καὶ στὸν περιωρισμένο χῶρο τοῦ νησιοῦ ἔχομε καὶ τὸ σχολεῖο τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

Ἀπὸ τότε οἱ Γιαννιῶτες ἀρχίζουν νὰ καλλιεργοῦν τὸ ἔδαφος γιὰ πνευματικὴ πρωτοπορία. Τὰ Γιάννινα, ποὺ εἶναι πόλη ἀρχαία, ἡ δὲ χριστιανικὴ

2) Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, Ἡ Λογιοσύνη τῶν Ἠπειρωτῶν, Ἰωάννινα 1960, σ. 8.

3) Κ. Ι. ΔΥΟΒΟΥΝΙΩΤΟΥ, Ἀλέξιος Σπανός, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ» Α', 1926, σ. 206—218.

Ἐκκλησία της μνημονεύεται ἀπὸ τὸ 673 π.Χ. πέμπτη στὴ σειρὰ τῶν ἐπισκοπῶν καὶ ὑπάγεται στὴ Μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου, παίρνουν πιὰ τὸ προβάδισμα. Ἀπὸ παλαιά, πράγματι, εἶχαν διευκολυνθῆ ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς αὐτοκράτορες μὲ διάφορα προνόμια, ποὺ βοηθοῦσαν στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Εἶχαν ἐκκλησία της μνημονεύεται ἀπὸ τὸ 673 μ.Χ. πέμπτη στὴ σειρὰ τῶν ἐπισκοπῶν ἀπαλλαγῆ ἀπὸ τὴ φορολογία, οἱ δὲ δουλοπάροικοι τῶν ἠπειρωτικῶν χωριῶν δὲν ὑπηρετοῦσαν στὸ στράτευμα καὶ ἔτσι ἐξυπηρετοῦσαν ἀδιάκοπα τὰ συμφέροντα τῶν γαιοκτημόνων.

Τὰ καλὰ τῶν προνομίων δὲν ἦταν εὔκολο νὰ λησμονηθοῦν οὔτε στὶς φοβερὲς ἡμέρες τοῦ πρωτοαντικρύσματος τῶν Τούρκων. Οἱ Γιαννιῶτες μὲ ἐπιδέξιες διαπραγματεύσεις ἐπέτυχαν κατὰ τὴν παράδοση τῆς πόλεως νὰ διατηρήσουν ὡρισμένα ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ προνόμια καὶ νὰ προσθέσουν καινούργια. Δὲν πρόκειται, βέβαια, γιὰ τὰ γνωστὰ προνόμια ποὺ δόθηκαν ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Πύλη στὸ Πατριαρχεῖο ὡς ἐκπρόσωπο τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Εἶναι μιὰ εἰδικὴ μεταχείριση ποὺ γίνεται ἀργότερα καὶ πρὸς ἄλλες ἑλληνικὲς ἐπαρχίες, ὅπως Πήλιο, Σφακιά, Μάνη... ὑπὸ ποικίλες μορφές. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἠπείρου μὲ χάτι - σερίφ, ἔνορκο χρυσόβουλο, ξέφευγαν τὸ παιδομάζωμα, κρατοῦσαν διαδοχικὰ τὰ τιμάρια, ἀσκοῦσαν ἀνεμπόδιστα τὰ χριστιανικά τους καθήκοντα, μετεῖχαν στὶς θρησκευτικὲς τελετές, εἶχαν τοὺς δικαστές τους, ἐκαλλιεργοῦσαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Γιὰ τὰ τελευταῖα εἶχαν ἤδη δημιουργήσει ἀνάλογα κέντρα στὸ νησάκι τῆς πολύπαθης λίμνης, ποὺ γιὰ τοὺς δυὸ πρώτους αἰῶνες τῆς δουλείας, ΙΕ΄, ΙΣΤ΄, καὶ γιὰ τὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΖ΄ θεωροῦνται ἀπὸ τὰ μετρημένα πνευματικὰ ἱδρύματα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου. Σὲ περίοδο δέ, ποὺ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα σπάνια συναντοῦσε κανεὶς ἐγγράμματο ἄνθρωπο, στὰ Γιάννινα δροῦσε πλειάδα δασκάλων καὶ λογίων, ὅπως τῆς Σχολῆς Σπανοῦ, τῆς ὁποίας ἀπὸ τὸ 1532 γνωστοὶ εἶναι οἱ Φιλανθρωπινοὶ Νεόφυτος, Ματθαῖος, Ἰωάσαφ καὶ ὁ Μάξιμος Πελοποννήσιος· ἀπὸ τὴ Σχολὴ Πατούλα ἀποφοιτοῦν λόγιοι ἄνδρες ὡς οἱ χρονγράφοι Πρόκλος, Κομνηνὸς Μοναχός, Μακάριος Φιλανθρωπινός, ἀδελφοὶ Θεοφάνης καὶ Νεκτάριος Ἀψαράδες, ποὺ ἔχτισαν τὴ Μονὴ Βαρλαὰμ στὰ Μετέωρα, ὁ Νήφων Μεταξᾶς κ.ἄ. Στὴ Σχολὴ Ἁγίου Νικολάου διδάσκουν ἀνάμεσα σ' ἄλλους ὁ μοναχὸς Μακάριος Τσεχούλης περὶ τὰ 1553, ὁ μοναχὸς Μανασῆς Πλέσσας (1453—5), ὁ Ἐπίσκοπος Χειμάρρας Σωφρόνιος (1500), ὁ ἡγούμενος Ἐπιφάνιος, ποὺ ἵδρυσε σχολὲς στὰ Γιάννινα καὶ στὴν Ἀθήνα, ὁ Νικόλαος Γλυκύς, ὁ Νικόλαος Κεραμεύς, ὁ Ἀθηναῖος Πριγκιλεὺς (1645), ὁ Ἀδριανουπολίτης Ἰωάσαφ Β΄, ποὺ ἀνέβηκε στὸν πατριαρχικὸ θρόνο καὶ ἀναδείχθηκε μεγάλος προστάτης τῶν γραμμάτων, ὁ Κόντος, ἀδελφὸς τοῦ Παρθενίου Ἰωαννίνων (1632—9), ὁ Θεοφάνης, διδάσκαλος τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ Γένους Κωνσταντίνου Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, κ.ἄ.

Ἡ πρώτη περίοδος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων στὰ Γιάννινα ὑπῆρξε ἀποδοτικὴ καὶ ἐντυπωσιακή. Ἀλλὰ ἡ φήμη τῶν ἠπειρωτικῶν σχολείων θὰ ἁπλωθῆ πλατύτερα κατὰ τοὺς ἑπόμενους αἰῶνες, ΙΗ΄ καὶ ἀρχὲς ΙΘ΄, ὅταν οἱ φιλοπρόοδοι Ἠπειρῶτες θὰ φιλοδοξήσουν νὰ διαδώσουν στὴν Ἑλλάδα καὶ γενικώτερα στὴν Ἀνατολὴ τὰ νέα ἐπιτεύγματα τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης. Στὴν Εὐρώπη οἱ Φυσικὲς Ἐπιστῆμες, ἡ Ἰατρική, ἡ Νομική, ἡ Κλασσικὴ Φιλολογία, ἡ Ἀρχαιολογία καὶ ἡ Φιλοσοφία ἐγνώρισαν πρωτόφαντη ἀνάπτυξη. Συνάμα οἱ ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ εἰδικώτερα τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ ἐκέντριζαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἠπειρωτῶν, ποὺ ἔσπευσαν ἀπὸ τοὺς πρώτους στὴ Δύση, γιὰ νὰ γίνουν οἱ φορεῖς αὐτῶν. Οἱ Ἠπειρῶτες ἐγκατέλειπαν τὴν πατρίδα, ἔμπαιναν στὴ βιοπάλη, ἐκέρδιζαν χρήματα καὶ ἐπέστρεφαν, γιὰ ν' ἀνοίξουν συγχρονισμένα σχολεῖα.

Ὁ πρῶτος, ποὺ ἀναλαμβάνει τὴν εὐθύνη νὰ ἐκσυγχρονίσῃ τὴν παιδεία στὰ Γιάννινα, εἶναι ὁ Ἐπιφάνιος. Ἀφοῦ ἐπλούτισε ἐμπορευόμενος στὴ Βενετία μὲ τὸν ἀδελφό του Γεώργιο, ἵδρυσε σχολὴ πρωτοποριακή. Γιὰ πρώτη φορὰ δίδεται ἡ ἀναγκαία προσοχὴ στὴν ἀξία καὶ ὠφελιμότητα τῶν τεχνικῶν μαθημάτων καὶ μάλιστα διατυπώνεται μὲ σαφήνει στὰ ἄρθρα τοῦ ἱδρυτικοῦ καταστατικοῦ τῆς Σχολῆς. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐπιφανίου, «ὅπως ἐκτὸς τῆς Γραμματικῆς καὶ τῶν σχολαστικῶν μαθημάτων παραδίδεται καὶ ἡ Φιλοσοφία, καθὼς καὶ αἱ Ἐπιστῆμαι», εἶναι τολμηρὴ ἀκόμα καὶ γιὰ πόλεις εὐρωπαϊκές, ὅπου ἀπὸ τὸν φόβο τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας οἱ ἐφημρομσμένες ἐπιστῆμες διδάσκονται μὲ πολλοὺς δισταγμοὺς καὶ προφυλάξεις.

Στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου ἐδίδαξαν διακεκριμένοι διδάσκαλοι, ὡς ὁ Σπυρίδων Τριανταφύλλου, ὁ Λεοντάρης Γλυκύς, ὁ Μιχαὴλ Μήτρου, ὁ Παρθένιος Κατσούλης, ὁ Θεοφάνης Καβαλλάρης, ὁ Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος Ρίζου, ὁ Μετσοβίτης Τρύφων, ὁ ἱερεὺς Ἀναστάσιος Μπαλᾶνος καὶ ὁ Κοσμᾶς, οἰκονόμος Ἰωαννίνων, ὁπότε ἡ Σχολὴ ἔκλεισε.

Γιὰ τὸν Μιχαὴλ Μήτρου, τὸν μετέπειτα Μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μελέτιο, ποὺ ἐσπούδασε στὴ Δύση μὲ ὑποτροφία φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ἰατρικὴ καὶ χάρη στὴ φιλομάθειά του ἐξελίχθηκε σὲ ὀνομαστὸ πανεπιστήμονα, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς λέγει: «Οὐ μόνον φιλόσοφος καὶ μαθηματικός, ἀλλὰ καὶ ῥήτωρ ἄριστος καὶ ἀστρολόγος»[4]. Ἰδιαίτερα γνωστὸς ἔγινε γιὰ τὴ συγγραφὴ Ἱστορίας, γιατὶ ἐχρησιμοποίησε αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ μέθοδο κατὰ τὴν ἐξακρίβωση καὶ ἑρμηνεία τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ πρῶτος αὐτὸς συμπλήρωσε τὰ ἱστορικὰ χάσματα μὲ ἐπιγραφές.

Γιὰ τὸν Παρθένιο Κατσούλη, τὸν πρωτοπόρο Ἕλληνα λαογράφο, ποὺ ἐπεχείρησε τὴν ἐπιστημονικὴ συλλογὴ καὶ κατάταξη τῶν λαϊκῶν παροιμιῶν καὶ τὴν παραβολή τους πρὸς τὶς ἀρχαῖες, ὁ Ν. Πολίτης γράφει: «Ἡ ἐργασία τοῦ Κατσούλη εἶναι πολύτιμος ἀπὸ πολλὰς ἐπόψεις, οὐ μόνον διὰ τὸν χρόνον καθ' ὃν κατηρτίσθη, ἡ παλαιοτάτη οὖσα τῶν ἑλληνικῶν συλλογῶν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν πλοῦτον αὐτῆς καὶ πρὸ πάντων διὰ τὴν ὀρθότητα καὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἑρμηνείας»[5].

Συνεπῶς, ὅταν στὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου ἐδίδασκαν διδάσκαλοι, ὡς ὁ Μιχαὴλ Μήτρου, ὁ Παρθένιος Κατσούλης κ.ἄ., εἶναι δικαιολογημένη ἡ συρροὴ μαθητῶν ἀπὸ ὅλα τὰ διαμερίσματα τῆς Ἑλλάδος.

Ἄλλος Ἠπειρώτης, ὁ Μάνος Γκούμας, ἐμπορευόμενος κι αὐτὸς στὴ Βενετία καὶ στὴ Βλαχία μὲ τὴ συνεργασία τοῦ ἀδελφοῦ του Λεονταρίου καὶ ζηλεύοντας τὴ δόξα τοῦ Ἐπιφανίου, ἵδρυσε τὴ Μεγάλη Σχολή, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦτο ἀπὸ συσχέτιση μὲ τὴ Σχολὴ τοῦ Ἐπιφανίου, γνωστὴ ὡς Μικρά. Ἐπιβάλλεται δὲ νὰ τονισθῇ πὼς οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοί, καθὼς καὶ ἡ γενικώτερη πρόοδος καὶ βελτίωση τῶν Σχολῶν, δὲν σημαίνουν καλλιμάρμαρα καὶ ἐπιβλητικὰ διδακτήρια. Μὲ κάθε τρόπο ἀποφεύγουν ἀνάλογη ἐπίδειξη, γιὰ νὰ μὴ προκαλέσουν τὸ φθονερὸ καὶ ἅρπαγα δυνάστη. Ὁπωσδήποτε δὲν εἶναι περιττό, γιὰ χάρη τῆς σύγχρονης νεολαίας, νὰ δώσωμε τὸ λόγο στὸν Ἀναστάσιο Γούδα, ποὺ δὲν ἀρκεῖται νὰ περιγράψῃ τὰ ἄψυχα οἰκοδομήματα, ἀλλ' ἐξιστορεῖ καὶ τὶς συνθῆκες ζωῆς τῶν σπουδαστῶν, ἀπὸ προσωπικὴ πεῖρα: «Τὰ οἰκήματα τῶν σχολείων ἦσαν πενιχρότατα. Ἐντὸς τῶν οχολῶν των οἱ Ἰωαννῖται ὠκοδόμησαν καὶ κελλία τινά, στερούμενα πάσης συσκευῆς, ἐν οἷς κατώκουν οἱ ἄποροι καὶ οἱ μὴ συστημένοι εἰς οἰκογενείας ξένοι μαθηταί. Ἐν ἑκάστῳ χαμωγαίῳ συνδιητῶντο τρεῖς καὶ τέσσαρες μαθηταί, ἕκαστος δὲ τούτων

4) ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ, Προλεγόμενα εἰς Γεωμετρίαν Μελετίου, τ. Α', σ. 16.
5) ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΟΛΙΤΟΥ, Μελέται περὶ τοῦ βίου κλπ., σ. λ6.

εἶχεν ἰδίαν πεῖραν, ἐν ᾗ ἔθετε τὸν ξηρὸν καὶ ἐκ τοῦ χωρίου του ἑκάστοτε φερόμενον ἄρτον καί τινας ξηρὰς ὀπώρας ἢ ξηρὰ ὄσπρια ἢ τυρὸν ἢ ἐλαίας. Ταῦτα ἦσαν τὰ καθημερινὰ ἐδέσματα τῶν μαθητῶν. Σπανιώτατα τὰς Κυριακὰς ἢ Δεσποτικὰς λεγομένας ἑορτάς, συνεταιρίζοντο δύο ἢ πλειότεροι καὶ ἐμαγείρευον ὀλίγον κρέας εἷς τινα φοῦρνον ἢ καὶ ἐν τοῖς κελλίοις αὐτῶν, οἱ μὴ στερημένοι μαγειρικῶν τινῶν σκευῶν. Κλίνη δὲ καὶ στρῶμα καὶ κάθισμα καὶ γραφικὴ τράπεζα ἦσαν ἄγνωστα τοῖς μαθηταῖς. Τὰ μὲν τρία πρῶτα ἐκ τῶν σκευῶν τούτων ἀνεπλήρου ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡ περιώνυμος ἁπλῆ ψάθα, ἐφ' ἧν οἱ ὀπωσοῦν εὐπορώτεροι ἠδύναντο νὰ στρώσωσι καὶ ἕτερον μάλλινον ὕφασμα. Τὴν δὲ γραφικὴν τράπεζαν ἀνεπλήρου τὸ γόνυ ἑκάστου. Ὁ βίος τῶν μαθητῶν ἦτο τῷ ὄντι κυνικώτατος»[6].

Ὁ Καποδίστριας βρίσκει πολὺ φρόνιμη τὴν ἀποφυγὴ ἐπιδείξεως χλιδῆς καὶ πλούτου στὰ σχολικὰ κτήρια καὶ προτρέπει τοὺς Μαυρομιχαλαίους ν' ἀντιμετωπίσουν παρόμοια τὸ διδακτηριακὸ τῆς Μάνης, γράφοντας τὰ ἑξῆς: «Μὴ περιβάλλετε δι' οὐδεμιᾶς ἐπιδεικτικότητος τὸ νέον τοῦτο καθίδρυμα, ἀλλὰ θεωρήσατε αὐτὸ ὡς παράρτημα τῆς ἐκκλησίας»[7].

Ἐνῶ δὲ ἐξωτερικὰ τὰ διδακτήρια δὲν προκαλοῦν ἐντύπωση, ὅλη ἡ μέριμνα καὶ ἡ στοργὴ στρέφεται στὸν τελειότερο ἐξοπλισμὸ τοῦ σχολείου μὲ τὰ πιὸ σύγχρονα ἐποπτικὰ μέσα καὶ ὄργανα διδασκαλίας, τὰ ὁποῖα, μόλις ἐφευρίσκονται καὶ ἐφαρμόζονται στὰ προωδευμένα εὐρωπαϊκὰ κέντρα, ἀγοράζονται ἀπὸ τοὺς ξενιτεμένους Ἠπειρῶτες καὶ στέλλονται στὰ Γιάννινα, ὥστε τὰ μαθήματα ν' ἀποβαίνουν θελκτικὰ καὶ καρποφόρα.

Κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέρει ἡ ψυχὴ τοῦ σχολείου, ὁ διδάσκαλος. Ἐξετάζεται ἡ ἐπιστημονικὴ συγκρότηση, ἡ παιδαγωγικὴ κατάρτιση, ἡ ἱκανότητα, ἡ προσωπικότητα τοῦ διδασκάλου.

Ὁ Μάνος Γκούμας θὰ διαθέσῃ σημαντικὰ κεφάλαια, γιὰ νὰ προσληφθοῦν ἄξιοι διδάσκαλοι, ποὺ θὰ λαμπρύνουν τὴ Σχολή, ὥστε νὰ ὀνομασθῇ ὄχι μόνο Μεγάλη ἀλλὰ καὶ Πρώτη. Πράγματι, οἱ Ἠπειρῶτες κυριεύονται ἀπὸ τὶς εὐγενέστερες καὶ τιμητικώτερες φιλοδοξίες· θέλουν νὰ ἰδοῦν τὰ Γιάννινα παιδευτήριο τῶν Ἑλλήνων. Τὰ κίνητρα αὐτὰ συγκεντρώνουν στὴ Σχολὴ τοῦ Γκούμα διαλεκτοὺς διδασκάλους, ὡς ὁ Βησσαρίων Μακρῆς[8], πρῶτος σχολάρχης, ὁ Γεώργιος Σουγδουρῆς, ὁ Εὐστάθιος Σουγδουρῆς, ὁ ἱερομόναχος Σεραφείμ, ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ Μετσοβίτης Νικόλαος Ζερτζούλης κ.ἄ.

Ἡ Σχολὴ ἀπὸ τὸν πρῶτο κιόλας σχολάρχη της εἶχε τόση ἀκτινοβολία, ὥστε ὁ Παΐσιος ὁ Μικρός μαθητὴς τοῦ Βησσαρίωνα Μακρῆ, νὰ ψάλλῃ:

Ἡ μεγάλη Ἀθήνα ἐχάθη
καὶ ἔμεινε μονόφθαλμος καὶ ἐφθάρη
ἀλλ' ἔχει πάλιν ἡ Ἑλλὰς ὄμμα δεξιὸν
αὐτὰ τὰ Ἰωάννινα μεγάλον στολισμόν[9].

Γιὰ τὸν δεύτερο σχολάρχη, τὸν Γεώργιο Σουγδουρῆ, ὁ σοφὸς Μελέτιος ὁ Γεωγράφος στὴν Ἐκκλησιαστική του Ἱστορία γράφει ὅτι «τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς τὴν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Τούρκων οὖσαν Εὐρώπην καταβαρβαρωθεῖσάν

6) ΑΝΑΣΤ. ΓΟΥΔΑ, Βίοι Παράλληλοι κλπ., 1870, τ. Β', σ. 245.
7) ΤΡΥΦ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ, Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, τ. Α', Ἀθῆναι, 1936, σ. CXXXVIII.
8) ΕΥΑΓ. Ι. ΣΑΒΡΑΜΗ, Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», Ε', 1930, σ. 30—49.
9) ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΝ ΛΕΥΚΩΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΕΚΑΤΟΝΤΑΕΤΗΡΙΔΟΣ, σ. 25.

πως ἐξεπαίδευσε διασπαρεῖσι κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν αὐτῆς»[10]. Ὁ δὲ Μεθόδιος[11] πρῶτος κατήργησε τὴν «πολλαπλῆ» μέθοδο διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων κειμένων, ποὺ ἐξουθένωνε καὶ διεστρέβλωνε τὸ πνεῦμα τῶν μαθητῶν, καὶ ἐφήρμοσε τὴ «μονολεκτικὴ ψυχαγωγία»· πρῶτος στοχάστηκε καὶ ὕστερα ἀπὸ μακροχρόνιες σπουδὲς στὸ ἐξωτερικὸ παρουσίασε προσωπικὸ φιλοσοφικὸ σύστημα· πρῶτος καταπιάστηκε σοβαρὰ μὲ τὶς θετικὲς ἐπιστῆμες κι ἐδίδαξε συστηματικὰ Γεωμετρία, Ἄλγεβρα, Τριγωνομετρία.

Ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ ἡ σχολαρχία ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Μπαλάνων[12], ἡ Σχολὴ εἶναι εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τὸ ὄνομα Μπαλαναία. Ἐδίδαξαν ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος (1723—60), ὁ γιός του Κοσμᾶς Μπαλᾶνος, ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλανίδης, ὁ Α. Μπαλανίδης καὶ ἀξιόλογοι ἄλλοι διδάσκαλοι, ὡς Ἰωάννης Μανάρης, Ἰωάννης Χαρισιάδης, Γ. Ἀναγνώστης, Πέτρος Νησιώτης, Ἰωσὴφ κλπ. Οἱ Μπαλᾶνοι στὴ γλωσσικὴ διαμάχη τῆς ἐποχῆς ἐκφράζουν τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα. Ὁ συντηρητισμός τους, ἐνίοτε ἀπότομος, φανατικὸς καὶ ἄκριτος, ἀπομακρύνει τοὺς φιλοπροόδους νέους ἀπὸ τὴ Μπαλαναία Σχολὴ καὶ τοὺς ἀναγκάζει ν' ἀναζητήσουν θέσεις σὲ νέες σχολές. Ὡστόσο δὲν εἶναι ἀσήμαντη ἡ προσφορὰ τῆς Μπαλαναίας Σχολῆς. Οἱ πολυάριθμοι τρόφιμοί της χαρακτηρίζονται γιὰ τὴ γερὴ ἑλληνομάθεια, τὴν εὐρυμάθεια καὶ τὴν ἄκρατη φιλοπατρία. Ἀναντίρρητα δεῖγμα τρανὸ τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου τῶν Μπαλάνων, ποὺ τόσο ἔχουν ἐπικριθῆ, κυρίως, γιὰ τὴν ἐμπάθεια καὶ τὴ ζηλοφθονία. «Δικαιοσύνης ὅμως χάριν, ἀναφωνεῖ ὁ καθηγητὴς Ν. Τωμαδάκης, ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ Μπαλᾶνοι διεπνέοντο ὑπὸ ἐξαιρέτου ἤθους»[13]. Προσθέτει δὲ ἀκόμα ὡς ἐπιμαρτυρία τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀνώνυμος τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», δεινότατος ἐπικριτής, διακρίνει μεταξὺ τοῦ πλήθους ἐπικρινομένων δού τουλάχιστο Μπαλάνους, τὸν Κοσμᾶν καὶ τὸν Ἱδρωμένον, συγχρόνους του λογίους ἱερωμένους καὶ τοὺς ἐπαινεῖ.

Ὁλότελα ξεχωριστὴ θέση εἶχε πάρει ἡ Μπαλαναία Σχολὴ στὴ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν μὲ τὸν πρῶτο μάλιστα σχολάρχη, τὸν Κωνσταντῖνο Μπαλᾶνο Βασιλόπουλο, ποὺ εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς ὁδοῦ Μαθηματικῆς. Ἀκριβῶς ἡ γενικώτερη αὐτὴ ἀπήχηση καὶ ἀναγνώριση ἐπέβαλε τὴ μετονομασία τῆς Σχολῆς Γκούμα σὲ Μπαλαναία. Ὁπωσδήποτε δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῆ ἡ τεράστια συμβολὴ τοῦ ἄλλου διακεκριμένου μαθηματικοῦ Νικολάου Ζερτζούλη ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

Ἡ εὐγενικὴ ἄμιλλα τῶν Ἠπειρωτῶν ὁλοένα καὶ διευρύνεται. Στὸ προσκήνιο παρουσιάζονται οἱ ἀδελφοὶ Σίμων καὶ Λάμπρος Μαρούτση, ἔμποροι κι αὐτοὶ πού, ἀφοῦ ἐπλούτισαν στὴ Βενετία, ἀποφασίζουν τὴν ἵδρυση σχολῆς ἀπόλυτα ἐκσυγχρονισμένης. Τὴ φορὰ αὐτὴ ἡ προσοχὴ τῶν ἱδρυτῶν συγκεντρώθηκε στὴν ἀνεύρεση τοῦ πιὸ ὀνομαστοῦ διδασκάλου. Καὶ στὴν ἐκλογὴ δὲν ἀστόχη-

10) Πρβλ. καὶ ΓΕΩΡ. ΖΑΒΙΡΑ, Νέα Ἑλλὰς ἢ Νεοελληνικὸν Θέατρον, 1872, σ. 212. Ἐπίσης ΚΩΝ. ΚΟΥΜΑ, Ἱστορία Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. ΙΒ', σ. 247.

11) Πρβλ. ΣΩΦΡΟΝΙΟΥ ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΟΥ, Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἠθηρίτης καὶ ὁ Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης ὁ ἐξ Ἰωαννίνων, «Ρωμανὸς Μελωδός», Α', 1932, σ. 257—315. Π. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, βίος - δρᾶσις - ἀνέκδοτα ἔργα, Ἰωάννινα 1953, ΑΑΚΗ ΑΓΓΕΛΟΥ, Ἡ δίκη τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη (ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος). «Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἤπειρον - Εἰς μνήμην Χρίστου Σούλη», Ἀθῆναι 1956, σ. 168—182.

12) Πρβλ. Δ. Σ. ΜΠΑΛΑΝΟΥ, Οἱ Μπαλᾶνοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά», Ε', 1930, σ. 229—235.

13) Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ἡ 28 Ὀκτωβρίου 1940, ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄνθησιν τῶν γραμμάτων ἐν Ἠπείρῳ πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος, Ε, Ε.Φ.Σ.Π.Α., ΙΑ' 1960, σ. 67.

σαν. Πρῶτο σχολάρχη διώρισαν τὸν Εὐγένιο Βούλγαρο, σοφὸν ἐπιστήμονα, ἀκλνόητον στὴν Ὀρθοδοξία του παρὰ τὶς πολυετεῖς σπουδὲς στὴν Εὐρώπη καὶ τὶς στενὲς σχέσεις μὲ καθολικοὺς καὶ προτεστάντες, νεωτεριστὴ στὰ δυνατὰ καὶ λογικὰ πάντοτε ὅρια, ἐνθουσιώδη παιδαγωγό, μεγάλο συγγραφέα, εὐφραδέστατο καὶ συναρπαστικὸ ὁμιλητή. Ἐξ αἰτίας, βέβαια τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἄλλοι ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ἢ τοὺς μεταγενεστέρους του ψάλλουν διθυράμβους καὶ ἄλλοι τὸν ἐπικρίνουν σφοδρότατα. Ἀπὸ τοὺς πρώτους ὁ Καλλιγᾶς λέγει: «Ὑπερέχουν ὅλους τοὺς συγχρόνους του Ἕλληνας κατὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ κατὰ τὴν διάνοιαν ὄχι μόνον καθ' ὅλας τὰς ἐπιστήμας ἀναφαίνεται τοῦ Ἔθνους του ἀρχηγέτης, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς διαδόσεως τοῦ πολιτισμοῦ κορυφαῖος»[14]. Ὑπάρχει ὅμως καὶ ὁ ἀντίλογος. Ὁ Διονύσιος Θερειανὸς τονίζει: «Ὁ Βούλγαρις περιέπεσε σὲ τρία μεγάλα σφάλματα πρῶτον ἐπετήδευσε λεκτικὸν χαρακτῆρα ὑπερμέτρως ἑλληνίζοντα· δεύτερον συνέγραψε ἢ μετέφρασε πονήματα σοφώτερα ἢ ὅσον ἦτο δεκτικὴ ἡ τότε τοῦ Γένους κατάστασις καὶ τρίτον ἐματαιοπόνησε, φιλοτεχνήσας ἔργα τεράστια, ἀλλ' ὅλως ἄχρηστα»[15].

Κατὰ τὴν πρώτη τετραετία τῆς σχολαρχίας του τὰ Γιάννινα ἔγιναν τὸ περιφημότερο πνευματικὸ κέντρο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐδικαίωνε ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις τοὺς κόπους καὶ τὶς θυσίες τῶν τροφίμων τοῦ σχολείου του. Ἐνίοτε δὲ ἡ ἐπίδραση, ποὺ ἀσκοῦσε, ἐχάρασσε τελειωτικὰ τὸ μέλλον καὶ τὴ σταδιοδρομία τῶν μαθητῶν. Γεννήματα καὶ θρέμματα τοῦ Βαυλγάρεως εἶναι οἱ ἱεραπόστολοι καὶ ἐθναπόστολοι Ἅγιος Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ μέγας διδάσκαλος τοῦ Γένους Ἰωάννης Πέζαρος ὁ Θεσσαλός, ποὺ ἐδίδαξε στὸν Τύρναβο, Τσαριτσάνη, Βλαχολιβάδι Ὀλύμπου, Ἄθω, Βλαχοκλεισούρα Μακεδονίας κ.ἄ., καὶ ὁ μάρτυς Ἐπίσκοπος Πλαταμῶνος Διονύσιος. Σχετικὰ ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς λέγει: «Ὁμὰς τῶν μαθητῶν του (Βουλγάρεως) βλέπουσα τὴν πολλὴν ἀμάθειαν τοῦ Ἔθνους συνεφώνησεν ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος νὰ βοηθήσῃ τὸ γένος διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἐλευθερίαν»[16]. Καὶ ἡ συμφωνία δὲν ἔμεινε γράμμα νεκρὸ ἢ λόγια κούφια. Πολὺ ἐνωρὶς οἱ νεαροὶ συμμαθηταὶ ἀλώνισαν τὴν Ἑλλάδα γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ τὸν φωτισμὸ τοῦ Γένους. Ἐθυσίασαν ἀκόμα καὶ τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ὅρκου.

Παρὰ τὴν καταπληκτικὴ ἀκτινοβολία τοῦ διδακτικοῦ ἔργου του ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις ἀναγκάσθηκε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ Γιάννινα. Τὸν διαδέχθηκε ὁ Γιαννιώτης Ἀναστάσιος Μοσπινιώτης γιὰ μία τετραετία. Μόλις δὲ ὁ θόρυβος ἐκόπασε καὶ ἡ γαλήνη ἐπεκράτησε, ὁ Βούλγαρις, ποὺ εἶχε εἰδικοὺς λόγους νὰ τρέφῃ ξεχωριστὴ συμπάθεια καὶ ἀγάπη πρὸς τὰ θρυλικὰ Γιάννινα καὶ τοὺς εὐγενεῖς κατοίκους τῆς πόλεως αὐτῆς, δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ ἀναλάβῃ πάλι τὴ σχολαρχία γιὰ μιὰ ἀκόμα τριετία. Καὶ στὸ διάστημα αὐτὸ ἡ συρροὴ τῶν μαθητῶν ὑπῆρξε ἐξαιρετικὰ ἀξιόλογη. Νέες ὅμως φιλονικίες ξέσπασαν καὶ ἔτσι ὑποχρεώθηκε νὰ ἀφήσῃ ὁριστικὰ τὰ Γιάννινα. Μετὰ τὴ δεύτερη ἀπομάκρυνσή του διάδοχος στὴ σχολαρχία γίνεται ὁ ἱκανώτατος συνδιδάσκαλός του Τρύφων ἀπὸ τὸ Μέτσοβο. Κατὰ τὴ θητεία τοῦ Τρύφωνος ἡ Σχολὴ ἀντιμετώπισε οἰκονομικὲς δυσχέρειες, γιατὶ ἡ Τράπεζα τῆς Βενετίας, ὅπου οἱ ἀδελφοὶ Μαρούτση, εἶχαν καταθέσει τὸ κληροδότημα, ἐχρεωκόπησε.

Ἀλλὰ στὰ Γιάννινα ἀνετώτερη εἶναι ἡ διαδοχὴ εὐεργετῶν παρὰ διδασκάλων. Ὁ μεγαλέμπορος Ζώης Καπλάνης ἔσπευσε νὰ φανῇ ἀρωγὸς καταθέτοντας τεράστια ποσά, 170.000 γρόσια, ὥστε νὰ συνεχισθῇ ἀπρόσκοπτα ἡ λειτουργία

14) ΠΑΤΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ, «Πανδώρα», Α΄ 1851, σ. 49.
15) ΔΙΟΝ. ΘΕΡΕΙΑΝΟΥ, Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Α΄, σ. 65.
16) ΧΡΙΣΤΟΦ. ΠΕΡΡΑΙΒΟΥ, Σύντομος Βιογραφία περὶ Ρήγα, σ. 50.

τῆς Μαρουτσαίας Σχολῆς, ποὺ στὸ ἑξῆς μετονομάζεται τιμητικὰ σὲ Καπλάνειο σχολή.

Ἡ Καπλάνειος σχολή, κατωχυρωμένη καὶ μὲ πατριαρχικὸ σιγίλλιο χάρη στὸ ὁποῖο προσονομάζεται καὶ πατριαρχική, γίνεται τὸ πιὸ νεωτεριστικὸ ἵδρυμα τῆς ἐποχῆς, γιατὶ τὴ σχολαρχία ἀναλαμβάνει ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας[17], ὁ πιὸ τολμηρὸς ἀνακαινιστὴς στὴν ἐκπαίδευση, φίλος στενὸς τοῦ μεγαλυτέρου καινοτόμου στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα, τοῦ γιατροῦ καὶ ποιητοῦ Ι. Βιλλαρᾶ[18]. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν διήρκεσε πολύ, γιατὶ τὰ Γιάννινα ἀναστατώθηκαν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Πύλης κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

Τὸ 1828, προτοῦ ἀκόμα ἀποκατασταθῇ ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξη, ἱδρύεται ἡ Ζωσιμαία σχολή, ποὺ θὰ φθάσῃ κατὰ κάποιο τρόπο ὡς τὶς ἡμέρες μας μὲ τὴ μορφὴ τῆς Ζωσιμαίας Ἀκαδημίας καὶ τελευταῖα τοῦ Πανεπιστημίου. Πρῶτος σχολάρχης διωρίζεται ὁ Γεώργιος Κρασᾶς μὲ συνδιδασκάλους τοὺς Γρηγοράσκο καὶ Χαρισιάδη. Τὸν διαδέχεται ὁ Ζαγοροχωρίτης Ἀναστάσιος Σακελλαρίου, ἔχοντας συνεργάτη τὸν Δημήτριο Μαυροφρύδη. Τὴ σχολαρχία ἀναλαμβάνουν διαδοχικὰ ὡς τὰ 12—13, ποὺ τὰ Γιάννινα ἐλευθερώνονται, ὁ Σπυρίδων Μανάρης, ὁ Παναγιώτης Ἀραβαντινός, ὁ Μιλτιάδης Πανταζῆς, ὁ Γεώργιος Σωτηριάδης, ὁ Γεώργιος Καλούδης καὶ ὁ Χρῖστος Σούλης. Ὅλοι ὑπῆρξαν ἀληθινὰ μεγάλες μορφὲς διδασκάλων, ἄριστοι ἐπιστήμονες καὶ πολυγραφώτατοι συγγραφεῖς. Μερικοὶ κατέλαβαν ἐπάξια πανεπιστημιακὲς ἕδρες, ὅπως ὁ Δημ. Μαυροφρύδης, ὁ Μιλτ. Πανταζῆς καὶ ὁ Γ. Σωτηριάδης.

Ἀξίζει ἴσως νὰ σημειωθῇ πὼς ἐξὸν ἀπὸ τὶς ξακουστὲς αὐτὲς σχολὲς στὰ Γιάννινα ἐλειτουργοῦσαν καὶ μικρότερα σχολεῖα, κάποτε καὶ ὑπαίθρια, ποὺ ὄχι μόνο συνέβαλαν στὴν καθολικώτερη συμμετοχὴ στὰ γράμματα καὶ στὴν ταχύτερη ἀναγέννηση, ἀλλὰ μαρτυροῦν καὶ τὴν ἰδιάζουσα πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπεκράτησε στὰ Γιάννινα. Μνημονεύονται ἐπίσης σχολὲς πού, μολονότι δὲν λειτουργοῦν ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, ἀφήνουν ἴχνη σημαδιακά, ὅπως ἡ σχολὴ τῆς Ἁγίας Μαρίνας, στὴν ὁποία λέγεται πὼς ἐδίδαξε ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, πρὶν νὰ γίνῃ σχολάρχης στὴν Καπλάνειο.

Τὰ Γιάννινα, λοιπόν, ἐδημιούργησαν ἕνα κλῖμα εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν ἄνθηση τῶν γραμμάτων σ' ὅλη τὴ γύρω περιοχὴ ποὺ δὲν ἐβράδυνε νὰ παρουσιασθῇ κατάφυτη ἀπὸ νέα πνευματικὰ φυτώρια. Εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ λόγος γιὰ τὸ καθένα ξεχωριστά. Κατ' ἀνάγκη θὰ μνημονευθοῦν ὡρισμένα χωρὶς καθόλου νὰ σημαίνῃ πὼς τὰ ὑπόλοιπα θεωροῦνται κατώτερα.

Στὴ Βόρειο Ἤπειρο ἡ Μοσχόπολη[19] διαδραματίζει μέγιστο πολιτιστικὸ ρόλο. Πότε ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ πνευματικὴ πορεία δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο μὲ ἀπόλυτα συγκεκριμένες πληροφορίες. Πιθανώτατα, γιὰ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη ἀκμὴ τῆς Μοσχοπόλεως, ἔχει ὑποστηριχθῇ πὼς στοὺς πρώτους πυρῆνες της συγκαταλέγονται καὶ βυζαντινὲς οἰκογένειες, ξεκίνημα δηλαδὴ ἀνάλογο μὲ

17) Πρβλ. Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767—1829). Ὁ πατριώτης - ὁ πολιτικὸς - ὁ ἀγωνιστής, Ἰωάννινα 1952. Ἐπίσης Κ. Δ. ΔΙΑΜΑΝΤΗ, Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ ἀρχεῖον του, ΔΙΕΕ, ΙΔ', 1960, σ. 550—583.

18) Ν. Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ, Ὁ Ἰωάννης Βιλλαρᾶς, Ἀθῆναι, 1943.

19) Βλ. ΙΩΑΚΕΙΜ ΜΑΡΤΙΑΝΟΥ, μητροπολίτου Ξάνθης, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχοπόλεως, Α' Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῇ κώδικα 1630—1875, Ἀθῆναι. Ἐπίσης ΒΑΛΕΡΙΟΥ ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, Οἱ Μοσχοπολῖται καὶ τὸ μετὰ τῆς Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, «Ἠπειρ. Χρ.», Θ', 1934, σ. 147—139. Τοῦ ἰδίου, Νέαι συμβολαί, αὐτόθι Ι', 1935, σ. 270—288.

τὰ Γιάννινα. Πάντως σχολεῖο λειτουργεῖ τουλάχιστο ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ΙΖ΄ αἰ., καθ' ὅτι τὸ 1700 μνημονεύεται ὡς διδάσκαλος ὁ Χρύσανθος ὁ Ἠπειρώτης ἀπὸ τὴ Ζίτσα. 1724 ἀναφέρεται ὁ Νικόλαος Στίγνης ἀπὸ τὰ Γιάννινα, τὸ δὲ 1734 ὁ Μοσχοπολίτης Ἰωάννης Χαλκεύς, ποὺ ἐδίδαξε καὶ στὸ Φλαγγιανὸ Φροντιστήριο. Ἔκτοτε ἡ παιδεία ἀναπτύσσεται, λειτουργοῦν δύο σχολεῖα, ἐπανδρώνονται κατὰ κανόνα ἀπὸ ἀξιόλογους ἐντοπίους διδασκάλους, ἑνώνονται πάλι καὶ προάγονται σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ μείνουν γνωστὰ ὡς Νέα Ἀκαδημία[20], στὴν ὁποία ἐδίδαξαν διάσημοι διδάσκαλοι, ὡς οἱ Μοσχοπολῖτες Θεόδωρος Ἀναστάσιος Καβαλλιώτης καὶ Δανιὴλ καὶ ὁ Καστοριανὸς Σεβαστὸς Λεοντιάδης.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Μοσχοπόλεως κατὰ τοὺς μετριωτέρους ὑπολογισμοὺς ἔφθανε τὶς 60.000. Ἐνδεικτικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ καταστατικὸ τῆς Κοινότητος ὑπογράφεται τὸ 1713 ἀπὸ 63 ἱερεῖς. Λέγεται δὲ πὼς στὴ Μοσχόπολη ἱδρύθηκε καὶ τὸ πρῶτο τυπογραφεῖο τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος, τὸ τρίτο στὴν ἑλληνικὴ Ἀνατολὴ (Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη).

Ἡ καταστροφὴ τῆς Μοσχοπόλεως τὸ 1765 ἀνάγκασε τοὺς Μοσχοπολῖτες νὰ καταφύγουν στὰ γειτονικὰ κέντρα τῆς Μακεδονίας καὶ στὶς μεγάλες ἑλληνικὲς παροικίες τοῦ Ἐξωτερικοῦ, Βιέννη, Βουδαπέστη, ὅπου πολὺ ἐνωρίτερα εἶχαν δημιουργήσει δεσμούς. Παντοῦ δὲ διακρίθηκαν στὸ ἐμπόριο, στὶς τέχνες, στὰ γράμματα καὶ ἐβοήθησαν σημαντικὰ τὴ σκλαβωμένη πατρίδα τους. πλουσιώτεροι, ὡς ὁ Σίνας, προσέφεραν μυθώδη ποσά, οἱ δ' ἄλλοι συνήθως γενναῖες συνδρομὲς γιὰ ἵδρυση σχολείων, γιὰ ἐκτύπωση βιβλίων καὶ ἀποστολὴ αὐτῶν στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὶς βιβλιοθῆκες μοναστηριῶν.

Πρὸς νότο, ἡ Ἄρτα[21] εἶναι ἕνας σωστὸς πνευματικὸς προμαχώνας. Ἔχει μεγάλη παράδοση ἀλλὰ γιὰ τὴν περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸ 1670 δὲν σώζονται σαφεῖς πληροφορίες. Θεωρεῖται ἐξακριβωμένο πὼς τὸ 1670 λειτουργεῖ ἡ Σχολὴ Ἄρτας μὲ σχολάρχη τὸν Σωφρόνιο Λεχούδη ἀπὸ τὴν Κεφαλλονιά. Κατόπιν διδάσκουν ὁ Γεράσιμος Παλλαδᾶς, ὁ Μακάριος Καβαδδᾶς, ὁ μοναχὸς Γρηγόριος, ὁ Χρύσανθος ἀπὸ τὴ Ζίτσα, γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὴ Μοσχόπολη, ὁ Ἀθανάσιος Νικολόπουλος, ὁ ἱερομόναχος Εὐστράτιος, ὁ μοναχὸς Ἀνανίας Πρικᾶς, ὁ Βασίλειος Κανέλλος ἀπὸ τὴν Ἰθάκη, ὁ Δημήτριος Οἰκονομόπουλος Δενδραμῆς (1821). Ἀργότερα ὁ Κωνσταντῖνος Καραπᾶνος (1826), ὁ μοναχὸς Βενέδικτος Λαμαρήσιος, ὁ Ν. Χωλός, ὁ Ἀριστείδης Ἀξιολόγου, ὁ Κ. Χρονίδης, ὁ Δ. Πέτας, ὁ Ἰω. Στέας, ὁ Ἰω. Ράμης, ὁ Δημ. Σχορτσανίτης, ὁ Γεώρ. Ἀναστασίου, ὁ Σπ. Κανέλλης καὶ ὁ Ν. Ἀμβράζης (1881). Ὅταν ἡ Ἄρτα ἐλευθερώθηκε, ἡ Σχολὴ ὀνομάσθηκε Γυμνάσιο, συνάμα δὲ ἱδρύθηκαν καὶ ἄλλα σχολεῖα.

Στὴ σχολὴ Ἄρτας ἐφοίτησαν ὁ Μάξιμος ὁ Ἕλλην (Γραικός), ποὺ μεταλαμπάδευσε τὰ ἑλληνικὰ γράμματα στὴ Ρωσία, ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Βούλγαρις, ὁ Παῦλος Καραβᾶς, ὁ Κωνσταντῖνος Σακελλαρόπουλος, καθηγητὴς στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία καὶ πατέρας τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν Σ. Σακελλαροπούλου κ.ἄ.

Στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας μεγάλο ἐμπορικό, πνευματικὸ καὶ ἐθνικὸ κέντρο ὑπῆρξε καὶ τὸ Μέτσοβο. Ἡ μνεία μόνο τῶν οἰκογενειῶν Τοσίτσα, Στουρνάρα, Ἀβέρωφ ἀρκεῖ νὰ δώσῃ τὸ μέτρο τῆς μεγαλωσύνης τῆς ὀρεινῆς αὐτῆς κωμοπόλεως. Ὑπάρχει δὲ ὁλόκληρη χορεία διακεκριμένων ἀνδρῶν: οἱ Φιλι-

20) Πρβλ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΚΟΥΡΙΛΑ, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ Νέα Ἀκαδημία αὐτῆς, Ἀθῆναι 1934.

21) Βλ. ΧΡ. ΣΟΥΛΗ, Σημειώσεις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παιδείας τῆς Ἄρτης καὶ τῶν Τζουμέρκων, «ΤΖΟΥΜΕΡΚΙΩΤΙΚΑ ΚΑΙ ΑΡΤΙΝΑ ΝΕΑ», Α΄, 1932, 2.

κοὶ Δημήτριος Ὕπατρος, Θ. Τοσίτσας, ὁ Σέργιος Μυστάκης, διδάσκαλος τῆς Μεγάλης τοῦ Γένους Σχολῆς, ὁ Ἀχιλλεὺς Ποστολάκης νομισματογνώμων κ.ἄ. κατάγονται ἀπὸ τὸ Μέτσοβο.

Τὸ Μέτσοβο ἀνήκει στὰ λιγοστὰ κέντρα ποὺ ἐνωρίτατα εἶχαν προικισθῆ μὲ προνόμια ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ Πύλη. Γι' αὐτὸ ἡ παιδεία ἀναπτύχθηκε χωρὶς σοβαρὰ ἐμπόδια. Ἔτσι ἀπὸ τὸ σχολεῖο Μετσόβου[22] παρελαύνουν ὀνομαστοὶ διδάσκαλοι ὡς ὁ Νικόλαος Στίγγνης (1708), ὁ Κωνσταντῖνος Ξυπόλητος ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ Πηλίου (1724—1734) καὶ στὴ συνέχεια οἱ ἐντόπιοι λόγιοι καὶ μεγάλοι διδάσκαλοι Νικόλαος Ζερτζούλης, ἀδελφοί του Κυριακὸς καὶ Θεόφιλος, ὁ ἀνεψιός του Τριαντάφυλλος, ὁ Τρύφων, γνωστὸς ἀπὸ τὰ Γιάννινα καὶ πολλὲς ἄλλες πόλεις, ὁ Δημ. Βαρδάκας, ὁ Ἰωάννης Ἀναστασάκης, ὁ Ἀδάμος Τσαπέκης (1821). Μετὰ τὴν Ἐπανάσταση ἡ σχολὴ ἐλειτούργησε μὲ σχολάρχη τὸν Γρηγ. Μπαλανίδη (1832—5). Οἱ ἑπόμενοι διδάσκαλοι εἶναι ὁ Σάπφειρος Χριστοδούλου ἀπὸ τὸ Γραμμένο, ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀκολουθίας τοῦ Ἁγίου Νεομάρτυρος καὶ Ἰσαποστόλου Κοσμᾶ, ὁ Πάργιος Ν. Ἀναγνωστόπουλος, οἱ Γιαννιῶτες Κ. Κάτσικας, Κ. Βουλόδημος, Ἰ. Στέας, Κ. Ζέρβας κ.ἄ.

Ἀλλὰ καὶ τὰ μικρότερα ἠπειρωτικὰ κέντρα ἔχουν διακριθῆ στὸν τομέα τῆς παιδείας. Στὸ Μονοδένδρι λειτουργεῖ σχολεῖο ἀπὸ τὸ 1750 καὶ διδάσκουν διαλεκτοὶ διδάσκαλοι: ὁ Χριστόδουλος Κόνιαρης, ὁ Παπαρρούσης, ποὺ ἐχρημάτισε διδάσκαλος καὶ στὴν Ἀκαδημία Βουκουρεστίου (1814), ὁ Γεώργιος Μπαρμπουριώτης (1806—1813), ὁ Νεόφυτος Δόττος (1814—18), ὁ Νικ. Μπόκογλου (1818—21) καὶ κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἐπαναστάσεως ἀναφέρονται ὁ Ἀντώνιος ἀπὸ τὴ Λάϊτσα, ὁ Μιχαὴλ Πολυζώης, ὁ γνωστὸς εὐφημότατα Ἀναστάσιος Σακελλάριος, ὁ Μιχ. Τουρτούρης κ.ἄ. Ἐμαθήτευσε δὲ στὴ σχολὴ Μονοδενδρίου ὁ θρυλικὸς Μᾶρκος Μπότσαρης καὶ ὁ ὑπέροχος διδάσκαλος τοῦ Γένους Γεώργιος Γεννάδιος. Τέκνα τοῦ Μονοδενδρίου εἶναι οἱ Ριζάραι, Μάνθος καὶ Γεώργιος, ποὺ συνέδραμαν στὴν ἀνανέωση καὶ ἀνάπτυξη τῆς σχολῆς.

Ἡ Ζίτσα πάλι, ἀπὸ τὴν ὁποία κατάγονται ὁ μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας Δοσίθεος Φιλίτης, ὁ Φιλικὸς Δημήτριος Νικολίδης, καὶ πολλοὶ ἀξιόλογοι διδάσκαλοι, ὄχι μόνον εἶχε ἀποκτήσει σχολεῖο ἀλλὰ εἶχε ἱδρύσει καὶ ἀξιολογώτατη βιβλιοθήκη ἀπὸ σπάνια καὶ πανάκριβα βιβλία.

Βιβλιοθήκη ἐπίσης διέθετε καὶ τὸ σχολεῖο τῶν Καλαριτῶν, ὅπου ἐμαθήτευσε γιὰ ἕνα διάστημα καὶ ὁ μετέπειτα πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ πρῶτος πρέσβυς στὸ Παρίσι Ἰωάννης Κωλέττης, μὲ διδάσκαλο τὸν Παπαγεωργίου.

Ἀτέλειωτα εἶναι τὰ πνευματικὰ κέντρα τῆς Ἠπείρου κατὰ τὴν Τουρκοκρατία: Παραμυθιά, Πάργα, Πρέβεζα ὡς τὸ βόρειο τμῆμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὸ Μπεράτι, τοῦ ὁποίου ἡ Μητρόπολις ἐπώπτευε μέχρι τοῦ 1912 ἑβδομήντα ἑλληνικὰ σχολεῖα. Φαινόμενο πραγματικὰ ἐκπληκτικό.

Ὅταν ὅμως ἐμβαθύνῃ κανεὶς στὸ χαρακτῆρα, στὴν ψυχοσύνθεση, στὴ νοοτροπία, στὸ φιλόθρησκο καὶ στὴ φιλοπατρία τῶν Ἠπειρωτῶν, ἀντιλαμβάνεται ὅτι δὲν πρόκειται γιὰ ἀνεξήγητο γεγονός. Οἱ ἁπλοϊκοὶ Ἠπειρῶτες ὡς ἄτομα ἢ ὡς σύνολο (Κοινότης, Συντεχνία) ἔχουν διαισθανθῆ, ἔχουν μελετήσει καὶ ἔχουν συλλάβει τί κατ' ἐξοχὴν χρειάζεται ἡ Ἤπειρος, ἡ γενέτειρά τους, γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ ἀποτελεσματικὰ τοὺς ποικίλους καὶ μεγάλους ἐχθρούς, τὴν τυραννία, τὴν ἀμάθεια, τὴν ἀλλαξοπιστία, τὸν ἀφελληνισμό. Καὶ ἔχουν συμφωνήσει ὁμόφωνα πὼς δὲν ὑπάρχει καλύτερο μέσο ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ἀπὸ τὰ

22) Βλ. ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ ΧΑΤΖΗΜΙΧΑΛΗ, Οἱ ἐν τῷ ἑλληνοσχολείῳ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδαχθέντες, «Ἠπειρ. Χρ.», Ε΄, 1930, σ. 59—158.

γράμματα, ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἀφύπνιση, ἀπὸ τὸν διαφωτισμό. Ἔτσι εἴτε στὴν Ἤπειρο παραμένουν εἴτε στὴν ξενητειὰ ζοῦν, προπάντων ἐκεῖ, μόλις εὐπορήσουν, πολὺ περισσότερο ἂν πλουτήσουν, συναγωνίζονται νὰ πρωτοβοηθήσουν στὴν ἵδρυση σχολείων. Ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ ἀναφέρῃ, ὅπως ἄλλως τε ταιριάζει, τὰ ὀνόματα ὅλων τῶν εὐγενῶν δωρητῶν, ἀφιερωτῶν καὶ συνδρομητῶν, θὰ μποροῦσε νὰ καλύψῃ σελίδες βιβλίων. Καθημερινῶς ἔρχονται στὴ δημοσιότητα ἄγνωστα ὀνόματα ἀπὸ ἐνθυμήσεις χειρόγραφες σὲ παλιὲς ἐκδόσεις ἐντύπων ἢ ἀπὸ κώδικες μοναστηριῶν. Ἐπικεφαλῆς δὲ τῆς φάλαγγος αὐτῆς βρίσκονται τὰ τρισένδοξα ὀνόματα, Καπλάνηδες, Ζωσιμᾶδες, Τοσίτσηδες, Ἀβέρωφ, Ριζάρηδες, Ἀρσάκης, ποὺ διαθέτουν μυθώδη ποσὰ καὶ ἀκίνητες περιουσίες γιὰ σχολεῖα, γιὰ βιβλιοθῆκες, γιὰ ὑποτροφίες, γιὰ ἔκδοση βιβλίων, ὥστε ἡ Ἤπειρος νὰ διαφύγῃ κάθε κίνδυνο, ποὺ τὴν ἀπειλοῦσε αἰῶνες, καὶ νὰ καταστῇ κοιτίδα τοῦ Νεοελληνικοῦ Πνεύματος, ἡ δὲ πρωτεύουσά της, τὰ θρυλικὰ Γιάννινα, νὰ γίνῃ ὁ χῶρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς Νεοελληνικῆς Παιδείας, τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, τῶν Τεχνῶν καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ σὲ βαθμό, ποὺ ὁ λόρδος Βύρων καὶ ὅλοι οἱ ξένοι ἐπισκέπτες νὰ μένουν ἔκθαμβοι. Χαρακτηριστικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ συνταγματάρχου Λὴκ, ποὺ χρόνια ἔζησε στὰ Γιάννινα καὶ ἐγνώρισε ἀπὸ κοντὰ τοὺς Γιαννιῶτες καὶ τὴν Αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ: «Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὁμιλεῖται ἐν Ἰωαννίνοις καθαρώτερον ἀπὸ πάσης ἄλλης ἑλληνικῆς γωνίας. Οἱ Ὀθωμανοὶ ὁμιλοῦν ἑλληνιστί, διότι μόνον ὀλίγας τουρκικὰς λέξεις γνωρίζουν. Τὰ Ἰωάννινα διαπρέπουν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μορφώσει, ἀποτελοῦν δὲ τὸ κέντρον τοῦ κράτους τοῦ Ἀλῆ καὶ συγκεντροῦν τοὺς ὑπηκόους του, τοὺς ἔχοντας ἀξιώσεις διανοητικῆς ἀναπτύξεως καὶ ἀβροτέρου βίου. Καὶ τοῦτο διότι πρὸ πολλοῦ εἶχον ἐξαίρετα σχολεῖα, τὰ ὁποῖα μὲ τὰς βιβλιοθήκας καὶ τὰ βιβλιοπωλεῖα τῆς ἀγορᾶς χρησιμεύουν πρὸς ἀνατροφὴν τῆς νεότητος»[23].

Στὰ σχολεῖα αὐτὰ ἐμαθήτευσαν, ὅπως εἴδαμε, ἀμέτρητοι διδάσκαλοι, κληρικοί, ἔμποροι, καὶ ἐκεῖ ἐγεύθηκαν τὰ ἀγαθὰ τῆς παιδείας, μὲ τὰ ὁποῖα προετοίμασαν τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν Ἐπανάσταση. Ἐκεῖ ὀφείλεται ὁ «φωτισμὸς τοῦ Ἔθνους», ποὺ ἀφετηρία ἔχει τὰ πρῶτα σχολεῖα καὶ κορυφώνεται μὲ τὶς μεγάλες σχολές, ποὺ εἴτε σχολαρχοῦνται ἀπὸ συντηρητικοὺς εἴτε ἀπὸ νεωτεριστές, τὰ ἀποτελέσματα εἶναι πάντοτε ἐπωφελῆ γιὰ τὸ Ἔθνος. Ἠπειρῶτες εἶναι οἱ δύο ἄκρως ἀντίθετοι πρωτοπόροι τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, οἱ Νεόφυτος Δούκας καὶ Ἰωάννης Βιλλαρᾶς. Ὁ πρῶτος κράτιστος φιλόλογος, ἐκφράζει τὸ συντηρητικὸ πνεῦμα στὴν ἀπώτερη ἀκρότητα, ὁ δεύτερος στὸ ἔπακρο μεταρρυθμιστής. Καὶ οἱ δυὸ τέλειοι πατριῶτες, ἀλλὰ ὁ καθένας δίνει τὴ μάχη ἀπὸ τὴ δική του σκοπιά. Ὁ Βιλλαρᾶς βλέπει εὐρύτερα τὸ φωτισμὸ τοῦ Ἔθνους. Στοὺς κοινοὺς ἀγῶνες γιὰ τὴ γλωσσοεκπαιδευτικὴ ἀναγέννηση καὶ τὸ γενικώτερο συγχρονισμὸ τῆς παιδείας προσθέτει καὶ τὴ λύρα του. Καὶ ἡ ποίησή του δὲν εἶναι παιχνίδισμα ξεγνοιασιᾶς, ἀμεριμνησίας, οὔτε χαριεντισμοὶ γιὰ τέρψη τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας, ἀλλὰ φροντίδα καὶ πάθος γιὰ τὴν ἀνύψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης καὶ τὴ διαπαιδαγώγηση τῆς νέας γενεᾶς. Εἶναι ἀληθινὰ ὁ πιὸ ἄξιος Πρόδρομος[24] παρὰ τὶς ὑπερβολές του στὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Μ' αὐτὴ τὴν ἀντιφατική, πολλὲς φορές, ἀλλὰ καὶ τόσο γόνιμη καὶ ἀποδο-

---

23) Θ. ΒΕΛΛΙΑΝΙΤΗ, «Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος» (1923), σ. 321.

24) Πρβλ. Λ. Ι. ΒΡΑΝΟΥΣΗ, Οἱ Πρόδρομοι (1770—1820), «Βασικὴ Βιβλιοθήκη», 11, Ἀθῆναι 1955, σ. 1.

τικὴ πάλη, τὰ σχολεῖα τῆς Ἠπείρου[25] ἐγαλούχησαν κι ἀνέδειξαν ἔξοχες φυσιογνωμίες, ἤδη ἀπὸ τοὺς πρώτους χρόνους, ὡς ὁ Ζῶτος Τσιγαρᾶς, ὁ Ἀπόστολος Τσιγαρᾶς, ὁ Θεόφιλος Καμπανίας, ὁ Ματθαῖος Μυρέων, ὁ Μελέτιος Ἀθηνῶν, ὁ Γρηγόριος Παλιουρίτης, ὁ Λάμπρος Φωτιάδης, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, ὁ Χριστόφορος Φιλητᾶς, ὁ Γεώργιος Γεννάδιος, ὁ Ἀναστάσιος Σακελλαρίου, ὁ Ἡρακλῆς Βασιάδης κ.ἄ.π., ποὺ ὑπῆρξαν οἱ σκαπανεῖς τοῦ Ἠπειρωτικοῦ καὶ τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο πνευματικὸ κλῖμα τῆς Ἠπείρου ἐμπνεύσθηκαν ὁ μὲν Ἕλλην ὁ Ἀνώνυμος τὴν «Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν ἤτοι Λόγον περὶ Ἐλευθερίας». ὁ δὲ Ἰωάννης Κωλέττης τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ποὺ ὁλόκληρο αἰῶνα φτέρωνε τὶς ἐλπίδες τῶν ἀλυτρώτων Ἑλλήνων.

Κατὰ συνέπεια ἀλάθευτα ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης γνωματεύει: «...πρόλογος τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἶναι τὰ περὰ τὰ τέλη τῆς παρελθούσης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος γενόμενα ἐν Ἠπείρῳ»[26].

---

25) Πέρα ἀπὸ ὅσους μνημονεύθηκαν γιὰ τὴν παιδεία τῆς Ἠπείρου ἔχουν γράψει πάμπολλοι σ' αὐτοτελῆ βιβλία ἢ σὲ περιοδικὰ καὶ ἐφημερίδες. Ἐνδεικτικὰ σημειώνονται καὶ τὰ ἑξῆς: Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Β', 1857, σ. 275—284. ΜΑΤΘΑΙΟΥ ΠΑΡΑΝΙΚΑ, Σχεδίασμα κλπ., Κωνσταντινούπολις 1867, σ. 61—81. Β. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις μετὰ τὴν ἅλωσιν κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ οἰκουμ. πατριαρχείου, ΕΕΒΣ, ΙΓ', 1937, σ. 147—148. ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ» ΙΓ', 1916, σ. 273—317. ΧΡ. ΣΟΥΛΗ, Περὶ τῆς ἐν Ἠπείρῳ ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι σήμερον, «Πανελ. Λευκ. Ἑκατ.», Ε', 1930, σ. 102—107. Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ, Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις (1648—1821), Ἀθήνα 1930. Π. ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΥ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας. Εἰσαγωγὴ - ἐπιμέλεια Κ. Δ. ΔΗΜΑΡΑ, Ἰωάννινα 1960. ΑΧ. Γ. ΛΑΖΑΡΟΥ, Γλυκοχάραμα Νεοελληνικῆς Παιδείας. Πειραιεὺς 1965.

26) Α. ΒΑΛΑΩΡΙΤΟΥ, Μνημόσυνο.

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΕΤΤΗ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

IX ΟΙ ΑΣΩΠΙΟΣ ΚΑΙ ΦΙΛΗΤΑΣ

Στὴν Ἑλληνικὴ Σχολὴ Τεργέστης

«Τὸ ἔθνος ἡμῶν καίτοι φιλότιμον, καίτοι φιλομαθὲς καθ' ὑπερβολήν, παρ' ἀξίαν ὅμως πάσχει, καὶ τί πάσχει; τὸ δεινότερον τῶν ἀρρωστημάτων, τὴν ἀμάθειαν...».

Κ. ΑΣΩΠΙΟΣ

«Δὲν μὲ παρακινεῖ κανὲν προσωπικὸν διάφορον... ἐπιθυμῶ, καθὼς σύ, ἀγαπητέ μου Ἀσώπιε, τὴν δόξαν τῆς πατρίδος...».

Χ. ΦΙΛΗΤΑΣ

Οἱ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος (1790—1872) καὶ Χριστόφορος Φιλητᾶς (1787—1867), ἡ κλεινὴ δυάδα τῶν συχωριανῶν (ἀπὸ τὸ Γραμμένο τῶν Γιαννίνων), στενῶν φίλων καὶ συμμαθητῶν ὑπὸ τὸν Ψαλίδα, σοφῶν δὲ Διδασκάλων τοῦ Γένους καὶ ἐπιφανῶν σκαπανέων τοῦ Διαφωτισμοῦ, ποὺ διέπρεψαν κυρίως σὰν πρῶτοι καθηγητὲς τῶν Πανεπιστημίων τῆς Νεώτερης Ἑλλάδος (Ἰονίου καὶ Ἀθηναϊκοῦ), ἐγκαινίασαν τὸ λαμπρὸ διδασκαλικό τους στάδιο στὴ Σχολὴ τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης, ὅπου δίδαξαν, καλεσμένοι ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς, τρία συναπτὰ χρόνια ὁ πρῶτος (1815—1818) καὶ ἕνα μόνο (1818—1819) ὁ δεύτερος. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ μικρὴ περίοδο τῆς ζωῆς καὶ διδακτικῆς τους δράσης, καθόλου ἢ ἐλάχιστα γνωστῆς[1], γιατί ἀποτελεῖ, καθὼς θὰ ἰδοῦμε, ἀποφασιστικὴ καμπὴ στὴν παραπέρα τῶν δύο Διοσκούρων τοῦ Διαφωτισμοῦ ἐξέλιξη, θὰ πασχίσουμε εὐθὺς ἀμέσως νὰ φωτίσουμε μὲ βάση τὶς ὅσες μέχρι στιγμῆς δυνηθήκαμε νὰ συνάξουμε σχετικὲς εἰδήσεις. Ἐνδιαφέρει μ' ἄλλα λόγια νὰ μάθουμε, πῶς ἔφθασαν ἐκεῖ ὁ ἕνας κοντὰ τὸν ἄλλον οἱ δυὸ φίλοι, τί τοὺς ἔσπρωξε νὰ γίνουν δασκάλοι, πῶς δούλεψαν στὸ σχολειό τους, ποιὰ τὰ πέρα ἀπ' τὸ κύριο ἔργο τους πνευματικὰ καὶ λοιπὰ διαφέροντα, οἱ δυσκολίες ποὺ συνάντησαν, ποιὰ τέλος γεγονότα καὶ ἀποφάσεις τους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπηρέασαν σοβαρὰ τὰ μελλοντικὰ κινήματά τους.

---

1) Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρω ὅτι τὰ σχετικὰ περὶ Ἀσωπίου ἄρθρα τῶν ἐν χρήσει λεξικῶν καὶ τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅλως ἀσύστατα. Ἀλλὰ καὶ οἱ Βρεττὸς (Ν.Φ. Β΄ σελ. 242), Παρανίκας (Σχεδίασμα κ.λ. σελ. 126) καὶ Γούδας (Βίοι Παράλ. Β΄ σελ. 226), πολὺ λίγες καὶ συχνὰ ἀνακριβεῖς πληροφορίες παρέχουν. Τέλος ὁ Λάμπρος ἀναγράφει τὴν εἴδηση (Ν.Ε. Στ΄ σελ. 67—8) ὅτι «ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου ὑπογραμματέως τῆς Ἑλλ. Κοινότητος Τεργέστης Μαργ. Κωνσταντινίδου» εἶχε συνταχθῆ καὶ ἐπρόκειτο νὰ ἰδῆ τὸ φῶς (1908) ἀπὸ τὶς στῆλες τῆς ἕλλην. ἐφημερίδος Τεργέστης «Νέα Ἡμέρα» Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου Τεργέστης. Ἂν τελικὰ δημοσιεύτηκε καὶ τὶ σχετικὸ ἀναφέρει ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν γνωρίζω.

1. Ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα Τεργέστης κι' ἡ Σχολή της

Ἡ πολυάριθμη καὶ ἀνθοῦσα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐκεῖ παραμονῆς καὶ δράσης τῶν δύο Ἠπειρωτῶν Δασκάλων Γραικικὴ Κοινότητα τῆς Τεργέστης συστήθηκε περὶ τὰ μέσα τῆς ΙΗ΄ ἑκατονταετηρίδος ἀπὸ τοὺς πρώτους δὲ οἰκιστάς της, ἕβδομη μάλιστα στὴ σειρά, καθὼς σὲ σχετικὸ σημείωμά του ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ Φιλητᾶς (Δ.Ι. Ε.Ε. τόμ. Ε΄ σελ. 370—6), ὑπῆρξε ὁ Ἀναστάσιος Νάκος ἀπὸ τὰ περίχωρα τῶν Γιαννίνων, ὁ ὁποῖος ἐγκατασταθείς ἐκεῖ περὶ τὸ 1748 «ἤνοιξε καποτάδικον καὶ πρῶτος αὐτὸς ἔφερε εἰς τὴν Τεργέστην τὴν τέχνην ταύτην». Εὐθὺς μὲ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν πόλη αὐτὴ οἱ Ἕλληνες κατώρθωσαν, μεσιτεύοντος στὴν Αὐτοκράτειρα Μαρία Θηρεσία τῆς Αὐστρίας τοῦ εἰς Βιέννην διαμένοντος Χίου Δεσπότη τοῦ Βελιγραδίου Δανιὴλ Σφογγαρᾶ, νὰ λάβουν ἀρκετὰ προνόμια καθὼς καὶ τὴν ἄδεια νὰ κτίσουν ναὸ («Αγιος Σπυρίδων), ποὺ περατώθηκε ἡ οἰκοδομή του τὸ 1755. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἀρχίζει νὰ συρρέη καὶ ἐγκαθίσταται προοδευτικὰ στὴν πόλη ἱκανὸς ἀριθμὸς ὁμογενῶν ἀπὸ τὴν Τουρκοκρατουμένη ἰδίως Ἑλλάδα, μετεχόμενων κατὰ τὸ πλεῖστον τὸ ἐμπόριο. «Ἦλθεν ἔπειτα ἀπὸ Μεσσήναν, γράφει στὸ ἴδιο σημείωμα ὁ Φιλητᾶς, ὁ Ἀντώνιος Παππᾶς ἐξ Ἰωαννίνων πλούσιος καὶ ἐστάθη ὁ πρῶτος κόνσολας Ρῶσσος». Ἀρκετὲς ἐπίσης οἰκογένειες κατέφυγαν στὴν Τεργέστη ἀπὸ τὸ Μοριὰ μὲ τὰ Ὀρλωφικὰ κι' ἄλλοι ἀπ' ἄλλες περιοχὲς Σμυρνιοί, Κρῆτες, «τοὺς ὁποίους ἐδέχθη τὸ γένος καὶ καθοδήγησεν εἰς φιλεργίαν».

Τὸ 1782 ἐπέτυχαν οἱ Γραικοὶ τῆς Τεργέστης τὴν ἄδεια νὰ χτίσουν καὶ νέες ἐκκλησίες τὴν Ἁϊ - Τριάδα καὶ Ἁϊ - Νικόλαο καὶ ἡ ἀποικία τους ἔκτοτε ὅλο αὔξαινε καὶ πρόκοβε[2]. «Παρατηρημένον εἶναι, γράφει σὲ κατοπινὴ (20-5-1817) ἐνδιαφέρουσα ἀπὸ τὴν πόλη αὐτὴ ἀνταπόκριση ὁ Λόγιος Ἑρμῆς (σελ. 337—40), ὅτι οἱ ἀπανταχοῦ γῆς, ἐκ διαφόρων λόγων σκορπιζόμενοι Γραικοί, ἀφοῦ συναχθῶσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀρκετοί, ὥστε νὰ συνιστῶσιν ὁλόκληρον σῶμα, ἔχουν προνόμια καὶ ὄνομα ὁλοκλήρου γένους, δύο πράγματα μάλιστα ἐπιμελοῦνται, τὰ ἑξῆς: α΄ ἵνα διαφυλάξωσιν ἀπαρασάλευτα τὰ δόγματα τῆς ἱερᾶς πίστεώς των, προπάντων φροντίζουσι νὰ λάβωσι τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὸ ἐκεῖ κράτος διὰ νὰ κτίσωσι ναόν, ἔνθα συναγόμενοι νὰ λατρεύωσι τὸν θεὸν εἰς τὴν γλῶσσάν των καὶ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν αὐτῶν ἔθος καὶ ἀφοῦ τελειώσωσι τοῦτο δεύτερον ἔργον φροντίζουσι τὴν σύστασιν σχολείου, ἵνα διδάσκωσι τοὺς υἱούς των, ὡς δύνανται, τὴν προγονικὴν αὐτῶν γλῶσσαν. Οἱ ἐκ Τεργέστης κάτοικοι, συρρεύσαντες πολλαχόθεν χάριν τῆς ἐμπορείας δὲν διέφεραν εἰς ταῦτα ἀπὸ τοὺς ἀλλαχοῦ μετοικισθέντας ὁμογενεῖς. Μόλις ἐτελείωσαν τὴν κτίσιν τοῦ θείου ναοῦ τοῦ προστάτου αὐτῶν Ἁγίου Νικολάου κατὰ τὸ 1786 ἔτος καὶ εὐθὺς ἔστρεψαν τὰς φροντίδας των εἰς σχολείου ἀνέγερσιν. Ἀναλόγως λοιπὸν μὲ τὴν τότε κατάστασίν των ἐσύστησαν σχολεῖον μὲ δύο διδασκάλους, τὸν μὲν γραμματιστὴν διδάσκοντα τὴν ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης, τὸν δὲ διὰ τὴν παλαιὰν Ἑλληνικήν, οἵτινες ἐκρέμαντο ἀμέσως ἀπὸ τοὺς ἐξάρχους τοῦ γένους· καὶ οὕτως ἐξηκολούθουν ὡς ἠδύναντο. Ὅταν ἔπειτα διωρίσθησαν ἰδιαίτεροι ἐπιστάται εἰς τὰ σχολεῖα ταῦτα, ἱκανοὶ καὶ εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκάλων καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν διοργανισμὸν νὰ ἐπιμελοῦνται, ἄρχισαν νὰ λαμβάνωσι καλλιωτέραν μορφήν. Ἔκτοτε λοιπὸν ἀδιακόπως, ἀκολουθοῦντα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, τὰ σχολεῖα ταῦτα, ὠφέλησαν τὴν Ἑλληνικὴν νεολαίαν, ὅσον τὸ ἐ

---

2) Περισσότερα περὶ τῆς Ἑλλην. Κοινότητος Τεργέστης πρβλ. Μαργαρίτη Κωνσταντινίδη μακρὰ σχετικὴ μελέτη εἰς ἐφημερίδα «Νέα Ἡμέρα» Τεργέστης (τὴ μνημονεύει ὅ.π. ὁ ἴδιος Λάμπρος).

συγχωροῦσαν καὶ αἱ καθόλου περιστάσεις τῶν τότε καιρῶν, καί αἱ μερικαὶ δυνάμεις τῶν Γραικῶν».

Ἀναφερόμενη σὲ συνέχεια ἡ ἴδια ἀνταπόκριση στὴν κατὰ τὸ 1813 «παμψηφεὶ καὶ εἰς πλήρη γενικὴν συνέλευσιν» ἐκλογὴ τοῦ νέου ἐπιστάτη τῶν Σχολείων λογιωτάτου κυρίου Προκοπίου Καρτσιώτη καὶ τὶς δραστηριότητές του, ἐπιλέγει: «αὐξήσας (οὗτος) τὸν ἀξιέπαινον ζῆλον καὶ τοὺς κόπους του, ὄχι μόνον τῶν παραδόσεων τὰς παστάδας μικρὰς πλέον γενομένας διὰ τὴν πληθὺν τῶν νέων καὶ ἐπικινδύνους εἰς τὴν ὑγείαν τῶν τε διδασκόντων καί διδασκομένων, ἐπλάτυνε, ἀλλὰ καὶ περὶ βιβλίων ἀναγκαίων ἐφρόντισε, καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν διδασκάλων αὔξησε καὶ εἴ τι ἐδύνατο νὰ κατορθώσῃ πρὸς μεταρύθμισιν τῶν αὐτῶν σχολείων, δὲν παραμέλησε. Διὰ ταῦτα πάντα ὄχι μόνον ὅλοι οἱ ὁμογενεῖς εὐγνωμονοῦσι πρὸς αὐτὸν καὶ ὁμολογοῦσι χάριτες διὰ τὴν περὶ τῆς προκοπῆς τῶν ἰδίων τέκνων φροντίδα του· ἀλλὰ καὶ ἡ ὑψηλὴ διοίκησις πληροφορηθεῖσα δι' αὐθεντικῆς εἰδήσεως τὸν μέγαν αὐτοῦ ζῆλον καὶ τὴν ἄοκνον προθυμίαν ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, ἠξίωσε νὰ γράψῃ εἰς τὸν ἐνταῦθα ἐπιμελητὴν καὶ ἔφορον τῶν μὴ δυτικο - ρωμαϊκῶν φροντιστηρίων, ἵνα τοῦ φανερώσῃ ὅτι τὸ τοιοῦτον τὴν τέρπει μεγάλως· καί ὄντως κατὰ τὴν ὑψηλὴν ταύτην ἀντιγραφὴν σημειωμένην τὴν 29 Ἀπριλ. ἀρ. 7474 τὸν ἐφανέρωσε διὰ γράμματος ὁ ἐνταῦθα ἐπιμελητὴς τὰ περὶ αὐτοῦ χρηστὰ καὶ φίλα φρονήματα τῆς ὑψηλῆς διοικήσεως, ὑποσυνάπτων ἀκόμη, ὅτι ἡ αὐτὴ ὑψηλὴ διοίκησις δὲν θέλει ἀναιρεῖ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκλογὰς τῶν διδασκάλων, ἐννοουμένου πάντοτε ὅτι ἔχουσιν οἱ ἐκλεγόμενοι, ὅσα κατὰ τὸ ἡγεμονικὸν πρόσταγμα, ἀπαιτοῦνται διὰ τοιοῦτον ἐπάγγελμα».

Τὸ πρῶτο, καθὼς παραπάνω εἴδαμε, σχολεῖο τῆς Κοινότητος μὲ τμῆμα κατώτερο τῶν κοινῶν γραμμάτων καὶ τμῆμα ἀνώτερο Ἑλληνικό, λειτούργησε ἀπὸ τὸ 1786 ἔτος. Ὡς τὴν ἐποχὴ ὅμως ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, τὴν ἀνάληψη δηλ. τῆς διευθύνσεώς του ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο, οἱ εἰδήσεις γιὰ τὴ λειτουργία του, τοῦ Ἑλληνικοῦ ἰδίως, εἶναι πενιχρὲς καὶ μᾶλλον δὲν φαίνεται κανονικὴ γιὰ πολλοὺς καὶ διάφορους λόγους, σπουδαιότερος ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἦταν ἡ ἔλλειψις καταλλήλου καὶ ἱκανοῦ Δασκάλου. Ὁ Παρανίκας ἀναφέρει στὸ Σχεδίασμά του (σελ. 136) ὅτι τὸ 1803 «προΐστατο τῆς Σχολῆς ὁ Μακεδὼν Βασίλειος Παπᾶ Εὐθυμίου συγγραφεὺς τῆς γνωστῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», ὁ δὲ Λάμπρος (Ν.Ε. VI σελ. 71) φέρει ὡς δάσκαλό της τὸ 1806 τὸν Εὐθ. Φίλανδρον.

Τὸ 1813 ἐξελέγη, καθὼς εἴδαμε, ἐπιστάτης τῶν Σχολείων τῆς Γραικικῆς Κοινότητος Τεργέστης ὁ Προκ. Καρτσιώτης Πελοποννήσιος (ὁ θεῖος του «φιλογενὴς καὶ φιλόμουσος Δημ. Καρτσιώτης ἦλθεν τὸ 1775 εἰς Τεργέστην ἀπὸ Σμύρνην ὡς ἀζέντης πλουσίου πραγματευτοῦ»), ὁ ὁποῖος ἀνέπτυξε ἐξαιρετικὴ δραστηριότητα περί τὴν ὀργάνωση καὶ κανονικὴ λειτουργία τῶν Σχολείων κατώτερου καὶ ἀνώτερου. Αὐτὸς ἐκάλεσε τὸ 1815, ἐκτιμήσας τὸ ἦθος καὶ τὶς ἄλλες ἀρετές, τὸν ἤδη ἀπὸ τὸ προηγούμενο ἔτος στὴν Τεργέστη εὑρισκόμενο καὶ ὡς οἰκοδιδάσκαλο ἐργαζόμενο Ἀσώπιο καὶ τοῦ ἀνέθεσε τὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ της Σχολείου. Ἂς σημειωθῆ πὼς ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Κοινότης τῶν Τεργεσταίων Γραικῶν σύμφωνα μὲ ἄλλη σύγκαιρη σχεδὸν μὲ τὴν προηγούμενη (28-4-1817) καὶ στὸν ἴδιο τόμο τοῦ Λογ. Ἑρμοῦ δημοσιευόμενη ἀνταπόκριση (σελ. 340—2) ἀναφερόμενη στὴ σημερινὴ κατάσταση τῶν Σχολείων τῶν ἐν Τεργέστη Γραικῶν, συντηρεῖ τέσσερα σχολεῖα μὲ ἑφτὰ συνολικὰ δασκάλους, ἤτοι: Σχολεῖον πρῶτον στοιχειωτικὸν ὑπὸ τὸν διδάσκαλον κύριον Λουκᾶν Παυλίδην. Εἰς αὐτὸ διδάσκονται τὰ πρῶτα στοιχεῖα τῆς Γραικικῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας. Σχολεῖον δεύτερον ὑπὸ τὸν διδάσκαλον κύριον Ἰωάννην Πετριτσιώλην. Εἰς αὐτὸ τελειοποιοῦνται τὰ μαθήματα τοῦ πρώτου· προσέτι δὲ διδάσκονται τὰ στοιχεῖα τῆς Ἰταλικῆς ἀναγνώσεως καὶ γραφῆς καὶ τῶν λογαριασμῶν. Σχολεῖον τρίτον ὑπὸ τὸν κύριον Σπυρίδωνα Πρέβετον.

Εἰς αὐτὸ διδάσκονται τὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς καὶ γίνεται μικρὰ μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Γραικικόν· μετὰ μεσημβρίαν δὲ στοιχεῖα τῆς Ἰταλικῆς Γραμματικῆς καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς.

Σχολεῖον τέταρτον ὑπὸ τὸν διδάσκαλον Κ. Ἀσώπιον. Εἰς αὐτὸ διδάσκονται τὸ Συντακτικὸν καὶ Ἀναλυτικὸν μέρος τῆς Ἑλληνικῆς Γραμματικῆς, ἔτι δὲ ἡ τελείωσις τοῦ Ὀρθογραφικοῦ καὶ Τεχνολογικοῦ· καὶ μεταφράζονται ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ εἰς τὸ Γραικικὸν οἱ κλασσικοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς· τῆς ὥρας μεταφράζεται ὁ Ἡρόδοτος. Ἐπειδὴ δὲ τῆς ὥρας εἶναι ἀδύνατον νὰ γένῃ χωριστὴ παράδοσις Μυθολογίας, Ἱστορίας καί Γεωγραφίας, διὰ τοῦτο προσπαθεῖται ὅσον τὸ δυνατὸν νὰ ἀναπτύσσωνται εἰς αὐτὴν τὴν παράδοσιν τὰ ἀπαντώμενα ἐξ αὐτῶν· ἔτι δὲ καὶ νὰ προσαρμόζωνται ἐπὶ τὸ ἠθικὸν καὶ τὸ χρήσιμον εἰς τὸν βίον κατὰ τὸ δυνατὸν τὰ μαθήματα. Τρεῖς ἄλλες ἡμέρες τῆς ἑβδομάδος, συνεχίζει ἡ πολὺ διαφωτιστικὴ ἀνταπόκρισις, τῆς ὁποίας συντάκτης εἶναι μᾶλλον αὐτὸς ὁ Ἀσώπιος, ἐξετάζει τοὺς μαθητὰς τῶν τριῶν ἄλλων σχολείων εἰς τὰ παρελθόντα μαθήματα ὁ κύριος Ἐπιστάτης τῶν σχολείων, κατὰ Σάββατον δὲ γίνεται ἡ ἐξέτασις καὶ ἡ ἐπανάληψις τοῦδε τοῦ Σχολείου· καὶ ταῦτα μὲν τὴν αὐγήν· μετὰ δὲ τὴν μεσημβρίαν ἐξετάζεται παρὰ τοῦ διδασκάλου πραγματεία περὶ καθηκόντων ἀναγομένων (;) εἰς καθήκοντα τῆς Τιμιότητος τῆς Ἀρετῆς... Πολιτικοῦ· δὶς δὲ τοῦ μηνὸς ἕκαστος τῶν μαθητῶν... μικρὰ δοκίμια ἐδικῆς του συνθέσεως, τὰ ὁποῖα διορθώνει ὁ διδάσκαλος· καὶ κατὰ τὰ συνθήματα, κατά τε τὴν διαγωγὴν καὶ ἐπιμέλειαν τῶν μαθημάτων εἰς ὅλον τὸ παρελθὸν ἥμισυ τοῦ μηνὸς διανέμονται τυπωμένα γραμμάτια (;) ἔχοντα ἐπιγραφήν, Κακῶς, Μετρίως, Καλῶς, Ἄριστα, ἀναγραφομένου τοῦ ὀνόματος τοῦ μαθητοῦ καὶ ὑποσημειουμένου τοῦ διδασκάλου· τὸ τοιοῦτον γίνεται (;) καὶ εἰς τὰ τρία ἄλλα σχολεῖα.

Πᾶσαν Πέμπτην ὁ Αἰδεσιμολογιώτατος Ἀναστάσιος Οἰκονόμους Ἀμπελακίων τῆς Θεσσαλίας καὶ ἐφημέριος τῆς ἐκκλησίας τῶν Γραικῶν, ἐξηγεῖ εἰς ὅλων τῶν σχολείων τοὺς μαθητὰς τὴν ἱερὰν κατήχησιν· ὁ δὲ κύριος Πρέβετος πᾶσαν Κυριακὴν μετὰ τὴν λειτουργίαν ἐξηγεῖ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ ἀναγνωσθὲν εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπὸ ὅλων τῶν σχολείων τοὺς μαθητὰς νέοι δέκα ἓξ τὸν ἀριθμὸν σπουδάζωσι τὴν ζωγραφικὴν ὑπὸ τὸν ὁμογενῆ μας κύριον Ἰωάννην Τρυγόνην· δέκα δὲ σχεδὸν ἄλλοι σπουδάζουσι τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν ὑπὸ τὸν διδάσκαλον κύριον Ἰωσὴφ Ἀντμάννον».

2. Ὁ Ἀσώπιος στὴν Τεργέστη

Ἂς δοῦμε τώρα πῶς ὁ Ἀσώπιος ἔφθασε στὴν Τεργέστη, γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐν γένει ἐκεῖ δράση του ἰδίως κατὰ τὴν τριετία τῆς ἀπ' αὐτὸν διεύθυνσης τῆς ἀνώτερης Σχολῆς της, τοῦ Ἑλληνομουσείου της.

Σύντομο ἰδιόγραφο σημείωμα τοῦ Ἀσωπίου γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἀποδημίας του στὴν Ἑσπερία, ποὺ ἦρθε τελευταῖα σὲ φῶς (Περ. Ἑλληνικὰ ΣΤ΄ σελ. 166—178) ἀναφέρει: «Ἐκινήσαμε, λέγει ἐκεῖ ὁ Ἀσώπιος, ἀπὸ Ἰωάννινα διὰ Νεάπολιν σπουδῆς ἕνεκα τῆς ἰατρικῆς μετὰ Χρ. Φιλητᾶ, Χ΄΄δήμου καὶ Ἰωακείμ Κυπρίου τὸ 1812 Αὐγούστου 13». Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες ἔφθασε στὶς 12)9 στὴν Ἰταλία μόνο μὲ τὸν Φιλητᾶ — οἱ ἄλλοι ἔμειναν ἄγνωστο γιατὶ στὴν Κέρκυρα— «ὅλοι ἡμίγυμνοι ἀπὸ τὴν ταλαιπωρίαν, τὴν ἀϋπνίαν καὶ τὶς μεγαλύτεραις θαλασσοταραχαῖς καὶ βροχαῖς ὅπου ἐδοκιμάσαμεν».

Στὴν Ἰταλία ἔμεινε τότε ὁ Ἀσώπιος ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1812 ἕως τὸ Γενάρη τοῦ 1813, ποὺ ἡ κατάσταση τῆς ὑγείας του τὸν ἀνάγκασε νὰ γυρίσῃ πίσω στὴν Κέρκυρα. Ὅμως μέσα στὸν ἴδιο χρόνο ξαναφεύγει πίσω στὴν Ἰταλία ὅπου καὶ θὰ μείνῃ τὴ φορὰ αὐτὴ πέντε περίπου συναπτὰ χρόνια. Τὰ δύο πρῶτα χρόνια (1813

—4) τῆς στὴ χώρα αὐτὴ διαμονῆς του, ὅπως ὁ ἴδιος σὲ γράμμα του (6-11-1814) ἀπὸ τὴν Τεργέστη πρὸς τὸν στὰ Γιάννινα Δάσκαλό του Ψαλίδα γράφει, τριγύριζε ἀπὸ τὶς διάφορες ἰταλικὲς πόλεις «ἄρρωστος, ἄπολις, ἀνέστιος καὶ ἀπρόκοπος» γιὰ νὰ καταλήξη τέλη ἴσως τοῦ 1814 στὴν Τεργέστη οἰκοδιδάσκαλος στὸ σπίτι τοῦ Ζαγορίσιου ἐμπορευόμενου Χριστόδουλου Μαρίνογλου (τοῦ μάθαινε τὸ παιδί του Γεώργιο Ἑλληνικά, ὅπως σὲ ὑστερόγραφο τοῦ ἴδιου παραπάνω πρὸς Ψαλίδα γράμματός του σημειώνει αὐτὸς ὁ Μαρίνογλου).

Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ὁ Ψαλίδας εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸ διορισμὸ τοῦ Ἀσωπίου στὴ Σχολὴ τῆς Ἑλλ. Κοινότητος Τεργέστης, τὴ διεύθυνση τῆς ὁποίας ἀνέλαβε ἀπὸ τὸν ἑπόμενο μετὰ τὴν ἐκεῖ ἄφιξή του χρόνο (1815) καὶ στὴν ὁποία ἐδίδαξε τρία συνεχῆ, καθὼς εἴπαμε, ἔτη, ὥς δηλ. τὰ μέσα τοῦ 1818, ποὺ ἀνεχώρησε μὲ παρακέντες καὶ ἔξοδα τοῦ μεγάλου Ἄγγλου φιλέλληνα Γκίλφορδ γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς στὴ Γερμανία. Ἀπὸ τὶς πρῶτες κιόλας μέρες τῆς ὑπηρεσίας του στὴ Σχολὴ ὁ Ἀσώπιος γνωρίζεται κι' ἔρχεται σὲ στενὴ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐκεῖ ἐγκατεστημένον ἔμπορο Ἰάκωβο Ρώτα «φιλόπατριν καὶ λόγιον Κεῖον», πιστότατον δὲ καί πολύτιμον τοῦ Κοραῆ φίλο, «ἀποτελοῦντα σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς διοικούσης τὰ πράγματα τῆς Ἑλλ. Κοινότητος Τεργέστης καὶ ἔχοντος ἐνεργὸν μέρος καὶ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἐκεῖ ἀκμάζοντος ἑλληνικοῦ Σχολείου» (Ἑλληνικ. ὅπ. σελ. 57). Ὁ Ρώτας φωτισμένος πραματευτὴς «ἕνας ὁλοκληρωμένος καὶ ἀντιπροσωπευτικὸς τύπος μιᾶς γενιᾶς δραστηρίων βιοπαλαιστῶν τῆς διασπορᾶς, ποὺ μὲ τὴ φιλομουσία, τὴν πνευματικότητα καὶ τὸν πατριωτισμό τους στάθηκαν οἱ ἀφανεῖς συντελεστὲς τῆς προεπαναστατικῆς ἀναγέννησης, ποὺ ὁδήγησε στὴν ἐθνεγερσία καὶ στὴν ἀπελευθέρωση», θὰ βρεθῆ ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ τῆς γνωριμίας τους στὸ πλευρὸ τοῦ Ἀσωπίου, θαυμαστὴ ἐπίσης τοῦ Κοραῆ καί θὰ συμπαρασταθῆ ὁλοδύναμα στὸ ἔργο του. Στὰ συχνὰ πρὸς Κοραῆ γράμματά του ὁ Ρώτας δὲν θὰ παραλείπη στὸ ἐξῆς ν' ἀναφέρεται καὶ στὸν Ἠπειρώτη Ἀρχιδιδάσκαλο τῆς Ἑλλ. Σχολῆς τῶν Τεργεσταίων Γραικῶν, ἐπαινώντας τὶς ἀρετὲς καὶ τὸ ἔργο του καὶ συνιστώντας τον ἔκθυμα στὴν εὔνοιά του. Σὲ ἐνδιαφέρουσα ἐν τούτοις πρὸς τὸ Λόγιο Ἑρμῆ τῆς Βιέννης ἐκ Τεργέστης ἀνταπόκριση μὲ τὴν εὐκαιρία τῶν ἐκεῖ γενομένων μεταξὺ 30)4 καὶ 6)5)1817 ἐξετάσεων τῶν μαθητῶν τῶν Σχολῶν της καθὼς καὶ στὴ σὲ συνέχειά της δημοσιευόμενη σχετικὴ ὁμιλία τοῦ Ἀσωπίου (Λογ. Ἑρμ. 1817 σελ. 342—369), ἐκθέτονται μὲ σαφήνεια τὰ τῆς Σχολῆς καὶ τοῦ συντελεσθέντος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους ἔργου καί διαγράφονται οἱ σκοποὶ καὶ ἐπιδιώξεις τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, προτείνονται δὲ μέσα καὶ τρόποι γιὰ τὴν ἐπίτευξή τους.

«Ἡ 30)18 Ἀπριλίου, γράφει ἡ εἴδηση, καθ' ἣν ἡμέραν ἑωρτάζετο ἡ Μεσοπεντηκοστή, εἶναι ἡ πρώτη ἡμέρα τῶν ἀνακρίσεων. Εἰς εὐρύχωρον λοιπὸν παστάδα τοῦ Σχολείου, ἔνθα ἦτον κατασκευασμένον εἶδος μικροῦ ναοῦ, στολισμένου μέ διάφορα ἄνθη, εἰς τὸ μέσον τοῦ ὁποίου ἦτον ἡ προτομὴ τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ εἰκόνισμα το βασιλέως Φραγκίσκου Α', ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῆς ὑψηλῆς διοικήσεως γενικοῦ Ἐφόρου τῶν Φροντιστηρίων τῆς Τεργέστης τῶν μὴ δυτικο - ρωμαϊκῶν, τῶν τιμίων Ἐπιτρόπων, πολλῶν ἐγκρίτων τοῦ γένους, τῶν ἱερέων, τῶν διδασκάλων καὶ πολλῶν ἄλλων ὁμογενῶν, ἀναβάντων ἐπάνω μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς Ἐκκλησίας ἔγιναν τὴν πρώτην ταύτην ἡμέραν τὰ ἀκόλουθα...». Τὴν τελετὴ ἄνοιξε πρῶτος ὁ Ἐπιστάτης τῶν Σχολείων Προκ. Καρτσιώτης (ἕνα εἶδος σχολ. Ἐφόρου μὲ εὐρύτατες δικαιοδοσίες) μὲ σύντομη ὁμιλία του, τὴν ὁποία τὸ περιοδικὸ καταχωρεῖ ἀμέσως μετὰ τὴ γενικὴ περιγραφὴ τῆς τελετῆς, μετὰ τὴν ὁποία ὡμίλησε ὁ ἴδιος ὁ Ἀσώπιος, διαβάστηκε ἡ σημερινὴ κατάσταση τῶν σχολείων τῶν ἐν Τεργέστη Γραικῶν καὶ ἐκφωνήθηκαν καὶ ἄλλοι λόγοι ἑλληνικοί, ἰταλικοὶ καὶ γερμανικοί, ποὺ δὲν δημοσιεύονται. Τέλος διαβάστηκαν οἱ κατάλογοι τῶν μαθητῶν καὶ τῶν τεσσάρων

σχολείων «ἔνθα ἦτον σημειωμένον τὸ προτέρημα καὶ ἐλάττωμα ἑκάστου, ἡ διαγωγή του εἰς ὅλον τὸ παρελθὸν ἔτος, ἡ ἐν τῷ σχολείῳ διατριβή του καὶ ἡ ἐπίδοσις αὐτῷ καὶ οὕτως ἔλαβεν ἕκαστος παρὰ τῶν ἐκεῖ εὑρισκομένων ἐγκρίτων τοῦ γένους τὸν δίκαιον ἔπαινον ἢ ψόγον...». Ἔτσι πέρασε ἡ πρώτη μέρα τῶν ἐξετάσεων. «Τὴν δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, συνεχίζει ἡ ἀνταπόκρισις, ἐξετάσθησαν ὅλοι οἱ μαθηταὶ τῆς Κατηχήσεως, καὶ τῶν τριῶν σχολείων οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ ἀνήκοντα μαθήματα. Τὴν τετάρτην ἡμέραν οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀνωτέρου σχολείου καὶ ἐσημειοῦτο πῶς ἕκαστος αὐτῶν ἐφέρετο. Ἡ πέμπτη ἡμέρα τῶν ἀνακρίσεων ἦτον Κυριακή, ἡ ἕκτη ἦτον τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ λοιπὸν ἦτον κατάπαυσις· τὴν ἑβδόμην ἡμέραν ἐξητάσθησαν οἱ Γερμανίζοντες ἐνώπιον τοῦ παρὰ τῆς Διοικήσεως Ἐφόρου (τοῦ Κρατικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ τῶν Σχολείων δηλ.) καί ἄλλου ὡσαύτως παρὰ τῆς Διοικήσεως ἀνδρὸς εἰς τὴν ἀνάγνωσιν, γραφὴν καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Γραμματικῆς, ἔπειτα ἐθεωρήθησαν αἱ ζωγραφίαι καὶ ἐτελείωσαν αἱ ἀνακρίσεις...». Ἀμέσως παρακάτω ἀναφέρεται τὸ δημοσίευμα στὴ γενόμενη μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐξετάσεων καὶ σὲ ἰδιαίτερη τελετὴ διανομὴ τῶν βραβείων στοὺς διακριθέντας μαθητὰς ὅλων τῶν Σχολείων καὶ τάξεων. «Εἰς βαθμοὺς τρεῖς, γράφει, ἦσαν μοιρασμένα τὰ διωρισμένα βραβεῖα, τὰ ὁποῖα ὄχι ὡς πέρυσι νομίσματα, ἀλλὰ ἦσαν ἐκ διαφόρων πλεγμάτων μεταξωτῶν κατασκευασμένοι σταυροί. Εἰς δὲ τοὺς ἀξιωθέντας βραβείου τοῦ πρώτου βαθμοῦ ἐδόθησαν καὶ Τηλέμαχοι Ἰταλικοί (Οἱ περιπλανήσεις τοῦ Τηλεμάχου προφανῶς τοῦ Γάλλου συγγρ. FENELON 1651—1715 σὲ γλῶσσα ἰταλική), καλῶς στιχημένοι. Καὶ εἰς τοὺς τῶν τριῶν δὲ βαθμῶν ἐδόθη γραμμάτιον ὑπογεγραμμένον παρὰ τοῦ Ἐπιστάτου ἀποδεικτικὸν τῆς ἐπιμελείας καὶ ἀγωγῆς των καί προτρεπτικὸν εἰς τὴν παιδείαν ἵνα κολληθῇ εἰς τὸ βιβλίον τὸ ὁποῖον ἔλαβον ὡς βραβεῖον[3]. Ἡ διανομὴ ἔγινε τῇ 15)3 Μαΐου τὴν ἡμέραν τῆς Ἀναλήψεως. Εἰς τὴν αὐτὴν παστάδα ἐν ᾗ ἔγιναν καὶ αἱ ἀνακρίσεις ἐκτὸς τοῦ παρὰ τῆς Διοικήσεως Ἐφόρου, τῶν κυρίων Ἐπιτρόπων, πολλῶν ἐγκρίτων τοῦ γένος, πολλῶν πατέρων καὶ μητέρων, παρευρέθη τόσον πλῆθος ὁμογενῶν, οἵτινες ἀκούσαντες τὴν εἴδησιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν παρὰ τοῦ ἐφημερίου ἀνέβησαν εἰς τὸ σχολεῖον παμπληθεὶ ὥστε μόλις ἠδύνατο νὰ στρέψῃ ὁ ἄνθρωπος. Τότε λοιπὸν ἐνῷ ὁ κύριος Ἐπιστάτης ἀνεγίνωσκε τὰ ὀνόματα τῶν νέων εἷς τῶν διδασκάλων παραστέκων εἰς τὴν θύραν τοὺς ἐκάλει (;) καὶ τότε ἀναγινωσκομένου τοῦ προτερήματος ἑκάστου ἀπενέμετο κατ' ἀξίαν τὸ βραβεῖον, τὸ ὁποῖον λαμβάνοντες ἐφιλοῦσαν τὰς χεῖρας τῶν ἱερέων, εὐχαριστοῦσαν τοὺς κυρίους Ἐπιτρόπους καί ἐπαραμέριζον, ἕως οὗ ἐτελείωσαν ὅλοι· διενεμήθησαν δὲ βραβεῖα τοῦ μὲν πρώτου βαθμοῦ 26, τοῦ δευτέρου 19, τοῦ δὲ τρίτου 14. Μετὰ τὴν διανομὴν τῶν βραβείων ἀνέγνωσεν ὁ κύριος Ἐπιστάτης ὁμι-

3) Ἡ ἰδέα τοῦ τρόπου αὐτοῦ τῶν ἐξετάσεων καὶ τοῦ νὰ δίδωνται κατὰ αὐτὲς εἰς τοὺς πρωτεύοντες μαθητὲς ὡς βραβεῖα βιβλία, ἦταν τοῦ Κοραῆ. Τὴν ὑποβάλλει σὲ γράμμα του τῆς 29.3.1803 πρὸς τὸν ἀοίδιμο Ζώη Καπλάνη, ἱδρυτὴ καὶ χορηγὸ τῆς ὁμώνυμης Σχολῆς τῆς πόλης μας διευθυνόμενης ἀπὸ τὸν Ψαλίδα, ὁ ὁποῖος (Καπλάνης) τὴ μετέδωσε μὲ τὴ σειρά του στὸν Ἀρχιδιδάσκαλο κι αὐτὸς στοὺς ἐκ τῶν μαθητῶν ὁμοτέχνους του. Γράφει λοιπὸν ἐκεῖ ὁ Κοραῆς στὸν Πικροζώη: «Τέταρτον, οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ κάμωσι κατ' ἔτος μίαν γενικὴν σύνοδον, διὰ νὰ ἐξετάζωνται οἱ μαθηταὶ καὶ νὰ βραβεύωνται δημοσίᾳ εἰς τὴν συνέλευσιν, ὅσοι ἀπ' αὐτοὺς εἰς τὸ διάστημα τοῦ χρόνου ἐκρίθησαν ὅτι ἔκαμαν μὲ περισσοτέραν παρὰ τοὺς ἄλλους ἐπιμέλειαν τὸ ἔργον των· ἡ κρίσις πρέπει νὰ γίνεται ὕστερα ἀπὸ μίαν ἀκριβῆ καὶ ἀπροσωπόληπτον ἐξέτασιν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν συμμαθητῶν καὶ ὁ νικήσας ἂς ἐπαινεῖται παρρησίᾳ καὶ ἂς λαμβάνῃ τὸ βραβεῖον τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ εἶναι ἓν ἢ δύο ἢ καὶ τρία κατὰ τὴν περίστασιν βιβλία λαμπροδεμένα τοιαύτης ὕλης, ὁποία ἦταν ἐκείνη εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεκηρύχθη νικητής» (Γ. Βαλέτα ὅ.π. Β΄, σελ. 386).

λίαν πρὸς τοὺς νέους (δημοσιεύεται πιὸ κάτω). Τὴν δὲ ἑξῆς Κυριακὴν τὰ ὀνόματα τῶν βραβευθέντων νέων ἐκολλήθησαν εἰς τὰς θύρας τῆς Ἐκκλησίας ἵνα τὰ ἀναγνώσωσιν οἱ ὁμογενεῖς· ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν νέων οἱ ἔχοντες βραβεῖον βαθμοῦ Α΄ φοροῦντες τὰ παράσημά των μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἁγίου Εὐαγγελίου σταθέντες εἰς τὸ θέσον τοῦ θείου ναοῦ ἐχαιρέτησαν τοὺς πάντας· εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἐπρόβαλεν εἰς τὸ μέσον καὶ ἐξεφώνησε μικρὰν ὁμιλίαν, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς ἦτον ἡ ἐκ μέρους των εὐχαρίστησις πρὸς τοὺς κυρίους Ἐπιτρόπους καὶ ἐπιτηρητὰς τῶν σχολείων διὰ τὴν περὶ τῆς προκοπῆς αὐτῶν φροντίδα...».

Κατὴ τὴ γιορτὴ τῶν ἐξετάσεων ποὺ ἔγινε σὲ εὐρύχωρη τοῦ σχολικοῦ κτιρίου τῆς Κοινότητος αἴθουσα, πρῶτος, καθὼς εἴπαμε, ἔλαβε τὸ λόγο ὁ γνωστὸς ἐπιστάτης τῶν σχολείων της, ὁ ὁποῖος ἀπευθυνόμενος στοὺς ἐπισήμους καὶ λοιποὺς παριστάμενους ὁμογενεῖς, ἀφοῦ ἐξέθεσε ἐν ὀλίγοις τὸν σκοπὸ τῆς συγκέντρωσης καὶ παρουσίασε δασκάλους καὶ μαθητάς, συνέχισε: «Αὐτοὶ οὗτοι οἱ ἀγαπητοί βλαστοὶ καὶ αἱ μέλλουσαι εὐτυχεῖς ἐλπίδες τοῦ γένους ἡμῶν, σήμερον ἐλπίζουσι νὰ ἀποκριθῶσιν ὄχι εἰς ἐμὲ τὸν ἐπιστάτην αὐτῶν, ἀλλ' εἰς ὁποιονδήποτε ἤθελε λάβει τὴν καλωσύνην διὰ νὰ τοὺς ἐξετάσῃ ἐπάνω εἰς τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν τῶν γλωσσῶν τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς καὶ νέας Γραικικῆς ἡμῶν, τῆς Ἰταλικῆς καὶ Γερμανικῆς, ἐπάνω εἰς τὰ ὀκτὼ ἢ καὶ ἐννέα μέρη τῶν τριῶν τούτων διαλέκτων, ἐπάνω εἰς τὸ Ὀρθογραφικόν, Τεχνολογικὸν καὶ Συντακτικὸν τῶν αὐτῶν, ἐπάνω εἰς τὴν μετάφρασιν τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην, ἐπάνω εἰς τὸ νόημα καὶ ἠθικὸν τῶν μαθημάτων, εἰς ὀλίγα τινὰ τῆς Μυθολογίας, Χρονολογίας, Γεωγραφίας, Ἱερᾶς Κατηχήσεως, τῆς παλαιᾶς Γραφῆς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καί τῶν καθηκόντων. Ὑποβάλλουσι εἰσέτι ὑπὸ τὴν κρίσιν σας τὴν Καλλιγραφίαν αὐτῶν καὶ τὰ μικρὰ δοκίμια τῆς συνθέσεώς των γινομένας δὶς τοῦ μηνός. Καὶ τέλος ζωγραφικὰ πονήματα αὐτῶν βάλλοντες ὑμᾶς ἀδεκάστους κριτὰς τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν διὰ νὰ λάβῃ κατὰ τοὺς πόνους καὶ τὴν ἐπιμέλειαν ὁ ἀξιώτερος τὸ παρὰ τοῦ γένους καὶ τῆς σχολῆς ἑτοιμαζόμενον βραβεῖον· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ὕλη ἐπάνω εἰς τὴν ὁποίαν γίνονται αἱ ἀνακρίσεις εἶναι διάφορος καὶ ἀπαιτεῖ ὄχι μόνον ὥρας ἱκανὰς ἀλλὰ καὶ ἡμέρας πολλάς, διὰ τοῦτο παρακαλεῖσθε ἅπαξάπαντες παρὰ τῆς νεολαίας, τῶν διδασκάλων καί ἐμοῦ νὰ στεφανώσητε μὲ τὴν καθημερινὴν τιμίαν σας παρουσίαν τὸν ἱερὸν τοῦτον ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν, ὅστις χάριν εἰς τὴν ἄγρυπνον προστασίαν τῆς ὑψηλῆς Διοικήσεως, εἰς τὴν πατρικὴν κηδεμονίαν τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν αὐτοκράτορος καὶ βασιλέως, διὰ τῆς φροντίδος τῶν ἐντίμων ἐπιτρόπων τοῦ γένους ἡμῶν, διὰ τῆς σοφῆς καὶ εὐμεθόδου παραδόσεως τῶν συνετῶν διδασκάλων ἡμῶν καὶ διὰ τῆς κατὰ μέρος συνεισφορᾶς καὶ βοηθείας τῶν φιλοτέκνων γονέων καὶ φιλομούσων ὁμογενῶν, θέλει ἀποκατασταθῆ μὲ τὴν πρόοδον τῶν χρόνων ὁ Ἑλικὼν καὶ ὁ Παρνασσὸς καί θέλει μὲ τὸν καιρὸν ἀναφανῆ ἡ Στοά, ἡ Ἀκαδημία καὶ τὸ Λύκειον τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ οὗ θέλουν ἀναγεννηθῆ ὁμογενεῖς εἶναι ἄξιοι ἀπόγονοι τῶν Ὁμήρων, Πλατώνων, Ἀριστοτελῶν καὶ Θουκυδιδῶν, οἵτινες ἀνεδείχθησαν ὁ πυρσὸς τῆς πάλαι ποτὲ ἀξιαγάστου ἡμῶν Πατρίδος, τὸ καύχημα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὸ θαῦμα τῶν ἐθνῶν. Ναί οὕτως ἐπεύχομαι, κατέληξε, καὶ οὕτω δοίη εἰς τὸ γένος μας τὸ θεῖον...». Εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῆς ὁμιλίας τοῦ Πρ. Καρτσιώτη ἀνῆλθε στὸ βῆμα ὁ Ἀσώπιος διδάσκαλος τῆς σχολῆς τὴν ἐκτεταμένη καὶ ἄκρως ἐνδιαφέρουσα, γιὰ τὶς σ' αὐτὴ διατυπούμενες σκέψεις του θέση καὶ τρόπους διάδοσης τῶν γνώσεων «εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους», ὁμιλία τοῦ ὁποίου (Λ. Ερ. ὅπ. σελ. 347—369) δίνουμε κατὰ τὰ κύρια μόνο σημεῖα της.

«—Σᾶς ἐκάλεσε ἡ Σχολὴ ἐδῶ σήμερα «ἕνεκα τιμίος ὁμήγυρις», εἶπε πρὸς τοὺς παριστάμενους ἀρχόμενος τοῦ λόγου του ὁ νεαρὸς Σχολάρχης, ὄχι γιὰ νὰ σᾶς ἐπαινέσῃ ἢ κάνει ἐπίδειξη σοφίας ἢ σᾶς γνωρίσει τὰ καλὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀμάθειας τὰ κακά, ἀλλὰ γιὰ δυὸ πιὸ οὐσιώδη «πάντως παρὰ τὰ ἄνω διάφορα αἴτια». Νὰ δοκιμά-

ση θέλει (ἡ Σχολὴ) ἐὰν ἡ ἐν αὐτῇ ἐκπαιδευομένη Ἑλληνικὴ νεολαία εἰς τὸ διάστημα τοῦ παρελθόντος ἐνιαυτοῦ ἔγινε οπωσοῦν ἱκανωτέρα νὰ ἀνταμείψῃ ἐν μέρει τὸν ὑπὲρ τῆς προκοπῆς καὶ εὐδαιμονίας αὐτῆς ζῆλον σας· νὰ σᾶς ἐρωτήσῃ θέλει ἐὰν ἐπιμελουμένη εἰς τὴν ἀπόκτησιν τῶν καλῶν καὶ ἀπολαύουσα τῶν εὐεργετημάτων σας δύναται νὰ σᾶς ἀποδώσῃ ἐκείνην τὴν εὐχαρίστησιν τὴν ὁποίαν αἰσθάνεται εἰς τὴν ψυχήν του ὁ χρηστὸς καὶ ἐνάρετος ἄνθρωπος, ὅταν βλέπει ὅτι δι' αὐτοῦ ὠφελήθησαν ἄλλοι καὶ κατεστάθησαν κρείττονες παρὰ τὸ πρότερον· τοιοῦτον ἐρώτημα σᾶς ἐρωτᾶ καί μὲ ψυχικὴν στενοχωρίαν προσμένει τὴν ἀπόκρισίν σας ἡ νεολαία. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ πρῶτον. Ζητεῖ δεύτερον ἡ Σχολὴ ὄχι νὰ σᾶς διδάξῃ ἀλλὰ νὰ σᾶς ἐνθυμίσῃ διὰ βραχέων ὅ,τι τὸ πολυάσχολόν σας ἐπάγγελμα ἴσως δὲν σᾶς συγχωρεῖ νὰ ἀνελίττητε συνεχῶς κατὰ νοῦν· νὰ σᾶς φανερώσῃ ἐν συντόμῳ ποῖα εἶναι τὰ δραστικώτερα μέσα δι' ὧν πλατύνονται καὶ διαδίδονται αἱ γνώσεις εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους δι' ὧν βελτιοῦνται ὡς πρὸς τὴν παιδείαν καὶ ἐκπαιδεύονται οἱ ἄνθρωποι...».

Ἀπαριθμώντας σὲ συνέχεια τὰ κυριώτερα μέσα, τοὺς βασικώτερους, καθὼς θὰ λέγαμε, παράγοντες ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου, λέγει: «Πρῶτον δραστικὸν μέσον, ὦ ἄνδρες ἔντιμοι, κρίνονται τὰ σχολεῖα. Ἐὰν τὰ ὀνομάσῃ κανεὶς νοσοκομεῖα τῶν ἀνθρωπίνων νόων δὲν ἤθελε σφάλει νομίζω. Ἐάν τις εἴπῃ ὅτι τὰ σχολεῖα εἶναι τὰ μεγάλα ἐργαστήρια ἔνθα χαλκεύονται τὰ σύνεργα δι' ὧν ἔπειτα κτίζεται ἡ μεγάλη καὶ εὔμορφος οἰκοδομὴ τῆς ἀνθρωπίνης εὐδαιμονίας, οὐδὲ αὐτὸς πιστεύω ἤθελεν ἁμαρτήσει. Ἀλλά, τὰ ὀνομάσῃς νοσοκομεῖα ἢ λοιμοκομεῖα τῶν νέων, τὰ ὀνομάσῃς εὐδαιμονίας ἐργαστήρια, τὸ ὄνομα εἶναι ἀδιάφορον· πρᾶγμα ὅμως ἀναντίρρητον εἶναι ὅτι δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος γίνεται ἄνθρωπος». Καὶ ἐπειδὴ καθὼς στὴ συνέχεια λέγει, «ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται μὲ τὰς ἀκάνθας του, ἔργον ἰδιαίτερον τῶν σχολείων εἶναι νὰ ἀποκόπτωσι καὶ νὰ κλαδεύσωσιν ὅλας τὰς φυσικὰς ταύτας καὶ ἐπικτήτους ἀκάνθας». Ἀναπτύσσοντας κατόπι ὁ Ἀσώπιος τὸ θεμελειώδη σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς, τὸ νὰ περιστέλῃ δηλ. τίς κακὲς ἕξεις τῶν τροφίμων, καλλιεργεῖ δὲ καὶ προάγει τὶς καλές κι' ὠφέλιμες, συμπεραίνει: «Δύναμις, λοιπόν, ἥτις ἐξισοῖ τόσον ἄνισα καὶ συναρμόζει τόσον ἀνόμοια πράγματα, θεία καὶ ὄχι ἀνθρώπινος πρέπει νὰ νομίζεται· καὶ ὄντως θεία εἶναι τῶν σχολείων ἡ δύναμις καὶ ὡς τοιαύτη μὴν ἀπορήσητε ἐὰν ἀκούσητε ὅτι συντρέχει ὄχι μόνον εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ πολίτου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστιανοῦ, καθὼς καὶ ὁ χριστιανισμὸς εἶναι θεῖον πρᾶγμα καί ὄχι ἀνθρώπινον εὕρημα. Τί ἤθελεν εἶσθε ὁ Χριστιανὸς ἐὰν δὲν ἐδιδάσκετο ἐκ τῶν ἱερῶν σχολείων τὰ ὑψηλὰ μυστήρια τῆς θείας ἡμῶν πίστεως; δὲν σᾶς ἐρωτῶ πῶς ἤθελε πολεμήσει ἡ γεννωμένη ἐκκλησία τὰς αἱρέσεις χωρὶς τῶν διὰ τῶν σχολείων μορφωθέντων Βασιλείων, Χρυσοστόμων, Κυρίλλων, Ἀθανασίων καὶ Γρηγορίων... Ὄχι λοιπὸν ἐναντία ἀλλὰ στηρίγματα καὶ στύλοι ἀκράδαντοι τῆς εὐσεβείας καὶ ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως πρέπει νὰ νομίζωνται τὰ σχολεῖα· καὶ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν κανεὶς παρασυρόμενος ἀπὸ τὰς φωνασκίας τῶν πονηρῶν, κατέτρεξε ποτὲ σχολεῖον, τὸ θεῖον πρᾶγμα, ἂς μάθῃ ὅτι αὐτὴν τὴν θρησκείαν κατέτρεξεν, θείαν καὶ αὐτὴν οὖσαν· ἀντίχριστος ἔγινε καί μὲ τὴν κόλασιν τῆς ψυχῆς του θέλει καθαγνίσει, ἂν δὲν ἔλθῃ εἰς μεταμέλειαν, τὸ τρομερὸν τοῦτο ἁμάρτημα».

Καθορίζοντας πιὸ κάτω τὰ δραστικὰ ὅρια τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς καὶ τὶς πέρα ἀπ' αὐτὰ ἀδυναμίες τοῦ Σχολείου, προτείνει μέτρα βελτιώσεώς του, ἐκθέτει δὲ τὰ γνωρίσματα τοῦ καλοῦ λαϊκοῦ σχολείου καὶ τοὺς βασικοὺς ἐπιδιωκόμενους στόχους του. «Εἶς τί, ἐρωτάει, συνίσταται τὸ καλὸν σχολεῖον; διάφορα εἶναι τὰ σχολεῖα ὡς καὶ τῶν διδασκομένων ὁ σκοπός, ἀλλὰ σχολεῖον στοιχειωτικόν, σχολεῖον παρασκευαστικὸν διὰ τὰ μεγάλα, σχολεῖον ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητον πρέπει νὰ κρίνηται καλὸν ὄχι ὅταν καθιστᾶ διδασκάλους, ὄχι ὅταν ἰατρούς, δικολόγους, ἐμπόρους ἢ ἄλλης τάξεως ἀνθρώπους· μ' ἕν μόνον ἐπάγγελμα οἱ ἄνθρωποι δὲν δύνανται νὰ

ζήσωσιν· ἔπειτα ἀλλοίμονον εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου δὲν ἤθελεν εἶσθε ἄλλο παρὰ μόνον ἰατρούς, καθ' ὑπόθεσιν, καὶ διδασκάλους· ἐκεῖνα πρέπει νὰ διδάσκῃ τὸ καλὸν στοιχειωτικὸν σχολεῖον τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἠξεύρῃ καὶ ὁ μετέπειτα ἰατρός, ὁ διδάσκαλος, ὁ ἔμπορος καὶ παντὸς ἄλλου ἐπαγγέλματος ἄνθρωπος· ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα εἶναι ἐντροπὴ νὰ ἀγνοῇ εἰς ὁποιανδήποτε κατάστασιν διορισθῇ ἔπειτα ἐκ τῶν περιστάσεων· ὅ,τι δήποτε ἐπάγγελμα εἰς τὸ μετὰ ταῦτα ἀσπασθῇ δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν τάξιν τοῦ ἀνθρώπου· ἄνθρωπος λοιπὸν πρέπει νὰ μορφωθῇ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ ἔπειτα ἔμπορος, ἰατρός, διδάσκαλος, δικολόγος καὶ εἴ τι ἄλλο. Καὶ οὕτως προπαρασκευασμένος δύναται καθεξῆς καὶ εἰς ὁποιονδήποτε ἄλλο μερικὸν σχολεῖον νὰ εὐδοκιμήσῃ καὶ εἰς τὸν κοινὸν ἀνθρώπινον βίον νὰ μὴν εἶναι ἄχρηστος». Στὴ συνέχεια τῆς ὁμιλίας του κατονομάζει ὁ Ἀσώπιος τῶν μικρῶν καὶ μεγάλων σχολείων τοὺς ὁδηγοὺς καί βοηθήματα. Καὶ αὐτὰ εἶναι πρῶτα, λέγει, «τῶν σοφῶν καὶ λογίων αἱ Ἑταιρεῖαι, αἵτινες διὰ τῶν φιλοπόνων αὐτῶν ἐξετάσεων πλουτίζουσι τὰ σχολεῖα μὲ τὰς ἀναγκαίας πρὸς τὸν σκοπόν των γνώσεις καὶ ἀληθείας· εἶναι αἱ διάφοροι σοφαὶ Ἀκαδημίαι, αἱ ὁποῖαι διάφορον κλάδον τῆς παιδείας ἀγκαλιζόμεναι τὸν προάγουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τελειότητα. Μὲ τὸν ἥλιον ὁμοιάζουσι αἱ Ἀκαδημίαι ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀπαραλλάκτως λαμβάνουσι τὸ φῶς τὰ σχολεῖα, καθὼς ἀπὸ ἐκεῖνον οἱ ἀφεγγεῖς πλανῆται. Τί ἤθελεν εἶσθε, τὰ σχολεῖα ἀφημένα εἰς μόνας τὰς δυνάμεις τῶν ἀδυνάτων καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πτωχῶν διδασκάλων!». Σπουδαῖο ἐπίσης βοήθημα τοῦ σχολείου εἶναι οἱ καλές βιβλιοθῆκες τίς ὁποῖες παρομοιάζει μὲ ὁπλοθῆκες ἐναντίον τῆς ἀμάθειας τοῦ τρομεροῦ, καθὼς χαρακτηριστικὰ λέει, ἐχθροῦ ὅλων τῶν ἀνθρώπων. «Ἂς διώκουσι τὰ σχολεῖα, προσθέτει, ἂς πετροβολῶσι καὶ ἂς κεραυνοβολῶσιν ὅσον καὶ ὅπως θέλουσι τὴν ἀμάθειαν, δὲν θέλουσι κατορθώσει οὐδέν, χωρὶς τῶν ἀναγκαίων βιβλίων». «Ἀπὸ τὰ βιβλία, φωνάζει ὁ σοφὸς Δάσκαλος, πρέπει νὰ ἐπαρθῶσι τὰ καυστικὰ σίδηρα δι' ὧν πρέπει νὰ καυθῇ ἡ πολυκέφαλη καὶ ὀλεθρία ὕδρα, ἡ στυγερὰ ἀμάθεια...». Ὑπογραμμίζει παρακάτω τὴν ἀγάπη τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν σύγχρονων Εὐρωπαίων κατόπι πρὸς τὸ βιβλίο, καθὼς καὶ τὴν εὐγενῆ μεταξύ τους ἅμιλλα στὴν κατάρτιση πλουσίων βιβλιοθηκῶν «ἐπειδὴ ὅλης τῆς Εὐρώπης οἱ λαοὶ ἐπληροφορήθησαν ὅτι τόσον τὰ ἔθνη γίνονται πλουσιώτερα, ὅσον εἶναι τεχνικώτερα καί ἐπιστημονικώτερα καὶ τόσον ἰσχυρότερα, ὅσον πλουσιώτερα, ὄχι ἁπλῆ φιλοτιμία, καθὼς πολλοὶ νομίζουσι, ἀλλὰ ἀνάγκη πολιτικὴ τοὺς ἀναγκάζει νὰ τὸ θῶσιν ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς τὸν αὐτὸν παράλληλον μὲ τοὺς γείτονάς των ἐὰν δὲν θέλουσι νὰ μείνωσι ἐξοπίσω, νὰ καταντήσωσι πάμπτωχοι καὶ ἐλεεινοὶ καὶ μὲ τὸν καιρὸν νὰ ἀφανισθῶσι». Ἀναλύοντας ἔπειτα τὴν τεράστια συμβολὴ τῆς βιβλιοθήκης στὴ διάδοση τῶν γνώσεων μεταξὺ τοῦ λαοῦ, τῶν δασκάλων καὶ διδασκομένων καὶ τὶς ἄοκνες, ὡς ἐκ τούτου φροντίδες τῶν Εὐρωπαίων νὰ ἱδρύουν νέες καί πλουτίζουν τὶς ὑπάρχουσες, πρᾶγμα ποὺ καὶ στὴ χώρα μας τὰ τελευταῖα χρόνια συμβαίνει, διακηρύττει ὅτι «τόσον περισσότερον θέλομεν προκόψει, ὅσον πλειοτέρας βιβλιοθήκας συστήσωμεν». Ἀλλὰ λέγει «καλαὶ αἱ Ἑταιρεῖαι, κάλλισται αἱ βιβλιοθῆκαι, ἀλλὰ τίς αὐτῶν ἡ ὠφέλεια, ἐὰν λείπῃ ὅστις θέλει μοχλεύσει τοὺς ὄγκους ἐκείνους ἵνα ἀναφανῇ τὸ ἐξ ἐκείνων καλόν; Πρᾶγμα μέγα, πρᾶγμα ἀξιόλογον ἀναγκαῖον εἰς μικρὰ καὶ μεγάλα σχολεῖα, ἀλλὰ πρᾶγμα ἱερόν, ψυχὴν καθ' αὐτὸ τῶν στοιχειωτικῶν σχολείων ἔρχομαι νὰ σᾶς εἴπω καὶ σεῖς ἤδη ἐννοήσατε, τοῦτο εἶναι ὁ διδάσκαλος. Φρίττει ὅστις θελήσῃ νὰ στοχαστῇ καλῶς τὸ μέγιστον τοῦτο ἔργον, ὅστις θελήσῃ νὰ σταθῇ κατ' ἀξίαν εἰς τὸν ὑψηλὸν τοῦτον βαθμόν. Τί ἔστι διδάσκαλος; ὁ ἰατρὸς ὄχι τῶν νοσημάτων τοῦ σώματος ἀλλὰ τῆς θείας μερίδος τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ νοός, τοῦ ὁποίου οὐδὲ φαίνονται τὰ ἀρρωστήματα, οὐδὲ καὶ φαινόμενα τὰ γνωρίζωσιν ὡς τοιαῦτα οἱ ἄρρωστοι...». Τονίζοντας παρακάτω τὴν ἀξία καὶ σημασία τοῦ Δασκάλου γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ σκοποῦ καὶ τοῦ

ἔργου τῆς ἀγωγῆς, διατυπώνει τίς ἀκόλουθες σκέψεις γιὰ τὸ «ὁποῖος πρέπει νὰ εἶναι ὁ διδάσκαλος». «Τὸ νὰ γινώσκη ἀκριβῶς τὸ διδαχθησόμενον, γράφει, δὲν ἀρκεῖ· τὸ νὰ ἠξεύρη μὲ ποῖον τρόπον ἐντυποῦται εἰς τὰς ψυχὰς τῶν διδασκομένων δέν εἶναι τὸ μόνον ἀπαιτούμενον ἀπὸ τοῦ διδασκάλου· χρειάζεται καὶ ἔτι πρὸς καὶ ἀκούσατε· ὁ ὀρθὸς λόγος φωτίζει μόνον τὸν ἄνθρωπον, τοῦ διαστέλλει μόνον τὰ καλὰ ἐκ τῶν κακῶν, ἀλλ' ὁ χειραγωγὸς τῶν πράξεών του δὲν εἶναι αὐτός· τὴν μεγάλην ταύτην δύναμιν τὴν σφετερίζεται ἡ συνήθεια, ἡ πολυχρόνιος ἕξις· γνωρίζει τὰ καλὰ διὰ τοῦ λόγου, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔχη τὴν ἕξιν τοῦ πράττειν αὐτὰ καὶ ἡ ἕξις αὕτη ἀποκτᾶται ὄχι διὰ τῆς ἁπλῆς γνώσεως ἀλλὰ διὰ τῆς πρωΐμου ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν· καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν πολλοὺς ἀνθρώπους γνωρίζοντες μὲν τὰ καλὰ ἀλλὰ παρασυρομένους ὑπὸ τῆς ἕξεως εἰς τὴν πρᾶξιν τῶν κακῶν· ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἀπὸ τοῦ διδασκάλου ὄχι μόνον γνῶσις τῶν καλῶν ἀλλὰ καὶ ἕξις τοῦ πράττει αὐτά· ἀπαιτεῖται μὲ ἄλλους λόγους ὄχι μόνον μάθησις ἀλλὰ καὶ ἀρετή...», καὶ καταλήγει «ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδασκάλων κρέμαται ἡ μέλλουσα εὐτυχία ἢ δυστυχία τῶν νέων».

Ἐπανερχόμενος πάλι στὶς καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας του τονισθεῖσες ἀπόψεις γιὰ τὴ χρησιμότητα τῶν πάσης φύσεως σχολείων κατὰ τὴν παροῦσα κατάσταση τοῦ Γένους καὶ συσταίνοντας τὸν πολλαπλασιασμό τους, διατυπώνει ὁ Ἀσώπιος τὴ γνώμη ὅτι ταῦτα σὺν τοῖς ἄλλοις «φέρουσι πλοῦτον τὸν τόσον ἐπέραστον καὶ τόσον ἐπιθυμητόν, προβάλλοντας γιὰ παράδειγμα χτυπητὸ τοὺς Ἄγγλους τῶν ὁποίων ἡ ἀκμὴ καὶ ὁ πλοῦτος ὀφείλεται ἀκριβῶς στὴν εὐρεία καὶ ἐπιμελημένη παιδεία τους.

Δεύτερο δραστικὸ μέσο ἐκπαίδευσης καὶ ἠθικῆς ἀγωγῆς θεωρεῖ ὁ Ἀσώπιος τὸν ἄμβωνα. «Νωθρότης φυσική, ὀκνηρία, παρακίνησις, συνήθεια, ἕξις κακὴ καὶ πολλὰ ἄλλα αἴτια ἐμποδίζουσι τὸν ἄνθρωπον νὰ γνωρίση τὴν ἀληθινὴν ὁδὸν ἢ καὶ ἀφοῦ τὴν γνωρίση νὰ τὴν ἀκολουθῇ. Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἄμβωνος μὲ τὴν βροντόφωνον σάλπιγγα ὁ ἱεροκῆρυξ τὸν τινάσσει, τὸν ἀνεγείρει, τὸν κινεῖ καὶ τέλος ἄκοντα σχεδὸν τὸν φέρει εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἅπαξ παρεκτραπεὶς ἤθελεν αἰωνίως πλανᾶσθαι».

«Τρίτον μέσον τῆς ἐκπαιδεύσεως, καθὼς τὸ λέεγι, τερπνὸν καὶ ἐν ταυτῷ ὠφέλιμον» θεωρεῖ ὁ Ἀσώπιους τὸ θέατρο. «Πλανᾶται μεγάλως, γράφει, ὅστις ὑπολαμβάνει ὅτι αὐτὸ εἶναι χρόνου ἀπώλεια ἢ τουλάχιστον ἁπλῆ διάχυσις· ὄχι, οὐδὲ οἱ πρῶτοι εὑρόντες αὐτὸ παλαιοί, οὐδὲ οἱ ἀκολουθήσαντες νεώτεροι τοιοῦτον σκοπὸν ἔβαλαν κατὰ νοῦν· σκοπὸν ἔχει μόνον τῶν ἠθῶν τὴν διόρθωσιν καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν λαῶν· εἶναι τὸ κοινὸν σχολεῖον τῶν ἀνθρώπων τὸ ὁποῖον ἀναπληρώνει τῶν ἄλλων σχολείων τὴν ἔλλειψιν». Σὲ συέχεια ἀναπτύσσει τὴ μεγάλη ἀξία τοῦ θεάτρου, τοῦ καλοῦ θεάτρου, ὡς παράγοντος βασικῆς ἀγωγῆς «ἐκ τοῦ ὁποίου οἱ νουνεχεῖς καὶ φιλόπονοι ἐσύναξαν ἀκινδύνως ὅλον τὸ καλὸν ὡς τὸ μέλι αἱ μέλισσαι».

Σὰν τέταρτο τέλος δραστικὸ μέσο ἀγωγῆς προβάλλει ὁ Ἀσώπιος τὰ δικαστήρια, «τὰ ἱερώτερα, καθὼς τὰ λέει, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων καθιδρυμάτων», τὰ ὁποῖα εἶναι «διωρισμένα νὰ ἐξισώσωσι τὰς ἀνισότητας τῶν ἀνθρώπων, νὰ συναρμόζωσι τὰ μικρὰ μὲ τὰ μεγάλα πρὸς ἁρμονίαν τοῦ ὅλου». Ἀναπτύσσοντας διὰ μακρῶν σὲ συνέχεια τί εἶναι δίκαιον, δικαστὲς καὶ δικαστήριον, ἀναφωνεῖ: «Εἰς τὰ δικαστήρια, λοιπόν, ἐκεῖ ἂς ὑπάγει ὅστις θέλει νὰ μάθη πόσον δυσεύρετον εἶναι τὸ δίκαιον· ἐκεῖ ἂς πλησιάση ἐκείνους οἵτινες διὰ τῆς συχνῆς ἕξεως καὶ πολυχρονίου πείρας, ὅσον τὸ δυνατόν, ἀπεδύθησαν τὸν ἄνθρωπον ἵνα ἐνδυθῶσι τὸν δικαστήν, ἵνα πληροφορηθῇ πόσον ἄδικον εἶναι ὅ,τι αὐτὸς τυφλωμένος ἐκ τοῦ πάθους κρίνει δίκαιον καὶ πόσον ὀρθὸν τὸ καταδικαζόμενον ὡς στραβόν. Ἐκεῖ ἐν ταυτῷ θέλει πληροφορηθῇ πόσον ἡ τοιαύτη παλύπλοκος θεωρία τόσων διαφόρων πραγμάτων ὀξύνει τὸν νοῦν, πόσον φωτίζει τὸν ἄνθρωπον καὶ πόσον καρπερώτατον μέσον τῆς

ἐκπαιδεύσεως τοῦ ὅλου ἔθνους καθίσταται». Ἀνακεφαλαιώνοντας τὰ ὅσα γιὰ τοὺς τέσσερες θεμελειώδεις παράγοντες ἀγωγῆς εἶπε, τὸ Σχολεῖο δηλ. τὸν ἄμβωνα, τὸ θέατρο καὶ τὸ δικαστήριο, συμπεραίνει ὅτι δι' αὐτῶν «πλατύνονται αἱ γνώσεις ἑκάστου ἔθνους, τελειοποιεῖται ἡ γλῶσσα καὶ ἡ παιδεία του καί γίνεται ἐναρίθμιον εἰς τοὺς πολιτισμένους λαούς. Μὴ λησμονήσητε δέ, ἐπιλέγει, ὅτι τινῶν μὲν ἐξ αὐτῶν καθ' αὐτὸ ἐφευρεταί, τῶν πάντων δὲ τελειοποιηταὶ ἐχρημάτισαν οἱ προπάτορες ἡμῶν "Ἕλληνες», τῶν ὁποίων δὲν παραλείπει στὴ συνέχεια νὰ πλέξῃ τὸ ἐγκώμιο καὶ ἐξυμνήσῃ τὸ λαμπρὸ καὶ ἀπαράμιλλο πολιτισμό τους.

Εὐθὺς ἀμέσως ἀπευθυνόμενος ὁ σοφὸς Δάσκαλος καὶ θερμὸς πατριώτης πρὸς τοὺς ἀκροατάς του, εἶπε: «Ἔντιμος ὁμήγυρις! εἰς τὴν σημερινὴν ἡμῶν κατάστασιν ἄλλο δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πράξωμεν, ἵνα πολιτισθῶμεν, ὅσον τὸ δυνατὸν παρὰ τὰ δύο ταῦτα νὰ ἐπιμεληθῶμεν, τὸν ἱερὸν ἄμβωνα καὶ πολὺ περισσότερον τὰ σχολεῖα, ὄχι μόνον διότι αὐτὰ εἶναι ὡς ποταμὸς εὐρυρρόος, ἐξ οὗ πηγάζουσι τ' ἄλλα πάντα, ἀλλὰ καὶ διότι τὴν σήμερον δὲν μᾶς εἶναι συγχωρημένον νὰ ἔχωμεν Ἑλληνικὰ θέατρα καὶ δικαστήρια. Εἰς πολλὰ τῆς Ἑλλάδος μέρη εὑρίσκονται ἱεροκήρυκες ἄνδρες σεβάσμιοι, οἵτινες μὲ ἱκανὴν πολυμάθειαν καὶ ἄμεμπτον διαγωγὴν φωτίζοντες τὸν λαὸν φέρουσι τιμὴν εἰς ἑαυτούς, εἰς τὴν πατρίδα, εἰς τὸ ἱερατεῖον τῶν Γραικῶν καὶ εἰς ὅλον ἁπλῶς τὸν χριστιανισμόν. Πρέπει νὰ ἀποδοθῇ ὁ δίκαιος οὗτος ἔπαινος εἰς τὸ ἱερατεῖον τῶν Γραικῶν, ὅτι ἐν ᾧ διετήρησεν ἀπαρασάλευτα τὰ ὀρθόδοξα δόγματα τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας, διεφύλαξεν ἐν ταυτῷ ὅσον ὁ καιρὸς ἐσυγχώρει, καὶ ζώπυρον τῆς προγονικῆς γλώσσης τε καὶ παιδείας. Σχολεῖα εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς πόλεις καί χώρας τῆς Ἑλλάδος εὑρίσκονται καὶ κατὰ θείαν φώτισιν διὰ συνδρομῆς τῶν δυνατῶν καὶ φιλοτιμίας τῶν ἐλλογίμων ἢ πολλαπλασιάζονται ἢ ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταρυθμίζονται. Τὰ σχολεῖα λοιπὸν ταῦτα συντρέχοντες καὶ συνεπισχύοντες, τὸν ἱερὸν ἄμβωνα καλλιεργοῦντες καὶ ἐπιμελούμενοι καὶ τώρα θέλομεν φωτισθῇ, καὶ μὲ τὴν πρόοδον τοῦ καιροῦ καὶ θέατρα καί δικαστήρια ἑλληνικὰ θέλομεν ἀποκτήσει.

"Ἀνδρες "Ἕλληνες οἱ κατοικοῦντες καὶ ἐμπορευόμενοι εἰς τὴν Τεργέστην! σεῖς εἶσθε οἱ εὐτυχέστεροι πάντων, ἐὰν θελήσητε νὰ γνωρίσητε τὰς δυνάμεις σας, ἐὰν θελήσητε νὰ κατορθώσητε ὅ,τι δύνασθε ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν υἱῶν ὑμῶν αὐτῶν καὶ ὅλων τῶν ὁμογενῶν. Τὰ ἐδῶ σχολεῖα σας χάρις εἰς τὸν ἔνθερμον ζῆλον καὶ εἰς τοὺς ἀτρώτους κόπους τοῦ ἐπιστατοῦντος εἰς αὐτά, χάρις εἰς τὴν πρόθυμον χορηγίαν τῶν κυρίων ἐπιτρόπων καὶ Ἐξάρχων τοῦ γένους καὶ εἰς τὴν φιλότιμον συνεισφορὰν τῶν φιλομούσων ὁμογενῶν, εἶναι τὴν σήμερον εἰς καλλιωτέραν κατάστασιν παρὰ πρότερον. Ἡ νεολαία τῶν ἐν Τεργέστῃ Γραικῶν λαλοῦσα ὄχι μόνον μὲ ὀρθότητα ἀλλὰ καὶ μὲ ἱκανὴν χάριν τὴν πατρικὴν γλῶσσαν καί προσπαθοῦσα νὰ ἐμφιλοχωρήσῃ εἰς τοὺς τερπνοὺς λειμῶνας τῶν παλαιῶν ἡμῶν ἀειμνήστων προγόνων, ἀνασώζει τὸν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Μὲ τὰς τρυφερὰς αὐτῆς χεῖρας ἀρχίζουσα νὰ σχεδιάζῃ τὰς εἰκόνας τῶν ἐπιφανῶν προπατόρων μας οἵτινες ἐλάμπρυναν τὴν Ἑλλάδα, ἀναδεικνύει τὸ γενναῖον της φρόνημα, φέρει τιμὴν εἰς ἑαυτήν, εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς γονεῖς καὶ εἰς ὅλον τὸ γένος. Μὲ τὴν μάθησιν τῆς Ἰταλικῆς καὶ Γερμανικῆς γλώσσης παρέχει χρηστὰς ἐλπίδας, ὅτι θέλει γίνει ἱκανωτέρα εἰς τὸ ἑξῆς, καὶ εἰς τὸ Κράτος νὰ χρησιμεύσῃ καὶ τὴν πατοίδα νὰ ὠφελήσῃ· ἀλλὰ ὅλα ταῦτα εἶναι μικρὰ ὡς πρὸς ὅσα δυνατὸν ἔτι νὰ κατορθώσητε. Τόσοι πολλοὶ τὸν ἀριθμόν, τόσοι εὐκατάστατοι, τόσοι πολύπλουτοι, τί δὲν δύνανται νὰ κατορθώσωσι, ὅταν ἔρωτι παιδείας φλεγόμενοι ἀποφασίσωσι μετὰ γενναιότητος νὰ συνδράμωσι τὰ σχολεῖα; Γραικοὶ τῆς Τεργέστης! συντρέξατε προθύμως εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν σκοπῶν τοῦ ἐπιστατοῦντος εἰς αὐτὰ ἵνα συμμεθέξητε τὸν παρὰ πάντων ὀφειλόμενον ἔπαινον...».

Στὴ συνέχεια τοῦ ἐμπνευσμένου καὶ μεστοῦ ἐννοιῶν, διδακτικώτατου δὲ λό-

γου του, ὁ Ἀσώπιος, ἀφοῦ ἐπαινέση τὸν ἐπιστάτην τῶν σχολείων τῆς Κοινότητος γιὰ τὸν ἀκάματο ὑπὲρ τῆς προκοπῆς των ζῆλο του καὶ ἀναφερθῆ στὴν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1816) ἐπίσκεψη στὴ Σχολὴ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Αὐστρίας καὶ τὶς ἄριστες ποὺ ἀπεκόμισε ἀπ' αὐτὴ ἐντυπώσεις, προτρέπει τοὺς ὁμογενεῖς νὰ πλατύνουν τὴν παιδεία τους, αὐξήσουν τὸν πλοῦτο τους καὶ κατασταθοῦν χρησιμώτεροι εἰς τὸ κράτος καί τὴν πατρίδα. «Φιλότιμοι Γραικοὶ τῆς Τεργέστης! δὲν σᾶς λέγω ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑποχωρήσετε ὡς πρὸς τὴν φιλομάθειαν εἰς τοὺς ἐν Λιβόρνῳ, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ὑποχωρεῖτε κατὰ τὰ πλούτη, κατὰ δὲ τὸν ἀριθμὸν εἶσθε ἀσυγκρίτως περισσότεροι· σᾶς λέγω ὅμως πρὶν τελειώσω, τὸ ἀκόλουθον. Πάντες ὁμολογοῦμεν ὅτι ἕνα ὀνομαζόμεθα κατ' ἀξίαν ἔμποροι, πρέπει νὰ ἔχωμε ὅσα χαρακτηρίζουσι τοὺς ἀληθινοὺς ἐμπόρους... Καὶ ἵνα φέρωμεν ἐπαξίως τὸ λαμπὸν ὄνομα τοῦ ἔθνους, ἵνα ὀνομαζώμεθα Ἕλληνες καὶ Γραικοί, καθὼς ὅλοι ἐπιθυμοῦμεν, δὲν πρέπει νὰ ἀποκτήσωμεν ὅσα χαρακτηρίζουσι τοὺς Γραικούς; Ποῖα εἶναι ταῦτα; Ἔνθερμοι ζηλωταὶ τῆς πίστεως καὶ καλλιεργηταὶ τῆς παιδείας ἀείποτε ἐχρημάτισαν οἱ Γραικοί· ἔχομεν θεία χάριτι μέχρι σήμερον τὴν πίστιν ἄμεμπτον· μένει νὰ φέρωμεν καὶ τὴν παιδείαν εἰς τὸν αὐτὸν βαθμόν». Καί τελείωσε ὁ κατόπι μεγαλοδιδάσκαλος καὶ πρύτανις, καθὼς τὸν εἶπαν, τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων: «Ἐνθυμηθεῖτε λοιπὸν ἄνδρες ὁμογενεῖς! ὅτι ὄχι περὶ μικρῶν ἀλλὰ περὶ φωτισμοῦ τῆς πατρίδος εἶναι ὁ λόγος· ἐνθυμηθεῖτε ὅτι ὅσοι εἶναι ἐκλελεγμένοι ὡς προεστῶτες τῶν ἄλλων εἶναι οἱ πρωτότοκοι αὐτῆς υἱοὶ οἵτινες πρέπει νὰ φροντίζωσι, νὰ ἐπιμελῶνται καὶ νὰ συνεργάζωνται ὅλαις δυνάμεσιν εἰς τὴν προκοπὴν τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἀδελφῶν. Ἐνθυμηθεῖτε ὅτι ἀπὸ τὴν ἰδικήν σας θέλησιν κρέμαται ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα τῆς πατρίδος. Ἐνθυμηθεῖτε ἀκόμα ὅτι ἡμεῖς δὲν σᾶς ἀπαιτοῦμεν πράγματα ἀδύνατα ἢ ἄτοπα· μὴ γένοιτο. Ἐκθέτομεν μόνον τὰ δοκοῦντα, ζητοῦμεν τὰ κοινωφελῆ, ἐπιθυμοῦμεν τὰ καλά, ἀπευχόμεθα τὰ κρείττονα καὶ ὁ θεὸς νὰ δώσῃ τὰ κάλλιστα καὶ τὰ κράτιστα· εἶθε, εἶθε, εἶθε».

Εἴδαμε στὴ γνωστὴ ἐκ Τεργέστης γιὰ τὴν κατάσταση τῶν σχολείων της ἀνταπόκριση τοῦ Λογ. Ἑρμοῦ τοῦ 1817, ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ ἴδιο μὲ τὴν παραπάνω ὁμιλία φύλλο του, τί περίπου ἐδίδασκε ὁ Ἀσώπιος στὴ Σχολή του. Ἀλλὰ καὶ σὲ γράμμα του ἀπὸ Τεργέστη μὲ ἡμερομηνία 14-3-1818 πρὸς τὸν εἰς Ἰωάννινα ἤδη διαμένοντα μαθητή του Γεώργιο Μαρίνογλου, παιδὶ τοῦ Ζαγορίσιου ἐμπορευόμενου στὴν ἰταλικὴ αὐτὴ πόλη Χριστοδ. Μαρίνογλου, παρέχει ὁ ἴδιος ἂν καὶ σὲ συντομία ἀρκετὲς πληροφορίες πολύτιμες γιὰ τὴ σχολικὴ ἐργασία, τὶς πέρα ἀπ' αὐτὴ πνευματικὲς ἀσχολίες καὶ διαφέροντά του, καθὼς καὶ τὴ ζωή του γενικώτερα. Στὴν ἐπιστολὴ αὐτή, πού ἔφερε τελευταῖα σὲ φῶς καὶ σχολίασε ὁ ἀείμνηστος Ἠπειρώτης λόγιος Εὐαγ. Μπόγκας (Δ.Ι.Ε.Ε. τόμ. ΙΒ' σελ. 193—5), ἀφοῦ μακαρίση τὸ μαθητή του ὁ Ἀσώπιος γιὰ κάποια «μεγάλην του περιήγησιν», τοῦ εὐχηθῆ γιὰ τοὺς πρόσφατους ἀρραβῶνες του καὶ τὸν διαβεβαιώση μὲ ὅρκο «εἰς τὰς Μούσας καί εἰς τὴν φιλτάτην πατρίδα ἀπὸ τὴν ὁποίαν, καθὼς γράφει, συγκινημένος, «οὐδὲ ἐγνώρισα οὐδὲ θέλω γνωρίσει ἱερώτερον ἄλλο ἐν ὅσῳ ζῶ», τοῦ ζητάει νέα «διὰ τὴν κατάστασιν τῶν σχολείων καὶ τῶν μαθήσεων τῆς πατρίδος μας» καὶ συνεχίζει: «Δι' ἐμὲ ἐὰν θέλης νὰ μάθῃς ἤξευρε ὅτι μετὰ τὴν δευτέραν θερμολουσίαν καὶ ὑδροποσίαν ἐν ρεκοάρῳ ὠφελήθην μεγάλως καὶ μετὰ τὴν ἐλπιζομένην τρίτην ἴσως δὲν ἔχω πλέον χρείαν. Μὲ τὰ ἑλληνικὰ μειρακύλλια ἐξηγοῦμεν τὸν Ὅμηρον, καὶ ἡ ἐξήγησις γίνεται τριπλῆ, γραμματική, ποιητική, φιλολογικὴ καὶ ἐκ τούτου λαμβάνομεν καὶ νὰ φιλοσοφῶμεν καὶ νὰ λαλῶμεν περισσότερα». Καὶ παρακάτω: «Ἐσχάτως ἐτόλμησα νὰ ἐκδώσω τὸν πρῶτον τόμον τῶν «Μαθημάτων τῆς Γραικικῆς γλώσσης διὰ τὸ σχολεῖον τῶν ἐν Τεργέστῃ κατοικημένων Γραικῶν» καὶ ὅταν εὕρω εὐκαιρίαν θέλω σὲ στείλη. Ἴσως ἀπὸ τὴν συγκαταβατικὴν κρίσιν περὶ τοῦ πρώ-

του, παρακινηθῶ νὰ ἐκδώσω καὶ τὸν δεύτερον· διὰ τοῦτο φρόντισε νὰ μὲ στείλης τὰ σημερινὰ τραγούδια τῆς Ἑλλάδος, τὰς τοπικὰς λέξεις καὶ φράσεις, διὰ νὰ συνεκδώσω τὰ ἀξιολογώτερα». Τὸν πληροφορεῖ ἀκόμη πὼς μεσιτεύοντος προφανῶς τοῦ ἤδη εἰς Βιέννην φίλου του Γ. Σταύρου, τοῦ ἔγινε πρότασις γιὰ διορισμὸ στὸ ἐκεῖ Ἑλληνικὸ Σχολεῖο, ὅπως καὶ «ἐκ Βουκουρεστίου» «ἀλλὰ τὰς ἐντίμους ταύτας προσκλήσεις ὑπεχώρησα, λέγει, εἰς τοὺς τρανούς, θέλων νὰ κρύπτω τὴν μικρότητά μου...». Τέλος πὼς συγκατοικεῖ μὲ τὸν ἐπίσης Ζαγορίσιο Σιμιτέλο (ὄχι βέβαια τὸν κατόπι καθηγητή, ἀλλὰ κάποιον συγγενῆ του), ὅτι εἶναι καλὰ καὶ ὅτι γλήγορα θὰ τοῦ γράψη νεώτερά του, τὸν παρακαλεῖ δὲ νὰ ἀσπασθῆ ἀπὸ μέρους του τοὺς φίλους καὶ νὰ προσφέρῃ τοὺς χαιρετισμούς του στὸ Δάσκαλό του Ψαλίδα καὶ στοὺς στὰ Γιάννινα ἐπίσης εὑρισκόμενους φίλους καὶ συμμαθητάς του Σακελλάριο καὶ Κολέτη.

Πέρα δηλ. ἀπὸ τὴ σχολική του ἐργασία, καθὼς στὸ γράμμα του τὸ παραπάνω ἐκθέτει ὁ Ἀσώπιος, ἀσχολοῦνταν μὲ τὴν συγγραφὴ καὶ μελέτη. Καρπὸς τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος, κατὰ τὰ τρία τοὐλάχιστον χρόνια τῆς παραμονῆς του στὴν Τεργέστη, ὑπῆρξε τὸ προαναφερθὲν διδακτικό του βιβλίο, τοῦ ὁποίου τὸ πρῶτο μέρος ἐκδόθηκε «ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικ. Γλυκεῖ 1818 εἰς 8»[4]. Τὸ Β΄ εἶχε φαίνεται ἕτοιμο καὶ περίμενε «τὴν συγκαταβατικὴν κρίσιν περὶ τοῦ πρώτου» γιὰ νὰ τὸ ἐκδώσῃ· δὲν θὰ ἰδῇ τελικὰ τὸ φῶς, ἐπειδὴ τὸν ἴδιο χρόνο θὰ ἐγκαταλείψῃ ὁριστικὰ τὸ σχολεῖο τῆς Κοινότητος. Ἀξιόλογη εἶναι ἐπίσης ἡ εἴδηση, πὼς στὸ διάστημα αὐτὸ ἀσχολοῦνταν παράλληλα ὁ Ἀσώπιος, ἀνταποκρινόμενος πρῶτος αὐτὸς σὲ σχετικὴ πρὸς τοὺς Ἕλληνας λογίους ἔκκληση τοῦ Λ. Ἑρμοῦ (1816), καὶ μὲ τὴ συλλογὴ ἑλληνικῶν Δημ. Τραγουδιῶν καὶ ἰδιωματικῶν λέξεων καὶ φράσεων, ἀρκετὰ φαίνεται προχωρημένη, ποὺ σκόπευε νὰ συνεκδώσῃ μὲ τὸ Β΄ αὐτὸ μέρος τῶν Μαθημάτων του τῆς Γραικικῆς γλώσσης, πρᾶγμα ποὺ τελικά, γιὰ τὸν ἴδιο καθὼς τὸ παραπάνω ἔργο του λόγο, δὲν πραγματοποιήθηκε[5]. Γεγονὸς ἄλλωστε ἀποφασιστικῆς σημασίας γιὰ τὴν παραπέρα σταδιοδρομία καὶ ζωὴ τοῦ Ἀσωπίου τὸ δεύτερο (τὸ πρῶτο ἦταν ἡ γνωριμία του μὲ τὴν κατόπι σύζυγό του Ἑλένη Ἀσημακοπούλου τὄνομα)[6] ὑπῆρξε ἡ κατὰ τὸ ἔτος ἀκριβῶς αὐτὸ (1818) συνάντησή του στὴν Τεργέστη μὲ τὸ λαμπρὸ φιλέλληνα Κόμητα Γκίλφορδ, περιερχόμενο τὶς Γραικικὲς παροικίες τῆς Εὐρώπης πρὸς ἄγραν προικισμένων νέων ὁμογενῶν ἐπιθυμούντων νὰ σπουδάσουν μὲ ἔξοδά του γιὰ νὰ διδάξουν κατόπι στὴν ἱδρυθησόμενη ἀπὸ τὸν ἴδιο Ἰόνιο Ἀκαδημία. Δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ ὁ Γούδας, πρῶτος βιογράφος του καὶ χωριανός του ἐπίσης, ἀντλεῖ τὴν πληροφορία γράφοντας ὅτι ἐγνωρίζονταν οἱ δυό τους (ὁ Γκίλφορδ μὲ τὸν Ἀσώπιο) ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Πάντως εὐθὺς ὡς συναντήθηκαν «οἱ δύο δαιμόνιοι ἄνδρες συνῆψαν συμβόλαιον ἵνα σπουδάσῃ ὁ Ἀσώπιος ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ φιλολογίαν ἑλληνικὴν δι' ἐξόδων

---

4) Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Ἀσωπίου εἶναι ὁ ἀκόλουθος: «Μαθήματα τῆς Γραικικῆς γλώσσης διὰ τὸ Σχολεῖον τῶν ἐν Τεργέστῃ κατοικημένων Γραικῶν. Μέρος Α΄ περιέχον Σύμμικτα ἠθικά. Ἐν Βενετίᾳ παρὰ Νικολάῳ Γλυκεῖ 1818 εἰς 8ον σελ. ιϐ + 193» (Βρεττοῦ Ν.Φ. Β΄ σελ. 196).

5) Πρβλ. σχετικὲς παρατηρήσεις καὶ σχόλια Εὐαγ. Μπόγκα στὴ δημοσιευόμενη ἀπ' αὐτὸν γνωστὴ πρὸς Γ. Μαρίνογλου ἐπιστολὴ τοῦ Ἀσωπίου (Δ.Ι.Ε.Ε. τόμ. ΙΒ΄ σελ. 192—3).

6) «...νοήσας ποτὲ ἐπικινδύνως, γράφει ὁ Γούδας (Βίοι Παράλ., Β΄, σελ. 226 καὶ 236) καὶ ἀξιωθεὶς μεγάλης φιλανθρώπου περιποιήσεως ὑπὸ οἰκογενείας ἄλλοτε μὲν διασήμου ἀλλὰ τότε ἐν ἐνδείᾳ οὔσης καὶ θυγατέρα πεπροικισμένην διὰ πολλῶν προτερημάτων ἐχούσης, ὑπεσχέθη ἰσόβιον εὐγνωμοσύνην. ...Ταύτην δὲ καὶ ὡς παπαδιάν του ἔλαβε (μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του) σχεδὸν ἄνευ προικός...».

τοῦ Γκίλφορδ καὶ χρησιμεύση ἔπειτα ὡς καθηγητὴς τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἀκαδημίας» (Β. Παράλ. Β΄ σελ. 226).

Εὐθὺς ὡς ἔλαβε τὴ μεγάλη αὐτὴ ἀπόφαση ὁ Ἀσώπιος, νὰ ἀκολουθήση δηλ. κατὰ τὴ σύσταση τοῦ Γκίλφορδ ἀνώτερες σπουδὲς σὲ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια ἐγκαταλείποντας τὴ σχολή του τῆς Τεργέστης μὲ τὴν ὁποία τόσο στενὰ κατὰ τὴν τριετία τῆς σ' αὐτὴ ὑπηρεσίας του εἶχε συνδεθῆ, καὶ πονώντας ἀληθινὰ γιὰ τὴν τύχη της, τέθηκε ἀμέσως σὲ ἀναζήτηση ἀντάξιου διαδόχου του. Καταλληλότερον δὲ δὲν ἔκρινε ἄλλον ἀπὸ τὸ φίλο, συμμαθητὴ καὶ συγχωριανό του Φιλητᾶ, ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτή, διδάκτωρ πλέον ἀπὸ τὸ περασμένο ἔτος (1817) τῆς ἰατρικῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Νεάπολης, εὑρίσκονταν στὸ Παρίσι. Σπεύδει λοιπὸν ὁ Ἀσώπιος νὰ τὸν καταστήση κοινωνὸ τῶν ἀποφάσεών του καὶ νὰ τὸν καταπείση μαζὶ ν'αρθῆ σὲ ἀντικατάστασή του στὴ Σχολή. Σὲ γράμμα του λοιπὸν ἀπὸ Τεργέστη τῆς 18-4-1818 τοῦ γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Ἡ φιλομάθεια ἡ ὁποία μᾶς ἔκαμε νὰ διαπλεύσωμεν οἱ δύο τὸ Ἰόνιον χωρὶς νὰ λεπτολογῶμεν, ὡς γράφεις, πάρα πολὺ τὰ πράγματα, ἡ φιλομάθεια ἡ ὁποία ἐπαρακίνησε καί σὲ νὰ προσθέτης καὶ ἐν Παρισίοις ἄλλας ἡμέρας κακοπαθείας ἐπὶ σκοπῷ νὰ μάθης περισσότερα καὶ νὰ κατασταθῆς ἐπωφελέστερος εἰς τὴν Πατρίδα καὶ αὐτὴ αὕτη ἡ φιλομάθεια ἡ ὁποία εἰς ἐμὲ ἦτον καθ' αὐτὸ χρεία μαθήσεως δικαιότερον μὲ κατέπεισε νὰ δεχθῶ τὴν συμφωνίαν. Ἰδοὺ λοιπὸν διὰ τὰς καλὰς ἐλπίδας εἰς τί φέρομαι. Ἀναγκάζομαι ν' ἀφήσω τὴν καλὴν Τεργέστην, τοὺς καλοὺς ὁμογενεῖς, τὴν αὐτῶν μεγάλην ἀγάπην μὲ κίνδυνον νὰ ἀναδείξω λαμπροτέραν τὴν γύμνωσίν μου, νὰ χάσω τὸ βέβαιον διὰ τὸ ἀβέβαιον καὶ νὰ ἰδῶ εἰς τὸν ἀέρα ὅλα μας τὰ προμελετώμενα σχέδια. Ἀλλὰ μὲ ὅλα ταῦτα σὺ ἐὰν θέλης ὄχι μόνον τῶν σωματικῶν ἀλλὰ καὶ τῶν τοιούτων δεινῶν δύνασαι νὰ γίνης θεραπευτὴς καὶ ἄκουσον. Ἐγὼ πεποιθὼς καὶ εἰς τὴν πρὸς ἐμὲ καί τὴν πρὸς ὅλην ἁπλῶς τὴν πατρίδα μεγάλην ἀγάπην σου ἐτόλμησα, τί θέλεις; ἐτόλμησα καὶ τί ἐτόλμησα; ἐτόλμησα νὰ ἐλπίσω διόρθωσιν δι' αὐτοῦ ὅλων αὐτῶν. Ἐρωτώμενος φίλε ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν περὶ διαδόχου μου, τοῦτο μὲν ὅτι δὲν ἐδυνάμην νὰ τοῖς κάμω μεγαλύτερον καλόν, τοῦτο δὲ ἵνα ἔχω τὴν συνείδησίν μου ἐλευθέραν, ὅτι δὲν γίνεται καμμία ζημία εἰς τὴν ἐνταῦθα σχολὴν μετὰ τὴν ἐμὴν ἀναχώρησιν, ἐτόλμησα νὰ τοὺς ὑποσχεθῶ καὶ τοὺς ὑπεσχέθην περὶ σοῦ φίλτατε, ὅτι εἶσαι ὁ μόνος δυνάμενος νὰ τοὺς εὐχαριστήσης καὶ διὰ τῆς προκοπῆς σου καὶ διὰ τῆς χρηστοηθείας σου· ὅλοι λοιπὸν μικροὶ καί μεγάλοι σὲ περιμένουσι μὲ ἀγκάλας ἀνοικτάς. Ἐδῶ εὑρίσκεις τὸν Ρώταν, τὸν ὁποῖον θέλεις ἔχει ὡς ἄλλον Ἀσώπιον, ὡς ἀδελφόν. Φίλους, γνωρίμους, βιβλία, ἡσυχίαν καὶ εἴ τι θέλεις...». Καὶ παρακάτω στὸ ἴδιο γράμμα: «Ἐγὼ περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου ἀναχωρῶ· ὅθεν ἐὰν δύνασαι προσπάθει νὰ μὲ εὕρης ἐδῶ. Ἐὰν ὅμως σὲ εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔλθης πρὸ τοῦ φθινοπώρου, γράψε το καὶ τότε ἐγὼ σ' ἀφήνω τὰ ἀναγκαῖα γράμματα. Ἐπιθυμοῦσα ὅμως νὰ μὲ εὕρης ἐδῶ, ἵνα σὲ συστήσω προσωπικῶς εἰς τὰς πρώτας οἰκίας, ἵνα κερδίζης καὶ 300 ἢ 400 τάλληρα ἐκτὸς τῶν ἑξακοσίων ταλλήρων τὰ ὁποῖα θέλεις λαμβάνει ἐκ τῆς σχολῆς». Καί παρακάτω: «Ἐνθυμοῦ ὅτι δὲν πρέπει νὰ χάσωμεν τὴν Τεργέστνη ἕως οὗ εὕρωμεν καλλιώτερα. Ἐνθυμοῦ ὅτι εἶναι ὁ μόνος τρόπος ἵνα μετὰ μικρὸν χωρισμὸν συζήσωμεν ἀείποτε...» (Ἡπ. Ἑστ. 1960 σελ. 540).

Στὸ ἑπόμενο ἐπίσης ἀπὸ Τεργέστην πρὸς Φιλητᾶν γράμμα του μὲ ἡμερομηνία 8-5-1818 ὁ Ἀσώπιος, περιεχόμενο μαζὶ μὲ ἄλλα ἐν σχεδίῳ σὲ σωζόμενο τετράδιό του, ἐπανέρχεται στὸ ἴδιο θέμα, τῆς ἀντικαταστάσεώς του δηλ. ἀπὸ τὸ φίλο του στὴ σχολὴ τῆς Κοινότητος, προσπαθώντας νὰ ἄρη κάποιους ἴσως ἐνδοιασμούς του καὶ καταλήγει: «Ἐπειδὴ ὅμως τὸ παρὸν γράμμα λαμβάνεις διὰ τοῦ Κοραῆ, ἐὰν ἀποφασίσης νὰ ἔλθης, ἐρώτησέ τον ἐὰν ἔχη ἢ παραγγελίαν ἢ γράμμα ἢ βιβλία ἢ ἄλλο πρᾶγμα ὅ,τι χρειάζεται νὰ σὲ δώση νὰ τὸ φέρης εἰς τὸν φίλο του καὶ φίλον μου καὶ

φίλον σου Ρώταν...» (Ἑλληνικ. ὅ.π. σελ. 57—8). Δὲν γνωρίζουμε τί ἀκριβῶς ἀπάντησε ὁ Φιλητᾶς σ' αὐτὸ τὸ παραπάνω γράμμα στὸν Ἀσώπιο, μᾶλλον ὅμως φαίνεται πὼς ἔκανε γνωστὴ στὸ φίλο του τὴ μεγάλη ἀπόφασή του νὰρθῆ ἐπὶ τέλους στὴν Τεργέστη σὰν διάδοχός του. Νὰ ἐγκαταλείψη δηλ. ὁριστικὰ τὸ ἰατρικό του στάδιο καὶ νὰ γίνη δάσκαλος κι' αὐτὸς συμβάλλοντας στὴν γενικὴ προσπάθεια τοῦ φωτισμοῦ τοῦ Γένους.

Τὸ ὅτι εἶχε βέβαια λάβει ὁ Φιλητᾶς αὐτὴν τὴν ἀπόφαση μὲ τὰ πρῶτα πρὸς αὐτὸν γράμματα τοῦ Ἀσωπίου καὶ προτοῦ ὁ τελευταῖος φύγει ἀπὸ τὴν Τεργέστη, φαίνεται κι' ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο γράμμα τῶν ἐπιτρόπων τῆς Κοινότητος πρὸς αὐτὸν μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ἐκφράζουν τὴ χαρά τους γιὰ τὴν ἀπόφασή του καὶ τὸν παρακαλοῦν νὰ ἔλθη τὸ γληγορώτερο στὴν πόλη τους, ὅπου τὸν καρτεροῦν, καθὼς τοῦ γράφουν, μὲ ἀνοιχτὲς ἀγκάλες.

«Λογιώτατε κύριε Φιλητᾶ ἀσπαζόμεθά σε μετὰ πόθου πολλοῦ.

Ἐκ Τεργέστης 10 Ἰουνίου 1818

Καὶ εἰς τὸ ἐνταῦθα κατοικημένον γένος τῶν Γραικῶν, τῶν ὁποίων ἡμεῖς φέρομεν τὸ πρόσωπον, καὶ εἰς ἅπασαν ἁπλῶς τὴν πατρίδα χαρὰν μεγάλην φέρει ἡ ἀπόφασίς σου νὰ δεχθῆς τὴν διὰ τοῦ ἐδικοῦ σου καί ἐδικοῦ μας Κ. Ἀσωπίου γενομένην πρόσκλησιν εἰς τὸ νὰ παραλάβης τὴν ἐπιστασίαν τῆς σχολῆς μας. Καὶ ὅσον παρὰ πολλῶν ἀκούομεν τὴν προκοπὴν καὶ τὰς ἀρετάς σου τόσον περισσότερον μακαρίζομεν καὶ τὴν πατρίδα ὅτι ἔχει τοιαῦτα ὑποκείμενα καὶ ἡμᾶς αὐτοὺς μερικώτερον, οἵτινες λαχόντες τὴν ἐπιστασίαν τῶν ἐνταῦθα ἑλληνικῶν πραγμάτων, κρίνομεν χωριστώτερον χρέος μας νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς ἀγωγῆς τῶν νέων. Ὅθεν ἐπικυροῦντες διὰ τῆς παρούσης ἡμῶν τὴν διὰ τοῦ Κ. Ἀσωπίου γενομένην πρόσκλησιν πρῶτον μὲν σὲ λέγομεν ὅτι μὲ κοινὴν εὐαρέσκειαν ὅλων τῶν ἐνταῦθα ὁμογενῶν σὲ ἀναδεχόμεθα εἰς τὴν σχολήν μας εἰς τὸν τόπον εἰς τὸν μισθὸν (φλωρίνια Αὐγούστης χίλια διακόσια κατ' ἐνιαυτὸν) καὶ εἰς τὰς λοιπὰς συμφωνίας τοῦ Ἀσωπίου· δεύτερον σὲ παρακαλοῦμεν νὰ προσπαθήσης ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νὰ προλάβης, ἐπειδὴ ἠξεύρεις ὅτι οἱ νέοι οἵτινες ὀλίγον ἀγαπῶσι τοὺς κόπους, ὅταν εὕρωσι αἰτίαν, γίνονται χειρότεροι· τὰ δὲ ἔξοδα τῆς ὁδοιπορίας ἢ τὰ λαμβάνης ὅταν ἔλθης ἢ γράψε μας νὰ σὲ τὰ ἐμβάσωμεν πρότερον. Ἔχοντες δὲ ὡς δείγματα τῆς ἀρετῆς σου τὴν πρὸς τὸν φίλον ἀγάπην, τὴν προθυμίαν ἵνα ὠφελήσης τὴν πατρίδα, τὴν πρὸς ἡμᾶς καλήν σου ὑπόληψιν, τὴν μετριοφροσύνην σου, ὅτι εἶσαι ἄξιος περὶ τὰ τοιαῦτα, πειθόμεθα καί πληροφορούμεθα ἀδιστάκτως ὅτι ὑπὸ τὴν σὴν ἐπιστασίαν καὶ τὰ σχολεῖα μας θέλουσι λάμψει καὶ ἡ νεολαία μας θέλει προκόψει καὶ ἡ πατρὶς ὅλη θέλει ὠφεληθῆ καὶ οὕτως καί ἡ ἐνταῦθα ἀποικία δὲν θέλει φανῆ ἀσυντελὴς εἰς τὴν κοινῶς τελουμένην βελτίωσιν τῆς Ἑλλάδος. Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι ἡ λογιότης σου δὲν θέλει λάβει αἰτίαν νὰ δυσαρεστηθῆ διότι καὶ εἰς τὸν φίλον της εἰσήκουσε καὶ εἰς ἡμᾶς ἐπρόσφερε τόσην ὑπόληψιν. Σὲ προσμένομεν λοιπὸν μὲ ἀγκάλας ἀνοικτάς. Ὑγίαινε καὶ εὐτύχει.

Οἱ ἐπίτροποι τοῦ γένους τῶν ἐν Τεργέστῃ Γραικῶν
Ἰωάννης Βορδώνης
Νικόλαος Ρενιέρης
Π. Μωραϊτίνης»

(Δ.Ι.Ε.Ε. τόμ ΣΤ' σελ. 149—50).

Λίγο ἀργότερα κι' ὅταν ὁ Ἀσώπιος εἶχε ἐγκαταλείψει πιὰ τὴν Τεργέστη, ὁ φίλος του Ρώτας «ἀποτελῶν σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς διοικούσης τὰ πράγματα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Τεργέστης καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχων ἐνεργὸν μέρος καί εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἐκεῖ ἀκμάζοντος ἑλληνικοῦ σχολείου»

ἔγραφε (31-7-1818) στὸ Φιλητᾶ στὸ Παρίσι. «Ὅσον ἐλυπήθην στερηθεὶς τὸν φίλτατον Ἀσώπιον, τόσον θέλω χαρεῖν ὅταν σὲ ἀπολαύσω. Ἐπειδὴ ἀπὸ τὸν ἴδιον ἐβεβαιώθην διὰ τὰ φρονήματά σου καὶ διὰ τὸν ἀληθινὸν περὶ πατρίδος ζῆλον σου. Ὁ τοιοῦτος ζῆλος ἑνώνει καὶ συνδέει σφιγκτὰ ὅλους ἐκείνους τοὺς ὁμογενεῖς, οἵτινες τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πατρίδος ἐπιθυμοῦντες ἀντιμάχονται μὲ ὅσην ἔκαστος ἔχει δύναμιν ἐναντίον τῶν πονηρῶν αὐτῆς ἐχθρῶν. Ἐὰν ὁ μεγαλύτερος τῶν ἐχθρῶν τούτων εἶναι ἡ ἀμάθεια δικαίως ὁ καταδιώκων αὐτὴν ὀνομάζεται τῆς πατρίδος εὐεργέτης. Τὸ στάδιον εἰς τὸ ὁποῖον προβαίνες, κύριε Φιλητᾶ, σοῦ προετοιμάζει τὴν ἔντιμον ταύτην ὀνομασίαν τῆς ὁποίας θέλεις δὲν ἀμφιβάλλω κατασταθῆς ἄξιος φωτίζων τὰ ἐδῶ ὁμογενῆ μειράκια μὲ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὸ φῶς. Διὰ νὰ σὲ τὰ παραδώσουν ὡς ἀκριβὰ τῆς καρδίας των ὑποκείμενα σὲ προσμένουν ἀνυπομόνως ὅλοι οἱ ὁμογενεῖς. Σπούδασε λοιπὸν νὰ ἔλθῃς πρὶν ἀποπετάξουν τὰ σοφὰ τοῦ Ἀσωπίου μαθήματα ἀπὸ τὰς κεφαλὰς τῶν νέων μαθητῶν. Τὰς ἐγκεκλεισμένας εἰς τὴν ἐπιστολήν του 5 Ἰουλίου παρέδωκα. Ἰδοὺ τὴν ἀπόκρισιν καὶ κατὰ τὴν ζήτησίν σου φράγκα 400 εἰς συναλλαγματικὴν πρώτην ἐπὶ τῶν κυρίων G. LAFFITE ET CIA διὰ τοῦ ταξειδίου σου τὰ ἔξοδα τῶν ὁποίων θέλεις κρατήσειν λογαριαμόν. Τὴν 6 τοῦ παρόντος Ἰουλίου ἀνεχώρησε διὰ τὴν Βιέννην ὁ Ἀσώπιος, ὅπου διατρίβει ὀλίγον καιρόν, ὡς μέγραψε, τὴν 17 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς μεταχειριζόμενος τὰ λουτρὰ τοῦ Βαθίη. Τὴν ἐπιστολὴν ταύτην θέλεις λάβει ἀπὸ τὸν φίλον Κοραῆν πρὸς τὸν ὁποῖον γράφω νὰ σὲ παραδώσῃ. Ὅταν ἀναχωρήσῃς δι' ἐδῶ ἂν ἔχῃ κανὲν βιβλίον νὰ μὲ στείλῃ. Λάβε σὲ παρακαλῶ τὸ βάρος τοῦτο καὶ ὑγίαινε εὐδαιμονῶν. Ι. Ρώτας». (Δ.ΙΕ.Ε. ὅ.π. σελ. 151).

3. Ὁ Φιλητᾶς στὴν Τεργέστη

Πράγματι ὁ Ἀσώπιος, καθὼς στὸ παραπάνω τοῦ Ἀπριλίου πρὸς Φιλητᾶν γράμμα του ἔγραφε καὶ ὁ Ρώτας ἀργότερα στὸ δικό του πληροφοροῦσε, ἐγκαταλείπει τὴν 6 Ἰουλίου 1818 τὴν προσφιλῆ του Τεργέστη μὲ πρῶτο σταθμὸ τοῦ ταξιδίου του τὴ Βιέννη, διατηρώντας πάντοτε στενὴ διὰ γραμμάτων ἐπαφὴ μὲ τὸ φίλο του. Ἀπὸ τὴν Αὐστριακὴ πρωτεύουσα ἐπισκέπτεται, πρᾶγμα ποὺ τακτικὰ καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔκανε, τὴν πόλη Βάδεν τῆς Αὐστρίας, στὰ ἰαματικὰ νερὰ τῆς ὁποίας ὑποβάλλεται σὲ θεραπεία γιὰ ἄγνωστη πάθησή του (ἴσως «αἱμορροϊδικὰς τινὰς ἐνοχλήσεις ἐξ ὧν συχνάκις ἐπὶ παντὸς τοῦ βίου κατετρύχετο...» ποὺ λέει ὁ Γούδας). Ἐδῶ εὑρισκόμενος παίρνει ἀπὸ τὸν ἀκόμα εἰς Παρισίους διατρίβοντα Φιλητᾶ τὸ ἀκόλουθο γράμμα χρονολογούμενο στὶς 19-8-1918, τὸ τελευταῖο του ἴσως ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ πρωτεύουσα, μὲ τὸ ὁποῖο τὸν διαβεβαιώνει γιὰ τὴν ὁριστικὴ πλέον, τὴν ἀναληφθεῖσα διὰ τὴν ἀγάπην σου, καθὼς λέει, ἀπόφασή του, νὰ τὸν διαδεχθῇ στὴ σχολὴ καὶ τοῦ γνωρίζει τὴν ἡμερομηνία καὶ τὸ δρομολόγιο τοῦ πρὸς τὰ ἐκεῖ ταξιδίου του.

«Ἔλαβα τὸ ἀπὸ Βάδεν, γράφει ἐκεῖ ὁ Φιλητᾶς, 2 Αὐγούστου σημειωμένον ποθητόν μου γράμμα σου εἰς τὴν αὐτὴν στιγμὴν σχεδὸν ὅπου μ' ἐγχειρίζοντο παρὰ τοῦ κ. Κοραῆ τὰ ἀπὸ Τεργέστης. Ἐχάρην, φίλε, ἐπληροφορήθην, ἐπείσθην τέλος πάντων εἰς ὅσα διὰ πολλῶν καὶ μακρῶν ἐπρόβαλλες ὑπ' ὄψιν μου θαρρυντικὰ καὶ ἐπελπιστικά, ὡς ἐὰν ἔμελλα τάχα νὰ κάμω παλινωδία εἰς τὸ ὅτι ἔφθασα νὰ ἀποφασίσω διὰ τὴν ἀγάπην σου, ὄχι ἀγαπητὲ ἡμοῦν βέβαιος ὅτι εὐτυχῶς οὐδαμῶς ἀτυχῆ ἐπιθύμησες νὰ μὲ καταστήσῃς. Τὸ κοινὸν τῶν ἐκεῖσε Ἑλλήνων μ' ἔμβασαν 400 φράγκα διὰ τὸ ἀπὸ Λευκωσίας[7] μέχρι τῶν ἑώων μυχῶν τοῦ Ἀδριατικοῦ ταξιδίου

7) Δὲν πρόκειται βέβαια γιὰ Λευκωσία (πρόσγειον νῆσον μικρὰν καθὼς ἐν τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει...» ὁ Κ. Διαμάντης σημειώνει (Ἡπ. Ἑστία 1961 σελ. 4 σημ. 39), ἀλλὰ γιὰ τὴν Ἀγγλία, γνωστὴ καὶ ὡς Ἀλβιόνα (= Λευκωσιά). Ἄλλωστε στὴν Ἰταλία κατῆλ-

μου, ὅθεν ἀναχωρῶ περὶ τὴν 27-8 τοῦ παρόντος ἔχων εἰς τὴν συνοδείαν μου ἴσως καὶ τὸν ἡμέτερον Νίτζον (τὸ Δημήτριο, γιατρὸ ἀπὸ τὰ Γιάννινα), ὅστις ὅμως μένει εἰς Παβίαν...». Καὶ παρακάτω: «Ἐγὼ ἐπειδὴ ὅταν ἀνέβαινα εἰς τὰ ἐδῶ δὲν ἐπέρασα ἀπὸ τὴν Ἑλβετίαν σκοπὸν ἔχω νὰ τὸ κάμω τώρα καὶ ὅθεν κατεβαίνω εἰς τὴν Ἰταλίαν διὰ Γενεύης καὶ Λεμάνω λίμνης. Εἰς δὲ τὸ Ἀδριατικὸν λογαριάζω νὰ καταντήσω ὀλίγον πρὶν τὰ τέλη τοῦ Σεπτεμβρίου. Ἀδελφέ μὲ τὴν λεγομένην λιλιγίντειαν ἀρρωστῶ νὰ ταξιδεύσω μονοκόπου. Φθάνει νὰ βρεθῶ ἐκεῖ τὸν Σεπτέμβριον καθὼς ἐπιθυμεῖς...». (Ἡ Ἑστία 1961, σελ. 1).

Φθάνοντας στὴν Τεργέστη περὶ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου, καθὼς εἶχεν ὑπολογίσει, μετὰ ἐπίπονο διὰ ξηρᾶς ταξίδι ἑνὸς μηνὸς περίπου ὁ Φιλητᾶς, γράφει πρὸς τὸν εὑρισκόμενον ἤδη στὴ Γοτίγγη Ἀσώπιο τὸ ἀκόλουθο μὲ χρονολογία 12-10-1818 γράμμα, ὅπου ἱστορεῖ τὰ τοῦ ταξιδίου του αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὶς πρῶτες ἀπ' ἐκεῖ ἐντυπώσεις, γνωριμίες καὶ ἐνέργειές του. Ἂς σημειωθῆ πὼς ἱκανὰ καὶ μέχρι πρό τινος ἄγνωστα περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἐν γένει ἐπαγγελματικῶν, πνευματικῶν καί λοιπῶν δραστηριοτήτων τοῦ Φιλητᾶ στὴν Τεργέστη στοιχεῖα, παρέχουν οἱ ἐκ τοῦ Ἀρχείου Ἀσωπίου καὶ εἰς τὴν Ἠπειρ. Ἑστίαν (τόμ. 8, 9, 10) ἀπὸ τὸν γνωστὸ μελετητὴ Κ. Δαμάντη, δημοσιευθεῖσες πρὸ δεκαετίας ἐπιστολὲς τοῦ πρώτου, γραμμένες κατὰ τὴ διάρκεια τῆς στὴν Ἰταλικὴ αὐτὴ πόλη διαμονῆς του πρὸς τὸν εἰς Γοτίγγη τῆς Γερμανίας σπουδάζοντα φίλο του. Ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς τὶς τόσο διαφωτιστικές, ἀντλῶ κατὰ τὸ πλεῖστο τὶς συναφεῖς περὶ τὸ διευρυνόμενο θέμα εἰδήσεις. Γράφει λοιπὸν στὸ γράμμα αὐτὸ ὁ Φιλητᾶς:

«Φίλε Ἀσώπιε χαῖρε.

Ἔφθασα τελευταῖον εἰς Τεργέστην καὶ εἶναι σήμερον ἂν δέν λανθάνωμαι δωδεκάτη ἡμέρα ἀπὸ δὲ τὴν μεγάλην χώραν ἐκίνησα τὴν τρίτην τοῦ περασμένου μηνὸς συνοδοιπόρον ἔχων ὡς σὲ ἐφανέρωσα ἄλλοτε τὸν Δημήτριον Νίτζον. Εἰς τὸ ταξίδιόν μου ἐξώδευσα ἡμέρας 27 πλὴν ὄχι ὅλες ὁδοιπορῶν. Τέσσαρας ἔκαμα χρείαν νὰ μείνωμε εἰς Γενεύαν διὰ νὰ θεραπεύσω τὴν σφοδρὰν συνάγχην, ὅπου καθ' ὁδὸν ἔλαβα χιονιζόμενος καὶ βρεχόμενος εἰς τὰ ὀρεινὰ ταχυδρομῶν. Αὐτοῦ εὗρῆκα τὸν Δημήτριον διὰ νὰ περάσῃ εἰς Παβίαν διὰ τὸν σκοπόν του καὶ ἐγὼ διὰ Βριξιὰς καί Οὐερῶνες καὶ Οὐκεντίες ἐξεπέζευσα εἰς τὸ Πατάβιον μὲ σκοπὸν νὰ μείνω καὶ αὐτοῦ καμμίαν ἡμέραν...». Συνέχεια λέει πὼς τὸ βράδυ τῆς ἴδιας ἡμέρας ἔφθασε στὴ Βενετία, ὅπου ἔμεινε πέντε ἡμέρες φιλοξενηθεὶς ἀπὸ διάφορους γνωστούς του ὁμογενεῖς. «Τῇ 29, συνεχίζει, ἐπέβην νηὸς καὶ τῇ 30 ἔφθασα μὲ τὸ καλὸν εἰς Τεργέστην, κατέλυσα δὲ εἰς ξενοδοχεῖον GREK LOCANDA καλούμερον· μεγάλα πράγματα. Τὸ ἑσπέρας ἐπῆγα εἰς ζήτησιν τοῦ κ. Ρώτα, ὅστις μὲ καθοδήγησεν εἰς τὸν κὺρ Σεμιτέλον καὶ οὗτος μὲ ἐκράτησε τὴν νύκτα εἰς τὸν οἶκον του διὰ νὰ συνομιλήσωμεν ἐκτενέστερον... Ὡς ἔδωκεν ὁ θεὸς τὴν ἡμέραν του, ὁ Σεμιτέλος ἐμπροσθὰ καὶ ἐγὼ τὸ κατόπιν, ἐμοιράσαμεν τὰ BIGLIETTI DI VISITA, ὅπου ἀφῆκες εἰς τοῦ Ρώτα, ἑκάστῃ κατὰ τὴν ἀξίαν του καὶ κατὰ τὸ βαλάντιόν του. Ἐφιλεύθην καθ' ἑξῆς εἰς διαφόρους ἕως τῆς Κυριακῆς, ὅπου ἐπήγαμεν νὰ ἀκούσωμεν τὴν θείαν λειτουργίαν. Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν κατὰ ζήτησίν μου ἀνέβηκαν οἵ τε ἱερεῖς καί οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς ὅσοι ἠθέλησαν καὶ ξυρισμένοι καὶ ἀξύριστοι τὰς κεφαλὰς καὶ ὁ ὄχλος τῶν νηπίων μετὰ τῶν σχολαστικῶν· καὶ σιγῆς γενομένης κατέλαβα τὴν καθέδραν συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ κυρίου Ρώτα καὶ σοβῶν μὲ ὅλην τὴν

θε ὁ Φιλητᾶς, καθὼς ὁ ἴδιος σ' αὐτὴ τὴν ἐπιστολή του γράφει, διὰ ξηρᾶς «διὰ Γενεύης καὶ Λεμάνω λίμνης...». Στὴ συνέχειά της ἀκόμα ἀναφερόμενος στὴν Ἀλληλοδιδακτικὴ Μέθοδο, ποὺ ξεκίνησε ὡς γνωστὸν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία (BELL — LANCASTER) λέει: «Γράφω τῶν φίλων εἰς τὴν Λευκωσίαν νὰ μᾶς στείλουν πίνακας...».

προφεσσορικὴν ἐμβρίθειαν. Εὐθὺς ἔκαμα τὴν ἀνάκρισιν ἢ ἄνοιξιν ἢ PROVIGION ἢ ὅπως θέλεις ἀλλέως εἰπέ την καί ἐρητόρευσα σχεδὸν 3 τέταρτα τῆς ὥρας. Καὶ οἱ μὲν Δίαν οἱ δὲ Ἑρμῆν ὑπετόπασαν!... διάφορα εἶπα καὶ διαφόρους ἐθυμιάτισα, ἐν οἷς ἀποσκεπαστὰ καὶ τὸν πλούσιον εὐκράτην, καὶ τὸ θυμίαμα ὡς μὲ εἶπαν ἐφάνη εὐπρόσδεκτον. Τὴν Τρίτην ἔδωκα πλέον ἀρχὴν εἰς τὸ MONCOURS LITTERATURE GREQUE ἀναγνώσας εἰς μὲν τοὺς ἀνωτέρους τὸν Οἰδίποδα τὸν Τύραννον, ὄχι δι' ἄλλο εἰ μὴ διὰ τὴν τάξιν τοῦ μύθου, ἔτι ἐξηγήσας καὶ τὸ περὶ τραγωδίας, βάσιν μὲν ἔχων τὸ βιβλίον τοῦ Οἰκονόμου (ἐννοεῖ τὸν Κ. Οἰκονόμου τὸν ἐξ Οἰκονόμων 1780—1857), ὁδηγὸν δὲ εἰς τὰς ἰδέας τὸν Λαφάρπην (Γάλλο ποιητὴ καί κριτικὸ 1739—1803) ἕως νὰ μοῦ ἔλθουν τὰ βιβλία μου διὰ νὰ ὁδηγηθῶ καλύτερα· ἀπὸ τοὺς ἄλλους τὸν Λεμερκιέρην (Γάλλο φιλόλογο 1771—1840) καὶ Σλέγελου (Γερμανὸ κριτικὸ καὶ φιλόλογο 1767—1845). Ὁ ἅγιος ἱεροκῆρυξ ἐπραγματεύθη ἐπιπολαίως, συγκεχυμένως καὶ τρόπον τινά σχολαστικῶς τὴν ὕλην. Ἰδίωμα ἀναπαλλοτρίωτον ὅλων τῶν συρραπτόντων. Εἰς τοὺς δευτέρους φυλάσσω καὶ εἰς αὐτοὺς τὴν τάξιν τὴν ἰδικήν σου ἕως νὰ ἰδῶ ἂν ἠμπορέσω νὰ συστήσω καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ τοὺς πρώτους κοινῶς ὡς χωριστὸν μάθημα τὴν θεωρίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐμστερουσίου (Ὁλλανδοῦ φιλολόγου καὶ ἑλληνιστῆ 1685—1766) καὶ Οὐαλκεναίρου (ἐπίσης Ὁλλανδοῦ φιλολόγου 1715—1785) κλπ. πλὴν περὶ τούτου ὁ καιρὸς διδάσκαλος. Κατὰ τὸ παρὸν ἀσχολούμεθα μετὰ τοῦ κυρίου Ρώτα νὰ βάλωμεν καὶ τοὺς σχολαστικοὺς (ἐννοεῖ τοὺς δασκάλους τῶν κατωτέρων τάξεων) εἰς κάποιαν τάξιν καὶ εὕλογον εὕρομεν νὰ εἰσαχθῆ διὰ τὰ ἀρχάρια ἡ Μέθοδος ἡ Ἀλληλοδιδακτική, ὅπου καὶ κατ' αὐτὰς γράφω τῶν φίλων εἰς τὴν Λευκωσίαν νὰ μᾶς στείλουν πίνακας. Τὸ ἄλλο σχολεῖον τὸ τοῦ Παπαλεξοπούλου μικροῦ δεῖν μένει εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν εἰμὴ ὅτι σκοπῶ νὰ ἐνστήσω τὴν διδασκαλίαν τῆς Γραμματικῆς τῆς κοινῶς λεγομένης γλώσσης, πολλὰ ὅμως ἐπίτομον, καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς εἰς τὰ κοινὰ βιβλία. Τὸν δὲ γηραιὸν σχολαστικὸν τὸν ἀφήνομεν πρὸς ὥρας. Εἰς ταῦτα φίλε ἀσχολοῦμαι καθ' ὥρας ὁ διὰ σὲ καὶ μόνον ἐξ ἰατροῦ ἀρχισχολαστικός. Ἐπειδὴ ἀκόμη κατοικίαν δὲν ηὗρα ξενίζομαι παρὰ τῷ κυρίῳ Σεμιτέλλῃ ὅστις βέβαια ἤθελε μὲ κρατήσει σιμά του, καθὼς καὶ σέ, ἐὰν εἶχε τὸ αὐτὸ εὐρύχωρον χώρισμα τοῦ ὀσπιτίου... Εἰς ἀπόκρισίν σου, τὴν ὁποίαν προσμένω μὲ τὸ στόμα ἀνοικτόν, βλέπε νὰ μὲ κατηχήσης εἰς τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ἐδῶ. Καὶ εἴ τι ἄλλο σὺ ἀπὸ μέρους σου θέλεις πρόβαλέ του ἐλευθέρως... Ἡ Τεργέστη μὲ ἀρέσει, οἱ ἡμέτεροι εὐπροσήγοροι, κόσμιοι, φιλομαθεῖς καὶ καλοὶ φύλακες τῶν πατρώων ἐθίμων. Σ' εὐχαριστῶ ὅτι μὲ δίδεις τὴν ἄδειαν ν' ἀνοίξω τὰ βιβλία σου καὶ ὅλα χθὲς τὰ ἐδοκίμασα εἰς τὴν κασέλαν τὴν κλειδωμένην, πλὴν δὲν ηὕραμε τὴ βιβλιοθήκη Φαβρικίου, ὅπου μ' ἔγραφες κάποτε ὅτι ἀπέκτησες, μήτε ἄλλα ὅπου ἐγὼ ἐπεθύμουν, ἂς εἶναι μ' ὅλον τοῦτο καί ὅσα ηὗρον δὲν εἶναι πάντῃ ἄχρηστα...». (Ἠπ. Ἑστ. ὅ.π· σελ. 2—4).

Σὲ ἄλλο ἐπίσης ἑπόμενο ὑπὸ ἡμερομηνία 7-1-1819 πρὸς Ἀσώπιον γράμμα του ὁ Φιλητᾶς γράφει: «Δὲν ἐστοχαζόμουν φίλε τόσον κρυερὸν καὶ δυσχείμερον τὴν Τεργέστην. Μικρὸν ἀπόσπασμα Σιβηρίας μεταφερμένον εἰς τὸν μυχὸν τοῦ Ἀδρία. Ἄνδρον Αἰόλου, ὅθεν ἡ ποίησι λέγει VENTI MARES ET TERRAS TURDINE PERFLANT. Προσμένομε νὰ ἰδῶμεν τὸ καλοκαίρι, τὸ ὁποῖον μᾶς τὸ ὑπόσχεται ὀλίγον τι ἡμερωτέραν ὥραν. Ἀμμὴ ἀκρίβεια; Διὰ τὴν λιτὴν τροφήν, διὰ τὴν λιτοτέραν οἴκησιν καὶ λοιπὴν περιποίησιν, ὅλον σχεδὸν τὸ μηνιαῖον! καὶ περνῶ καθὼς μὲ ὀλίγον τι πλέον ἀπὸ τὸ ἥμισυ εἰς Γαλλίαν καὶ Ἰταλίαν ἠμπορεῖ νὰ ζήση κανείς. PIAZZA DI COMOUEN. Εὐθηνὰ τὰ ἀργύρια. Νά ἰδῆς ἔπειτα διὰ νὰ ἐκπληρώσω τὰ χρέη τοῦ ἐπαγγέλματός μου ὡς διδάσκαλος καὶ διοικητὴς σχολείων δημόσιος, ὥστε νὰ μὴ δώσω αἰτίαν εἰς μορμουρισμοὺς καί νὰ ἔχω ὀλίγον καιρὸν νὰ βλέπω καὶ καμμίαν ἰδιαιτέραν μου σπουδὴν δὲν ἠμπορῶ νὰ ὠφεληθῶ καὶ ἀπὸ τὰς ἐδῶ λε-

γομένας ὥρας. Ἐλεεινὸν ἀνεβοκατέβασμα τῶν σκαλῶν περιφρονούμενον παντοῦ καὶ ἐδῶ μάλιστα περισσότερον. Δὲν μᾶς μέλλει, εἰς ἐμὲ ὅμως δὲν συμφέρει. Καὶ διὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ διὰ τὰς ἰδιαιτέρας καὶ κοινὰς ἀσχολίας, ὅθεν καὶ ἀπέλυσα προχθὲς καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Τειρεσίου. Βαστῶ ἀκόμα τοὺς υἱοὺς τοῦ Μαυρ. ἀλλὰ μόνον κα μόνον διὰ σέ, ἐπειδή, καθὼς δὲν μοῦ ἀνταμείβει κατ' ἀξίαν τὰ κρυώματα καὶ τὰ συναγχώματα, ποὺ λαμβάνω διὰ χάριν του καὶ καθὼς μὲ ἀριθμοῦν εἰς τὸν κατάλογον τῶν κουρέων καὶ ὑποδηματοξέστων (τοιοῦτος πάντοτε νομίζηται ὁ ἰδιοδιδάσκαλος παρ' αὐτοῖς), πρὸ πολλοῦ ἤθελα τὸν ἀποχαιρετήσει. Ὁ κὺρ Σεμιτέλος ἔπειτα θέλει καί αὐτὸς ὁ Χριστιανὸς ἐκεῖνες τὶς δύο ὡρίτσες του... Αἱ δυσκολίαι τοῦ σχολείου σὲ εἶναι γνωσταί. Προέρχονται τὸ περισσότερον διότι λείπει ἐπιστάτης καὶ ὄνομα καὶ πρᾶγμα...». Καὶ συνεχίζει παρακάτω ἐκθέτοντάς του κατὰ τὸν πιὸ οἰκεῖο τρόπο τὴν κοινωνική του ζωὴ μεταξὺ τῆς μικρῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας τῆς Τεργέστης καθὼς καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα καὶ τούς δύο ζητήματα. (Ἡπ. Ἑστ. ὅ.π. σελ. 125—6). Σὲ ἄλλο πάλι τῆς 7-6-1819 γράμμα του ἰδεάζει ὁ Φιλητᾶς τὸν Ἀσώπιο γιὰ τὴν ἀπὸ Τεργέστη διέλευση καὶ διήμερη ἐκεῖ παραμονή (6 καὶ 7 Ἰουνίου) τοῦ μεγαλόδωρου Βρεταννοῦ φιλέλληνα καὶ προστάτη τους, τοῦ κόμητα Γκίλφορδ, μέ τὸν ὁποῖο, καθὼς τοῦ γράφει, «πολλὰ εἴπαμε περὶ σοῦ εὔφημα καὶ καλά», μὲ ἀνυπόκριτη δὲ χαρὰ τοῦ ἀναγγέλλει πὼς «θέλει ἀνταμωθῶμεν γρήγορα, ἐπειδὴ ἀναχωρῶ ἀπ' ἐδῶ τὸν Σεπτέμβριον μῆνα διὰ τὸ Λονδῖνον κατὰ ζήτησιν τοῦ κόμητος. Εἰς τὸ Λονδῖνον ἢ εἰς ἄλλο μέρος, ποῦ δὲν ἠξεύρω, τῆς Ἀγγλίας θέλει διατρίψω κανένα χρόνο καὶ ἐπέκεινα διὰ νὰ παρατηρήσω τὴν ἐφαρμογὴν τῆς τοῦ Βέλι Μεθόδου εἰς τοὺς κλασσικοὺς συγγραφεῖς· καὶ λοιπὸν ἄλλα τράβαλα νὰ μάθω ἀγγλικὰ καθὼς ἐσὺ Γερμανικά. Ὑπομονή...». (Ἡπ. Ἑστ. ὅ.π. σελ. 314).

Σ' ἄλλο δὲ τῆς 8-8-1819 ἀρκετὰ ἐκτεταμένο ἀναφέρεται στὶς δημόσια γενόμενες ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν του καὶ τὶς ἀπ' αὐτὲς ἐντυπώσεις καί σκέψεις του. Ἀπὸ τὰ στὸ γράμμα αὐτὸ γραφόμενά του συνάγεται σὺν τοῖς ἄλλοις τί ἀκριβῶς καὶ μάλιστα στοὺς τελειοφοίτους τῆς σχολῆς του ἐδίδασκε ὁ Φιλητᾶς καὶ πῶς ἐγίνονταν οἱ ἐξετάσεις ἐκεῖνες. «Πάλιν, γράφει, βραδὺς καὶ ὑπερήμερος καταντῶ, φίλε, εἰς ἀπόκρισιν τοῦ ἀπὸ 5 παρελθόντος Ἰουλίου γράμματός σου δέκα ἡμέρας σχεδὸν μὲ τὰς ἐξετάσεις των ἤμουν ἄνω κάτω, αἱ ὁποῖαι ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ ἐτελείωσαν περὶ τὴν τελευταίαν τοῦ Ἰουλίου πολλὰ εὐτυχῶς. Ὁ... (ἀναφέρει τὰ ὀνόματα μαθητῶν του) ἔκαμαν θαύματα. Ἀνέλυσαν καὶ μετέφρασαν ἀπὸ τύχης, ὅπου ἀνοίγεται τὸ βιβλίον, διαφόρους συγγραφεῖς, Παυσαν., Πλούταρχ., Δημοσθ., Ἰσοκράτ., Λουκαν., Λυσίαν, Ὅμηρον καί καθεξῆς μὲ ὅλον ὅτι ἦταν ἑτοιμασμένοι μόνον διὰ τὸν Σοφοκλῆν των καὶ Δημοσθένην, τὸν ὁποῖον ἀκολούθως εἶχα παραδώσει εἰς αὐτούς· ἐφέρθην οὕτως διὰ πληροφορίαν τινῶν ἐχθρῶν μας, οἵτινες δὲν ἔπαυον ἕως χθὲς νὰ λέγωσι ὅτι εἴμεθα καὶ ἐγὼ καὶ σὺ μαθηταὶ Λεβαντίνοι... Ἔμεινεν ἐκστατικὸς ὁ Βορδώνιος καὶ οἱ περὶ αὐτόν, ὁ Ρώτας μας ἐπέταξεν ἀπὸ τὴν χαράν του. Ἀπεκρίθησαν οἱ αὐτοὶ (μαθηταί) ἄριστα εἰς διάφορα προβλήματα τῆς Ἀριθμητικῆς μετὰ ἀριθμῶν ὁλοσχερῶν τε καί κλασματικῶν μέχρι τῆς συνθέτου χρυσῆς μεθόδου ἐμπεριεχομένης, εἰς καθέκαστον πρόβλημα ἀπέδωκαν καὶ τὰς δείξεις. Ὡσαύτως ἐφέρθησαν καὶ εἰς τὴν μαθηματικὴν Γεωγραφίαν καὶ ἐπερίγραψαν ἀκριβῶς ἐνώπιον τῶν προκαθημένων ἕκαστος τὸ προβληθὲν εἰς αὐτὸν μέρος τῆς γῆς ἐκ τοῦ παλαιοῦ ὅμως κόσμου, ἐπειδὴ εἰς τὸν νέον ἀκόμη δὲν εἴχαμε διαβῆ. Τὰ προβλήματα εἰς τὴν Γεωγραφίαν ἐγένονο σχεδὸν ὅλα ἀπὸ τὸν Βορδώνιον. Οἱ πρῶτοι τρεῖς (μαθηταί) ἐξεφώνησαν καὶ ὁμιλίας συντόμους, πλὴν γραμμένας... Ὁ μικρὸς Δραγίνης ἀντὶ ὁμιλίας ἀνέγνωσε κτενισμένην καὶ καλλωπισμένην καὶ πρὸς τὴν πρωτότυπον ὅσον ἠδυνήθη ρητορείαν τοῦ Δημοσθένους παρασκευασμένην τὴν μετάφρασιν τοῦ 6' Ὀλυνθιακοῦ λόγου. Ἔκαμε τύπον καί εἰς τοὺς ἀμαθεῖς τὸ δημοσθέ-

νειον λέγειν! Ὁ Σοδοΐνος ἀνέγνωσε ἰταλιστὶ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Τυράννου τοῦ Σοφοκλέους. Καὶ ἦταν λοιπὸν τὸ ταπεινὸν ἀκροατήριον τῆς σχολῆς ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἕν μικρότατον θέατρον τῆς Ὀλυμπίας. Ἴσα καὶ ὅμοια. Τοῦ Πρεβέντου οἱ μαθηταὶ ὄνοι Κασσανδρινοί, τοῦ Παπαλεξοπούλου μᾶς ἔβγαλαν λευκοπρόσωπους... Ἔγιναν εἰς τὰ καημένα τὰ παιδιὰ αἱ ἐξετάσεις μὲ πολλὴν αὐστηρότητα ἐπειδὴ ἔχομεν ἕναν ἐπίτροπον τὸν Ἀντωνόπουλον, ὅστις ἐστέκετο εἰς τὸ πλάγιον τοῦ καθενὸς διὰ νὰ τὸ ἀπαντήσῃ ἀπὸ τὰ ψιθυρίσματα τῶν παριϊσταμένων διαβόλων ἐπὶ προφάσει, ἔλεγε, νὰ μὴ τὸ συγχίξωσι. Ὕστερον καὶ τὸ ἄλλο ἤθελαν τρόπον τινὰ νὰ ἰδοῦν ἂν ἀλήθευαν ἂν ἡμεῖς εἴμεθα σχολαστικοὶ λεβαντίνοι καὶ ἂν ἐκάμαμε καμμίαν προκοπήν, αὐτοὺς φίλε τοὺς κόπους εἶχα διηνεκεῖς κάμποσας ἡμέρας...». Στὴ συνέχεια τοῦ ἴδιου γράμματος πληροφορεῖ τὸν Ἀσώπιο γιὰ τὴν κλοπὴ τῶν βιβλίων καὶ χειρογράφων του (τοῦ Ἀσωπίου) ἀπὸ τὸν νέον ἔνοικον (βαγενοποιόν τινά) τῆς σοφίτας του στὴν Τεργέστη, «ὅστις λιμοκτονημένος μίαν ἡμέραν ἐτόλμησε τὸ τοιοῦτον» καὶ ὅτι «τὰ ἐπώλησε μὲ τὸ ζύγιον τὰ μέν χειρόγραφα εἰς ἕνα Ἑβραῖον ταμπακοπώλην, τὰ δὲ βιβλία εἰς ἕνα βιβλιοπώλην», πὼς κατόρθωσε μετὰ πολλοὺς κόπους κι' ὕστερα ἀπὸ μαρτυρία αὐτοῦ τοῦ κλέφτη νὰ περιμαζέψῃ ἕνα μέρος τους καὶ νὰ τὰ σιγουρέψῃ. «Ἔχω, ὅμως, τοῦ γράφει παρακάτω, νὰ σὲ ἐλέγξω διὰ μίαν ἀπροσεξίαν σου ἥτις ἐὰν ἀγαθῇ τύχῃ δὲν ἐλαμβάναμεν τὰ χειρόγραφα ὀπίσω, τίς οἶδε ἂν δὲν ἤθελε προξενήσω καμμίαν δυσαρέσκειαν ὅταν ἐπαρέπιπτε εἰς χεῖρας κανενός, μάλιστα ὡς καλογραμμένον καὶ εἰς καθάριον χάρτην καὶ μέ χαρακτῆρας λαμπροὺς ἕνα χειρόγραφον τοῦ Περραιβοῦ[8] εἰς τέσσερα πέντε φύλλα. Ἐννοεῖς ὃ λέγω. Ἡ πρόνοια ὅμως ηὐδόκησε καὶ ἦλθε πάλιν εἰς χεῖρας μας. Πρόσεχε φίλε εἰς τοιαῦτα, ἀφήνω ὅτι παρ' ἐμοὶ κριτῇ τὰ τοιαῦτα εἶναι παιδαριογερόντων ληρήματα καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ πρέπει νὰ φυλάττωνται τὰ τοιαῦτα ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖα ἂν ὑποθέτωνται, δὲν ἦταν βάρος, ὅπου τὸ σῶμα καὶ αὐτὰ νὰ συμπεριεφέρωνται· ἐγὼ ἔχω σκοπὸν νὰ τὰ παραδώσω εἰς τὸν ἥφαιστον καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐχώρισα ἀπὸ τὰ ἄλλα». Στὴ συνέχεια τῆς ἴδιας ἐπιστολῆς πληροφορεῖ τὸν Ἀσώπιο ὁ Φιλητᾶς γιὰ νέα διέλευση ἀπὸ τὴν Τεργέστη τοῦ Γκίλφορδ (15 Ἰουνίου), τὴ συνάντηση καὶ συζήτησή τους καθὼς καὶ τὴν πρόταση τοῦ τελευταίου νὰ σταλθῇ μὲ ἔξοδά του στὸ Λονδῖνο γιὰ ἀνώτερες σπουδὲς προκειμένου νὰ χρησιμοποιηθῇ κι' αὐτὸς σὰν καθηγητὴς στὴ μέλλουσα νὰ ἱδρυθῇ Ἰόνιο Ἀκαδημία. Ἔχει ὅμως καὶ τὶς ἀντιρρήσεις του ὁ Φιλητᾶς τὶς ὁποῖες ἐκμυστηρεύεται στὸ φίλο του. «Δὲν γνωρίζω τὴν γλῶσσαν» λέει, «καὶ ποῦ ἀφήνεις τούτους ἐδῶ;» «Ἀλλά, τελειώνει, διὰ τὸ κοινὸν ὄφελος τῆς πατρίδος μου παραιτῶ τὸ μερικόν». (Ἠπ. Ἑστία ὅ.π. σελ. 393—6).

Σὲ ἄλλο ἀμέσως ἑπόμενο τῆς 12-8-1819 πρὸς Ἀσώπιον γράμμα του ἀναφέρεται σὲ στενοχωρίες καὶ καταδρομὲς ἐναντίον του ἀνθρώπων σημαινόντων στὴν Κοινότητα «ἰδιοσυμφεροντολόγων» ὅπως τοὺς λέει, ποὺ ἤθελαν τὸ Δάσκαλο ὁ καθένας τοῦ χεριοῦ του. Συγκεκριμένα «διεσπάρθη, καθὼς γράφει, ἀπὸ διάφορους καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν ἔφορο τῆς Σχολῆς Ζωγράφο ποὺ τὸν ἐχθρεύονταν καὶ τὸν κακολογοῦσε προβάλλοντας ἀντ' αὐτοῦ στὴ Σχολὴ τὸν Κερκυραῖο Μουστοξύδη, περὶ τὸν Ἰανουάριον μῆνα, ὅτι ἐγὼ ἀμελοῦσα τὴν Σχολήν, ἐπαρέβλεπα τὸ κοινὸν συμφέρον

8) Τί εἴδους ἀκριβῶς χειρόγραφο, τὸ περιεχόμενό του δηλ. ἦταν αὐτὸ τοῦ Περραιβοῦ, ποὺ τόσο κατατάραξε τὸ Φιλητᾶ δὲν μπόρεσα νὰ ἐξιχνιάσω. Θὰ πρόκειται χωρὶς ἄλλο γιὰ καμμία προκήρυξη ἐπαναστατικὴ ἢ ἄλλο παρεμφερὲς κείμενο, ποὺ κυκλοφοροῦσε μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν κρυφὰ ὁ δαιμόνιος συνωμότης καὶ φίλος τοῦ Πρωτομάρτυρα. Τὸ γεγονὸς ἐν τούτοις αὐτὸ καὶ ὁ τρόπος ποὺ ὁ Φιλητᾶς τὸ ἀντιμετωπίζει, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἰδοῦμε τὴ διάφορη ἀπὸ τοὺς δυὸ φίλους στάση στὸ μεγάλο ἐθνικὸ θέμα τῆς ἐποχῆς, τὴν πυρετικὴ περὶ αὐτὸ μυστικὴ κίνηση καί, στὴν περίπτωσή μας, τὰ τεκμήριά της.

διὰ νὰ προξενήσω τὸ ἰδιαίτερον. Ἐκαταγινόμουν ἔλεγαν εἰς μαθητὰς κατὰ μέρος». Πράγματι εἶχε ὑποχρεωθῆ ὁ Φιλητᾶς νὰ διδάσκη κατ' οἶκον τὰ παιδιὰ τοῦ προεστοῦ Μωραϊτίνη. «Καὶ ποῦ τέλος πάντων; μεταξὺ τοῦ μαγειρείου του καὶ τῆς χρείας του εἰς τὰ ἐγκοίμηθρα τῶν θεραπαινίδων. Ἐγὼ γιὰ νὰ λυτρωθῶ, ἐξηγεῖται ὁ δυστυχὴς Δάσκαλος, ἀπὸ τὴν καταφαγιὰν τοῦ κόσμου καὶ νὰ εἰπῶ καλύτερα μὲ τὴν πρόφασιν τῆς καταλαλιᾶς νὰ λυτρωθῶ ἀπὸ ἀηδὲς βάρος, ἐκατάπεισα τὸν Μωραϊτίνην νὰ στείλη τὰ παιδιά του εἰς τὸ σχολεῖον, νομίζων ἐν ταυτῷ ὅτι ὄφελος ἤθελε πάντα γεννηθῆ διὰ τὸ κοινὸν ὅταν ἀναμιγνύονται εἰς αὐτὸ καὶ οἱ ἄμικτοι...». Τελικὰ ἀναγκάστηκε ὁ Φιλητᾶς ἀπὸ τὸ κριτήριο καὶ τὸν ἐπίτροπο τῆς Σχολῆς ἰατρὸ Βορδώνιο, νὰ παραδίδη πάλι ξεχωριστὰ στὰ παιδιὰ αὐτὰ «καὶ τὰ ἐκράτησα, λέει, μέχρι τέλους Ἰουνίου ὅτε δηλ. ἀπεφάσισα τὴν ἀναχώρησίν μου, διότι δὲν εἶχα πλέον καιρὸν νὰ χάνω διὰ κυμινοπρίστας...». Ὁ ἐπίτροπος μάλιστα αὐτός, ὁ Βορδώνιος, ἔμενε δυσαρεστημένος ἀπὸ τὶς διαβολὲς τῶν ἐναντίον κατὰ τοῦ Φιλητᾶ, μόνον δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς ἐκεῖ σχολαρχίας του «ἄρχισε ὀλίγον νὰ γαληνεύεται πρὸς ἐμὲ καὶ ἐζήτησε ν' ἀναγνώση κατ' ἰδίαν τὴν ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως τῆς Σχολῆς... εἶδε τρόπον τινὰ ὅτι αἱ ἰδέαι μου δὲν ἦσαν τόσον σχολαστικαὶ καὶ ὅτι μετεῖχον καὶ ἀπ' ἐκεῖνο τὸ τί, τοῦ ὁποίου δὲν ἤθελεν πρότερον νὰ μετέχω καὶ ἐγὼ ὁ πτωχὸς Λεβαντῖνος.... εἶπε δὲ πρὸς τὸν Ρώταν διὰ κορωνίδα τῆς μεταβολῆς τῶν αἰσθημάτων του, ὅτι τὰ γραφέντα (στὴν ἔκθεση) ἦσαν ἄριστα καὶ χρήσιμα πρὸς σχέδιον ἀναμορφώσεως τοῦ Σχολείου... Ἀκόμη περισσότερον ἐπεστηρίχθη εἰς τὴν καλὴν περὶ ἐμοῦ ταύτην ὑπόληψιν τὴν ὄψιμον, εἰς τὸν καιρὸν τῶν ἐξετάσεων τῶν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν. Ὁ αὐστηρὸς καὶ ἀδιάφορος τρόπος μου τοῦ ἐξετάζειν καὶ ἡ ἑτοίμη ἀπόκρισις καὶ εὐτυχῶς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν ἰδιαιτέρων μου μαθητῶν, ἀπόδειξις κάποιου καρποῦ τῶν κόπων μου, τὸν ἐπληροφόρησαν ὅτι δὲν ἤμην τόσον σχολαστικός... »Ἐξεφώνησα εἰς τὰς ἐξετάσεις καὶ ἐγώ, γράφει σ' αὐτὴ τὴν ἴδια ἐπιστολή του ὁ Φιλητᾶς, σύντομον ὁμιλίαν ἀνάλογον εἰς τὰς περιστάσεις καὶ ἴσως ἐκφωνήσω πάλιν ἄλλην εἰς τὴν διανομὴν τῶν βραβείων. Εἰς τόσον εἶχε φθάσει ἡ κατ' ἐμοῦ μανία τοῦ Ζωγράφου ὥστε ἀπέθανε ὁ μακαρίτης Καρτζιώτης (ἔμπορος ἐκ Λευκωσίας τῆς Κύπρου διαμείνας 47 χρόνια στὴν Τεργέστη καὶ πολλαπλῶς εὐεργετήσας τὴν Κοινότητα) καὶ ὁ ἐπιτάφιος ἔπρεπε νὰ γίνη κατ' αὐτὸν ἀπὸ χειρα φιλολόγου ὄχι τὴν ἰδικήν μου τὴν σχολαστικήν. Ἔγινεν ἀπὸ τὴν τοῦ Μουστοξύδη καὶ ἔλαβεν ἀξίαν καὶ ἀμοιβὴν τὸν περίγελον τῶν ἀκροατῶν. Χρειάζεται τὸ πρόσωπον τῆς ἐκκλησίας ἐπιγραφήν; Μείνατε ἥσυχοι ὁμογενεῖς, φωνάζει ὁ Ζωγράφος, ἡ φροντὶς εἶναι ἰδική μου μὴν τύχη καὶ διορίσητε τὸν Φιλητᾶ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι ἔργον ἰδικόν του. Αὐτὰ τὰ πράγματα χρειάζονται Μουστοξύδην, ὅστις γνωρίζει κατὰ βάθος τὴν ἐπιγραφικήν. Τί τὰ θέλεις; Ἦλθεν ἡ ἐπιγραφὴ ἡ τόσον προσδοκωμένη, πλὴν συνέλαβεν ὄρος καὶ ἔτεκεν μῦν. Ἄλλην φορὰν θέλει σὲ στείλω τὰ ἄκτα τὰ περὶ τῆς ἐπιγραφῆς· διὰ τώρα ἤξευρε μόνον ὅτι ἐπρόσδραμαν εἰς ἐμὲ αἱ κεφαλαί, μάλιστα αὐτὸς ὁ Βορδώνιος, ἐπειδὴ εἶναι πληροφορημένος, λέγουν, ὅτι ἤθελα τὴν κάμει καλυτέραν συμπεραίνοντες ἀπὸ τὴν ἐπιτύμβιον ἐπιγραφήν, ὅπου ἐσύνθεσα διὰ τὸν Καρτζιώτην, ἥτις δὲν ἦτο τόσον κακή... Αὐτὰ εἶναι φίλε μου Ἀσώπιε ὅσα ἐνάντια τρόπον τινὰ ἐδοκίμασα, τελειώνει ὁ Φιλητᾶς, εἰς τοῦτον τὸν χρόνον, ὅμως τὴν σήμερον ὅλη των ἡ πρώτη περὶ ἐμὲ ἀμέλεια καὶ καταφρόνησις μετεβλήθη εἰς τιμὴν καὶ σέβας. Αἰσθάνονται ὅτι δυσκόλως θέλουν βάλει εἰς τὸν τόπον δάσκαλον, λέγουν, ὡς τὸν Ἀσώπιον καὶ τὸν Φιλητᾶν. Ὅτι ἀληθινὰ αὐτοὶ οἱ δύο νέοι ἦν χεῖλος καὶ μία καρδία. Ἔφθασαν νὰ μοῦ προβάλλουν προσθήκην μισθοῦ ἱκανὴν καὶ εἰς τινας συνθήκας ἤθελα, ἐὰν ἦταν τρόπος νὰ μείνω, πλὴν ὅ γέγραφα γέγραφα. Πόσον διάφορος εἶναι γραμμένη ἡ ἐπιστολή των ἡ ἀπαντητικὴ εἰς τὴν παραίτησίν μου ἀπὸ τὴν ἄλλην ἐκείνην δι' ἧς ἐδιόριζαν νὰ γνωρίζω κύριόν

μου τὸν Ζωγράφον...». (Ἠπ. Ἑστία ὅ.π. σελ. 507—510). Ἔτσι ἀρχὲς Ἰουλίου 1819 συνεπὴς πρὸς τὸν δοθέντα στὸν Γκίλφορδ λόγο του, ἐγκαταλείπει πρὸς μεγάλη λύπη ὅλων χωρὶς ἐξαίρεση τῶν ἐκεῖ πατριωτῶν ὁριστικὰ τὴν Τεργέστη καὶ τὴ σχολή της, κατευθυνόμενος μέσω Μιλάνου καὶ Παρισίων πρὸς τὴν Ἀγγλικὴ πρωτεύουσα καὶ τὴν Ὀξωνία στὸ λαμπρὸ Πανεπιστήμιο τῆς ὁποίας ἔμελλε νὰ φοιτήσῃ. Κατὰ τὴν ἀπὸ τὴν παραπάνω Ἰταλικὴ πόλη διέλευσή του συνάντησε ὁ Φιλητᾶς τὸν Μουστοξύδη ὁ ὁποῖος «μ' ἔδειξε, γράφει στὸν Ἀσώπιο, φιλοφροσύνην, θέλων ἴσως νὰ δείξῃ ὅτι δὲν μετεῖχε αὐτὸς εἰς ὅσα ἐν Τεργέστῃ ἔξ σχεδὸν μῆνας κατὰ συνέχειαν ἔπασχον· μ' ἐξενάγησεν εἰς πολὺ μέρος τῆς πόλεως, ἥτις μοὶ ἦτο καὶ ἀπ' ἄλλοτε γνωστὴ πλὴν ὀλίγον...». (Ἠπ. Ἑστία ὅ.π. σελ. 592). Τὴν Τεργέστη ἐν τούτοις, τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς καὶ τὴ σχολή της γιὰ τὴν ὁποία τόσο, καθὼς ὁ ἰσάδελφος φίλος του, ἐμόχθησε παρὰ τὴ λιγόχρονη σ' αὐτὴ παραμονή του, πολὺ συχνὰ καὶ μ' ἀγάπη ἀναθυμόνταν ὁ Χριστόφορος καὶ δὲν παρέλειπε νὰ ρωτάῃ στὰ πρὸς Ἀσώπιον καὶ λοιποὺς γνωστοὺς γράμματά του γι' αὐτή. Ἕνα μικρὸ ἀλλ' ἀκριβὸ κομμάτι ἀπ' τὸν ἑαυτό του εἶχε ἀφήσει ἐκεῖ καὶ τὸν τραβοῦσε. Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως μὲ τὸ πολύβουο λιμάνι καὶ τὴν ἀνθοῦχα ὁμογενῆ παροικία ἦταν δεμένο μὲ τὸ πρῶτο διδασκαλικὸ βάφτισμα καὶ τὶς παραπέρα μεγάλες ἀποφάσεις τῆς ζωῆς του. «Λαμβάνεις ποτὲ γράμματα ἀπὸ τὴν Τεργέστην; ρωτάει τὸν πάντοτε στὴ Γοτίγγη σπουδάζοντα χωριανό του. Δὲν ἠξεύρω διατὶ ὁ Σεμιτέλος δὲν θέλει νὰ μ' ἀποκριθῇ γράψαντα ἤδη δίς... Ποῖος ἐκεῖ δασκαλεύει;» Καὶ σ' ἄλλο μεταγενέστερο (Φλεβ. 1820) ἀπὸ τὴν Ὀξφόρδη πλέον: «Ἔχω γράμμα ἀπὸ τὸν Ρώταν παλαιόν. Μὲ γράφει ὅτι διδάσκαλον δὲν ηὗραν... ὅτι ἡ ἐπιγραφή μου (γιὰ τὸ μέτωπο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Νικολάου) ἐστάλη εἰς τὸν Κοραῆν[9] καὶ ἐκρίθη καλὴ ἀπ' αὐτὸν ἐξαιρουμένης μόνης τῆς λέξεως «ἐποίησαν» τὴν ὁποίαν κρίνει καλὸν νὰ μεταβάλωσιν εἰς «ἐδείμαντο». Τρεῖς ἐφάνησαν, λέγει, οἱ ἀνταγωνισταί μου ὁ Μουστοξύδης, ὁ Μανίσης ὁ Καγκελάριος καὶ ὁ ἄλλος εἶναι ἄγνωστος. Καὶ τῶν τριῶν τούτων ἀνεγνώσθη τὸ πόνημα παρουσία ὅλων τῶν ἐν Τεργέστῃ λογίων ὁμογενῶν, οἵτινες ἔκριναν καλὴν λέγει τὴν ἰδικήν μου καὶ μετ' ὀλίγον θέλει κολληθῇ εἰς τὸ μέτωπον τῆς ἐκκλησίας...». (Ἠπ. Ἑστία ὅ.π. σελ. 892 καὶ 1079). Ἀρκετὰ ἀργότερα ὁ ἴδιος ὁ Ρώτας ὁ Ἰάκωβος, στενὸς φίλος καὶ παραστάτης καὶ τῶν δύο, καθὼς εἴδαμε, κατὰ τὴν ἐκεῖ διαμονή τους, γράφει στὸν Φιλητᾶ ἀπὸ Τεργέστη πάντα (Σεπτέμβρ. 1822). «Ὁ ἐκλεχθεὶς ἐδῶ διδάσκαλος ὀνομάζεται Ἰγνάτιος (ὁ Σκαλιώρας ὁ ἐκ Ρωμάνης τοῦ Ὀλύμπου) χρηματίσας ποτὲ ἐφημέριος εἰς Λειψίαν καὶ φίλος ἄκρος τοῦ Δούκα (ἀρχαϊστής δηλ.)». Καὶ συνεχίζει: «Οἱ ἐνταῦθα ὁμογενεῖς εἶναι πολλοὶ καὶ οἱ πλειότεροι δὲν εἶναι εὐχαριστημένοι νὰ στέλλουσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ κοινὸν Σχολεῖον, ὅπου δὲν προσμένεται ὁ ποθούμενος τῆς μαθήσεως καρπός. Εἶναι λοιπὸν πολλὰ πιθανὸν ἀλλ' ὄχι βέβαιον ὅτι οἱ τοιοῦτοι γονεῖς θέλουν μετὰ χαρᾶς πιστευθῆν τῶν τέκνων των τὴν παιδείαν εἰς τὴν ἐξοχότητά σου καλλίτερον παρὰ εἰς τοὺς σχολαστικούς. Περὶ τούτου σὲ γρά-

---

9) Σὲ γράμμα του μάλιστα μὲ ἡμερομηνία 28.10.1819 ὁ Κοραῆς πρὸς Ρώταν ἐπιστρέφοντας τὴν ἐπιγραφὴ διατυπώνει τὶς σχετικὲς μ' αὐτὴ παρατηρήσεις του, δὲν φαίνεται δὲ ἀπὸ τὰ γραφόμενά του νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος ἀπὸ τὴ δομὴ καὶ τὸ περιεχόμενό της. Γράφει: «Τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν ἐνόντων μὲ φαίνεται κάλλιον νὰ ἀφεθῇ ὡς περιττόν». Καὶ παρακάτω: «Ἀντὶ τοῦ ἐποίησαν» τῆς 8 γραμμῆς ἁρμοδιώτερον εἶναι τὸ «ἐδείμαντο». — Ἡ μεγαλυτέρα μου ἀπορία, συνεχίζει, καὶ περὶ τῆς ὁποίας δὲν ἔχω πλέον τίνα γνώμην νὰ δώσω, εἶναι αἱ τρεῖς πρῶται γραμμαί. Ἂν ὁ ναὸς ἀφιερώθη εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὸ διάστημα βεβαίως εἶναι ἄπειρον, τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει πλέον θεραπείαν...». (Γ. Βαλέτα ὅ.π. σελ. 220).

φει ὁ κοινὸς ἡμῶν φίλος κύριος Σεμιτέλος πρὸς τὸν ὁποῖον ἐφανέρωσα τοὺς ἀσπασμούς σου. Κάμε λοιπὸν φίλε ὀρθὴν σκέψιν καὶ ἀποφάσισε. Τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ἐνταῦθα ὁμογενῶν σὲ ἀγαποῦν, σὲ τιμοῦν καὶ ἐπιθυμοῦν τὴν ἀπόλαυσίν σου». (Δ.Ι.Ε.Ε. ὅ.π. σελ. 152).

4. Ἐπιλεγόμενα

Ἀλλὰ μιὰ ποὺ συχνὰ ὁ λόγος περὶ Ρώτα καὶ τῆς πρὸς τοὺς δύο Ἠπειρῶτες Δασκάλους τῆς Τεργέστης θερμῆς καὶ εἰλικρινοῦς φιλίας του, δὲν πρέπει νὰ κλείσωμεν ἂν δὲ ρίξουμε μιὰ διερευνητικὴ ματιὰ στὰ κίνητρα τῆς φιλίας αὐτῆς, ἄμεση σχέση ἔχοντα μὲ τοὺς πνευματικοὺς προσανατολισμούς, τὶς ἐθνοπαιδευτικὲς ἰδέες τῆς ἐποχῆς καὶ τοὺς δοκιμώτερους φορεῖς τους. Ἄλλη φορὰ μᾶς δόθηκε ὁ χρόνος νὰ μιλήσουμε πλαιτειὰ γιὰ τὶς σφόδρα διιστάμενες σχετικὲς ἀπόψεις τους καὶ ἀλληλομαχίας, τῶν Κοραϊστῶν δηλ. ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ καὶ τῶν ἀρχαϊστῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κι' ὁ Ρώτας, ὁ Ἀσώπιος, ὁ Φιλητᾶς, ὁ Κ. Ἰατρόπουλος διδάσκαλος τῶν Μαθηματικῶν καὶ τοῦ Ἀσωπίου σύνοικος, ὁ θαυμάσιος ἐπίσης Ἠπειρώτης Ἀλέξανδρος Βασιλείου ἐξ ἀπορρήτων φίλος τοῦ Κοραῆ καὶ συναθλητής του (γενικὸς δὲ πρόξενος τῆς Πύλης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ στὴν Τεργέστη), ὁ Ζαννῆς Βλαστὸς σύνεταιρος τοῦ Ρώτα, ὁ Παντίας Ράλλης, ὁ Ροδοκανάκης Χιῶτες ἔμποροι πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Κοραῆς στέλλει τοὺς ἀσπασμούς του εἰς τὰ πρὸς Ρώταν γράμματα, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης ὁ Κερκυραῖος, ἀποτελοῦσαν, ὅσο ξέρω, τὸν κύκλο τῶν σημαινόντων Κοραϊστῶν τῆς Τεργέστης. Εἶναι αὐτοὶ οἱ φίλοι πρὸς τοὺς ὁποίους καὶ μόνον σ' αὐτοὺς συνιστᾶ στὸν Ρώτα ὁ Κοραῆς νὰ δείχνει τὰ πρὸς αὐτὸν συχνὰ καὶ τόσο οἰκεῖα γράμματά του, «ἐπειδή, καθὼς τοῦ γράφει, οἱ τοιοῦτοι ἀγαπῶντες με πιθανὸν ὅτι θέλουν δώσειν προσοχὴν εἰς ὅσα σᾶς λέγω περὶ ὠφελείας τῆς Ἑλλάδος καὶ θέλουν βάλει ξύλα καὶ πῦρ διὰ νὰ μὴ παύση ὁ σωτήριος βρασμός...». (Γ. Βαλέτα: Κοραῆς Ἅπαντα Β2 σελ. 95). Ἀπὸ δῶ κυρίως κι' οἱ δεσμοὶ τῆς στενῆς φιλίας, πνευματικοὶ καὶ πατριωτικοί, καθὼς φαίνεται, ποὺ τοὺς συνέδεαν, σφυρηλατημένοι σὲ κοινοὺς ἀγῶνες, πόθους καὶ ὄνειρα γιὰ τὴν παιδεία καὶ προκοπὴ τοῦ Γένους, ἀλλὰ κι' οἱ καταλιαλιές κι' ἐχθρότητες ἐνάντιά τους ἀπ' ἀντίπαλους, τοὺς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς σχολῆς γλωσσομύντορες προερχόμενες, γιὰ τὶς ὁποῖες συχνὰ στὰ γράμματά τους οἱ δύο φίλοι εἴδαμε νὰ μιλοῦν. Θὰ πρέπει ἐν τούτοις νὰ σημειώσω πὼς αὐτὸς ὁ Κοραῆς, καθὼς ἀπὸ κάτι ὑπονοούμενα σύγκαιρων πρὸς Ρώταν ἐπιστολῶν του βγαίνει, δὲν θεωροῦσε «ἀληθῆ Ἰσραηλίτην» καὶ στὸν κατάλογο τῶν εἰλικρινῶν του φίλων, ἀνήκοντα τὸ Φιλητᾶ τοὐλάχιστον, ὑποπτευόμενος ὅτι «τὸν κεντεῖ κρυφίως», ἐπειδὴ ὄντως ἀκόμη στὸ Παρίσι, λίγο πρὶν κατεβῆ στὴν Τεργέστη, ἐσύχναζε «εἰς τὸν δημοπίθηκον», καθὼς λέει τὸν Κοδρικᾶ, τὸν ἀσπονδώτερο, ὡς γνωστό, ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς του. «Χθές, τοῦ γράφει (9-7-1818), ἦλθεν ὁ μέλλων διδάσκαλός σας, νὰ μὲ ζητήσῃ τὴν ἐπιγραφήν σου διὰ νὰ σὲ γράψῃ. Πρόσεχε νὰ ζήσῃς ἀποκρινόμενος νὰ μὴ δείξῃς τι μικρὸν ἢ μέγα σημεῖον τῆς ὁποίας σ' ἔλεγα εἰς τὴν προλαβοῦσαν μου ὑποψίας. Ἂν ἀληθῶς ὡς ὑποπτεύονται καὶ ὑποπτεύομαι, μὲ κεντῇ κρυφίως, ἡ φανέρωσις ὅτι τὸ αἰσθάνομαι θέλει τὸν κάμειν ἀγριώτερον, ἡ προσποίησις τῆς ἀγνωσίας, ἴσως τοῦ ἀλλάξῃ τὴν γνώμην. Ὅλων τούτων αἰτία καὶ πηγὴ εἶναι ἡ ἐλεεινὴ ἔλλειψις τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς...». (Γ. Βαλέτα ὅ.π. σελ. 159). Καὶ «εἰς τὴν προλαβοῦσαν» του «Μάϊος 1818) γράφει: «Ἐνδέχεται νὰ ἔχῃ (ὁ Κοδρικᾶς) καὶ τρίτον ἄλλον ἐπίκουρον τὸν ὁποῖον ἀκόμη δὲν θέλω νὰ καταπεισθῶ. Οὗτος εἶναι τὸν ὁποῖον αὐτοῦ ἐκαλέσατε. Ἐγὼ τὸν ἐδέχθην πάντοτε μὲ πολλὴν φιλοφροσύνην. Τὸν ἔδωκα καί τελευταῖον τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν καὶ μ' ἀπεκρίθη ὅτι ἔρχεται πρὸς τὸ φθινόπωρον. Μὲ λέγουν ἐκ τῶν ἡμετέρων πολλοί, ὅτι συχνάζει εἰς τοῦ δημοπίθηκου· πρᾶγμα παράξενον· ὅτι

ὁ δημοπίθηκος πάσχει ἀπὸ τόσην φιλαυτίαν, ὥστ' εἶν' ἀδύνατον εἰς τὸν ἔχοντα φρόνησιν νὰ τὸν συναναστρέφεται ἀφοῦ τὸν συντύχῃ δὶς ἢ τρὶς μόνον. Μ' ὅλον τοῦτο σὲ λέγω πάλιν ὅτι δὲν τὸ πιστεύω, διότι αὐτὸς ἔχει ἀληθῶς προκοπήν· ὁ δὲ δημοπίθηκος γέμει ἀπὸ πτωχαλαζονείαν. Ὅπως ἂν εἶναι οὔτε ἐγὼ ἠθέλησα νὰ δείξω εἰς αὐτὸν σημεῖον ὅτι τὸν ὑποπτεύομαι· καὶ σὺ φίλε ἐρχόμενον αὐτοῦ μεταχειρίσου τον ἀνυπόπτως. Ἂν δὲν εἶναι ἐχθρὸς ἡ ὑποψία ἀρκεῖ νὰ τὸν κάμῃ. Ἂν εἶναι θέλει τὸν ἐξαγριώσειν. Τοιαῦτα δεινὰ πάσχω ὁ ταλαίπωρος εἰς τὰς τελευταίας ὥρας. Καῦσε τὸ γραμματεῖον». (Γ. Βαλέτα ὅ.π. σελ. 152). Ἀλλ' ὁ Ρώτας δὲν συμμερίζονταν[9α], καθὼς φαίνεται, τὶς ὑποψίες τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα (καὶ ξεχωριστὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴν τῶν δεινῶν ἐρίδων του μὲ τοὺς σχολαστικούς) πάντα καχύποπτου Κοραῆ[10].

Ἀρχὲς τοῦ 1818 πεθαίνει ἄξαφνα ὁ Καλὸς Ἀλέξανδρος καὶ βυθίζει τοὺς φίλους καί πιὸ πολὺ τὸν Κοραῆ σὲ λιγρότατο πένθος. «Εἰς εἰλικρινοῦς δὲ φιλίας σημεῖον ἔγραψε μὲν Ἀσώπιος (τὸν ἐπικήδειό του) ἐξεφώνει δὲ Ἰατρόπουλος οἱ δύο Κωνσταντῖνοι». Ἀγγέλλοντας δὲ λίγο ἀργότερα (ἀπὸ Τεργέστη 8-3-1818) τὸ θάνατό του πρὸς τὸν Βάμβαν ὁ Ἀσώπιος γράφει μεταξὺ ἄλλων: «Ὁ θάνατος τοῦ μακαρίτου Ἀλεξάνδρου μ' ἐστέρησε φίλον πολυτίμητον». Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Βασιλείου, ὁ Ρώτας θὰ πάρῃ ἐπάξια τὴ θέση του στὴ διακίνηση μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων τῶν Κοραϊκῶν ἐκδόσεων κι' εἶναι αὐτός, ποὺ χρωστᾶμε τὴ διάσωση τοῦ ἀντεκτιμήτου θησαυροῦ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Κοραῆ, δύο ἀπανθίσματα μάλιστα τῶν ὁποίων πρῶτος ἐξέδωσε. Καθὼς δὲ ἕνας - ἕνας οἱ φίλοι του Ἠπειρῶτες θὰ ἐγκαταλείπουν τὴν Τεργέστη ἀπερχόμενοι γιὰ σπουδὲς στὴν Εὐρώπη δαπάναις τοῦ Γκίλφορδ, δὲν θὰ παύσῃ ὁ Ρώτας ν' ἀλληλογραφῇ συχνότατα μαζί τους. Χαρακτηριστικὴ τέλος τῆς ἐμμονῆς του στὶς Κοραϊκὲς ἰδέες, τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴ Σχολὴ ἀλλὰ καὶ τῶν αἰσθημάτων τῶν δικῶν του καὶ τῶν ἄλλων Τεργεσταίων Ἑλλήνω ὅλων πρὸς τοὺς Ἠπειρῶτες Δασκάλους εἶναι ἐπιστολή του (6-3-1826) πρὸς τοὺς Ἀσώπιο καὶ Φιλητᾶ, καθηγητὲς ἤδη τῆς Ἰόνιας Ἀκαδημίας, μὲ τὴν ὁποία ἀναγγέλλοντας ἐπικείμενη πρόσληψη τοῦ Ψαλίδα, εὑρισκόμενου αὐτὴν τὴν ἐποχὴ

9α) Ποιά ἐν τούτοις ἦταν τὰ αἰσθήματα τοῦ Φιλητᾶ πρὸς τοὺς δύο ἀντιπάλους (Κοραῆ καὶ Κοδρικά) καὶ σὲ τίνος ἀπὸ τῶν δυὸ τὴ μερίδα ἀνῆκε τὸ δείχνει γράμμα του ἀπὸ Ὀξφόρδη πρὸς τὸν εἰς Γοτίγγη φίλο του (23.10.1820) στὸ ὁποῖο μεταξὺ ἄλλων γράφει: «ἂν θέλομεν νὰ ἔχωμεν τὴν κλασσικὴν λεγομένην μάθησιν μὲ τοιαύτην ἐκεῖ δὲν εἶναι κανεὶς παρὰ μόνον ὁ Κοραῆς πρῶτος καὶ τελευταῖος». Καὶ παρακάτω γνωρίζοντάς του πὼς κατὰ τὴν τετραήμερη παραμονή του στὸ Παρίσι, ἀπὸ τοὺς ἐκεῖ ὁμογενεῖς μόνον ὁ Κοδρικᾶς τὸν ἐφιλοξένησε: «μ' ὅλον τοῦτο, γράφει, διὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς Μελέτης του καὶ διὰ τὰς φλυαρίας του τὰς ἄλλας, ὅσας εἰς τὴν Καλλιόπην ἐξεμεῖ κατὰ τοῦ χρηστοῦ Κοραῆ, ἐψυχράνθη τὸ πρὸς αὐτὸν αἴσθημα τῆς φιλίας καὶ μένω εἰς τὸ ἑξῆς ἀδιάφορος. Ὁ Κοδρικᾶς εἶναι καλὴ Γεραύτης, ὡς λέγομεν ἡμεῖς οἱ Ἠπειρῶται, πλὴν ἔχει ὅλας τὰς κακίας τῆς παιδεύσεως τῶν σχολείων μας, αἵτινες δύσκολον εἶναι νὰ ἐξαλειφθῶσιν ὅταν μίαν φορὰν βάλωσι βαθειὲς ρίζες...» (Πρβλ. Ἠπ. Ἑστ. 1969 σελ. 592—3).

10) Ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν Ἀσώπιο δὲν ἦταν καὶ τόσο ἐνθουσιασμένος ὁ Κοραῆς, ἂν καὶ τοῦ ὑπολήπτονταν περισσότερο καὶ γιατὶ ἀλληλογραφοῦσε, ὅσο σπούδαζε, μαζί του ζητώντας συμβουλές, καὶ γιατὶ ἔγραφε στὸ Λογ. Ἑρμῆ τῆς Βιέννης, τὸ μεγάλο τοῦ Κοραῆ «κανόνιον». Ἴσως γιατὶ ὁ Ἀσώπιος «φιλήσυχος καὶ περιδεὴς οὐχὶ δὲ καὶ ἐντριβεὶς περὶ τὰς ἐριστικὰς τέχνας» δὲν ἔπαιρνε ἀνοιχτὰ καὶ στὸ πλευρό του μέρος στὶς κατὰ τῶν σχολαστικῶν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς μάχης του. Ἐδῶ ὅμως εἶχε τὶς ἀντιρρήσεις του ὁ Δάσκαλος καὶ στὴν Ἑλληνική του Σύνταξη ἀργότερα (1841) θὰ ἀπολογηθῇ ὑπὲρ τῶν Παλαιῶν Γραμματικῶν γιὰ τὶς ἐναντίον τοῦ Κοραῆ ἐπικρίσεις. Τὰ παραπάνω αἰσθήματα

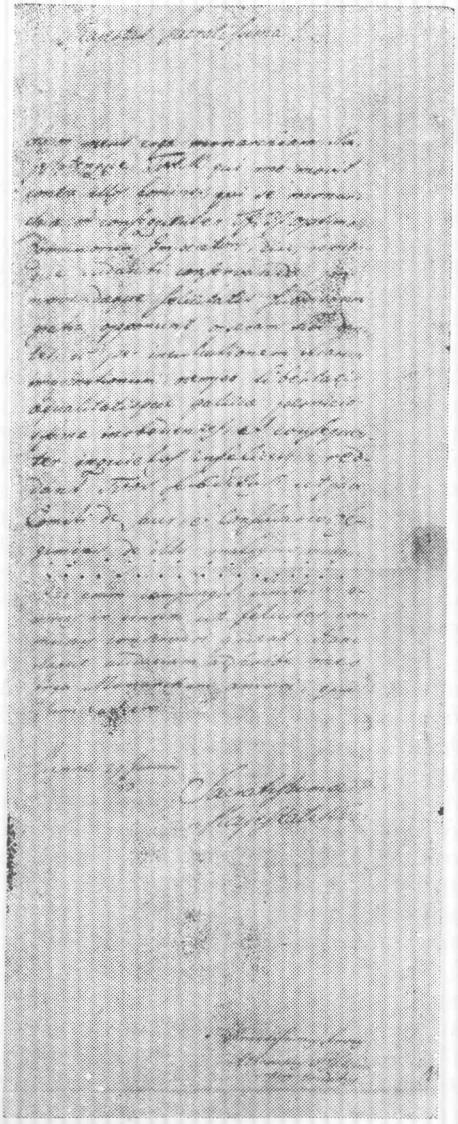
στὴν Κέρκυρα, ὡς Δασκάλου τῆς Σχολῆς, θέλει νὰ μάθη καὶ μὲ πολλὲς ἐπιφυλάξεις τοὺς ἐρωτᾶ ἂν ὁ παλιός τους Δάσκαλος εἶναι Κοραϊστὴς ἢ ἀντίθετος. «Πολλοὶ διδάσκαλοι, τοῦ γράφει, ἐπροβλήθησαν ἀπὸ τὴν πενταμελῆ ἐπιτροπείαν ἀλλ' ἐκ τούτων ὅλων ἐκρίθη ἐπιτηδειότερος καὶ προσφυέστερος εἰς τὸν σκοπόν μας ὁ κύριος Ἀθανάσιος Ψαλίδας... Τώρα ὅλα τὰ πέντε μέλη τῆς ἐπιτροπείας ἔχοντες καὶ εἰς τοὺς δυό σας (Ἀσώπιον καὶ Φιλητᾶν) μεγάλην ὑπόληψιν διὰ τὸ ἀδέκαστον τὸ φιλαληθὲς καὶ τὸ ἐνάρετόν σας φέρσιμον· τοιαύτην ὑπόληψιν ἔχοντες διὰ τοὺς δυό σας καὶ ὅλοι οἱ ἐνταῦθα ὁμογενεῖς, ἡ δὲ πενταμελὴς ἐπιτροπεία γνωρίζουσα πόσον σεῖς οἱ δύο μὲ ἀγαπᾶτε μὲ παρεκάλεσαν νὰ σᾶς γράψω ταύτην τὴν ὑπόθεσιν καὶ νὰ σᾶς παρακαλέσω θερμῶς νὰ μὲ γράψητε πληροφορίαν ἀληθῆ ἀδέκαστον καὶ δικαίαν διὰ τὸν κύριον Ψαλίδαν ὄχι μόνον διὰ τὴν σοφίαν του, διὰ τὴν ὁποίαν ὅλοι ἐμεῖς εἴμεθα πεπεισμένοι, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν διὰ τὴν ἠθικήν του διαγωγὴν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Ὁ κυριώτερος ἡμῶν σκοπὸς εἶναι νὰ μορφωθῶσι τὰ ἤθη τῶν ὁμογενῶν νέων διὰ τῆς παιδείας καὶ τῶν καλῶν τῆς διαγωγῆς παραδειγμάτων τοῦ ἀρχιδιδασκάλου...». (Ἑλληνικὰ ὅ.π. σελ. 71—2 καί Λ. Βλανούση: Ἀθ. Ψαλίδας, Ἰωάννινα 1952, σελ. 100). Τί ἀκριβῶς οἱ δύο μαθητὲς γιὰ τὸν παλιὸ σοφό τους Δάσκαλο καὶ εὐεργέτη[11] ἀπάντησαν στὸ Ρώτα δέν εἶναι γνωστό. Ξέρομε μόνο πὼς ὁ Ψαλίδας «δεδηλωμένος ἀνέκαθεν ἀντικοραϊστής», δὲν κλήθηκε τελικὰ στὴν Ἑλληνικὴ Σχολὴ Τεργέστης[12].

ΣΤΕΦ. ΜΠΕΤΤΗΣ

τοῦ Κοραῆ πρὸς τὸν Ἀσώπιο διαφαίνονται καὶ εἰς τὰ πρὸς Ρώταν γράμματά του (Πρβλ. Γ. Βαλέτα ὅ.π. σελ. 156 καὶ 183).

11) Μὲ ξεχωριστὴ ἐγκαύχηση καὶ ὑπερηφάνεια ὁ Διδάσκαλος Ψαλίδας γράφοντας στὸν Πατριάρχη (1.6.1819) περὶ τῆς ἐσωτερικῆς καταστάσεως τῆς Καπλανικῆς Σχολῆς, προσθέτει: «Καὶ γὰρ οἱ ταύτης τῆς Σχολῆς ἀκροαταὶ καὶ τῶν κωμοπόλεων τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ τῆς Τρίκκης καὶ τοῦ κατὰ τὴν Τεργέστην Ἀγκῶνα καὶ Λιβόρνον γένους ἡμῶν διδάσκαλοι γεγόνασι...» (Δ.Ι.Ε.Ε. 1962 σελ. 336).

12) Γιὰ περισσότερα σχετικὰ πρβλ. εἰς Λ. Βρανούση ὅ.π. σελ. 101 κ.κ.

Γραφὴ Ἀθ. Ψαλίδα
(ἀπὸ ὑπόμνημα)

ΚΩΣΤΑ Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗ

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΓΕΝΝΑΔΙΟΣ

(Ὁ ἀγωνιστὴς καὶ Δάσκαλος τοῦ Γένους)

Θὰ εἶναι πολὺ μεγάλη παράλειψη, ἂν κατὰ τὴ φετεινὴ χρονιὰ (1971) ποὺ γιορτάζονται σὲ πανελλήνια κλίμακα τὰ 150 χρόνια ἀπὸ τὴν κήρυξη τῆς Ἑλλ. Ἐπανάστασης τοῦ 1821 δὲν γραφτοῦν μερικὰ πράγματα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ δράση τοῦ μεγάλου δάσκαλου τοῦ Γένους Γεωργ. Γενναδίου.

Γιὰ τὸ Γ. Γεννάδιο ἔχουν γραφτεῖ ὡς τώρα πάρα πολλά. Δικαιολογημένα ἔγινε αὐτό, γιατὶ ὄχι μόνο ὑπῆρξε φωτεινὴ διάνοια ἀπὸ τὶς λίγες, ἀλλὰ καὶ γιατὶ ἡ καρδιά του ἦταν πλημμυρισμένη ἀπὸ ἀπερίγραπτα πατριωτικὰ αἰσθήματα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαλαμβάνονται στὶς παρακάτω σελίδες ἀποσκοποῦν στὸ νὰ δώσουν εὐκαιριακὰ ἀλλὰ μὲ τὸν πιὸ σύντομο τρόπο, κάποια σαφῆ γνώση γύρω ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ δράση τῆς τόσο σημαντικῆς αὐτῆς Ἠπειρωτικῆς δασκαλικῆς φυσιογνωμίας. Κατὰ κύριο λόγο γιὰ τὴ συγκέντρωση τῶν στοιχείων γι' αὐτὸν χρησιμοποιήθηκαν γραπτὲς πηγὲς ἀπὸ διάφορα συγγράμματα, παλαιὰ ἡμερολόγια καὶ περιοδικὰ ἀπὸ τὸν περασμένο αἰῶνα, καθὼς καὶ ἐφημερίδες περασμένων ἐποχῶν.

Τὰ Δολιανὰ τῆς Ἠπείρου ἔχουν τὴ μεγάλη τιμὴ νᾶναι ἡ πατρίδα τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δασκάλου. Δὲ γεννήθηκε ὅμως αὐτὸς στὰ Δολιανά. Ἂς μὴ φανεῖ παράξενο στοὺς ἀναγνῶστες διαβάζοντας ἐδῶ πὼς ὁ Γεννάδιος γεννήθηκε στὴ Συλήβρια τῆς Θράκης στὸ 1786. Καὶ νὰ γιατὶ γεννήθηκε ἐκεῖ. Στὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς σκλαβιᾶς μας στοὺς Τούρκους ἦταν στὰ Δολιανὰ ἕνας παπάς, ὁ παπὰ - Ἀναστάσης. Αὐτὸς ὁ παπὰς ἦταν κάπως ζωηρὸς πατριώτης καὶ γι' αὐτὸ δὲν «τὸν σήκωνε ὁ τόπος» ἀπὸ τὰ κυνηγήματα τῶν Τούρκων. Ὁ παπὰ - Ἀναστάσης γιὰ νὰ ἀποφύγει δυσάρεστες συνέπειες ἀπὸ τοὺς τυράννους ἀναγκάστηκε νὰ ξεπατριστεῖ ἀπὸ τὸ χωριό του τὰ Δολιανὰ μὲ τὴν οἰκογένειά του, τὴν παπαδιὰ ποὺ λέγονταν Σωσάνα καὶ τὴ μικρή του κόρη. Πῆγε στὴ Συλήβρια τῆς Θράκης, ὅπου ἔκανε τὸν ἐφημέριο. Σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἐγκατάσταση στὴ Συλήβρια τῆς παπαδικῆς αὐτῆς οἰκογένειας εἶδε τὸ φῶς τῆς ζωῆς καὶ ἕνα μικρὸ ἀγοράκι. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ γέμισε μὲ πολλὴ χαρὰ τὴν οἰκογένεια τοῦ παπὰ - Ἀναστάση ἀπὸ τὰ Δολιανά. Τὸ ἀγοράκι αὐτὸ πῆρε τὸ ὄνομα Γεώργιος.

Γιὰ κακὴ ὅμως τύχη τὴ χαρὰ αὐτὴ διαδέχτηκε ἕνα πολὺ μεγάλο κακό, ὁ θάνατος τοῦ παπὰ - Ἀναστάση, ποὺ ἦταν ὁ μοναδικὸς προστάτης τῆς Ἠπειρωτικῆς αὐτῆς οἰκογένειας. Ὅταν πέθανε ὁ παπὰ - Ἀναστάσης, ὁ μικρὸς Γεώργιος ἦταν μονάχα τριῶν χρόνων. Τί νὰ κάνει πιὰ ἡ κακόμοιρη ἡ παπαδιά; γυναίκα νέα, ἀπροστάτευτη, μὲ δυὸ ἀνήλικα ὀρφανὰ καὶ μάλιστα σὲ ξένον τόπο; Ἕνα πρᾶγμα ξεπρόβαλε τότε μπροστά της σὰν ἀναλαμπὴ γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῆς δυστυχίας καὶ τὴ θλίψη της: Νὰ πάρει τὰ ὀρφανά της καὶ νὰ γυρίσει πίσω στὰ Δολιανά, κοντὰ στοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς γνωστούς της. Παρ' ὅλες τὶς μεγάλες δυσκολίες ποὺ παρουσίαζε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἕνα τέτοιο μακρυνὸ ταξίδι, πῆρε τὴν ἀπόφαση καὶ γύρισε ἡ παπαδιὰ στὰ Δολιανά.

Μὲ τὴ στοργὴ καὶ τὴ βοήθεια τῶν συγγενῶν τους ἡ παπαδιὰ καὶ τὰ ὀρφανὰ κατώρθωσαν νὰ προσαρμοστοῦν στὴν καινούργια μορφὴ τῆς ζωῆς τους, ἀλλὰ πάντοτε σὲ περιβάλλον φτωχικὸ καὶ κάπως θλιβερό. Πέρασαν στὸ χωριὸ 2—3 χρόνια. Ὁ μικρὸς ὀρφανὸς ἔφτασε στὰ 6 χρόνια του. Ἡ χήρα μάνα του τὸν ἔστειλε στὸ ταπεινὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, στὸ ὁποῖο διδάσκονταν τὰ παιδιὰ τὰ πρῶτα λίγα γράμματα, τὰ «κοινὰ» ὅπως τὰ ἔλεγαν τότε. Πιθανὸν τὴ δουλειὰ αὐτὴ νὰ τὴν ἔκανε κανένας δασκαλόπαπας. Ὁ μικρὸς Γεώργιος ἔδειχνε μεγάλη ἐξυπνάδα καὶ ἐπιμέλεια. Ἦταν σπίρτο μοναχό. Συγκέντρωνε τὸ θαυμασμὸ ὅλων στὸ χωριό. Ἡ μάνα του καὶ οἱ συγγενεῖς του τὸν καμάρωναν πολύ. Τὰ «κοινὰ» γράμματα τὰ τελείωσε πολὺ γλήγορα.

Βλέποντας ἡ παπαδιὰ καὶ οἱ ἄλλοι συγγενεῖς τὴν ὄρεξη ποὖχε τὸ παιδὶ γιὰ νὰ μάθει γράμματα, ἀποφάσισαν, παρὰ τὴ φτώχια ποὺ ἔδερνε τὴν ἀπορφανισμένη οἰκογένεια τοῦ παπὰ - Ἀναστάση, νὰ τὸ στείλουν στὰ Γιάννινα, ὅπου λειτουργοῦσαν φημισμένα σχολειά, γιὰ νὰ διδαχτεῖ ἐκεῖ ἀνώτερα μαθήματα, «ἐγκύκλια», ὅπως τὰ ἔλεγαν. Καὶ στὰ σχολειὰ αὐτὰ ὁ Γεώργιος ἔρχεται πρῶτος ἀπ' ὅλα τὰ παιδιά. Μὲ μεγάλη εὐκολία καὶ σὲ πολὺ σύντομο χρονικὸ διάστημα τὰ χόρτασε καὶ τὰ «ἐγκύκλια» μαθήματα ποὺ διδάσκονταν στὰ Γιάννινα ἀπὸ φημισμένους δασκάλους. Διψοῦσε ὅμως γιὰ παραπέρα μάθηση. Ὅλοι κατάλαβαν τότε πὼς στὸ παιδὶ αὐτὸ κρύβονταν κάποιο σημαντικὸ ταλέντο ἀπὸ πνευματικὴ ἄποψη καὶ πάρθηκε ἀπὸ τὴν παπαδιὰ καὶ τοὺς συγγενεῖς της ἡ μεγάλη ἀπόφαση: Ὁ παπὰ - Ἀναστάσης εἶχεν ἱερωμένο ἀδερφὸ στὴ Ρουμανία ποὺ λέγονταν Γεννάδιος. Ὑπηρετοῦσε μὲ τὸν τίτλο τοῦ Ἀρχιμανδρίτη σὲ κάποιο μοναστήρι κοντὰ στὸ Βουκουρέστι. Ποιό ἦταν τὸ ἐπώνυμο τῆς οἰκογένειας τοῦ παπὰ - Ἀναστάση δὲν τὸ ξέρουμε. Ὁ ἀδερφός του αὐτὸς ὁ ἱερωμένος ἀπὸ Γεώργιος εἶχε μετονομαστεῖ σὲ Γεννάδιος, ὅταν ἱερώθηκε. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ παιδὶ τοῦ παπὰ - Ἀναστάση, ὅταν τὸ βάφτισαν στὴ Συλήβρια, τὸ εἶπαν Γεώργιο. Στὴν οἰκογένεια αὐτὴ εἶχεν ἐπικρατήσει ἡ συνήθεια ἀπὸ κάθε γενεά της νὰ ἱερώνεται κάποιο πρόσωπο. Σ' αὐτὸν τὸ θεῖο, τὸν Ἀρχιμανδρίτη Γεννάδιο, ἀποφάσισαν νὰ ἐμπιστευτοῦν τὸ Γεώργιο γιὰ νὰ βολέψει αὐτὸς τὴν κατάσταση μπροστὰ στὴ δίψα ποὺ ἔνοιωθε ὁ μικρὸς γιὰ τὰ γράμματα. Ἔντεκα χρόνων ἦταν ὁ Γεώργιος, ὅταν ἀποφασίστηκε νὰ πάει στὸ θεῖο του στὴ Ρουμανία. Ἂν καὶ τόσο μικρός, μ' ὅλα ταῦτα ταξίδεψε, ὅπως ταξίδευαν τότε, μὲ τὰ καραβάνια. Ὕστερα ἀπὸ πολλὲς μέρες καὶ μὲ πολλὲς δυσκολίες ἔφτασε στὸ Βουκουρέστι.

Ἐκεῖ συνάντησε τὸ θεῖο του ποὺ τὸν καλοδέχτηκε καὶ ἔδειξε γι' αὐτὸν μεγάλο πραγματικὰ πατρικὸ ἐνδιαφέρον. Στὸ Βουκουρέστι τότε λειτουργοῦσε ἕνα ξακουστὸ σχολεῖο, ἡ περίφημη «Αὐθεντικὴ Σχολή». Σχολάρχης της δέ, δηλαδὴ διευθυντής της, ἦταν ὁ διάσημος δάσκαλος Λάμπρος Φωτιάδης, ποὺ κατὰ κάποιες ἐκδοχὲς κατάγονταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Καμνιὰ (τώρα Ἀνθρακίτης) τοῦ Ζαγοριοῦ. Οἱ πιὸ πολλοὶ ὅμως βιογράφοι του σημειώνουν πὼς αὐτὸς ἦταν ἀπὸ τὰ Γιάννινα. Στὰ χέρια λοιπὸν τοῦ Φωτιάδη, στὴν «Αὐθεντικὴ Σχολὴ» ἐμπιστεύτηκε ὁ ἀρχιμανδρίτης Γεννάδιος τὸν ἀνεψιό του. Ἐπειδὴ ἐκεῖ ὁ Φωτιάδης τὸν ἀποκαλοῦσε «Γεννάδιο» ἀπὸ τὸ θεῖο του, γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ πῆρε σιγὰ σιγὰ τὸ «Γεννάδιος» σὰν ἐπώνυμό του καὶ γράφονταν πιὰ «Γεώργιος Γεννάδιος». Τὸ παλιὸ ἐπώνυμο τῆς οἰκογενείας του, ποὺ δὲν τὸ ξέρουμε κιόλας, ἐγκαταλείφτηκε.

Κοντὰ στὸ Φωτιάδη ὁ Γ. Γεννάδιος ἀποδείχτηκε ἄριστος μαθητής. Ἡ ἐξυπνάδα του σπινθηροβολοῦσε. Γιὰ τὴ φοίτησή του στὴ σχολὴ αὐτὴ ἔχουν γράψει:[1]

1) «Φωτισμένοι Πρωτοπόροι». Ἔκδοση Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή», σελ. 94.

«Μὲ τὸν καιρὸ ὁ Γ. Γεννάδιος ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ διακεκριμένους μαθητὰς τοῦ Φωτιάδη. Ἡ φιλομάθειά του τὸν ἀνέδειξε πρῶτον σ' ὅλα. Ἡ ρητορική του εὐφράδεια τοῦ ἔδινε τὴν εὐκαιρία νὰ ὁμιλῆ στὶς γιορτὲς τῆς Σχολῆς. Τὰ χρόνια ποὺ ἔζησε κοντὰ στὸν ξακουστὸ αὐτὸ δάσκαλο τοῦ Γένους βάρυναν πολὺ στὸ διανοητικὸ καὶ ἠθικὸ πλάσιμο τοῦ νέου. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἠπειρώτου, ποὺ εἶχε ἄξονα καὶ περιεχόμενο τὴν πίστι καὶ τὴν πατρίδα ἦταν ὁ σπόρος, ποὺ ἔπεσε σ' εὔπλαστη ψυχὴ καὶ παρουσίασε σὲ λίγο πλούσιους καὶ δυνατοὺς καρπούς...».

Τὸν καιρὸ ὅμως αὐτὸν τῆς μαθητείας του στὸ Βουκουρέστι δὲν διδάσκονταν μόνο, ἀλλ' ἄρχισε καὶ νὰ διδάσκει κιόλας σὰν οἰκοδιδάσκαλος. Ποτὲ ὅμως δὲν ἔπαυσε νὰ μελετάει καὶ νὰ διψάει γιὰ μιὰ πιὸ ἀνώτερη μόρφωση, σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ μεγάλα πνευματικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης.

Μιὰ καλὴ εὐκαιρία γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ πόθου αὐτοῦ παρουσιάστηκε στὸ Γεννάδιο κατὰ τὸ 1809. Κάποια πλούσια οἰκογένεια ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι ζητοῦσε κατάλληλο ἄνθρωπο νὰ συνοδέψει τὰ τρία παιδιά της στὴ Λειψία καὶ νὰ τὰ παρακολουθεῖ ἐκεῖ καὶ νὰ τὰ καθοδηγεῖ γιὰ νὰ σπουδάσουν. Ὁ Γεννάδιος θεωρήθηκε κατάλληλος ἀπ' ὅλους, ἀλλὰ κι' αὐτὸς θεώρησε κατάλληλη τὴν εὐκαιρία αὐτή. Πηγαίνοντας στὴ Λειψία, θέλησε ἀρχικὰ νὰ σπουδάσει γιατρός, ὅπως ἔκαναν οἱ πιὸ πολλοὶ νέοι τότε. Ἐγκατέλειψε ὅμως γρήγορα τὴν ἐπιστήμη αὐτὴ καὶ ἀσχολήθηκε μὲ τὴ Φιλολογία. Ὁ κλάδος αὐτὸς τὸν τράβηξε πιὸ πολύ. Δυὸ χρόνια παρέμεινεν ἐκεῖ ὁ Γεννάδιος κάνοντας σημαντικὲς φιλολογικὲς σπουδές. Ἔπειτα ξαναγύρισε στὸ Βουκουρέστι — γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους, γράφουν οἱ βιογράφοι του — ὅπου ἐργάζονταν σὰν οἰκοδιδάσκαλος.

Κατὰ τὸ 1815 διευθυντὴς τῆς «Αὐθεντικῆς Σχολῆς» στὸ Βουκουρέστι ἦταν ὁ Νεόφυτος Δούκας ἀπὸ τὰ Ἄνω Σουδενὰ τοῦ Ζαγοριοῦ. Εἶχε πεθάνει ὁ Λάμπρος Φωτιάδης καὶ τὸν εἶχε διαδεχτεῖ αὐτός. Ὁ Ν. Δούκας πῆρε τὸ Γεννάδιο στὴ Σχολὴ αὐτὴ γιὰ συνδιδάσκαλό του. Ἡ συνεργασία ὅμως αὐτὴ δὲ βάσταξε καὶ πολύ. Ἦρθε σὲ κάποια διαφωνία μὲ τὸ Δούκα καὶ παραιτήθηκε αὐτὸς ἀπὸ τὴ Σχολή. Τότε, μαζὶ μὲ ἕναν ἄλλο καλὸ δάσκαλο, τὸν Ἰωάννη Μακρῆ ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια τῆς Θεσσαλίας, ἄνοιξαν ἄλλο σχολεῖο, στὸ ὁποῖο οἱ δυὸ αὐτοὶ δάσκαλοι χρησιμοποίησαν γιὰ πρώτη φορὰ θρανία γιὰ νὰ κάθονται οἱ μαθητές. Ἀπὸ τὸ σχολεῖο αὐτό, τονίζουν πολλοί, ἀρχίζει οὐσιαστικὰ τὸ πραγματικὸ δασκαλικό του ἔργο. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ μαθητής του Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς ἔχει γράψει τὰ ἑξῆς:

«Νεανίας ἔτι τὴν ἡλικίαν, ἀλλὰ τῶν πρεσβυτέρων οὐδενὸς ἐλαττούμενος, ἤρξατο ἤδη τακτικῶς διδάσκων καί ἔκτοτε ἀπεδύσατο εἰς τὸ εὐγενὲς στάδιον τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ διαπλάσεως τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας, ὅπερ διήνυσεν ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη δολιχοδρόμος ἀκάματος, τέρμα τοῦ δρόμου θέμενος αὐτὸν τὸν τάφον...».

Στὰ 1817, δηλαδὴ ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια ἀπὸ τὴ σύσταση τοῦ σχολείου αὐτοῦ στὸ Βουκουρέστι, ἡ Ἑλληνικὴ Κοινότητα τῆς Ὀδησσοῦ ἀποφάσισε νὰ συστήσει Ἑλληνικὴ Σχολὴ στὴν περίφημη αὐτὴ ἐμπορικὴ πόλη. Ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ σύσταση τῆς Σχολῆς πάρθηκε ὕστερα ἀπὸ συνεννόηση τῆς Κοινότητας μὲ τὸν Καποδίστρια. Γιὰ τὴ διεύθυνση καὶ τὴν ὀργάνωση τῆς Σχολῆς κάλεσαν τὸ Γεννάδιο ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι. Δέχτηκε αὐτὸς τὴν τιμητικὴ θέση καὶ πῆγε, παίρνοντας μαζί του καὶ τὸ συνεργάτη του Ἰωάννη Μακρῆ. Ἡ ὀργάνωση τοῦ ἱδρύματος αὐτοῦ ἀποδείχτηκε ἐξαιρετικὰ πετυχημένη. Γιὰ τὴν ἐπιτυχία αὐτὴ τοῦ Γενναδίου ἔχει γραφεῖ:[2] «... Ἡ ἐπίδρασις τοῦ Γενναδίου ἐπὶ

2) Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ «Ἥλιος». Τόμος 5ος, σελ. 84.

τῶν μαθητῶν καὶ γενικώτερον ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπήγαζεν ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν θαυμασίαν διδασκαλίαν του, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν σθεναρὰν προσωπικότητά του καὶ ἀπὸ τὸ βιοτικόν του παράδειγμα. Ἀνεξάρτητος τὸ φρόνημα, ἀφιλοκερδής, ἀξιοπρεπής, θυμόσοφος, πλήρης φαιδρότητος καὶ Σωκρατικῆς εἰρωνείας, ἀνὴρ μεγάλης ἐπιβολῆς καὶ εὐρείας παιδείας ταχέως διεκρίθη εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς Ὀδησσοῦ...». Πολλὰ ἔχουν γραφεῖ ἀκόμα γιὰ τὴν ἄρτια λειτουργία τῆς Σχολῆς αὐτῆς καὶ τὴ ζηλευτὴ συνεργασία τοῦ προσωπικοῦ της[3].

Ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ἀνέκδοτα γύρω ἀπ' τὴ ζωὴ τοῦ Γενναδίου στὴν Ὀδησσὸ εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς: Τότε στὴν Ὀδησσὸ ἦταν ἀπαγορευμένο στοὺς πολίτες νὰ διατηροῦν μουστάκι. Μόνο στοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ ρωσσικοῦ στρατοῦ ἦταν ἐπιτρεπτὸ τὸ πρᾶγμα αὐτό. Ὁ Γεννάδιος εἶχε μουστάκι καὶ ὅταν ἔφτασε στὴν Ὀδησσὸ τοῦ ὑπόδειξαν νὰ τὸ ξυρίσει. Αὐτὸς ὅμως δὲν θέλησε καθόλου νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ καὶ δήλωσε πὼς προτιμάει νὰ φύγει πάλι ἀπὸ τὴν Ὀδησσό, παρὰ νὰ ξυρίσει τὸ μουστάκι του. Δὲν ἤθελε μὲ κανέναν τρόπο νὰ παραδεχτεῖ τὴν «φραγκίζουσαν ξύρισιν». Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση τοῦ Καποδίστρια διευθέτησε τὰ πράγματα ὅπως χρειάζονταν καὶ οὔτε ὁ Γεννάδιος ἔφυγε, οὔτε ὅμως καὶ τὸ μαυστάκι του τὸ ξύρισε. Μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Καποδίστρια δόθηκε στὸ Γεννάδιο ὁ βαθμὸς τοῦ ἐπίτιμου λοχαγοῦ, ὁπότε αὐτὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διατηρεῖ τὸ μουστάκι του.

Ἀφοῦ ὀργάνωσε καὶ ἔβαλε στὸ σωστὸ δρόμο τὴ λειτουργία τῆς Σχολῆς στὴν Ὀδησσό, ἀποφάσισε νὰ φύγει ἀπὸ ἐκεῖ καὶ νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα. Ἤθελε νὰ ἰδεῖ στὴν πατρίδα τὴ μάνα του καὶ τὴν ἀδερφή του. Σκόπευε ἐδῶ στὴν πατρίδα νὰ ἐξακολουθήσει καὶ νὰ ἐντείνει τὴ διδακτικὴ καὶ ἐθνική του δράση. Δὲν δέχτηκε οὔτε νὰ παρασημοφορηθεῖ ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας, οὔτε καὶ νὰ πάρει σχετικὴ σύνταξη. Τόσο καλὴ καὶ τόσο βαθειὰ ἦταν ἡ ἐντύπωση ποὺ ἄφησε τὸ διδακτικό του πέρασμα ἀπὸ τὴν πόλη αὐτή, ὥστε καὶ τὰ κατοπινὰ τὰ χρόνια οἱ Ἕλληνες τῆς Ὀδησσοῦ, ὅταν εἶχαν ζητήματα γύρω ἀπ' τὴ Σχολὴ αὐτὴ καὶ ἰδιαίτερα, ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ τὸ προσωπικό της, ζητοῦσαν πάντοτε τὴ γνώμη του.

Στὰ 1820 ἔφυγεν ὁ Γεννάδιος ἀπὸ τὴν Ὀδησσό. Γιὰ νὰ κατεβεῖ στὴν Ἑλλάδα πέρασε ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι. Ὁ ἡγεμόνας τῆς Μολδαβίας Ἀλέξανδρος Σοῦτσος ὅμως τὸν ἔπεισε νὰ μὴ κατεβεῖ στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ νὰ παραμείνει ἐκεῖ διευθυντὴς τῆς Ἑλληνικῆς Σχολῆς μὲ συνεργάτες καὶ συνδιδασκάλους τὸν Κων)νο Βαρδαλάχο καὶ Γεώργιο Κλεόβουλο. Αὐτὴν τὴν ἐποχὴ στὸ Βουκουρέστι μυήθηκε στὰ μυστικὰ τῆς Φιλ. Ἑταιρείας. Ὕστερα ἀπ' τὴ μύησή του σ' αὐτή, παραμέρισε λιγάκι τὸ συντακτικὸ καὶ τὴ γραμματική. Ἡ προσπάθειά του πιὰ ἦταν νὰ ἐξεγείρει τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τῶν μαθητῶν του. Κατὰ κύριο λόγο περιέστρεφε τὴν διδασκαλία του γύρω ἀπὸ τὴ σημασία τῆς ἐλευθερίας καὶ γύρω ἀπ' τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας. Μὲ τὴν ἑτοιμασία τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη στὴ Μολδοβλαχία σκόπευε κι' αὐτὸς νὰ ὀργανώσει τοὺς μαθητές του σὲ Ἱερὸ Λόχο. Ὕστερα ὅμως ἀπὸ τὴν πληροφορία γιὰ τὴν ἀποτυχία αὐτοῦ τοῦ κινήματος, διακόπηκε κάπως ἡ πατριωτικὴ του αὐτὴ ὁρμή.

Σὰν εἶδε, ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιήσει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀποφάσισε νὰ κλείσει τὴ Σχολὴ καὶ νὰ φύγει ἀπὸ τὸ Βουκουρέστι. Ἡ τελευταία του διδασκαλία - ὁμιλία πρὸς τοὺς μαθητές του, ἦταν ἡ ἑξῆς:[4]

«Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ δείξητε πρὸς τὸν κόσμον, ὅστις σᾶς κοιτάζει καὶ πρὸς τὴν Πατρίδα, ἥτις ἐλπίζει ἀπὸ σᾶς, ὅτι εἶσθε γνήσια αὐτῆς τέκνα! Ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ

3) Περιοδικὸ «Πανδώρα». Τόμος 15ος.

4) Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ «Ἥλιος». Τόμος Ε', σελ. 84.

δείξητε τὴν εὐγνωμοσύνην σας πρὸς τὴν Πατρίδα, ἥτις σᾶς ἐγέννησε καὶ νὰ προσφέρητε ἐλάχιστον πρᾶγμα ἀντὶ τῆς μεγάλης εὐεργεσίας ὑπὲρ αὐτῆς. Ἡ Πατρίς, ἀφοῦ σᾶς εὐηργέτησε, γεννήσασα ὑμᾶς Ἕλληνας, τώρα σᾶς παρέχει καὶ ἄλλην πολὺ μεγαλυτέραν εὐεργεσίαν, νὰ πολεμήσητε καὶ νὰ ἀποθάνητε ὡς Ἕλληνες ὑπὲρ αὐτῆς. Ἀφοῦ σᾶς ἔδωσε τὴν ζωήν, τώρα σᾶς προτείνω τὴν ἀθανασίαν. Πρόγονοι καί πατέρες τριῶν χιλιάδων ἐτῶν, ἥρωες, μάρτυρες, σοφοί, στρατηλάται σᾶς κοιτάζουν ἀπὸ τὸν οὐρανὸν διὰ νὰ ἰδοῦν ἂν θὰ φανῆτε ἄξιοι αὐτῶν καὶ τῆς Πατρίδος. Τῶν Θερμοπυλῶν, τοῦ Μαραθῶνος, τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῶν Πλαταιῶν αἱ ψυχαὶ σᾶς νεύουν καὶ σᾶς ἐνθαρρύνουν. Τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τῶν Θηβῶν οἱ ἀδελφοί σας σᾶς φωνάζουν: Μὴ μᾶς ἀτιμάσητε! Μιμηθῆτε μας! Σᾶς περιμένομεν μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας. Τεσσάρων αἰώνων Τουρκοκρατίας ἥρωες καί μάρτυρες, ἡ ἀθάνατη κλεφτουριά, ἱεράρχαι, ἄρχοντες, προεστοί, διδάσκαλοι, ναυτικοὶ σᾶς φωνάζουν: Μάχεσθε ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος! Τῶν παλαιῶν Ἀθηνῶν οἱ νέοι σᾶς προσκαλοῦν νὰ ὁρκισθῆτε τὸν ὅρκον ἐκείνων. Γονατίσατε καὶ ὁρκισθῆτε! (Ἐγονάτισαν καὶ ἀπήγγειλαν τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον ὅρκον: Οὐ καταισχυνῶ ὅπλα τὰ ἱερά). «Παιδιὰ τῆς Πατρίδος, ἐξηκολούθησεν ὁ Γεννάδιος, φανῆτε ἄξιοι τῶν πατέρων σας. Ἔφθασεν ἡ στιγμή. Σᾶς παρακαλεῖ ἡ Πατρὶς νὰ τὴν ἐλευθερώσητε καὶ νὰ ἀποθανατισθῆτε!».

Ἀφοῦ εἶπε αὐτά, τοὺς ἐφίλησεν ὅλους καὶ ἔκλεισε τὴ Σχολή.

Κατόπι βλέπουμε τὸ Γεννάδιο νὰ ἀφίνει τὸ Βουκουρέστι καὶ νὰ πάει στὴν Ὀδησσό, τὴν ὁποία ὅμως ἀφίνει καὶ αὐτὴ ὕστερα ἀπὸ μικρὸ χρονικὸ διάστημα γιὰ νὰ πάει πάλι στὴ Γερμανία γιὰ σπουδές. Ἐπιδίδεται στὴ σπουδὴ τῆς Θεολογίας. Στὸ μεταξὺ ἡ Ἑλλην. Ἐπανάσταση εἶχε ἀρχίσει στὴν καθαυτὸ Ἑλλάδα καὶ εἶχε προκόψει ἀρκετά. Ἐκεῖ, ὕστερα ἀπὸ μιὰ συνομιλία του καὶ κάτι ὑπαινιγμοὺς ποὺ τοῦ ἔκαμε ὁ καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας Κρύγιος, ἀποφασίζει νὰ διακόψει τὶς σπουδές του καὶ νὰ ρθεῖ στὴν ἀγωνιζόμενη Ἑλλάδα. Ἦταν 15 Αὐγούστου 1824, ὅταν ὁ Γεννάδιος ἔφτασε στὸ Ναύπλιο.

Βασική του πρόθεση ἦταν νὰ ἱδρύσει σχολεῖο στὴν Ἑλλάδα. Ἱδρύει ἀρχικὰ σχολεῖο στὸ Ἄργος μὲ ἐπιδίωξη νὰ ἱδρύσει κατόπι τέτοιο καὶ στὴν Ἀθήνα. Τὰ πολεμικὰ ὅμως γεγονότα τῶν χρόνων ἐκείνων δὲν τοῦ ἐπέτρεψαν νὰ πραγματοποιήσει αὐτοὺς τοὺς σκοπούς του. Μιὰ ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ προσφέρει τὶς ὑπηρεσίες του στὰ Ἑλληνόπουλα σὰ δάσκαλος, ἀποφασίζει νὰ προσφέρει τέτοιες μὲ τὸ ὅπλο, ἂν καὶ ἦταν ἀγύμναστος. Κατὰ τὸ 1826 ἀκολουθεῖ τὸ φιλέλληνα Φαβιέρο σὲ μιὰ ἄτυχη ἐκστρατεία στὴν Κάρυστο. Ὁ συναγωνιστής του στὴν ἐκστρατεία αὐτὴ Π. Σοῦτσος γιὰ τὶς περιπέτειες τοῦ Γενναδίου σ' αὐτὴ γράφει τὰ ἑξῆς:

«Ἀψηφήσας τῆς ζωῆς καὶ κινδυνεύσας, ἐπανῆλθεν ἐπὶ Ψαριανοῦ πλοίου εἰς Σῦρον ἀνυπόδητος, φθειριῶν καὶ ἡλιόκαυστος...».

Ἡ Ἑλλην. Ἐπανάσταση κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βρίσκεται σὲ ὄχι εὐχάριστη κατάσταση. «Ἔπνεε τὰ λοίσθια», καθὼς ἔχουν γράψει μερικοὶ ἱστορικοί. Οἱ φλόγες ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Μεσολογγιοῦ εἶχαν κατατρομάξει τοὺς Ἕλληνες. Ἡ Κυβέρνηση εἶχε παραλύσει. Καταφύγιο τῶν Ἑλλήνων εἶχε γίνει τὸ Ναύπλιο. Ἡ ἀναρχία εχε ἀρχίσει νὰ βασιλεύει. Κατὰ τὸ Φωτάκο «κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς ἐγένετο καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα...». Ὅλοι πιὰ εἶχαν ἀπελπιστεῖ καὶ δὲν περίμεναν τὴ σωτηρία τῆς Πατρίδος, οὔτε ἀπὸ τὴν ξηρά, οὔτε ἀπὸ τὴ θάλασσα. Μερικοὶ ἱστορικοὶ σημειώνουν πὼς τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶχε νοθευτεῖ καὶ αὐτὸς ὁ πατριωτισμὸς τῶν ἀγωνιστῶν Ἑλλήνων. Κανένας πιὰ δὲ φρόντιζε γιὰ τὸ καλὸ τῆς Πατρίδας, παρὰ μονάχα γιὰ τὸν ἑαυτό του, πῶς νὰ προσποριστεῖ ὁ καθένας γιὰ τὸν ἑαυτό του τὰ περισσότερα. Ἀπὸ τὴν

ἀπελπιστικὴ αὐτὴ κατάσταση, στὴν ὁποία εἶχε περιέλθει ἡ Ἐπανάσταση ὁ Γεννάδιος ἔσωσε τὴν ὑπόθεση τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνα.

Στὶς 8 Ἰουνίου τοῦ 1826 κάλεσε ὁ Γεννάδιος τὸ λαὸ τοῦ Ναυπλίου σὲ ὑπέρτατο ἀγῶνα γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Πατρίδας. Τὸ πῶς ἔσωσε τότε ὁ Γεννάδιος τὴν Πατρίδα, μᾶς ἀφηγεῖται ὁ Ἀλέξ. Ρίζου Ραγκαβῆς κατὰ τὸν ἑξῆς τρόπο:[5]

«Ὁ λαὸς τοῦ Ναυπλίου εἶχε συναχθεῖ στὴν πλατεῖα τῆς πόλεως φοβισμένος καὶ δύσθυμος. Καί μαζεύτηκαν ἐκεῖ γύρω καὶ οἱ πειναλέοι στρατιῶτες, ἀπειλητικοὶ στὴν ἀπελπισία τους. Κανένας ὅμως δὲν τολμοῦσε νὰ προτείνει τίποτε, οὔτε καὶ ἤξερε. Τότε ὁ Γεννάδιος βγαίνει μέσα ἀπὸ τὸν κόσμο, πηδάει στὴ ρίζα ἑνὸς πανύψηλου πλατάνου στὸ κέντρο τῆς πλατείας, κι' ἀπὸ κεῖ πάνω, ἀγκαλιάζοντας μὲ τὸ φλογερό του βλέμμα τὸ πλῆθος, φωνάζει μὲ φωνὴ βροντερὴ καὶ μὲ τὴν παντοδύναμη εὐγλωττία ποὺ ξέρει νὰ δίνει ἡ καρδιά:

—Παιδιά! ἡ Πατρίδα καταστρέφεται. Ὁ ἀγώνας μας πάει χαμένος. Ἡ ἐλευθερία μας ξεψυχάει. Χρειάζεται βοήθεια σύντονη. Τὰ παλληκάρια αὐτὰ ποὺ ἔφαγαν τὴ μπαρούτη μὲ τὴ χούφτα καὶ ἀνέπνευσαν τὶς φλόγες καὶ τώρα πεινᾶνε δίπλα μας, πρέπει νὰ γυρίσουν ἀμέσως ἐκεῖ ποὺ ὁ νέος κίνδυνος τοὺς καλεῖ. Θέλετε, παιδιά, νὰ ἔχωμε πατρίδα; Εἴμαστε ἄξιοι νὰ ζοῦμε ἐλεύθεροι; Ἂν εἴμαστε πραγματικά, τότε εὔκολα τὰ βρίσκουμε τὰ χρήματα. Ὁ καθεὶς ἂς δώση ὅ,τι ἔχει καὶ ὅ,τι δύναται. Νὰ ἡ δική μου φτωχικὴ προσφορά! Ὅποιος θέλει ἂς μὲ μιμηθῆ». Κι' ἐνῶ τὸ πλῆθος ἐπικροτοῦσε, ἄδειασε χάμω στὸ χῶμα τὸ ἰσχνὸ δασκαλικό του πορτοφόλι...

—Ὄχι! ὄχι! ἐφώναξε ὅμως σὲ λίγο. Ἡ προσφορά μου αὐτὴ εἶναι τιποτένια. Λεφτὰ ἄλλα δὲν ἔχω νὰ δώσω. Ἔχω ὅμως τὸν ἑαυτό μου καὶ τὸν πουλῶ. Ποιὸς θέλει δάσκαλο γιὰ τέσσαρα χρόνια διὰ τὰ παιδιά του;» Καὶ παρακάτω ὁ Ραγκαβῆς περιγράφει τὰ ἀποτελέσματα ἀπὸ τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Γενναδίου μὲ τὰ παρακάτω λόγια: «Τὰ γενναῖα λόγια τοῦ δασκάλου ἄναψαν στὸ πλῆθος τὸν ἐνθουσιασμό. Ὅλοι πλησίασαν μὲ δάκρυα στὰ μάτια καὶ δίνανε ἄλλοι χρήματα καὶ ἄλλοι— ἀκόμα καὶ οἱ ρακένδυτοι στρατιῶτες — ὅ,τι εἶχε ὁ καθένας πολυτιμώτερο, εἴτε ὅπλο, εἴτε χρυσαφικό. Μέσα σὲ πολὺ λίγη ὥρα μαζευτήκανε ἔτσι ἀρκετὰ γιὰ νὰ μπαλωθοῦν οἱ πρῶτες καὶ πιὸ βιαστικὲς ἀνάγκες. Ἀποφασίστηκε τότε νὰ συναχθοῦν καὶ τὴν ἄλλη μέρα στίς ἐκκλησίες καὶ νὰ πᾶνε καὶ οἱ κυρίες γιὰ νὰ προσφέρουν κι' αὐτὲς ὅ,τι τοὺς **ἤτανε βολετό».**

Καθὼς μᾶς κάνει γνωστὸ ὁ ἴδιος συγγραφέας, τὴν ἄλλη μέρα ἀπὸ τὰ χαράγματα, ὁ Γεννάδιος περίμενε στὴν ἐκκλησιὰ τοῦ Ἅϊ - Γιώργη. Ἀλλὰ εἶχε τελειώσει ἡ λειτουργία καὶ δὲν εἶχαν φανεῖ ἀκόμα νάρθουν οἱ κυρίες. Σημειώνεται ἀπὸ τὸ Ραγκαβῆ γιὰ τὸ ζήτημα αὐτό, πὼς ὡς νἄχαν φοβηθεῖ αὐτὲς ἀπὸ τοὺς ξένους στρατιῶτες ποὺ ἦταν ἐκεῖ στὸ Ναύπλιο. Μπροστὰ στὴν κατάσταση αὐτὴ χοχλάζει ἀπὸ ἀγανάκτηση τὸ αἷμα τοῦ Γενναδίου. Γυρίζει καὶ κοιτάζει τὰ παιδιὰ τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου ποὺ ἦταν μαζεμένα καὶ τοὺς λέγει μὲ τὴ βροντερὴ καὶ ἐπιβλητικὴ φωνή του τὰ ἑξῆς:

—Δυστυχισμένα μου παιδιά!... Φτωχά μου παιδιά! Σᾶς ἐγκατέλειψαν οἱ μανάδες σας. Τὸ ξέρουν καλὰ πὼς ὁ Τοῦρκος σφάζει καὶ ἀνδραποδίζει' Κσὶ ὅτι αὔριο θαρθεῖ νὰ σᾶς σύρει κι' ἐσᾶς στὴν αἰχμαλωσία. Καὶ ὅμως ἀδιαφοροῦνε, γιατὶ φειδωλεύονται λίγο χρυσάφι. Παιδιά μου ἄλλος προστάτης δὲν σᾶς ἀπομένει σ'

5) «Ὁ Γεννάδιος καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἔρανοι τοῦ 1826». Περιοδικὸ «Ἱστορία καὶ Ζωή» Α', σελ. 395.

αὐτὴν τὴ γῆ ἀπὸ τὸν κοινό μας προστάτη ἐκεῖ πάνω. Πέσετε στὰ γόνατα καὶ παρακαλέστε τον».

Ὕστερα ἀπὸ τὰ ἐπιτακτικὰ αὐτὰ λόγια τοῦ Γενναδίου γονάτισαν τὰ παιδιά. Τότε ἐκεῖνος σηκώνοντας τὰ μάτια του πρὸς τὸν οὐρανὸ ἀπήγγειλε τὴν παρακάτω δέηση:[6]

—Ὕψιστε Θεέ, Σὺ ὁ προστάτης τῶν ἀθλίων καὶ τῶν μὴ ἐχόντων καταφυγήν. μὴ ἐγκαταλείπης καὶ Σὺ τὰ παιδία ταῦτα τὰ προσπίπτοντά Σοι. Σῶσον αὐτὰ ἀπὸ αἰχμαλωσίας δεσμά. Οἱ ἄνθρωποι τὰ παρήτησαν. Ἐπίβλεψον ἐπ' αὐτά, ἐπίβλεψον ἐπὶ τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἧς πάντες ἐξανέστησαν, ἵν παρορῶσιν, ἵν προδίδουσιν αὐτά της τὰ τέκνα. Δός, παρὰ τὰς βουλὰς τῶν ἀνθρώπων, νὰ ἐπιλάμψη ἐπ' αὐτῆς πάσης ὁ ἥλιος τῆς ἐλευθερίας καὶ νὰ τελιωθῆ ἡ Σὴ δύναμις, τὰ δὲ παιδία ταῦτα πολῖται ἐλεύθεροι νὰ τὴν ὑπηρετήσωσί ποτε ἐν πίστει καὶ εἰλικρινεία, πρὸς σωτηρίαν αὐτῆς καὶ πρὸς τὴν δόξαν Σου αἰωνίαν. Ἤ, ἂν ὁ Πάνσοφος Σύ, γιγνώσκεις ὅτι πέπρωται, εἰς ἀγενῆ τραφέντα αἰσθήματα, εἰς ἰδιοτέλειαν αὐξηθέντα καί φιλαρχίαν, νὰ γίνωσί ποτε αὐτὰ δεινῶν τῇ πατρίδι παραίτια, παράδος τα μᾶλλον εἰς τῆς μαχαίρας τὸ στόμα καὶ παράδος καὶ ἐμὲ εἰς αὐτό, πρὶν ἴδω ἐκ νέου τῆς Ἑλλάδος τὴν δουλικὴν ἡμέραν καὶ ταπείνωσιν».

Ἀφοῦ εἶπε αὐτὴν τὴν προσευχὴ ὁ Γεννάδιος, πετάχτηκε καὶ βγῆκε ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιά. Τὸ ἐκκλησίασμα ἔμεινε ξαφνιασμένο καὶ μὲ δάκρυα στὰ μάτια.

Ἄριστα ἀποτελέσματα εἶχε καὶ αὐτὴ ἡ προσπάθεια τοῦ Γενναδίου. Ὅλοι ἄρχισαν ἀμέσως νὰ συνεισφέρουν πιὸ πολλὰ ἀπὸ τὴ προηγούμενη μέρα. Μὲ μεγάλη προθυμία. Οἱ κυρίες ποὺ δὲν εἶχαν πάει στὴν ἐκκλησιά, ἄρχισαν νὰ στέλνουν χρήματα, κοσμήματα καὶ ὅ,τι εἶχαν πιὸ πολύτιμο. Ἡ χειρονομία τοῦ Γενναδίου σὲ κείνη τὴν ἀπελπιστικὴ κατάσταση καὶ τὴν Κυβέρνηση κατώρθωσε νὰ σώσει, ἀλλὰ καὶ περίθαλψη νὰ δοθεῖ σὲ χιλιάδες στρατιῶτες ποὺ εἶχαν μαζευτεῖ ἀπελπισμένοι στὸ Ναύπλιο, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς στερήσεις καὶ κακουχίες. Μὲ τὰ χρήματα ποὺ μαζεύτηκαν, συντάχτηκαν καὶ ἐξοπλίστηκαν διάφορα σώματα, ὅπως τοῦ Καραϊσκάκη καὶ ἄλλων ποὺ μὲ θάρρος αὐτὰ ἐξαπολύθηκαν ἐνάντια στὸν ἐχθρό. Σὲ κείνη τὴν ἀπελπισία ἡ πατριωτικὴ χειρονομία τοῦ Γενναδίου ἔσωσε κυριολεκτικὰ τὸν Ἀγῶνα, γιατὶ ξανάδωσε τὴ νίκη στὶς ταπεινωμένες καὶ ἀπελπισμένες Ἑλληνικὲς δυνάμεις. Δικαιολογημένα λοιπὸν ὁ Γεννάδιος ἔχει ἀποκληθεῖ «σωτήρας τῆς Πατρίδας».

Ἀλλὰ γιὰ νὰ ὀργανωθεῖ, καθὼς ἔπρεπε, ἡ καινούρια ἐκστρατεία χρειάζονταν καὶ ἵππικό. Καὶ γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ἱππικοῦ ἀποδείχτηκε θριαμβευτικὴ ἡ πρωτοβουλία τοῦ μεγάλου δασκάλου. Κάλεσε τὸ λαὸ καὶ πάλι σὲ συγκέντρωση καὶ μίλησε γιὰ τὴν ἄμεση ἀνάγκη ὀργάνωσης καὶ ἱππικοῦ γιὰ τὴ σωτηρία τῆς Πατρίδας. Εἶπε στὸ λαό:

—Ποῦ θὰ βροῦμε ὅμως τὰ ἄλογα; Ἐδῶ στὸ Ναύπλιο ξέρω πολλοὺς καὶ προύχοντες καὶ ὁπλαρχηγοὺς ποὺ θρέφουν καὶ δυὸ καί τρία ἄλογα καὶ τἄχουν γιὰ καμάρι. Ὅποιος λοιπὸν ἔχει ἄλογα γιὰ τὸ κέφι του ἢ γιὰ τὴν ἐπίδειξή του καὶ δὲν τὰ προσφέρει στῆς Πατρίδος τὴν ἀνάγκη, δὲν εἶναι ἄξιος νὰ λέγηται μήτε προύχοντας αὐτῆς τῆς Πατρίδος, μήτε νὰ φοράει τὸ σπαθὶ τοῦ ἀρχηγοῦ. Μὲ τὰ ἄλογα αὐτὰ μποροῦμε νὰ ἑτοιμάσωμε τὸ ἱππικὸ ποὺ χρειάζεται ἡ πατρίς. Τί λέτε, παιδιά, τᾶμε νὰ πάρωμε αὐτὰ τὰ ἄλογα;

---

6) Ἀλεξ. Ραγκαβῆ: «Ὁ Γεννάδιος καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἕρανοι τοῦ 1826». «Ἱστορία καὶ Ζωή». Α΄, σελ. 396.

—Πᾶμε, φώναξε μὲ μιὰ φωνὴ ὁ λαός...

Ἔτσι καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ μαζεύτηκαν στὴ στιγμὴ 350 ἄλογα. Τότε προσκλήθηκε ὁ κατάλληλος ἀρχηγὸς γιὰ τὸ ἱππικό, στὸν ὁποῖο ὁ Γεννάδιος εἶπε:

«Σὺ εἶσαι ἄξιος νὰ διοικήσης τὸ ἱππικό. Πάρε τὰ ἄλογα, ἑτοίμασέ τα καὶ φεύγα γρήγορα!».

Τὸ ἱππικὸ αὐτὸ ἦταν ποὺ κατὰ τὴν ἑπόμενη χρονιά, δηλ. στὰ 1827, ἔδωκε ἀλλεπάλληλες νίκες στὸ Ἔθνος ποὺ ἀγωνίζονταν. Ἀπὸ τότε ὁ Κολοκοτρώνης ἀποκαλοῦσε τὸ Γεννάδιο: «ὁ πατέρας μας», «ὁ σωτήρας τῆς πατρίδας», «ὁ ἅγιος ἄνθρωπος». Πολὺ θαυμάσια περιγραφὴ τῆς πατριωτικῆς αὐτῆς ἐνέργειας τοῦ Γενναδίου κάνει καὶ ὁ Διονύσιος Κόκκινος[7] σὲ κάποιο κεφάλαιο μὲ τίτλο: «Ὁ δημόσιος ἔρανος καὶ ὁ Γ. Γεννάδιος».

Στὸ ὑπόλοιπο χρονικὸ διάστημα ποὺ βάσταξε ὁ Ἀγώνας, ὁ Γεννάδιος δὲν ἔπαυσε νὰ ἀποτελεῖ μέλος τῆς ἐπιτροπῆς γιὰ τὴ συλλογὴ τῶν ἐράνων. Ἡ ἀνάμιξή του ἦταν παντοῦ καὶ πάντοτε ὠφέλιμη. Χτυποῦσε τὶς ἐριστικὲς τάσεις ποὺ δημιουργόνταν ἀνάμεσα στοὺς ἀγωνιστὲς ἀπὸ κάποια ἀχαλίνωτη φιλοπρωτία. Αὐτὸς ἔδινε πάντοτε τὸ παράδειγμα τῆς ἀρετῆς. Γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Συνέλευση τῆς Τροιζήνας ἐκλέχτηκε παμψηφεὶ ἀντιπρόσωπος τῶν Ἠπειρωτῶν. Ἀναδείχτηκε σ' αὐτὴ χρησιμώτατος, γιατὶ στὸ Συνταγματικὸ χάρτη ὑποστήριξε καθὼς ἔπρεπε τὶς ἱερὲς ἀρχὲς τῆς ἰσότητας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀκόμα σ' αὐτὴ χτύπησε ἰδιοτελεῖς ἀξιώσεις καὶ καυτηρίασε ἐπιζήμιες φιλοδοξίες. Προσπαθοῦσε πάντοτε νὰ ἀδελφώνει τὶς ἀντιμαχόμενες μερίδες ἀνάμεσα στοὺς ἀγωνιστές. Πῆρε πρωτοβουλία καὶ ἀναδείχτηκε πρωτοπόρος γιὰ νὰ ἐκλεγεῖ στὴ Συνέλευση αὐτὴ ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδας.

Μὲ τὸν ἐρχομὸ τοῦ Καποδίστρια στὴν Ἑλλάδα, ἄρχισαν νὰ πραγματοποιοῦνται μερικὰ ἀπὸ τὰ ὄνειρα τοῦ Γενναδίου σχετικὰ μὲ τὴν ἀγωγὴ τῶν Ἑλληνοπαίδων. Ἔγινε ἀρχικὰ τὸ Ὀρφανοτροφεῖο στὴν Αἴγινα, στὸ ὁποῖο ὁρίστηκε ὁ Γεννάδιος ὀργανωτής του. Παράλληλα ἀνατέθηκε σ' αὐτὸν ἡ ὀργάνωση καὶ τοῦ Κεντρικοῦ σχολείου τῆς Αἴγινας, ποὺ σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα ἔγινε τὸ καλτύερο ἐκπαιδευτήριο τῆς Ἀνατολῆς. Δούλεψε ἀκόμα ὁ Γεννάδιος τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πολὺ εὐσυνείδητα καὶ πολὺ καρποφόρα γιὰ τὸν καταρτισμὸ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου καὶ τὴ συγκρότηση τῆς Δημόσιας Βιβλιοθήκης ποὺ συστήθηκε ἀρχικὰ κι' αὐτὴ στὴν Αἴγινα καὶ μεταφέρθηκε κατόπι στὴν Ἀθήνα. Σ' αὐτὴ διορίστηκε αὐτὸς πρῶτος «ἐπιστάτης» δηλ. διευθυντής της.

Ἀργότερα, ἤτοι κατὰ τὸ 1835 κι' ἀφοῦ πέρασαν κάμποσα χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνακήρυξη τῆς Ἑλλάδας σὲ βασίλειο, τὸ «Κεντρικὸ Σχολεῖο» ἀπὸ τὴν Αἴγινα ὅταν μεταφέρθηκε στὴν Ἀθήνα ὀνομάστηκε «Γυμνάσιο». Πρῶτος διευθυντὴς στὸ «Γυμνάσιο» διορίστηκε ὁ Γεννάδιος. Ἂν καὶ φτωχός, αὐτὴ τὴν ἐποχὴ διαθέτει ἀπὸ τὸ μισθό του γιὰ τὴ συντήρηση τοῦ Πανεπιστημίου, ποὖχε νεοσυσταθεῖ στὴν Ἀθήνα. Ἀνέλαβε μάλιστα νὰ διδάσκει σ' αὐτὸ καὶ μαθήματα Φιλολογίας. Σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς δραστηριότητάς του δὲν περιγράφεται ὁ πατριωτισμός του, ἡ ἐργατικότητα, ἡ εὐσυνειδησία του. Χτυπάει ἀμείλικτα κάθε κακοήθεια. Ὅταν οἱ συνάδελφοί του καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου ἐπεχείρησαν νὰ ἐφαρμόσουν τὴ συναλλαγὴ στὰ Πανεπιστημιακὰ πράγματα, αὐτὸς κατέβαλε προσπάθεια γιὰ νὰ χτυπηθοῦν οἱ τέτοιες κακοήθειες, ἦρθε σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση καὶ τέλος παρατήθηκε. Σχετικὰ μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητή-

7) Δ. Κόκκινου: «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις». Τόμος 10, σελ. 59—63.

ματα ἔλεγε τὸ παρακάτω ἀξιοπρόσεκτο: «Οὐαὶ τῇ οἰκοδομῇ, ἥτις στερεῶς μὲν στεγάζεται σαθρῶς δὲ θεμελιοῦται». Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἔστρεψε πολὺ τὴν προσοχή του κι' ἔδωκε ὅλον τὸν ἑαυτό του, ἦταν ἡ Ριζάρειος Σχολή, τὴν ὁποία φρόντισε νὰ ὀργανώσει καὶ στὴν ὁποία, καθὼς θὰ δοῦμε παρακάτω, δίδαξε ὡς τὸ θάνατό του. Τοὺς μαθητὲς τῆς Ριζ. Σχολῆς ἀγαποῦσε σὰν παιδιά του»[8].

Πάντοτε ἡ πατριωτικὴ φλόγα ἔκαιγε στὰ στήθια τοῦ Γενναδίου. Τὸ μεγάλο μεράκι του ἦταν νὰ ἰδεῖ τὴν Ἤπειρό μας ἐλεύθερη. Ὅταν στὰ 1854 κηρύχτηκε ἡ ἐπανάσταση στὴν Ἤπειρο μὲ πρωτεργάτη τὸ στρατηγὸ Θεοδωράκη Γρίβα[9], ὁ Γεννάδιος ἀνέλαβε πρόεδρος τῆς ἐπαναστατικῆς ἐπιτροπῆς. Ἡ ἀποτυχία τοῦ κινήματος ἐκείνου τὸν ἐπίκρανε πολύ. Ἀπέφευγε πάντοτε πάρα πολὺ τὴν κομματικὴ συναλλαγή. Ὅταν κάποτε, καθὼς λένε, ἡ βασίλισσα Ἀμαλία τοῦ πρότεινε νὰ ἀνακατευτεῖ στὴν πολιτικὴ καὶ τοῦ πρόσφερε μάλιστα καὶ τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας, αὐτὸς ἀρνήθηκε. Δήλωσε θαρρετὰ καὶ περήφανα πὼς δὲν ἤθελε μὲ κανένα τρόπο νὰ συνδέσει τὸ ὄνομά του μὲ τὴν «κομματικὴ φαυλοκρατία».

Ὅταν δίδασκε τοὺς μαθητές του στὸ Γυμνάσιο τῆς Ἀθήνας — δίδασκε Ἑλληνικὰ — νόμιζε πὼς ἀπὸ τὴν ἕδρα του ξανάβλεπε τὰ πεδία τῶν μαχῶν καὶ δακρύζοντας πολλὲς φορὲς ἔβαζε παράμερα τὸν Πλούταρχο ἢ τὸ Δημοσθένη καὶ διηγόταν στοὺς μαθητὲς κάτι ἀπὸ κεῖνες τὶς σκηνὲς ποὺ βάδιζε κανένας πρὸς τὸ θάνατο σὰν νὰ πήγαινε σὲ γιορτή. Καμμιὰ φορὰ ἀγανακτοῦσε βλέποντας ἄτοπες ἐνέργειες τῶν νέων καὶ ἔλεγε:

«Δυστυχῶς δὲν γνωρίζετε ὅτι μόνον εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης πεθνήσκει κανείς, ἐνῶ ἐπὶ τῆς κλίνης ψοφᾷ ὡς σκύλος».

Ὁ Γεννάδιος ἤθελε νὰ πρωτοστατεῖ σ' ὅλες τὶς ἐκπολιτιστικὲς ἐκδηλώσεις. Μ' ὅλα ταῦτα κάποτε ξεσηκώνονταν μπροστὰ στὴν πολυτέλεια ποὺ ἔβλεπε καθημερινὰ νὰ εἰσχωρεῖ στὴν κοινωνία καὶ ἔλεγε στοὺς μαθητές του:[10]

«Οἱ πατέρες σας ἠλευθέρωσαν τὴν πατρίδα χωρὶς χειρόκτια, χωρὶς μεταξωτὰ φορέματα, χωρὶς βερνικωμένα ὑποδήματα καὶ σεῖς χρειάζεσθε αὐτὰ τὰ λιλιὰ διὰ νὰ τὰ διατηρήσητε».

Πολλὰ χρόνια δίδαξε στὴν ἕδρα ὁ Γεννάδιος. Μισὸν σχεδὸν αἰῶνα. Ἄφθονα περιστατικὰ ἔχουν γραφεῖ γύρω ἀπ' τὴ διδασκαλική του ζωὴ καὶ τὴν ἐθνική του δράση. Ἕνα ἀπ' αὐτά, ποὺ δείχνει καὶ τὴ μεγαλοψυχία του, εἶναι τὸ ἑξῆς:[11] «Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ γέρο δάσκαλος συνήθιζε ὕστερα ἀπὸ τὸ λιτό του φαγητὸ κι' ἔβαζε τὴν κόρη του καὶ τοῦ διάβαζε κάτι ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες. Ἕνα βράδυ ἡ κόρη του παίρνοντας τὴν ἐφημερίδα «Ἀθηνᾶ» διάβασε ἕνα ἄρθρο ποὺ ἔλεγε γιὰ τὴν ἐκπαίδευση. Κανένας τους δὲν ὑποψιάζετο πὼς τὸ ἄρθρο ἐκεῖνο θὰ κατέληγε σ' ἕναν πολὺ συγκινητικὸ ἐπίλογο γιὰ τὸ μεγάλο Ἠπειρώτη δάσκαλο. Ἔγραφε ἡ ἐφημερίδα αὐτὴ τὰ ἑξῆς: Ἂν κανεὶς καὶ ὁ πιὸ ἀπαθὴς θἄθελε νὰ συγκινηθῇ, νὰ τί μπορεῖ νὰ κάνη. Νὰ σηκωθῇ μιὰ μέρα πρωΐ - πρωΐ στὶς ἕξ καὶ νὰ πάη νὰ καθίση στὸ κράσπεδο τοῦ δρόμου ποῦναι πίσω ἀπὸ τὰ Ἀνάκτορα. Ἀπ' ἐκεῖ θὰ ἰδῇ νὰ περνάη ἕνας γέρος ἑβδομηντάρης, μὲ κάτασπρα μαλλιά, στηριζόμενος σ' ἕνα μπαστούνι, γιατὶ λίγο κουτσαίνει. Ἂν περιμένη ἐκεῖ δυὸ ὧρες, θὰ ἰδῇ πάλι τὸν ἴδιο διαβάτη νὰ

---

8) Βλέπε: Κ. Π. Λαζαρίδη: «Τὸ πνευματικὸ Ζαγόρι στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας», σελ. 13.

9) Βλέπε: Κ. Π. Λαζαρίδη: «Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1854 καὶ ὁ Θοδωράκης Γρίβας» Ἐφημερίδα «Ἠπειρωτικὸς Ἀγών» 23-2-58 καὶ 1,2 καὶ 4-3-1958.

10) Ἐφημερίδα «Ἐθνοφύλαξ» 17 Νοεμβρίου 1864.

11) «Φωτισμένοι Πρωτοπόροι». Ἔκδ. Ἀδελφότητος «Ζωή», σελ. 133.

ξαναγυρίζη καὶ νὰ προχωρῆ ὅσο μπορεῖ πιὸ γρήγορα, βοηθούμενος ἀπὸ τὰ δυό του μικρὰ παιδιά, τὸ Γιάννη καὶ τὸν Κώστα. Ὁ γέρος αὐτὸς εἶναι ὁ Γεώργιος Γεννάδιος. Δίδαξε δυὸ ὧρες στὴ Ριζάρειο Σχολὴ καὶ πάει ἀπ' ἐκεῖ στὸ Γυμνάσιο τῆς πόλεως γιὰ νὰ ἐκτιληρώση καὶ ἐκεῖ τὸ διπλό του ἔργο, τοῦ διευθυντοῦ καὶ διδασκάλου. Πενήντα χρόνια βρίσκεται πάνω εἰς τὴν ἕδρα καὶ δι' αὐτὸ οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς λογίους καὶ ὑπαλλήλους εἶναι μαθηταί του. Καὶ ὅμως ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ζῆ πτωχικώτατα...». Κατόπι ἡ ἐφημερίδα ἔγραφε, ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀνταμειφθῆ ὁ γέρος αὐτὸς μεγάλος δάσκαλος. Ἡ κόρη τοῦ Γενναδίου διαβάζοντας τὶς γραμμὲς αὐτὲς ἔβαλε τὰ κλάματα. Ὁ πατέρας της τὴν ἀγκάλιασε καὶ τῆς εἶπε:

«Παιδιά μου! ἂς μὴ ζητᾶμε ἀμοιβὰς διὰ τοὺς ἀγῶνας μας. Ἐγὼ ἔδωσα τὸ πᾶν διὰ τὴν Ἑλλάδα· αὐτὸ εἶναι ἀρκετό. Δὲν πειράζει ποὺ ζοῦμε πενιχρά».

Ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ στόμα τοῦ Γενναδίου, καθὼς ἔχει γράψει ὁ Νικόλαος Τσιγαρᾶς[12] ἔχει γίνει γνωστό, πὼς προορίζονταν αὐτὸς γιὰ διευθυντὴς τῆς ἐπιστημονικῆς σχολῆς ποὺ ἐπρόκειτο πρὶν ἀπὸ τὴν ἵδρυση τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας νὰ συστήσουν οἱ Ζαγορίσιοι στὸ μοναστήρι τοῦ Ρογκοβοῦ, ὁπότε ἤθελαν νὰ ἀνακηρύξουν καὶ τὴν περιοχὴ τοῦ Ζαγοριοῦ ἀνεξάρτητη ἡγεμονία. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ Γεννάδιος εἶχε πεῖ στὸν Τσιγαρᾶ τὰ ἑξῆς:

«...Ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ἔμελλον νὰ συστήσωσι καὶ κεντρικὴν ἐπιστημονικὴν σχολήν, ἐν ᾗ οἱ παῖδες νὰ διδάσκωνται τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν, τὴν Ἑλληνικὴν Φιλολογίαν, τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν Θεολογίαν, τὰ Μαθηματικά, τὴν Φυσικὴν καὶ τὴν Χημείαν καὶ προϊόντος τοῦ χρόνου νὰ εἰσαγάγουν καὶ ἄλλας ἐπιστήμας. Ἡ σχολὴ αὕτη θὰ διετηρεῖτο διὰ τῶν τόκων κεφαλαίου, ὅπερ ἤθελον καταθέσει εἰς ἀσφαλῆ τινα Τράπεζαν. Οἱ μαθηταί θὰ διητῶντο ἐν αὐτῇ ὡς ἐν κοινοβουλίῳ καὶ οὐδεμία μεταξὺ αὐτῶν διάκρισις θὰ ἐπετρέπετο... Ἀλλὰ πρὶν ἢ πραγματοποιηθῶσι ταῦτα, ἐσκέπτοντο νὰ προετοιμάσωσι καὶ τοὺς πρὸς τοῦτο καταλλήλους ἄνδρας. Καὶ πολιτικὸν μὲν καὶ θρησκευτικὸν ἀρχηγὸν εἶχον ὁρίσει τὸν διδάσκαλον Νεόφυτον Δούκαν, ὃς κατερχόμενος εἰς τὴν πατρίδα ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, θὰ ἐχειροτονεῖτο ἀρχιερεὺς ἐν Κων)πόλει. Διὰ τὰ τῆς δικαιοσύνης Χριστόδουλον Κλωνάρην καὶ διευθυντὴν τῆς ἐπιστημονικῆς Σχολῆς ἐμέ, διὸ καὶ ἀπεστάλην ἐγὼ μὲν μετ' ἄλλων εἰς Λειψίαν, ἄλλοι δὲ νέοι ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, ἵνα σπουδάσωμεν καί ἵνα προετοιμασθῶμεν εἰς τὸ ἔργον, εἰς ὃ ἕκαστος εἶχε κληθεῖ. Ταῦτα ἐβουλεύοντο οἱ φιλοπάτριδες ἐκεῖνοι ἄνδρες... ἤθελον δὲ ἀφεύκτως πραγματοποιήσει, ἂν ἡ μεγάλη ἐθνικὴ ἐξέγερσις δὲν προλάμβανεν αὐτούς, ὅτε πλέον πᾶσα μερικὴ σκέψις καὶ ἐνέργεια ἐγκατελείφθη καὶ πάντες ἐσκέπτοντο ἤδη περὶ τῆς ἀπελυθερώσεως τοῦ ὅλου Ἔθνους καὶ τῆς παλιγγενεσίας αὐτοῦ. Τὸ σχέδιον λοιπὸν ἔμεινεν ἀπραγματοποίητον τὴν παραμονὴν τῆς ἐκτελέσεώς του, ἡ δὲ δυστυχὴς ἐκείνη χώρα (δηλαδὴ ἡ Ἤπειρος) διατελεῖ ἔτι ὑπὸ τὴν τυραννίαν τῶν Χαλτούπηδων...»[13].

Στὰ 1854 τὰ ξένα στρατεύματα, ποὺ εἶχαν ἔρθει στὸν Πειραιᾶ, ἔφεραν στὴν πατρίδα μας τὸ μικρόβιο τῆς χολέρας. Ἄρχισαν νὰ πεθαίνουν πολλοὶ καὶ στὸν Πειραιᾶ καὶ στὴν Ἀθήνα. Ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ κακὸ ἔκλεισαν τὸ Πανεπιστήμιο, τὸ Γυμνάσιο τῆς Ἀθήνας, καθὼς καὶ ὅλα τὰ σχολεῖα. Μονάχα ἡ Ριζάρειος Σχολὴ δὲν εἶχε κλείσει. Ὁ Γεννάδιος ἀρνιόταν νὰ διακόψει τὰ μαθήματα σ' αὐτή. Παρέμεινε πάντα πιστὸς στὸ καθῆκον του. Ἡ γυναίκα του

12) Εἰρηναίου Ἀσωπίου: «Ἀττικὸν Ἡμερολόγιον». Ἀθῆναι 1886.

13) Βλέπε καὶ Κ. Π. Λαζαρίδη: «Τὸ πνευματικὸ Ζαγόρι στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας», σελ. 13—17.

καὶ ὅλοι οἱ δικοί του τοῦ συνιστοῦσαν νὰ μὴ βγαίνει ἔξω καὶ κινδυνέψει ἀπὸ τὴν ἀρρώστια αὐτή. Μὰ ποῦ ν' ἀκούσει αὐτὸς τέτοιες συμβουλές.

«Ἀφῆστε με νὰ κάνω τὸ καθῆκον μου, ἔλεγε. Ἡ συντήρηση τῆς Σχολῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ μένα καὶ δὲν θέλω νὰ βαρύνη ἐπὶ τῆς συνειδήσεώς μου ἡ εὐθύνη τῆς διαλύσεως αὐτῆς. Ὁ Θεὸς βοηθός!»

Μιὰ μέρα κατὰ τὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ περίοδο γύρισε στὸ σπίτι του ἄρρωστος καὶ ἔπεσε στὸ κρεββάτι. Σὲ λίγες μέρες πέθανε ἀπὸ τὴ φοβερὴ αὐτὴ ἀρρώστια. Πέθανε στὶς 12 Νοέμβρη 1854. Ἡ κηδεία του ἔγινε τὴν ἄλλη μέρα, 13 Νοέμβρη. Κηδεύτηκε ἁπλά. Ὁ πρόωρος θάνατός του δικαιολογημένα θεωρήθηκε πραγματικὴ συμφορὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα τῶν χρόνων ἐκείνων. Πέθανε, καθὼς εἴδαμε παραπάνω, πολὺ φτωχός. Ἄφησε χήρα γυναίκα μὲ ἀρκετὰ ἀνήλικα παιδιά. Ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος ποὺ ἦταν τότε πρωθυπουργὸς πῆρε τὴν ἀπόφαση ν' ἀναλάβει τὸ Κράτος τὴν οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τῆς οἰκογενείας του, παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ Ἑλλάδα τότε περνοῦσε τρομερὲς οἰκονομικὲς δυσχέρειες. Ὁ Μαυροκορδᾶτος εἶπε:

«Ἡ πατρὶς υἱοθετεῖ τὴν ὀρφανὴν οἰκογένειαν τοῦ υἱοθετήσαντος τὴν νεολαίαν τῆς Ἑλλάδος».

Ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του οἱ ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας δὲν ἔπαψαν νὰ γράφουν κάθε μέρα γιὰ τὸ Γεννάδιο, νὰ ἐξαίρουν τὸ ἔργο του καὶ νὰ διατυπώνουν τὴ λύπη γιὰ τὸν πρόωρο χαμό του. Τέτοιες περιγραφὲς μπορεῖ νὰ διαβάσει κανένας στὶς ἐφημερίδες «Ἀθηνᾶ», «Ἐλπίς», «Ἐθνοφύλαξ» κλπ. Ἡ ἐφημερίδα «Ἥλιος»[14] ἀνάμεσα στὰ ἄλλα ἔγραφε γιὰ τὸ Γεννάδιο καὶ τοῦτα:

«Πορεύθητε σήμερον εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ θὰ ἀπαντήσητε τοὺς πλείονας διδασκάλους μαθητὰς τοῦ Γενναδίου· πορεύθητε εἰς τὴν Ἤπειρον, θὰ ἀπαντήσητε τοὺς πλείονας προκρίτους μαθητὰς τοῦ Γενναδίου· πορεύθητε εἰς τὴν Μακεδονίαν, θ' ἀπαντήσετε τοὺς πλείονας ἰατροὺς μαθητὰς τοῦ Γενναδίου· πορεύθητε εἰς τὴν Κων)πολιν, εἰς τὴν Σμύρνην, εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, θ' ἀπαντήσητε τοὺς πλείονας ἐμπόρους μαθητὰς τοῦ Γενναδίου... Ὅταν ὁμιλῶμεν, ὦ Ἕλληνες, περὶ Γενναδίου, ὀφείλομεν νὰ ὁμιλῶμεν ἀσκεπῶς περὶ τοιούτου ἀνδρός, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ νοῦς, ἡ γλῶσσα καὶ ἡ καρδία ἦσαν πατρίς. Διὰ ταῦτα, ὅταν περὶ πατρίδος ὡμίλει, τὰ μάτια του ἐξέχεον λάμψιν θείαν, ἡ φωνή αὐτοῦ ἐλάμβανεν ἦχον θείας σάλπιγγος καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ θεοφόρητος εἶχε τι τῶν προφητῶν Ἱερεμίου καὶ Ἰεζεκιὴλ θρηνούντων τὴν Ἱερουσαλήμ...».

Δὲν ἔγραψαν δὲ τότε γιὰ τὸ Γεννάδιο ἐγκωμιαστικὰ λόγια μονάχα οἱ ἐφημερίδες καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ περιοδικά. Τοῦ ἀποδόθηκαν τιμὲς καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο Κράτος, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Λειψίας. Καὶ τὸ δικό μας Πανεπιστήμιο τὸν τίμησε ὅπως ἔπρεπε. Τοῦ ἔκανε αὐτὸ ἐπίσημο μνημόσυνο κατὰ τὶς 20 Μάρτη τοῦ 1855 στὴ Μητρόπολη τῆς Ἀθήνας. Τότε μητροπολιτικὸς ναὸς ἦταν ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Εἰρήνης καὶ ὄχι ὁ σημερινός. Στὸ μνημόσυνο αὐτὸ μίλησαν ἀρκετοὶ ρήτορες γιὰ τὸ Γεννάδιο. Τὸν εἶπαν «ἀτρόμητο ἀγωνιστὴ» καὶ «ταπεινὸ εἰρηνοποιό». Τὸν χαρακτήρισαν «νέο Τυρταῖο», τοῦ ὁποίου τὰ λόγια ἦταν νόμος γιὰ τὸ λαό. Δικαιολογημένα ὀνομάστηκε αὐτὸς «σωτήρας τῆς πατρίδος» καὶ πολὺ δικαιολογημένα χαρακτηρίζεται σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ διάσημους καὶ φλογεροὺς δασκάλους τοῦ Γένους. Κατὰ τὶς ἐπίσημες γιορτὲς τῆς Ἑκατονταετηρίδας ποὺ ἔγιναν στὰ 1930 γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας, ἡ εἰδικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τιμή του ἔστησε τὴ μαρμάρινη προ-

14) «Φωτισμένοι Πρωτοπόροι». Ἔκδ. Ἀδελφότητος Θεολόγων ἡ «Ζωή», σελ. 136.

τομή του κοντὰ στὰ σχολεῖα τῆς πατρίδας του, στὰ Δολιανά, σὲ μιὰ πλατεῖα ποὺ φέρνει τὸ ὄνομά του.

Πέρα ἀπὸ τὸ πολύχρονο καὶ τόσο ἀποδοτικὸ διδακτικό του ἔργο καὶ τὴν πατριωτική του δράση, ὁ Γεννάδιος ἔχει στὸ ἐνεργητικό του καὶ ἐξαιρετικὰ μεγάλο καὶ πολύτιμο συγγραφικὸ ἔργο. Ὑπῆρξε, μποροῦμε νὰ ποῦμε, πολυγραφότατος. Τὰ συγγράμματά του εἶναι ἔργα πρωτότυπα, ἀλλὰ καὶ μεταφράσεις. Ἀπ' ὅλα τὰ συγγράμματά του διακρίνεται πὼς σκοπός του ἦταν νὰ βοηθήσει τὴν Ἑλληνικὴ νεολαία γιὰ τὴ σωστή της μόρφωση. Κυριώτερα ἀπὸ τὰ συγγράμματά του εἶναι: 1) «Στοιχειώδης πραγματεία περὶ τῶν χρεῶν τοῦ ἀνθρώπου»· Μόσχα 1819. 2) «Στοιχειώδης ἐγκυκλοπαιδεία τῶν παιδικῶν μαθημάτων». Τόμοι ἕξ, μὲ τὴ συνεργασία Γ. Λασάνη. Μόσχα 1820—1821. 3) «Παιδικὴ βιβλιοθήκη»· 4) «Χρηστομαθείας μαθήματα». 5) «Γραμματικὴ Ἑλληνική». Αἴγινα 1832. Αὐτὴ γαλούχησε σχεδὸν τρεῖς γενεές. 6) «Πρώτη τροφὴ τοῦ ὑγιοῦς ἀνθρωπίνου νοός» (μετάφραση) Αἴγινα 1833. 7) «Κατήχησις». 8) «Ἱερὰ Ἱστορία». 9) «Σύνοψις τῆς Γενικῆς Ἱστορίας» (μετάφραση). 10) «Ἑλληνικὴ Γραμματεία ἢ Γραμματολογία» (μετάφραση). 11) «Ἠθικὴ ἢ περὶ καθηκόντων». Ἀθῆναι 1854. Δημοσίευσε ἀκόμα πολλὰ ἄρθρα σὲ διάφορα περιοδικά. Συνεργάστηκε σὲ πολλὲς σχολικὲς ἐκδόσεις Ἑλληνικῶν κειμένων. Ἄφησε πολλὰ ἔργα του ἀνέκδοτα, ἰδιαίτερα μεταφράσεις. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ξένοι μνημονεύουν στὶς ἐργασίες τους τὰ συγγράμματα τοῦ Γενναδίου. Ὁ ποιητὴς Γ. Ζαλοκώστας σὲ κάποιο ποίημά του τὸν ἀποκαλεῖ «πατέρα τῶν δασκάλων» καὶ «ἀπόστολο τῶν φώτων».

Γιὰ νὰ καταδειχθεῖ πόσο ἐπωφελεῖς ἦσαν πάντοτε οἱ ἐνέργειές του, ἰδιαίτερα γιὰ τὴ θεραπεία τῶν πνευματικῶν ἀναγκῶν τῆς Ἑλλάδας ποὺ μόλις εἶχεν ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ σκλαβιά παραθέτω τὰ παρακάτω, ποὺ δημοσίευσε Ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα[15] καὶ ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Γενναδίου νὰ ἱδρυθεῖ καὶ νὰ προκόψει βιβλιοθήκη στὴν Ἀθήνα. Διαβάζουμε λοιπὸν στὴν ἐφημερίδα αὐτὴ καὶ τὰ ἑξῆς:

«Μανθάνομεν, ὅτι ὁ κύριος Γεννάδιος ἐζήτησε τὸ πλησίον εἰς τὴν στοὰν τοῦ Ἀδριανοῦ τσαμίον διὰ νὰ ξεφυλακώσῃ τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα οἱ Ζωσιμάδες, Σακελλάριοι καὶ ἄλλοι τοιοῦτοι μᾶς ἐπρόσφεραν καὶ νὰ τὰ καταθέσῃ ἐκεῖ καὶ τοιουτοτρόπως νὰ μᾶς γίνουν χρήσιμα. Ἀλλὰ ποῦ θέλει ν' ἀκούσῃ λόγον περὶ παιδείας τοῦ ἔθνους ὁ κύριος Σμάλτζ. Τὸ τζαμίον δὲν τὸ παραχωρεῖ, διότι ὡς νὰ μὴ ἔχει εὐρυχώρους στρατῶνας ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του, κρατεῖ καὶ ἐκεῖ ὀλίγους μουσικούς, οὓς θέλει διὰ προφύλαξιν μήπως ἤθελε συμβῇ λέγει ποτὲ ἀσθένεια καὶ μεταφέρει ἐκεῖ τινὰς ἀρρώστους, ὡς νὰ ἦτο μικρὸν τὸ νεοκτισθὲν νοσοκομεῖον ἢ ὡς νὰ μὴ ἠμποροῦσε καὶ ὅλους τοὺς Βαυαρούς τους νὰ τοὺς χωρέσῃ ἀσθενεῖς. Παράδοξον πρᾶγμα μὲ τὴν προθυμίαν, τὴν ὁποίαν δείχνουν οἱ Κύριοί μας τῆς Βαυαρίας εἰς ἣν πρόοδον καὶ παιδείαν μας. Στρατῶνας εὐρυχωροτάτους ἀνήγεραν, μύρια ἐθνικὰ καταστήματα καὶ ἄλλα τσαμία κατέλαβε τὸ στρατιωτικόν των, διὰ τὰ ἄλογα ζῶα οἰκοδομήθησαν παλάτια· διὰ δὲ τὴν παιδείαν τοῦ ἔθνους, τὸ μόνον μέσον, τὸ ὁποῖον μᾶς ὑπόσχεται εὐδαιμονίαν καὶ πρόοδον, δηλ. διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν ἀνθρώπων δὲν συμφωνοῦν νὰ παραχωρήσουν οὐδ' ἕνα παλαιὸν τζαμίον».

Καὶ μιὰ ποὺ γίνεται λόγος γιὰ τὴν προσπάθεια τοῦ Γενναδίου νὰ διαφυλαχθοῦν καὶ νὰ ἀξιολογηθοῦν τὰ πολύτιμα βιβλία, δὲ θεωρῶ ἄσκοπο νὰ εἰπωθοῦν λίγα λόγια καὶ γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς Ἀθήνας ποὺ ἔχει τὸ ὄνομα τῆς οἰκογένειας αὐτῆς, γιὰ τὴ «Γεννάδιο» βιβλιοθήκη. Τὸ κτίριο τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς,

15) Ἐφημερίδα: «Ἀθηνᾶ» 24 Φλεβάρη 1837.

πολυτελέστατο καὶ συγχρονισμένο, βρίσκεται στὴν ὁδὸ Σουηδίας. Χτίστηκε ἀπὸ τὴν Ἀμερικανικὴ Ἀρχαιολογικὴ Σχολή. Ἡ λειτουργία της ἄρχισε στὰ 1926. Δόθηκε σ' αὐτὴ τὸ ὄνομα «Γεννάδιος», γιατὶ τὴν ἀρχικὴ βάση τῶν βιβλίων της ἀπετέλεσαν ὅσα βιβλία ἄφησε ὁ μεγάλος δάσκαλος Γεώργιος Γεννάδιος. Κατὰ κύριο ὅμως λόγο τὸ μεγαλύτερο ὄγκο τῶν βιβλίων της ἀποτελοῦν τὰ δωρηθέντα ἀπὸ τὸν Ἰωάν. Γεννάδιο, παιδὶ τοῦ Γ. Γενναδίου, βιβλία. Ὁ ἀριθμὸς τῶν βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς ὑπερβαίνει τοὺς 30 χιλιάδες τόμους. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτοὺς περιλαμβάνονται σ' αὐτὴ καὶ πολλὰ χειρόγραφα καὶ ἀνέκδοτα ἔργα. Τὰ βιβλία τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς εἶναι κατὰ γενικὴ ὁμολογία πολυτιμώτατα, γιατὶ ἀνήκουν σὲ σπάνιες ἐκδόσεις.

Εἴπαμε, ὅτι κατὰ τὸ θάνατό του ὁ Γεννάδιος ἄφησε ἀπροστάτευτη καὶ ἄπορη τὴν πολυμελῆ του οἰκογένεια. Τὰ ὀρφανὰ παιδιά του βρίσκονταν ὅλα σὲ μικρὴ ἡλικία. Κατώρθωσαν ὅμως αὐτὰ νὰ σταδιοδρομήσουν λαμπρὰ καὶ νὰ ἀναδειχθοῦν σπουδαῖοι ἐπιστήμονες, ποὺ τίμησαν πολὺ τόσο τὸ οἰκογενειακό τους, ὅσο καὶ τὸ Ἡπειρωτικὸ ὄνομα. Τὸ μεγαλύτερο παιδί του ἦταν ὁ Ἀναστάσιος (1840—1911). Ἀκολούθησε αὐτὸς φιλοσοφικὲς καὶ ἱστορικὲς σπουδές. Ἔγινε καθηγητὴς τῆς ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο. Κατέγινε καὶ μὲ τὴ δημοσιογραφία. Τὸ συγγραφικό του ἔργο σημαντικό. Ἄλλο παιδί του ἦταν ὁ Ἰωάννης (1844—1932). Καὶ αὐτὸς λόγιος. Ἀκολούθησε τὸ διπλωματικὸ σῶμα. Εἶναι ὁ οὐσιαστικὸς δημιουργὸς τῆς Γενναδίου βιβλιοθήκης. Ἄλλος γυιὸς τοῦ Γενναδίου ἦταν ὁ Παναγιώτης (1848—1917). Σπούδασε στὸ ἐξωτερικὸ (Ἑλβετία καὶ Ἀμερικὴ) φυσικομαθηματικὰ καὶ γεωπονία. Προώθησε πολὺ μερικὲς φυσικὲς ἐπιστῆμες στὴ χώρα μας καὶ ἰδιαίτερα τὴ βοτανική. Τὰ συγγράμματά του θεωροῦνται μεγάλης ἐπιστημονικῆς ἀξίας.

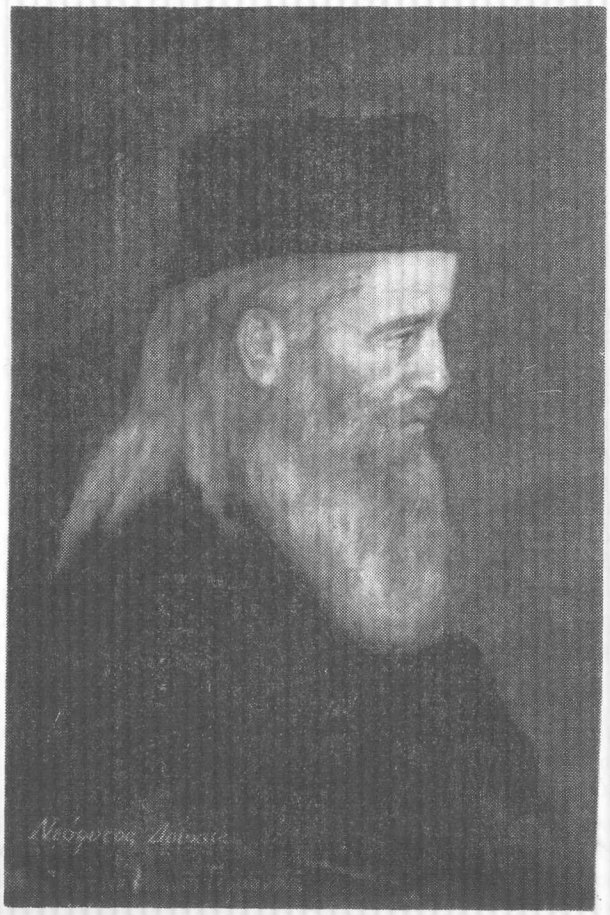
Τέτοια ὑπῆρξε μὲ πολὺ σύντομη περιγραφὴ ἡ ζωὴ τοῦ Γεωργίου Γενναδίου, τοῦ παιδιοῦ τοῦ παπὰ - Ἀναστάση ἀπὸ τὰ Δολιανά. Καταβλήθηκε προσπάθεια νὰ δοθοῦν στὶς παραπάνω σελίδες ἐκεῖνα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τοῦ Ἠπειρώτη αὐτοῦ, ποὺ κατὰ τὴν ἄποψή μου δὲν πρέπει νὰ ἀγνοοῦνται ἀπὸ κανένα. Συμπερασματικὰ μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὁ Γ. Γεννάδιος ὑπῆρξε πατριώτης ἀπὸ τοὺς λίγους καὶ ἔνθερμος ἐθνικὸς ἀγωνιστὴς ποὺ εἶχε κλεισμένη μέσα στὴν καρδιά του τὴν Ἑλλάδα. Στόχος σ' ὅλη τὴ ζωή του δὲν ἦταν ἄλλος, παρὰ τὸ μεγαλεῖο καὶ ἡ προκοπὴ τῆς πατρίδας. Μόχθησε πάντοτε, τόσο μὲ τὴ φωτισμένη διδασκαλία, ὅσο καὶ μὲ τὸ ἦθος του καὶ τὶς λοιπές του ἀρετὲς γιὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῆς παιδείας τῆς νεοελευθερωμένης Ἑλλάδας. Ἔβαλε τὶς πρῶτες σωστὲς βάσεις στὴν ἐθνικὴ παιδεία κατὰ τὰ 30 περίπου χρόνια τῆς ἐλεύθερης πατρίδας. Πολὺ σωστὰ λοιπὸν χαρακτηρίζεται αὐτὸς σὰν μιὰ σπανθηροβολοῦσα πνευματικὴ φυσιογνωμία τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ πολὺ δικαιολογημένα θεωρεῖται σὰν ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ μεγάλους δασκάλους τοῦ Γένους.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

ΣΟΦΟΚΛΕΟΥΣ Δ. ΛΩΔΗ
Υφηγητοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης

Ο ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ ΚΑΙ Η ΕΘΝΙΚΗ ΠΑΛΙΓΓΕΝΕΣΙΑ

« Χαῖρε, ὦ Μῆτερ γλυκερά »
Ν. Δούκας

ΝΕΟΦΥΤΟΣ ΔΟΥΚΑΣ
(1760—1845)

ΣΗΜ.: Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν (ἐλαιογραφία) εὑρίσκεται ἐν τῇ Ριζαρείῳ Σχολῇ, ὅθεν καὶ ἡ φωτογραφία. Κάτω ἀριστερά: Νεόφυτος Δούκας. Δαπάνῃ Μητροπ. Ἀθηνῶν Γερμανοῦ.

1. Ἡ ἔνοπλος ἐξέγερσις τοῦ ἔθνους, τὸ 1821, κατὰ τοῦ βαρβάρου Τούρκου κατακτητοῦ, ἀποτελεῖ τὸ τέλος, καὶ ὄχι τὴν ἀρχήν, μιᾶς μακρᾶς ἀπελευθερωτικῆς κινήσεως, ἀρξαμένης εὐθὺς ἅμα τῇ πτώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1453, καὶ τὸν ἀπόηχον μιᾶς ἐνδόξου ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μιᾶς ἀλυσιδωτῆς ἐκρήξεως ἐπαναστατικῶν ἐπὶ μέρους κινημάτων καὶ μιᾶς ζώσης καὶ διαρκοῦς διακηρύξεως τοῦ πνεύματος τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ ἀνεξαρτήτων καὶ ἐλευθέρων ἑστιῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπου ὁ κατακτητὴς δὲν εἶχε φθάσει καὶ μετὰ κατοχὴν ἑκατονταετιῶν ἀκόμη, ὅπως εἶναι ἡ μοναδικὴ ἐποποιΐα τοῦ Σουλίου!

2. Δι᾽ ἀτῶν ἀνωτέρω ἄριστα καταφαίνεται, ὅτι δὲν ἀποθνήσκουν εὔκολα οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι ἔχουν μίαν πολλῶν αἰώνων ἔξοχον καὶ δημιουργικὴν ἱστορίαν καὶ ἔχουν ρίψει βαθείας τὰς ρίζας τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μὲ τὴν μακραίωνα καὶ περίδοξον ἱστορίαν καὶ τὸν ἀνυπέρβλητον πολιτισμόν του, ἀφοῦ διὰ τούτου κατέκτησε πρῶτον τὸν Ρωμαῖον κατακτητήν του, ἦλθεν ἔπειτα καὶ ἡ σειρὰ τοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν βαρβάρου κατακτητοῦ. Σκληροτράχηλος οὗτος καὶ βάρβαρος μέχρι μυελοῦ ὀστέων δὲν ἀντελήφθη καθόλου τὴν ἐκπολιτιστικὴν δύναμιν καὶ ἐνέργειαν τῶν κατακτηθέντων, ἀντέστη ἀρνητικὰ καὶ ἀπέμεινε τρὶς χειρότερα βάρβαρος καὶ ἀκαλλιέργητος ἀπὸ ὅ,τι ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πορείας του κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ μοναδικοῦ χώρου τῶν φώτων τότε, τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας.

3. Ὁ κατακτηθεὶς ὅμως ἑλληνικὸς λαὸς ἔχων ζωηρὰν ἐπίγνωσιν τῆς ἀνωτερότητός του ἀπὸ τὸν κατακτητὴν καὶ ἀντιληφθεὶς τὸ ἄσκοπον, ἄκαρπον καὶ μάταιον τῶν, πρὸ τῆς ἐπαράτου ἀκόμη ἀποφράδος ἐκείνης μαύρης ἡμέρας, τῆς ὁριστικῆς πτώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας, τὴν 29 Μαΐου 1453, καταβληθεισῶν, ὑπὸ τοῦ λαοῦ, τῆς Ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Πολιτείας, προσπαθειῶν πρὸς ἐξημέρωσιν καὶ ἐκπολίτισιν τοῦ ἀνεπιδέκτου πάσης μορφώσεως βαρβάρου κατακτητοῦ, ἔκαμε ταχεῖαν στροφὴν πρὸς ἑαυτόν, ἵνα διασωθῇ καὶ ἵνα μὴ καὶ ὁ ἴδιος ἀποβαρβαρωθῇ. Πρὸς τοῦτο προσεπάθησε νὰ διατηρήσῃ ἀπαραχάρακτα, ἀμόλυντα καὶ ἀλώβητα τὰ πολύτιμα καὶ ἱερὰ ἔνσημα τῆς ἐθνικότητός του καὶ ἀσινῆ τὰ σήμαντρα τοῦ πολιτισμοῦ του καὶ ἀκριβῆ, ἀστραβῆ καὶ ἀκίβδηλα τὰ τῆς θρησκείας του, μὲ ἀντικειμενικὸν σκοπὸν τὴν ὀψέποτε ταχίστην ἀπόσεισιν καὶ ἀποτίναξιν τοῦ ἐπιβληθέντος καὶ ἐπικαθεσθέντος ἐπὶ τοῦ τραχήλου του βαρέος καὶ μαύρου τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ὅθεν, καὶ δι᾽ ὅλους αὐτοὺς τοὺς λόγους, πάντα τὰ ἱερὰ ταῦτα πατρῷα διωχέτευον οἱ δουλωθέντες εἰς τὰς ψυχὰς καὶ ἐνεθάρρυναν τὰς καρδίας τῶν νέων γενεῶν. Ἡ οἰκογένεια, ἡ Ἐκκλησία καὶ τὰ Σχολεῖα ἦσαν οἱ τρεῖς ἰσχυρότατοι παράγοντες ὀφυρηλατήσεως τῶν νέων γενεῶν καὶ διαιωνίσεως τῶν πατρώων τούτων κειμηλίων καὶ ἰδανικῶν μέχρις ὅτου «πάλι μὲ χρόνια μὲ καιρούς, πάλι δικά μας θἄναι»!

4. Ἀλλ᾽ ὁ κατακτητὴς ἐγκαίρως ἀντιληφθεὶς τοῦτο, σκληρότατα ἔλαβε τὰ μέτρα του καὶ ἐκτύπησε ἀλύπητα καὶ ἀνελέητα, ἵνα συντρίψῃ καὶ ἐξαφανίσῃ ριζικῶς καὶ τοὺς τρεῖς ὡς ἄνω παράγοντας ἀνασχέσεως ἐκ τοῦ ἀφανισμοῦ καὶ ἀνακοπῆς ἐκ τῆς ἀποβαρβαρώσεως παντὸς ἑλληνικοῦ. Οὕτω τὰ μὲν σχολεῖα ἐκλείσθησαν ἀμέσως καὶ οἱ ἄξιοι λόγου διδάσκαλοι καὶ σοφοὶ ἔλαβον τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν ξένην, αἱ δ᾽ ἐκκλησίαι ἐσίγησαν σιγὴν νεκρικήν· σκληρότατα ὅμως καὶ ριζικὰ ἔπληξεν ὁ ἀνάλγητος κατακτητὴς τὸν θεσμὸν τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας πρὸς τέλειον ἀφανισμόν της ἐφαρμόσας τὴν ἀπάνθρωπον καὶ γενοκτόνον μέθοδον τοῦ παιδομαζώματος τοῦ ἄρρενος πληθυσμοῦ, τὴν ἁρπαγὴν τῶν θηλέων πρὸς ἐμπλουτισμὸν τῶν χαρεμίων του ἢ καὶ πρὸς ἐμπορίαν

εἰς τὰ κέντρα τῆς Ἀνατολῆς τῶν δουλεμπόρων τῆς λευκῆς σαρκὸς καὶ τὸν ἀναγκαστικόν, ἔστιν ὅτε δὲ ὁμαδικόν, ἐξισλαμισμόν.

5. Τοιαύτην τινὰ σκοτεινὴν καὶ ἀπαισιόδοξον εἰκόνα μᾶς παρέχει, ὄχι πολὺ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ὡς ἐπικρατήσασαν εἰς τὴν Αἰτωλίαν καὶ τὰ ὅμορα αὐτῇ μέρη — χωρὶς τοῦτο νὰ ἀποκλείῃ χειροτέραν κατάστασιν ἀλλαχοῦ — ὁ Διδάσκαλος τοῦ Γένους Εὐγένιος Γιαννούλης ὁ Αἰτωλὸς (1597—1682), λέγων:

«Ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Αἰτωλίας, τῆς ἐμῆς ἀθλίας πατρίδος, καὶ ἐπὶ πᾶσι σχεδὸν τοῖς πέριξ ἐκείνῃ κλίμασιν ἐξέλιπε πρὸ πολλῶν ἤδη χρόνων ἅπαν καλόν, μεθ' ὃ ἡ τῶν πεζῶν γραμμάτων γνῶσις, ἡ τροφὴ τῶν λογικῶν ψυχῶν, ἡ δυναμένη σοφίζειν εἰς σωτηρίαν τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὕτω συνέβη τοὺς ἐκεῖσε πάντας ἀναλφαβήτους γενέσθαι καὶ ἄγαν τρισβαρβάρους, περὶ δὲ τὴν ὁμολογίαν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀμωμήτου πίστεως μηδὲ τῶν ἀλλοφύλων πάντες διενηνόχασι· σπάνιόν τι χρῆμα ὁ ἱερεὺς ἐκεῖ, ὁ ἁπλῶς γραμμάτων εἴδησιν ἔχων· τούτου χάριν πολλὰ τῶν παιδίων, ἄνευ τοῦ μετανοίας λουτροῦ ἀπῆλθον τοῦ βίου καὶ τῶν ἱερῶν ἀμέθεκτα μυστηρίων... Εἰς τὰ παράλια τῆς Αἰτωλίας ἠχρειώθη παντάπασιν ὁ Χριστιανισμὸς καὶ ὁ σωτήριος τοῦ Εὐαγγελίου λόγος καὶ τὰ μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ»[1].

Καὶ τοῦτο, διότι «ἡ τυραννία εἶναι ἐχθρὰ πάσης ἀρετῆς καὶ πρόξενος πάσης κακίας»[2].

Ταῦτα ἐπιβεβαιοῖ καὶ ἄλλας Διδάσκαλος τοῦ Γένους ὁ ἐπιφανὴς Νεόφυτος Δούκας (1760—1845), λέγων:

«Πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως... τὰ πρὸς τὸ θεῖον μόλις ἑωρῶμεν πῃ ἀρετῆς ὡς δι' ἀχλύος εἴδωλον ἐνυπάρχον τῳ, καὶ θρησκείας ἀκτῖνά ποθεν διαυγάζουσαν ἡμῖν καθαρὰν ὡς ἐν βαθεῖ τῷ σκότει οὖσι...»[3].

6 Τοιουτοτρόπως ὀλίγου δεῖν καὶ ἀπεβαρβαρώθη, ἐνεκρώθη καὶ ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὸν χάρτην τῶν ζώντων λαῶν — τοῦτο ἄλλωστε ἐσημείουν καὶ ξένοι περιηγηταὶ τῆς μαύρης ἐκείνης ἐποχῆς — ἡ Ἑλλάς, ἂν μὴ ἐγκαίρως ἀντέδρα σθεναρῶς ἡ ἑλληνικὴ ψυχὴ μὲ τὸ «κρυφὸ σχολειὸ» καὶ μὲ τὴν εἰς τὰ ὄρη καταφυγὴν καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐκ τοῦ ἔξω τῆς Ἑλλάδος ἀνδρωθέντος ἑλληνισμοῦ.

7. Πράγματι, παρὰ τὴν καίουσαν μῆνιν τοῦ κατακτητοῦ καὶ τὸν δεινὸν διωγμὸν ἐκριζώσεως τῆς ἑλληνικῆς οἰκογενείας, ἐξαφανίσεως τῶν ἑλληνικῶν σχολείων καὶ ἀποσβέσεως τῆς ὀρθοδόξου Χριστιανικῆς θρησκείας, πάλιν αὐταὶ αἱ τρεῖς δυνάμεις κατατρεγμέναι συνεσπειρώθησαν ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας καὶ σιγὰ σιγὰ ἐπέζησαν τῆς θυέλλης καὶ ἠνδρώθησαν ὑπὸ τὸ ἀχνὸν φῶς τοῦ κανδηλιοῦ τοῦ «κρυφοῦ σχολειοῦ».

8. Ἀπὸ τὸ νυκτόβιον δὲ καὶ κατατρεγμένον τοῦτο «κρυφὸ σχολειὸ» προῆλθον **τὰ** ἐν ἀκμῇ εὑρισκόμενα ἑλληνικὰ σχολεῖα τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ὑπὸ τὸ φῶς **πλέον** τῆς ἡμέρας. Πρῶτον τοιαῦτα σχολεῖα, χωρὶς νὰ παύσουν ποτὲ τὴν διαδοχήν των ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας διὰ τοῦ περιφήμου Φροντιστηρίου (1292) ἐν τῇ Μονῇ τῶν Φιλανθρωπηνῶν, ἐνεφανίσθησαν ἐν ἀκμῇ εἰς τὰ

1) Κ. Κούρκουλα, Λεύκωμα Διδασκάλων τοῦ Γένους, Ἀθῆναι 1971, σελ. 24.
2) Ἑλληνικὴ Νομαρχία (1806), Ἔκδ. Κάλβου. Ἀθῆναι 1968, σελ. 120. Ἴδε καὶ 122.
3) Σοφοκλέους Δ. Λώλη, Αἱ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Νεοφύτου Δούκα. Νέα Ὑόρκη 1949, σελ. 168.

«Γιάννενα, πρῶτα στ' ἅρματα
στὰ γρόσια, καὶ στὰ γράμματα.

Καὶ «ἐκ τῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων, ὅπως λέγει ὁ Νεόφυτος Δούκας, ἐξερρύησαν ρύακες ἱκανοὶ νὰ ποτίσωσι τὴν διψῶσαν Ἑλλάδα, καὶ μάλιστα ἐν τῷ αὐχμῷ» τῆς τουρκοκρατίας[4].

Τότε ἔφθασε εἰς τὴν ἀκμήν του καὶ ὁ σφυρηλατηθεὶς εἰς τὰ ὄρη ἀπελευθερωτικὸς ἑλληνικὸς στρατός, μὲ τοὺς κλέφτας καὶ τοὺς ἁρματολούς, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Ἀνώνυμον συγγραφέα τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, ἦτο ἕτοιμος καὶ ἱκανὸς νὰ συντρίψῃ τὸν ἐξ ἀνατολῶν βάρβαρον κατακτητὴν καὶ ἀποδώσῃ τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον καὶ τὸν ἑλληνικὸν πληθυσμόν.

9. Τὸ λαμπρὸν αὐτὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας διετήρησαν ζῶν καὶ ἐκαλλιέργησαν μὲ θέρμην εἰς τὰς καρδίας τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς μὲ τὰ σχολεῖα, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, οἱ μεγάλοι, γνωστοὶ καὶ ἄγνωστοι, διδάσκαλοι τοῦ γένους. Μεταξὺ τούτων ἐξέχουσαν θέσιν κατέχει καὶ ὁ μεγάλος διδάσκαλος τοῦ γένους καὶ ἐθνικὸς εὐεργέτης Νεόφυτος Δούκας

10. Ὁ Νεόφυτος Δούκας ὀρφανὸς πατρὸς παιδιόθεν καὶ πάμπτωχος ἀνεδείχθη ἐξέχουσα προσωπικότης, λαμπρὸς διδάσκαλος τοῦ γένους καὶ μοναδικὸς σκαπανεὺς τοῦ δένδρου τῆς ἐλευθερίας εἰς τὰς ψυχὰς τῶν τότε Ἑλλήνων διὰ τῶν συγγραφῶν του καὶ διὰ τῆς διδασκαλίας του.

Τρία ἦσαν διὰ τὸν Δαύκαν τὰ ἰδανικὰ τῆς ζωῆς του καὶ τὰ ὁποῖα ἐνεφύτευεν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν του καὶ ὅλων τῶν Ἑλλήνων διὰ τῆς ζώσης καὶ γραπτῆς δράσεώς του, καὶ τρεῖς ἦσαν οἱ σκοποί, τῶν ὁποίων τὴν πραγματοποίησιν ἐπεδίωξε μὲ πεῖσμα καὶ ἀδιάκοπον ἐπιμονήν: γλῶσσα ἑλληνική, κεκαθαρμένη βαρβαρισμῶν, θρησκεία χριστιανική, ἀπηλλαγμένη δεισιδαιμονιῶν, καὶ Ἕλλὰς ἐλευθέρα.

Τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἐφαντάζετο εἰς τὴν ἀκμὴν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος μὲ ἐπικεφαλῆς τὰς εὐκλεεῖς Ἀθήνας, ὡς ἦσαν ἄλλοτέ ποτε εἰς τὴν δόξαν των. Διὸ καὶ ὁ Δούκας ἀπέφευγε, μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, νὰ ἔλθῃ εἰς Ἀθήνας, διαμένων διαρκῶς ἐν Αἰγίνῃ, φοβούμενος μήπως δὲν εὕρῃ ταύτας, ὅπως τὰς ἐφαντάζετο ἢ χειροτέρας ἀπὸ ὅ,τι τὰς ἐφαντάζετο, ἢ μήπως ἀποθάνῃ μόλις ἀντικρύσῃ τὰ προύπαλαια τοῦ Παρθενῶνος, ὅπως ὁ Ἴδιος ἔγραφε[5].

11. Πρὸ δὲ τῆς ἐπαναστάσεως, ὅτε λίαν ἐπιτυχῶς διηύθυνε τὴν περίπυστον ἐν Βουκουρεστίῳ Αὐθεντικὴν Σχολήν, ἐνέπνευσε τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας εἰς πλῆθος νέων Ἑλλήνων τῆς διασπορᾶς, ἐξ ὧν καὶ δι' ὧν ἐπηνδρώθη ἡ διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ὁρκισθεῖσα ὁμὰς τῶν ἐν Δραγατσανίῳ ἐνδόξως πεσόντων θνησιθελητῶν τριακοσίων Ἱερολοχιτῶν τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου[6].

12. Ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ὅτε ἀκόμη εὑρίσκετο εἰς τὸ στάδιον τῆς ἀναρρώσεως ἀπὸ τῆς ἐναντίον του διαπραχθείσης δολοφονικῆς ἀποπείρας ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του, ὁ Δούκας ἐμυήθη εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑται-

---

4) Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆναι 1857 τ. Β' σελ. 227.
5) Σοφοκλέους Δ. Λώλη, ἔ.ἀ., σελ. 212, 8.
6) Ζησίου Κ., Διδάσκαλοι τοῦ γένους, Ἀθῆναι 1915, σελ. 66.

ρείαν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν Ζαγορισίων Φιλικῶν ὁ Δούκας φέρει ἀριθ. 11: «Νεόφυτος Δούκας. Ἀπὸ Ἐπάνω Σουδενά»[7].

Εἰς δὲ τὸν κατάλογον τῶν Φιλικῶν τοῦ Μέξα φέρει ἀριθ. 379[8].

Ὁ Δούκας κατηχηθεὶς εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὑπὸ τοῦ φιλικοῦ Παναγιώτου Ἀναγνωστοπούλου εἰς Βουκουρέστιον, ἀπεδέχθη προθύμως τοὺς σκοποὺς τῆς Ἑταιρείας καὶ ἀπεδύθη καὶ οὗτος εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τούτων. Πρῶτον μὲν ἀμέσως καὶ ἐμπράκτως ἐπροθυμοποιήθη νὰ παύσῃ ἡ γλωσσικὴ διαμάχη, ἡ ὁποία εὑρίσκετο τότε εἰς τὴν μεγαλυτέραν της ἀκμήν. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι, ὅτε ὁ Π. Ἀναγνωστόπουλος ἐπεσκέφθη τὸν Δούκαν εἰς τὴν οἰκίαν του, εἶδε μὲ ἔκπληξιν ἀνηρτημένην τὴν εἰκόνα τοῦ γλωσσικοῦ του ἀντιπάλου Κοραῆ. Εἰς τὴν διατυπωθεῖσαν ἀπορίαν τοῦ Ἀναγνωστοπούλου διὰ τὴν φωτογραφίαν καὶ εἰς τὴν παράκλησίν του νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν κατάπαυσιν τῆς διαμάχης ὁ μεγάθυμος καὶ ἄκακος Δούκας ἀπήντησεν, ὅτι οὐδὲν χωρίζει αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κοραῆ, εἰμὴ μικραί τινες καὶ ἀσήμαντοι περὶ τὰς λέξεις διαφωνίαι καὶ ὅτι ἰδιαιτέρως τιμᾷ τὸν ἄνδρα. Εὐθὺς δ' ἀμέσως ἔγραψε διὰ μακρῶν ὑπὲρ καταπαύσεως τῆς διαμάχης καὶ συμφιλιώσεως ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἔνθα ἀποκαλεῖ τὸν Κοραῆ «ἐνδοξότατον φιλόσοφον καὶ ἄριστον φιλόλογον»!

Δεύτερον ἀμέσως ἔστειλε τὴν συνδρομήν του εἰς τὸν Γρηγόριον Κωνσταντᾶν[9] καὶ ἔγραψε εἰς αὐτὸν ἐκτενῶς. Ἰδοὺ τὸ Ἀφιερωτικὸν τοῦ Νεοφύτου Δούκα ἀπὸ 25 Ἰουλίου 1819:

«Ἀγαπητέ μοι φίλε κύριε Γρηγόρη Κωνσταντᾶ:

Ἐπιθυμεῖς ἴσως νὰ μάθῃς, ὅπως ἔχει τὰ κατ' ἐμὲ λίαν πικρῶς. Ἀφ' οὗ ἀνεχώρησα ἀπὸ τὸ Ζαγόρι, τὴν ποθεινήν μου πατρίδα, μέχρι τοῦδε καταγινόμην εἰς τὰ μαθήματα, τὰ μὲν μανθάνων, τὰ δὲ καὶ διδάσκων τὸ κατὰ δύναμιν. Ἀλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν εἶδον τὸν ἥλιον δι' ὅλης μιᾶς ἡμέρας ἡδύ· ἐν δὲ τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς ἀνέλαβον τὸ ἐνταῦθα σχολεῖον, ἀξιώσει μὲν τῶν ἀρχόντων, συναινέσει δὲ καὶ τῆς ὑψηλῆς ἐξουσίας. Καὶ ἦν τὸ ἔργον δραστήριον ὅ,τι μάλιστα, καὶ ἐλπὶς πολλοῦ καρποῦ τοῖς τε ἐντοπίοις καὶ τοῖς τῶν ἡμετέρων πολλοῖς ἀποίκοις καὶ μετανάσταις ἐνταῦθα οὖσι, ἐς τετρακοσίους περίπου ἀριθμουμένων συμπάντων τῶν μαθητῶν· ἀλλὰ μετὰ διετίαν, συμβάσης μοι παραλόγως δυστυχίας μεγάλης, παρῃτήθην, καὶ ἤδη τὸ εὐτακτότατον καὶ δραστηριώτατον ἐκεῖνο σχολεῖον οὐδὲν ἐστι, ἢ αὐτόχρημα ἐρείπιον, καίτοι ὑπὲρ τὰ εἴκοσι περὶ τούτου γενομένων βουλευτηρίων παρὰ τῶν προὐχόντων. Εἶεν. Ἐγὼ δὲ ἰδιωτεύω, ὀλίγους τῶν μαθητῶν ἐν ἀνέσει διδάσκων ἰδίως, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ ὑποφέρω πόνους, ὑπὲρ τὰ 55 ἔτη γενόμενος ἤδη. Σκοπῶ δὲ νὰ κατέλθω καὶ εἰς τὴν πατρίδα μου, μήπως ἀναστήσω τὸ πρὸ πολλοῦ καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ προβληθέν μοι σχολεῖον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη ἐγγὺς τῆς ἐλπίδος καὶ τοῦτο, ἐὰν δυνηθῶ νὰ κινήσω τὰ γηρατειά μου εἰς τοσοῦτον ταξείδιον. Ἐπληροφορήθην παρὰ τοῦ κὺρ Παναγιώτου Ἀναγνωστοπούλου περὶ τοῦ ἀνεγειρομένου αὐτοῦ σχολείου καὶ ἐπήνεσα καὶ τοὺς ἀρχηγέτας καὶ τοὺς ἑπομένους, καθότι τὸ ἔργον εἶναι καλόν, ὡς ὑπὲρ τῆς κοινῆς ὠφελείας γενόμενον.

Ὁ ὕψιστος νὰ τὰ φέρῃ εἰς καλὴν ἔκβασιν! Καί, ἐπειδὴ αὐτό, ὡς μέγα σχολεῖον, ἔχει χρείαν καὶ ἀπὸ πεπαιδευμένους περισσοτέρους, προσφέρω κἀγὼ ἐμαυτόν,

---

7) Νέος Κουβαρᾶς, ἐτήσιος Ἠπειρωτικὸς Χρονογράφος. Ἔτος Γ' Ἀθῆναι 1966, σελ. 16: «Ζαγορίσιοι φιλικοὶ γνωστοὶ ἀπὸ σχετικοὺς καταλόγους». Ἴδε ἐνταῦθα καὶ σελ. 94—95.

8) Β. Μέξα, Οἱ Φιλικοί, σελ. 58.

9) Β. Μέξα, ἔ.ἀ.

ἐν καιρῷ νὰ διδάξω τὸ δυνατόν μοι καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ. Μόνον φρόντισον νὰ συνταχθῶσιν ἄξιοι καὶ πολλοί, καὶ μαθηταὶ καὶ διδάσκαλοι.

Τῇ κε' Ἰουλίου αωιθ
ἐν Βουκουρεστίῳ

Ἔρρωσο
(σῆμα Φιλ. Ἑτ. Νεόφυτος Δούκας»[10]

13. Ἔκτοτε ὁ Δούκας δὲν παύει νὰ ἐργάζηται ἀκαταπονήτως ὑπὲρ εὐοδώσεως τῶν σκοπῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τῆς ἀποτινάξεως δηλ. τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἀναφέρεται, ὅτι, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρήγα, μυηθεὶς εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν ὁ Ἀναστάσιος Χριστόπουλος, Ἱερολοχίτης, διδάσκαλος καὶ συγγραφεὺς (1790—1854), «κατέστη μέλος τῆς ἐφορείας αὐτῆς (τῆς Ἑταιρείας) ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ συνειργάσθη μετὰ τῶν Ν. Δούκα, Στ. Κομμητᾶ, Γ. Λεβέντη, κλπ.»[11].

14. Ἔπειτα ἀναπτύσσει μεγάλην ἀλληλογραφίαν διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας γράφων πρὸς πᾶσαν κατεύθυνσιν. Περαιτέρω παραθέτομεν δύο χαρακτηριστικὰς ἐπιστολὰς τοῦ Δούκα πρὸς τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπαναστάσεως, τὸν ὁποῖον εἶχε γνωρίσει προσωπικῶς εἰς Βιέννην, ὅτε ἦτο ἐκεῖ, ὡς ὁ ἴδιος γράφει.

Α' Ἐπιστολὴ Ν. Δούκα πρὸς Ἀ. Ὑψηλάντην
(28 Σεπτεμβρίου 1820)

«Ἐκλαμπρότατε,

Ὁ πόθος πρὸς τὰ καλὰ τῆς πατρίδος εἶναι ἐρριζωμένος εἰς πᾶσαν ψυχήν, εὐγενικὰ τῷ ὄντι αἰσθήματα ἔχουσαν· ἐξαιρέτως δὲ ἐμπεφύτευται εἰς τὴν μεγαλόψυχόν της προαίρεσιν. Ἠξεύρω δὲ τοῦτο καὶ ἐκ φήμης ἄλλων πολλῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς αἰσίας διατριβῆς της ἐν Βιέννῃ, καθ' οὓς χρόνους παρευρέθην κἀγὼ ἐκεῖ, ὅταν ἔκαμα τὰς ἐκδόσεις μου.

Πρὸς ταῦτα λοιπὸν ἑνώνω τὰς ταπεινάς μου εὐχὰς μὲ τὰς τοῦ Γένους παντός, καὶ τὰς ἀναπέμπω εἰς τὸν ὕψιστον Θεόν, τὸν φωτοδότην καὶ φωτοπάροχον, νὰ δώσῃ ζωὴν πολυχρόνιον εἰς τοὺς προστάτας τῶν καλῶν πρὸς πολλαπλασιασμὸν τῶν σχολείων, ἐξ ὧν ἐλπίζονται αἱ πηγαὶ τῆς μελλούσης τῶν νέων Ἑλλήνων εὐδαιμονίας, περὶ ὧν ἤδη πολὺς καὶ παρ' ἡμῖν ὁ ἀγών.

Τῆς ὑμετέρας Ἐκλαμπρότητος ταπεινὸς εὐχέτης
Τῇ κη' Σεπτεμβρίου αωκ' καὶ δοῦλος ἐλάχιστος
ἐκ Βουκουρεστίου Νεόφυτος Δούκας
ὁ ταπεινὸς Ἀρχιμανδρίτης καὶ διδάσκαλος»[12]

Β' Ἐπιστολὴ Νεοφ. Δούκα πρὸς Ἀλ. Ὑψηλάντην 27.10.1820
(27 Ὀκτωβρίου 1820)

«Ἐκλαμπρότατε,

Καὶ πρό τινων ἡμερῶν ἔγραψα τῇ Ἐκλαμπρότητί της δεικνύων, ἣν ἔχω διάθεσιν περὶ τῆς βελτιώσεως τῶν σχολείων τῆς πατρίδος ἡμῶν, ὡς ταπεινὸς κἀγὼ

10) Ι. Φιλήμονος, Δοκ. Ἱστορ. περὶ Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως 1859, σελ. 337, 8.— α) Ἡ λέξις «σχολεῖον» εἶναι συνθηματική. Ἐννοεῖται δὲ ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ τὸ ἔργον αὐτῆς.

11) Σπύρου καὶ Κων. Λ. Βοβολίνη, Μέγα Ἑλληνικὸν Βιογραφικὸν Λεξικόν, Α' Ἀθῆναι Β' 238 β.

τοῦ Γένους διδάσκαλος· καὶ διὰ τοῦτο συνέστησα ἐμαυτὸν τῇ Ἐκλαμπρότητί της εἰς τὸ νὰ μὲ ἀγαπᾷ. Καὶ νῦν τὰ αὐτὰ ταῦτα τὴν παρακαλῶ νὰ φρονῇ περὶ ἐμοῦ, ὡς εἰς πᾶν καλὸν καὶ ὠφέλιμον συντελοῦντος τὰ δυνατά. Θέλει λάβει ἐν τούτοις καὶ ἓν γράμμα, σταλὲν διὰ τοῦ ἄρχοντος Καμινάρη κυρίου Σάββα παρά τινος τῶν ἐνταῦθα προϋχόντων· ἐκ τοῦ ὁποίου θέλει καταλάβῃ τὸ ὑποκείμενον προθυμότατον εἰς τὰ αὐτὰ καλὰ τῆς πατρίδος, καὶ θέλει δεχθῇ τὴν προθυμοτάτην αὐτοῦ ἀφοσίωσιν μὲ βαθυτάτην πίστιν, καὶ ὡς τοιοῦτον θέλει ἀξιώσῃ νὰ κάμῃ τὴν ἀπάντησιν ἐλευθερωτέραν. Μένω μὲ ἄκρον σέβας καὶ πρόθυμον ἀφοσίωσιν εἰς τὴν φιλογενεστάτην Ἐκλαμπρότητα.

Τῇ κζ΄ Ὀκτωβρίου αωκ΄

ἐκ Βουκουρεστίου

Νεόφυτος Δούκας

ὁ ταπεινὸς Ἀρχιμανδρίτης καὶ διδάσκαλος»[13]

15. Ἡ ἔκρηξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εὑρίσκει τὸν Δούκαν εἰς Στεφανούπολιν τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπου ἐντατικῶς συνέχιζε τὸ διδακτικὸν καὶ συγγραφικόν του ἔργον, ἀλλὰ καὶ τὴν ἄοκνον συμβολήν του εἰς τὸν κοινὸν ἀγῶνα.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τῆς ἐξεγέρσεως, ὡς γνωστόν, ὑπῆρχον καί τινες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Κοραῆς καὶ ὁ Καποδίστριας, οἱ ὁποῖοι ἐπρέσβευον, ὅτι δὲν εἶναι κατάλληλος ὁ καιρὸς πρὸς ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα καὶ ἐφοβοῦντο ἀποτυχίαν. Ὁ Δούκας ὅμως ἀνῆκεν εἰς τοὺς ἀντιθέτους, οἱ ὁποῖοι ἐπίστευον εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ ὅτι εἶναι κατάλληλος ὁ καιρός. Τοῦτο ἐμφαίνεται ἀπολύτως ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Νομαρχίαν, ἐὰν ἀποδειχθῇ, ὅτι εἶναι ἔργον τοῦ Δούκα, ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφίαν, τὸν ζῆλον καὶ τὰς προσπαθείας του ὑπὲρ ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος.

16. Δὲν δύναται βεβαίως, λόγῳ τῆς ἡλικίας του, ὑπερβὰς τὸ 60όν, νὰ κατέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα καὶ διὰ τῶν ὅπλων μετάσχῃ, ὡς ἐπεθύμει, τοῦ ἀγῶνος καί, ἕτοιμος ὤν, θυσιάσῃ καὶ αὐτὴν τὴν ζωήν του. Ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ μακράν, ὅπου ἦτο εἰς τὴν Τρανσυλβανίαν, δὲν ἔπαυσε καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγῶνος, ὄχι μόνον νὰ παρακολουθῇ τοῦτον μὲ ἀγωνίαν, ἀλλὰ καὶ παντοιοτρόπως νὰ ἐνισχύῃ αὐτόν. Χαρακτηριστικῶς, ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, γράφει τὰ ἑξῆς:

«Ταυτοχρόνως ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι, ἥτις ἀπέβη τὸ ἔνδοξον πεδίον τοῦ μεγάλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος, ὁ ἑλληνικὸς κλῆρος ἐνίσχυεν αὐτὸν δι' ἐνεργοῦ συμμετοχῆς. Ἐκτὸς τῶν κληρικῶν τῶν συμμετασχόντων διὰ τῶν ὅπλων τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος, πλεῖστοι ἕτεροι ἔργῳ καὶ λόγῳ ἀκαταπονήτως εἰργάσθησαν κατὰ τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ. Διεκρίθησαν δ' ἐκ τῶν ἐπισκόπων... ὁ δὲ τῶν λοιπῶν κληρικῶν ὁ Θεόφιλος Καΐρης, ὁ Ἄνθιμος Γαζῆς, ὁ Νεόφυτος Δούκας, ὁ Νεόφυτος Βάμβας...»[14].

17. Ὁ Ν. Δούκας ἦτο μοναδικὸν φαινόμενον ἀνθρώπου καὶ ὑποδειγματικὸς εἰς τὸ ἦθος του, τὰς ἀρχάς του καὶ τὴν φιλοπατρίαν του. Οἱ βιογράφοι του δὲν φείδονται κοσμητικῶν ἐπιθέτων καὶ δὲν εὑρίσκουν ἄλλα νὰ χαρακτηρίσουν ἀκριβῶς καὶ ἐπιτυχῶς τὸ φωτεινὸν τοῦτο μετέωρον.

Πάμπτωχος ἐκ πτωχοτάτων γονέων προελθὼν κατέστη διὰ τοῦ ἀσκητικοῦ

12) Ι. Φιλήμονος, Δοκ. Ἱστορ. περὶ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1859, σελ. 346.
13) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκ. Ἱστορ. περὶ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως 1859 σελ. 346, 7.
14) Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἔκδ. Β΄, Ἀθῆναι 1954, σελ. 134.

του βίου καὶ τῆς ἐργατικότητός του παροιμιωδῶς πλούσιος, διὰ τὴν ἐποχήν του. Νήπιος γεννηθεὶς τὴν σκέψιν, διὰ τοῦ κόπου καὶ τῆς ἐργατικότητός του κατέστη πνευματικῶς πάμπλουτος ἀναχθεὶς εἰς τὰς πνευματικὰς κορυφὰς τῆς ἐποχῆς του καὶ καταστὰς αὐθεντία ἐπιστημονικὴ διεθνής, εἰς ὃν παρέπεμπον ἐνδεικτικῶς οἱ ξένοι διὰ τῆς φράσεως Ducas Dixit.

Ἀμφότερα ταῦτα τὰ ἀγαθά, τὸν ὑλικὸν καὶ τὸν πνευματικὸν πλοῦτον, διέθεσε διὰ τὴν πνευματικὴν διαφώτισιν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ γένους του ἐκ τῆς τουρκικῆς δουλείας. Πρὸς τοῦτο τόν, ἐξ 70 καὶ πλέον τόμων πολυσελίδων καὶ εἰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀριθμουμένων βιβλίων του, χείμαρρον, ἐκτυπούμενον πάντοτε καὶ μόνον δι' ἰδίων ἐξόδων, κατηύθυνε πρὸς πᾶν σημεῖον τῆς γῆς, ὅπου ἠκούετο φωνὴ ἑλληνική: ἀπὸ τὰς παραδουναβίους χώρας καὶ τὰ μέρη τῆς νοτίου Ρωσίας μέχρι καὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι καὶ τὰ ἄκρα τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, τὴν Γαλλίαν καὶ τοὺς Παρισίους. Καὶ ταῦτα πάντα δωρεάν.

Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο. Κατεπείγετο, ὡς ἔγραφε συχνά, νὰ ἐξοδεύσῃ ἅπαντα τὸν ὑλικὸν πλοῦτον διὰ τὴν ἀγαπημένην του Ἑλλάδα καὶ νὰ ἀπέλθῃ τοῦ κόσμου τούτου γυμνός, ὅπως καὶ γυμνὸς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον.

Καὶ ὄχι μόνον τοῦτο. Πάντα τὰ ἀνωτέρω θεωρῶν ὡς ὀφειλὴν εἰς τὴν πατρίδα του τὴν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία τὸν ἐγέννησε καὶ τὸν ἐξέθρεψε, καὶ λυπούμενος βαθύτατα, διότι δὲν ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν ἡ ἡλικία του νὰ δώσῃ δι' αὐτὴν καὶ τὸ αἷμα του, ἐπιθυμεῖ τώρα νὰ καταθέσῃ καὶ τὸ σαρκίον του, «αὐτὸν τὸν χοῦν», ὅπου ἔλαβεν ἀπὸ αὐτήν, νὰ τὸ ἐπιστρέψῃ πάλιν εἰς τὴν προσφιλῆ του ἑλληνικὴν γῆν, ἐλευθέραν πλέον.

Πράγματι ὁ Νεόφυτος Δούκας ὑπῆρξε μοναδικὸν φαινόμενον ἀνθρώπου καὶ Ἕλληνος διὰ τὴν μοναδικήν του σταδιοδρομίαν, τὸν ὑπέροχον βίον του, τὰς ἰδιαζούσας γνώμας καὶ ἰδέας, καὶ διὰ τὴν μοναδικὴν προσφοράν του εἰς τὴν Ἑλλάδα.

18. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα καὶ καλύτερον παντὸς ἄλλου μᾶς τὰ λέγει ὁ ἴδιος εἰς τὴν προσφώνησίν του πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τυπωθεῖσαν ὡς πρόλογον εἰς τὸ πρῶτόν του βιβλίον ἐκτυπωθὲν εἰς τὴν ἐλευθέραν πλέον Ἑλλάδα. Ἰδοὺ αὕτη ὡς ἔχει κατὰ λέξιν, ὅπου καταφαίνεται ἡ λατρεία του διὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἡ ἀφοσίωσίς του εἰς αὐτήν:

«Πότνια Ἑλλάς!

Πατρὶς ἐρατεινή, τὸ σεμνὸν καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα, σὺ εἶ ἡ ποτὲ μὲν ἐν ἅπασι λαμπρὰ καὶ περίδοξος γενομένη, καὶ μήτηρ τῆς σοφίας καὶ παιδαγωγὸς τῶν ἐθνῶν καταστᾶσα, ἡ τὸν μὲν οὐρανὸν πλουτίσασα ταῖς θεότησι, τὴν δὲ γῆν κατακοσμήσασα νόμοις καὶ ἐπιστήμαις, κάκ τούτων ὀφθαλμὸς τῆς οἰκουμένης δικαίως ἀκούσασα. Ἀλλὰ σύ, ὦ φιλτάτη, ὑστέρῳ χρόνῳ, ὁπόθ' ὁ ἀλάστωρ, ὥσπερ ἐκ Νεμέσεως καταράξας, ραγδαῖος ἐπέσκηψέ σοι πανταχόθεν παντοδαπῶς, ἐκ τῆς περιωπῆς τῆς εὐδαιμονίας εἰς τὴν τῆς κακοδαιμονίας καταπεσοῦσα κοιλάδα, ἀπέβης ἀφεγγὴς πανταχόθεν καὶ σκυθρωπὸς καὶ κατὰ τὸν προφήτην, θυγάτηρ ὅλως αἰχμάλωτος· οὐ γὰρ ἦν οὐδὲ σοί γε, ὡς ἔοικε, μὴ τῆς ἐπὶ θάτερα μεταβολῆς πειραθῆναι. Ἀλλὰ νῦν γε, κόρον πανταχόθεν τοῦ δαίμονος εἰληφότος, καὶ τῶν δεινῶν ἁπάντων ἀπολωφησάντων, χαῖρε, ὦ Μῆτερ γλυκερά· τά γε γὰρ σιδηρᾶ δεσμά, ἅ σε μέχρι δεῦρο κατεῖχεν, ἐξερρύησαν συντριβέντα, καὶ οἱ τοῦ Ἅδου πυλωροὶ καθηοέθησαν, ἀδρανεῖς καὶ χαῦνοι τῷ ἰσχυρῷ τῶν σῶν τέκνων ἐξελεγχθέντες βραχίονι. Χαῖρε τοίνυν σύ γε, ὡς πόλις Σιών, καὶ κήρυσσε, ὡς θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ, πρὸς ἐλεύθερον ἤδη ἀναβλέπουσα τὸν αἰθέρα, καὶ τὸν ἥλιον ἀπολαμβάνουσα τουτονὶ διαυγάζοντα· ὃς λαμπρός σοι ἀνατέταλκεν ἤδη, πᾶσαν τὴν πρὶν ἐποῦσαν Φαραωνίτιδα διασκεδάσας σκοτόμαιναν· καὶ χαίρουσα, ἔντεινε, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε·

Ἔντεινε μέν, πᾶν ὅ,τι ἐν δουλείᾳ στυγερᾷ ἀπολώλεκας, τοῦτ' ἤδη, ὡς προσῆκον σεαυτῇ πολλὴν σπουδὴν ἀνασώσασθαι ποιουμένη· Κατευοδοῦ δέ, διὰ νόμων καὶ ἐπιστημῶν τοῦ λοιποῦ τὴν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῶν ἀγαθῶν ἀσφαλῶς καὶ ἀπαρεγκλίτως πορευομένη· Βασίλευε δέ, εἰρήνην μὲν καὶ δικαιοσύνην ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ εὐδαιμονίᾳ τῶν σαυτῆς τέκνων πρὸ παντὸς τιθεμένη, ἀσπίδος δὲ καὶ δράκοντος ἰοβόλου καὶ φθονεροῦ κραταιῶς ἐπιβαίνουσα, καὶ πᾶν τοὐναντίον ἰσχυρῷ καταπαλαίουσα τῷ βραχιόνι· τοιάδε γάρ σοι τοῦ λοιποῦ ὅ,τε χρόνος αὐτὸς ἐπαγγέλλεται, καὶ ἡ κραταιὰ δεξιὰ τοῦ ὑψίστου ἄνωθεν τὴν ἐπαγγελίαν ἀπ' αἰῶνος προσεβεβαίωσε· διὸ δρόμος ἤδη τῶν σῶν πρὸς σὲ τέκνων, οἳ ἐκ βορρᾶ καὶ θαλάσσης καὶ ἠόας πρὸς τὰς σὰς ἀγκάλας, ὧν ἐκ συχνῆς ἄλλος ἄλλοσε ἠλλωτρίωνται πλάνης, ἁπλέτῳ πόθῳ ἀνύττουσιν, ἄλλος ἄλλοτι, ὅτῳ δύναιτ' ἂν ἕκαστος τὴν εὐγνωμοσύνην δεικνύναι, πρὸς ἀπότισιν τῶν τροφείων προσφέροντες.

Σὺ δ' οὖν, ὡς μήτηρ φιλόστοργος, τό, τε πλῆρες τῆς ὀφειλῆς κατὰ χρείαν ἀπολαμβάνεις, καὶ τὸ ἐνδεῶς ἔχον, εἴπῃ τύχοι, δι' ἐπιείκειαν εὐμενῶς παρ' ἡμῶν ἀποδέχῃ· Τοιοῦτ' οὖν, ὦ Μῆτερ, καὶ τοὐμὸν τουτί σοι νῦν πρῶτον ὡς ἐλευθέρᾳ προσφέρεται παρ' ἐμοῦ· καί μοι δέξαι εὐμενῶς τὴν προαίρεσιν μέχρις ἂν καὶ ἐξ ἄλλων ὀφθῶ ἐναντίον σου· οὐ γὰρ ἂν παυσαίμην ἑκὼν εἶναι τὸ ὀφειλόμενον ἀποτίων, ἕως οὗ ἀποδῶ σοι καὶ τὸν ἔσχατον κοδράντην, αὐτὸν τὸν χοῦν, ὃν τυγχάνω εἰληφὼς παρὰ σοῦ· ΧΑΙΡΕ.

Ἐν Αἰγίνῃ 1834

Νεόφυτος Δούκας»[15].

19. Κατελθὼν εἰς Ἑλλάδα ὁ Νεόφυτος Δούκας ἐπὶ Καποδιστρίου, τὸ 1830, παρὰ τὸ προβεβηκὸς τῆς ἡλικίας του, ὑπερεβδομηκοντούτης πλέον, δὲν μένει ἀδρανής· ἀλλ' ἐπὶ μίαν ἀκόμη 15ετίαν ἐργάζεται ἀκαμάτως καὶ ἀκαταπαύστως διὰ τὴν ἐκ τῶν δεινῶν τοῦ ἀγῶνος ἐπούλωσιν τῶν πληγῶν καὶ τὴν ἀναστήλωσιν τῆς εἰς ἐρείπια κατακειμένης προσφιλοῦς του Ἑλλάδος. Οὕτω, ἐν Αἰγίνῃ διαμένων, συνεχίζει τὴν ἔκδοσιν τῶν συγγραφῶν του καὶ τῶν κειμένων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἅτινα ἀμέσως διανέμει δωρεὰν εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ· διδάσκει δωρεὰν εἰς τὸ ἐν Αἰγίνῃ ὑπὸ τοῦ Κυβερνήτου Καποδιστρίου ἱδρυθὲν Ὀρφανοτροφεῖον· διδάσκει καὶ καταρτίζει εἰς τὴν οἰκίαν του δωρεὰν δεκάδας διδασκάλων πρὸς ἀνάπλασιν τῆς νέας γενεᾶς· ἀναλαμβάνει καὶ συντηρεῖ σπουδάζων δι' ἰδίων ἐξόδων παντέρημα καὶ ὀρφανὰ τοῦ πολέμου.

20. Παραλλήλως παρακολουθεῖ ἀγρύπνως πᾶσαν πολιτικήν, ἐκπαιδευτικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν κίνησιν καὶ μετέχει ἐνεργῶς, ἐπεμβαίνων δι' ἐπιστολῶν, ἀναφορῶν καὶ ὑπομνημάτων, ὅπου νομίζει κατὰ τὴν γνώμην του ὀρθόν. Τέλος ἀποθνήσκει ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων, ὑπερογδοηκονταπενταετὴς πλέον, ἐργαζόμενος ἐν Ἀθήναις τώρα, ὡς μέλος τῆς Νομοπαρασκευαστικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ἔχων εἰς τὴν τσέπην του τὸν διορισμὸν αὐτοῦ ὡς πρώτου Διευθυντοῦ τῆς Ριζαρείου Ἐκκλησιαστικῆς Σχολῆς.

21. Τὴν διατήρησιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους, τὴν διαφώτισιν καὶ πνευματικὴν ἀνάπτυξίν του, τὴν ἀνάστασιν καὶ τὴν ἀπελευθέρωσίν της ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει κατὰ κυριώτατον λόγον εἰς τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων τοῦ γένους. Δόξα καὶ τιμὴ καὶ εὐγνωμοσύνη εἰς πάντας τούτους τοὺς εὐγενεῖς σκαπανεῖς τῆς ἰδέας τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς Ἑλλάδος. Μεταξὺ τούτων εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν εὑρίσκεται καὶ ὁ εἷς καὶ μοναδικὸς ὁ Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους Νεόφυτος Δούκας, τὸν ὁποῖον, ἅμα τῷ θανάτῳ του (20 Δεκ. 1845), ἡ Βουλὴ τῶν Ἑλλήνων, ἀνεκήρυξεν Ἐθνικὸν Εὐεργέτην.

15) Νεοφύτου Δούκα, Τετρακτύς. Ἐν Αἰγίνῃ 1834,

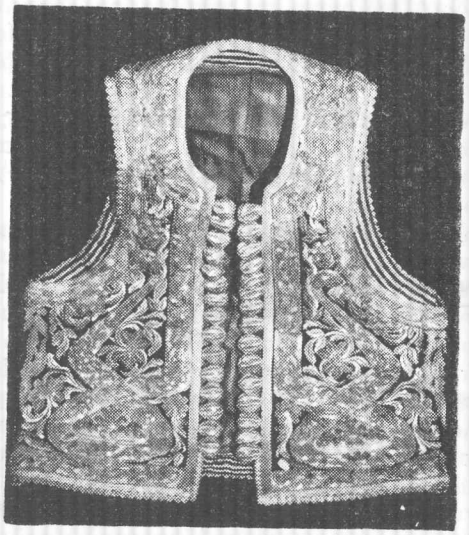
«...Τότε προτάθηκε νὰ σφάξουν τὰ γυναικόπαιδα γιὰ νὰ μὴν εἶναι ἐμπόδιο στοὺς «ἐξοδῖτες», ἀλλ' ὁ Δεσπότης Ἰωσὴφ ἀπέτρεψε τὴν ἐνέργεια αὐτή: «Ἀπεφάσισαν νὰ φονεύσωμεν τὰς γυναῖκας καὶ τὰ μικρὰ παιδιὰ ἐπὶ τῷ λόγῳ νὰ μὴ προδοθοῦμεν ἀπὸ τὰς κραυγάς των καὶ τότε δὲν μείνη κανένας μας ζωντανὸς καὶ προσέτι διὰ νὰ μὴν πέσουν αἰχμάλωτοι εἰς τὸν ἐχθρόν. Ὅλοι μὲ μίαν φωνὴν τὸ ἀπεφάσισαν καὶ ἦσαν ἕτοιμοι νὰ κινηθοῦν διὰ νὰ εἰδοποιήσουν τὸ στράτευμα νὰ ἀρχίσει... Μία τοιαύτη ἀπόφασις, σκληρὰ καὶ ἀπάνθρωπος, ἐπαρακίνησε τὸν Ἀρχιερέα Ἰωσὴφ ἐν τῷ ἅμα νὰ σηκωθῆ ἐπάνω λέγων: «Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Τριάδος, εἶμαι Ἀρχιερεύς. Ἂν τολμήσετε νὰ πράξετε τοῦτο, πρῶτον θυσιάσατε ἐμένα καὶ σᾶς ἀφήνω τὴν κατάραν τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ τὸ αἷμα τῶν ἀθώων νὰ πέσει εἰς τὰ κεφάλια σας». Ἐκφώνησεν τοῦτο, ἐκάθησε καὶ ἄρχισε νὰ κλαίει. Ἐμείναμεν ἕως μισὴν ὥραν σιωπῶντες... καὶ τέλος ἀπεφάσισαν νὰ μὴ θανατωθοῦν τὰ γυναικόπαιδα».

Ν. Κασομούλης **«Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα»**

III

Β΄

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Τὸ γιλέκο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη
(Μουσεῖον Μπενάκη)

Τί 'ν τὸ κακὸ ποὺ γίνεται, μέσα στὸ Μεσολόγγι
....Τὸν Μᾶρκο πᾶν στὴν Ἐκκλησιά, τὸν Μᾶρκο πᾶν στὸν Τάφο
'ξῆντα παπάδες πᾶν μπροστά, καὶ δέκα δεσποτάδες
κι' ἀπὸ κοντὰ Σουλιώτισσες, τραβώντας τὰ μαλλιά τους....

ΚΩΝΣΤ. ΑΘ. ΔΙΑΜΑΝΤΗ
Δ/ντοῦ Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΝ

1. Ὁ Τόπος

Ἡ χώρα τῆς Ἠπείρου ἡ ἐκτεινομένη μεταξὺ τοῦ Γενούσου ποταμοῦ πρὸς Β καὶ τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου πρὸς Ν, τῆς μεγάλης ὀροσειρᾶς τῆς Πίνδου πρὸς Α καὶ τοῦ Ἰονίου Πελάγους καὶ τῆς Νοτίου Ἀδριατικῆς πρὸς Δ, διαρρέεται ἀπὸ πολλοὺς ποταμούς, κατατέμνεται ἀπὸ ποικιλίαν ὀρέων, βρέχεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ θάλασσαν καὶ ἔχει πάμπολλα ὀροπέδια, βοσκοτόπους, λίμνας, παρακειμένας νήσους, κόλπους καὶ λιμνοθαλάσσας. Παρουσιάζει οὕτως ἀγρίαν γεωγραφικὴν διαμόρφωσιν μὲ μοναδικὰς φυσικὰς ὀχυρώσεις καὶ καταφύγια ἢ ὁρμητήρια πρόσφορα δι' ἄμυναν καὶ προστασίαν κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ διὰ ζωὴν φιλελευθέραν.

Αἱ ἀσύγκριτοι φυσικαὶ καλλοναὶ τῆς χώρας ἀλλὰ καὶ οἱ φοβεροὶ γεωγραφικοὶ σχηματισμοί, ἐπίσης ἡ ἀδιάκοπος πάλη τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν στοιχείων τῆς φύσεως καὶ τῶν ἐπιδρομέων, ἐδημιούργησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν χαρακτῆρας ἰσχυρούς, ἀδαμάστους, φιλοπάτριδας, συντηρητικούς, φύλακας τῶν πατρίων καὶ λάτρας τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ πολιτιστικὰ κέντρα, ἡρωϊκὰς πράξεις καὶ ἀναλόγους παραδόσεις. Τοιαῦτα εἶναι τὸ Νεκρομαντεῖον τῆς Ἐφύρας, τὸ Μαντεῖον τῆς Δωδώνης, οἱ Ἑλλένηδες, ἡ Μονοβύζα, οἱ δρακοντοκτόνοι Ἅγιοι, ἡ Δρακόλιμνη, τὰ φρούρια καὶ τὰ κάστρα, αἱ ἐπισκοπαί, οἱ ναοὶ καὶ τὰ πάμπολλα μοναστήρια, τὰ σχολεῖα καὶ τὰ τυπογραφεῖα, οἱ Νεομάρτυρες, τὰ ἡρωϊκὰ καὶ ἄλλα δημοτικὰ τραγούδια, ἰδίᾳ τὰ τῆς ξενιτειᾶς καὶ τὰ μοιρολόγια. Λόγῳ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ τῶν κατακτήσεων ἡ Ἤπειρος ὑπέστη κατὰ καιροὺς ἀφαντάστους καταστροφάς, ἐξανδραποδισμούς, διαρπαγὰς καὶ διώξεις. Ὡς πρὸς τὰ βόρεια σύνορα, τὰ μὲν φυσικὰ τοιαῦτα ἐτοποθετοῦντο εἰς τὸν Γενοῦσον ποταμόν, τὰ δὲ ἐθνολογικά, ἂν κατ' ἀρχὰς ἦσαν εἰς τὸν Γενοῦσον ποταμόν, βαθμηδὸν διὰ τῆς προωθήσεως τῶν Ἰλλυριῶν μετετοπίσθησαν νοτιώτερον καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν περίοδον ἔφθανον παραλιακῶς μὲν ἐντὸς τοῦ κόλπου τοῦ Αὐλῶνος, εἰς τὸ Ὠρικόν, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο «ἀρχὴ τῆς Ἑλλάδος», μεσογειακῶς δὲ εἰς τὸν Ἀῶον ποταμόν, κατὰ τὸ Τεπελένιον.

Ὡς πρὸς τὴν θέσιν, ἡ Ἤπειρος καταλαμβάνει τὴν ΒΔ γωνίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ προστατεύει ταύτην διὰ τῆς φυσικῆς διαμορφώσεως καὶ τῆς ἀνδρείας τῶν κατοίκων ἀπὸ τῶν ἐκ Δυσμῶν καὶ ΒΔ ἐπιδρομέων. Εἶναι χαρακτηριστικὴ εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἡ παράδοσις τοῦ ἠπειρωτικοῦ λαοῦ ἡ ἀποδιδομένη εἰς τὸν «Ἅγιον» (= Ἀγαθάγγελον ἢ Κοσμᾶν τὸν Αἰτωλόν), ὅτι ἡ Ἑλλὰς κινδυνεύει ἐκ τῆς εἰσβολῆς ἢ ἀπὸ τὸ «Κεφάλι» (= Κωνσταντινούπολιν) ἢ ἀπὸ τὴν «Οὐρὰν» (= Αὐλῶνα). «Νὰ εὔχεσθε, λέγει, τὸ κακὸ νὰ πιασθῇ ἀπὸ τὸ Κεφάλι, γιατὶ ἂν πιασθῇ ἀπὸ τὴν Οὐρὰ καὶ σπάσῃ ἡ Αὐλώνα, θὰ γίνῃ μεγάλος χαλασμός. Τότε νὰ εἶστε ἕτοιμοι καὶ νὰ ἔχετε ἕνα σακκούλι ἁλάτι κρεμασμένο στὴν πόρτα γιὰ νὰ τὸ θυμηθῆτε νὰ τὸ πάρετε ὅταν θὰ φύγετε βιαστικὰ καὶ θὰ πᾶτε νὰ κρυφθῆτε στὰ βουνά, στὶς σπηλιὲς καὶ στὰ δάση, γιὰ νὰ μπορῆτε νὰ τρῶτε λίγα χορτάρια, γιατὶ χωρὶς ἁλάτι τὰ χορτάρια δὲν τρώγονται.

Τότε, ἀλλοίμονο στὶς πολιτεῖες καὶ τὰ σταυροδρόμια! Θὰ διαβοῦν οἱ ἐχθροὶ καὶ θὰ κάμουν μεγάλη καταστροφὴ καὶ ὁ κόσμος θὰ ἀραιώσῃ πολύ, θὰ μείνουν σὰν τὶς κρανιές, καὶ ὅσοι ἐπιζήσουν θὰ φᾶνε μὲ χρυσὰ κουτάλια».

2. Οἱ κάτοικοι

Εἰς τὴν Ἤπειρον κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους κατώκουν λαοὶ ὅμοιοι πρὸς τοὺς τῆς τότε λοιπῆς Ἑλλάδος, οἵτινες ὠνομάζοντο Πελασγοί, Κᾶρες, Λέλεγες κλπ., ὡς δεικνύουν τὰ τοπωνύμια, τὰ κύρια ὀνόματα, διάφοροι λέξεις καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα. Ἔπειτα ἀναφέρονται εἰς τὴν χώραν οἱ Ἠπειρῶται, οἱ ὁποῖοι εἶναι Ἕλληνες καὶ περιλαμβάνουν διάφορα φῦλα, ὡς εναι οἱ Θεσπρωτοί, οἱ Μολοσσοί, οἱ Χάονες, οἱ Ἀτιντᾶνες, οἱ Ἀθαμᾶνες, οἱ Δωδωναῖοι, οἱ Γραικοί, οἱ Κασσωπαῖοι, οἱ Παραυαῖοι, οἱ Παρωραῖοι, οἱ Τυμφαῖοι κ.ἄ. Οἱ Δωριεῖς ἐπελθόντες κατὰ τὸν 12ον αἰ. π.Χ. ἠνάγκασαν τοὺς Ἠπειρώτας νὰ διασκορπισθοῦν εἰς τὰ δάση καὶ πρὸς Νότον. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως οἱ νέοι συνεχωνεύθησαν μετὰ τῶν παλαιῶν καὶ οὕτως ἀπετελέσθησαν τὰ Ἠπειρωτικὰ φύλα τὰ ὁποῖα ἔδρασαν κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ἠπειρῶται ἦσαν καὶ οἱ Γρᾶες οἱ μεταναστεύσαντες εἰς τὴν Γραϊκὴν τῆς Ἀνατολικῆς Βοιωτίας, οἱ Δρύοπες νοτίως τοῦ Σπερχειοῦ, οἱ Θεσσαλοὶ καὶ οἱ Κέλαιθοι, οἱ Περραιβοὶ οἱ ἐγκατασταθέντες Δ καὶ ΝΔ τῆς Θεσσαλίας καὶ οἱ ἐκ Βοΐου κάτοικοι οἱ καταλήξαντες διὰ τῆς Ἠπείρου, Θεσσαλίας καὶ Δωρίδος εἰς τὴν Βοιωτίαν.

Οἱ Νότιοι Ἕλληνες ἵδρυσαν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου ἀποικίας ὡς τάς: Ὠρικόν, Ἀπολλωνίαν, Ἐπίδαμνον, Λίσσον, Αὐλῶνα, Ἀντιγόνειαν, Ἀντιπάτρειαν, Ἀμβρακίαν. Ἐπίσης εἶχον συχνὴν ἐπικοινωνίαν ἐμπορικήν, πολιτιστικήν, πολιτικήν. Ἡ Ἤπειρος ὡς πολιτικὴ ὀργάνωσις διέπρεψεν ἐπὶ τῶν Μολοσσῶν (4ος αἰ. π.Χ.), βασιλέως Πύρρου (306—272), Δεσποτάτου (1204—1449), Ἀλῆ Πασᾶ (1788—1822).

Εἰς τὴν Ἤπειρον ἐγένετο, λόγῳ τῶν πολλῶν ἐπιδρομέων, κατακτήσεων καὶ ἐγκαταστάσεως ξένων λαῶν, ἀνάμιξις τοῦ πληθυσμοῦ. Ἦλθον Ἰλλυριοί, Ρωμαῖοι, Γότθοι, Οὔννοι, Σλάβοι, Σέρβοι, Ἀλβανοί, Τοῦρκοι, Νορμανδοί, Φράγκοι, Βενετοί, Κουτσοβλάχοι, Ἑβραῖοι. Ἀλλ' οἱ ξένοι οὗτοι ἀπερροφήθησαν ἢ ἐξηφανίοθησαν ἢ ἔμειναν ἀνεπίμικτοι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν στοιχεῖον εἶναι ἀνόθευτον ὡς δεικνύει καὶ ἡ ἐθνικὴ συνείδησις καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἀγῶνες καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ πίστις πρὸς τὰ πεπρωμένα καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς πατρίδος.

3. Ἡ ἱστορικὴ κληρονομία

Εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν ἡ Ἤπειρος ὑπερέχει πασῶν τῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ βάθη τῆς προϊστορίας ἀδιαλείπτως μέχρι σήμερον. Αὐτὴ εἶναι ἡ κοιτὶς τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν Ἑλλήνων. Περὶ τὴν Δωδώνων ἔκειτο «ἡ ἀρχέγονος Ἑλλάς», «ἡ Ἑλλὰς ἡ ἀρχαία (= ἀρχικὴ)» καὶ κατώκουν «οἱ καλούμενοι τότε μὲν Γραικοί, νῦν δ' Ἕλληνες» κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην (Μετεωρολ. Α' 14, 21—22). Οἱ Λατῖνοι γνωρίσαντες ἐκ τῶν κατοίκων τῆς πρὸς Ἀνατολὰς αὐτῶν χώρας τοὺς Γραικούς, ὠνόμασαν ἐξ αὐτῶν ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος Γραικοὺς (Graicos) καὶ τὴν Ἑλλάδα Γραικίαν (Graeciam). Τὸ Ἑλληνικὸν αὐτὸ ὄνομα «Γραικὸς» κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ἐπανέρχεται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐκ τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν καὶ κατὰ τὴν ἐπιθανάτιον στιγμὴν τοῦ ἥρωος τῆς Ἐπαναστάσεως Ἀθανασίου Διάκου τοῦτο ἀπευθύνεται πρὸς τοὺς βασανιστάς του κατακτητὰς ὡς αἰώνιον παράδειγμα πίστεως καὶ αὐ-

τοθυσίας πρὸς τὰ ἀθάνατα ἰδεώδη τῆς φυλῆς μας, ὡς ἠχὼ ἀπὸ τὰ ἀπώτερα βάθη τῆς ἱστορίας ἐκ τοῦ Δωδωναίου ἱεροῦ «Ἐγὼ Γραικὸς γεννήθηκα, Γραικὸς θὲ νὰ πεθάνω!».

Οἱ Μολοσσοὶ ἦσαν ἀπόγονοι τῶν Μυρμιδόνων (= Ἀχαιῶν) τοῦ Ἀχιλλέως, οἱ δὲ Μυρμιδόνες φαίνεται ὅτι εἶχον μετακινηθῆ ἐκ τοῦ κέντρου τῆς Δωδώνης, διὸ καὶ εἰς τὰ πεδία τῆς Τροίας ὅτε εὑρίσκοντο εἰς μεγάλην ἀγωνίαν καὶ θλῖψιν λόγῳ τῆς κακῆς τροπῆς τοῦ πολέμου, προσηυχήθησαν διὰ τοῦ ἀρχηγοῦ των Ἀχιλλέως εἰς τὸν Δωδωναῖον Δία, τὸν θεὸν τῶν πατέρων των καὶ αὐτοῦ ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν. Βραδύτερον καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως Νεοπτόλεμος μετὰ τῶν Μυρμιδόνων ἦλθεν ἐκ Φθίας καὶ ἐγκατεστάθη βορείως τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου. Ταῦτα δεικνύουν ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς εἶχε στενὴν φυλετικὴν σχέσιν πρὸς τὴν Ἤπειρον.

Ὁ Θεμιστοκλῆς διωκόμενος ὑπὸ τῶν συμπατριωτῶν του κατέφυγε τῷ 466 π.Χ. ὡς ἱκέτης πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Μολοσσῶν Ἄδμητον, πρὶν καταφύγῃ εἰς τὴν Περσίαν.

Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου Ἀλέξανδρος Α΄ (342—326 π.Χ.) ἐπεχείρησε πρῶτος ἐκ τῶν Ἑλλήνων νὰ διαδώσῃ τὸν Ἑλληνικὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν Ἰταλίαν, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἐπ' ἀδελφῇ ἀνεψιός του Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν ἤ Μὲγας διέδιδε τὸν πολιτισμὸν εἰς τὴν Ἀσίαν.

Ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος μητρόθεν ἦτο Ἠπειρώτης, ὡς υἱὸς τοῦ Φιλίππου Β΄ βασιλέως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ὀλυμπιάδος θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἠπείρου Νεοπτολέμου καὶ ἀδελφῆς τοῦ ὡς ἄνω Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἠπειρώτου. Κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν του εἶχε ζήσει ἐν Ἠπείρῳ πλησίον τῆς οἰκογενείας τῆς μητρός του. Ὅτε δὲ ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Τροίαν ἐτίμησε τὸν τάφον τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἐμακάρισε τὸν Ἀχιλλέα διότι ἔτυχεν Ὁμήρου ἐπαινέτου, ἔπραξε τοῦτο οὐ μόνον ἵνα τιμήσῃ ἕνα ἐξέχοντα ἥρωα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ νὰ τιμήσῃ ἕνα συμπατριώτην του Ἠπειρώτην πρόγονον καὶ νὰ ἀντλήσῃ οὕτω δύναμιν ἐκ τοῦ κοινοῦ αἵματος.

Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Αἰγύπτου ὁ πρόωρος θάνατος αὐτοῦ δὲν ἐπέτρεψε τὴν διάδοσιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πρὸς Δυσμάς. Τὴν συνέχισιν τῆς διαδοσεως τούτου πρὸς Δυσμὰς ἐπεχείρησεν ἕτερος Ἠπειρώτης, ὁ βασιλεὺς τῆς Ἠπείρου Πύρρος (306—272), ὅστις ἔχων πρωτεύουσαν τὴν Ἀμβρακίαν διεξήγαγεν ἐκστρατείας εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ Σικελίαν. Πιθανὸν ὁ πρόωρος θάνατος καὶ τούτου ἐματαίωσε τὴν πρὸς Δυσμὰς ὁλοκλήρωσιν τῶν μεγαλουργῶν σχεδίων ἐκείνου.

Εἰς τὰ παράλια καὶ τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἠπείρου οἱ νότιοι Ἕλληνες ἵδρυσαν ἀποικίας, δι' ὧν συνετηρεῖτο ὁ σύνδεσμος τῶν Ἠπειρωτῶν πρὸς τοὺς λοιποὺς Ἕλληνας καὶ ἐνισχύετο ὁ ἑλληνισμὸς καὶ ἡ ἀνύψωσις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν κατοίκων.

Τὰ διάφορα ἱερὰ τῆς χώρας εἶχον τεραστίαν ἀκτινοβολίαν, ὡς δεικνύουν τὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἥρως τῶν Ἑλλήνων καὶ ὁ Αἰνείας ἥρως τῶν Λατίνων εἶχον καταφύγει εἰς τὰ ἱερὰ ταῦτα. Εἰς τὸ Θέατρον τῆς Δωδώνης ἐπαίζοντο ἔργα Ἑλλήνων τραγικῶν.

Κατὰ τὴν Ρωμαϊκὴν κατάκτησιν οἱ κατακτηθέντες Ἕλληνες ὑπεδούλωσαν πολιτιστικῶς τοὺς ἀγροίκους κατακτητάς. Ἕνεκα πολιτικῶν ἐρίδων δὲν ἀντιμετώπισαν δυστυχῶς ἡνωμένοι τοὺς κατακτητάς.

Ὁ Χριστιανισμὸς διεδόθη ἐνωρὶς εἰς τὴν Ἤπειρον, ὁ δ' Ἀπόστολος Παῦλος ἐτίμησε τὴν χώραν καὶ διὰ τῆς παραμονῆς του εἰς Νικόπολιν. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ τὸ ποίμνιόν των τῆς Ἠπείρου ἦσαν πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν κατὰ τοὺς χρόνους τῶν αἱρέσεων, κατὰ δὲ τὰς ξενικὰς κατακτήσεις ἡ Ἐκκλησία διέσωζε τὴν πίστιν καὶ τὸ Ἑλληνικὸν φρόνημα διὰ τῆς ἱδρύσεως ἐπισκοπῶν,

ναῶν μονῶν καὶ σχολῶν καὶ διὰ τῆς ἀδιακόπου κατηχήσεως καὶ παρακολουθήσεως.

Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Δεσποτάτου ἡ Ἤπειρος προσέφερεν ἀνεκτιμήτους ὑπηρεσίας. Ἠγωνίσθη κατὰ τῶν ξένων ἐπιδρομέων, ὠργάνωσε κράτος ἰσχυρόν, ἐδημιούργησε στρατὸν καὶ ἀνέπτυξεν ἀνώτερον πολιτισμὸν τοῦ ὁποίου μνημεῖα σώζονται μέχρι σήμερον. Κατὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους τοῦ Δεσποτάτου ἐνισχύθησαν αἱ ἀρεταὶ τῆς ἀνδρείας καὶ φιλοπατρίας τοῦ λαοῦ, αἱ ὁποῖαι ἀπέβησαν χρησιμώταται διὰ τὴν ἐπιβίωσιν κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

4. Ἡ Τουρκοκρατία

Καὶ ἦλθεν ἡ σκοτεινὴ νύξ. Καὶ ἐνῷ εἰς τὴν Δύσιν ἤρχιζε μία νέα ἐποχή, ἡ γνωστὴ Ἀναγέννησις, εἰς τὴν Ἀνατολὴν συνετελεῖτο τὸ κατρακύλημα τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ κατηφορικὰ σκαλιὰ τῆς σκάλας τοῦ κακοῦ. Τὸ Κράτος διελύθη καὶ ὑποκατεστάθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ μόνης τῆς Ἐκκλησίας, βραδύτερον δὲ καὶ ὑπὸ τῶν Ἡγεμονιῶν, ἔν τινι μέτρῳ δὲ καὶ ὑπὸ ὡρισμένων παροικιῶν (κυρίως τῆς Βενετίας). Ἐγκατεστάθη ἡ τουρκικὴ διοίκησις. Ἐδόθησαν χρήσιμα διὰ τὴν ἐπιβίωσιν προνόμια. Ὁ λαὸς ὑφίστατο ἀφάνταστα δεινοπαθήματα. Οἱ λόγιοι ἔφυγον. Ἡ ἀριστοκρατία ἢ κατεστράφη ἢ ἐσυνθηκολόγησεν ἢ ἔφυγεν. Ἐδημιουργήθη βραδύτερον νέα περὶ τὸ Φανάρι. Οἱ ἀξιωματικοὶ ἢ ἐφονεύθησαν ἢ ἀνέλαβον ὑπηρεσίαν εἰς τὴν νέαν κατάστασιν ἢ μετέβησαν εἰς ξένας ὑπηρεσίας ἢ προετίμησαν τὸν ἐλεύθερον βίον. Τὸ κακὸν ἤρχισε νὰ θεραπεύῃ ὅσον ἦτο δυνατὸν ἡ Ἐκκλησία διὰ τοῦ Πατριαρχείου, τῶν ἐπισκοπῶν, τῶν μονῶν καὶ τῶν σχολείων. Τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα ἐνήργουν ἐμπόριον ἢ κατέφευγον εἰς τὰς παροικίας. Ἡ οἰκονομία καὶ τὰ γράμματα ἐμαράνθησαν. Ἤρχισε νὰ δημιουργῆται νέος πολιτισμὸς ὑπὸ τὸν κατακτητήν, τοῦ ὁποίου αἱ ποικίλαι ἐκδηλώσεις μελετώμεναι, ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ λαὸς ἦτο δημιουργικός, εὐπροσάρμοστος καὶ κατὰ πολὺ ἀνώτερος τοῦ κρατοῦντος. Καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπηλήθευσε τὸ λεχθὲν ὅτι ἡ Ἑλλὰς κυριευθεῖσα, ἐκυρίευσε διὰ τοῦ πνεύματος τὸν ἀγροῖκον κατακτητήν. Καὶ ἡ Ἤπειρος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν (1449—1912) ἐπέδειξεν ἀξιοθαυμάστους ἀρετὰς ἐπιβιώσεως, ἀντιστάσεως, προσαρμογῆς, διεισδύσεως καὶ ἀναπτύξεως. Ἀντέστη ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατὰ τῆς κατακτήσεως ὑπὸ τὸν Γεώργ. Καστριώτην ἢ Σκεντέρμπεην, μετέσχεν ὅλων τῶν κινημάτων κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, διετήρησε σπουδαιοτάτας ἀκροπόλεις ἀνυποτάκτων πολεμιστῶν (Σούλι, Πάργαν, Χιμάραν), ὠργάνωσεν ἐνόπλους δυνάμεις ἐσωτερικοῦ (ἀρματολίκια ἢ καπετανᾶτα) καὶ εἰς ξένους βασιλεῖς (Βενετίαν, Βασίλειον Δύο Σικελιῶν, Ρωσίαν, Τουρκίαν, Ἑπτάνησον, Γαλλίαν — Ρωσίαν — Ἀγγλίαν ἐν Ἑπτανήσῳ), ἐνίσχυσε τὰς κοινότητας τοῦ ἐξωτερικοῦ (Βενετίας, Τεργέστης, Βιέννης, Ἰασίου, Βουκουρεστίου, Μόσχας, Ὀδησσοῦ, πόλεων τῆς Ἰταλίας κλπ.), ἀνέδειξεν ἄνδρας οἵτινες ἐστήριξαν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν.

5. Ἀρματολοὶ καὶ Κλέφτες

Γνωστοὶ ἀρματολοὶ ἐξ Ἠπείρου ἢ Στερεᾶς ἀλλὰ δράσαντες καὶ ἐν Ἠπείρῳ εἶναι οἱ: Κροκόδειλος Κλαδᾶς, Πούλιος Δράκος, Μαλάμος, Θεόδωρος Μαλάμος, Θεόδωρος Μπούας ἢ Γρίβας καὶ ἀδελφὸς αὐτοῦ Γκίνης Μπούας, Ἀγγελῆς Σουμίλας ἢ Βλάχος ἐξ Ἰωαννίνων, Μόσχος καὶ Χρῖστος Βαλαωρίτης, Γ. Παπάζωλης ἐκ Σιατίστης, Τριπούκης Συντεκνιώτης ἐκ Βάλτου, Πᾶνος Μεϊντάνης ἐκ Κατούνης, Λιβίνης ἐκ Καρπενησίου, Χονδρομάρας, Χρῖστος

Μηλιώνης, Δημήτρ. Παλαιολόγος, Κατσικογιάννης, Πανουριᾶς, Γεώργ. Βαρνακιώτης, οἱ ἀδελφοὶ Κατσαντώνης καὶ Λεπενιώτης, Τασιούλας, Δυοβουνιώτης, Γῶγος Μπακόλας, Σκαλτσοδῆμος, Μακρῆς, Χορμόβας, Γιαννούλας, Καρακῖτσος, Καραΐσκος, Ψαρογιανναῖοι, Πουλαῖοι, Νικολὸς Τζιοβάρας, Καστανᾶς, Καλαντζῆς, Γεώργ. Καραϊσκάκης, Γιαννάκης καὶ Δημήτριος Κουτελίδας, Τσιαρακλῆς, καὶ ἄλλοι.

6. Ἐπαναστατικὰ κινήματα

Αἱ σπουδαιότεραι ἐξεγέρσεις τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Τούρκων, κατὰ τὰς ὁποίας ἐπρωτοστάτησαν ἢ μετέσχον καὶ Ἠπειρῶται, ἐγένοντο κατὰ τὰς ἑξῆς χρονολογίας:

1) 1443—1468 ἡ γενναία ἀντίστασις τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος τῶν Ἀλβανῶν Γεωργίου Καστριώτη ἢ Σκεντέρμπεη, εἰς ἣν μετεῖχον καὶ Ἕλληνες τῆς Ἠπείρου.

2) 1473—1479 Ἠπειρῶται καὶ Κερκυραῖοι ἐνισχύουν τοὺς Ἐνετοὺς κατὰ τῶν Τούρκων.

3) Μετὰ τὸ 1479 ἡ ἀντίστασις κατὰ τῶν Τούρκων συνεχίζεται ἐν Μάνῃ ὑπὸ τοῦ Κροκοδείλου Κλαδᾶ Ἠπειρώτου καὶ τοῦ Θεοδ. Μπούα ἀρχηγῶν τῶν ἐν Πελοποννήσῳ ἀρματολῶν. Ἐκεῖθεν ὁ Κλαδᾶς μετέβη εἰς τὸν βασιλέα τῆς Νεαπόλεως καὶ ἔτυχε βοηθείας.

4) 1481 ἐξέγερσις ἐν Ἠπείρῳ μετὰ τοῦ Ἰω. Καστριώτου υἱοῦ τοῦ Σκεντέρμπεη, ὅτε οὗτος καταλαμβάνει τὸ φρούριον τῆς Χιμάρας καὶ τοῦ Παπάλου.

5) 1494—1495 συνεννοήσεις τοῦ Καρόλου Η΄ βασιλέως τῆς Γαλλίας προκαλοῦν ἐξέγερσιν ἡ ὁποία εἶχεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα.

6) 1518 ὑπέκυψαν οἱ Χιμαριῶται κατόπιν γενναίας ἀντιστάσεως ἀφοῦ τοῖς ἀνεγνωρίσθησαν προνόμια.

7) 1537 οἱ Χιμαριῶται ὑπὸ τὸν Δαμιανὸν ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ἐν Γομενίτσῃ Σουλτανικοῦ στρατοπέδου, ἀλλὰ μετὰ τὸν φόνον τοῦ Δαμιανοῦ ἡ Χιμάρα ὑφίσταται καταστροφήν.

8) 1566 Χιμαριῶται ἐξολοθρεύουν 8 χιλ. Τούρκων ἀποβιβασθέντων ἐν Ἠπείρῳ ὑπὸ τὸν Πιαλῆ Πασᾶ πρὸς καθυπόταξιν αὐτῶν.

9) 1570 ἐξεγέρσεις ἐν Ἀλβανίᾳ εἰς ἃς μετέχουν καὶ Ἠπειρῶται.

10) 1571 μεγάλη ναυμαχία περὶ τὰς Ἐχινάδας νήσους καὶ τὴν Ναύπακτον ἔνθα μετέσχον καὶ Ἕλληνες ἐξ ὅλης τῆς Ἑλλάδος καὶ μετὰ πλοίων.

11) 1585 ὁ ἀρματολὸς Βονίτσης καὶ Λούρου Θ. Γρίβας κατ' εἰσήγησιν τῶν Ἐνετῶν ἐξηγέρθη ἐν Ἀκαρνίᾳ καὶ Ἠπείρῳ καὶ ἐν μιᾷ νυκτὶ κατέσφαξε τοὺς ἐν Βονίτσῃ καὶ Ξηρομέρῳ Τούρκους. Τούτου τὸ παράδειγμα μιμηθέντες καὶ οἱ ἀρματολοὶ τῆς Ἠπείρου Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος κατέλαβον τὴν Ἄρταν καὶ ὥδευσαν κατὰ τῶν Ἰωαννίνων. Ἐν Ἠπείρῳ ἔδρασαν καὶ οἱ ἀδελφοὶ Θεόδωρος Μπούας καὶ Γκίνης Μπούας.

12) 1603—1606 οἱ ὑποτάι τῆς Μάλτας συνεννοηθέντες μετὰ τῶν ἐν Ἠπείρῳ Ἑλλήνων ἔπλευσαν διὰ ν' ἀποβιβασθοῦν εἰς τὰ παράλια τῆς Ἠπείρου ἀλλ' ἐπροδόθησαν καὶ πολλοὶ τῶν μεμυημένων ἐσφάγησαν.

13) 1612 ἐμελετήθη ὑπὸ τοῦ Καρόλου Β΄ δουκὸς τοῦ Νεβὲρς μεγαλεπήβολον σχέδιον ἐπαναστάσεως. Τὴν 8 Σεπτ. 1612 συνεκροτήθη εἰς Κούκην τῆς Ἀλβανίας γενικὴ συνέλευσις τῶν κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἠπείρου, Μακεδονίας, Ἀλβανίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Ἐρζεγοβίνης καὶ Δαλματίας, ἀλλὰ τῶν ἐν Κούκῃ ἀποφασισθέντων οὐδὲ ἀπόπειρα ἐκτελέσεως ἐτολμήθη. Μόνον ὁ τολμηρὸς ἀρχιερεὺς Τρίκκης Διονύσιος ὁ Φιλόσοφος εἰσήλασε μετὰ πολλῶν ἐπαναστατῶν εἰς Ἰωάννινα, ἀλλὰ προσβληθεὶς ἔπειτα ὑπὸ

τουρκικῶν στρατευμάτων ἡττήθη καὶ ἐσφάγη.

14) 1684 μέγας ἐπαναστατικὸς ὀργασμός. Δρῶσιν ὁ ἀρματολὸς Ἀγγελῆς Σουμίλας ἐξ Ἰωαννίνων, οἱ Χιμαριῶται καὶ οἱ Χρῖστος Βαλαωρίτης καὶ Σπαθόγιαννης.

15) 1687 καὶ ἑξῆς. Ὁ Ἀγγελῆς Σουμίλας μετὰ τοῦ Μόσχου Βαλαωρίτου εἶχον τὸ ἀρματολίκιον τῆς Ἠπείρου καὶ μέρος τοῦ Βάλτου.

16) 1690—1696 Δρᾶσις τοῦ Λιμπεράκη Γερακάρη.

17) Ἐπὶ Μεγάλου Πέτρου (1703—1725) καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἀπὸ 23 Μαρτίου 1711 προκήρυξιν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ὑποδούλους Χριστιανοὺς ἐν Τουρκίᾳ γίνονται ζυμώσεις ἀλλ' ὄχι ἐνέργειαι.

18) Ἐπὶ τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης (1762—1797) αἱ ἐλπίδες τῶν Ἑλλήνων ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν Ρωσίαν. Λαμβάνουν χώραν τὰ Ὀρλωφικὰ (1766—1774 ἰδίως 1769—1770), ὁπότε ἔδρασαν καὶ Ἠπειρῶται, κατ' ἐξοχὴν ὁ ἐκ Σιατίστης Γ. Παπάζωλης, κατὰ τὰ ὁποῖα ἐχύθη τόσον Ἑλληνικὸν αἷμα.

19) 1778—1790 καὶ ἑξῆς. Τὰ κατὰ τὸν Λάμπρον Κατσώνην καὶ Κ. Ἀνδροῦτσον.

20) 1792 (Ἰούλιον) καὶ 1800—1803 οἱ ἀθάνατοι ἀγῶνες τῶν Σουλιωτῶν κατὰ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

21) 1807 ἐξέγερσις καὶ συγκέντρωσις ἐν Λευκάδι τῶν ἀρματολῶν κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ διάσωσις τῆς Λευκάδος ὑπὸ τοῦ Ἰω. Καποδιστρίου καὶ τοῦ Ἰγνατίου.

22) 1820 ἐξέγερσις τῶν Σουλιωτῶν μετὰ τοῦ Πασόμπεη κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ ὕστερον (5 Δεκεμβρίου 1820), ἐπειδὴ ὁ Πασόμπεης δὲν ἔδιδεν εἰς αὐτοὺς τὸ Σούλι, συμμαχία τούτων μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ κατὰ τῶν πολιορκούντων αὐτὸν σουλτανικῶν στρατευμάτων.

23) Καὶ κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821:

α) Πολλοὶ Ἠπειρῶται ἠγωνίσθησαν εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἡγεμονιῶν.

β) Ἐν Ἠπείρῳ ἐξηγέρθησαν τὰ μέρη: Συρράκον, Καλαρρῦται, Γραμμενοχώρια, Ζαγοροχώρια, Χιμάρα, Πάργα κ.ἄ., ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσῃ.

γ) Πάμπολλοι Ἠπειρῶται Ἀγωνισταὶ καὶ πολιτικοὶ ἢ κατῆλθον εἰς τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα καὶ προσέφερον ἐκεῖ ἀξιοθαυμάστους ὑπηρεσίας ἢ κατέφυγον εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ὅπου ἐνίσχυον πολυειδῶς τὸν ἀγῶνα.

7. Ἀναγέννησις

Εἰς τὸν πνευματικὸν φωτισμὸν τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ τὴν δημιουργίαν στελεχῶν διὰ τὸν φωτισμὸν καὶ τῶν ἄλλων ὑποδούλων συνετέλεσαν:

α) Τὰ ἐν Ἠπείρῳ σχολεῖα κατώτερα καὶ ἀνώτερα, εἰς τὰ ὁποῖα ἐδίδαξαν ἢ ἐμαθήτευσαν ἄνδρες ὡς οἱ Βησσαρίων Μακρῆς, Γ. Σουγδουρῆς, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, Παρθένιος Κατζιούλης, Μπαλῶνος Βασιλόπουλος, Λ. Γλυκύς, Μιχαὴλ Μῆτρος ὁ ἔπειτα Μελέτιος, Κοσμᾶς Μπαλᾶνος, Εὐγένιος Βούλγαρις, Ἀθαν. Ψαλίδας κ.ἄ.

β) Τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας τῶν Γλυκέων, Θεοδοσίων καὶ Σάρου καὶ τὸ τῆς Μοσχοπόλεως, εἰς τὰ ὁποῖα ἐτυπώθησαν βιβλία ἐκκλησιαστικά, θεολογικά, ἀρχαῖοι Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἐκκλησιαστικοὶ πατέρες καὶ πολλὰ ἄλλα ψυχωφελῆ καὶ διασκεδαστικά.

γ) Αἱ πολυπληθεῖς μοναί, αἱ ὁποῖαι διετήρουν καὶ σχολεῖα, καὶ ἐκ τῶν ὁποίων προῆλθον ἄνδρες προσενεγκόντες μεγίστην ὠφέλειαν εἰς τὸ ὑπόδουλον γένος, ὡς ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Καλόγηρος Σαμουὴλ κ.ἄ.

δ) Τὰ εἰς Βενετίαν, Τεργέστην καὶ τὰς ἄλλας παροικίας σχολεῖα, εἰς τὰ

ὁποῖα ἐδημιουργήθησαν σπουδαῖα στελέχη τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν γραμμάτων.

Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα γράφει ὁ Νεόφυτος Δούκας περὶ τῶν σχολῶν τῶν Ἰωαννίνων: «Ἐκ τῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων ἐξερρύησαν ρύακες ἱκανοὶ νὰ ποτίσωσι τὴν διψῶσαν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ἐν τῷ μεγίστῳ αὐχμῷ... Οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ὡς ἀπὸ μέσου τοῦ ποταμοῦ ἐχέοντο κατὰ πάσας τὰς πόλεις, καί, καταρδεύοντες αὐτὰς μὲ τῶν λόγων τὰ πότιμα νάματα, ἀνέστησαν σπέρματα πολλαπλάσια».

Ὁ Ἠλίας Μηνιάτης, ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης, ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλός, ὁ Ἀδ. Κοραῆς, ὁ Ρήγας Φεραῖος, ὁ Ἀθ. Ψαλίδας, ὁ Ἰω. Βηλαρᾶς, ὁ Ἀθ. Χριστόπουλος κ.ἄ. συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν ἀφύπνισιν τῶν Ἑλλήνων, ἐπομένως καὶ τῶν Ἠπειρωτῶν.

8. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς

Ἡ περίοδος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὴν Ἤπειρον (1788—1822) δύναται νὰ θεωρηθῇ κατά τινα τρόπον ὡς τὸ τρίτον ἰσχυρὸν Ἠπειρωτικὸν κράτος τῆς ἱστορίας μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Πύρρου (306—272 π.Χ.) καὶ τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου (1204—1449 μ.Χ.), κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Ἤπειρος ἔπαιξε σημαῖνον ἱστορικὸν πρόσωπον. Ἡ προσφορὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν ἀκουσίως καὶ λόγῳ συμπτώσεως τῶν συμφερόντων του εἶναι εἰς πολλὰ ἀξιόλογος. Τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐν γένει συνοψίζεται εἰς τὰ ἑξῆς κεφάλαια:

— Ἐδημιούργησε κράτος ἰσχυρὸν διὰ τοῦ ἐξαφανισμοῦ τῶν μικρῶν τυραννίσκων καὶ παρέσχεν εἰς τὴν χώραν ἀσφάλειαν.

— Ἦτο ἀνεξίθρησκος.

— Ἤθελε νὰ στηρίζηται εἰς τὸ ἀκμαιότατον ἑλληνικὸν στοιχεῖον τοῦ τόπου.

— Ἐξωλόθρευσε τοὺς κλέφτες καὶ ληστάς, ἀλλὰ μεταξὺ αὐτῶν δυστυχῶς καὶ τοὺς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος ἀγωνιζομένους.

— Ὑπεστήριζε τὰ γράμματα, τὸ ἐμπόριον, τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν, τὰ σχολεῖα καὶ τὴν πρόοδον τοῦ τόπου.

— Ἐχρησιμοποίει καὶ αὐτὸς καὶ ὁ υἱός του Βελῆς, διοικητὴς τῆς Πελοποννήσου, τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ὡς λαλουμένην καὶ γραφομένην, ὡς καὶ οἱ Τοῦρκοι ἄρχοντες τῆς Ἠπείρου. Διὰ τοῦτο εἶχεν εἰς τὴν αὐλήν του πολλοὺς Ἕλληνας Γραμματικούς, Διδασκάλους, Ἰατρούς, Ἐμπόρους.

— Εἰς τὸν στρατόν του ὑπηρέτουν πολλοὶ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοί, ἐν οἷς καὶ περίφημοι ἁρματολοὶ καὶ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ αὐλή του ἦτο ἡ πολεμικὴ ἀκαδημία τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς Ἐπαναστάσεως, ἔνθα οὗτοι ἐδιδάχθησαν τὴν πολεμικὴν τέχνην, ἀλλὰ ἀπέκτησαν καὶ πολλὰ ἐλαττώματα καὶ δὴ τὰς κατὰ περίστασιν συνθηκολογίας μετὰ τῶν Τούρκων, τὰ λεγόμενα «καπάκια».

— Ἡ ἀποστασία των ἦτο ὁ καλύτερος ἀντιπερισπασμὸς διὰ τὴν κήρυξιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ εὐφυὴς ἐκμετάλλευσις τῆς ἀποστασίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπὸ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν Ἀγωνιστῶν ἦτο χρησιμωτάτη. Ἄνευ τοῦ ἀντιπερισπασμοῦ τούτου δὲν γνωρίζομεν ἂν ἡ Ἐπανάστασις θὰ εἶχεν οἵας εἶχεν ἐπιτυχίας κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη.

— Συνειργάσθη μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ πιθανὸν θὰ ἐδημιούργει ἀνεξάρτητον Ἑλληνο-ἀλβανικὸν κράτος.

— Πολλοὶ ξένοι περιηγηταὶ ἐπεσκέφθησαν τοῦτον.

— Κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μεγ. Ναπολέοντος ὑπῆρξεν ἀντικείμενον ὑπολογισμοῦ ὑπὸ τῶν διαφόρων τότε δυνάμεων (Ἀγλίας, Γαλλίας, Αὐστρίας, Ρωσίας).

— Διὰ τῆς ἀποστασίας του ἐνεθάρρυνε τὴν ἀποστασίαν καὶ ἄλλων πασά-

δων καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐξασθένισιν τῆς Τουρκίας.

— Προσπάθειά του ἵνα προσλάβῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του καὶ τὸν ἐν Ἑπτανήσῳ εὑρισκόμενον τότε Θεδ. Κολοκοτρώνην, ἀπέτυχε.

— Λόγῳ τῶν πολλῶν ἐλαττωμάτων αὐτοῦ ἐκ τοῦ χαρακτῆρος του καὶ τοῦ πρώην λῃστρικοῦ του βίου ἐπέφερε καὶ πολλὰ κακὰ εἰς τὸν τόπον.

9. Ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία

Εἰς τὸ ἔργον τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἡ Ἤπειρος ἔχει τὰ πρωτεῖα. Ἐκ τῶν ἱδρυτῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας δύο ἦσαν Ἠπειρῶται, ἤτοι ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς ἀπὸ τὸ Κομπότι τῆς Ἄρτης καὶ ὁ Ἀθανάσιος Τσακάλωφ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα. Ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς μάλιστα εἶναι καὶ ὁ καθ' αὐτὸ ἐμπνευστὴς καὶ ἱδρυτὴς τῆς Ἑταιρείας. Οἱ Φιλικοὶ ἐν Ἠπείρῳ εἶχον ἁπλώσει τὰ δίκτυά των καὶ εἶχον καταλάβει τὰ σπουδαιότερα ἐπίκαιρα σημεῖα. Εἶχον κατηχήσει σημαντικὰ πρόσωπα, εἰσέδυσαν εἰς τὰς ὑπηρεσίας τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἐξεμεταλλεύθησαν μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν ὅσον ἦτο δυνατὸν ἐπωφελέστερον διὰ τὸν ἀγῶνα τὴν ἀποστασίαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Κατὰ τὸν Κατάλογον τοῦ Ἰ. Φιλήμονος (Α΄ σελ. 387—416) Ἠπειρῶται Φίλικοὶ ἦσαν οἱ ἑξῆς. Αἱ ἐνδείξεις δηλοῦν τὸ ὀνοματεπώνυμον, πατρίδα, χρόνον καὶ τόπον κατηχήσεως, ὄνομα κατηχητοῦ καὶ ποσὸν προσφορᾶς.

1) Ἀναστασίου (Λ. Ἰωάννης), Ἄρτα, 1818, Κων)πολις, Γρ. Δικαῖος, γρ. 200.

2) Ἀρτινὸς (Ἀθ. Γεωργίου), Ἄρτα, 1821, Κισνόβιον.

3) Βαρατάσης (Ἀπόστολος), Μέτσοβον, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Δ. Πελοπίδης, ρβλ. 500.

4) Γαζώης (Χριστόδ. Μ.), Καλαρρῦται, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Ἀθ. Στρατηγόπ. ρβλ. 200.

5) Γάτσος (Γεώργ. Κων.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1817, Μόσχα, Κομψόπουλος, φλρ. 10.

6) Γεροστάθης (Κων.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1819, Κέρκυρα, Ἀριστείδ. Παπᾶ.

7) Γεωργάτης (Κων.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1821, Ἰσμαήγιον, Ἰω. Ἀποστολάκης γρ. 50.

8) Δεληγιάννης (Κωνστ. Ἰω.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1818, Βουκουρέστιον, Κ. Πεντεδέκας, γρ. 250.

9) Δημητρίου (Κολιζάκος), Ἀργυρόκαστρον, 1819, Βουκουρέστιον, Ἀναγνωστόπουλος.

10) Δήμου (Νικόλαος), Ἤπειρος, 1820, Κισνόβιον, Ἀντ. Τοούνης, γρ. 500.

11) Δούκας (Κων.), Ἤπειρος, πολιτικός, 1821, Ἰάσιον, Β. Μπαρλᾶς, φλρ. 10.

12) Εὐάγγελος, Ἤπειρος, ἰατρός, 1820, Κωνσταντινούπολις, Ν. Λογάδης.

13) Ζιούκας (Κυριάκης), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1819, Βουκουρέστιον, Γρ. Δικαῖος, γρ. 3.750.

14) Ζιούκας (Ἰωάννης), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1819, Βουκουρέστιον, Γρ. Δικαῖος, γρ. 750.

15) Ζορμπᾶς (Δ. Ἰωάννου), Ἰωάννινα, γραμματεύς, 1817, Μόσχα, Κομψόπουλος, φλρ. 1.

16) Ζώης (Ρῖζος), Ἰωάννινα, στρατιωτικός, 1821, Ἰάσιον.

17) Θεσπρωτεὺς (Ἰωσὴφ Μοναχ.), Ἤπειρος, διδάσκαλος, 1818, Κων) πολις, Α. Π. Γεωργίου, γρο. 250.

18) Ἰωάννου (Χρῆστος), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1820, Κισνόβιον, Γεώρ. Σοφιανός, γρ. 200.
19) Καλουδῆς (Δῆμος Νικολάου), Πάργα, ἔμπορος, 1820, Ἰάσιον, Γ. Γάτσος, γρ. 100.
20) Κανούσης (Νικόλ.), Ἤπειρος, 1817, Μόσχα, Κ Καντιώτης, φλρ. 5.
21) Καραμήχου (Ἀναστ.), Πίνδος, 1820, Κ)πολις, Π. Θεαγένης, γρσ. 50.
22) Καράμπελας (Ν. Κυριαζῆς), Ἤπειρος, 1820, Κισνόβιον, Μαντσαράκης.
23) Καραπίνης (Ἀναστ. Ζ.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1818, Βουκουρ. Σέρ. Χ. Κώστα φλρ. 30.
24) Καρίλλα (Δημητρ.), Μοσχόπολις, 1820, Βαρσοβία, Θ. Ἀθανασίου, γρ. 50.
25) Κοκόλης (Παῦλος), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1820, Γαλάζιον, Ἀρβανιτάκης, γρ. 100.
26) Κομπατῆς (Ἀνδρέας Ἰ.) Ἤπειρος, ἔμπορος, 1819, Βουκουρέστιον.
27) Κόνιαρης (Ἀναστ. Ἰ.), Ζαγόριον, ἔμπορος, 1818, Κ)πολις, Ἀναγνωσταρᾶς, τλρ. 20.
28) Κροκίδας (Ἀσημάκης), Ἄρτα, ἔμπορος, 1818, Κων)πολις, Π. Α. Ἀναγνωστ., γρ. 200.
29) Κυργούσιος (Ἰω.), Μέτσοβον, ἔμπορος, 1819, Ἰάσιον, Κ. Πεντεδέκας, γρ. 500.
30) Κυριαζῆς (Κώστας), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1820, Γαλάζιον, Σπ. Ἀρβανιτάκης, γρ. 129.
31) Λέγδας (Νικόλ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Ἀθ. Στρατηγός, ρβλ. 100.
32) Λεονάρδος (Ἀλέξ.), Ἤπειρος, 1820, Κισνόβιον, Γ. Σοφιανός, γρ. 400.
33) Λουριώτης (Χριστόδ.), Ἄρτα, 1817, Ὀδησσός, Ν. Σκουφᾶς, ρβλ. 5.
34) Μανάρης (Κυριακός), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1819, Βουκουρέστιον, Κυρ. Ζιούκας, γρ. 500.
35) Μελᾶς (Δημ. Ἀναστ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1820, Ζίζνα, Μ. Ριλάρης.
36) Μελᾶς (Δημ. Δ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1821, Ἀθῆναι, Δ. Πελοπίδης ρβλ. 1.000.
37) Μιχαήλ..., Ἤπειρος, 1820, Κισνόβιον, Ἰω. Ἁγιοβρσιάδης, γρ. 500.
38) Μόστρας (Γεώργ.), Ἄρτα, πολιτικός, 1818, Κων)πολις, Χ. Λουριώτης.
39) Μπαμπαλιάρης (Δ. Μιχ.), Ἰωάννινα, Κισνόβιον, Ἀρ. Παπᾶς, γρ. 500.
40) Μπητσίλης (Πᾶνος), Χιμάρα, 1821, Ὀδησσός, Δ. Πελοπίδης, ρβλ. 200.
41) Μπούμπας (Ἀναστ.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1819, Βουκουρ., Κ. Δογνέντης, γρ. 1.000.
42) Μπουραζᾶνος (Δημήτρ.), Μέτσοβον, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Δ. Πελοπίδης, ρβλ. 500.
43) Νοῦτσος (Ἀλέξιος), Ἤπειρος, πολιτικός, 1819, Ἰωάννινα.
44) Οἰκονόμος (Χριστόδ.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1820, Κων)πολις.
45) Οἰκονόμος (Μάνθος), Ἤπειρος, πολιτικός, 1819, Ἰωάννινα.
46) Παπαδόπουλος (Κων.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1820, Ἰσμαήλιον, Γ. Παπαδ. Κορφ.
47) Παπάζογλου (Δημήτρ.), Ζαγόριον, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Π. Λυγνός, ρβλ. 250.
48) Παπαπᾶνος (Σπυρ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1818, Κ)πολις, Π. Πεντεδέκας, φλρ. 100.
49) Πατσιμάδης (Νικόλ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1816, Μόσχα, φλρ. 25.
50) Πεζοδρόμος (Ἀναστ.), Ἰωάννινα, Ἰάσιον, Ν. Ἀθανασίου γρσ. 50.

51) Πελοπίδης (Ἀντώνιος), Ἤπειρος, 1818, Κ)πολις, Γρ. Δικαῖος, γρ. 50.
52) Πεντεδέκας (Κωνστ.), Ἤπειρος, 1817, Μόσχα, Ν. Γαλάτης, φλρ. 50.
53) Περάτης (Λεοντάρης Ξ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1819, Βουκουρ., Π. Ζιούκας, γρ. 1.500.
54) Πλέσσος (Γεώργ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1818, Κ)πολις, Ἰω. Πολυχρον. φλρ. 2.
55) Πολύζου (Δημητρ.), Ἤπειρος, 1819, Ἰάσων, Γρ. Δικαῖος, γρ. 50.
56) Πολυχρονιάδης (Ψ.), Ζαγόριον, ἔμπορος, 1818, Κ)πολις, Κ. Πεντεδέκας, φλρ. 2.
57) Πουγοβῖνος (Δημήτρ.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Δ. Πατσᾶνος, ρβλ. 100.
58) Πρινάρης (Χριστόδ.), Ἤπειρος, ἔμπορος, 1819, Νεάπολις, Ἀρ. Παπᾶ.
59) Ριζάρης (Μάνθος), Ζαγόριον, ἔμπορος, 1817, Μόσχα, φλρ. 20.
60) Σαϊτσῆς Σερδάρης (Κων.), Ζαγόριον, ἔμπορος, 1819, Βουκουρ., Ἠλ. Νικολαΐδης, γρ. 2.000.
61) Σίμου (Κων.), Καλαρρῦται, ἔμπορος, 1821, Ρένιον, Π. Βαρβάτης, γρ. 200.
62) Σουγδουρῆς (Εὐστάθ.), Ἰωάννινα, ἔμπορος, 1818, Κ)πολις, Π. Σέκερης, γρ. 300.
63) Σταματάκης (Δημήτρ. Χ.), Καλαρρῦται, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Στρατηγόπουλος ρβλ. 300.
64) Σταματάκης (Κων. Ἰω.), Καλαρρῦται, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Στρατηγόπουλος ρβλ. 300.
65) Σταμέρωφ (Στέρ. Κυρ.), Μέτσοβον, ἔμπορος, 1821, Ὀδησσός, Στ. Κουμπάρης, ρβλ. 500.
66) Στανέλος (Σπυρ. Ἰω.) Πάργα, ἔμπορος, 1818, Ὀδησσός, Ν. Σκουρᾶς, ρβλ. 10.
67) Στέλιος (Μιχ. Λαζάρου), Ἤπειρος, στρατ. ἐν Ρωσία, 1818, Μόσχα, Κ. Πεντεδέκας, φλρ. 4.
68) Στρεζέσκος (Ἰωάν.), Ἄρτα, ἔμπορος, 1820, Κιονόβιον, Γ. Σοφιανός, γρ. 1.500.
69) Συναγοβίου (Βασ. Ἀρχ.), Ἤπειρος, 1818, Βουκουρ., Κ. Πεντεδέκας γρ. 1.500.
70) Συνάνογλους (Νικόλ.), Ἤπειρος, δικαστικός, 1819, Βουκουρ., Ἀνδρ. Κομπατῆς.
71) Τοσίτσας (Θεόδωρος), Μέτσοβον, ἔμπορος, 1819, Ἀλεξάνδρεια, Ἀ. Πελοπίδας.
72) Τουρτούρης (Δημ. Λουκ.), Ἤπειρος, 1821, Βασσαραβία, Γ. Σοφιανός, φλρ. 100.
73) Τουφεκτσήμπασης (Βασ.), Ἤπειρος, στρατιωτικός, 1820, Ἰάσιον, Ν. Ἀθανασίου, γρ. 200.
74) Ὕπατρος (Δημήτρ.), Πίνδος, στρατιωτικός, 1818, Κ)πολις, Ἀναγνωσταρᾶς, γρ. 30.
75) Φωτομάρας (Ἀθαν.), Σούλιον, στρατιωτικός, 1820, Λακωνία.
76) Χαρέτης (Νικόλ. Ἰω.), Ἤπειρος, 1820, Ἰσμαήλιον, Γ. Π. Κορφινός, γρ. 700.
77) Χρισταρῆς (Μιχαήλ), Ἰωάννινα, ἰατρός, 1818, Βουκουρ., Κ. Πεντεδέκας, φλρ. 50.
78) Χριστοδούλου (Θεοδόσ.), Ζαγόριον, 1817, Ὀδησσός, Ν. Σκουφᾶς.

Πλὴν τούτων ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ ἄλλοι καὶ ἡ ἔρευνα παρουσιάζει ἑκάστοτε νέα ὀνόματα.

10. Ἡ ἐπανάστασις ἐντὸς τῆς Ἠπείρου

α. Χ ρ ι σ τ ό φ. Π ε ρ ρ α ι β ό ς. Διὰ τὴν ἐξέγερσιν τῆς Ἠπείρου εἶχε σταλῆ ὑπὸ τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντου ὁ Χριστόφορος Περραιβός. Οὗτος ἤρχισε νὰ συνεργάζηται μὲ τοὺς Σουλιώτας, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἐπανέλθει ἐκ τῆς Ἑπτανήσου καὶ εἰσελθόντες τὴν 5 Δεκ. 1820 εἰς τὸ Σούλι, ἀνέλαβον τὸν πόλεμον κατὰ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ὡς σύμμαχοι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Περὶ τῆς ἐκεῖ δράσεως τοῦ Περραιβοῦ ὁμιλεῖ ὁ ἴδιος εἰς ἔγγραφον τῆς 15 Ἰουνίου 1821 ἀπὸ Ρηνιάσσαν πρὸς τοὺς πλοιάρχους τῶν Ἑλληνικῶν καραβιῶν, ἔνθα μεταξὺ ἄλλων λέγει: «Εἶναι ὑπὲρ τοὺς δύο μῆνας ὁποὺ ἐπέρασα ἐδῶ εἰς τὸ Σούλι. Εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα δὲν ἔλειψα νὰ ἐξακολουθῶ ἀκουράστως τὸ ἀπαραίτητον χρέος μου διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον τοῦ ἔθνους μας, καὶ μ' ὅλον ὅτι τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα πανταχόθεν μᾶς περιεκύκλωσαν, πλὴν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη μὲ ἀφανισμὸν καὶ ἐντροπὴν ἀπὸ τὰ Σουλιώτικα καὶ γειτονικὰ τοῦ γένους μας ἅρματα ἐδιώχθησαν. Ἡ στενὴ ὅμως πολιορκία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ μᾶς ἔκαμε νὰ ὑστερώμεθα κατὰ τὸ παρὸν ἀπὸ πολεμικὰ ἀναγκαῖα. Τούτου ἕνεκα πέμπω ἐπίτηδες τὸν παρόντα ἀξιωματικὸν κύριον Δημήτριον Ροκκᾶν, νέον φιλογενέστατον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἠμπορεῖτε χωρὶς ὑποψίαν νὰ δώσετε πίστιν εἰς ὅσα εἶναι διωρισμένος νὰ σᾶς εἴπῃ στοματικῶς. Πρὸ πάντων δὲ σᾶς λέγω τὸ μόνον οὐσιωδέστερον ὅτι ἡ μόνη ἀσφαλὴς καὶ ὀγλήγορος τῆς Ἑλλάδος σωτηρία εἶναι τὸ νὰ δράμετε ἐδῶ τάχιστα, τὸ ἐλάχιστον ὀκτὼ ἢ δέκα καράβια, εἰς παραθαλάσσια τῆς Ἠπείρου, νὰ κατακαύσετε τὰ εἰς Σύβοτα εὑρισκόμενα ὀθωμανικὰ καράβια, τὰ ὁποῖα τρέμουν καὶ καθ' ἡμέραν προσμένουν ὡς ὁ κατάδικος τὸ τέλος τῆς ζωῆς των. Εἰς αὐτὸ δὲ τὸ ἀναμεταξὺ ἐγὼ μετὰ τῶν Σουλιωτῶν καὶ λοιπῶν Ἠπειρωτῶν θέλει πολιορκήσωμεν τὴν Πάργαν καὶ Πρέβεζαν, θέλει καθυποτάξωμεν τὴν Ἤπειρον, καὶ ἀκολούθως θέλει ἐμψυχωθῇ ὅλη ἡ Ἑλλάς. Ἡ ἔλλειψις τῶν καραβίων καὶ ἄλλων ἀναγκαίων μὲ ἐκατέστησεν ἀδύνατον τὸ νὰ ἐκτελέσω μέχρι τῆς σήμερον τὰ ὅσα ἡ περίστασις ἀπαντοῦσε διὰ τὸ κοινὸν συμφέρον». Μὲ κέντρον τὴν Ρηνιάσσαν ὁ Περραιβὸς προσπαθεῖ νὰ πείσῃ ἀφ' ἑνὸς μὲν τοὺς εἰς Κέρκυραν Παργίους διὰ τοῦ Κ. Γεροστάθη καὶ Κεφαλᾶ νὰ σπεύσουν πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Πάργας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς Σουλιώτας νὰ βοηθήσουν διὰ τὴν κυρίευσιν τῶν δύο σπουδαίων παραθαλασσίων ὀχυρῶν θέσεων, δηλ. τῆς Πρεβέζης καὶ τῆς Πάργας, διὰ τῶν ὁποίων θὰ δύνανται νὰ ἐπικοινωνοῦν κατὰ θάλασσαν μὲ τὰ ἐλεύθερα μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ νὰ λαμβάνουν βοήθειαν. Δυστυχῶς ἡ ἐπιχείρησις καταλήψεως τῆς Πάργας (25 Ἰουλίου 1821) ἀπέτυχεν. Οἱ Ἄγγλοι ἐν Ἑπτανήσῳ ἠμπόδιζον τὴν μετάβασιν τῶν ἐκεῖ Ηπειρωτῶν εἰς τὴν χώραν των καὶ τὴν ἀποστολὴν βοηθημάτων. Τὴν 27 Σεπτ. 1821 ὁ ἁρμοστὴς Μαίτλανδ ἔλαβεν αὐστηρὰ μέτρα κατὰ τῶν κινηθέντων Παργίων, οἵτινες ἕνεκα τούτου μετέβησαν εἰς Μεσολόγγιον πλὴν ὀλίγων οἵτινες ἔμειναν εἰς Ρηνιάσσαν μετὰ τοῦ Περραιβοῦ.

Ὁ Δημ. Ὑψηλάντης, ἐλθὼν εἰς Βέρβαινα, ἐσχεδίασεν ἐξέγερσιν τῆς Ἠπείρου μέχρι Χιμάρας καὶ ἀποστολὴν βοηθείας πρὸς τοὺς κινηθέντας. Ἐπίσης ἐπεδίωξε συνεργασίαν μὲ τοὺς Τουρκαλβανοὺς τῆς Τσαμουριᾶς (26 Ἰουνίου 1821) καί, καθ' ὑπόδειξιν τοῦ Δήμου Γιαννούση, μὲ τοὺς Χιμαριώτας (12 Ἰουλίου 1821).

Αἱ προσπάθειαι αὗται δὲν εἶχον ἀποτέλεσμα καὶ ὁ Περραιβὸς ἀβοήθητος εἰς Ρηνιάσσαν ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

β. Ἀλέξιος Νοῦτσος. Ἑτέρα προσωπικότης, ἥτις ἔπαιξε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὸν Ἠπειρωτικὸν ἀγῶνα, ἦτο ὁ Ἀλέξιος Νοῦτσος, πρόκριτος τοῦ Ζαγορίου, πιστὸς σύμβουλος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Οὗτος ἤθελε νὰ δημιουργηθῇ Ἑλληνοαλβανικὸν κράτος μὲ ἡγεμόνα τὸν Ἀλῆ Πασᾶν. Δι' ἐνεργειῶν αὐτοῦ οἱ Σουλιῶται ἐξ Ἑπτανήσου ἦλθον εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ Σούλι, ὁπόθεν ἐπολέμουν κατὰ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ὑπὲρ τοῦ πολιορκουμένου Ἀλῆ Πασᾶ. Πρὸς ἀντιπερισπασμὸν ὁ Νοῦτσος ἐκείνησεν εἰς ἐπανάστασιν τὸ Ζαγόρι, ἀλλ' ἀποτυχὼν κατῆλθεν εἰς Μεσολόγγιον μετ' Ἀλβανῶν ὅπου εἰργάζετο ὑπὲρ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκεῖ ὅμως ἦλθε μετ' ὀλίγον ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος (Ἰούλ. 1821), ὅστις κατώρθωσε νὰ μεταχειρισθῇ τὸν Νοῦτσον ἐπωφελῶς ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος διὰ χρησιμοποιήσεως καὶ τῶν Ἀλβανῶν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἦτο ἄλλωστε ὁ Νοῦτσος πολύτιμος εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη ὡς ἄλλοτε φίλος τοῦ Ἰγνατίου καὶ λόγῳ τῆς γνώσεως τοῦ τόπου καὶ τῶν προσώπων καὶ δὴ τῆς ἐπιβολῆς του ἐπὶ τῶν Σουλιωτῶν. Ὁ Νοῦτσος συνετέλεσε πολὺ νὰ ἐπιβληθῇ ὁ Ἀλ. Μαυροκορδᾶτος ἐπὶ τῶν ὁπλαρχηγῶν τῆς Δυτ. Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἠπείρου.

γ. Χρῖστος Παλάσκας. Ἕτερος Ἠπειρώτης, ὁ Χρῖστος Παλάσκας, ἀπὸ τὴν Γότισταν, ἦτο ἀπὸ τοῦ Σεπτ. 1821 εἰς Δυτ. Ἑλλάδα καὶ προσεχώρησεν εἰς τὴν Ἑλλην. Ἐπανάστασιν. Εἰς αὐτὸν καὶ τὸν Νοῦτσον ἀνετέθησαν ὑψηλὰ καθήκοντα, τὰ ὁποῖα ἐπειδὴ ἔθιγον τὸν στρατιωτικὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀνατολ. Ἑλλάδος Ὀδυσσέα Ἀνδροῦτσον, εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὸν φόνον ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἀξίων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν Ἠπειρωτῶν ὑπὸ τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ὀδυσσέως.

δ. Συνθήκη ὑποστηρίξεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὁπλαρχηγοὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, Σουλιῶται καὶ Τουρκαλβανοὶ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ὑπέγραψαν τὴν 1 Σεπτ. 1821 εἰς Πέτα ἑλληνοαλβανικὴν συνθήκην ὑπὲρ ἐνισχύσεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἡ συνθήκη αὕτη ἐξυπηρέτει τότε τὸν Ἕλλην. ἀγῶνα. Ἡ ἀπόπειρα προσεταιρισμοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καὶ τῶν ὀπαδῶν του ἦτο τότε πολὺ λεπτὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον ὅμως διὰ τῆς περινοίας καὶ πολιτικῆς ὀξυδερκείας τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου ἐξειλίχθη ἐπωφελῶς διὰ τὴν ἐπανάστασιν. Διότι ὑπῆρχε φόβος ἢ νὰ λάβῃ ἀμνηστίαν ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἀπὸ τὸν Σουλτάνον καὶ νὰ στραφῇ ἔπειτα κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἢ νὰ ἐπικρατήσῃ ὡς ἀρχηγὸς ἀνεξαρτήτου κράτους ὁπότε πάλιν ἐκινδύνευεν ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις, ἢ νὰ καταστραφῇ ὑπὸ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων, ὁπότε συνέφερε τὴν Ἐπανάστασιν ἡ ὅσον τὸ δυνατὸν ἐπὶ μακρότερον χρόνον παράτασις τῆς πολιορκίας καὶ ἀντιστάσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ συνέβη.

ε. Ἰω. Κωλέττης καὶ Τουρτούρης. Εἰς τὰ Βλαχοχώρια τῆς Πίνδου Συρράκον καὶ Καλαρρύτας δι' ἐνεργειῶν τῶν προϋχόντων Κ. Τουρτούρη, Ἰω. Κωλέττη, Πρωτοπαπᾶ Σγούρου καὶ Νικ. Γιαννίκου ἔγινεν ἐξέγερσις περὶ τὰ τέλη Ἰουνίου 1821 διὰ συνεργασίας τῶν Σουλιωτῶν (Μάρκου Μπότσαρη), Τζουμερκιωτῶν (Κουτελίδα), Γώγου Μπακόλα τῶν Ραντοβυζίων καὶ Βαλτινῶν (Ἰ. Ράγκου καὶ Γερομπαλωμένου). Ἀλλ' ἡ ἐξέγερσις αὕτη λόγῳ μὴ ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τοῦ καταστρωθέντος σχεδίου ἀπέτυχε καὶ αἱ μὲν κωμοπόλεις κατεστράφησαν, οἱ δὲ κάτοικοι ἔφυγον εἰς Δυτ. Ἑλλάδα καὶ Ἑπτάνησον.

Ὁ Κωλέττης ἦλθεν εἰς Μεσολόγγιον καὶ Πελοπόννησον καὶ ἀνέλαβεν ἀνώτατα ἀξιώματα καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον μέχρι τοῦ 1847 ὅτε ἀπέθανεν ὡς Πρωθυπουργός.

Καὶ ὁ Γ. Τουρτούρης θεῖος τοῦ Κωλέττη κατέφυγεν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ προσέφερε πολλὰς ὑπηρεσίας.

στ. Μ α κ ρ υ ν ό ρ ο ς — Κ ο μ π ό τ ι. Πύλη τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ Μακρυνόρος εἶναι αἱ δίοδοι τῆς Λαγκάδας καὶ τῆς Παλιοκούλιας. Εἰς τὰ μέρη ταῦτα καὶ τὰ πλησίον Κομπότι καὶ Πέτα ἔγιναν κατὰ τὸν Ἰούνιον τοῦ 1821 μάχαι, εἰς τὰς ὁποίας ἔλαβον μέρος οἱ Ἀνδρ. Ἴσκος, Γ. Καραϊσκάκης, Γῶγος Μπακόλας, Φλῶρος Γρίβας, Τραγουδάρας κ.ἄ.

ζ. Σ ο υ λ ι ῶ τ α ι. Οἱ Σουλιῶται εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ἔλαβον μέρος εἰς πολλὰς μάχας τῆς νοτίου Ἠπείρου καὶ συνεδύασαν τὴν τύχην των μὲ τὴν διάρκειαν τῆς πολιορκίας καὶ ἀντιστάσεως τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τούτου (24 Ἰαν. 1822) ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς ἔκαμεν ἀγῶνα ἐκκαθαρίσεως τῆς Ἠπείρου ἐκ τῶν ἑστιῶν ἀντιστάσεως. Μετὰ σκληροὺς ἀγῶνας τὰ χωρία τοῦ Σουλίου καὶ τέλος ἡ ὀχυρὰ ἀκρόπολις Κιάφα ὅπου προεβλήθη ἡ ὑστάτη ἡρωϊκὴ ἀντίστασις ἠναγκάσθη μετὰ πολιορκίαν νὰ παραδοθῇ πάλιν εἰς τοὺς Τούρκους κατόπιν συνθήκης (28 Ἰουλίου 1822), οἱ δὲ Σουλιῶται κατῆλθον μέσῳ τῆς Κεφαλληνίας εἰς τὴν λοιπὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ἔνθα προσέφεραν πολυτίμους ὑπηρεσίας.

η. Ἄ λ λ α ι ἐ ξ ε γ έ ρ σ ε ι ς. Καὶ ἄλλαι τινὲς ἐξεγέρσεις μικροτέρας σημασίας ἔγιναν εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἠπείρου: Κούρεντα, Ἄρταν, Τζουμέρκα, Κατζανοχώρια, Ραδοβύζι, Γότισταν κ.ἄ.

θ. Ἐ κ στ ρ α τ ε ῖ α ι ὑ π ο στ η ρ ί ξ ε ω ς τ ο ῦ ἀ γ ῶ ν ο ς τ ῆ ς Ἠ π ε ί ρ ο υ. Ἐντὸς τῆς Ἠπείρου ὑπῆρχεν ἡ κεντρικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις, εἰς ἣν ἔδρων οἱ Ἰω. Βηλαρᾶς, Ἀθ. Ψαλίδας καὶ Ἀναστ. Καραμίχος. Οὗτοι συνειργάζοντο μετὰ τοῦ Ἀλεξ. Μαυροκορδάτου καὶ τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Ἑλλάδος καὶ προπαρεσκεύαζον τὸ ἔδαφος διὰ μελλοντικὴν ἐξέγερσιν. Οἱ ὅροι ὅμως εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα δὲν ἦσαν εὐνοϊκοὶ καὶ πέραν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου εἰς τὴν νότιον Ἤπειρον, ἡ ὁποία διὰ τῆς καταστροφῆς τοῦ Πέτα (4 Ἰουλίου 1822) εἶχεν οἰκτρὸν τέλος καὶ τῆς ἀποστολῆς ἐνισχύσεως εἰς τὸ Σούλι διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸν λιμένα τοῦ Φαναρίου (Σπλάντζας), ἔνθα ἐφονεύθη ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης (4 Ἰουλίου 1822), οὐδὲν ἕτερον ἔγινεν.

ι. Ο ἱ ἐ ν τ ῇ κ ε ν τ ρ ι κ ῇ Ἑ λ λ ά δ ι Ἠ π ε ι ρ ῶ τ α ι πάντοτε σκέπτονται τὴν Ἤπειρον καὶ καταστρώνουν σχέδια ἐξεγέρσεως, ἀλλὰ δὲν προβαίνουν εἰς τὰς δεούσας ἐνεργείας λόγῳ τῆς κρισιμότητος τοῦ ἀγῶνος εἰς ἄλλα σπουδαιότερα μέρη. Καὶ οὕτως οἱ Ἠπειρῶται ἀγωνίζονται παντοῦ, εἰς Μεσολόγγι, Ἀθήνας, Κρήτην, Ἀνατολ. Ἑλλάδα, Πελοπόννησον κ.ἄ.

ια. Ὁ ἀ γ ὼ ν ε ἰ ς τ ὰ ς β ο ρ ε ί ο υ ς ἐ π α ρ χ ί α ς, οὐ μόνον τὴν Ἤπειρον ἀλλὰ καὶ τὴν Μακεδονίαν (Μαδεμοχώρια, Κασσάνδραν, Ἅγιον Ὄρος, Νάουσαν, Ὀλυμποχώρια) καὶ Θετταλομαγνησίαν ἦτο ἀνασχετικὸς καὶ ἀντιπερισπαστικὸς καὶ διὰ τοῦτο ἐν τέλει καταδικασμένος, προωρισμένος μόνον νὰ δώσῃ χρόνον ἵνα σταθεροποιηθῇ ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ τὰ περὶ αὐτὴν μέρη.

ιβ. Ἡ ἔ κ θ ε σ ι ς Κ α ρ α μ ί χ ο υ. Εἰς τὸ Τσεπέλοβον τοῦ Ζαγορίου ἑδρεύει ἡ κεντρικὴ ἐπαναστατικὴ ὀργάνωσις τοῦ ἐν Ἠπείρῳ ἀγῶνος. Ἐ-

κεῖθεν φυγαδεύονται οἱ πατριῶται διὰ τὴν ἀγωνιζομένην Ἑλλάδα, ἐκεῖ συγκεντρώνεται ἄφθονον χρῆμα ἐκ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ ἀποστέλλεται πρὸς τὸν ἀγῶνα. Τὴν ὀργάνωσιν ταύτην καὶ τὴν Κάσσαν τῶν Γιαννίνων διευθύνει ὁ ποιητὴς Ἰω. Βηλαρᾶς. Μετ' αὐτοῦ συνεργάζεται καὶ ὁ Ἀθαν. Ψαλίδας. Τὴν ὀργάνωσιν ἐγνώρισεν ἐκ τοῦ πλησίον ὁ Ἀναστάσιος Καραμίχος ἐκ Μηλιᾶς τοῦ Μετσόβου, ὅστις τὴν 24 Ἰουνίου 1822 ὑπέβαλε πρὸς τὴν Προσωρ. Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος σχετικὴν ἔκθεσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγράφονται καὶ τὰ ἑξῆς:

«Δεκαοκτὼ ἤδη μῆνας διατρίψας εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἐπροδιάθεσα τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων καὶ ἔβαλα συστηματικῶς τὰς βάσεις μιᾶς γενικῆς ἐπαναστάσεως κατὰ τῶν τυράννων, εὐθὺς ὅταν ἤθελε δοθῇ ἡ καλὴ περίστασις. Συνεννοήθην μὲ πολλοὺς φιλογενεῖς ἄνδρας, οἵτινες μὲ ἱεροὺς ὅρκους ὑπεσχέθησαν πίστιν καὶ προθυμίαν, καὶ εἶναι ἕτοιμοι νὰ συνεισφέρουν ἕκαστος ὅ,τι δύναται ὑπὲρ τῆς κοινῆς καὶ ἰδίας των ἐλευθερίας.

Ἀπελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ Ζαγόρι, συνωμίλησα μετὰ τοῦ ἐξοχωτάτου Ἰωάννου Βηλαρᾶ, ἀνδρὸς ἐπισήμου διὰ τὴν παιδείαν καὶ φρόνησίν του, ὅστις μὲ ὑπεσχέθη ὡσαύτως τὴν πρὸς τὸ ἔθνος πίστιν καὶ προθυμίαν. Τὸν καλὸν τοῦτον πατριώτην ἐκρίναμεν μετὰ τοῦ κυρίου Δημητρίου Κων. Ἀθανασίου ἄξιον νὰ εἶναι ἐπιστάτης καὶ φύλαξ τῶν ὅσων χρημάτων ἤθελε δυνηθῆ νὰ συνάξῃ ἀπὸ φιλογενεῖς καὶ ἐλευθερόφρονας πολίτας· καὶ εἴμεθα εὐέλπιδες ὅτι ἡ ἐθνικὴ αὕτη Κάσσα τῶν Ἰωαννίνων ἠμπορεῖ νὰ σταθῇ μίαν ἡμέραν ὠφελιμωτάτη εἰς τὴν ἐξόπλισιν ἐκείνων τῶν μερῶν... Ἐὰν ἦσαν εἰς τὰ ὅπλα τὸ Μέτσοβον, τὰ Χάσια, τὸ Ζαγόρι, τὰ Ἰωάννινα, τὰ Γρεβενά, ποῦ ἤθελεν εὕρει καιρὸν ὁ Χουρσίτης νὰ συνάξῃ τόσας χιλιάδας καὶ νὰ ἀπειλῇ εἰσβολὴν εἰς τὰ ἀνατολικὰ τῆς Ἑλλάδος;» (Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας Α΄ 228—229).

Καὶ ὁ Ἀθαν. Ψαλίδας ὑποβάλλει ἐκ Κερκύρας ὑπόμνημα πρὸς τὴν Βουλὴν καὶ τὸν Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον περὶ τῆς ἀνάγκης ἐπαναστατήσεως τῆς Ἠπείρου. Ἐπίσης καὶ ὁ Ἰω. Βηλαρᾶς ἔστειλεν ἀναφορὰν πρὸς τὸν Ἀλ. Μαυροκορδᾶτον διὰ μίαν κάσσαν τῶν Ἰωαννίνων ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος. Ὁ Μαυροκορδᾶτος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὴν Ἤπειρον. Τὰ σχέδια τοῦ Ψαλίδα καὶ τοῦ Βηλαρᾶ προέβλεπον ἐξέγερσιν τῶν μαχητικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἠπείρου ἀπὸ Σουλίου μέχρι Καλαμᾶ, Πωγωνιανῆς καὶ Κονίτσης, μέχρι Ἀργυροκάστρου καὶ Χιμάρας. Ἡ ὀργάνωσις αὕτη τῶν Ἠπειρωτῶν ἔστειλεν ὡς ἀπεσταλμένους της τὸν υἱὸν τοῦ Ἰ. Βηλαρᾶ Στέφανον καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀθ. Ψαλίδα Πέτρον εἰς τὸ Μεσολόγγι ἵνα συνεργασθοῦν μετὰ τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου διὰ τὸ ἔργον τοῦτο. Ὁ Μαυροκορδᾶτος ἀπήντησεν εἰς τοὺς Ψαλίδαν καὶ Βηλαρᾶν συνιστῶν ἵνα εἶναι ἕτοιμοι καὶ παρασκευάσουν τὴν χώραν διὰ δρᾶσιν ἐν καταλλήλῳ χρόνῳ.

11. Βορειοηπειρωτικὸς Ἑλληνισμὸς

Τοῦ Βορειοηπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ τὰ σπουδαιότερα κέντρα ἦσαν ἡ Χιμάρα, οἱ Ἅγιοι Σαράντα, τὸ Δέλβινον, τὸ Ἀργυρόκαστρον, τὸ Λάμποβον, τὸ Χόρμοβον, ἡ Λέκλη, ἡ Πρεμετή, τὸ Λεσκοβίκι, ἡ Μοσχόπολις, ἡ Κορυτσὰ κ.ἄ. Ὁ ἀκριτικὸς αὐτὸς Ἑλληνισμὸς ἐμφορούμενος ἀπὸ ἀκραιφνῆ φιλοπατρίαν ἔλαβε μέρος εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ προεπαναστατικὰ κινήματα καὶ εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν προπαρασκευὴν τοῦ γένους. Ὑπάρχουν πολλοὶ Βορειοηπειρῶται Φιλικοί, ὡς: Ἐκ Πρεβέζης: Στέφανος Δούκας, Κων. Δούκας, Ἀδὰμ Δούκας ἢ Ζώτογλους, Δούκας Λούκας. Ἐκ Χιμάρας: Μιχαὴλ Λαζάρου Στέλιος, Μπιτσίλης Πᾶνος. Ἀπὸ Σέλτση Ἀργυροκάστρου:

Ἐλευθεριάδης Βενιαμίν. Ἐξ Ἀργυροκάστρου: Γρηγόριος Μητροπολίτης Εὐρίπου. Ἀπὸ Μοσχόπολιν: Δημήτριος Καρέλλα.

Ὑπάρχει πρόθυμος ὑποστήριξης τοῦ ἀγῶνος ἰδίως ἀπὸ τοὺς Χιμαριώτας.

Ὑπάρχουν πάμπολλοι ἀγωνιοταὶ οἵτινες κατέρχονται εἰς τὴν μαχομένην Ἑλλάδα καὶ προσφέρουν διαρκῶς τὰς ὑπηρεσίας των. Πολλοὶ τούτων εἶναι στελέχη στρατιωτικὰ ὧν ἕκαστος ἔχει ἀνάλογον πρὸς τὸν βαθμόν του δύναμιν στρατιωτικὴν ἐξ Ἠπειρωτῶν. Οὕτως εἶναι οἱ:

Χιμαριῶται: Βάρφης (Ζαχαρίας, Ζάχος, Σπῦρος, Χρῖστος), Βουνιώτης Πόλιος, Βούτας Χρ., Γιόκας (Νέτσιος καὶ Μᾶρκος), Γκιούζης Νέστωρ, Δημητρίου Φώτης, Δράκος Χρ., Ζαχαρίας Μιχ. ἢ Γκιώνης, Ζάχου Κώστας, Κουλιούμπας, Κώστας Βολέ, Κώστας Νικολός, Μάγκας Κῖτσος, Μαράτζης Χρ., Μικέλης, Μπαλίλης, Μπέγκας, Μπῆνος Στέφ., Μπητσίλης, Μπόλης, Σπῦρος Μέλιος στρατηγός, οἱ ἀδελφοί του Ζάχος, Μίλιος καὶ Νικόλ. Μίλιος χιλίαρχοι, ὁ Καζνέζης Κώστας ἀντιστράτηγος πεσὼν εἰς Μεσολόγγι, ὁ Καζνέζης Θωμᾶς καὶ Γιαννούσης Σπῦρος χιλίαρχοι.

Χορμοβῖται: Ἀναστ. Χορμόβας ἀντιστράτηγος, Λιούλιας Δῆμος, Κώστας Χορμόβας (ἀξιωματικοὶ τοῦ Καραϊσκάκη), Βέλλου Λ., Γκιόκας Βασ. ἢ Χορμόβας, Γκιώνης Βασ. ἢ Χορμόβας, Δημητρίου Βέλκος, Κέντρος Δημήτριος, Κολιᾶτσος Ἰω., Κυρσάκος Κ., Κωνσταντίνου Ἀναστ. ἢ Σκέντζου, Κώστα Βαγγέλλης, Λούσης Λουκᾶς, Μάκος Κώστας, Μάρος Ἀναστ., Ντόκος Λ., Ντρίζης Γκιόκας, Πρίφτης (Βασίλ., Τσαούς, Κώστας, Πέτρος), Τζῆρος Α., Τζοῦρος Β., Χορμόβας (Ἀναστ., Διαμαντῆς, Δημήτριος, Κώστας, Πέτρος, Σωτήριος), Χορμοβίτης (Ἀναστ. ἢ Σκέντζος, Νικόλ., Βασ., Πόλιος) κ.ἄ.

Ἀργυροκαστρῖται: Κυριακούλης Ἀργυροκαστρίτης ἀρχηγὸς ἱππικοῦ καὶ ὁ γενικὸς ἀρχηγὸς καὶ διοργανωτὴς τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ στρατηγὸς Χατζημιχάλης Νταλιάνης, Ἀργυροκαστρῖται (Βασίλειος, Θωμᾶς, Νικόλαος, Σταῦρος), Βασιλείου (Ἀναστ., Ἰωάννης, Σταῦρος), Γκέκας (Ἀθανάσιος, Ἰω., Νικήτας, Χρῖστος), Εὐαγγελινός, Ἰωάννου Γεώργιος, Κατσαντώνης Ἀντών., Κρίνας Παναγ., Μάκος Κούστας, Νταλαμάγκας Εὐάγγ., Πᾶνος Γιαννάκης, Πολύχρονος Κυριακούλης ἢ Πολυχρόνης, Σάββας Ἀντών., Σάββας Γιάννη, Χαΐτας Δημήτρ. κ.ἄ.

Μοσχοπολῖται καὶ Κορυτσαῖοι: Καραμπέτας, Βελῆς Χαράλ. τοῦ Τζεβετλῆ, Γάρος Φίλιππος, Γιάρης Βάσος, Γρῖζος Ἀπόστ., Ζαγρανίστης Μῆτρος, Θωμᾶς Βάγγος, Κόκκης Κώστας, Κολιοπότσης Γεώργ., Μάκος, Μῆτκος, Μπάζης Χ.' Μπῆνος Κ., Μποῦρμπος, Νοῦκε, Ντάσχης, Πρεβεζάρης, Σιτώσης, Σμπόνιας, Στήριας, Ταντσιόλης, Τέρπος, Τζάμης, Ὑρίας, Χαρμπάνης, Χατζη - Ἀδάμης κ.ἄ.

Λεκλιῶται: Κώστας Μάστορας ἢ Λαγουμιτζῆς, ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ κ.ἄ.

Πρεμετηνοί: Δούκας (Στέφ., Κων., Ἀδὰμ) κλπ.

Ἐκ Βορείου Ἠπείρου ἠγωνίσθησαν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα πολλοὶ καὶ ὡς ἰατροχειροῦργοι, ὡς: ὁ Μιχαὴλ Παπασίμου ἀπὸ τὸ Λάμποβον, ὁ ἀδελφός του Κονδύλης Παπασίμου, ἐξάδελφός τις τοῦ Μιχ. Παπασίμου.

Οἱ Βορειοηπειρῶται ἐπειδὴ ἐξενιτεύοντο καὶ μὲ τὴν ἱκανότητα καὶ φιλοπονίαν των ἐπλούτιζον, διέθετον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ πλούτη των δι' ἐθνι-

κοὺς σκοπούς: σχολεῖα, ἐκκλησίας, φιλανθρωπικὰ ἱδρύματα, ἔκδοσιν ὠφελίμων βιβλίων κ.ἄ. Εἶναι πασίγνωστοι οἱ Ζάππαι Εὐαγγέλης καὶ Κων)νος ἀπὸ τὸ Λάμποβον, ὁ Ἰω. Δόμπολης ἀπὸ τὴν Κορυτσάν, ὁ Σίμων Σίνας ἀπὸ τὴν Μοσχόπολιν, ὁ Ἀπόστολος Ἀρσάνης ἀπὸ τὴν Χοταχόβα τῆς **Πρεμετῆς**, ὁ Χριστάκης Ζωγράφος ἀπὸ τὸ Κεστοράτι Ἀργυροκάστρου, ὁ Μπάγκας ἀπὸ τὴν Κορυτσάν, οἱ Ἀλέξανδρος καὶ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀπὸ τὸ Ἀργυρόκαστρον καὶ ἄλλοι.

Κατὰ μίαν γνώμην καὶ ὁ Ἰω. Καποδίστριας κατάγεται ἀπὸ τὸ Ἀργυρόκαστρον.

12. Ἀνθολογία ἐγγράφων περὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἠπειρωτῶν

Εἰς τὸ «Ἠπειρωτικὸν Ἀρχεῖον», τὸ ὁποῖον ἑτοιμάζομεν καὶ θὰ ἀρχίσωμεν μετά τινα χρόνον νὰ δημοσιεύωμεν, θὰ περιέχωνται πλεῖστα ἔγγραφα Ἠπειρωτικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν προσφορὰν τῶν τόπων καὶ τῶν προσώπων τῆς Ἠπείρου. Θὰ καταφαίνηται δι' αὐτῶν ἡ τεραστία συμβολὴ τῆς Ἠπείρου εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Παλιγγενεσίας καὶ ἐν γένει εἰς τὸν Νεώτερον Ἑλληνισμὸν (πατριωτικὴν δρᾶσιν, παιδείαν, γράμματα, ἐπιστήμας, οἰκονομίαν, κοινωνικὴν ὠφέλειαν κλπ.).

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην παραθέτομεν ἀνθολογίαν μερικῶν ἐξ αὐτῶν τῶν ἐγγράφων, διότι τὰ κείμενα εἶναι πάντοτε ἡ φωνὴ αὐτῶν τῶν προσώπων, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν τὴν ἱστορίαν.

Ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου καὶ ἰσαποστόλου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ ἀπό... Ἀπριλίου αψοθ΄ (= 1779) πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Πρεβέζης

«Εὐγενέστατοι ἀγαπητοί μου ἀδελφοὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν **χώραν Πρέβεζαν**, σᾶς ἀσπάζομαι καὶ παρακαλῶ τὸν ἅγιον Θεὸν διὰ τὴν ψυχικὴν καὶ σωματικήν σας ὑγείαν.

Ἐγώ, ἀδελφοί μου, ὡς δοῦλος Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνάξιος, περιερχόμενος καὶ διδάσκων τὸ κατὰ δύναμιν τοὺς Χριστιανούς, ἦλθα καὶ ἐδῶ καὶ βλέποντας ὅτι δὲν ἔχετε σχολεῖον, ἐπαρακίνησα τοὺς Χριστιανοὺς καὶ ἔδωσαν τὸ κατὰ δύναμιν καὶ προαίρεσιν διὰ τὸ σχολεῖόν σας. Πρέπει δὲ καὶ ἡ εὐγενία σας πάντες νὰ βοηθᾶτε πάντοτε τὸ σχολεῖόν σας ἐξ ἰδίων πόνων, ἢ κοινῶς ἀπὸ τὴν χώραν, καὶ ἀπὸ βακούφια, διὰ νὰ λάβετε καὶ παρὰ Θεοῦ τὸν μισθόν σας καὶ τιμὴν παρὰ ἀνθρώποις.

Εἶμαι δὲ καὶ ἐγὼ χρεώστης νὰ παρακαλῶ τὸν Κύριον τὸν εὐλογοῦντα τὰ πάντα, νὰ εὐλογήσῃ τὴν χώραν σας καὶ τὸ σχολεῖον καὶ τὰ παιδιά σας, καὶ νὰ σᾶς ἀξιώσῃ νὰ ζήσετε καὶ ἐδῶ καλὰ καὶ θεάρεστα καὶ νὰ σᾶς βάλῃ καὶ εἰς τὸν Παράδεισον νὰ χαίρεσθε καὶ νὰ εὐφραίνεσθε νὰ δοξάζετε τὴν Ἁγίαν Τριάδα, Ἀμήν! Ἔβαλα δὲ καὶ Ἐπίτροπον τὸν Παπᾶ κὺρ Νικόλαον Κεραμιδᾶ καὶ τὸν κὺρ Ἀναστάσιον Παπᾶ Ρῖζον νὰ κρατοῦν καὶ κυβερνοῦν τὸ ἄνωθεν σχολεῖον, ἔτι δὲ καὶ ἐπιστάτας καὶ βοηθοὺς αὐτῶν τὸν κὺρ Δῆμον τοῦ Χρίστου καὶ τὸν κὺρ Σπῦρον τοῦ Γεωργίου Λάμπρου καὶ τὸν κὺρ Χρῖστον τοῦ Γεωργίου, νὰ βοηθοῦν τὸ αὐτὸ σχολεῖον, καθὼς ὁ Κύριος τοὺς φωτίσῃ.

Καὶ ἂν σᾶς τύχῃ κανένα ἐμπόδιον ἀπὸ τοὺς ἐξουσιαστὰς τῆς αὐτῆς χώρας, νὰ τὸ ἐβγάνετε ἔξω ἀπὸ τὸ σύνορο, ὅθεν σᾶς φανῇ εὔλογον.

Ταῦτα καὶ ὑγιαίνετε ἐν Κυρίῳ.

αψοθ΄: Ἀπρίλιον

κοσμᾶς ἱερομόναχος εὐχέτης σας»

(ΓΑΚ, Κ. 95, α)

(Τ. Σ. Τουρκικῆς)

Ἐγὼ ὁ Βεζὺρ ἀλῆ πασιᾶς

δήνο το μπουγιουρντήμου τοῦ ἐδηκούμου μήτζη παππὰ ἀπὸ γρατζανά, ὅτι τοῦ ἔχω, χαρισμένο τὸ ὁσπήτι του μὲ τὰ γιαούρτιατου καὶ ἕνὸς ζευγαρίου τόπον νὰ δουλεύσῃ χωρίς ἥμορον παιδή τοῦ παιδιούτου χωρὶς νὰ τὸν ἐνοχλήσῃ κανένας ἀπὸ τοὺς Σουμπασιάδες κι' ἀνθρώπους μου, ὅτι εἶναι ντουατζῆς τοῦ ὀντζακίου μου ἐξ ἀποφάσεως.

1813 Μαρτίου 23 Ἰωάννια
(ΓΑΚ, Κ. 57, (ή)

★

Ἀδελφὲ κὺρ Σταματάκη, Χαῖρε.

Ἀπὸ τὰ γράμματα τῶν ἐδικῶν μας Καλαριτιωτῶν καὶ Συρακιωτῶν ὁποῦ ἦλθον ἐδῶ εἶδον, καί θέλεις ἰδεῖ φθάνοντας τὰ γράμματα αὐτοῦ, τὴν ἀνάγκην ὁποῦ ἔχουν διὰ τζεπχανέν, ὅθεν, ἀδελφέ, ἰδού ὁποῦ σᾶς περικλείω γράμματα πρὸς κὺρ Ρήγα (= Ἤβον) διὰ αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν καὶ πληροφορεῖσαι, καὶ ἂν ἔχῃς καὶ μετρητά κοντά σου, ἢ ἠμπορῆς νὰ δώσῃς πόλιτζαν διὰ πουθενὰ δῶσε, καὶ σοῦ ἀποκρίνομαι ἐγώ, ἂν ἔχῃς ὑποψίαν διὰ τὰ χωριά μας, διότι φθάνοντας ἐγὼ ἐκεῖ, εὐθύς θέλω σοῦ στείλει ἄνθρωπον μέ ἄσπρα, διὰ τοῦτο, ὁμίλησε αὐτοῦ, καὶ κυβέρνα νὰ σταλθοῦν τὰ εἴκοσι φορτώματα ζεπχανὲν ἐδῶ εἰς Σύντεκνον, διότι ἐδῶ εἶναι σιμώτερα Ἂν εἶσαι Ἕλλην, ἂν εἶσαι Χριστιανὸς τώρα δείχνεσαι κάμνοντας, ὅπως γράφουν ἀπὸ τὴν πατρίδα μας, καὶ ὅπως ζητοῦν αἱ ἀνάγκαι, καί χρεῖες αὐτῶν. Διάβασε τὰ γράμματα καὶ ἔπειτα δῶσε τα. Ἀδελφέ, διὰ ἀγάπην τοῦ γένους μουνιτζιόνες νὰ προβλέψετε μὲ ὅ,τι τρόπον ἠμπορέσετε, καὶ ἀπὸ ἄσπρα σᾶς προφθάνω πάραυθα.

Ὑγίαινε
Σύντεκνον 1821
Ἰουλίου 11

Ὁ ἀδελφός σου
Ἰωάννης Τζιαπλαζλῆς

Τὰ γράμματα Μισολογγίτου καὶ Ρήγα
τὰ ἔστειλα ἀμέσως τοῦ ἰδίου κὺρ Ρήγα, καὶ εἰπέ του νὰ σοῦ τὰ δώσῃ νὰ τὰ ἀναγνώσῃς.

(ὄπισθεν): τῷ ἐντιμοτάτῳ κυρίῳ Ν. Σταματάκη εἰς Μεσολλόγι.

★

Ἐκλαμπρότατε Γενικέ Κόνσουλε τῆς Μεγάλης
Βρεταννίας Κύριε! Κύριε! Προσκυνῶ.

Ὁ ἐξοχώτατος Κύριος Θωμᾶς Μαιτλάνδης μοῦ ἔδωκε τὴν παροῦσαν γραφὴν διὰ τὸν Ὁμὲρ πασᾶν, ὁποὺ νὰ δώσῃ τὴν ἄδειαν νὰ ἔλθῃ ἡ φαμιλιά μου ἐδῶ εἰς Κορφοὺς ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, ὁπού εἶμαι καὶ ἐγὼ μὲ τὰ παιδιά μου. Ὅθεν, παρακαλῶ, ὡς γνωστός σας καὶ ἐγὼ νὰ συνεργήσετε δι' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν μὲ τοὺς βεκίληδες τοῦ Ὁμὲρ πασᾶ εἰς ἔλλειψίν του, ὄχι μόνον νὰ τοὺς δοθῇ ἡ ἄδεια ἔγγραφος, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀσφαλισθῇ μὲ τὸ μέσον σας καὶ τὸ σπίτι μου, ὁποὺ μοῦ ἀπόμεινεν εἰς Ἰωάννινα, μὲ πολλὰ ὀλίγην περιουσίαν, ὁποὺ εἶναι μέσα κλεισμένη, ἕως οὗ νὰ στείλω νὰ τὸ πουλήσω. Εἶναι λοιπὸν χρεία δύο μπουγιορδιὰ ἔγγραφα νὰ γένουν ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλ μπεην Κονίτσης Μουσελίμην Ἰωαννίνων, τὸ ἕνα διὰ νὰ ἔλθῃ ἡ φαμιλιά μου, ὁπού εὑρίσκεται κατὰ τὸ παρὸν εἰς Τζεπέλοβον Ζαγοριοῦ, καὶ τὸ ἄλλο διὰ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ σπιτιοῦ μου μὲ ὅλα ὅσα ἔχω μέσα

κλεισμένα. Τὰ ὀνόματα τῆς φαμιλιᾶς μου εἶναι τρία: Βασιλική, Αἰκατερίνη καὶ Φροσύνη Ψαλίδα, μὲ καμμιὰ δούλα ἢ δοῦλον. Τρεῖς εἶναι καὶ ἡ δούλα ἢ ὁ δοῦλος τέσσαρες. Καὶ τὸ σπίτι εἶναι ἐκεῖνο τὸ ἴδιον, ὁποὺ ἔλαβα τὴν τιμὴν καὶ σᾶς ὑποδέχθηκα μίαν φορὰν μὲ τὸν εὐγενέστατον κὺρ Ζερβόν, ὃν ταπεινῶς προσκυνῶ καὶ τούτου τυχὼν θέλω τῆς διακηρύττομαι ὑπόχρεως διὰ βίου.

Τῆς ὑμετέρας ἐκλαμπρότητος
ταπεινὸς δοῦλος
Α: Ψ:

1823 Φεβρ. 2
Κερκύρα

★

Εἰς Κορφούς. Τὴν Σοφολογιότητά σας ταπεινῶς προσκυνῶ!
τῇ 17 Ἰουνναρίου 1824 Μεσολόγγιον.—

Πολλάκις σᾶς ἔγραψα καὶ εἰς διαφόρους περιστάσεις, δὲν ἠξιώθην ὅμως ἀποκρίσεώς σας, καὶ ἴσως εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς μὴ περιλαβῆς των. Μὲ τὸ παρόν μου δὲν λείπω νὰ ἐρωτήσω διὰ τὴν ποθητήν μοι ὑγε ἀν σας. Σᾶς εἰδοποιῶ καὶ διὰ λόγου μου, ὅτι ὑγιαίνω. Κανένα νέον δὲν σᾶς σημειῶ, ἐπειδὴ καί σᾶς στέλλω τὰς 5 ἐφημερίδας, ὁποὺ ἕως τώρα ἐξεδόθησαν. Τὸν πρόδρομον αὐτῶν θέλω σᾶς τὸν στείλει μὲ δεύτερον, μὲ τὸ νὰ μοῦ ἔλειψεν ἀπὸ τὸν τυπογράφον. Ἴσως σᾶς στέλλεται καὶ ἡ ἀπόκρισις τοῦ πρὸς τὴν Ἐκλαμπρότητά του γράμματός σας. Ἴσως, λέγω, ἐπειδὴ καὶ ἡ Ἐκλαμπρότης του ἠσθένησεν ὀλίγον κατ' αὐτὰς καὶ προσμένομεν τὴν ἀνάρρωσίν του μὲ μεγίστην ἀνυπομονησίαν. Ὁ Ἐξοχώτατος Λουκᾶς ὑγιαίνει. Προχθὲς ἐμίσευσεν ἀπεδῶ, καὶ ἐσυντρόφευσεν εἰς τὸ Ἀπόκορον τὸν στρατηγὸν Καραϊσκάκην, ὅστις εἶναι ἀσθενής. Ἴσως μείνῃ ἐκεῖ κανέναν μῆνα. Ὁ Πέτρος κατὰ τὸ παρὸν εὑρίσκεται εἰς τὴν Ἀστυνομίαν καὶ μανθάνει τρόπον τινὰ τὴν τάξιν, διὰ νὰ λάβῃ ἐπάγγελμα ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Ὁ Δημητράκης διωρίσθη Ἔπαρχος εἰς τὸν Βλοχὸν καὶ μισεύει. Ἐγὼ δέ, κατὰ τὴν διαταγὴν τῆς Ἐκλαμπρότητός του, ἔλαβα τὴν ἐπιστασίαν τοῦ ἐθνικοῦ δασμοῦ, καὶ τὴν ἐπιστασίαν εἰς τὴν Δογάναν διὰ λογαριασμὸν τῆς Διοικήσεως, διὰ τοὺς δύο μῆνας Ἰουνάριον καὶ Φεβρουάριον. Μετ' αὐτοῦ, θέλω λάβει ἄλλο ἐπάγγελμα. Καὶ ἄμποτε νὰ εὐτυχήσωμεν εἰς τὰ ὑπουργήματά μας, καὶ νὰ μὴν προξενήσωμεν ἀτιμίαν εἰς τὴν πατρίδα. Εἶδον ἕν γράμμα σας πρὸς τὸν Δημητράκην, μὲ τὸ ὁποῖον τοῦ φανερώνετε, ὅτι δὲν ἐπλήρωσα τὴν πόλιτζαν τῶν ἕνδεκα ταλλάρων Νο 11, ὁπού μὲ ὑπογραφήν μου εἴχαταν εἰς ὀρδινίαν σας. Δι' αὐτὰ ἀπεκρίθην ἐδῶ τῷ Δημητράκῃ καὶ μείνατε ἥσυχοι. Τὸν γράφετε πρὸς τούτοις, ὅτι ἔχετε νὰ λαμβάνετε ἀπὸ ἐμὲ καί ἀπὸ τὸν πατέρα μου ὑπὲρ τὰ ἑκατὸν τάλλαρα Νο 100. Δι' αὐτὰ λαμβάνω τὴν φροντίδα. Παρακαλῶ λοιπὸν νὰ μοῦ στείλετε μίαν σημείωσιν αὐτοῦ τοῦ χρέους μου, καὶ ἂν ἠμπορέσω, σᾶς τὰ ἐμβάζω εἰς μετρητά, εἰδέ μή, θέλετε βάλει εἰς ἐνέχυρον τὸ ὅσον πρᾶγμά μου ἔχετε εἰς χεῖράς σας, ἂν ἕως τώρα δὲν τὸ ἐβάλεταν κατὰ τὰς πρωτυτερινὰς παραγγελίας μου, τὰς ὁποίας αἱ περιστάσεις μὲ ἐβίασαν νὰ σᾶς κάμω καὶ ἴσως καὶ εἰς τὸ ἐρχόμενον, τὸ ὁποῖον νομίζω πιθανόν. Μόλον τοῦτο κατὰ τὸ παρὸν στείλατέ μου τὴν σημείωσιν καὶ κατὰ τὰς περιστάσεις θέλω σᾶς εἰδοποιήσει.

Εἰς δύο πρωτύτερινά μου σᾶς ἔγραφον περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐδῶ ἐλεύσεώς σας, μόνος σας τὸ ἐπροβάλατε τὲς προάλλες εἰς τὴν Ἐκλαμπρότητά του, δὲν ἠξεύρω τί λογῆς ἀπόκρισιν θέλει σᾶς κάμει. Καθὼς βλέπω, ὅμως τὰ πράγματα, κατὰ τὴν δύναμιν τοῦ λογικοῦ μου, κρίνω πολὺ εὔλογον τὸν ἐρχομόν σας. Μὲ τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν χαρακτῆρά σας συμφωνίας, τὰς ὁποίας εἶναι περιττὸν νὰ σᾶς ἐκθέσω εἰς τὸ παρόν μου, βέβαιος ὤν, ὅτι τὰς ἐννοεῖτε καλύτερα. Σοφολογιώτατε! Πολλὰ χρέη μὲ βιάζουν διὰ τὴν φροντίδα σας. Καί μάλιστα, ἡ πρός με ἄχρι τοῦδε εὐερ-

γετική σας διάθεσις. Δὲν ἔχω σκοπὸν νὰ σᾶς παραστήσω τὸν ἑαυτόν μου ἄξιον τῆς ἀγάπης σας, ἀλλὰ ὁμιλῶ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὁμιλῶ μὲ πόνον τῆς ψυχῆς μου. Πιστεύσατέ με εἰς αὐτὸ καὶ θέλετε πιστεύσει ἀθῷα αἰσθήματα καὶ τρυφερὰ ὅσον δυνατὸν ἀπὸ υἱὸν πρὸς πατέρα.

Ἡ Ἐκλαμπρότης του ἔλαβεν συμμετόχους του τρεῖς πολιτικοὺς καὶ τρεῖς πολεμικούς, τὸν Πάνον Γαλάνην, Τάτζην Μαγκίναν, Νώτην Μπότζαρην, Νικόλαον Στουρνάρην καὶ ἄλλους δύο. Ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα ἐμοιράσθησαν. Ἀφοῦ λοιπὸν σᾶς ἐλθῇ ἡ ἀπόκρισις, μὴν λείψετε νὰ προβάλετε καὶ δευτέραν φορὰν τὸν ἐρχομόν σας, ὄχι ὅμως διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ νὰ σταλθῆτε παραστάτης μιᾶς ἐλευθέρας ἐπαρχίας εἰς τὴν Τρίτην Ἐθνοσυνέλευσιν.

Δὲν σᾶς βαρύνω περισσότερον, ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ ἀγαπᾶτε, καί σᾶς παρακαλῶ θερμῶς, νομίζοντάς με ὡς υἱόν σας καὶ δοῦλόν σας. Μὴν λείψετε νὰ μοῦ ἀποκριθῆτε μὲ πρῶτον τὰ δέοντα, συμβουλεύοντάς με ὅσα κρίνετε εὔλογα εἰς τὰς περιστάσεις μου. Εὔχομαι ἐκ ψυχῆς τὴν εὐόδωσιν τῶν ἐπιθυμιῶν μας καὶ ὑποσημειοῦμαι καθὼς καὶ εἶμαι καὶ θέλω εἶμαι ἐφ' ὅρου ζωῆς μου.

Τὸν Πλάτωνα ἀδελφικῶς ἀσπάζομαι, παρακαλώντας τον νὰ στείλῃ τοὺς ταπεινοὺς προσκυνησμούς μου πρὸς τὴν σεβαστήν μοι μητέρα του.

Ὁ μαθητὴς καὶ δοῦλός σας
Στέφανος Βιλαρᾶς

★

Ὁ Βεζὴρ ὁ Μέρ πασιᾶς
(Τ. Σ. Τουρκικῆς)

«ἐγώ δήνω, τό μπουγιουρδή μου τοῦ ἐδικοῦ μου μήτζη τοῦ παπᾶ γιόργη ἀπό γράτζανα ὅτι τόν ἐδιώρισα διά προεστόν τοῦ χωρίου καθώς τόν ἐθέλησαταν μέ τήν θέλησίν σας, διά νά τηράξῃ τήν δουλιάν μου καί τοῦ χωρίου μέ συντικάτι καί τόν κάνομεν ἄφι ἀπό ἀγγάρια ἀπό κονάκι ἀπὸ κάθε λογῆς πλέρομα καὶ ἐσεῖς οἱ χοργιάτες νὰ τὸν ἀκούσετε κατὰ τὴν προσταγήν μου, καὶ ἀπὸ τὸν λόγον του νά μήν εὐγῆτε ὅτι νά τό ἠξεύρητε ὅποιος δέν ἀκούσῃ τήν προσταγήν μου τζεβάπη δὲν μοῦ δήνει μὲ τό κεφάλι του. ἐξ ἀποφάσεως.

1824: Ἰαννουάρη: 23: Ἄρτα
(ΓΑΚ, Κ. 57, η΄)

★

Εἰς Κορφούς Σοφολογιώτατε Κύριε!

Τὰ ἕως τώρα πολύπλοκα συμβεβηκότα τῆς ὁποίας γῆς κατοικοῦμεν, καί αἱ διάφοροι φροντίδες μου μὲ ἐβίασαν νὰ λείψω ἀπὸ τὸ χρέος μου. Ἡ Σοφολογιότης σου μοῦ φαίνεται εὐκαιρεῖς περισσότερον καὶ ἔπρεπε νὰ μ' ἐνθυμᾶσαι καμμιὰν φορὰν μὲ γράμμα σου. Μ' ὅλον τοῦτο εἶμαι βέβαιος, ὅτι τρέφεις ἀγάπην πρὸς τοὺς πατριώτας σου καὶ εὐχαριστοῦμαι εἰς αὐτό, καθὼς σὲ βεβαιώνω καὶ ἐκ μέρους μου τὸ ἴδιον. Ἠξεύρω πόσην ἐπιθυμίαν ἔχεις νὰ μανθάνῃς λεπτομερῶς τὰ τρέχοντα τῆς Ἑλλάδος, καθὼς ἐπιθυμοῦσα καὶ ἐγὼ νὰ σ' εὐχαριστήσω, ἂν ἡ πληθύς των δὲν ἦτον ἕνα ἀπὸ τὰ ἐμπόδια. Εὐχαριστοῦμαι μόνον νὰ σοὶ εἴπω, ὅτι ἐν ὅσῳ οἱ Τουρκολάτραι ἦτον ὑπὸ τὸ κάλυμμα τῆς φιλογενείας καὶ μ' αὐτὸ ἀπελάμβανον ὅ,τι ἤθελον τὰ πράγματα κατ' ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ δυστυχοῦν, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τώρα αἱ περιστάσεις, ἢ νὰ εἴπω καλύτερα, ἡ πρὸς ἡμᾶς θεϊκὴ εὐσπλαχνία ἐξεσκέπασε τὰ φρονήματά των

καὶ ἐδείχθησαν ὅλοι οἱ φίλοι τῆς πατρίδος, καὶ καλὰ ἐλπίζομεν τὰ πράγματα, καὶ σπινθὴρ ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας λάμπει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἔνθεν κἀκεῖθεν περιφερομένων Ἠπειρωτῶν, τοὺς ὁποίους αἱ διχόνοιαι τῶν ὁμογενῶν των Ἑλλήνων δὲν ἀφίνουν νὰ ἀπολαύσουν τὴν εὐτυχίαν των. Τὰ ἀνακατώματα τοῦ ἀποκηρυχθέντος Καραϊσκάκη ἐβίασαν τὴν ἀπὸ Ξηρόμερον ἄκαιρον ἐπιστροφὴν τοῦ στρατοπέδου μας. Αἱ σκέψεις μας μετὰ τὸν ἀποδιωχμὸν τῶν ἀποστατῶν, ἐστάθησαν μεγάλαι περὶ τῶν ὠφελίμων τῆς πατρίδος. Αἱ ἐκστρατεῖαι κατὰ φυσικὸν λόγον ἀναγκαῖαι, ἐκρίθησαν καί τώρα πολὺ ὠφέλιμοι. Ὅθεν καὶ πάλιν ἐκστρατεύομεν ἐναντίον τῶν ἐχθρῶν. Καὶ κατὰ τῆς Ἄρτης εἴμεθα ἀποφασισμένοι ὅλοι οἱ στρατηγοὶ τῆς Δ. Ἑλλάδος, ἐκτὸς τοῦ Ἀνδρέα Ἴσκου, ὅστις ἠθέλησεν μόνος του πηγαίνῃ εἰς Πατρατζίκι καὶ εἴθε νὰ εὐδοκιμήσῃ.

Εἰς τὰς τόσας ὅμως ταραχὰς καὶ εἰς τόσους ἱδρῶτας ὁπού ἔχυσα διὰ τὴν πατρίδα καὶ εἰς τὸ τόσον πολύτιμόν μοι αἷμα, ὁπού ἐθυσίασα διὰ τὸ καλὸν τοῦ Ἔθνους μας, δὲν μὲ μετανοεῖ καθόλου, μήτε μὲ ἀποκόπτει νὰ θυσιάσω καὶ τὸ ἐδικόν μου, καθὼς πρὸ πολλοῦ τὸ ἔχω ἀποφασίσει, ἀλλ' αἱ διχόνοιαι, αἱ ἁρπαγαί, ἡ ἀκαταστασία, καὶ τὸ χειρότερον ἡ Τουρκολατρεία εἶναι ἐκεῖνα ὁπού μὲ πειράζουν. Ἔχω τὴν εὐχρίστησιν μ' ὅλον τοῦτο, ὅτι ἡ φαμιλία τοῦ Μπότζιαρη, καὶ ἐθυσιάσθηκεν, καὶ ποτὲ δὲν θέλει ἀψυχήσει τὴν ὕπαρξίν της πρὸς στερέωσιν τοῦ ἔθνους μας, καὶ τῆς Διοικήσεως, τὴν ὁποίαν τόσοι ἄλλοι κακεντριχῶς ἐπιθυμοῦν νὰ καταστρέψουν.

Δέν ἔχει ὀλίγην ἀνάγκην ἡ Πατρὶς ἀπὸ σοφὰ ὑποκείμενα καθὼς τή Σοφολογιότη σας. Καί ἤθελον βιάσει τὸν ἐρχομόν σας, ἂν καὶ μία καλὴ κατάστασις τῶν πραγμάτων μᾶς ἐβεβαίωνεν τὸν παντελῆ ἐξολοθρευμὸν τῶν τυράννων. Εἴθε ὁ θεὸς νὰ εὐδοκήσῃ τὴν μελετουμένην ἐκστρατείαν μας, ἄμποτες νὰ ἰδῶμεν ἐλεύθερον τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς μας καὶ ἂς μᾶς ἀνταμώσῃ εἰς τὴν περιπόθητον πατρίδα μας, ὅπου καὶ εἴμεστε ἀναγκαῖοι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλο μέρος. Ἐπιθυμῶ νὰ ἔχω συχνὰ γράμματά σου, καὶ μένω

τῇ 15 Ἀπριλίου 1824 — νοτη μποτζιαρης

Μεσολόγγιον

(Ἐπὶ τοῦ νώτου) — Νότη Μπότσαρη

Πρὸς τὸν Σοφολογιώτατον κύριον

Ἀθανάσιον Ψαλίδαν

Εἰς Κορφούς

★

Ἐγώ ὁ βεζίρ Ὀμέρ πασιᾶς (Τ.Σ. Τουρκικῆς)

δίνω τό μπουγιουρδί μου τοῦ ἐδικοῦ μου μήτζη παπᾶ ἀπὸ γρατζανά ὁπου τό ζεβγάρι του εἶναι ἀνιμόρ γιαστον καθῶς τό εἶχεν ἀπό τόν μερχούμ αληπασια καί κάνας μουλτεζημης νά μήν τόν πειράξῃ ὅτι τζεβάπη δέν μοῦ δίνει ἐξ ἀποφάσεως.

1824 Μαΐου 20 Ἰωάννινα

(ΓΑΚ, Κ. 57, η΄)

★

»ἀγαπημένοι μου μουσελήμη τῶν Ἰωαννίνων καὶ καπημπουλούμπαση μου σᾶς χαιρετῶ καὶ σᾶς φανερώνω ὅτι εἰς τό ἑξῆς πλέον νά μή ματαγράψετε εἰς τό χωρίον

γρατζανά διά τό ζεβγάρι τοῦ μήτζη παπᾶ ὅτι τόν ἔχω μπάφι ἀπό αὐτό καί νά μή τόν ντικοντίσητε. ὄχι ἄλλο καί ὑγιαίνουτε.

(Τ. Σ. Τουρκικῆς)

1824 σεπτεμβρίου: 2 Κραβασαρᾶ
(ΓΑΚ, Κ. 57, η΄)

★

Περίοδος Γ΄ Προσωρινὴ Διοίκησις τῆς Ἑλλάδος
Ἀρ. 6014 τὸ Ἐκτελεστικὸν Σῶμα

Πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Ἀστυνομίας

Ἀνεκάλυψεν ἡ Διοίκησις, ὅτι τινὲς Ἠπειρῶται ἐνωθέντες ἀπεφάσισαν διὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἠπείρου νὰ διαπραγματευθῶσι μερικὸν δάνειον. Οὗτοι τὸ πρῶτον ἐδιώρισαν μίαν Ἐπιτροπὴν εἰς Μεσολόγγιον, ἐκ τῆς ὁποίας ἔγινεν ἕν μυστικὸν κοντράτο, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ διαπραγματευθῇ ἕν μερικὸν δάνειον. Ἔπειτα διώρισε καί ἐνταῦθα ἄλλην Ἐπιτροπήν, παρὰ τῆς ὁποίας ἔμαθεν ἡ Διοίκησις μερικὰ ὅσα διέτρεξαν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν· ἀλλὰ ζητηθεῖσα νὰ φανερώσῃ τὸ κοντράτο, ἀπεκρίθη ὅτι ἴσον αὐτοῦ εὑρίσκεται εἰς τὸν κύριον Γ. Πλέσον. Αὐτὸς προσκληθεὶς σήμερον εἰς τὸ Ἐκτελεστικὸν ἀρνεῖται καὶ λέγει, ὅτι δὲν ἔχει τοιοῦτον ἔγγραφον, ἀλλὰ τὸ ἔδωκεν εἰς τὸν κύριον Πολυχρονιάδην. Ἡ Διοίκησις ὅμως εἶναι πληροφορημένη, ὅτι αὐτὸς ἔχει τὸ ζητούμενον κοντράτο καὶ ἀγνοεῖται διὰ ποίους λόγους δὲν τὸ φανερώνει. Ἂς φροντίσῃ λοιπὸν τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο ἀμέσως ὁπού λάβῃ τὴν παροῦσαν, νὰ λάβῃ ὑπὸ φύλαξιν τὸν εἰρημένον Πλέσον, νὰ πάρῃ καὶ ὅσα ἔγγραφα ἔχει ἐπάνω του καὶ εἰς τὸ σπίτι του, τὰ ὁποῖα καὶ νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς· καὶ ὅσα μὲν ἀφορῶσιν αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν νὰ τὰ διευθύνῃ εἰς τὴν Διοίκησιν. Περὶ δὲ τοῦ κοντράτου ἂν δὲν τὸ εὕρῃ εἰς τὰ χαρτιά του νὰ λάβῃ παρ' αὐτοῦ ἐγγράφους πληροφορίας εἰς ποῖον τὸ ἐνεχείρισεν καὶ ὅλα αὐτὰ τὰ πρακτικά του τὸ Ὑπουργεῖον νὰ τὰ ἀναφέρῃ εἰς τὴν Διοίκησιν.

Τῇ 9 Ἀπριλίου 1825 Ναύπλιον.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Γκίκας Μπόταση

Ἀναγνώστης Σπηλιωτάκης
(Τ.Σ.) Κωνστ. Μαυρομιχάλης
Ἰωάννης Κωλέττης

Ὁ Προσ. Γεν. Γραμματεύς
Δ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ

(νῶτον) 760

Διαταγὴ Σ. Ἐκτελ. Σώματος διὰ νὰ λάβῃ ὑπὸ φύλαξιν τὸν Γεώργιον Πλέσον καὶ ὅσα ἔγγραφα ἔχει ἐπάνω του καὶ οἶκοι καὶ ὅσα μὲν ἀφορῶσι περὶ δανείου νὰ διευθύνῃ πρὸς τὸ Ἐκτ., περὶ δὲ κοντράτου νὰ λάβῃ ἔγγραφον πληροφορίαν εἰς ποῖον τὸ ἔδωσεν.

Ἀπάντησις τῇ ὑπ' ἀριθ. 774

(ΓΑΚ, Βλ. Α΄ φ. 63)

★

Σεβαστὸν Βουλευτικόν!

Ἡ Ἤπειρος ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀγῶνος ἔλαβε τὰ ὅπλα κατὰ τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος, πλὴν ἡ τύχη ἠμπόδισε τὴν πρόοδόν της.

Πολλοὶ ἐκ τῶν μαχητῶν της ἐτραβήχθησαν εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ συνεπαρατάχθηκαν εἰς τὰς φάλαγγάς της, ἐλπίζοντες νὰ ἀνακτήσουν τὴν δεδουλωμένην πατρίδα των, ἀλλ' αἱ τοῦ μεγάλου ἀγῶνος ἐνασχολήσεις δὲν ἄφησαν ἕως τώρα τὴν Σ. Διοίκησιν νὰ φροντίσῃ καὶ διὰ τοῦτο τὸ σημαντικὸν μέρος.

Οἱ συμπατριῶται μας οἱ ὑπὸ τῆς βαρβάρου Διοικήσεως γενόμενοι ἔνοχοι ἐξ αἰτίας τῆς Ἐπαναστάσεως, ὑπέφερον καὶ ὑποφέρουν ἐλεεινότατα δεινά, ὥστε ἀπελπισθέντες ἔγραψαν πολλάκις μερικῶς εἰς τοὺς ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι εὑρισκομένους Ἠπειρώτας, νὰ κινήσωμεν τὴν Σ. Διοίκησιν εἰς εὐσπλαγχνίαν καὶ νὰ λάβῃ φροντίδα διὰ τὴν ἐλευθέρωσίν των, διότι ἄλλως θέλουν χάσει τὴν ὕπαρξίν των.

Οἱ ἐν Δ. Ἑλλάδι εὑρισκόμενοι Ἠπειρῶται, συνελθόντες εἰς Μεσολόγγιον, συνεφώνησαν νὰ στείλουν ἐμὲ πρὸς τὴν Σ. Διοίκησιν, ἵνα ἀναγγείλω τὰ δεινὰ καί τὸν σκοπὸν τῶν συμπατριωτῶν μου.

Ἐν τούτοις μᾶς ἐπαρρησιάσθη ὁ κύριος Ρούππενταλ καὶ μᾶς ἐπρόσφερε δάνειον, τὸ ὁποῖον ἐδέχθημεν ἐπάνω εἰς τὸ δικαίωμα ὁπού ἔχομεν νὰ ἀποκτήσωμεν ἐκεῖνον τὸν τόπον, καὶ ἂν ἐπιτύχωμεν, αὐξάνεται ἡ Ἑλληνικὴ ἐπικράτεια, ἐξ ἐναντίας δέ, ὅ μὴ γένοιτο! τότε οὔτε τὸ ἔθνος οὔτε ἡ Ἤπειρος ὑποχρεώνεται νὰ πληρώσῃ τὸ δάνειον.

Τοῦτο τὸ δάνειον συνίσταται εἰς 400.000 λίρες, μὲ συμφωνίαν ἐὰν Θεοῦ εὐδοκοῦντος ἐλευθερωθῇ ἡ Ἤπειρος, νὰ πληρωθῇ ἀπὸ τὰς προσόδους της, εἰδεμή, νὰ πίπτῃ ἡ ζημία εἰς τὸν δανειστήν.

Ἐρχόμενος ἐδῶ, ἐκοινοποίησα εἰς τοὺς συμπατριώτας μου τὰ ἐν Μεσολογγίῳ πρακτικά μας καὶ ὅλοι εὐχαριστήθησαν. Πρὸ τρεῖς ἡμέρας τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἐκλ. Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ συνήλθομεν οἱ Ἠπειρῶται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κυρίου Ἰ. Κωλέττη καὶ τὸν ἐπαρακαλέσαμεν, ὡς Ἠπειρώτην, νὰ κοινοποιήσῃ εἰς τὴν Σ. Διοίκησιν τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, σκοπὸν ἔχοντες νὰ εἴμεθα πάντοτε ἡνωμένοι μὲ τὸ ἔθνος μας.

Ταῦτα καθυποβάλλονται καὶ ὑπ' ὄψιν τοῦ Σ. Βουλευτικοῦ Σώματος πρὸς εἰδοποίησίν του.

Μένω δὲ μὲ τὸ ἀνῆκον σέβος.

τῇ 15 Ἀπριλίου 1825
Ἐν Ναυπλίῳ

Ὁ Εὐπειθέστατος
Πατριώτης
Γεώργιος Πλέσσος

(νῶτον)
Ἀναφορὰ τοῦ Γεωργίου Πλέσσου διὰ
τῆς ὁποίας εἰδοποιεῖ τὴν μετὰ τοῦ
Ρουπεντάλη συμφωνίαν τῶν 400.000 λιρῶν
Στερλίνων πρὸς ἐλευθέρωσιν τῆς Ἠπείρου.
Ἀνεγνώσθη τῇ 16 Ἀπριλίου 1825
ΓΑΚ, Κ. 47

★

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗΝ ΤΡΙΤΗΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΝ

Ἐπειδὴ ἡ Ἤπειρος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταταχθῇ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἐλευθέρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας διὰ τὰς πολλὰς θυσίας τὰς ὁποίας ἔκαμε, καὶ κάμνει ὑπὲρ τοῦ Ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος, ἀπεφασίσαμεν πρὸ πολλοῦ νὰ στείλωμεν ἀπὸ μέρους τῆς Ἠπείρου ὀκτὼ Πληρεξουσίους εἰς τὴν Ἐθνικὴν ταύτην Συνέλευσιν. Μὴ δυνάμενοι ὅμως διὰ τὰς εἰς ὅλον τὸ Ἔθνος γνωστὰς περιστάσεις νὰ συνεννοηθῶμεν εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν μετὰ τῶν ἐν Μεσολογγίῳ συναγωνιζομένων συναδελφῶν μας Ἠπειρωτῶν, ἐκλέξαμεν ἡμεῖς οἱ ἐνταῦθα εὑρισκόμενοι μόνον τέσσαρας κατὰ τὸ γράμμα τῆς Πληρεξουσιότητος, τὸ ὁποῖον ἐδώσαμεν εἰς αὐτούς, ἀφήνοντες τὸ δικαίωμα εἰς τοὺς ἐκεῖσε νὰ ἐκλέξουν ἄλλους τόσους.

Οἱ λόγοι τοῦ δικαιώματος τούτου εἶναι πολλοί, καὶ γνωστοὶ νομίζομεν εἰς ὅλον τὸ Ἔθνος, ἐκθέτομεν ὅμως καὶ ἡμεῖς ἐν βραχυλογίᾳ τινὰς ἐξ αὐτῶν ὑπ' ὄψιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Τὸ Σούλι ἄρχισε τὸν Ἱερὸν ἀγῶνα τέσσαρας μῆνας πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀποστατῆσαν τὸ 1820 ἔτος τὸν Δεκέμβριον μῆνα. Οἱ ἀνίκητοι, καὶ τουρκομάχοι ἐξ ἀρχῆς Σουλιῶται, ἡνωμένοι μὲ Λακκιώτας, μὲ Τζάμηδες, μὲ Χορμοβίτας, μὲ Ριζιώτας, μὲ Χειμαρραίους καὶ ἄλλους Ἠπειρώτας, κατετρόμαξαν τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη καὶ ἐμπόδισαν πολὺν καιρὸν τὴν ὁρμὴν τῶν ἐχθρῶν κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Τὰ Γραμμενοχώρια, χωρία τῶν Ἰωαννίνων δύο ὥρας μακρὰν αὐτῶν ἀπέχοντα, τὰ Κούρεντα καί ἄλλα, ἡ Ἄρτα, τὰ Τζομέρκα, οἱ Καλαρῖται, τὰ Κατζανοχώρια, τὸ Ραδοβίσι, καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Γότιστα ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμά των. Οἱ Ζαγορήσιοι ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ μακ. Ἀλεξίου Νούτζου κατετάχθησαν εἰς τὸν Ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα στρατοπεδεύσαντες εἰς Τζοντίλαν καὶ Δοβρᾶ, καὶ οὕτως ἔγινεν ἡ Ἤπειρος τὸ θέατρον τοῦ πολέμου, καὶ τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος. Ἀφ' οὗ δὲ ἐπολέμησαν πολὺν καιρὸν ἐνδόξως, καὶ μὲ Ἠπειρωτικὴν ἀνδρείαν ὅλοι οἱ κάτοικοι αὐτῶν τῶν ἀποστησάντων τμημάτων, μὴ δυνάμενοι πλέον ν' ἀνθέξουν διὰ τὴν ἔλλειψιν τροφῶν, ἔκαυσαν καὶ κατερήμωσαν τὴν Πατρίδα των διὰ ν' ἀφαιρέσουν κάθε μέσον διατηρήσεως εἰς τὸν ἐχθρόν· καὶ ὅσοι διεσώθησαν ἀπὸ τὸ ξῖφος τοῦ ἄρεως ἀπέρασαν μὲ τὰς φαμελίας των εἰς τὴν δυτικὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ συναγωνισθοῦν μετὰ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων· ἐπρόσφεραν εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα σημαντικὰς ἐκδουλεύσεις εἰς τὸ Ἔθνος, ἀγωνιζόμενοι μὲ ἀπαραδειγμάτιστον ἀνδρείαν ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος, καὶ τόσον ὥστε ὅπου ἦτον στρατόπεδον, ἐκεῖ καὶ Ἠπειρῶται. Ἐδιατήρησαν τὸ Μεσολόγγιον ἀπ' ἀρχῆς μὲ ποταμοὺς αἱμάτων, καὶ τὸ διατηροῦν ἀκόμη πολεμοῦντες μ' ὅλους τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἑλλάδος, καὶ δι' ὅλην τὴν Ἑλλάδα. Διατὶ λοιπὸν ἡ Ἤπειρος, μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας Ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, ἥτις ἔλαβε τόσον μέγα μέρος εἰς τὸν Ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα, νὰ εἶναι ἐκτὸς τῆς Ἑλληνικῆς ὁλομελείας, καί νὰ ὑστερῆται τῆς Ἑλληνικῆς πολιτείας τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ἀπολαμβάνει τὸ Ἀσπροπόταμον, τ' Ἄγραφα, τὸ Πατρατζίκι, τὸ Ζητούνι, ἡ Κάρυστος, ἡ Κάσος καὶ ἡ Κρήτη; Διατὶ οἱ Ἠπειρῶται νὰ ὑστεροῦνται τὰ δικαιώματα τῆς κοινῆς Πατρίδος, ἐν ᾧ μὲ τὰ στήθη των ἀνήγειραν αὐτήν; Τὰ Ἠπειρωτικὰ δικαιώματα γινώσκουσα καλῶς ἡ πρώτη Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἐδέχθη προθύμως τοὺς Πληρεξουσίους τῆς Ἠπείρου. Ἀπαιτοῦμεν λοιπόν, ὕστερα ἀπὸ τόσα λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα κατορθώματα, καὶ εἰς τὴν τρίτην Ἐθνικὴν Συνέλευσιν τὴν ὑποδοχὴν τῶν Πληρεξουσίων μας, καὶ εὐέλπιδες ὄντες εἰς τὴν δικαίαν ἀπόφασιν τοῦ Ἔθνους, ὑποσημειούμεθα.

Τὴν 13 Ἀπριλίου 1826 Ἐπίδαυρος

Οἱ Πληρεξούσιοι Ἠπείρου
Λουκᾶς Βάϊα, λουκᾶς χορμόβας,
Δημήτριος Κ. Ἀθανασίου, Κυργιακούλης

Μάμουκα Τ. Ε' σελ. 76—78

Ἀρ. 595

Ἐξοχώτατε,

Παρέλαβεν ἡ Ἐπιτροπὴ ἐν καιρῷ τὴν ὑπ' ἀρ. 2637 σεβαστὴν διαταγὴν τῆς Ὑμ. Ἐξοχότητος.

Ἐκτέθησαν ἐνταῦθα εἰς δημοπρασίαν ὅλαι αἱ πρόσοδοι τῶν Δερβενοχωρίων, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ μὲν τὰ δέκατα ἐπροσφέρθησαν μόνον 26 χιλιάδες γρόσια, διὰ δὲ τὰ τελώνια καὶ δασμοὺς δὲν ἐφάνη κανεὶς ἀγοραστής, ἡ Ἐπιτροπή, κατὰ συνέπειαν τῆς ἄνω εἰρημένης σεβαστῆς διαταγῆς, διώρισε τριμελῆ Ἐπιτροπήν, συγκειμένην παρὰ τῶν κυρίων Ἀναστασίου Καραμίχου, Διονυσίου Βασιλείου καὶ Στεφάνου Βιλαρᾶ, διὰ νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὰ Δερβενοχώρια καὶ νὰ ἐπιστατήσῃ εἰς τὴν εἴσπραξιν ὅλων τῶν ἐθνικῶν προσόδων τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας. Ἡ Ἐπιτροπὴ αὕτη συνωδεύθη καὶ μὲ τὰς ἀναγκαίας ὁδηγίας.

Παρακαλεῖται δὲ ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης νὰ εὐαρεστηθῇ νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἐκλογὴν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τριμελοῦς Ἐπιτροπῆς. Ὑποσημειοῦται μὲ βαθύτατον σέβας.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 7 Ἰουνίου 1828

Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ
Γ. Σταύρου
Ν. Σπηλιάδης

(Νῶτον) 5,492
Οἰκ. Ἐπιτρ.
595
Ἀριθ. 595
Πρὸς τὸν Ἐξοχώτατον Κυβερνήτην
τῆς Ἑλλάδος κτλ. κτλ. κτλ.
εἰς Πόρον
Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ
(ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ.)

★

Ἀρ. 2817

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ
Πρὸς τὸν κύριον Στέφανον Βιλαρᾶν

Ἡ ἐπὶ τῶν Ναυτικῶν Ἐπιτροπὴ παραπονεῖται ὅτι ἡ ρητίνη καί τὸ κατράμι, τὰ ὁποῖα ἔστειλες εἰς Πόρον, εἶναι ὅλως ἀκάθαρτα, γέμοντα ἀπὸ χώματα, πέτρας, ξύλα καὶ καθεξῆς· λέγει δὲ ὅτι, ἂν καὶ τὰ λοιπὰ θὰ εἶναι τῆς αὐτῆς ποιότητος, προτιμᾶ κάλλιον νὰ λείψῃς τοῦ ν' ἀποστείλῃς πλειότερα. Λάβε λοιπὸν εἰς σημείωσιν τὸ πρᾶγμα καὶ πρόσεξεν εἰς τὴν μέλλουσαν ἀποστολήν.

Ἡ ἐπὶ τῆς Οἰκονομίας Ἐπιτροπὴ
Γ. Σταῦρος
Ν. Σπηλιάδης

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 28 Νοεμβρίου
1828
(ΓΑΚ, Γεν. Γραμμ.)

★

Σοφολογιώτατε!

Πολὺς καιρὸς ἀπερνᾶ χωρὶς νὰ μὲ ἀξιώσετε τιμίαν σας. Τὸ αἴτιον ἀγνοῶ, διότι γνωρίζω καλῶς τὴν εἰλικρίνειάν σας. Περιττὸν κρίνω νὰ σᾶς βεβαιώσω τὴν

πτῶσιν τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου καί ἐλπίζομεν ὀγλήγορα καὶ τῶν ἔξω μερῶν. Ἐπειδὴ θέλει τὰ ἰδεῖ ταχέως ὁ Σ. Κυβερνήτης μ' ἐπιφόρτισε τὰ χρέη τοῦ κατὰ τὴν Δ. Ἑλλάδα Στρατοπέδου Γεν. Ἐπιθεωρητοῦ καὶ εἰς αὐτὸ καταγίνομαι, ἐλπίζοντας ὀγλήγορα νὰ φάγω καὶ χέλια Ἰωαννίτικα.

Ἐγὼ ἐδῶ ἔκαμα τὸ χρέος μου καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐξακολουθῶ, ἐπιθυμῶ ὅμως καὶ οἱ φίλοι μου νὰ συντρέξουν κἂν εἰς τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ὡς δύναται. Τὸ ὁποῖον λογιάζω νὰ φρονῆτε καὶ ὅτι καταγίνεσθε νὰ παρακινήσετε. Δὲν στοχάζομαι πλέον ἀναβολήν, οὔτε ὁ καιρὸς νὰ ἀπεράσῃ ὡς πρότερον. Ὅθεν δὲν ἦτον κακὸν νὰ ἰδεασθοῦν καὶ οἱ τῆς Πατρίδος εὑρισκόμενοι φίλοι νὰ ἔχουν ἕνα τέτοιον πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ νὰ κυβερνηθοῦν μὲ τὸν καιρόν. Καί μὲ τὴν ἐπιθυμίαν ποθητῆς μοι ἀποκρίσεώς μου μένω, ἀσπαζόμενος τοὺς υἱούς σου.

Ὁ ὡς ἀδελφός σου
γιοργι κιτζος

Τῇ 5 9μβρίου 1828 Μύτικα

★

Ἂν δυνατὸν νὰ μοῦ ἐγίνετο ἕνα κοντογούνι ἀλα πασιαλίτικον κόκκινον μὲ τζάπαρη χρυσὸν καὶ δύο γαϊτάνια μὲ γόνα μᾶλλον μεγάλος ἤθελες μὲ ὑποχρεώσει, καὶ ἐπιμελήσου παρακαλῶ νὰ μοῦ τὸ τελειώσῃς. Αὐτοῦ εἶναι τόσοι πατριῶτες καὶ τὸ ἐλπίζω ἀπὸ ὅλους σας. Καὶ θέλει σᾶς ἐμβάσω ὅ,τι ἐζ .....θῇ.

Ὁ ἴδιος

(νῶτον) 1828
Γιώργη Κίτζος
Τῷ Σοφολογιωτάτῳ Κυρίῳ Ἀθανασίῳ Ψαλίδᾳ
ATTO PSALIDA εἰς Κορφοὺς
(Σφραγὶς Ταχυδρομείων Κορφῶν)

★

Ἐξοχώτατε,

Ἀγκαλὰ καὶ οἱ Ἠπειρῶται δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὴν Σεβαστὴν Λ' Ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσιν ἐζήτησαν τὴν μεσολάβησιν τοῦ Ἔθνους πρὸς τὰς Συμμάχους Αὐλὰς διὰ νὰ συσσωματωθῇ καὶ ἡ Ἤπειρος μὲ τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα.

Οἱ ὑπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι τῆς Ἐπαρχίας Ἄρτης, ἐκρίναμεν ὡς ἐλάττωσιν τῶν δικαιωμάτων τῆς πατρίδος μας τὸ νὰ κάμωμεν ἤδη εἰς τὸ ἔθνος τοιαύτην πρότασιν, καθότι καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. Α' Ψήφισμα τῆς ἐν Τροιζῆνι Συνελεύσεως συσσωματοῖ καὶ τὴν Ἄρταν μὲ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, καὶ αἱ θέσεις τὰς ὁποίας ἤδη κατέχουσι τὰ Ἑλληνικὰ Ὅπλα ἐπὶ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, ἡ κυρίευσις τοῦ Ἀμβρακικοῦ Κόλπου, ἡ σύστασις Δημογεροντίας εἰς τὸ νησίδιον Κορωνησίας ἔνδον τοῦ αὐτοῦ κόλπου ἀναγνωρισθείσης καί ἀπὸ τὸν Προσωρινὸν Διοικητὴν τοῦ Βάλτου, εἶναι δείγματα ἱκανὰ τῶν ἀναφαιρέτων τούτων δικαιωμάτων της. Νομίζομεν μόνον χρέος μας τὸ νὰ ἐνθυμίσωμεν εἰς τὴν Σ. Κυβέρνησιν ὅτι ἡ Ἐπαρχία αὕτη συνετέλεσε σημαντικῶς εἰς τὸν ἱερὸν σκοπὸν τοῦ περὶ ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνος.

Ἡ μεγάλη αὕτη Ἐπαρχία, ἥτις σύγκειται ἀπὸ μίαν πόλιν καὶ περίπου διακόσια πεντήκοντα χωρία ὑπὸ διαφόροις γενικοῖς ὀνόμασι γνωριζόμενα, οἷον Ραδοβίσδιον, Τζουμέρκα καὶ Κάμπον, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγοντο καὶ τὰ χωρία τοῦ

Λάμαρη ἕως ὅτου ἡ Βενετικὴ ἀριστοκρατία κατεῖχε τὴν Πρέβεζαν καὶ τῆς ὁποίας τὰ μὲν εἰς τὸ Δυτικοβόρειον μέρος, ὅλα τὰ χωρία ἀπεστάτησαν μετὰ τῶν Σουλιωτῶν πρὶν ἀρχίσῃ ἀκόμη ἡ Ἐπανάστασις εἰς τὴν Πελοπόννησον, τὰ δὲ Τζουμέρκα, Ραδοβίσδιον καὶ τὰ χωρία κείμενα εἰς τὸ Ἀνατολικόρειον μέρος, συναπεστάτησαν μὲ τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν Αἰτωλίαν καὶ ἐβάσταξαν τὴν θέσιν τοῦ Μακρυνόρους. Ἔστησαν αἰωνίου δόξης τρόπαια εἰς τὸ Ἀφτί, εἰς τὸν Σταυρόν, εἰς τὴν Πλάκαν, εἰς τοῦ Πέτα, εἰς τὸ Κομπότι καὶ τέλος εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῆς πόλιν κατὰ τὸν Νοέμβριον 1821, ὅτε ἐσφάλισαν τοὺς Ἀγαρηνοὺς εἰς τὸ φρούριον. Ἡ Ἐπαρχία λέγομεν αὕτη ἔγινε τὸ θέατρον τοῦ πολέμου καὶ τὸ προπύργιον τὸ ὁποῖον ἐβάσταξε τὴν ὁρμὴν τοῦ πολυαρίθμου Ὀθωμανικοῦ Στρατοῦ τοῦ πολιορκοῦντος τότε τὸν Ἀλῃπασιᾶν, καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς μέρους οἱ μὴ ὁπλοφοροῦντες πολῖται μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των διεσκορπίσθησαν εἰς τὴν λοιπὴν τῆς Ἑλλάδος Ἐπικράτειαν καὶ ἀλλαχοῦ, ἐστερήθησαν ὁλοκλήρως τὴν περιουσίαν των καὶ τὴν στεροῦνται εἰσέτι. Ἀφ' ἑτέρου μέρους οἱ ὁπλοφοροῦντες τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας δὲν ἔλειψαν ἀπὸ τὰ Στρατόπεδα καὶ ἀπὸ ὅλας γενικῶς τὰς σημαντικωτέρας μάχας, ὁποῖαι εἶναι τρεῖς τοῦ Μεσολογγίου πολιορκίαι καὶ λοιπαὶ εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὰς ὁποίας μάχας μετροῦμεν ἐνδόξως ὑπὲρ πατρίδος πεσόντας περίπου τῶν τετρακοσίων, ἐξ ὧν καί ὁ ἀείμνηστος Καραϊσκάκης. Ὅλα δὲ ταῦτα οἱ Ἀρτινοὶ καὶ ὅσα ἄλλα διὰ τὸ σύντομον παρατρέχομεν, τὰ ἐπεχειρίσθησαν εὐχαρίστως, ἐπὶ μόνῳ καὶ μόνῳ σκοπῷ τοῦ νὰ ἴδωμεν ἐλευθέραν τὴν πατρώαν μας γῆν καὶ τοὺς τάφους τῶν προγόνων μας. Τοῦτο ἠλπίσαμεν εἰς τὸ ἔθνος, τοῦτο καὶ ἐλπίζομεν εἰς τὴν πρόνοια τῆς Υ.Ε., εἰς τὴν ὁποίαν ἀξίως ἐνεπιστεύθησαν τὰ μεγάλα τοῦ ἔθνους Συμφέροντα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ὅλως διόλου ἀφιερώνοντες τὴν ἐπιτυχίαν τῶν ἐλπίδων μας, ὑποσημειούμεθα μὲ Σέβας βαθύτατον.

Τῇ 5 Αὐγούστου 1829
Ἐν Ἄργει

Οἱ Πληρεξούσιοι τῆς Ἄρτης
Μακρυγιάννης
Γεώργιος Κ. Μόστρας

(νῶτον) 17620
Πληρ. Ἄρτης

13. Ἡ Ἤπειρος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος

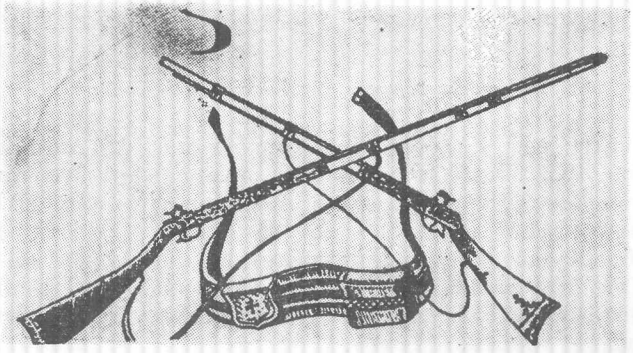
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος Ἰω. Καποδίστριας (2 Ἀπριλίου 1827 ἕως 27 Σεπτεμβρίου 1831) κατέβαλε μεγάλας προσπαθείας, ἵνα ἀπελευθερωθῇ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερον μέρος τῆς λαβούσης τὰ ὅπλα Ἑλλάδος. Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἐλευθερίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὴν χάραξιν τῶν συνόρων ἦτο δραματικός. Ὑπῆρχον προτάσεις νὰ περιληφθῇ καὶ μέγα μέρος τῆς Ἠπείρου εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα. Δυστυχῶς τὸ Πρωτόκολλον τοῦ 1830 περιώριζε τὰ σύνορα εἰς τὸν Ἀμβρακικὸν Κόλπον καὶ οὕτως ἡ Ἤπειρος παρέμεινεν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν.

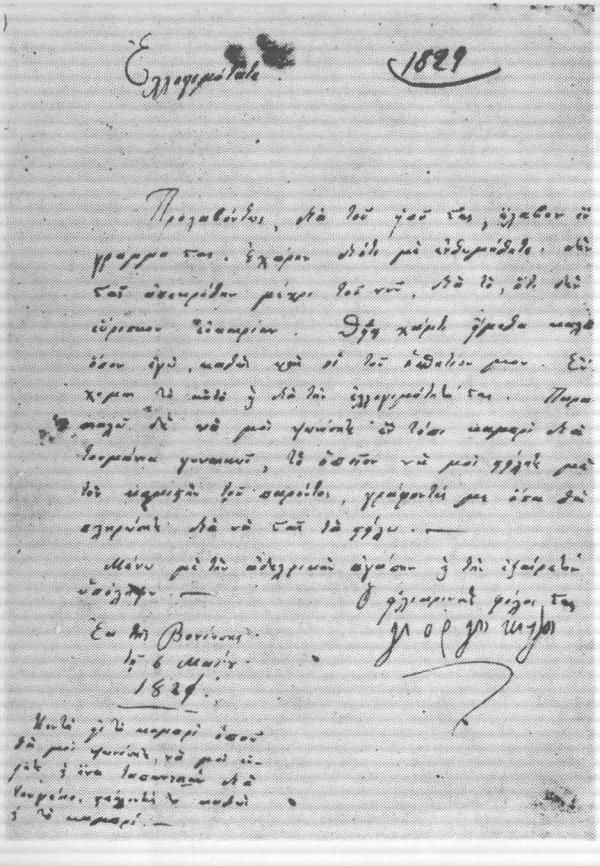
Κατὰ τὰ ἔτη 1832—1881 ἡ Ἤπειρος ὁμοῦ μὲ τὰ ἄλλα ὑπόδουλα μέρη (Θεσσαλίαν, Μακεδονίαν, Θράκην, νήσους Αἰγαίου, Κρήτην καὶ Ἑπτάνησον) ἔκαμνε τὸ πᾶν διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἐλευθερίαν. Τῷ 1864 παρεχωρήθη ὑπὸ τῆς Ἀγγλίας ἀναιμάκτως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ Ἑπτάνησος καὶ τῷ 1881 κατόπιν τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου (1878) ἐπίσης ἀναιμάκτως ἡ Θεσσαλία καὶ τὸ ἀνατολικῶς τοῦ Ἀράχθου μέρος τῆς Ἠπείρου. Ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 1832 ἕως 1912 ἡ Ἤπειρος ἔλαβε μέρος εἰς ὅλας τὰς ἐπαναστατικὰς κινήσεις καὶ δὴ εἰς τὰς ἐπαναστάσεις τοῦ 1854 καὶ 1878 παρηκολούθησε θερμῶς τὴν Κρητικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1866—1869, ἔλαβε μέρος εἰς τὸν ἀτυχῆ πόλεμον τοῦ 1897, ἔζη-

σεν ἐντόνως τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα, ἔλαβε μέρος εἰς τοὺς νικηφόρους Βαλκανικοὺς Πολέμους (1912—1913) ὁπότε ἠλευθερώθη μὲν ὁλόκληρος ἡ Ἤπειρος μετὰ μακρὰν δουλείαν (1449—1912), ἀλλὰ τὸ ἑλληνικότατον τμῆμα αὐτῆς τὸ ὀνομασθὲν Βόρειος Ἤπειρος ἀπεκλείσθη ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος λόγῳ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων (Ἰταλίας καὶ Αὐστρίας). Τοῦτο δὲ εἰς πεῖσμα ὅλων τῶν ἀντιδράσεων ἐκήρυξε τὴν αὐτονομίαν του (1914) καὶ διεξήγαγε τὸν ἐπικὸν Βορειοηπειρωτικὸν Ἀγῶνα, ἀλλὰ τέλος ἠναγκάσθη νὰ ὑποκύψῃ καὶ νὰ ὑπαχθῇ εἰς τὸ ἱδρυθὲν Ἀλβανικὸν κράτος. Ἡ Ἤπειρος ἔλαβεν ἐπίσης ἡρωϊκὸν μέρος εἰς τὸν νικηφόρον πόλεμον τοῦ 1940—1941 κατὰ τῶν Ἰταλῶν τοῦ Μουσσολίνι, ὁπότε ἀπηλευθερώθη πάλιν ἡ Βόρειος Ἤπειρος, ἀλλὰ κατὰ τὴν Συνθήκην τῆς Εἰρήνης τὸ αἱματόβρεκτον τοῦτο τμῆμα τῆς Ἠπείρου ἠναγκάσθη πάλιν νὰ ζῇ ὑπόδουλον εἰς τὴν Ἀλβανίαν.

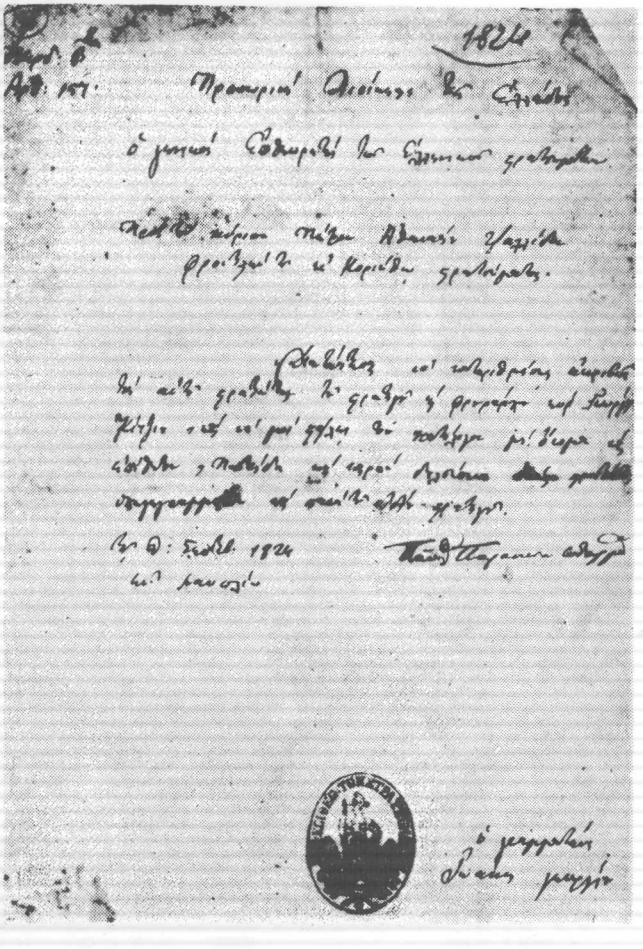
14. Ἐπίλογος

Ἐπροσπαθήσαμεν νὰ χαράξωμεν μὲ ἁδρὰς γραμμὰς τὴν ἱστορικὴν παρουσίαν τῆς Ἠπείρου ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Εἴδομεν ὅτι πάντοτε αὕτη συνδέεται ἀναποσπάστως μὲ τὰς τύχας καὶ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν προσέφερε πολλὰ καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἱστορίας ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, ἀναδειχθεῖσα κατὰ τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ λαοῦ λίαν εὐστόχως «πρώτη στ' ἅρματα, στὰ γρόσια καὶ στὰ γράμματα».

1829

1824

Τὸ σεράγι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Θ. ΖΩΡΑ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

ΕΙΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗΝ ΤΟΥ ΑΠΟΡΡΗΤΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ ΤΟΥ ΒΑΤΙΚΑΝΟΥ

Περὶ τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ τρομεροῦ Ἀλῆ πασᾶ τῶν Ἰωαννίνων πολλοὶ θρύλοι καὶ ἀνέκδοτα ἔχουν διασωθῆ ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν συγγραφέων καὶ τῆς λαϊκῆς παραδόσεως. Ἰδιαιτέρως πλουσία ὑπῆρξεν ἡ λαϊκὴ φαντασία ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς τελευταίας στιγμὰς καὶ εἰς τὴν μετέπειτα τύχην τῶν θησαυρῶν τοῦ Ἀλῆ.

Μίαν εὐρύτατα κυκλοφορηθεῖσαν φήμην περὶ τῆς διὰ δόλου συλλήψεως καὶ θανατώσεως τοῦ περιφήμου τυράννου περιγράφει σπουδαιοτάτη νέα ἱστορικὴ πηγή, ἥτις μέχρι τοῦδε εἶχε παραμείνει ὅλως ἄγνωστος καὶ ἀνεκμετάλλευτος.

Πρόκειται περὶ μεγάλης σημασίας ὑλικοῦ, ἀποκειμένου εἰς τὸ Ἀπόρρητον Ἀρχεῖον τοῦ Βατικανοῦ καὶ προερχομένου ἐκ τῶν ἐπισήμων διπλωματικῶν ἀντιπροσωπειῶν, τὰς ὁποίας ἡ Ἁγία Ἕδρα — ἥτις μέχρι τοῦ 1870 ἀπετέλει καὶ κυρίαρχον ἀνεξάρτητον Κράτος — διετήρει εἰς τὰς πρωτευούσας καὶ ἄλλα πολιτικῶς ἀξιόλογα κέντρα τῆς Εὐρώπης[1].

Μεταξὺ τῶν κέντρων τούτων συγκαταλέγεται καὶ ἡ ἀγγλοκρατουμένη τότε Ἑπτάνησος, ἥτις ἰδίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἀποτέλει διὰ τὸ Παπικὸν Κράτος τὴν κυριωτέραν πηγὴν πληροφοριῶν καὶ ἐνημερώσεως περὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν ἐν τοῖς Βαλκανικοῖς λοιπῶν συναφῶν ζητημάτων.

Εἰς Κέρκυραν ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 1816 ἐλειτούργει Παπικὸν Γενικὸν Προξενεῖον, μὲ εὐρεῖαν δρᾶσιν, ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐξηρτῶντο ὑποπροξενεῖα καὶ προξενικὰ πρακτορεῖα ἐδρεύοντα εἰς τὰς λοιπὰς νήσους τοῦ Ἰονίου (Ζάκυνθον, Κεφαλληνίαν, Ἰθάκην κλπ.) ὡς καὶ εἰς πόλεις τῆς ἔναντι κειμένης Ἠπείρου (Πρέβεζαν). Τὰ παραρτήματα ταῦτα ἐπεκοινώνουν μετὰ τοῦ Γενικοῦ Προξένου Κερκύρας, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπέστελλον τὰ ἔγγραφα καὶ τὰς ἐκθέσεις των, οὗτος δὲ ἐμερίμνα διὰ τὴν μέσῳ Ἀγκῶνος διαβίβασιν αὐτῶν εἰς Βατικανόν.

Τὰ περιγραφόμενα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ γεγονότα ἐκτίθενται ἐνίοτε ἐν συντομίᾳ διὰ τῆς συνήθους ἀλληλογραφίας, ἄλλοτε ἀντιθέτως, περιέχονται εἰς ἐκτενεῖς ἀναφορὰς καὶ ὑπομνήματα μὲ λεπτομερῆ στοιχεῖα μὴ ἐστερημένα ἐνίοτε καὶ ποιᾶς τινος δόσεως λυρισμοῦ. Ἀπὸ τοῦ τρίτου ἔτους, μάλιστα, τῆς Ἐπαναστάσεως συντάσσονται τακτικὰ «Πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ Δελτία» τὰ ὁποῖα παρέχουν συστηματικώτερον καὶ μεθοδικώτερον πιστὴν εἰκόνα περὶ τῆς ὅλης ἐξελίξεως τῶν γεγονότων.

Αἱ παρεχόμεναι πληροφορίαι παρουσιάζουν ὅλως ἰδιαιτέραν σημασίαν:

---

1) Πλείονας πληροφορίας περὶ τοῦ θέματος βλ. ἐν Γ. Θ. Ζ ώ ρ α, Ἄγνωστα ἔγγραφα τοῦ Ἀπορρήτου Ἀρχείου τοῦ Βατικανοῦ περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Παρνασσός 13 (1971) 119—153.

α) διὰ τὴν πηγὴν ἐξ ἧς προέρχονται, β) διὰ τὰς μνημονευομένας εἰδήσεις, γ) διὰ τὰς συνοδεύουσας αὐτὰς κρίσεις, σχόλια καὶ προβλέψεις.

★

Μεταξὺ τῶν κειμένων τούτων τέσσαρα ἔγγραφα ἀφοροῦν κατὰ κύριον λόγον ἢ καὶ ἐμμέσως εἰς τὸ οἰκτρον τέλος τοῦ Τουρκαλβανοῦ τυράννου. Ἀπεστάλησαν καὶ τὰ τέσσαρα πρὸς τὸν Γραμματέα τοῦ Παπικοῦ Κράτους (= Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν) καρδινάλιον Ercole Consalvi ὑπὸ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ Παπικοῦ Γενικοῦ Προξένου μαρκησίου Carlo de Ribas μεταξὺ 1ης καὶ 13ης Φεβρουαρίου 1822 (νέα ἡμερομηνία).

Ἐν τῷ πρώτῳ ἀναφέρεται, σὺν ἄλλοις, ὅτι ὁ Ἀλῆς πασᾶς εὑρίσκεται ἀκόμη πολιορκημένος καὶ ὅτι κατορθώνει συνεχῶς νὰ δωροδοκῇ τοὺς φύλακάς του, ἐν τῷ δευτέρῳ ἀναφέρεται ὅτι οὗτος φέρεται συνθηκολογήσας, μὲ μόνον ὅρον ἐκ μέρους του νὰ ἀχθῇ πρὸ τοῦ Σουλτάνου εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐν τῷ τρίτῳ παρέχεται λεπτομερὴς περιγραφὴ περὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὰς ὁποίας ὁ θεωρούμενος τρομερὸς καὶ πονηρὸς δυνάστης συνελήφθη καὶ ἐξοντώθη ὡς καὶ περὶ τῶν προβλεπομένων συνεπειῶν ἐπὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, δεδομένου ὅτι τὰ ἀπολυτρούμενα τουρκικὰ στρατεύματα θὰ στραφοῦν ὁμαδικῶς κατὰ τῆς Πελοποννήσου καί, τέλος, ἐν τῷ τετάρτῳ διατυποῦνται καὶ πάλιν σοβαροὶ φόβοι περὶ τῆς τύχης τῆς Πελοποννήσου.

Δημοσιεύομεν κατωτέρω τὰ τέσσαρα ταῦτα ἔγγραφα εἰς ἑλληνικὴν μετάφρασιν ἐκ τῆς ἰταλικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ἔγγραφα τοῦ Γεν. Προξενείου, εἶναι συντεταγμένα:

Παπικὸν Γενικὸν Προξενεῖον Ἐμπιστευτικὸν
εἰς τὰ Ἡνωμένα Κράτη τῶν Ἰονίων Νήσων
Ἀριθ. 250
Πανιερώτατε καί σεβασμιώτατε πρῖγκιψ

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ἐπιβεβαιώσω τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ σεβασμιωτάτου ἐγγράφου Σας τῆς 23ης Ὀκτωβρίου παρελθόντος μηνὸς ὑπ' ἀριθ. 92885, θεωρῶ δὲ καθῆκον νὰ φέρω εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιωτάτης Πανιερότητος ὅτι δὲν ἀπέστειλα ἐν τῷ μεταξὺ καθημερινὴν ἔκθεσιν περὶ τῆς δράσεως τῶν Ἑλλήνων, καθότι ἐπειδὴ ἡ Ὑμετέρα Σεβασμιωτάτη Πανιερότης δὲν εὑηρεστήθη νὰ ἀπαντήσῃ εἰς οὐδὲν τῶν εὐλαβῶν ἐγγράφων μου, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ ἐν λόγῳ γεγονότα, ἐνόμισα ὅτι δὲν ἐπαρουσίαζον ἐνδιαφέρον δι' Ὑμᾶς· ἐφ' ὅσον ὅμως ἐπιθυμεῖτε νὰ πληροφορηθῆτε περὶ τῆς παρούσης ἐξελίξεως τῶν ἐν Ἑλλάδι πραγμάτων, δύναμαι νὰ Σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι τὰ ἀναγραφόμενα εἰς διαφόρους ἐφημερίδας ἀποτελοῦν σχεδὸν ἐξ ὁλοκλήρου μυθεύματα.

Ἡ πραγματικότης εἶναι ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐν Πελοποννήσῳ διατηροῦν ἀνενόχλητοι τὰς ἐδαφικὰς θέσεις των καί, ἐνῶ ἀπολαύουν τὰ εἰς βάρος τῶν Τούρκων ἀποκτηθέντα λάφυρα, τακτοποιοῦν, ὅσον ἐπιτρέπουν αἱ περιστάσεις, τὴν διοικητικὴν κυβέρνησιν.

Εἰς Κονίπολιν τῆς Ἠπείρου συνεστήθη Γερουσία ἐξ ὁλοκλήρου ἀνεξάρτητος ἐκείνης τῆς Πελοποννήσου, ἥτις ἤδρευε προηγουμένως εἰς Καλαμάταν, τώρα δὲ εἰς Τριπολιτσᾶν.

Παρὰ τὰ λεγόμενα, ἡ ταπεινότης μου φρονεῖ ὅτι θὰ πραγματοποιηθῇ ὅ,τι εἶχον τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ εὐλαβεστάτου ἐγγράφου μου τῆς 10ης Ἀπριλίου παρελ-

θόντος μηνός, ἀριθ. 292. Εἰς ταῦτα προσθέτω ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν ἐπαρχιῶν ἐκείνων ἐπανελάμβανον ἄνευ ἐπιφυλάξεώς τινος ὅτι, ἂν δὲν ἐγνώριζον ὅτι ὑποστηρίζονται ἔξωθεν[2], οὐχὶ μόνον θὰ ἐθεώρουν ἐπιζήμιον πρωτοβουλίαν τὴν ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κατάληψις τῆς Πελοποννήσου δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ ὑπ' αὐτῶν.

Ὁ πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων εὑρίσκεται πάντοτε πολιορκημένος ὑπὸ πολυαρίθμων Τούρκων, οἵτινες ὅμως δωροδοκοῦνται παρ' αὐτοῦ διαδοχικῶς[3]. Ἡ Πρέβεζα, ἥτις ἠπειλεῖτο νὰ κυριευθῇ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, τώρα ἡσύχασεν ἀπὸ τὸν φόβον τοῦτον, κατόπιν καταλλήλου χειρισμοῦ προσώπων ἐνδιαφερομένων ὑπὲρ τῶν Τούρκων.

Ἡ πολιτικὴ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἡ (Ἀγγλικὴ) Κυβέρνησις ἔναντι τῶν ὑποθέσεων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἶναι πλέον πασιφανής. Δὲν δύναμαι ὅμως καὶ δὲν πρέπει νὰ εἴπω περισσότερα[4]. Ἡ Ὑμετέρα Σεβασμιωτάτη Πανιερότης νὰ ἐννοήσῃ τὰ ὑπόλοιπα διὰ τῆς ὀξυδερκοῦς διορατικότητος Αὐτῆς.

Ἀνανεώνω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα τὴν σταθερὰν εὐλάβειαν, μεθ' ἧς ἀσπαζόμενος τὴν Ἱερὰν Πορφύραν, διατελῶ

Τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιωτάτης Πανιερότητος

ταπεινότατος, εὐλαβέστατος δοῦλός Σας πάντοτε εὐπειθέστατος

ὁ μαρκήσιος DE RIBAS — PIERI

Κέρκυρα 1η Φεβρουαρίου 1828

Πρὸς τὸν Καρδινάλιον EREOLE CONSALOIS

Γραμματέα τοῦ Κράτους καὶ τῶν Θεσμῶν

καὶ προϊστάμενον τῆς S. CONSULTA

κλπ. κλπ. κλπ.

Ρώμην

★

Παπικὸν Γενικὸν Προξενεῖον

εἰς τὰ Ἡνωμένα Κράτη τῶν Ἰονίων Νήσων

Ἀριθ. 252

Παανιερώτατε καὶ σεβασμιώτατε πρῖγκιψ

Κυκλοφορεῖται φήμη, ἥτις φαίνεται νὰ στηρίζεται ἐπὶ ἀσφαλῶν πηγῶν, ὅτι, τέλος, ὁ διάσημος Ἀλῆς Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων ἐσυνθηκολόγησε καί, ἀφοῦ παρέ-

2) Ὁ Γεν. Πρόξενος ἀναφέρεται εἰς τὴν κρατοῦσαν γενικὴν πεποίθησιν τῶν Ἑλλήνων περὶ τῆς ἔξωθεν ὑποστηρίξεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ὑπὸ μεγάλης Δυνάμεως.

3) Ὁ ἀποστολεὺς ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς διὰ συνεχῶν δωροδοκιῶν κατώρθωνε νὰ ἀναχαιτήσῃ τὴν ἐναντίον του ὁλοκληρωτικὴν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῶν πολιορκούντων αὐτὸν Τούρκων.

4) Ὁ παπικὸς ἀντιπρόσωπος ὑπονοεῖ τὴν ἀνθελληνικὴν στάσιν τῆς τοπικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἀγγλικῆς Ἁρμοστείας, ἥτις εἶχε ταχθῆ ἀναφανδὸν ἐναντίον πάσης βοηθείας τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν Ἑπτανησίων. Δὲν ἐπιθυμεῖ ὅμως νὰ παράσχῃ περισσοτέρας πληροφορίας, φοβούμενος προφανῶς τυχὸν ἀγγλικὴν λογοκρισίαν.

5) Τὸ ἔγγραφον ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν τοῦ Βατικανοῦ, τὸν τότε καρδινάλιον ERCOLE CONSALVI, ὁ ὁποῖος, ὡς πάντες οἱ καρδινάλιοι, ἔφερε τὸν τίτλον τοῦ πρίγκηπος (τῆς Ἁγίας Ρωμαϊκῆς Ἐκκλησίας).

δωσε τὸ φρούριον, ἐζήτησε νὰ μεταφερθῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ νέος Τοῦρκος διοικητὴς ἐδέχθη τὴν ὑποτέλειαν τῶν Ἰωαννίνων, διὸ καὶ δὲν ἐδωροδοθήκη, ὡς οἱ λοιποί, ἀπὸ τὸ χρυσίον τοῦ μνημονευθέντος Ἀλῆ. Πραγματοποιουμένη ἡ πτῶσις τῶν Ἰωαννίνων, θὰ προκαλέσῃ σημαντικὴν ταραχὴν εἰς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα[6].

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἀποστέλλω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα τέσσαρα (4) ἀντίτυπα τῆς τελευταίας προκηρύξεως, τῆς ἀφορώσης εἰς τὸν ἀφοπλισμὸν τῆς νήσου ταύτης[7].

Ἀνανεώνω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα τὸν βαθύτατον σεβασμόν, μεθ' οὗ ταπεινότατα ἀσπάζομαι τὴν Ἱερὰν πορφύραν Σας.

Τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιωτάτης Πανιερότητος

ταπεινότατος, εὐλαβέστατος δοῦλός Σας πάντοτε εὐπειθέστατος

ὁ μαρκήσιος C. DE RIBAS

Ἐν Κερκύρᾳ 4 Φεβρουαρίου 1822

Καρδινάλιον Κύριον ERCOLE CONSALVI

Γραμματέα τοῦ Κράτους κλπ. κλπ.

Ρώμην

★

Γενικὸν Προξενεῖον τοῦ Παπικοῦ Κράτους
εἰς τὰ Ἡνωμένα Κράτη τῶν Ἰονίων Νήσων

Ἀριθ. 253

Πανιερώτατε καὶ σεβασμιώτατε Πρίγκιψ

Ὁ τρομερὸς καὶ διάσημος Ἀλῆς Πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἡ κεφαλή του αἰωρεῖται ἤδη εἰς κοινὴν θέσιν τοῦ βυζαντινοῦ πληθυσμοῦ. Ὁ τρόπος δὲ καθ' ὃν ἀπέθανε μαρτυρεῖ ὅτι οὗτος δὲν ἦτο ὁποῖος ἐνομίζετο. Ἰδοὺ πῶς ἐθανατώθη:

Ὁ Ἀλῆς εἶχεν ὑποσχεθῆ ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ συνθηκολογήσῃ, ἀπήτησεν ὅμως ὅπως ὁ Σουλτᾶνος τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἀποστείλῃ ἱερὸν Φιρμάνιον, ἤτοι ἔνορκον γραπτὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι ἡ κεφαλή του δὲν θὰ διέτρεχε κίνδυνον. Ὁ πασᾶς διοικητὴς τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων προσεποιήθη ὅτι θὰ ἀπέστελλε ταχυδρόμον, ἵνα ἐπιτύχῃ τὸ ζητηθὲν Φιρμάνιον, ὅτε δὲ παρῆλθον ὅσαι ἡμέραι ἦσαν ἱκαναὶ ἵνα θεωρηθῇ πιστευτὴ ἡ μετάβασις καὶ ἐπάνοδος τοῦ ταχυδρόμου, ὁ ρηθεὶς Τοῦρκος διοικητὴς ἐπεδίωξε νὰ διαπραγματευθῇ μετὰ τοῦ Ἀλῆ εἰς τὴν νησίδα τὴν κειμένην εἰς τὸ κέντρον τῆς λίμνης τῶν Ἰωαννίνων. Πρὶν ἢ μεταβῇ εἰς τὸν ὑποδειχθέντα τόπον πρὸς καθορισμὸν τοῦ τρόπου καὶ τῶν ὅρων τῆς παραδόσεως τοῦ Φρουρίου, ὁ Ἀλῆς ἐζήτησε καὶ ἐπέτυχεν ἔνορκον ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ ἦτο σεβαστὸς εἰς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Σουλτάνου.

Ἀκολούθως μετέβη ἵνα διεξαγάγῃ τὰς διαπραγματεύσεις μετὰ τριῶν ἀγάδων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρεσβύτερος, ἐνῷ ἔθεσε τὴν δεξιάν του εἰς τὸ στῆθος ἵνα ἐξαγάγῃ

6) Ὁ Γεν. Πρόξενος προβλέπει ὅτι τυχὸν πτῶσις τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἐξουδετέρωσις τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ θὰ εἶχε σοβαρὸν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιχειρήσεων, καθότι αἱ ἐν Ἠπείρῳ ἀπησχολημέναι τουρκικαὶ δυνάμεις θὰ ἐστρέφοντο πλέον κατὰ τῆς Πελοποννήσου.

7) Πρόκειται περὶ τοῦ ἐν Ἑπτανήσῳ ἐπιβληθέντος ὑπὸ τῶν Ἄγγλων γενικοῦ ἀφοπλισμοῦ, πρὸς πρόληψιν πάσης τυχὸν ἐνόπλου ἐκδηλώσεως ὑπὸ τῶν νησιωτῶν ἐκείνων ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ὑποθέσεως.

δῆθεν τὸ ζητηθὲν ἱερὸν Φιρμάνιον, ἀντιθέτως ἐξήγαγε θανατηφόρον μάχαιραν, δι' ἧς ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀδιαλλάκτου τυράννου. Ἀμέσως ἔπειτα ἕτερος ἀξιωματοῦχος Τοῦρκος ἀπέκοψε τὴν κεφαλήν του, ἥτις ἐστάλη αὐτοστιγμεὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν[8].

Οὕτω πως ἐτερματίσθη μία ἐπανάστασις δεκαεννέα μηνῶν. Οἱ θησαυροί του, κρυπτόμενοι εἰς σπήλαιον τοῦ Φρουρίου, εἶναι ἀνεκτίμητοι.

Συνεπείᾳ ὅσων εἶχον τὴν τιμὴν νὰ ἐκθέσω ταπεινῶς πρὸς τὴν Ὑμετέραν σεβασμιωτάτην πανιερότητα, ὁλόκληρος ἡ Ἤπειρος θὰ ὑποκύψῃ καὶ πάλιν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν, ἡ δὲ Πελοπόννησος δὲν θέλει ψάλει ἐπὶ μακρὸν τὸν θρίαμβον τῶν ἑλληνικῶν ὅπλων[9].

Πτωχὴ ἀνθρωπότης!

Ἀνανεώνω πρὸς τὴν Ὑμετέραν σεβασμιωτάτην πανιερότητα τὸν βαθὺν σεβασμόν μου, μεθ' οὗ ταπεινότατα ἀσπάζομαι τὴν ἁγίαν Πορφύραν Σας.

Τῆς Ὑμετέρας σεβασμιωτάτης πανιερότητος

ταπεινότατος, εὐλαβέστατος θεράπων πάντοτε εὐπειθέστατος

ὁ Μαρκήσιος CARLO DE RIBAS — PIERI

Κέρκυρα 11 Φεβρουαρίου 1823

Καρδινάλιον Κον ERCOLE CONSALVI
Γραμματέα τοῦ Κράτους καὶ τῶν Θεσπισμάτων
καὶ Προϊστάμενος τῆς ἱερᾶς COUSULTA κλπ.
Ρώμην

★

Παπικὸν Γενικὸν Προξενεῖον
εἰς τὰ Ἡνωμένα Κράτη τῶν Ἰονίων Νήσων
Ἀριθ. 254

Πανιερώτατε καὶ σεβασμιώτατε πρῖγκιψ

Φρονῶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπήσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα ὅτι πάντα ὅσα προέβλεψα εἰς βάρος τῶν Ἑλλήνων τῆς Πελοποννήσου διὰ τῶν δύο εὐλαβεστάτων ἐγγράφων μου, ὑποβληθέντων ὑπὸ ἡμερομηνίας 7 καὶ 11 τρέχοντος, μοιραίως διὰ τὴν ἀνθρωπότητα ἐπηλήθευσαν.

Μοῖρα ἐκ τεσσαράκοντα πέντε πολεμικῶν πλοίων παντὸς μεγέθους καὶ τριάκοντα πέντε μεταφορικά, ὑπὸ ὀθωμανικὴν σημαίαν, εὑρίσκονται ἤδη εἰς τὰ ὕδατα τῆς Πελοποννήσου μετὰ δέκα πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν πρὸς ἀπόβασιν. Αἱ δέκα ἢ δώδεκα χιλιάδες Τοῦρκοι, οἵτινες ἐπολιόρκουν τὸν Ἀλῆ εἰς τὸ φρούριον τῶν Ἰωαννίνων, προχωροῦν ἐπίσης κατὰ τῆς Πελοποννήσου. Τέσσαρες Ἀγᾶδες ἔφθασαν εἰς Ἤπειρον μὲ τὴν διαταγὴν νὰ συγκεντρώσουν τριάκοντα χιλιάδας Τούρκους, οἵτινες πρόκειται ἐπίσης νὰ μεταφερθοῦν, ἵνα ποτίσουν δι' αἵματος τὸ δυστυχὲς καὶ ὡραῖον ἔδαφος τῆς Πελοποννήσου. Ἡ Ὑμετέρα Σεβασμιωτάτη Πανιερότης διὰ τῆς διορατι-

8) Ὡς προκύπτει ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως, ὁ ἐν Κερκύρᾳ παπικὸς ἀντιπρόσωπος δέχεται τὴν εὐρέως κυκλοφορήσασαν φήμην περὶ τῆς δολοφονίας τοῦ ἰσχυροῦ Ἀλῆ Πασᾶ διὰ τεχνάσματος καὶ παραβιάσεως τῶν δοθεισῶν ὑποσχέσεων ὑπὸ Τούρκων ἀξιωματούχων.

9) Ὁ Γεν. Πρόξενος προβλέπει ὅτι μετὰ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ τὰ πράγματα θὰ καταστοῦν διὰ τοὺς Ἕλληνας πολὺ τραγικὰ καὶ ὅτι ἡ Πελοπόννησος δὲν θὰ δυνηθῇ πλέον νὰ ψάλῃ ἐπὶ μακρὸν «τὸν θρίαμβον τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων».

κότητος τῆς ἀπείρου σοφίας της κατανοεῖ ὅτι τὰ ἐφαρμοζόμενα ἐν τῷ παρόντι ὑπὸ τοῦ Διβανίου μέτρα πρὸς ἀνακατάληψιν μιᾶς τῶν ὡραιοτέρων ἐπαρχιῶν τῆς Αὐτοκρατορίας δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτύχουν[10]. Θὰ θεωρήσω καθῆκον μου νὰ πληροφορήσω τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς περὶ οὗ ὁ λόγος ἀποστολῆς, εὐθὺς ὡς φθάσουν σχετικαὶ εἰδήσεις, τὰς ὁποίας ἀναμένω ἐξ ἀσφαλοῦς πηγῆς.

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Σεβασμιωτάτην Πανιερότητα τὸν βαθύτατον σεβασμόν μου καὶ τὴν ἀμείωτον εὐλάβειάν μου, μεθ' ἧς ταπεινότατα ἀσπάζομαι τὴν Ἱερὰν Πορφύραν Σας.

Τῆς Ὑμετέρας Σεβασμιωτάτης Πανιερότητος
ταπεινότατος, εὐλαβέστατος δοῦλός Σας πάντοτε εὐπειθέστατος
ὁ μαρκήσιος C. DE RIBAS — PIERI

Ἐν Κερκύρᾳ 13 Φεβρουαρίου 1822[11]

Καρδινάλιον Κύριον ERCOLE CONSALVI
Γραμματέα τοῦ Κράτους καὶ τῶν Θεσμῶν
καὶ προϊστάμενον τῆς S. COUSULTA
κλπ. κλπ. κλπ.
Ρώμην

★

Εἰς τὸ Ἀπόρρητον Ἀρχεῖον τοῦ Βατικανοῦ σώζονται πολλὰ ἄλλα ἔγγραφα ἀφορῶντα εἰς τὴν κοινωνικήν, οἰκονομικήν, ἐμπορικὴν καὶ στρατιωτικὴν κατάστασιν τῆς Ἠπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀκόμη δὲ καὶ ἐκτενεῖς ἐκθέσεις τοῦ ἐν Πρεβέζῃ Παπικοῦ Προξενικοῦ Πράκτορος περὶ τῶν ἐν γένει πολιτικῶν συνθηκῶν τῆς σημαντικῆς ταύτης περιοχῆς κατὰ τὰς πρώτας δεκαετηρίδας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

10) Ὁ Γεν. Πρόξενος ἐπαναλαμβάνει καὶ πάλιν ὅτι ὑπὸ τὰς διαμορφωθείσας νέας συνθήκας, ἡ ἐπιτυχία τῆς τουρκικῆς ἐκστρατείας κατὰ τῆς Πελοποννήσου — μιᾶς τῶν ὡραιοτέρων ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας — πρέπει νὰ θεωρῆται βέβαια καὶ ἡ τύχη τῆς Ἐπαναστάσεως λίαν ἐπισφαλής.

11) Ὡς ἐλέχθη ἤδη, αἱ μνημονευόμεναι ἡμερομηνίαι γίνονται κατὰ τὸ νέον ἡμερολόγιον.

Ἡ πώληση τῆς Πάργας

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Κατὰ κανόνα ὅλες οἱ ἱστορικὲς μελέτες ποὺ ἐγράφησαν γιὰ τὴν Πάργα — καὶ εἶναι παρὰ πολλές — ἀκολούθησαν μὲ μονομέρεια τὸν ἱστορικό της δρόμο καὶ ἐτόνισαν τὴν μοναδική της ἱστορία καὶ τὴν μοναδικώτερή της Ἔξοδο καὶ Φυγή, μετὰ τὴν πώλησί της ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους στὸν Ἀλῆ—πασᾶ.

Ἡ «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς 150ετηρίδος ἀπὸ τῆς Παλιγγενεσίας, μᾶς ὁρίζει μιὰ καινούργια σκοπιά, καθὼς καὶ ἕνα καινούργιο πρῖσμα, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο πρέπει νὰ ἰδοῦμε τὴν Πάργα. Μὲ τὸ πρῖσμα δηλαδὴ τοῦ ἂν ὑπῆρξε προσφορὰ ἐκ μέρους της στὸν Μεγάλον Ἀγῶνα καὶ ποιὰ εἶναι αὐτή.

Καὶ ἀφοῦ τὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα θὰ κινηθοῦμε εἶναι καθωρισμένα, δὲν θὰ ἰδοῦμε παρὰ μὲ ἕνα πολὺ γρήγορο πέρασμα τοὺς ἱστορικοὺς σταθμοὺς ποὺ διέδραμε ἡ Πάργα. Θὰ ἐπιμείνουμε ὅμως σὲ ὡρισμένα σημαντικὰ γεγονότα, καθὼς καὶ ὡρισμένα ἔγγραφα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ συμπέρασμα στοὺς στόχους ποὺ ἐτάξαμε θὰ εἶναι πιὸ εὔγλωττο ἀπὸ κάθε δεξιοτεχνικὸ χειρισμὸ ὁποιασδήποτε πέννας.

ΣΥΝΤΟΜΗ ΜΑΤΙΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΡΓΑΣ

Στὴν Πάργα, περιοχὴ καὶ περιφέρειά της, βρέθηκαν διάφορα ἀρχαῖα ἔργα ἀνθρώπινων χεριῶν. Προέρχονται ἀπὸ διάφορες ἐποχές, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν 12ο ἢ 13ο αἰῶνα καὶ καταλήγοντας στὸν 3ο. γιὰ τὰ πρὸ τοῦ Χριστοῦ χρόνια. Στὴν ἐποχὴ αὐτή, συνδυάζοντας καὶ τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν, γεωγράφων καὶ περιηγητῶν, συνάγουμε ὅτι ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τῆς Πάργας ἡ ἀρχαία πόλι Ἐλαία ἢ καὶ ἡ Τορύνη, δυνατὸν ὅμως καὶ κάποια τρίτη. Βεβαιότητα πάντως δὲν ὑπάρχει, γιατὶ τὰ εὑρήματα εἶναι ἐλάχιστα καὶ ἀσαφῆ. Κύρια ἀφορμὴ τῆς ἐλλείψεως στοιχείων ἡ ρωμαϊκὴ καταιγίδα ποὺ κατέστρεψε τὶς ἀνθοῦσες πολιτεῖες τῆς Ἠπείρου καὶ ἀπὸ τὴν στάχτη τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ συναχθῆ. Γι' αὐτὸ ἡ κλασσικὴ καὶ ρωμαϊκὴ περίοδος γιὰ τὴν Πάργα, καὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς Ἠπείρου, εἶναι σκεπασμένες μὲ σκοτάδι.

Τὸ ἔτος 1310 μ.Χ. εἶναι ἡ χαραυγὴ στὴ ζωὴ τῆς Πάργας. Φαίνεται πρώτη φορὰ στὰ χαρτιὰ σὰν πόλι ποὺ ἀνῆκε στὸν Δεσπότη τῆς Ρωμανίας.

Τὸ 1337 μ.Χ. ἀναφέρεται σὰν πόλι πιστὴ στὸν βυζαντινὸ Αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικο τὸν Γ'. Εἶναι ἀκόμη χτισμένη στὸ βουνὸ Μπετζοβολιός, στὸ δυτικὸ ἄκρο ἑνὸς στενόμακρου ὀροπεδίου.

Τὸ 1360—65 μεταφέρεται, ἀπὸ τὸ βουνὸ αὐτό, στὸν βράχο ποὺ σήμερα ὑψώνεται τὸ Κάστρο της καὶ ὕστερα ἀπὸ ἕνα θαῦμα τῆς Παναγίας Ὁδηγητρίας.

Τὸ 1399 καταλαμβάνεται καὶ λεηλατεῖται ἀπὸ τὸν Ἀλβανοσερβοβουλγαρόβλαχο Αὐθέντη τῆς Ζαρδαρίας, τὸν περιβόητο Μπογκόη.

Τὸ 1401 ὑπογράφει συνθήκη προστασίας καὶ συμμαχίας μὲ τὴν Βενετία, τὴν Γαληνοτάτη Δημοκρατία τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ κυριαρχεῖ στὴν Μεσόγειο καὶ ὁ Δόγης, κάθε χρόνο ἀπὸ τὸ Παλάτσο Ντουκάλε ρίχνει ἕνα δαχτυλίδι του στὸ «κα-

νάλε γκράντε», ἀνανεώνοντας τὸν μακροχρόνιο γάμο τῆς Βενετίας μὲ τὴν Μεσόγειο. Ἡ συμμαχία καὶ προστασία θὰ διαρκέση μέχρι τὸ 1797, σχεδὸν τετρακόσια χρόνια, μὲ μικρὲς ὀδυνηρὲς καὶ τραγικὲς διακοπές, ὅταν ἡ προστάτις δὲν μπορεῖ νὰ προσφέρη οὐσιαστικὴ βοήθεια καὶ ἡ Πάργα καταλαμβάνεται καί λεηλατεῖται ἀπὸ διαφόρους ἐπιδρομεῖς, ὅπως τὸ 1452, ἀπὸ τὸν Ὀθωμανὸ Στρατηγὸ Χατζῆ Μπέη, τὸ 1537 ἀπὸ τὸν διαβόητο ληστοπειρατὴ Χαϊρεντὶν Μπαρμπαρόσσα, τὸ 1571 ἀπὸ τὸν Τοῦρκο Στόλαρχο Ἀλῆ—πασᾶ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Παργινοὶ ἐγκαταλείπουν τὸν ἀγῶνα ἢ τὸν τόπο τους. Πολλὲς φορὲς οἱ Βενετσιάνοι, ἀφοῦ δὲν μποροῦν νὰ τοὺς προσφέρουν οὐσιαστικὴ βοήθεια, θὰ τοὺς προσφέρουν, στὴν Βενετία ἢ στὴν Κέρκυρα, καταφύγιο καὶ δωρεὰν κτηματικὴ ἀποκατάστασι. Οἱ Παργινοὶ θὰ ἀρνηθοῦν καὶ ἀπὸ τὰ βουνὰ ὅπου ἔχουν καταφύγει θὰ ἐπιστρέψουν καὶ θὰ ξαναχτίσουν τὰ ἐρείπια. Σὲ ὅλο αὐτὸ τὸ μακραίωνο διάστημα, οἱ μουσουλμάνοι κάτοικοι τῆς περιοχῆς (Μαργαριτιῶτες, Μαζαρακιῶτες, Ζεραῖοι κ.λ.π.), προερχόμενοι κυρίως ἀπὸ ἐξισλαμισθέντες χριστιανούς, ἀποτελοῦν τὸν μόνιμο ἐχθρό τους στὸν ὁποῖο βρίσκουν προθυμότατο σύμμαχο ὅλοι οἱ ἐπιδρομεῖς, μέχρι ἀκόμη καί οἱ δυνάμεις τοῦ Ἄξωνος.

Οἱ ἑπόμενοι μέχρι τὸ 1797 αἰῶνες θὰ εἶναι εἰρηνικοὶ καὶ ἀναδεικνύουν τὴν Πάργα σὲ ἐξαίρετο ἐμπορικὸ κέντρο καὶ σχεδὸν μοναδικὸ ἐπίνειο τῆς Ἠπείρου.

Τὸ 1788 γίνεται Τοπάρχης στὰ Γιάννινα ὁ Ἀλῆ—πασᾶς Τεπελενλῆς, μὲ στόχο τὴν ἵδρυσι ἐκτεταμένου κράτους καὶ τὴν κατάληψι τοῦ Σουλιοῦ καὶ τῆς Πάργας.

Τοὺς Βενετοὺς διαδέχονται οἱ Γάλλοι, τὸ 1797.

Τὸ 1798 οἱ Παργινοὶ ζητοῦν τὴν προστασία τοῦ Τουρκορωσικοῦ συμμαχικοῦ στόλου, ὑπὸ τὸν ναύαρχο Οὐζακώφ, γιὰ νὰ ἀποφύγουν τὴν κατάληψί τους ἀπὸ τὸν Ἀλῆ. Τὸ 1800 ἡ Ἑπτάνησος γίνεται αὐτόνομος καὶ τὰ Ἐξαρτήματα (Πάργα, Πρέβεζα, Βόνιτσα, Βουθρωτός) θεωροῦνται προστατευόμενα τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ὑπὸ Τοῦρκο διοικητή.

Τὸ 1803 τὸ Σούλι πέφτει στὰ χέρια τοῦ Ἀλῆ—πασᾶ.

Τὸ 1806 κηρύσσεται Ρωσο—τουρκικὸς πόλεμος καὶ τὸ 1807 ἡ Πάργα ζητάει καὶ ἐπιτυγχάνει τὴν Γαλλικὴ προστασία.

Τὸ 1809 οἱ Γάλλοι καταλαμβάνουν ὅλα τὰ Ἑπτάνησα. Τὸ 1814 ἐγκαταλείπει ὁ Ἀλῆς τὴν μέθοδο τῶν ληστρικῶν ἐπιθέσεων καὶ ὀργανώνει μεγάλη ἐπίθεσι κατὰ τῆς Πάργας μὲ 20.000 στρατό, ἀλλὰ παθαίνει τρομερὴ καταστροφή. Τὸ ἴδιο ἔτος (1814) οἱ Παργινοὶ ζητοῦν τὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας, συλλαμβάνοντας κατὰ τρόπο προδοτικὸ τὴν Γαλλικὴ φρουρά.

Τὸ 1819 (15 Ἀπριλίου, Μεγάλη Παρασκευή) οἱ Παργινοὶ ἐγκαταλείπουν τὴν πατρίδα τους ποὺ ἔχει πουληθῆ ἀπὸ τοὺς Ἄγγλους στὸν Ἀλῆ γιὰ 666.666 τάληρα ἢ 150.000 λίρες καὶ καταφεύγουν στὴν Κέρκυρα. Προηγουμένως ἔχουν ξεθάψει τὰ κόκκαλα τῶν προγόνων, τὰ ἔκαψαν στὴν πλατεῖα καί, μαζὶ μὲ τὰ Ἱερὰ τῶν Ἐκκλησιῶν τὰ μεταφέρουν μαζί τους στὴν ξενητειά.

ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ, ΔΙΚΑΣΤΙΚΗ, ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙ

Ἡ φιλελεύθερη παργινὴ ψυχοσύνθεσι καί ἡ ἐπὶ τόσο μεγάλο χρονικὸ διάστημα διατήρησι τῆς βενετσιάνικης προστασίας, ποὺ διακρίνεται γιὰ ἀγάπη, συμπάθεια καὶ ἐξαιρετικὴ ἀδυναμία πρὸς τὴν Πάργα, εἶναι οἱ βασικοὶ λόγοι στὴν διαμόρφωσι ἑνὸς πολιτεύματος μοναδικοῦ, γιὰ τὴν διάρκεια καὶ τὴν δημοκρατικότητά του, σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλληνικὴ Ἱστορία. Ἀνώτερος Ἄρχοντας εἶναι ὁ Κυβερνήτης — Διοικητής, Ἕλληνας καί, κατὰ κανόνα, Κερκυραῖος. Συγκεντρώνει κάθε

ἐξουσία, χωρὶς νὰ εἶναι ἀνεξέλεγκτος καὶ στὰ σπουδαῖα θέματα ὅπως π.χ. ἀμύνης, ἔχουν βέτο ὁ Βενετσιᾶνος στρατιωτικὸς διοικητὴς καὶ οἱ Παργινοί ἄρχοντες. Οἱ Παργινοὶ ἔχουν ἀνώτατο ἐκλογικὸ ὄργανο καὶ ἀνώτατη ἐξουσία τὴν Γενικὴ Συνέλευσι τῶν Πατρικίων, ὅπου μετέχουν μὲ δικαίωμα ψήφου μόνον ἄτομα ποὺ ἀνήκουν στὶς Παργινὲς φάρες. Ἡ Γενικὴ Συνέλευσι ἐκλέγει κάθε χρόνο τοὺς Δημάρχους, Ἀρχιγραμματέα καὶ Γραμματεῖς, Ἀγορανόμους, Προβλεπτὰς Ὑγείας κ.λ.π. καὶ ἀποφασίζει γιὰ ὅλα τὰ σοβαρὰ θέματα.

Ὑπὸ τὴν προστασία τῆς Βενετίας οἱ Παργινοὶ κινοῦνται ἐλεύθερα καὶ ἐμπορεύονται καὶ γεωργοῦν ὁπουδήποτε θέλουν στὴν βενετσιάνικη ἐπικράτεια. Στρατεύονται μόνον ὅταν κινδυνεύει ἡ πατρίδα τους, μποροῦν νὰ ἔχουν ἰδιοκτησία παντοῦ, ἰσότιμοι Βενετοὶ πολῖτες, καὶ ἐμπορεύονται πληρώνοντας φόρους ὅταν κάνουν εἰσαγωγὲς — ἐξαγωγές. Εἶναι ἐλεύθεροι νὰ ἀσκοῦν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα, νὰ διαχειρίζωνται τὰ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ὁ Κλῆρος τους (25 ἱερωμένοι περίπου, μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Πρωτόπαπα) εἶναι ἀνεξάρτητος. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πάργας δὲν ὑπάγεται οὔτε στὸν Ἐπίσκοπο Παραμυθιᾶς, στὴν ὁποία ἀνήκει τοπικῶς, οὔτε στόν Ἐπίσκοπο Φιλαδελφείας (Βεντετίας), οὔτε στὸν Οἰκουμενικὸ Πατριάρχη. Τοῦ τελευταίου, κατὰ κανόνα, μνημονεύεται τὸ ὄνομα στὶς 50 ἐκκλησίες καὶ ξωκκλήσια τῆς Πάργας, καί τοῦτο μόνο γιατὶ συμβολίζει τὴν Κεφαλὴ τοῦ ὑποδούλου Ἔθνους.

Τὰ πολιτικά, ποινικὰ καὶ διοικητικὰ θέματα ἐπιλύει συνήθως ὁ Κυβερνήτης Διοικητὴς σὲ δημόσιες τακτικὲς δικασίμους. Εἶναι δὲ ὑποχρεωμένος νὰ δίνη ἀντίγραφα τῶν ἀποφάσεών του καὶ ὅλων τῶν περιστατικῶν τῆς κάθε δίκης, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ ἐνδιαφερόμενοι νὰ προσφεύγουν στὸν Προβλεπτὴ Κερκύρας, στὸν Γενικὸν Κατὰ Θάλασσαν Προβλεπτή, τὸ Συμβούλιον τῶν Δέκα ἢ τὸν Δόγη, μέχρις ὅτου κρίνουν ὅτι ἐδικαιώθηκαν. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ θέματα καὶ ὅσα ἅπτονται τοῦ οἰκογενειακοῦ Δικαίου ἢ καὶ τοῦ κληρονομικοῦ (γάμοι, προικοσύμφωνα ἢ διαφορὲς κ.λ.π.) εἶναι στὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Πρωτόπαπα.

Ἡ καλλιέργεια τῆς ἐληᾶς, γιὰ τὴν παραγωγὴ κυρίως λαδιοῦ, τὸ ἑβραϊκὸ κίτρο, ἡ ἁλιεία, ἡ ναυτιλία καὶ ναυπηγία, βασικώτατα ὅμως τὸ ἐμπόριο, εἶναι οἱ κυριώτεροι πόροι ζωῆς καὶ εὐημερίας τῶν Παργινῶν στὴ μακραίωνη ἱστορία τους. Ἡ παραγωγὴ σὲ ὀπωρολαχανικὰ εἶναι περιωρισμένη καὶ σέ σιτηρὰ ἐλάχιστη. Διακινοῦνται, ὅμως, μέσον τῆς Πάργας, ὅλα τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικὰ καὶ δασικὰ προϊόντα τῆς ἐνδοχώρας καὶ δι' αὐτῆς προωθοῦνται στὸ ἐσωτερικὸ τὰ ἐμπορεύματα ποὺ ἔρχονται ἀπὸ τὴν Εὐρώπη.

Οἱ Παργινοὶ μιλοῦν γλῶσσα πολὺ εὐχάριστη, ποὺ ὅμως εἶναι ἐπηρεασμένη ἀπὸ πολλὰ βενετσιάνικα στοιχεῖα, λίγα τουρκικὰ καί ἐλάχιστα ἀλβανικὰ καὶ σλαυϊκά. Εἶναι φιλότιμοι, φιλοπάτριδες, πολὺ περήφανοι γιὰ κάθε δικό τους, φιλάλληλοι, γενναῖοι, ἕντιμοι καὶ ἕτοιμο νὰ θυσάσουν τὰ πάντα γὰ τὴν Ἰδέα καὶ τὴν Πατρίδα.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ προτερήματα φθάνουν στὴν ὑπερβολὴ ἢ καταντοῦν ἐλαττώματα. Θὰ ἀφήσουμε τὸν Σπυρίδωνα Καποδίστρια, Κυβερνήτη—Διοικητή τους τὸ 1764, νὰ μᾶς τοὺς χαρακτηρίση ἀπὸ τὴν δική του σκοπιά, ποὺ ὁπωσδήποτε εἶναι μεροληπτικὴ καὶ ἀποτέλεσμα ἀγανακτήσεως. Ἀναφέρει στοὺς ἀνωτέρους του ὅτι:

«...Πρέπει νὰ πεισθῆτε ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ λαὸ ἄπιστο καὶ πεισματάρη, προπετῆ καὶ γεμᾶτο ματαιοδοξία. Εἶναι τόσο ἔξαλλοι ἀπὸ τὶς ἀναθυμιάσεις ποὺ ἀποπνέει ἡ ἰδέα τους γιὰ τὴν σπουδαία τους καταγωγή, ὥστε τοὺς θολώνει τὸ μυαλό, τοὺς ἀφαιρεῖ κάθε εὐθυκρισία καὶ γίνονται ἀχαλίνωτοι. Γι αὐτοὺς δὲν ὑπάρχουν πιὸ εὐχάριστες στιγμὲς ἀπὸ ὅταν, σ' ἐκεῖνα ποὺ μποροῦν νὰ μοῦ φανοῦν χρήσιμοι, μοῦ δίνουν μιὰ αὐθάδη ἀπάντησι. Καὶ δὲν μπο-

ροῦν οἱ καλοὶ τρόποι ὄχι μόνον νὰ τοὺς συμμορφώσουν ἀλλὰ οὔτε ἔστω νὰ τοὺς περιορίσουν οὐτὴν τὴν νοοτροπία καὶ φθάνει νὰ ἀρνηθῆς νὰ ἱκανοποιήσῃς μιὰν ἄδικη ἀξίωσί τους γιὰ νὰ γίνουν ὡρκισμένοι ἐχθροί σου, ἔστω καὶ ἂν σὲ ἑκατὸ ἄλλα ζητήματα τοὺς ἔχεις ἱκανοποιήσει. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος ποὺ σκέπτονται καὶ ἐνεργοῦν αὐτοὶ καὶ αὐτὲς τὶς ἰδιότητες σὰν περιουσία κληροδοτοῦν στοὺς ἀπογόνους τους».

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΤΩΝ ΠΑΡΓΙΝΩΝ

Ἔχει κάποια ἰδιαίτερη ἀξία νὰ γνωρίσουμε τὴν πνευματικὴ κατάστασι τῶν Παργινῶν στὰ χρόνια ἐκεῖνα. Βεβαίως ἀπέχουμε πάρα πολὺ χρονικῶς γιὰ νὰ ἔχουμε σαφῆ καὶ πλήρη ἀντίληψι. Ἐπὶ πλέον δὲν ἔχουμε συγκεκριμένα στοιχεῖα γιὰ τὸν τρόπο ὀργανώσεως τῶν σχολείων τῆς Πάργας. Γνωρίζουμε ὅμως τοὺς πιὸ σπουδαίους διδασκάλους της, γι' αὐτὸ θὰ ἀκολουθήσουμε τὸ σοφὸ γνωμικὸ τοῦ λαοῦ μας ποὺ λέει: «πές' μου ποιὸν ἔχεις δάσκαλο νὰ σοῦ πῶ ποιὸς εἶσαι».

Θὰ ἀναφέρουμε σὲ συντομία ὄχι μόνον ὅσους γνωρίζουμε ὅτι ἐδίδαξαν στὴν Πάργα, ἀλλὰ καὶ τοὺς Παργινοὺς διδασκάλους ἢ ἄλλους ἐπιστήμονες ποὺ ἐδίδαξαν ἢ ἐργάστηκαν σὲ ξένα μέρη. Καὶ μόνον τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ Πάργα ἔκανε «ἐξαγωγὴ» μορφωμένων ἀτόμων εἶναι δηλωτικὸ τοῦ μορφωτικοῦ της ἐπιπέδου. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ Σχολεῖα Ἑλληνικῶν Γραμμάτων δὲν ἦσαν πάντοτε ἐπαρκῆ γιὰ πλήρη μόρφωσι καί, ἐπειδὴ καὶ τὰ Ἰόνια εἶχαν περιωρισμένα σχολεῖα (οὔτε κὰν ἐδίδασκαν τὰ ἀρχαῖα Ἑλληνικά), οἱ εὔποροι παργινὲς οἰκογένειες ἔστελναν τὰ παιδιά τους στὸ ἐξωτερικό, ἰδίως στὴν Ἰταλία, ὅπου ἡ κλασσικὴ παιδεία εἶχε ἐξαιρετικὴ ἄνθησι στὰ λαμπρά της πανεπιστήμια.

Μεταξὺ τῶν διακεκριμένων διδασκάλων ποὺ ἐδίδαξαν στὴν Πάργα ἀναφέρουμε τὸν Ἱερομόναχο Τιμόθεο Βασιλᾶ, μεγάλης μορφώσεως Παργινὸ κληρικό, τὸν Ἀναστάσιο Μοσπινιώτη ἀπὸ τὰ Γιάννινα, τὸν Ἀγάπιο Ρήγα, τὸν Χριστόφορο Περραιβό, ποὺ τόσο συνεδέθη μὲ τὴν ἱστορία τῆς Πάργας, τὸν Ἀναστάσιο Μοναστηριώτη, τὸν Παργινὸ Σπυρίδωνα Πλασκασοβίτη, ποὺ ἐδίδαξαν στὸ πρὸ τοῦ 1819 διάστημα.

Πρέπει ἐπίσης νὰ ἀναφέρουμε τὸν Ματθαῖο Παρανίκα, τὸν Ἱερομόναχο Συλβέστρο, τὸν Σπυρίδωνα Καφηρέα καὶ τὸν Παναγιώτη Ἀραβαντινό, ἀπὸ οἰκογένεια ποὺ ἐγκατεστάθη στὴν Πάργα. Ἐπίσης τοὺς Παργινούς: Ἱερομόναχο Εὐλόγιο Μαυρογιάννη, ποὺ διηύθυνε μέχρι τὸ 1821 τὴν Δημοσία Σχολὴ Πατρῶν, τὸν Ἱερομόναχο Φιλόθεο Ἱδρωμένο ἀπὸ τὴν ἐπιφανῆ οἰκογένεια τῶν Ἱδρωμένων, ὁ ὁποῖος εἶχε διδάξει στὴν Πάργα μέχρι τὰ 1710 καὶ μετὰ εἶχε ἐγκατασταθῆ στὴν Ἀθήνα.

Ὁ Ἱερομόναχος Ἀκάκιος Δεσύλλας τῆς μεγάλης παργινῆς οἰκογενείας ἐδίδασκε στὴν Πάργα ἀρχαῖα Ἑλληνικά. Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἦταν μιὰ διασημότης, ἀλλὰ ἡ πιὸ σπουδαία προσφορά του ἦταν ὅτι ἐδίδαξε καὶ διεμόρφωσε τὸν ἀνεψιό του Ἀνδρέα Ἱδρωμένο. Σὰν Ἰατρὸς καὶ Διδάσκαλος ἀναφέρεται ὁ Γεώργιος Δεσύλλας. Τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Ἰατροῦ ἀσκοῦσε στὴν Κωνσταντινούπολι ὅπου ἔγινε διάσημος. Διακεκριμένος γιὰ τὴν βαθειὰ καὶ ἀπέραντη μόρφωσί του ἦταν καὶ ὁ Ἱερωμένος Χρύσανθος Κονοφάγος τῆς οἰκογενείας ποὺ ἔχει καὶ σήμερα διασημότητες τῆς ἐπιστήμης. Ὁ Χρύσανθος ἦταν Ἀρχιδιάκονος στὰ Γιάννινα ἐπὶ Μητροπολίτου Γαβριήλ.

Ὁ Ἐθνοδιδάσκαλος Ἀγάπιος Ρήγας, ἀπὸ τὴν Δημητσάνα τῆς Ἀρκαδίας, ποὺ πολλοὶ ἐθεώρησαν Παργινό, ἐδίδαξε στὴν Πάργα ὁλόκληρη δεκαετία (1770—

1780) καὶ τὴν ἀγάπησε σὰν δεύτερη πατρίδα του, γι' αὐτὸ καὶ ἡ σύγχυσι γιὰ τὴν καταγωγή του.

Ἡ κορυφαία πνευματικὴ διάνοια ποὺ ἀνέδειξε ἡ Πάργα εἶναι ὁ Ἱερεὺς Ἀνδρέας Ἱδρωμένος ἢ ἁπλῶς Παπ' Ἀντρέας, ὅπως τὸν ἤθελαν οἱ σύγχρονοί του, γιὸς τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Ἀναστασίας τὸ γένος Δεσύλλα. Γεννήθηκε στὴν Πάργα τὸ 1764 καὶ ἦταν ἐγγονὸς τοῦ Ἰωάννου Ἱδρωμένου, ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ στὸν βενετσιάνικο στόλο. Στὴν Πάργα ἐμαθήτευσε δυὸ χρόνια στὸν Ἀγάπιο Ρήγα. Ἡ ἀγάπη του γιὰ τὰ ἀρχαῖα γράμματα καί ὁ ἄψογος χειρισμὸς τῆς ἀρχαίας γλώσσας προκαλοῦν θαυμασμό. Στὴν ἀρχὴ ἔγινε ἀρχειοφύλαξ στὴν Πάργα καὶ μετὰ Ἱερωμένος, ἀλλὰ ἀρνήθηκε νὰ γίνῃ Πρωτόπαπας, ὅπως τοῦ ἐπρότειναν ἀμέσως, γιὰ λόγους ταπεινοφροσύνης. Συνεδέθη μὲ ἀλληλογραφία μὲ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλλίδα καὶ τὸν Κοραῆ καὶ εἶναι ὁ μεγαλύτερος ὁραματιστὴς τῆς ἐλευθερίας καὶ ὁ συντάκτης ὅλων τῶν ἐπιστολῶν, ὑπομνημάτων καὶ αἰτήσεων ἐνισχύσεως καὶ προστασίας στίς δύσκολες ἐποχὲς τῆς Πάργας. Σὲ προσωπική του παρέμβασι στὸν Ναύαρχο Οὐζακὼφ ὀφείλεται ἡ σωτηρία τῆς Πάργας, ποὺ παρ' ὀλίγο νὰ ἔπεφτε στὰ χέρια τοῦ Ἀλῆ. Ὅταν τὸ 1804 ἱδρύθηκε ἡ πρώτη Δημόσια Ἑλληνικὴ Σχολὴ στὴν Κέρκυρα, διωρίστηκε καθηγητὴς μὲ βοηθό του τὸν Περραιβό. Ἦταν ὁ πρῶτος ποὺ μίλησε στὴν ἑλληνική, ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες, στὰ ἐγκαίνια καὶ ὁ πρῶτος καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς. Θὰ διδάξῃ ἐκεῖ ἐπὶ 21 χρόνια καὶ θὰ ἀφήσῃ ἐποχὴ γιὰ τὴν διδασκαλία καὶ τὴν δρᾶσι του.

Μετὰ τὴν φυγὴ τοῦ 1819 στὴν Κέρκυρα, οἱ παργινοί, παρὰ τὶς τραγικὲς ἐκεῖ συνθῆκες διαβιώσεως, δὲν ξεχνοῦν τὴν ἀνάγκη μορφώσεως καί κατορθώνουν νὰ ἀναδείξουν ἐπιστήμονες καί, μὲ τὶς οἰκογένειες Δεσύλλα, Βασιλᾶ, Ἱδρωμένου, Δημουλίτσα, Μανιάκη κ.λ.π. μπαίνουν στὴν τάξι ποὺ διευθύνει τὴν Κέρκυρα καὶ ἀναδεικνύουν βουλευτάς, γερουσιαστάς, στρατηγούς, ὑπουργούς, δημάρχους Κερκύρας κ.λ.π. κ.λ.π..

Κατὰ τὰ πρῶτα μετὰ τὸ 1819 χρόνια ἀνεδείχθη στὴν Κέρκυρα ὁ Θωμᾶς Δημουλίτσας, ποὺ ἐσπούδασε στὴν Μπολώνια Φιλοσοφία καὶ Δίκαιο, ἀνεκηρύχθη διδάκτωρ καὶ ἤσκησε δικηγορία στὴν Κέρκυρα. Ὁ Νικόλαος Μανιάκης, προστατευόμενος τοῦ Λόρδου Χέϋγκ, ἐσπούδασε σὲ διάφορα εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια καί, κατὰ μίαν ἐκδοχή, Δίκαιο στὸ Καῖμπριτζ. Διετέλεσε καθηγητὴς τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου καὶ Πολιτικῆς Δικονομίας στὴν Σχολὴ Γκίλφορδ.

Ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρογιάννης γεννήθηκε τὸ 1817 στὴν Κέρκυρα, ὅπου εἶχε μετοικήσει ἡ οἰκογένειά του, ἀπὸ τὸ 1779. Τὰ πρῶτα μαθήματα ἐπῆρε στὴν Κέρκυρα καὶ ἀπὸ τὸ 1833 μέχρι τὸ 1835 ἐσπούδασε στὴν Πίζα, ὅπου ἔγινε χειροῦργος. Πρακτικὴ ἐξάσκησι ἔκανε στὸ Παρίσι καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἐπέστρεψε στὴν Κέρκυρα ὅπου ἀσκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ Ἰατροῦ. Φιλελεύθερη ψυχοσύνθεσι, ἀνεμείχθη στὰ δημόσια καὶ τὰ ἄρθρα του στὶς Ἑπτανησιακὲς ἐφημερίδες τὸν ἔκαναν ὕποπτο καὶ ἀνεπιθύμητο στοὺς Ἄγγλους κατακτητές, ποὺ τὸν ὑπεχρέωσαν νὰ φύγῃ. Πηγαίνει στὴν Ἀθήνα ὅπου γίνεται Καθηγητὴς τῆς Παθολογίας στὸ Πανεπιστήμιο. Τελικὰ ἐπιστρέφει στὴν Κέρκυρα ὅπου καὶ πεθαίνει φρενοβλαβής.

Αὐτοὶ εἶναι κυρίως οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι ποὺ ἐδίδαξαν ἢ ἔδρασαν γύρω ἀπὸ τὴν Πάργα κατὰ τὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια τῆς προπαρασκευῆς τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀλλὰ θὰ πρέπει, γιὰ νὰ κατανοήσῃ κανένας τὴν ἀξία τοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου τῆς Πάργας, νὰ ξέρῃ τοὐλάχιστον ὅτι ὁ Πατροκοσμᾶς στὶς περιοδεῖες του στὴν Ἑλλάδα βρῆκε, παντοῦ σχεδόν, ἀνθρώπους ποὺ δὲν διέφεραν ἀπὸ τὰ ἄγρια θηρία, ἀφοῦ ζοῦσαν σὲ σπηλιὲς καί δὲν εἶχαν οὔτε ὄνομα, γιατὶ ἔμεναν ἀβάπτιστοι καὶ ὅτι οἱ πρωταγωνιστὲς τῆς Ἐπαναστάσεως ἦσαν ἐντελῶς ἀπαίδευτοι καὶ καθωδηγοῦντο μόνον ἀπὸ μιὰ μυστηριώδη δύναμι, ποὺ δὲν ξέρουμε ἂν πρέπει

νὰ χαρακτηρίσουμε σὰν «θεία φώτισι» ἢ «ἔνστικτο τῆς φυλῆς», γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴν πνευματικὴ ἀξία τῆς Πάργας καὶ τὴν αἴγλη ποὺ ἀνέδιδε στὸν σκλάβο ἑλληνισμό.

ΕΘΝΙΚΟΣ ΠΡΟΜΑΧΩΝΑΣ

Ἡ ἐκλογὴ τῆς Πάργας σὰν ἀμυντικοῦ χώρου, μὲ τὰ δεδομένα τῆς στρατιωτικῆς τακτικῆς τῆς ἐποχῆς, πρέπει νὰ χαρακτηριστῆ σὰν ἰδεώδης. Πρόκειται γιὰ ἕναν βράχο θεόρατο, ποὺ περιβάλλεται κατὰ τὰ τρία τέταρτα ἀπὸ τὴν θάλασσα, ἔχει ὑψόμετρο ἀπὸ αὐτὴν 78 μέτρα καί, ἀπὸ τὸν λαιμὸ τῆς γῆς, ποὺ τὸν συνδέει μὲ τὴν στεριά, ὑπερέχουν οἱ ἀμυντικοὶ χῶροι ἀπὸ 20 μέχρι 40 μέτρα. Τὸ Κάστρο ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο καταφύγιο σὲ κάθε ἐπιδρομή, γιατὶ ἡ πόλι θὰ ἐπεκταθῆ καὶ ἔξω, ἀλλὰ ἡ ἐπέκτασι θὰ γίνῃ κατὰ τέτοιον τρόπο ὥστε τὰ σπίτια, κολλητὰ χτισμένα μεταξύ τους, νὰ ἀποτελοῦν ἕνα συνεχὲς ἀμυντικὸ τεῖχος. Ὅλα ἔχουν πρὸς τὰ ἔξω πολεμίστρες καὶ ἡ ὅλη ἄμυνα θὰ ἔχῃ τρεῖς ἐπιδιώξεις: τὴν προστασία τῆς ἔξω πόλεως, ποὺ ἔχει σχετικὴ ἄμυνα καὶ μόνο τρόπο ἐξωτερικῆς ἐπικοινωνίας τὴν κεντρικὴ εἴσοδο, σημερινὴ «Πορτοκουλουριὰ» (PORTA DELLA CITA), τὴν προστασία τοῦ πρώτου προμαχῶνος (PRIMO BASTIONE) καὶ τὴν προστασία τοῦ κυρίως Κάστρου (CASTELLO), μὲ τὶς ἀπόρθητες, σὺν τῷ χρόνῳ, ὀχυρώσεις.

Τὸ Κάστρο ἐντυπωσιάζει τὸν ἐπισκέπτη ἀφάνταστα γι' αὐτὸ καὶ οἱ Δόγηδες, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὶς διηγήσεις τῶν βενετσιάνων ἀξιωματούχων, τῆς ἔδωσαν ἰδιαίτερη σημασία καὶ προσοχή, ὅση κατὰ καιροὺς τοὺς ἐπέτρεπε ἡ ταραχώδης διακυβέρνησή τους, καὶ τὴν ὠχύρωσαν κατὰ τὸν καλλίτερον τρόπο. Οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς ποὺ οἱ φρούραρχοι Πάργας ζητοῦν ἀπὸ τοὺς προϊσταμένους τους ἐνίσχυσι τῆς Πάργας εἶναι πολλές, ἀπὸ τίς ὁποῖες θὰ παραθέσουμε μία, προερχομένη ἀπὸ τὸν NICOLO SURIAN, PROVEDITORE DELLE MILICIE:

«...Ἡ Πάργα εἶναι ἕνα φρούριο στὴν ξηρά, ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Νησὶ τῶν Παξῶν, οἱ ὁποῖοι πάλι εἶναι ἕνα ξερονῆσι τῆς Κερκύρας. Εἶναι (ἐνν. ἡ Πάργα) μία πολὺ ἰσχυρὴ τοποθεσία, ποὺ ἰσχυροποιήθηκε πάρα πολὺ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου καὶ μᾶς ἐξυπηρετεῖ μὲ τὸ νὰ ἔχουμε τὸ ἕνα πόδι στὴν ξηρά. Μὲ τὴν σκέψι δὲ ὅτι οἱ Παργινοὶ εἶναι ἐχθροὶ πρὸς τοὺς πανούργους Ἀλβανούς, τὸ σημεῖο αὐτὸ μᾶς χρησιμεύει ἀφάνταστα. Ἀκόμη μᾶς ἐξυπηρετεῖ εἰς τὸ νὰ πληροφορούμεθα ὅλα ὅσα ἀφοροῦν τὴν Τουρκία. Ὁ λαός της εἶναι πιστὸς καὶ γενναῖος καὶ εἶναι ἀφοσιωμένος στὰ ναυτικὰ καὶ στὸ ἐμπόριο...».

Ἔτσι μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου τὸ φρούριο τῆς Πάργας γίνεται ἀπόρθητο. Εἶναι ὅμως ἀπαραίτητο νὰ κάμουμε ἕναν προσανατολισμὸ στὸν χῶρο καὶ τὸν χρόνο. Ἡ Πάργα ἀνήκει στὸ ἔδαφος τῆς Ἠπείρου καὶ ἡ Ἤπειρος εἶναι κατακτημένη ἀπὸ τὸ 1431, προτοῦ ἀκόμη πέσῃ ἡ Πόλι. Ἑπομένως σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες, μέσα στὸ ἔδαφος τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐνῶ αὐτὴ ἀνέρχεται στὸν κολοφῶνα τῆς ἐπιτυχίας τῶν κατακτητικῶν της πολέμων, ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὴν βαθμιαία παρακμή της, ὑπάρχει μιὰ ἑστία ἀντιστάσεως, ποὺ τὴν προστατεύει ἡ ὀχύρωσί της, ἡ ἀντρεία τῶν κατοίκων της καὶ ὁ φτερωτὸς λέων τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ποὺ φιγουράρει ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Πύλη τοῦ Κάστρου της. Πολὺ κοντὰ βρίσκονται τὰ Ἑπτάνησα (σὲ 11 μίλια οἱ Παξοί, σὲ 30 ἡ Λευκάδα, σὲ 36 ἡ Κέρκυρα) ποὺ καὶ αὐτὰ βρίσκονται ὑπὸ τὸ ἴδιο φιλικὸ καθεστώς.

Περνώντας τὰ χρόνια γίνεται τὸ προωθημένο μάτι τῶν συμμάχων γιὰ τὴν

Τουρκία, γι' αὐτὸ τὴν ἀποκαλοῦν «αὐτὶ καί μάτι τῆς Κέρκυρας» (PARGA SARA SEMPRE L' OCCHIO E L' ORREICHIO DI CORFU E PER CIO DOBIAMO TEMERLA CON TUTLE FORZE). Κάθε νέος προστάτης ἢ κυρίαρχος προσπαθεῖ νὰ ἰσχυροποιήσῃ τὸ σπουδαῖο τοῦτο φρούριο, ποὺ ἔχει ἐπὶ πλέον ἕνα πληθυσμὸ ἐχθρικὸ πρὸς τοὺς Τούρκους.

Μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Στρατηγοῦ τοῦ Ναπολέοντος Καίσαρος Μπερτιέ, ἀπὸ 10-9-1807, τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει πρὸς τοὺς Παργινούς, ποὺ τοῦ ζητοῦν νὰ μεσιτεύσῃ στὸν Ναπολέοντα καὶ νὰ μὴ τοὺς παραδώσῃ στὸν 'Αλῆ - πασᾶ, ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἀξία τῆς Πάργας:

«Πρὸς τοὺς γενναίους κατοίκους τῆς Πάργας.

Σᾶς ὑπεσχέθην νὰ μεριμνήσω στὸν Αὔγουστο Αὐτοκράτορά μας Ναπολέοντα τὸν Μεγάλο γιὰ νὰ περιληφθῇ τὸ ἔδαφός σας στὴν διοίκησι τῆς Ἑπτανήσου. Ἐτήρησα τὴν ὑπόσχεσί μου πρὸς σᾶς καὶ ὑπολογίζω τόσο στὴν θέλησι τοῦ Μονάρχου μου, ὁ ὁποῖος προστατεύει τὰ πολεμικὰ καὶ γενναῖα ἔθνη, ὅσο καὶ εἰς τὸ ὅτι ἀρνήθηκα νὰ παραδώσω τὴν χώρα σας στὸν Βεζύρη 'Αλῆ πασᾶ.

Σᾶς δίνω σὰν ἐγγύησι τὴν σημαία καὶ τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα καὶ ἀναλαμβάνω τὴν ὑποχρέωσι νὰ σᾶς ὑπερασπισθῶ ἐναντίον ὅλων τῶν ἐχθρῶν σας.

Νὰ εἶσθε ἥσυχοι ὅτι κανένας δὲν θὰ σᾶς ἐπιτεθῇ. Θὰ σᾶς ἀναγγείλω σύντομα ὅτι οἱ εὐχές σας εἰσακούσθησαν καὶ ὅτι τὸ ζήτημα θὰ τακτοποιηθῇ κατὰ τὸν πιὸ εὐχάριστο γιὰ σᾶς τρόπο.

Θὰ εἰπῶ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ Βασιλέα, τὸν Κύριό μου, ὅτι εἶσθε ἄξιοι τοῦ ἐνδιαφέροντός του.

Κέρκυρα 10 Σεπτεμβρίου 1807
Καῖσαρ Μπερτιέ».

Μεγαλύτερη σημασία ὅμως ἔχει ἡ ἀπάντησι τοῦ Ναπολέοντος πρὸς τὸν Μπερτιέ, μέσον τοῦ ἀδελφοῦ του, τὴν ὁποία θὰ παραθέσωμε σὲ ὅσα ἀποσπάσματα ἐνδιαφέρουν τὴν Πάργα, γιατὶ εἶναι διαταγὴ ποὺ ἀφορᾷ τὴν ὀχύρωσι καὶ ἀσφάλεια ὅλων τῶν Ἑπτανήσων. Μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ παρατηροῦμε καὶ μιὰ ἀντίφασι σ' ἐκεῖνα ποὺ ὑπόσχεται πιὸ πάνω ὁ Μπερτιὲ στοὺς Παργινοὺς καὶ σ' ἐκεῖνα ποὺ πραγματικὰ ἔγραψε καὶ ἐπρότεινε στὸν Ναπολέοντα, γιατὶ ἀλλοιῶς δὲν ἐξηγεῖται ἡ ὀργὴ τοῦ Ναπολέοντος ἐναντίον του γιὰ κάποια πρότασί του περὶ παραδόσεως τῆς Πάργας στὸν 'Αλῆ. Ἐκτὸς ἂν κάποια παρεξήγησι ἐμεσολάβησε, τὴν ὁποία δὲν μποροῦμε νὰ ἐλέγξουμε μὴ ἔχοντας τὴν ἀναφορὰ - πρότασι τοῦ στρατηγοῦ. Νὰ ἡ ἐπιστολὴ - διαταγὴ τοῦ Κορσικανοῦ:

«'Αδελφέ μου (ἀπευθύνεται πρὸς τὸν 'Ιωσήφ).

Ἔλαβα τὴν ἐπιστολή σου τῆς 26 Σεπτεμβρίου, μαζὶ μὲ ἄλλας ἐπιστολὰς ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Δὲν ἐξουσιοδότησα τὸν στρατηγὸν Καίσαρα Μπερτιὲ νὰ δηλώσῃ ὅτι ἡ Κέρκυρα ἀπετέλει τμῆμα τῆς Αὐτογρατορίας καὶ ἀφοῦ ἐγὼ ἐσιώπησα, ἔπρεπε καὶ αὐτὸς ἐπίσης νὰ σιωπήσῃ. Ἐκφράσατέ του τὴν δυσαρέσκειάν μου... 'Ακόμη λιγώτερο μπορῶ νὰ ἐννοήσω πῶς οὗτος (ὁ Μπερτιέ), μπορεῖ νὰ προτείνῃ τὴν παράδοσι τῆς Πάργας εἰς τὸν 'Αλῆ - πασᾶν. Ὑπάρχει παραφροσύνη σ' αὐτὴν τὴν πρότασι. Γράφετέ του συχνὰ γιὰ νὰ τοῦ κόβετε τὴν φόρα (κυριολ. «νὰ τοῦ ψύχετε τὸ κεφάλι») οὕτως ὥστε νὰ τὸν ἐξαναγκάζετε νὰ μὴν προτρέχῃ. Δώσατέ του νὰ καταλάβῃ ὅτι δὲν γνωρίζει, ὅτι κανένας δὲν γνωρίζει, τὶ θὰ συμβῇ αὔριον....

Ἡ φρουρὰ τῆς Κερκύρας θὰ διαθέσῃ γιὰ τὴν τοποθεσία τῆς Πάργας ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ 600 ἄνδρας, τὸ ὁποῖον θὰ ἀντικαθίσταται ὁσάκις κρίνεται σκόπιμον. Αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα θὰ ἀποτελῆται: ἀπὸ 3 λόχους τοῦ 6ου, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀναχωρήσεως θὰ εἶναι πάντοτε πλήρεις τοὐλάχιστον ἐξ 100 ἀνδρῶν παρόντων κατὰ λόχον, ὥστε νὰ συμποσοῦνται εἰς 300 ἄνδρας. 6 πυροβόλα πεδινοῦ πυροβολικοῦ μὲ μίαν ἡμιλοχίαν πυροβολικοῦ. 100 Ἕλληνας καὶ 2 λόχους τοῦ 15ου Ἰταλικοῦ συντάγματος οἱ ὁποῖοι ἐπίσης θὰ εἶναι πάντοτε πλήρεις ἐξ 100 παρόντων ἀνδρῶν. Αὐταὶ αἱ δυνάμεις θὰ εἶναι ὑπὸ τὰς διαταγὰς ἑνὸς στρατηγοῦ τῆς Γαλλικῆς ταξιαρχίας, ἑνὸς ἀρχηγοῦ μάχης καὶ ἑνὸς λοχαγοῦ ἐκτὸς σειρᾶς, ἐκτελοῦντος χρέη διοικητοῦ τῆς φρουρᾶς τῆς Πάργας, ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ ναυτικοῦ καὶ ἑνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ ὅστις θὰ παραμένῃ μονίμως. Ἀνεξαρτήτως τῶν τμημάτων ἐκστρατείας θὰ ἀποσταλοῦν εἰς Πάργαν 18 μὲ 20 τεμάχια σιδήρου (σκαπανικὰ ἐργαλεῖα ἴσως) καὶ θὰ ἐργασθοῦν ἀκατάπαυστα διὰ νὰ κατασκευάσουν ἐκεῖ ἕνα σημεῖον στηρίξεως τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ ἐξασφαλίζῃ ἀπὸ τὰς ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων καὶ ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο. Θὰ ἀναβιβάσητε ἐκεῖ ἐπάκτια πυροβόλα ἐστραμμένα πρὸς τὴν θάλασσα, διὰ νὰ ἐμποδίσουν τοὺς Ἄγγλους νὰ πλησιάσουν εἰς αὐτήν...». (ἐν συνεχείᾳ ἄλλα θέματα).

Καί ἕνας μὴ εἰδικὸς γύρω ἀπὸ τὰ στρατιωτικὰ ζητήματα ἀντιλαμβάνεται τὴν τεράστια σημασία ποὺ ἀποδίδει ὁ Ναπολέων γιὰ τὴν Πάργα καὶ τὴν τρομακτικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ ὀχύρωσι καὶ τακτικὴ ἀποστολὴ ποὺ τῆς ἀναθέτει.

Μετὰ ἀπὸ αὐτὰ εὔκολα συμπεραίνουμε ὅτι ἕνα τόσο σπουδαῖο ὀχυρὸ εἶναι φυσικὸ νὰ ἀπετέλεσε τὸ καταφύγιο καὶ τὴν παρηγοριὰ ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλπίδα σωτηρίας ὁλόκληρου τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς περιοχῆς καὶ τῆς Ἠπείρου γενικώτερα. Γιὰ ὁποιονδήποτε καταδιωκόμενο ποὺ εἶχε ἀνάγκη της, ἡ Πάργα εἶχε τὴν ἀγκαλιά της ἀνοιχτὴ καὶ ἀπὸ αὐτὴν καὶ πέρα τὰ πράγματα ἦσαν εὔκολα, γιὰ νὰ καταφεύγουν στὴν Κέρκυρα, τὴν «σωστικὴ κιβωτὸ τοῦ χειμαζομένου Ἔθνους». Ποιοί πέρασαν καὶ ποιοὶ ἐπροστατεύθησαν στὰ 400 χρόνια τῆς ἐλευθερίας τῆς Πάργας; Ποιὸς θὰ μποροῦσε νὰ ξέρῃ; Συναντοῦμε ὅμως πολλὰ ἔγγραφα στὰ βενετσιάνικα ἀρχεῖα μὲ αὐστηρὲς ἀνακοινώσεις πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Πάργας νὰ καταρτισθοῦν κατάλογοι ἀπὸ τοὺς ἐφημερίους κάθε ἐνορίας εἰς τοὺς ὁποίους νὰ γράφωνται ὀνομαστικῶς ὅλα τὰ ἄτομα κάθε οἰκογενείας καὶ μὲ αὐστηρότατες διαταγὲς γιὰ τὴν περίπτωσι ποὺ θὰ εὑρεθοῦν ἐπὶ πλέον ἄτομα ἀπὸ ἄλλα μέρη. Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι κρυφὰ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς — ποὺ δὲν θέλουν νὰ ἔλθουν σὲ φανερὴ ἀντίθεσι μὲ τοὺς Τούρκους — οἱ Παργινοὶ προσφέρουν ἄσυλο σὲ καταδιωκομένους. Ἀκόμη ἀπὸ γραπτὰ στοιχεῖα, ἀπὸ τὴν δημοτικὴ ποίησι καὶ τὴν παράδοσι γνωρίζουμε ὅτι πέρασαν ἢ διέμειναν ἢ ἐπροστατεύθησαν στὴν Πάργα οἱ Μπουκουβαλαῖοι, ὁ Ὀδυσσεὺς Ἀνδρούτσος, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Στράτος, ὁ Μαυρομάτης, ὁ Κατσικογιάννης, ὁ Λάμπρος Κατσώνης καὶ ἄλλοι.

Ἡ μεγάλη στρατιὰ ὅμως ἐκείνων ποὺ ἐσώθηκαν στὸ παργινὸ λιμάνι θὰ μείνῃ ἄγνωστη, ἀλλὰ ἀναμφισβήτητη.

Σανίδα σωτηρίας κυριολεκτικὰ ὑπῆρξε ἡ Πάργα γιὰ τὸ Σούλι. Μετὰ τὴν πρώτη ἐκστρατεία ἐναντίον του, στὰ 1792, ποὺ ἀπέτυχε παταγωδῶς, ὁ Ἀλῆς κατάφερε σιγὰ - σιγὰ νὰ περιορίσῃ τοὺς Σουλιῶτες στὰ βουνὰ τοῦ κυρίως Σουλιοῦ. Τὰ παρασουλιωτοχώρια κατελήφθησαν ἀπὸ ἀλβανικὰ στρατεύματα. Ἡ καλλιέργεια δημητριακῶν περιωρίστηκε, τὰ κοπάδια τῶν ζώων ἀπομακρύνθηκαν, ὀχυρωματικοὶ πύργοι ὑψώθηκαν ὁλόγυρά του καὶ ὁ χρόνος ἀδυσώπητος ἐδούλευε εἰς βάρος τῶν Σουλιωτῶν. Τώρα πιὰ οἱ Σουλιῶτες τὴν Πάργα δὲν τὴν χρειάζονται μὲ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

νον γιὰ τὴν προμήθεια ὅπλων καὶ πυρομαχικῶν, ἀλλὰ κυρίως τροφίμων, ποὺ γίνονται σπάνια καὶ ἀποτελοῦν πιὰ ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου γι' αὐτούς.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἔχουμε μερικὰ γράμματα Σουλιωτῶν, κυρίως δύο, ποὺ ἀπευθύνονται πρὸς Κερκυραίους, στὰ ὁποῖα περιγράφεται μὲ τὰ μελανώτερα χρώματα ἡ στάσι τῶν Παργινῶν ἀπέναντί τους. Παραπονοῦνται καὶ διαμαρτύρονται ὅτι οἱ Παργινοὶ τοὺς ἐκμεταλλεύονται ἄγρια, τοὺς πολοῦν τὰ τρόφιμα σὲ τρομακτικὲς τιμὲς καὶ τοὺς φέρνονται ἀντιχριστιανικὰ σὰν ἐχθροὶ καί ὄχι σὰν ὁμόθρησκοι. Πρέπει νὰ ἐπαναλάβουμε ὅτι οἱ Παργινοὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λάδι ποὺ παράγουν ἄφθονο, δὲν ἔχουν οὔτε δημητριακά, οὔτε κτηνοτροφικὰ οὔτε κηπευτικὰ προϊόντα δικά τους. Εἶναι ἁπλοὶ διακομισταὶ τῶν εἰδῶν αὐτῶν καὶ φυσικὰ τὰ προμηθεύονται ὅλα μὲ πληρωμή. Εἶναι εὔκολο ἄραγε νὰ διαθέσουν δωρεὰν τὰ μέσα συντηρήσεως σὲ ἕναν πληθυσμὸ ποὺ ξεπερνάει τὶς 4000 ψυχές; Ὁπωσδήποτε ὅμως τὰ γράμματα δὲν εἶναι ἁπλοί παραλογισμοὶ καὶ φαίνεται ὅτι στὰ κρίσιμα ἐκεῖνα χρόνια ἐσημειώθηκαν καὶ κρούσματα ἐκμεταλλεύσεως τῶν δυστυχισμένων Σουλιωτῶν ἀπὸ τοὺς Παργινούς.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ Πάργα ὄχι μόνον ἐβοήθησε, ἀλλὰ καὶ ἔσωσε κυριολεκτικὰ ἀπὸ γενικὸ ξεκλήρισμα τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν Σουλιωτῶν παρὰ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεξε ἡ ἴδια γι' αὐτό, ὅπως θὰ ἰδοῦμε.

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΙ

Ἕνα σημεῖο ποὺ εἶναι ἀνάγκη ἀκόμη νὰ ἐξετάσουμε εἶναι τὸ πῶς σκέπτονται καὶ πῶς ἐνεργοῦν αὐτοὶ οἱ Παργινοί, οἱ τόσο μορφωμένοι καὶ καλὰ προστατευμένοι καὶ ἀκόμη ἂν ἔχουν ἐθνικὴ συνείδησι ἢ «ἐμήδισαν» ἀφοῦ βρίσκονται τέσσερις αἰῶνες κάτω ἀπὸ τὴν προστασία ἑνὸς Καθολικοῦ Κράτους, ποὺ τόσο ἐφοβήθηκαν οἱ βυζαντινοί, προτιμῶντες «κάλλιον σαρίκιον τουρκικὸν ἢ τιάραν παπικὴν» καὶ ἴσως ὄχι ἀδικαιολόγητα μετὰ τίς φοβερὲς γι' αὐτοὺς σταυροφορίες καὶ τὴν Ἅλωσι τοῦ 1204.

Μιὰ μικρὴ ἰδέα τῆς Ἐθνικῆς... ξεροκεφαλιᾶς καὶ ἀνυποταγῆς ἐπήραμε ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ τοῦ Κυβερνήτη Σπυρ. Αὐλωνίτη. Θὰ διαβάσουμε ὅμως γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν καὶ δύο ἐπιστολὲς ποὺ εἶναι χαρακτηριστικώτατες ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτηματικά μας.

Ἡ πρώτη ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Μητροπολίτη Ἰωαννίνων Ἱερόθεο, ὁ ὁποῖος εἴτε ἀπὸ φόβο, εἴτε ἀπὸ μειωμένη ἐθνικὴ συνείδησι, εἴτε καὶ ἀπὸ τὰ δυὸ μαζὺ ἔχει γίνει ὄργανο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ἔχει γράψει πρὸς τοὺς Παργινοὺς ὅτι «σὰν καλὸς καὶ ἄγρυπνος ποιμήν, ποὺ χρεωστεῖ νὰ προφυλάττῃ τὰ πρόβατά του ἀπὸ κρημνούς, βράχους καὶ ἄγρια θηρία» τοὺς συμβουλεύει νὰ ἐγκαταλείψουν τοὺς Σουλιῶτες, νὰ μὴ τοὺς δίδουν καμμίαν βοήθεια οὔτε νὰ τοὺς δέχωνται στὸν τόπον τους, γιατὶ εἶναι κακοῦργοι καὶ φερμανλῆδες (ἐπικηρυγμένοι) ἀπὸ τὸ Δοβλέτι (τουρκικὸ κράτος). Τοὺς συνιστᾶ νὰ μὴν ἀκοῦνε τίς συμβουλὲς τοῦ Περραιβοῦ ποὺ τοὺς ἀπατᾶ καὶ ποὺ μὲ κάποιον Ρήγα Θεσσαλὸ καὶ μερικοὺς λογιωτάτους ἐσκόπευαν νὰ κάμουν ἐπανάστασι κατὰ τοῦ κραταιοτάτου Σουλτάνου. Ὁ Θεὸς ἂς τὸν συγχωρήσῃ τὸν δυστυχῆ, γιατὶ οἱ ἄνθρωποι δὲν μποροῦν. Ἀλήθεια πιὸ ἐπικίνδυνο πρόσωπο μὲ τέτοια γνῶσι τρομερῶν μυστικῶν δὲν μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε. Ἀλλὰ νὰ τὶ ἀπαντοῦν οἱ Παργινοί:

«Πανιερώτατε Μητροπολίτα, υἱικῶς σᾶς προσκυνοῦμεν.

Τὴν σεβαστὴν ἐπιστολήν σας ἐλάβομεν καὶ ἅπαντα τὰ ἐν αὐτῇ ἐκαταλάβαμεν. Ἠθέλαμεν βεβαίως παραδεχθῆ καὶ ἀκολουθήσει τὰς συμβουλάς σας,

ἐὰν αὗται ἦσαν σύμφωνοι μὲ τὰς περιστάσεις καὶ τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος. Ὀρθὴ τῷ ὄντι καὶ κατάλληλος ἡ παραβολὴ τοῦ ποιμένος, τὴν ὁποίαν μᾶς προτείνετε, ἀλλ' ὅταν κατὰ δυστυχίαν ὁ ποιμὴν πάσχῃ ὀφθαλμίαν καὶ βραδυποδίαν, πῶς δύναται τότε, Πανιερώτατε, νὰ προφυλάξῃ τὰ πρόβατά του ἀπὸ τοὺς γκρεμνοὺς καὶ τὰ ἄγρια θηρία; Μᾶς συμβουλεύετε νὰ μὴ δεχθῶμεν εἰς τὸν τόπον μας τοὺς Σουλιώτας, οὔτε νὰ τοὺς βοηθήσωμεν, ὄντας κακούργους, ὡς λέγετε καὶ ἀποκεκηρυγμένους τοῦ Δοβλετίου. Ἡμεῖς οὔτε συμμαχίαν, οὔτε ἑταιρείαν ἔχομεν μὲ αὐτούς. Τοὺς δεχόμεθα εἰς τὴν πατρίδα μας ὄχι ὡς κακούργους καὶ φερμανλῆδες, ἀλλ' ὡς ὑπερμάχους τῆς θρησκείας καὶ ὑπηκόους φορολογουμένους τοῦ Σουλτάνου, πρὸς τοὺς ὁποίους πωλοῦντες τὰ προϊόντα τοῦ τόπου μας ὠφελούμεθα. Τὸ αὐτὸ σύστημα διατηροῦμεν ἔκπαλαι καὶ τώρα μὲ ὅλους τοὺς λοιποὺς τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὑπηκόους εἴτε Τούρκους εἴτε Χριστιανούς, διότι δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ποριζώμεθα τὰ ἀναγκαῖα εἰς τὸ ζῆν. Καὶ ἡμᾶς ἀδικεῖτε, Πανιερώτατε, καὶ τὸν Περραιβὸν συκοφαντεῖτε λέγοντας ὅτι ἀκολουθοῦμεν αὐτοῦ καὶ ὄχι τῆς Πανιερότητός σας τὰς συμβουλάς. Βεβαιωθῆτε ὅτι καὶ ἡμεῖς πάντες γνωρίζομεν τῆς πατρίδος τὰ συμφέροντα καὶ ὁ Περραιβὸς τὰ αὐτὰ αἰσθήματα τρέφει. Ὅθεν οὔτε αὐτὸς ἡμᾶς ἀπατᾷ οὔτε καὶ ἡμεῖς παρ' αὐτοῦ πλανώμεθα. Τὸν κατακρίνετε πρὸς τούτοις διότι συνέπραξε μετὰ τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα καὶ ἄλλων, ὡς λέγετε, λογιωτάτων ὁμογενῶν κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἡ κατάκρισις αὕτη εἶναι ἀντίχριστος, νομίζομεν, διότι ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς μᾶς διδάσκει τρανώτατα λέγων: «Μάχου ὑπὲρ πίστεως καὶ Πατρίδος». Τὶς ἄρα, φιλόχριστος καὶ φιλόπατρις τολμᾷ ἔπειτα ἀπὸ τὸ θεῖον τοῦτο ἀξίωμα νὰ καταδικάσῃ τὰς πράξεις τοῦ ἀοιδήμου Ρήγα καὶ τῶν συνεταίρων του; Οὔτε τῆς παρούσης ἐποχῆς, οὔτε τῆς ἰδικῆς μας δυνάμεως ἔργον εἶναι, Πανιερώτατε, νὰ κατακρίνωμεν τὰ ἐμβριθῆ αἰσθήματα αὐτῶν. Ταῦτα εἰς ἄλλας περιστάσεις ἡ ἀμερόληπτος τοῦ ἔθνους Ἱστορία μέλλει νὰ ἐξιχνιάσῃ, ἡ ἐπερχομένη γενεὰ νὰ κρίνῃ περὶ τῶν πράξεών των. Καὶ ἡμεῖς, Πανιερώτατε, ὄντας πάντοτε ὀπαδοὶ καὶ ἐκτελεσταὶ τοῦ μνησθέντος θείου ἀξιώματος, σᾶς ἀπαλλάττομεν εἰς τὸ ἑξῆς ἀπὸ τὴν μεσιτείαν πρὸς τὸν ὑψηλότατον Βεζύρην καὶ τὴν ἱκεσίαν, ὡς μᾶς ὑπόσχεσθε, διότι εἰς ἡμᾶς ἀρκεῖ ἡ σκέπη καὶ ἡ εὔνοια τοῦ ὑψηλοῦ καὶ κραταιοῦ Δοβλετίου ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ ὁποίου μᾶς ἔθεσεν ἡ συνθήκη τοῦ 1800, τὴν ὁποίαν σεβόμεθα εἰλικρινῶς καὶ εὐχόμενοι ὑπὲρ τῆς μακροβιότητος τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος δὲν ἀμφιβάλλομεν ὅτι θέλει μᾶς προστατεύσει ὡς πιστοὺς ὑπηκόους καὶ εὐπειθῆ τέκνα αὐτῆς. Ἐν τοσούτῳ εὐγνωμονοῦντες ὑμᾶς, Πανιερώτατε, διὰ τὰς πνευματικὰς καὶ πατρικάς σας συμβουλὰς ὑποσημειούμεθα μὲ βαθύτατον σέβας. Τῆς ὑμετέρας Πανιερότητος τέκνα ἐν Χριστῷ εὐπειθῆ, Πάργα 10 Ἰουλίου 1801. Οἱ προεστῶτες καί ἅπας ὁ λαὸς τῆς Πάργας».

Ὁ... Πανιερώτατος ἔλαβε τὴν ἀπάντησι ποὺ τοῦ ἐχρειάζετο καὶ ἄδικα κοπιάζουν ὅσοι προσπαθοῦν νὰ τὸν ἀποκαταστήσουν. Μποροῦσε νὰ κάμῃ ὁ δυστυχὴς ὅ,τι ἔκανε ὁ Χρύσανθος Ἐπίσκοπος Παραμυθίας, ποὺ ἀντιμετώπισε καὶ τὴν φυλακὴ καὶ τοὺς διωγμοὺς καί τὴν ἀνατίναξι ἀκόμη, μέσα στὴν Πάργα ἀπὸ ἀνθρώπους τοῦ Ἀλῆ. Ἀλλὰ ἦταν ἀνάξιος τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ σχήματος. Τὶ νὰ εἰποῦμε λοιπὸν γιὰ τοὺς Παργινούς; Δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ ἀποκαλυφθοῦμε μὲ δέος μπροστὰ στὸ μεγαλεῖο τῆς φιλοπατρίας τους. Καὶ λείπουν ἀκόμη εἴκοσι χρόνια γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ συνείδησι καὶ νὰ ξεσηκωθῇ ὁ ὑπόλοιπος λαός.

Βλέπουμε ὅμως στὸ γράμμα αὐτὸ καὶ τὴν ἐξυπνάδα καὶ διπλωματία τῶν Παρ-

γινῶν. Τὸν Ἀλῆ δὲν τὸν ὑπολογίζουν καί τὸν περιφρονοῦν, ἀλλὰ ὑπολογίζουν τὴν Ὑψηλὴ Πύλη, τὸ γράμμα τους ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ τὸ παρουσιάση ἐκεῖ γιὰ νὰ τοὺς διαβάλη, γιατὶ εἶναι ὑπέρτατη ἔκφρασι σκόπιμου θαυμασμοῦ καὶ ὑποταγῆς στὸν Σουλτάνο. Ἀκόμη, μαζὶ μὲ τὴν περιφρόνησι πρὸς τὸν Ἀλῆ καὶ τὸν Ἱερόθεο, βλέπουμε τὴν λατρεία πρὸς τὸν «ἀοίδημο» Ρήγα, τὴν προσδοκία γιὰ Ἀνάστασι τοῦ Γένους, τὴν βεβαιότητα ὅτι θὰ ὑπάρξη Ἱστορία ποὺ θὰ κρίνη τὶς πράξεις καθενὸς καὶ μάλιστα ὅτι αὐτὸ θὰ γίνη σύντομα στὴν ἐπερχομένη γενεά.

Ἡ δεύτερη ἐπιστολὴ ἀναφέρεται στὴν ἐποχὴ ποὺ ἔπεσε τὸ Σούλι. (Δεκ. 1803). Οἱ Σουλιῶτες ἔχουν κάμει συμφωνία μὲ τὸν Ἀλῆ νὰ τοῦ τὸ παραδώσουν. Τὸ ἐγκαταλείπουν, στὶς 16 Δεκεμβρίου, ἀφοῦ ἐχωρίσθησαν κυρίως σὲ τρία σώματα, τὸ καθένα ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκολουθεῖ καὶ διαφορετικὸν δρόμο. Ὁ Βελῆς, γιὸς τοῦ Ἀλῆπασα, βρίσκεται μέσα στὸ Τετραχώρι. Ὁ Σαμουὴλ ἑτοιμάζεται νὰ παραδώση καί αὐτός, μαζὶ μὲ τοὺς συντρόφους του τὴν πυριτιδαποθήκη ποὺ εἶναι στὸ ὕψωμα τοῦ Κουγκιοῦ.

Τὸ ἕνα Σουλιώτικο σῶμα, ἀπὸ 1000 περίπου, προχωρεῖ πρὸς τὴν Λάμαρη καὶ τὴν περιοχὴ Πρεβέζης. Θὰ καταλήξη στὴν θυσία τοῦ Ζαλόγγου. Ἕνα δεύτερο μὲ τὸν Κίτσο Μπότσαρη, Κουτσονίκα, Φωτομάρα, Μαλάμο, Μπαλάσκα κ.λ.π., προχωρεῖ πρὸς τὸ Βουλγαρέλι. Ἐδῶ εἶναι ἐγκατεστημένοι οἱ Μποτσαραῖοι ἀπὸ λίγα χρόνια, ὅσοι ἔχουν συμμαχήσει μὲ τὸν Ἀλῆ, καὶ τὸ ἔχουν ἐγκαταλείψει, ἀπὸ ἀπογοήτευσι γιὰ τὸ μάταιο τοῦ ἀγῶνα θὰ ποῦν μερικοί, ἀπὸ προδοσία θὰ ποῦν ἄλλοι. Καὶ αὐτὸ τὸ σῶμα θὰ καταλήξη στὴν καταστροφὴ τοῦ Σέλτσου. Ἐλάχιστοι θὰ σωθοῦν γιατὶ ὁ Ἀλῆς θὰ παρασπονδήση καί, ἀφοῦ διαθέτει ἄφθονα στρατεύματα καὶ οἱ Σουλιῶτες εἶναι ἔξω ἀπὸ τὸν τόπο τους, εἶναι εὔκολο νὰ τοὺς καταστρέψη. Τὸ μακροχρόνιο μῖσος του δὲν θὰ ἱκανοποιηθῆ παρὰ ἐὰν οἱ Σουλιῶτες σφαγοῦν μέχρι τὸν τελευταῖο.

Ὁ Σαμουὴλ ἀντιλαμβάνεται τὶς προθέσεις τοῦ Ἀλῆ καὶ ἀνατινάζεται μαζὺ μὲ τοὺς συντρόφους του πρὸς τὴν Ἀθανασία καί ἡ Δέσπω στὴν Ρηνιάσα τὸν ἀκολουθεῖ στὸν ἀθάνατο δρόμο του.

Ἀπομένει τὸ τρίτο καὶ μεγαλύτερο σῶμα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 2000 ψυχές, εἶναι τὸ μισὸ Σούλι. Ἔχει ἀχρηγοὺς τὶς φάρες τοῦ Φώτου Τζαβέλλα, Δῆμο Δράκου, Τζήμα Ζέρβα κ.λ.π. καὶ προχωρεῖ γιὰ τὴν Πάργα. Προτοῦ ξεκινήσουν οἱ ἀρχηγοί του ζητοῦν καὶ παίρνουν ἀπὸ τὸν Βελῆ «συστατικὸ» γράμμα πρὸς τοὺς Παργινοὺς πού λέει:

«Ἀγαπητοί μου προεστοὶ τῆς Πάργας.

Μετὰ τοῦ χαιρετισμοῦ μου σᾶς φανερώνω ὅτι τῶν Σουλιωτῶν ὁποῦ τοὺς ἔδωκα ράϊ (συγχώρησι) καὶ προσκύνησαν νὰ τοὺς δεχθῆτε αὐτοῦ στὸν τόπο σας ὅλους κατὰ τὸ μπουγιουρδί μου (διαταγή μου) ὅπου ἔχουν. Καλδὶ (ἂν ὅμως) καὶ δὲν τοὺς θέλετε, ἔχουν τὴν ἄδειά μου νὰ σταθοῦν ὅπου θελήσουν εἰς κάθε βασιλικὸν τόπον, χωρὶς νὰ τοὺς γίνει κανένας μανὲς (ἐνόχλησι) καὶ μετὰ καιρὸν ἀνίσως θελήσουν νὰ γυρίσουν εἰς τὰ μέρη μας κατὰ τὸ Σιὰρ νομᾶν (ὅρκο) ὅπου τοὺς ἔχω δώσει, ἔχουν τὸ ἰτζιαέτι (ἄδεια) νὰ ἔλθουν. Ὑγιαίνετε.

1803 Δεκεβρίου 14, Σούλι»

Τὶ συμβαίνει; Ἢ ὁ Βελῆς κρίνει σὰν σωστὸς καὶ μπεσαλῆς ἀρβανίτης ἢ δὲν ξέρει ἢ δὲν φαντάζεται τὴν ἀτιμία τοῦ πατέρα του. Πάντως οἱ Παργινοὶ θὰ ἔχουν μιὰ πρόφασι στίς πρῶτες δύσκολες στιγμές, γιατὶ τὸ τρίτο αὐτὸ σῶμα στὶς 16 Δεκεμβρίου ξεκινάει μὲ ἀντικειμενικὸ σκοπὸ τὴν Πάργα, ποὺ ἀπέχει 6—7 ὧρες πο-

ραδόδρομο. Ἀλλὰ μόλις πιάνουν τὴν πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ Μπετζοβολιός, τοῦ ὁποίου διαβαίνοντας τὴν κορυφογραμμὴ θὰ κατηφορήσουν στὴν Πάργα, τοὺς προλαβαίνει τὸ σῶμα τοῦ Σιλιχτὰρ Πόττα, μὲ 4000 Ἀλβανούς, μὲ ἐντολὴ τοῦ Ἀλῆ νὰ τοὺς κατασφάξῃ. Τὸ ἔδαφος, ἡ ἀνδρεία τῶν Σουλιωτῶν καὶ ἡ ἔνοπλη βοήθεια τῶν Παργινῶν, ποὺ τρέχουν ἀμέσως στὸ πλευρό τους, συντελοῦν στὸ νὰ μποῦν στὴν Πάργα γρήγορα καὶ χωρὶς κανένα θῦμα. Ὁ Πόττας παρουσιάζει γράμμα τοῦ Ἀλῆ, γραμμένο τὴν ἴδια μέρα (16 Δεκεμβρίου) στὸ Σούλι, μὲ τὸ ὁποῖο ζητεῖ ἀπὸ τοὺς Παργινούς: «...Αὐτοὶ (οἱ Σουλιῶτες), γιὰ νὰ μὴν ἦταν καλοὶ ἀνθρῶποι, τοὺς ἐχάλασε ὁ θεός, κι' ἐσεῖς δὲν πρέπει νὰ χαθῆτε ἐνάντιοι στὸ θεό, μὸν νὰ φυλάξετε τούτη τὴν παραγγελία μου, ποὺ οὔτε ἕνα νὰ μὴν ἀφήσετε νὰ ζυγώση στὸν τόπο σας. Καὶ γιατὶ νὰ πάρετε τὸ μπελιὰ (κρῖμα) αὐτῶν τῶν κακούργων ἀνθρώπων στὰ σπίτια σας; Ὅσοι μπῆκαν μέσα αὐτοῦ, νὰ τοὺς πιάσετε ὅλους καί νὰ μᾶς τοὺς δώσετε ζωντανοὺς στὰ χέρια μας γιὰ νὰ τιμωρηθοῦν κατὰ πῶς τοὺς πρέπει...». Οἱ ἀπειλὲς γιὰ τοὺς Σουλιῶτες καὶ τοὺς Παργινοὺς εἶναι φανερές, ἀλλὰ οἱ τελευταῖοι ἀπνατοῦν:

«Βεζὴρ Ἀλῆ Πασᾶ.

Ὑψηλότατε Σουλτανοὺμ ἐφέντη μας, δουλικὰ σὲ προσκυνοῦμεν. Τὴν σήμερον πήραμε τὸ σεβαστὸ καὶ ὑψηλὸ μπουγιουρντὶ τῆς ὑψηλότης σου καὶ ὡς ἔπρεπε σὲ προσκυνήσαμε.

Εἴδαμε μὲ ἔκπληξι νὰ μᾶς γράφῃς γιὰ τοὺς Σουλιῶτες νὰ μὴν τοὺς δεχτοῦμε στὸν τόπο μας καὶ στὰ σύνορά μας, κι' ὅσοι μποῦν ἐδῶ νὰ τοὺς πιάσωμε ζωντανοὺς καὶ νὰ τοὺς παραδώσουμε στ' ἀσκέρια σου.

Μάθε, ὑψηλότατε, πὼς ἐμεῖς τέτοιους κακούργους ἀσῆδες (ληστὲς) καὶ τραντιτόρους (προδότες) πάντοτε τοὺς διώξαμε καὶ τοὺς ἐκυνηγήσαμε, κι' ὲς μᾶς ἔρχονταν συχνὰ μὲ προσκυνητὰ μπουγιουρντιὰ καὶ ἀνθρώπους δικούς σας καὶ ζῶα σας. Μὲ τὸ καινούργιο σας μπουγιουρντὶ μπῆκε στὴν καρδιά μας μεγαλοτάτη θλίψι καὶ σύγχυσι, βλέποντας ἀπὸ τὴν μιὰ μεριὰ νὰ μᾶς στέλνετε μὲ δικούς σας ἀνθρώπους καὶ ζῶα τέτοιους διαστραμμένους κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ μᾶς γράφετε νὰ τοὺς κυνηγήσουμε καὶ νὰ τοὺς πιάσουμε.

Ἡ ὑψηλότης σας εἶχε καὶ ἔχει ὅλη τὴ δύναμι νὰ κάμει σὲ αὐτούς, ἐκεῖνο ποὺ θέλει. Ὅσο γιὰ μᾶς, μὴ γένοιτο ποτὲ οὔτε νὰ ζυγώσουμε τέτοιους κακοποιούς ἀσῆδες.

Πάργα 17 Δεκεμβρίου 1803».

Οἱ Παργινοί, μετὰ τὸ σαρκαστικὸ αὐτὸ γράμμα, δὲν ἀπαντοῦν στὰ ἄλλα μηνύματα τοῦ Ἀλῆ, ἀλλὰ ἑτοιμάζουν τὴν ἄμυνα καὶ βοηθοῦν τοὺς Σουλιῶτες νὰ περάσουν στὴν Κέρκυρα. Τὰ μέσα εἶναι λίγα καὶ αὐτὸ θὰ διαρκέσῃ σχεδὸν ὅλο τὸν ἑπόμενο χρόνο (1804). Μὲ τὸ Σῶμα αὐτὸ τῶν Σουλιωτῶν θὰ ἑνωθοῦν τὰ ὑπολείμματα τῶν ἄλλων στὴν Κέρκυρα, γιατὶ ἡ διασπορὰ τῶν Σουλιωτῶν μετὰ τὴν περιπέτεια εἶναι πολὺ μεγάλη καὶ ἀναφέρονται τοὐλάχιστον 20 χωριὰ ὅπου κατέφυγαν διάφορες οἰκογένειές τους. Ἀπὸ τὴν Κέρκυρα θὰ ξαναγυρίσουν σύντομα. Ἕνα σχέδιο τοῦ Κολοκοτρώνη ἀπαιτεῖ, γιὰ ἀντιπερισπασμό, ἐνίσχυσι στὸν ἀγῶνα τοῦ Ἀλῆ κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ἀξίζει νὰ σημειωθῆ ἡ ἀγωνιώδης ἐπιδίωξι τοῦ Γέρου τοῦ Μωριὰ κατὰ τὴν ξαφνικὴ καὶ ἀπροσδόκητη ἅλωσι τῆς Τριπολιτσᾶς, ὅταν μὲ προσωπικό του κίνδυνο προσπαθεῖ καί κατορθώνει νὰ διασώση ἕνα σῶμα ἀπὸ 1.500 Ἀλβανοὺς ἐμπειροπόλεμους καὶ νὰ τὸ προωθήση στὴν Ἤπειρο. Ὁ ἀγώνας τῶν Σουλιωτῶν σὰν συμμάχων πλέον τοῦ Ἀλῆ σὲ ἐπικὲς καὶ πολύνεκρες συγκρούσεις

θὰ κρατήσῃ μέχρι τὸν θάνατόν του (Ἰανουάριο τοῦ 1822). Ὕστερα θὰ λάβουν μέρος σὲ ὅλες τὶς μάχες τοῦ ἠπειρωτικοῦ χώρου, στὸ Μεσολόγγι κ.λ.π.

ΕΞΟΔΟΣ ΚΑΙ ΦΥΓΗ

Μετὰ τὸ Σούλι ἀπομένει νὰ καταληφθῆ ἡ Πάργα πλέον γιὰ νὰ ἔχη ὁ Ἀλῆς ἥσυχο τὸ κεφάλι του. Θὰ περάσουν ἀκόμη 16 χρόνια ἀγώνων αἱματηρῶν στοὺς ὁποίους οἱ Παργινοὶ θὰ ἀναδειχθοῦν ἥρωες, ἀλλὰ ἡ διπλωματία καὶ τὸ χρῆμα θὰ κατορθώσουν ὅ,τι μὲ τὰ ὅπλα ἦταν ἀδύνατο γιὰ τὸν Ἀλῆ.

Ἂς ἰδοῦμε σὲ χοντρὲς γραμμὲς τὰ περιστατικὰ ποὺ ἐστήριξαν τὴν πώλησι: Τὸ 1800 (21 Μαρτίου) ὑπογράφεται ἡ συνθήκη τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταξὺ Τουρκίας καὶ Ρωσίας, μὲ τὴν ὁποία ἡ Ἑπτάνησος γίνεται αὐτόνομος πολιτεία καὶ τὰ Ἐξαρτήματα αὐτόνομος Ἐπικράτεια ὑπὸ τὴν προστασία τῆς Πύλης. Ἕνας ὅρος τῆς συνθήκης ὁρίζει τὸν τρόπο διοικήσεώς τους κατὰ τὰ πρότυπα τῶν παραδουναβίων ἡγεμονιῶν, πρᾶγμα ποὺ ἀναγνωρίζει καί ἡ Ἀγγλία μὲ τὴν συνθήκη τῆς Ἀμιένης. Ὅταν καλεῖται ἡ Πύλη νὰ ὑπογράψῃ τὴν συνθήκη, δέχεται ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ τῆς παραχωρηθῆ ἡ Πάργα, πρᾶγμα ποὺ ἡ Ἀγγλία δέχεται μετὰ ἀπὸ μικροὺς δισταγμούς. Αὐτὴ ἡ δαμόκλειος σπάθη θὰ κρέμεται ἐπάνω ἀπὸ τὴν Πάργα μέχρι ποὺ οἱ Ἄγγλοι θὰ ἀνασύρουν τὴν συνθήκη μετὰ ἀπὸ χρόνια καὶ θὰ θελήσουν νὰ τὴν ἐφαρμόσουν γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος δικῆς τους. Στὶς προθέσεις τους εἶναι πολὺ καθαροὶ καὶ τοῦτο βγαίνει εὔκολα ἀπὸ τὴν διαταγὴ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ Ἰονίων Νήσων τοῦ μοχθηροῦ Μαῖτλαντ πρὸς τὸν φιλέλληνα διοικητὴ τῆς Πάργας Ἄγγλο ἀντισυνταγματάρχη Ντὲ Μποσσέ, ἀπὸ 23-3-1817 ποὺ ἀκολουθεῖ:

«Κύριε,

Ὁ Συνταγματάρχης Χάνκεϋ μοὶ ὑπέβαλε σήμερον τὴν ἐπιστολὴν ποὺ ἔλαβε ἀπὸ σᾶς (μὲ ἡμερομηνίαν 19ην), σχετικὰ μὲ τὴν κατάστασιν τῆς Πάργας ὅπως τὴν εὑρήκατε. Αὐτὴ ἡ κατάστασις εἶναι ἀκριβῶς ὅπως τὴν ἐφαντάσθην καὶ ἡ ὁποία μὲ ἔκαμε νὰ σᾶς διατάξω νὰ ὑπάγετε ἐκεῖ, μὲ τὴν ἐνίσχυσιν, διὰ νὰ ἐμποδίσω αὐτὰ ταῦτα τὰ δυστηχήματα τὰ ὁποῖα λέγετε ὅτι μοχθηρὰ μερὶς τῆς Κοινότητος σχεδιάζουν ἐκεῖ (σημ. νὰ ἀντισταθοῦν στὴν πώλησι). Τὰ ἐφόδια ποὺ ἐπιθυμεῖτε στέλλονται διὰ τοῦ ἰδίου μεταφορικοῦ μέσου, καὶ ἐκανόνισα μὲ τὸν Συνταγματάρχην Ρόμπινσον ὅτι θὰ ἔχετε πάντοτε ἕνα πλοῖον ἕτοιμον νὰ ἀποσταλῇ σ' αὐτὴν τὴν θέσι σὲ ὁποιαδήποτε ἐπείγουσα ἀνάγκη.

Ἀποτελεῖ γιὰ μένα ζήτημα βαθείας ἀνησυχίας ὅτι δὲν μπορῶ νὰ καθησυχάσω τὰ πνεύματα τοῦ λαοῦ τῆς Πάργας διὰ μιᾶς προκηρύξεως σχετικῶς μὲ ὅ,τι εἶναι πιθανὸν νὰ συμβῇ εἰς αὐτούς, διότι ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ μηνύματα τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος πρὸς ἐμὲ ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου παρέπεσαν καὶ μπορῶ μόνον νὰ συναγάγω ποία εναι ἡ πραγματικὴ ἀπόφασις τῆς κυβερνήσεως τῆς αὐτοῦ Μεγαλειότητος ἀπὸ μερικὰς πληροφορίας ποὺ ἔλαβον ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ τοῦ κυρίου Φρέρ.

Μὲ τὸν σκοπὸν ἐν τούτοις νὰ θέσω τὸ πρᾶγμα ἐπὶ τῆς τιμίας καὶ πραγματικῆς βάσεως, ποὺ εἶναι ἡ μόνη βάσις ἐπὶ τῆς ὁποίας μποροῦμε νὰ σταθοῦμε σᾶς ἐσωκλείω τώρα (μὲ τὴν συμφωνίαν ὅτι μποροῦν νὰ τροποποιηθοῦν τὰ πράγματα ἀπὸ κάποιας πλευρᾶς, ἐννοεῖτε περισσότερον πρὸς χάριν τῶν παργινῶν, ἀλλὰ ἀσφαλῶς ὀλιγώτερον εἰς βάρος των) τὴν ἑξῆς δήλωσιν, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ δείξετε εἰς τὰ κύρια πρόσωπα τῆς Πάργας.

1) Δὲν ἔχω καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ αὐτοῦ Μεγαλειότης, συνδεθεῖσα μὲ τὴν συνθήκην τὴν συναφθεῖσαν εἰς Παρισίους τὴν 5ην Νοεμβρίου 1815 προέβη σὲ κάποια συμφωνία ὅτι ἡ πόλις τῆς Πάργας καὶ ἡ περιοχὴ πρόκειται ἐντὸς ὡρισμένης περιόδου νὰ παραδοθοῦν εἰς τὴν Πύλην.

2) Πιστεύω ὅτι εἶμαι πλήρως ἐξουσιοδοτημένος νὰ δηλώσω (δὲν ἔχω πράγματι καμμία ἀμφιβολία ἐπὶ τοῦ θέματος) ὅτι πρὸ αὐτῆς τῆς παραδόσεως ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς Πάργας ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ μετανασταύσουν, θὰ λάβουν μίαν ἀνάλογον ἀποζημίωσιν διὰ τὰς οἰκίας των, τὴν περιουσίαν των καὶ θὰ μεταφερθοῦν εἰς τὰς Ἰονίους Πολιτείας χωρὶς καμμίαν ἐπιβάρυνσιν ἐκ μέρους των.

3) Μπορεῖτε νὰ διαβεβαιώσητε ὅλα τὰ πρόσωπα τῆς Πάργας ἐκ μέρους μου ὅτι μέχρι νὰ ἐπιτευχθοῦν αὐτοὶ οἱ σκοποὶ δὲν θὰ λάβῃ χώραν παράδοσις τῆς θέσεως.

4) Νομίζω ὅτι δυσκόλως μπορεῖ νὰ συμβῇ, ἀλλὰ ὀφείλετε νὰ καταστήσητε σαφὲς εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Πάργας, κατὰ τὸν ἐντονώτερον τρόπον, ὅτι ἐὰν καθ' ὃν χρόνον ἡμεῖς κάμνομεν κάτι παραπάνω γιὰ νὰ ἐπιτύχωμεν γι' αὐτοὺς ὄχι μόνον τὴν ἐλευθέραν ἔξοδον τῶν προσώπων ποὺ ἐπιθυμοῦν νὰ μεταναστεύσουν, ἀλλ ἐπίσης καὶ τὴν ἀποζημίωσιν τῶν περιουσιῶν των, ἤθελον τολμήσει διὰ τῆς βίας καὶ τῆς αἱματοχυσίας νὰ πάρουν τὴν παραμικρὰν ἱκανοποίησιν μὲ τὰ ἰδικά των χέρια, ἡ τύχη των τότε πρέπει νὰ ἀφεθῇ εἰς τοὺς ἰδίους καὶ ὅτι θὰ θεωρήσω τὴν κυβέρνησιν τῆς αὐτοῦ μεγαλειότητος ὡς τελείως ἀπηλλαγμένην ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως ἡ ὁποία ἐπὶ τοῦ παρόντος ὑπάρχει ὡς ἐπέμβασι πρὸς χάριν των, ὄχι πλέον διὰ τὸ συμφέρον των, ἀλλὰ διὰ τὴν τιμὴν καὶ τὸ γόητρον τῆς Βρεττανικῆς Κυβερνήσεως».

Μετὰ αὐτὸν τὸν σαφῆ προγραμματισμὸν τῆς πωλήσεως, ὑπογράφεται ἐκ μέρους τῆς Πύλης καὶ τῆς Ἀγγλίας ἡ ἀκόλουθη συμφωνία:

«Σύμβασις ὑπογραφεῖσα εἰς Ἰωάννινα, κατὰ τὴν 17 Μαΐου 1817, ὑπὸ τοῦ Βρεταννοῦ καὶ Ὀθωμανοῦ κομισσαρίων.

Τῆς παραχωρήσεως τῆς Πάργας καὶ τῆς περιοχῆς της συνομολογηθείσης μεταξὺ τῆς Αὐλῆς τοῦ Λονδίνου καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ ὑπογεγραμμένοι, διωρισμένοι κομισσάριοι διὰ τὴν τελικὴν τακτοποίησιν τῶν ἀποζημιώσεων ποὺ θὰ δοθοῦν εἰς τοὺς κατοίκους οἱ ὁποῖοι πιθανὸν σκοπεύουν νὰ ἐκπατρισθοῦν, διὰ τὴν περιουσίαν τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψουν, καθὼς καὶ διὰ τὰ ἔξοδα τῆς διαπορθμεύσεώς των εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, ἤτοι ὁ Κος Τζὼν Κάρτράϊτ, Ἄγγλος Πρόξενος εἰς Μωριάν, ἐκ μέρους τῆς Βρεταννικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ Χαμὴτ Βέης, προηγουμένως Σιλιχντὰρ Κιατιλὺ (Γραμματεὺς τοῦ Μεγ. Βεζύρη) ἐκ μέρους τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, συμφωνοῦν ἐπὶ τῶν κάτωθι ἄρθρων:

1ον Τὸ τρίπτυχον τῆς παραχωρήσεως τῆς Πάργας καὶ τῆς περιοχῆς της θὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τὴν πραγματοποίησιν τῶν προμνησθεισῶν ἀποζημιώσεων τῶν ὀφειλομένων εἰς τοὺς κατοίκους οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ ἐκπατρισθοῦν καὶ οἱ δύο κομισσάριοι ὑποχρεοῦνται νὰ ἀφιερώσουν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἄνω σκοποῦ ὅλην τὴν προσοχήν των καὶ νὰ προχωρήσουν εἰς αὐτὸν μὲ ζῆλον καὶ ἐνεργητικότητα.

2ον Δι' αὐτὸν τὸν σκοπόν, μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς παρούσης συμβάσεως ὑπὸ τῶν δύο κομισσαρίων, θὰ μεταβοῦν χωρὶς καθυστέρησιν εἰς τὴν Πάργαν, διὰ νὰ ἐξακριβώσουν ποῖοι ἐκ τῶν κατοίκων ἀπεφάσισαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν χώραν των καὶ νὰ καθορίσουν κατὰ ἕνα δίκαιον τρόπον τὴν ἀξίαν τῆς περιουσίας ποὺ οὗτοι πρόκειται νὰ ἐγκαταλείψουν, καθὼς καὶ τὸ ποσὸν τῶν ἐξόδων τοῦ ταξιδίου των πρὸς τὰς Ἰονίους Νήσους.

3ον Διὰ νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐκτελέσουν αὐτὴν τὴν ἐκτίμησιν μὲ ἕνα πρόθυμον καὶ δίκαιον τρόπον, οἱ ὑπογραφόμενοι θὰ ζητήσουν τὴν βοήθειαν προσώπων, πεπειραμένων εἰς αὐτὰς τὰς ὑποθέσεις καθὼς καὶ περὶ τῶν Νήσων αὐτῆς τῆς Ἠπείρου.

4ον Ὅταν ἡ ἀξία τῆς περιουσίας τῶν κατοίκων οἱ ὁποῖοι πρόκειται νὰ ἐκπατριοθοῦν ἐξακριβωθῇ καὶ τακτοποιηθῇ ὑπὸ τῶν δύο κομισσαρίων, μαζὺ μὲ τὸ ποσὸν τῶν ἐξόδων καὶ τὸ πέρασμά των εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, οἱ ὑπογραφόμενοι θὰ συμφωνήσουν καὶ θὰ καθορίσουν τὴν περίοδον κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ὁλικὸν ποσὸν θὰ πληρωθῇ πρὸς τὸν Ἄγγλον κομισσάριον ἐξουσιοδοτημένον διὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ ὅταν πραγματοποιηθῇ ἡ πληρωμὴ καὶ ἐν συνεχείᾳ ἀναχώρησις τῶν κατοίκων, τὰ Ἀγγλικὰ στρατεύματα θὰ ἀποσυρθοῦν καὶ ἡ θέσις τῆς Πάργας μετὰ τῆς περιοχῆς της θὰ μεταβιβασθῇ εἰς τὸν κομισσάριον τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.

Εἰς διαπίστωσιν τοῦ ὁποίου, οἱ Κομισάριοι ὑπέγραψαν τὴν παροῦσαν σύμβασιν καὶ ἔθεσαν τὰς σφραγίδας τῶν ὅπλων των.

Ἔγινεν εἰς Ἰωάννινα κατὰ τὸ ἔτος Ἐγίρα χίλια διακόσια τριάντα δύο, τὸ τρίτον τῆς σελένης Ρερέπης καὶ τὸ ἔτος τῆς Χριστιανικῆς ἐποχῆς 1817, κατὰ τὴν 17ην Μαΐου. Ὑπογραφὲν

JOHN CARTRIGHT
HAMED BEY»

Τὰ σημεῖα τῆς τρομερῆς ἀπάτης ποὺ περικλείει ἡ συμφωνία, ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως ἀποκαθιστᾶ τὴν ἀγγλικὴν ἐντιμότητα, εἶναι ὅτι: Δὲν εἶχε καμμία ἀνάγκη ἡ πίεσι νὰ ἐφαρμόση τὴν συνθήκη τοῦ 1800 καὶ 1815 ποὺ εἶχαν καλυφθῆ ἀπὸ ἄλλα διεθνῆ περιστατικὰ καὶ ὑποχρεώσεις. Ὅτι ἐνῶ συμβάλλεται ἡ Ὑψηλὴ Πύλη, οἱ Ἄγγλοι θὰ τὴν παραδώσουν στὸν Ἀλῆ. Ὅτι ἐνῶ πρῶτα δὲν θὰ ἐπιβαρύνουν μὲ ναῦλα τοὺς Παργινούς, τώρα λέγουν ὅτι θὰ ἀφαιρέσουν τὸ ποσόν. Ὅτι λέγουν ὅτι θὰ πληρωθῆ ἡ ἀξία στοὺς δικαιούχους καί ὕστερα θὰ ἀναχωρήσουν, ἐνῶ θὰ συμβῆ τὸ ἀντίθετο καὶ τελικῶς οἱ Παργινοὶ στὴν Κέρκυρα δὲν θὰ πάρουν τίποτε. Ὅτι ἐνῶ λένε ὅτι θὰ τύχουν προστασίας, στὴν Κέρκυρα τοὺς πολιτογραφοῦν ὑποχρεωτικὰ Ἰονίους πολίτες, γιὰ νὰ μὴν ἔχουν δικαίωμα νὰ ἐνισχύσουν τὴν ἐπανάστασι, ὅπως ἔγινε στὴν ἐπιχείρησι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1821.

Ἀλλὰ ἂς ἰδοῦμε τί λένε οἱ Παργινοὶ σὲ ὑπόμνημά τους πρὸς τὸν Συνταγματάρχη — Διοικητή τους Ντὲ Μποσσέ:

«Ὁ ἀτυχὴς Λαὸς τῆς Πάργας, ἀξιοθρήνητα ὑπολείμματα τῶν ἐλευθέρων Ἑλλήνων τῆς Ἠπείρου, διετήρησαν τὴν ἐλευθερίαν των πλέον τῶν τεσσάρων ἑκατονταετηρίδων καὶ δὲν ὑπάρχει τόπος γῆς στὴν περιοχή των ἡ ὁποία νὰ μὴ ἔχει ραντισθῆ μὲ τὸ αἷμα τῶν προγόνων των, διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀνεξαρτησίας των ἐναντίον τοῦ τυράννου τῆς Ἑλλάδος.

Αἱ πλέον πολιτισμέναι δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, πεισθεῖσαι ἀπὸ τὰ γενναῖα αὐτὰ αἰσθήματα, ἐπροστάτευσαν, ἑκάστη μὲ τὴν σειράν της, τὴν Πάργαν καὶ καμμία ἐξ αὐτῶν δὲν τὴν ἐγκατέλειψε, παρ' ἐκτὸς ἐὰν τοῦτο ἔγινε ὑπὸ τὴν πίεσιν πολιτικῶν γεγονότων.

Ἡ τελευταία καὶ πλέον ἀγαθοεργὸς ἐκ τῶν Δυνάμεων αὐτῶν ἦτο ἡ Μεγάλη Βρεταννία, πρὸς τὴν ὁποία ἡ Πάργα ἐκουσίως ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτόν της κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1814, δι' αὐτὸν δὲ τὸν σκοπὸν ἀφώπλισε μίαν φρουρὰν ἐκ 200 Γάλλων στρατιωτῶν τῆς γραμμῆς, τοὺς ὁποίους παρέδωσεν ὡς αἰχμαλώτους πρὸς τὸν διοικητὴν τῶν στρατευμάτων τῆς Μεγάλης Βρεταννίας καὶ αὐτὴ ἡ Δύναμις διετήρησε καὶ ἐπροστάτευσε αὐτὴν ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς τοῦ καταπιεστοῦ γείτονος.

Οἱ κάτοικοι τῆς Πάργας ἐσυνέχισαν ἐν ἡσυχίᾳ, ἀγαλλόμενοι διὰ τὴν ἰσχυρὰν προστασίαν ἑνὸς μεγάλου Ἔθνους, τὸ ὁποῖον, διὰ τῶν δειγμάτων φιλανθρωπίας ποὺ ἔδωσε εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ἀπήλλαξε αὐτοὺς ἀπὸ ὅλους τοὺς φόβους ὅτι δὲν θὰ ἐγκατελίποντο ὑπ' αὐτῆς.

Ἐνῶ δὲ εὑρίσκοντο εἰς καθημερινὴν προσδοκίαν ὅτι εἶχαν παγιώσει τὴν ἐλευθερίαν των Σεῖς Κύριε, ἐν ὀνόματι τῆς Ἐξοχότητός του Σὲρ Τόμας Μαϊτλαντ, Ὑψηλοῦ Κυρίου Κομισσαρίου τῶν Ἰονίων Νήσων, ἐδηλώσατε πρὸς αὐτούς, κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ὅτι ἡ Πάργα ἐπρόκειτο νὰ παραδοθῇ εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν πύλην.

Αὐτὸς ὁ κεραυνός, τόσον μοιραῖος ὅσον δὲν ἀνεμένετο ὑπὸ τῶν ἀτυχῶν Παργινῶν ἐσκόρπισεν γενικὴν κατάπληξιν μεταξύ των, παρ' ὅλας τὰς βεβαιώσεις σας ἐν ὀνόματι τῆς ἐξοχότητός του, ὅτι ὅλαι αἱ οἰκογένειαι αἱ ὁποῖαι θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἐκπατρισθοῦν θὰ ἐσυνέχιζαν τὴν ζωήν των ὑπὸ Βρεταννικὴν προστασίαν μεταναστεύοντες εἰς τὰς Ἰονίους Νήσους, ὅτι ἡ ἀκίνητος περιουσία των θὰ ἐπληρώνετο καὶ ὅτι ἕνας ἐπαρκὴς χρόνος θὰ ἐπέτρεπε νὰ ρυθμισθοῦν τὰ οἰκογενειακὰ ζητήματα εἰς τὴν χώραν των καὶ ὁ ὁποῖος χρόνος δὲν θὰ ἦτο ὀλιγώτερος τῶν ἓξ μηνῶν ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τῆς τελικῆς συνθήκης.

Ποῖον ἀντιστάθμισμα μποροῦσε νὰ θεωρηθῇ ὑπὸ τῶν Παργινῶν ἰσοδύναμον καὶ κατὰ τὸ ἐλάχιστον ἀπέναντι τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, διὰ τὸ ὁποῖον αὐτοὶ καὶ οἱ οἰκογένειαί των ἀφιέρωσαν τὰς ζωάς των διὰ νὰ τὸ κρατήσουν ἐν ἐλευθερίᾳ καὶ ποίαν κατάστασιν μποροῦσαν νὰ εὕρουν εἰς τὰς Ἰουνίους Νήσους ἡ ὁποία θὰ ἠμποροῦσε νὰ συγκριθῇ μὲ τὴν γονιμότητα καὶ μὲ τὸν πλοῦτον τῆς Πάργας; Ἀλλὰ παρ' ὅλον τοῦτο, ὑπομονητικὰ ὑπακούοντες τὰς ἀνωτέρω διαταγὰς τῆς προστάτιδος Κυβερνήσεως ὑπετάγησαν ἀγογγύστως ἀλλὰ καὶ μὲ βαθυτάτην λύπην στὴν ἐνάντια μοῖρα ποὺ τοὺς ἐπερίμενε, ἐπιθυμοῦντες οὕτω νὰ δώσουν μίαν ἀπόδειξι τῆς ἐμπιστοσύνης των πρὸς τὴν εὐεργέτιδά των, τὸ Βρεταννικὸν Ἔθνος καὶ ἐδήλωσαν...

Μάταιες ἐπικλήσεις αἰσθημάτων καὶ ὑποσχέσεων. Ἡ Πάργα εἶχε ἀποφασισθῇ νὰ πουληθῇ».

ΑΠΗΧΗΣΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Ἡ Πάργα βρίσκεται στὸ δρομολόγιο τῶν μεγάλων θαλασσινῶν ταξιδιῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μεταξὺ ἀνατολῆς καὶ δύσεως. Ἡ μεταξὺ Ἰονίων καὶ Ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος θαλάσσια λωρίδα ἦταν ἕνας δρόμος ποὺ ἐπροστατεύοταν ἱκανοποιητικὰ ἀπὸ τὶς δυσμενεῖς καιρικὲς συνθῆκες. Τὰ ἑκατέρωθεν λιμάνια ἐχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἱκανοποιητικὰ γιὰ τὴν προστασία ἐμπορικῶν ἢ πολεμικῶν πλοίων γι' αὐτὸ καί θέατρο μεγάλων ναυμαχιῶν ἀπετέλεσαν. Ἂς σημειωθῇ ὅτι καὶ σήμερα ὑπεράνω της εἶναι ὁ διεθνὴς ἀεροπορικὸς δρόμος.

Ἦταν ἐπομένως φυσικὸ τὰ λιμάνια αὐτὰ νὰ εἶναι ἀξιόλογα καὶ ἡ φήμη τους στὰ στόματα τῶν ταξιδεμένων τῆς ἐποχῆς νὰ ἀποκτᾶ αἴγλη καὶ μυθικὴ ὑπόστασι, γιὰ τὸν κόσμο τῆς Εὐρώπης. Ἔτσι ἡ πώλησι τῆς Πάργας, ἡ ἀναχώρησι τῶν Παργινῶν στὴν Κέρκυρα καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ θλιβερὴ ἱστορία ἔγινε ταχύτατα γνωστὴ καὶ ἐξώργισε τὴν διεθνῆ κοινὴ γνώμη. Οἱ πρῶτες διαμαρτυρίες ὑψώθηκαν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ἀγγλία, ἀπὸ τὸν Στρατηγὸ Ρίτσαρντ Τσώρτς, τὸν Λάντερνταλ κ.ἄ. Ὁ Οὺγκὼ συνθέτει ποιήματα, ὁ Ντυβὰλ πύρινα ἄρθρα, ὁ Ντελακρουὰ πίνακες, ὁ Τζιοβάνι Μπερσὲ ἐπικὰ τραγούδια, τὸ ἴδιο ὁ Γάλλος λοχαγὸς Βιανέ, ὁ Φώσκολος, ὁ BASOX D' ORDRE, ὁ POUQUEVILLE, ὁ TURNER καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἀγνωστοι καλλιτέχνες φιλοτεχνοῦν διάφορα ἔργα μὲ θέματα τὴν Πάργα, ἰδίως καλ-

λιτεχνικώτατες γκραβοῦρες. Ἀπὸ αὐτὲς δύο ποὺ παριστάνουν τὴν ἔξοδο εἶναι ἀριστουργήματα καὶ ἀντίγραφά τους πλημμυρίζουν ὁλόκληρη τὴν Εὐρώπη, ποὺ ἀρχίζει νὰ ξυπνάη. Ἡ πώλησι τῆς Πάργας ἐγέμισε τὴν Εὐρώπη μελαγχολία, ἀπογοήτευσι καί τύψεις, κυρίως τύψεις, ποὺ συνετάραξαν τὴν κοινὴ γνώμη καὶ τὴν ἔφεραν ἀντιμέτωπη μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς Κυβερνήσεις.

Δὲν εἶναι τυχαῖα, ἀπὸ Ἑλληνικῆς πλευρᾶς, καὶ δύο σημαντικὰ γεγονότα ποὺ καθορίζουν καὶ ὑπογραμμίζουν τὴν ἀξία καὶ τὴν σημασία τῆς Πάργας γιὰ τὴν Ἐπανάστασι. Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι ὁ Δημήτριος Ὑψηλάντης ὁρίζει ἀντιπρόσωπό του στὴν Ἤπειρο τὸν Χριστόφορο Περραιβὸ καὶ τοῦ ἀναθέτει νὰ ξεκινήση τὶς ἐπιχειρήσεις του καταλαμβάνοντας τὴν Πάργα. Τὸ θέμα ἔχει καί οὐσιαστικὴ ἀξία, γιὰ τὴν ἀπόκτησι ἑνὸς τόσον ἰσχυροῦ φρουρίου, ἀλλὰ καὶ συναισθηματική. Ὁ χαμὸς τῆς Πάργας εἶχε συγκλονίσει τὸ πανελλήνιο καὶ θὰ εἶχε ἀνυπολόγιστες ἠθικὲς συνέπειες ἡ ἀπελευθέρωσί της. Παράλληλα τὸ ὅραμα τοῦ ἡρωϊκοῦ Σουλιοῦ καὶ τῆς πουλημένης Πάργας ἦταν ἕνα μυστηριῶδες, ἰσχυρὸ καὶ ἀκατάλυτο κάλεσμα ὄχι μόνον γιὰ τὸν Λόρδο Βύρωνα, ποὺ ἦρθε καὶ τὰ ἐπεσκέφθηκε καὶ τὰ τραγούδησε, ἀλλὰ καί γιὰ ὅλους τοὺς Φιλέλληνες, ποὺ βρέθηκαν μέ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι μαχόμενοι στὸ πλευρὸ τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐπαναστατικὰ χρόνια.

ΠΑΤΑΤΟΥΚΟΣ — ΚΑΝΑΡΗΣ

Ἐρχόμαστε τώρα σὲ ἕνα ἄλλο κεφάλαιο τῆς μεγάλης προσφορᾶς τῆς Πάργας στὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Πρόκειται γιὰ δυὸ παιδιά της, ποὺ ἡ συμβολή τους στὸν ἀγῶνα ὑπῆρξε πρωταρχικὴ καὶ σπουδαιοτάτη: γιὰ τὸν Ἰωάννη Δημουλίτσα καὶ τὸν Κωνσταντῖνο Κανάρη.

Ὁ Ἰωάννης Δημουλίτσας ἢ Πάργιος ἢ Πατατοῦκος (ἀπὸ τὸ μακρὺ ἐπανωφόρι, πατατούκα, ποὺ συνήθιζε νὰ φορῆ) ἦταν σεμνὸς καὶ ταπεινόφρων. Ἡ ζωή του ἦταν περιπετειώδης ὅπως καὶ ὅλων τῶν οἰκογενειῶν ποὺ προβλέποντας τὴν καταστροφὴ τῆς Πάργας ἢ μετὰ αὐτήν, τὴν ἐγκατέλειψαν καὶ ἐγκαταστάθηκαν ἀλλοῦ. Ἡ οἰκογένεια τοῦ Δημουλίτσα ἐγκαταστάθηκε στὴν Κέρκυρα καί αὐτὸς ἐνετάχθη στὰ Γαλλικὰ ἐθελοντικὰ σώματα. Μόλις ἐγκατέλειψαν οἱ Γάλλοι τὴν Ἑπτάνησο τοὺς ἀκολούθησε καὶ στὴν Γαλλία ἔμαθε τὴν τέχνη τοῦ πυρπολικοῦ. Νοσταλγὸς τῆς πατρίδος βρῆκε τὴν εὐκαιρία καὶ μὲ ἕνα γαλλικὸ σκάφος ποὺ ἐρχόταν στὴν Ἑλλάδα νὰ ἐπιστρέψη καὶ νὰ ἐγκατασταθῆ στὰ Ψαρά. Ἐκεῖ γίνεται Διδάσκαλος καὶ Ἀναγνώστης καὶ μετὰ ἐπιδίδεται στὸ ἐμπόριο. Ἀποκτᾶ ἕνα μικρὸ σκάφος μέ τὸ ὁποῖο καὶ ἀργότερα ἐντάσσεται στὴν ἐπανάστασι τοῦ ναυτικοῦ τῶν Ψαρῶν. Ποτὲ δὲν προσπαθεῖ νὰ καταλάβη ἀξιώματα οὔτε κομπάζει γιὰ τὶς γνώσεις του. Μόνον ὅταν πρόκειται νὰ γίνη ἀπόπειρα κατὰ τοῦ τουρκικοῦ Στόλου στὴν Ἐρεσσὸ καί ρωτοῦν ἂν ὑπάρχη κανένας νὰ ξέρη νὰ φτιάχνη μπουρλόττα (πυρπολικά), τότε παρουσιάζεται καὶ ἐπιδεικνύει τὴν τέχνη του. Ποιὰ εἶναι ἡ σημασία τοῦ πυρπολικοῦ γιὰ τὴν ἐπανάστασι ἔχει τονισθῆ ἄπειρες φορὲς καὶ εὔκολο τὸ συμπέρασμα γιὰ τὴν προσφορὰ τοῦ Πατατούκου καὶ τῆς ἡρωϊκῆς του Πατρίδος Πάργας. Τὸ ἴδιο ταπεινὸς ὅπως στὴν ζωή, ἔτσι ἐπέρασε στὸν θάνατο ὁ Πατατοῦκος. Σκοτώθηκε σὲ μιὰ ναυτικὴ ἐπιχείρησι στὸν Κορινθιακό, τὸ 1823 καὶ ἐπῆρε, μετὰ τὸν θάνατο τὸ δίπλωμα τοῦ Ὑποπλοιάρχου.

Γιὰ τὸν Κανάρη ὅμως δὲν ἦταν γνωστὸ ὅτι ἦταν παργινῆς καταγωγῆς καὶ αὐτός. Ἀλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὸν ἀείμνηστο Δ. Γατόπουλο νὰ μᾶς περιγράψη πῶς ἔκανε τὴν σπουδαία ἀνακάλυψι καὶ πῶς τοποθετεῖ τὰ πράγματα, μὲ δύο «Ἱστορικὰ Σημειώματά» του ποὺ ἐδημοσίευσε στὴν «ΕΣΤΙΑ» Ἀθηνῶν, τὸ 1937:

ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ 14 Ἰουλίου 1937

«Τὸ ἄνοιγμα τῶν «μνημονείων» καὶ ἡμερολογίων τῆς οἰκογενείας Κανάρη καὶ ἡ ἀποκάλυψις ἀγνώστων, ἕως τώρα, στοιχείων περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ οἰκογενειακῆς προελεύσεως τοῦ ἐνδόξου θαλασσομάχου καὶ πρωθυπουργοῦ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος Κωνσταντίνου Κανάρη, ἀποτελεῖ, πράγματι, ἱστοριοδιφικὸν εὐτύχημα. Τὴν σχετικὴν ἔρευναν ὀφείλομεν εἰς τὸν δισέγγονον τοῦ Πυρπολητοῦ Συνταγματάρχην κ. Κ. Θ. Κανάρην, ποὺ ἔθεσεν εὐγενῶς εἰς τὴν διάθεσίν μας τὰ κυριώτερα αὐθεντικὰ στοιχεῖα τῶν οἰκογενειακῶν του ἀρχείων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ προσωπικὸν ἡμερολόγιον τοῦ πυρπολητοῦ, ἐκ πάντων δὲ τούτων ἀποκαλύπτεται διὰ πρώτην φορὰν ἡ προεπαναστατικὴ ἱστορία τῆς οἰκογενείας Κανάρη, ἡ δρᾶσις αὐτῆς καὶ ἡ συμμετοχή της εἰς τὴν κίνησιν τοῦ Γένους κατὰ τοὺς προεπαναστατικοὺς χρόνους τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, καθὼς καὶ τὸ ἀρχαιότερον ἐπώνυμόν της, ἀπὸ τοῦ 13ου αἰῶνος μ.Χ. τοὐλάχιστον.

Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ περιεχόμενον τοῦ ἡμερολογίου μὲ τὰς οἰκογενειακὰς σημειώσεις τοῦ πυρπολητοῦ ἔμειναν, ἕως τώρα, μυστικόν. Διότι ὁ δοξασμένος θαλασσομάχος εἶχε λόγους νὰ ἀπαγορεύσῃ τὴν κοινολόγησίν του, ἰδίως πρὸς ἀποφυγὴν σχολίων καὶ παρεξηγήσεων μεταξὺ τῶν νεωτέρων συμπατριωτῶν του Ψαριανῶν.

Λέγομεν δὲ «νεωτέρων συμπατριωτῶν του», ἐπειδὴ ἐξ αὐτοῦ τοῦ προσωπικοῦ ἡμερολογίου του προκύπτει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Κανάρης δὲν εἶχε γεννηθῇ εἰς τὰ Ψαρὰ ἀλλ' εἰς τὴν Πάργαν τῆς Ἠπείρου κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον τοῦ 1790 καὶ ἐγκατεστάθη μόνον κατὰ τοὺς προεπαναστατικοὺς χρόνους εἰς τὸ νησὶ τῶν Ψαρῶν.

Μὲ τὴν βοήθειαν, λοιπόν, τῶν ἡμερολογίων τῆς οἰκογενείας Κανάρη, διευκρινίζεται ὅτι ἡ νεοελληνικὴ οἰκογένεια Κανάρη ὑπῆρξε συνέχεια τῆς παλαιοελληνικῆς οἰκογενείας Σ π η λ ι ω τ έ α , κλάδου καὶ αὐτῆς τῆς προμεσαιωνικῆς οἰκογενείας CAPO DE SPILIA, τῆς ὁποίας τὰ μέλη, τιτλοῦχοι τῶν Βενετῶν καὶ Γενουησίων ἀρχόντων, ἀπαντῶνται ἐν δράσει περὶ τὰ **1200 μ.Χ.**

Πάντως πρόπαππος τοῦ πυρπολητοῦ Κανάρη φέρεται ὁ Νικόλαος Σπηλιωτέας, ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲ τούτου Θεμιστοκλέους ἐγεννήθη, κατὰ τὸ 1750, ὁ Νικόλαος Σπηλιωτέας, πατὴρ τοῦ πυρπολητοῦ Κωνσταντίνου Κανάρη καὶ τῶν ἀδελφῶν του Περικλέους Κανάρη, Γενικοῦ Ἐφόρου τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Δημοσθένους Κανάρη.

Ὁ Πυρπολητὴς Κανάρης ἦτο ὑστερότοκος υἱὸς τοῦ Νικολάου Σπηλιωτέα. Ἐγκατεστάθη δὲ μὲ τὴν οἰκογένειάν του ἀπὸ μικρὸ παιδάκι εἰς τὰ Ψαρά, ὅπου κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς, ἐπεκράτησε τὸ ψαριανὸν παρατσοῦκλι του Κ α ν ά ρ η ς.

Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον μετωπονομάσθη καὶ ὁ ἐγκατασταθεὶς εἰς τὰ Ψαρὰ ἐκ Πάργας Δημουλίτσας εἰς Π α τ α τ ο ῦ κ ο ν.

Περὶ τοῦ νεωτέρου ἐπωνύμου τοῦ ἐνδόξου θαλασσομάχου Κ ὰ ν — Ἄ ρ η ς, ὁ υἱὸς Ἀριστείδης Κανάρης (ὁ φονευθεὶς κατὰ τὰ ταραχώδη γεγονότα τῆς Βας Μεσοβασιλείας, παρὰ τὴν σημερινὴν λεωφόρον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ, Ἀξιωματικὸς) γράφει εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του: «...Ἀπεκλήθη ὁ πατήρ μου Κ ὰ ν — Ἄ ρ η ς ἢ Κανάριος, λόγῳ τοῦ μειλιχίου καὶ σώφρονος χαρακτῆρος του, διότι, ἂν καὶ ριψοκίνδυνος πολεμικὸς καὶ ἀποφασιστικός, ἐνήργει πάντοτε μετὰ **περισκέψεως...»**.

Διὰ τῆς προεπαναστατικῆς δράσεώς του ὁ νεαρὸς Σπηλιωτέας, ἐπιβληθεὶς εἰς τὰ Ψαρὰ καὶ φέρων τὸ νέον του ἐπώνυμον Κανάρης, ἐδόξασε τὴν νεαράν του Πατρίδα διὰ τῶν πολεμικῶν του κατορθωμάτων, προηγουμένως ὅμως συνεδέθη διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ γάμου μὲ τὴν ὡραίαν ἀρχοντοπούλαν τῶν Ψαρῶν, Δέσποιναν Μανιάτη, μὲ τὴν ὁποίαν ἔζησε καὶ ἐμοιράσθη τὶς μεγάλες περιπέτειες τῆς ζωῆς του καὶ τὴν ἀθάνατον δόξαν του.

Οἱ περισσότεροι περιηγηταὶ ποὺ ἠσχολήθησαν μὲ τὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Κανάρη, περιέγραψαν μὲ θαυμασμὸν καὶ τὸν οἰκογενειακόν του βίον καὶ τὴν σύζυγόν του, ὡς πιστὴν καὶ ἀξιοθαύμαστον σύντροφον τοῦ ἥρωος, ἀνταξίαν τῆς ἀδυναμίας τῆς καρδιᾶς του. Ὅλοι σχεδὸν τὴν ἀνέφεραν ὡς γυναίκα μὲ μεγάλα χαρίσματα, ποὺ πάντοτε ἐθήλαζε καὶ ἀπὸ ἕνα παιδί.

Ἔτσι, λοιπόν, ἐδημιουργήθη, μέσῳ περιπετειῶν καὶ κατορθωμάτων, ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐνδόξου θαλασσομάχου Κωνσταντίνου Κανάρη εἰς τὰ Ψαρὰ — συνέχεια τῆς παλαιοελληνικῆς ἀρχοντικῆς οἰκογενείας Σπηλιωτέα ἀπὸ τὴν πολυπαθῆ Πάργαν τῆς Ἠπείρου».

Δ. ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

Μετὰ τὸ δημοσίευμα ἀκολουθεῖ πανζουρλισμός. Ὁ Ἀθηναγόρας Παραμυθιᾶς τηλεγραφεῖ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὸν Πρόεδρο τῆς Κοινότητος Πάργας ἀείμνηστο Ἀλέκο Μπάγκα «Χαίρων συγχαίρω Παργίους Κωνσταντῖνος Κανάρης ἐγεννήθη εἰς Πάργαν Σεπτέμβριον 1790». Ὁ Πρόεδρος στέλνει στὸν Γατόπουλο εὐχαριστήριο τηλεγράφημα καὶ τὸν προκαλεῖ νὰ προχωρήσῃ στὶς ἀποκαλύψεις, ὁπότε ἀκολουθεῖ τὸ δεύτερο σημείωμα:

ΠΑΡΓΑ ΚΑΙ ΚΑΝΑΡΗΣ 28 Ἰουλίου 1937

«Ὁ Πρόεδρος τῆς Κοινότητος Πάργας κ. Μπάγκας εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μοῦ διαβιβάσῃ τηλεγραφικῶς τὰς εὐχαριστίας τῆς Κοινότητος διὰ τὴν ἐκ τῶν ἐπισήμων οἰκογενειακῶν ἀρχείων ἀποκάλυψιν τῆς προγονικῆς ἐκ Πάργας καταγωγῆς τοῦ ἐθνικοῦ ἥρωος καὶ παλαιοῦ Πρωθυπουργοῦ τῆς Ἑλλάδος Κωνσταντίνου Κανάρη.

Διὰ τοῦ ἰδίου δὲ τηλεγραφήματος, μ' ἐπληροφάρησεν ὁ κ. Μπάγκας ὅτι τὸ Κοινοτικὸν Συμβούλιον ἀπεφάσισε νὰ τελέσῃ, τὴν προσεχῆ Κυριακὴν πάνδημον μνημόσυνον ὑπὲρ τῆς μνήμης τοῦ ἀθανάτου θαλασσομάχου, τοῦ ὁποίου ἡ Πάργα ὑπῆρξεν ἡ πρώτη πατρίς του.

Τὸ ἀνωτέρω τηλεγράφημα δίδει ἀφορμὴν εἰς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ θέματος ἐκ τῆς ἰδίας πάντοτε αὐθεντικῆς πηγῆς: ἐκ τῶν ἀνεκδότων σημειώσεων, δηλαδή, τοῦ ἐνδόξου πυρπολητοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀριστείδου, καθὼς καὶ τῶν σχετικῶν παραδόσεων τῆς οἰκογενείας Κανάρη, περὶ τῶν ὁποίων εὐγενῶς διὰ μακρᾶς ἐπιστολῆς του, μὲ κατέστησεν ἐνήμερον ὁ δισέγγονος τοῦ Ἐθνικοῦ ἥρωος συντα.ματάρχης κ. Κ. Θ. Κανάρης.

Ἡ γενομένη ἀποκάλυψις, φυσικά, δὲν μετακινεῖ καθόλου τὴν δόξαν τοῦ Κανάρη, ἡ ὁποία ἦτο ἀποκλειστικῶς ψ α ρ ι α ν ὴ καὶ ὡς τοιαύτη καθωρίοθη ἤδη, ἀμετακλήτως, ἀπὸ τὴν ἱστορίαν. Ἡ εὐκαιρία ὅμως, τῆς ἐκδηλώσεως τῆς ὑπερηφανείας τῶν συμπολιτῶν τῆς πρώτης προγονικῆς πατρίδος τοῦ Κανάρη, ἐπιβάλλει τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀγνώστου ἕως τώρα προσωπικῆς ἐπισκέψεώς του εἰς τὴν Πάργαν, κατὰ τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1863.

Ἡ ἐπίσκεψις αὕτη, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται λόγος εἰς τὰς αὐτοβιογραφικὰς σημειώσεις τοῦ ναυάρχου, εἶναι ἱστορικῶς ἐνδιαφέρουσα, διότι τὸν Κανάρην συνώδευσε τότε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος καὶ ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης,

Ἠπειρώτης καὶ αὐτὸς τὴν προγονικὴν καταγωγήν, συνδεδεμένος μαζύ του μὲ παλαιοὺς φιλικοὺς καὶ οἰκογενειακοὺς δεσμούς.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Κανάρης ἦτο ἐντολοδόχος τοῦ Ἔθνος, μέλος δηλαδὴ τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς (Κανάρης, Ζαΐμης, Γρίβας) εἰς τὴν ὁποίαν ἡ Β΄ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις, διὰ ψηφίσματός της, ἔδωσεν ἐντολὴν (Μάρτιος τοῦ 1863) νὰ μεταβῇ εἰς Κοπεγχάγην καὶ νὰ προσφέρῃ ἐπισήμως τὸ Ἑλληνικὸν Στέμμα, εἰς τὸν τότε νεαρὸν πρίγκηπα τῆς Δανιμαρκίας Γουλιέλμον - Γεώργιον.

Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Συνελεύσεως, συνοδευομένη ἀπὸ τοὺς συμβούλους της καὶ ὑπασπιστάς της Σκουζέν, Δόσιον, Πικέρνην, Μολλᾶν, Βρατσᾶνον, Γ.Α. Μαυροκορδᾶτον καὶ Τιμολέοντα Φιλήμονα, διευθυνομένη εἰς Δανίαν, ἔφθασεν εἰς τνὴ Κέρκυραν τὸ ἀπόγευμα τῆς 2ας Ἀπριλίου 1863.

Μόλις ἐγνώσθη ἡ ἄφιξις τῆς Ἐπιτροπῆς, ὁλόκληρος ἡ πόλις τῆς Κερκύρας ἀνεστατώθη ἀπὸ τὸν κοινὸν ἐνθουσιασμόν, ἐκ τῶν πρώτων δὲ ἔσπευσαν εἰς τὴν παραλίαν ὁ παρεπιδημῶν τότε ἐν Κερκύρᾳ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, μετὰ τοῦ Προέδρου τοῦ τοπικοῦ συλλόγου τῆς Ἀναγεννήσεως Γουργουράκη, ἐνῶ ταὐτοχρόνως ὁ Παδοβᾶς ἔσπευσε νὰ προπαρασκευάσῃ τὴν λαϊκὴν ὑποδοχὴν εἰς τὴν πόλιν.

Εἰς τὴν παραλίαν ὁ Βαλαωρίτης συνηντήθη μὲ τὸν ἀποβιβασθέντα πρῶτον πολιτικὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἐπιτροπῆς Θρασύβουλον Ζαΐμην, παλαιὸν φίλον καὶ συμμαθητήν του. Συγκεκινημένοι βαθύτατα καὶ οἱ δύο περιεπτύχθησαν ἀλλήλους καὶ ἀντήλλαξαν ἀδελφικὸν ἀσπασμόν. Ἔπειτα ὁ Βαλαωρίτης καὶ ὁ Γουργουράκης ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου, πρὸς συνάντησιν τῶν ἄλλων μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ὁ Βαλαωρίτης ἕως τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του διηγεῖτο ὅτι ἡ συνάντησις αὕτη μετὰ τοῦ Κανάρη τοῦ ἐπροκάλεσε μίαν ἀπὸ τὰς σφοδροτέρας συγκινήσεις τοῦ βίου του. Ἡ συγκίνησις καὶ τὰ δάκρυα ἔπνιγαν τὴν φωνὴν τοῦ ποιητοῦ, ὅταν ἐγονάτισεν ἐμπρὸς εἰς τὸν δοξασμένον θαλασσομάχον καὶ κατεφίλει τὰ χέρια του καὶ ἐδέχετο τὴν εὐλογίαν του. Κατόπι ἀπεβιβάσθησαν ὅλοι καὶ ἡ ἐπιτροπὴ ἔτυχεν ἀποθεωτικῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ μέρους τοῦ Κερκυραϊκοῦ Λαοῦ, ποὺ εἶχε καταληφθῇ ἀπὸ πραγματικὴν φρενίτιδα.

Ἐπανερχόμεθα τώρα εἰς τὰς αὐτοβιογραφικὰς σημειώσεις τοῦ Κανάρη.

Ἐξ αὐτῶν προκύπτει ὅτι ἡ τριήμερος ἀναγκαστικὴ παραμονὴ — διὰ λόγους ἀναμονῆς τοῦ ἀτμοπλοίου — εἰς τὴν Κέρκυραν, ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Κανάρην καὶ τὸν Βαλαωρίτην τῆς συντόμου ἐκδρομῆς εἰς τὴν κοινὴν προγονικὴν πατρίδα των τὴν Ἤπειρον.

Ἡ ἐπίσκεψις αὐτὴ τοῦ ἐνδόξου θαλασσομάχου καὶ τοῦ Βαλαωρίτου εἰς τὴν Πάργαν ἐπραγματοποιήθη τὴν 5ην Ἀπριλίου 1863. Περὶ αὐτῆς γράφει ὁ Κανάρης:

Ἐπωφελήθημεν τῆς εὐκαιρίας καὶ μετέβημεν εἰς ἐπίσκεψιν τῶν πατρίδων μας (τοῦ τε Βαλαωρίτου καὶ ἐμοῦ) τῶν προγονικῶν εἰς τὴν κατέναντι τῆς Κερκύρας Ἤπειρον, τῆς λατρευτῆς Πάργας, τῆς ὁποίας ἀνήλθομεν τὸν ἄναντη καλντεριμικὸν δρόμον, ὅστις μοῦ ἐθύμιζε τοὺς παιδικοὺς χρόνους καὶ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἀγῶνας τῶν προγόνων μου...

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τῶν σημειώσεων τοῦ ναυάρχου γίνεται λόγος περὶ τῆς ζωηρᾶς συγκινήσεως ποὺ ἠσθάνθησαν οἱ δύο Ἐθνικοὶ ἄνδρες, ὅταν ἔφθασαν εἰς τὴν τοποθεσίαν τοῦ παλαιοῦ φρουρίου, ὅπου εὑρίσκετο ὁ προγονικὸς πύργος καὶ ἡ περίφημος σ π η λ ι ά, ἐκ τῆς ὁποίας προήρχετο καὶ τὸ ἀρχικὸν ἐπώνυμον (Σπηλιωτέα) τῆς παλαιᾶς προγονικῆς οἰκογενείας τοῦ Κανάρη.

Μὲ τὰς ὀλίγας ἀλλὰ ἁδρὰς αὐτὰς γραμμὰς περιγράφει εἰς τὰς σημειώσεις του ὁ ἔνδοξος θαλασσομάχος τὴν ἱστορικὴν μὲ τὸν Βαλαωρίτην ἐκδρομήν του εἰς τὴν πρώτην του προγονικὴν πατρίδα».

Δ. ΓΑΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Σεμνὴ καὶ ταπεινή, ὅπως σέ ὅλες τίς ἐκδηλώσεις της, ἡ Ἤπειρος γιορτάζει κατὰ τόπους ἐφέτος τὴν συμμετοχή της στὸν ἀγῶνα τοῦ 1821. Γνωρίζει τί ἔχει προσφέρει καὶ γνωρίζει ὅτι ἡ προσφορά της εἶναι παραμερισμένη. Δὲν δυσανασχετεῖ γι' αὐτό. Ὅ,τι ἔδωσε στὸν ἀγῶνα ἦταν προσφορὰ ἀγάπης, φιλοπατρίας, αὐτοθυσίας. Ξέρει ὅτι τὰ παιδιά της ἀγωνίστηκαν γιὰ ἰδέες καί, σκίζοντας τὰ πομπώδη διπλώματα τῆς διχόνοιας, ἔπεφταν στὴν μάχη χωρὶς ὑπολογισμούς.

Γιὰ τὴν Πάργα, τὸ χαϊδεμένο παιδί της, ἡ Ἤπειρος εἶναι ἰδιαίτερα περήφανη, γιατὶ τράβηξε μέσα στοὺς αἰῶνες τίμια καὶ ἐλεύθερη, κρατώντας, μόνη αὐτή, στὰ χέρια της τὴν σπίθα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἐλπίδας. Γιατὶ δέχτηκε, ὑπεστήριξε, περιέθαλψε καὶ ἔσωσε ὅσα ἀδέλφια κινδύνευαν τριγύρω, γιατὶ ἔλαμψε μὲ τὰ γενναῖα παιδιά της σὲ ἕναν μακραίωνα ἀγῶνα καί γιατὶ ἔπεσε ἡρωϊκὰ δίνοντας τὸ παράδειγμα τῆς θυσίας καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως, συγκλονίζοντας καὶ ξυπνώντας τὴν κομισμένη Εὐρώπη καὶ ὑποχρεώνοντάς την νὰ δεχθῇ μιὰν ἱστορικὴ ἀνάγκη ποὺ ἀνέτελλε: τὴν .Ελληνικὴ Ἐλευθερία.

ΝΙΚΟΣ ΧΡ. ΤΣΑΚΑΣ

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

POCHINI ANTONIO: «I PARGI, OSSIA IPPARCO E DESPO CANTICA» (1919).

BERCHET G.: «I PROFUGI DI PARGA» (1820).

VIENNET J.: «PARGA». (1820).

BAOSOX D' ORDE: «LES EXILES DE PARGA». (1820)

Λούντζης Ἑρμάννος: «Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν» (185).

Ἀραβαντινοῦ Π. (ΠΑΠ): «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου» (1856—57).

Περραιβοῦ Χρ.: «Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας» (1857).

Πάλλη Ἀλεξίου: «Μελέται ἐπὶ τῆς ἀρχαίας χωρογραφίας τῆς ,Ηπείρου (1858).

Π.Α.Σ.(αλαπάντα): Ἡ Πάργα, ἤτοι μονογραφία αὐτῆς ἀπὸ τῆς κτίσεως μέχρι τῆς παρὰ τῶν Ἄγγλων πωλήσεώς της εἰς τοὺς Τούρκους (1861).

Πετρίδη Α.: «Σούλι καὶ Πάργα» (Πανδώρα, 1867).

Ἱδρωμένου Α. Μ.: «Ἡ πρώτη δημοσία Σχολὴ ἐν Κερκύρᾳ» (1890).

Περραιβοῦ Χρ.: «Ἱστορία τῆς Πάργας» (1894).

Παναγιωτίδου Δ. Α.: «Ἡ Πάργα» (1904).

SALVATOR — LUDWIG, ERZHERZOG: «PARGA DIE SEESTADT IM EPIRUS (1907).

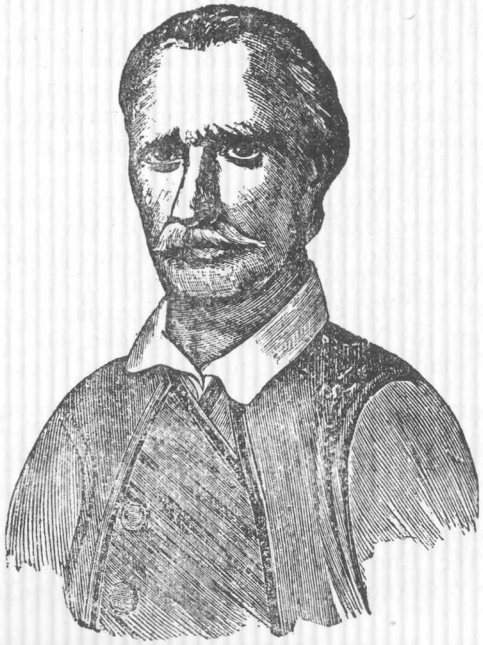
SALVATOR — LUDWIG, ERZHERZOG: «PARGA, VERSUCH EINER GESCHICHTE VON PARGA» (1908). (Μετάφρασις Ἰω. Γουργούρη, Βύρ. Γιούργα καὶ Νίκου Τσάκα).

Βεληβάση Κ. Δ.: «Σελίδες τινές ἐκ τῆς Ἱστορίας τῆς Πάργας» (1911).

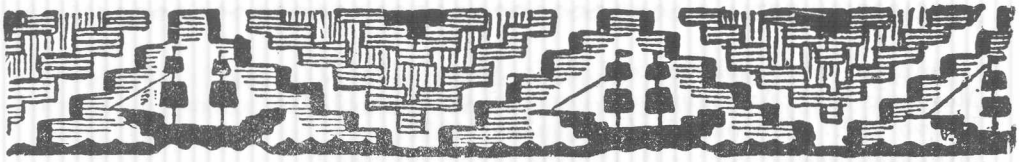
ΗΠΕΙΡΩΤ. ΧΡΟΝΙΚΑ: Τόμος Β΄ καὶ ἑπομ.

ΗΠΕΙΡΩΤ. ΕΣΤΙΑ: Ἔτος 1954 καὶ ἑπομ.

Ἀθηναγόρα Μητροπολίτου: «Οἱ Τρεῖς Λόγοι» (1931).
Μαχαιρᾶς Κ.: «Ἀνασκευὴ ἑνὸς ἱστορικοῦ ψεύδους» (1947).
Γιάγκα Ἀθ.: «Ἱστορία τῶν Θεσπρωτῶν» (1954).
Μιχαηλίδη Κώστα Ἀθ.: «Ἡ Πάργα» (1959 καὶ 1963).
Γιάγκα Ἀθ.: «Ἠπειρωτικὰ τραγούδια» (1959).
Στούπη Σπυρ.: «Οἱ Ξένοι ἐν Κερκύρᾳ» (1959).
Κραψίτη Βασίλη: «Ταξίδι στὴν Ἤπειρο» (1960).
Χατζηγεωργίου Θέμις: «Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου» (1960).
Ξιάγκου Νίκου: «Ἡ Ἀντίσταση τῶν Σουλιωτῶν καὶ ὁ Λάμπρος Τζαβέλλας (1964).
Τσάκα Νίκου Χρ.: «Πάργα» (1970 κλπ.).

(Χρ. Περραιβὸς)

ΚΩΣΤΑ Π. ΒΛΑΧΟΥ

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΥΡΡΑΚΟΥ - ΚΑΛΑΡΡΥΤΩΝ ΣΤΑ 1821

Τὴν Ἠπειρωτικὴ συμμετοχὴ στὴν ἐθνεγερσία τοῦ 1821 ἀντιπροσωπεύει, ἂν φυσικὰ ἐξαιρέσῃ κανεὶς τὴν μόνιμη, σχεδόν, ἐπαναστατικὴ ἑστία τῶν Σουλιωτῶν, ἡ ἐπανάσταση τῶν δυὸ κωμοπόλεων Συρράκου καὶ Καλαρρυτῶν, τὸ θέρος τοῦ 1821. Καὶ παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις τὸ ἐγχείρημα τῶν Βλαχοχωριῶν ὅταν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁλόκληρη ἡ περιοχὴ τῶν Ἰωαννίνων ἦταν τότε πλημμυρισμένη ἀπ' τὰ Σουλτανικὰ στρατεύματα, ποὺ πολιορκοῦσαν τὸν ἀποστάτη Ἀλῆ[1].

Ὡς πρὸς τὴν ἡμερομηνία ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως οἱ ἀπόψεις τῶν ἱστορικῶν διίστανται. Πάντως οἱ περισσότεροι μιλοῦν γιὰ τέλη Ἰουνίου — ἀρχὲς Ἰουλίου 1821[2]. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι κι' ἐδῶ οἱ ἐπαναστάτες θέλησαν νὰ συμπέσῃ ἡ ἐξέγερσή τους μὲ μιὰ θρησκευτικὴ γιορτή. Ἡ 30ὴ Ἰουνίου, ἡμέρα γιορτῆς τῶν 12 Ἀποστόλων, κατὰ τὴν ὁποία πανηγυρίζει τὸ Συρράκο, συγκεντρώνει τὶς περισσότερες πιθανότητες σὰν ἡμέρα ἐνάρξεως τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Συρρακο - καλαρρυτηνῶν.

Τὸ κίνημα τῶν δυὸ βλαχόφωνων κωμοπόλεων τοποθετεῖται στὰ πλαίσια ἑνὸς εὐρύτερου ἐπαναστατικοῦ σχεδίου τῶν Ἑλλήνων στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο αὐτό, ποὺ εἶχε ἐκπονηθῇ ἀπὸ τὸν Μᾶρκο Μπότσαρη, οἱ ἀρματολοὶ τῶν Τζουμέρκων μὲ τοὺς Γῶγο Μπαγόλα καὶ Μῆτρο Κουτελίδα ὤφειλαν νὰ ἐξεγείρουν τὰ Κατσανοχώρια, οἱ Σουλιῶτες μὲ τὸν Μᾶρκο θὰ χτυποῦσαν τὸν Χουρσὶτ ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων καί, τέλος, οἱ ἀρματολοὶ τοῦ Ἀσπροποτάμου μὲ τὸν Γιαννάκη Ράγκο θὰ ἐπαναστατοῦσαν τὰ Βλαχοχώρια.

Εἶναι βέβαιο ὅτι στὸ ἐπαναστατικὸ αὐτὸ σχέδιο τῶν Ἑλλήνων συμμετεῖχε καὶ ὁ Ἀλῆς[3], ὁ ὁποῖος αἰσθάνονταν καθημερινὰ καὶ περισσότερο νὰ τὸν περισφίγγῃ ὁ κλοιὸς τοῦ Χουρσίτ. Μοναδικὴ ἐλπίδα γιὰ τὸν Ἀλῆ εἶχαν ἀπομείνει τώρα οἱ Ἕλληνες, τῶν ὁποίων τὸν ἀγῶνα «ἠσπάζετο ὡς ἴδιον»[4]. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἕλληνες εἶχαν συμφέρον νὰ ἔχουν καλὲς σχέσεις μὲ τὸν Ἀλῆ κι' αὐτὴ ἦταν ἡ γραμμὴ ἡγετῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. Σὲ ἐπιστολή του πρὸς τὸν Κολοκοτρώνη, ποὺ δημοσίεψε ὁ Φιλήμων στὸ Δοκίμιό του[5], ὁ Ὑψηλάντης προτρέπει τὸν

---

1) Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1861, τ. Δ΄, σ. 148.

2) Μ. Οἰκονόμου: «Κατ' ἀρχὰς Ἰουλίου». Ἀραβαντινός: γύρω στὶς 23 Ἰουνίου. Σὲ ἐπιστολὴ συγγενῆ τοῦ Π. Λάμπρου: 1 Ἰουλίου. Ψαλλίδας: στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου. Ν. Παπακώστας: 30 Ἰουνίου. Τρικούπης: «Δύο περίπου ἑβδομάδας πρὸ τῆς μάχης τοῦ Πέτα» ποὺ ἔγινε στὶς 15 Ἰουλίου 1821. Χρ. Σούλης: 18 Ἰουνίου.

3) Π. Ἀραβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, ἐν Ἀθήναις, 1856, σ. 348.

4) Ἀντ. Πρόκες - Ὄστεν, Ἡ ἱστορία τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, μετ. Γ. ΕΜ. Ἀντωνιάδου, Ἀθήνησι 1868, τ. Α΄, σ. 43.

5) Φιλήμων, Δοκίμιον, τ. Α΄, σ. 309.

Γέρο νὰ διατηροῦν οἱ Ἕλληνες συμμαχία μὲ τὸν Ἀλῆ καὶ νὰ ἀφανίζουν τοὺς βασιλικούς. Σχεδὸν τὰ ἴδια ἐπαναλαμβάνει καὶ σ' ἄλλη ἐπιστολή του ὁ Ὑψηλάντης. Μὲ τὴ συμμαχία Ἑλλήνων — Ἀλῆ καὶ τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν βασιλικῶν, ὁ Ὑψηλάντης ἀποβλέπει στὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀπομάκρυνση τῶν σουλτανικῶν στρατευμάτων ἀπ' τὴν Ἤπειρο, ἔτσι ὥστε ἡ μεγάλη Ἐπανάσταση, ποὺ θὰ ξεσπάση ἀργότερα, νὰ στηριχτῆ στὴν ἐλεύθερη καὶ ὀχυρωμένη Ἤπειρο[6].

Τὸ πιθανότερο λοιπὸν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς νὰ προέτρεψε τὸν Κωλέττη, γιατρὸ τότε τοῦ γυιοῦ του Βελῆ, νὰ ἐπαναστατήση τὰ Βλαχοχώρια. Ἄλλωστε σὲ «ὑπενέργεια» τοῦ Ἀλῆ ἀπέδωσε τὸ κίνημα τῶν Συρρακο-καλαρρυτηνῶν καὶ ὁ Χουρσίτ, ὁ ὁποῖος «ἐφρενητίασεν οὐ μόνον ὡς βλέπων τόλμην μεγάλην, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀποδίδων αὐτὴν εἰς ὑπενέργειαν τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ»[7].

Ἂν τὸ λαμπρὸ αὐτὸ σχέδιο, ποὺ γιὰ διαφόρους λόγους[8], δὲν ἐκτελέστηκε, πετύχαινε, θὰ ἦταν γιὰ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα τοῦ Χουρσὶτ ἕνας σοβαρὸς ἀντιπερισπασμός, ποὺ θὰ εὐνοοῦσε ἐξαιρετικὰ τὴν ἐπανάσταση στὴν Πελοπόννησο. Γιατί, κάτω ἀπ' τὴν Ἑλληνικὴ πίεση, θὰ ἦταν δύσκολο, ἂν ὄχι ἀδύνατο, νὰ καταβάλη ὁ Χουρσὶτ τὸν Ἀλῆ. Κι ἀκόμα πιὸ δύσκολο θὰ ἦταν, νὰ ἀποσπάση ὁ Χουρσὶτ δυνάμεις ἀπ' τὸ στρατόπεδό του καὶ νὰ τὶς στείλη πρὸς τὴν Στερεὰ καὶ τὴν Πελοπόννησο ἢ καὶ ὁ ἴδιος μ' ὅλο τὸ στρατό του ν' ἀναχωρήση γιὰ τὴν Πελοπόννησο, ἀφίνοντας στὴν Ἤπειρο τόσες ἐπαναστατικὲς ἑστίες.

Γρήγορα ὑποψιάστηκε τὶς κινήσεις καὶ τὰ σχέδια τῶν Ἑλλήνων ὁ Χουρσίτ. Τὰ προληπτικὰ μέτρα του γιὰ τὴν ἀποτροπὴ μιᾶς ἐξεγέρσεως τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ὁπωσδήποτε θὰ τοῦ δημιουργοῦσε σοβαρὰ προβλήματα, ἦταν νὰ στείλη καὶ νὰ ζητήση ἀπ' τοὺς Καλαρρύτες καὶ τὸ Συρράκο, κι ἀπὸ ἄλλα ἀκόμα χωριά, ὁμήρους, τοὺς ὁποίους περιώρισε στὸ νησὶ τῆς Παμβώτιδας[9].

Ἐκτιμῶντας ἀκόμα ὁ Χουρσὶτ τὴ στρατηγικὴ θέση[10] Καλαρρυτῶν — Συρράκου, ἔστειλε, τὸν Σεπτέμβρη τοῦ 1820, γύρω στοὺς 480 στρατιῶτες ὑπὸ τὸν Ἰμβραὴμ Πρεμέτη, γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν μικρὴ τοπικὴ φρουρὰ τῶν 60 ἀνδρῶν. Ἔτσι ὑπολόγιζε ὁ Χουρσὶτ νὰ ἐξασφαλίση τὸν ἔλεγχο μιᾶς ἀπ' τὶς σημαντικώτερες διόδους τῆς Πίνδου, τοῦ Μπάρου, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στοὺς Καλαρρύτες. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ὁ Χουρσὶτ εἶχε στείλει χίλιους στρατιῶτες στὸ Μέτσοβο, γιὰ «νὰ φυλάγουν ὡς κλειδὶ ὁποῦ εἶναι διὰ τὴν τοποθεσίαν του»[11].

Ὅσο κι ἂν εἶναι ὑπερβολικὸ τὸ ποσὸ τῶν 400.000 φράγκων, πού, κατὰ τὸν Πουκεβίλ[12], δαπανήθηκε ἀπ' τοὺς Καλαρρυτηνοὺς σὲ διάστημα 10 μηνῶν, γιὰ τὴ συντήρηση τῶν 480 στρατιωτῶν τοῦ Ἰμβραὴμ Πρεμέτη, εἶναι ὡστόσο ἐνδεικτικὸ γιὰ τὸ μέγεθος τῆς οἰκονομικῆς αἱμορραγίας τῶν Καλαρρυτῶν κυρίως. Ἦταν ἔτσι ἐπόμενο νὰ ἀγανακτήσουν οἱ Συρρακοκαλαρρυτηνοί, ἀλλὰ καὶ οἱ εὐκατάστατοι Ἰωαννῖτες ποὺ παρεπιδημοῦσαν στοὺς Καλαρρύτες. Οἱ τελευταῖοι εἶχαν καταφύγει ἐκεῖ γιὰ σιγουριά, μόλις ἄρχισε ἡ πολιορκία

---

6) Φιλήμων, Δοκίμιον, τ. Β', σ. 348.
7) Φιλήμων, Δοκίμιον, τ. Δ', σ. 149.
8) Π. Κουγιτέα, Πραγματεία τοπογραφική, κλπ. ἐν Ἀθήναις, «Ἑστία», 1905, σ. 253.
9) Ἱστορία τῆς πολιορκίας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἐξ ἀνεκδότου χρον. Α. Ψαλλίδα, περ. Νέος Κουβαρᾶς, ἔτος Β', 1962, σ. 80.
10) Μ. Οἰκονόμου, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν 21, τόμος ΙΔ', τεῦχος Α', σ. 168.
11) Ψαλλίδα, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 78.
12) Πουκεβίλ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. Β', ἐν Ἀθήναις 1890, σ. 298.

τοῦ Ἀλῆ ἀπ' τοὺς σουλτανικούς, εἶχαν δὲ συναποκομίσει ὅ,τι ἦταν δυνατόν, ἀπ' τὶς τεράστιες περιουσίες των[13].

Ἀντιφατικὲς εἶναι οἱ εἰδήσεις γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Συρρακοκαλαρρυτηνοὶ ἀντιμετώπισαν τὶς ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες τῶν Κωλέττη — Τουρτούρη. Ὁ Κουτσαλέξης συγκεκριμένα γράφει[14] πὼς «τὸ περισσότερο μέρος τῶν κατοίκων Καλαρρυτῶν καὶ Συρράκου δὲν ἤθελεν...» νὰ ἐπαναστατήσῃ, ἐπειδὴ δὲν εἶχαν ἀρκετὰ ὅπλα. Ὅμως «φοβούμενοι τὰς συνεπείας[15], οὐχ ἧττον παρεδέχθησαν τὴν ἐπανάστασιν». Στὴ συνέχεια ἰσχυρίζεται ὁ Κουτσαλέξης, πὼς ἡ ἐπανάσταση ἦταν ἔργο τῶν Γιαννιωτῶν προσφύγων ὑπὸ τὴν ἀρχηγία τῶν βλάχων Κωλέττη καὶ Τουρτούρη.

Ἀντίθετα ὁ Πουκεβὶλ[16] γράφει πὼς τόσο εἶχε ἀποκάμει κι' ἀγανακτήσει ὁ λαός, ποὺ μόλις ἀντίκρυσε τὴν ἐπαναστατικὴ σημαία — λευκὴ μὲ ἐρυθρὸ σταυρὸ[17] — ἐπαναστάτησε χωρὶς τὴν συγκατάθεση τῶν προεστώτων του καὶ εἰσήγαγε στοὺς Καλαρρύτες 200 ἐπαναστάτες, ποὺ ἀμέσως προσέβαλαν τοὺς Τούρκους[18].

Οἱ κάτοικοι τοῦ Συρράκου καὶ τῶν Καλαρρυτῶν «ἄοπλοι καὶ ἀπόλεμοι» κατὰ τὸν Χρ. Σούλην[19], χωρὶς «φιλοπόλεμα ἤθη», κατὰ τὸν Φίνλεϋ[20], θὰ φάνηκαν διστακτικοὶ καὶ ἀπρόθυμοι, ἴσως, νὰ ἐπαναστατήσουν. Καὶ πιστεύω πὼς ἔχει δόση ἀληθείας — πέρα ἀπὸ κάποιο τοπικιστικὸ κομπασμὸ — ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Κουτσαλέξη, ὅτι «ἡμεῖς οἱ Ἰωαννῖται εὑρεθέντες εἰς Καλαρρύτας ἠθελήσαμεν νὰ ἐπαναστατήσωμεν...»[21]. Διότι ἰδιαίτερα οἱ πάμπλουτοι Ἰωαννῖτες θὰ ἀποτελοῦσαν τὸ ἀντικείμενο τῆς βουλιμίας τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἰμβραὴμ Πρεμέτη.

Ἡ ἐπανάσταση, ὅπως καὶ παραπάνω ἀναφέραμε, ἐξερράγη στὶς 30 Ἰουνίου 1821, ἡμέρα τῆς γιορτῆς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, κατὰ τὴν ὁποία πανηγυρίζει ὁ φερώνυμος ναὸς καὶ ἡ κωμόπολη τοῦ Συρράκου. Στὸ Συρράκο οἱ Τοῦρκοι παραδόθηκαν χωρὶς νὰ προβάλουν σοβαρὴ ἀντίσταση. Ἀντίθετα οἱ Τοῦρκοι τῶν Καλαρρυτῶν, μόλις ἐκδηλώθηκε ἡ ἐπανάσταση, κλείστηκαν «ἐν

---

13) Στὴν ἔμμετρη ἱστορία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ποὺ ἔγραψε ὁ Κ. Τζουκαλᾶς τὸ 1823 καὶ δημοσίεψε ὁ Φ. Σαγκούνης (Η.Χ., τ. Θ' 1934, στ. 384 κ.ἑ.) ἀναφέρεται γιὰ τὴ φυγὴ τῶν Ἰωαννιτῶν:

> Ἄρχισαν γιὰ νὰ δένουν φορτώματα πολλὰ
> εἰς τὰ χωριὰ τὰ στέλνουν ὅλα τους τὰ καλὰ
> ἀρχίνισαν νὰ φεύγουν ἄνθρωποι περισσοί,
> ἄλλοι στοὺς Καλαρρῦτες, ἄλλοι εἰς τὸ νησί.

14) Α.Π. Κουτσαλέξη, Διαφέροντα καὶ περίεργά τινα ἱστορήματα, Ἀπομν. ἀγωνιστῶν 21, τόμος Ζ', σελ. 268.

15) Πολλοὶ Ἕλληνες ὁπλαρχηγοὶ κατέστρεφαν τότε τὶς περιουσίες τῶν ὁμοεθνῶν των γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν νὰ «βγοῦν στὸ κλαρί»!

16) Ἔνθ. ἀνωτ.

17) Κουτσαλέξης, ἔνθ' ἀνωτ.

18) Ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ Πουκεβὶλ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Κατὰ τὴν γνώμη μου ὁ Π. παρεξήγησε ἐδῶ τὶς εἰδήσεις γιὰ διχογνωμία μεταξὺ τῶν προεστῶν τῶν Καλαρρυτῶν, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος παρακάτω.

19) Ἔνθ' ἀνωτ.

20) Γ. Φίνλεϋ: «Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», τόμος Α', Ἀθήνα, σ. 270.

21) Ἔνθ' ἀνωτ.

στερεαῖς οἰκίαις»[22]. Πρὶν μάλιστα ὀχυρωθοῦν φρόντισαν νὰ πάρουν ὁμήρους τὸν πρωτόπαπα Παπαγεώργιο Σγοῦρο, τὸν Ἰωάννη Στρουγγάρη, κι ἄλλους προὔχοντες τῆς κωμοπόλεως[23]. Ἀποφασισμένοι δὲ νὰ ἀμυνθοῦν, μόλις ἔπεσαν οἱ πρῶτες ντουφεκιές, «ἐβγῆκαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἅρπαξαν ἀπὸ τοὺς δρόμους τὰ γίδια καὶ γελάδια, ὅπου πάεναν στὴ βοσκὴ διὰ νὰ ἔχουν νὰ φᾶν...»[24].

Ἀλλὰ ἡ ἀπόφαση τῶν Τούρκων νὰ πολεμήσουν μέχρις ἐσχάτων φαίνεται καλύτερα σὲ μιὰ ἐπιστολή, ποὺ ἔστειλε ὁ Ἰμβραὴμ Πρεμέτης, στὶς 4 Ἰουλίου 1821[25], πρὸς τὸν Καλαρρυτηνὸ προὔχοντα κι ἕνα ἀπ' τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς ἐπαναστάσεως, τὸν Κ. Τουρτούρη. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ προδίδει τὸ ὡραῖο καὶ ὑψηλὸ **φρόνημα καὶ τὴν φυσικὴ εὐγένεια** τοῦ Πρεμέτη, ὁ ὁποῖος πληροφορεῖ τὸν ἀντίπαλό του, μὲ τρόπο ἁπλὸ καὶ ἥμερο, ὅτι «ἔχω ἀπόφασιν μαζὶ μὲ τὸν Χουσεΐναγα καὶ Ματούσιαγα νὰ σταθῶμεν κατὰ τὴν τιμήν μας καὶ νὰ ἀποθάνωμεν μὲ αὐτήν. Ἡμεῖς δὲ δι' αὐτὴν τὴν τιμὴν ἀποφασίζομεν νὰ πολεμήσωμεν ἀνδρειωμένα...»[26].

Πέντε ὁλόκληρες μέρες κράτησε ἡ ἄμυνα τῶν Τούρκων στοὺς Καλαρρύτες. Ἀπώλειες σημειώθηκαν μόνο ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν πολιορκημένων, ποὺ εἶχαν 4 νεκρούς[27]. Στὶς 6 Ἰουλίου 1821, ἡμέρα Πέμπτη, οἱ Τοῦρκοι, ἀπὸ φόβο μὴ τοὺς κάψουν ζωντανοὺς οἱ Ἕλληνες[28], ζήτησαν συνθηκολόγηση. Ἀπὸ τὴ πλευρὰ τῶν Ἑλλήνων διαπραγματεύτηκε «κάποιος Νικόλαος Μπελιμέζης καὶ ἐσυμφώνησαν διὰ νὰ φύγουν... ἀπὸ ἄλλον δρόμον ἀπὸ ἐκεῖνον ποὺ ἤφερναν οἱ Γοζτιστινοὶ καὶ τοὺς Τούρκους...»[29]. Ἐπειδὴ μάλιστα **οἱ Τοῦρκοι εἶχαν φόβο, μήπως** οἱ Καλαρρυτηνοὶ τοὺς στήσουν ἐνέδρα, ζήτησαν καὶ πῆραν ὁμήρους «ἐξὸν ἀπ' τοὺς νομάτους ποὺ εἶχαν στὰ χέρια τους τὸν Σγοῦρο, τὸν Τζάγκουρα καὶ τὸν Στρουγγάρη...»[30]. Προθυμοποιήθηκε δὲ νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μπελιμέζης. Ὅλοι αὐτοὶ ὤφειλαν νὰ συνοδέψουν τοὺς Τούρκους ὡς τὶς προφυλακὲς τοῦ βασιλικοῦ στρατοπέδου τῶν Ἰωαννίνων. Μόλις ὅμως ἔφτασαν στὸ βουνὸ Πολύανον (κ. Πολυάνα) συνάντησαν ἐκεῖ 5.000[31] περίπου Τουρκαλβανούς, βοήθεια τοῦ Χουρσὶτ πρὸς τὴν πολιορκημένη φρουρὰ τῶν Καλαρρυτῶν. Μερικοὶ τότε ἀπ' τοὺς ὁμήρους - προκρίτους τῶν βλαχοχωριῶν προσπάθησαν καὶ πέτυχαν ν' ἀποδράσουν. Ἀπ' τὴ μεριά τους οἱ Τοῦρκοι δολοφόνησαν, παρὰ τὴ συμφωνία, τὸν ἱερέα καὶ 5 ἀπ' τοὺς πρού-

---

22) Πουκεβίλ, ἔνθ' ἀνωτ.

23) Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ, Ἐν Ἀθήναις, 1899, σ. 590.

24) Σπ. Π. Ἀραβ., ἔνθ' ἀνωτ.

25) Ἡ ἡμερομηνία, ποὺ φέρει ἡ ἐπιστολὴ αὐτή, ἐνισχύει τὴν ἄποψη, ὅτι, ἡ ἐπανάσταση ἐξερράγη τέλη Ἰουνίου — ἀρχὲς Ἰουλίου. Εἶναι λοιπὸν φανερὸ πόσο ἔξω πέφτουν ὁ Σούλης καὶ ὁ Ἀραβαστινός, ποὺ θεωροῦν τὴν 18 καὶ 23 Ἰουνίου ἀντίστοιχα σὰν ἡμέρα ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως. Τὸ ἴδιο καὶ ὁ Κουτσαλέξης ποὺ θεωρεῖ τὴν 30ὴ Ἰουνίου σὰν ἡμέρα καταστροφῆς τῶν Καλαρρυτῶν.

26) Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, τ. Α', Ἐν Λονδίνῳ, ΑΩΝΓ', σ. 400.

27) Σπ. Π. Ἀραβ. ἔνθ' ἀνωτ.

28) Κουτσαλέξης, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 243.

29) Σπ. Π. Ἀραβ., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 591.

30) Σπ. Π. Ἀραβ., ἔνθ' ἀνωτ., σ. 590.

31) Π. Ἀραβαντινός, ἔνθ' ἀνωτ. Ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς εἶναι μᾶλλον ὁ ἀκριβέστερος κι ὄχι οἱ 2.000 τοῦ Πουκεβίλ. Ἄλλωστε ὁ ἴδιος Γάλλος ἱστορικὸς γράφει ὅτι οἱ Ἀρβανῖτες «καθ' ὁμάδας προσέτρεχον ἐκ τῆς ἄνω Ἀλβανίας καὶ Μουζακιᾶς» (σ. 75).

χοντες[32]. Ἐνωμένοι τώρα οἱ στρατοὶ τῶν Τουρκαλβανῶν βαδίζουν ἐναντίον τῶν δύο κωμοπόλεων.

Ἡ εἴδηση τοῦ ἐρχομοῦ τῶν Τουρκαλβανῶν προξένησε μεγάλη σύγχυση καὶ ταραχὴ στοὺς ἐπαναστάτες. Πολὺ περισσότερο μάλιστα ἐπειδὴ εἶχαν ἀπομείνει τώρα ἐντελῶς μόνοι καὶ ἀβοήθητοι. Ὁ Ράγκος ἐγκατέλειψε, πρὶν καλὰ - καλὰ ἔλθη οὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν ἐχθρό, τὶς ἐπαναστατημένες κωμοπόλεις καὶ «ἐδόθη εἰς φυγήν»[33].

Οἱ Συρρακιῶτες μόλις πληροφορήθηκαν — τὸ πιὸ πιθανὸ ἀπ' τοὺς δραπέτες προύχοντες — ὅτι καταφτάνει μεγάλη δύναμη αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, ἔσπευσαν νὰ καταλάβουν ἐπίκαιρη θέση στὸ δρόμο, ποὺ ὁδηγεῖ πρὸς τὰ Γιάννινα. Βρέθηκε ὅμως καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Ἐφιάλτης, γιὰ νὰ διαπιστωθῆ γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ὅτι καὶ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ μεγάλες ἢ ὡραῖες στιγμὲς τὶς συνοδεύει καὶ τὶς οκιάζει ἡ ἐπαίσχυντη πράξη τῆς προδοσίας.

Τὸν Ἐφιάλτη ἐνοαρκώνουν ἐδῶ κάτοικοι τῶν χωριῶν Κράψι[34] καὶ Γότιστα, οἱ ὁποῖοι νύχτα, ἀπὸ ἄλλο, ἀφρούρητο μονοπάτι, ὡδήγησαν τοὺς Τουρκαλβανοὺς στὰ νῶτα τῶν Συρρακιωτῶν.

Δὲν χωρεῖ καμμιὰ δυστυχῶς, ἀμφιβολία γιὰ τὴν προδοτικὴ στάση, ποὺ τήρησαν οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν Κράψι καὶ Γότιστα. Κατὰ τὴν ἀξιόπιστη χειρόγραφη ἐφημερίδα τοῦ Μεσολογγιοῦ «Ἐφημερὶς Αἰτωλικὴ»[35], φύλλο τῆς 10 Αὐγούστου 1821 «...ἡ μιαρὰ προδοσία προὐξένησε τὴν ἅλωσιν δύο Κωμοπόλεων Συράκου καὶ Καλαρίτων...». Ἡ ἴδια ἐφημερίδα εἶναι ἡ μόνη πηγή, ποὺ ἀναφέρει, ὅτι «...ὁ ἀνάξιος Καπετᾶνος Κωνσταντῖνος Πουλής, ὁ τουρκολάτρης, ...δὲν ἐσυνήργησεν ὀλίγον εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν εἰρημένων δύο χωρῶν, καὶ αὐτὸς ἔδωκε πρὸς τοὺς Τούρκους τὸ σχέδιον τοῦ νὰ προχωρήσουν εἰς τὰ Τζουμέρκα...»[36].

Καὶ ὁ Ψαλλίδας[37] καὶ ὁ Κουτσονίκας[38] ἀναφέρονται στὴν προδοσία, ἐνῶ ὁ Φιλήμων[39] ἀποκαλεῖ τοὺς Γοτιστινοὺς «προθύμους προδότας», ὁ δὲ Τρικούπης[40] «προθύμους ὁδηγούς».

Ἐξάλλου «ὁ συγγενὴς» τοῦ Π. Λάμπρου γράφει, ὅτι εἶχαν μάθει οἱ ἐπαναστατημένοι, «ὁποῦ ἔρχονταν ἀρκετὸ στράτευμα ἀπὸ Ἰωάννινα καὶ μαζὶ μὲ τοὺς Γοτζιστινοὺς διὰ νὰ μᾶς χαλάσουν...»[41].

Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ κατακεραυνώνει τὴν προδοσία τῶν Γοτιστινῶν εἶναι ὁ Νέος Ἰατρὸς στὴν δεύτερη «πρὸς τὸν αὐτοῦ αὐτάδελφον» ἐπιστολή του τὴν καλουμένη «Καθρέπτης Ἐπιπληκτικὸς» γραμμένη στὰ 1824: «Πῶς ἠμπορεῖ ὁ ἀληθὴς Ἕλλην νὰ μὴν ἀναθεματίση τοὺς παρανόμους καὶ ἀσεβεῖς, καὶ προδότας υἱοὺς τῆς πατρίδος οἱ ὁποῖοι εἶναι πατροκτόνοι καὶ μισάδελφοι, καθὼς πράγματι ἀπεδείχθησαν πολλοὶ καὶ μάλιστα οἱ κατηραμένοι Γοτζιστινοί... οἱ ὁποῖοι εἰς τὰ 1821: ὄχι μόνον ἐπρόδοκαν εἰς τοὺς βαρβάρους, τοὺς φιλογενε-

32) Πουκεβίλ, ἔνθ' ἀνωτ.

33) Ἰωάννου Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. Δ' Ἀθῆναι 1861, σ. 149.

34) Οἱ περισσότερες πηγὲς ἀναφέρουν μόνον τοὺς Γοτιστινοὺς σὰν προδότες.

35) «Νέος Ἑλληνομνήμων», Α', σ. 458.

36) Αὐτόθι.

37) Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 83.

38) Λ. Κουτσονίκα, Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐν Ἀθήναις, 1863, τ. Β', σ. 85.

39) Ἔνθ' ἀνωτ., σ. 149.

40) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 316.

41) Σπ. Ἀραβ., ἔνθ' ἀνωτ. σ. 590.

στάτους καὶ ἀξιεπαίνους πατριώτας Καλαρίτας, ἀλλὰ καὶ συντροφικῶς ἐπῆγαν μὲ τοὺς Τυράννους, διὰ νὰ τοὺς κατακόψουν καὶ νὰ τοὺς κατασκλαβώσουν... Τώρα αὐτοὶ δὲν εἶναι γεννήματα ἐχιδνῶν; Δὲν ἔκοψαν καὶ κόφτουν ἀπὸ τὰς σάρκας τῆς ἰδίας των μητρός...»[42].

Ὁ Ἀραβαντινὸς ἀναφέρεται στὸ ἐπονείδιστο γεγονός, τὸ ὁποῖο οὔτε δέχεται, οὔτε ἀρνεῖται[43].

Φανερὰ ἐπιεικὴς γιὰ τοὺς Γοτιστινοὺς εἶναι ὁ Κουτσαλέξης, ὁ ὁποῖος δέχεται μέν, ὅτι «κάτοικοι ἐκ τῶν πλησίον χωρίων ...ἔδειξαν εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς τὴν ἀτραπό», δὲν δέχεται ὅμως, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ προδοσία. «Λέγουν, ὅτι ὑπῆρξε προδοσία...». Καί, θέλοντας νὰ ἀποσείσῃ τὴν κατηγορία, ὑποστηρίζει ὅτι, ὅ,τι ἔγινε, ἔγινε «ἐξ ἀνάγκης, ὅταν βλέπουν τὰ μικρὰ αὐτὰ χωρία νὰ ἐπιπίπτῃ εἰς τὴν ράχιν των τόση μεγάλη στρατιωτικὴ δύναμις»[44].

Τέλος πάντων παρ' ὅλο, ποὺ οἱ Συρρακιῶτες αἰφνιδιάστηκαν, ἀφοῦ δέχτηκαν ἀπὸ ἐντελῶς ἀπροσδόκητη κατεύθυνση τὴν ἐπίθεση τῶν Τουρκαλβανῶν, πολέμησαν ἡρωϊκά. Ὁ ὁπλαρχηγὸς Γερομπαλωμένος Συντεκνιώτης[45] μὲ τοὺς 60 περίπου στρατιῶτες[46] του «κράτησε» τὴν ἐχθρικὴ μυρμηκιὰ τόσο καιρό, ὅσος ἦταν ἀπαραίτητος, γιὰ νὰ ἀπομακρυνθοῦν οἱ κάτοικοι τῶν δύο κωμοπόλεων, συναποκομίζοντας ὅ,τι ἦταν δυνατὸν ἀπὸ τὶς σημαντικὲς περιουσίες των. Ἐννοεῖται, ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν δύο κωμοπόλεων ὑπῆρξε σχεδὸν ὁλοκληρωτική. Ἀπὸ τὶς ἑκατοντάδες τῶν ὡραίων κτισμάτων, ποὺ ἔδιναν στὶς δυὸ κωμοπόλεις ἐμφάνιση εὐρωπαϊκή, δὲν ἀπόμειναν παρὰ ἐλάχιστα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῶν Καλαρρυτῶν καὶ τῆς Παναγίας τοῦ Συρράκου.

Οἱ ἐκπατρισμένοι πιὰ Συρρακοκαλαρρυτηνοί, ποὺ ἀνέρχονταν σὲ 3.000 περίπου, κατευθύνθηκαν, βαδίζοντας νύχτα στὴν κακοτράχαλη περιοχή, πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἀχελώου. Οἱ Τουρκαλβανοὶ τοὺς καταδίωξαν. Κάπως ἀργὰ ὅμως, γιατί, ἀφοῦ παρέκαμψαν τὴν ἀντίσταση τοῦ ἡρωϊκοῦ Γερομπαλωμένου Συντεκνιώτη ἐπεδόθηκαν στὴν λεηλασία τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἤδη κωμοπόλεων. Παρ' ὅλα αὐτὰ θὰ πρόφταιναν τοὺς δυστυχεῖς φυγάδες, ἂν δὲν τοὺς ἔκοβε τὸ δρόμο ὁ Γῶγος Μπακόλας μὲ τὸν Κουτελίδα καὶ τὸν Ράγκο στὴ μεγάλη μάχη τοῦ Σταυροῦ[47].

Ὅπως γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἐκρήξεως, ἔτσι καὶ γιὰ τὴν ἡμέρα τῆς καταστολῆς τῆς ἐπαναστάσεως τῶν δύο κωμοπόλεων, αἱ ἀπόψεις τῶν ἱστορικῶν δὲν συμπίπτουν. Οἱ περισσότεροι, βέβαια ἀπ' αὐτοὺς τοποθετοῦν στὸν Ἰούλιο τὴν πτώση καὶ τὴν καταστροφὴ τῶν Συρράκου — Καλαρρυτῶν χωρὶς ὅμως καὶ νὰ συμφωνοῦν στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἡμέρας. Συγκεκριμένα ὁ Μ. Οἰκονόμου[48] γράφει στὰ Ἀπομνημονεύματά του ἀόριστα: «Εἰς τὸν Ἰούλιο μῆνα». Ἡ ἐφημερίδα «Αἰτωλικὴ»[49] στὶς 27 Ἰουλίου καὶ ὁ Ψαλλίδας[50] στὶς 9 Ἰουλίου. Ὁ Ἀ-

---

42) Ἰωάννου Οἰκονόμου Λαρισαίου, Ἐπιστολαὶ διαφόρων, Ἀθήνα 1964, σ. 472.
43) Π. Ἀραβαντινός, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 348.
44) Κουτσαλέξης ἔνθ' ἀνωτ. σ. 244.
45) Σπ. Τρικούπης, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 315.
46) Κατὰ τὸν Πουκεβίλ (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 299), ἐνῶ κατὰ τὸν Τρικούπη (ἔνθ' ἀνωτ.) μόνον μὲ 8!
47) Ν. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά, Εἰσαγωγὴ καὶ σημειώσεις ὑπὸ Γιάννη Βλαχογιάννη, Ἀθῆναι 1939, σ. 140.
48) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 168.
49) Ἔνθ' ἀνωτ.
50) Ἔνθ' ἀνωτ.

ραβαντινὸς[51] καὶ ὁ Φιλήμων[52] ἐξάλλου θεωροῦν τὴν 25 Ἰουνίου οἀν ἡμέρα καταστροφῆς τῶν δύο κωμοπόλεων, ἐνῶ ὁ Σούλης[53] τὴν 29 Ἰουνίου. Ὁ ἴδιος ὅμως Ἠπειρώτης λόγιος δημοσιεύει[54] ἐνθύμηση, ποὺ βρῆκε σὲ μηνιαῖο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Λιγγιάδων, ποὺ προσδιορίζει τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τῆς καταστροφῆς τῶν Καλαρρυτῶν καὶ τοῦ Συρράκου:

«1821 Ἰουλίου 10. Δευτέρα πουρνὸ χάλασαν τοὺς Καλαρύτες».

Μιὰ ἄλλη ἐνθύμηση, ποὺ τελευταῖα βρῆκα σὲ Μηνιαῖο τῆς Μονῆς Κάτω Παναγίας Μετσόβου, συμφωνεῖ μ' ἐκείνη τῶν Λιγγιάδων κι' ἐνισχύει τὴν ἄποψι ὅτι ἡ καταστροφὴ τῶν δύο πλουσίων κωμοπόλεων ἔγινε στὶς 10 Ἰουλίου 1821. Ἡ ἐνθύμηση τοῦ Μετσόβου ἔχει ὡς ἑξῆς:

ἔτος 1821 ηουλήου:10
θήμιση ἀφοῦ ἠρθαν ἡ κλέπτες
ἡς σήνορον κοτοβάστα καὶ ἔστηλαν διὰ ψωμὶ (καὶ) κόσμων μὲ τουφέκα (.....)* καί... καὶ ἦταν νὰ κατεβοὺν νὰ κάψουν τὸ χουριὸ καὶ ὀντας εκάψαν καὶ τοὺς καλ(αρι)τες καὶ σηράκου ἐγήνη φώβος καὶ συχησιν του λαού ης κάθε μερως καταλαχοὺ ἐκίνες τὶς ὧρες ετιχα καὶ εγὸ ο αναγνώστης κατσάνος πεδή του τάτζη απο χοριων λοζέτζη αποαλάργα εως (.....)* καὶ δηατούτω εγηνη φώβος καὶ τρομως ὴς τοὺς ανθρόπους καὶ φανερονω δηαθήμιση καὶ δηατουτὼ εγήνη τὸ παρὸν μοὺ γράμα το κερὸν εκίνο απο...ερι του Αλήπασα ησ γιάνηνα δηα να θημα τε κανὴς τον κερὸν εκίνον ὁποὺ δεν ελαχε
νὰ βεβεώνετε
(Ὑπογραφὴ) μαρτυρω του.... εως.... οποὺ εκίνο τωσαλωνηκη
μακάριωανὴρ ωσο κεπορέφθη[55]
ούτως καλότηχός.....

Τὰ αἴτια τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Βλαχοχωριῶν συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

Καίτοι τὸ ἐπαναστατικὸ σχέδιο αὐτὸ καθεαυτὸ ἦταν λαμπρό, ἐν τούτοις ὑπῆρξε κακὴ ἡ ἐφαρμογή του. Δυστύχημα, φυσικά, ἀποτέλεσε ἡ μὴ συμμετοχὴ τοῦ Μάρκου στὴν ἐπανάσταση. Συγκεκριμένα ὁ Μάρκος, μιὰ ἀπ' τὶς πιὸ ὡραῖες καὶ τὶς πιὸ ἀγνὲς φυσιογνωμίες τοῦ Ἀγῶνος, ἀναγκάστηκε, ἐπειδὴ παρεσπόνδησαν οἱ Τσάμηδες[56] καὶ ἐπετέθησαν ἐναντίον τοῦ Σουλιοῦ, νὰ ἐπιστρέψη καὶ νὰ ὑποστηρίξη τὴν ἰδιαίτερη πατρίδα του. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ἀποστολὴ τοῦ Μάρκου ἦταν νὰ προσβάλη τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ ἐποστροφή του ὅμως στὸ Σούλι, ἄφησε ἀπερίσπαστο τὸν Χουρσὶτ καὶ τοῦ ἐπέτρεψε νὰ συγκεντρώση τὴ σημαντικὴ δύναμη τῶν 4.000 Τουρκαλβανῶν, τὴν ὁποία ἔστειλε ἐναντίον τῶν δυὸ ἐπαναστατημένων κωμοπόλεων. Καὶ πάλι, παρὰ τὴν ἔλλειψη ἀντιπερισπασμοῦ, ὁ Χουρσὶτ δὲν θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ συγκεντρώση τόση δύναμη, ἂν δὲν ἐπρόκειτο γιὰ ἐκστρατεία ἐναντίον τῶν εὐπορωτάτων κωμοπόλεων. Ἡ ὁσμὴ ἄφθονης λείας ἐρέθισε τοὺς πλατσικολόγους, οἱ ὁποῖοι συνέρρεαν «ἐκ τῆς Ἄνω Ἀλβανίας καὶ

51) Ἔνθ' ἀνωτ.
52) Ἔνθ' ἀνωτ.
53) Ἔνθ' ἀνωτ.
54) Χρ. Σούλη, Ἐπιγραφαὶ καὶ Ἐνθυμήσεις Ἠπειρωτικαί, «Ἠπειρ. Χρονικά», τ. Θ', 1934, σ. 113.
* Λέξη δυσανάγνωστη.
55) Ὁ πρῶτος στίχος τοῦ Ψαλτηρίου: «Μακάριος ἀνήρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη...».
56) Π. Ἀραβαντινοῦ, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 348.

ιῆς Μουζακιᾶς»[57] ἀκόμη γιὰ νὰ πυκνώσουν τὶς τάξεις τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος τοῦ Χουρσίτ.

Ἀλλὰ ἡ κακὴ ἐκτέλεση τοῦ ἐπαναστατικοῦ σχεδίου δὲν πρέπει νὰ ἀποδίδεται μόνο στὴν ἀπουσία τοῦ Μάρκου. Φαίνεται πὼς καὶ τὰ γειτονικὰ χωριά, τὰ μυημένα στὸ σχέδιο, δὲν ἐπανεστάτησαν ἔγκαιρα[58], χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἡ περίπτωση κάποιας βιασύνης καὶ ἐπισπεύσεως[59] τῆς ἐκρήξεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐκ μέρους τῶν Συρρακοκαλαρρυτηνῶν.

Ἐξάλλου οἱ κάτοικοι τῶν δυὸ κωμοπόλεων δὲν ἦταν ὁπωσδήποτε ὥριμοι καὶ ἱκανοί, ἴσως, γιὰ ἕνα τέτοιο ἐγχείρημα. Ἄνθρωποι τοῦ ἐμπορίου, κάτω ἀπ' τὴν ἐλαφριὰ τουρκικὴ ἐπικυριαρχία κι' ἀπὸ ὡρισμένα προνόμια, στάθηκαν μακριὰ ἀπὸ πολεμικὲς συγκρούσεις. Ἀπειροπόλεμοι λοιπόν, χωρὶς πολεμικὴ ἀγωγή, χωρὶς ὁπλισμό, τὸ κυριώτερο, δὲν θὰ φάνηκαν πρόθυμοι νὰ ἀποδεχτοῦν καὶ νὰ υἱοθετήσουν τὶς ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες τῶν Κωλέττη, Τουρτούρη κλπ.

Οἱ Καλαρρυτηνοὶ ἐπὶ πλέον ἦταν διασπασμένοι σὲ δυὸ παρατάξεις. Ἡ μιά, ἡ ἐπαναστατική, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Τουρτούρη, ἡ ἄλλη, ἀντεπαναστατική, μὲ ἀρχηγὸ τὸν Ν. Γιάγκου[60]. Ὁ Γιάγκου «ἐθεώρει τὴν ἐπανάστασιν ἄκαιρον καὶ ἀδύνατον τὴν ἔκβασιν παρομοίων ἐπιχειρημάτων εἰς τὸ εὖ εἶναι»[61]. Ἡ «Αἰτωλικὴ»[62] ἐπίσης μᾶς πληροφορεῖ, πὼς οἱ «μωροὶ» Συρρακοκαλαρρυτηνοὶ «...δι' αἰσχροκέρδειαν ἢ ἄλλην τινὰ αἰτίαν δὲν ἠθέλησαν νὰ δεχθῶσι τὸν καπτ. Ν. Στορνάρην[63] πρὸς διαφύλαξιν, φανταζόμενοι μόνον περὶ πρωτείων...».

Ἕνας ἄλλος παράγων, ποὺ συνετέλεσε πολὺ στὴν εὔκολη καταστολὴ τοῦ κινήματος τῶν δυὸ κωμοπόλεων, ἦταν ἡ προδοτικὴ στάση τοῦ ὁπλαρχηγοῦ Γιαννάκη Ράγκου. Ὁ Ράγκος εἶχε κληθῆ, ἐπ' ἀμοιβῇ, καὶ εἶχε, σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο, ἀποστολὴ νὰ ἐπαναστατήση τὰ Βλαχοχώρια. Καὶ ἐξετέλεσε πράγματι τὴν ἀποστολή του. Φαίνεται ὅμως πὼς στὴ συνέχεια ἐξετράπη σὲ λαφυραγωγία τῶν πλούσιων Συρρακοκαλαρρυτηνῶν καὶ τῶν παρεπιδημούντων Γιαννιωτῶν. Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης, σὲ ὑποσημείωσή του στὰ Ἐνθυμήματα τοῦ Κασομούλη, ἰσχυρίζεται, ὅτι «ἡ ἐκστρατεία τῶν Ἀρβανιτῶν ἔγινε βιαστική, γιὰ νὰ προφτάσουν τὰ λάφυρα νὰ μὴν τὰ πάρη ὁ Ράγκος... Ἂς περιγράψουν μοναχοί τους τό τί τραβῆξαν ἀπὸ τὸν Ράγκο πρῶτα καὶ τοὺς Ἀρβανῖτες ὕστερα»[64]. Ὅταν δὲ μαθεύτηκε, ὅτι φτάνει μεγάλη δύναμη Τουρκικὴ ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, ὁ Ράγκος ἐγκατέλειψε στὸ ἔλεος τῶν ἄπληστων Τουρκαλβανῶν τὶς δυὸ κωμοπόλεις καὶ «ἐδόθη εἰς φυγήν». Τὸ ὅτι, τέλος, ὁ Ράγκος ἔλαβε μέρος στὴν περίφημη μάχη τοῦ Σταυροῦ, ὁ Βλαχογιάννης[65] τὸ ἀποδίδει, στὸ ὅτι ὁ ὁπλαρχηγὸς αὐτὸς «κατάλαβε τὸ κακό, ποὺ εἶχε κάμει πρωτύτερα» κι ἐπιζητοῦσε τώρα τὴν ἐξιλέωση, κι ἀκόμα στὸ ὅτι δὲν «τολμοῦσε νὰ ἀρνηθῆ τὴ συμμετοχή του στὸν περίφημο Γῶγο Μπακόλα»[66].

---

57) Πουκεβίλ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. Γ', ἐν Ἀθήναις, 1890, σ. 75.

58) Κουτσαλ. ἔνθ' ἀνωτ.

59) Φιλήμων, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 148.

60) Κουτσαλ., ἔνθ' ἀνωτ. σ. 243.

61) Ὁ Γιάγκου, ποὺ παρέμεινε στοὺς Καλαρρύτες καὶ μετὰ τὴν πτώση τους, σκοτώθηκε ἀπ' τοὺς Τουρκαλβανούς, κι' ἂς εἶχε ἀντιταχτῆ στὴν ἐπανάσταση.

62) Ἔνθ' ἀνωτ.

63) «Ἀνὴρ διαφέρων ἐπὶ συνέσει, πατριωτισμῷ καὶ ἀνδρείᾳ» κατὰ τὸν Φιλήμονα (Δοκίμιον, τ. Δ', σ. 150).

64) Νικολάου Κασομούλη, Ἐνθυμήματα Στρατιωτικά, τ. Α', Ἀθῆναι 1939, σ. 140, ὑποσ. Γ.Β.

65) Ἔνθ' ἀνωτ.

66) Ὁ Ι. Π. Ράγκος προσπαθῶντας νὰ δικαιολογήση τὴ φυγὴ τοῦ συνώνυμου ὁπλαρχηγοῦ

Ἐξάλλου ὁ Μακρυγιάννης ἀποδίδει τὴν καταστροφὴ σὲ ἀμέλεια καὶ ὀλιγωρία τῶν ἀρματολῶν, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀπειρία καὶ τὸ ἀπόλεμο τῶν ντόπιων.

Καὶ ἡ σύνοψη τῶν αἰτίων τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Συρράκου — Καλαρρυτῶν κλείνει μὲ τὴν ἄλλη θλιβερὴ σελίδα τῆς προδοσίας τῶν Γοτιστινῶν[67]. Ἂν οἱ σουλτανικοὶ ἔρχονταν ἀπὸ τὸ γνωστὸ δρόμο Ἰωαννίνων — Συρράκου, ἐπίκαιρο σημεῖο τοῦ ὁποίου φρουροῦσαν οἱ ἐπαναστάτες, οἱ τελευταῖοι δὲν θὰ αἰφνιδιάζονταν καὶ θὰ ἀπέκρουαν ἀποτελεσματικώτερα τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ὕστερα, ἂν ἔλειπε τὸ στοιχεῖο τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἄλλη θὰ ἦταν, ἴσως, καὶ ἡ στάση τῶν ἐντὸς τῶν δύο κωμοπόλεων μαχητῶν.

Ὀλιγοήμερη τέλος ἀντίσταση τῶν ἐπαναστατῶν ἴσως ἔδιδε τὸν καιρὸ στὸν Μ. Μπότσαρη νὰ ἐπανέλθη καὶ νὰ ἐπιπέση ἐναντίον τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Χουρσίτ.

Ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως τῶν Βλαχοχωριῶν, τὸ θέρος τοῦ 1821, εἶχε σὰ συνέπεια τὴν ὁλοκληρωτικὴ καταστροφὴ καὶ τὴν ἐρήμωση τῶν δυὸ πλούσιων κωμοπόλεων Συρράκου καὶ Καλαρρυτῶν. Μαζὶ μὲ τὶς περιουσίες τῶν ντόπιων χάθηκαν καὶ οἱ μεγάλες περιουσίες τῶν Ἰωαννιτῶν.

Ἀπὸ ἄποψη στρατιωτικὴ ἡ ἀποτυχία τῆς ἐπαναστάσεως ματαίωσε τὸ λαμπρὸ σχέδιο τῶν Ἑλλήνων, ποὺ ἀποσκοποῦσε στὸν ἀποκλεισμὸ καὶ τὴν ἀπομόνωση τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων τῆς περιοχῆς τῶν Ἰωαννίνων. Μὲ τὴν ἀνακατάληψη τῶν δυὸ κωμοπόλεων ὁ Χουρσὶτ ἐξασφάλισε τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὴ Θεσσαλία, ὄχι μόνο μέσω Μπάρου, ἀλλὰ καὶ μέσω Μετσόβου.

Ἐπὶ πλέον ἕνας ἀκόμη δρόμος ἄνοιξε γιὰ τὸν Χουρσὶτ μετὰ τὴν εὔκολη καταστολὴ τοῦ κινήματος τῶν Βλαχοχωριῶν. Ὁ δρόμος, μέσω Τζουμέρκων, πρὸς τὴ Στερεὰ καὶ τὴν Πελοπόννησο.

Ὁ Μακρυγιάννης, τέλος, ἐπισημαίνει τὶς εὐνοϊκὲς γιὰ τοὺς Τούρκους ἠθικὲς ἐπιπτώσεις ἀπὸ αὐτὴ τὴν εὔκολη νίκη τους. «Καὶ αὐτὸ τὸ θάρρος τῶν Τούρκων ἦταν ἀπὸ τὴν ἀνοησίαν ἐκείνων, ὅπου πῆγαν εἰς τοὺς Καλαρρύτες μὲ ξερὴ φαντασίαν. Χάθηκαν τόσοι ἄνθρωποι ἀπὸ τὴν ἀμέλειά τους κι ἔλαβαν καὶ Κουράγιον οἱ Τοῦρκοι μεγάλον»[68].

Ἂν ὅμως πετύχαινε ἡ ἐπανάσταση τῶν Συρρακοκαλαρρυτηνῶν θὰ διευκολύνονταν, γιὰ πολλοὺς λόγους, τὰ μέγιστα ἡ Μεγάλη Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

ΚΩΣΤΑΣ Π. ΒΛΑΧΟΣ

ἰσχυρίζεται πὼς ἡ φυγὴ αὐτὴ ἦταν ἐπιβεβλημένη καὶ πὼς σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση ὁ Ρ. στρατηγικὸν πνεῦμα ...ἐπεδείξατο» (Ι. Π. Ράγκου, Ὁ στρατηγὸς Ράγκος κατὰ τὸ 1821, ἐν Ἀθήναις, 1891, σ. 59). Ἀπορεῖ μάλιστα ποὺ δυὸ ἱστορικοί, «ὁ ἀείμνηστος Φιλήμων καὶ ὁ ἀξιοσέβαστος Τρικούπης» (ἔνθ' ἀνωτ.) δὲν ἀναφέρουν γιατὶ καὶ πότε ἔφυγε ὁ Ράγκος. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ παραπάνω ἱστορικούς, καὶ ἀγωνισταὶ τοῦ 21 καὶ λόγιοι ἀναφέρονται στὴ φυγὴ τοῦ Ρ. Ὁ Κουτσονίκας π.χ. γράφει: «ὁμοίως ἀνεχώρησε καὶ ὁ ἀρχηγὸς Ράγκος, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀντιστάσεως...» (Λ. Κουτσονίκα, Γενικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐν Ἀθήναις, 1863, τ. Β', σ. 85). Ὁ Κασομούλης (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 140) γράφει ὅτι οἱ Καλαρρύτες «δὲν ἐστάθησαν καθόλου ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Ράγκουν». Ὁ Ψαλλίδας ἐξάλλου ἀποκαλεῖ τὸν Ρ. «κλέφτη ποταπὸ» (ἔνθ' ἀνωτ. σ. 82), ἐνῶ στὸ ἴδιο χργρ. ὁ Ζῶτος Μολοσσὸς προσθέτει, ὅτι: «Ὁ δειλὸς Ράγκος ἔφυγε καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἐρωτοῦσαν ὁ εἷς τὸν ἄλλον: ποῦ εἶναι ὁ Ράγκος; Ἔφυγε ὁ Ράγκος, βλάχικα φοῦτζι Ράγκο, ἔφυγε ὁ δειλός». Ὁ Βλαχογιάννης, τέλος, δὲν ἔχει καμμιὰ ἀμφιβολία γιὰ τὴν προδοτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ράγκου.

67) Θεωρῶ σχετικὴ μὲ τὴν προδοτικὴ στάση τῶν Γοτιστινῶν τὴ λαϊκὴ κατάρα:

Γότ'στα καὶ Κράψ'
φωτιὰ νὰ τὰ κάψ'.

68) Ἔνθ' ἀνωτ.

ΤΟ ΠΑΡΣΙΜΟ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Βάστα, καϋμένη Πρέβεζα, τ' Ἀλῆ - πασᾶ τ' ἀσκέρια.
—Τί νὰ βαστάξω; δὲν μπορῶ· καὶ τί νὰ νταγιαντίσω;
Ἀλῆ - πασᾶς μ' ἐπέτρωσε μὲ δεκαχτὼ χιλιάδες.
Πέφτουν τὰ τόπια σὰ βροχὴ κι οἱ μπόμπες σὰ χαλάζι
κι αὐτὰ τὰ λιανοντούφεκα σὰ σιγαλὴ βροχούλα.
Σκλάβες πᾶνε στὰ Γιάννινα, σκλάβες στὸ Τεπελένι.
Πῆραν τὴν κυρ - Γιωργάκαινα μ' ὅλες της τοὶ νυφάδες.
Μπροστὰ πηγαίνει ἡ πεθερὰ καὶ πίσω τσ οἱ νυφάδες,
κι ἡ νύφη ἡ μικρότερη δὲν πάει κοντὰ στὶς ἄλλες.
—Περβάτα, νύφη, θαρρετά, νὰ μὴν κονταμένεις.
Μὴ σὲ βαραίνει τὸ φλουρὶ καὶ τὸ μαργαριτάρι;
Δὲ μὲ βαραίνει τὸ φλουρὶ καὶ τὸ μαργαριτάρι,
μόν' μὲ βαραίνει τὸ παιδί, ποὺ τ' ἄφησα στὴν κούνια.
Κούνια μου, κούνιε τὸ παιδὶ καὶ γάλα χόρτασέ το,
ὅσο νὰ πάω κι ὅσο νὰ 'ρτῶ κι ὅσο ν' ἀπογυρίσω,
ποὺ κόψανε τὸν ἄντρα μου πάνω στὰ γόνατά μου,
καὶ πέφτουν τὰ χεράκια του ἀπάνω στὴν ποδιά μου.

★★★

ΤΗΣ ΛΙΑΚΑΙΝΑΣ

Πῶς λάμπει ὁ ἥλιος στὰ βουνὰ καὶ τὸ φεγγάρι βράδυ,
ἔτσι ἔλαμπε κ' ἡ Λιάκαινα στὰ τούρκικα τὰ χέρια.
Πέντε πασάδες τὴν κρατοῦν καὶ δέκα βοϊβοντάδες,
κι ἕνα μικρὸ πασόπουλο στέκει καὶ τὴν ξετάζει:
—Λιάκαιναμ' δὲν παντρεύεσαι, νὰ πάρεις Τοῦρκον ἄντρα,
νὰ σ' ἁρματώσει στὸ φλουρὶ μέσ' στὸ μαργαριτάρι;
—Κάλλιο νὰ διῶ τὸ αἷμα μου στὴ γῆ νὰ κοκκινήσει,
παρὰ νὰ διῶ τὰ μάτια μου Τοῦρκος νὰ τὰ φιλήσει.
Ὁ Λιάκος τὴν ἀγνάντεψε ἀπὸ τὸ καραούλι,
τὸ μαῦρο του κουβέντιαζε, τοῦ μαύρου του τοῦ λέει:
—Δύνασαι μαῦρε μ' δύνασαι νὰ βγάλεις τὴν κυρά μου;
—Ἀρτήρησέ μου τὴν ταγὴ σαρανταπέντε χοῦφτες,
βάλε μπαχλάμια δώδεκα, φουσκούνια δεκαπέντε
καὶ δέσε τὴ μεσούλα σου μαζὶ μὲ τὴ δική μου,
βγάλε ἕνα δαμασκὶ σπαθὶ' τὸ πάν' ἀπ' τὸ κεφάλι.
Στὴ μέσην ἐγιουρούστησε, στὴ μέση γιουρουστάει,
πέντε πασάδες σκότωσε, τσοχανταραίους.
Κι ἡ Λιάκαινα τὸν ἔλεγε, κι' ἡ Λιάκαινα τὸν λέει:
—Τώρα τὸ γρηγορότερο στὸ μεσινὸ ταμπούρι
νὰ ρθεῖς τὸ γρηγορότερο, νὰ πάρεις τὴ ζωή μου.

ΑΛΚΗ ΜΑΝΘΟΥ (ΜΥΡΣΙΝΗ)

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑΣ ΤΟΥ 1821 ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΤΟΥΝΤΟΡ ΒΛΑΝΤΙΜΗΡΕΣΚΟΥ

Οἱ πρῶτοι Ρουμᾶνοι ἱστοριογράφοι εἶδαν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ Ὑψηλάντη, στὴ Μολδοβλαχία, σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἐξέγερση τοῦ Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου. Καὶ γιὰ ἕνα χρονικὸ διάστημα, ποὺ καλύπτει περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα, ἔγιναν οἱ ἔνθερμοι ἀπολογηταὶ τοῦ συμπατριώτου των, δημιουργώντας τὸ θρῦλο του. Τὸν περιέβαλαν μὲ τὸν φωτοστέφανο τοῦ ἡρωϊσμοῦ καὶ τοῦ μαρτυρίου, ἐνῶ παράλληλα φαίνεται ν' ἀδιαφόρησαν γιὰ τὴν πιθανότητα τραυματισμοῦ τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἄδικης ἐκτοξεύσεως κατηγοριῶν ἐναντίον τῶν Φιλικῶν καὶ τοῦ Ὑψηλάντη.

Εἶδαν τὰ δυὸ κινήματα, τὴν Ἐπανάσταση στὴ Μολδαβία, ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη, καὶ τὴν ἐξέγερση τοῦ Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου, στὴν Ὀλτένια (Βλαχία), ξένα τὸ ἕνα πρὸς τὸ ἄλλο καὶ μάλιστα, σὲ ὡρισμένες περιπτώσεις, ὄχι μόνον ἄσχετα, μὰ καὶ ἀντίθετα.

Πρῶτος ὁ C. Aricescu (Κωνστ. Ἀριτσιέσκου), δημοσιολόγος καὶ ἱστορικός, μὲ τὴν «Ἱστορία τῆς Ρουμανικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821», ποὺ τυπώθηκε στὴν Κραγιόβα τὸ 1874, ἄνοιξε τὸ δρόμο στὴ φοβερὴ ἱστορικὴ παρεξήγηση, ποὺ τόσο ἐπιζήμια ἐπηρέασε ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τὶς σχέσεις τῶν δύο λαῶν. Ὁ Ἀριτσιέσκου, κατηγορηματικὸς στὴν ἱστορία του ἔγραφε:

«Ὁ Τοῦντορ (Βλαντιμηρέσκου) εἶχε σημειωθῆ ἀπὸ τὸ δάκτυλο τῆς Θείας Προνοίας σὰν ἀπελευθερωτὴς τῶν Ρουμάνων ἀπὸ τὰ νύχια τῶν Φαναριωτῶν, ὅπως ὁ Μωϋσῆς προϋπῆρξε ἀπελευθερωτὴς τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὰ νύχια τῶν Φαραώ».

Πρόκειται μᾶλλον γιὰ διαπίστωση νόθο, ποὺ τὴ διακρίνει ἡ ὑπερβολή, ἡ προκατάληψη, ἕνας ἀδικαιολόγητος ἴσως φανατισμὸς καὶ ἡ ἔλλειψη βασίμων ἱστορικῶν ἀποδείξεων καὶ ἐπιχειρημάτων, ὅπως τὸ ἀπέδειξε ἡ ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν στοιχείων ἀπὸ ἄλλους Ρουμάνους ἱστοριογράφους κατὰ τὴν τελευταία 35ετία.

Εἶναι δὲ περίεργο ὅτι καὶ ὁ διάσημος ἱστορικὸς καὶ πολιτικὸς Νικ. Γιόργκα, ἀκολούθησε τὸν ἴδιο δρόμο τῆς παρεξηγήσεως χαρακτηρίζοντας τὴν ἐξέγερση τοῦ Βλαντιμηρέσκου σὰν ἐπεισόδιο περιωρισμένης ἐκτάσεως, ὠργανωμένο μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἀγροτῶν. Ὁ ἴδιος, ἑρμηνεύοντας τὴ διφορούμενη στάση τοῦ Βλαντιμηρέσκου, κατὰ τὴν τελευταία φάση τῶν γεγονότων, ὅταν τουρκικὰ στρατεύματα εἶχαν εἰσβάλει στὰ Πριγκιπᾶτα γιὰ νὰ καταπνίξουν τὴν Ἐπανάσταση, γράφει ὅτι ὁ Τοῦντορ, ἐγκαταλείποντας τὸ Βουκουρέστι, μετὰ τὴν πρόσκαιρη ἡγεμονία του, δὲν ἐπιθυμοῦσε νὰ ἑνωθῆ μὲ τοὺς Φιλικούς, ἐπειδὴ δὲν εἶχε λόγους νὰ μοιρασθῆ μαζί τους τὴν ἐπικείμενη καταστροφή. Φαίνεται ὅτι ἀργότερα ἀναθεώρησε κάπως αὐτὴ τὴν ἄποψη.

Ὅμως, ἡ παρεξήγηση ἢ καὶ ἡ ἀθέλητη, ἔστω, παραμόρφωση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ A. D. Xenopol (Ξενόπολ) στὴν «Ἱστορία (του) τῶν Ρουμάνων», ποὺ φαίνεται νὰ ἐπηρέασε γιὰ πολὺν καιρὸ καὶ σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὰ πνεύματα, καθὼς καὶ ἀπὸ ἄλλους ἱστοριο-

γράφους καὶ ἐρευνητάς. Πρῶτος ὁ ἱστορικὸς I. C. Filitti (Φιλίττι), εἰδικὸς στὴν ἱστορία τοῦ Μεσαίωνος καὶ τοῦ 19ου αἰῶνος, μὲ τὸ βιβλίο του «Πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ ζυμώσεις στὰ Πριγκιπᾶτα τὸ 1821—1822» καὶ μὲ τὰ ἄρθρα του «Grecs et Roumains en 1821» καὶ «Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου» παραδέχεται ὅτι σκοπὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἦταν ἡ ἕνωση ὅλων τῶν Χριστιανῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας ὅλων καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἦταν σύμφωνη μὲ τὶς προσδοκίες τῶν Ρουμάνων γιὰ τὴ χειραφέτησή των .

Δὲν ἐπρόκειτο, ἔγραφεν ὁ Φιλίττι, γιὰ τὴν ἐπιβολὴ ἑλληνικῆς κυριαρχίας στὰ Πριγκιπᾶτα, ὅπως ἀπὸ φόβο ἑρμηνεύτηκε τὸ κίνημα, ὕστερα ἀπὸ τὴν παρεμβολὴ τῶν Τούρκων ἐναντίον τῶν Φιλικῶν, μὲ πρόθεση τὴν ἄρνηση κάθε συνεννοήσεως μὲ τοὺς ὀπαδοὺς τῆς Φ.Ε.

Ἀργότερα, μετὰ τὸν δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, νεώτερες ἔρευνες ἄρχιζαν νὰ ξεκαθαρίζουν τὰ πράγματα. Δημοσιεύτηκε τὸ βιβλίο τοῦ Lucretin Patrascanu (Λουκρέτσιου Πατρασκάνου) «Ἕνας αἰῶνας κοινωνικῶν ζυμώσων 1821—1907». (Ὁ Πατρασκάνου, καθηγητὴς Πανεπιστημίου, ἡγετικὸ στέλεχος τοῦ Κ.Κ.Ρ., διετέλεσε μέλος τῆς πρώτης Κομμουνιστικῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπομακρύνθηκεν ὕστερα, φυλακίστηκε καὶ τελικὰ ἐκτελέστηκε).

Στὴν ἀνάλυση τοῦ κινήματος τοῦ Βλαντιμηρέσκου, ποὺ παραθέτει στὸ βιβλίο του, ἐκφράζει τὴν ἄποψη ὅτι στὸ ξεκίνημά του, στὴν πρώτη του φάση, τὸ κίνημα τοῦτο εἶχε κοινωνικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ χωρὶς ἐνδείξεις ξενοφοβίας. Μόνον ὕστερα ἀπὸ τὴ συνθηκολόγηση τοῦ Βλαντιμηρέσκου μὲ τοὺς μεγαλοβογιάρους (ἄρχοντες) ἐμφανίζονται οἱ πρῶτες ἀνθελληνικὲς ἐκδηλώσεις, καὶ αὐτὲς — χαρακτηριστικὴ θεωρεῖ τὴ λεπτομέρεια ὁ συγγραφεὺς — μόνο γραπτές.

Μετὰ τὴν εἴσοδό του στὸ Βουκουρέστι, ὁ Βλαντιμηρέσκου, σὲ μιὰν ἀναφορά του πρὸς τὴν Πύλη, ἐπιτίθεται γιὰ πρώτη φορὰ καὶ κατηγορεῖ τοὺς κατὰ καιροὺς Ἕλληνες ἡγεμόνες, τοὺς βογιάρους καὶ ὅλο τὸ Ἑλληνικὸ Γένος. Στὴ λαϊκὴ βάση τοῦ κινήματος — προσθέτει ὁ Πατρασκάνου — δὲ θὰ συναντήσουμε παρόμοιες ἐκδηλώσεις. Τὴν καλύτερη ἀπόδειξη ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ panduri (παντοῦροι - εἰδικὸ ἔνοπλο σῶμα, ποὺ εἶχεν ἱδρυθῆ κατὰ τὸ πρότυπο τῶν σωμάτων ποὺ εἶχαν συγκροτήσει οἱ Ἀψβοῦργοι στὴν Οὐγγαρία, κάτι σὰν ἀντάρτες ἢ ἐλεύθεροι σκοπευταὶ) τοῦ στρατεύματος τοῦ Βλαντιμηρέσκου, μετὰ τὴν ἐκτέλεσή του ἐντάχτηκαν στὶς γραμμὲς τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Φ.Ε.

Ἂν ὑπῆρχε πραγματικὰ ἕνα ἰσχυρὸ ἀνθελληνικὸ ρεῦμα μεταξὺ τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐξεγέρσεως ἡ ἔνταξη τούτη θὰ ἦταν ἀδύνατη.

Ὁ Πατρασκάνου παραθέτει τὴν εὔστοχη παρατήρηση τοῦ ἱστορικοῦ Φιλίττι, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «στὸ βαθμὸ ποὺ ὑπῆρχε ἕνα ἐθνικὸ στοιχεῖο (ἐπιδίωξη) στὸ κίνημα τοῦ 1821 (τοῦ Βλαντιμηρέσκου) αὐτὸ δὲν ἦταν ἀνθελληνικό, ἀλλ' ἀντιτουρκικό. Παρ' ὅλα τὰ ἀντίθετα φαινόμενα, ἡ Ἐπανάσταση τῆς Ὀλτένιας ἦταν τὸ πρῶτο ἀποφασιστικὸ βῆμα τῆς χειραφετήσεως (ἀπελευθερώσεως) ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς Πύλης».

Κατὰ τὸν Πατρασκάνου, δὲν ὑπῆρχεν ἀνθελληνικὸ ρεῦμα στὰ Πριγκιπᾶτα πρὶν ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1821. Ὁ ἀνθελληνισμὸς καλλιεργήθηκεν, ὑποδαυλίθηκε μόνον ἀπὸ τὴν τάξη τῶν βογιάρων.

Ἀναφερόμενος στὴν ἀποτυχία τοῦ κινήματος, ὁ Πατρασκάνου, συμπεραίνει ὅτι, «ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἡ ἐξέγερση τῶν χωρικῶν ἀφέθηκε νὰ στηριχθῆ μόνο

στὶς δυνάμεις της, ἐπειδὴ ἡ βοήθεια τοῦ Τσάρου στὴν ὁποία βασιζόταν ὁ Βλαντιμηρέσκου, ἀποδείχτηκε αὐταπάτη, ἀποτέλεσμα σφαλεροῦ ὑπολογισμοῦ καὶ οἱ Φιλικοὶ ἦταν ἀδύνατοι σύμμαχοι, ἀνοργάνωτοι καὶ ἀπροσανατόλιστοι.

Χωρὶς ἐπαναστατικὴ ἰδεολογία καὶ μὲ ἀρχηγοὺς ποὺ τὴν ὡδήγησαν στὴ συνδιαλλαγὴ καὶ τὶς ὑποχωρήσεις πρὸς τοὺς μεγάλους βογιάρους, περιωρισμένη μόνο στοὺς «παντοῦροι» τῆς Ὀλτενίας, ὅταν ὅλοι οἱ εἴλωτες (ἀκτήμονες) τῆς Μουντένιας (Βλαχίας) ἔπρεπε νὰ ξεσηκωθοῦν ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ἔπρεπε νὰ ἡττηθῆ».

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἐκυκλοφόρησε καὶ τὸ βιβλίο τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, ἀκαδημαϊκοῦ σήμερα, κ. Andrei Otsetea (Ἀντρέϊ Ὀτσέτεα) «Ὁ Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου καὶ τὸ κίνημα τῶν Φιλικῶν στὶς Ρουμανικὲς Χῶρες, 1821—1822». Ἕνας τόμος 400 περίπου σελίδων μὲ ἄγνωστα καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα, πολλὲς λεπτομέρειες γιὰ τὰ γεγονότα τῆς μακρινῆς ἐκείνης ἐποχῆς καὶ μὲ πλούσια βιβλιογραφία. Πρέπει νὰ θεωρῆται τὸ ἀρτιώτερο ἴσως στὸ εἶδος του ἱστόρημα, ποὺ μὲ τὴν ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα τῶν ἱστορικῶν στοιχείων φωτίζει πολλὲς πλευρὲς τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Ὑψηλάντη, στὰ Πριγκιπᾶτα, γύρω ἀπὸ τὴν ὁποία οἱ διαφωνίες, οἱ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις καὶ συζητήσεις συνεχίζονται, ὅμως, ὅπως φαίνεται, μὲ περισσότερη ἀντικειμενικότητα καὶ νηφαλιότητα, ὅπως τὸ ἐπιβάλλει ἡ ἀρχὴ τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας καὶ τῆς συγγραφικῆς ἐντιμότητας.

Ὁ κ. Ὀτσέτεα, ὕστερα ἀπὸ μιὰ σύντομη ἀνασκόπιση τῶν ὅσων ἔχουν γραφῆ, κατὰ καιρούς, γύρω ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ 1821 στὰ Ρουμανικὰ Πριγκιπᾶτα, ἀντικρούει πολλὲς ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ποὺ εἶχαν διατυπωθῆ παληότερα, γιὰ νὰ παρατηρήσῃ ὅτι οἱ σχέσεις τοῦ Βλαντιμηρέσκου μὲ τὸν Ὑψηλάντη ἀγνοήθηκαν ἢ παρερμηνεύτηκαν ἀπὸ τὴ Ρουμανικὴ ἱστοριογραφία. Ἀσχολεῖται λεπτομερειακὰ μὲ τὴ γνωριμία καὶ τὶς σχέσεις τῶν δυὸ ἡγετῶν ἐπαναστατῶν, ποὺ ξεκινοῦσαν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρωσσοτουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1807—1812, στὸν ὁποῖο εἶχαν λάβει μέρος καὶ οἱ δυό, καὶ ἐκφράζει τὴν ἄποψη, γιὰ τὴ χρησιμοποίηση τοῦ Βλαντιμηρέσκου ἀπὸ τοὺς Φιλικούς, γράφοντας: «Ὅταν οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Φιλικῶν, γιὰ λόγους τακτικῆς ἀπεφάσισαν τὴν ἔναρξη τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπὸ τὰ Πριγκιπᾶτα, εἶχαν ἀνάγκη ἑνὸς περισπασμοῦ στὴν Ὀλτένια, γιὰ ν' ἀποσπάσουν τὴν προσοχὴ τῶν Τούρκων πρὸς αὐτὸ τὸ σημεῖο, πρᾶγμα ποὺ θὰ διευκόλυνε τὸν Ὑψηλάντη νὰ περάση τὸ Δούναβη. Ἂν τὸ σχέδιο δὲν πετύχαινε, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν Φιλικῶν εἶχαν τὴν ἐλπίδα ὅτι οἱ ταραχὲς στὴ χώρα θ' ἀνάγκαζαν τοὺς Τούρκους νὰ στείλουν στρατεύματα, πρᾶγμα ποὺ θὰ ἐσήμαινε παραβίαση τῶν συνθηκῶν καὶ θὰ προκαλοῦσε τὴν ἐπέμβαση τῆς Ρωσσίας. Ὁ πιὸ κατάλληλος ἄνθρωπος γι' αὐτὴ τὴν ἀποστολὴ θεωρήθηκεν ὁ Βλαντιμηρέσκου, ποὺ ἦταν «Φιλικός», Ρῶσσος ὑπήκοος, ἐγνώριζε καλὰ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ μέρη στὴν Ὀλτένια καὶ σὰν παληὸς ἀρχηγὸς τῶν «παντοῦροι», κατὰ τὸ ρωσσοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1807—1812, εἶχε μεγάλη ἐπιρροὴ στοὺς κατοίκους αὐτῆς τῆς περιοχῆς».

Ὅταν ἀναφέρεται στὸ νόημα τοῦ κινήματος τοῦ Βλαντιμηρέσκου, καὶ στοὺς λόγους ποὺ ὥθησαν πολλοὺς ἀπὸ τοὺς μεγαλοβογιάρους νὰ τὸ ὑποστηρίξουν ἀρχικά, παρατηρεῖ: «Ἡ πιὸ βέβαιη καὶ γενικὴ διαπίστωση ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὶς ἔρευνές μας εἶναι ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Βλαντιμηρέσκου δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὸ εἰμὴ μόνο σὰν ἕνα ἐπεισόδιο τῆς Φ.Ε. Ἐκείνη τοῦ ἔδωκε τὸν ἀρχηγό, τὸ πρόγραμμα, τὴν ὀργάνωση, τὸ ἀρχικὸ κίνητρο, τὴν προπαγανδιστικὴ καὶ μαχητικὴ τακτική, καὶ τὸ ἐνέταξε σ' ἕνα γενικὸ κίνημα ποὺ εἶχε σὰ σκοπὸ τὴν ἀπελευθέρωση ὅλων τῶν Χριστιανῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Οἱ δυνατότητες ποὺ διανοίγονταν γιὰ τὰ Ρουμανικὰ Πριγκιπᾶτα, ἦταν ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνεξαρτησία, ἡ κατάργηση τῆς ὑποτελείας (τουρκικὲς φρουρὲς) στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Δούναβη καὶ ἡ ἐλευθερία διακυβερνήσεως κατὰ τοὺς νόμους των». Καὶ διερωτᾶται: «Ποιός δὲ θὰ ἤθελε νὰ ἐγκολπωθῆ ἕνα παρόμοιο πρόγραμμα; Ὅσο γιὰ τὴν τύχη τοῦ Βλαντιμηρέσκου, ὁ συγγραφεύς, ἀφοῦ τὸν παρακολουθεῖ ἀπὸ τὰ πρῶτα του βήματα, σὰν ἰδιώτη καὶ ὕστερα σὰ στρατιωτικὸ ἡγέτη καὶ ἐπαναστάτη, παρατηρεῖ χαρακτηριστικά: «Ὅταν ξεστράτισε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τῶν διεκδικήσεων τῶν χωρικῶν, τὶς ὁποῖες εἶχαν προκαλέσει οἱ προκηρύξεις του, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ κίνημα, ποὺ τὸν εἶχεν ἀναδείξει ἀρχηγὸ - ἐπαναστάτη, ὁ Τοῦντορ θὰ ἐμπλεκόταν μοιραία σὲ μηχανορραφίες, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ἦταν προετοιμασμένος. Αὐτὲς θὰ τὸν ὡδηγοῦσαν στὸν ἀφανισμό, χωρὶς νὰ τοῦ ἀφήσουν τοὐλάχιστο τὸ φωτοστέφανο τοῦ μάρτυρος μιᾶς πίστεως».

Τὸ ἱστόρημα τοῦ κ. Ὀτοέτεα, ποὺ στὴν πρώτη του σελίδα, ἀνάμεσα στ ἄλλα καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν πρόλογο, ὑπενθυμίζει τὴ ρήση τοῦ Joseph de Maistre «Depuis trois cents ans l' histoire est une permanente couspiration contre la vérité» παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ εἶναι πραγματικὸ ἀτύχημα ποὺ δὲν ἔχει μεταφρασθῆ στὴ γλῶσσα μας. Πολὺ περισσότερο ποὺ ὁ συγγραφεὺς φαίνεται νὰ γνώρισε τὶς ἀπόψεις, νὰ διάβασε τὸν Τρικούπη καὶ τὸν Φιλήμονα, τοὺς ὁποίους ἄλλοι Ρουμᾶνοι ἱστοριογράφοι ἀγνόησαν ἐπειδὴ τοὺς ἐθεώρησαν κατηγόρους τοῦ Βλαντιμηρέσκου.

Μιὰ ἄλλη μαρτυρία τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν παλαιοτέρων ρουμανικῶν ἀπόψεων γιὰ τὰ γεγονότα τῆς Μολδοβλαχίας εἶναι ἡ διάλεξη τοῦ ἐπίσης ἱστορικοῦ καὶ ἀκαδημαϊκοῦ κ. G. Giurescu (Τζιουρέσκου), ποὺ δόθηκεν ἐφέτος στὶς 24 Μαΐου, στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρία καὶ στὰ πλαίσια τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ «Ἱδρύματος Εὐρώπη Δραγκάν», μὲ θέμα «ἡ Φιλικὴ Ἑταιρεία καὶ οἱ Ρουμᾶνοι». Δημοσιεύτηκε τὸν ἑπόμενο μῆνα μὲ τὴ μορφὴ ἐπιφυλλίδος στὸν «Ἐλεύθερο Κόσμο». Ὁ κ. Τζιουρέσκου, ἀφοῦ ἀνέφερεν ὅτι ἐπὶ ἑνάμιση αἰῶνα πολλὰ καὶ ἀντιφατικὰ ἔχουν γραφῆ γιὰ τὸ κίνημα τῆς «Φιλικῆς Ἑταιρείας» στὶς Ἡγεμονίες καὶ ὅτι οἱ διαφορετικὲς ἀπόψεις ἦταν πάντοτε σχεδὸν ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς προκαταλήψεις, παρετήρησε: «Σήμερα ποὺ ὁ Χρόνος ἔχει κατευνάσει τὰ πάθη καὶ μαζὶ μὲ τὰ νεοανακαλυφθέντα στοιχεῖα (ντοκουμέντα) προσφέρει τὴν ἀπαραίτητη ἀντικειμενικότητα, ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας εἶναι ἐφικτὴ καὶ μποροῦμε νὰ ποῦμε τὰ πράγματα ὅπως ἔγιναν «χωρὶς μῖσος καὶ προκατάληψιν». Καὶ ἀμέσως πρόσθεσε: «Εἶμαι εὐτυχὴς πο μπορῶ νὰ τὸ πράξω ἐδῶ, στὴν καρδιὰ τῆς Ἑλλάδος, στὴ σκιὰ τοῦ Ἱεροῦ Λόφου, ἀπ' ὅπου ξεκίνησε τὸ ἐπιστημονικὸ πνεῦμα, ἡ μεγίστη συνισταμένη τοῦ «Homo Sapiens».

Χωρὶς ν' ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τοῦ κ. Ὀτοέτεα, παρέθεσε στοιχεῖα γιὰ νὰ ὑποστηρίξη ὅτι οἱ σύγχρονοι πρὸς τὰ γεγονότα Ρουμᾶνοι, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ἡγεμόνα, τὸν Ἀνώτερο Κλῆρο καὶ μὲ τὴ συμμετοχὴ ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν τάξεων, ἀγκάλιασαν τὸ κίνημα τῶν Φιλικῶν καὶ τὸ ἐνίσχυσαν ἠθικὰ καὶ ὑλικά.

Τὴν περίπτωση τοῦ Βλαντιμηρέσκου, τὴν παρέκαμψεν ἐπιδέξια, χωρὶς νὰ ἐκφράση τὶς ἀπόψεις του γιὰ τὴ στάση τοῦ συμπατριώτη του - ἐπαναστάτη, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῶν δραματικῶν γεγονότων γιὰ νὰ περιορισθῆ στὴν κάπως ἀόριστη, ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως, παρατήρηση: «Ὁ Βλαντιμηρέσκου, ὅταν ἀντελήφτηκε τὴν κατάσταση ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ ἄρνηση τῆς Ρωσσίας νὰ ὑποστηρίξη τὴ Φ.Ε., ἄρχισε τότε νὰ ἐνεργῆ γιὰ τὰ δικά του συμφέροντα».

Πρόκειται γιὰ μιὰ ἔμμεση, ἔστω, μαρτυρία σχετικὴ μὲ τὸν διφορούμενο, αἰνιγματικὸ καὶ ἀνεξιχνίαστο ρόλο τοῦ Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου, ποὺ παρ' ὅσα ἔχουν γραφῆ, παραμένει μιὰ σκοτεινή, τραγικὴ — ἂν θέλετε — μορφὴ ποὺ ἐπηρέασε σὲ σημαντικὸ βαθμό, ἂν μὴ καὶ ἀποφασιστικό, τὴν ὅλη ἐξέλιξη τῶν δραματικῶν γεγονότων τῆς Ἐπαναστάσεως στὴ Μολδοβλαχία.

Κατὰ τὸν κ. Τζιουρέσκου, «ἡ διπλῆ τραγωδία τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας, δὲν εἶχε σὰ μόνη αἰτία τὴ ρωσσικὴ ἀποσκίρτηση. Θὰ πρέπει ν' ἀναφερθῆ καὶ ἡ κακὴ ὀργάνωση τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὑψηλάντη, καθὼς καὶ ἡ σκληρὴ καὶ βιαία ἰδιοσυγκρασία τοῦ Βλαντιμηρέσκου. Ὅμως, βασικὴ ἀφορμὴ παραμένει ἡ ρωσσικὴ ἀποκήρυξη». Ἀναφερόμενος τέλος, στὴ μάχη τοῦ Δραγατσανίου, ὑπενθύμισε τὸ ἐκτεταμένο ποίημα ποὺ ἀφιέρωσε στὴ θυσία τῶν Ἱερολοχιτῶν ὁ φιλέλληνας Ρουμᾶνος ποιητὴς Γκρηγκόρε Ἀλεξαντρέσκου, μὲ τίτλο «Οἱ τάφοι τοῦ Δραγατσανίου» — δημοσιευμένο τὸ 1847 — ποὺ ἀρχίζει μὲ τούτους τοὺς στίχους:

«Στοὺς ἅγιους τόπους κάποτε πῆγα νὰ προσκυνήσω
Μεγαλειώδη θύμηση τῶν περασμένων χρόνων
Καὶ στάθηκα στὴν πλούσια σὲ τάφους τὴν κοιλάδα
Ἐκεῖ ποὺ τόσοι μαχητὲς ἀπὸ τὴ δοξασμένη Ἑλλάδα
Ὑψώσανε πρῶτοι αὐτοὶ τὴν κραυγὴ τῆς Λευτεριᾶς».

Ἂν καὶ θὰ μποροῦσε νὰ θεωρηθῆ εὐχάριστη, ἀπὸ ἐπιστημονικὰ ἱστορικῆς πλευρᾶς, ἡ παρουσίαση τῶν νέων στοιχείων καὶ ἡ ἀναθεώρηση τῶν ἐσφαλμένων διαπιστώσεων τῆς Ρουμανικῆς ἱστοριογραφίας, ὡστόσο δὲν μπορεῖ νομίζουμε νὰ παρασιωπηθῆ ὁ δισταγμὸς τῶν Ρουμάνων ἱστοριογράφων νὰ προχωρήσουν μὲ περισσότερη γενναιότητα στὴν ἀναγνώριση τῆς ἔκδηλης εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως ποὺ εἶχεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση τοῦ 1821 στὴ Μολδοβλαχία, στὴ μετέπειτα ἐξέλιξη τῆς πολιτικῆς καταστάσεως στὶς Ἡγεμονίες. Γιατί, ἡ Ἐπανάσταση ἐκείνη, ἀρνητικὰ ἴσως, μὲ τὴν ἧττα της, στὴν ὁποία παρέσυρε καὶ τὸ καθεστὼς τῶν Φαναριωτῶν (ἀντιπροσωπευτικὸ τῆς τουρκικῆς ἡγεμονίας στὰ Πριγκιπᾶτα) ἄνοιξε τὸ δρόμο πρὸς περισσότερη πολιτικὴ αὐτοτέλεια ἢ αὐτοδιοίκηση, καὶ τελικὰ στὴν πλήρη ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἕνωση τῶν ρουμανικῶν χωρῶν, ποὺ ὁλοκληρώθηκε μετὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο.

Τὸ περίεργο εἶναι ὅτι οἱ διαπιστώσεις τῶν Ρουμάνων ἱστοριογράφων δὲν συμφωνοῦν πάντοτε μὲ τὴν ἐπίσημη ἱστορία, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ ὅσα γράφει τὸ τελευταῖο τετράτομο Ρουμανικὸ Ἐγκυκλοπαιδικὸ Λεξικὸ (ἔκδοση 1966), τὸ ὁποῖο στὴ σελίδα 878—879, ἀφοῦ ἐξιδανικεύει τὴν προσωπικότητα τοῦ Βλαντιμηρέσκου, ἐμφανίζει τὴ διένεξη μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὑψηλάντη, σὰν ἀποτέλεσμα τῶν διαφορετικῶν προγραμμάτων τους, καθὼς καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ στρατεύματα τῶν Φιλικῶν ἀντὶ νὰ προχωρήσουν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, παρέμειναν στὶς ἡγεμονίες γιὰ νὰ λεηλατοῦν καὶ νὰ ληστεύουν. Ὅσο γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ Βλαντιμηρέσκου τὴ χαρακτηρίζει «ἄνανδρη δολοφονία», διαιωνίζοντας ἔτσι ὄχι μόνο τὴν παρεξήγηση, ἀλλὰ καὶ τὴν παραχάραξη τῶν ἱστορικῶν γεγονότων.

Βέβαια, τὸ δικαίωμα τῆς ρουμανικῆς ἱστορίας νὰ ἡρωοποιήση τὸν Βλαντιμηρέσκου εἶναι ἀναφέρετο, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ λαοί, καθὼς καὶ τὰ ἄτομα τρέφονται καὶ ἐμπνέονται ἀπὸ τὴν ἱστορία τους. Ὅμως, ἕνας ὑπέρτατος ἠθικὸς νόμος ἐπιβάλλει τὸν σεβασμὸ πρὸς τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, ποὺ ὅταν τραυματίζεται ἐγείρει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἰσχὺ αὐτοῦ τοῦ νόμου καὶ θέτει τὸ ἐρώ-

τημα: ὡς ποιό βαθμὸ τάχα ἰδεολογικοί, ἐθνικιστικοὶ καὶ ἄλλοι παράγοντες ἐπηρεάζουν τὴν ὁλοκληρωτικὴ ἀποκατάσταση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας;

ΑΛΚΗΣ ΜΥΡΣΙΝΗΣ — ΜΑΝΘΟΣ

Υ.Γ.: Εἶχε γραφῆ αὐτὸ τὸ ἄρθρο ὅταν ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ ὑπογραφομένου ἕνα νέο βιβλίο τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ κ. Ὀτσέτεα μὲ τὸν τίτλο «Ὁ Τοῦντορ Βλαντιμηρέσκου καὶ ἡ Ἐπανάσταση τοῦ 1821» (ἔκδοση 1971).

Δὲν πρόκειται γιὰ ἀνατύπωση τοῦ προηγουμένου. Εἶναι πλουσιώτερο σὲ στοιχεῖα τὸ νέο ἱστόρημα, ἂν καὶ ὡρισμένα, δημοσιευμένα στὸ παλαιότερο, περιλαμβάνονται καὶ στὸ νέο τοῦτο βιβλίο, μὲ τὸ ὁποῖο ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὰ γεγονότα ἀπὸ μιὰ ἄλλη σκοπιά, γιὰ νὰ ὑποστηρίξη ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Βλαντιμηρέσκου ἦταν ἐθνικὴ ἐπανάσταση καὶ ὅτι ὁ ἀντιφεουδαρχικὸς ἀγῶνας ταυτίστηκε μὲ τὸν ἐθνικό, μέσα σὲ μιὰ συγκεχυμένη κατάσταση.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἀποκηρύττει τὸ προηγούμενο. Ἀντίθετα μάλιστα. Στὸν πρόλογο ἀναφέρει ὅτι ἡ γνώμη του ποὺ ἀμφισβητοῦσε τὶς ἑρμηνεῖες ὅλων τῶν προηγουμένων ἱστοριῶν, ἐπιβεβαιώθηκε καὶ ὁλοκληρώθηκε μὲ τὰ νέα στοιχεῖα ποὺ ἀνακαλύφτηκαν ἢ δημοσιεύτηκαν μετὰ τὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου του τοῦ 1945.

Δ-1097. Ἀνατίναξις τῆς πυριτιδαποθήκης ὑπὸ Χρ. Καψάλη
(Ἀπὸ τὴν πινακοθήκην τοῦ Δήμου Μεσολογγίου)

« Ἐπιθεώρηση τῶν Γαλλικῶν στρατευμάτων στὸ Ναυαρῖνο ὑπὸ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ Μαιζὸν παρουσίᾳ τοῦ Ἰμπραήμ »

Ἡ εἴδηση τῆς ἐπιθεωρήσεως τῶν γαλλικῶν στρατευμάτων εἶχεν ἐξάψει ἐπίσης τὴν περιέργεια τῶν Ἑλλήνων στρατιωτῶν ποὺ βρίσκονται ἐκεῖ κοντά. Ὁ στρατηγὸς Νικήτας (Σταματελόπουλος) παρ᾽ ὅλη τὴν ἀρρώστεια ποὺ τὸν κατέβαλλε καὶ τοὺς κόπους ποὺ τὸν εἶχαν ἐξαντλήσει, θέλησε κι αὐτὸς ν᾽ ἀπολαύσῃ τὸ καινούργιο ἐκεῖνο θέαμα. Ἔφτασε στὰ μέσα τῆς ἐπιθεωρήσεως, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ στρατηγὸς Μαιζὸν διέτρεχε, μαζὶ μὲ τὸν Αἰγύπτιο στρατηγό, τὶς γραμμὲς τῶν λαμπρῶν λεγεώνων μας. Τὸν ἀκολουθοῦσαν καμμιὰ δωδεκαριὰ Ἕλληνες ντυμένοι τὸ ἴδιο φτωχικὰ ὅπως αὐτός. Ψηλός, ὅσο ὁ Ἰμπραὴμ εἶναι κοντός, φαίνεται ἐπίσης τόσο ἀδύνατος καὶ τόσο καταβεβλημένος, ὅσο ἐκεῖνος εἶναι παχὺς καὶ καλοζωισμένος. Ἕνε ζευγάρι τεράστιες πιστόλες ἦσαν περασμένες στὴ ζώνη του, καθὼς κι ἕνα μακρὺ γιαταγάνι, ἕνα εἶδος σπαθιοῦ ὁλόϊσου σχεδόν, ἢ ἐλαφρὰ γυριστοῦ· εἶχε ἐπὶ πλέον ἕνα δαμασκὶ ἀπὸ τὸ ἴδιο ἴσως ἀτσάλι ὅπως τὸ σπαθὶ τοῦ Ἰμπραήμ, ἀλλὰ κλεισμένο σὲ μιὰ θήκη πολὺ μικρότερης ἀξίας. Στάθηκε γιὰ νὰ ἰδῇ τοὺς στρατηγοὺς ποὺ περνοῦσαν συνοδεύοντας τὸ γιὸ τοῦ Μωχάμετ. Ἐκεῖνος τὸν διέκρινε, καὶ τὸν ἐκοίταξε μ᾽ ἕνα ὕφος περιφρονητικό, καὶ μ᾽ ἕνα χαμόγελο εἰρωνικό, σὰ νὰ ἤθελε νὰ συγκρίνῃ τὶς τιμὲς ποὺ τοῦ ἀπέδιδαν μὲ τὸν παραμερισμὸ στὸν ὁποῖον ἄφηναν αὐτόν, Ἕλληνα στρατηγόν, ποὺ ὡστόσο τὴν ὑπόθεσή του τὴν εἶχαν ἀγκαλιάσει καὶ τὴν εἶχαν ὑπερασπίσει. Ὁ Νικήτας, πειραγμένος, κάρφωσε ἀπάνω του τὰ μάτια, ποὺ σπίθιζαν ἀπ᾽ τὴν ὀργή, κι ἀνάγκασε τὸν Ἰμπραὴμ νὰ χαμηλώσῃ τὰ δικά του. Εἶχε ἤδη χουφτώσει τὴ λαβὴ τοῦ σπαθιοῦ του, ἀλλὰ συγκρατώντας τὴ παραφορά του, προχώρησε λίγα βήματα, ὥστε νὰ τὸν ἀντιληφθοῦν ὁ στρατηγὸς Μαιζόν, ἢ οἱ ἄλλοι στρατηγοὶ ποὺ τὸν συνόδευαν. Ὁ Στρατηγὸς Σνάιντερ τὸν ἐπρόσεξε· πῆγε ἀμέσως κοντά του, Τοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι, τοῦ ἀπηύθυνε μερικὰ κολακευτικὰ λόγια, καὶ τοῦ πρόσφερε ἕνα ἄλογο, ποὺ ὁ Ἕλληνας καπετάνιος τὸ ἀρνήθηκε. Μετὰ τὴν ἐπιθεώρηση δύο στρατηγοὶ ἦρθαν πάλι νὰ τὸν συναντήσουν καὶ τὸν παρακάλεσαν νὰ τοὺς συχωρέσῃ καθὼς καὶ τὸν στρατάρχη ποὺ δὲν τὸν εἶχε ἀντιληφθῇ. (Ἀπὸ τὰ ἀπομνημ. Διον. Εὐμορφοπούλου)

ΚΩΝ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΝΑ ΜΠΟΥΓΙΟΥΡΝΤΙ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΣΧΕΤΙΚΟ ΜΕ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΠΡΕΒΕΖΑΣ

Ἡ ὕπαρξη τέτοιου μπουγιουρντιοῦ γραμμένου στὴν Πρέβεζα στὶς 6 Νοεμβρίου 1798, ποὺ μ' αὐτὸ ζητάει ἀπὸ τὸ Μέτσοβο ἐπειγόντως πενῆντα μαστόρους, φέρνει στὸ προσκήνιο τὰ τραγικὰ γεγονότα, ποὺ διαδραματίσθηκαν στὴν πόλη αὐτὴ καὶ προκάλεσαν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀποκατάστασης τῶν φρουρίων καὶ λοιπῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων της τὴ μακρινὴ ἐκείνη ἐποχή.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἡ Πρέβεζα τότε βρίσκονταν στὰ χέρια τῶν Γάλλων ἀκολουθώντας τὴν ἴδια τύχη τῶν νησιῶν τοῦ Ἰουνίου μετὰ τὴ συνθήκη τοῦ Campo Formio.

Ἔτσι ἡ περιοχὴ αὐτὴ ἦταν πρόχειρο καταφύγιο σὲ κείνους ποὺ ἔπεφταν στὴ δυσμένεια τοῦ τρομεροῦ δυνάστη τῆς Ἠπείρου. Ἦταν μιὰ ὑπόσχεση καὶ μιὰν ἐλπίδα, ἀλλὰ καὶ τὸ προοίμιο μιᾶς, ἴσως ὄχι μακρινῆς ἀπελευθέρωσης, σύμφωνα μὲ τὰ ὄνειρα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ καὶ τὰ φλογερὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης.

Ὁ παμπόνηρος Ἀλῆς προσδοκώντας ὀφέλη ἀπὸ τοὺς νέους γειτόνους καμόνονταν τὸ φίλο τῶν Γάλλων, γιὰ τοῦτο καλοδέχτηκε τὸν ἀπεσταλμένο τοῦ Διοικητὴ τῶν Ἰονίων Νήσων Gentili, στρατηγὸ Roze, μὲ χαρὲς μεγάλες καὶ ἄφησε νὰ τοῦ φορέση ὁ ἴδιος ὁ στρατηγὸς μὲ τὰ χέρια του τὴν τρίχρωμη κονκάρδα τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας.

Στὸ τέλος τὸν πάντρεψε μὲ τὴν πανέμορφη Γιαννιωτοπούλα Ζωΐτσα μέσα στὸ παλάτι του.

Ἐξ ἄλλου καὶ στὸ φρούραρχο Πρεβέζης ἔδειχνε πὼς ἦταν πιστὸς Γιακωβῖνος καὶ ζητοῦσε νὰ τὸν μυήση στὴ λατρεία τῆς Καρμανιόλας...

Ὅμως ὅλ' αὐτά, μόλις ἡ Τουρκία διέκοψε τὶς σχέσεις της μὲ τὴ Γαλλία, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ναπολέοντα στὴν Αἴγυπτο, ἔγιναν καπνός.

Συλλαμβάνει ξαφνικὰ τὸ στρατηγὸ Roze κι' ἀφοῦ τοῦ ἀφαίρεσε στρατιωτικὰ μυστικὰ μὲ ὑποσχέσεις καὶ βασανιστήρια, τὸν στέλλει σιδηροδέσμιο στὴν Πόλη, σὰν κατάσκοπο, ὅπου καὶ πέθανε στὰ μπουντρούμια τοῦ Γετὶ - κουλέ. Ταυτόχρονα ἀποβάλλοντας τὸ προσωπεῖο ἐκστρατεύει μὲ πέντε χιλιάδες ἐπίλεκτους Ἀρβανίτες ἐναντίον τῆς Πρέβεζας, ποὺ τὴν ὑπεράσπιζαν 300 Γάλλοι καὶ 400 ντόπιοι, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἦταν καὶ ὁ Χριστόφορος Περραιβός[1]. Ὕστερα ἀπὸ λυσσώδεις μάχες τὴν καταλαμβάνει στὶς 12 Ὀκτωβρίου τοῦ 1798.

Ἀπερίγραπτα εἶναι τὰ δεινὰ ποὺ τράβηξαν οἱ Πρεβεζιάνοι. Γενικὴ σφαγή, αἰχμαλωσία κι' ἐρήμωση τῶν πάντων. Ἀκόμα καὶ διακόσιοι φυγάδες Πρεβεζιάνοι, ποὺ μὲ μύριους κινδύνους κατάφεραν νὰ περάσουν στὴ Βόνιτσα, δὲ

---

1) Εἶναι ὁ φίλος καὶ στενὸς συνεργάτης τοῦ Ρήγα, πολεμιστὴς καὶ συγγραφεὺς τῆς «Ἱστορίας τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας» κλπ., ὁ ὁποῖος μόλις κατάφερε νὰ γλυτώση μὲ ὀγδόντα ἑπτὰ συντρόφους περνώντας μὲ τρία πλοιάρια ἑπτανήσια ἀπὸ τὸν Παντοκράτορα στὴ Λευκάδα.

γλύτωσαν. Ὁ ἀδυσώπητος καὶ δόλιος σατράπης τοὺς ξεγέλασε καὶ γύρισαν στὴ Σαλαώρα μὲ τὴν κορβέτα ποὺ τοὺς ἔστειλε.

Ἐκεῖ ἀναπαυτικὰ καθισμένος κοντὰ στὸ Κομέρκι καὶ ἡδονικὰ ρουφώντας τὸ τσιμπούκι του ἀπολάμβανε μὲ ἀγαλλίαση τὴ γρηγοράδα τοῦ λεπιδιοῦ τοῦ δημίου του Ὀσμάν.

Χαρακτηριστικὸ τῆς τρομερῆς αὐτῆς σκηνῆς ἦταν, πὼς κι' ὁ ἴδιος ὁ δήμιος ἔσκασε ἀπὸ συμφόρηση.

Ὕστερα ἀπ' ὅλα αὐτὰ πρώτη του δουλειὰ ἦταν νὰ ἐπισπεύση τὴν ἐπιδιόρθωση τῶν φρουρίων τῆς πόλεως γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο, γιὰ τοῦτο ξαπόλυσε παντοῦ προσταγὲς νὰ στείλουν τὸ γρηγορώτερο μαστόρους «μὲ βίαν καὶ ἀνυπομονήν».

Ἐνδεικτικὸ τῆς βιασύνης τοῦ Ἀλῆ εἶναι τὸ παρατιθέμενο καὶ σὲ φωτοτυπία μπουγιουρντί του[2] πρὸς τοὺς «ἀγαπημένους προεστῶτες Μετζόβου» ὅπως τοὺς ἀποκαλεῖ.

Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ φέρει στὸ περιθώριο τῆς ἄνω ἀριστερῆς γωνίας τῆς πρώτης σελίδας τὴ σφραγίδα του. Πιὸ κάτω τὴ μονογραφὴ 113 καὶ παραπλεύρως τὶς λέξεις «Πρέβεζα Νοεμ. 6:».

Στὴν τρίτη σελίδα
Πανόγραμμα μὲ τὸν ἴδιο γραφικὸ χαρακτῆρα·

«Τοῦ ἀγαπητοῦ μου
Προεστώτου μετζόβου
Ὑγιῶς
(Μονογραφή)
τὸ ὀγληγορώτερον».

Ἡ προσθήκη «1798 νοεμβριου 10 νπουαρτη δια μαστώρους ναπανουν» εἶναι ἀπὸ χέρι ἀγράμματου, προφανῶς τοῦ προεστοῦ.

Ἀπ' τὴ σημείωση αὐτὴ φαίνεται πὼς τὸ μπουγιουρντὶ τοῦτο συνταγμένο μετὰ τὰ γεγονότα ἔφτασε στὸ Μέτσοβο στὶς 10 Νοεμβρίου μετὰ τέσσερες ἡμέρες.

Τὸ πολύπλοκο δίπλωμα τοῦ μπουγιουρντιοῦ δίχως χρήση φακέλλου καὶ τὰ ἴχνη τῶν σφραγίδων τοῦ βουλουκεριοῦ, ποὺ φαίνονται καθαρά, δείχνουν τὸν τρόπο τῆς ἀποστολῆς τῆς ἀληπασιαλήτικης ἀλληλογραφίας.

★ ★ ★

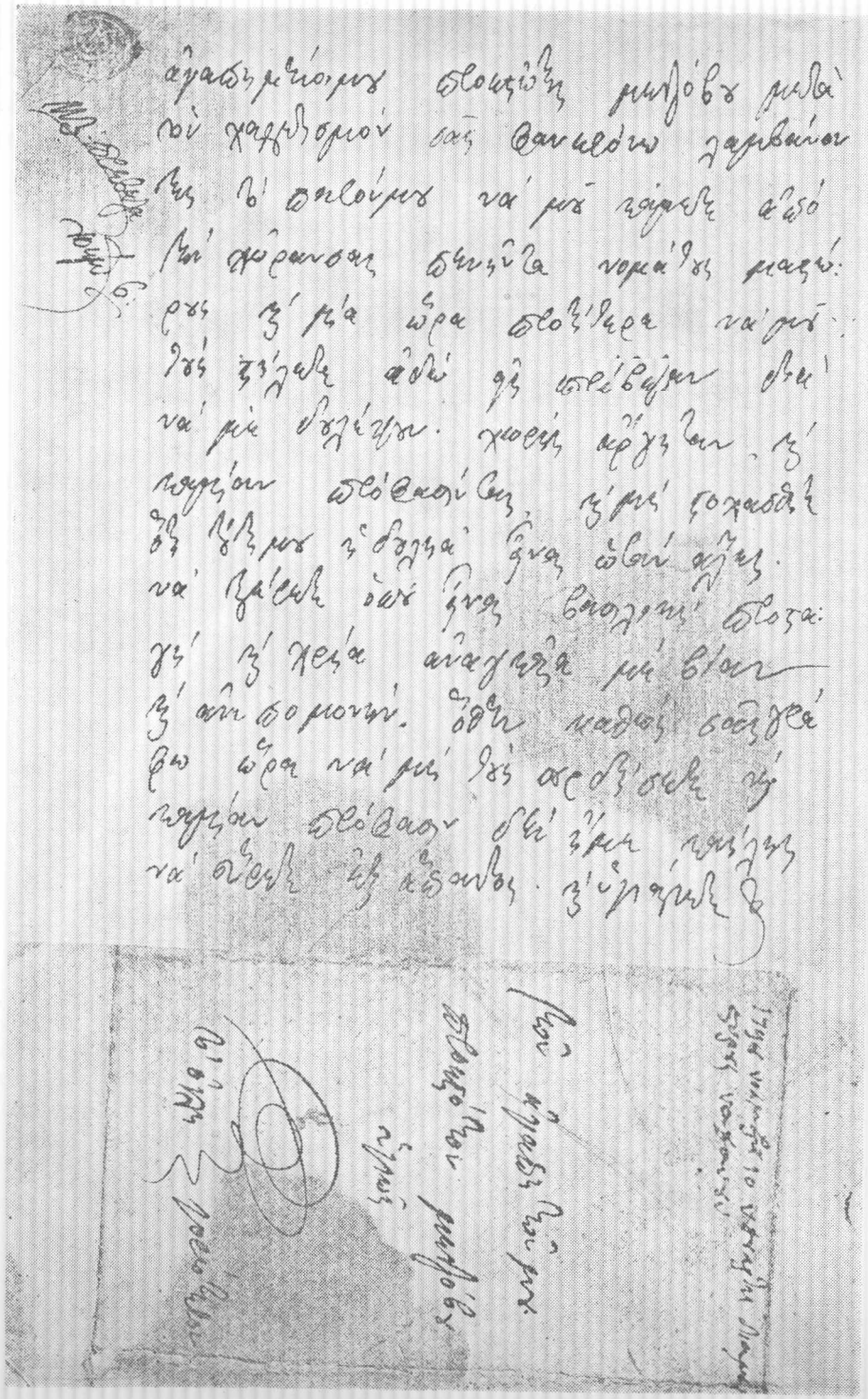
Ἀγαπημένοι μου προεστῶτες μετζόβου μετὰ τὸν χαιρετισμὸν σᾶς φανερόνω λαμβάνοντες τὸ παρόν μου νὰ μοῦ κάμετε ἀπὸ τὴν χῶραν σας πενῆντα νομάτους μαστώρους καὶ μία ὥρα προτήτερα νὰ μοῦ τοὺς στήλετε ἐδῶ εἰς Πρέβεζαν διὰ νὰ μὲ δουλέψουν χωρὶς ἄργηταν, καὶ καμίαν πρόφασίν σας, καὶ μὴ στοχασθητε ὅτι τούτη μου ἡ δουληὰ εἶναι ὡσὰν ἄλες. νὰ ξέρετε ὁποὺ εἶναι βασιλικὴ προσταγὴ καὶ χρεία ἀναγκαῖα μὲ βίαν καὶ ἀνυπομονήν.

Ὅθεν καθὼς σᾶς γράφω ὥρα νὰ μὴ τοὺς ἀρδήσετε καὶ καμίαν πρόφασιν δὲν εἶμαι καήλης[3] νὰ εὕρετε ἐξ ἄπαντος καὶ ὑγιαίνετε (μονογραφή).

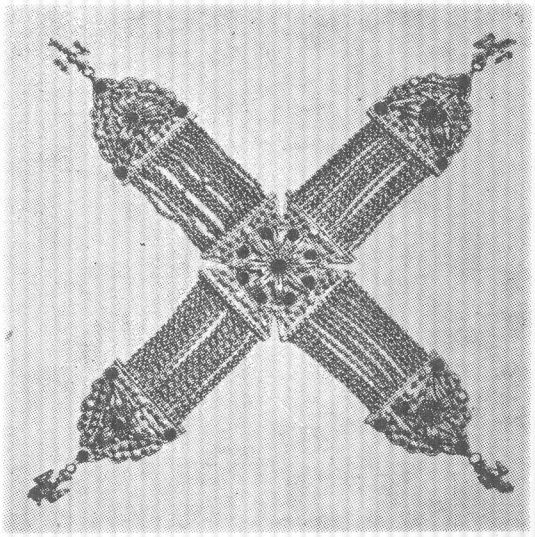
2) Ὀφείλω νὰ ἐκφράσω ἐντεῦθεν τὶς θερμές μου εὐχαριστίες στὸ φίλο κ. Δημοσθένη Χαβέλα γιὰ τὴν εὐγενικὴ παραχώρηση τοῦ ἀνωτέρω μπουγιουρντιοῦ πρὸς δημοσίευσιν.

3) Δὲν εἶμαι σύμφωνος, δὲν ἐπιτρέπω.

Γ΄

ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΛΟΥΚΑΤΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου
(τ. τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων)

Ο ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΣ "ΠΛΑΤΑΝΟΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ" ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΤΟΥ

Ἀνάμεσα στὰ λιγόστιχα δεκαπεντασύλλαβα δημοτικὰ τραγούδια, μὲ τὴν ἀτμόσφαιρα τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, ποὺ μπορεῖ νὰ καταγράψη κανεὶς καὶ σήμερα στοὺς ἑλληνικοὺς χώρους τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ, εἶναι καὶ τὸ λεγόμενο τραγούδι «τοῦ μαραμένου πλάτανου», χορευτικὸ ἢ τῆς τάβλας, ποὺ ἀναφέρεται συνήθως στὰ χρόνια καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Δίνω ἀμέσως τὴν κλασσικὴ μορφή του, ὅπως τὴν ἐπέλεξε στὴν ἔκδοση τῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν της τὸ 1962 (κατηγορία «κλέφτικα»), ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

— Τί ἔχεις καημένε πλάτανε, καί στέκεις μαραμένος,
μὲ τὶς ριζοῦλες στὸ νερό, μὲ τὴ δροσιὰ στὰ φύλλα;
Νὰ μὴ σὲ βάρεσε ὁ βοριάς, κάνας κακὸς ἀγέρας;
— Μουϊδὲ βοριὰς μὲ βάρεσε, μουϊδὲ κακὸς ἀγέρας·
ὁ Ἀλῆ πασιὰς ἐπέρασε μὲ δεκοχτὼ χιλιάδες.
Μουϊδὲ στὸν ἥσκιο μ' ἔκατσε μουϊδὲ καὶ στὴ δροσιά μου,
παρὰ σημάδι μ' ἔβαλαν οὗλοι μὲ τὴν ἀράδα.
Ἄλλοι βαροῦν τοὺς κλώνους μου κι' ἄλλοι βαροῦν τὰ φύλλα,
κι' ὁ σκύλος ὁ Ἀλῆ πασιὰς βαρεῖ μέσ' στὴν καρδιά μου.
Μαράθηκαν τὰ φύλλα μου, μαράθηκε ἡ καρδιά μου![1]

Ἀλλὰ δίνω μαζὶ (ἐπειδὴ γράφω ἀπὸ τὶς σελίδες τῆς ἀγαπημένης «Ἠπειρωτικῆς Ἑστίας») καὶ μιὰ ἀνέκδοτη παραλλαγὴ ἀπὸ τὸ Γερακάρι Ἰωαννίνων, ποὺ τὴν ἔχω ἀπὸ τὸ Λαογραφικὸ Φροντιστήριο τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἰωαννίνων, εἰπωμένη ἀπὸ τὸν γέροντα Μάνθο Βλέτσα καὶ συλλεγμένη ἀπὸ τὴν τότε φοιτήτριά μου (1965—66) δεσποινίδα Βασιλικὴ Λάμπρου.

— Τί ἔχεις, καημένε πλάτανε, καὶ στέκεις μαραμένος,
μὲ τὶς ριζοῦλες στὸ νερό, τὰ φύλλα στὸν ἀέρα;
— Παιδιά μ', σὰν μὲ ρωτήσατε, θὰ σᾶς τὸ μαρτυρήσω.
Ἀλῆ - πασὰς ἐπέρασε μὲ δεκοχτὼ χιλιάδες·
οὔτε στὸν ἥσκιο μ' ἔκατσαν οὔτε καὶ στὴ δροσιά μου,

1) Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Δημοσιεύματα τοῦ Λαογρ. Ἀρχείου, ἀρ. 7) Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια (Ἐκλογὴ) τόμος Α΄, ἐν Ἀθήναις 1962, σελ. 262—263 (Ἀγόριανη Παρνασσοῦ, ἀπὸ τὴ συλλογὴ Εἰρ. Σπανδωνίδη, 1939).

2) Τουρκ. nisan = σημάδι.

μόν' στὸ νισιάνι[2] μ' ἔβαλαν καὶ στὸ νισιάν' μὲ βάζουν.
Ὅλοι ρίχνουν στοὺς κλώνους μου κι' ὅλοι στὰ κλώναρά μου,
κι' αὐτὸς ὁ γέρο - Ἀλῆ πασάς ρίχνει μέσ' στὴν καρδιά μου.
Μὲ τί καρδούλα νὰ σταθῶ, μὲ τί ψυχὴ νὰ κρίνω[3]

Στὶς παλιὲς δημοσιευμένες συλλογὲς τῶν 3 ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, τουλάχιστο ἀπὸ τὰ χρόνια ποὺ ἦταν πιὰ γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ (μάλιστα νεκρὸ ὥστε νὰ μὴ τὸν φοβοῦνται) δὲν παρουσιάζεται τὸ εἰδικὸ αὐτὸ κείμενο μὲ τὸν κτυπημένο ἀπὸ τὸν σκληρὸ δυνάστη πλάτανο. Οἱ πρῶτοι συγκεντρωτικοὶ συλλογεῖς Fauriel (1824—5), Tommaseo (1842) καὶ Passow (1860), ἢ οἱ Ἕλληνες Μανοῦσος (1850), Ζαμπέλιος (1852) καὶ Ἰατρίδης (1859), δὲν τὸ παραδίδουν. Οὔτε οἱ Ἠπειρῶτες Χασιώτης (1866) καὶ Ἀραβαντινὸς (1860/1880). Δίνουν μονάχα στιχουργικὰ ὑποστρώματα τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, ὅπως π.χ. τὸ συχνὸ ἐναρκτικὸ μοτίβο:

— Τί ἔχεις, καημένε κόρακα, καί σκούζεις καὶ φωνάζεις;[4]

καὶ τὰ ἀραιότερα, ἀλλὰ χαρακτηριστικά:

— Τί ἔχουν τῆς Γούρας τὰ βουνὰ καὶ στέκουν μαραμένα;[5]
— Τί ἔχετε' ὀξυὲς ποὺ χλίβεστε, λημέρια ποὺ βογγᾶτε;[6]

ἢ καὶ τὸ μεσαιωνικότερο, εἰδυλλιακό:

— Τί ἔχεις, κόρη, καὶ θλίβεσαι καὶ βαρυναστενάζεις;[7]

Θὰ πρέπει νὰ κατεβοῦμε πολύ, χρονικά, νὰ μποῦμε στὸν αἰώνα μας, γιὰ νὰ πρωτοβροῦμε (ἀπ' ὅσο ἐρεύνησα) δημοσιευμένον τὸν τύπο τοῦ τραγουδιοῦ πρὸς τὸν «πλάτανο», καὶ μάλιστα ὄχι μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀλλὰ μὲ ἄλλα «ὑποκατάσταστα» καὶ παρωδικοὺς στίχους.

Νὰ ἡ σχετικὰ πρώτη παρουσία τοῦ τραγουδιοῦ αὐτοῦ, ὅπως δημοσιεύτηκε τὸ 1909 σὲ πελοποννησιακὴ συλλογή:

— Τί ἔχεις, καημένε πλάτανε, ποὺ στέκεις μαραμένος,
μέσα στὰ κρύα τὰ νερά, στὸ δροσερὸν ἀέρα;
— Τί νὰ μοῦ κάμουν οἱ δροσιὲς καὶ τὰ νερὰ τὰ κρύα;
Ἐτέμ Πασὰς μᾶς πλάκωσε μὲ τὶς πολλὲς τὶς λάβρες
κι' οἱ ἀρχηγοί μας ἔφυγαν νὰ σώσουν τὴ ζωή τους,
κι' ὁ κόσμος ἂς χανότανε, ραγιάδες ἂς γινόσαν![8]

---

3) Λαογρ. Ἀρχεῖο Φιλοσοφ. Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, φάκελλος «κλέφτικα» («Ὁ γέρο - πλάτανος»).

4) Passow σελ. 101, Ζαμπέλιος σ. 694, Ἰατρίδης σ. 9, Χασιώτης σ. 123, Ἀραβαντινὸς σ. 22 καὶ 114. Βλ. καὶ Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἑλλ. Δ. Τρ. Α', σελ. 284—285.

5) Ἢ καί: «Τ ῆ ς Π ά τ ρ α ς τ ὰ β ο υ ν ὰ» (Βλ. Passow σελ. 51, 53, 54 καὶ 56).

6) Passow σελ. 126.

7) Passow σελ. 325.

8) Ν ι κ ο λ ά ο υ Ἰ. Λ ά σ κ α ρ η, Ἡ Λάστα καὶ τὰ μνημεῖα της, μέρος Ε', ἐν Πύργῳ 1909, σελ. 471 (τίτλος: «Ἡ ὑποδούλωσις τῆς Θεσσαλίας» καὶ σχόλιο: Ἐποιήθη κατὰ τὸν ἀπροπαράσκευον τοῦ 1897 πόλεμον). Ὁ Ἐτὲμ πασᾶς ἦταν τότε ὁ ἀρχηγὸς τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ στὴ Μελούνα κλπ.

Καὶ νὰ ἀμέσως μιὰ ἄλλη (στὴν ἴδια συλλογὴ) ἐπίσης παρῳδική, ἀλλὰ λυρικότερη:

— Τί ἔχεις, καημένε πλάτανε, ποὺ στέκεις μαραμένος,
μέσ' στὰ νερά, μέσ' στὶς δροσιές, καὶ πάλε μαραμένος;
Νὰ μὴ σὲ φύσηξε βοριὰς κι' ἕνα κακὸ χαλάζι;
— Οὔτε βοριὰς μὲ φύσηξε οὔτε κακὸ χαλάζι·
στὴ ρίζα μου καθήσανε μιὰ νέα κι' ἕνας νέος.
Κι' ἀπὸ τὸ κρυφομίλημα καὶ τὶς κρυφὲς κουβέντες,
μαράζιασε τ' ἀχείλι τους, μαράζιασ' ἡ καρδιά τους
καὶ μὲ μαράζωσαν κι' ἐμὲ καὶ στέκω μαραμένος[9].

Τὸ καταλαβαίνει ἐδῶ κανείς, ὅτι πρόκειται γιὰ διασκευὴ καὶ παρῳδήματα κάποιου βασικοῦ κειμένου, ποὺ θὰ ἦταν τότε γνωστό, ὄχι βέβαια μὲ τὸ ὄνομα τοῦ πρόσκαιρου νικητῆ μας Ἐτέμ, οὔτε τῶν ἐρωτευμένων νέων τῆς Γορτυνίας, ἀλλὰ μὲ τὸ ὄνομα ἄλλου δυνάστη, τὸ πιὸ βέβαιο τοῦ Ἀλῆ, τοῦ κατ' ἐξοχὴν «πασᾶ», ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια ἐτρομοκράτησε τὴν Ἑλλάδα.

Πρωτοβρίσκουμε τὸν πλήρη «Ἀληπασαδικὸ» τύπο τοῦ «μαραμένου πλάτανου» σὲ κείμενο ἀπὸ τὰ Τζουμέρκα (πάλι Ἠπείρου), ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ «Λαογραφία», τὸ 1915.

— Τί ἔχεις, καημένε πλάτανε, καὶ στέκεις μαραμένος,
μὲ τὶς ριζοῦλες στὸ νερό, μὲ τὴ δροσιὰ στὰ φύλλα;
— Ἔχω μαράζι στὴν καρδιὰ καὶ στέκω μαραμένος.
Ἀλῆ πασιὰς ἀπέρασε μὲ δεκοχτὼ χιλιάδες·
μηδὲ στὸν ἴσκιο μ' ἔκατσε μηδὲ καὶ στὴ δροσιά μου,
παρὰ σημάδι μ' ἔβαλε μὲ ὅλον τὸ στρατό του·
κι' ἄλλοι ρίχναν στοὺς κλώνους μου καὶ ἄλλοι στὶς κορφές μου,
κι' αὐτὸς ὁ γέρο - Ἀλῆ πασιὰς ἔριξε στὴν καρδιά μου.
Μαράζωσ' ἡ καρδούλα μου κι' εἶναι μαραζωμένη[10].

Ἀλλὰ τὸν ἴδιο χρόνο τὸ βρίσκουμε στὸ ἴδιο περιοδικό, κι' ἀπὸ τὴν Ἀρκαδία:

— Τί ἔχεις, καημένε πλάτανε, καὶ στέκεις μαραμένος,
μέρα καὶ νύχτα στὴ δροσιά, καὶ πάλι μαραμένος;
— Παιδιά, σὰν μὲ ρωτήσατε, νὰ σᾶς τὸ ὁμολογήσω·
Ἀλῆ πασιὰς ἐπέρασε μὲ οὖλο του τ' ἀσκέρι,
κι' οὖλοι στὸν ἴσκιο κάτσανε κι' οὖλοι μέσ' στὴ δροσιά μου.
κι' οὖλοι σημάδι μὲ βαροῦν κι' οὖλοι μὲ ντουφεκᾶνε.
Κι' ἄλλοι στὰ φύλλα μὲ βαροῦν κι' ἄλλοι στὶς ὄξω κλάρες
κι' ἀτός του ὁ γέρο - Ἀλῆ πασιὰς κατάκαρδα μοῦ ρίνει!...[11]

---

9) Τοῦ ἴδιου, ὅ.π. σελ. 477 (τίτλος: «Οἱ χτυποβαρεμένοι = ἐρωτόληπτοι). Καὶ οἱ δυὸ παραλλαγὲς ἔχουν τὴν ἔνδειξη, ὅτι εἶναι «τῆς τάβλας».

10) Χρ. Ν. Λαμπράκη, Τραγούδια τῶν Τσουμέρκων. Λαογραφία τόμ. Ε' (ἐν Ἀθ. 1915) σελ. 55—56 (τίτλος: «Τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ»).

11) Μιχαὴλ Τρανοῦ, Ἀρκαδικὰ τραγούδια. Λαογραφία, ὅ.π. σελ. 141 (τίτλος: «Τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ»).

Ἀπὸ τότε οἱ δημοσιευόμενες παραλλαγὲς τοῦ κλασσικοῦ αὐτοῦ τύπου γίνονται συχνότερες, καὶ πολὺ ἀραιὰ βρίσκουμε ὑποκαταστάσεις τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ ἄλλους ἐπιδρομεῖς, ἐχθρικοὺς πάντα, ποὺ χτυποῦν ἀνελέητα τὸν «ἑλληνικὸ» πλάτανο. Τέτοιοι ἐπιδρομεῖς εἶναι ὁ Ἰμπραὴμ πασᾶς σὲ Μεσσηνιακὲς παραλλαγὲς (πολὺ φυσικό, ὕστερα ἀπὸ τὶς δηώσεις ποὺ ἔκαμε στὸν Μοριὰ ὁ Αἰγύπτιος στρατάρχης), ἕνας μπίμπασης («χιλίαρχος») σὲ παραλλαγὲς τῆς Χαλκιδικῆς, ἕνας «κακὸς βεζύρης» σὲ ἄλλες Πελοποννησιακὲς κ.ἄ.

Τὸ 1939, ἡ πολὺ συστηματικὴ καὶ κριτικὴ ἀσματολόγος, ἀείμνηστη Εἰρήνη Σπανδωνίδη, ἐδημοσίευσε τὴ συλλογή της «Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης» καὶ μᾶς ἔδωσε ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ τοῦ Παρνασσοῦ, μὲ τίτλο «ὁ Ἀλῆ πασᾶς κι ὁ πλάτανος», τὴν παραλλαγὴ ποὺ υἱοθέτησε ἡ Ἀκαδημία[12].

Ἡ Σπανδωνίδη σημειώνει κάτω ἀπὸ τὸ δικό της κείμενο τὴν ὡς τότε βιβλιογραφία τοῦ τραγουδιοῦ ποὺ ἐκτὸς ἀπὸ τὶς συλλογὲς ποὺ ἀναφέραμε (Λάσκαρη, Λαμπράκη, Τρανοῦ), περιλαμβάνει τὶς πηγές: Carsten Höeg, Le Saracatsans, vol II, Paris - Copenhague 1926, σελ. 81, Ἰω. Κ. Πέτση, Συλλογὴ ἀνεκδότων δημοτικῶν ἀσμάτων Μακεδονίας, Χαλκιδικῆς, Θράκης. Θεσσαλονίκη 1931 σελ. 21. Μέλπως Ο. Μερλιέ, Τραγούδια τῆς Ρούμελης (Σύλλογος πρὸς Διάδ. Ὠφ. Βιβλίων, Ἀθῆναι 1931 σ. 85 (καταγραφὴ Αἰτωλίας 1922 μὲ μουσικὴ τῶν κειμένων). Ἀθηνᾶς Ταρσούλη, Κάστρα καὶ πολιτεῖες τοῦ Μοριᾶ, Ἀθῆναι (1934) σελ. 142.

Θὰ πρέπει νὰ συμπληρώσω ἀμέσως (καὶ εἰς μνήμην τῆς καλῆς λαογράφου) τὴν ἔπειτα ἀπὸ τὸ δικό της βιβλίο («Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης») βιβλιογραφία, τὴ σχετικὴ μὲ τὸ τραγούδι ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Σημειώνω ἀπ ὅσο ἐνημερώθηκα: Κ. Ι. Μαντζουράνη, Βουρβουρέϊκη λαογραφία. Ἐπετηρὶς τῶν Βουρβούρων (Κυνουρίας) ἔτος Γ΄, Ἀθῆναι 1939, σελ. 119. Β. Κυπαρίσση, Τραγούδια τῆς Χαλκιδικῆς (παράρτημα «Λαογραφία» ἀρ. 2) Θεσσαλονίκη 1940, σελ. 39. Γ. Τ. Κόλια, Τραγούδια ἀπὸ τὴν Κουκουβίτσα (Παρνησσίδος) Λαογραφία, τόμ. ΙΒ΄ (1938—48) σ. 358 ἀρ. 12. Γεωργίας Ταρσούλη, Μωραΐτικα τραγούδια (Κορώνης καὶ Μεθώνης) Ἀθῆναι 1944, σ. 32.

Ἀγραφιώτη (Σερ. Τσιτοᾶ). Στὰ ἄγρια ὄρη καὶ ἄκαρπα ξύλα, Λαμία (1947) σελ. 12—13.

Χαραλ. Ρεμπέλη, Κονιτσιώτικα (Ἠπειρ. Ἑταιρεία Ἀθηνῶν) 1953, σελ. 44 ἀρ. 69.

Ξενοφ. Γ. Ἀναγνωστοπούλου, Λαογραφικὰ Ρούμελης, Ἀθῆναι 1955, σ. 22 (= Τοῦ ἴδιου, Ἑλληνικὰ Ἔθιμα Α΄, Ἀθῆναι 1956, σ. 102).

Δημ. Πετροπούλου, Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια (Βασ. Βιβλιοθ. ἀρ. 46) τόμ. Α΄, Ἀθῆναι 1958, σ. 230—231 (κείμενο συλλογῆς Μερλιέ).

Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια (Ἐκλογὴ) τόμ. Α΄ ἐν Ἀθ. 1962, σ. 262—263 (κείμενο συλλογῆς Σπανδωνίδη).

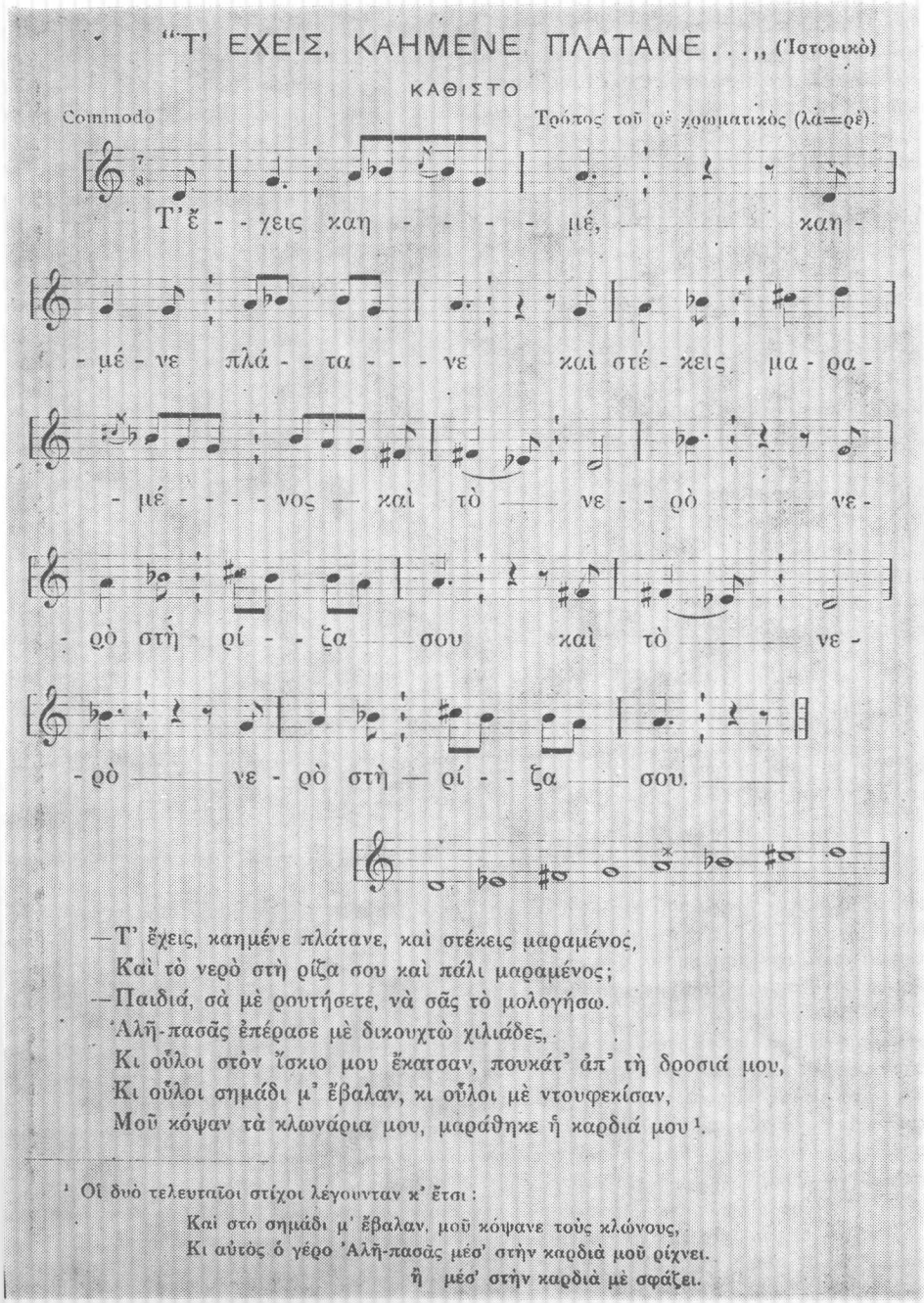
Δημ. Χ. Σέττα, Μουσικὴ λαογραφικὴ ἀποστολὴ στὴ Β. Εὔβοια, Ἀθ. 1963 (ἀναφέρονται ἁπλῶς δυὸ καταγραφὲς τοῦ τραγουδιοῦ, μὲ χορὸ συρτό) σελ. 15 καὶ 17.

Σπύρου Γ. Μουσελίμη, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Ἠπείρου, Γιάννινα 1966 (ἀνάτυπο «Ἠπειρωτικῆς Ἑστίας» τόμ. ΙΒ΄ 1963) σ. 9.

Ἑνώσεως Κερασιωτῶν, Λαογραφία Κερασιᾶς Ἀρκαδίας, Ἀθῆναι 1966, σ. 150. (Ἀναφέρεται ὅτι εἶχε καταγραφῆ τὸ τραγούδι, ἀπὸ τὸ 1905.

---

12) Εἰρήνης Σπανδωνίδη, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασσοῦ), Ἀθήνα, Πυρσός, 1939, σελ. 4 (κεφάλαιο «κλέφτικα»).

—Τ' ἔχεις, καημένε πλάτανε, καὶ στέκεις μαραμένος,
Καὶ τὸ νερὸ στὴ ρίζα σου καὶ πάλι μαραμένος;
—Παιδιά, σὰ μὲ ρουτήσετε, νὰ σᾶς τὸ μολογήσω.
Ἀλῆ-πασᾶς ἐπέρασε μὲ δικουχτὼ χιλιάδες,
Κι οὔλοι στὸν ἴσκιο μου ἔκατσαν, πουκάτ' ἀπ' τὴ δροσιά μου,
Κι οὔλοι σημάδι μ' ἔβαλαν, κι οὔλοι μὲ ντουφεκίσαν,
Μοῦ κόψαν τὰ κλωνάρια μου, μαράθηκε ἡ καρδιά μου[1].

[1] Οἱ δυὸ τελευταῖοι στίχοι λέγουνταν κ' ἔτσι:

Καὶ στὸ σημάδι μ' ἔβαλαν, μοῦ κόψανε τοὺς κλώνους,
Κι αὐτὸς ὁ γέρο Ἀλῆ-πασᾶς μέσ' στὴν καρδιὰ μοῦ ρίχνει.
ἢ μέσ' στὴν καρδιὰ μὲ σφάζει.

ΣΗΜ.: Τὸ μέλος τοῦ «Μαραμένου πλάτανου» ἀπὸ τὴν Αἰτωλία ὅπως δίνεται στὸ βιβλίο τῆς Μέλπως Ο. Μερλιέ: «Τραγούδια τῆς Ρούμελης» ('Αθ. 1931) σελ. 85.

Γιώργου Ἰωάννου, Τὰ δημοτικά μας τραγούδια. Ἔκδοση «Ταχυδρόμου» (Ἀθήνα 1966) σ. 149 (κείμενο συλλογῆς Σπανδωνίδη).

Σ' αὐτὰ μποροῦμε νὰ προσθέσουμε καὶ ἁπλὴ μνεία τῶν τόπων, ἀπ' ὅπου προέρχονται οἱ ἀνέκδοτες παραλλαγὲς τοῦ τραγουδιοῦ, ποὺ βρίσκονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ «Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας» τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, (κατηγορία «κλέφτικα» 7, 19). Εναι: Ἁγία Ἄννα (Εὐβοίας), Ἀνδρίτσαινα, Ἄρτα, Βαλτετσίνικο (Γορτυνίας), Ἤπειρος (γενικά), Λακωνία, Λευκάδα, Μεγαλόπολις, Μεσολόγγι, Μεσσηνία, Ναυπακτία, Ξάνθη, Ὀλυμπία, Πάπιγκο (Ζαγορίου), Πολύγυρος, Σιάτιστα, Σπάρτη, Τριφυλία.

Χωρὶς τὴ σκέψη, ὅτι μὲ τὶς ἀναγραφὲς αὐτὲς ἐξαντλοῦνται οἱ περιπτώσεις κυκλοφορίας ἢ δημοσίευσης τοῦ τραγουδιοῦ, σημειώνω μὲ στατιστικὴ σειρὰ τὴν ὡς τώρα παρουσία του στοὺς ἑλληνικοὺς χώρους: Πελοπόννησος 14 ἀναγραφὲς (ὄχι ὅλες μὲ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ), Ρούμελη καὶ Β. Εὔβοια 9 ἀναγραφές, Ἤπειρος 6, Χαλκιδικὴ 3 (μὲ «χιλίαρχο» = μπίμπαση), Θράκη 1, Δυτ. Μακεδονία 1 καὶ Λευκάδα 1. Πρόκειται δηλ. γιὰ χώρους, ὅπου, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔζησε καὶ τὸ κλέφτικο δημοτικὸ τραγούδι.

Τὸ κείμενο τοῦ «πλατάνου» τραγουδιέται ἢ χορεύεται σὲ συμβολικὲς ὧρες (μεράκια καὶ καημοὶ τοῦ τραπεζιοῦ ἢ τοῦ γάμου) κι' εἶναι ἡ μουσική του ἀπὸ τὶς λυρικότερες[13]. (Χαρακτηριστικὸ εἶναι κάτι ποὺ σημειώνει ὁ Σπύρος Μουσελίμης στὴν Ἠπειρωτικὴ συλλογή του (ὅ.π. σελ. 9), ὅτι «πλάτανος ἀλληγορικὰ εἶναι ἡ Δέσπω τοῦ Λιακατᾶ, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἁρπάχθηκε ἀπὸ τὴ στάνη τοῦ πατέρα της, κλείσθηκε στὸ χαρέμι τοῦ (Ἀλῆ) πασᾶ, ὅπου ἀπέθανε ἀπὸ μαρασμό, προτοῦ μολυνθῆ ἀπὸ τὸν τύραννο»[14].

★ ★ ★

Σχολιάζοντας μὲ ξεχωριστὴ προσοχὴ τὸ τραγούδι αὐτὸ ἡ Εἰρήνη Σπανδωνίδη σημειώνει μερικὲς ἀπόψεις καὶ διατυπώνει σωστὰ ἐρωτήματα (βλ. στὴ συλλογή της τὶς σελ. 216—220), ποὺ ἀξίζει νὰ τὰ ἐπαναλάβουμε:

α. **«Ποτὲ — οὔτε στὴν πυκνότερη νύχτα τῆς σκλαβιᾶς — δὲν ἔπαυσε νὰ συναισθάνεται ὁ Ἕλληνας τὴν πνευματικὴ ἀνωτερότητα τῆς φυλῆς του, κι' οὔτε ἔχασε ποτὲ τὴν πολιτισμένη λεπτότητα τοῦ ψυχικοῦ του κόσμου. Καὶ βρῆκε στίχους σὰν αὐτοὺς τοῦ «πλάτανου», γιὰ νὰ στιγματίση τὴ στριφνὴ βαρβαρότητα τοῦ κατακτητῆ καὶ νὰ τὴ βάλη ἀναγλυφικότατα ἀντιμέτωπη στὶς δικές του, τὶς ἑλληνικὲς ἀντιλήψεις πάνω στὰ ζητήματα τῆς ὡραιότητας τῶν πραγμάτων καὶ στὶς ἀξίες τῆς ζωῆς» (σ. 216—7).**

β. **«Δὲ γνωρίζω, ἂν τὸ τραγούδι μας πλάστηκε ἐξεπίτηδες γιὰ τὸν Ἀλῆ καὶ συγκεκριμένα γιὰ μιὰ ἀπ' τὶς ἐκστρατεῖες του, ἢ ἂν εἶναι παλιότερο τὸ μοτίβο του, καὶ μόνο μεταποιήθηκε καὶ προσαρμόστηκε στὸν Ἀλῆ... Παίρνω σὰν πολὺ πιθανό, ὅτι ὑπῆρχε ἀπὸ παλιοὺς καιροὺς κάποιο τραγούδι τοῦ «μαραζωμένου καὶ πληγωμένου δέντρου», ποὺ παραπονιέται γιὰ τὸ κακὸ ποὺ τοῦ ἔγινε ἀπὸ κάποιον ὠμὸ εἰσβολέα, κι' ὅτι δανείστηκαν οἱ ὑστερνοὶ τοὺς στίχους του, γιὰ νὰ θρηνήσουν ἀλληγορικὰ κάποιο «πέρασμα» τοῦ Ἀλῆ...» (σελ. 217—218).**

γ. **«Πόσο εἶναι ὀρθὴ ἡ θεωρία μας τῆς διαρκοῦς «ἀλλαγῆς κυριότητας» τῶν στίχων ...βγαίνει κι' ἀπ' τὶς μεταγενέστερες παραλλαγὲς τοῦ ἴδιου αὐτοῦ «πλάτανου...» (Ἰμπραήμ, Ἐτὲμ κλπ.) σελ. 218.**

---

13) Βλ. δεῖγμα τοῦ μέλους του στὴ συλλογὴ Μέλπως Ο. Μερλιέ, Τραγούδια τῆς Ρούμελης, Ἀθ. 1931, σ. 85.

14) Γιὰ τὸ ἐπεισόδιο αὐτό, τοῦ 1816, βλ. καὶ ὅσα γράφει ὁ Π. Ἀραβαντινὸς στὴ «Συλλογὴ δημωδῶν ἀσμάτων τῆς Ἠπείρου», ἐν Ἀθ. 1880, σ. 77—78.

δ. «Ἂν ἔδωσε ἕνα ὁρισμένο «πέρασμα» τοῦ Ἀλῆ τὴν ἀφορμὴ νὰ «βγάλουν» τὸ τραγούδι μας, θὰ πρόκειται πιθανότατα γιὰ τὴν ἐκστρατεία τῆς Μακεδονίας τὸ 1804... (Καὶ) ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἔγινε σὰν ἔμμονη ἰδέα στοὺς Ἕλληνες, ποὺ παντοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἔβλεπαν... τὸ μαρτυροῦν κι' ἄλλα τραγούδια...» (σελ. 218 καὶ 220).

Θὰ συμπληρώσω, ὅπου χρειάζεται, καὶ θ' ἀπαντήσω σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ ζητήματα τῶν καλῶν αὐτῶν σκέψεων τῆς Σπανδωνίδη. Ἰδιαίτερα θέλω νὰ ἐπισημάνω τὸν παράγοντα προφορικὴ παράδοση (θρύλος), ποὺ θὰ ἔχη παίξει κι' ἐκεῖνος τὸν ρόλο του (πρῶτα ἢ ὕστερα), γιὰ τὸ ἄπλωμα καὶ τὸ ὅλο «βίωμα» τοῦ τραγουδιοῦ.

Δὲν νομίζω ὅτι ὑπῆρχε ἀπὸ παλιοὺς καιροὺς ἕνα ἔτσι σχηματισμένο ὁλόκληρο τραγούδι «τοῦ πληγωμένου δέντρου, ποὺ παραπονιέται γιὰ τὸ κακὸ ποὺ τοῦ ἔγινε» κι' ὅτι δανείστηκαν οἱ ὑστερνοὶ τοὺς στίχους του, γιὰ νὰ θρηνήσουν κάποιο πέρασμα τοῦ Ἀλῆ». Μπορεῖ βέβαια τὸ νέο τραγούδι νὰ στηρίζεται σὲ ἀποσπασματικὰ ἢ ἐναρκτήρια μοτίβα, ὅπως ἐκεῖνα ποὺ ἔδειξα στὴν ἀρχή[15], ἀλλὰ σὰν πλήρης θεματικὸς τύπος, μὲ τὸ εἰδικὸ (καὶ συμβολικὸ) ἐπεισόδιο ἑνὸς γηγενοῦς ἀρχοντικοῦ πλατάνου, ποὺ τὸν κακομεταχειρίζεται βάρβαρος ἐπιδρομέας, καὶ μὲ τὸν ὡραῖο τεχνικὸ διάλογο, νομίζω πὼς πρωτοσυντέθηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση (ἂς μὴν ἦταν ὁλόκληρης τῆς Ἑλλάδας), ὅταν κατακαθίζοντας ὁ κουρνιαχτὸς τοῦ ξεσηκωμοῦ, ξαναβγῆκαν στὴν ἐπιφάνεια οἱ παραδόσεις τῆς σκλαβιᾶς.

Ὁ τρόμος ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ (κι' ἀπὸ τοὺς ἄλλους Τούρκους) ἔγινε πολὺ φοβερώτερος στὴ φαντασία τοῦ ἔθνους, ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ ἐξέλιπε. Οἱ ἐπιδρομὲς τοῦ Ἀλῆ καὶ τῶν ἀνθρώπων του σ' ὅλη σχεδὸν τὴν Ἑλλάδα (ὄχι μόνο στὴ μεγάλη ἐκστρατεία τοῦ 1804, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες τοῦ Σουλιοῦ καὶ τοῦ Γαρδικιοῦ ὡς τὴν Πάργα, ἢ καὶ τῶν παιδιῶν του στὴν Πελοπόννησο), ὅπως κι' οἱ ἁπλὲς μετακινήσεις του, ἄφησαν τὸ θρύλο τῶν τρομερῶν καταυλισμῶν του κάτω ἀπὸ τὰ αἰωνόβια δέντρα, ποὺ καπνισμένα ἢ κακοποιημένα στὰ χωριὰ καὶ στὰ τρίστρατα, μαρτυροῦσαν πάντα τὸ διάβα του[16]. Κάποιος ἀπὸ τοὺς λυρικότερους λαϊκοὺς ποιητές μας (γύρω στὰ 1850;) εἶναι πιθανό, συνδυαάζοντας τὶς παραδόσεις αὐτὲς μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἀγάπη πρὸς τὸν πλάτανο, νὰ ἔφτιαξε τὸ τραγούδι. Πεθαμένος πιὰ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς καὶ τὸ πνεῦμα του, μποροῦσε νὰ κατηγορῆται ἐλεύθερα (ἀλλὰ καὶ μὲ κάποια ποιητικὴ ἀγερωχία) στοὺς χοροὺς καὶ τὰ τραγούδια μας, γιὰ τὰ αὐθαίρετα καμώματά του στὴν ἑλληνικὴ γῆ.

Θέλω νὰ δώσω ἐδῶ μερικὰ δείγματα ἀπὸ τὶς προφορικὲς παραδόσεις ποὺ σώθηκαν γιὰ περάσματα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἀπὸ πλατάνους καὶ ἄλλα αἰωνόβια δέντρα, γιὰ τὴ δυναστικὴ μεταχείρισή τους σὲ τιμωρίες ραγιάδων, γιὰ καψί-

---

15) Βρίσκω κι' ἕνα κάπως ὁμοιόσχημο τραγούδι στὸν Ζαμπέλιο (1852), στὴ σελίδα 608, 15: ἡ αἰχμαλωσία.

16) Χαρακτηριστικοὶ εἶναι οἱ στίχοι ποὺ ἔγραφε ὁ Χατζῆ - Σεχρέτης γιὰ τὶς μετακινήσεις (τὴ μεγάλη ἐκστρατεία) τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ.

Βεζύρης παίρει στὸ κοντὸ καὶ μπένδες κι' ἀγάδες,
παίρει κι' ἀσκέρι φοβερὸ ἀμέτρητες χιλιάδες.
...Στὲς στράτες καὶ στὲς δημοσιὲς ἀπέκει ποὺ περνάει,
ὅλος ὁ κόσμος τρόμαξε, θαρρεῖ πὼς θὰ τοὺς φάη.

Βλ. Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλῆ, ἐν Ἀθ. 1895, σ. 559 (Γιὰ τὸ μοτίβο τῆς στρατιᾶς τῶν 18.000 καὶ ἄλλου ἀριθμοῦ στὰ δημοτικὰ τραγούδια, γράφει ἡ Σπανδωνίδη στὸ βιβλίο της στὴ σ. 219).

ματα καὶ ἄλλες κακώσεις, ποὺ συνεχίστηκαν ἀργότερα κι' ἀπὸ ἄλλους (καὶ Ἕλληνες) ὁπλαρχηγούς[17].

1. (Στὸ χωριὸ Μοναστηράκι τῶν Ἀγράφων) ἔξω ἀπὸ τὸ μαγαζὶ εἶναι κάτι σὰν πλατεῖτσα. Καταμεσῆς της ἕνας γεροπλάτανος μὲ πολλὰ φύλλα, ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἁπλώνει τοὺς μακριοὺς κλώνους του, σὰ γιὰ νὰ τὴ σκεπάση. Ξανέμειν:ε ὡς τώρα νὰ θυμίζη τὰ μαῦρα ἐκεῖνα τῆς σκλαβιᾶς χρόνια. Ἐφτὰ κρεμάλες λένε πὼς εἶχε φτιασμένες στὰ κλωνάρια του ὁ τύραννος. Ὅσοι τὰ εἶχαν καλὰ μὲ τὸν Κατσαντώνη, ἐδῶ σὲ τοῦτον τὸν πλάτανο εὕρισκαν τὸ θάνατό τους. Ἀλήθεια - ψέματα; Γιὰ νὰ τὸ λέν, κάτι θά 'γινε!... Κι' ἂν δὲν κρεμάστηκαν πολλοί, ἔφτανε κι' ὁ ἕνας γιὰ νὰ γίνη ὁ θρύλος»[18].

2. «Σώζονται ἀκόμα μερικοὶ κολοσσοὶ (δέντρα), μάρτυρες ζωντανοὶ τῆς τουρκικῆς θηριωδίας. Ἕνα ἀπ' αὐτὰ εἶναι κι' ὁ περίφημος πλάτανος τῆς Ἄρτας, στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Ἀράχθου, δίπλα στὸ θρυλικὸ γιοφύρι. Ἀπ' τὰ κλωνάρια του κρεμνοῦσε ὁ Ἀλῆ Πασᾶς τοὺς ἀνεπιθύμητους ραγιάδες»[19].

3. (Στὸ χωριὸ Τζούρτζια τοῦ Ἀσπροπόταμου) ὑπάρχει παράδοση ὅτι οἱ δημογέροντες ἀρνηθήκανε νὰ πουλήσουν τὸ χωριό τους στὸν Ἀλῆ Πασᾶ. Ἐκεῖνος τότε κάλεσε τὸν προεστὸ Θανάση Ντάκο ἢ Καλαμαρτζὴ (στὰ Γιάννινα;) κι' ὀργισμένος διέταξε νὰ τὸν καπνίσουν, δένοντάς τον στὸ πλάτανο. Ὁ δυστυχισμένος δημογέροντας, μὴ ὑποφέροντας τὸν καπνό, ὑποσχέθηκε νὰ πείση καὶ τοὺς ἄλλους νὰ πουλήσουν τὴ Τζούρτζια. Ἀλλὰ μόλις ἔφτασε στὸ χωριό, κάλεσε τοὺς συχωριανούς του καὶ τοὺς εἶπε: «Ἐγὼ πατριῶτες, φεύγω ἀπόψε· σεῖς νὰ μὴν ξημερωθῆτε ἐδῶ!»[20].

4. «Ὁ πλάταν:ος τῆς κεντρικῆς πλατείας τοῦ Σμοκόβου (τῶν Θεσσαλικῶν Ἀγράφων) συνδέεται διὰ θρύλων μὲ τὴν ἱστορίαν τοῦ τόπου, ἐπειδὴ ἀναφέρονται ὡς πεζεύσαντες καὶ ἀναπαυθέντες ὑπὸ τὴν σκιάν του πολλοὶ τῶν πολεμιστῶν τῶν χρόνων τοῦ Εἰκοσιένο (Κατσαντώνης, Καραϊσκάκης, Ἀθ. Διάκος) ὡς ἐπίσης καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς μετὰ τῶν στρατιωτῶν του»[21].

5. Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς πέρασε ἀπὸ δῶ, ἀπ' τὴν Πόρτα (Πύλη Τρικάλων Θεσσαλίας) κι' ἔφτιασε καταυλισμὸ στὸν πλάτανο στὴ βρύση· καὶ φαίνεται ἀκόμα τὸ κάψιμο, ὅπου ἔκανε κταυλισμό»[22].

Καὶ δυὸ νεώτερες, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου μοτίβου:

6. Ἀντίκρυ στὴν πλατεῖα (τοῦ Σμοκόβου) εἶναι ἕνα πουρνάρι, ποὺ ἔχει ἐπάνω του

---

17) Εἶναι φυσικὸ σὲ μιὰ πεζοπορία καὶ καταυλισμὸ στρατοῦ, ποὺ περνάει μὲ ἄλογα καὶ ἀποσκευὲς ἀπὸ κάποιον τόπο ἢ χωριό, ἂν ὑπάρχη κάπου ἐκεῖ πλάτανος, ἢ πολλὰ πλατάνια μὲ νερὰ νὰ τραβήξουν τὴν προσοχὴν τῶν μπουλουκιῶν καὶ νὰ τοὺς φέρουν νὰ σταθοῦν στὸν ἥσκιο τους. Ἐκεῖ θὰ φᾶνε, θὰ πιοῦν, κι' ὕστερα θὰ χορέψουν ἢ θὰ ρίξουν στὸ σημάδι. Ἀπὸ τὴ μαγειρική τους θὰ μαυρίση ὁ τόπος (καὶ κάποτε ὁ κορμὸς τοῦ δέντρου) κι' ἀπὸ τὴ σκοποβολή τους θὰ ὑποφέρουν οἱ κλῶνοι καὶ τὰ κλαδιά.

18) Δημ. Λουκοπούλου, Στὰ βουνὰ τοῦ Κατσαντώνη (Σύλλογος πρὸς Διάδ. Ὠφ. Βιβλίων) Ἀθῆναι 1934, σ. 174—175.

19) Ἀγραφιώτη (Σ. Τσιτσᾶ), Στὰ ἄγρια ὄρη κλπ. ὅ.π. σελ. 12 (Ὁ συγγραφέας συσχετίζει τὸν «πόνο τῶν πλατανιῶν» μὲ τὸ τραγούδι).

20) Ἀλεξ. Κ. Χατζηγάκη, Παραδόσεις τ' Ἀσπροπόταμου, Τρίκαλα 1948, σ. 29—30.

21) Δημ. Σ. Λουκάτου, Λαογραφικὴ ἀποστολὴ εἰς τὰ Θεσσαλικὰ Ἄγραφα. Ἐπετηρὶς Λαογρ. Ἀρχείου τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, τόμ. ΙΑ'—ΙΒ' (1958—9) σ. 302.

22) Ἄννης Ι. Παπαμιχαήλ, Λαογρ. ἀποστολὴ εἰς τὴν ἐπαρχίαν Τρικάλων (1967) Ἐπετηρὶς Κέντρου Ἐρεύνης τῆς Ἑλλην. Λαογραφίας, τόμ. Κ—ΚΑ' (1967—1968) σελ. 312, ὅπου καὶ φωτογραφία τοῦ πλατάνου.

τὰ σημάδια ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἦταν κοντὰ τὸ φυλάκιο (ὡς τὸ 1878) καὶ ρίχναν οἱ Τοῦρκοι στρατιῶτες στὸ πουρνάρι[23].

7. Στὸ Κρυφοβό, κοντὰ στὸν Ἄραχθο, εἶναι τοποθεσία «τοῦ Γρίβα». Ἐκεῖ τὸ 1854 στρατοπέδεψε ὁ Θοδωράκης Γρίβας, κάτω ἀπὸ μεγάλα δέντρα. Ὑπῆρχε ὡς τὸ 1912—13 μεγάλο πουρνάρι ποὺ ὁ κορμός του ἦταν μισοκαμένος ἀπὸ τὴ φωτιὰ τῶν Γριβαίων[24].

Ἀπὸ τὶς παραδόσεις αὐτές, ποὺ εἶναι λιγοστὸ δεῖγμα τῶν ὅσων κυκλοφοροῦν στὴν Ἑλλάδα (καὶ θὰ παρακαλοῦσα τοὺς φίλους ἀναγνῶστες νὰ στείλουν στὴν «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία» ὅσες γνωρίζουν), καταλαβαίνει κανεὶς πόσο θὰ ἦταν εὔκολο σ' ἕνα λαϊκὸν ποιητὴ νὰ προχωρήση στὸ τραγούδι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, χωρὶς ἕτοιμο ἀρχέτυπο. Ἔφτανε μιὰ προσωποποίηση τοῦ πολύπαθου Ἑλληνικοῦ πλατάνου, καὶ τὸ παραδοσιακὸ ἐρώτημα «τί ἔχεις κλπ.», γιὰ νὰ γεννηθῆ ἡ ἔμμεση ἐξιστόρηση τῶν δεινῶν τοῦ δέντρου καὶ τοῦ τόπου.

Ἀλλὰ κάτι φιλολογικότερο καὶ ποιητικὰ ἀξιολογήσιμο, εἶναι ὅτι ἡ ἐξιστόρηση αὐτή, ἢ τὸ «παράπονο» τοῦ πλατάνου, παρουσιάζεται στὸ τραγούδι μὲ δυὸ χωριστὰ ἐπεισοδιακὰ μοτίβα. Τὸ ἕνα εἶναι ὅτι: ὁ Ἀλῆ Πασᾶς κι' οἱ χιλιάδες στρατιῶτες του χτυποῦν καὶ σακατεύουν τὸ δέντρο, χωρὶς κὰν νὰ καθήσουν στὸν ἴσκιο του.

«οὔτε στὸν ἴσκιο μ' ἔκατσαν οὔτε καὶ στὴ δροσιά μου»
(κείμενα Παρνασσοῦ, Τζουμέρκων, Λευκάδας, Καλαμάτας κ.ἄ.)

ὁπότε νομίζει κανεὶς ὅτι τὸ μεγαλόψυχο δέντρο, μαζὶ μὲ τὴν προσβολὴ ποὺ αἰσθάνεται γιὰ τὴν περιφρόνηση καὶ τὴν κακία, οἰκτίρει τὸν ἐχθρὸ γιὰ τὴ στεγνότητά του ἀντίκρυ στὴ φύση.

Τὸ ἄλλο μοτίβο παρατηρεῖ, ὅτι ἂν καὶ κάθησαν οἱ ἐχθροὶ στὸν ἴσκιο τοῦ πλατάνου καὶ χάρηκαν τὴ δροσιά του, στὸ τέλος ἀχάριστα τὸ ἔβαλαν στὸ σημάδι.

Ὅλοι στὸν ἴσκιο μ' ἔκατσαν 'ποκάτ' ἀπ' τὴ δροσιά μου,
κι' ὅλοι σημάδι μ' ἔβαλαν, ὅλοι μὲ ντουφεκίσαν...
(κείμενα Αἰτωλίας, Κόνιτσας, Χαλκιδικῆς, Ἀρκαδίας, Μεσσηνίας).

Ἐδῶ δὲν ἀποφεύγει κανεὶς τὸν παραδοσιακὸ πειρασμὸ ν' ἀνατρέξη στὸν Αἰσώπειο μύθο «Ὁδοιπόροι καὶ πλάτανος» ὅπου τὸ ἴδιο ἑλληνικὸ δέντρο, ἀφοῦ ἔδωσε τὴ σκιὰ καὶ τὴ δροσιά του στοὺς στρατοκόπους, τοὺς ἄκουσε στὸ τέλος νὰ τὸ λένε ἄκαρπο καὶ ἀνωφελές. Ἀγανακτημένο ἐπίσης κι' ἐκεῖνο παίρνει ὅμοια ἀνθρώπινη φωνὴ καὶ τοὺς παρατηρεῖ: «Ὦ ἀχάριστοι ἔτι τῆς ἐξ ἐμοῦ εὐεργεσίες ἀπολαύοντες ἀχρείαν με καὶ ἄκαρπο ἀποκαλεῖτε;» (Hausrath, Corpus Fab. Aesop. Leipzig 1970, II σ. 6—7). Νὰ εἶχε ἄραγε κάπως στὴν ἑλληνικὴ θύμησή του τὸ μύθο ὁ λαϊκὸς ποιητής;

★ ★ ★

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς στοὺς ἑλληνικοὺς αἰῶνες εἶναι ὁ κάθε «πασᾶς» ποὺ καταδυναστεύει τὴ γῆ τῶν δικῶν μας πατέρων, τὸ περίεργο αὐτὸ «ξένο ὄν», ποὺ παίρνει τὸ δικαίωμα — ἀπὸ ποιόν; — νὰ καταπατῆ τὸ χῶμα, νὰ δηώνη τὴ γῆ, νὰ χτυπᾶ τὰ αἰωνόβια δέντρα, νὰ κάνη ἀνδράποδα τοὺς ἀνθρώπους. Εἶχαν δί-

23) Δ. Λουκᾶτος, χφο Λ. Ἀρχ. 2301, σελ. 169 (1959).
24) Ἀχ. Μπουκουβάλα, διδασκάλου, Προγονικά, Θεσσαλονίκη 1966 (πολυγραφημένο) σελ. 52—53.

κιο στὴν Πελοπόννησο ποὺ θρήνησαν τὸν δικό τους πλάτανο μὲ τ' ὄνομα τοῦ Ἰμπραήμ. Ταιριάζει τὸ τραγούδι καὶ γιὰ μοιρολόϊ στὶς τέτοιες συμφορές[25].

Ὅλοι οἱ περαστικοὶ δυνάστες μποροῦν νὰ πάρουν τὴ θέση τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν τοῶ «ἑλληνικοῦ δέντρου», ποὺ εἴτε μὲ τὰ ὄργανά τους εἴτε οἱ ἴδιοι μὲ τὸ σκληρότερο ὅπλο τους, τὸ χτύπησαν κάποτε ἴσια στὴν καρδιά. Καὶ δὲν ξέχασε νὰ χρησιμοποιήση τὸ τραγούδι αὐτὸ καὶ στὰ χρόνια τῶν Γερμανῶν ὁ ἑλληνικὸς λαός. Μόνο ποὺ τὸ ἀπεύθυνε, μ' ἕνα πλατύτερο ἀντίκρυσμα πρὸς τὸν ἀγέρωχο Παρνασσό, τὸ βουνὸ τῶν ἑλληνικῶν αἰώνων. Νὰ ἡ σχετικὴ παραλλαγή:

— Τί ἔχεις, καημένε Παρνασσέ, καὶ στέκεις λυπημένος;
μὴν εἶν' τὰ χιόνια σου βαριὰ καὶ τὰ νερά σου κρύα;
— Δέν εἶν' τὰ χιόνια μου βαριὰ καὶ τὰ νερά μου κρύα·
Σαράντα βρύσες μὲ νερὸ κι' ἑξήντα δυὸ πηγάδια
δὲ μοῦ τὸν σβήνουν τὸν καημό, πό 'χω στὰ φυλλακάρδια:
οἱ Γερμανοὶ μὲ πάτησαν στὰ δύστυχα τὰ χρόνια![26]

Ἀλλὰ ὁ πλάτανος εἶναι ἕνα βιοτικὸ σύμβολο, ποὺ συγκινεῖ χειροπιαστὰ τὸν ἑλληνικὸ λαό. Ἡ αἰωνόβια ἡλικία του, ποὺ τὸν ἔχει κάνει σύντροφο τῶν «πατέρων», ὁ προστατευτικὸς ὄγκος του πάνω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν κοινοτική τους ζωή, ἡ συμπαρουσία του μὲ τὸ εὐλογημένο νερό, ἡ ἡμεράδα καὶ τὸ τραγουδιστὸ θρόϊσμα τῶν φύλλων του στὸ ἑλληνικὸ κλῖμα, τὸν ἔχουν κάμει ἱερὸ σύνοικο τῶν ἀνθρώπων στὰ χωριά, στὶς ἐκκλησίες καὶ στὶς ποιμενικὲς μετασταθμεύσεις. Ἄσχετα ἀπὸ τὰ συμπτώματα ἢ τὰ κατάλοιπα τῆς παγκόσμιας δεντρολατρίας, ἡ παρουσία κι' ἡ χρησιμότητα τοῦ πλάτανου στὴν Ἑλλάδα τὸν δείχνουν σὰν μιὰ ἄλλη θεότητα, ποὺ εἶναι καὶ ἀνθρώπινα προστατευτική[27]. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ βεβήλωσή του κρίνεται σὰν ἐθνικὴ προσβολή. Ἡ τυχὸν μαραμένη ὄψη του ξαφνίζει, ἀφοῦ τὸ νερὸ κι' ὁ ἀέρας (ὑλικὰ ἀγαθὰ)

---

25) Εἶμαι βέβαιος ὅτι καὶ σὲ οἰκογενειακὲς τραγικὲς ὧρες θὰ χρησιμοποιήθηκε ἀλληγορικὰ τὸ τραγούδι. Ὑπάρχει ἄλλωστε στὰ μανιάτικα μοιρολόγια σαφὴς ἡ παρόμοια εἰκόνα:

Στέρεψε ἡ βρύση μὲ τὸ νερὸ τὸ κρύο,
μαράθηκε κι' ὁ πλάτανος πού 'χε παχιὸν τὸν ἴσκιο,
κι' ὅπου ἀποσκιάζαν οἱ ἄρχοντες κι' ὅλοι οἱ καπεταναῖοι...

(Κώστα Πασαγιάννη, Μανιάτικα μοιρολόγια καὶ τραγούδια, Ἀθῆναι, Σύλλογος πρὸς Διάδ. Ὠφ. Βιβλίων, 1928, σελ. 28, 58).

26) Θανάση Παπαθανασόπουλου, Ἱστορικὰ καὶ λαογραφικὰ τῆς Περίστας (Ναυπακτίας), Ἀθῆναι (Ἰωλκὸς) 1967, σελ. 70.

27) Εἶναι γνωστὲς οἱ τιμὲς τοῦ ἑλληνικοῦ πλάτανου, ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα ὡς τὰ νεώτερα χρόνια (Δελφοί, Σπάρτη, Αὐλίδα, Κῶς, Χριστιανικὰ Μοναστήρια) καὶ ἡ σημασία του γιὰ τὴ ζωὴ τῶν χωριῶν (Δημογεροντία, ἀνακοινώσεις, χοροί, καφενεῖα). Στὴ ζ[illegible] ἡ τῶν κλεφτῶν ἐπίσης ὁ πλάτανος ἦταν τὸ συντροφικότερο δέντρο:

Κάθοντ' οἱ κλέφτες, κάθονται στὸν πλάτανο ἀπουκάτου,
λούζονται μπαρμπερίζονται καὶ στὸ γυαλὶ κοιτιῶνται (Ἀρκαδία).

Νὰ διαισθάνονται ἄραγε οἱ ἐχθροί, πὼς ἕνας μεγάλος τοπικὸς πλάτανος ἦταν σὰν πρόκληση στὴν κυριαρχία τους καὶ γι' αὐτὸ τὸν χτυποῦσαν;

Συνοπτικὸ μελέτημα γιὰ τὸ δέντρο αὐτό, στὴ φυσικὴ καὶ παραδοσιακὴ ζωή του, βλ. στὸ βιβλίο τοῦ Ἀγραφιώτη, Στὰ ἄγρια ὄρη κλπ. σελ. 11—18. Λυπᾶμαι ποὺ δὲν προφτάνω νὰ παραπέμψω καὶ σὲ ὅσα καλά, θὰ μᾶς γράψη γιὰ τὸν πλάτανο, στὴ σειρὰ τῆς «Δασικῆς λαογραφίας» του στὴν «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία», ὁ κ. Πάνος Γρίσπος.

δὲν τοῦ ἔλειψαν. Ἡ ἀπάντηση ὅμως τοῦ δέντρου γιὰ τοὺς προπηλακισμοὺς καὶ τὸ δυναστικὸ φέρσιμο (ἠθικὲς μειώσεις), ἐξηγεῖ τὸ μαράζωμα:

Ἄλλοι βαροῦν τὴ ρίζα μου κι' ἄλλοι βαροῦν τοὺς κλώνους
κι' ἐκεῖνος ὁ 'Αλήπασας βαρεῖ μέσ' στὴν καρδιά μου.
....
Μὲ τί καρδούλα νὰ σταθῶ, μὲ τί ψυχὴ νὰ κρίνω!

Εὐτυχῶς ποὺ χωρὶς ἴσως νὰ τὸ πολυσκεφτῆ ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ἔδωσε κιόλας μέσα στὸ συμβολικὸ αὐτὸ τραγούδι τῶν δεινῶν τοῦ ἔθνους τὴ λανθάνουσα πάντα ἐλπίδα κι' αἰσιοδοξία του γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ τὶς καλύτερες μέρες. Ὅσο κι' ἂν ὁ πλάτανος ἔχει κτυπηθῆ κι' ἀκρωτηριασθῆ, ὅσο κι' ἂν φαίνεται μαραμένος, ἡ βασική του ὑπόσταση δὲν ἐλύγισε. Σ' ὅλες τὶς παραλλαγὲς τοῦ τραγουδιοῦ, ὁ «καημένος» ὁ πλάτανος στέκει καὶ πουθενὰ δὲν δίνεται «πεσμένος» ἢ νεκρός[28].

Οἱ κτυπιὲς καὶ τὰ πληγώματα θὰ ἐπουλωθοῦν, ὁ 'Αλῆς δὲν θὰ ξαναπεράση, κι' ὁ γέρικος πλάτανος, μὲ καινούργια πιὰ θαλερώματα, θὰ μπορῆ ν' ἀκούη τὸ παλιὸ τραγούδι του στοὺς χορούς.

---

28) Μόνο στὴν παραλλαγὴ ἀπὸ τὴ Χαλκιδικὴ (Κυπαρίσσης), ὁ πλάτανος δηλώνει μοιρολατρικά: «Τότε κι' ἐγὼ μαράθηκα καὶ γιατρεμὸ δὲν ἔχω».

ΚΩΣΤΑ Ι. ΤΣΙΑΝΤΑ
Καθηγητοῦ Σωματικῆς Ἀγωγῆς
Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων

ΤΑ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΑΡΜΑΡΤΟΛΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΚΑΙ ΩΣ ΕΠΟΣ ΣΤΗΝ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑ

Ἡ ἔρευνα τῶν μορφῶν τῆς ζωῆς τῶν κλεφτῶν καὶ τῶν Ἀρματολῶν παρουσιάζει πολλὲς δυσκολίες, κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι δὲν μᾶς παραδόθηκαν γραπτὲς μαρτυρίες τῆς ἐποχῆς καὶ ὅ,τι σώθηκε, βασίστηκε περισσότερο στὴν προφορικὴ ἐξιστόρηση ζώντων προσώπων ποὺ διετέλεσαν κλέφτες κατὰ τὸ παρελθόν.

Πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὸ θέμα, καὶ ἡ μελέτη του παρέμεινε καὶ παραμένει ἡ βασικὴ πηγὴ τῶν πληροφοριῶν μας γύρω ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῶν κλεφτῶν ἦταν ὁ Claude Fauriel[1]. Ὁ Καθηγητὴς Α. Βακαλόπουλος, ὑποτάσσοντας τὴ σύνθεση τῶν ζητημάτων ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἱστορικὴ ἐμφάνιση καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀρματολῶν στὴ γενικὴ συγκρότηση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, συγκέντρωσε τὰ βασικὰ στοιχεῖα στὸ πολύτομο καὶ πολύτιμο ἔργο του: «Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ»[2], ποὺ ἡ ἔκδοσή του συνεχίζεται. Σημαντικὴ ἐπίσης προσφορὰ στὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε τὸ ἔργο τοῦ Ι. Βασδραβέλλη[3] κυρίως στὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὴ γεωγραφικὴ περιοχὴ τῆς Μακεδονίας.

Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀκαταπόνητος ἱστοριοδίφης Γιάννης Βλαχογιάννης[4] δὲν παραμέλησε τὸ τόσο δυσερεύνητο θέμα καὶ ἀσχολήθηκε λεπτομερειακὰ ἐξετάζοντας τὴν παράδοση τοῦ χώρου τοῦ Μοριᾶ. Ὁ Τ. Κανδηλῶρος ἔρριξε φῶς σ' ὄχι ὀλίγα σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ ἀρματολισμοῦ. Ὅμως ἡ μελέτη τῆς ζωῆς τῶν κλεφτῶν πρέπει νὰ πάρη διαφορετικὴ κατεύθυνση καὶ νὰ στραφῆ κυρίως πρὸς τὸ Δημοτικὸ Τραγούδι ποὺ μὲ προσεκτικὲς παρατηρήσεις διαβλέπει κανεὶς τὴ ζωὴ τῶν ἡρώων τῆς ἐποχῆς νὰ ἀναδύεται ὁλοζώντανη ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς λέξεις τῶν στίχων.

Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴν στρέφεται ἡ παροῦσα σύντομη ἐργασία, χωρὶς νὰ παραγνωρίζῃ τὴν προσφορὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας πάνω στὸ θέμα,

---

1) Γάλλος ποιητὴς καὶ λόγιος, καθηγητὴς τῶν γλωσσῶν καὶ λογοτεχνιῶν τῆς μεσημβρινῆς Εὐρώπης (1772—1844).
FAURIEL, PARIS, FIRMIN, DITOT, TOME I, 1824 - TOME II, 1825.
Οἱ Παραπομπὲς γίνονται στὴν ἑλληνικὴ μετάφραση «Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος». Εἰσαγωγὴ Ν. Βέη μετάφραση Ἀπ. Δ. Χατζηεμμανουήλ, Ἀθήνα 1956.

2) Ἀ. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ν. Ἑλληνισμοῦ. Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας καὶ Οἰκονομίας, Θεσσαλονίκη 1964.

3) Ι. Βασδραβέλλη, Ἀρματολοὶ καὶ κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονίαν. (Δημοσιεύματα Ε.Μ.Σ.) Θεσσαλονίκη 1948.

4) Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ: Μελέτη ἱστορικὴ ἀπὸ νέες πηγὲς βγαλμένη 1715—1820, Ἀθήνα 1935.

γιὰ νὰ ἀνιχνεύση τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα, πάνω στὰ ὁποῖα βασίζονται οἱ ἀπίστευτες παραδόσεις τῶν κατορθωμάτων τοῦ Κλεφταρματολισμοῦ. Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς τὸ Δημοτικὸ τραγούδι θὰ παραμείνη ἡ βασικὴ πηγὴ γνώσεως τῆς Ψυχολογίας τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ καιροῦ τῶν ἀπελευθερωτικῶν μας ἀγώνων.

Βασισμένοι κυρίως στὶς τέσσαρες ξεχωριστὲς συλλογὲς Δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ διαθέτουμε σήμερα, τοῦ C. Fauriel[5] καὶ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν[8], τοῦ καθηγητοῦ Δ. Πετροπούλου[7], τοῦ κορυφαίου λαογράφου Ν. Γ. Πολίτου[6], οἱ προσπάθειες γιὰ συστηματικὴ τεκμηρίωση τῶν παραδόσεων δὲ θεωροῦνται ματαιόπονες. Ἐξ ἄλλου ἡ πληθώρα τῶν Δημοτικῶν τραγουδιῶν, ποὺ μὲ τόση φροντίδα καὶ ἀγάπη συγκεντρώθηκαν ἀπὸ ἐκλεκτοὺς συλλογεῖς καὶ ἐπιστήμονες[9] καὶ ἐνθέρμους στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διάσωσή τους ἀνθρώπους, ἐπιτρέπει τὴν παραβολὴ καὶ τὴν σύγκριση τῶν παραδειγμάτων καὶ συμβάλλει στὴν ἀρτιώτερη τεκμηρίωση τῶν συμπερασμάτων.

Ὄχι λογώτερο σημαντικὴ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ προσφορὰ τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἀνατρέχοντας στὴ λεπτομερειακὴ ἐξέταση τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων συμβάλλει ἀποφασιστικὰ στὴν ἔρευνα τῶν μορφῶν καὶ τρόπων τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ἀναδιφήσεις στ' ἀπομνημονεύματα τῶν ἀγωνιστῶν ἐπιτρέπουν τὴν περισυλλογὴ τῶν διαφόρων σχετικῶν παραδόσεων. Ἡ συστηματικὴ λοιπὸν ἔρευνα ποὺ θὰ λάβαινε ὑπ' ὄψη της ὅλες τὶς πηγές, ἱκανὴ νὰ συνθέση τὰ στοιχεῖα, θὰ προσέφερε πολύτιμη συμβολὴ στὴν γνώση τῆς κοινωνικῆς ὁμάδος τῶν κλεφτῶν - ἁρματολῶν κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ θὰ φώτιζε τὰ σκοτεινὰ σημεῖα τοῦ βίου των παρέχοντας τὴν εὐχέρεια στοὺς εἰδικοὺς ν' ἀναπτύξουν τὴν δραστηριότητά τους στοὺς τομεῖς μὲ τοὺς ὁποίους ἀσχολοῦνται.

Ὡστόσο ὁ ἀπέραντος ἀδιερεύνητος ἱστορικὸς χῶρος ἀπαιτεῖ ξεχωριστὴ προσπάθεια μὲ συστηματικὴ διείσδυση στὴν ἐξέταση τῶν προβλημάτων καὶ τὴν κατάταξη ἑνὸς ἀφθόνου ὑλικοῦ, ποὺ ἡ ἀναδίφηση μπορεῖ νὰ φανερώση.

Ἡ συστηματικὴ ἐξελικτικὴ διερεύνηση τοῦ ἱστορικοῦ χώρου μέσ' στὸν ὁποῖο γεννήθηκε καὶ ἀναπτύχθηκε ὁ Κλεφταρματολισμός, ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση τῶν Κλεφταρματολῶν, ἡ ἀγωνιστική, οἱ ἐπιδόσεις τους στὰ ἀγωνιστικὰ καὶ τὰ ἀτομικά τους ἀθλήματα, εἶναι οἱ τομεῖς ποὺ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀγγίξουμε, ὅσο μᾶς εἶναι δυνατὸ σὲ μιὰ ὀλιγοσέλιδη ἐργασία.

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ ΑΡΜΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Ἡ Ἅλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελεῖ συμβατικὰ χρονολογικὸ ὁρόσημο γιὰ τὴν ἱστορικὴ καμπὴ τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ[10], ποὺ οἱ ἀπαρχές του ριζώνουν μέσ' στοὺς τελευταίους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου[11]. Ἡ Βυζαντινὴ μορφὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν πτώση τῆς βασιλεύουσας ἐγκαταλείπει τὴν

5) FAURIEL, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος.
6) Ν. Γ. Πολίτου, Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἕλλην. Λαοῦ 1914 LIPSIAE 1860.
7) Δ. Πετροπούλου, Ἕλλην. Δημοτικὰ Τραγούδια Α΄ Βασικὴ Βιβλιοθήκη ἀρ. 46 1958.
8) Ἀκ. Ἀθηνῶν, Ἑλληνικὰ Δημοτικὰ Τραγούδια (ἐκλογὴ) Τ.Α. Ἀθῆναι 1962.
9) Σημειώνω ἀπὸ τὰ χρησιμοποιούμενα:
Α. PASSOW, Τραγούδια Ρωμαΐϊκα.
Γ. Χασιώτη, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον Δημοτικῶν ἀσμάτων, Ἀθήνα 1866.
Α. Θέρου Δημοτικὰ τραγούδια, Ἀθῆναι 1909.
Σπανδωνίδη Εἰρήνη Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Ἀθῆναι 1939.
10) Στ. Παπαδοπούλου «Ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας», τεῦχος Α΄ Θεσσαλονίκη 1969 σελ. 9.
11) Ἀπ. Βακαλοπούλου. Ἱστορία τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμος Α΄ Θεσσαλονίκη 1961.

πορφύρα τοῦ μεγαλείου γιὰ νὰ ντυθῇ τὰ ράκη τῆς σκλαβιᾶς. Ἀνασταλτικὲς δυνάμεις δροῦν καὶ συσσωρεύουν τὴν στασιμότητα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς προόδου σ' ὅλους γενικὰ τοὺς τομεῖς.

Γρήγορα ὅμως ἐμφανίζεται μιὰ τάση νὰ ξεφύγῃ ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπὸ τὸ πέλμα καὶ τὶς καταπιέσεις (ψυχικὲς καὶ ὑλικὲς) τοῦ κατακτητοῦ καὶ νὰ ὀρθοποδήσῃ ὁλοένα καὶ περισσότερο, ἀνεβαίνοντας οἰκονομικὰ καὶ μὲ τὸν καιρὸ ἀνορθώνοντας τὸ πνευματικό του ἐπίπεδο.

Μὲ τὴν οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ συγκρότηση ὁ Ἑλληνικὸς κόσμος ἀναφτερώνει τὶς ἐλπίδες του καὶ γιὰ τὴ συγκρότηση μιᾶς ἐθνικῆς συνειδήσεως, βασικὴ προϋπόθεση γιὰ τὴν διεκδίκηση τῆς ἀναγεννήσεως μέσα σὲ δύσκολα χρόνια. Οἱ τάξεις τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας ἀγωνίζονται ἡ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη ν' ἀνοικοδομήσουν τὸ γκρεμισμένο φρόνημα τῶν πτοημένων ψυχῶν. Οἱ συνθῆκες γενικὰ εἶναι ὑπερβολικὰ δύσκολες γιὰ τὸν κάθε Ἕλληνα ἀποκλειστικὰ μὰ καὶ γιὰ τὸ κάθε κοινωνικὸ σύνολο τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μέσα στὴν ἀναστατωμένη ἐποχὴ ὅπου ὁ γεωργὸς καταδυναστεύεται ἀπὸ τοὺς τιμαριούχους, ὁ Χριστιανὸς ἀπὸ τοὺς ἀπίστους[12], καὶ τὸ αἷμα τῆς Ἑλληνικῆς ψυχῆς διοχετεύεται στὴν καρδιὰ τῶν ἐχθρῶν της[13], ἡ ἀδούλωτη Ἑλληνικὴ ψυχὴ ἀναζητάει στὰ ὀρεινὰ τὸν πόθο της γιὰ τὴν λευτεριὰ καὶ τὴν ἀνεξαρτησία. Ἡ διάρθρωση τοῦ γεωγραφικοῦ χώρου τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου εὐτυχῶς προσέφερε τὴν συνδρομή του στὴ φλεγόμενη ἀπὸ τὸ πάθος τῆς ἐλευθερίας ψυχὴ τοῦ Ἕλληνα. Οἱ συνθῆκες ζωῆς τῶν Ἑλλήνων πάνω στ' ἄγονα μέρη τῶν ἀφιλόξενων βράχων, ποὺ τόσο παραστατικὰ περιγράφει ὁ καθηγητὴς Α. Βακαλόπουλος στὸ μνημειῶδες ἔργο του[14] ἀπαιτοῦσαν πειθαρχημένη θέληση καὶ ἀσκημένη αὐταπάρνηση. Προσφερόταν ὁ τόπος γιὰ τοὺς δυνατοὺς καὶ τοὺς ἀνδρειωμένους ποὺ θὰ σήκωναν στοὺς ὤμους τους τὸ βαρὺ φορτίο τῆς μοίρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Πάνω στὰ βουνὰ σφυρηλατεῖται καὶ ὁλοκληρώνεται ἡ καινούργια ἀτσαλένια ἑλληνικὴ ψυχὴ μὲ ἀκατάσβεστη δίψα γιὰ ἐλευθερία.

Οἱ πρῶτοι καρποὶ τῆς συσπειρώσεως αὐτῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὶς δυνάμεις του δὲν ἄργησαν νὰ ροδίζουν. Ἀρχίζουν οἱ παραχωρήσεις τῶν Τούρκων[15]. Οἱ θεσμοὶ τῶν κοινοτήτων συσσωματώνουν[16] τοὺς ραγιάδες καὶ τοὺς δίνουν τὴν κοινωνική τους ὀντότητα. Κάποτε ὁ θεσμὸς τῶν κοινοτήτων[17] δένεται στενὰ μὲ τ' ἁρματολίκια τῶν ὀρεινῶν ὄγκων.

Μπαίνουμε σ' ἕνα χῶρο μὲ ξεχωριστὴ σημασία, στὸ Ἱστορικὸ δηλ. πλαίσιο ποὺ ἐρευνᾷ τὴν ἐμφάνιση, τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ Κλεφταρματολισμοῦ.

ΑΡΜΑΤΟΛΟΙ

Ὁ ὅρος «ἁρματολὸς» σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ παλιοῦ γλωσσολόγου Μ. Φιλήντα[18], προέρχεται ἀπὸ τὸ ἁρματολόγος - όος - ός = αὐτὸς ποὺ ἀσχο-

---

12) Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, Νέον Μαρτυρολόγιον, ἔκδοση 3η, Ἀθῆναι 1961, σελ. 15.

13) Κ. Ἀμάντου, Παιδομάζωμα, Σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821, τόμος Α' σελ. 168.

14) Α. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, τόμ. Β' Θεσσαλ. 1964, σ. 95, 99.

15) Α. Βακαλοπούλου, ὅ.π. (Β', σ. 241).

16) Ν. Πανταζοπούλου, Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθ. 1958.

17) Α. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ Τ. Β' σελ. 314 κ.ἑ.

18) Μ. Φιλήντα, Γραμματικὴ τῆς Ρωμαϊϊκης Γλώσσας Τ. Ι 1905—1907 (Βλ. καὶ Ν. Ἀνδριώτη Ἐτυμολογικὸν Λεξικὸν τῆς Κοινῆς Νεοελληνικῆς, β' ἔκδοση, Θεσ)νίκη 1967).

λεῖται μὲ τὰ ὅπλα[19]. Ὁ καθηγητὴς Ἀ. Βακαλόπουλος[20], συγκρίνοντας τὰ στοιχεῖα ποὺ συγκέντρωσε ἀπὸ συγκεχυμένες πηγές, ἐξέφρασε τὴν ἄποψη ὅτι ὁ θεσμὸς τοῦ ἁρματολισμοῦ πρωτοπαρουσιάζεται στὰ ὀρεινὰ τῶν Ἀγράφων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μουρὰτ Β΄ (1421—1451). Ὕστερα ριζοβόλησε πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις τῶν ὀρέων τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου. Ὁ C. Fauriel[21], στηριζόμενος πιὸ πολὺ στὰ στοιχεῖα ποὺ συγκέντρωσε ἀπὸ τὴν προφορικὴ παράδοση, ὅπως διαφυλάχτηκε ὡς τὶς μέρες του, θεωρεῖ τοὺς ἁρματολοὺς «Ἕνα εἶδος πολιτοφυλακῆς, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀνατεθῆ τὸ ἔργον τῆς τηρήσεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ καταστολὴ τῶν ληστειῶν καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν».

Μὲ τὴν πληροφορία τούτη, θὰ ἀναζητήσουμε τὴν αἰτία τῆς δημιουργίας τοῦ σώματος τῶν ἁρματολῶν. Οἱ κλέφτες, μακριὰ ἀπὸ τὸ μάτι τῆς Πύλης στὰ Βαλκάνια ἀνυπότακτοι ἄνδρες, ἀποτραβιοῦνται σὲ ἀπόμερους γεωγραφικοὺς χώρους, σχηματίζοντας συνοικισμούς, τὰ Κλεφτοχώρια[22]. Ἀπὸ τὶς ἑστίες αὐτὲς ξεκινοῦν οἱ κλέφτες ἐναντίον τοῦ κατακτητοῦ καὶ τῶν ποικίλων του καταπιέσεων. Ἡ σημασία τῆς λέξεως κλέφτης γιὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, ὅπως ἐπιμένει σωστὰ ὁ Fauriel[23], δὲν περιέχει τὴν ἀπόχρωση τῆς ἐννοίας τοῦ ληστοῦ ἢ τοῦ κακοποιοῦ.

Ἡ ἐπαναστατικότητα καὶ ἡ καταφυγὴ στὰ ὀρεινὰ μὲ τὸ ἀκράτητο μῖσος πρὸς τοὺς ἀπίστους, ὅσο καὶ ἂν ἀγρίευε τὴν ψυχὴ τοῦ Κλέφτη, αὐτὴ ἔμεινε ὡστόσο κοντινὴ στοὺς βασανιζόμενους ραγιάδες. Κι' ὁ ταλαιπωρημένος λαὸς λάτρεψε τοὺς κλέφτες, γιατὶ στὸ πρόσωπό τους ἔβλεπε τὸν λυτρωτή του ἀπὸ τὰ ἀφόρητα μαρτύρια τῆς σκλαβιᾶς του. Ἔκφραση τοῦ θαυμασμοῦ αὐτοῦ ἀπαντοῦμε στὰ τραγούδια του, ποὺ σύνθεσε ξεχωριστὰ γιὰ νὰ ὑμνήσῃ μιὰ ζωὴ ποὺ κύλησε μὲς στοὺς αἰῶνες τῆς μαύρης δουλείας, φωτεινὴ γραμμὴ πρὸς τὸν σκοπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Ο ΧΩΡΟΣ ΔΙΑΜΟΝΗΣ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΩΝ

Τὰ βουνὰ[24] ἔμελλε ν' ἀναθρέψουν τὴν ἰδέαν τῆς ἐλευθερίας. (Ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς μακάριζε τὰ βουνά, γιατὶ θὰ ἦταν οἱ σωτῆρες τοῦ ἑλληνικοῦ αἵματος ποὺ δὲν θὰ ἐπέτρεπαν τὴν ἀπόσβεση τοῦ ὀνόματος «Ἕλλην»). Οἱ πολυκλάδιστες[25] βουνοσειρὲς ποὺ προχωροῦν κατὰ μῆκος τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου, μὲ τὰ πάμπολλα παρακλάδια, χρησίμευαν ὡς καταφύγιον τῶν ἀγωνιστῶν τῆς Ἐλευθερίας.

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΟΛΩΝ

Τοὺς ἀτίθασους κλέφτες ἔπρεπε νὰ βρεθῇ τρόπος νὰ περιορίσουν οἱ κυρίαρχοι Τοῦρκοι. Ἤδη ὁ Μουρὰτ Β΄ (1421—1451) ἐγκαινιάζει τὸ θεσμὸ τῶν ἁρματολῶν, ἀναθέτοντας ἀποκλειστικὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τάξεως στὸ εἰδικὸ τοῦτο σῶμα, ποὺ συσταίνεται πρῶτα στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλίας[26]. Ἐδῶ οἱ ἀδίστακτοι κλέφτες κατεβαίνουν ὁρμητικά, ληλατοῦν καὶ χτυποῦν τὴν τουρκικὴ μᾶζα, ποὺ ἐγκαταστάθηκε καὶ ἐκμεταλλεύοταν τὴν πλούσια Θεσσαλικὴ γῆ. Οἱ

19) Ὁ FAURIEL σελ. 27 δίνει τὴν ἐξήγηση ἁρματολὸς = ἕνας ἄνδρας μὲ ὅπλα, ἄνδρας μὲ πλήρη ὁπλισμόν.

20) Ἀ. Βακαλοπούλου, ὅ.π. τόμ. Β΄ σελ. 213—214.

21) FAURIEL, Δημοτικὰ Τραγούδια σελ. 27.

22) Ἀ. Βακαλοπούλου, Βλ. σελ. 315, τόμ. Β΄, Θεσσαλονίκη 1964.

23) FAURIEL, σελ. 26, 27, 29.

24) Α. Βακαλόπουλος, σελ. 26, τόμ. Β΄ Θεσσαλονίκη 1964.

25) Α. Βακαλόπουλος. Βλ. σελ. 315 σημείωση 1.

26) FAURIEL, ὅ.π., σελ. 29.

Τοῦρκοι δὲν μποροῦν νὰ τοὺς ὑποφέρουν. Ἀναγκάζονται νὰ συνάψουν συμφωνίες μαζί τους. Τοὺς παραχωροῦν τὸ δικαίωμα νὰ φέρουν ὅπλα καὶ νὰ ζοῦν χωρὶς κανένα ἔλεγχο, φτάνει νὰ πληρώνουν ἕνα μικρὸ φόρο. Καθῆκον τῶν συνδιαλεγομένων Κλεφτῶν (ποὺ μεταπίπτουν τώρα στὸν ὅρο Ἀρματολοὶ) εἶναι ἀποκλειστικὰ ἡ ἐπιβολὴ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀσφάλειας στὰ μέρη ἐκεῖνα. Ποιοί ὅμως δημιουργοῦσαν τὴν ἀναταραχή; Οἱ ἀρνητὲς ὁποιουδήποτε συμβιβασμοῦ μὲ τοὺς Τούρκους, οἱ ἀποτραβηγμένοι σὲ δυσπρόσιτα μέρη, οἱ Κλέφτες. Φαίνεται λοιπὸν καθαρὰ ἡ κοντινὴ σχέση τῶν Κλεφτῶν καὶ τῶν Ἀρματολῶν. Οἱ μὲν Ἀρματολοὶ εἶναι οἱ ταγμένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξη, (ἕνα εἶδος ἀστυνομίας τῆς ἐποχῆς) καὶ εἶναι ἀποκλειστικὰ μετανοημένοι ταραξίες, οἱ δὲ Κλέφτες εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ταραξίες. Οἱ συνθηκολογημένοι Κλέφτες[27] κάθε φορὰ ποὺ καταπνιγόταν τὸ δίκιο τους, δὲν ἀργοῦσαν νὰ ξανασηκωθοῦν Κλέφτες, ἀπόδειξη τῆς ρευστότητας τῆς μιᾶς καταστάσεως καὶ τῆς ἄλλης.

Ἔτσι οἱ ὅροι Ἀρματολὸς καὶ Κλέφτης δήλωναν χωρὶς διαφορὰ τὴν κατάσταση ἐκείνη τοῦ Ἕλληνα στὴ στιγμὴ τῆς ὀργῆς του ἐναντίον τοῦ ἀλλοπίστου.

Ὁ Fauriel ἀναφέρει πὼς στὴ Θεσσαλία ἔδιναν κάποτε διαφορετικὴ ὀνομασία γιὰ νὰ ξεχωρίσουν τὴν κατάσταση τοῦ ἀρματολοῦ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ κλέφτη.

α) Κλέφτης ἥμερος: Ἔτσι ὀνομαζόταν ὁ ἀρματολὸς ποὺ δὲν ἔπαυε νὰ ἔχῃ τὴν ἰδιότητα τοῦ κλέφτη ταγμένου ὅμως στοὺς εἰρηνικοὺς σκοποὺς ἐπιβολῆς τῆς τάξεως.

β) Κλέφτης ἄγριος: Ἔτσι ὀνόμαζαν τὸν ἀνυπότακτο, τὸν ἐπαναστατημένο κλέφτη, ποὺ δὲν ἀνεχόταν κανενὸς εἴδους συνδιαλλαγὴ μὲ τοὺς ἐχθρούς του.

Ἂς παρακολουθήσουμε ὅμως ἀπὸ κοντὰ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀρματολικῶν, τὴν ὀργάνωσή τους καὶ τὶς ἐπιδιώξεις τους, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ διεισδύσουμε στὸ ἀγωνιστικό του πνεῦμα ποὺ διαμόρφωνεν ἀδούλωτη τὴν ψυχή τους καὶ ἀκόνιζε τὸ σπαθὶ τῆς ἐλευθερίας.

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΟΛΙΚΙΩΝ ΕΠΙ ΣΟΥΛΕΪΜΑΝ Α΄

Ἀκολουθώντας τὴν ἐγκυρότερη ἄποψη τοῦ καθηγητοῦ Α. Βακαλοπούλου, εἴδαμε νὰ ἐμφανίζεται ὁ θεσμὸς τῶν ἀρματολικιῶν ἐπὶ Μουρὰτ Β΄ (1421—1451). Ὁ Ἀραβαντινὸς[28] παρέχει μία πληροφορία ποὺ δείχνει ὅτι στὰ 1557 (ὅταν ἦταν σουλτάνος ὁ Σουλεϊμὰν Α΄ ὁ Μεγαλοπρεπὴς) ὁ θεσμὸς τῶν Ἀρματολικιῶν ἐπεκτάθηκε σημαντικά.

Ἡ γνώμη του ἀτεκμηρίωτη, ἐλέγχεται ἀπὸ τὸν Βακαλόπουλο καὶ υἱοθετεῖται μὲ ἐπιφυλακτικότητα. Γεγονὸς εἶναι πὼς ὁ Σουλεϊμὰν Α΄ πιεζόμενος ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιβληθῇ τάξη στὴν ἀκαταστασία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ χρόνια του, σ' ὅλη τὴν ἔκταση τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας[29] διαχωρίζει τὴν Ἑλλάδα σὲ πολλὰ ἀρματολίκια.

ΑΓΩΝΕΣ ΤΩΝ ΑΡΜΑΤΟΛΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΩΝ

Στὰ 1601 καὶ 1611 στὴν Ἤπειρο, ὁ Μητροπολίτης Λαρίσσης Τρίκκης Διονύσιος, ὁ ἐπονομασθεὶς «Σκυλόσοφος» διοργάνωσε δύο ἐπαναστατικὰ κινήματα

27) FAURIEL, ὅ.π. σελ. 31.

28) Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου σελ. 194, ἔκδοση Κ. Βλαστοῦ, ἐν Ἀθήναις 1856.

29) Α. Βακαλοπούλου, ὅ.π. Β΄ σελ. 327.

ποὺ ἀπέτυχαν ὁλοκληρωτικά[30]. Οἱ ἐπαναστάτες σκόρπισαν ἔπειτα στὰ βουνά, γιὰ νὰ ξεφύγουν τὸ ξέσπασμα τῆς τρομοκρατίας ποὺ ἐπακολούθησε[31]. Γίνονται κλέφτες - ληστὲς γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν.

Τὸ τουρκικὸ κράτος ἐντείνει τὸ ἐνδιαφέρον του στὴν καταπολέμηση τῆς ληστείας. Ὁ Περιηγητὴς Ed. Brown[32] ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὸ πλῆθος τῶν κλεφτῶν καὶ τὶς τιμωρίες ποὺ τοὺς ἐπέβαλλαν ὅταν τοὺς συνελάμβαναν. Οἱ Κλέφτες ἐνέσπειραν τὸν τρόμο στὶς ψυχὲς τῶν περαστικῶν. Ἔμενε στὰ χέρια τῶν ἀρματολῶν ν' ἀντιμετωπίσουν τὸ κυνήγημα τῶν κλεφτῶν. Ἡ ἐπέμβαση τῶν ἀρματολῶν δὲν ἦταν καὶ τόσο ἀποτελεσματική. Ψυχολογικοὶ λόγοι, ὑπαγόρευσαν τὴν καλὴ μεταχείρησή τους ἀπὸ τοὺς ἀρματολούς.

ΕΝΕΡΓΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΡΓΗΣΗ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ

Ἔχομε μιὰ μαρτυρία[33] κατὰ τὴν ὁποία ὁ Σουλτάνος Μουρὰτ Δ΄ ἀποπειράθηκε ἀνεπιτυχῶς νὰ διαλύση τὸ ἀρματολικὸ σύστημα. Τότε ξεσηκώνονται οἱ ἀρματολοὶ καὶ γίνονται κι' ἐκεῖνοι ληστὲς - κλέφτες. Ὁ Καθηγητὴς Α. Βακαλόπουλος[34], τὴν αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ληστῶν ἀποδίδει στὸ γεγονὸς τῆς παρακμιακῆς ἐποχῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀκόμη στὸ ὅτι οἱ κλέφτες ὑποστηρίζονται ἀπὸ τὸν ἐπιτόπιο πληθυσμό.

Οἱ ἀπόπειρες γιὰ τὴν ἀντικατάσταση τῶν Ἑλλήνων ἀρματολῶν μὲ Ἀλβανοὺς συνεχίστηκαν μέχρι τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος. Στὰ 1721 ἡ ὀργάνωση τοῦ σώματος τῶν ἀρματολῶν καταργεῖται μὲ φιρμάνι τοῦ Ἀχμὲτ Γ΄[35]. Φθάνουμε στὴ στιγμὴ δηλαδὴ ποὺ ὁ ὅρος «Ἀρματολὸς» θὰ ταυτιστῆ ἀπόλυτα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου «Κλέφτης», γιατὶ ἀπὸ τώρα καὶ στὸ ἑξῆς συσσωματώνονται γιὰ ν' ἀγωνιστοῦν πιὰ μὲ ἐπίγνωση τοῦ μάταιου στὴν καταφυγὴ τῆς συνεργασίας, ἐναντοίν τῶν ἀπίστων.

ΚΛΕΦΤΑΡΜΑΤΟΛΟΙ

Μέσα στὸν ὅρο «Κλεφταρματολοὶ» πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν οἱ δύο ἰδιότητες τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος. Τώρα μποροῦμε νὰ μιλᾶμε γιὰ κοινοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ. Τὴν ἱστορικὴ τούτη στιγμὴ διαμορφώνεται τὸ ἴνδαλμα[36] τῆς Ἑλληνικῆς λεβεντιᾶς[37]. Ἡ ἀναγκαία συσπείρωση τῶν δυνάμεων προκαλεῖ τὸ θαυμασμὸ τοῦ συνόλου τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς καὶ ἡ ἐκτίμηση τοῦ κλεφταρματολισμοῦ ὑψώνεται κατακόρυφα. Τὰ κατορθώματά τους περιβάλλει ὁ θρῦλος καὶ τὰ ὀνόματά τους προσλαμβάνουν μυθικὲς διαστάσεις.

Ἀκόμη καὶ σήμερα στὰ παιχνίδια τῶν Ἑλληνοπαίδων διατηρήθηκε κατὰ τρόπο ἐκφραστικὸ ὁ διαχωρισμὸς καὶ ὁ πόλεμος τῶν κλεφτῶν μὲ τοὺς Τούρκους.

Τὸ ἡρωϊκὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα τῶν ἀνυποτάκτων κλεφταρματολῶν πα-

---

30) Στ. Παπαδοπούλου, Ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες, τεῦχ. Α΄ σελ. 91—96.

31) Α. Βακαλοπούλου, ὅ.π. σελ. 327.

32) ED. BROWN: RELATION DE PLUSIEURS VOYAGES... PARIS 1674, σ. 91 κ.ἑ.

33) Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία Ἠπείρου Ι σελ. 224—225.

34) Α. Βακαλοπούλου, Β΄ σελ. 326—327.

35) Τοῦτο ὅμως δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ γενικὴ ἰσχύ, γιατὶ ξαναβρίσκουμε ἀργότερα σώματα ἀρματολῶν. Ὁ Ἀλῆ πασᾶς π.χ. διαλύει σχεδὸν τ' ἀρματολικὰ σώματα καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἀρματολοὺς νὰ γίνουν κλέφτες.

36) C. FAURIEL, σελ. 42.

37) Α. Βακαλοπούλου, Β΄ σελ. 318.

ρουσιάζει τὴν τελευταία του «ἀναλαμπὴ» στοὺς ἀγῶνες ἐναντίον τῶν Ἀλβανῶν πασάδων τῆς Ἠπείρου[38] ποὺ καταπίεζαν τοὺς ἀρματολούς. Οἱ καπετάνιοι τῶν ἀνδρῶν δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἐγκατάσταση Τούρκων στὴν περιοχή τους. Στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ Ἀλῆ πασὰς πολέμησε πεισματικὰ ἐναντίον τῶν Ἀρματολῶν.

Μὲ τὴν ὑλική τους ὑπεροχὴ οἱ πασάδες μισθώνουν τουρκαλβανούς, γενναίους ἀπὸ τὴ φύση τους, καὶ χτυποῦν τοὺς κλέφτες, χωρὶς ὅμως νὰ τοὺς πανικοβάλλουν. Ἡ ὑποταγὴ τῶν κλεφτῶν ἦταν ἀδύνατη δίχως τὴν καταφυγὴ στὴ δολιότητα[39] καὶ ὅ,τι δὲν κατάφερνε ἡ ἀντρίκια ἀντιμετώπιση, τὸ κατάφερνε ἡ ἀπάτη.

Τὸ «προσκύνημα»[40] συχνὰ γινόταν μὲ ὅρους, μὲ τὸν πιὸ σημαντικὸ τὴν ἀποκατάσταση στὸ ἀρματολίκι, μὲ τὴ μόνη διαφορὰ πὼς τώρα τὸ ἀρματολικὸ σῶμα, θὰ ἐνεργοῦσε μὲ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ πασᾶ. Πάντοτε ὅμως δὲν ἔλειψαν οἱ διαφωνίες μὲ τοὺς πασάδες καὶ οἱ πανοῦργες ἐνέργειες ἐκείνων κατὰ τῶν κλεφτῶν. Ἐνέδρες στήνονταν στοὺς καπετάνιους μὲ ἀποκλειστικὸ σκοπὸ ν' ἀποκεφαλίσουν τοὺς ἴδιους καὶ τὸ σῶμα τῶν ἀνδρῶν τους.

Μὲ τὴν ἐκδίκηση σημαδεμένη στὴν ὀργή τους οἱ κλέφτες θ' ἀγωνιστοῦν μὲ πεῖσμα ἐναντίον τοῦ ἄνανδρου τρόπου ποὺ τόσοι αἰῶνες τοὺς δίδαξαν νὰ μὴν ἐμπιστεύωνται. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διαλύονται τὰ ἀρματολικὰ σώματα, συγχρόνως ὅμως καὶ ἡ θέση τῶν κλεφτῶν εἶναι δεινή. Μ' ὅλα τοῦτα, τὰ σώματά τους ὁλοένα καὶ αὐξάνονται σὲ ἀριθμὸ κι ἀπ' τὸν πυρῆνα αὐτὸν θ' ἀναπηδήση ἡ ἐπαναστατικὴ φλόγα τοῦ 21.

Ἀπομονωμένοι στὰ βουνά τους οἱ κλέφτες σχημάτιζαν ἕνα σύνολο ἀνεξάρτητο, μιὰ μικρὴ «Κοινωνικὴ ὁμάδα» ποὺ οἱ ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τους ἦταν ὁμαδικὲς μὲ μόνη σκέπη τὸν οὐρανὸ καὶ πατρίδα τὰ ὄρη.

Ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς κλέφτες θὰ ξεπηδήσουν ἀργότερα ἄνδρες ποὺ μὲ τὸ σύνθημα «ἐλευθερία ἢ θάνατος» θὰ δώσουν τὸ σκοπὸ τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους.

★ ★ ★

Ἐξετάζοντας τὸν Ἱστορικὸ χῶρο, μέσα στὸν ὁποῖο ἔδρασαν οἱ κλέφτες κι οἱ ἀρματολοί, μὲ τὶς ἐλάχιστες πηγὲς ποὺ διαθέτουμε σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ θεσμοῦ τῶν ἀρματολῶν καὶ τοὺς ἀγῶνες τῶν κλεφτῶν, διευρύναμε τὸ πλαίσιο μέσ' στὸ ὁποῖο θὰ τοποθετηθῆ τὸ θέμα τῆς ἐνασχολήσεώς μας, ποὺ ἀποβλέπει στὸ νὰ δώση μιὰν εἰκόνα τῆς ἀθλητικῆς ζωῆς τοῦ κλεφταρματολισμοῦ. Στὴ συνέχεια μέσ' ἀπὸ τὴν ἐξέταση τοῦ τρόπου ζωῆς, τὴν ὀργάνωση καὶ τὰ ἤθη, βασιζόμενοι κυρίως στὸ κλέφτικο δημοτικὸ τραγούδι, καθὼς ἐπίσης καὶ στὶς ἱστορικὲς πληροφορίες ποὺ παραδίδονται ὀνομαστικὰ γιὰ τὸν καθένα κλέφτη, θὰ προσπαθήσουμε νὰ σκιαγραφήσουμε τὶς ἀθλητικὲς ἐκδηλώσεις τῆς ἡρωϊκῆς ζωῆς: Τὴ σκοποβολή, τὸ λιθάρι, τὸ δρόμο, τὸ πάλεμα, τὸ πήδημα, τὸ χορό, τὴν ἱππασία, τὴ σπαθασκία κ.λ.π.

Μετὰ τὴν κατάρρευση καὶ τὴν ἀνάκληση νέων ἑλληνικῶν ἐλπίδων, δημιουργεῖται ἕνα πνεῦμα ἀντιστάσεως[41] στὰ ὀρεινὰ τῆς ἠπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀνανεωμένο συνεχῶς μὲ τὸν ἐγκολπισμό του ἀπὸ τοὺς προσερχόμενους νέους ἐπιθυμητὲς τῆς ἐλευθερίας. Μιὰ ὀρεσίβια κοινωνία συγκροτημένη ἀπὸ ἐλεύ-

38 - 39) 1, 2: FAURIEL, σελ. 43—44.

40) 3: Κάποτε ἦταν προσποιητὸ («καπάκι ὅπως ἔλεγαν»).

41) Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Κλέφτικα Τραγούδια (εἰσαγωγὴ) σελ. 15.

θερους ἄνδρες διαμορφώνει μιὰ ξεχωριστὴ ζωή[42]. Ἡ ἀρματολικὴ καὶ ἡ κλέφτικη δράση ἀναπτύχθηκε στὴν Πελοπόννησο[43], Σ. Ἑλλάδα, Ἤπειρο, στὴ Θεσσαλία, στὴ Ν. Μακεδονία[44] καὶ στὴ Χαλκιδική, ἐκεῖ δηλ. ποὺ τὸ περιβάλλον ἦταν διαμορφωμένο σὲ κρησφύγετο καὶ παρεῖχε ἀσφάλεια.

Οἱ κλέφτες εἶναι πρωτοπόροι στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς τῆς ἐνεργητικῆς πολεμικῆς δράσεως τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ[45]. Τὶς ρίζες τῶν συνηθειῶν καὶ τῶν ἰδεῶν στὴ ζωὴ τῶν κλεφτῶν, θὰ μποροῦσε κανένας νὰ τὶς ἀναγάγη στὶς ἀρχὲς τῆς Τουρκοκρατίας ἢ ἀκόμη — πιὸ τολμηρὰ — στὴ ζωὴ τῶν Ἀκριτῶν.

Ἕνας τέτοιος παραλληλισμὸς εἶναι ἐπιβεβλημένος νὰ γίνεται, γιατὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀκριτῶν καὶ ἡ ζωὴ τῶν κλεφταρματολῶν παρουσιάζει ὡρισμένα κοινὰ στοιχεῖα[46].

«Στὶς δεκοχτὼ πιάνει σπαθί, μαῦρο καβαλλικεύγει»

Ἔτσι, παρακολουθώντας τὴν ὀργάνωση τῶν κλεφταρματολικῶν σωμάτων, διακρίνουμε τὴν ἀκόλουθη ἱεραρχία. Ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος ἔφερε τὸν τίτλο τοῦ Καπετάνιου[47] ἀπὸ τὴν (ἰταλικὴ λέξη Capitano). Τὸ ἀξίωμα τοῦ καπετάνιου ἐθεωρεῖτο κληρονομικὸ καὶ μὲ τὴ συμβολικὴ πράξη τῆς παραδόσεως ἑνὸς σπαθιοῦ μεταβιβαζόταν ἀπὸ τὸν πατέρα στὸ γιό. Οἱ ἄνδρες τοῦ σώματος ποὺ ὑπάκουαν στὶς διαταγὲς τοῦ ἀρχηγοῦ τους, τὰ παλληκάρια (ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο πάλληξ = αὐτὸς ποὺ εἶναι ἀκμαῖος καὶ δυνατός). Ὁ πιὸ διαλεχτὸς ἀνάμεσα στὰ παλληκάρια ἔπαιρνε τὸν τίτλο τοῦ πρωτοπαλλήκαρου, τοῦ ὑπασπιστοῦ δηλ. τοῦ καπετάνιου.

Ἡ ζωὴ στὸ λημέρι ἐξασφάλιζε τὴν ἐλευθερία τοὐλάχιστον, μιὰ καὶ ἡ ζωή τους ἦταν τρισάθλια σὲ τέτοιο βαθμό, ποὺ κάποτε ν' ἀγανακτῆ κι ὁ ἴδιος γιὰ ὅσα ὑποφέρει. Ἡ δυστυχία καὶ ἡ σκληρότητα τῆς ζωῆς του εἶναι ἀφόρητες (ἡ δυσανασχέτησή του ἐκφράζεται στό δημοτικὸ τραγούδι):

«Μάνα μὲ καταράστηκες βαριὰ κατάρα μοῦ 'πες
ὁλημερούλα πόλεμο τὸ βράδυ καραούλι»
(Passow σελ. 10)

ἢ Μπεζέρισαν, βαρέθηκαν, Τύσκα μ', τὰ παλληκάρια,
τῆς νύχτας τὸ περπάτημα τς αὐγῆς τὸ καραούλι.
(Passow σελ. 20)

ἢ Κλέφτης νὰ βγῆς παιδάκι μου, κάμπους, βουνὰ νὰ τρέχης
ὁλημερὶς στὸν πόλεμο τὸ βράδυ καραούλι.
('Ιατρίδη)[48]

---

42) Κων. Παπαρρηγοπούλου: Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ἔκδ. 6η 1932 τ. 5β σελ. 134—140 κ. ἑξ.

43) Γ. Βλαχογιάννη, Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ, Ἀθήνα 1935.

44) Ι. Βασδραβέλλη, Ἀρματολοὶ καὶ Κλέφτες εἰς τὴν Μακεδονία, Θεσ)νίκη 1948.

45) Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν σελ. ιζ'.

46) Ν. Πολίτη, Περὶ τοῦ Ἐθνικοῦ ἔπους τῶν Νεωτέρων Ἑλλήνων Λαογρ. Συμ. Ι, σελ. 244. «Ἐδῶ ὁ Ν. Πολίτης ἐπισημαίνει τὸ συμβολισμό, στὸ πρόσωπο τοῦ ἀκριτικοῦ ἥρωος, τῆς πάλης μεταξὺ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου· τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ λεχθῆ καὶ γιὰ τὸ συμβολισμὸ τῆς ἴδιας τῆς πάλης, στὸ πρόσωπο τοῦ κλέφτη».

47) G. FAURIEL, σελ. 27, Α. Βακαλοπούλου, Β' σελ. 317.

48) Α. Ἰατρίδου, Συλλογὴ δημοτικῶν ἀσμάτων, Ἀθῆναι 1859.

ἢ Γυρίζει ὁ Νάκας καὶ τοῦ λέει — ὡς πότε, Καπετάνιε
τὰ παλληκάρια ἀπόκαμαν, νὰ τρέχουν ὅλη νύχτα
κι αὐγή, καὶ γιόμα, καὶ βραδὺ νὰ στέκουν καραούλι.
('Αραβαντινός, σελ. 63)

Ὁ Κολοκοτρώνης[49] δίνει ἀκόμα τὶς πικρὲς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν κλέφτικη ζωή.

Οἱ τόσες δοκιμασίες ἀπαιτοῦσαν ἕνα δυνατὸ καὶ γερὸ βιολογικὰ σῶμα ἀσκημένο νὰ ὑποφέρη τὴν κακουχία καὶ σκληραγωγημένο ν' ἀντέχη στὰ δεινοπαθήματα. Πάνω στὴν ὀρεινὴ ἀτμόσφαιρα ὁ κλέφτης δένεται στενὰ μὲ τὴ φύση, συμπάσχει μὲ κείνη καὶ θέλγεται ἀπὸ τὸ περιβάλλον της καὶ ἀπευθύνει σὲ κείνη τοὺς καημοὺς καὶ τὶς λύπες του.

«Βουνά μ', γιὰ δὲ μαραίνεστε, λημέρια μου, δὲν κλαῖτε»[50].

Μὲ τὴ βαρειὰ στολή τους, ποὺ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ σέρνουν ἐπάνω τους (φουστανέλλα, φέρμελη, ντουλαμᾶς, ζώνη μὲ χρυσὲς φοῦντες, τουλζούκια βελούδινα, τσαρούχια μαζὶ μὲ διάφορα τσαπράζια, πλάκες δηλ. ἀσημένιες ποὺ προφύλαγαν ἀπὸ τὶς σφαῖρες[51] τὸ χαϊμαλί, τὸ σελάχι, παλάσκες κ.λ.π.).

Ὅλα μαρτυροῦν τὴν ἀντρειοσύνη τῶν κλεφτῶν, ποὺ ἔπρεπε νὰ τὰ κρατοῦν, καὶ παρὰ τὸ βάρος των, νὰ γυρνοῦν παντοῦ, στὶς συγκεντρώσεις τους ἢ σ' ὁποιαδήποτε παγανία[52]. Ἂν δὲ προσθέσουμε καὶ τὸ πρόσθετο ἀναπόφευκτο βάρος τῶν πιστολιῶν, μαχαιριῶν, ὅπλων, γιαταγανιῶν κ.λ.π., ὁμολογουμένως μᾶς ἀφήνει κατάπληκτους τὸ γεγονός.

«Τριῶν μερῶν περπάτημα, τρεῖς ὧρες νὰ τὸ παίρνουν!»

Ὁ ἁρματολικὸς πλοῦτος τῶν ὅπλων παραστένεται πολὺ ζωντανὰ μὲ τὸ τραγούδι τοῦ Λάζου:

Λάζε μου, τί δὲ φαίνεισαι τοῦτο τὸ καλοκαίρι,
νὰ περπατῆς 'Αρματολός, στὸ μαῦρο καβαλάρης
νὰ λάμπουν τὰ τσαπράζιά σου τὰ φλωροκαπνισμένα,
δώδεκ' ἀράδες τὰ κουμπιὰ στὰ ρούχινα γελέκια,
νά 'χης καὶ στὸ σπαθάκι σου χούφτα μαλαματένια,
νὰ κρούη ὁ ἥλιος τὴν αὐγή, νὰ κρούη τὸ μεσημέρι.
(Γ. Βλαχογιάννης σελ. 292)

«μὲ τὸ τουφέκι στὸ πλευρὸ καὶ τὸ σπαθὶ στὴ ζώση
ποὺ μέρα νύχτα περπατοῦν καὶ ψάχνουν καὶ γυρεύουν».
('Αραβαντινὸς σελ. 98)

Τὴ μέρα τους οἱ κλέφτες τὴν περνοῦν χωρὶς φροντίδες στὸ λημέρι, ποὺ τελικὰ εἶναι ὁ χῶρος ποὺ μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε τὴν ἀγωνιστικὴ τῶν κλεφτῶν, τὴν ἄσκηση γιὰ τὴν πλήρη τους ἀνταπόκριση στὶς ἀπαιτήσεις τῆς σκληρῆς τους διαβιώσεως.

49) Τερτσέτη, Ἅπαντα, 3 σελ. 18.
50) Δ. Πετροπούλου, σελ. 212 «τοῦ Κοσκινᾶ» ἀριθ. 52.
51) FAURIEL, σελ. 28.
52) Ἐκστρατεία μέσα στὴν ἁρμοδιότητα.

Τὸ δημοτικὸ τραγούδι μᾶς παρέχει τὴν εὐκαιρία νὰ διακρίνουμε ἀνάμεσα στὰ λεγόμενα τῶν στίχων του τὶς κακουχίες καὶ τὸν ἀπάνθρωπο τρόπο τῆς ζωῆς στὰ δασωμένα βουνά, παράλληλα καὶ νὰ μαντέψουμε τὴν ἀτσάλινη ἀντοχὴ τῶν ἀνδρῶν.

«Βάλτε τσιλίκι στὴν καρδιὰ καὶ σίδερα στὰ πόδια
κρασὶ ποτὲ μὴν πίνετε, ὕπνο μὴν ἀγαπᾶτε
ὁ ὕπνος εἶναι θάνατος, καὶ τὸ κρασὶ εἶναι πλάνος».
('Αραβαντινὸς σελ. 19)

Παίρνοντας τὴν ἀπόφαση νὰ γίνη κανεὶς κλέφτης ἔπρεπε νάχη στὸ νοῦ του τὸ τί θὰ τραβοῦσε πάνω στ' ἀφιλόξενα βουνά.

«Τρεῖς μέρες κάνουν πόλεμο, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες
χωρὶς ψωμὶ χωρὶς νερό, χωρὶς νὰ κλείσουν μάτι».
('Αραβαντινὸς σελ. 34)

Ἡ ἀντοχὴ τῶν κλεφτῶν εἶναι πράγματι ἀξιοθαύμαστη, στὴν ὁδοιπορία, στὸν ὕπνο, στὴν πεῖνα, δίψα κλπ. Τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα δημοτικῶν τραγουδιῶν μας παρέχουν ὁλοζώντανη τὴν εἰκόνα αὐτῆς τῆς ζωῆς τους:

«Τὴ νύχτα μέρα κάνουνε νὰ 'ρθοῦν νὰ μ' ἀνταμώσουν»
('Αραβαντινὸς σελ. 58)

Καὶ τὴν ἀντοχὴ στὴν ἐξαντλητικὴ κούραση:

«Ἐψὲς ἀργὰ διαβαίνοντας στοῦ Τότσκα τὰ λημέρια,
τὸν ἄκουσα κι ὁρμήνευε, τὰ κλεφτοπαλληκάρια.
—Παιδιά, ποιός θέλει λεβεντιά, κι ἐλευθεριὰ καὶ γρόσια,
τσελίκι ἂς βάλη στὴν καρδιὰ καὶ σίδερα στὰ πόδια,
ἂς μὴν τὸ πίνη τὸ κρασί, ἂς μὴν τ' ἀρέση ὁ ὕπνος
τί ὁ ὕπνος εἶναι θάνατος καὶ τὸ κρασί 'ναι πλάνος.
. . . . . .
κι' αὐγὴ καὶ γιόμα, καὶ βραδὺ νὰ στέκουν καραούλι.
('Αραβαντινὸς σελ. 63)
(Ζαμπέλιος 620—31 Passow σελ. 22)

Παραδίδεται ὅτι τὰ ἅρματα τοῦ Γ. Καραϊσκάκη στοίχιζαν 5.000 τάλληρα, περίπου 1.000 χρυσὲς λίρες σήμερα, διότι 5 τάλληρα μία χρυσῆ λίρα. Τὸν πλοῦτο τῆς στολῆς ἂς παρατηρήσουμε στὴν περιγραφὴ τῆς στολῆς τοῦ Γ. Μπουκουβάλα. 'Ο Τόσκας[53] κατάγονταν ἀπὸ χωριὸ τοῦ 'Ολύμπου ἔδρασε μετὰ τὸ 1750 στὶς περιφέρειες[54] Κόνιτσας, Γρεβενῶν[55] καὶ Χασίων[56]. 'Αγωνίστηκε κατὰ τοῦ Κοὺρτ - πασὰ τοῦ Βερατίου ποὺ ἐπεχείρησε νὰ ἐξοντώση τοὺς κλεφταρματολούς. Σκοτώθηκε κοντὰ στὸ χωριὸ Κυπρέο τῶν Γρεβενῶν μετὰ τὸ 1809.

---

53) Ι. Λαμπρίδου, 'Ηπειρωτικὰ Μελετήματα, τ. Γ' 'Αθῆναι 1888.
54) Δ. Πετροπούλου, σελ. 181, 'Ακαδημία 'Αθηνῶν σελ. 69 καὶ 189.
Ν. Κασομούλη, 'Ενθυμήματα στρατιωτικὰ Α' ΙΙ, 16.
Κ. Παπαρρηγοπούλου, 'Ιστορία..... 1925, σελ. 138.
55) Ι. Βασδραβέλη, ὅ.π. σελ. 27, Θεσσαλονίκη 1948.
56) Α. Βακαλοπούλου ΒΙ σελ. 331.

Στὸ δρόμο:

«Νύχτα καὶ μέρα περπατάει, δρόμους καὶ μονοπάτια,
μονάχος, καταμόναχος, γυμνὸς καὶ πεινασμένος».
('Αραβαντινὸς σελ. 86, Σιαφάκας[57])

«Τῆς νύχτας τὸ περπάτημα, τς αὐγῆς τὸ καραούλι
τὸ χέρι μου προσκέφαλο καὶ τὸ σπαθί μου στρῶμα
καὶ τὸ ντουφέκι στὸ πλευρὸ σὰν ὁ γαμπρὸς τὴ νύφη».
('Αραβαντινὸς σελ. 103)

Ἡ ἀπασχόληση τῶν κλεφτῶν μὲ τ' ἄρματά τους, ὅπως βλέπουμε ἐδῶ, πολλὲς φορὲς ἀντικαθιστᾶ ἀκόμη καὶ τὰ πιὸ δυνατὰ συναισθήματα, ὅπως π.χ. τὸ συναίσθημα τῆς ἀγάπης.

Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὴν ἀγριότητα τοῦ χαρακτῆρος ποὺ ἐπλάθετο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐρημιᾶς τοῦ περιβάλλοντος καὶ τοῦ τρόπου ζωῆς. Ἂς δοῦμε ὅμως ἀκόμη μερικὰ παραδείγματα ἀντοχῆς στὴν κακουχία καὶ τὴν ἀθλιότητα τῶν συνθηκῶν.

«Τρεῖς μέρες κάνει πόλεμο, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες
χωρὶς ψωμί, χωρὶς νερό, χωρὶς ὕπνο στὸ μάτι.
Χιόνι ἔτρωγαν, χιόνι ἔπιναν καὶ τὴ φωτιὰ βαστοῦσαν».
(Χασιώτη, σελ.127)

«Χωρὶς ψωμί, χωρὶς νερό, χωρὶς κανέν μαντάτι»
(Χασιώτη, σελ. 127, ἀριθ. 59)

«Μέρα καὶ νύχτα περπατεῖ, μέρα καὶ νύχτα τρέχει
καὶ τούρκους δὲν ἀντάμωσε, τούρκους δὲν ἀνταμώνει».
(Σπανδωνίδη σελ. 217, Passow σελ. 41)

Οἱ πρωτοφανεῖς αὐτὲς ἐκδηλώσεις ἐγκρατείας διαμορφώνουν ἕνα χαρακτῆρα ἀκλόνητο, δυνατό ποὺ θὰ μπορῆ νὰ βαστάξη στὸν ὦμο του τὸ ντουφέκι καὶ τὰ ἰδανικὰ τοῦ ὑπόδουλου γένους. Κι' ἦταν κρυφὸ καμάρι μὰ κι ἡ ἐλπίδα τῶν γονιῶν[59] νὰ καταφέρουν τὰ παιδιά τους ὅ,τι δὲν μπόρεσαν νὰ κάμουν ἴσως οἱ ἴδιοι ἢ νὰ συνεχίσουν τὴ δράση τους.

«Παιδί μου πότε νὰ σὲ δῶ νὰ γένης παλληκάρι,
νὰ σέρνης εἰς τὸν ὦμο σου, ντουφέκι, καριοφίλι,
κουμπούρα εἰς τὴ μέση σου, σπαθὶ τουρκοβαμμένο,
νὰ πάρης ράχες καὶ βουνά, δρόμους καὶ μονοπάτια».
('Αραβαντινὸς σελ. 96)

Ὁ 'Ανδρίτσος Σαφάκας[57] ἀπὸ τὴν 'Αρτοτίνα τῆς Δωρίδος ἦταν ξακουστὸς ἁρματολὸς στὴν περιοχὴ τοῦ Λιδωρικίου. Πῆρε μέρος σὲ πολλοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες. Κάποτε προσκυνοῦσε προσποιητὰ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ βοήθησε καὶ τὸν Καραϊσκάκη στὴν ἐκστρατεία του στὴ Στερεά, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1826[58]. Τὸ 1827 κλεισμένος στὶς φυλακὲς τῶν 'Ιωαννίνων βρῆκε τρόπο νὰ δραπετεύση.

---

57) Δ. Λουκοπούλου, «Ὁ καπετάνιος Σαφάκας» στὶς ἐκδόσεις τοῦ Συλλόγου πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων, 'Αθῆναι 1926.

58) Στεφ. Παπαδοπούλου: 'Η 'Επανάσταση στὴ Δυτ. Στερεὰ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου ὡς τὴν ἄφιξιν τοῦ Καποδίστρια, Θεσσαλονίκη 1962.

Ἡ κλέφτικη ζωὴ δὲν εἶναι ληστρική, ποὺ ἐξασφαλίζει μὲ τὴν κλεψιὰ καλὸ σφαχτὸ καὶ τὴν καλοπέραση. Ἀπαιτεῖ θυσίες, ἀντοχὴ καὶ κουράγιο. Ὁ Νάνος[60] συμβουλεύοντας τὰ παλληκάρια του ἀναπτύσσει τὸ ἰδανικὸ τῆς ἀποστολῆς τοῦ κλέφτου.

«Ἀκοῦστε παλληκάρια μου κι' ἐσεῖς παιδιὰ δικά μου
δὲν θέλω κλέφτες γιὰ τραγιά, κλέφτες γιὰ τὰ κριάρια
μόν θέλω κλέφτες γιὰ σπαθί, κλέφτες γιὰ τὸ ντουφέκι
τριῶν μερῶν περπατησιὰ νὰ πάρουμε μιὰ νύχτα».
(Σπανδωνίδη σελ. 146, Χασιώτη σελ. 97)

Ἀξιοποιώντας τὸν ἐλεύθερο καὶ ἀμέριστο χρόνο τῆς ἡμέρας[61] οἱ κλέφτες ἐψυχαγωγοῦντο μὲ τὰ τραγούδια παλιῶν ἢ συγχρόνων τους συντρόφων. Ἡ καθημερινὴ ἀπειλὴ τοῦ θανάτου (ἀναφέρεται[63] παιγνίδι κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ κλέφτες καθόταν κυκλικὰ σταυροπόδι στὴ γῆ, μπρὸς στὴ μπούκα τῆς μπιστόλας ποὺ ἔφερνε γύρα ἐκπυρσοκροτώντας καὶ τραυμάτιζε ἢ φόνευε κάποιον ἀπὸ ὅλους. Παιχνίδι - ἄσκηση τῆς ψυχῆς στὴν ἀτάραχτη ἀντιμετώπιση τοῦ κινδύνου), ἐσπρωχνε τὴν ψυχικὴ διάθεση τοῦ κλέφτη νὰ γευτῆ τὶς χαρούμενες ἐκδηλώσεις τῆς πρόσκαιρης ζωῆς. Διασκεδάσεις μὲ ψητὰ στὴ σούβλα, γλέντια μὲ χορὸ καὶ μὲ ξεφάντωμα.

Ὁ χορὸς ἦταν δεμένος μὲ τὴν κλέφτικη ἄσκηση. Ἐκδήλωση ἀντιδράσεως κατὰ τοῦ θανάτου καὶ τῆς ὑποταγῆς τὸ χτύπημα τῶν ποδιῶν στὴ «μαύρη γῆς», οἱ χοροὶ τῶν κλεφτῶν, τόνιζαν τὴν ἀπαράμιλλη λεβεντιά τους, τὴ λεβέντικη κορμοστασιὰ καὶ τὴν χαριτωμένη εὐλυγισία τῶν κινήσεων.

«Σήμερα ν' Δῆμο μ'[64] πασχαλιά, σήμερα ν' πανηγύρι,
τὰ παλληκάρια στὸ χορό, τ' ἀγόρια στὸ σημάδι
καὶ σὺ μέσα στὰ Γιάννινα, στὴν πόρτα τοῦ Βεζύρη».
(Passow σελ. 216)

Σ' ἕνα διαφορετικὸ τραγοῦδι, ὅπου ἐκφράζεται ἡ νοσταλγικὴ διάθεση καθὼς καὶ ἕνα αἴσθημα τῆς ἀναμονῆς τῶν καλῶν καιρῶν, βλέπομε τὴν ἐσώτατη παρόρμηση τοῦ κλέφτη νὰ προεκτείνη τὴν ψυχική του συγκρότηση ἐκδηλώνοντάς την μ' ἐξωτερικὰ φερσίματα.

«Ὄντας θὰ στήσουν τὰ μανδριά, τὴν ἀρτησιὰ νὰ φτιάσουν
θὰ βγοῦν καὶ τὰ κλεφτόπουλα νὰ παίζουν, νὰ χορεύουν».
('Αραβαντινὸς σελ. 108)

Θὰ βγοῦν ἀπὸ τὰ χαμηλότερα μέρη τοῦ κάμπου στὶς κορφές, γιατὶ ὁ ἀνυπόφορος χειμώνας τοὺς ἀνάγκαζε νὰ κατέρχωνται στὰ πεδινά. Κάποτε ὅμως ἐκεῖ θὰ ξετυλιχτῆ ἡ ζωὴ μ' ὅλες της τὶς ἐκδηλώσεις, στὸ τραγούδι καὶ στὸ χορό.

Ὁ Νικοτσάρας ἦταν γιὸς τοῦ Τσάρα ἀρματολοῦ Ἐλασσόνος, ποὺ διαδέχτηκε τὸν πατέρα του στ' ἀρματολίκι. Διώχτηκε ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασᾶ. Διακρίθηκε, μαζὶ μὲ τὸν Γιάννη Σταθᾶ, καὶ στὶς διὰ θαλάσσης ἐπιδρομές του στὰ παράλια τῆς Θεσσαλίας — Μακεδονίας. Τὸ Μάρτιο τοῦ 1807 ὁ Νικοτσάρας ἐφονεύθη κοντὰ στὸ Λιτόχωρο τῆς Μακεδονίας.

---

59) Στ. Κυριακίδου «Ἑλληνικὴ Λαογραφία», Μέρος Α' σελ. 91. «Νὰ σοῦ ζήση τὸ παιδί, νὰ σοῦ γίνη ἀρματολὸς καὶ καπετάνιος καὶ νὰ τοῦ βγάλουν καὶ τραγούδι».

60) Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία Ἠπείρου Ι, σελ. 256, σημ. 1.

61) Α. Βακαλοπούλου, Β' σελ. 331.

62) Πετροπούλου, σελ. 199, Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν σελ. 211.

63) Δημ. Καμπούρογλου, ἄρθρ. Μ.Ε.Ε. τόμ. ΕΛΛΑΣ σελ. 239.

Οἱ χοροὶ τῶν κλεφτῶν, μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὲς καλλιτεχνικὲς ἐκδηλώσεις τῆς κλέφτικης ζωῆς, μὲ τὴν ἀνάερη εὐλυγισία τοῦ γυμνασμένου σώματος, τὴν ὀρθὴ κορμοστασιά, τὴ λεβέντικη παρουσία τῆς ζωῆς στὰ ὁλοζώντανα πρόσωπα, μποροῦν κάλλιστα νὰ θεωρηθοῦν, στὴν αἰσθητική τους ἀξιολόγηση, σὰν ἐκδηλώσεις ἀντιδράσεως καὶ ἀδιαφορίας κατὰ τοῦ θανάτου.

Στοὺς κλέφτικους χοροὺς μπορεῖ κανεὶς νὰ διακρίνη τὴν διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς ἀντιλήψεως γιὰ τὴ ζωή. Μπορεῖ ἐπίσης νὰ ξεχωρίση ὁλοκάθαρα μίαν εἰκόνα (ποὺ συναντιέται καὶ στὸν ἀκριτικὸ κύκλο κι' ἀκόμα πιὸ παλαιὰ στὴν ἀρχαιότητα) τὴν εἰκόνα τῆς «ὕβρεως». Πάνω δηλαδὴ στὴν ὁλοκληρωμένη ἄνθηση τῆς χαρᾶς, πάνω στὸ κορύφωμα τῆς νίκης κατὰ τοῦ θανάτου, παραμονεύει τὸ κακὸ ποὺ ἔρχεται νὰ σκορπίση τὸ φούντωμά της. Ὁ κλέφτης τὸ ξέρει καὶ τοῦτο, καὶ ἐναντιώνεται, φουντώνει, φυσομανᾶ, πετάει, κτυπάει στὴ γῆς, ἀντιδρᾶ μ' ὅ,τι μπορεῖ, νὰ ἐκδικηθῆ, ἔστω καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ τὴν ἀκατάσχετη φθορὰ τῆς σωματικῆς του ὑπάρξεως. Μιὰ καλλιτεχνικὴ μορφή, ὁ χορός, γίνεται μεταστρεπτικὰ ἡ δύναμη κατὰ τοῦ κακοῦ, ποὺ χαλυβδώνει τὴν ψυχή.

Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος — ὁ ψυχικὸς κόσμος τοῦ κλέφτη — ἐναντιώνεται μπροστὰ σ' ὅποια δήποτε μορφὴ τοῦ κακοῦ, γιγαντώνεται μὲ τὴν κίνηση ποὺ ἁπλώνει τὴ ζωὴ στὴ σωματική του διάρθρωση, στέκεται στὸ μεταίχμιο τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου ἀσκημένος νὰ ἀγωνίζεται ὅσο μπορεῖ νὰ διατηρῆ τὴν ἴδια θέση. Γιατὶ ἡ θέση ἐτούτη εἶναι καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνώρισμα τῆς κλέφτικης ἀντρειωσύνης.

Ἐρευνώντας τὸν κινητικὸ χῶρο τῶν κλεφτῶν, καὶ παρακολουθώντας τὶς αὐθόρμητες ἀθλητικὲς ἐκδηλώσεις καὶ τὴν φροντίδα νὰ διατηρήση ἀκμαῖο καὶ ἀνθεκτικὸ τὸ σῶμα, εἴμαστε κιόλας στὸ χῶρο τῆς ἀθλητικῆς ζωῆς τῶν κλεφτῶν. Ἡ ἀξιοθαύμαστη ἀντοχὴ τῶν κλεφτῶν ἦταν ἀπόκτημα διαρκοῦς ἀσκήσεως καὶ προσπαθειῶν, ποὺ ἀπέβλεπαν στὴν ὅσο τὸ δυνατὸν ἀνώτερη συγκρότηση τοῦ ψυχικοῦ κόσμου καὶ τῆς σωματικῆς διαπλάσεώς των. Κάτι ἀνάλογο μὲ τὶς σημερινὲς προπονήσεις, οἱ προετοιμασίες τῶν κλεφτῶν γιὰ μεγάλους ἀγῶνες ποὺ οἱ δύσκολοι καιροὶ ὑπαγόρευαν, ἔπαιρναν τὴ μορφὴ τῶν ὁμαδικῶν ἀνταγωνιστικῶν παιγνιδιῶν μὲ σωματικὲς δεξιότητες πιὸ πολύ[65]. Ὁ καθηγητὴς Δ. Σ. Λουκᾶτος παρατηρεῖ πολὺ σωστά: «Οἱ Ἕλληνες τῆς τουρκοκρατίας, καλλιεργῶντας τὰ ἀθλήματα (Οἱ κλέφτες) ἀσκήθηκαν γιὰ τὸν ἀγῶνα τῆς ἀνεξαρτησίας» κι' ἀκόμη ὑποστηρίζει πὼς «τὰ Ἑλληνόπουλα ἐχρησιμοποίησαν μὲ πρακτικὸ νοῦ στὰ παιγνίδια τους ὅ,τι τοὺς ἔδινε ἡ φύση, ὅσο δὲν εἶχαν τοὺς τρόπους ν' ἀναπτύξουν ἕναν τεχνικὸ ἀθλητισμό»[66]. Τὸ ἴδιο μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὶς ἐμπνεύσεις ἢ τὶς πηγὲς τῶν παιχνιδιῶν τοῦ κλεφταρματολισμοῦ.

Ὁ Δῆμος Σκαλτσᾶς[64] ἢ Σκαλτσοδῆμος γεννημένος στὸ χωριὸ Ἀρτοτίνα τῆς Δωρίδος (τ. 18ου αἰ.) ἀνεδείχθη ἥρωας στὸν ἀγῶνα τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας, διεκρίθη στὶς μάχες ἐναντίον τῶν Τούρκων, κοντὰ στὴν Ἄμπλιανη, μεταξὺ Ἀμφίσσης καὶ Γραβιᾶς τὸν Ἰούλιο τοῦ 1824. Πέθανε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1826 στὸ Αἴγιο[64].

---

64) Κ. Παπαρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἕλλην. Ἔθνους τόμ. Στ' ἄρθρ. 1925, σελ. 61—109, Ν. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ Α' σελ. 371—387 Β' σελ. 295—333 —371.
Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, σελ. 243 Δ'. Πετροπούλου, Ἕλλην. Δημοτ. τραγούδια σελ. 216.

65) Βλέπε Δημ. Σ. Λουκάτου, Εἰσαγωγὴ στὴν Ἑλληνικὴ Λαογραφία.
«μαθήματα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἰωαννίνων — Ἰωάννινα — Θεσσαλονίκη 1966 σελ. 112—113».

66) Βλέπε Δημ. Σ. Λουκάτου, ὅ.π. σελ. 113.

ΤΑ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΑΡΜΑΤΟΛΩΝ ΣΤΟΝ ΒΙΟ ΤΟΥ ΥΠΟΔΟΥΛΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Δ ρ ό μ ο ι: Εἶναι πασίγνωστες οἱ διηγήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὴ δύναμη καὶ τὴν ἀντοχὴ τῶν ποδιῶν τοῦ κλέφτη στὴν ὁδοιπορία, στὴν ταχύτητα, πρὸ πάντων στὴν ἀντοχή.

«Παιδιά, ποιός θέλει λεβεντιά, ποιός θέλ' νὰ καζαντήση
Βάλτε τσιλίκι στὴν καρδιὰ καὶ σίδερα στὰ πόδια,
τριῶ μερῶ περπατησιὰ μιὰ νύχτα νὰ τὸ πᾶρτε,
νὰ πᾶμε νὰ πατήσωμε τοῦ Νικολοῦ τὰ σπίτια».
(Σπανδωνίδη σελ. 274. Passow σελ. 120)
Παιδιά, ποιός θέλει λεβεντιά, ποιός θέλει καὶ καζάντι
κρασὶ πολὺ μὴν ἀγαπάει, μὴν τρέχει σὲ γυναῖκες
κι' ἂς βάλ' τζελίκι στὴν καρδιὰ καὶ σίδερα στὰ πόδια
τριῶν μερῶν περπατησιὰ νὰ τρέχη σὲ μιὰ νύχτα».
('Αραβαντινὸς σελ. 50[67])

Στὴν ἔκφραση τοῦ στίχου «τριῶ μερῶ περπατησιὰ νὰ παίρνουν σὲ μιὰ νύχτα» μπορεῖ κανένας νὰ διακρίνη τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς ἀδιάκοπης ἀσκήσεως γιὰ τὴν ἀντοχὴ στοὺς δρόμους. Κι' εἶχε τόση βαρύτητα γιὰ τὸ νέο κλέφτη, ὅση καὶ ἡ ἀπήχηση τῆς ἐκφράσεως στὸν κύκλο τῶν κλεφτῶν. Ἐπαναλαμβάνεται ἀρκετὲς φορὲς στὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ τοῦτο μαρτυρεῖ πὼς ἦταν βασικὴ προϋπόθεση γιὰ ἕναν κλέφτη νὰ εἶναι ἀσκημένος στὸ δρόμο καὶ ν' ἀντέχη στὴν ὁδοιπορία. Στὸ τραγούδι «Ὁ Ἀλέξης ὁ Καλόγερος»[68] ἐκφράζεται μὲ διαφορετικὴ μορφὴ ἡ ἴδια φόρμουλα.

«Μέρα καὶ νύχτα περπατεῖ, μέρα καὶ νύχτα τρέχει
καὶ Τούρκους δὲν ἀντάμωνε Τούρκους δὲν ἀνταμώνει».

Ἀναφέρεται (στὸ Σπανδωνίδη, σελ. 23) ὅτι, στοὺς ἀγῶνες τοῦ Ἀλῆ πασᾶ γιὰ νὰ αἰχμαλωτισθῆ ὁ Λάμπρος Τζαβέλλας μὲ τοὺς 70 Σουλιῶτες, τὰ παλληκάρια πέταξαν τὰ ὅπλα γιὰ νὰ ἀγωνιστοῦν καὶ νὰ παίξουν. Χωρὶς τὴν φροντίδα ἐπαγρυπνήσεως, οἱ Ἀρβανίτες τοῦ Ἀλῆ τοὺς συνέλαβαν. Κάποιος ποὺ γλύτωσε ὁρμώντας στὸν ποταμὸ Θύαμι κάτω ἀπὸ τὴ βροχὴ τῶν σφαιρῶν, κατάφερε νὰ διατρέξη ὡς τὸ ἑπόμενο πρωΐ 120 χιλιόμετρα γιὰ νὰ εἰδοποιήσῃ τοὺς συμπατριῶτες του.

Ἡ πληροφορία τούτη μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα πὼς οἱ ἀποστάσεις γιὰ τοὺς κλέφτες δὲν ἦταν κάτι τὸ ἀσυνήθιστο. Ἀκόμα, μᾶς δείχνει τὴν εὐλάβεια στὴν ἱερότητα τοῦ ἀθλήματος, ποὺ ἐπικρατοῦσε γενικά, ἀφοῦ θεωροῦν ἀπαραβίαστη τὴν ἐκεχειρία μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀφοπλισθοῦν ἀνάμεσα

---

67) Οἱ στίχοι ἀναφέρονται στὸ τραγούδι τοῦ Θανάση Ντελῆ Ἴσκου ὅπου, σημειώνει ὁ Π. Ἀραβαντινός, ὁ Ντελῆ Ἴσκος καταγόταν ἀπὸ τὸ Βάλτο, ἔδρασε σὰν πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Γιώργου Θώμου στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰ. Ἔπεσε στὴν δολιότητα τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

68) α) Βλέπε Ἅγις Θέρος σελ. 47 στὸ τραγούδι τοῦ Νάνου.
β) FAURIEL 1, σελ. 78.
γ) Ἀραβαντινός, σελ. 27, στίχ. 10, στὸ τραγούδι τοῦ λήσταρχου Μέτσα.
δ) Ἀραβαντινός, σελ. 26, ντὸ τραγούδι τοῦ Νάνου, στίχ. 8.
ε) PASSOW, σελ. 35, στίχ. 21.

στοὺς τουρκαλβανοὺς ἐχθρούς των. Στὸν Passow (βλάχικα τραγούδια, σελ. 392 καὶ Ζαμπέλιος 762, 47) ἀναφέρεται πάλι μετρημένη ἡ ἀπόσταση μὲ ὑπολογισμοὺς ποὺ ἴσως νὰ μὴν ἀνταποκρίνωνται στὴν πραγματικότητα, μὰ φανερώνουν ὁπωσδήποτε τὰ κατορθώματα τῶν κλεφτῶν στὴν ἀντοχὴ τῶν δρόμων.

«Σαράντα μίλια τρέξανε καὶ τὰ σαράντ' ἀντάμα
καὶ στὰ σαράντα τέσσερα πρὸς τὰ σαράντα πέντε...».

Μερικὰ ἀποσπάσματα δημοτικῶν τραγουδιῶν θὰ μᾶς δείξουν τώρα τὴν καταπληκτικὴ ἐπίδοση ταχύτητος τῶν κλεφτῶν, ποὺ ὁ λαϊκὸς ὑμνητής τους παρουσιάζει μὲ ὅ,τι θεωρεῖ πιὸ ἐνδεικτικὸ στὴ γρηγοράδα. Τὸ ρῆμα π ε τ ῶ φτάνει μόνο του νὰ δηλώσῃ τὴν ταχύτητα τοῦ ποδιοῦ.

«Ὁ φλῶρος ὁ περήφανος, ὁ φοβερὸς Κατσούδας,
πού 'ταν στοὺς κάμπους φλάμπουρο καὶ στὶς κορφὲς μπαϊράκι
ποὺ πέταε σὰν ἀετὸς καὶ σὰν λαγὸς περπάτει
Κατσούδας πάει στὰ Γιάννινα πάγει νὰ προσκυνήσῃ».

(Σπανδωνίδης σελ. 269)

Καὶ γιὰ τὸν καπετάνιο τῆς Ἀκαρνανίας Τασούλα μᾶς παραδίδονται στίχοι δημ. τραγουδιοῦ ποὺ μᾶς ἀφήνουν νὰ διαβλέψωμεν τὴν καταπληκτικὴ ἐπίδοσή του στοὺς δρόμους ταχύτητος.

«Π α τοῦσε εἰς τὴ μιὰ κορφὴ καὶ βρίσκονταν στὴν ἄλλη»[69].

Ὁ Γιάννης Βλαχογιάννης στοὺς κλέφτες τοῦ Μοριᾶ μᾶς περιγράφει τὸν καπετὰν Ζαχαριά. Σύμφωνα μὲ τὶς περιγραφὲς τοῦ Ἄγγλου περιηγητοῦ Sisthorp[70] ποὺ περιώδευσε στὰ 1795 τὴν Πελοπόννησο, ὁ καπετὰν Ζαχαριᾶς πρέπει νὰ ἦταν κατὰ τὴν ἔκφραση πάλι τοῦ περιηγητοῦ Leake «ὁ τρόμος τοῦ Μοριᾶ». Ἡ ἀνδρικὴ ἀκμὴ τοῦ Ζαχαριᾶ διαφαίνεται ἀπὸ μερικὲς μαρτυρίες, ὅπως π.χ. τοῦ ἡγουμένου Γερασίμου Παπαδοπούλου[71] καὶ ἄλλων.

Ὁ Fauriel (σελ. 35) σημειώνει τὴν καταπληκτική του ἐπίδοση στὸ τρέξιμο. Οἱ παραδόσεις τὸν δείχνουν παραστατικὰ νὰ τρέχῃ καὶ οἱ φτέρνες του ν' ἀγγίζουν τὸ κεφάλι. Καταπληκτικὴ εὐκινησία καὶ ἀπίστευτη ταχύτητα «γειά σου καϋμένε Ζαχαριὰ ποὺ ἔχεις στὰ πόδια σου φτερὰ» κι' ἀκόμη «ποὺ πέταγε σὰν ὁ ἀετὸς καὶ σὰν λαγὸς περπάτει» (Ἀραβαντινὸς σελ. 56).

Ἐδῶ ἂς προστεθοῦν καὶ οἱ θαυμαστὲς παραδόσεις γιὰ τὴν ἱκανότητα τοῦ Ἀντρούτσου στὸ ἴδιο ἀγώνισμα. Ἀναφέρεται στοίχημα μεταξὺ τοῦ ἥρωα καὶ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ τὸ ὁποῖο κέρδισε ὁ Ἀντροῦτσος κατορθώνοντας νὰ «σκάσῃ» τὸ ἄλογο στὸν ἀνήφορο ποὺ συναγωνίζονταν. Ἀκόμη καὶ ἡ παράδοση πὼς κυνηγοῦσε καὶ σκότωνε λαγὸ μὲ τὶς πέτρες[72].

---

69) Κλ. Παλαιολόγου: «Ἡ ἀγωνιστικὴ παράδοσις εἶναι ἡ μνήμη τοῦ ἔθνους» περιοδικὸ Σχολικὴ Ζωὴ (ἔκδ. τῆς Σχολῆς Χατζιδάκι), Ἀφιέρωμα στὰ 150 χρόνια (1821—1971) σελ. 24, Ἀθῆναι 1971.

70) TRAVELS WALPOLE 1820, σελ. 88.

71) Γ. Βλαχογιάννης, Κλέφτες τοῦ Μοριᾶ, σελ. 123.

72) Κλ. Παλαιολόγου: Πολυγραφημένη ὁμιλία εἰς Δ.Ο. Ἀκαδημία, σελ. 8, Αὔγουστος 1971.

ΤΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΤΩΝ ΚΛΕΦΤΩΝ

Στὰ παιχνίδια τῶν παιδιῶν διατηρήθηκε γιὰ πολὺ[73] κάτι ἀπὸ τὴν ἀθλητικὴ αὐτὴ ζωή. Τὰ παιδιὰ χωρίζονταν σὲ δύο ὁμάδες καὶ παίζουν «κλεφτοπόλεμο», βλέπομε δηλαδὴ μίαν ἐπιβίωση τῆς κυριώτερης ἀπασχολήσεως τῶν κλεφτῶν νὰ γίνεται στὴν ἔντονη κινητικὴ συμπεριφορὰ τῶν μικρῶν παιδιῶν ἕνα παιχνίδι. Μήπως ὅμως δὲν ἦταν ἕνα παιχνίδι γιὰ τοὺς κλέφτες ὁ πόλεμος; «Τὸ κύριον αὐτῶν ἐνασχόλημα ἦταν ὁ πόλεμος ἢ ἡ πρὸς πόλεμον παρασκευὴ» σημειώνει σωστὰ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος[74]. Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς ἐπίσης τονίζει τὸν πολεμικὸ χαρακτῆρα τῆς ζωῆς τῶν κλεφτῶν:

«Ὅλη τους ἡ γύμνασις παιδιόθεν εἶναι εἰς τὰ ἄρματα
μὲ αὐτὰ τρώγουν, μὲ αὐτὰ κοιμοῦνται καὶ μὲ αὐτὰ ξυπνοῦν».

Ὅλες τους οἱ σωματικὲς ἀσκήσεις στὶς ὧρες τῆς ἀναπαύσεώς τους στὰ λημέρια, ἀποσκοποῦσαν στὴν ἀπόκτηση μιᾶς καὶ μόνης ἱκανότητος, τῆς ἱκανότητος νὰ πολεμοῦν. Ἡ δεινότητά τους στὴ φωτιὰ τοῦ πολέμου ἦταν ἀξιοθαύμαστη· τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα:

«Σὰν ἔπιακαν τὸμ πόλεμο, τὸ τρομερὸ ντουφέκι,
τρεῖς μέρες κάνουν πόλεμο, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες».
(Χασιώτη, σελ. 160)

«Τὸ τί ν' ἀχὸς ποὺ γίνεται καὶ ταραχὴ μεγάλη
στὴ μέση στὸ Κεράσοβο, στὴν ἄκρη ἀπὸ τὴ χώρα
—Μπουκουβαλέοι πολεμοῦν μὲ τοὺς 'Αρβανιτάδες
ἐννιὰ πολέμους ἔκαναν ἀπ' τὴν αὐγὴ ὡς τὸ γιόμα
κι' ἄλλους ἐννιὰ τὸ δειλινὸ κι' ἄλλους ἐννιὰ τὸ βράδυ»[75].

Ὁ Fauriel, στὸ σημεῖο ποὺ μᾶς μιλάει γιὰ τὴν πολεμικὴ τέχνη τῶν κλεφτῶν ἀναφέρει: «Ἡ πλέον σπουδαία ἄσκησις διὰ τῆς ὁποίας κυρίως διεκρίνοντο ἦτο ἡ σκοποβολή, τ ὸ σ η μ ά δ ι[76]. Ἡ εὐστοχία[77] στὸ χειρισμὸ τῶν ὅπλων ἦταν τὸ μεγαλύτερο προτέρημα τῆς πολεμικῆς ἐμπειρικῆς συγκροτήσεως τοῦ κλέφτη. Σκοπεύοντας μὲ ὄχι καὶ τόσο τελεοποιημένα ὅπλα, πετύχαιναν φανταστικὲς ἐπιδόσεις[78].

Σὲ ἀπόσταση 200 μέτρων μποροῦσαν νὰ πετύχουν ἕνα αὐγό, κρεμασμένο μὲ σχοινὶ ἀπὸ τὸ κλωνάρι κάποιου δένδρου. Ἄλλοι μποροῦσαν νὰ περνοῦν τὴ σφαίρα μέσα ἀπὸ ἕνα δακτυλίδι[79], ποὺ ἡ διάμετρός του ἦταν πιὸ μεγάλη ἀπὸ τὴ σφαίρα. Ἡ ἱκανότητά τους αὐτὴ ἔγινε παροιμιώδης. Ἡ συνήθεια νὰ περπατοῦν τὴ νύχτα ἀσκοῦσε τὸ μάτι τῶν κλεφτῶν νὰ διακρίνη πολὺ καλὰ καὶ νὰ σημαδεύῃ μὲ τόση ἀκρίβεια ἐκεῖ ποὺ ἔλαμπε ἐκπυροσκρότηση ὅπλου, ὥστε σπάνια νὰ τοὺς ξεφεύγη ἐκεῖνος ποὺ πυροβόλησε, ἕ δ ι ν α ν φ ω τ ι ὰ

---

73) FAURIEL, σελ. 42.
74) Κ. Παπαρρηγόπουλος, Ἱστορία τοῦ Ἑλ. Ἔθνους Τ.Ε. Μέρος Β' σελ. 146.
75) Δ. Σ. Λουκᾶτος, τὸ Τραγούδι «τοῦ Μπουκουβάλα» καὶ ἡ παρουσία του στὸν Ἠπειρωτικὸ χῶρο. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Δελτίο τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμοι ΙΗ' (Ἀθ. 1965—6) σ. 17.
76) Α. Δ. Χατζηεμμανουὴλ (στὴ μετάφραση) σελ. 34.
77) Βακαλοπούλου Β1 σελ. 311.
78) Δ. Καμπούρογλου, Ἄρθρον στὴν Ν.Ε.Ε. τόμοι ΕΛΛΑΣ σελ. 239.
79) FAURIEL, σελ. 35, Βακαλόπουλος Β1 σελ. 331, Δ. Καμπούρογλου σελ. 239.

σ τ ὴ φ ω τ ι ὰ[80] ὅπως συνηθιζόταν νὰ λένε. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια μᾶς φέρνουν στὴν πρώτη γραμμὴ τὴν ἀπασχόληση τῶν κλεφτῶν μὲ τὴ σκοποβολή.

«Σήμερα ν' Δημομ' πασχαλιά, σήμερα ν' πανηγύρι
τὰ παλληκάρια χαίρονται καὶ ρίχνουν στὸ σημάδι».
(Σπανδωνίδη σελ. 215, Passow σελ. 61)

«Ποῦ νᾶνε, τί νὰ γίνηκαν οἱ κλέφτες οἱ 'Ανδριτζαῖοι;
σὰν ποῦ νὰ ψένουν τὰ σφαχτά, νὰ ρίχνουν στὸ σημάδι...».
(Πολίτη σελ. 65)

'Απὸ κανένα τραγούδι ποὺ νὰ μᾶς ζωντανεύει τὶς στιγμὲς τῆς σχόλης τῶν κλεφτῶν δὲν λείπουν οἱ στίχοι ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀπασχόληση μὲ τὴ σκοποβολή.

«Ποῦ τρῶν' καὶ πίνουν στὰ χωριά, καὶ ρίχνουν στὸ σημάδι».
('Αραβαντινὸς σελ. 67)

«Οὐδὲ σὲ γάμο ρίχνουνε οὐδὲ σὲ πανηγύρι
ἀλῆ Τσεκούρας χαίρεται καὶ ρίχνει στὸ σημάδι».
(Σπανδωνίδη σελ. 155)

«'Ανάθεμά τα τὰ βουνὰ μὲ τὸ ζαγκόνι πὄχουν
.. ..
ἡ κλεφτουργιὰ τὰ χαίρεται καὶ τὰ μικρὰ κλεφτόπλα
πηδᾶνε, παίζουν καὶ γλεντοῦν καὶ ρίχνουν στὸ σημάδι».
(Ν. Πολίτου σελ. 45)

«Πῆγε νὰ κάνη τὴ Λαμπρὴ καὶ τὸ Χριστὸς 'Ανέστη
νὰ ψήση τὸ σφαχτάρι του κόκκιν' αὐγὸ νὰ φάη
καὶ νὰ χορέψουν τὰ παιδιά, νὰ ρίξουν στὸ σημάδι».
(Σπανδωνίδη σελ. 123)

Οἱ στίχοι μιλοῦνε μόνοι τους παραστατικώτατα καὶ δίνουν ὁλοκάθαρη τὴν εἰκόνα αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων.

Οἱ Κλέφτες ὅμως ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πολεμική τους ἀπασχόληση καὶ ἄσκηση ἐφάρμοζαν κι ἕνα σωρὸ ἄλλες ἀσκήσεις ποὺ θύμιζαν λίγο τὶς ἀπασχολήσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων στὸ «γυμνάσιον». Ὁ Δ. Καμπούρογλου ὑποστηρίζει πὼς ἡ παραμέληση τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων ἦταν ἀποτέλεσμα ἀπαγορεύσεως ἀπὸ τοὺς Τούρκους στοὺς ραγιάδες, μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν βιολογικὰ δυνατή, ἐξασθένιση καὶ χαλάρωση τῆς πολεμικότητος τῶν Ἑλλήνων. Ἡ κλεφταρμα-

80) FAURIEL, σελ. 35, Βακαλόπουλος Β1 σελ. 332.
«Ὁ 'Ανδροῦτσος πατέρας τοῦ 'Οδυσσέα εἶναι γνωστὸς ὡς ἀρματολὸς στὴν περιοχὴ Λοκρίδας γύρω στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. 'Αγωνίστηκε μαζὶ μὲ τὸν Λάμπρο Κατσώνη. Μετὰ τὸ 1792 ὁ 'Ανδροῦτσος πέρασε στὴν Πρέβεζα, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες πιάστηκε καὶ παραδόθηκε στοὺς Τούρκους ποὺ τὸν ὑπέβαλαν σὲ πολλὰ βασανιστήρια. Τελικὰ θανατώθηκε στὰ 1797, ὁ γυιός του ἔμελλε νὰ δοξασθῆ ἀργότερα γιὰ τὴν ἀνδρεία του. Ἕνα δημ. τραγούδι μᾶς δίνει παραστατικὰ τὴν ἡρωϊκή του καὶ ἀκλόνητη μορφή.

«Σά βράχος εἶν' οἱ πλάτες του σὰν κάστρο ἡ κεφαλή του
καὶ τὰ πλατιὰ τὰ στήθια του τοῖχος χορταριασμένος».
(Ἅγις Θέρος σελ. 70)

τολική ὅμως τάξη ἀπαιτοῦσε καλοασκημένα σώματα, τὰ ὁποῖα φρόντιζε νὰ διατηρῆ μὲ τὴ διαρκῆ ἐπιμέλεια, ἀκμαῖα καὶ πανέτοιμα νὰ ταχθοῦν μὲ γενναιότητα μπροστὰ στὴν ἀπειλὴ τοῦ ἐχθροῦ.

Τὸ ἀρχαῖο ἀγώνισμα τῆς δισκοβολίας ἔδωσε τὴ θέση του στὴ λιθοβολία τῆς ἀγωνιστικῆς τῶν κλεφτῶν. Τὸ λιθάρι ἀπαιτοῦσε μυϊκὴ δύναμη, εὐκαμψία καὶ ἐπιδεξιότητα. Ρίχνοντάς το ὁ κλέφτης γυμναζόταν καὶ κατακτοῦσε αὐτὲς τὶς ἱκανότητες, καὶ τοῦτο τὸ ἀγώνισμα ἦταν προσφιλέσατο στοὺς κλέφες.

Ἂς δοῦμε μερικοὺς στίχους ποὺ μᾶς ἀνασταίνουν μπρὸς στὰ μάτια μας τὴν ἀτμόσφαιρα τούτη:

«Μὲς στὸ βάλτο, στὸ πηγάδι
ρίχνουν κλέφτες τὸ λιθάρι
τὸ πετοῦν οἱ Ἀρβανίτες
καὶ περνοῦν τοὺς Μωραΐτες
— Καραχάλιο παλληκάρι
ἔλα ρίξε τὸ λιθάρι
κι ἂν περάσης ἕν' ἀχνάρι
μιὰ 'σημένια στὸ ζωνάρι
κι ἂν περάσης στὴν πηλάλα
χαρισμά σου καὶ μιὰ πάλα.....».

Ἡ παράδοση μάλιστα, ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὶς ἀπόπειρες βιογραφίας τοῦ ἥρωα Θανάση Διάκου μνημονεύει παραστατικὰ τὴν ἐπίδοση τοῦ ἥρωα στὸ λιθάρι μιὰ πανηγυρικὴ μέρα. Ἀλλὰ καὶ τὸ Δημοτικό μας τραγούδι ἐπαναλαμβάνει ἀδιάκοπα τὴ φόρμα «...νὰ ρίξουν στὸ λιθάρι».

«Βγῆκαν νὰ παίξουν τὰ σπαθιά, νὰ ρίξουν τὸ λιθάρι».
(Passow σελ. 130 131)
«Χάρε μου κόνεψ' εἰς χωριόν, κόνεψε'ς κρύα βρύσην
νὰ πιοῦν οἱ γέροντες νερὸ κι οἱ νέοι νὰ λιθαρίσουν».
(Fauriel σελ. 268)

Τοῦτο τὸ ἄθλημα φαίνεται κατ' ἐξοχὴν ἀνδρικό. Ἡ μυϊκὴ δύναμη ποὺ χρειάζεται νὰ καταβάλη ὁ ἀγωνιζόμενος, προδίδει τὴν τέλεια ἀσκημένη σωματικὴ διάπλαση. Ἡ δημοτικὴ παράδοση, γιὰ νὰ τονίση πιὸ πολὺ τὴν ἀξιοσύνη τῶν κλεφτῶν, διάλεξε νὰ τοποθετήση στὸ τραγούδι της τὸ περιστατικὸ τῆς Ἑλληνοπούλας ποὺ ζήλεψε τὴν κλέφτικη ζωή, ντύθηκε ἀντρικά, κι ἀφοῦ μπόρεσε ν' ἀνταπεξέλθη σ' ὅλες τὶς δοκιμασίες τῆς ἀφόρητης (γιὰ τὸν ἄνδρα, πόσο μᾶλλον γιὰ τὴ γυναίκα) ζωῆς, προδόθηκε στὸ ἀγώνισμα τοῦ λιθαριοῦ.

«Ποιὸς εἶδε κόρη ἀνύπαντρη νὰ πά/γ/η μὲ τοὺς κλέφτες!
Δώδεκα χρόνους ἔκανε ἀρματολὸς καὶ κλέφτης,
κανένας δὲ τὴ λόγιαζε ἀπὸ τὰ παλληκάρια.
Καὶ μία λαμπρή, μιὰ πασχαλιά, μιὰ πίσημην ἡμέρα,
βγῆκαν νὰ παίξουν τὰ σπαθιά, νὰ ρίξουν στὸ λιθάρι
κι ἡ κόρ' ἀπὸ τὸ ζόρι της κι ἀπὸ τὴ λεβεντιά της
τῆς ξεθλικώθη τὸ κομπὶ καὶ φάν/η/κε τὸ βουζί της».

(Χασιώτης σελ. 94, Ἀραβαντιὸς σελ. 105)*

* Καὶ Ζαμπέλιου 616, 26 καὶ Πολίτου ἐκλογαὶ ἀριθ. 72 β.

«Τὸ ρίχν' ἡ ἡ Χάϊδω μιὰ φορά, τὰ παλληκάρια δέκα».
(Passow σελ. 152)

Τὸ λιθάρι φαίνεται κριτήριο τῆς ἀνδρειωσύνης ἀπὸ παλιότερη (βυζαντινὴ) ἀκόμα ἐποχή. Στὶς Παραλογὲς συναντᾶμε τὴν περίπτωση τῆς δοκιμασίας στὴν ἱκανότητα νὰ σηκώσουν τὰ παλληκάρια ἕνα ὑπερβολικὰ βαρὺ λιθάρι μὲ ἔπαθλο τὴν ὡραία βασιλοπούλα, ἢ οἱ ὑποψήφιοι μνηστῆρες τὴν κόρη ποὺ δοκιμάζει τὴν ἀνδρεία τους γιὰ νὰ ἐκλέξη τὸ πιὸ ἀνδρειωμένο.

«Μάρμαρ' ἔχω στὴν πόρτα μου, λιθάρι στὴν αὐλή μου,
ὅποιος πάρη τὸ μάρμαρο, σηκώση τὸ λιθάρι,
ἐκεῖνος εἶν' ὁ ἄνδρας μου ἐκεῖνον θὲ νὰ πάρω».
(Δ. Πετροπούλου σελ. 82)

«Τρῶτε καὶ πίνετε ἄρχοντες κι ἐγὼ σᾶς ἀφηγοῦμαι
μέσα στὸ περιβόλι μου στὴ μέση τῆς αὐλῆς μου
μάρμαρο ν' ἔχη ὁ ἀφέντης μου, δοκίμιν τῆς ἀγάπης
κι ὅποιος βρεθῆ καὶ πιάση τὸ κι ὀπίσω του τὸ ρίξη,
ἐκεῖνος εἶν' ὁ ἄντρας μου κι ἐγὼ ἡ ποθητή του
τῆς Μαριᾶς ὁ Ψυχογιὸς τ' ὥριο τὸ παλληκάρι
μονοχεριὰ τόπιασε κι ὀπίσω του τὸ ρίχνει».
(Ν. ολίτου ἀρ. 79)[81]

Δὲν μπορεῖ κανεὶς ν' ἀμφισβητήση τοὺς συναγωνισμοὺς τῶν κλεφτῶν σ' αὐτὸ τὸ εἶδος «ἄρσεως βαρῶν». Τί πιό πιθανὸ ἀπὸ τὸ ν' ἀνταγωνίζωνται σὲ μία θεόρατη πέτρα, ἀφοῦ καὶ σήμερα μαντεύει κανεὶς πίσω ἀπὸ τὶς ἐκφράσεις τῆς λαϊκῆς ψυχολογίας, ὅτι ἡ δύναμη μετριέται ἀπὸ τὴν ἱκανότητα τούτη;

Στὶς ἀθλητικὲς ἐνασχολήσεις τῶν κλεφτῶν μποροῦμε νὰ τοποθετήσουμε καὶ τὸ πάλεμα. Τὸ πάλεμα στὸ Δημοτικὸ τραγούδι ἀναφέρεται ἀκόμη ἀπὸ τὸν Ἀκριτικὸ κύκλο. Εἶναι πλατιὰ διαδεδομένες οἱ παραλλαγὲς τῶν στίχων τοῦ παλέματος τοῦ Διγενῆ μὲ τὸ χάρο, τὸ μόνο ἐπικίνδυνο ἀντίπαλο ποὺ ἔχει ν ἀντιμετωπίσει ἕνας ἀνδρειωμένος.

«ἐξέβαν καὶ ἐπάλεψαν κι ἐνίκησεν ὁ χάρον»
(Δ. Πετροπούλου σελ. 23)

Κι οἱ κλέφτες ἀνταγωνιζόταν σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἀθλήσεως, ὅπως φανερώνουν τὰ παρακάτω ἀποσπάσματα δημοτικῶν τραγουδιῶν, στὰ ὁποῖα διαφαίνεται καθαρὰ ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου.

«Σὰ θέλης πάρε τὸ σπαθὶ καὶ παίρνω τὸ δικό μου
καὶ πᾶμε νὰ παλέψουμε σὲ μαρμαρένιο ἁλώνι».
(Passow σελ. 110)

«Ποιός ἔχει στῆθος μάρμαρο καὶ χέρια σιδερένια
νὰ πᾶμε νὰ παλέψουμε σὲ μαρμαρένια ἁλώνια».
(Passow σελ. 370)

Τὴν ἐπίδοση τῶν κλεφτῶν σὲ ἀγῶνες ἁλμάτων μποροῦμε νὰ βροῦμε τόσο στὴν ἀτεκμηρίωτη παράδοση, ποὺ ἀναφέρει πὼς ὁ Νικοτσάρας παράβγαινε στὸ

81) Καὶ PASSOW σελ. III.
Ζαμπέλιος 700, 134, Ἅγις Θέρος σελ. 30.

τρέξιμο μ ένα ἄλογο καὶ μποροῦσε νὰ πηδήση 7 ἵππους βαλμένους στὴ σειρὰ κατὰ μέτωπο[82], ἢ ἀκόμη τὸ ξακουστὸ «πήδημα τοῦ Κατσαντώνη» ἀλλὰ καὶ στὴν παράδοση τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ οἱ ρίζες τοῦ θέματος φθάνουν βαθιὰ ὡς τὸν ἀκριτικὸ κύκλο.

«Χάρ' ἂς παρασαρτάρουμε, χάρ' ἂς παραδιαβοῦμε
σαρταίν' ὁ νιὸς ὁ νιούτσικος βγαίνει σαράντα πῆχες
σαρταίνει[83] κι ὁ κύρ χάροντας βγαίνει σαράντα πέντε».
(Passow σελ. 304)

«πηδᾶνε παίζουν καὶ γλεντοῦν καὶ ρίχνουν στὸ σημάδι»
(Ν. Πολίτου σελ. 45 3α)

Σημειώνουμε ἕνα στίχο δίνοντας μιὰ πιθανὴ ἑρμηνεία, πὼς ἴσως πρόκειται γιὰ ἅλμα τριπλοῦν, ἀναφέρεται στὴν συλλογὴ τοῦ Passow (σελ. 131 ἡ κλεφτοπούλα) ὅπου περιγράφονται οἱ ἀθλήσεις τῶν παλληκαριῶν.

«Κι ἐκεῖ ποὺ ρίσνονταν στὲς τρεῖς κι' ἔρριχναν τὸ λιθάρι»

Ἂν ἐξετάσουμε τὸ στίχο θὰ δοῦμε πὼς τὰ 2 ἡμίστιχα περιλαμβάνουν τὸ καθένα χωριστὰ ἀπὸ ἕνα ἀγώνισμα. Τὸ β΄ μᾶς παραδίδει τὸ ἀγώνισμα τοῦ λίθου. Τὸ α΄ ἀναφέρει «σ τ ὲ ς τ ρ ε ῖ ς», ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι τὰ τρία ἅλματα (δηλ. τὸ τριπλοῦν). Τὸ ρῆμα «ρίχνονταν» φανερώνει ὁρμητικὴ ἐνέργεια «μ ε τ ὰ φ ο ρ ᾶ ς» θὰ λέγαμε. Ἄλλωστε ὁ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος κι = καὶ προσθέτει νέον τι.

Βλέπουμε δηλαδὴ μιὰ ἔντονη δραστηριότητα ἀθλητική, ποὺ τείνει νὰ περιλάβη ὅσο πιὸ πολλὲς μορφὲς ἀθλητικῶν ἐκδηλώσεων μπορεῖ, χρησιμοποιῶντας τὰ μέσα ποὺ τῆς παρέχει τὸ περιβάλλον.

Στὰ παιχνίδια τῶν κλεφτῶν θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀναφέρη κι ἐκεῖνα μὲ τὰ σπαθιά, τὴν ξιφασκία θὰ λέγαμε στὶς μέρες μας. Ὁ ἔμπειρος κλέφτης ἔπρεπε νὰ χειρίζεται τὸ σπαθί του μ' ἐπιδεξιότητα καὶ γρηγοράδα, γιατὶ αὐτὸ τοῦ ἐξασφάλιζε τὴ ζωὴ καὶ τοῦ προστάτευε τὴν τιμή.

Τοῦτο ἀναφέρει μιὰ ἐπιγραφὴ στὸ σπαθὶ τοῦ Κοντογιάννη ποὺ ἔχει ὕφος λογίου ἐπιγράμματος.

«Ὅποις τυράννους δὲν ψηφεῖ
κι ἐλεύθερος στὸν κόσμο ζῆ
δόξα, τιμή, ζωή του
εἶν' μόνο τὸ σπαθί του».
(Πετροπούλου σελ. 206)

Τὸ βάρος ἑνὸς σπαθιοῦ ἀπαιτοῦσε τὴν ἀνάλογη δύναμη το ὑχεριοῦ ποὺ θὰ τὸ κρατοῦσε. Ἡ στερεότυπη φράση «παίζουν τὰ σπαθιὰ» δηλώνει αὐτὴ βασικὰ τὴν ἀθλητικὴ δραστηριότητα. Ἐκπαίδευση στὸ χειρισμὸ τοῦ σπαθιοῦ καὶ γρηγοράδα στὴν ἐκτέλεση τῶν χτυπημάτων.

«βγῆκαν νὰ παίξουν τὰ σπαθιά, νὰ ρίξουν τὸ λιθάρι»
(Χασιώτης σελ. 94 καὶ Passow σελ. 152)

---

82) FAURIEL σελ. 35, 147.

83) Σαρταίρνω ἀπὸ τὸ saltus = πήδημα.

Σ' ἕνα ἄλλο στίχο φαίνεται νὰ περηφανεύεται ὁ κλέφτης γιὰ τὴ δεξιότητά του στὸ χειρισμὸ τῶν ὅπλων του:

«ποὺ παίρνω πέντε στὸ σπαθὶ καὶ δέκα στὸ ντουφέκι»[84]
(Ἅγις Θέρος σελ. 60)

Ἡ δύναμη τοῦ χεριοῦ ἐκδηλώνεται σὰν προέκταση στὴ δύναμη τοῦ σπαθιοῦ κι ἔπρεπε νὰ δοκιμαστῆ συγκριτικὰ μεταξὺ τῶν κλεφτῶν.

Διαφυλάχθηκε ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ἰδίως στὰ χωριά, ἡ παράδοση κάποιου παιχνιδιοῦ ποὺ φανέρωνε ἀποκλειστικὰ τὴ δύναμη τούτη κι ὀνομαζόταν «χαϊμαλί». Στὸ παιχνίδι αὐτὸ ὁ παίχτης προσπαθοῦσε μὲ μόνο μιὰ μαχαιριὰ νὰ καταφέρη νὰ κόψη ἕνα σφαγμένο ἀρνὶ ἀπὸ τὸν ἕνα τὸν ὦμο ὡς τὴν ἀντίθετη πλευρὰ μὲ λοξὴ κατεύθυνση, στὴ γραμμὴ ποὺ ἀκολουθάει τὸ φερόμενο ἀπὸ τὸν κλέφτη χαϊμαλὶ ἀπὸ τὸν ὦμο στὴν πλευρά.

Ἡ ἱππασία ἐπίσης, ὅπως καὶ στὸν ἀκριτικὸ κόσμο, ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ ἀθλήματα τοῦ κλέφτη καὶ διατηρήθηκε ἀκόμη καὶ σήμερα. Καὶ βλέπουμε σὲ πολλὰ πανηγύρια στὰ χωριὰ νὰ γίνεται τὸ ἀγώνισμα αὐτό.

«Τ' ἄλογο τοῦ σελλώσανε, πηδάει, καβαλικεύει»
('Αραβαντινὸς σελ. 30)[85]

Ἡ ἄνεση μὲ τὴν ὁποία τὸ παλληκάρι ἱππεύει μέσα σὲ κακοτράχαλα μέρη ἀναγκασμένο νὰ σκύβη κάτω ἀπ' τὰ κλωνάρια τῶν δένδρων γιὰ νὰ μὴν «πιαστῆ» εἶναι τόση, ὥστε παρ' ὅλη τὴν ἄρρυθμη κίνηση τοῦ σώματος τοῦ ἀλόγου νὰ καταφέρνη νὰ ἁρμενίζη τὴ δική του κίνηση καὶ νὰ ἐπιτυγχάνη καὶ τὴν αἴσθηση τοῦ ρυθμοῦ.

«Κι ἐκίνησε κι' ἐπήγαινε σὰν ἄγγελος γραμμένος»
('Αραβαντινὸς σελ. 30)

Μὲ τὴν καλλιέργεια τοῦ ἀθλητισμοῦ δὲν ἄργησαν νὰ ξεχωρίσουν «οἱ πρωταθλητὲς» θὰ λέγαμε τῶν ἀγωνισμάτων. Παραδίδονται τέτοια παραδείγματα καταπληκτικῶν ἀθλητικῶν ἐπιδόσεων: Ὁ Κατσαντώνης ἦταν ἐξαιρετικὰ γρήγορος (στὰ πόδια καὶ στὸ μυαλὸ), ὁ Ἀντρίτσος καὶ τὰ παλληκάρια του διακρίθηκαν στὸ ὁμαδικὸ ἀγώνισμα τοῦ πολέμου μὲ μόνο τὸ σπαθί, ὁ Νῖκος Τσάρας πηδοῦσε ἑπτὰ ἄλογα τοποθετημένα στὴ σειρὰ κατὰ μέτωπο[86].

Καὶ πόσα ἄλλα παραδείγματα δὲ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ παραθέση παλληκαριῶν ποὺ φημίστηκαν γιὰ τὴ δύναμή τους στὸ σπαθί, τὴ γρηγοράδα τῶν ποδιῶν τους τὴν ἀντρειωσύνη τῆς ψυχῆς, τοῦ ἤθους καὶ γιὰ ἕνα σωρὸ ἄλλες ἀρετὲς ἀνώτερης ἐκδήλωσης.

Ἐπιβίωση τῆς ἀγωνιστικῆς καὶ τῶν ἐθίμων τοῦ κλεφταρματολισμοῦ μαρτυροῦν σήμερα τὰ πανηγύρια ποὺ κρατοῦν πεισματικὰ τὴν παράδοση ὅπως γιὰ παράδειγμα, τὸ πανηγύρι τῆς Ἀράχωβας, «τὸ πανηγυράκι τ' Ἅϊ Γιώργη». Στὸ πανηγύρι τοῦτο, ποὺ διατηρεῖ μὲ θαυμαστὴ προσέγγιση, ὁλόκληρη τὴν κλεφταρματολικὴ Ἐθιμοτυπία τοῦ γλεντιοῦ, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔξαρση τῶν χορῶν

84) Βλ. καὶ περιοδικὸ «Λαογραφία» τόμ. 8, 1921, σελ. 40.
85) Βλ. καὶ Δημ. Σ. Λουκάτου, Πασχαλιάτικα λαϊκὰ ἀγωνίσματα. Περιοδ. Γυμναστική, ἔτος Β', Ἀθ. 1951, σελ. 170—173.
86) Βακαλόπουλος Β' σελ. 331.

καὶ τοῦ κεφιοῦ, τελοῦνται ἀθλητικοὶ ἀγῶνες (δρόμος, λιθάρι, πήδημα, πάλη) τιμοῦνται μὲ ἔπαθλα οἱ νικητὲς καὶ ἐπακολουθοῦν ἐπινίκια.

Ἀκόμη κι οἱ γέροι συμμετέχουν στὶς ἐκδηλώσεις σ' ἀνάμνηση τῆς νίκης τοῦ Γ. Καραϊσκάκη (24 Νοεμβρίου 1826)[87] ἀγωνιζόμενοι σ' ἕνα πρωτόφαντο δρόμο ἀντοχῆς καὶ ταχύτητος. Ντυμένοι μὲ ὅλη τους τὴν ἁρματοσιὰ τρέχουν ὡς τὴν κορφὴ τοῦ λόφου ποὺ ἔστησε τὸ τρόπαιό του ὁ Καραϊσκάκης μὲ τὰ κεφάλια τῶν Τούρκων καὶ ξαναγυρίζουν βαστάζοντας στοὺς ὤμους τους τὸ ἔπαθλο τοῦ νικητοῦ ἀρνί. Κι οἱ νέοι δὲν ὑστεροῦν στὸ ρυθμὸ τῆς παραδόσεως. Τελοῦν ἀγώνα ἀντοχῆς 5.000 μέτρων[88].

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΗΝ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ

Ἡ ἐπίδραση τῆς ἀγωνιστικῆς τῶν κλεφτῶν στὴ διαμόρφωση τῆς ψυχολογίας τους ἔπειτα ἀπὸ ὅσα εἴδαμε φαίνεται νὰ ὑπῆρξε τεραστία. Ἡ ἀποκτημένη μὲ τὴν ἄσκηση φυσιοβιολογικὴ δύναμη ἐπέδρασε σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση τοῦ ψυχικοῦ σθένους τῶν κλεφτῶν[89]. Ἡ ἀντοχή τους στὴν πεῖνα, στὴ δίψα καὶ στὴν ἀγρύπνια[90] βρῆκε στὴν σκέψη τοῦ Fauriel ἕναν πετυχημένο παραλληλισμὸ πρὸς τοὺς ἀρχαίους Ἄραβες ἥρωες[91] τῆς ἐρήμου. Ἡ στέρηση εἶναι κάτι τὸ συνηθισμένο στὴ ζωὴ τῶν κλεφτῶν, μὰ καὶ ἡ αἰτία δημιουργίας ἑνὸς χαλύβδινου χαρακτῆρος. Πόσες καὶ πόσες φορὲς δὲν ἔσφαλεν ὁ ἐχθρὸς ὑπολογίζοντας στὴν ἐξασθενημένη δύναμη μετὰ ἀπὸ πολυήμερες μάχες;

«Τρεῖς μέρες κάνει πόλεμο, τρεῖς μέρες καὶ τρεῖς νύχτες»

Στὴν ἐνιαία συγκρότηση τῆς πολυμεροῦς προσωπικότητας τοῦ κλέφτη ἡ ἡρωϊκὴ ἐγκαρτέρηση στοὺς βασανισμοὺς καὶ στὸν πόνο προβάλλει μὲ τὴν ἀπαίτηση νὰ παραλληλίζεται μὲ κείνη τῶν μαρτύρων τῆς πίστεως.

Τὰ φριχτὰ βασανιστήρια, ποὺ τοὺς περίμεναν σὲ περίπτωση ποὺ πιάνονταν ζωντανοί, εἶναι ἀπερίγραπτα. Φτάνει μονάχα ν' ἀναφερθοῦμε στὸν μαρτυρικὸ θάνατο τοῦ ἡρωϊκοῦ κλέφτη Κατσαντώνη.

«Χτυπᾶτε πελεκάτε με, σκυλιά, τὸν Κατσαντώνη
δὲν τὸν τρομάζει ὁ Ἀλῆ πασᾶς, φωτιά, σφυρί, κι ἀμόνι».

Νὰ σκεφθῇ κανεὶς πὼς ἦταν τὸ ἐλαφρότερο βασανιστήριο[92] τὸ νὰ πολτοποιοῦν τὸ σῶμα χτυπῶντας το μὲ τὸ σφυρὶ τοῦ σιδηρουργοῦ στ' ἀμόνι.

Θὰ ἀποτελοῦσε ξεχωριστῆς σημασίας προσφορὰ μιὰ εἰδικὴ μελέτη ποὺ θὰ

87) Στ. Παπαδοπούλου, «Τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ἀγῶνος τῆς Ἀνεξαρτησίας καὶ ἡ περίοδος Διακυβερνήνεως τοῦ Καποδίστρια», Θεσσαλονίκη 1970, σελ. 68 κ.ἑ.

88) Βλ. Περιοδικὸν «Γυμναστικὴ Ἀναγέννησις», ἔτος Α' τεύχ. 4—5 (1962) σελ. 55—56.

89) FAURIEL βλ. σελ. 36.

90) Βακαλόπουλος σελ. 331.

91) FAURIEL σελ. 36.

92) Ὁ Κατσαντώνης ἦταν ὁ πιὸ ξακουστὸς κλέφτης τῆς Αἰτωλο-Ἀκαρνανίας καὶ τῶν Ἀγράφων. Ἀπὸ Σαρακατσάνικη οἰκογένεια, γεννήθηκε στὸ χωριὸ Πετροβούνι γύρω στὰ 1770. Ἦταν τὸ φόβητρο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Τὸ 1880 περίπου ἀναγνωρίστηκε καπετάνιος στοὺς ἀγῶνες του ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ κατάφερε στὰ 1806 νὰ φονεύσῃ τὸν ξακουστὸ Βλῆ - Γκέκα, τὸ 1809 προσβλήθηκε ἀπὸ θανατηφόρα ἀρρώστια (εὐλογία) καὶ κατέφυγε σὲ μιὰ σπηλιὰ στὸ Μοναστηράκι Ἀκαρνανίας. Προδομένος πιάστηκε κι ὑπέφερε μαρτυρικὸ θάνατο ποὺ στοὺς στίχους τοῦ βάρδου τοῦ ἁρματολισμοῦ Ἀριστοτέλη Βαλαωρίτη πῆρε τὴ διάσταση τοῦ μοναδικοῦ παραδείγματος περιφρόνησης τοῦ βασανιστηρίου.

συγκέντρωνε τὰ στοιχεῖα διαγραφῆς τῶν τρόπων μὲ τοὺς ὁποίους βασάνιζαν καὶ ἐκτελοῦσαν οἱ Τοῦρκοι τοὺς αἰχμαλώτους των. Βέβαια οἱ κλέφτες ὑπέφεραν τὰ βασανιστήρια χωρὶς νὰ βγάζουν μιλιὰ ἀπὸ τὸ στόμα τους κι ὅταν τοῦτο γινόταν, μόνο βρισιὲς καὶ περιφρονητικὰ λόγια ξεστομίζονταν πρὸς τοὺς βασανιστές[93].

Ἔχομεν ζωντανὸ τὸ παράδειγμα τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἥρωα Θανάση Διάκου.

«Ἐμέν' ἂν μὲ σουβλίσετε, ἕνας Γραικὸς ἐχάθη.
Ἂς εἶν' καλὰ ὁ Ὀδυσσεὺς κι ὁ καπετὰν' Νικήτας.
Αὐτοὶ θὰ κάψουν τὴν τουρκιὰν κι' ὅλον σας τὸ Δοβλέτι».
(Fauriel σελ. 213)

Μὲ τὴν πλήρη ἐπίγνωση τοῦ παραμονεύοντος θανάτου οἱ κλέφτες ἀποχωρίζονταν μὲ τὴν εὐχή, ποὺ ἦταν μαζὶ καὶ ράπισμα κατὰ τῆς ἀναπόφευκτης ἀπειλῆς. Κ α λ ὸ β ό λ ι! ἢ Κ α λ ὸ μ ο λ ύ β ι! κι ἡ εὐχὴ ἔπαιρνε τὸ βάρος μιᾶς εὐθύνης τόσον ἀπέναντι στὴν ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τοῦ κλέφτη νὰ μὴν πέση στὰ χέρια τοῦ Τούρκου, ἀλλὰ περισσότερο γιατὶ θὰ γινόταν ἀφορμὴ νὰ διασκεδάσουν οἱ μουσουλμάνοι μὲ τὸ θέαμα ποὺ προσέφερε τὸ μαρτύριό του. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ κλέφτη, ὅταν δὲ μποροῦσε πιὰ ν' ἀγωνιστῆ καὶ ἦταν βέβαιο πὼς θά 'πεφτε στὰ χέρια τοῦ Τούρκου, ἦταν νὰ τοῦ κόψουν οἱ δικοί του τὸ κεφάλι

Ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης ὕμνησε τοῦτο τὸ αἴσθημα ὑπερηφανείας τῶν γνησίων Ἑλλήνων, στὸ ποίημά του, «ὁ Ἀστραπόγιαννος». Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔκφραση τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ δὲν ὑστέρησε στὴ συγκινητικὴ ἀπόδοση τῆς γεμάτης μεγαλεῖο στιγμῆς».

«... Πᾶρτε μου τὸ κεφάλι
νὰ μὴν τὸ πάρη ἡ τουρκιά, τὸ πάγη στὸ βεζίρη
τὸ ἰδοῦν ὀχθροὶ καὶ χαίρουνται, οἱ φίλοι καὶ λυποῦνται».
(Fauriel σελ. 311)

Ἦταν μεγάλη ἡ τιμὴ γιὰ τὸν κλέφτη νὰ πέση στὸ πεδίο τῆς μάχης. Οἱ σύντροφοί του τὸν μνημόνευαν μὲ τὴ λέξη «σφαγάρι»[94] ποὺ ἐξέφραζε τὴ συμπόνια καὶ τὴν ἐκτίμηση στὸν ἀδικοχαμένο. Ἀντίθετα ἡ λέξι «ψοφίμι» λεγόταν γιὰ τὸν κλέφτη ποὺ τὸν ἔβρισκε ὁ θάνατος στὸ κρεββάτι ἀπὸ κάποια ἀσθένεια. Παρ' ὅλη τὴν εἰρωνική της διάθεση, ἡ λέξη, ποὺ περικλείει τὴν ἀποστροφὴ τῶν κλεφτῶν πρὸς αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ θανάτου, δὲν παύει νᾶναι κι ἕνας εὐφημισμὸς γιὰ τὴν ἀνεπιθύμητη περίπτωση.

Παρ' ὅλο ποὺ τὸ περιβάλλον τῶν κλεφτῶν ἐπιδροῦσε ἀποφασιστικὰ διαμορφώνοντας τὴν ἐξωτερική τους ἐμφάνιση ἀγριωπή, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς συγκρότησης τῶν κλεφτῶν κορύφωνε μίαν λεπτότατη εὐγένεια χαρακτῆρος[95].

Ἡ ἀνωτερότητά τους ἐκδηλωνόταν εἴτε μὲ τὴ συμπεριφορά τους ἀπέναντι στοὺς αἰχμαλώτους ἐχθροὺς ποὺ τοὺς σκότωναν χωρὶς διαδικασίες καὶ ἀπάνθρωπες τιμωρίες, εἴτε πρὸς τὶς γυναῖκες[96] ποὺ τύχαινε νὰ σύρουν μὲ ἁρπαγή, στὸ λημέρι τους μὲ σκοπὸ νὰ ζητήσουν λύτρα.

Ὁ σεβασμὸς στὴ γυναικεία φύση, δεῖγμα ὑψηλοῦ ἱπποτικοῦ ψυχισμοῦ, ἀνοίγει μίαν ἀστείρευτη πηγὴ ἀξιῶν, ποὺ ἡ πειθαρχημένη θέληση τοῦ κλέ-

93) FAURIEL σελ. 37.
94) FAURIEL σελ. 37.
95) FAURIEL σελ. 38.
96) FAURIEL σελ. 39.

φτη χαλιναγωγοῦσε ὡς τὸ σημεῖο τοῦ ἠθικοῦ προτύπου. Κι ἡ θρησκευτικότητα καὶ εὐσέβεια πρὸς τὸ Θεῖον καὶ τὴν πατρίδα ὑπαγορευόταν στὸν κλεφταρματολό, παρ' ὅλον ποὺ πολλὲς φορὲς ὁ βίος του ἦτο ἄτακτος, ἀπὸ ἕνα ἀκράτητο ἀνάβλυσμα τοῦ ἀτόφιου Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρα. Νὰ γιατὶ ὁ κλέφτης στέκεται μπροστὰ στὸν Τοῦρκο ἀκλόνητος στὴν πίστη του, γιατὶ ἡ θρησκεία κι ἡ Παρίδα δένονται σὰν ἀξίες μὲ τὴν ἀτομική του ἀξιοπρέπεια.

Μὲ τέτοια διαπαιδαγώγηση καὶ τέτοια συγκρότηση ὁ χαρακτήρας τῶν κλεφτῶν ἀνυψώνεται σ' ἕνα ἐπίπεδο ἀνώτερου πολιτισμοῦ. Ἡ ἔκφραση τῆς Δαμώνειας φιλίας συναντᾶται μεταξὺ τῶν κλεφτῶν καὶ ἡ ἀδελφοσύνη τους μᾶς ὁδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ἀπέρρεε ἀπὸ τὴ συσπείρωση τοῦ ὁμαδικοῦ ἀγωνιστικοῦ πνεύματος.

Τὸ «Ὀλυμπιακὸν ἰδεῶδες» σπρώχνει τὴν ψυχὴ τῶν κλεφτῶν στὴ γνήσια ἔκφραση τοῦ τίμιου ἀγώνα. Μιὰ ἀδιάκοπη συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς Ψυχῆς ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ξεχωρίζει φωτεινότατη πηγὴ μὲς στὸ σκοτάδι τῆς δουλείας. Κι ὕστερα θὰ δώση τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, ποὺ ἡ παγκόσμια σκέψη θεώρησε προνόμιο τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ

Ἂν ἡ φιλελεύθερη ζωὴ τῶν κλεφτῶν ἔδωσε τὴν εὐκαιρία στὸ σῶμα ν' ἀναπτύξη τὶς δυνάμεις του διοχετεύοντάς τες στὴν ψυχή, τότε θὰ μπορούσαμε συμπερασματικὰ νὰ ποῦμε πῶς τὸ θαῦμα τῆς ἀναστάσεως τοῦ γένους χρωστᾶ πολλὰ στὸ σπινθῆρα τοῦ ἀθλητικοῦ πνεύματος. Ὁ σπινθήρας αὐτὸς ἔδωσε μὲ τὴ μικρή του λάμψη τὸ φῶς ποὺ ἔκαμε τὸν Νεοέλληνα νὰ δῆ ὄχι μόνο τὴν ψυχὴ ἀλλὰ καὶ τὸ σῶμα του, τὸ σῶμα ποὺ τοῦ χάρισε ὁ Θεὸς νὰ τὸ χρησιμοποιῆ γιὰ τὴν αὐτοπεποίθηση, καὶ τὴν ἀξιοπρέπειά του. Ἡ δεξιοτεχνία καὶ ἡ ἐπιτυχία τῶν σωματικῶν ἀσκήσεων φέρνουν τὴν ἱκανοποίηση ποὺ ἀπὸ τὸ σῶμα μεταδίδεται στὴν ψυχή. Ὁ νικητὴς ἔφηβος δὲν ὑπομένει ἄλλο τὸ ζυγό. Κι ὁ ἕνας ἔφηβος μὲ τὸν ἄλλο ἀποτελοῦν τὸ Ἔθνος. Τὸ Ἔθνος αὐτὸ ἐγνώριζε πάντα τὶς ψυχικές του δυνάμεις. Ὅταν ὅμως ἄρχισε νὰ διαπιστώνη καὶ τὶς σωματικές, δὲν συγκρατήθηκε ἄλλο. Ἀπὸ τὸ σημάδι τοῦ δέντρου στὰ βουνά, πέρασε στὸ σημάδι τοῦ Τούρκου, ποὺ τοῦ καταπατοῦσε τὴν ἐλευθερία.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προσπαθήσαμε νὰ διαγράψουμε τὴ μορφὴ μιᾶς ξεχωριστῆς κοινωνικῆς συγκρότησης μέσα στοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἐπιχειρώντας νὰ πλησιάσουμε ὅσο μᾶς ἐπέτρεψαν οἱ πηγές, τὴν καθημερινὴ ἀπασχόληση τῶν κλεφτῶν καὶ τὶς προσπάθειές τους νὰ καλλιεργήσουν αὐθόρμητα τὸ ἀγωνιστικὸ πνεῦμα. Δίνοντας στὴν ἀρχὴ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο ἐμφανίζονται καὶ δροῦν οἱ κλεφταρματολοί, παραθέσαμε ἔπειτα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα μέσ' ἀπὸ τὰ ὁποῖα διαφαίνεται ἡ ἀγωνιστικὴ προσπάθεια διαμόρφωσης τῆς σωματικῆς καὶ ψυχικῆς δύναμης τοῦ κλεφταρματολικοῦ κόσμου καὶ τέλος ἐπισημάναμε τὴν ἐπίδραση τῆς ἀγωγῆς στὴν ὅλη ὑπόθεση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Μὲ τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει ἡ μεθοδικὴ ἔρευνα καὶ ἡ καταφυγὴ στὶς πηγὲς τῶν πληροφοριῶν, καὶ παρὰ τὴν ἐπίπονη ἐνασχόλησή μας, θέλουμε νὰ τονίσουμε ἀκόμη μιὰ φορὰ πῶς τὸ θέμα εἶναι ἀδύνατον ν' ἀναπτυχθῆ στὴν ὁλότητά του, μέσα στὰ ὅρια μιᾶς ὀλιγοσέλιδης ἐργασίας.

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἔγινε μὲ τὴν ἐλπίδα, ὅτι συμβάλλει στὴν προσπάθεια συστηματικῆς ἔρευνας τῶν θεμάτων ποὺ θίγει, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ, νομίζουμε, ἕνα εἰσαγωγικὸ κεφάλαιο στὴν Ἀθλητικὴ δραστηριότητα τοῦ Κλεφταρματολισμοῦ.

...Λάμπειν ὁ ἥλιος στὰ βουνά, λάμπει καὶ στὰ λαγκάδια
Ἔτσι λάμπει κι' ἡ κλεφτουργιά, οἱ Κολοκοτρωναῖοι πᾶχουν
τ' ἀσήμια τὰ πολλὰ
τὶς πέντε ἀράδες τὰ κουμπιά, τὶς ἕξη τὰ τσαπράζια...

ΤΟ ΕΠΟΣ ΤΟΥ 21 ΣΤΗ ΛΑΪΚΗ ΤΕΧΝΗ

ΠΑΥΛΟΥ ΒΡΕΛΛΗ
Γλύπτου

Οἱ Τυρταῖοι τῆς Λαϊκῆς Τέχνης ἔδειξαν κι' αὐτοὶ — μὲ τὴ δύναμη τῆς ἀγάπης, γιὰ τὴν ἐλευθερία τοῦ Ἔθνους — μ' ἕνα δικό τους τρόπο καὶ ἐπίκιαρα μέσα, τὴν ξεχωριστὴ τεχνικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ἔμπνευση καὶ ἀκόμη μὲ τὴν παράδοση ποὺ ἔφερναν ἀπὸ αἰῶνες, σ' ὅ,τι ἦταν χρήσιμο γιὰ τὸν ἀφανισμὸ τοῦ κατακτητοῦ, γιὰ ὅ,τι ἦταν ὡραῖο γιὰ τὴ λεβεντιὰ τῶν παλληκαριῶν, γιὰ ὅ,τι ἦταν ἱερὸ γιὰ τὴν Ἀνάσταση τοῦ Γένους.

Τίποτε δὲν ξέχασε ὁ λαϊκός μας καλλιτέχνης, ἀπὸ τὴ γενιά του, τὴ δόξα του, τὴν ἀντρειοσύνη καὶ τὴν ὁμορφιὰ τοῦ τόπου του.

Ἀπὸ τὴν Κλασσικὴ ἐποχὴ ἔχομε παραστάσεις, ποὺ ἡ Ἀθηνᾶ μὲ τὸ δόρυ, ὄρθια στυλιζαρισμένη καὶ μὲ ἔντεχνη χάραξη καὶ μὲ τεχνικὴ ἄψογη, φιγουράρει, σὲ μιὰ παλάσκα, κρατῶντας καὶ πάλι τὸ δόρυ καὶ τὴν ἀσπίδα. Αὐτὴ πλαισιώνεται ἀπὸ σημαῖες μας ἐνῶ ποικίλματα λαϊκὰ δένουν τὴν ὅλη σύνθεση, δημιουργῶντας ἔτσι μιὰ ἀντίθεση τοῦ μαύρου (sabat) στὸ ἄσπρο, εὐγενικὸ μέταλλο. Θυμίζει αὐτό, στὸν σύγχρονο πολεμιστή, τὴν δοξασμένη προγονικὴ καταγωγή του.

Μὲ τοὺς βυζαντινοὺς Δικέφαλους καὶ διάφορα ἄλλα μοτίβα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἱστοροῦν τὸ μεγαλεῖο τοῦ Βυζαντίου, στὰ γιαταγάνια, καργιοφύλια, γιλέκα, χαϊμαλιὰ κλπ. Μὲ λαϊκές, λιτές, ἀπέριττες, καλλίγραμμες, στυλιζαρισμένες συνθέσεις, διηγοῦνται τὴν τυραννία, τὴν λεβεντιὰ καὶ τὴν ἀντρειοσύνη τῶν μαρτύρων τῆς ἐλευθερίας.

Καὶ νά, ὅλοι μαζί, οἱ ἀργυροχρυσοχόοι, οἱ ξυλογλύπτες, οἱ ζωγράφοι, οἱ μεταλλουργοί, οἱ ὑφάντρες καὶ οἱ κεντῆστρες, στρωμένοι στὴ δουλειὰ μὲ ζῆλο καὶ πατριωτικὸ παλμό, τοποθετοῦν μὲ τὴν τέχνη τους, τὸ γεγονὸς τόσο ζεστά, τόσο σοφὰ καὶ ἁγνὰ καὶ ὄμορφα, ὥστε τὸ καθάριο νόημα τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους γιὰ τὴν ἀπολύτρωσή του — μὲ τὰ σύνεργά τους, μὲ τὶς δυνάμεις τους τὶς καλλιτεχνικὲς καὶ τεχνικὲς — νὰ προβάλλεται λαμπρὸ καὶ διαρκὲς στοὺς μαύρους αἰῶνες τῆς δουλείας.

Νυχτοβραδιάζουν μὲ τὰ λυχνάρια τους στοὺς ἀργαλιοὺς καὶ ὑφαίνουν τὸ χάραγμα τῆς ἀπελευθερώσεως, κεντοῦν περίτεχνα μὲ πλουμιστὲς κλωστὲς πολύχρωμες τὴ Δόξα καὶ τὴ Νίκη.

Κτυποῦν τὰ πολύτιμα μέταλλα, τὰ λυώνουν, τὰ χυτεύουν στὰ ἐργαστήριά τους καὶ ὁ ἦχος συνταιριάζεται μὲ τὸν ἦχο καὶ ἀπόηχο μιᾶς παλαιᾶς δόξης καὶ μιᾶς ἐλευθερίας ποὺ γεννιέται καὶ πάλι, μετὰ τέσσερες αἰῶνες σκλαβιᾶς.

Τίποτε δὲν ξέχασαν στὸ πέρασμα αὐτῶν τῶν αἰώνων αὐτοὶ οἱ ἐργάτες τῆς τέχνης. Τίποτε δὲν παρέλειψαν καὶ πάντα μᾶς θυμίζουν, γιὰ τὸ κάθε πρᾶγμα ποὺ ἔφτιαξαν οἱ πρόγονοί τους. Μᾶς δίδουν μιὰ ἱστορία ὁλόκληρη, ζωντανή, ἀληθινή, μὲ ἀγάπη καὶ πάθος, φτιαγμένη ἀπὸ τὰ χέρια τους, γιὰ τὸ σκοπὸ

τῆς Μεγάλης Ἰδέας, καὶ τοῦ φορέα της, τῆς Ἐλευθερίας!

Μ' ὅλα τὰ ὑλικὰ καὶ μὲ ὅλα τὰ μέσα μᾶς διηγοῦνται τόσα πολλὰ — μὲ τόσα λίγα ὑλικὰ καὶ μέσα — στὶς θάλασσες καὶ τὶς στεριές.

Γνωστὸ εἶναι ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ κάθε πράγματος, τὸ καλλιτεχνικὸ ἔνστικτο, τὸ ἀλάθητο αἰσθητικὸ κριτήριο, τοποθετοῦσαν καὶ τὴ σωστὴ θέση τοῦ κάθε θέματος.

Στ' Ἀρχοντικά, ἱστοροῦν, οἱ λαϊκοί μας ζωγράφοι, τοὺς τοίχους, τὸ μεγαλεῖο καὶ τὸ κλέος τῶν προγόνων. Ἀρχαῖοι Ναοί, προσωπογραφίες Θεῶν καὶ Ἡρώων, κάστρα Βυζαντινά, πολιτεῖες καὶ καράβια καὶ μάχες, ὅ,τι καλλίτερο θυμοῦνται, ὅ,τι καλλίτερο ἀγαποῦν.

Τὸ κάθε τί ποὺ κτίζουν οἱ λαϊκοί μας ἀρχιτέκτονες — μὲ γοῦστο ποὺ θαυμάζομε καὶ μιμούμεθα σήμερα — τὸ προσαρμόζουν στὶς ἀνάγκες τοῦ καιροῦ των, γιὰ ἄμυνα, πολεμίστρες, κρυψῶνες γιὰ ὅπλα, γιὰ ἀνθρώπους.

Στὴν κοφτερὴ πάλα θὰ δῆ κανείς, πῶς εἶναι χαραγμένα, μὲ καλεμιὰ ἐπιδέξια, ἡ εὐχή: «Μὲ τὴ νίκη», στίχοι διάφοροι κλπ. Εἶναι γραμμένη ὅλη ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, παραστατικὰ καὶ λεβέντικα. Στὴν ἀρχὴ τῆς πάλας βλέπομε μιὰ κουκουβάγια. Συνέχεια πιὸ κάτω ἡ Ἀθηνᾶ, ὁ Βυζαντινὸς ἀϊτός. Τὸ λαϊκὸ αἴσθημα πλουτίζεται μὲ τὰ συμπληρωματικά του στοιχεῖα καὶ μὲ τὴν ἄψογη καλεμιὰ καὶ σφυριὰ τοῦ σπιτσουνιοῦ καὶ τὴν τέλεια τεχνικὴ τοῦ σαμβάτ, ὥστε νὰ ἐπεκτείνεται ὡς τὴ θήκη τῆς πάλας, ποὺ θὰ χρησιμεύση γιὰ τὸν ἀφανισμὸ τῆς Τουρκιᾶς.

Εἶναι ὄμορφα, ἀληθινά, μ' ἀγάπη καμωμένα, ὅπως καὶ ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐλευθερία, ὅπως ἡ λεβεντιὰ τοῦ παλληκαριοῦ ποὺ θὰ κρατᾶ ὑπερήφανα στὸ χέρι του, ὅλη τὴν Ἑλλάδα, τὴ δική του πατρίδα.

Πολλὲς εὐχὲς καὶ στῖχοι γράφονται στὰ γιαταγάνια, πολλὰ σύμβολα, πολλὲς ἱστορίες. Ὅ,τι εἶχαν τὰ μάζεψαν στοργικὰ καὶ τὰ ἔβαλαν ἐπάνω, σημάδια ἡρωϊκῆς μνήμης, στὸ χρυσὸ καὶ στὸ ἀσῆμι, στὸ ξύλο, στὸ σίδερο καὶ στὸ ὑφαντό, ὅλα σύμβολα γιὰ τὸν ἱερὸ ἀγῶνα, κατὰ τοῦ δυνάστη.

Γενικὰ τὰ βλέπεις, στὰ καριοφύλια, στὰ σπαθιά, στὰ χαϊμαλιὰ καὶ τὶς παλάσκες, στὶς πυριτιδοθῆκες καὶ παγούρια, τάσια καὶ κοσμήματα, στὰ χρυσοκέντητα τῶν συρμακέσιδων γιλέκια, στὰ σελάχια καὶ σὲ ὅ,τι εἶχε σχέση μὲ τὸν ἀγῶνα.

Δὲν μπορεῖ νὰ πῆ κανείς, πῶς ἔμεινε ἡ παράδοση στὰ ἀντικείμενα οἰκιακῆς μόνον χρήσεως καὶ στὰ κοσμήματα τῶν ἀρχοντάδων κλπ. ἀλλὰ ἀτόφια εἶναι μεταφερμένη, μὲ ἀγάπη καὶ ἀλήθεια καὶ πίστη, στὸν πόλεμο ποὺ κάνουν.

Μὲ τὸ ὕφος τους, τὴν τεχνικὴ καὶ καλαισθητικὴ κατάρτιση καὶ τὸ ὑψηλὸ φρόνημα, αὐτοὶ οἱ Τυρταῖοι τῆς τέχνης, μᾶς συγκινοῦν βαθύτατα, διότι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι στὸν Ἀγῶνα. Ἔδωσαν μὲ τὴ ζέστη τῆς ψυχῆς των τὸ πᾶν, τὸ ὡραῖο καὶ ὑψηλὸ ποὺ πίστεψαν στὸ 1821.

Τὸ καμάρι ποὺ αἰσθάνεται τὸ παλληκάρι γιὰ τὴν ὡραία φορεσιά, γιὰ τὸ κοφτερὸ γιαταγάνι, γιὰ τὸ χαϊμαλὶ ποὺ κρεμοῦσε, τοῦ δυνάμωναν τὴν πίστη καὶ τὸν ἔκαναν ὑπερήφανο γιὰ τὴν καταγωγή του.

Τὰ χρυσᾶ χέρια τῶν γυναικῶν τραγουδοῦν μὲ τὴ σαΐτα καὶ τὸ βελόνι τὸ ξεσκλάβωμα καὶ τὴν ἐλευθερία καὶ τὸ κτύπημα τοῦ σπιτσουνιοῦ, μὲ τὰ χέρια τοῦ χρυσικοῦ, τὸ ξύπνημα ἀπὸ τὴ σκλαβιά.

Ὅλα μαζὶ τὰ συνάφια τῶν διαφόρων εἰδικοτήτων κάνουν μιὰ συμφωνία μαζὶ μὲ τὸ κελάδημα τοῦ καριοφυλιοῦ, συνθέτοντας τὸ τραγοῦδι τῆς ἐλευθερίας, μὲ φόρμες πολυποίκιλες, μὲ χάραγμα ἁδρὸ καὶ καθαρό, μὲ τὴν πολυχρωμία, μὲ τὴν εὐγένεια καὶ χάρη, ποὺ κλείνουν μέσα τους, καθὼς ἐμεῖς, σήμερα, χαιρόμεθα καὶ τιμοῦμε τὰ 150 χρόνια τῆς ἀνεξαρτησίας μας.

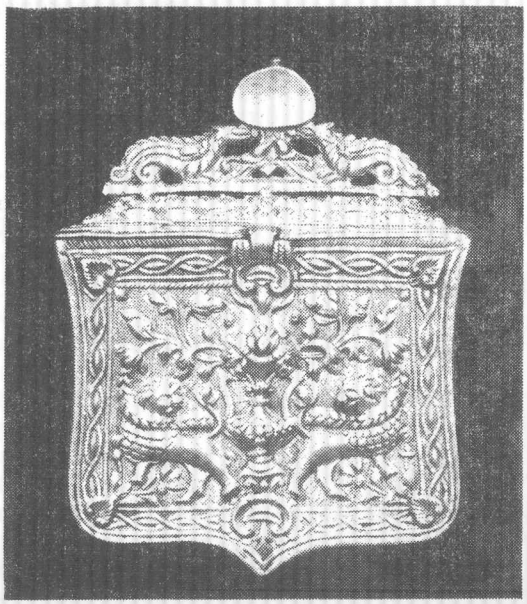
Χρειάζεται βέβαια εἰδικὴ ἀνάλυση τῶν διαφόρων κλάδων τῆς Λαϊκῆς μας Τέχνης, τόσο στὴ γέννηση διαφόρων παλαιῶν ὅσο καὶ τῶν νέων μοτίβων, ποὺ ἔφθασαν μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ἔτσι νοιώθει κανεὶς τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῶν καλαισθητικῶν συγκινήσεων τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ποὺ τὸ σκλάβωμα τῶν 400 χρόνων δὲν τοὺς ἄφησε νὰ χαθοῦν ἢ νὰ παρασυρθοῦν ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ ξένες ἐπιδράσεις.

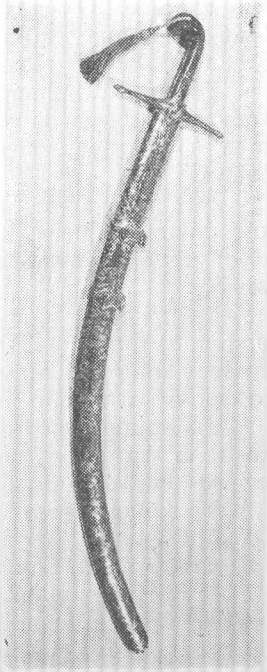
Ὁ μόχθος αὐτός, ἡ ἀγωνία καὶ ἡ λαχτάρα τους καὶ ἡ εὐθύνη νὰ κρατήσουν τὴν παράδοση, φανερώνει δύναμη καὶ γνώσεις τεχνικές, ποὺ θὰ ζήλευαν ἀκόμη καὶ οἱ φραγγόφιλοι, γιατὶ ἀπὸ τὴν ξενομανία τους, θεωροῦν πιὸ τέλεια τὰ ξένα. Τὴν ἀγνότητα, τὴ λιτότητα τῆς γραμμῆς καὶ τῆς φόρμας θὰ τὴ βροῦμε στὴν δική μας Λαϊκὴ Τέχνη.

Χρειάζεται νὰ πάρη τὴ θέση της καὶ μιὰ ἐργασία — μέσα στὶς τόσες ποὺ ἔγιναν — ποὺ νὰ ἀφορᾶ ὅλους τοὺς κλάδους ὄχι μόνον ἀπὸ ἱστοριολαογραφικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καθαρὰ καλλιτεχνικῶν ἀναλύσεων καὶ πρακτικοτεχνικῆς ἐξετάσεως περισσότερο, ποὺ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ διηυκόλυνε τοὺς ἔχοντας θέληση καὶ ἀγάπη γι' αὐτά, νὰ τὰ συνεχίσουν καὶ σήμερα, μιὰ καὶ ὁ κόσμος γενικὰ εἴτε ἀπὸ μόδα ἢ ἀνάγκη ἀγοράζει ὅ,τι βρῆ παλαιό, λαϊκὸ στὰ διάφορα Παλαιοπωλεῖα.

Ἀλλὰ καὶ κάτι ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ πράγματος εἶναι εὐχάριστο, τὸ ὅτι δηλ. ἀγοράζοντας τὰ παλαιὰ λαϊκὰ ἀντικείμενα, ζωντανεύουμε κάτι ποὺ νεκρώνεται συνεχῶς μὲ τὴ βιομηχανοποιημένη, μαζικὴ παραγωγὴ ἄλλων εἰδῶν.

Καὶ ἕνα ἀκόμη: Νὰ μὴ μένουν μόνον, γιὰ τοὺς μελετητὲς στὰ Μουσεῖα, μὲ τοὺς ἀριθμοὺς στὶς καθαρὲς βιτρῖνες, ἀλλὰ νὰ γίνουν κτῆμα τῶν πολλῶν, ἔστω καὶ σὲ ἀντίγραφα (κόπιες), προσιτὰ στὸν καθένα. Θὰ διαποτίζουν δὲ μικροὺς καὶ μεγάλους μὲ μιὰ ἀγάπη, γι' αὐτά, ποὺ περιφρόνησαν χθές.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Οἱ φωτογραφίες προσφέρθηκαν εὐγενικὰ ἀπ' τὸ Μουσεῖο Μπενάκη ποὺ τὸ εὐχαριστῶ κι' ἀπὸ τούτη τὴ θέση.

Π. ΒΡΕΛΛΗΣ

IV

ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΑ

Α΄

ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Γιάννινα (παλιὰ γκραβούρα)

ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης

Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΙΝΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙ. ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Ἡ μελέτη τῶν ἔργων τῶν ξένων περιηγητῶν, ποὺ ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα τὸν καιρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἔχει ἰδιαίτερη σημασία. Οἱ ξένοι αὐτοὶ ἦταν μορφωμένοι καὶ γνώριζαν καλὰ τὴν κλασσικὴ φιλολογία καὶ τὸν πολιτισμὸ τῶν ἀρχαίων. Οἱ ἐντυπώσεις καὶ οἱ περιγραφές τους εἶναι γεμᾶτες ἀπὸ τὶς κλασσικὲς ἀναμνήσεις καὶ προσπαθοῦσαν νὰ ἐξακριβώσουν ἐπὶ τόπου τὶς πληροφορίες τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γιὰ διάφορες πόλεις, ναούς, ἔθιμα καὶ γιὰ τὴ γλώσσα. Παράλληλα ἐνδιαφέρονταν καὶ γιὰ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴ χώρα μας τὸν καιρὸ ποὺ ἦρθαν καὶ μᾶς ἄφησαν σχετικὰ μὲ αὐτὴ πολλὲς καὶ ἀξιόλογες πληροφορίες.

Τὰ Γιάννινα τοὺς τραβοῦσαν ἰδιαίτερα, γιατὶ τότε ζοῦσε ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ποὺ εἶχε ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις καὶ ἔπαιξε κι αὐτὸς τὸν ρόλο του στὰ πολεμικὰ καὶ πολιτικὰ γεγονότα τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΘ' αἰώνα. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἄλλες πληροφορίες, ποὺ ἄφησαν οἱ περιηγητὲς γιὰ τὰ Γιάννινα, ἔγραψαν ἀκόμα καὶ γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση στὴν πόλη αὐτή. Τὶς ἐντυπώσεις αὐτὲς θὰ παρουσιάσουμε ἐδῶ.

Πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βρίσκομε στὰ βιβλία τοῦ T. Smart Hughes, τοῦ H. Holland, λιγώτερες στοῦ F. Pouqueville καὶ τοῦ W. M. Leake. Τῶν δύο τελευταίων δὲν μπόρεσα νὰ ἰδῶ ὅλα τὰ βιβλία καὶ ἴσως μοῦ ξεφεύγουν ὁρισμένες πληροφορίες τους.

Σὲ ἄλλες περιπτώσεις εἶχα δώσει στὶς σελίδες τῆς «Ἠπειρωτικῆς Ἑστίας» ἐντυπώσεις χωριστὰ ὁρισμένων περιηγητῶν γιὰ τὰ Γιάννινα· ἐδῶ τώρα στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν, θὰ ἐπιχειρήσω νὰ δώσω μιὰ συγκεντρωμένη εἰκόνα τῶν ἐντυπώσεων τῶν περιηγητῶν.

Πολλὲς πληροφορίες ὑπάρχουν γιὰ τὴν πνευματικὴ κατάσταση στὰ Γιάννινα στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΘ' αἰώνα ἀπὸ ἑλληνικὲς πηγές. Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ ἰδοῦμε πῶς εἶδαν τὰ πράγματα οἱ ξένοι ποὺ ἔρχονταν ἀπὸ μακρυά, ἦταν μορφωμένοι καὶ κατάγονταν ἀπὸ χῶρες ἐλεύθερες καὶ μὲ ἀνώτερο πολιτιστικὸ καὶ μορφωτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ Ἑλλάδα ἦταν τότε ἀνατολή, τὰ Γιάννινα κοντὰ στὴν Ἀλβανία· οἱ περιηγητὲς πίστευαν ὅτι ἔρχονταν σὲ μιὰ χώρα ποὺ ἔλαμψε τὰ παληὰ τὰ χρόνια, τώρα ὅμως ἦταν ὑποδουλωμένη καὶ ἡμιβάρβαρη. Κάθε τι ποὺ ἔδειχνε ὅτι ὑπῆρχε κι ἐδῶ μάθηση, πολιτισμός, κάτι ἀπὸ τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν, ποὺ ὑπῆρχαν στὴ Δύση, τὸ πρόσεχαν καὶ τὸ σημείωναν, πολλὲς φορὲς μὲ εὐχαρίστηση καὶ ἱκανοποίηση.

Ἔτσι γιὰ τὰ Γιάννινα μᾶς ἔδωσαν ἀρκετὲς πληροφορίες ποὺ ἀξίζει νὰ μελετήσουμε καὶ νὰ ξαναθυμηθοῦμε.

Μόρφωση γενικῶς

Σχετικὰ μὲ τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῆς μορφώσεως στὰ Γιάννινα οἱ ξένοι περιηγητές, ὅταν ἀναφέρωνται σ' αὐτό, ἔχουν στὸ νοῦ τους ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος τὶς ἐπιτεύξεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς σκέψεως καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὴ μακροχρόνια δουλεία τῶν Νεοελλήνων στοὺς Τούρκους καὶ τὴ γενικὴ κατάσταση τῆς μορφώσεως σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, ὅπως τὴ γνώρισαν οἱ ἴδιοι. Αὐτὲς οἱ βασικὲς σκέψεις ἄλλους κάνουν νὰ εἶναι αὐστηροὶ καὶ ἄλλους ἐπιεικεῖς στὴν ἐκτίμησή τους γιὰ τὰ Γιάννινα.

Ἡ αὐστηρὴ ἄποψη μᾶς παρουσιάζει κάπως σκοτεινὰ τὰ πράγματα. Παρατη-

ρεῖται ὅτι λίγα μποροῦν νὰ λεχθοῦν σχετικὰ μὲ τὴ φιλολογικὴ κίνηση τῆς κοινωνίας τῶν Γιαννίνων. Ἂν μερικοὶ ὀνομάζουν τὰ Γιάννινα «Ἀθήνα τῆς νέας Ἑλλάδος» αὐτὸ δέν εἶναι παρὰ μορφὴ λόγου ποὺ δείχνει τὴν ὑπερβολή, καὶ μάλιστα κακὸ δεῖγμα τῆς μορφῆς ἄὐτῆς τοῦ λόγου. Τώρα μόλις ἡ φιλολογία ἀρχίζει νὰ ξυπνάη σ' ὁλόκληρη τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ λήθαργο, στὸν ὁποῖο βρίσκονταν ἀπὸ τόσους αἰῶνες. Ἡ κίνησή της αὐτὴ εἶναι ἀδύναμη, χαμωσέρνεται ναρκωμένη, ἀντὶ νὰ ξετινάζεται στὰ ὕψη ὅπως πρίν, μὲ πέταγμα ἀετοῦ. Τὰ πνεύματα τῶν κατοίκων ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἔχουν ἐξουθενεθωθῆ τόσο μὲ τὶς εὐτελεῖς φροντίδες καὶ δέθηκαν τόσο βαρειὰ μὲ τὶς χειροπέδες τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας, ὥστε δύσκολα μποροῦν νὰ ἔχουν τώρα ὑψηλὲς βλέψεις· οὔτε κατέχουν οὔτε μποροῦν νὰ διαθέτουν τὴ δημιουργικὴ ἐκείνη φλόγα τῆς μεγαλοφυΐας «τὴν ἄβατον ψυχήν» ποὺ χαρακτήριζε τοὺς μεγάλους προγόνους των. Στὰ κείμενά τους παρατηροῦμε τώρα μόνον ἀσθενικὲς ἀντιγραφὲς τῶν ἀρχαίων ἢ μάταιες προσπάθειες γιὰ πρωτοτυπία, ὅπου κάθε ἀληθινὴ καλαισθησία καὶ ἁπλότητα καταστρέφονται. Λεπτολόγες κοινοτυπίες, ἐπιπόλαιες παρατηρήσεις, μεταφυσικὲς ἀνοησίες, ἀνακριβεῖς λεπτομέρειες παραμορφώνουν τὶς σελίδες τῶν ἱστορικῶν, τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων, τὰ ἔργα τῶν ὁποίων δίνουν λιγοστὸ χρῶμα στὴν πολιτική, στὴ συνοχὴ τῶν γεγονότων ἢ στὶς ἰδιότητες τοῦ χαρακτήρα· ἐνῶ ἡ φλόγα καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαότητας ἀπουσιάζει ὁλότελα ἀπὸ τὶς συλλήψεις καὶ τὶς ἐκφράσεις τῶν ποιητῶν τους. Ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲ λέγονται ἀπὸ αὐστηρὴ κριτικὴ διάθεση, ἀλλὰ ἀπὸ συμπάθεια. Ὅταν θέλουμε νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ φιλολογικὸ χαρακτήρα ἑνὸς λαοῦ, πρέπει νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὶς περιστάσεις κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ζῆ. Τίποτε δὲν φαίνεται μεγάλο, ὅταν τὸ συγκρίνουμε καὶ ὅταν βλέπουμε ὅτι οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ὑστεροῦν ὡς πρὸς τὸ δυνατὸ τάλαντο, τὴν ἔκταση τῶν πληροφοριῶν, τὴν ἀκρίβεια τῆς κριτικῆς, τὴν εὐγλωττία καὶ τὴν ἱκανότητα κρίσεως, ποὺ παρατηροῦνται στὶς ἐξευγενισμένες πρωτεύουσες τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης· πρέπει νὰ σκεφτοῦμε ἐπίσης τὶς δυστυχίες καὶ τοὺς ἐξευτελισμοὺς τῶν Ἑλλήνων, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἀσφάλεια εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς θεωρητικῆς ἀφηρημένης σκέψεως, ὅτι οἱ ἀρχὲς τῆς ἀλήθειας εἶναι οὐσιώδεις γιὰ τὴν εὐγλωττία, ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ χαρακτήρα εἶναι ἡ τροφὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ ὅτι ἡ ποίηση ἁπλώνει τὴν παράτολμη πτήση της μόνο πάνω στὶς φτεροῦγες τῆς ἐλευθερίας.

Σ' αὐτὲς ὅμως τὶς ἄτυχες περιοχὲς ὅπου ἀπὸ τόσα χρόνια ἔχει ἐγκατασταθῆ ἡ τυραννία καὶ ἡ ὑποψία, ὅπου τὸ σπαθὶ τοῦ Δαμοκλέους ἔχει ἐξορίσει τὴ χαρὰ ἀπὸ τὶς καρδιὲς τοῦ λαοῦ, ἡ ἰδιοτέλεια καὶ ἡ τάση γιὰ ἀπόκτηση πλούτου ἔμειναν τὰ κυρίαρχα πάθη· ἡ δεισιδαιμονία βοήθησε ἀπὸ καιρὸ νὰ στομώσουν ὅλες οἱ ἐνέργειες τοῦ νοῦ· ἡ βοήθεια ποὺ ἔδωσε ἡ ἐκπαίδευση στὸ πνεῦμα ὑπῆρξε μικρή, ὀλίγες οἱ ἀνταμοιβὲς ποὺ προτείνονται στὴν ἄμιλλα.

Ὡστόσο θὰ ἦταν λάθος νὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ σπόρος τῆς μεγαλοφυΐας δὲν ὑπάρχει πιὰ ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες, ἐνῶ τὸ ὑπόστρωμα τοῦ χαρακτήρα τους φαίνεται πῶς μοιάζει πολὺ μὲ τῶν προγόνων τους. Μπορεῖ κανεὶς νὰ παρατηρήση στοὺς νεώτερους τὴν ἴδια ὀξυδέρκεια καὶ εὐλυγισία, ποὺ διέκρινε τοὺς ἀρχαίους, τὴν ἴδια ἐφευρετικότητα στὸ νὰ ὑποσκελίζουν τὸν ἀντίπαλο, τὴν ἴδια ὄρεξη γιὰ τιμές, ὅσο ἐπικίνδυνες κι ἂν εἶναι, τὴν ἴδια ἐπιθυμία γιὰ πομπὴ καὶ μεγαλοπρέπεια, τὴν ἴδια ζωηρότητα καὶ εὐθυμία τῆς καρδιᾶς, ὅταν ἀπαλλάσσωντα ἀπὸ τὴν παρουσία τῆς τυραννίας. Ἡ κυριώτερη διαφορὰ φαίνεται πῶς εἶναι ἀποτέλεσμα ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Οἱ ἀρχαῖοι ἦταν κύριοι, ὅμως οἱ νεώτεροι εἶναι σκλάβοι· ἐκεῖνοι ζοῦσαν μὲ ἐνσυνείδητη ἀξιοπρέπεια σὲ χώρα, ποὺ ἔγινε ἀθάνατη μὲ τὴν ἀνδρεία τους, αὐτοὶ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ σκύβουν τὸν τράχηλο κάτω ἀπὸ τὸ πόδι κάθε μικροτύραννου.

Σὲ τέτοια ἀτμόσφαιρα εἶναι ἀδύνατο ν' ἀνθίση ἡ μεγαλοφυΐα· ὡστόσο ὅταν τὰ βλαστάρια μεταφυτευτοῦν σὲ καταλληλότερο κλῖμα, τὰ βρίσκουμε ζωηρὰ καὶ γεμᾶτα

χυμό· ὁ Οὔγκο Φώσκολος, ποὺ μορφώθηκε στὴν Ἰταλία, μπορεῖ νὰ εἶναι ἕνα τέτοιο παράδειγμα. Οἱ Ζωσιμάδες βοηθοῦν καὶ ὁ Κοραῆς φροντίζει γιὰ τὸ φωτισμὸ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ γνώση αὐξάνει καὶ θὰ ἐξακολουθήση νὰ αὐξάνη· μὲ τὴ γνώση ὄχι μόνον ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ ἡ ἱκανότητα γιὰ τὴν ἀπόκτησή της θ' αὐξηθοῦν· ὁ πραγματικὸς πατριωτισμὸς θ' ἁπλωθῆ σ' ὅλες τὶς τάξεις καὶ ὅταν ἡ Ἑλλάδα θὰ ἐλευθερωθῆ ἀπὸ τὰ σωματικὰ καὶ πνευματικὰ δεσμά της, τότε τὸ πνεῦμα της θὰ ξαναζήση· τὸ ἄγαλμα τοῦ Μέμνονος, ποὺ τώρα εἶναι βουβό, ὅταν φωτιστῆ ἀπὸ τὶς ἀκτῖνες τῆς Ἐλευθερίας, θὰ βγάλη πάλι τοὺς ἁρμονικοὺς ἤχους του[1].

Ἔτσι καὶ τὸ ὕφος τῶν συνομιλιῶν τῶν κατοίκων τῶν Γιαννίνων, ἂν καὶ εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ ὅ,τι σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος, δὲν διακρίνεται γιὰ λαμπρότητα καὶ ψυχικὸ πέταγμα. Συναντάει κανεὶς πολλοὺς ἀνθρώπους, ποὺ καλυτέρεψαν τοὺς τρόπους των ἀπὸ τὴν παρατήρηση ξένων χωρῶν καὶ τὶς ἱκανότητές των ἀπὸ τὴν ἐκμάθηση ξένων γλωσσῶν καὶ τὴν ἀπόκτηση μερικῶν ἄλλων προσόντων, ὅμως δὲν βρίσκεται κανεὶς ποὺ νὰ ἔχη ἀξιόλογες ἐπιτυχίες πάνω ἀπὸ τὸ μέτριο· ὑπάρχουν μερικοὶ ποὺ ἔχουν ἕνα ἐπίχρισμα φιλοσοφίας, ποὺ ὀνομάζεται ἔτσι ψεύτικα, ὅμως πλήρωσαν ἀκριβὰ γι' αὐτὸ μὲ τὸ νὰ δεχτοῦν τὸν σκεπτικισμὸ σὲ σοβαρὰ ζητήματα. Γενικὰ τὸ ἐνδιαφέρον στὴν κοινωνία τῶν Γιαννίνων συγκεντρώνεται στὸ νὰ μάθουν τὰ νέα καὶ ὅταν αὐτὰ μαραθοῦν, τίποτε δὲν πετυχαίνει νὰ ἐλαφρώση τὴ μονοτονία της, νὰ ταράξη τὶς τελματωμένες ἰδέες καὶ ν' ἀπασχολήση τὶς ἱκανότητες ἑνὸς σκεπτομένου ἀνθρώπου. Δὲν ὑπάρχουν θεατρικὲς παραστάσεις ἢ μουσικὲς συναυλίες, οὔτε καλλιτεχνικὲς ἐκθέσεις, οὔτε πολιτικὲς συζητήσεις ἢ δικαστήρια, οὔτε ἀκόμα ἕνα καινούριο βιβλίο ἢ φυλλάδιο, γιατὶ δὲν ὑπάρχει οὔτε τυπογραφεῖο, οὔτε βιβλιοπωλεῖο στὴν πρωτεύουσα αὐτή[2].

Ἄλλος περιηγητὴς ὅμως παρατηρεῖ ὅτι οἱ ἄλλοι Ἕλληνες ἐκτιμοῦσαν τοὺς Γιαννιῶτες γιὰ τὶς φιλολογικές τους ἀπασχολήσεις καὶ σημειώνει ὅτι ἄξιζαν τὴ φήμη αὐτὴ χωρὶς ἀμφιβολία[3]. Ἀκόμη ἀπὸ ἄλλον συγγραφέα παρατηρεῖται ὅτι στὴν κατάσταση τῆς βαρβαρότητας ποὺ βασάνιζε τὴν Ἑλλάδα, τὰ Γιάννινα φημίζονταν γιατὶ καλλιέργησαν σιωπηγὰ τὰ γράμματα, ποὺ ἦταν ἐξορισμένα ἀπὸ τὴ χώρα, ποὺ ὑπῆρξε τὸ λίκνο καὶ τὸ ἱερό τους[4].

Σύνδεσμος τῆς φιλολογίας μὲ τὸ ἐμπόριο

Οἱ φιλολογικὲς ἀπασχολήσεις τῶν Γιαννιωτῶν συνδέονται στενὰ μὲ τὸ ἐμπόριο καὶ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτό. Ὁ πλοῦτος, ποὺ μάζεψαν πολλοὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο, τοὺς δίνει τὰ μέσα νὰ στραφοῦν σὲ φιλολογικὲς ἀπασχολήσεις ἢ νὰ τὶς ἐνθαρρύνουν σὲ ὅσους ἔχουν σχετικὴ κλίση. Οἱ σχέσεις τους μὲ τὴ Γερμανία καὶ τὴν Ἰταλία ὅπως καὶ ἡ συχνὴ παραμονὴ στὶς χῶρες αὐτές, συντελοῦν περισσότερο ἀκόμα στὸ νὰ ἀναπτύσσωνται τέτοιες ἐπιδιώξεις καὶ συγχρόνως τοὺς ἐφοδιάζουν μὲ ὑλικὸ κατάλληλο γιὰ τὴ φιλολογικὴ πρόοδο, ποὺ λείπει στὴ χώρα τους. Τὰ δύο τρίτα σχεδὸν τῶν νεοελληνικῶν δημοσιευμάτων εἶναι μεταφράσεις εὐρωπαϊκῶν ἔργων· ὅποια γνώμη καὶ ἂν ἔχη κανεὶς γιὰ τὶς δυνάμεις τοῦ πνεύματος ποὺ δὲν κατευθύνεται, εἶναι βέβαια καλύτερα γιὰ κάμποσο καιρὸ ἀκόμη νὰ ἐξακολουθήση ἔτσι ἡ κατάσταση. Τέτοιες με-

1) Thos. Smart Hughes, Travels in Sicily, Greece and Albania, London 1820, vol I, σ. 71—73.
2) Αὐτόθι σ. 75—76.
3) Henry Holland, Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly Macedonia, c. during the years 1812 and 1813. London 1815 σ. 151.
4) F.C.H.L. Pouqueville Voyage de la Grece, Paris 1826² τ. I, σ. 154.

ταφράσεις συχνὰ συσταίνονται καὶ γίνονται στὸ ἐξωτερικὸ καὶ τὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας, τῆς Βιέννης, τῆς Λειψίας, τῆς Μόσχας καὶ τοῦ Παρισιοῦ, ὅλα ὑπηρετοῦν τὴ δραστήρια φιλοπονία τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, ποὺ ἀναπτύσσουν τὴ φιλολογία τῆς χώρας τους.

Τὰ πολλὰ ταξίδια τῶν Γιαννιωτῶν εἶναι ἕνα ἀκόμα μέσο ποὺ καθιστᾶ τὴν πόλη αὐτὴ ἐμπορικὸ κέντρο βιβλίων· αὐτὰ στέλνονται ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ἀφοῦ τυπωθοῦν, στὴν πόλη αὐτὴ καὶ ἀπ' ἐκεῖ διαδίδονται σὲ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Στὸ τελωνεῖο τῆς Ἄρτας ὑπῆρχαν πολλὰ δέματα μὲ βιβλία γιὰ τὰ Γιάννινα καὶ στὴν πόλη ὑπῆρχαν κάμποσα βιβλιοπωλεῖα, ποὺ ἀπὸ καιρὸ ἦταν γνωστὰ γιὰ τὶς πολλὲς ἐργασίες τους σ' αὐτὸ τὸ εἶδος τοῦ ἐμπορίου[5]. Ἄλλος περιηγητὴς ὅμως λέει ὅτι ὑπῆρχε ἕνα μόνο βιβλιοπωλεῖο στὸ παζάρι[6].

Ἡ διαφορὰ αὐτή, ποὺ παρουσιάζεται ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν βιβλιοπωλείων, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ μαγαζιὰ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα πουλοῦσαν καὶ βιβλία· ἔπρεπε λοιπὸν νὰ προσέξη κανεὶς ἂν ἕνα μαγαζί, ποὺ δὲ φαίνονταν γιὰ βιβλιοπωλεῖο, πουλοῦσε καὶ βιβλία.

Μορφωμένοι ἄνθρωποι στὰ Γιάννινα

Πολλοὶ μορφωμένοι ἄνθρωποι ὑπῆρχαν στὰ Γιάννινα, ποὺ ἔκαναν ἐντύπωση στοὺς περιηγητές.

Ὁ Κολοβὸς περιγράφεται ὡς ἄνθρωπος μὲ ἐξαιρετικὰ ἥρεμους τρόπους, ἐλκυστικὸς στὴν ἐμφάνιση καὶ στὴ συνομιλία. Μιλοῦσε μὲ εὐχέρεια γαλλικά, ἰταλικὰ καὶ γερμανικά[7].

Οἱ περιηγητὲς θαύμασαν τὸν Ἰωάννη Μελᾶ, νέον ἔμπορο, γαμπρὸ τοῦ πλουσίου Μίσιου. Γιὰ τὸν Ἰωάν. Μελᾶ οἱ περιηγητὲς κάνουν ἰδιαίτερο λόγο. Ταξίδεψε πολὺ στὴ Γερμανία καὶ στὴ Ρωσσία, μιλοῦσε τὶς εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες πολὺ καλά, ἦταν πολὺ συμπαθητικός, μὲ τοὺς εὐγάριστους τρόπους του καὶ τὶς ἐξαίρετες πληροφορίες ποὺ ἔδινε. Εἶχε μεγάλη ἐξυπνάδα καὶ καθαρὴ κρίση καὶ σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση στὴν Ἑλλάδα εἶχε σωστότερες ἀπόψεις ἀπὸ ὅ,τι μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀκούσῃ ἀλλοῦ.

Τὴ μόρφωση, ποὺ ἀπόχτησε στὰ ταξίδια του, τὴν αὔξησε στὴν πατρίδα μόνος μὲ τὶς δικές του προσπάθειες. Κατοικοῦσε μὲ τὴν ἡλικιωμένη μητέρα του σ' ἕνα μεγάλο ἀρχοντικὸ καὶ στὸν κῆπο εἶχε χτίσει μιὰ μικρὴ βιβλιοθήκη, ὄμορφα ἐπιπλωμένη, μὲ πιάνο καὶ μὲ καλὴ συλλογὴ βιβλίων ἑλληνικῶν, γερμανικῶν καὶ γαλλικῶν. Ἀνάμεσα σ' αὐτά, ποὺ ἦταν πρώτης τάξεως, ὑπῆρχε μιὰ νεοελληνικὴ μετάφραση τοῦ Laplace «Τὸ σύστημα τοῦ κόσμου»· τὸ βιβλίο αὐτὸ ὁ περιηγητὴς δὲν θυμόταν νὰ τὸ εἶχε ἰδεῖ πουθενὰ ἀλλοῦ[8].

Ἄλλος περιηγητὴς τὸν ἀναφέρει ὡς νέον Ἕλληνα ἔμπορο, ἕναν ἀπὸ τοὺς περισσότερο μορφωμένους, ἔξυπνους καὶ σεβαστοὺς ἀνθρώπους στὰ Γιάννινα. Ὁ ἴδιος περιηγητὴς περιγράφει τὸ γάμο τοῦ Μελᾶ λεπτομερῶς. Σημειώνει ἀκόμα ὅτι παντρεύτηκε πολὺ νέα γυναίκα μὲ τὸν πραγματικὸ σκοπό, ὅπως εἶπε ὁ ἴδιος, νὰ τὴν ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὰ δεσμὰ τῶν προλήψεων, νὰ τὴ βάλῃ κάτω ἀπὸ τὴ φροντίδα τῆς μητέρας του, νὰ καλλιεργήσῃ τὶς κλίσεις της, νὰ μελετήσῃ τὸ χαρακτήρα της, νὰ κατευθύνῃ τὶς δυνάμεις τοῦ νοῦ της, ποὺ ξυπνοῦσαν, νὰ κάνῃ τὰ πρῶτα χρόνια τοῦ γάμου τὸ ὕστερινὸ τέλος τοῦ ἀρραβώνα καὶ ἔτσι νὰ καταφέρῃ νὰ γίνῃ ἡ γυναίκα

5) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 151.
6) W. M. Leake, Travels in Northern Greece. Amsterdam 1967, vol. I σ. 403.
7) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 120.
8) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 120, 167.

του ὁ σύντροφος καὶ ὁ φίλος του. Αὐτὲς οἱ φωτεινὲς ἰδέες τοῦ Μελᾶ μποροῦσαν ν' ἀποδοθοῦν κατὰ μεγάλο μέρος στὴν ἐπίδραση τῆς κοινωνίας μὲ τὴν ὁποία ἤρθε σὲ ἐπαφή, ταν ταξίδεψε στὴν **Εὐρώπη**[9].

Ἄλλος μορφωμένος ἄνθρωπος ἦταν ὁ Ἰωάννης Βηλαρᾶς, γιὰ τὸν ὁποῖο γίνεται εὐρύτερος λόγος, ἐπειδὴ εἶχε πολύπλευρα ἐνδιαφέροντα.

Στὶς συζητήσεις του ὁ Βηλαρᾶς φανέρωνε ἕνα μίγμα ἐξυπνάδας καὶ στωϊκοῦ χιοῦμορ. Ὅταν ρωτήθηκε γιὰ τὴν κατάσταση ποὺ βρίσκονταν τότε ἡ Ἀθήνα, ἂν δηλαδὴ μποροῦσε νὰ συναντήσῃ κανεὶς ἐκεῖ Ἀκαδημαϊκούς, Στωϊκοὺς καὶ Περιπατητικούς, ἀπάντησε· «Δὲν ξέρω γιὰ Ἀκαδημαϊκοὺς ἢ Στωϊκούς, ἀλλὰ κάθε Ἕλληνας στοὺς καιρούς μας εἶναι «Περιπατητικός». Μιλώντας γιὰ τὸ χαρακτήρα τῶν Νεοελλήνων, παρατήρησε «εἶναι λαὸς στὸν ὁποῖο ἡ ἰδιοτέλεια ἔχει τὴν πρώτη θέση, ἡ θρησκεία τὴ δεύτερη». Ὡστόσο ἐνῶ ὁ Βηλαρᾶς παραπονιόνταν γιὰ τὴν ἀδυναμία καὶ τὴ δουλικότητα τῶν συμπατριωτῶν του, ὅπως ἔκαναν καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, εἶχε ὅμως τὴ διάθεση νὰ ἐξυψώνῃ τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ του καὶ νὰ παραπονιέται γιὰ τὴν παραμέληση ποὺ ἔδειχναν γι' αὐτὸν οἱ πολιτισμένες κοινωνίες τῆς Εὐρώπης.

Χαρακτηρίζοντας τὶς πολιτικὲς διαθέσεις τῶν Ἑλλήνων, τοὺς χώριζε σὲ τρεῖς τάξεις· ὅλες ζητοῦσαν ἀλλαγὴ τῆς καταστάσεως, τὴν ἐπιδίωκαν ὅμως μὲ διαφορετικοὺς τρόπους. Οἱ νησιῶτες, οἱ ἐμπορευόμενοι Ἕλληνες καὶ οἱ Μωραῖτες εἶχαν προσκολληθῆ στὴν ἰδέα ὅτι θὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὴν Ἀγγλία· ἡ δεύτερη κατηγορία, στὴν ὁποία περιλάμβανε πολλοὺς λογίους καὶ στεριανοὺς ἐμπόρους, ἀπέβλεπε στὴν ὑπάρχουσα δύναμη τῆς Γαλλίας ὡς τὸ πιὸ πιθανὸ μέσο ἀπελευθερώσεως· οἱ κατώτερες τάξεις εἶχαν καϋμὸ νὰ δεχτοῦν τοὺς Ρώσους ὡς ἐλευθερωτές. Αὐτὴ ἡ διάκριση, παρατηρεῖ, σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση τῶν πνευμάτων στὴν Ἑλλάδα, ἦταν καλὰ θεμελιωμένη.

Στὴ συζήτηση αὐτὴ ἔγινε ἀκόμα σύγκριση ἀνάμεσα στὴν ἀξία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῶν πολιτισμένων ἐθνῶν τῆς νεώτερης Εὐρώπης. Ὁ Βηλαρᾶς ἔδειξε στὴ συζήτηση αὐτὴ ὅτι εἶχε ἀκριβῆ ἀντίληψη τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ μεγάλον ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὶς παληὲς δόξες τῆς χώρας του. Πότε - πότε ἔκανε παρατηρήσεις γιὰ τὴν κατάπτωση τῶν Ἑλλήνων, κι αὐτὲς γίνονταν μὲ ἀνάμικτο τόνο μελαγχολίας καὶ σάτιρας, ποὺ ἔδειχνε τὸ χαρακτήρα του καὶ δὲν ταίριαζε ἄσχημα μὲ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου.

Ὁ Βηλαρᾶς ἦταν ἄνθρωπος μὲ πολύπλευρη μόρφωση καὶ καλὰ πληροφορημένος στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ στὴ μεταφυσική. Εἶχε φήμη, καὶ τὴν ἄξιζε, ὅτι ἦταν ὁ πρῶτος βοτανικὸς τῆς Ἑλλάδος. Οἱ γνώσεις του γιὰ τὴν πρόοδο τῆς χημείας ἐκτείνονταν σὲ τόσο πρόσφατη ἐποχή, ὥστε ἤξερε τὴν ἀνακάλυψη τῶν μεταλλικῶν βάσεων τῶν ἀλκαλικῶν· στὸ θέμα αὐτό, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σχετικὰ μὲ τὴ χημεία, ἔκανε λεπτολόγες ἐρωτήσεις, ποὺ τὶς συνόδευε μὲ ἔξυπνες παρατηρήσεις. Φαίνονταν πὼς εἶχε σκεφτῆ πολὺ τὰ διάφορα μεταφυσικὰ καὶ ἠθικὰ θέματα καὶ ὅταν συζητοῦσε γι' αὐτά, ἔδειχνε τὸν ἴδιο σατυρικὸ σκεπτικισμό, ποὺ ἦταν τὸ γενικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν σκέψεών του.

Ἔγινε συζήτηση γιὰ τὸν ὑλισμὸ καὶ τὴν ἀναγκαιότητα· καὶ στὰ δύο αὐτὰ θέματα, ὕστερα ἀπὸ μερικὲς παρατηρήσεις, ποὺ ἔδειχναν ὅτι κατεῖχε τὴν ἱστορία καὶ τὴ σημασία τῶν συζητήσεων αὐτῶν, διακήρυξε τὴν καταφατική του γνώμη.

Τὸ ποιητικὸ τάλαντο τοῦ Βηλαρᾶ δὲν εἶναι κατώτερο ἀπὸ τὶς ἐπιτυχίες του στὴ

---

9) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 29, 37. Περισσότερες πληροφορίες γιὰ τὸν Ἰ. Μελᾶ καὶ τὴν κατοπινή του δράση ἰδὲ Λ. Ι. Μελᾶ, Μιὰ Οἰκογένεια μιὰ Ἱστορία, Ἀθῆναι 1967, σ. 387 κ.ἑ.

φιλολογία καὶ στὴν ἐπιστήμη· ὁ περιηγητὴς δὲν ἤξερε τίποτε δημοσιευμένο τοῦ Βηλαρᾶ, ὅμως λέει ὅτι ἡ ἀξία μερικῶν χειρογράφων ποιημάτων στὴ ρωμέϊκη γλώσσα[10], ἔδωσαν στὸ Βηλαρᾶ πολλὴ φήμη ἀνάμεσα στοὺς συμπατριῶτες του. Μερικὰ ποιήματά του εἶναι ἐρωτικά, ἄλλα σατιρικὰ καὶ χιουμοριστικά. Ὁ περιηγητὴς εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ δοκιμάση τὴν ποιητική του εὐχέρεια, δίνοντάς του ἕνα - δυὸ κομμάτια ἀγγλικῶν ποιημάτων στὰ ἰταλικά· ἔφτασαν λίγα λεπτὰ γιὰ νὰ τὰ μεταφράση σὲ ρωμέϊκους στίχους. Ἐξέφρασε τὴν ἴδια γνώμη γιὰ τὰ ποιήματα τοῦ Χριστοπούλου, ποὺ εἶχε ἰδεῖ ὁ περιηγητὴς στὰ Γιάννινα, καὶ εἶπε ὅτι αὐτὰ εἶναι τὸ στολίδι τῆς νέας λογοτεχνίας στὴ χώρα του.

Μὲ αὐτὰ τὰ χαρίσματα τῆς γνώσεως καὶ τῆς καλαισθησίας σχετίζεται στὸ χαρακτήρα τοῦ Βηλαρᾶ καὶ ἡ σκωπτικὴ διάθεση, γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος πιὸ πάνω· πότε - πότε ἔπαιρνε ὕφος ὑψηλὸ καὶ ὑπερήφανο, ποὺ θὰ ταίριαζε καλύτερα στὰ ἀρχαῖα χρόνια τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίς, παρὰ στὴ νεώτερη κατάπτωση. Σ' αὐτὴ τὴ διάθεση πρέπει ν' ἀποδώση κανεὶς κάτι τὸ ἐκπληκτικὸ γιὰ ἕνα τόσο μορφωμένο καὶ ἔξυπνο ἄνθρωπο, δηλαδὴ τὴν ἀδιάφορη στάση ποὺ ἔπαιρνε σχετικὰ μὲ τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς καὶ τὴν πρόοδο ἄλλων χωρῶν, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ἔδειχνε μικρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἀνέκδοτα ποὺ λέγονταν στὴ συνομιλία γιὰ τὰ θέματα αὐτά. Ἂν ἐξαιρέση κανεὶς μερικὲς ἐρωτήσεις ποὺ ἔκανε γιὰ τὴν πρόοδο τῆς χημείας καὶ τῆς ἰατρικῆς στὴν Ἀγγλία, ὁ Βηλαρᾶς ἔκανε λίγες ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι πίεζε μὲ ἐπιμέλεια κάθε κίνηση περιεργείας. Τὸ ἴδιο αἴσθημα, ἂν καὶ σέ μικρότερο βαθμό, παρατηρεῖται καὶ σὲ πολλοὺς ἄλλους Ἕλληνες, ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὴ φιλολογία· αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀποδοθῆ στὴν τέλεια ἀνάμιξη περηφάνειας καὶ ντροπῆς, μὲ τὴν ὁποία βλέπουν τὴν τύχη τῆς χώρας τους.

Ὅλα αὐτὰ γράφονται γιατὶ ὁ περιηγητὴς θεωροῦσε τὸν Βηλαρᾶ ἕνα ἀπὸ τὰ καλύτερα παραδείγματα νεοέλληνα λογίου· ἦταν πραγματικὰ ἀνώτερος στὸ χαρακτήρα, φανέρωνε ὅμως καλὰ ὅλα τὰ χαρακτηριστικώτερα ἐθνικὰ στοιχεῖα τοῦ λαοῦ του. Ἡ φήμη του ἦταν πολὺ σημαντικὴ καὶ πολλὲς φορὲς ἄκουγε κανεὶς τ' ὄνομά του ν' ἀναφέρεται μὲ περηφάνεια ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες· ἡ περηφάνεια αὐτὴ μπορεῖ νὰ συγχωρῆται γιὰ τὴν καταγωγή της καὶ νὰ δικαιολογῆται ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀξία τοῦ ἀντικειμένου, ποὺ τὴν προκαλοῦσε[11].

Ἡ μόρφωση καὶ ἡ κοινωνικὴ θέση τῶν γυναικῶν

Οἱ περιηγητὲς κρίνουν αὐστηρὰ τὴ μόρφωση καὶ τὴν κοινωνικὴ θέση τῶν γυναικῶν στὰ Γιάννινα. Ἔρχονταν ἀπὸ τὴν Εὐρώπη, ὅπου τὰ πράγματα ἦταν ἀλλιῶς κι ἐδῶ εὕρισκαν διαφορετικὴ κατάσταση.

Παρατηρεῖται ἀνισότητα τῶν φύλων, ἡ ὁποία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κατάσταση ποὺ δημιουργήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν Τούρκων, ὑπῆρχε καὶ στὰ ἀρχαῖα χρόνια. Οἱ γυναῖκες τῶν ἀνωτέρων τάξεων δὲν μορφώνονταν, μάθαιναν λίγα μόνον ἀπὸ τοὺς ἄντρες τῆς οἰκογενείας τους. Δὲν ταξίδευαν κι ἔτσι δὲν εἶχαν τὰ πλεονεκτήματα ποὺ εἶχαν οἱ ἄντρες ἀπὸ τὰ ταξίδια, ἦταν ἀποκλεισμένες ἀπὸ τὴν ἀνάμιξη μὲ τὸν κόσμο καὶ σπάνια ἔβγαιναν ἀπὸ τὰ διαμερίσματα τοῦ σπιτιοῦ τους, γιὰ νὰ πᾶν στὴν Ἐκκλησία ἢ στὰ λουτρά. Οἱ ἀρραβωνιασμένοι δὲν ἔβλεπαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον πρὶν ἀπὸ τὴν ἡμέρα τοῦ γάμου· οἱ γυναῖκες παντρεύονταν πολὺ νέες καὶ αὐτὸ συντελοῦσε ἀκόμα περισσότερο στὸ νὰ μένουν ἀμόρφωτες. Οἱ συζητήσεις τους ἦταν γενικὰ ζωηρές,

10) Οἱ περιηγητὲς χρησιμοποιοῦν τὸν ὅρο Romaic Language γιὰ τὴ νεοελληνικὴ γλώσσα· «Ἑλληνικὴ» γράφουν γιὰ τὴν ἀρχαία. Γιὰ νὰ μείνουμε πιὸ πιστοὶ στὸ κλῖμα τῶν περιγραφῶν χρησιμοποιοῦμε τὴ λέξη «ρωμέϊκη».

11) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 273—276.

δὲν εἶχαν ὅμως ποικιλία στὰ θέματα. Ἡ ὁμιλία τους ἦταν εὐγενικὴ καὶ ἐλκυστικὴ καὶ θὰ μποροῦσε νὰ βρῆ κανεὶς γυναῖκες τῆς ἀνωτέρας τάξεως στὰ Γιάννινα, ποὺ ἡ εὐπρέπεια τῆς συμπεριφορᾶς τους θὰ τὶς ἔκανε νὰ ταιριάζουν στοὺς περισσότερους εὐρωπαϊκοὺς κύκλους[12].

Ἡ ἀμορφωσιὰ τῶν γυναικῶν συντελοῦσε καὶ στὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο μορφώσεως τῆς κοινωνίας γενικώτερα. Ὅμως δὲν θὰ ὑπῆρχε λόγος ν' ἀποκλείωνται οἱ γυναῖκες ἀπὸ τὴν κοινωνία, ἂν ἀπὸ μικρὴ ἡλικία φρόντιζαν νὰ φυτέψουν στὸ νοῦ τους καλὲς ἀρχὲς καὶ τὴν αἴσθηση τῶν ἠθικῶν καθηκόντων. Οἱ γυναῖκες, ποὺ ξέρουν τὰ καθήκοντά τους, εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ ἱκανὲς μὲ τοὺς ἄντρες νὰ τὰ ἐφαρμόζουν καὶ ἐπειδὴ ἔχουν περισσότερο ἀνεπτυγμένη τὴν εὐαισθησία, μποροῦν εὐκολώτερα νὰ καλλιεργήσουν τὸ πνεῦμα καὶ τὶς κοινωνικὲς ἀρετές.

Οἱ γυναῖκες εἶχαν ζωντάνια καὶ ἐξυπνάδα στὴν ἔκφραση καὶ ἔδειχναν ἔτσι ὑψηλὸ βαθμὸ αἰσθήματος καὶ πνεύματος. Ἀκόμα φαίνονταν ὅτι εἶχαν φυσικὴ ἀφοσίωση καὶ καλὴ διάθεση.

Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα ποὺ ἐπικρατοῦσε, τὰ κορίτσια ὅταν ἔφταναν στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία, ἀποκλείνονταν ἀπὸ τὴ δημόσια θέα μὲ περισσότερη ἐπιμέλεια ἀπὸ ὅση οἱ καθολικὲς καλόγρηες. Στὸ «γυναικεῖο» ὅπου κλείνονταν, δὲν διδάσκονταν τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ κεντήματα καὶ ἄλλα τέτοια μικροπράγματα κι ἂν ἡ μητέρα ἢ ἡ παραμάννα ἤξερε νὰ διαβάζη, τὶς δίδασκε γιὰ τὰ λείψανα, τὴν ἱστορία τῶν θαυματοποιῶν καὶ ἄλλες ἀνοησίες, ποὺ ἡ δεισιδαιμονία πρόσθεσε στὴ θρησκεία. Στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συνέβαινε τὸ ἴδιο, γιατὶ κι αὐτοὶ ἀπέκλειαν τὶς γυναῖκες ἀπὸ τὴν κοινωνία. Μόνον οἱ ἑταῖρες συναναστρέφονταν ἐλεύθερα μὲ τοὺς ἄντρες καὶ μορφώνονταν[13].

Τὴν προσοχὴ τῶν περιηγητῶν τράβηξε ἡ κυρὰ Φροσύνη, γιὰ τὴν ὁποία γράφουν ὅτι ἦταν ἔξυπνη καὶ μορφωμένη κι ἔδειχνε ὅτι εἶχε κάνει νὰ ξαναζήση στὸ πρόσωπό της ὁ χαρακτήρας τῆς ἀρχαίας Ἑλληνίδας ἑταίρας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὁμορφιά της, εἶχε ἐλκυστικὴ χάρη, κομψοὺς τρόπους, ζωηρὸ πνεῦμα καὶ ἦταν εὐχάριστη στὶς συζητήσεις. Οἱ Γιαννιῶτες μιλοῦσαν μὲ ἀγάπη καὶ περηφάνεια γι' αὐτὴ καὶ φαίνεται πὼς θεωροῦσαν τὴν ὕπαρξη ἑνὸς τέτοιου προσώπου στὰ Γιάννινα ὡς ἀπόδειξη τῆς ὑπεροχῆς τους σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα στὸν πολιτισμό, ὅπως θεωροῦσαν καὶ τὰ δυὸ σχολεῖα τους[14]. Οἱ περιηγητὲς περιγράφουν καὶ τὸ τραγικὸ τέλος τῆς Φροσύνης.

Τὰ Σχολεῖα

Γιὰ τὰ Σχολεῖα, ποὺ ὑπῆρχαν στὰ Γιάννινα βρίσκομε στοὺς περιηγητὲς ἀρκετὲς πληροφορίες.

Παιδιὰ πλουσίων οἰκογενειῶν μάθαιναν νὰ διαβάζουν καὶ νὰ γράφουν στὰ σπίτια τους μὲ δάσκαλο ποὺ πήγαινε ἐκεῖ[15]. Τὰ ἄλλα παιδιὰ μάθαιναν τὰ πρῶτα γράμματα σὲ σχολεῖα ὅπου δίδασκαν ἱερεῖς· οἱ γνώσεις τῶν δασκάλων αὐτῶν δὲν

12) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 153—154.

13) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 35. Ὅσα γράφει ὁ Hughes προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀντιπάθειά του γιὰ τὴν Ὀρθοδοξία, τὴν ὁποία δὲ γνώριζε καλὰ καὶ τὴν συνέχεε μὲ τὸν Ρωμαιοκαθολικισμό. Ὁ ἴδιος ἦταν ἀγγλικανὸς καὶ ἔγινε ἀργότερα ἱερεὺς τῆς Ἐκκλησίας του. Βλ. καὶ μιὰ μικρὴ μελέτη μου σχετικὴ μὲ αὐτὰ «Πῶς εἶδε ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς καὶ λόγιος T. Smart Hughes τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν τὸ 1813—1814». Ἀθῆναι 1968.

14) Αὐτόθι σ. 38. W. M. Leake ἔνθ' ἀνωτ. σ. 403.

15) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 159.

περνοῦσαν τὰ ἑλληνικὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Τὸ καλοκαίρι δὲν ἦταν ἀσυνήθιστο νὰ ἰδῆ κανεὶς στὰ προάστια τῆς πόλεως ἕναν τέτοιο δάσκαλο νὰ κάθεται κάτω ἀπὸ ἕνα δέντρο μὲ τριάντα ὥς σαράντα μαθητὲς γύρω του. Οἱ φτωχότεροι μαθητὲς πλήρωναν τὸ δάσκαλο μιὰ πιάστρα τὴν ἑβδομάδα[16].

Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ γιὰ τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ ὑπῆρχαν καὶ δυὸ ἄλλα σχολεῖα, ποὺ ὀνομάζονταν «Ἀκαδημίαι»· αὐτὰ ἦταν τὸ «Γυμνάσιον» τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα καὶ τοῦ Μπαλάνου.

Τὸ Γυμνάσιο τοῦ Ψαλίδα ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Πικροζώη, ἔμπορο, ἀπὸ τὸ χωριὸ Γραμμένο κοντὰ στὰ Γιάννινα. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ διέθεσε 800 πουγγιὰ καὶ ἀπὸ τοὺς τόκους πληρώνονταν μισθὸς 2.000 πιάστρας στὸν «ἀρχιδιδάσκαλο» Ψαλίδα. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸν δίδασκαν καὶ δύο βοηθοὶ μὲ μισθὸ καὶ ἔδιναν ἀκόμα καὶ ἕνα δῶρο κάθε χρόνο στοὺς 100 μαθητὲς τοῦ σχολείου[17].

Τὸ σχολεῖο εἶχε θαυμάσια βιβλιοθήκη, δυὸ ὑδρόγειες σφαῖρες καὶ μερικὰ καλὰ ὄργανα ἀστρονομίας. Τὴ φήμη του τὴ χρωστοῦσε στὸ χαρακτήρα τοῦ δασκάλου του, ποὺ τὸν θεωροῦσαν ἕναν ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῆς φιλολογίας στὴ νεώτερη Ἑλλάδα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχουν κι ἄλλοι ποὺ ἔγραψαν περισσότερα, ὁ Ψαλίδας ὅμως ταξίδεψε πολύ, ξέρει πολλὲς γλῶσσες, εἶναι δυνατὸς στὴν κλασσικὴ φιλολογία, ὀξὺς κριτικός, ποιητὴς καὶ ἀκόμα γνώστης τῆς φιλολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν. Τὸ μόνο ἔργο του ποὺ ἤξερε ὁ περιηγητὴς ἦταν τὸ «Ἀληθὴς εὐδαιμονία ἤτοι βάσις πάσης θρησκείας» ἐν Βιέννῃ 1791, τόμοι 2^{16}, στὸ ὁποῖο ὡς κυριώτερο χαρακτηριστικὸ διακρίνεται ἕνας τόνος σκεπτικισμοῦ. Ἐπίσης εἶναι συγγραφέας τοῦ ἀνωνύμου βιβλίου «Ἔρωτος Ἀποτελέσματα» ποὺ τυπώθηκε στὴ Βιέννη τὸ 1792[19]. Ὁ περιηγητὴς σημειώνει ὅτι ἴσως νὰ ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἤξερε[20]. Ὁ Ψαλίδας δίδασκε ἀρχαῖα ἑλληνικά, ἱστορία, γεωγραφία καὶ διαφόρους κλάδους τῆς γενικῆς φιλοσοφίας[21].

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ διδακτικό του ἔργο ἐνδιαφέρονταν καὶ γιὰ τὰ γενικώτερα ζητήματα. Σὲ συναναστροφές, ὅπου συγκεντρώνονταν καὶ ἄλλοι Γιαννιῶτες καὶ τύχαινε νὰ βρίσκωνται καὶ περαστικοὶ περιηγητές, μιλοῦσε διαρκῶς λατινικά, ἑλληνικά, γαλλικά, ἰταλικά, γερμανικὰ καὶ ρωσικὰ γιὰ κάθε θέμα ποὺ ἔρχονταν στὸ νοῦ του, ὅμως προτιμοῦσε φανερὰ τέτοια θέματα ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὶς τέχνες, τὴ φιλολογία καὶ τὴ δόξα τῆς χώρας του, τὴν ὁποία ποτὲ δὲν παρέλειπε νὰ ταυτίζῃ μὲ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ προκατάληψή του ἦταν φανερὴ καὶ φαίνονταν ἀμέσως.

Δὲν πέρασαν πέντε λεπτὰ ἀπὸ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν περιηγητὴ κι ἄρχισε νὰ παραπονιέται γιὰ τὴν ἀχαριστία τῶν Εὐρωπαϊκῶν Ἐθνῶν, ποὺ δὲν ξεπλήρωναν στοὺς Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς του τὰ εὐεργετήματα ποὺ δέχτηκαν ἀπὸ τοὺς προγόνους των. «Τί θὰ εἴμαστε στὶς τέχνες, στὴν ἀγωγή, στὸ παράδειγμα τῶν ἑλληνικῶν ἀξιῶν; Οἱ νεώτεροι ἀπόγονοι τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἔχουν τὴν ἴδια ἱκανότητα νὰ γίνουν μεγάλοι· χρειάζονται μόνον τὴν εὐκαιρία καὶ κάποια ἐλαφρὰ βοήθεια, γιὰ νὰ κατορθώσουν νὰ δείξουν τὶς ἱκανότητές τους καὶ νὰ πάρουν τὴ θέση τους ἀνάμεσα στὰ ἔθνη. Μποροῦσε νὰ συμβῆ (κι ἐδῶ μίλησε μὲ κάποια σαρκαστικὴ ὀξύτη-

16) W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. τ. IV σ. 148.
17) Αὐτόθι σ. 148, T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 24.
18) Β. Ε. Ράστε, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία (Συμβολὴ στὴ Δεκαετία 1791—1799), Ἀθῆναι 1969, σ. 1. Ὁ 6′ τόμος δὲν ἐξεδόθη.
19) Ἔνθ' ἀνωτ. σ. 10.
20) Γιὰ ἄλλα ἔργα τοῦ Ψαλίδα πρβλ. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 2, 4, 7, 22.
21) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 151—152. Pouqueville, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 153.

τα) ὥστε νὰ ἔρθη κάποια μέρα ποὺ θὰ ξαναζητήσουν ὅσα λεηλατήθηκαν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους θησαυρούς των».

Σὲ κάθε Ἕλληνα εἶναι ἀγαπητὸ τὸ θέμα τῆς ἀγνωμοσύνης τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης πρὸς τὴ χώρα τους καὶ ἀσχολοῦνται μ' αὐτὸ τόσο, σὲ σημεῖο ποὺ νὰ κουράζουν κάθε ξένο ποὺ θὰ κάθονταν νὰ τοὺς ἀκούση. Σχετικὰ ὅμως μὲ τὴν πολιτική τους κατάπτωση ὑπάρχει ἕνας ὑψηλὸς τόνος ἐθνικῆς ματαιοδοξίας ποὺ κυριαρχεῖ σ' αὐτούς· αὐτὸ κατὰ ἕνα μέρος προέρχεται ἀπὸ τοὺς προγόνους καὶ κατὰ ἕνα ἄλλο ἀπὸ τὴ συναίσθηση τῆς δραστηριότητας ποὺ ἀναπτύσσουν καὶ τὴν αἴσθηση τῆς ὑπεροχῆς τους ἀπέναντι στοὺς Τούρκους, ποὺ τοὺς περιβάλλουν. Οἱ συνομιλίες τους ἔχουν ἀποφθεγματικὴ μορφὴ καὶ βρίσκουν εὔκολα ἐπιχειρήματα. Ἔχουν πολλὲς παροιμίες στὴ γλώσσα τους, πολλὲς ἀπ' αὐτὲς ἔξυπνες καὶ μὲ καλὸ νόημα κι ἔχουν τὴ συνήθεια νὰ τὶς χρησιμοποιοῦν συχνά.

Ἡ φιλοδοξία νὰ φαίνωνται φωτισμένοι κι ἐλεύθεροι ἀπὸ τὶς προλήψεις εἶναι πολὺ κοινή· ἴσως ἀπὸ τὸ λόγο αὐτό, περισσότερο ὅμως ἀπὸ τὰ δεισιδαιμονικὰ ἔθιμα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι γεμάτη ἡ θρησκεία τους, μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῆ ὁ σκεπτικισμός, ποὺ συχνὰ ἐπικρατεῖ στὶς μορφωμένες τάξεις τῶν νέων Ἑλλήνων.

Ὁ Ψαλίδας εἶναι καλὰ πληροφορημένος σχετικὰ μὲ τὶς νέες ἐπιστῆμες καὶ μορφώθηκε στὴ Γερμανία καὶ ἀλλοῦ· φαίνεται ὅμως ὅτι ὁ νοῦς του ἀπασχολεῖται περισσότερο μὲ τὶς μελέτες, ποὺ ἔχουν τὴ γεύση τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας τῶν σχολῶν. Ἔχει ἀξιέπαινο ζῆλο γιὰ τὴν πρόοδο τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ πολὺ ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴν ποίηση στὴ γλώσσα αὐτή. Ὁ περιηγητὴς τὸν ἄκουσε ν' ἀπαγγέλλη καὶ νὰ ἐξηγῆ ἐπὶ μιὰ ὥρα τοὺς λυρικοὺς στίχους τοῦ Ἀθανασίου Χριστοπούλου, τοὺς ὁποίους, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες, θεωρεῖ ὡς τοὺς ὡραιότερους τῆς νέας ποιήσεως καὶ λίγο κατώτερους καὶ ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀνακρέοντος[22].

Ἄλλος περιηγητὴς εἶδε τὸν Ψαλίδα γιὰ πρώτη φορὰ σ' ἕνα συμπόσιο ποὺ ἔδωσε ὁ Ἀλέξης Νοῦτσος, γιὰ χάρη τοῦ Ἀλῆ πασᾶ· ὁ Ψαλίδας ἦταν διερμηνέας γιὰ τοὺς ξένους καὶ ὅταν ὁ Ἀλῆς τὸν διέταξε νὰ ἔρθη κοντά του, πλησίασε μὲ πλατὺ χαμόγελο στὸ πρόσωπο καὶ φίλησε μὲ σεβασμὸ τὴν ἄκρη τοῦ καφτανιοῦ τοῦ βεζύρη, ὡς δεῖγμα ὑποταγῆς στὴ διαταγή[23].

Ὁ ἴδιος περιηγητὴς συναντήθηκε πάλι μὲ τὸν Ψαλίδα στὸ σπίτι τοῦ Φορέστη, προξένου τῆς Ἀγγλίας στὰ Γιάννινα. Ὁ περίφημος Ψαλίδας, διηγεῖται, ἦρθε νὰ περάση τὴ βραδυὰ μαζί μας. Ἡ προσωπικότητα αὐτή, συνεχίζει, ἔχει τὸ μεγαλύτερο ὄνομα στὴ φιλολογία καὶ στὸ τάλαντο ἀνάμεσα στοὺς Νεοέλληνες. Ὡστόσο ἀπὸ τὴ συζήτηση αὐτὴ καὶ ἄλλες ἀκόμα ποὺ εἶχε μαζί του δὲν μποροῦσε παρὰ νὰ σκεφτῆ ὅτι τὰ προσόντα του, εἰδικὰ στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλολογία, ἔχουν ὑπερτιμηθῆ πολύ. Εἶναι ἱκανὸς ὁμιλητὴς καὶ κατέχει πολὺ ἀξιόλογο βαθμὸ φυσικῆς ἐξυπνάδας, ὅμως στὶς συζητήσεις του ἀνακατεύει μὲ παράδοξο τρόπο παράξενες καὶ δικτατορικὲς ἀποφάνσεις. Ἔχει ταξιδέψει πολὺ καὶ ἀπόχτησε κάποιο σκεπτικισμὸ στὶς θρησκευτικές του ἀντιλήψεις· ὁ κυριώτερος τόπος ὅπου ἔμεινε στὰ νιᾶτα του ἦταν ἡ Πετρούπολη, ὅπου καὶ συνέταξε τὸ μόνο ἔργο, ποὺ δημοσίευσε. Αὐτὸ τὸ ἀφιέρωσε στὴν αὐτοκράτειρα Αἰκατερίνη, ἡ ὁποία τὸν προστάτεψε, ὅταν ἡ φιλόδοξη αὐτὴ γυναίκα σχεδίαζε νὰ βάλη τὸ γιό της Κωνσταντῖνο στὸ βυζαντινὸ θρόνο.

Ὁ περιηγητὴς λέει ὅτι ὁ Ψαλίδας τοὺς εὐχαρίστησε περισσότερο μὲ τὰ διασκεδαστικὰ ἀνέκδοτά του γιὰ τὴ ρωσικὴ αὐλή, παρὰ μὲ τὴ σφοδρὴ ἐπίθεσή του ἐ-

22) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 161 κ.ἑ.
23) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 49.

ναντίον τοῦ Cockerell[24], ἑνὸς ἀπὸ τὴ συντροφιά τους, ποὺ τ' ὄνομά του δὲν τοῦ ἦταν ἄγνωστο καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ἔδειξε τὴ μεγαλύτερη δυσαρέσκειά του γιὰ τὶς ἐπιτυχημένες ἀνασκαφές, ποὺ ἔκανε στὴν Αἴγινα καὶ στὴ Φιγαλεία· οἱ τίτλοι μὲ τοὺς ὁποίους στολίστηκε τώρα ἦταν «Τυμβωρύχος» καὶ «Ἱερόσυλος» καὶ μερικοὶ ἄλλοι τὸ ἴδιο εὐγενικοί. Ὡστόσο ὁ Cockerell δὲν χρειάζεται δικαιολογίες γιὰ ν' ἀποκρούση τὶς ἐπιθέσεις αὐτές. Οὔτε ἦταν εὐχάριστο ν' ἀκούη κανεὶς τὸν κυνικὸ αὐτὸν φιλόσοφο νὰ βρίζη μὲ μεγάλη σκληρότητα ἕναν ἄλλον Ἄγγλο κύριο μὲ ὑψηλὸ χαρακτήρα καὶ μεγάλες ἐπιτυχίες, τὸν ὁποῖο γνώρισε στὰ Γιάννινα, ἐναντίον τοῦ ὁποίου ὅμως, ὅταν εἶναι παρὼν ἢ ἀπών, τέτοια ἐπίθεση πέφτει ἀδύναμη.

Πρὶν φύγουν τὸ βράδυ ἐκεῖνο ὁλόκληρο τὸ βρεταννικὸ ἔθνος προσεβλήθη καὶ κατηγορήθηκε γιὰ ταπεινὴ ἀχαριστία, γιατὶ προσπαθεῖ νὰ χαλκεύση καινούριες ἁλυσίδες γιὰ τοὺς δυστυχισμένους Ἕλληνες ἀντὶ νὰ σπάση αὐτὲς μὲ τὶς ὁποῖες ἦταν δεμένοι, κι αὐτὸ γιὰ ἀνταπόδοση γιὰ ὅλα τὰ ἀνεκτίμητα εὐεργετήματα, ποὺ πῆραν ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν προγόνων τους.

Σ' αὐτὲς τὶς παρατηρήσεις τόλμησαν ν' ἀπαντήσουν οἱ ξένοι, ὅτι καὶ ἂν σκεφτῆ κανεὶς ὁτιδήποτε γιὰ τὶς κυβερνήσεις τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης καὶ γιὰ τὴν ἔλλειψη δημοσίας φιλανθρωπίας στὸ σύστημα τῆς νέας πολιτικῆς καὶ γιὰ τὴν ὁποία μόλις πρέπει κανεὶς ν' ἀπορῆ, ὅμως δὲν δικαιολογεῖται νὰ κατηγορῆ τοὺς Ἄγγλους κυρίους γενικῶς ὅτι ἀρνοῦνται τὶς συμπάθειές τους γιὰ τὶς ἀτυχίες ἢ ὅτι δὲν προσπαθοῦν γιὰ τὸ καλὸ τῶν ἄτυχων συμπατριωτῶν του· ὅτι οἱ Ἄγγλοι ἔρχονται νὰ ἰδοῦν τοὺς τόπους τῆς ἀρχαίας δόξας, ζωντανεμένους ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀρχαίων προτύπων τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς αἰσθητικῆς, γεμᾶτοι ἐνθουσιασμὸ καὶ θερμοὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα ἐκεῖνο τῆς ἐλευθερίας, ποὺ εἶναι χαραγμένο βαθειὰ στὸ πνεῦμα· ὅτι στὶς περιστάσεις, ποὺ ὑπάρχουν, εἶναι οἱ πρῶτοι πάντοτε ποὺ συντελοῦν στὸ ν' ἀντηχοῦν οἱ συμφορὲς τῆς Ἑλλάδος στ' αὐτιὰ ὅλων ὅσοι ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ τὶς ἐλαφρώσουν ἢ νὰ ἀποτρέψουν τὴν ἐπέκτασή τους[25].

Ὁ ἴδιος ὁ περιηγητὴς μὲ τὸν φίλο του ἐπισκέφτηκε, γιὰ λόγους ἐθιμοτυπικούς, τὸν Ψαλίδα στὸ σπίτι του. Ὁ οἰκοδεσπότης τοὺς δέχτηκε μὲ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡ οἰκοδέσποινα τοὺς ἔφερε καφέ· ἡ ἴδια δὲν εἶχε σκοπὸ νὰ καθίση μαζί τους οὔτε ἄλλωστε καὶ ὁ δεσποτικὸς ἀφέντης της τῆς εἶπε νὰ καθίση. Ἔφεραν καὶ δυὸ ὄμορφα παιδιὰ διὰ νὰ χαιρετήσουν τοὺς ξένους, ἕνα ἀγόρι καὶ ἕνα κορίτσι· τὸ παιδὶ τὸ φρόντιζε ἕνας οἰκοδιδάσκαλος, τὸ κορίτσι μιὰ παραμάννα· ἦταν μόλις ἐννιὰ χρονῶν καὶ ἀρραβωνιασμένο μὲ τὸν ἀρχίατρο τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Ἀφοῦ ἔφυγε ἡ οἰκοδέσποινα, ὁ περιηγητὴς ἔκανε λόγο γιὰ κάτι ποὺ νόμιζε ὡς βλαβερὸ ἔθιμο, δηλαδὴ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὴν κοινωνία· μαζὶ μὲ τὶς γυναῖκες, πίστευε, ἀποκλείεται ἡ λεπτότητα καὶ ἡ εὐγένεια, ποὺ μπορεῖ νὰ φέρη ἡ ἐπίδρασή τους. Ὁ περιηγητὴς νομίζει ὅτι τίποτε ἀπὸ ὅσα εἶχε πεῖ δὲν προκάλεσε περισσότερο τὶς προκαταλήψεις τοῦ Ψαλίδα ὅσο αὐτό, γιατὶ ὑποστήριξε τὸ ἔθιμο μὲ βιαιότητα, λέγοντας ὅτι ὅλες οἱ γυναῖκες εἶναι ἐπιρρεπεῖς στὸ κακὸ καὶ ἂν τοὺς παραχωρηθῆ ἐλευθερία, θὰ τὴν καταχρασθοῦν. Ὁ περιηγητὴς ἀπάντησε ὅτι τίποτε ἄλλο δὲν φαίνεται πὼς θὰ δώση τιμὴ στὶς γυναῖκες καὶ θὰ τὶς κάνη εἰλικρινεῖς ὅσο ἡ ἐμπιστοσύνη ποὺ οἱ ἄνδρες θὰ δείξουν σ' αὐτὲς καὶ γιὰ παράδειγμα ἔφερε τὶς γυ-

---

24) Charles Robert Cockerell (1788—1863), Ἄγγλος ἀρχιτέκτων· ἀπὸ τὸ 1810 μελέτησε τὰ μεγάλα ἀρχιτεκτονικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Μ. Ἀσίας. Ἀπὸ τὶς ἀνασκαφὲς ποὺ ἔκανε στὴν Αἴγινα, στὴ Φιγαλεία καὶ ἀλλοῦ μετέφερε πολλὰ εὑρήματα ποὺ βρίσκονται τώρα στὸ Βρεταννικὸ Μουσεῖο. Στὴν Ἀγγλία ἔχτισε σημαντικὰ κτίρια. Encyclopaedia Britannica, τ. 5 σ. 942.

25) Ἐνθ' ἀνωτ. τ. Β' σ. 441—443, 462—463.

ναῖκες τῆς πατρίδας του. Ὁ Ψαλίδας σ' αὐτὰ ἔφερε ἀντιρρήσεις καὶ ἀνέφερε τὰ ἔθιμα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὰ ὁποῖα ἀναγκαστικὰ πρέπει νὰ εἶναι σωστά. Ἔτσι σταμάτησε ἡ συζήτηση, γιατὶ τὸ νὰ προβάλῃ κανεὶς ἀντιρρήσεις στὶς γνῶμες τοῦ Πλάτωνος ἐνῶ βρίσκεται στὴν Ἑλλάδα, θὰ φαίνονταν τόσο μισητὸ ἔγκλημα, ὅσο καὶ τὸ ν' ἀρνηθῇ τὸ ἀλάθητο τοῦ πάπα στὴ Ρώμη. Ὅμως τόλμησε ν' ἀναφέρῃ ἕνα δίστιχο ἀπὸ ἕναν ἀρχαῖο συγγραφέα, ποὺ ἂν καὶ εἶχε πολλὰ λάθη, δὲν μποροῦσε νὰ πῇ κανεὶς ὅτι δὲ γνώριζε τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ συγγραφέας ἦταν λατῖνος (Ὀβίδιος).

> Cui peccare licet, peccat minus; ipsa potestas
> semina nequitiae languidiora fecit.
> (Σ' αὐτὸν ποὺ ἐπιτρέπεται ἡ ἁμαρτία, ἁμαρτάνει λιγώτερο· ἡ ἴδια ἄδεια τὰ σπέρματα τῆς ἀκολασίας τὰ κάνει πιὸ ἀδύνατα).

Κατόπι μίλησαν καὶ γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδος. Σ' αὐτὸ τὸ θέμα ὅμως ἦταν δύσκολο νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὴν πραγματικὴ γνώμη τοῦ Ψαλίδα. Ἄλλοτε θρηνοῦσε γιὰ τὶς δυστυχίες της καὶ ἔβριζε πικρὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις ποὺ ἐπέτρεπαν νὰ ὑποφέρῃ ὁ λαός· ἄλλοτε κατηγοροῦσε τοὺς συμπατριῶτες του, ὀνομάζοντάς τους ἀνδράποδα καὶ μὲ πολλὰ ἄλλα ταπεινὰ ὀνόματα, ἐπαινοῦσε τὴ διαγωγὴ τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, μιλοῦσε γιὰ τὰ ἔργα του σὰν νὰ ἦταν Ἀλβανὸς καὶ δικαιολογοῦσε μὲ θερμὰ λόγια τὴ φρικτὴ σφαγὴ τοῦ Γαρδικιοῦ.

Σὲ ἄλλη συνάντηση μὲ τὸν περιηγητὴ ὁ Ψαλίδας κατηγόρησε τὴν προφορὰ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἄγγλοι. Ὁ συνομιλητής του γράφει, ὅτι ἦταν ἕτοιμος νὰ κάνῃ κάποια συγκατάβαση στὸ ζήτημα αὐτό, δεχόμενος τὰ δικά τους σφάλματα, ἂν ὅμως γίνονταν καὶ κάποια παρόμοια συγκατάβαση ἀπὸ ἐκείνους ποὺ δέχονταν τὴν ἀρχαία σὰ μιὰ σχεδὸν ὁμιλουμένη γλώσσα· ὄχως ὄχι, οἱ ἀπόγονοι τῶν Ἑλλήνων δὲν μποροῦσαν νὰ σφάλλουν προσφέροντας τὴ γλώσσα τῶν προγόνων τους καὶ πίστευαν ὅτι ὁ ἀηδιαστικὸς γιωτακισμός τους δέν χρειάζεται διόρθωση.

Ὁ περιηγητής, θέλοντας νὰ δείξῃ στὸν Ψαλίδα πὼς μποροῦν οἱ Ἄγγλοι νὰ συνθέτουν στὴν ἑλληνική, τοῦ δώρησε ἕνα ἀντίτυπο μὲ ὡραίους ἰάμβους γραμμένους ἀπὸ τὸν μακαρίτη καθηγητὴ Porson[26]. Ὅμως αὐτὸς ἔδειξε γιὰ τοὺς στίχους αὐτοὺς πολλὴ περιφρόνηση καὶ προσπάθησε νὰ τοὺς κρίνῃ τόσο ἀστόχαστα, ὥστε δὲν ἄφησε εὐνοϊκὴ ἐντύπωση γιὰ τὴ δική του μόρφωση.

Τὴ γνώμη του αὐτὴ ὁ περιηγητὴς τὴν ἐπιβεβαίωσε, ὅπως γράφει, ἀπὸ ἕνα ἄλλο ἐπεισόδιο ποὺ συνέβη τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωῒ στὸ σπίτι, ὅπου ἔμεινε καὶ ὅπου προσκάλεσαν τὸν Ψαλίδα γιὰ τὸ πρόγευμα.

Στὴ μακρὰ συζήτηση ποὺ ἔκαναν, ἦρθε καὶ τὸ ἐνδιαφέρον θέμα τῆς Δωδώνης καὶ τῆς πιθανῆς τοποθεσίας της. Ὁ Ψαλίδας πίστευε ὅτι βρίσκονταν κοντὰ στὴ Φοινίκη (ὅπου ὑπῆρχε ἀρχαία καὶ πλούσια πολιτεία) στὴν περιοχὴ τοῦ Δελβίνου

---

26) Richard Porson (1759—1808), Ἄγγλος φιλόλογος, ἀπὸ τὸ 1792 καθηγητὴς τῶν Ἑλληνικῶν εἰς τὸ Trinity College τοῦ Καῒμπριτζ. Δημοσίευσε κριτικὲς ἐκδόσεις πολλῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν κειμένων· τὸ 1806 ἔγινε βιβλιοθηκάριος τοῦ London Institution. Σημαντικὴ ἦταν ἡ συμβολή του στὴν ἐξέταση καὶ ἑρμηνεία τῶν νόμων τῆς μετρικῆς. Encyclopaedia Britannica, τ. 18 σ. 233—245.

στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Μπίστριτσα, τοῦ Δώδωνος τῆς ἀρχαιότητας[27]. Ἐκεῖ, εἶπε, ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ σκοτεινὰ δάση ἀπὸ βελανιδιές, ποὺ μπορεῖ νὰ τ' ἀναγνωρίση κανείς, τόσο μοιάζουν μὲ τ' ἀρχαῖα, ἡ πηγὴ καὶ ὁ λόφος μὲ ἀρχαῖα κυκλώπεια τείχη καὶ πολλὲς ἄλλες λεπτομέρειες τοῦ προφητικοῦ ἱεροῦ. Ὁ περιηγητὴς δὲν μποροῦσε νὰ συμφωνήση ἐντελῶς μὲ τὴν τοποθέτηση αὐτὴ τῆς Δωδώνης, κυρίως γιατὶ ἦταν κοντὰ στὴ θάλασσα· ὁ Ψαλίδας ὅμως τοῦ ἔδειξε ἕνα δρόμο ποὺ περιλάβαινε τόσο σημαντικὸ τμῆμα τῆς Ἠπείρου, ὥστε ἀποφάσισε, ἂν ἦταν δυνατὸν στὴν περίοδο αὐτὴ τοῦ χρόνου, νὰ ἐξετάση τὸν τόπο πρὶν φύγη ὁ φίλος του Cockerell.

Ὕστερα ἀπ' αὐτὰ ὁ Ψαλίδας δυστυχῶς ἔβγαλε ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του μιὰ ἐπιγραφή, ποὺ εἶχε ἀντιγράψει ἀπὸ ἕνα ἀρχαῖο μάρμαρο κοντὰ στὰ Τρίκαλα. Τὴν ἔδωσε στὸν περιηγητή, ἴσως γιὰ ν' ἀνταποδώση τὸ δῶρο, δηλαδὴ τὸ βιβλίο μὲ τοὺς ἰάμβους τοῦ Porson, καὶ τὸν παρακάλεσε νὰ τὴ δώση, ὅταν φτάση στὴν Ἀγγλία, σὲ πρόσωπο ποὺ σκόπευε νὰ κάνη νέα ἔκδοση τῆς Ἀνθολογίας. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ εἶναι ἐπιτάφια γιὰ ἕνα γιατρό, τὸν Κίμβερα, ἀπὸ τὴν πιστὴ χήρα του Ἀνδρομάχη.

Φῶτα θεοῖς ἴκελον στυγερῶν ἰήτορα νούσων
Μοίρη ὑπ' ἀτρέπτῳ Κυμβέρα τύμβος ἔχει·
Ὃν πνυτὴ παράκοιτις ἀνιηρόν, φίλ' ὁδίτα,
θάψεν ἀκοιμήτοις δάκρυσιν Ἀνδρομάχη.

27) Δώδων — Μπρίστριτζα, ποταμὸς τοῦ Δελβίνου, πηγάζει ἀνάμεσα στὴ Μουζίνα καὶ στὴ Δρόβιανη, περνάει τὸ Βουθρωτὸ καὶ χύνεται στὴ θάλασσα στὸ βιβάρι· ὁ ποταμὸς «τρέχει ὁρμητικά, εἶναι αἰέναος καὶ καλλίρροος, διαυγέστατος καὶ τὸ καλοκαίρι ψυχρότατος καὶ πλήρης ἡδυτάτων ἰχθύων μὲ πορφυρᾶ στίγματα (πέστροβες)· δύσκολα διαβαίνει τις πεζὸς καλοκαίρι καὶ χειμῶνα. Τὰ ὕδατα τούτου ὑγιεινὰ καὶ καλά». Κ. Θεσπρωτοῦ καὶ Ἀθανασίου Ψαλίδα, Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἠπείρου, προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Α. Χ. Παπαχαρίση, Ἰωάννινα 1964 σ. 57, 83. Ἂν καὶ τώρα εἶναι περιττὴ κάθε συζήτηση γιὰ τὴν τοποθεσία τῆς Δωδώνης, παραθέτουμε τὰ ὅσα γράφει γι' αὐτὴ ὁ Κοσμᾶς Θεσπρωτὸς (ἴδιο ἔργο σ. 82). «Εἰς Μεσοπόταμον, Μοναστήρι, Δελβίνου, εἰς ἕνα λόφον, εἰς τὸ βόρειον χεῖλος τοῦ Δώδωνος ποταμοῦ. Αὐτοῦ ἦτον τὸ ἀρχαιότατον Ἑλληνικὸν Μαντεῖον τῆς Δωδώνης. Σώζεται τὸ τεῖχος τὸ περιέχον τὸν λόφον, καὶ εἰς τὸ κέντρον του ὁ ναός, ὅστις ἔχει σχῆμα σχεδὸν κυκλικόν. Ἑπτὰ μονόλιθοι ἀπὸ γρανίτην λίθον στῦλοι, χρώματος μελανοκοκκίνου στιλπνοῦ, βαστάζουν τὸν ναὸν συνιστάμενον ἀπὸ δώδεκα στοάς, τοῦ ὁποίου τὸ ἔδαφος εἶναι ἐστρωμένον μὲ πλάκα μεγάλην καὶ χονδρήν, πλὴν εἰς πολλὰ μέρη κατεσκαμμένον, καὶ αἱ πλάκες συντετριμμένες. Εἴδαμε εἰς τὸ ἐσωτερικὸν πρόσωπον νότια, πλάκα μικρὰν ἐφθαρμένην, ἥτις σώζει ἔτι ἓν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἐπίγραμμα, οὗτινος τὸ λείπει ὅλη ἡ ἀρχὴ καὶ μέση, ὁποὺ ἀνεπλήρουν τὸ ἐπιγραμμάτιο αἱ εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς πλακὸς δύο κλάδοι δάφνης γεγλυμμένοι. Εἰς δὲ τὰ ἐξωτερικὰ πρόσωπα τοῦ ναοῦ βλέπεις ἀκόμη καὶ σώζονται μερικὰ εἴδωλα ἢ ὁμοιώματα γεγλυμμένα τεχνικώτατα δρακόντων πτερωτῶν, λεόντων καὶ ἀετῶν μὲ ἀναλογίαν ἐντελῆ· ἐξ ὧν, περιεργείας χάριν, ἀντεγράψαμεν μερικά, ὡς φαίνονται κάτωθεν... Ἡ πόρτα τῆς Δωδώνης ἦτον πρὸς ἀνατολάς. Τώρα εἰς αὐτὴν εἶναι ἄγρια δένδρα φυτρωμένα, ἀγριοσυκιές, βάτοι, ὡς καὶ εἰς τὰ τείχη της· καὶ ἐκβαίνων ἀπ' αὐτὴν καταβαίνεις εἰς ἕνα δάσος κατάπυκνον, συνιστάμενον ἀπὸ δρύας, πτελέας, φηγούς, ἰτέας καὶ ἀγριοκλήματα περιπλεγμένα, καὶ ἐξῆς εἰς τόπον ἐπίπεδον εἰς τὴν ὄχθην τοῦ ποταμοῦ, τερπνότατον καὶ χαριέστατον ἐκτεινόμενον κατὰ μῆκος· τόσον κατάσκιον, ὁποὺ σχεδὸν σχηματίζει νύκτα. Ἕνας ἀὴρ δροσερὸς καὶ ὑγιεινὸς καταψύχει καὶ ἐμψυχώνει τὸν κεκοπιακότα εἰς τὰ μεγαλύτερα τοῦ ἡλίου καύματα. Ὁ γλυκὺς ἦχος τοῦ παραρρέοντος ποταμοῦ, τὸ κελάδισμα τῶν διαφόρων πουλιῶν, ἡ ἄκρα ἡσυχία, καὶ ἡ θέα τοῦ ναοῦ, προξενοῦν ἕνα σέβας, εἰς τὸν αἰσθηματικὸν περιηγητήν».

Στὴ μεταγραφὴ τοῦ ἐπιταφίου ἐπιγράμματος ἔκανε δυστυχῶς τρία λάθη, ὅπως λέει ὁ περιηγητὴς (στὴν πρώτη σειρὰ σ τ υ γ ε ρ ὼ ν, στὴ δεύτερη Κ ι μ β ή ρ α καὶ στὴν τρίτη τὴν παράλειψη τῆς λέξεως Φ ί λ'. Τίποτε ἄλλο δὲν μπορεῖ νὰ δείξη πιὸ καλὰ τὰ λάθη στὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ ὁδηγήση τοὺς Νεοέλληνες ἡ παραμέληση τῆς προσωδίας, τὴν ὁποία θυσιάζουν ἐντελῶς στὸν τονισμό). Ὁ περιηγητὴς ἔδειξε στὸν Ψαλίδα τὰ λάθη ὅσο πιὸ εὐγενικὰ μποροῦσε καὶ μάλιστα πιὸ πολὺ ἀπ' ὅσο ἄξιζε γιὰ τὶς προηγούμενες ἐπιθέσεις του. Τότε πληγώθηκε ἡ ὑπερηφάνειά του καὶ ὑποστήριζε δυστυχῶς τὰ λάθη του ἀκόμη περισσότερο, ποὺ ἡ ἀναγκαία ἔκθεσή τους τόσο τὸν σύγχυσε, ὥστε ἔνιωσε ἔχθρα καὶ ὁ περιηγητὴς πολὺ λίγο τὸν ξαναεῖδε ὅσον καιρὸ ἔμεινε ἀκόμα στὰ Γιάννινα[28].

★ ★ ★

Τὸ ἄλλο σχολεῖο στὰ Γιάννινα ἦταν κατώτερο καὶ φοιτοῦσαν σ' αὐτὸ νεώτεροι μαθητές. Διευθυντής του ἦταν ὁ Μπαλᾶνος, σεβάσμιος καὶ φίλεργος ἄνθρωπος, ὅμως μὲ μικρότερη μόρφωση ἀπὸ τὸν Ψαλίδα. Ὁ πατέρας τοῦ Μπαλάνου, ποὺ ἦταν κι αὐτὸς διευθυντὴς τοῦ σχολείου, ἦταν συγγραφέας μιᾶς ἢ δυὸ μαθηματικῶν μελετῶν, μὲ κάποια ἐκτίμηση στὸν τόπο του[29].

---

28) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 462—463. Γιὰ τὸν Ψαλίδα βλ. καὶ τὴν βιογραφία τοῦ Λεάν. Ι. Βρανούση, 'Αθανάσιος Ψαλίδας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους, «Ἠπειρωτικὴ Ἑστία» ἔτ. Α' (1952) σ. 327. Σχετικὰ μὲ τὸ ἐπίγραμμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἔγινε ἡ συζήτηση ἂς σημειωθῆ ὅτι εἶναι δημοσιευμένο στὴ συλλογὴ τοῦ W. Peek, Griechische Vers — Inschriften, Akademie — Verlag, Berlin 1955, ἀρ. 584 σ. 143 μὲ διαφορετικὴ γραφή.

Φῶτα θεοῖς ἴκελον στυγερῶν ἰήτορα νούσων
Μοίρη ὑπ' ἀτρέπτῳ Κίμβερα τύμβος ἔχει·
Ὃν πινυτὴ παράκοιτις ἀνιηρὸν γοόωσα
Θάψεν ἀκοιμήτοις δάκρυσιν 'Ανδρομάχη.

Καὶ στὸ κείμενο ὅπως τὸ παραθέτει ὁ Hughes ὑπάρχουν λάθη. Τὸ ὄνομα Κίμβερ εἶναι λατινικό. Στὸν Πλούταρχο (Καῖσαρ 66, Βροῦτος 17) τὸ συναντοῦμε ὁ Κίμβρος.

29) Στὸ Σχολεῖο αὐτὸ δίδαξαν ὁ Βησσαρίων Μακρῆς (1676—1683), ὁ ἱερεὺς Γεώργιος Σουγδουρῆς (1673—1714), ὁ ἱερεὺς 'Αναστάσιος Παπαβασιλείου (1715), ὁ ἱερομόναχος Μεθόδιος 'Ανθρακίτης (1715—1723), ὁ Μπαλᾶνος Βασιλόπουλος (1723—1760) καὶ τὰ παιδιά του Κοσμᾶς Μπαλᾶνος (1760—1807), Κωνσταντῖνος Μπαλᾶνος (1807—1818) καὶ 'Αναστάσιος Μπαλᾶνος (1818—1820). Τὸ Σχολεῖο πῆρε τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὸν Μπαλᾶνο Βασιλόπουλο, διευθυντὴ μετὰ τὸν 'Ανθρακίτη. Ἦταν ὑπερβολικὰ συντηρητικὸς καὶ ἤρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρι. Ὁ Κοσμᾶς Μπαλᾶνος διαδέχτηκε τὸν πατέρα του στὴ διεύθυνση καὶ δίδαξε μέχρι τὸ 1807, ὁπότε καὶ ἀπέθανε. Καὶ αὐτὸς ἦταν συντηρητικὸς ὅπως καὶ ὁ πατέρας του καὶ ἤρθε σὲ σύγκρουση μὲ τὸν 'Α. Ψαλίδα. Ὁ ἀδελφός του 'Αναστάσιος Μπαλᾶνος (Μπαλανίδης καὶ Καμινάρης) τὸν διαδέχτηκε στὴ Σχολὴ καὶ δίδαξε μέχρι τὸ 1818. Δὲν ἀναγνώριζε τὰ νεώτερα διδακτικὰ συστήματα καὶ στὴν ἐποχή του ἡ Σχολὴ ἄρχισε νὰ παρακμάζη. Τελευταῖος δάσκαλος στὴ Σχολὴ ἦταν ὁ ἀδερφός του Κωνσταντῖνος. Ἡ Σχολὴ καταστράφηκε τὸ 1820, ὅταν κάηκαν τὰ Γιάννινα μέ διαταγὴ τοῦ 'Αλῆ πασᾶ. Π. 'Αραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς 'Ηπείρου, ἐν 'Αθήναις 1857, τ. Β' σ. 279. Ματθ. Παρανίκα, Σχεδίασμα περὶ τῆς ἐν τῷ 'Ελληνικῷ Ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων, Κωνσταντινούπολις 1867 σ. 61. Τὸ βιβλίο τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται ἐδῶ ἔχει τὸν τίτλο «Ὁδὸς μαθηματικῆς ἢ σειρὰ βαθμηδὸν προϊοῦσα, περιεκτικὴ τῶν κατ' εἶδος κυριωτέρων τῆς μαθήσεως πρα-

Τὸ σχολεῖο αὐτὸ ἱδρύθηκε ἀπὸ τὸν Gioni (Γκιούμα ἢ Γκιούνμα) ἔμπορο, ποὺ ἀπόχτησε μεγάλη περιουσία ἀπὸ ἐμπορικὲς ἐπιχειρήσεις στὴ Βλαχιά. Ὕστερα τὸ συντηροῦσαν οἱ ἀδελφοὶ Ζωσιμάδες, ἐγκατεστημένοι στὴ Ρωσία, στὴν Πολωνία καὶ στὴν Αὐστρία. Στὸ σχολεῖο διδάσκονταν γραμματικὴ καὶ ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς 300 περίπου μαθητές. Ὁ Μπαλᾶνος εἶναι ἄνθρωπος πολὺ σεβάσμιος καὶ ἐξαίρετος λόγιος· ἡ μακρυὰ ἄσπρη γενειάδα του φτάνει ὡς τὴ μέση καὶ μὲ τοὺς ἤρεμους φιλικοὺς τρόπους του φέρνει στὸ νοῦ ζωηρὰ τὴν εἰκόνα ἀρχαίου φιλοσόφου.

Διευθυντὴς τοῦ σχολείου αὐτοῦ χρημάτισε ὁ Μελέτιος ὁ Γεωγράφος, γεννημένος στὰ Γιάννινα, μητροπολίτης Ἀθηνῶν, ὕστερα ὁ περίφημος Εὐγένιος Βούλγαρις, κερκυραῖος, ποὺ μετέφρασε τὴν Αἰνειάδα σὲ ἑλληνικοὺς ἑξάμετρους[30].

Οἱ δάσκαλοι ὀνομάζονταν «σοφολογιώτατοι»· μαθήματα ἔκαναν τὸ πρωῒ καὶ τὸ ἀπόγευμα καὶ τὸ διδακτικὸ σύστημα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν ἦταν τὸ ἴδιο μὲ τὴν Εὐρώπη· χρησιμοποιοῦσαν τὸ σύστημα Bell[31].

Ἀναφέρεται ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς κυριώτερους συντελεστὲς ποὺ ἔπεισε τοὺς Ἕλληνες νὰ ἱδρύσουν σχολεῖα — τὸ καλύτερο μέσον γιὰ νὰ βελτιώσουν τὸ ἔθνος των — ἦταν ἕνας μοναχὸς ἀπὸ τὸ Ἀπόκουρο, ὀνομαζόμενος Κοσμᾶς, ὁ ὁποῖος ἐπὶ ὀχτὼ χρόνια περιόδευσε τὴ χώρα ὡς ἱεροκήρυκας καὶ ἔκανε τὴν ἵδρυση τῶν σχολείων τὸ κυριώτερο θέμα τῶν ὁμιλιῶν του. Καὶ σ' ἄλλα ἦταν μεταρρυθμιστής· πέτυχε νὰ πείσῃ τὶς γυναῖκες στὸ Ζαγόρι νὰ παρατήσουν τὸ μεγάλο ἄμορφο κεφαλομάντηλο, ὅμοιο μ' αὐτὸ ποὺ φοροῦν οἱ γυναῖκες σὲ μερικὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου, καὶ νὰ φορέσουν ἁπλὸ μαντήλι. Ἔπεσε μάρτυρας τοῦ ζήλου του καὶ θανατώθηκε ἀπὸ τὸν Κοὺρτ πασᾶ τὸ 1780 (1779)[32].

Εἶναι πιθανὸ ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς, ἀδιαφορώντας γιὰ τὶς μελλοντικὲς συνέπειες τῶν μέτρων ποὺ λάβαινε καὶ ἀποβλέποντας στὰ ἄμεσα πλεονεκτήματα, παρὰ ξεκινώντας ἀπὸ καλύτερα αἰσθήματα, πάντοτε ἐνεθάρρυνε τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων. Συχνὰ ἐφιστοῦσε τὴν προσοχὴ τῶν ἐπισκόπων σ' αὐτή· ὅμως οἱ ἐπίσκοποι γενικὰ σκέπτονταν νὰ σωρεύουν χρήματα καὶ νὰ ἐνεργοῦν ὅπως οἱ Τοῦρκοι ἀξιωματοῦχοι κι' ἔτσι ἔδειχναν πολλὴ διάθεση νὰ τὴν παραμελοῦν. Στὸ γέρο σχολάρχη Μπαλᾶνο συχνὰ μεταχειρίζονταν τὴ γλώσσα αὐτή, προτρέποντάς τον νὰ μορφώνῃ μὲ ἐπιμέλεια τὰ παιδιά, ποὺ ἐμπιστεύτηκαν στὶς φροντίδες του, νὰ τοὺς δίνῃ καλὸ παράδειγμα καὶ ποτὲ νὰ μὴ ἀμφιβάλλῃ ὅτι θὰ ἔχῃ τὴν προστασία του.

Ἔλεγαν ὅτι ὁ Ἀλῆ πασᾶς δὲν μποροῦσε νὰ διαβάσῃ καὶ νὰ γράψῃ. Ἕνας ὅμως περιηγητὴς λέει ὅτι τὸν εἶδε ὁ ἴδιος νὰ διαβάζῃ καὶ πίστευε ὅτι μποροῦσε νὰ

γματειῶν, οἷον τῶν στοιχείων τοῦ Εὐκλείδου, σφαιρικῶν κατὰ Θεοδόσιον, γεωμετρίας θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς τριγωνομετρίας, τοῦ περὶ κρικωτῆς σφαίρας κατὰ Πρόκλον, τοῦ περὶ χρήσεως σφαιρῶν, ἀστρολαβίου, γεωγραφίας καὶ ὀπτικῆς» εἰς τόμους 3, Ἐνετίησιν 1749.

30) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α' σ. 24. W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. τ. IV σ. 148.

31) Ὁ Andrew Bell γεννήθηκε τὸ 1753 στὴ Σκωτία, ἦταν θεολόγος καὶ ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση ἑνὸς σχολείου γιὰ τὰ παιδιὰ τῶν Ἄγγλων στρατιωτῶν ποὺ ὑπηρετοῦσαν στὸ Egmore κοντὰ στὸ Μαδρὰς στὴν Ἰνδία. Σ' αὐτὸ τὸ σχολεῖο μόρφωσε μερικοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς ἔκανε βοηθούς του στὸ διδακτικὸ ἔργο· αὐτὸ κατόπι ἀπὸ τὸ 1795 ἀνέλαβαν ὁλόκληρη τὴ διδακτικὴ ἐργασία. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν Bell ἐφήρμοσε τὴν ἴδια τακτικὴ καὶ ὁ Langaster. Τὸ σύστημα αὐτὸ εἶναι τὸ ἀλληλοδιδακτικό. Τὰ παιδιά, ποὺ ἦταν σὲ μιὰ αἴθουσα, χωρίζονταν σὲ ὁμάδες κι ἕνας βοηθὸς ἀναλάμβανε νὰ διδάξῃ τὴν κάθε ὁμάδα. Ὁ δάσκαλος εἶχε τὴν ἐποπτεία καὶ καθοδηγοῦσε τοὺς βοηθούς. (Μεγάλη Παιδαγωγικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία, Ἀθῆναι 1967, τ. Α' σ. 534, 141).

32) W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 149.

διαβάζη καὶ στὶς δύο γλῶσσες, ρωμέϊκα καὶ τούρκικα· ἂν καὶ δὲν τὸν εἶδε ποτὲ νὰ γράφη, δὲν ἀμφέβαλε ὅτι εἶχε αὐτὴ τὴν ἱκανότητα, γιατὶ τὸν πληροφόρησαν ὅτι μποροῦσε νὰ γράφη[33].

Ὅσο γιὰ τοὺς Τούρκους δὲν σκοτίζονταν πολὺ νὰ μορφώσουν τὰ παιδιά τους· ὅταν ἕνας ἀπ' αὐτοὺς μποροῦσε νὰ γράφη, τὸν θεωροῦσαν ὅτι ἀνήκει σὲ ἀνώτερη τάξη καὶ τοῦ ἔδιναν μεγάλη σημασία, βλέποντάς τον νὰ φοράη στὴ ζώνη του ἀσημένιο καλαμάρι, τὸ σημάδι τοῦ μυστηρίου του[34].

Γίνεται ἀκόμη λόγος καὶ γιὰ βιβλιοθῆκες στὰ Γιάννινα. Πιὸ πάνω ἀναφέρθηκε ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Ἰωάν. Μελᾶ. Ὑπῆρχε βιβλιοθήκη στὴ Μητρόπολη μὲ βιβλία πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, γιὰ τὰ ὁποῖα οἱ καλόγηροι ὑπερηφανεύονταν[35]. Ἐπίσης στὰ δυὸ σχολεῖα ὑπῆρχαν βιβλιοθῆκες. Τὸ σχολεῖο τοῦ Ψαλίδα εἶχε 1.500 βιβλία κλασσικὰ στὶς τρεῖς γλῶσσες, ποὺ διδάσκονταν σ' αὐτό. Καὶ οἱ Βλάχοι στὰ χωριά τους εἶχαν βιβλιοθῆκες, μὲ γαλλικὰ καὶ ἰταλικὰ βιβλία. Εἶχαν ἀκόμη καλὲς ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν κι ἕνας ξένος μποροῦσε νὰ βρῆ ἐκεῖ φιλολογικὰ βοηθήματα, ποὺ δύσκολα θὰ ἔφερνε μαζί του στὰ ταξίδια του[36].

Ἀναφέραμε πιὸ πάνω γιὰ τὰ ἐπιστημονικὰ ὄργανα ποὺ εἶχε ὁ Ψαλίδας στὸ σχολεῖο του. Καὶ ὁ Ἀλῆ πασᾶς εἶχε ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ ἐπιστημονικῶν ὀργάνων, ποὺ τὰ προμηθεύτηκε ἀπὸ διάφορα μέρη τῆς Εὐρώπης· ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ χρήση τους. Μερικὰ τηλεσκόπια πῆρε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία καὶ ἦταν πολὺ καλά· εἶχε ἕνα μικροσκόπιο τοῦ Dolland ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ τὸ διευθετήση γιὰ νὰ λειτουργῆ κανονικά· ὁ περιηγητὴς ποὺ ἦταν καὶ γιατρὸς πῆγε στὸ Σεράγι ἕνα πρωῒ καὶ τοῦ ἔδειξε πῶς λειτουργεῖ καὶ τὶς διάφορες ἐφαρμογὲς στὴν παρατήρηση. Εἶχε ἀκόμα ἰδεῖ μερικὰ ἠλεκτρικὰ πειράματα. Ὁ Ψαλίδας εἶχε μιὰ ἠλεκτρικὴ μηχανή, ποὺ χρησίμευε γιὰ τὶς ἐπιδείξεις αὐτές. Φυσικὰ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀλῆ γι' αὐτὰ εἶναι παροδικὸ καὶ ὅπως φαίνεται ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σχέση ποὺ μποροῦν νὰ ἔχουν μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει γιὰ τὴν προώθηση τῆς ἐξουσίας του[37].

Εὐεργέτες

Οἱ περιηγητὲς κατάλαβαν τὴ μεγάλη σημασία ποὺ εἶχαν οἱ εὐεργέτες γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ μιλοῦν ἰδιαιτέρως γι' αὐτούς.

Ἀναφέρεται ὁ Gionis (Γκιούμας ἢ Γκιούνμας) ποὺ ἵδρυσε σχολεῖο στὰ Γιάννινα τὸ 1683 (1676)· ἦταν Γιαννιώτης ἔμπορος, ποὺ μάζεψε μεγάλη περιουσία ἀπὸ ἐπιχειρήσεις στὴ Βλαχιά. Τοποθέτησε τὰ χρήματά του στὴν Τράπεζα τῆς Βενετίας γιὰ νὰ συντηρῆται ἀπ' αὐτὰ τὸ σχολεῖο καὶ ὅταν ἡ Τράπεζα αὐτὴ δημεύτηκε τὸν καιρὸ τῆς γαλλικῆς κατοχῆς, οἱ Ζωσιμάδες ὑποστήριξαν τὸ σχολεῖο.

Ἡ ἐξαίρετη οἰκογένεια τῶν Ζωσιμάδων ἔδειξε γνήσια ἐλευθεριότητα. Ἦταν ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐγκατεστημένοι στὴ Ρωσία, στὴν Πολωνία καὶ στὴν Αὐστρία, ἐλεύθεροι ἀπὸ τὴν καταπίεση τῆς δεσποτικῆς δυνάμεως καὶ φωτισμένοι ἀπὸ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ περισσότερο φωτισμένα ἔθνη· ζητοῦσαν μὲ τὴν ἐνθουσιώδη ἀγάπη τους γιὰ τὴν πατρίδα νὰ ρίξουν τοὺς θησαυροὺς τῆς φιλολογίας στὴν ἀγκαλιά της· καὶ καθὼς δὲν μποροῦσαν νὰ βοηθήσουν τὰ ταπεινωμένα παιδιά της μὲ τὰ ὅπλα, ἔθεσαν σκοπόν τους νὰ τὰ ἐφοδιάσουν μὲ τὰ πιὸ σίγουρα, ἂν καὶ βραδύτερα σὲ ἐνέργεια, φάρμακα τῆς γνώσεως.

---

33) Αὐτόθι. H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 183.
34) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α' σ. 25.
35) W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 148.
36) Pouqueville, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Β' σ. 353.
37) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 182, 183.

Αὐτὰ τὰ εὐλογημένα ἀδέλφια κατέθεσαν μεγάλα ποσὰ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ στὴν Τράπεζα τῆς Μόσχας· μὲ τὴ δική τους βοήθεια καὶ τὰ χρήματα μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ ρωμέϊκα βιβλία δημοσιεύονταν σταθερὰ καὶ μοιράζονταν στὴν Ἑλλάδα· ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ἦταν γραμματικὲς καὶ στοιχειώδεις διατριβές. Βοηθοῦσαν κάθε ἀξιόλογη φιλολογικὴ δημοσίευση καὶ ἐφοδίαζαν μὲ τὰ ἀπαραίτητα μέσα πολλοὺς νέους μὲ τάλαντο γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ταξιδεύουν πρὸς βελτίωσή τους ἢ νὰ σπουδάζουν σὲ πανεπιστήμια τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ περιηγητὴς πιστεύει ὅτι ὁ ἐξαίρετος πατριώτης καὶ ὁλοκληρωμένος λόγιος Κοραῆς, ποὺ χρησιμοποιεῖ κάθε μέσο γιὰ νὰ καθαρίση τὴ γλώσσα ἀπὸ τὶς φθορὲς τοῦ μιξοβάρβαρου ὕφους στὸ ὁποῖο ξέπεσε, χρωστάει τὴν πρώτη προστασία του στὴν εὐεργεσία τῶν Ζωσιμάδων[38].

Μεγάλες καὶ εὐγενικὲς εἶναι οἱ εὐεργεσίες τῶν Ζωσιμάδων, σημειώνει ἕνας ἄλλος περιηγητής, μιᾶς ἀπὸ τὶς πλουσιώτερες νεοελληνικὲς οἰκογένειες. Δυὸ ἀδελφοὶ κατοικοῦν στὴν Ἰταλία καὶ ἕνας ἄλλος στὴ Ρωσία. Ἔμαθε ὅτι τὰ χρηματικὰ ποσὰ ποὺ στέλνουν κάθε χρόνο στὰ Γιάννινα γιὰ βιβλία, γιὰ τὰ σχολεῖα καὶ ἄλλες εὐεργεσίες γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς φιλολογίας δὲν εἶναι λιγώτερα ἀπὸ 2.000 πιάστρα. Αὐτὸ εἶναι θαυμάσιο παράδειγμα γνήσιου καὶ σωστὰ καθοδηγημένου πατριωτισμοῦ.

Καὶ ἄλλα παραδείγματα ὑπάρχουν τοῦ γενναιόδωρου καὶ ἔξυπνου μυαλοῦ τῶν Ζωσιμάδων. Πολλὰ βιβλία δημοσιεύτηκαν καὶ κυκλοφόρησαν γιὰ τὴ χρήση τῶν Ἑλλήνων μὲ ἔξοδά τους. Τὰ τελευταῖα χρόνια βοήθησαν μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν τὴ σημαντικὴ ἐργασία τοῦ Κοραῆ, τὴν «Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη», ἀπὸ τὴν ὁποία δημοσιεύτηκαν ὡς τώρα πολλοὶ τόμοι στὸ Παρίσι μὲ ἔργα τοῦ Ἰσοκράτη, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Αἰλιανοῦ, τοῦ Αἰσώπου καὶ ἄλλων[39].

Ἀναφέρεται ὁ Πικροζώης (Καπλάνης), πλούσιος ἔμπορος ἀπὸ τὸ Γραμμένο, ποὺ ἵδρυσε τὸ σχολεῖο τοῦ Ψαλίδα[40]. Ἄφησε μὲ τὴ διαθήκη του 800 πουγγιὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόκο τους καὶ ἄλλες δωρεὲς πληρώνονταν ὁ μισθὸς τοῦ «ἀρχιδιδασκάλου» Ψαλίδα 2.000 πιάστρα, ὁ μισθὸς δυὸ δασκάλων καὶ μικρὸ ἐτήσιο βοήθημα στοὺς μαθητές. Ὁ Καπλάνης ἵδρυσε μιὰ ἐκκλησία καὶ ἕνα νοσοκομεῖο στὰ Γιάννινα· τὸ συνολικὸ «διάφορον» τῶν κεφαλαίων γιὰ τὰ δυὸ σχολεῖα ἦταν 60 πουγγιά[41]. Τὰ ὀνόματα αὐτῶν καὶ ἡ μνήμη θὰ εἶναι πάντοτε ἀγαπητὰ καὶ σεβαστὰ στοὺς κατοίκους τῆς Ἠπείρου[42].

Οἱ γιατροὶ στὰ Γιάννινα

Στὸ περιβάλλον αὐτὸ στὰ Γιάννινα διακρίνονταν καὶ οἱ γιατροί, ποὺ τοὺς ἀ-

38) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α' σ. 24, 73.
39) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 152.
40) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 24.
41) W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 148.
42) Pouqueville, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α' σ. 153. Ὁ ἴδιος ὁ Ψαλίδας γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἔχουν δὲ αὐτὰ τὰ σχολεῖα καὶ βιβλιοθῆκες καλές συγγραφέων Λατίνων καὶ Γάλλων. Συντηροῦνται δὲ αὐτὰ τὰ σχολεῖα ἀπὸ δύο Ἰωαννίτας πραγματευτάς, οἵτινες κατέθεσαν εἰς τὸ ὀρφανοτροφεῖον τῆς Ρουσσίας, ὁ μὲν αἰωνίας μνήμης Ζώης Καπλάνης 124 χιλιάδας ρούβλια, ἡ ἀδελφότης τῶν Ζωσιμάδων σχεδὸν ἄλλα τόσα, ὁποὺ οἱ τόκοι αὐτῶν νὰ ἐξαποστέλλωνατι εἰς Ἰωάννινα πρὸς πληρωμὴν τῶν μαθητῶν. Οἱ αὐτοὶ εὐεργέται τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς πατρίδος ἐξέδωκαν καὶ ἐκδίδουν βιβλία μὲ ἔξοδά τους, καὶ τὰ διανέμουν δωρεάν, ὄχι μόνον εἰς τοὺς νέους τῆς πατρίδος των, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ σχολεῖα ὅλης τῆς Ἑλλάδος, ὡς τόσα ὅπλα διὰ νὰ πολεμήσουν τὴν ἀμάθειαν τοῦ Γ'ένους, καὶ ἄμποτε νὰ νικήσουν, καὶ νὰ δειχθοῦν ὀγλήγορα τροπαιοφόροι, διὰ νὰ τοὺς

πασχολοῦσαν καὶ ἄλλα ἔργα ἄσχετα μὲ τὴν ἐπιστήμη τους.

Τὸν γιατρὸ τὸν προσφωνοῦσαν «Ἐξοχώτατος»[43].

Ἀνάμεσα στοὺς γατροὺς ξεχώριζε ὁ Σακελλάριος ἀπὸ τὴν Κοζάνη ποὺ κατοικοῦσε στὰ Γιάννινα. Ἤξερε γερμανικά, γαλλικά, λατινικὰ καὶ ἀρχαῖα ἑλληνικά, μετέφρασε μαζὶ μὲ ἄλλους τοὺς τέσσερις πρώτους τόμους τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ Ἀνάχαρση καὶ τύπωσε τὸν πρῶτο καὶ τέταρτο· ὅμως ἄφησε τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ φόβο μήπως τὸν ὑποψιασθοῦν, γιατὶ ἕνα μέρος ἀπὸ τὴ μετάφραση ἔγινε ἀπὸ τὸν Ρήγα καὶ γιατὶ ὁ πρῶτος τόμος τυπώθηκε ἀπὸ ἕναν ἄλλον ἀπὸ τοὺς συνωμότες τῆς Βιέννης, ὁ ὁποῖος προδόθηκε ἀπὸ τοὺς Αὐστριακοὺς στὴν Πύλη.

Ὁ Σακελλάριος, ἔχοντας τὸν πόθο νὰ εὐεργετήση τοὺς συμπατριῶτες του, ἀπασχολεῖται μὲ τὴ μετάφραση στὴ νέα γλώσσα τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς Ἑλλάδος του Cousin d' Espreaux καὶ προχώρησε ὡς τὸν ἕβδομο τόμο. Ὁ περιηγητὴς τὸν βρῆκε στὸ Μπεράτι, ὅπου τὸν εἶχε στείλει ὁ Ἀλῆ πασᾶς μὲ τὸν Ἰμπραὴμ πασᾶ, ἀφοῦ τὸν κάλεσε ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια, ὅπου ἀπολάμβανε τὶς ἀνέσεις τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης, γιὰ νὰ κατοικήση στὸ κέντρο τῆς ἀλβανικῆς βαρβαρότητος[44].

Ἄλλος περιηγητής, ποὺ εἶναι καὶ γιατρός, γράφει ὅτι ὁ Σακελλάριος σπούδασε στὴν Ἰατρικὴ Σχολὴ τῆς Βιέννης καὶ ἔκανε τὸ γιατρὸ πολλὰ χρόνια στὰ Γιάννινα· ἦταν καὶ γιατρὸς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὅταν ἦταν στὴ Βιέννη, σπούδασε κοντὰ στὸν καθηγητὴ Frank[45]· ὁ περιηγητὴς διαπίστωσε ὅτι ὁ Σακελλάριος μαζὶ μὲ τὸ σεβασμὸ ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὸν δάσκαλό του, εἶχε καὶ μεγάλη προκατάληψη γιὰ τὶς γνῶμες καὶ τὴν πρακτικὴ τοῦ μεγάλου ἐκείνου γιατροῦ.

Ὁ Σακελλάριος εἶχε μεγάλη φήμη ἀνάμεσα στοὺς συμπατριῶτες του καὶ τὴν κέρδισε ἄξια μὲ τὸ ζῆλο του γιὰ τὴ φιλολογία καὶ γιὰ τὴν βελτίωσή τους. Εἶναι συγγραφέας πολλῶν πρωτοτύπων ἔργων καὶ μεταφράσεων. Στὴ Βιέννη δημοσιεύτηκε τὸ 1795 ἡ «Ἑλληνικὴ Ἀρχαιολογία» του[46] καὶ ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια ἡ μετάφραση τοῦ πρώτου τόμου τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ Ἀνάχαρση, ἔργο ποὺ ἀκόμα δὲν εἶχε συμπληρώσει. Στὴν ἴδια πόλη δημοσίευσε καὶ δυὸ ρωμέϊκα μελοδράματα, τὰ «Ὀρφεὺς καὶ Εὐρυδίκη» καὶ «Ὀδυσσεὺς καὶ Καλυψώ». Μετέφραζε, ὅπως εἴπαμε, τὴν ἱστορία τῆς Ἑλλάδος τοῦ Cousin d' Espreaux, βιβλίο 16 τόμων, ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶχε μεταφράσει τοὺς δέκα[47]. Αὐτὴ εἶναι ἡ δεύτερη σημαντικὴ μετάφραση

στήση ἡ Ἑλλὰς τρόπαια κατὰ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀνδριάντας. Κατέθεσαν καὶ ἄλλοι - ἁδρὰ κεφάλαια, καὶ εἰς τὸ γαζοφυλάκιον τῆς Βιέννας, καὶ εἰς τὴν Μόσκβαν, διὰ τὸ νοσοκομεῖον αὐτῆς τῆς πόλεως, διὰ τὴν ὑπανδρείαν πτωχῶν κοριτσιῶν καὶ βοήθειαν πτωχῶν καὶ φυλακισμένων. Καὶ αὐτὰ βέβαια εἶναι τῶν Ἑλλήνων μόνον ἴδια ἔργα, τὰ δὲ ἄλλα ἔθνη, ἂν ἐνεργοῦν παρόμοια ἔργα, τὰ κάμνουν κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων, καθὸ φύσει φιλάνθρωποι καὶ φιλόμουσοι». Γεωγραφία κλπ. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 53.

43) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 165.

44) W. M. Leake, ἔνθ' ἀνωτ. τ. Α' σ. 354—355, τ. Γ' σ. 301. Γιὰ τὶς μεταφράσεις καὶ τὶς ἐκδόσεις ποὺ ἀναφέρονται ἐδῶ πρβλ. Λ. Ι. Βρανούση, Ρήγας, Βασ. Βιβλιοῦ ἀρ. 10, Ἀθῆναι 1953 σ. 331 καὶ ἰδίου Ρήγας Βελεστινλῆς, Ἀθῆναι 1957 σ. 59.

45) Peter Frank, γεννήθηκε τὸ 1745 στὴ Γερμανία καὶ πέθανε τὸ 1821 στὴ Βιέννη. Διετέλεσε καθηγητὴς τῆς Ἰατρικῆς καὶ διευθυντὴς τοῦ Γενικοῦ Νοσοκομείου τῆς Βιέννης τὸ 1804—1808. Διορίστηκε καθηγητὴς τῆς ἰατρικῆς στὴ Βίλνα καὶ γιατρὸς τοῦ τσάρου τῆς Ρωσίας. Γύρισε στὴ Βιέννη, ὅπου ἔζησε ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του. Ὁ Frank ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς σημαντικώτερους γιατροὺς τῆς ἐποχῆς του.

46) Τὸ ἔργο αὐτὸ ἐξεδόθη τὸ 1796. Β.Ε. Ράστε, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 34.

47) Ὁ Louis Cousin d' Espreaux ἦταν Γάλλος συγγραφέας· γεννήθηκε στὴ Διέππη τὸ 1743. Ἔγραψε καὶ ἄλλα ἔργα καὶ τὴν «Histoire Général et Particulière de la Grèce» Rouen 1888—1789 σὲ 16 τόμους. Ἀπέθανε τὸ 1818.

ἑλληνικῆς ἱστορίας ποὺ δίνεται στοὺς Ἕλληνες ἀπὸ συμπατριῶτες τους Γιαννιῶτες. Ὁ Γιαννιώτης Ἀλέξανδρος Καγκελλάριος δημοσίευσε τὸ 1750 στὴ Βιέννη μετάφραση τῆς Ἀρχαίας Ἱστορίας τοῦ Rollin σὲ δεκαεφτὰ τόμους[48].

Ἦταν ὁ πρῶτος ἀνάμεσα στοὺς συμπατριῶτες του, ποὺ ἐνδιαφέρθηκε νὰ μαζέψη ἑλληνικὰ νομίσματα. Μὲ τὴν ἐπιμονή του, ἐνισχυμένη ἀπὸ τὶς εὐκολίες ποὺ δίνει ἡ παραμονή του στὸν τόπο, κατώρθωσε νὰ σχηματίση μιὰ συλλογὴ ὄχι μικρῆς ἀξίας. Ἐξέτασε ὁ περιηγητὴς τὴ συλλογὴ αὐτὴ καὶ τὴ βρῆκε πολὺ πλούσια σὲ σπάνια ἠπειρωτικά, ἀκαρνανικὰ καὶ ἄλλα νομίσματα διαφόρων πόλεων στὰ παράλια αὐτὰ καὶ στὰ ἀντικρυνὰ νησιά.

Ἄλλος περιηγητὴς δὲν ἔχει τόσο καλὴ γνώμη γιὰ τὸν Σακκελάριο. Γιὰ τὴ νομισματική του συλλογὴ λέει ὅτι εἶναι ὑπέροχη, ὅμως ὁ κάτοχός της φαίνεται πὼς δὲν ξέρει καθόλου τὴν ἀξία ποὺ θὰ ἀποχτήση, ἂν τὴν ταξινομήση, γιατὶ ἔχει τὰ νομίσματα ἀνακατεμένα σ' ἕνα δερμάτινο σακκούλι καὶ τὰ κοιτάζει ὅπως τὸ παιδὶ τὰ παιγνίδια του. Καὶ γιὰ τὴ γιατρική του δὲν ἔχει καλύτερη γνώμη. Τὸν λέει ἀμαθῆ στὴ γιατρικὴ καὶ πὼς γράφει στίχους γιὰ τὰ φρύδια τῶν γυναικῶν σὲ βάρος τῶν συνταγῶν του[49]. Ὁ Holland ποὺ ἦταν γιατρὸς ἤξερε νὰ ἐκτιμήση τὸ συνάδελφό του.

Ἄλλος γιατρὸς ἦταν ὁ κεφαλλωνίτης Μεταξᾶς, ποὺ σπούδασε κάμποσο καιρὸ στὸ Παρίσι καὶ διορίστηκε τὸ 1812 ἢ 1813 γατρὸς τοῦ βεζύρη. Ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση ποὺ πῆρε, εἶχε διαφορετικὲς γνῶμες ἀπὸ τοὺς συναδέλφους του, ὅμως οἱ ἰατρικές του γνώσεις ἦταν ἐξαιρετικὰ ἀκριβεῖς καὶ ἐπειδὴ ἔμεινε στὴ Γαλλία, ἀπόχτησε πολλὲς φιλολογικὲς καὶ ἐπιστημονικὲς γνώσεις.

Ὁ ἄλλος γιατρὸς τοῦ Βεζύρη, ὁ Ἰωάν. Βηλαρᾶς, ἦταν στὴ Λάρισα μὲ τὸν Βελῆ πασᾶ.

Καθένας ἀπὸ τοὺς τρεῖς αὐτοὺς γιατροὺς ἔπαιρνε 6.000 πιάστρα ἢ 300 λίρες τὸ χρόνο, μὲ τὸ πλεονέκτημα νὰ γιατρεύη καὶ ὅσους ἤθελε στὴν πόλη, πρᾶγμα ποὺ ἴσως διπλασίαζε τὸ εἰσόδημά του. Ἂν σκεφθῆ κανεὶς τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τῶν Ἑλλήνων, τὰ ἐπαγγελματικὰ αὐτὰ εἰσοδήματα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ φέρουν τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ἄνεση.

Κι ἄλλοι γιατροὶ ἦταν στὰ Γιάννινα, ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ πιὸ ἀξιόλογοι ἦταν ὁ Κωλέττης[50] καὶ ὁ Τσιπρασλῆς, καὶ οἱ δυὸ ντόπιοι. Ὁ Κωλέττης, γιατρὸς τοῦ Μουχτὰρ πασᾶ, ἔγραψε μιὰ καλή, μικρὴ χημικὴ διατριβὴ στὴ ρωμέϊκη γλώσσα μὲ τὸν τίτλο «Ἰδέα γενικὴ περί τινων ἰδιοτήτων τῶν σωμάτων καὶ περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θερμαντικοῦ» Leghorn 1806, ὅπου κυρίως ἀσχολεῖται μὲ ἔξυπνο τρόπο μὲ τὶς νέες θεωρίες γιὰ τὴ θερμότητα. Ἑτοίμασε γιὰ δημοσίευση μεταφράσεις

---

48) Ὁ Ἀλ. Καγκελλάριος γεννήθηκε στὰ Γιάννινα στὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰ., ἔζησε στὴ Βενετία καὶ ἐργάζονταν ὡς μεταφραστὴς καὶ διορθωτής. Εἶναι γνωστὸς γιὰ τὶς σημαντικὲς ἐκδόσεις ποὺ ἔκανε. Π. Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ Λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Ἰωάννινα 1960, σ. 130. H. Holland ἔνθ' ἀνωτ. σ. 163—164.

Τὸ ἔργο δημοσιεύτηκε στὴ Βενετία σὲ 16 τόμους. E. Legrand, Bibliographie Hellenique, Bruxelles 1963, τ. Α' σ. 380.

49) T. S. Hughes, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 57, 74.

50) Ὁ Ἰωάννης Κωλέττης γεννήθηκε στὸ Συρράκο τὸ 1774, σπούδασε γιατρὸς στὴν Πίζα καὶ ὅταν γύρισε στὰ Γιάννινα ἔγινε γιατρὸς τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἔλαβε μέρος στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ νωρὶς πῆρε ἀνώτατες θέσεις. Ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ τοῦ νεοδημιουργημένου κράτους. Ἔγινε δυὸ φορὲς πρωθυπουργὸς τὸ 1844 καὶ τὸ 1847 ὁπότε καὶ ἀπέθανε.

τοῦ Rasselas, τοῦ Johnson[51], τῆς Γεωμετρίας τοῦ Legendre[52] καὶ τῆς Ἀριθμητικῆς τοῦ Biot[53].

Ἕνας γατρὸς ἀκόμα κατάγονταν ἀπὸ τὴ Νεάπολη, καὶ δὲν ἦταν ἀπὸ πολὺν καιρὸ ἐγκατεστημένος στὰ Γιάννινα. Δέκα λεπτὰ μετὰ τὴ γνωριμία του μὲ τὸν περιηγητὴ τὸν ἔλεγε Caro Amico, μιλοῦσε μὲ μεγάλη εὐκολία ἐπὶ μισὴ ὥρα καὶ τὸν ἀποχωρίστηκε μὲ πολλὲς χειρονομίες καὶ χαιρετισμούς. Ὁ φτωχὸς αὐτὸς ἄνθρωπος διώχτηκε ἀπὸ τὴ Νεάπολη ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις καὶ ἦρθε στὰ Γιάννινα, σκοπεύοντας νὰ γίνη ἕνας ἀπὸ τοὺς γιατροὺς τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Ὁ βεζύρης ὅμως δὲν τὸν δέχονταν καὶ ἔτσι ζοῦσε μὲ ἄθλιο καὶ φτωχικὸ τρόπο, ὥσπου νὰ βρῆ τὰ μέσα νὰ πάη κάπου ἀλλοῦ[54].

Τοὺς γιατροὺς τοὺς σέβονταν πολὺ στὴν Ἑλλάδα· αὐτοὶ ἐπειδὴ ταξίδεψαν καὶ σπούδασαν σὲ ξένα πανεπιστήμια, ἔχουν αὐτὴ τὴ φήμη δικαιολογημένα. Ὁ περιηγητὴς τοὺς χαρακτηρίζει ὡς ἔξυπνους καὶ καλὰ πληροφορημένους ἀνθρώπους, μὲ ζῆλο στὸ ἐπάγγελμά τους καὶ μὲ ἐξαίρεση τὴν ἱκανότητά τους στὴ χειρουργική, προφανῶς ὄχι κατώτερους στὸ ἐπάγγελμά τους ἀπὸ ὁποιοδήποτε συνάδελφό τους στὴ νότιο Εὐρώπη. Ἡ ἐκπαίδευσή τους στὴ Γερμανία καὶ Ἰταλία, κυρίως στὴ δεύτερη ἀπὸ τὶς χῶρες αὐτές, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ ἐμπνεύση σὲ πολλοὺς ἀπὸ αὐτοὺς τὴ διδασκαλία τοῦ Bruno[55] μὲ τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη μορφή της, καὶ δύσκολα μπορεῖ κανεὶς νὰ βρῆ γιατρὸ στὴν Ἑλλάδα ποὺ τοῦ εἶναι ἄγνωστο τὸ ὄνομα τοῦ Bruno ἢ τοῦ Darwin[56] ἢ ποὺ δὲν πληροφορήθηκε ποιὰ φήμη εἶχαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ στὴ χώρα τους.

Ὅταν ὁ περιηγητὴς - γιατρὸς ἦταν στὰ Γιάννινα εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξετάση Ἕλληνες καὶ Τούρκους ἀρρώστους μαζὶ μὲ τοὺς Γιαννιῶτες γιατρούς· θυμᾶται μιὰ φορὰ ποὺ συνάντησε τέσσερις γιατροὺς νὰ ἐξετάζουν ἕναν ἀξιόλογο νέο ὀνομαζόμενο Ταισούλα, καταγόμενο ἀπὸ τὴ Μακεδονία, γραμματικὸ τοῦ βεζύρη. Στὰ συμβούλια αὐτὰ κυριαρχοῦσε τέλεια εὐγένεια καὶ προσεκτικὴ ἐξέταση τῶν συμπτωμάτων· πρόσεχαν ὅμως περισσότερο τὸ σύστημα καὶ τὴ θεωρία, ἀπὸ ὅσο συνηθίζονταν στὴ νεώτερη ἀγγλικὴ γιατρική[57].

---

51) Samuel Johnson (1709—1784) περίφημος Ἄγγλος συγγραφέας καὶ λεξικογράφος. Στὸ ἔργο του Rasselas περιέγραψε μιὰ φανταστικὴ κοινωνία.

52) Andrien — Marie Legendre (1752—1833) Γάλλος μαθηματικός. Ἀσχολήθηκε εἰδικὰ μὲ τὴ Γεωμετρία καὶ ἔδωσε νέες λύσεις σὲ πολλὰ θέματα. Ἔγινε ἀκαδημαϊκὸς τὸ 1783. Τὸ ἔργο του Eléments de Géometrie ἐξεδόθη τὸ 1794, γνώρισε ἐπανειλημμένες ἐκδόσεις καὶ διατήρησε τὴν ἀξία του ἕνα αἰώνα.

53) Jean — Baptist Biot (1774—1862), Γάλλος μαθηματικός, φυσικὸς καὶ ἀστρονόμος.

54) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 470.

55) Bruno ἢ Brunnoue da Langoburgo ἢ Bruno di Calabria. Ἔζησε τὸν ΙΓ' αἰώνα, χειροῦργος στὴν Πάδουα καὶ στὴ Βερόνα. Ἔγραψε τὸ 1252 τὴ Μεγάλη Χειρουργικὴ καὶ τὴ Μικρὴ Χειρουργική. Γιὰ πρώτη φορὰ καὶ τὰ δυὸ ἔργα τυπώθηκαν στὴ Βενετία τὸ 1498. Ἔκανε πολύτιμες παρατηρήσεις καὶ τόνισε ὅτι ἡ χειρουργικὴ δὲν εἶναι ἔργο τῶν κουρέων, ἀλλὰ ἐπιστήμη, ποὺ πρέπει νὰ διδάσκεται στὰ πανεπιστήμια.

56) Erasmus Darwin (1731—1802) Ἄγγλος γιατρός, βοτανολόγος καὶ ποιητής. Ἀσχολήθηκε μὲ τὴ βοτανολογία, τὴν παθολογία καὶ τὴ γενετική.

57) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 164—165.

Συζητήσεις γιὰ τὴ γλώσσα

Οἱ περιηγητὲς πρόσεξαν ἀκόμη στὰ Γιάννινα καὶ τὴν κίνηση ποὺ γίνονταν γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς δημοτικῆς γλώσσας καὶ μᾶς ἄφησαν ἀξιόλογες παρατηρήσεις.

Ἴσως, σημειώνει ἕνας ἀπὸ αὐτούς, δὲν ὑπάρχει ἄλλο μέρος στὴν Ἑλλάδα, ὅπου ἡ γλώσσα διατηρήθηκε στὴ μεγαλύτερη καθαρότητά της, ὅσο οἱ ὀρεινὲς περιοχὲς τῆς Ἠπείρου, ἢ ὅπου ἔγιναν περισσότερες προσπάθειες γιὰ τὴν ἀποκατάστασή της, ὅσο τὰ Γιάννινα. Ἐκεῖ ἡ γλώσσα εἶναι λιγώτερο ἀνακατεμένη μὲ ἀνατολίτικους βαρβαρισμοὺς ἢ μὲ ἐξωτικοὺς γαλλικοὺς καὶ ἰταλικοὺς ὅρους. Ἡ ρωμέϊκη στοὺς ἰδιωματισμούς της, στὶς καταλήξεις καὶ στὴ φρασεολογία της ποτὲ δὲν ἀπομακρύνθηκε τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν ἀρχική της γλώσσα, ὅσο ἡ ἰταλικὴ ἀπὸ τὴ μητρική της, ὅμως εἶναι ἀμφίβολο ἂν αὐτὸ εἶναι πλεονέκτημα ἢ τὸ ἀντίθετο. Ἡ τελευταία, ὕστερα ἀπὸ διαδοχικὲς ξενικὲς ἀναμίξεις καὶ ποικίλες μεταβολὲς ἀναγεννήθηκε μὲ τὴν ξαφνικὴ ἀναγέννηση τοῦ λαοῦ καὶ πῆρε μιὰ εὐγενικὴ συνοχή, πλούσια ἔκφραση καὶ χαριτωμένη ἁρμονία· ὅμως ἡ πρώτη ἔμεινε, καὶ πρέπει νὰ μένη πάντοτε μιὰ ταπεινὴ ἀποχαυνωμένη διάλεκτος τῆς ἐνδοξότερης γλώσσας ποὺ ἔχει ὡς τώρα διαμορφωθῆ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἀνθρωπότητας, ἐπισκιασμένη γιὰ πάντα ἀπὸ τὴ λαμπρότητα τοῦ πρωτοτύπου της.

Ὡστόσο οἱ προσπάθειες ποὺ ἔγιναν νὰ διορθωθοῦν τὰ ἐλαττώματά της καὶ νὰ ξερριζωθοῦν οἱ βαρβαρισμοὶ εἶναι πολὺ ἀξιέπαινες, εἰδικώτερα γιατὶ κάθε καλὴ σύνθεση ποὺ περιμένουν νὰ γίνη ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες, πρέπει νὰ γραφῆ στὴ ρωμέϊκη. Ἂν ἐπιχειρήσουν νὰ γράψουν στὴν ἑλληνική, ἀσφαλῶς θὰ ἀποτύχουν· καμιὰ γλώσσα δέν μπορεῖ νὰ ἐκφράση καλὰ τὶς γνήσιες ὑπαγορεύσεις τῆς καρδιᾶς μὲ τὴν εὐγλωττία τοῦ πνεύματος, παρὰ αὐτὴ τὴν ὁποία συνηθίσαμε ἀπὸ τὴ νηπιακή μας ἡλικία, αὐτὴ μὲ τὴν ὁποία ἀκούσαμε τοὺς τόνους τῆς μητρικῆς τρυφερότητας, τὶς συμβουλὲς τῆς πατρικῆς φροντίδας, τὰ αἰσθήματα τῆς φιλίας ἢ τὰ ἁπαλὰ ψιθυρίσματα μιᾶς πιὸ γλυκειᾶς ἀφοσιώσεως.

Ὡστόσο ἡ μεταρρύθμιση τῆς ρωμέϊκης γλώσσας, ὅπως καὶ κάθε ἄλλη μεταρσύνθεση ποὺ περιμένουν νὰ γίνη ἀπὸ τοὺς Νεοέλληνες, πρέπει νὰ γραφῆ στὴ ρωγίνη θέμα ποὺ θὰ τὸ ἐμπιστεύονταν σὲ μιὰ ὁμάδα ριζοσπαστῶν μεταρρυθμιστῶν σὰν αὐτοὺς ποὺ παρουσιάστηκαν ἐδῶ καὶ λίγον καιρὸ στὰ Γιάννινα, οἱ ὁποῖοι σχημάτισαν μόνοι τους μιὰ διευθύνουσα ἐπιτροπὴ γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ καὶ δημοσίευσαν ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ βιβλίων στὴ νεοεφευρημένη διάλεκτό τους ἢ Ρομεηκη γλοσα*, ὅπως διάλεξαν νὰ τὴν ὀνομάζουν.

Σ' αὐτὴ μὲ γενικὴ συμφωνία ἐξόρισαν τὸ φτωχὸ ω ἀπὸ τοὺς συντρόφους του στὸ ἀλφάβητο, δίχως νὰ φταίη καθόλου· τὸ ι χάρις στὸ σύστημα τοῦ γιωτακισμοῦ, ποὺ ἀπ' αὐτὸ εἶναι γνωστό· τιμώρησαν τοὺς διφθόγγους α ι καὶ ε ι κάνοντάς τους ν' ἀλλάξουν θέση μὲ τὸ ε καὶ τὸ η, ποὺ σφετερίστηκαν τοὺς ἤχους των χρησιμοποιώντας τὸ β καὶ τὸ υ, ὅπου τὸ τελευταῖο προσφέρονταν ὡς σύμφωνο καὶ ἔκαναν καὶ ἄλλες πολλὲς ἀλλαγές, ποὺ φαίνονται στὴν ὠδὴ ποὺ παραθέτει ὁ περιηγητὴς στὸ **βιβλίο** του, γραμμένη ἀπὸ τὸν γιατρὸ Βηλαρᾶ, τὸν ἀρχηγὸ τῆς συντροφιᾶς. Οἱ κυριώτεροι βοηθοί του ἦταν ὁ Ψαλίδας καὶ ὁ γιατρὸς Σακελλάριος, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν **ἐκφράζεται** κολακευτικά.

Τὸ εἶδος τῆς μεταρρυθμίσεως ποὺ εἰσάγεται ἀπὸ τοὺς νεωτεριστὲς αὐτοὺς γρήγορα θὰ σταματήση τελειωτικὰ κάθε βελτίωση τῆς γλώσσας.

Non defensoribus istis,
Tempus eget
(Ἀπὸ τέτοιους προστάτες,
δὲν ἔχει ἀνάγκη ὁ χρόνος).

* ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

ἀποδειχθῆ ὅτι σχηματίστηκε κυρίως ἀπὸ τὰ ἔργα τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὴν Καινὴ Διαθήκη· ἀναρίθμητοι ὅροι γιὰ τὰ κοινὰ ἀντικείμενα τῆς ζωῆς προέρχονται ἀπὸ τὶς πηγὲς αὐτές, ὅπου πραγματικὰ βρίσκονται πολλὲς προσεγγίσεις γιὰ τὸ ρωμέϊκο ἀπαρέμφατο καὶ τὴ χρήση τῶν βοηθητικῶν ρημάτων. Ὑπάρχουν ἀκόμα πολυάριθμα παραδείγματα ἀπὸ λατινικὲς καὶ ἄλλες λέξεις ἑλληνοποιημένες καὶ ἐνσωματωμένες στὴ νέα διάλεκτο μέ μιὰ ἁπλῆ γραμματικὴ μεταβολή.

Ὅμως ἂς κρίνη μόνος του ὁ λόγιος, ποὺ ἐξετάζει τὴ ρωμέϊκη γλώσσα.

1. Πουλακη ξενο
ξενητεμενο
Πουλη χαμενο
που να σταθο;

Που να καθησο
Να ξενηχτησο
Να μη χαθο;

2. Βραδιαζ' η μερα·
Σκοταδη περη
Κε δηχος τερη
Που να σταθο;

Που να φολησασο
Σε ξενο δασο
Να μη χαθο;

3. Η μερα φεβγη
Η νυχτα βιαζη
Να ἡσηχαζη
Καθε πουλη·

Ἐγο στεναζο
Το τερη κραζο
Ξενο πουλη·

4. Κοιταζο τ' ἀγρα
Πουλια ζεβγαρη
Αφτην τη χαρη
Δεν εχο πλια.

Νηκτα με δερη
Με δηχος τερη
Χορης φολια.

5. Γηρηζο ναβρο
Που να καθησο
Να ξενηχτησο
Κανμοναχο.

Καθε κλαρακη
Βαστα πουλακη
Ζεβγαροτο.

6. Δεν με γνοριζουν
Κ' ἐδο με διοχνουν·
Κ' ἐκη μ' ἀμποχνουν.
Που να σταθο;

Αχ! πος να γενο·
που να πηγενο,
Να μη χαθο;[58]

Κι, ἄλλος περιηγητὴς τονίζει τὴν καθαρότητα τῆς γλώσσας, ἡ ὁποία τοῦ κάνει ἐντύπωση[59]. Ἡ ἑλληνική, λέει, ποὺ μιλίεται στὰ Γιάννινα εἶναι περισσότερο καθαρή, παρὰ σὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο μέρος τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Οἱ φράσεις της εἶναι περισσότερο ἑλληνικὲς καὶ ἡ δομή της περισσότερο σύμφωνη μὲ τὴ γραμματική. Αὐτὸ εἶναι φυσικὴ συνέπεια τῆς λειτουργίας τῶν σχολείων ποὺ ἀπὸ πολλὰ χρόνια εἶναι ἱδρυμένα ἐκεῖ καὶ τῆς διαμονῆς πολλῶν ἐμπόρων καὶ ἄλλων, ποὺ ταξίδεψαν στὸ ἐξωτερικὸ ἢ ἔμειναν στὴν πολιτισμένη Εὐρώπη.

Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ὅμως ἔχει τὴν ἐφαρμογή της μόνον στοὺς Ἕλληνες. Οἱ Τοῦρκοι καὶ οἱ μουσουλμάνοι Ἀλβανοὶ κάθε δέκατη λέξη τῆς ἑλληνικῆς ποὺ μιλοῦν εἶναι τούρκικη καὶ οἱ ντόπιοι μουσουλμάνοι συχνὰ αὐτὰ εἶναι ὅλα τὰ τούρκικα ποὺ ξέρουν.

Στὴν Ἤπειρο, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλο μέρος τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουν μερικές λέξεις ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ λαός, ποὺ ἂν καὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται ἀλλοῦ οὔτε στὴν πολιτισμένη γλώσσα τῶν καλυτέρων τάξεων, εἶναι καθαρὰ ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Ἴσως αὐτὲς δὲν βρίσκονται σὲ κανέναν ἀρχαῖο συγγραφέα, ὅμως διατηρήθηκαν μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ὅπως καὶ σὲ κάθε χώρα οἱ χωριάτες χρησιμοποιοῦν κάποτε ἀρχαίους τύπους, ποὺ χάθηκαν ἐντελῶς ἀπὸ τὶς πόλεις. Ἀνάμεσα σ' αὐτὲς στὴν περιοχὴ τῶν Γιαννίνων μποροῦν ν' ἀναφερθοῦν «τροχοτός»* τὸ ρεῦμα ἢ τὸ στενὸ μέρος τῆς λίμνης, «σκιάδιον»* τὸ πλατὺ ψάθινο καπέλλο ποὺ φοροῦν οἱ χωριάτες στὸ θέρο, τὸ ἴδιο ὅμως ποὺ φοροῦν οἱ ψαράδες τῆς λίμνης τὸ ὀνομάζουν ἀπὸ τὸ ὑλικὸ

Ὁ περιηγητὴς δὲν θέλει νὰ συζητήση τὸ θέμα τῆς ρωμέϊκης γλώσσας καὶ φιλολογίας. Πιστεύει ὅμως ὅτι ἡ νεώτερη διάλεκτος, ἡ ρωμέϊκη, εὔκολα μπορεῖ νὰ

58) T. S. Hughes ἔνθ' ἀνωτ. τ. Β' σ. 73—75.
59) H. Holland, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 172.
* ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

ποὺ εἶναι κατασκευασμένο «καλαμία»*. Οἱ λέξεις «ἀντλῶ, ἀντλία, τροπωτῆρι»* χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ τοὺς ψαράδες τῆς λίμνης, ὅπως καὶ ἀπὸ τοὺς ναυτικοὺς τοῦ Αἰγαίου. Στὸ Ζαγόρι χρησιμοποιεῖται ἡ λέξη «θύρα»* ὄχι πόρτα, λέξη κοινὴ σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος· «προσθηλάζω»* χρησιμοποιεῖται στὴν ἴδια περιοχή, ὅταν βάζουν ἕνα ἀρνὶ νὰ βυζάξη ἀπὸ προβατίνα ἄλλη, ὄχι ἀπὸ τὴ μάννα του. «Κατεθροήθηκαν τὰ ὀρνίθια»* εἶναι ἄλλη μιὰ ζαγορίσια ἔκφραση.

Ἡ μακροχρόνια παραμονὴ τῆς σλαβικῆς φυλῆς σ' αὐτὸ τὸ μέρος τῆς Ἑλλάδος ἄφησε τὰ ἴχνη της στὴ διάλεκτο, περισσότερο ὅμως ἴσως στὰ τοπωνύμια, ὅπως καὶ στὴν κατάληξη καὶ στὸν τρόπο τῆς προφορᾶς ὅσων εἶναι ἑλληνικῆς καταγωγῆς. Ἐπίσης ὑπάρχουν στὴν ὁμιλουμένη καὶ πολλὲς ἰταλικὲς λέξεις ποὺ ἦρθαν ἀπὸ τὰ γειτονικὰ νησιὰ καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τῶν Γαννιωτῶν μὲ τὴν Ἰταλία[60].

★ ★ ★

Αὐτὴ εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς καταστάσεως στὰ Γιάννινα, ὅπως τὴν εἶδαν οἱ ξένοι περιηγητές. Οἱ περισσότερες πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὸν Holland καὶ τὸν Hughes, λιγώτερες ἀπὸ τοὺς δύο ἄλλους, τὸν Leake καὶ τὸν Pouqueville, ἂν καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ ἔμειναν περισσότερο καιρὸ στὰ Γιάννινα.

Γίνεται φανερὸ ἀπὸ τὶς πληροφορίες αὐτὲς ὅτι τὴν πρώτη δεκαπενταετία τοῦ ΙΘ' αἰώνα ὑπῆρχε ζωηρὴ πνευματικὴ κίνηση στὰ Γιάννινα, ἀνεπτυγμένη ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ σχολεῖα ποὺ λειτουργοῦσαν πολὺ καλά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς λογίους ποὺ ἐνδιαφέρονταν γιὰ τὰ γενικώτερα πολιτιστικὰ ζητήματα.

Σ' ὅλη αὐτὴ τὴν κίνηση ἡ συμβολὴ τῶν ἐμπόρων ἦταν σημαντική. Μὲ τὰ ταξίδια τους εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ γνωρίσουν νέους, ξένους τόπους καὶ νὰ ἔρθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν κίνηση τῆς Εὐρώπης· ἔφερναν νέες ἰδέες καὶ βοηθοῦσαν τὴν παιδεία, γιατὶ εἶχαν καταλάβει τὴ σημασία της γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ ἔθνους καὶ γιὰ πρακτικώτερους ἀκόμα σκοπούς, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ἀκμὴ αὐτὴ στὰ Γιάννινα δὲν παρατηρήθηκε μόνον στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα, ποὺ ἀναφέρονται οἱ περιηγητές, ἀλλὰ ὑπῆρχε καὶ προηγουμένως. Ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι τὸ κατάλαβαν, ὅσα ἔβλεπαν τότε ἦταν συνέχεια τῆς παλαιότερης ἀναπτύξεως.

Βέβαια ἡ σύγκριση μὲ τὶς μεγάλες πόλεις τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι εὐνοϊκὴ γιὰ τὰ Γιάννινα καὶ οὔτε μποροῦσε νὰ εἶναι, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὶς συνθῆκες ποὺ ἐπικρατοῦσαν καὶ μὲ ποιοὺς ὅρους εἶχε ἐπιτευχθῆ ἡ ἀνάπτυξη αὐτή. Ὅμως τότε τὰ Γιάννινα ἦταν μιὰ ἀπὸ τὶς λίγες ἑλληνικὲς πόλεις ποὺ μποροῦσαν νὰ παρουσιάσουν τέτοια ἄνθηση.

Ἡ ἀκμὴ ποὺ παρατηρήθηκε στὴν πόλη αὐτὴ δὲν περιορίστηκε στὰ στενὰ ὅρια τῆς Ἠπείρου, ἀλλὰ ἀκτινοβόλησε σὲ ὁλόκληρο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο. Μαθητὲς τῶν σχολείων αὐτῶν ἵδρυσαν ἀλλοῦ σχολεῖα ἢ ἔγιναν δάσκαλοι σὲ σχολεῖα ποὺ ὑπῆρχαν. Ἄλλοι ἀναδείχτηκαν συγγραφεῖς καὶ μετέδωσαν τὸ φῶς τους μὲ τὰ βιβλία. Πολλοὶ στὴν ἐπανάσταση ἔπαιξαν σημαντικὸ ρόλο στὸ πολεμικὸ πεδίο καὶ στὴ διοίκηση καὶ ἄλλοι προσέφεραν σημαντικὲς ὑπηρεσίες στὸ νεοϊδρυμένο Ἑλληνικὸ κράτος.

Ἡ ἀναδρομὴ στὰ παληὰ δὲν ἔχει μονάχα ἱστορικὴ ἀξία, ἀλλὰ μᾶς βοηθάει νὰ πάρουμε παραδείγματα ἀπὸ τὰ παληὰ καὶ γιὰ σήμερα, γιὰ τὸν καιρό μας.

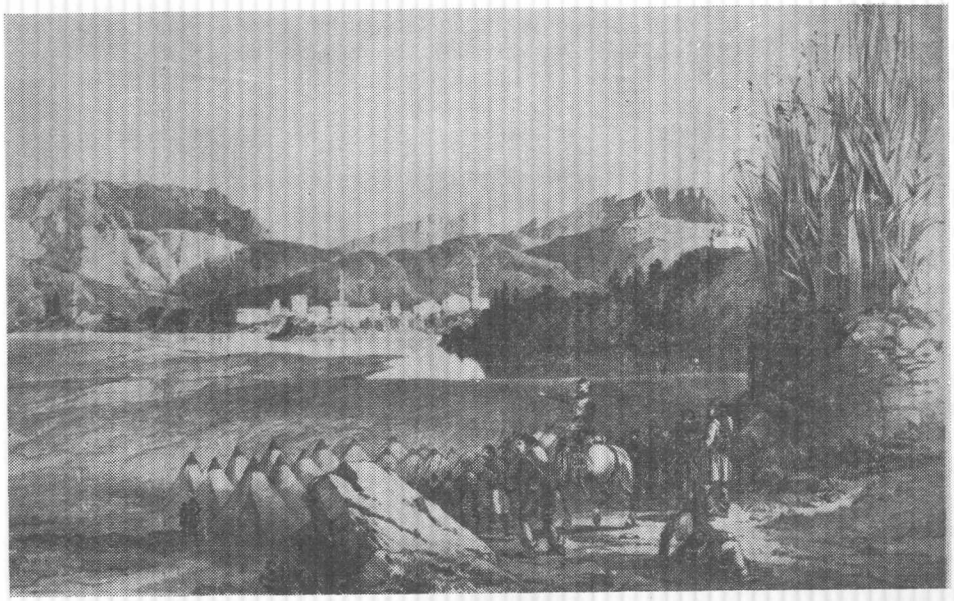
---

* ἑλληνικὰ στὸ κείμενο.

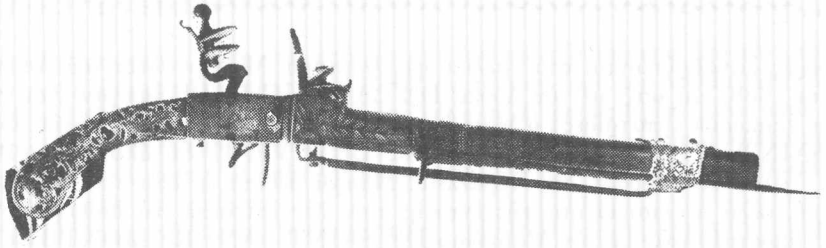
60) W. M. Leake ἔνθ' ἀνωτ. IV σ. 150—151.

Β΄

ΦΙΛΕΛΛΗΝΕΣ

Ἄρτα (παλιὰ γκραβούρα)

ROLAND HIBON
(Καθηγητοῦ - Νεοελληνιστοῦ)

ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΑΙΣΘΗΜΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ

Τὰ γεγονότα τὰ πιὸ κατάλληλα νὰ ὑποβάλλουν γενναῖα αἰσθήματα δὲν ἐπηρεάζουν ὅμως πάντα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὴν καρδιὰ καὶ τὸ νοῦ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ καθένας τὰ μεταμορφώνει στὸν ἑαυτό του. Ἂν ἀναλύσωμε τὴν ἀντήχηση στὴ Γαλλία τῆς ἀναγέννησης τῆς Ἑλλάδος, παρετηροῦμε ὅτι ποικίλη εἶναι καὶ καμιὰ φορὰ ἀπροσδόκητη. Ἂς ὁμολογήσωμε ὅτι πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 ὑπῆρξαν στὴ Γαλλία παρόμοια αἰσθήματα σχετικὰ μὲ τὴν κατάσταση τῶν Ἑλλήνων.

Τὶς περισσότερες φορὲς οἱ λόγιοι καὶ καλλιτέχνες τῆς Γαλλίας — καὶ τῆς Εὐρώπης γενικά — θεωροῦσαν μόνο τὸ ἑλληνικὸ παρελθὸν καί τοὺς φαινόταν ἀπρόσδεκτη ἡ σύγχρονη πραγματικότητα. Μόνον μερικοὶ περίεργοι ταξιδιῶτες ἢ ὀξυδερκεῖς πρόξενοι μπόρεσαν νὰ ἀνακαλύψουν τὸν ἑλληνικὸ λαό, καμμιὰ φορὰ τὰ ἔθιμα καὶ τὰ τραγούδια του, καὶ ἔτσι νὰ ἐκδηλώσουν πρὸς τὴν Ἑλλάδα τὰ αἰσθήματα κατανόησης καὶ ἀγάπης.

Κατὰ τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰώνα ἀρχίζει ἡ Γαλλία νὰ γυρίζῃ τὰ μάτια της πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ φιλοδοξία καί ἡ φιλοκέρδεια — κληρονομία ἀπὸ τὶς Σταυροφορίες — παρεκίνησαν στὰ 1495 τὸν νεὸν Βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας, τὸν Κάρολον Η′, νὰ ἐπιτύχῃ ἀπὸ ἕναν Παλαιολόγον τὴν παραχώρηση τῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Θρόνου. Ἤθελε νὰ ἀπελευθερώσῃ τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς ὄφελός του. Ἀπέτυχε ὅμως ἐκείνη ἡ ἀπόπειρα γαλλικῆς κυριαρχίας γιατὶ τοὺς σκοποὺς τοῦ Βασιλιᾶ τοὺς μαρτύρησαν στὴν Πύλη οἱ Βενετοί. Ὁ PHILIPPE DE COMMYNES[1] ποὺ ἀναφέρει κείνη τὴν περιπέτεια δὲν ἀποκρύπτει ὁλότελα τὶς μηχανορραφίες τοῦ ἀφέντη του. Ὁ Κάρολος Η′ ἐνέργησε σὰν ἐνεργοῦν συνήθως οἱ Βασιλιάδες. Συχνὰ ὅμως συμβαίνει ὅτι ἐκδηλώνουν οἱ Γάλλοι ἀφιλοκερδῆ αἰσθήματα. Ὅταν ἔγινε ἡ πολιορκία τοῦ Ἡρακλείου ἀπὸ τὸ Βεζύρη Ἀχμὲτ Κυπρισλῆ, ἡ εἴδηση ἔπεσε στὴ Δύση σὰν κεραυνός. Οἱ Τοῦρκοι ἑτοιμαζόνταν νὰ γκρεμίσουν τὴ δυτικὴ πολιτικὴ στὴ Μεσόγειο. Ἡ ἀνάμνηση βέβαια τῆς νίκης τῆς Ναυπάκτου (1571) δὲν εἶχε λησμονηθῆ, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ ὁ λόγος δὲν ἦταν νὰ στηριχτῆ ἡ κυριαρχία τῆς Βενετίας ἐναντία στοὺς Τούρκους. Γάλλοι ἐθελοντὲς θέλησαν νὰ πᾶνε ἀμέσως χωρὶς ὑστεροβουλία, γιὰ νὰ βοηθήσουν τοὺς Κρητικούς. Καθὼς ἔγραψε ὁ A. F. VILLEMAIN[2] «κατὰ ζήτημα χριστιανικῆς τιμῆς καὶ κατὰ αὐλικὴ συνήθεια ξεκίνησε ἡ πιὸ λαμπρότερη ἀριστοκρατία τῆς Γαλλίας κι ἔφτασε στὸ Ἡράκλειο». Ἡ ἱπποτικὴ διάθεση ἐκείνη, ἡ διαθεσιμότητα τῆς καρδιᾶς καὶ τοῦ σπαθιοῦ μὲ καμιὰ ἐπίδειξη, πολ-

1) MEMOIRES, VII, 17.
2) ESSAI HISTORIQUE SUR L' ETAT DES GRECS DEPUIS LA CONQUETE MUSULMANE, στὸ LASCARIS, 1825, σ. 236.

λὲς φορὲς ξαναβρίσκονται στὸ γαλλικὸ φιλελληνισμό. Μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Λουδοβίκου ΙΔ΄, τὸ 1688, καὶ μαζί μὲ τὸν Δούκα DE LA FEUILLADE ἔφυγαν ἔτσι γιὰ τὴν Κρήτη ἑξακόσιοι εὐπατρίδες: ὁ Μαρκήσιος DE FENELON μὲ τὸ γυιό του, ὁ Κόμης DE SAINT—POL, ἕνας GREQUI, ἕνας BEAUVEAU καὶ ἄλλοι. Στὰ 1668 ἀκόμα Γάλλοι κατέπλευσαν στὸ Ἡράκλειο. Μπορεῖ βέβαια ἡ ἀξία τους νὰ ἦταν σημαντική, ἀλλὰ ἡ ἐπισημότητα τῆς ἐντολῆς τους δὲν ἐπιτρέπει νὰ θεωρηθοῦν φιλέλληνες· ἀποστάλθηκαν μὲ τὸν Μαρκήσιο DE SAINT—ANDRE MONTBRUN (ἦταν 68) γιὰ νὰ ἀναλάβουν διοικήσεις. Στὸν ἴδιο χρόνο καὶ ὅμοια, ἔστειλε ὁ Βασιλιᾶς τῆς Γαλλίας 6.000 ἀνθρώπους στὴν ἴδια πόλη τῆς Κρήτης. Τοὺς ὡδήγησε ὁ Δούκας DE BEAUFORT. Ἴσως γιὰ πολιτικοὺς σκοπούς, πιθανὸν ἀπὸ ἀλληλεγγύη μεταξὺ χριστιανῶν καὶ βέβαια ἀπὸ γενναιότητα ὁ Λουδοβῖκος ΙΔ΄ βοήθησε τὴν Κρήτη. Ἀλλὰ δὲ φαίνεται ὅτι οὔτε ὁ Βασιλιᾶς οὔτε ἡ γαλλικὴ κοινωνία αἰσθάνθηκε τότε τὴ σημασία ἐνδεχόμενης ἀπελευθέρωσης τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἔννοια ἔθνους δὲν ὕπαρχε ἀκόμα οὔτε στὴν Εὐρώπη, καὶ στὴν Τουρκοκρατία δὲ μποροῦσε ὁ ἑλληνικὸς λαὸς νὰ ἐκδηλώσῃ μιὰ πολιτικὴ προσωπικότητα. Γι' αὐτό, γιὰ τοὺς εὐρωπαϊκοὺς πολιτικούς, Ἕλληνας δὲν ἦταν παρὰ Τουρκομερίτης. Τόσο εἶναι φανερὸ ὅτι κάθε ποὺ κάποιος λαὸς σκλαβώνεται, ὅλες οἱ Πολιτεῖες μετὰ διαμαρτυρίες γιὰ τὸν τύπο δέχονται τὸ τετελεσμένο γεγονὸς καὶ καμιὰ φορὰ τὸ δικαιολογοῦν! Μόνο κάποια δυνατὴ ροὴ συμπάθειας καί τὸ αἴσθημα τοῦ ὅ,τι εἶναι δίκαιο μποροῦν νὰ διατηρήσουν ζωντανὴ τὴν ἐλπίδα ἀπελευθέρωσης τῶν σκλαβωμένων λαῶν.

Οἱ ἐκστρατεῖες στὴν Κρήτη ἐθελοντῶν καὶ ἄλλων Γάλλων στρατιωτῶν ἐπέτρεψαν νὰ γνωρίσουν οἱ Γάλλοι μερικὰ στοιχεῖα τῆς Ἑλλάδας τῆς σύγχρονης. Τὸ βιβλίο τοῦ SIRE DES REAUX (Παρίσι, 1669) διηγήθηκε τὸ ταξίδι ποὺ ἔκαμε στὸ Ἡράκλειο ὁ στρατὸς τῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ στὴν ἴδιαν ἐποχὴ φάνηκε ἄλλη πηγὴ πληροφοριῶν ποικίλων καὶ ἀπέραντων. Ἀκολουθώντας τὰ ἴχνη τοῦ γιατροῦ, φυσιοδίφη καὶ μεγάλου ταξιδιώτη PIERRE BELON (1517—1564) ποὺ ἔγραψε TURQUIE CHRETIENNE, μερικοὶ Γάλλοι πρόξενοι καὶ κάποιοι διανοούμενοι ἐπισκέφθηκαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἀφηγήθηκαν τὶς ἐντυπώσεις τους σὲ βιβλία ποὺ πολλὲς φορὲς μποροῦσαν νὰ συγκινήσουν τὸ κοινό. Ἔτσι ὁ SIEUR DELOIR δημοσίευσε στὰ 1654 στὸ Παρίσι RELATION DU VOYAGE DU LEVANT καὶ ὁ R. P. BABIN ἔγραψε στὰ 1672 ETAT PRESENT DE LA VILLE D' ATHENES, ἐκεῖ ποὺ ὁ πρόξενος GIRAUD καὶ ὁ LA GUILLETIERE ἐπισκεφτόνταν τὴν Ἑλλάδα στὰ 1676... Σιγὰ - σιγὰ λοιπὸν ἔγινε τότε στὴ Γαλλία κλῖμα εὐνοϊκὸ στὴ γέννηση τοῦ φιλελληνισμοῦ.

Ἀλλὰ στὸ 18ο αἰῶνα ἡ ὕπαρξη τῆς Ἑλλάδας τὴν ὁποίαν μόλις τὴν παρατήρησαν οἱ Γάλλοι θὰ εἶχε σχεδὸν λησμονηθῆ ἂν εἶχε ἡ Γαλλία ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τῶν φ ι λ ο σ ό φ ω ν μας ποὺ ἔμειναν ἀδιάφοροι στὴν ἄθλια τύχη τῶν Ἑλλήνων, πιθανὸν γιατὶ ἐπρόκειτο γιὰ χριστιανούς. Ἔπρεπε νὰ κινηθῆ ὁ σκεπτικισμὸς τοῦ ἐλαφρόμυαλου VOLTAIRE ποὺ στάθηκε πάντα πρόθυμος νὰ κοροϊδέψῃ τοὺς σκλαβωμένους Ἕλληνες. Εὐτυχῶς ἦταν ἀδιάκοπη ἡ παράδοση τῶν ταξιδιῶν στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἕνας PELLEGRIN στὰ 1719, ἔπειτα ἕνας GALANT στὰ 1764 συνετέλεσαν νὰ διατηρήσουν τὴν πραγματικότητα τῆς ζωντανῆς Ἑλλάδας. Στὴν ἀκμὴ ὅμως τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν ἐποχή του φαντάζει ὁ Κόμης DE CHOISEUL — GOUFFIER (1752—1817) ποὺ ἀργότερα ἔγινε πρεσβευτὴς στὴν Τουρκία τοῦ Βασιλιᾶ τῆς Γαλλίας. Περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ τὸν προηγήθηκαν ἐκδήλωσε πρὸς τοὺς Ἕλληνες ἀληθινὰ αἰσθήματα γενναιότητας καὶ ἀγάπης. Τὴν πέννα του τὴν ἔβαλε στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑλλάδας. Ὁ CHOISEUL — GOUFFIER ἐπιχείρησε νὰ πολεμήσῃ τὴν ἀδιαφορία ἢ τὴν κακοβουλία τῶν διανοουμένων καί τῆς εὔπορης κοινωνίας. Ἡ ἀγανάκτησή του ὑπέρτατη εἶναι ὅταν παρατηρεῖ πὼς ἀσχο-

λοῦνται οἱ μορφωμένοι ἄνθρωποι στὰ ἀρχαῖα ἐρείπια περισσότερο ἀπὸ τὴν τύχη τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων. Δημοσίεψε στὰ 1782 τὸν πρῶτον τόμο τοῦ VOYAGE PITTORESQUE DE LA GRECE. Τὸ ὁλόκληρο ἔργο σὲ 4 τόμους βγῆκε μόνο μετὰ τὸ θάνατό του. Κεῖνο τὸ βιβλίο μπορεῖ νὰ περάσῃ γιὰ τὸ πρῶτο μνημεῖο στημένο πρὸς τιμὴν τῆς νέας Ἑλλάδας. Ἄνοιξε τὴ σειρὰ τῶν σπουδαίων ἔργων τοῦ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ στὸ 19ο αἰώνα.

Ὅταν ἄρχισε ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821 — ἢ λίγο πρίν — φάνηκε ξάστερα ἡ εὐνοϊκὴ διάθεση πολλῶν Γάλλων πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν εἶναι ἀμφίβολο ὅτι ἡ δημοσίευση στὰ 1811 τοῦ ITINERAIRE DE PARIS A JERUSALEM κατάταξε τὸν CHATEAUBRIAND στὴν πρώτη σειρὰ τῶν φιλελλήνων μας. Ἡ συμπαθητική του περιέργεια γιὰ ὅ,τι ἀνήκει στὴν ἑλληνικὴ περιοχή, ἡ ἀνυπέρβλητή του ἀηδία πρὸς τὸν βάρβαρο καταχτητή, τὸ προσεκτικό του αἴσθημα τῆς παρατήρησης καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ὑποβάλλουν στοχασμοὺς βαθιοὺς καὶ συνετούς. Ἔτσι ἅμα συλλογιστῆ μπροστὰ σ' ἕνα τουρκικὸ νεκροταφεῖο, γράφει: «Κοιτάζοντας τοὺς τάφους τῶν Τούρκων αἰσθανόμουν παρηγοριά: θυμόμουν ὅτι οἱ βάρβαροι καταχτητὲς τῆς Ἑλλάδας βρῆκαν κι' αὐτοὶ τὴ στερνή τους μέρα σ' αὐτὴ τὴ γῆ ποὺ εἶχαν καταστρέψει». Τὴν ἀσπλαχνιὰ καὶ τὴ φιλοκέρδεια τῆς τουρκικῆς ὑπαλληλίας, τὶς μαρτυρεῖ δυνατὰ μετὰ τὴ συνάντησή του μὲ τὸν πασᾶ τῆς Τρίπολης· «Οἱ Τοῦρκοι ποὺ ἐξασκοῦν παράγγελμα εἶναι τύραννοι, τοὺς ὁποίους κατατρώγει ἡ πλεονεξία γιὰ χρήματα καὶ ποὺ χύνουν τὸ ἀθῶο αἷμα χωρὶς τύψη, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὸ πάθος ἐκεῖνο». Μὲ πολλὴ ὀξυδέρκεια αἰσθάνεται ὅτι θὰ γκρεμισθῆ ἡ τουρκικὴ πολιτεία τῆς ὁποίας ἀφουγκράζεται τὰ πρῶτα τριξίματα ἀπὸ δῶ κι' ἀπὸ κεῖ. Στὸν CHATEAUBRIAND δὲν ὑπάρχει μόνο ὁ διανοητικὸς ἄνθρωπος ποὺ ἀναζητεῖ τὸ ἄφθαρτο καὶ ἔξοχο παρελθὸν τῆς Ἑλλάδος, ὑπάρχει καὶ ὁ εὐαίσθητος ἄνθρωπος τοῦ ὁποίου οὔτε ξεφεύγει ἡ ὀμορφιὰ τοπείων ἢ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ ἡ χάρη, οὔτε πρὸ πάντων ἡ θλιβερὴ κατάσταση τοῦ λαοῦ στὰ σίδερα.

Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ CHATEAUBRIAND ἀρχίζει στὴ Γαλλία λογοτεχνία τῆς ὁποίας τὰ θέματα ἀφοροῦν τὴν σύγχρονη Ἑλλάδα. Στὰ 1819 ὁ FORBIN δημοσιεύει τὸ VOYAGE DANS LE LEVANT ποὺ εἶναι ἀπομίμηση τοῦ ITINERAIRE καὶ στὰ 1824 βγῆκαν τὰ CHANTS POPULAIRES DE LA GRECE MODERNE τοῦ C. FAURIEL, καὶ — τώρα σχεδὸν ἄγνωστα — τὰ CHANTS HELLENES τοῦ GUIRAUD. Ὁ CHATEAUBRIAND ὁ πρῶτος πρόσεξε τὴ μελωδία καὶ τὸ αἴσθημα ἑνὸς ἄσματος ποὺ τραγουδοῦσε κάποιος Ἕλληνας καβαλλάρης, καὶ τὸ σύγκρινε μὲ παλαιὲς ρωμάντσες τῆς Γαλλίας. Ὁ CHATEAUBRIAND πάντα στάθηκε ὁ πρόδρομος ποὺ ἀνοίγει τοὺς καινούργιους δρόμους καὶ τοὺς δείχνει στὸν κόσμο. Ἔπειτα στὰ 1860 ὁ Κόμης DE MARCELLUS μὲ τὴ σειρά του δημοσίεψε τὰ CHANTE DU PEUPLE EN GRECE ποὺ μάζεψε — τὸ εἶπε — ἀπὸ τὸ 1816 ὥς τὸ 1820. Ἀπὸ δῶ κι' ἐμπρὸς μπόρεσαν οἱ Γάλλοι νὰ ἀνακαλύψουν τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ἀπὸ μέσα τους νὰ γνωρίσουν τὸν ἑλληνικὸ λαὸ καὶ τὴν σύγχρονη ἱστορία του. Ὁ FAURIEL εἶχε μεταφράσει σὲ πρόζα τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ὁ N. L. LEMERCIER ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ FAURIEL καί στὸν ἴδιο χρόνο (1824) τὰ δημοσίεψε ξανά, ἀλλὰ σὲ στίχους. Τὸ βιβλίο του, CHANTS HEROIQUES DES MONTAGNARDS ET MATELOTS GRECS, συμπληρωμένο στὰ 1825, θὰ ἄξιζε τώρα ἀκόμα νὰ ξεφυλλισθῆ. Νὰ ἕνα ἀπόσπασμα τοῦ Ὕμνου τοῦ Ρήγα ποὺ συντήρησε τὴ δύναμη τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου:

UNE HEURE SEULEMENT D' UN JOUR DE LIBERTE
VAUT MIEUX QUE DE LONGS ANS TRAINES DANS L' ESCLAVAGE.
QUE SERT DE VIVRE A LA FIERTE
QU' A CHAQVE INSTANT MENACE OU LA MORT OU L' OUTRAGE?

Καὶ τὰ τελευταῖα λόγια τοῦ Διάκου στὴν ἀγωνία δὲν ἔχασαν στὰ γαλλικὰ τὴν ἡρωϊκή τους μεγαλοψυχία:

LA GRECE PAR MA MORT N' A PERDU QU' UN SOLDAT.

Στὸν πρόλογό του ὁ N. L. LEMERCIER φαίνεται ἐνήμερος τῶν ἑλληνικῶν ζητημάτων καὶ γράφει: «Γιὰ τοὺς Ἕλληνες δὲν εἶναι μάταια ἀρχὴ ἡ ἐλευθερία, εἶναι ἡ ζωή. Ἡ θρησκεία τους, μὲ τὸν ἐνθουσιασμὸ ποὺ προσθέτει στὴν προθυμία τους, προστατεύει ἐξ ἴσου τὴν ἀνεξαρτησία καὶ τὰ κεφάλια τους».

Ἡ Ἑλλάδα ποὺ ἐπαναστατεῖ ἔγινε πιὰ γιὰ τοὺς Γάλλους λογοτεχνικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ θέμα. Ὑπάρχουν Γάλλοι καλλιτέχνες ποὺ εἶναι φιλέλληνες ἀπὸ πεποίθηση, ἄλλοι ἀπὸ μόδα κι' ἄλλοι γιατὶ ἐνθουσιάζονται ἀπὸ τὴν τραγικὴ μεγαλοπρέπεια τῶν ἀγώνων καὶ τῶν πολεμιστῶν. Ὅλοι τους ὅμως, λίγο - πολύ, μένουν ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ F. C. POUQUEVILLE (1770—1838) ποὺ μετὰ τὸν CHOISEUL — GOUFFIER καὶ τὸν CHATEAUBRIAND ἐργάστηκε μὲ τὴν πιὸ μεγάλη δραστηριότητα γιὰ τὸν φιλελληνισμό. Πρῶτα δημοσίεψε τὸ VOYAGE EN GRECE (1820—1821) τοῦ ὁποίου μετρία ἦταν ἡ ἐπιτυχία, ἔπειτα τὴ HISTORE DE LA REGENERATION DE LA GRECE (1824) ποὺ ἀντήχησε σ' ὅλες τὶς γενναῖες καρδιές. Ὁ POUQUEVILLE εἶχε μαζέψει ἐπὶ τόπου ἔγγραφα καὶ πληροφορίες, πρὸ πάντων ὅταν στάθηκε γενικὸς πρόξενος τῆς Γαλλίας στὰ Γιάννενα κοντὰ στὸν Ἀλῆ πασᾶ. Μεταξὺ τῶν ἄλλων μεγάλων φιλελλήνων πολλὲς φορὲς ἀναφέρεται ὁ συγγραφέας καὶ πολτικὸς A. F. VILLEMAIN (1790—1870) ποὺ ἔγραψε τὸ ESSAI HISTORIQUE SUR L' ETAT DES GRECS DEPUIS LA CONQUETE MUSULMANE (1825). Κεῖνο τὸ βιβλίο εἶχε πολλὴν ἀπήχηση στοὺς διανοητικοὺς κύκλους, ἀλλὰ στὴν ἄποψη τῆς ἱστορικῆς ὕλης, εἶναι λιγώτερο ἀπὸ κεῖνο τοῦ POUQUEVILLE γιατὶ δὲν προσφέρει καμιὰ πληροφορία μαζεμένη ἀπὸ τὴν πηγὴ καὶ δὲν εἶναι πολυάριθμα τὰ ἔγγραφα ποὺ ἀναφέρει.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐξὸν ἀπὸ τὰ ἄλλα προτερήματα ποὺ φαίνονται στὸ μεγάλο βιβλίο τοῦ POUQUEVILLE, βρίσκονται καὶ δύο στοιχεῖα σπουδαιότατης ἀξίας. Πρῶτα, ὁ συγγραφέας μελετάει τὴν ὑποκριτικὴ πολιτικὴ τῆς Αἰκατερνης Β΄ καὶ τὴν δολιότητα τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης. Καὶ ἐπὶ πλέον, συνθέτει ἕνα ζωντανὸ πορτραῖτο πολὺ γραφικὸ τῆς πιὸ ἀκατάληπτης προσωπικότητας ποὺ στάθηκε, ἀθέλητα, στὴν ἀρχὴ τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης, τοῦ ξακουσμένου Ἀλῆ πασᾶ. Ἂν οἱ ἱστορικοί μας μπόρεσαν νὰ ἀντλήσουν ἀπὸ τὸ βιβλίο ἐκεῖνο σοβαρὲς ἀναλύσεις, οἱ συγγραφεῖς μας συγκινήθηκαν ἀπὸ τὴ φοβερὴ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ.

Οἱ ποιητές μας πρὸ πάντων — οἱ μεγάλοι καὶ οἱ λιγώτεροι — κατώρθωσαν νὰ φλογίσουν τοὺς ἀναγνῶστες, νὰ τοὺς μετατρέψουν πρὸς τὸν φιλελληνισμὸν καὶ καμιὰ φορὰ νὰ ξυπνήσουν τὴν ἐπιθυμία νὰ πολεμήσουν γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Ἑλλάδας. Ὁ πρῶτος, ὁ ALFRED DE VIGNY, ἔγραψε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἕνα ποίημα, HELENA, ποὺ ἔβγαλε τὸ Μάρτη 1822 καὶ στὸ ὁποῖο πρόβλεπε τὴν ἄλωση τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες. Ὁ ποιητὴς εἶπε ὅτι εἶχε συνθέσει τὸ ποίημα στὰ 1816!... Στὸν πρόλογό του ἔγραψε: «Θὰ χαρῶ ἂν τὸ ποίημα αὐτὸ ἀνάβει μιὰ καρδιὰ ἐπὶ πλέον γιὰ ἱερὴ αἰτία. Ὑπερασπίζω ὅ,τι δήποτε νόμιμο· γι' αὐτὸ ἀρνοῦμαι καὶ πολεμῶ τὴ νομιμότητα τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας». Καὶ καθρεφτίζοντας τὰ αἰσθήματα τοῦ ποιητῆ, ἡ HELENA ἀνακράζει:

O GRECE, JE T' AIMAIS COMME ON AIME MERE.

Στὰ 1824 ὁ C. DELAVIGNE (1793—1843) ἔβγαλε μιὰ ἀπὸ τὶς MESSENIENNES του, TYRTEE AUX GRECS, στὴν ὁποία θυμίζει τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου (1822):

LE FLOT QUI SE RECULE EN ROULANT SUR DES MORTS
LAISSE UNE ECUME ENSANGLANTEE.

Μνημονεύει καὶ τὴν ἀποστολὴ τοῦ Κανάρη στὴν Τένεδο. Οἱ MESSENIENNES τυπώθηκαν στὰ 1856, ἀλλὰ πολὺ πρωτύτερα κυκλοφόρησαν, καὶ ἦταν τότε τόσο περίφημες ὅσο οἱ MEDITATIONS τοῦ LAMARTINE. Στὴ 3η MESSENIENNE τοῦ 2ου βιβλίου, AUX RUINES DE LA GRECE PAIENNE, μποροῦμε ἀκόμα νὰ θαυμάσωμε αὐτοὺς τοὺς ἐνθουσιαστικοὺς στίχους:

VOICI LA LIBERTE TU RENAIS A SON NOM:
VEERGE COMME MINERVE, ELLE AURA POUR DEMEURE
CE QUI RESTE DU PARTHENON.

Καί στὸ ἴδιο βιβλίο, στὴν 7η MESSENIENNE μὲ τὸν τίτλο LQRD BTRON, διαβάζομε αὐτὰ τὰ συγκινητικὰ λόγια:

MORTE, TU L' ADMIRAIS: VIVANTE, QU' ELLE EST BELLE!
TU NE PEUX RESISTER A SON CRI QUI T' APPELLE.
TU COURS, TU LA REVOIS, MAIS C' EST EN EXPIRANT.

Ὁ C. DELAVIGNE, φλογισμένος ἀπὸ ὑπέροχη καὶ ἀληθινὴ ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα, ἔγραφε στὶς REFLEXIONS SUR L' ESPRIT ET LE CARACTERE DES MESSENIENNES: «Ἡ Ἑλλάδα στῆς ὁποίας τῆ γῆ ὁ ταξιδιώτης ἀναζητοῦσε συντρίμματα μνημείων καὶ ὄχι ἀνθρώπους... ἀπόδειχνε πὼς μόνο κοιμόταν ἐνῶ πίστευε κανεὶς ὅτι ἦταν θαμμένη».

Ἂν ὑπάρχη ἕνας ποιητὴς τοῦ ὁποίου ἀμφισβητήθηκαν — τουλάχιστο στὴν Ἑλλάδα — τὰ φιλελληνικὰ αἰσθήματα, ἐκεῖνος εἶναι ὁ LAMARTINE. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Α. Παράσχος, ὁ Ι. Καρασούτσας καὶ ὁ Α. Σοῦτσος τὸν θεώρησαν Τουρκολάτρη. Κι' ὅμως ὁ LAMARTINE δὲν ἤθελε νὰ προσβάλη τὴν Ἑλλάδα σὰν ἐπαινοῦσε τὴν Τουρκία, ὅπως δὲ σκόπευε νὰ δυσαρεστήση τὴν Ἰταλίαν ὅταν ἐδόξασε τὴν Ἑλλάδα στὸ DERNIER CHANT DU PELERINAGE D' HAROLD. Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ LAMARTINE εἶναι εἰλικρινής, ἀλλὰ δὲν ἀποκλείει ἄλλα αἰσθήματα ποὺ τότε φαινόταν ἀσυμβίβαστα[3]. Ὁ γαλλικὸς φιλελληνισμὸς προσφέρει τόσες ἀπόψεις ποὺ θὰ ἦταν λυπηρὸ νὰ παραλείψωμε τὸν LAMARTINE τοῦ ὁποίου ἡ μεγάλη προσωπικότητα τιμάει ἐκείνη τὴ γενναία κίνηση. Ἄλλωστε ἂν ἐπρόκειτο νὰ ἀποκλείσωμε ἀπὸ τὸν φιλελληνισμὸ ὅσους ποὺ ἐκτίμησαν κάποιον ἐχθρὸ τῆς Ἑλλάδας, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπαρνηθοῦμε καὶ τὸν V. HUGO. Γιατί ὁ ποιητὴς ποὺ ὕμνησε CANARIS, NAVARIN, L' ENFANT, ἔγραψε καὶ LE CRI DE GUERRE DU MUFΦI καὶ πρὸ πάντων στὸν πρόλογο τῶν ORIENTALES δὲν δίστασε νὰ ὁμολογήση τὸ θαυμασμό του γιὰ τὸν Ἀλῆ πασᾶ. Τῷ ὄντι νὰ πῶς ἐπαινεῖ τὸν πασᾶ τῶν Γιαννένων· «(Εἶναι) ὁ μόνος κολοσσὸς ποὺ στὸν αἰώνα μας μπορεῖ κανεὶς νὰ συγκρίνη μὲ τὸν BUONAPARTE ἂν μπορεῖ ὁ BUONAPARTE νὰ ἔχη ταῖρι, αὐτὸς ὁ μεγαλοφυὴς ἄνθρωπος..., αὐτὸς ὁ Ἀλῆ πασᾶς ποὺ εἶναι πλάϊ στὸν Ναπολέοντα σὰν τὴν τίγρη πλάϊ στὸν λέοντα, σὰν τὸ ὄρνιο πλάϊ στὸν ἀετό». Πάντα ὁ V. HUGO θαύμασε ὅ,τι δήποτε εἶναι μεγάλο κι' ἂν εἶχε γνωρίσει ὅλους τοὺς γίγαντες τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης πιθανὸν θὰ τοὺς εἶχε ὑμνήσει. Ἀντίθετα φαίνεται ἀνώφελο νὰ ἀπαριθμηθοῦν ὅσοι ἔγραψαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἂν δὲν πρόκειται γιὰ συγγραφεῖς ποὺ κατέχουν

3) Στὸν πρόλογο τῆς μετάφρασης στὰ γαλλικὰ τῆς μελέτης τοῦ Παλαμᾶ «Ὁ LAMARTINE εἰς τὴν νεοελληνικὴν ποίησιν», προσπάθησα νὰ ἀνασκευάσω τὴν κατηγορία τῆς τουρκολατρείας. Βλ. REVUE DES ETUDES NEO — HELLENIQUES, τ. Ι', 1968, σ. 14.

κάποια ἀξία. Γι' αὐτὸ δὲ θέλομε νὰ ἔχωμε ὑπ' ὄψη μας οὔτε τὸν BERANGER, οὔτε τὸν J. DE RESSEGUIER μ' ὅλο ποὺ ἦταν τίμιοι φιλέλληνες.

Στὰ 1825 ἔβγαλε ὁ N. LEMERCIER μιὰ τραγωδία LES MARTYRS DE SOULI OU L' EPIRE MODERNE. Ὁ LEMERCIER ποὺ ἔχομε κιόλας ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὸ ἔργο τοῦ FAURIEL εἶναι τώρα καθόλου ἄγνωστος. Κάποτε ὅμως ἐκδηλώνει τὴν τραγικὴν πραγματικότητα μὲ τόση δύναμη ποὺ θαρρεῖς πὼς ἀντιλαλεῖ ἡ ἠχὼ τῶν στίχων τοῦ CORNEILLE. Κοντὰ στ' ἄλλα ἀπροσδόκητη ἦταν ἡ ἰδέα τοῦ LEMERCIER νὰ ἐκφράση σὲ τραγωδία τὸν φιλελληνισμόν του. Ὁ POUQUEVILLE ζωγράφισε τὸν Ἀλῆ πασᾶ μὲ τόσο φοβερὸν τρόπο ποὺ βαθειὰ συγκινήθηκε ὁ LEMERCIER. Καὶ ὁ πασᾶς τῶν Γιαννένων ἔγινε τὸ κυριώτερο πρόσωπο τοῦ δράματος. Οἱ παρακάτω στίχοι θὰ ἐπιτρέψουν νὰ παρατηρήση κανεὶς τὸ ποιητικὸ τάλαντο τοῦ LEMERCIER. Νὰ πῶς προβάλλει τὸν τρομερὸ Ἀλῆ:

LE FER EST INNOCENT DU MEURTRE DES IMPIES
AUTOUR DE CE CRUEL TOUT MURMURE ET SE PLAINT:
IL EST MAUDIT TOUT BAS DU SERAIL QUI LE CRAINT.

Ἂς διαβάσωμε τώρα κι' αὐτὸν τὸν ἔξοχο στίχον στὸν ὁποῖον ὁ ποιητὴς συνώψισε τὴν αἰώνια ἀξία τῆς Ἀθήνας:

ATHENES RELEVEE ENNOBLIRAIT LE MONDE.

Δὲν εἶναι εὔκολο νὰ φανταστῆ κανεὶς σωστὰ τὸν ἐνθουσιασμὸν ποὺ φλόγισε τοὺς Γάλλους γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὅταν ἡ ἰδέα τοῦ φιλελληνισμοῦ στερεώθηκε σταθερὰ στὸ λαό μας. Καλλιτέχνες ἐνώθηκαν στοὺς ποιητὲς καὶ ἱστορικούς, ἑταιρεῖες ἱδρύθηκαν. Τὰ ὀνόματα τοῦ E. DELACROIX καὶ J. C. LANGLOIS ἔγιναν πιὸ περίφημα ἀκόμα. Χαλκογραφίες καὶ λιθογραφίες κυκλοφόρησαν στὸ Παρίσι καὶ στὶς κυριώτερες πόλεις τῆς Γαλλίας. Ὁ στρατηγὸς H. SEBASTIANI (1772—1851) στάθηκε ὁ πρόεδρος τῆς SOCIETE PHILANTHROPIQUE EN FAVEUR DES GRECS, παράλληλα μὲ τὸ COMITE DES GRECS. Τότε οἱ Γάλλοι γνώρισαν τὰ ὀνόματα τῶν Ἑλλήνων ἀρχηγῶν καὶ στρατηγῶν. Μετὰ τὴ νίκη τοῦ Ναυαρίνου τραγούδησαν L' ECHO DE NAVARIN, τὴ ρωμάντσα τοῦ ALPHONSE JARRY καὶ πούλησαν ἀναμνηστικὲς εἰκόνες. Ἡ Γαλλία ζοῦσε στὴν ἑλληνικὴν ὥραν.

Οἱ λογοτέχνες καὶ οἱ καλλιτέχνες δὲν ἦταν βέβαια οἱ μόνοι ἀντιπρόσωποι τοῦ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ. Στὸν 19ο αἰώνα, καθὼς οἱ ἑξακόσιοι εὐπατρίδες τοῦ 17ου αἰώνα, Γάλλοι ἐθελοντὲς κατατάχτηκαν γιὰ νὰ πολεμήσουν στὴν Ἑλλάδα. Ὅλοι γνωρίζουν τὸν C. FAVIER καὶ τὸν N. I. MAISON ποὺ σκεπάζουν μὲ τὴ μεγάλη σκιά τους πολλοὺς ἄλλους Γάλλους ποὺ προσέφεραν τὴ ζωή τους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Πρέπει καὶ νὰ τιμήσωμε ὅσους, ὅπως ὁ J. G. EYNARD, βοήθησαν τὴν Ἑλλάδα μὲ ἀνυπολόγιστα χρήματά τους, καὶ τὸν Βασιλᾶ Κάρολον Ι', τοῦ ὁποίου ὁ δραστικὸς φιλελληνισμὸς ἀποτελεῖ τὴ πιὸ μεγάλη δόξα του. Ἀλλὰ ὁ Κάρολος Ι' πῶς θὰ εἶχε φερθεῖ καὶ ἐπίσης ὁ J. G. EYNARD θὰ εἶχε δώσει τόσα χρηματικὰ ποσά, καὶ πολλοὶ Γάλλοι θὰ εἶχαν πολεμήσει τοὺς Τούρκους, ἂν δὲν εἶχε λάμψει στὴ Γαλλία τὸ γενναῖο καὶ φιλικὸ πρόσωπο τοῦ ἐπιδέξιου διπλωμάτη, τοῦ Ἰ. Καποδίστρια ποὺ μένει ὁ ἄνθρωπος συνάμα ὁ πιὸ μεγάλος καὶ ὁ πιὸ ἀκηλίδωτος τῆς νεώτερης Ἑλλάδας;

'Ιχνογράφημα τοῦ Θ. Κολοκοτρώνη ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀπὸ τὸν Γάλλο ἀξιωματικὸν VOUTIER. 'Ο Βουτιέ, ποὺ τελείωσε τὴ στρατιωτική του σταδιοδρομία μὲ τὸ βαθμὸ συνταγματάρχη, στάθηκε μαθητὴς πρώτης τάξης στὸ Βασιλικὸ Ναυτικὸ τῆς Γαλλίας. Στὰ 1820, κατὰ μιὰ σκάλα στὴ Μῆλο, μὲ τὴ βοήθεια κάποιων χωριατῶν, ἀνακάλυψε τὸ ξακουστὸ ἄγαλμα τῆς 'Αφροδίτης. Στὰ 1823 κατατάχτηκε ὡς ἐθελοντής σ' ἕνα λόχο φιλελλήνων μαζὶ μὲ 255 ἄλλους ξένους ἀξιωματικοὺς μὲ ἀρχηγὸ τὸν 'Ιταλὸ 'Αντρέα Ντάνια (DANIA). Ἔγραψε τὰ 'Απομνημονεύματά του, καὶ στὰ 1874 ἕνα βιβλιαράκι σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη τοῦ ἀγάλματος, ποὺ τώρα βρίσκεται στὸ Μουσεῖο LOUVRE στὸ Παρίσι.

Μ. ΒΥΡΩΝΟΣ ΡΑΪΖΗ, Ph. D.
Καθηγητοῦ Συγκριτικῆς Φιλολογίας
Southern Illinois University

ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΡΑΨΩΔΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ, 1821 - 1828

Ὁ πόλεμος γιὰ τὴν Ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος ἐξυμνήθηκε στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες κυρίως ἀπὸ τοὺς ποιητές τους. Στὴν Ἀμερικὴ τὸ κυριώτερο μέσον καλλιτεχνικῆς ἔκφρασης συμπαράστασης πρὸς τοὺς ἀγωνιζόμενους Ἕλληνες ἦταν ἡ ποίηση. Ποιητὲς παρακολούθησαν νοερὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ ἀποθανάτισαν κάθε φάση σχεδὸν καὶ σημαντικὸ γεγονός της. Οἱ ἡρωϊσμοὶ καὶ οἱ θυσίες τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ βρῆκαν ἀπήχησι στὰ ἔργα τῶν Ἀμερικανῶν αὐτῶν λογίων, ποὺ ἐχαίροντο γιὰ τὶς νίκες καὶ ἐλυποῦντο γιὰ τὶς καταστροφές, καὶ ποὺ ἐφρόντισαν νὰ διαλαλήσουν τὰ αἰσθήματά τους σ' ὅλη τὴ χώρα. Οἱ καλλιτέχνες αὐτοὶ ἐθρήνησαν εἰλικρινὰ τὸν χαμὸ διαφόρων ἡρώων τοῦ ἀγώνα, καὶ συμμετεῖχαν στὸ πένθος τοῦ ἔθνους. Μὲ ἐνθουσιώδεις δὲ στίχους καὶ «ἔπεα πτερόεντα», μὲ πανηγυρικὲς ἐκδηλώσεις, ᾠδές, παιᾶνες καὶ ὕμνους, μὲ πύρινους λόγους ἐκ τοῦ προχείρου, καθὼς καὶ μὲ προετοιμασμένες ὁμιλίες ἐξέφρασαν τὴν ἠθική τους συμπαράσταση.

Ἀμερικανοὶ στιχογράφοι ὑπῆρξαν οἱ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπρόσωποι τοῦ φιλελληνισμοῦ στὴν λογοτεχνίαν. Παρευρίσκοντο δὲ σὲ κάθε περίπτωση δημοσίας ἐκδήλωσης σχετικῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα: σὲ συγκεντρώσεις χοροεσπερίδες, θεατρικὲς παραστάσεις καὶ τὰ τοιαῦτα. Οἱ ποιητὲς συνέθεσαν ποιήματα, ἀλλὰ ἔγραψαν καὶ δράματα καὶ πεζά, καὶ ἐξεφώνησαν λόγους. Οἱ Ἀμερικανοὶ ποιητὲς γίνανε οἱ χρονικογράφοι καὶ εὔγλωττοι συνήγοροι τῶν Ἑλληνικῶν δικαίων, καθὼς καὶ οἱ κύριοι φορεῖς τοῦ πατριωτικοῦ καὶ φιλελληνικοῦ πνεύματος σ' ὅλη τὴ χώρα.

Ὁ φιλελληνισμὸς αὐτὸς δὲν ἦταν μόνον ἀποτέλεσμα τῆς στροφῆς πρὸς τὴν κλασσικὴν παιδείαν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐκδηλώνεται στὴν Εὐρώπη τὸν αἰώνα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς ἦταν ἕνα εὐρύτερο πνευματικὸ κίνημα ποὺ δημιουργήθηκε τὴν ἐποχὴ τοῦ πολέμου γιὰ τὴν Ἀμερικανικὴν Ἀνεξαρτησίαν, καὶ ποὺ συνεχίστηκε στὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰώνα, καὶ συνταυτίστηκε μὲ τὴν γενικὴν κίνηση τοῦ ρομαντισμοῦ. Ὑμνητὲς τοῦ ἱεροῦ δικαιώματος ἐθνικῆς αὐτοδιάθεσης καὶ ἐλευθερίας γιὰ τὸν λαόν τους, οἱ Ἀμερικανοὶ ἰδεολόγοι ποιητὲς ὑποστήριξαν φιλελεύθερα ἰδεολογικὰ κινήματα σ' ὅλο τὸν κόσμο, ἰδίως δὲ τὰ δίκαια τῶν καταπιεζομένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς.

Τὰ πρῶτα χρόνια τῆς Ἀμερικανικῆς Δημοκρατίας χαοακτηρίζονται ἀπὸ ἕνα ἔντονο πατριωτικὸ καὶ ἐθνικιστικὸ πνεῦμα στὴ δημόσια ζωή. Ἡ νεαρὴ καὶ ταχύτατα ἐξελισσόμενη κοινοπολιτεία προχωροῦσε μὲ αὐτοπεποίθηση καὶ σταθερότητα πρὸς τὴν ὁλοκλήρωση τῶν λοιπῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν της, ὁδηγημένη ἀπὸ τὴν πίστη της στὴν ἐλευθερίαν, τὴν ἀξιοπρέπειαν, καὶ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου.

Μιὰ τουλάχιστον ἔκφραση τοῦ πνεύματος αὐτοῦ πραγματοποιήθηκε μὲ τὰ ἄφθονα πατριωτικὰ ἔργα τῶν νεαρῶν ποιητῶν τῆς χώρας. Ἀρκεῖ νὰ ρίξη μιὰ ματιὰ κανεὶς στὶς λογοτεχνικὲς «γωνιὲς» τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς ἐποχῆς, καὶ στοὺς διαφόρους τόμους ποιημάτων, γιὰ νὰ διαπιστώση τὸν καταπληκτικὸν ἀριθμὸν στιχουργημάτων ποὺ ἦσαν ἀφιερωμένα στὴν «Ἐλευθερίαν», «Ἀνεξαρτησίαν», τὴν «4ην Ἰουλίου» (ἐθνικὴν ἑορτήν), καὶ στοὺς διαφόρους ἥρωες καὶ πατέρες τοῦ ἔθνους. Σ' ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα ἡ Ἀμερικὴ συνταυτίζεται μὲ τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ γενικὴ ἰδέα ἦταν ὅτι ἡ Ἀμερικὴ εἶναι ἡ γῆ τῶν γενναίων καὶ τῶν ἐλευθέρων, ὁ ναὸς τῆς Ἐλευθερίας, ἢ ὅπως ὁ James Gates Percival τὴν παρουσίασε, ἀπευθυνόμενος στὴ Νέαν Ἀγγλίαν (σὲ ἁπλῆν ἀπόδοσή μου):

Ἄλλη γῆ σὰν ἐσένα ποτέ μου δὲν εἶδα,
ἄλλη ἀκτὴ πιὸ ἀγαπητή,
τοῦ λεύτερου εἶσαι σὺ ἡ πατρίδα,
τὸ λιμάνι κι ὁ τόπος τῆς λευτεριᾶς
ἐσὺ ἦσουν καὶ θὰ εἶσαι ἡ ἐλπίδα
γιὰ ὅλους μας παντοτινά[1].

Τὸ ἐθνικιστικὸ αὐτὸ πνεῦμα δὲν περιωρίστηκεν ἁπλῶς στὴν ἐξύμνηση τῆς Ἀμερικανικῆς ἐλευθερίας καὶ δημοκρατίας, ἀλλ' ἐπεκτάθηκε στὸν ἔπαινο τῆς ἐλευθερίας σ' ὅλο τὸν κόσμο. Σὰν πρωτεργάτης τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀτόμου, ὁ τότε Ἀμερικανὸς ἐπίστεψε ὅτι ἔπρεπε νὰ συνεχίση τὸν ἀγώνα καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ ἐθνικὰ πλαίσια, καὶ νὰ γίνη φίλος καὶ ὑποστηρικτὴς τῶν σκλαβωμένων λαῶν ποὺ εἶχαν ξεσηκωθῆ ζητώντας τὰ ἐθνικὰ καὶ ἀτομικά τους δίκαια:

Ἐνῶ ἡ νεαρὴ Κολομβία, σὰν μεγάλος ἀστέρας,
τῆς φωτεινῆς ἡμέρας βαρύτιμη στολή,
θὰ σκορπίση ἀχτῖνες στοῦ κόσμου τὸ πέρας,
ἕως ὅτου ἡ γῆ γιορτάση λεύτερη ἀνατολή[2].

Ἡ μορφὴ αὐτὴ τοῦ Ἀμερικανικοῦ πατριωτισμοῦ καὶ ἰδεαλισμοῦ, καὶ ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ Ἀμερικὴ ἦταν ὁ προστάτης τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν, ἐκδηλώθηκε καλλιτεχνικὰ στὰ ποιήματα ποὺ ἀφιερώθηκαν στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα στὴν Εὐρώπη καὶ Ἀμερικὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου - ἑνάτου αἰώνα. Οἱ James G. Brooks, William Cullen Bryant, J.G. Percival ἦσαν ἐκ τῶν πρώτων τότε διασήμων ποιητῶν ποὺ ὕμνησαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας, καὶ ἐνεθάρρυναν ἐθνικὲς ἐξεγέρσεις ὑποδούλων λαῶν, καὶ ἀφιέρωσαν ὠδὲς στὴν πολιτικὴν χειραφέτησή τους.

Κανένα ὅμως ἐπαναστατικὸ κίνημα δὲν ἐντυπωσίασε καὶ ἐνέπνευσε τοὺς Ἀμερικανοὺς διανοουμένους τόσο ὅσον ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση. Ὁ ἀγώνας τῆς Ἑλλάδος ἔγινε ἕνα ἀπὸ τὰ κύρια θέματα τῆς Ἀμερικανικῆς ποίησης στὶς ἀρχὲς τῆς ρομαντικῆς ἐποχῆς, καὶ γενικὰ περισσότερα ἀπὸ ἑκατὸν λυρικὰ καὶ ἐπικολυρικὰ ποιήματα δημοσιεύθηκαν τὴν δεκαετίαν 1821—1830, ἐκφράζοντας ἔνθερμη συμπαράσταση στὸν Ἑλληνικὸν ἀγῶνα[3].

Ἡ προτίμηση αὐτὴ τῶν ποιητῶν γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἦταν ἀποτέλεσμα πολλῶν μορφωτικῶν, πολιτικῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν παραγόντων. Ἡ νεοκλασσικὴ

1) "New Enfland," *The Poetical Works* (Boston, 1859), I, 151.
2) Cornelia, "Poem for the New - Year's Day," *The New - York Mirror, and Ladies' Literary Gazette*, III (January 14, 1826), 200.
3) Alexander Papadopoulos, "American Poets and the Greek Revolution, 1821 - 1828." M.A. Thesis. Roosevelt University, Chicago, 1962.

ροπὴ στὴν λογοτεχνία καὶ τὶς τέχνες τοῦ προηγουμένου αἰώνα εἶχε διασώσει καὶ ἐπαυξήσει τὸ ἐνδιαφέρον σὲ ζητήματα Ἑλληνικά. Ἡ εὐγενικὴ ἰδέα τῆς ἀναγέννησης ἢ ἀναζωογόνησης τῆς ἀρχαίας μας χώρας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ της, συνδιάστηκε τότε μὲ τὶς ἰδεολογικές, φιλελεύθερες ροπὲς τοῦ ρομαντισμοῦ. Ἡ Ἀμερικανικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση τοῦ δεκάτου - ὀγδόου αἰώνα θεωρήθηκαν πρόδρομοι ἀναλόγων ἐξεγέρσεων ἐναντίον κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς τυραννίας σ' ἄλλες χῶρες. Ἡ Ἑλληνικὴ ἐξέγερση, ἐπιπροσθέτως, συνδίαζε πολλὰ ρομαντικὰ ἰδεολογικὰ στοιχεῖα: ἦταν μιὰ πάλη ἐναντίον μιᾶς ἡμιβάρβαρης καὶ δεσποτικῆς αὐτοκρατορίας ἀλλά, ταυτόχρονα ἦταν καὶ ἕνας ἐθνικὸς ἀπελευθερωτικὸς ἀγώνας. Καὶ πράγματι, ποιό ἔθνος ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθῆ; τὸ λίκνον τοῦ Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Τὰ αἰσθήματα κατὰ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἐδυνάμωσαν ἀπὸ τὴν μισητὴν ἐντύπωση ποὺ εἶχε προξενήσει, σ' ὅλο τὸν πολιτισμένο κόσμο, ἡ βάρβαρη διακυβέρνησή της, καὶ ἀπὸ γενικὰ ἀντιτουρκικὲς ἀντιδράσεις[4]. Ἡ Ἀμερική, ἂν καὶ οὐδέποτε εἶχε μίαν ἐπίσημη θρησκείαν, ἦταν τότε ἕνα καθαρὰ Χριστιανικὸ κράτος, καὶ ἡ ἰδέα ὅτι ἕνας Χριστιανικὸς λαὸς πολεμοῦσε τοὺς «εἰδωλολάτρες» Τούρκους, ἀποτελοῦσε πηγὴ ζωηρῆς συμπαθείας. Πολλὰ ἀπὸ τὰ φιλελληνικὰ ἔργα ποὺ γραφτήκανε τότε δὲν ἦσαν παρὰ προπαγανδιστικὰ κείμενα μὲ σκοπὸ νὰ κερδίσουν τὴν συμπάθεια καὶ ὑποστήριξη τῆς Ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης. Ἡ ποίηση ἦταν ἀκόμη, τὰ χρόνια ἐκεῖνα, ἕνα ζωτικὸ μέσο ἐπικοινωνίας μεταξὺ τῶν μορφωμένων τάξεων. Πολλὰ δὲ σύντομα κύρια ἄρθρα ἐγγράφοντο σὲ ὁμοιοκατάληκτα δίστιχα[5].

Ἡ Ἑλληνικὴ λοιπὸν ὑπόθεση θεωρήθηκε ἀπὸ διάφορες ἀπόψεις: σὰν πολιτικὸ ζήτημα, σὰν μορφωτικὸ φαινόμενο, σὰν ἱερὴ ὑποχρέωση, καὶ σὰν ἕνα παράδειγμα ἀνθρώπινης δυστυχίας καὶ πόνου. Γιὰ μερικοὺς ἀποτελοῦσε ἀκόμη τὸ πιὸ μαγευτικὸ ὄνειρο γιὰ ρομαντικὴ περιπέτεια. Καὶ ἡ ἀνάμνηση, καὶ πιὸ πρῶτα τὸ παράδειγμα, τῆς ἀνάμειξης τοῦ Λόρδου Βύρωνος σ' αὐτὴ τὴν θρυλλικὴ καὶ μακρυνὴ — γιὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς — χώρα, πρόσθετε ἕνα ἀκόμη στοιχεῖον γοητείας καὶ ἐνδιαφέροντος. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἐκκεντρικοῦ ποιητῆ τὸ μιμήθηκαν πολλοί. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς ποιητὲς ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν Ἑλλάδα τότε συνέχισαν τὴν λογοτεχνικὴ παράδοση ποὺ ὁ Βύρων ἄρχισε τὸ 1812 καὶ συνέχισε μέχρι τὸν θάνατόν του τὸ 1824 στὸ Μεσολόγγι.

Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν Ἑλλήνων ἀτάκτων ποὺ ἀντιμετώπιζαν τὶς πολυάριθμες Ἀσιατικὲς ὀρδὲς καθιστοῦσε αὐτὸν τὸν πόλεμο ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἄνισους τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, καὶ προκαλοῦσε συγκρίσεις μὲ τοὺς ἀρχαίους Περσικοὺς πολέμους. Στοὺς Πέρσες τοῦ Αἰσχύλου κατέφυγαν συχνὰ οἱ τότε ποιητὲς γιὰ ἔμπνευση ἀλλὰ καὶ γιὰ μοντέλο. Τὸ δρᾶμα Ἕλλας τοῦ Σέλλεϋ εἶναι βέβαια τὸ πιὸ γνωστὸ παράδειγμα καὶ σημαντικὴ πηγὴ φιλελληνικῶν αἰσθημάτων[6]. Ὁ Ἑλληνικὸς ἀγώνας ἦταν λοιπὸν στὸ σύνολόν του τὸ πιὸ θαυμαστὸ θέμα γιὰ τὸν Ἀμερικανὸ ποιητὴ — ἕνα θέμα ποὺ ἱκανοποιοῦσε ὄχι μόνο τὴν ἰδεολογίαν καὶ τὰ αἰσθήματά του ἀλλὰ καὶ τὴν φαντασίαν του. Συναρπαστικώτατα γεγονότα καὶ σκηνὲς ἐκτυλίσσοντο στὴν Ἑλλάδα καὶ ζητοῦσαν νὰ τὰ περιγράψη. «Οἱ ἀγωνίες ποὺ οἱ Ἕλληνες ἔχουν ζήσει εἶναι ἀπερί-

---

4) G. W. Allen, *Our Navy and the Bardary Corsairs* (Hamden, Conn., 1965, pp. 232 - 241.

5) "Address of the Carriers of *The Philadelphia Album* to its Patrons, for the Year 1827," in *The Album, and Ladies' Weekly Gazette*, I, No. 32 (January 10, 1827).

6) Δὲς ἀνάλυση τῶν ἀρχαίων Ἑλληνικῶν ἐπιδράσεων στὸ σύντομο ἄρθρο μου, «Τὸ δρᾶμα Ἕλλας τοῦ Σέλλεϋ». Παρνασσός, Στ' (Ἀπρίλιος 1964), 269—272.

γραπτες· ἡ φαντασία ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβη τὴν φρίκην ποὺ ἔχουν ὑποστῆ», ἔγραφε τότε ἡ ἐφημερὶς New York Mirror ἀναφερομένη στὴν Ἐπανάσταση.

Ἂν καὶ οἱ Ἀμερικανοὶ ποιητὲς δὲν ὑπῆρξαν, συνήθως, αὐτόπτες μάρτυρες, εἶχαν στὴ διάθεσή τους αὐθεντικὲς καὶ ζωηρὲς περιγραφὲς τῆς μαχομένης Ἑλλάδος, χάρις στὶς πολυάριθμες ἀνταποκρίσεις καὶ ἱστορίες στὰ περιοδικὰ καὶ τὸν ἡμερήσιο τύπον. Πρέπει δὲ νὰ τονισθῆ ὅτι ὁ τύπος ἦταν καθολικὰ φιλελληνικὸς καὶ προσέφερε σημαντικὴν ἠθικὴν συμπαράσταση στὸν ἀγώνα δημοσιεύοντας κάθε πληροφορία ἢ σχόλιο σχετικὸ μὲ τὰ γεγονότα στὴν Ἑλλάδα[7].

Στὴ διάθεση τῶν ποιητῶν ὑπῆρχαν ἐπίσης ἐπιστολὲς καὶ ἐκθέσεις ἀπὸ Ἀμερικανοὺς ταξιδιῶτες ποὺ εὑρισκόμενοι κοντὰ στὴν Ἑλλάδα ἔγιναν συχνὰ θεατὲς διαφόρων ἐπεισοδίων, μαχῶν καὶ δραμάτων. Πρόσθετες πληροφορίες προήρχοντο καὶ ἀπὸ ἀναφορὲς καὶ ἀλληλογραφίαν ἀξιωματικῶν τῆς Ἀμερικανικῆς Μοίρας τῆς Μεσογείου ποὺ παρακολουθοῦσε ἐκ τοῦ πλησίον τὰ δραματικὰ συμβάντα[8]. Ἀλλὰ οἱ πιὸ γλαφυρὲς περιγραφὲς ἤρχοντο ἀπὸ τοὺς Ἀμερικανοὺς ἐθελοντὲς ποὺ εἶχαν ἐνταχθῆ στὶς ἔνοπλες δυνάμεις τῶν Ἑλλήνων, ὅπως οἱ Dr. Samuel Gridley Howe, George Jarvis, Jonathan P. Miller καὶ ἄλλοι[8]. Μὲ ζωηρὰ χρώματα καὶ συχνὰ συναρπαστικὸ ὕφος συγγραφεῖς σὰν καὶ αὐτοὺς ἔγραψαν αὐθεντικὰ γιὰ τοὺς κινδύνους καὶ τὶς γενικὲς ἐντυπώσεις τους. Ὁ νεαρὸς Τζάρβις συνέθεσε καὶ ἁπλοϊκοὺς φιλελληνικοὺς στίχους ἀγγλικὰ καὶ γαλλικά[10].

Ἀπ' ὅλους τοὺς Ἀμερικανοὺς ποιητὲς ὁ Τζέϊμς Γκέϊτς Πέρσιβαλ (1795—1856) πρέπει νὰ θεωρηθῆ πρωτοπόρος τῆς λογοτεχνικῆς κίνησης πρὸς ὑπεράσπιση τῆς Ἑλληνικῆς ὑπόθεσης. Καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν διάκρισή του ὡς τοῦ «πρώτου» φιλέλληνα ποιητῆ, πρέπει νὰ τὸν παραδεχτοῦμε καὶ ὡς τὸν πιὸ Ἑλληνοπρεπῆ συγγραφέα τῆς ἐποχῆς του. Σὰν ποιητικὴ φυσιογνωμία ὁ Πέρσιβαλ εἶχε συμπεριληφθῆ στοὺς «Ἱεροὺς Ἑπτά», δηλαδὴ στοὺς κυριώτερους ποιητὲς τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀμερικανικοῦ ρομαντισμοῦ[11]. Πολυμαθέστατος δὲ καὶ γνώστης τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ὁ Πέρσιβαλ ἐξέφρασε τὴν ὑποστήριξή του θερμὰ καὶ ἀνεπιφύλακτα. Τὰ φιλελληνικά του ἔργα εἶναι καὶ πολλὰ καὶ ἐντυ-

---

7) Ἕνας πρόχειρος κατάλογος φιλελληνικῶν ἐντύπων τῆς ἐποχῆς ἔχει ὡς ἑξῆς: The Minerva; The New-York Mirror, and Ladies' Literary Gazette; The Boston Recorder; Washington Country Post; The United States Literary Gazette: The Parthenon; The Album, and Ladies' Weekly Gazette; The Philadelphia Album, and Ladies' Literary Gazette; The Bower of Taste; The Philadelphia Monthly Magazine; Atheneum, or Spirit of the English Magazines; The Portsmouth Journal of Literature and Politics: The Critic; The Talisman; The Albion; The Casket and Philadelphia Monthly Magazine; The Ladies' Magazine; The Salem Gazette; The New-York National Advocate; The New-York Commercial Advertiser; The Port Folio; The North American Review.

8) Feorge Jones, *Sketches of Naval Life, with Notices of Men, Manners, and Scenery* . . . (New Haven, 1829).

9) Samuel Gridley Howe, *An Historical Sketch of the Greek Revolution* (New York, 1828). Jonathan P. Miller, *The Condition of Greece* (New York, 1828). George Jarvis, *George Jarvis - His Journal and Related Documents*, ed. G. G. Arnakis (Thessalonik, 1965).

10) G. G. Arnakis, "The First American Volunteer in the Greek Revolution, George Jarvis." *Neo-Hellenika*, I (1970), 83.

πωσιακά. Ἴσως κανεὶς ἄλλος Ἀμερικανὸς νὰ μὴν ἔγραψε τόσο πολλὰ καὶ τόσο καλῆς ποιότητας. Βασικὰ ἕνας εὐαίσθητος καὶ φιλελεύθερος νέος ὁ Πέρσιβαλ ἀφιέρωσε ποιήματα στὴν ὑπόθεση τῆς ἐλευθερίας στὴν χώρα του καὶ σ' ὅλο τὸν κόσμον. Ὁ Julius Ward, ὁ σύγχρονος βιογράφος του, ἔγραψε τὰ ἑξῆς, ἀναφερόμενος στὰ εὐγενικὰ αἰσθήματα τοῦ ποιητῆ:

«Ὅποιος διαβάσει τὸν πρῶτον τόμον του, θὰ ἐκπλαγῆ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν ποιημάτων ποὺ ἀφιέρωσε στὴν χειραφέτηση καὶ ἐπέκταση τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας στὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὴν Νότιον Ἀμερικήν. Οὔτε πρέπει ν' ἀγνοήσωμεν τὸ γεγονὸς ὅτι μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες του ποιητικὲς προσπάθειες ἦταν ἡ αὐστηρὴ του ἀποκήρυξη τῆς Ἀμερικανικῆς δουλείας — ὅπως ἐλέγετο μέχρι τώρα. Αὐτοὶ οἱ πρῶτοι παλμοὶ ἐλευθερίας καὶ πατριωτισμοῦ δὲν ἐλησμονήθηκαν ποτέ. Ὁ πιὸ πρόσφατος τόμος του περιέχει πατριωτικὲς ἐκκλήσεις, ποὺ εἶναι τόσο θερμές, δυναμικές, καὶ ἐνθουσιώδεις ὅσο καὶ τὰ πιὸ δημοφιλῆ του λυρικά. Καὶ ἡ δημοτικότητά του ὀφείλεται κυρίως στὸν μοναδικόν του χαρακτῆρα ὡς ποιητῆ ποὺ ἐκφράζει τὸ ἐθνικὸ αἴσθημα καὶ ποὺ εἶναι λαμπρὰ ἀφοσιωμένος στὴν πατρίδα του... Ἂν καὶ εἶναι θερμόαιμος πολιτευτής, ὁ πατριωτισμός του οὐδέποτε περιωρίστηκε στὰ κομματικὰ πλαίσια. Ἀλλὰ παρ' ὅλον τὸν ἐνθουσιασμόν του καὶ τὴν ἀφοσίωσή του, στὸ κόμμα του ἦταν ἁπλῶς ἕνας μοναχικὸς βάρδος ποὺ παρώτρυνε τοὺς ἄλλους στὴν πράξη»[12].

Πρωτεργάτης λοιπὸν ποιητὴς ὁ Πέρσιβαλ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἄρχισε νὰ συνθέτη σὲ Βυρωνικὸ ὕφος εὐθὺς μετὰ τὴν ἔναρξη τῶν ἐχθροπραξιῶν. Ἡ ἐξύμνηση τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγώνα ἄρχισε μὲ τὴν «Ὠδὴ στὴν χειραφέτηση τῆς Ἑλλάδος», ποὺ γράφτηκε πρὶν τὴν 25ην Ἰουλίου 1821, ὅπου ὁ πρῶτος του τόμος, Ποιήματα, ἐκυκλοφόρησε στὸ Νιοῦ Χέηβεν τοῦ Κοννέκτικατ. Ἡ ὠδὴ ἀρχίζει μὲ τὸν Ἑλληνικὸν στίχον τοῦ Ρήγα, «Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων», τοῦ πρώτου μεγάλου Ἕλληνα πατριώτη ποιητῆ, ποὺ τὸν εἶχε παρουσιάσει ὁ Βύρων στὸ ἀγγλόφωνο κοινὸ μὲ τὴν γνωστήν του ἀπόδοση τοῦ «Θουρίου» τὸ 1812[13]. Καὶ συνεχίζει ὁ Πέρσιβαλ:

Στὴν Ἑλλάδα ἀνατέλλει ἡ αὐγή·
τὸ σύννεφο ποὺ τὴν ἐκάλυπτε σκορπίζει:
κοῖτα πάλι! ἡ μέρα λαμπυρίζει
ὅταν τῶν Περσικῶν ὁρδῶν ἡ φυγή,
στοῦ Μαραθώνα τὴν ἄνιση πάλη
πεταχτῆκαν σὰν ἡμίθεοι ἀρχαῖοι
ἐμπνευσμένοι πατριῶτες καὶ πάλι
καὶ λακίσαν, τί αἶσχος, οἱ ἐχθροὶ οἱ σπουδαῖοι
καὶ δόξας στεφάνια τοὺς στέψαν τὸ κεφάλι[14].

Ἡ γλαφυρὴ καὶ μεγάλη αὐτὴ ὠδὴ ἦταν τὸ πρῶτο ἀπὸ μιὰ σειρὰ λυρικῶν ποιημάτων ποὺ συνέθεσε ὁ ποιητὴς κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ μακροῦ ἀγώνα. Ὁ Πέρσιβαλ ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ κάθε φάση τοῦ πολέμου, καὶ ποτὲ δὲν ἔχασε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράση τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα σὲ στίχους. Τὸ μακροσκελές του ποίημα «Τὸ ὅραμα τῆς ἐλευθερίας» εἶναι μιὰ ἔκκληση στοὺς Ἀμερικανοὺς νὰ πᾶνε ἐθελοντὲς καὶ νὰ συμπολεμήσουν μὲ τοὺς Ἕλληνες:

12) *The Life and Letters of James Gates Percival* (Boston, 1866), pp. 440 - 441.

13) Byron, *Childe Harold's Pilgrimage, A Romaunt by Lord Byron*, ed. Thomas Davison (London: John Murray, 1812), pp. 203ff.

14) "Ode on the Emancipation of Greece." *The Poetical Works* (Boston, 1859), II, 405.

Ὦ Ἑλλάς, Ἑλλὰς ποὺ ζῆς ξανά! Τ' ὄνομά σου
ἀνάβει στοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ ἀνδρείου τὰ στήθη τὴ φλόγα...
Δὲν ὑπάρχει κανεὶς ν' ἁρματωθῆ γιὰ νὰ σὲ προστατέψη;
Θερμόαιμος κανεὶς γενναῖος, πιστὸς νέος
νὰ ὁρκισθῆ στὴν τιμὴ καὶ τὴν τύχη
καὶ μακρυὰ νὰ πετάξη, τὸν ὠκεανὸ νὰ διαβῆ
μὲ τοὺς σκλάβους νὰ σμείξη, τοὺς γενναίους νὰ βοηθήση;
Ὁρμῆστε, τέτοιοι ἄνδρες ἂν εἴσθε, ὁρμῆστε!
τὴν ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους αὐτοῦ βοηθῆστε[15].

Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπαγγέλθηκε ἀργότερα σὲ μιὰ συγκέντρωση τῆς φοιτητικῆς ἀδελφότητας ΦΒΚ τοῦ Χάρβαρντ, στὶς 26 Αὐγούστου 1824, ὅπου ὁ Henry Ware ἔκαμε μίαν ἔκκληση γιὰ ἐθελοντές[16]. Πιὸ ἔπειτα, τὸ 1827 ὁ Πέρσιβαλ ἔγραψε τὴν «Ἑλληνικὴν ἔκκληση στὴν Ἀμερικήν», ἕνα συγκινητικὸ στιχούργημα ποὺ πιθανὸν νὰ τὸ ἐμπνεύστηκε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἔκκληση τῆς Μεσηνιακῆς Γερουσίας στὸν Ἀμερικανικὸ λαόν, στὶς 15 Μαΐου 1821. Τὸ πνεῦμα τοῦ ποιήματος εἶναι σχεδὸν τὸ ἴδιο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Μεσηνιακῆς προκήρυξης.

Ἄλλα φιλελληνικὰ ἔργα τοῦ Πέρσιβαλ εἶναι τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἑλλάς, ἀπὸ τὸ ὄρος Ἑλικών» - ἕνα μακροσκελέστατο ποίημα, «Ἡ Ἐλευθερία στὴν Ἀθήνα», «Οἱ Ἕλληνες ὀρεινοί», «Τὸ τελευταῖο τραγούδι τοῦ Ἕλληνα πατριώτη», «Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐλευθερία», «Ἑλλάς», «Τὸ Ἑλληνικὸ τραγούδι τῆς Νίκης», «Τὸ τραγούδι τοῦ Ἕλληνα μετανάστη» καὶ «Ἡ Παλλὰς τοῦ Σουνίου»[17].

Τὰ ποιήματα αὐτὰ ἀποτελοῦν τρανὴν ἀπόδειξη τῆς θερμῆς φιλίας ποὺ ἔτρεφε γιὰ τοὺς Ἕλληνες ὁ ποιητής. Οἱ Πινδαρικὲς δὲ αὐτὲς ὠδὲς τοῦ Πέρσιβαλ συνέβαλαν σημαντικὰ στὴν ἀφύπνηση τῆς Ἀμερικανικῆς κοινῆς γνώμης καὶ συνείδησης. Στὸν δεύτερο τόμο τοῦ New England Magazine (1832) ἕνας κριτικός, σχολιάζοντας γενικὰ τὴν τέχνη τοῦ Πέρσιβαλ, παρατήρησε τὰ ἑξῆς σχετικὰ μὲ τὰ φιλελληνικά του ποιήματα:

«Δὲν ἀρκεῖ νὰ λέμε ὅτι τὰ ἔργα αὐτὰ ἀκτινοβολοῦν μὲ τὴ φλόγα τοῦ Πινδάρου καὶ τοῦ Αἰσχύλου· δείχνουν τὸν ὁλόψυχο θαυμασμὸ τοῦ ποιητῆ γιὰ ὅ,τι ἀποθανατίζει, καὶ τὴν βαθειά του συμπάθεια γιὰ τοὺς καταπιεζομένους ποὺ ἀγωνίζονται νὰ ἐλευθερωθοῦν»[18].

Οἱ λογοτεχνικὲς φιλελληνικὲς προσπάθειες τοῦ Πέρσιβαλ δὲν περιωρίστηκαν μόνον σὲ Πινδαρικὰ στιχουργήματα. Σὲ παρατηρήσεις του ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς ἱστορίας ὁ ποιητὴς ἀναφέρθηκε στὸν ἀγώνα τῆς σύγχρονης Ἑλλάδος μέσα στὰ πλαίσια τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Σ' ἕνα λόγο ποὺ ἐκφώνησε στὰ μέλη τῆς ἀδελφότητος ΦΕΚ στὸ Πανεπιστήμιον Γέϊλ, στὶς 10 Σεπτεμβρίου 1822, ὁ Πέρσιβαλ γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰν βρῆκε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δείξη τὴν ὀρθότητα τῶν αἰσθημάτων καὶ σκέψεών του. Ἐξετάζοντας τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἀπὸ φιλοσοφικὴν ἄποψη, καὶ σχολιάζοντας μὲ σοβαρότητα τὶς αἰτίες ποὺ συνέτειναν στὴν πρόοδο, πρῶτα, καὶ στὴν πτώση, ὕστερα, τῶν μεγάλων ἱστορικῶν αὐτοκρατοριῶν — τῆς Ρωμαϊκῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς — ὁ ποιητὴς ἐμί-

15) "The Vision of Liberty." *Ibid.*, II, 204.

16) *American Poets and the Greek Revolution, 1821 - 1828.*

17) "Greece, from the Mount Helicon," "Liberty to Athens," "The Greek Mountaineers," "The Last Song of the Greek Partiot," "Grecian Liberty," "Hellas," "The Greek Song of Victory," "The Sunian Pallas," and "The Greek Emigrant's Song." *The Poetical* Works.

18) "James Gates Percival." *The New England Magazine,* II (May, 1832), 310.

λησε γιὰ τὸν Ἑλληνικὸν ἀγώνα. Ἀφοῦ πρῶτα ἐπαίνεσε τοὺς πολεμιστὲς ὡς ἄξιους ἀπογόνους τῶν ἀρχαίων τους προγόνων, καὶ ἀφοῦ ἐτίμησε τὶς ὑπεράνθρωπές τους προσπάθειες νὰ σπάσουν τὰ δεσποτικὰ δεσμά, ὁ ποιητὴς στράφηκε πρὸς τὰ ἄλλα Χριστιανικὰ κράτη, καὶ μὲ γλώσσα πλήρη ἀγανάκτησης καὶ πίκρας, κατέκρινε δριμύτατα τὴν ψυχρότητα καὶ ἀδιαφορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων πρὸς τὴν κραυγὴν τῆς πάσχουσας ἀνθρωπότητας — ὅπως ὁ Διονύσιος Σολωμὸς ἔμελε νὰ κάμη συντομώτατα στὸν «Ὕμνον» του. Καὶ εἶπεν τότε ὁ Ἀμερικανὸς ἰδεολόγος:

«Ἕνα μοναδικὸ θέαμα παρουσιάζεται στὸν κόσμο: Χριστιανοὶ συμμαχοῦν μὲ Τούρκους γιὰ νὰ δολοφονήσουν ἄλλους Χριστιανούς, καὶ αὐτὸ γίνεται γιὰ νὰ διατηρηθῆ μιὰ θεωρητικὴ κι ἀφηρημένη ἰσορροπία δυνάμεων. Ἕνας σκλαβωμένος λαός, ποὺ κατάγεται ἀπὸ τὸ ἔθνος ποὺ κάθε ἐπιστήμων ἐξιδανικεύει καὶ κάθε φίλος τῆς ἐλευθερία θεωρεῖ σὰν προπάτορα, αὐτὸς ὁ λαὸς παλεύει νὰ σπάση τὰ δεσμά του καὶ νὰ διακηρύξη τὰ δίκαια καὶ τὶς ἐλευθερίες του. Εἶδαν τ' ἀδέλφια τους νὰ σφάζωνται, νὰ βασανίζωνται, καὶ νὰ ὑποδουλώνωνται. Ἀπειλοῦνται μὲ ἐξόντωση, χωρὶς μιὰ φιλικὴ δύναμη νὰ τοὺς ἐμψυχώση ἢ ἕνα σύμμαχο νὰ τοὺς προστατέψη. Καὶ ὅμως, παρ' ὅλες αὐτὲς τὶς τρομαχτικὲς ἀντιξοότητες δὲν ἐγκαταλείπουν τὸν ἀγώνα, ἀλλὰ μὲ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν ἀφοσιώνονται στὴν ἐλευθερίαν ἢ στὸν θάνατον. Δὲν ὑπάρχει ἄλλη λύση. Ἂν τὰ Χριστιανικὰ κράτη βλέπουν μὲ ἀδιαφορίαν, ἐὰν βοηθήσουν τοὺς καταπιεστὲς καὶ ἐξουδετερώσουν τὶς γενναῖες προσπάθειες τῶν Ἑλλήνων, ἐὰν τὰ ἐλεύθερα κράτη δὲν σπεύσουν νὰ ἀπαντήσουν στὴν πρόσκληση, τί ἄλλο μποροῦν αὐτοὶ ν' ἀναμένουν παρὰ τὸ γιαταγάνι τοῦ Τούρκου καὶ τὴν τύχην τῆς Χίου...»[19].

Ἡ πονεμένη κραυγὴ τοῦ Πέρσιβαλ βρῆκε σύντομα ἀπήχηση. Ὁ William Cullen Bryant (1794—1878), ποιητής, δημοσιογράφος, νομομαθὴς καὶ μεταφραστής, ἀργότερα, τοῦ Ὁμήρου, δὲν ἄργησε ν' ἀναλάβη ἔντονη φιλελληνικὴ δράση καὶ σὰν δικηγόρος, καὶ σὰν ρήτορας, καὶ βεβαίως σὰν λογοτέχνης. Ὁ Μπράϊαντ ἔγραψε τὰ ἑξῆς συγκινητικὰ ποιήματα: «Ἡ σφαγὴ τῆς Χίου» (1824), «Τὸ τραγούδι τῆς Ἑλληνίδας Ἀμαζόνας» (1825), «Ὁ Ἕλληνας παρτιζάνος» (1825), «Ἡ συζυγία τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἀφροδίτης» καὶ τὰ συμβολικὰ «Σ' ἕνα σύννεφο» καὶ «Τὸ Ἑλληνόπουλο» (1828), ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν νεαρὸν Ἕλληνα πρόσφυγα Χριστόδουλον Μιλτιάδην Λεωνίδαν Εὐαγγελίδην[20].

Στὰ πρῶτα του φιλελληνικὰ ἔργα ὁ Μπράϊαντ ἔγραψε μὲ πολεμικὸ μένος προβλέποντας μὲ αἰσιοδοξία τὴν εὐτυχῆ τελικὴν ἔκβαση τοῦ ἀγώνα. «Ἡ σφαγὴ τῆς Χίου», παραδείγματος χάριν, περιέχει τὴν χαρακτηριστικὴν στροφήν:

> Καὶ γιὰ κάθε νεκρὸ ποὺ στὸ πέλαγο πετοῦνε
> τὶς λεπιασμένες του ἀγέλες γιὰ νὰ κορέση,
> μιὰ ἑκατοντάδα ἐχθροὶ θὰ γενοῦνε
> στοῦ βουνοῦ τ' ἀγριοπούλια πεσκέσι[21].

---

19) Ward, *The Life and Letters of... Percival*, II, 405.

20) "The Massacre at Scio," "The Song of the Greek Amazon," "The Greek Partisan," "The Conjunction of Jupiter and Venus," "To a Cloud," "The Greek Boy." *The Poetical Works* (New York, 1925). Ἐπίσης: P. Wodwin, *A Biography of William Cullen* Bryant... (New York, 1883), I, 187. Γιὰ περισσότερα σχετικὰ μὲ τὸν Μπράϊαντ δὲς τὸ ἄρθρο μου, «Ὁ φιλελληνισμὸς τοῦ Μπράϊαντ». Ἡ π. Ἑ σ τ ί α, ΙΘ' (Σεπτ. - Ὀκτ. 1970), 602—605, μὲ ἔμμετρην ἀπόδοση τοῦ «Ἑλληνόπουλου».

21) Γιὰ ὁλόκληρο τὸ ποίημα δές, Χ ι α κ ὴ Ἐ π ι θ ε ώ ρ η σ ι ς, 23ον (Ἰούλιος 1970), 84.

Στὸ τελευταῖο του φιλελληνικὸ ἔργο «Τὸ Ἑλληνόπουλο», ὁ ποιητὴς εἶδε στὴν ὄμορφη κι εὐγενικὴ μορφὴ τοῦ νεαροῦ ἕνα σύμβολο τῆς Νέας Ἑλλάδος, τὴν ἀναγέννηση τοῦ αἰώνιου πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἀθάνατου πνεύματός της:

Λεύτερο εἶναι τώρα πιὰ τὸ ἱστορικό σου ἔθνος·
τὰ μεγάλα σου ἀδέλφια μὲ χτύπημα γερὸ
τσακίσανε — πρὶν ἐσὺ νοιώσης τὸ ἄγχος —
τὸν ἀνυπόφορο, βάρβαρο, δουλωτικὸ ζυγό.
Κι ἡ Ἑλλάδα, ἡ ξεπεσμένη, ἡ ἔκπτωτη, βλέπει σὲ νέα
τὴ νιότη της ν' ἀναγεννιέται ὅπως στὰ περασμένα:
ἕνα νέο βλαστάρι τῆς ἀρχαίας ἀμπέλου, ὄμορφο, λεῖο,
ποὖκαμε τὰ ἔθνη νὰ σιγοῦν στῆς σκιᾶς της τὸ μεγαλεῖο[22].

Ἀργότερα, τὰ ἔτη 1852—53, ὅταν ὁ Μπράϊαντ πῆγε στὴν Εὐρώπη, μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες χῶρες ποὺ ἐπισκέφθηκε ἦταν ἡ Ἑλλάς. Ἔστειλε δὲ καὶ τότε τὶς ζωηρές του ἐντυπώσεις ποὺ ἐδημοσιεύθηκαν στὰ Γράμματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴν (1869), καὶ πὸ πρὶν στὸν Ἑσπερινὸ Ταχυδρόμο τῆς Νέας Ὑόρκης ποὺ ἐξέδιδε ὁ ἴδιος. Ἡ συμβολὴ τοῦ Μπράϊαντ στὴν διατήρηση τοῦ Ἀμερικανικοῦ φιλελληνισμοῦ ἐπὶ τόσες κρίσιμες δεκαετίες γιὰ τὴ χώρα εἶναι ἀναμφισβήτητη.

Ἄλλος Ἀμερικανὸς λογοτέχνης καὶ δημοσιογράφος ποὺ ἐπροπαγάνδισε ἐπιτυχέστατα τὸν ἀγῶνα εἶναι ὁ Fitz-Greene Halleck (1790—1867), ποιητὴς τῆς περίφημης ὠδῆς «Μᾶρκος Μπότσαρης» (1824). Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀναδημοσιεύθηκε στὸν περιοδικὸ τύπο ἐπανειλημμένα, ἀπαγγέλθηκε σὲ διαλέξεις, ἀκόμα δὲ καὶ ἀπὸ τὸν ἄμβωνα, καὶ μεταφράστηκε στὰ Γαλλικὰ καὶ στὰ Ἑλληνικὰ ἀπὸ τὸν Ἀλέξανδρο Ρ. Ραγκαβῆ, τὸν Γεώργιον Δ. Κανάλη καὶ τὸν γράφοντα[23].

Μὲ τὴν μακροσκελῆ αὐτὴν ὠδὴν ὁ Χάλλεκ ἔγινε κυριολεκτικὰ διάσημος στὴν Ἀμερικὴ καὶ στὴν Εὐρώπη. Ἕνας δὲ κριτικός, ὁ H. W. Parker, τὸν ἀποκάλεσε σ' ἕνα ποίημά του, «ὁ Χάλλεκ ποὺ μαζὺ μὲ τοὺς Ἕλληνες καλύφθηκε μὲ δόξα». Ὁ δὲ L. S. Ward τοῦ ἀφιέρωσε ἕνα ὁλόκληρο ποίημα μὲ πέντε τετράστιχα[24]. Ἡ ἡρωϊκὴ μορφὴ τοῦ σεμνοῦ Σουλιώτη ἀγωνιστῆ ὑμνήθηκε λοιπὸν κατάλληλα καὶ στὴν Ἀμερικήν, ὁ δὲ Χάλλεκ ἔγινε γνωστὸς ὡς «ὁ ποιητὴς τοῦ Μάρκου Μπότσαρη». Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο ἂς σταθοῦμε γιὰ λίγο νὰ θυμηθοῦμε καὶ τοῦ Σολωμοῦ τὴν ὠδὴ γιὰ τὸν Μπότσαρη, ἀλλὰ καὶ τὶς τόσες ἄλλες φορὲς ποὺ ὁ Ἐθνικὸς Ποιητὴς ἀναφέρθηκε στὸν γενναῖον Ἠπειρώτην.

Ὁ Χάλλεκ ἔκανε μνεία τῆς Ἐπανάστασης καὶ σ' ἕνα ἄλλο του ρομαντικὸ ἔργο, «Ἡ Μαγδαληνή». Τὸ λυρικὸ αὐτὸ γράφτηκε τὸ 1823, καὶ παρουσιάζει ἕνα ἐρωτευμένον Ἀμερικανὸ ἀξιωματικὸν ποὺ πάει στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ συμπολεμήση μὲ τοὺς πατριῶτες καὶ νὰ διακριθῆ μὲ πράξεις ἡρωϊκές[25].

Τὸ ὄνομα τοῦ James Gordon Brooks (1801—1841) εἶναι ἐπίσης στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὸν φιλελληνισμό. Στὴν ἐποχήν του ὁ Μπρουὺκς ἐθεωρεῖτο σημαντικὸς ποιητής, ἀκόμη δὲ καὶ ἡ γυναίκα του ἐδημοσίευσε ποιήματα. Ὁ

22) Γιὰ ὁλόκληρο τὸ ποίημα δές, Ἠπ. Ἑστία, ΙΘ' (Σεπτ. - Ὀκτ. 1970), 605.

23) Γιὰ ὁλόκληρο τὸ ποίημα δές, Ἠπ. Ἑστία, ΙΘ' (Μάρτιος - Ἀπρ. 1970), 228—230. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ περιέχει καὶ βιβλιογραφικὲς πληροφορίες.

24) H. W. Parker, "The Poet's Reveille," *Poems* (Auburn, 1850), p. 17. And, L. S. Ward, "Halleck," *Echoes from the House of Halleck, and Other Poems* (Boston, 1840), p. 37.

25) "Magdalen," *The Poetical Works* (New York, 1852).

Μπρουὺκς ἀνταποκρίθηκε στὶς εὐγενικὲς φιλοδοξίες τῶν βασανισμένων λαῶν, καὶ ἐξιδανίκευσε τὶς ἐλπίδες τους γιὰ ἐθνικὴν ἀποκατάσταση. Στὸ βιβλίο του The Rivals of Este, and Other Poems (1829) βρίσκει κανεὶς ποιήματα ποὺ ἐξυμνοῦν τὴν ἐλευθερίαν γενικά, σ' ὅλον τὸν κόσμον. Τὸ 1822, ἐμπνευσμένος ἀπὸ τὰ ἐθνικιστικὰ κινήματα διαφόρων καταπιεζομένων λαῶν, ἔγραψε τὰ «Ἐθνικὰ Σκίτσα», ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο Florio, στὸ περιοδικὸ Minerva. Ἡ μακροσκελὴς αὐτὴ σύνθεση περιεῖχε ὠδὲς πρὸς τὴν Γαλλίαν, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα. Τὸ δρᾶμα τῆς μαχομένης Ἑλλάδος τὸν ἐνέπνευσε καὶ συνεκίνησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλο ἐπαναστατικὸ κίνημα στὴν Εὐρώπη. Τὰ φιλελληνικά του ἔργα ἔκαμαν τὸν Μπρουὺκς ἕναν ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστοὺς ὑποστηρικτὲς τῶν δικαίων της. Ἕνας ἄλλος ποιητής, μὲ τὰ ἀρχικὰ W.M.P., τοῦ ἀφιέρωσε ἕνα ποίημα ὅπου ἀναφέρεται καθαρὰ στοὺς «ἀγῶνες τῆς λευτεριᾶς στὴν Ἑλληνικὴν γῆν»[26].

Ὁ Μπρούκς, ποὺ ἔγραψε φιλελληνικὰ ἐκ τῶν πρώτων, στὴν ἀρχὴν παρασύρθηκε ἀπὸ τὸ προεπαναστατικὸ Βυρωνικὸ πνεῦμα ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μελαγχολία καὶ ἀπαισιοδοξία. Ἡ κοινὴ λογικὴ δὲν μποροῦσε νὰ παραδεχθῇ, χωρὶς ἐπιφυλάξεις, ὅτι ἦταν δυνατὸν οἱ λιγοστοὶ καὶ ἀνοργάνωτοι Ἕλληνες ἀντάρτες νὰ καταβάλουν τὶς Ὀθωμανικὲς στρατιὲς ποὺ τότε ἦσαν ὁ τρόμος καὶ φόβος τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐπηρρέασε τὸν Μπρουὺκς ὅταν συνέθετε τὸ πρῶτο του, καὶ λανθάνον, φιλελληνικὸ ποίημα «Ἑλλάς». Θερμὸς θαυμαστὴς τῆς τελειότητος τοῦ ἀρχαίου ψυχικοῦ μεγαλείου, ὁ νεαρὸς ποιητὴς δὲν πίστεψε ὅτι θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ κάτι ἀνάλογο στὴν ἐποχήν του. Οὔτ' ὁ σκεπτικισμός του τὸν ἄφησε νὰ πιστέψῃ στὸ ὄνειρο — γιατὶ τί ἄλλο ἦταν; — τῆς Νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης.

Τὸ ποίημα «Ἑλλὰς» εἶναι λοιπὸν ἕνα εἶδος θρήνου τῆς σύγχρονης τραγωδίας τῆς χώρας. Δὲν βρῆκε τίποτε σχεδὸν νὰ ὑμνήσῃ στὴν ἡρωϊκὴν ἐξέγερση. Ἡ Ἑλλὰς ἦταν «χαμένη γῆ» καὶ «γῆ νεκρῶν ἡρώων καὶ ζώντων σκλάβων». Μὲ συναισθηματικὴ δὲ γλώσσα ὁ Μπρουὺκς ἀναφέρθηκε στὸ ἔνδοξο παρελθὸν καὶ ἔχυσε δάκρυα πάνω στὸ νεκρὸ σῶμα τοῦ πολιτισμοῦ της. Ἂν καὶ ἡ «Ἑλλὰς» γράφτηκε ἐνωρίτατα τὸ 1821, ὁπότε ἀκόμη ἡ ἔκβαση τοῦ πολέμου ἦταν κάτι τὸ πολὺ ἀβέβαιο, ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι τὸν ἴδιο καιρὸ σχεδὸν ὁ Πέρσιβαλ καὶ ἄλλοι Ἀμερικανοὶ λογοτέχνες ἔγραφαν ἡρωϊκὲς ὠδὲς καὶ παιᾶνες νίκης μὲ Αἰσχύλιο μένος, γεμάτους πίστη καὶ ἀποφασιστικότητα. Τελικὰ καὶ ὁ Μπρουὺκς ὁ ἴδιος ὑπερνίκησε τὴν ρομαντικήν του μελαγχολίαν καὶ ἔγραψε καὶ αὐτὸς ἐνθουσιώδη στιχουργήματα.

Τὸ δεύτερο μεγάλο ἔργο του «Ὁ Ἑλληνικὸς ἀγώνας», χαρακτηριστικὰ δείχνει τὴν ἀλλαγὴν αὐτήν:

> Ὦ Ἑλλάς! — μὲ τὴν παλικαριά σου τὴν παλιά,
> Ὅταν ζοῦσε τῆς Σπάρτης καὶ τῆς Μακεδονίας ἡ ἡρωϊκὴ γεννιά.
> . . . . . .
> Πέταξε πέρα τὰ δεσμά, τὸ αἶσχος τὴν δουλεία,
> Ξύπνα νὰ βρῇς λευτεριά, τιμή, καὶ νέα μεγαλεῖα[27].

Καὶ ἀργότερα, στὴν ὠδήν του «Ἐλευθερία», ὁ Μπρουὺκς πάλι βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ ἐκφράσῃ τὸν ἐνθουσιασμόν του γιὰ τὴν ἀπελευθερωμένην Ἑλλά-

26) W. M. P., "To Florio," *The Salem Gazette*, XXXVI, No. 100 (Dec. 17, 1822); reprinted from *The New-York Commercial Advertiser*.

27) James Gordon Brooks, "Greece," "The Greek Struggle," "Freedom," "To the Turkish Crescent," *The Rivals of Este*... (New York, 1829).

δα. Στὸ ποίημα δὲ «Πρὸς τὴν Τουρκικὴν ἡμισέληνο» δὲν ἐδίσταξε νὰ καταδικάση τὴν βαρβαρότητα τοῦ ἐχθροῦ, καὶ νὰ χαιρετσήη τὸν θρίαμβο τῆς Χριστιανικῆς πίστης.

Ἄλλος πολυγραφότατος ρομαντικὸς φιλέλληνας ὑπῆρξεν ὁ ἐκπαιδευτικὸς George Hill ποὺ τὸ 1827—28 ἐπισκέφθηκε διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος μὲ τὸ πολεμικὸ πλοῖο Warren. Ὁ Χὶλλ μετέτρεψε τὶς ἐντυπώσεις του σὲ μιὰ σειρὰ ποιημάτων ποὺ ἐξέδωκε τὸ 1831 μὲ τὸν τίτλον, Τὰ ἐρείπια τῶν Ἀθηνῶν, μὲ ἄλλα ποιήματα — Ἀπὸ ἕνα ταξιδευτήν. Τὸ γράψιμο ἄρχισε στὸν Πειραιᾶ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1828. Ὁ τόμος ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕμμετρες ἐντυπώσεις τῆς στιγμῆς καθὼς καὶ ἀναμνήσεις. Πολλὰ ἀπὸ τὰ στιχουργήματα αὐτὰ εἶναι σοννέτα στὰ ὁποῖα ὁ Χὶλλ μιμεῖται τὸ Βυρωνικὸ ψευδο - φιλοσοφικὸ ὕφος. Συχνὰ ὁ ποιητὴς ἀναφέρεται στὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ρεμβάση φιλοσοφώντας, κατὰ κάποιο τρόπο, κοιτάζοντας ἀρχαῖα καὶ σύγχρονα ἐρείπια καὶ μνημεῖα. Σὲ ἐπίκαιρα γεγονότα ἀναφέρεται πιὸ σύντομα, καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐντυπωσιάζει — σὰν ρομαντικὸν ἄνθρωπον — εἶναι οἱ καταστροφὲς καὶ οἱ θυσίες μᾶλλον, παρὰ ἡ νέα ὑπόσταση τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Θρηνεῖ λοιπὸν ὁ Χὶλλ στὰ «Ἐρείπια τῶν Ἀθηνῶν» ὅπως καὶ ὁ Μπροὺκς καὶ μερικοὶ ἄλλοι ρομαντικοὶ στὰ πρῶτα τους Βυρωνικὰ ποιήματα, θρήνους καὶ μοιρολόγια:

Τὸ Ἑλληνικὸ μεγαλεῖο! ποὺ ἡ ἱστορία του ἁπλώθηκε
Σὰν τὴν αἰώνια τῆς λύρας ἠχὼ
Ποὺ παίζει ἕνας Ἄγγελος, σ' ὅλη τὴ γῆ,
Θαῦμα καὶ μελωδία! Ἄσβεστη φλόγα,
Αἰώνια. Τῆς Κασταλίας ἡ φωνὴ
Θρηνεῖ πάνω ἀπὸ βωμοὺς λησμονημένους, χαμένους...[28]

Πιὸ ὕστερα ὅμως καὶ ὁ Χὶλλ δὲν ἔμεινεν ἀσυγκίνητος ἀπὸ τὸν ἡρωϊκὸν ἀγώνα τῶν συγχρόνων του Ἑλλήνων. Στὸ σοννέτο του «Ἐλευθερία» ὁ νεαρὸς ποιητὴς ἐπαινεῖ τὸ ξύπνημα τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποὺ τὸ διαπίστωσε ὁ ἴδιος:

Στῶν Δελφῶν κοντὰ τὴν κρυφοπηγή, ὁ ἀρχαῖος χορὸς
Ξαναρχίζει τὸ ἄσμα. Ὁ Ἕλληνας ἀκροᾶται καὶ σφίζει
Καὶ τὸν ἀρχαῖο βωμὸ τῆς λατρείας του χτίζει[28].

Σ' ἕνα ἄλλο του οοννέτο, «Χίος», ὁ Χὶλλ περιέγραψε τὶς ἐντυπώσεις του μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ὄμορφου νησιοῦ, τονίζοντας τὸ γεγονὸς τοῦ τί ἔκαμε ἡ ἀνθρώπινη θηριωδία σ' ἕνα φυσικὸν ἐπίγειον παράδεισον[30].

Στὴν χορεία τῶν ὀλιγότερο διασήμων λογίων πρέπει ν' ἀναφέρουμε τὸν Park Benjamin, δημοσιογράφο, ποιητή, καὶ ἐπιστήμονα, ποὺ ὁ φιλελληνισμός του ἐκδηλώθηκε στὰ φοιτητικά του χρόνια. Φοιτητὴς στὸ Κολλέγιον Washington, σὲ μιὰ τελετὴ τῆς 17ης Ἀπριλίου 1828, ὁ νεαρὸς Μπέντζαμιν ἀπήγγειλε ἕνα μεγάλο ποίημα μὲ τὸν τίτλον «Ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου», ἐμπνευσμένο

---

28) George Hill, "Scio," "Liberty," etc., *The Ruins of Athens and Other Poems* (Boston, 1839).

29) *Ibid.*, p. 113.

30) Γιὰ ἕμμετρην ἀπόδοσήν μου ὁλοκλήρου τοῦ ποιήματος δές, «Ἡ Χίος στὴν ἀγγλικὴ καὶ ἀμερικανικὴ ποίηση τῆς ρομαντικῆς ἐποχῆς. «Χιακὴ Ἐπιθεώρησις», 24ον (Νοέμβριος 1970), 150.

βεβαίως ἀπὸ τὴν τότε πρόσφατη νίκη τῶν τριῶν συμμάχων κατὰ τοῦ ἑνωμένου Μουσουλμανικοῦ στόλου[31].

Ἐπίσης ὁ Nathaniel Parker Willis μὲ τὰ σύντομα ἀφηγήματά του στὸ ἔργο Pencillings by the Way, ἔκαμε πολλὰ γιὰ νὰ διαδραματίση τὴν κατάσταση τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ πρόσφατα τραγικὰ γεγονότα. Ἡ ἐφημερίδα New York Mirror ἐδημοσίευσε μιὰ σειρὰν ἀνταποκρίσεων, μετὰ τὴν ἀνακήρυξη τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, οἱ ὁποῖες εἶχαν μεγάλη διάδοση καὶ ἐπίδραση στὴν Ἀμερικανικὴ κοινὴ γνώμη. Ἐνωρίτερα, ὁ Οὐίλλις σὰν φοιτητὴς στὸ Γέϊλ, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1823, εἶχε γίνει μέλος τῆς τοπικῆς φιλελληνικῆς ἐπιτροπῆς καὶ εἶχεν ἐργασθῆ ἀκούραστα γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ συμφέροντα. Σ' ἕνα δὲ ἀπὸ τὰ πρῶτα του ἔργα — ποὺ δημοσιεύτηκε ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο Roy, στὸ σοβαρὸ Boston Recorder, ποὺ ἐξέδιδε ὁ πατέρας του, ὁ νεαρὸς φιλέλληνας ἀναφέρθηκε στὴν Ἐπανάσταση, τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου, καὶ τὶς οἰκογενειακὲς τραγωδίες ποὺ διαδραματίστηκαν ἐκεῖ. «Ὁ Ἕλλην ἥρωας» τοῦ Οὐίλλις τέλειωνε μὲ μιὰ ἔνθερμη ἔκκληση γιὰ τὸ «ξύπνημα» τῆς Ἑλλάδος[31α]. Μιὰ σύντομη ἱστορία μὲ σχεδὸν τὴν ἴδιαν ὑπόθεση ἐδημοσιεύθηκε ὑπὸ τὸ ψευδώνυμο Κλεοπάτρα, καὶ μὲ τὸν τίτλον «Ἡ Ἑλληνοπούλα», στὸ Λεύκωμα τῆς Φιλαδελφείας, καὶ Λογοτεχνικὴν Ἐφημερίδα τῶν Κυριῶν τῆς 25ης Ἰουνίου 1828[32].

Βλέπει λοιπὸν ὁ ἀναγνώστης πὼς ὁ ἕνας διαφώτιζε καὶ ἐπηρρέαζε τὸν ἄλλον — ἄνδρα ἢ γυναῖκα — καὶ τὸν ἔκαμε νὰ ἐκφράση δημοσίᾳ, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα.

Μορφωμένες καὶ ἀρκετὰ χειραφετημένες πολλὲς Ἀμερικανίδες τῆς ἐποχῆς ἀκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῶν ἀνδρῶν, ἢ καὶ τῶν Ἀγγλίδων κυριῶν ποὺ εἶχαν ζωηρότατα ἀναμειχθῆ στὴν γενικὴ φιλελληνικὴ κίνηση, ὅπως ἡ γνωστὴ καὶ πολυγραφότατη ποιήτρια Lydia Huntley Sigourney, ἡ Caroline Matilda Thayer, ἡ Anne C. Lynch, καὶ ἄλλες[33]. Παραδείγματά τους ὑπῆρξαν τὰ ἔργα τῆς Ἀγγλίδας ποιήτριας Felicia Dorothea Hemans, θαυμάστριας τοῦ Βύρωνος, ἀλλὰ καὶ τὰ ποιήματα τοῦ φημισμένου φιλέλληνα Λόρδου.

Ἡ κυρία Σιγκούρνεϋ ἔγραψε τὰ ἑξῆς ποιήματα: «Οἱ πνευματικὲς ἀνάγκες τῆς Ἑλλάδος», «Ὁ μάρτυρας τῆς Χίου», «Σκηνὴ στὴν Ἀθήνα», «Ἔκκληση γιὰ τὴν μόρφωση τῶν γυναικῶν στὴν Ἑλλάδα» καὶ ἄλλα[34]. Ὁ βιογράφος της, Gordon S. Haight, γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι αὐτὴ ἡ Ἀμερικανίδα Μοῦσα, «ἡ γλυκιὰ τραγουδίστρια τοῦ Χάρτφορντ» (τοῦ Κοννέκτικατ), «κυριολεκτικῶς ἐρρίχθηκε στὸν ἀγώνα», γιὰ τὰ συμφέροντα τῶν Ἑλλήνων[35]. Ἐνεργὸ μέλος τῆς Φιλανθρωπικῆς Ἑταιρίας Κυριῶν, ἡ κ. Σιγκούρνεϋ διετέλεσε Γραμματεὺς τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς της καὶ ἐργάστηκε μὲ ἀφοσίωση γιὰ τὴν συλλογὴν ἐφοδίων καὶ χρημάτων γιὰ τὸν σκληρὰ δοκιμαζόμενο Ἑλληνι-

31) *Park Benjamin,* "The Battle of Navarino," in M. M. Hoover's *Park Benjamin, Poet & Editor* (New York, 1948), pp. 23 - 24.

31a) Henry A. Beers, *Nathaniel Parker Willis* (Boston, 1899), p. 42.

32) Cleopatra, "The Greek Girl." *The Philadelphia Album, and Ladies' Literary Gazette,* III, No. 4 (June 25, 1828), 27.

33) Caroline Matilda Thayer, "The Greeks," *The New - York Mirror, and Ladies' Iiterary Gazette,* I (December 27, 1823), 173. Anne C. Lynch, "Byron among th Ruins of Greece," *Poems* (New York, 1848).

34) Lydia Huntley Sigourney, "Greece", "The Intellectual Wants of Greece," "The Martyr of Scio," "Scene at Athens," *Poems* (Philadelphia, 1834). And, "Appeal for Female Education in Greece," *Zinzendorff and Other Poems* (New York, 1837).

35) *Mrs. Sigourney: The Sweet Singer of Hartford* (New York, 1930), p. 30.

σμό. Τὰ στιχουργήματά της, συχνὰ μελοδραματικὰ καὶ ἁπλοϊκά, δὲν εἶναι ἔργα μεγάλης πνοῆς. Τὰ αἰσθήματα ὅμως ποὺ δείχνουν εἶναι εἰλικρινῆ καὶ ἀνθρώπινα. Σὰν γυναίκα ἡ κ. Σιγκούρνεϋ δὲν συνέθεσε πολεμικοὺς παιᾶνες καὶ ἐμβατήρια. Σκοπός της ἦταν ἡ πνευματικὴ ἀναγέννηση τοῦ ἔθνους, καὶ σωστὰ ἐπέμενε στὴ σημασία τοῦ ρόλου τῶν Ἑλληνίδων στὸν τομέα αὐτόν. Ἀργότερα, ὅταν τὸ ὑλικὸ εἶχε συγκεντρωθῆ καὶ ἦταν ἕτοιμο γιὰ ἀποστολὴ στὴν Ἑλλάδα, ἡ ποιήτρια ἔγραψε μιὰν «Ἐπιστολὴν πρὸς τὶς Κυρίες τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὶς Κυρίες τοῦ Χάρτφορντ», ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἔλεγε μὲ τὴν συνηθισμένη εὐγλωττία τῆς ἐποχῆς:

«Ἀδελφὲς καὶ Φίλες,
Ἀπὸ τῶν παιδικῶν μας χρόνων ἡ χώρα σας ὑπῆρξεν τὸ ἀντικείμενον τοῦ θαυμασμοῦ μας. Μαζὺ μὲ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ συζύγους μας ὅλες μας ἐμάθαμεν ἀπὸ ἐνωρὶς ν' ἀγαπῶμεν τὴν πατρίδα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ Σόλωνος καὶ τοῦ Σωκράτους. Ὁ ἐνθουσιασμός, ποὺ ἡ δόξα τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος ἐνέπνευσε στὰ στήθη μας, μᾶς ἔκαμεν νὰ διατηρήσωμεν μίαν θερμὴν ἀγάπην διὰ τοὺς ἀπογόνους των... Ἀδελφὲς καὶ Φίλες, ἀπὸ τὴν ἄλλην ἄκρην τοῦ ὠκεανοῦ σᾶς ἐκτείνωμεν τὴν χεῖρα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ. Προσευχόμεθα δὲ ὅπως ὁ Σταυρός Του καὶ τὸ λάβαρον τῆς πατρίδος σας ἐπικρατήσουν καὶ ὑψωθοῦν ὑπεράνω τῆς ἡμισελήνου καὶ τοῦ Μιναρέ — ὅπως τὰ τέκνα σας χαιρετήσουν τὴν παλιγγενεσίαν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, καὶ κτίσουν ἐκ νέου τὰ ἐρείπια ποὺ ἡ καταπίεσις ἔχει ἐπισωρεύσει, καὶ ὅπως ἐσεῖς, ἐπανευρίσκουσαι τὴν οἰκογενειακήν σας εὐτυχίαν, εὕρητε εἰς τοὺς παρελθόντας κινδύνους καὶ ἀντιξοότητας λαμπροτέρους στεφάνους διὰ τὴν βασιλείαν τῶν Οὐρανῶν»[36].

Ἡ εὐγενέστατη αὐτὴ κυρία ἔλαβεν ἐπίσης ὑπὸ τὴν προστασίαν της, κατ' οἶκον, τὸν νεαρὸν Σαμιώτην πρόσφυγα Δημήτριον Σταματιάδην, ποὺ εἶχε ἔρθει στὴν Ἀμερικήν, μαζὺ μὲ ἄλλους νέους, γιὰ νὰ σπουδάσῃ[37].

Ἡ ἐξιστόρηση αὐτὴ τῶν Ἀμερικανῶν διανοουμένων ποὺ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐξέφρασαν τὸν φιλελληνισμόν τους, πρέπει νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τοὺς κληρικούς, ἱεραποστόλους, ἰατρούς, καὶ ἐκπαιδευτικοὺς ποὺ ἔσπευσαν καὶ αὐτοὶ νὰ συνεισφέρουν στὴν Νεοελληνικὴν Ἀναγέννηση ἕκαστος τὸ κατὰ δύναμιν. Πολλὰ ἔχουν γραφῆ γιὰ τὸν Dr. Samuel Gridley Howe, ὥστε δὲν χρειάζεται ἐπανάληψη ἐδῶ[38]. Ἀπὸ τοὺς μέχρι τώρα σχεδὸν ἀγνώστους ἂς ἀναφέρωμεν τοὺς Rev. George Croly, Rev. John Pierpont, Rev. Joseph Clinch, Right Rev. G. Washington Doane. Ὁ Ντόουν ὑπῆρξεν Ἐπισκοπελιανὸς Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Νέας Ὑερσέης, ἔγραψε δὲ ἕνα ὡραῖο Τυρταϊκὸ πολεμικὸ θούριο ἐνθαρρύνοντας τοὺς Ἕλληνες πολεμιστές. Ὁ τίτλος του, καὶ ἡ ἀρχή του, «Παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων», εἶναι εὐτυχεῖς μιμήσεις τοῦ ὕφους τοῦ Ρήγα Φεραίου, ὅπως τὸ εἶχεν ἀποδόσει ὁ Βύρων[39]. Ὁ Κλίντς ἔγραψε ἕνα διδακτικὸ ποίημα, «Ἀθῆναι», ὅπου εὔχεται γιὰ τὴν πνευματικὴν ἀνύψωση τῶν Ἑλλήνων[40]. Ὁ

36) *Ibid.*, p. 31.
37) *Ibid.*
38) Δές, Samuel Gridley Howe's *An Historical Sketch of the Greek Revolution, Part I.* Edited with Introduction by George G. Arnakis (Austin, 1966).
39) George Washington Doane, "Sons of the Greeks," *The Poetical Works, ed.* W. C. Doane (New York, 1860).
40) Joseph H. Clinch, "Athens," *The Captivity of Babylon and Other Poems* (oston, 1840).

Κρόλυ συνέθεσε τρία πολὺ πρωτότυπα καὶ καλὰ ποιήματα: «Λεωνίδας», «Ὁ θάνατος τοῦ Λεωνίδα», καὶ «Ὁ Ἕλλην καὶ ὁ Τοῦρκος». Τὸ τρίτο εἶναι μοναδικὸ στὸ εἶδος του γιατὶ ἀναφέρεται σὲ μιὰν ἐπιτυχῆ, καὶ ἴσως φανταστικήν, ἀντεπίθεση τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Παλαιολόγου καὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ Μωάμεθ[41]. Ὁ Πιερπὸντ ἔγραψε μιὰ λεπτομερειακὴν περιγραφὴν τῆς καταστροφῆς τῆς Χίου, τὴν ὁποίαν ἐπισκέφθηκε τὸ 1829, μὲ τὸν τίτλο «Γενέθλια στὴν Χίον»[42]. Ὁ Dr. Pliny Earle ἔγραψε τὰ ἑξῆς ρητορικὰ μὰ καὶ συγκινητικὰ ἔργα: «Ὁ θρῆνος τοῦ Ἕλληνα μετανάστη», «Μαραθών», καὶ «Πρὸς τὸν ὠκεανόν». Καὶ τὰ τρία εἶναι βαθειὰ ἐπηρρεασμένα ἀπὸ τὸ ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Βύρωνος, ὁ δὲ «Μαραθὼν» εἶναι ἐπικῶν διαστάσεων[43]. Ὁ S. L. Fairfield ἔγραψε τὸ μακροσκελέστατο «Ὁ Σουλιώτης πολέμαρχος», μὲ θέμα τὸν Σαμουὴλ καὶ τὸ Κοῦγκι. Ὁ δὲ νεαρὸς John H. B. Latrobe συνέθεσε ἕνα σύντομο λυρικὸ γιὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τὸν ὁποῖον, ὅπως εἴδαμε, καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι ἐξύμνησαν[44].

Ὁ Edward Coote Pinkney, τότε ναυτικὸς δόκιμος στὴν Μοῖρα τῆς Μεσογείου, ἔγραψε τὸ φιφλελληνικό του στιχούργημα «Ille, non ego»[45]. Ὁ τότε γνωστὸς δημοσιογράφος καὶ λογοτέχνης, Samuel Woodworth, ἀναφέρθηκε στὸν ἀγώνα στὸ ποίημά του, «Fashions»[46]. Τὸ ἴδιο δὲ ἔκαμε ἀργότερα καὶ ὁ καὶ σήμερα διδασκόμενος, John G. Whittier, ποὺ ἀναφέρθηκε πλαγίως στὸν Δ. Ὑψηλάντη στὸ περίφημο ἔργο του «Snow - Bound». Ὁ Prosper Montgomery Wetmore, ἀργότερα στρατηγὸς τοῦ Ἀμερικανικοῦ στρατοῦ, δὲν ξέχασε τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάσταση σ' ἕνα τουλάχιστον καὶ μεγάλο ἱστορικὸ ποίημά του, «Ἡ Ρωσικὴ ὑποχώρηση»[47].

Τὰ μισὰ ὅμως περίπου φιλελληνικὰ ποιήματα ποὺ ἔχουμε ἤδη συγκεντρώσει ἐδημοσιεύθηκαν ἀνώνυμα, ἢ ὑπὸ ψευδώνυμα ἢ ἀρχικά[48]. Ἡ συνήθεια αὐτὴ ποὺ εἶναι σπανιώτατη στὴν ἐποχή μας, ἦταν ὁ γενικὸς κανώνας τότε. Ἡ ἀνωνυμία ἔδινε μιὰ πρόσθετην ἐλευθερίαν στὸν συγγραφέα νὰ γράψη ὅ,τι ἤθελε. Ἡ δὲ προτίμησή του γιὰ ψευδώνυμα ἔδειχνε, συχνά, τὶς πηγὲς ποὺ τὸν εἶχαν ἐπηρρεάσει — στὴν περίπτωση τοῦ λογοτεχνικοῦ φιλελληνισμοῦ, τὰ Βυρωνικὰ ἔργα καὶ τὸ παράδειγμά του.

---

41) George Croly, "Leonidas," *The Port Folio*, XXIX (March, 1823), 257; "The Death of Leonidas," *The New - York Literary Gazette*, I (November, 1825), 134; "The Greek and the Turkman," *The Albion*, V (November 25, 1826).

42) "Birthday at Scio," *Airs of Palestine, and Other Poems* (Boston, 1840).

43) Pliny Sarle, "Lament of a Grecian Emigrant," "Marathon," "To the Ocean," *Marathon and Other Poems* (Philadelphia, 1841).

44) S. L. Fairfield, "The Suliote Polemarque," *The Philadelphia Album, and Ladies' Literary Gazette*, III (October 22,1828), 168. John H. B. Latrobe, Lines on the Death of Marco Bozzaris, in John E. Semmes' *John H. B. Tatrobe and His Times, 1803 - 1891* (Baltimore, 1917). Δὲς ἐπίσης τὸ ἄρθρο μου, «Ἠπειρωτικοὶ ἀγῶνες καὶ Ἀμερικανοὶ ποιητές», Ἠπ. Ἑστία, ΙΘ' (Μάρτιος - Ἀπρ. 1970), γιὰ ἔμμετρην ἀπόδοσή μου.

45) Thomas O. Mabbott and Frank L. Pleadwell, *The Life and Works of Edward Coote Pinkney* (New York, 1926).

46) *The New - York Mirror, and Ladies' Literary Gazette*, II (January 8, 1825), 192.

47) "The Russian Retreat, *The Philadelphia Album, and Ladies' Literary Gazette*, III (November 26, 1828), 208.

48) *Greek Revolution and the American Muse: A Collection of Philhellenic Poetry, 1821 - 1828*. Edited by M. Byron Raizis and Alexander Papas. Πρὸς ἐκτύπωση ὑπὸ τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, Θεσσαλονίκη.

Τὰ ἀρχικὰ ἔδειχναν ἕνα εἶδος συστολῆς, πολλὲς δὲ κυρίες ἢ δεσποινίδες τὰ χρησιμοποιοῦσαν. Ἡ κ. Σιγκούρνεϋ, παραδείγματος χάριν, ἐδημοσίευε στὸν περιοδικὸ τύπο ὑπὸ τὸ ἀρχικὸν Η, τοῦ πατρονυμικοῦ της Huntley.

Ἀπὸ τὰ δεκατέσσερα καὶ πλέον ἀνώνυμα δημοσιευθέντα Ἀμερικανικὰ ποιήματα τῆς ἐποχῆς, τρία εἶναι ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος λόγῳ τῶν θεμάτων τους. Τὰ δεκαεννέα τετράστιχα τοῦ «Ἕλλας», ποὺ γράφτηκαν «ἀπὸ ἕνα κύριον ἐκ Μπέρουϊκ τῆς Πενσυλβανίας, ἐν Εὐρώπῃ τὸ 1826», θυμίζουν σὲ τεχνικὴ καὶ ὕφος τὸν «Ὕμνον» τοῦ Σολωμοῦ[49]. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὁ φιλέλληνας αὐτὸς ταξιδευτὴς στὴν Εὐρώπη νὰ εἶδε ἢ νὰ ἄκουσε τὸν «Ὕμνο» στὸ πρωτότυπο ἢ σὲ μετάφραση ἀγγλική, γαλλική, ἢ ἰταλική, ποὺ εἶχαν ἤδη κυκλοφορήσει ἀπὸ τὸ 1825 χάρις στὶς φροντίδες καὶ τὰ ταλέντα τῶν Τρικούπη, Φωριέλ, Σέρινταν, Γκραοέττι καὶ Ζουλιέν[50]. Πολλοὶ δὲ τότε λόγιοι ἤξεραν ἀρκετὰ Ἑλληνικὰ ἀπὸ τὰ σχολεῖα τους, καὶ ἔκαμαν μιὰ προσπάθεια νὰ καταλάβουν καὶ νεοελληνικὰ κείμενα. Μερικὲς ἀπὸ τὶς στροφὲς τῆς «Ἑλλάδος» αὐτῆς ἀπηχοῦν, κατὰ κάποιο τρόπο, τὰ τελευταῖα τετράστιχα τοῦ Σολωμοῦ, καθὼς ὁ Ἀμερικανὸς ἰδεολόγος ἀπευθύνεται στοὺς ἀδιάφορους Εὐρωπαίους καὶ ἰδίως στοὺς Ἄγγλους:

> Καυχᾶσθε ὅτι μὲ τὴ σπάθα ἐδώσατε
> Στὴν Εὐρώπη ἐλευθερία καὶ εἰρήνη;
> Ἰδοὺ ἡ Ἑλλάς, νὰ τὴν σώσετε σπεύσατε —
> Ἐμπρὸς λοιπόν — πολεμῆστε γιὰ κείνη!
> Τί σιωπᾶτε; ἄχ, εἶναι ἡ πολιτικὴ
> Ποὺ τὰ πολεμικὰ τύμπανά σας βουβαίνει.
> Περ' ἀπ' τὴν θάλασσαν, δέστε, τὴν δυτικὴ
> Οὔτ' ἕνα καράβι ἀγγλικὸ δὲν προβαίνει![51]

Εὐτυχῶς γιὰ τοὺς Ἕλληνες, μετὰ ἀπὸ ἕνα χρόνο, τὸ 1827, ὄχι μόνον ἕνα, ἀλλὰ πολλὰ Χριστιανικὰ καράβια πρόβαλαν στὶς Ἑλληνικὲς θάλεσσες καὶ ἔθεσαν τέρμα στὰ ἰμπεριαλιστικὰ καὶ ἀναχρονικὰ σχέδια τῶν δυὸ αἱμοβόρων σουλτάνων.

Ἐξ ἴσου συγκινητικὸ καὶ πλῆρες πολεμικοῦ μένους εἶναι τὸ ἔργο «Μεσολόγγι», ἕνα μεγάλο περιγραφικὸ ποίημα ποὺ τελειώνει μὲ τὴν λάμψη τῆς ἔκρηξης τῆς πυριτιδαποθήκης τῆς μαρτυρικῆς πολιτείας[52]. «Οἱ ἐξώριστοι τῆς Πάργας», ποὺ ἐδημοσιεύτηκε τὸ 1822, μαρτυράει τὴν βαθειὰ γνώση τῆς σύγχρονης ἱστορίας ποὺ εἶχε ὁ ἄγνωστος συνθέτης του, καθὼς κατακρίνει τὴν παραχώρηση τῆς Πάργας ἀπὸ τοὺς κυνικοὺς Ἄγγλους στὸν Ἀλῆ Πασᾶ τὸ 1819, καὶ τὰ βάσανα ποὺ ὑπέστησαν οἱ Ἠπειρῶτες[53].

Πολλὰ ἀπὸ τὰ ψευδώνυμα τῶν φιλελλήνων ποιητῶν προέρχονται ἀπὸ Βυρωνικὰ ἔργα, ὅπως εἴπαμε, ἰδίως δὲ ἀπὸ τὶς γνωστὲς «Ἀνατολίτικες Ἱστορίες», ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλες λογοτεχνικὲς καὶ ἱστορικὲς πηγές. Τὰ ψευδώνυμα εἶναι τὰ ἑξῆς: Ali, Arion, Augusta, Carlos, Cornelia, Eustace, Ianthus, Iris, Jean, Laurence, Leonidas, Selim, Syaib, καὶ ἄλλα. Ἡ Ἶρις ἔγραψε καὶ αὐτὴ ἕνα

---

49) "Greece," *The Philadelphia Monthly Magazine,* I (January 15, 1828), 157 - 159.

50) Δές, M. Byron Raizis, *Dionysios Solomos* (New York : Twayne, 1971).

51) "Greece," *Ibid.*, p. 159.

52) "Missolonghi," *The Philadelphia Album, and Ladies' Literary Gazette,* II, No. 32 (January 9, 1828), 256.

53) "To the Exiles of Parga," *The Minerva,* I November 9, 1822), 248.

γλαφυρότατο καὶ μακροσκελὲς «Μεσολόγγι», σὲ τρίστιχα καὶ ἄλλα μέτρα[54]. Ὁ Ἀρίων συνέθεσε τὸ συγκινητικὸ καὶ γεμάτο ἀποφασιστικότητα ἔργο, «Ὁ θάντος τοῦ Ἕλληνα ἀρχηγοῦ», ποὺ περιγράφει τὸν χαμὸ τοῦ Γεωργίου Καραϊσκάκη, καὶ τεελιώνει μὲ τὸν ὅρκο τῶν παλικαριῶν του νὰ μὴ σταματήσουν τὸν ἀγώνα πρὶν διώξουν τὸν ἐχθρὸν ἀπὸ τὴν χώραν τους[55].

Ἀπὸ τὴν πολυπληθῆ ὁμάδα στιχουργῶν ποὺ ὑπογράφουν μὲ ἀρχικὰ — ποιοί ἄραγε νὰ κρύβωνται πίσω ἀπὸ τὰ γράμματα: F.A., G.A.M., H., J.A.D., J.M.D., N.W.C., n - C, O., W.M.P. — ξεχωρίζουν τὰ ἔργα «Ἡ καταστροφὴ τῆς Χίου ἀπὸ τοὺς Τούρκους», τοῦ n - C, ποὺ ἐδημοσιεύθηκε τὸ 1827[56] καὶ «Ἡ μνήμη τῶν γενναίων» τοῦ N.W.C. ποὺ εἶναι ἀφιερωμένο στὸν νεαρὸν ἄγνωστο φιλέλληνα πολεμιστὴ ποὺ ἔπεσε μαχόμενος γιὰ τὴν Ἑλλάδα, καὶ ποὺ τὸν θρηνεῖ συγκινητικὰ ἡ Ἀθηνᾶ ποὺ τὸν κρατάει στὴν ἀγκάλη, καὶ ἀναφέρεται στὴν Κολομβία (Ἀμερικὴ) — ἀλληγορικὲς μορφὲς βεβαίως καὶ οἱ δύο — ὅπου ὁ νέος εἶχε γεννηθῆ[57]. Στὸ σύνολό της ἡ Ἀμερικανικὴ φιλελληνικὴ ποίηση μπορεῖ νὰ ὑποδιαιρεθῆ σὲ πέντε (5) κατηγορίες ἢ ὁμάδες ἔργων, μὲ βάση τὰ θεματικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ ἀντικείμενα τῶν συγγραφέων. Ἡ πρώτη, καὶ πιὸ μεγάλη, ὁμάδα, ἀποτελεῖται ἀπὸ ἔργα ποὺ ἀπευθύνονται στὴν Ἑλλάδα γενικά. Ἡ κλασικὴ παιδεία στὴν περίπτωση αὐτὴ κυρίως παρέχει πολλὰ στοιχεῖα καὶ ἐκφραστικὲς μορφὲς σ' αὐτὰ τὰ ποιήματα, ὅπου ἡ ἀρχαία καὶ ἡ σύγχρονη Ἑλλάδα συγκρίνονται ἢ καὶ συχνὰ παρουσιάζονται σὰν χωριστὲς ὀντότητες, ἂν καὶ βεβαίως ἡ Ἐπανάσταση εἶναι ἡ πηγὴ ἔμπνευσης γιὰ ὅλα. Ἡ δεύτερη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ συγκινητικὰ ποιήματα ποὺ ἀπευθύνονται στὸν ἀγωνιζόμενον Ἑλληνικὸν λαόν, ἄνδρες καὶ γυναῖκες. Ἡ τρίτη καὶ πιὸ ἐνδιαφέρουσα ἀπ' ὅλες τὶς ὁμάδες περιέχει στιχουργήματα ποὺ ἀναφέρονται μὲ λεπτομέρειες σὲ σπουδαῖα ἱστορικὰ γεγονότα καὶ ἡγετικὲς μορφὲς τοῦ ἀγώνα. Ἐκεῖ τοποθετοῦμε τὰ ἔργα ποὺ δραματοποιοῦν τὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, τὴν καταστροφὴ τῆς Χίου, τὴν νίκη τοῦ Ναυαρίνου, τὸν θάνατο τοῦ Μπότσαρη καὶ τοῦ Καραϊσκάκη, καὶ ἄλλες συγκεκριμένες καὶ μεγάλες στιγμὲς τῆς ἐποποΐιας τοῦ 1821. Αὐτὰ τὰ ποιήματα ἀποδεικνύουν καὶ τὸ πόσο πιστὰ καὶ μὲ τί λαχτάρα οἱ Ἀμερικανοὶ διανοούμενοι τότε παρακολουθοῦσαν τὶς διακυμάνσεις τῆς ἄνισης πάλης.

Ἡ τέταρτη κατηγορία ἀποτελεῖται ἀπὸ ποιήματα ποὺ χαιρετίζουν τὴν ἐπερχόμενη ἀνεξαρτησίαν, καὶ ἐκφράζουν εὐχὲς γιὰ τὴν πνευματικὴ χειραφέτηση καὶ μορφωτικὴ πρόοδο τῶν Νεοελλήνων, καὶ ἀναφέρονται μὲ αἰσιοδοξία στὸ μέλλον τῆς γενναίας Νέας Ἑλλάδος. Μερικὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ λυρικὰ ἰδεολογικὰ στιχουργήματα ἴσως νὰ ἔχουν ἐμπνευσθῆ, κάπως ἢ ἐν μέρει, ἀπὸ τὸ πνεῦμα ποὺ κυριαρχεῖ στὸ λυρικὸ δρᾶμα Ἑλλὰς (1822) ποὺ ἔγραψε ὁ αἰθέριος Σέλλεϋ. Ἡ πέμπτη καὶ τελευταία ὁμάδα περιλαμβάνει διάφορα συντομώτερα στιχουργήματα, σὲ διάφορα καὶ λιγότερο σημαντικὰ θέματα, ὅπως οἱ γνωστότεροι φιλέλληνες ποιητὲς ἢ πολεμιστές, ἐπίσης ἔμμετρες φιλελληνικὲς ἐκκλήσεις γιὰ ἐθελοντὲς καὶ βοήθεια, ἀπομιμήσεις νεοελληνικῶν ἀσμάτων, καὶ τὰ τοιαῦτα.

---

54) Iris, "Missolonghi," *The Album, and Ladies' Weekly Gazette,* I, No. 35 (February 7, 1827), 6.

55) Arion, "The Greek Chieftain's Death," *The Casket, and Philadelphia Monthly Magazine* (April, 1828).

56) n - - C, "The Destruction of Scio by the Turks," *The New - York Mirror, and Ladies' Literary Gazette,* IV (April 14, 1827), 304.

57) N.W.C., "The Memory of the Brave," *The Casket, and Philadelphia Monthly Magazine* (1830), 93.

Πρὶν συμπληρώσουμε τὶς σελίδες αὐτὲς θὰ πρέπει ν' ἀναφέρουμε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν Edward Everett (1794—1865) καὶ Cornelius Conway Felton (1807—1862). Διαπρεπέστατοι Ἑλληνιστὲς καὶ οἱ δύο, καθηγητὲς στὸ Χάρβαρντ, καὶ ἀκραιφνεῖς φιλέλληνες, ἐβοήθησαν τὰ μέγιστα τὴν Ἑλληνικὴν ὑπόθεση καὶ μὲ κάθε τρόπον συνηγόρησαν γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ δίκαια καὶ ἔγιναν φορεῖς τοῦ ἀρχαίου ἀλλὰ καὶ τοῦ νέου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες.

Ὁ Ἔβερετ ταξίδεψε στὴν Εὐρώπη καὶ στὴν Ἑλλάδα τὸ 1821. Ἐγνώρισε δὲ στὸ Παρίσι τὸν Ἀδαμάντιον Κοραήν, μὲ τὸν ὁποῖον συνεδέθη στενά. Ἡ ἀλληλογραφία τῶν δύο σοφῶν ἀποτελεῖ σημαντικὸν ἱστορικὸν δοκουμέντο τῶν τότε Ἑλληνο-Ἀμερικανικῶν πνευματικῶν δεσμῶν. Στὸν Ἔβερετ δὲ ἔστειλε ὁ Κοραὴς τὴν Ἔκκληση τῆς Μεσηνιακῆς Γερουσίας πρὸς τὸν Λαὸν τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν (1821), τὴν ὁποίαν ὁ Ἀμερικανὸς φιλόλογος μετάφρασεν ἀμέσως καὶ ἐδημοσίευσε στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀργότερα στὸ σοβαρὸ περιοδικὸ North American Review, καὶ στὶς δυὸ γλῶσσες, τὸ 1823[58].

Ὁ Φέλτων, ποὺ ἔγινε καθηγητὴς τὸ 1834, καὶ Πρύτανις τοῦ Χάρβαρντ τὸ 1860, ἐβοήθησε τὴν Ἑλληνικὴν ὑπόθεση μὲ ἄλλον τρόπον. Ἡ Ἀνεξαρτησία ἦταν πιὰ γεγονὸς ἀπὸ τὸ 1830, ἔτσι ὁ διάσημος Ἑλληνιστὴς ἀφοσιώθηκε στὴν μελέτην τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος καὶ ἔγινε φορεύς του στὴν Ἀμερικήν. Ἀνάμεσα στὰ πολυάριθμα δημοσιεύματά του καὶ τὶς φιλελληνικές του διαλέξεις ξεχωρίζει ἡ νεοελληνική του ἀνθολογία, ἡ συλλογὴ νεοελληνικῶν πεζογραφημάτων, καὶ ἄλλα μορφωτικά του ἔργα γιὰ τὴν Νέαν Ἑλλάδα[59]. Ὁ Φέλτων, ποὺ ἐπισκέφθηκε καὶ αὐτὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐγνώρισε μερικοὺς ποιητὲς καὶ λογίους της τὸ 1853, εἶχε ἐκφρασθῆ μὲ πολλοὺς ἐπαίνους καὶ γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Σολωμοῦ τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀποκαλέσει νεώτερον Ἀλκαῖον καὶ Σιμωνίδην[60].

Σκοπὸς τῆς σύντομης αὐτῆς μελέτης ἦταν νὰ δώση μιὰ γενικὴν ἰδέαν τῆς Ἀμερικανικῆς πνευματικῆς συμμετοχῆς στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδος. Γιὰ περισσότερες καὶ οὐσιαστικώτερες λεπτομέρειες ὁ ἀναγνώστης καὶ ὁ ἐρευνητὴς θὰ πρέπει νὰ στραφῆ πρὸς τὶς πρωταρχικὲς πηγὲς — τὰ διάφορα Ἀμερικανικὰ κείμενα τῆς ἐποχῆς 1821—1830. Εἶμαι εὐτυχὴς ποὺ μπορῶ ν' ἀναφέρω ἐδῶ ὅτι τὸ λαμπρὸν πνευματικὸν καὶ μορφωτικὸν κέντρον τῆς Ἑλλάδος, τὸ περίφημον Ἵδρυμα Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου, ἔχει ἤδη ἀναλάβει τὴν ἐκτύπωση εἰς ἰδιαίτερον τόμον, ἀγγλικὰ καὶ μὲ κάθε δυνατὴ βιβλιογραφικὴ πληροφορία, τῆς συλλογῆς Ἀμερικανικῶν φιλελληνικῶν ποιημάτων τοῦ 1821—1828, καθὼς ἐπίσης καὶ μιᾶς μακρᾶς ἱστορικῆς καὶ φιλολογικῆς μελέτης τῶν κειμένων αὐτῶν καὶ τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἐδημιουργήθηκαν. Οἱ ἐνέργειες αὐτὲς ἀποτελοῦν μέρος τῆς πνευματικῆς συμμετοχῆς μας στὸν ἑορτασμὸ τῆς 150ῆς ἐπετείου τῆς Ἐθνικῆς Παλιγγενεσίας.

---

58) Evro Layton, "The Modern Greek Collection in the Harvard College Library." *Harvard Library Bulletin,* XIX, No. 3 (July, 1971).

59) *Select Modern Greek Poems* (Cambridge, 1838); *Selection from Modern Greek Writers in Prose and Poetry* (Cambridge, 1855); *Greece: Ancient and Modern* (Boston, 1866); *The Schools of Modern Greece* (Boston, 1861).

60) M. B. Raizis, *Dionysios Solomos.*

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ν. ΠΑΝΤΕΛΟΔΗΜΟΥ δ. Φ.
Faculté des Lettres et Sciences
Humaines Université de Lyon

Ο ΗΜΕΡΗΣΙΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΛΥΩΝΟΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΟΥ ΓΑΛΛΙΚΟΥ ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ὁμιλοῦντες σήμερον περὶ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ, ἔχομεν κατὰ κανόνα ὑπ' ὄψιν τὰ «Ἀνατολικὰ» ἄσματα τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, τὴν «Σημείωσιν περὶ τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Σατωβριάνδου, τὰς «Μεσσηνιακὰς» ᾠδὰς τοῦ Casimir De Lavigne, ὡρισμένα ἄσματα τοῦ Βερανζέρου, τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῶν «Ἑλληνικῶν Δημοτικῶν Τραγουδιῶν» ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου Φωριέλ, τὴν συγκρότησιν τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Παρισίων καὶ τὴν κάθοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς ἐνεργὸν συμμετοχὴν εἰς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῶν προγόνων ἡμῶν Γάλλων φιλελλήνων πολεμιστῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἰδιαιτέραν θέσιν κατέχουν ὁ συνταγματάρχης Φαβιέρος, ὁ ναύαρχος De Rigny καὶ ὁ στρατηγὸς Μαιζών. Ἡ φιλελληνικὴ ὅμως κίνησις ἀνὰ τὴν Γαλλίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 δὲν ἀποτελεῖ ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον ἐκδήλωσιν ὡρισμένων διακεκριμένων ἀνθρώπων τῶν Γραμμάτων καὶ τῶν Τεχνῶν ἢ σημαινόντων ἐκπροσώπων τοῦ πολιτικοῦ βίου τῆς χώρας. Ἀντιθέτως, αὕτη παρουσιάζει μεγάλην ποικιλίαν τόσον εἰς τὰς πηγὰς αὐτῆς ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐκδηλώσεις. Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ προκαλοῦν τὸν θαυμασμὸν τῆς Δύσεως καὶ νὰ στρέφουν τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῆς πρὸς τοὺς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν στενάζοντας ἀπογόνους τοῦ Περικλέους. Κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ἔτη τοῦ ΙΗ΄ αἰῶνος, ἂν καὶ παρατηρῆται σημαντικὴ ἔξαρσις τῶν ἐθνικῶν πηγῶν, σημειοῦται ἰδιαιτέρως ἀξιόλογον ρεῦμα ὑπὲρ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς Γραμματείας, ὀφειλόμενον κυρίως εἰς τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ αἰῶνος τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς ἀρχαιολογίας ἐν συνεχείᾳ σημαντικῶν ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην. Περιηγηταί, διπλωμάται, βοτανολόγοι, ποιηταὶ καὶ ἀρχαιολόγοι ἐπισκέπτονται τὴν Ἑλλάδα πρὸς συλλογὴν χειρογράφων, ἐπιτόπιον μελέτην τῶν μνημείων, περιγραφὴν τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων, διενέργειαν ἀνασκαφῶν· παραλλήλως ὅμως συλλέγουν πληροφορίας περὶ τῆς κρατούσης εἰς τὴν ἀπέραντον Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν καταστάσεως καὶ τονίζουν ἰδιαιτέρως εἰς τὰς ταξιδιωτικὰς ἐντυπώσεις καὶ ἐπισήμους ἀναφορὰς καὶ ὑπομνήματα, τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευον ἐπιστρέφοντες εἰς Γαλλίαν, τὴν ἀνάγκην ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων ἐκ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Ἄλλωστε αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τὰ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος καταλλήλως ἐκτοξευθέντα συνθήματα περὶ ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ὑποδούλων λαῶν τῆς Εὐρώπης προητοίμασαν τὰ πνεύματα εἰς τὴν Δύσιν, ἵνα δεχθοῦν εὐμενῶς τὸν ἑλληνικὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα, ἐνῷ ἀντιθέτως ἡ ἐπίσημος πολιτικὴ τῶν κυβερνήσεων εἶχε

κηρυχθῆ ἐναντίον πάσης ἐξεγέρσεως ἐν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν τελικὴν ἧτταν τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γάλλων. Ὡς αἴτιον τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως πρέπει νὰ θεωρηθῇ καὶ ἡ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ραγδαία ἀνάπτυξις τοῦ Ρωμαντισμοῦ, ὅστις ἐξῆρε τὸ πατριωτικὸν συναίσθημα καὶ τὰς ἐπαναστατικὰς διαθέσεις τῶν ὑποδούλων λαῶν, ἐξύμνησε τὰ ἡρωικὰ κατορθώματα τῶν ἀγωνιστῶν καὶ ἐπέδειξεν ὅλως ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ χρῶμα τῆς Ἀνατολῆς. Βεβαίως πολλάκις οἱ Ρωμαντικοὶ ποιηταί, διαπνεόμενοι ὑπὸ οὐχὶ ἀκραιφνῶν φιλελληνικῶν συναισθημάτων πάντοτε, ἐξεμεταλλεύθησαν τὰ γεγονότα τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγῶνος, προκειμένου νὰ ἐφαρμόσουν τὰς αἰσθητικάς των ἀντιλήψεις, νὰ ἱκανοποιήσουν διαθέσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ των κόσμου καὶ νὰ ἀνταποκριθοῦν πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ συρμοῦ. Ἐνδεικτικὸν ἄλλωστε εἶναι ὅτι θεωροῦμεν κατὰ κανόνα σήμερον ὡς κυριωτέραν ἀντιπροσωπευτικὴν ἐκδήλωσιν τοῦ λογοτεχνικοῦ γαλλικοῦ φιλελληνισμοῦ τὴν ποιητικὴν συλλογὴν «Ἀνατολικὰ» τοῦ Οὐγκώ, δημοσιευθεῖσαν μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναυαρίνου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐλάχιστα συμβάλλουσαν εἰς τὴν μεταστροφὴν τῆς εὐρωπαϊκῆς πολιτικῆς ἔναντι τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῶν προγόνων ἡμῶν. Ὤθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως ἔδωκεν ὡσαύτως ἡ κρατοῦσα ἐν Γαλλίᾳ πολιτικὴ κατάστασις κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἀγῶνος τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας. Οὕτως οἱ ἀντιπολιτευόμενοι τὴν συντηρητικὴν κυβέρνησιν τοῦ Villèle, ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, ὄχι τόσον διὰ νὰ πλήξουν τὴν φιλοτουρκικὴν κυβερνητικὴν πολιτικήν, ὅσον διὰ νὰ προκαλέσουν τὴν πτῶσιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ἐκμεταλλευόμενοι τρόπον τινα τὸ δίκαιον αἴτημα τῶν ἀγωνιζομένων προγόνων ἡμῶν. Χαρακτηριστικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ὁ Σατωβριάνδος, ὅστις κατὰ τὰ δύο πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, ἂν καὶ ἦτο ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας καὶ μεγίστας ὑπηρεσίας ἠδύνατο ὅπως προσφέρῃ, ἕνεκα θέσεως, εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ 1821, ἐξεδήλωσε τὰ φιλελληνικά του συναισθήματα μόνον ὅταν ἀπώλεσε τὸ χαρτοφυλάκιον καὶ ἀπέβη τὸ σύμβολον τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὅμως ἡ ἑλληνικὴ ὑπόθεσις προσείλκυσεν διακεκριμένους ἐκπροσώπους ἁπασῶν τῶν πολιτικῶν παρατάξεων ὡς οἱ κόμης de Choiseul, στρατηγὸς Sebastiani, ὁ ἐκδότης Firmin - Didot, Villemain, Ternaux, κόμης Fitz - James, Βενιαμὶν Constant, μέλη τῆς «Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς» τῶν Παρισίων.

Ἡ πτῶσις τοῦ Ναπολέοντος καὶ ἡ ἀποστράτευσις ὑπὸ τῶν παλινορθωθέντων Βουρβώνων τῶν πιστῶν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τῶν Γάλλων ἀξιωματικῶν τοῦ στρατοῦ ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Γαλλίαν πλῆθος ἀναμενόντων ἀνάληψιν ὑπηρεσίας στρατιωτικῶν, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν συρρέοντες εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα ὁμοῦ μετὰ τῶν ἐθελοντῶν ἀγνῶν φιλελλήνων πολεμιστῶν ἐξ ὅλης τῆς Εὐρώπης. Οἱ μὲν εὗρισκον ἀδιέξοδον εἰς τὴν κατάστασιν ἀπραγίας καὶ δυσμενείας, εἰς ἣν περιέπεσαν κατὰ τὴν τελευταίαν πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 πενταετίαν, οἱ δὲ νέοι φοιτηταὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐμφορούμενοι ὑπὸ λατρείας πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν μεγαλεῖον, ἀπέτιον φόρον τιμῆς τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης πρὸς τὴν κοιτίδα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἐκ τῶν ἐφημερίδων τῶν Παρισίων τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν ὑπεστήριξαν ἐξ ἀρχῆς ὁ Courrier Français καὶ ὁ Constitutionnel, ἐνῷ ἡ Gazette de France καὶ ἡ Λευκὴ Σημαία, θεματοφύλακες τῆς ἀπολύτου μοναρχίας, ἐτάχθησαν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης. Ἡ ἐφημερὶς Journal des Débats κατ' ἀρχὰς ἐτήρησεν ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ἔναντι τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, σὺν τῇ παρόδῳ ὅμως τοῦ χρόνου καὶ ἰδιαιτέρως κατόπιν προτροπῆς τοῦ Σατωβριάνδου αὕτη ἀπέβη ὄργανον τῆς Φιλελληνικῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Γαλλικῆς Πρωτευούσης. Ὁ ἡμερήσιος τύπος τῆς Λυῶνος κατὰ

τὴν διάρκειαν τῶν τεσσάρων πρώτων ἐτῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐλάχιστα ἠσχολήθη περὶ τὴν ἀπελευθερωτικὴν ἐξέγερσιν τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τοῦτο ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰκονομικὴν κρίσιν, τὴν ὁποίαν διῆλθεν ἡ πόλις κατὰ τὴν δευτέραν παλινόρθωσιν τῶν Βουρβώνων, ὡς καὶ εἰς τὰ αἱματηρὰ ἐπεισόδια μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων πολιτικῶν παρατάξεων. Ὁ δεινῶς δοκιμασθεὶς λαὸς τῆς Λυῶνος, φύσει συντηρητικός, ἰδιοτελὴς καὶ καιροσκόπος, δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ἀντίδρασίν του ἔναντι τῆς ἐπισήμου κυβερνητικῆς πολιτικῆς ἐπὶ τῶν διαδραματιζομένων εἰς τὴν νότιον ἄκραν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου γεγονότων. Ἄλλωστε ἐκ τῶν ἐφημερίδων τῆς δευτέρας γαλλικῆς πόλεως μόνον ἡ Gazette Universelle de Lyon εἶχεν ἐπισήμως ἄδειαν, ὅπως σχολιάσῃ ἐλευθέρως πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς φύσεως θέματα, ἀπηλλαγμένη πάσης λογοκρισίας ἐκ μέρους τῆς κρατικῆς ἀρχῆς. Τοιουτοτρόπως αἱ ἐλάχισται περὶ Ἑλλάδος ἐκδηλώσεις εἰς Λυῶνα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην περιορίζονται εἰς τὴν εἰδησεογραφίαν τοῦ ἡμερησίου τύπου, ὁ ὁποῖος κατὰ κανόνα ἐπαναλαμβάνει εἰδήσεις περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι συμβαινόντων τῶν ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν ἐφημερίδων τῶν Παρισίων, ὡς καὶ τῶν ἐφημερίδων Gazette d' Augsbourg, Observateur Autrichien καὶ ἰδιαιτέρως τῶν ἐφημερίδων τῆς Λωζάννης καὶ τῆς Γενεύης.

Ἡ συνεχὴς αὕτη καὶ ἀντικειμενικὴ κατὰ τὸ πλεῖστον διαφώτισις τῆς κοινῆς γνώμης ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων τῆς πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ ἐξεγέρσεως τῶν προγόνων ἡμῶν θὰ ἀποτελέσῃ τὴν βάσιν τῆς ἀναπτύξεως, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Ροδανοῦ, τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀνέμενε τὴν κατάλληλον εὐκαιρίαν διὰ νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ ἐνισχύσῃ σημαντικῶς τὸ ἔργον τῶν Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν. Τοῦτο ἐπετεύχθη, ὅτε ἐπὶ κεφαλῆς τῶν φιλελληνικῶν κύκλων τῶν Παρισίων ἐτέθησαν γνωστοὶ συγγραφεῖς, πολιτικοὶ ἄπασῶν τῶν παρατάξεων καὶ στρατιωτικοί, ὡς ὁ Σατωβριάνδος, Βενιαμὶν Κονστάν, Βιλλεμαίν, δοὺξ τοῦ Fitz-Zames, δοὺξ de Choiseul, Firmin Didot καὶ στρατηγὸς Σεμπαστιανί. Οἱ διακείμενοι εὐμενῶς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν πολῖται τῆς Λυῶνος ἀνεθάρρησαν καὶ ἤρχισαν ἐργαζόμενοι ἀόκνως πρὸς ἀφύπνισιν τῶν φιλελληνικῶν συναισθημάτων τῆς κοινῆς γνώμης. Τὴν 22αν Σεπτεμβρίου 1825 ὁλόκληρος ἡ πρώτη σελὶς τῆς Ἐφημερίδος **Eclaireur du Rhône**[1] εἶναι ἀφιερωμένη εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων, τονίζουσα ἰδιαιτέρως τὴν καταβολὴν χρηματικῶν ποσῶν καὶ τὴν διενέργειαν ἐράνων πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν ὑπὲρ Ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας μαχομένων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ πρώτην φορὰν μάλιστα ὁ ἀνώνυμος ἀρθογράφος ἐγείρεται ἐναντίον τῆς κρατούσης συνηθείας, ὅπως θεωρῶνται ὡς «φιλελεύθεροι», ἤτοι ὡς ἀντίθετοι τῆς κυβερνώσης πολιτικῆς παρατάξεως καὶ τοῦ κρατοῦντος πολιτικοῦ συστήματος, οἱ διακείμενοι εὐμενῶς πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν. Ἔκτοτε ἡ ἱερὰ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων καταλαμβάνει τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὰς σελίδας τῶν ἐφημερίδων τῆς Λυῶνος, αἵτινες ἀποβαίνουσι τὸ ἐπίκεντρον τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀκμῆς τοῦ φιλελληνισμοῦ εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Γαλλίας, ὁ ἡμερήσιος τύπος αὐτῆς διέθετε πέντε ἐφημερίδας, ἤτοι τὴν Gazette Universelle de Lyon, τὴν Journal du Commerce, τὸν Eclaireur du Rhône, τὸν **Indépendant** καὶ τὰ **Δικαστικὰ Νέα**, ὡς καὶ ἓν μηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «Archives statistiques et politiques du département du Rhône». Ἐκ τῶν ἐφημερίδων τούτων ἀρχαιοτέρα ὑπῆρξεν ἡ Gazette Universelle de Lyon, κυκλοφορήσασα διὰ πρώτην φορὰν τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1821. Αὕτη κατ' ἀρχὰς ἐτήρησεν οὐδετέραν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐ-

1) Ἀριθ. Φ. 10, σ. 1η.

παναστάσεως, ἀναδημοσιεύουσα κατὰ τὸ πλεῖστον εἰδήσεις περὶ τοῦ ἀγῶνος τῶν προγόνων ἡμῶν ἐκ τῶν ἐφημερίδων Observateur Triestin, Observateur Autrichien, Gazette d' Augsbourg καὶ ἐκ τοῦ Spectateur Oriental τῆς Σμύρνης ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1821. Σπανιώτατα ὅμως ἐσχολίασε τὰ διαδραματιζόμενα ἐν Ἑλλάδι γεγονότα, τὰ ὁποῖα συνήθως κατελάμβανον τὴν πρώτην σελίδα πολλῶν ἐφημερίδων τῆς Εὐρώπης. Εἶναι μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι αἱ εἰδήσεις περὶ Ἑλλάδος ἀφθονοῦν κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς Ἐπαναστάσεως, διότι προφανῶς ἀπὸ τοῦ 1825 ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Φιλελληνικῆς ἐν Λυῶνι κινήσεως ἐτέθησαν ἄνδρες, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀντιπολιτευομένην τὴν γαλλικὴν κυβέρνησιν τοῦ Villèle παράταξιν. Εἰς ὡρισμένας δὲ περιπτώσεις συγκεκριμένως κατὰ τὴν διενέργειαν τοῦ Ἐράνου ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἀγωνιστῶν, αὕτη ἔλαβεν ἀρνητικὴν στάσιν ἔναντι τοῦ αὐξανομένου ρεύματος τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων.

Ἡ «Ἐφημερὶς τοῦ Ἐμπορίου»[2] υἱοθετεῖ φιλελληνικὴν στάσιν ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 1824, σχολιάζουσα εὐμενῶς κατὰ κανόνα καὶ προβάλλουσα εἰς τὸ εὐρύτερον κοινὸν τὴν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως λογοτεχνικὴν δημιουργίαν τῶν ἐκ Λυῶνος ποιητῶν καὶ συγγραφέων, δημοσιεύουσα ἀνταποκρίσεις περὶ τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἐγερθέντων ἀγωνιστῶν, παρέχουσα διεξοδικῶς στοιχεῖα περὶ τῶν διαφόρων ἐράνων καὶ χρηματικῶν εἰσφορῶν ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τῶν Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ πληροφοροῦσα συστηματικῶς καὶ ἀνελλιπῶς τοὺς ἀναγνώστας αὐτῆς περὶ τῶν εἰδικῶν καλλιτεχνικῶν ἐκδηλώσεων, ὧν αἱ εἰσπράξεις θὰ διετίθεντο πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν ἀποσειόντων τὸν βάρβαρον τουρκικὸν δεσποτισμόν. Συνελόντι δ' εἰπεῖν ἡ συμβολὴ αὐτῆς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος ἐν Λυῶνι ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, διότι ὑπερημύνθη εἰλικρινῶς τοῦ δικαίου αἰτήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ προέβαλε καταλλήλως τὸ ἔργον τῶν συσταθεισῶν εἰς διαφόρους πόλεις τῆς Γαλλίας Φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν.

Ἡ ἐφημερὶς Indépendant ἀπὸ τοῦ πρώτου φύλλου αὐτῆς τάσσεται ἀνεπιφυλάκτως ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀποβαίνει σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου προπύργιον τοῦ ἐν Λυῶνι φιλελληνισμοῦ. Εἰς τὰς στήλας αὐτὰς εὗρισκον προθύμως στέγην λογοτεχνικὰ κείμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν ἡρωϊκὸν ἀγῶνα τῶν προγόνων ἡμῶν, ὡς καὶ ἀνακοινώσεις περὶ τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων. Εἶναι ἀξιοσημείωτον μάλιστα ὅτι ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερὶς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἐνημέρωσιν τοῦ κοινοῦ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι διαδραματιζομένων γεγονότων καὶ εἰς τὴν προβολὴν τοῦ φιλελληνικοῦ ρεύματος, ἀλλὰ ἐπιδιώκει νὰ παράσχῃ κατευθυντήριον γραμμὴν καὶ νὰ συντονίσῃ τὰς ἐνεργείας τῶν εὐνοϊκῶς διακειμένων πρὸς τὴν ἱερὰν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν ἀναγνωστῶν αὐτῆς, προκειμένου νὰ ὑπάρξουν θετικὰ ἀποτελέσματα ὑπὲρ τῶν ἀγωνιστῶν καὶ τοῦ δεινοπαθοῦντος ἀμάχου πληθυσμοῦ. Δεδικαιολογημένως λοιπὸν εἰς τὸ φύλλον[3] τῆς 26ης Μαΐου 1827 ἡ ἐφημερὶς ἐκφράζει τὴν περηφάνειαν αὐτῆς, διότι ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της ὑπῆρξε «τὸ σταθερὸν ὄργανον τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῶν Ἑλλήνων», τὸ ὁποῖον παρὰ τὰ ὑπὸ τῆς κυβερνητικῆς παρατάξεως παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια, ἐτήρησεν ἀδιάλλακτον γραμμὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου, διαπνεόμενον ὄχι τόσον ὑπὸ προσωπικῶν φιλοδοξιῶν καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητος, ὅσον ὑπὸ ἀκραιφνῶν συναισθημάτων φιλανθρωπί-

2) JOURNAL DU COMMERCE DE LA VILLE DE LYON ET DU DEPARTEMENT DU RHONE. Ἐκυκλοφόρει ἑκάστην Δευτέραν, Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν ἀπὸ τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1823.

3) Ἀριθ. Φ. 219, σ. 1η.

ας, δικαιοσύνης καὶ θαυμασμοῦ πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῶν νέων Μαραθωνομάχων.

Ἐπίκεντρον τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ἐκδηλώσεων ἀπέβη κατὰ τὴν περίοδον ταύτην καὶ ἡ ἐφημερὶς «Eclaireur du Rhône»[4], ἐπίσημον ὄργανον τῶν φιλελληνικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔτους 1826 υἱοθετεῖ ἀναφανδὸν στάσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀφιερώνει πολλάκις τὴν πρώτην σελίδα αὐτῆς εἰς τὴν προβολὴν καὶ ἐνίσχυσιν τῶν ποικίλων φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων, προκαλέσασα ἐπανειλημμένως τὴν ἀντίδρασιν ἑτέρων δημοσιογραφικῶν ὀργάνων τῆς Λυῶνος. Ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἀπέδωκε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς πρακτικῆς φύσεως ἐνεργείας ὑπὲρ τοῦ ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ὑπερημύνθη τούτων δι' ὅλων τῶν μέσων καὶ δυνάμεων αὐτῆς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲν εἶναι ἄξιον ἀπορίας ὅτι σπανίως εἰς τὰς στήλας αὐτῆς ἀνευρίσκομεν ποιητικὰς περὶ Ἑλλάδος συνθέσεις καὶ ἱστορικὰς διατριβάς. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὰ δύο δημοσιευθέντα ἔμμετρα κείμενα[5] εἰς τὴν ἐφημερίδα «Eclaireur du Rhône» ἀναφέρονται εἰς τὸν διενεργηθέντα εἰς Λυῶνα πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ἔρανον, ὁ ὁποῖος ἀπετέλεσε καὶ τὴν πρώτην σημαντικὴν φιλελληνικὴν ἐκδήλωσιν εἰς τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Γαλλίας.

Εἰς τὸ ἀντίθετον στρατόπεδον, ἐκτὸς τῆς Gazette Universelle de Lyon, ἡ ὁποία κατὰ κανόνα τηρεῖ ἐπιφυλακτικὴν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς ὡρισμένας περιπτώσεις μόνον ἐκφράζει ἀρνητικὴν διάθεσιν, ἀνήκει ἡ ἐφημερὶς «Echo de l' Univers»[6], ἐκδιδομένη ὑπὸ ἐπιτροπῆς «ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων», καὶ κυκλοφοροῦσα ἑκάστην Τρίτην, Παρασκευὴν καὶ Κυριακήν. Αὕτη ἐπιδιώκει, ὅπως παρεμποδίσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλελληνικῆς κινήσεως, ὄχι τόσον διὰ τῆς ὑπερασπίσεως τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σουλτάνου, ὅσον διὰ τῆς ἐξάρσεως τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως τῆς τάξεως καὶ ἐνισχύσεως ὑλικῶς τῶν πτωχῶν οἰκογενειῶν τῆς Λυῶνος. Ὅπισθεν ὅμως τῶν ἐπιχειρημάτων τούτων κρύπτονται πολιτικοὶ λόγοι ἐπιθέσεως ἐναντίον τῶν ἐφημερίδων τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Οὕτως ἐγείρεται ἐναντίον τῶν χρηματικῶν εἰσφορῶν καὶ ἐράνων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, χαρακτηρίζουσα ὡς ἐσφαλμένας πληροφορίας τινὰς περὶ τῶν συγκινητικῶν φιλελληνικῶν ἐνεργειῶν ὡρισμένων ἱδρυμάτων τῆς πόλεως καὶ θεωροῦσα ὡς ἀσυμβίβαστον πρὸς τὰς στοιχειώδεις ἀρχὰς τῆς φιλανθρωπίας τὴν ἐγκατάλειψιν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ πολυαρίθμων οἰκογενειῶν, μαστιζομένων ὑπὸ τῆς σημειωθείσης κρίσεως εἰς τὴν βιομηχανίαν τῆς μετάξης, πρὸς ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων[7]. Εὐτυχῶς ὅμως ἡ ἔκδοσις τῆς ἐφημερίδος διεκόπη τὴν 14ην Νοεμβρίου 1826 καὶ οὕτως ἀνεστάλη τὸ ἀνθελληνικὸν ἔργον αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἄλλωστε ἐλαχίστην ἐπίδρασιν ἔσχεν ἐπὶ τοῦ καθόλου φιλελληνικοῦ ρεύματος ἐν Λυῶνι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ὅσον ἀφορᾶ τέλος εἰς τὴν μηνιαίαν ἐπιθεώρησιν Archives statistiques et politiques du département du Rhône, αὕτη κατὰ κανόνα ἐτήρησεν οὐδετέραν στάσιν ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐλάχιστα ἠσχολήθη περὶ τὰς φιλελληνικὰς ἐκδηλώσεις, ἠγνόησε παντελῶς τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν Ἑλλάδα λογοτεχνικὴν δημιουργίαν πολλῶν ποιητῶν τῆς Λυῶνος καὶ ἀνέφερε μόνον

4) ECLAIREUR DU RHONE, JOURNAL DU COMMERCE ET DE L' INDUSTRIE, DES THEATRES, DES MOEURS, DE LA LITTERATURE ET DES ARTS.

5) Ἀριθ. Φ. 102, σ. 4η· 103, σ. 1η.

6) ECHO DE L' UNIVERS, JOURNAL DE LITTERATURE, SCIENCES ET ARTS, ET DE COMMERCE, LYON 1826.

7) Ἀριθ. Φ. 35, ,σ. 1η. 28 Ἀπριλίου 1826.

τὰ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ἔργα φίλων τῆς συντάξεως ποιητῶν καὶ συγγραφέων.

Κατὰ τὴν ἀκμὴν τοῦ ἐν Λυῶνι φιλελληνισμοῦ διακρίνομεν κυρίως τέσσαρας κατηγορίας ἐνεργειῶν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως: α) τοὺς διενεργηθέντας ἐράνους ὑπὸ τῶν εὐλαβῶν κυριῶν τῆς Λυῶνος καὶ τὰς χρηματικὰς καταθέσεις εὐπόρων πολιτῶν παρὰ τὰς πρὸς τοῦτο εἰδικοῖς συμβολαιογράφοις τῆς πόλεως· β) τὰς ποικίλας καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις· γ) τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν λογοτεχνικὴν δημιουργίαν καὶ δ) εἰς τὸν διαγωνισμὸν τῆς Ἀκαδημίας τῆς Λυῶνος περὶ τῶν αἰτίων, ἅτινα ἐπιβάλλουν τὴν στροφὴν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν κριτῶν τῆς Εὐρώπης πρὸς τὸν ἀπελευθερωτικὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Τὴν 22αν Σεπτεμβρίου ὁ ἀνώνυμος ἀρθογράφος τῆς ἐφημερίδος Eclaireur du Rhône[8] καλεῖ τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ, ὅπως προσφέρουν πᾶσαν δυνατὴν οἰκονομικὴν βοήθειαν πρὸς ἀνακούφισιν τῆς δυστυχίας τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ δεινοῦ ἀγῶνος τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀναφέρει δὲ ὅτι αἱ καταθέσεις δέον, ὅπως ἀπευθύνωνται εἰς τὸν συμβολαιογράφον Joanon Navier, ὁ ὁποῖος ἀνελάμβανε μετὰ τοῦ τραπεζίτου Αὐγούστου Bontoux τὴν ὑποχρέωσιν ἀποστολῆς τοῦ συγκεντρωθησομένου ποσοῦ εἰς τὴν Φιλελληνικὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Παρισίων. Ἤδη τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1826 ἀποστέλλονται εἰς Παρισίους ὑπὸ τοῦ ἐν λόγῳ συμβολαιογράφου 381 φράγκα, ἐνῷ ἡ Στοὰ τῆς Λυῶνος «Εἰλικρινὴς Φιλία» κατέβαλεν ἰδιαιτέρως τὸ ποσὸν τῶν 300 φράγκων[9].

Προηγουμένως ἡ «Ἐφημερὶς τοῦ Ἐμπορίου» εἶχε προβάλλει τὴν ἰδέαν συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ φύλλον αὐτῆς τῆς 15ης Ἰουλίου 1825:

«Ἔχομεν τὴν εὐτυχίαν νὰ ἀνακοινώσωμεν πρῶτοι ὅτι θὰ ἀνοιγῇ προσεχῶς ἐγγραφὴ συνδρομῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν πόλιν μας. Εἶναι ἄξιον θαυμασμοῦ μάλιστα ὅτι ἡ Λυών, ἡ ὁποία πάντοτε δίδει πρώτη τὸ παράδειγμα, ὁσάκις πρόκειται νὰ ἔλθωμεν ἀρωγοὶ τῆς δυστυχίας καὶ νὰ ἐνθαρρύνωμεν τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὰς ὡραίας πράξεις, δὲν ἐσκέφθη νὰ διοργανώσῃ μίαν ἐγγραφὴν συνδρομῶν πρὸς ὄφελος τῶν γενναίων Ἑλλήνων, εἰμὴ μόνον μετὰ πολλὰς ἄλλας πόλεις... Εἷς συμβολαιογράφος θὰ ἀναλάβῃ τὴν συγκέντρωσιν τῶν πολυαρίθμων δώρων, τὰ ὁποῖα θὰ προσφέρουν οἱ κάτοικοι τῆς Λυῶνος ὑπὲρ τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῆς θρησκείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ»[10].

Ταχέως δημοσιεύονται, ὑπὸ τῶν ἐφημερίδων κατάλογοι τῶν καταβαλλομένων ποσῶν μετὰ τῶν ὀνομάτων τῶν δωρητῶν. Φαίνεται ὅτι ἡ πρόσκλησις αὕτη τῶν φιλελληνικῶν καὶ φιλανθρωπικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος εὗρε μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῆς νεολαίας τῆς πόλεως, ἡ ὁποία ἔσπευσε νὰ προσφέρῃ τὸν ὀβολὸν αὐτῆς ὑπὲρ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς κοιτίδος τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐμπεποτισμένη ὑπὸ τῶν ἀκηράτων δώρων τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ παιδείας δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ μείνῃ ἀδιάφορος ἐνώπιον τῆς δυστυχίας τῆς πατρίδος τῶν Γραμμάτων, τῶν Ἐπιστημῶν καὶ τῶν Καλῶν Τεχνῶν. Λάτρις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μεγαλείου, ἔσπευσεν, ὅπως παράσχῃ πᾶσαν δυνατὴν βοήθειαν πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν τοῦ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἔθνους ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ πρὸς εὐόδωσιν τῆς ἀπολυτρωτικῆς προσπαθείας αὐτοῦ. Οὕτως εἰς τοὺς καταλόγους τῶν εἰσφορῶν βλέπομεν ὅτι οἱ μαθηταὶ τῶν τεσσάρων πρώτων τάξεων τοῦ Βασιλικοῦ Κολλεγίου συνεισέφερον 180 φράγκα καὶ ὅτι ἑτέρα προσφορὰ νέων ἀνῆλθεν εἰς τὸ ποσὸν τῶν 100 φράγκων. Ἀνάλογον πο-

8) Ἀριθ. Φ. 94, σ. 1η.

9) L' INDEPENDANT, ἀριθ. Φ. 18, σ. 1η.

10) Ἀριθ. Φ. 245, σ. 1η.

σὸν συνεκεντρώθη ὑπὸ τῶν μαθητῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Κολλεγίου Saint Claire, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ γνωστοῦ φιλέλληνος καθηγητοῦ τῆς ρητορικῆς καὶ ποιητοῦ Grandperret. Μαθηταὶ τῆς Ἰατρικῆς Σχολῆς κατέθεσαν εἰς τὸ γραφεῖον τῆς ἐφημερίδος L' Eclaireur du Rhône 161 φράγκα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων[11]. Ἔκκλησιν πρὸς τὴν νεολαίαν ἀπευθύνει ἡ ἐφημερὶς Indépendant τῆς 12ης Ἀπριλίου 1826, τονίζουσα τὴν ἀνάγκην διοργανώσεως συνδρομῶν εἰς συχναζόμενα ὑπὸ τῶν νέων κέντρα τῆς Λυῶνος:

«Αἱ φωναὶ τῶν θυμάτων τῆς Ἀνατολῆς ἀντήχησαν ἀπὸ μακροῦ χρόνου μέχρις ἡμῶν· ἴσως ὅμως οὐδέποτε ἡ ἔκρηξις τοῦ οἴκτου καὶ τοῦ θαυμασμοῦ ὑπῆρξεν ἰσχυροτέρα τῆς ὑφισταμένης σήμερον· βλέπομεν αὐτὴν αὐξανομένην ὡς χείμαρρον ἕτοιμον ὅπως παρασύρῃ τὰ ἀντιτιθέμενα ρεῖθρα εἰς τὴν ροὴν αὐτοῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς γενικῆς ταύτης κινήσεως πάντων τῶν πνευμάτων, ἁπασῶν τῶν τάξεων, πάντων τῶν φύλων ὑπὲρ ἑνὸς λαοῦ, ὁ ὁποῖος ὑφίσταται τὸ μαρτύριον ὑπὲρ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ, ἡ γαλλικὴ νεολαία δὲν θὰ ὤφειλε νὰ ἀδιαφορήσῃ. Εἰς ἐντευκτήριον, εἰς τὸ ὁποῖον συχνάζουν κυρίως νέοι ἔμποροι, ἠνοίχθη αὐθορμήτως ἐγγραφὴ συνδρομῶν καὶ ἐντὸς δύο ἡμερῶν ὁ κατάλογος ὑπερεπληρώθη ὑπὸ πολυαρίθμων ὀνομάτων. Βεβαιοῦν ὅτι τὸ παράδειγμα τοῦτο θὰ ἀκολουθήσουν ἅπαντα τὰ ἐντευκτήρια τῆς πόλεως. Ἐπιδοκιμάζομεν τὴν εὐτυχῆ ταύτην ἰδέαν, ἡ ὁποία ἔχει ὡς πλεονέκτημα νὰ καθιστᾷ αἰσθητὴν τὴν κοινότητα ἢ μᾶλλον τὴν συμπάθειαν τῶν συναισθημάτων καὶ τὴν διάθεσιν πρὸς εὐγενεῖς καὶ γενναίας πράξεις, αἵτινες δημιουργοῦν μεταξὺ τῶν νέων τῆς Γαλλίας εἶδος συλλόγου ἀλληλεγγύης»[12].

Ἀνάλογον εἶναι καὶ τὸ ἄρθρον εἰς τὴν ἐφημερίδα Eclaireur du Rhône τῆς 8ης Ἀπριλίου ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης συνδρομῆς τῶν νέων ὑπαλλήλων τῶν ἐμπορικῶν καταστημάτων τῆς Λυῶνος:

«Ἐξωργισμένη ἕνεκα τῆς μακραίωνος καταστάσεως καταπτώσεως καὶ δουλείας τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, βαθέως συγκεκινημένοι ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν γενναίων καὶ ἀδιαλείπτων προσπαθειῶν αὐτῶν, ὅπως θραύσουν τὸν ζυγὸν τῆς ὑποδουλώσεως, ἐν ἀγανακτήσει κυρίως ἕνεκα τῶν ἀπείρων συμφορῶν καὶ τῶν αἱματηρῶν δυστυχιῶν, τῶν ὁποίων ἀποβαίνουν καθημερινῶς θύματα, ἡ γαλλικὴ νεολαία δὲν δύναται, ὅπως ἀρεσθῇ εἰς εὐχὰς καὶ στεῖρα δάκρυα· αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ συμβάλῃ δι' ὠφελίμων βοηθημάτων εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῆς κακοτυχίας καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχαίας πατρίδος τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων καί τῶν Τεχνῶν, ὡς καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν ἑνὸς χριστιανικοῦ λαοῦ. Εὐγενὴς ἔξαρσις, μεγάθυμα συναισθήματα, ἐπιδοκιμαζόμενα καὶ συμμεριζόμενα ὑπὸ παντὸς ὑπάρχοντος ἐπὶ τῆς γῆς τιμίου, φιλανθρώπου καὶ ἐναρέτου»[13].

Ἡ ἰδιαιτέρα σημασία, τὴν ὁποίαν ἀπέδωκεν ὁ τύπος εἰς τὴν συμμετοχὴν τῆς νεολαίας εἰς πάσας τὰς φιλελληνικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς πρακτικῆς ὠφελείας ἐνεργείας, ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ἐπεισοδίου, τὸ ὁποῖον περιγράφει ἡ ἐφημερὶς Indépendant εἰς τὸ φύλλον τῆς 23ης Ἀπριλίου, ὡς ἐνδεικτικὸν τῆς εὐρυτάτης διαδόσεως τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος μεταξὺ τῆς σπουδαζούσης νεολαίας. Ἀναφέρεται ὅτι μαθηταὶ τῆς τελευταίας τάξεως τοῦ Βασιλικοῦ Κολλεγίου τῆς Λυῶνος κρυφίως περιέφερον κατάλογον, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνεγράφοντο τὰ ὑπὸ τούτων προσφερόμενα χρήματα ὑπὲρ τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων ἐν ὥρᾳ μαθήματος.. Ὅταν τοῦτο πε-

11) ECLAIREUR DU RHONE, ἀριθ. Φ. 110, σ. 1—2.
12) Ἀριθ. Φ. 44, σ. 2α.
13) Ἀριθ. Φ. 95, σ. 1η.

ριέπεσεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καθηγητοῦ καὶ ἀπεκαλύφθη οὕτως ἡ εὐγενὴς ἐνέργεια αὐτῶν, ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τὸν διδάσκοντα ὅπως ἐκδηλώσῃ τὰ φιλελληνικὰ συναισθήματα αὐτοῦ καὶ ἐνισχύσῃ τὴν ὡραίαν πρᾶξιν τῶν τροφίμων τοῦ Κολλεγίου[14]. Αἱ ταχθεῖσαι ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐφημερίδες τῆς Λυῶνος δὲν περιορίζονται ἁπλῶς νὰ προβάλουν τὰς ἐκδηλώσεις συμπαθείας πρὸς τοὺς διεξάγοντας τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα προγόνους ἡμῶν τῶν φιλελληνικῶν κύκλων τῆς πόλεως, ἀλλὰ προβαίνουν συνήθως εἰς πρακτικὰς ὑποδείξεις, ἐνισχύουν καὶ ἐξαίρουν τὰ συναισθήματα συμπαθείας τῶν πολιτῶν πρὸς τοὺς ὁμοθρήσκους ὑπερασπιστὰς τῦς χριστιανικῆς πίστεως, ἐπιτίθενται δριμύτατα ἐναντίον τῶν ὑπερμάχων τῆς Ὑψηλῆς Πύλης ὑπὸ τὸ πρόσχημα τῆς διατηρήσεως τῆς εὐρωπαϊκῆς εἰρήνης καὶ τῆς οἰκονομικῆς βοηθείας τῶν πτωχῶν οἰκογενειῶν τῆς πόλεως καὶ παρέχουν τὴν κατευθυντήριον γραμμὴν εἰς τὰς ποικίλας ἐνεργείας τῆς φιλελληνικῆς ἐν Λυῶνι κινήσεως.

Ἰδιαιτέρως ὅμως ἔστρεψε τὴν προσοχήν του ὁ ἡμερήσιος τύπος τῆς πρωτευούσης τοῦ Ροδανοῦ πρὸς τὴν πρωτοβουλίαν διακεκριμένων κυριῶν τῆς πόλεως πρὸς διενέργειαν ἐράνων ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Οὕτω τὴν 13ην Ἀπριλίου 1826 ἡ ἐφημερὶς Eclaireur du Rhône δημοσιεύει ἐπιστολὴν τῆς συγκροτηθείσης ἐρανικῆς ἐπιτροπῆς, προεδρευομένης ὑπὸ τῆς Κυρίας Andrée Bontoux:

«Ἡ ἱερὰ ὑπόθεσις τῆς θρησκείας, τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων περιέλαβε δι' εὐσεβοῦς ζήλου τὰς κυρίας τῶν Παρισίων· ἔρανοι ἐνεργοῦνται ὑπὸ τούτων εἰς ὅλας τὰς συνοικίας τῆς πρωτευούσης καὶ τὰ δῶρα, τὰ ὁποῖα συλλέγουν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ εὐεργεσία εἶναι ἀρετὴ τῶν Γάλλων. Ἁρμόζει ὑμῖν, κυρίαι τῆς Λυῶνος, ὅπως πρῶται μιμηθῆτε τὸ ὡραῖον τοῦτο παράδειγμα. Ἂς διενεργηθοῦν ἔρανοι εἰς ἁπάσας τὰς συνοικίας τῆς πόλεώς μας. Ὅτε πρόκειται νὰ ἀποσπάσωμεν γέροντας ἐκ τοῦ ξίφους τῶν Μωαμεθανῶν, γυναῖκας ἐκ τῆς δουλείας, δειλὰς παρθένους ἐκ τῆς ἀτιμίας καὶ νὰ διατηρήσωμεν παιδία εἰς τὴν θρησκείαν τῶν πατέρων αὐτῶν, ποία γυνή, ποία μητέρα θὰ ἠδύνατο νὰ ἀρνηθῇ τὴν ἀξιέπαινον ἀποστολὴν τῆς συλλογῆς δώρων, προωρισμένων νὰ προμηθεύσουν ὅπλα, πυρομαχικὰ καὶ τροφὰς ἀκόμη εἰς τοὺς γενναίους ὑπερασπιστὰς τόσων ἀθώων θυμάτων. Πεπεισμένοι περὶ τῶν εὐσεβῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἐδρεύουν εἰς τὴν ψυχὴν ὑμῶν, παρακαλοῦμεν νὰ δεχθῆτε τὴν τιμὴν συμμετοχῆς εἰς τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ἐράνου εἰς τὴν συνοικίαν ὑμῶν»[15].

Ἐξαιρέσει ἐλαχίστων περιπτώσεων, αἱ ἐφημερίδες τῆς Λυῶνος προέβαλον καὶ ἐνίσχυσαν σημαντικῶς τὴν εὐγενῆ ταύτην πρωτοβουλίαν. Τὰ δημοσιευόμενα καθημερινῶς ἄρθρα ἀποσκοποῦν νὰ συγκινήσουν τὴν κοινὴν γνώμην, διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν συμφορῶν τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ τῆς δεινῆς θέσεως τῶν μαχίμων δυνάμεων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους μετὰ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Ἰμπραὴμ πρὸς καταστολὴν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἐκτὸς τῶν συναισθημάτων τοῦ οἴκτου, τῆς συμπαθείας καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἐπιζητεῖται, ὅπως ἐξαφθῇ καὶ τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα τῶν κατοίκων τῆς Λυῶνος ἐναντίον τῶν ἀπίστων Μωαμεθανῶν. Ἡ ἐφημερὶς μάλιστα Eclaireur du Rhône[16] κατακρίνει δριμύτατα τὴν ἀδιαφορίαν τοῦ κλήρου καὶ ἰδιαιτέρως τῶν μοναχικῶν ταγμάτων ἔναντι τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνος τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀναφέρουσα τὰς ἀόκνους προσπαθείας μοναχῶν κατὰ τὸ παρελθὸν πρὸς ἐξαγορὰν ὑποδουλωθέντων χριστιανῶν, τονίζουσα τὴν ἀνάγκην μετοχῆς τῶν ὑ-

14) Ἀριθ. Φ. 49, σ. 1η.
15) Ἀριθ. Φ. 97, σ. 2α.
16) Ἀριθ. Φ. 97, σ. 1η.

πηρετῶν τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν γενικὴν κίνησιν ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων καὶ ἐκφράζουσα τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῆς διὰ τὴν ἀπαγόρευσιν ὑπὸ τῶν ἀρχῶν εὐρυτάτης δημοσιότητος διὰ τῶν γνωστῶν μέσων διαφημίσεως τοῦ ἐράνου τῶν κυριῶν τῆς Λυῶνος.

Πρὸ τῆς λήξεως τοῦ ἐράνου, ἡ ἐφημερὶς Eclaireur du Rhône σπεύδει νὰ ἐξάγῃ τὰ πρῶτα συμπεράσματα καὶ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι, μολονότι ὑπῆρξαν θύραι ἑρμητικῶς κεκλεισμέναι εἰς τὴν φωνὴν τῆς φιλανθρωπίας, ἡ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐνέργεια τῶν κυριῶν τῆς Λυῶνος εὗρε μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως καὶ ἰδιαιτέρως μεταξὺ τῶν λαϊκῶν τάξεων. Μετὰ διήμερον ἡ ἐφημερὶς ἐπιτίθεται ἐναντίον τῆς Gazette Universelle de Lyon, ἥτις χαρακτηρίζει ὡς ἐστερημένους ἀγνότητος τοὺς ἐπιδεικνύοντας ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ὁμοθρήσκους ἀδελφοὺς τῆς Ἀνατολῆς, διὰ τὰς ἐν Ἑλλάδι καταστραφείσας ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς βαρβαρότητος ἐκκλησίας καὶ διὰ τὴν τύχην τῶν παρθένων ἐν μέσῳ τοῦ μένους καὶ τοῦ φανατισμοῦ τῶν ἀπίστων μωαμεθανῶν, διότι οὗτοι πρὸ τριακονταετίας περίπου ἀπεγύμνωσαν πρὸς ἴδιον ὄφελος τὰς ἐν Γαλλίᾳ ἐκκλησίας, ἐβεβήλωσαν τὰ θεῖα καὶ κατεδίωξαν τὸν καθολικὸν κλῆρον. Οὕτω τὸ ἐν λόγῳ ὄργανον τῶν συντηρητικῶν τῆς κυβερνήσεως δὲν διστάζει πρὸ τῆς γιγαντιαίας ἐξαπλώσεως τοῦ φιλελληνικοῦ ρεύματος, ὅπως ὑπομνήσῃ παλαιὰ πολιτικὰ πάθη, προσωπικὰς φιλοδοξίας, ἐγκλήματα τοῦ παρελθόντος καὶ θρησκευτικὰ μίση, τείνουσα εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τῆς ὀλεθρίας διχονοίας τῆς περιόδου τῆς Τρομοκρατίας καὶ τῆς πρώτης παλινορθώσεως τῶν Βουρβώνων εἰς τὸν θρόνον τῆς Γαλλίας. Ἡ ἐφημερὶς Eclaireur du Rhône διαβλέπουσα τὸν ἀνωτέρω κίνδυνον, ψέγει τὸν τόνον τῆς πολεμικῆς τοῦ ἀντιπάλου δημοσιογραφικοῦ ὀργάνου τῆς συμπολιτεύσεως, εἰσηγεῖται τὴν λήθην τῶν τραγικῶν γεγονότων τοῦ παρελθόντος, ὧν ὑπεύθυνοι ἀνευρίσκονται εἰς ἁπάσας τὰς πολιτικὰς ὁμάδας, ἀναφέρει ὅτι ἡ θρησκεία καὶ ἡ Ἐκκλησία θὰ ἐξήρχοντο τετρωμέναι ἐκ τοῦ πάθους καὶ τῆς βιαιότητος τῶν ἀδεξίων ὑπερασπιστῶν αὐτῶν καὶ τονίζει ὅτι πρὸ τῆς ὑποθέσεως τῶν Ἑλλήνων «ἅπασαι αἱ καρδίαι συμφωνοῦν, ἅπασαι αἱ διχόνοιαι κατευνάζονται καὶ δι' ὁμοφώνου ἀποφάσεως ἅπαντες οἱ Γάλλοι παρέχουν τὴν ὀφειλήν, ἥτις πρόκειται ὅπως ἐξαγοράσῃ τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν βαρβάρων κατακτητῶν»[17]. Εἰς τὴν τετάρτην σελίδα τοῦ ἰδίου φύλλου δημοσιεύεται καὶ τὸ ποίημα Donnej aux Grers[18], ἀφιερωμένον εἰς τὰς κυρίας τῆς Λυῶνος ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ ἐράνου ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Πρόκειται περὶ τεσσάρων ὀκταστίχων στροφῶν, αἵτινες δὲν παρουσιάζουν ἰδιαιτέραν λογοτεχνικὴν ἀξίαν, διότι ἂν καὶ ἐξ ἀπόψεως μετρικῆς οἱ ὀκτασύλλαβοι στίχοι εἶναι τέλειοι καὶ ἡ σταυρωτὴ ὁμοιοκαταληξία κατὰ κανόνα πλουσία, ἡ ὅλη σύνθεσις τοῦ ποιήματος φέρει τὰ σημεῖα τῆς προχειρότητος, προφανῶς, διότι ὁ ποιητὴς ἐπεθύμει, ὅπως οἱ στίχοι αὐτοῦ δημοσιευθοῦν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐράνου πρὸς προβολὴν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ φιλανθρωπικοῦ ἔργου τῶν εὐγενῶν κυριῶν τῆς Λυῶνος. Ἡ συχνὴ ἐπανάληψις τῆς προστακτικῆς προτάσεως Donnej aux Grers, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον ἡμιστίχιον ἑκάστου περιττοῦ στίχου, καθίσταται φορτικὴ καὶ παρέχει εἰς τὸ ποίημα τὴν ἐλαφρότητα τῶν ρωμαντικῶν ἀσμάτων τῆς περιόδου ταύτης. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπιδιώκει ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἱεροῦ ἔργου τῆς συγκεντρώσεως χρηματικοῦ ποσοῦ πρὸς ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπόσεισιν τοῦ μισητοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ:

17) Ἀριθ. Φ. 102, σ. 2α, 25 Ἀπριλίου 1826.

18) Τὸ ποίημα ὑπογράφεται διὰ τῶν ἀρχικῶν J.A.L. καὶ ἓξ ἀστερίσκων, ἀντιπροσωπευόντων πιθανῶς τὰ ὑπόλοιπα γράμματα τοῦ ἐπωνύμου τοῦ ποιητοῦ.

DONNEZ AUX GRECS

Chant dédié aux dames de Lyon
A l' occasion de la quête en faveur
des Hellènes

Donnez aux Grecs, vous que la France
Chérit et nomme ses enfants.
Donnez aux Grecs, et leur constance
Brisera le joug des tyrans,
Donnez aux Grecs; leur sainte cause
Est celle de l' humanité;
Donnez aux Grecs, leur sang arrose
Un sol né pour la liberté.

Donnez aux Grecs; leur gloire antique
Par vos bienfaits rajeunira;
Donnez aux Grecs, et pour l' Attique
Le siècle du goût renaîtra.
Donnez aux Grecs... Vaillants, sublimes!
C' est un peuple entier de héros;
Donnez aux Grecs; nobles victimes,
Bravant le fer de leurs bourreaux.

Donnez aux Grecs; eux le monde
Vit des arts briller le flambeau;
Donnez aux Grecs; leur main féconde
Créa l' image du vrai beau.
Donnez aux Grecs; un nouvel être
Attend ces généreux soldats;
Donnez aux Grecs; ils ont vu naître
Aristide et Léonidas.

Donnez aux Grecs; tendres épouses,
Voyez leurs femmes s' immoler.
Donnez aux Grecs; soyez jalouses
Des vertus qu' elles font briller.
Donnez aux Grecs; leur voix éteinte
Va renaître pour vous bénir;
Donnez aux Grecs; cette oeuvre sainte
Embellira votre avenir.

Ἑτέραν σημαντικὴν ἐκδήλωσιν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἀπετέλεσεν ἡ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ Σατωβριάνδου εἰς Λυῶνα τὴν 4ην Μαΐου 1826, διοργάνωσις συναυλίας εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Χρηματιστηρίου τὴν 6ην ἀπογευματινὴν τῆς ἑπομένης ἡμέρας. Δυστυχῶς ὅμως αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως ἐπενέβησαν καὶ ἀπηγόρευσαν τὴν ἐπικόλλησιν ἐπὶ τῶν τοίχων διαφημιστικῶν προγραμμάτων, ἐφ' ὅσον ἡ διὰ τοῦ τύπου ἀγγελία τῆς συναυλίας ἦτο ἀδύνατος ἕνεκα τοῦ ἀπροόπτου τῆς διοργανώσεως αὐτῆς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ὑπῆρξεν ἀφορμὴ αὐστηρᾶς κριτικῆς ἐκ μέρους τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐνεργείας τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως, αἱ ὁποῖαι ἐστρέφοντο πλέον ἀναφανδὸν ἐναντίον τῆς

φιλελληνικῆς κινήσεως εἰς Λυῶνα. Εἶχον ὅμως τὴν ἄδειαν καὶ τὸν χρόνον, ὅπως ἀφιερώσουν ἐκτενεστάτας περιγραφὰς[19] τῆς συναυλίας, τῆς ὁποίας τὰ ἄσματα ἀνεφέροντο ἐμμέσως εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ παρουσία τοῦ Σατωβριάνδου εἰς τὴν Λυῶνα ἔδωκε νέαν ὤθησιν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ κορύφωσιν τοῦ φιλελληνικοῦ πνεύματος. Τῇ ὑποδείξει αὐτοῦ ὀργανοῦται φιλολογικὴ καὶ μουσικὴ ἑσπερὶς εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Hôtel du Nord τὴν 29ην Μαΐου ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τῶν φιλελληνικῶν Ἐπιτροπῶν τῇ συμμετοχῇ πολλῶν καλλιτεχνῶν τοῦ μελοδράματος. Ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος τὰ κέντρα ψυχαγωγίας τῆς πόλεως ἔσπευσαν, ὅπως ὑπηρετήσουν τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων, παρέχοντα τὰς εἰσπράξεις εἰδικῆς ἑορταστικῆς ἐκδηλώσεως ἐκ τῶν προτέρων καθοριζομένης καὶ δεόντως προετοιμαζομένης, πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς εὑρισκομένης εἰς κρίσιμον καμπήν, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν, Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Παραλλήλως αἱ ἐφημερίδες τῆς Λυῶνος, ἐγκαταλείπουσαι πλέον τὴν ἀπόδειξιν καὶ προβολὴν τοῦ νομίμου δικαιώματος τῶν ὑποδούλων πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ βαρβάρου τουρκικοῦ ζυγοῦ, τονίζουν ἰδιαιτέρως τὰς δυσχερείας τοῦ ἀγῶνος, τὰς δυστυχίας τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ τὴν ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν τῶν ἀγωνιστῶν νὰ θυσιασθοῦν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐπιχειροῦν νὰ συγκινήσουν τὰ συναισθήματα τοῦ οἴκτου, τῆς φιλανθρωπίας καὶ τοῦ θαυμασμοῦ ὑπὲρ τῶν ἐγερθέντων ἐναντίον τῆς ἡμισελήνου Χριστιανῶν.

Μέχρι τέλους τοῦ Ἰουνίου 1826 ἡ φιλελληνικὴ ἐν Λυῶνι κίνησις δὲν εἶχεν ὀργανωθῇ ἐπισήμως, ἤτοι δὲν εἶχε συσταθῇ εἰδικὴ Φιλελληνικὴ Ἑταιρεία πρὸς συντονισμὸν τῶν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἐκδηλώσεων καὶ καθορισμοῦ τῶν μέσων πρὸς ἀποτελεσματικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ εὑρισκομένου εἰς κρίσιμον σημεῖον ἀγῶνος τοῦ ἀναγεννωμένου ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ὁσάκις παρίστατο ἀνάγκη, συνεκροτεῖτο ἐπιτροπὴ δι' ἑκάστην προγραμματιζομένην φιλελληνικὴν ἐκδήλωσιν. Τὴν 21ην Ἰουλίου ὅμως δημοσιεύεται εἰς τὸν τύπον[20] ἡ ἀπόφασις εἴκοσι καὶ ἑνὸς κατοίκων τῆς Λυῶνος, ὅπως συγκροτήσουν φιλανθρωπικὴν ἐπιτροπὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ κείμενον τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἡ εὐγενὴς καὶ νόμιμος ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν ἠλιθίων καὶ ἀγροίκων κυριάρχων αὐτῶν ἐξερράγη ὑπὸ τὰ χειροκροτήματα ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου. Ἅπασαι αἱ γενναῖαι καρδίαι συνεκινήθησαν ἐκ τῆς διηγήσεως τῶν δυστυχιῶν αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς ἀντιστάσεως τοῦ λαοῦ τούτου, ὅστις φαίνεται ὅτι ἐδημιουργήθη ἵνα ἀποτελέσῃ εἰς πάντα χρόνον τὸ παράδειγμα τῶν ἄλλων λαῶν. Ἱκανὰ ὅμως δάκρυα οἴκτου καὶ θαυμασμοῦ προσεφέρθησαν εἰς τὰς ἀρετάς, εἰς τὰς κακοτυχίας τῶν Ἑλλήνων· ἱκανὰ ἄσματα ὕμνησαν ἁπάσας τὰς δόξας αὐτῶν· ἡ θέσις αὐτῶν ἀπαιτεῖ ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν· ὀφείλομεν ὅπως παράσχωμεν αὐτοῖς, ἂν ὄχι τὴν χεῖρα ἡμῶν, ὅπλα καὶ ἄρτον.

Οἱ πεπολιτισμένοι λαοὶ κατανοοῦν ἐπὶ τέλους ὅτι πρόκειται περὶ τῆς πλέον ἱερᾶς ὑποθέσεως. Μάλιστα, ἡ πλέον ἱερὰ ὑπόθεσις! Δὲν πρόκειται περὶ ἐκείνης τῆς θρησκείας τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς ἐλευθερίας; Τῆς θρησκείας τοῦ Εὐαγελίου, ἥτις ἀπήλλαξεν ἡμᾶς ἐκ τῆς δουλείας; τῆς ἐλευθερίας, ἥτις εἶναι τὸ θεῖον δικαίωμα

19) ECLAIREUR DU RHONE, ἀριθ. Φ. 107, σ. 4η, 6 Μαΐου 1826 καὶ ἀριθ. Φ. 108, σ. 1η. JOURNAL DU COMMERCE, ἀριθ, Φ. 373, σ. 3η, 10 Μαΐου 1826. INDEPENDANT ἀριθ. Φ. 55, σ. 1η, 7 Μαΐου 1826.

20) JOURNAL DU COMMERCE, ἀριθ. Φ. 404, σσ. 1—2. INDEPENDANT, ἀριθ. Φ. 87, σ. 1η.

τοῦ ἀνθρωπίνου εἴδους; Ἡ Ἀγγλία, αἱ Ἡνωμέναι Πολιτεῖαι τῆς Ἀμερικῆς, ἡ Ἑλβετία, τὸ Βέλγιον, ἡ Πρωσσία, ἡ Σουηδία, ἡ Πολωνία, κράτη τινὰ τῆς Γερμανίας καὶ ἡ Γαλλία τείνουν χεῖρα βοηθείας πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν τῆς Ἀνατολῆς.

Διάφοροι ὀργανώσεις συνεκροτήθησαν καὶ ὠργάνωσαν βοηθείας. Μία ἐκ τῶν πρώτων ἱδρύθη εἰς Παρισίους πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν, σύγκειται ἐξ ἀνδρῶν, ὧν ἡ Γαλλία τιμᾷ τὰς ἀρετὰς καί τὰ προτερήματα.

Ἡ Μασσαλία, ἥτις συνδέει τρόπον τινά τὴν Γαλλίαν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ὤφειλεν, ὅπως προσφέρῃ παρομοίαν ὀργάνωσιν: εὑρέθησαν εἰς τὴν πόλιν ταύτην πρόθυμοι καρδίαι, ἵνα ἐκπληρώσουν τὸ ἐν λόγῳ χρέος.

Ἡ Λυὼν τοσοῦτον εὐτυχῶς κειμένη μεταξὺ τῶν δύο τούτων πόλεων δὲν ἠδύνατο, ὅπως παραμείνῃ ἀδιάφορος παρουσίᾳ μεγίστων ἐνδιαφερόντων. Ἡ ζωηρὰ αὐτῆς συμπάθεια διὰ τὴν τύχην τῶν Ἑλλήνων, τῆς ὁποίας ἔδωκεν ἀπὸ μακροῦ χρόνου δείγματα, τὸ πλῆθος τῶν ἀρωγῶν, ἅς δυνάμεθα εἰσέτι, ὅπως παράσχωμεν τούτοις, πᾶν ἐκάλει τὴν δευτέραν πόλιν τῆς Γαλλίας, ὅπως δημιουργήσῃ Ἐπιτροπὴν κατὰ τὸ παράδειγμα ἐκείνων τῶν Παρισίων καὶ τῆς Μασσαλίας, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς σύνδεσμος τούτων.

Πολῖται τινές, διαπνεόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδίων συναισθημάτων ἀνθρωπισμοῦ καὶ ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων, συνῆλθον καὶ ἀπεφάσισαν τὴν ὀργάνωσιν αὐτῶν εἰς ἐπιτροπὴν ἐν Λυῶνι, ἐλπίζοντες ὅτι ἡ μεγάλη καὶ πλουσία αὕτη πόλις, ἥτις ἐδοκίμασεν ὡσαύτως χρόνους δυστυχίας καὶ ἡρωϊσμοῦ, θὰ διπλασιάσῃ τὸν ζῆλον καὶ τὴν γενναιοδωρίαν ὑπὲρ ἑνὸς καταπιεζομένου καὶ ὑπερόχου λαοῦ».

Ἡ ἐπιτροπὴ αὕτη σύγκειται ὡς ἑξῆς:

Couderc, βουλευτὴς – Lafabrègue, ἔμπορος – Lortet, ἰατρός – Totombert, δικηγόρος – Joannon - Navier, συμβολαιογράφος – Baudrier, δικηγόρος – Bontoux, ἔμπορος – De Boubée, κτηματίας – Charrasson Jeune, ἔμπορος – Chardiny, ἔμπορος – Charlet, συνταγματάρχης ἐ.ἀ. – Dugas - Montbel, συγγραφεὺς – Dumas, κτηματίας – Georges, ἔμπορος – Gilibert, ἔμπορος – Guiton, κτηματίας – Jacquemet, ἔμπορος – Novallet, ἔμπορος – Prunelle, ἰατρὸς – Roche, ἔμπορος – Vachon - Lubert, ἔμπορος.

Ἡ Φιλελληνικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Λυῶνος, εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὁποίας περιελαμβάνοντο εἷς βουλευτὴς καὶ τρία μέλη[21] τῆς Ἀκαδημίας τῆς πόλεως, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτῆς πρὸς τὴν τελευταίαν φάσιν τῶν ἐκδηλώσεων συμπαθείας πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους Ἕλληνας. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην σημαντικὴν ἐνέργειαν ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως ὑπῆρξεν ἡ Ἔκθεσις ἔργων τέχνης, διοργανωθεῖσα ὑπὸ συσταθείσης ἐπὶ τοῦτο εἰδικῆς ἐπιτροπῆς ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ φιλελληνικοῦ Συλλόγου τῆς Λυῶνος. Τὴν 16ην Αὐγούστου ἀποστέλλεται εἰς τὸν τύπον[22] ἐγκύκλιος τῆς Ἐπιτροπῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἐκτίθενται λεπτομερῶς οἱ σκοποὶ τῆς νέας φιλανθρωπικῆς ἐκδηλώσεως καὶ καλοῦνται οἱ καλλιτέχναι τῆς πόλεως νὰ συμβάλουν διὰ τῆς προσφορᾶς ἔργων τέχνης καὶ ἑτέρων ἀντικειμένων εἰς τὴν ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν τῶν πτωχῶν οἰκογενειῶν τῆς Λυῶνος, μαστιζομένων ὑπὸ τῆς ἀεργίας, ὡς καὶ εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν θυμάτων τῆς ἁλώσεως τοῦ ἡρωϊκοῦ Μεσολογγίου. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκθέσεως ταύτης ἀξιόλογον

21) DUGAS — MONTBEL, GILIBERT καὶ PRUNELLE.

22) INDEPENDANT, ἀριθ. Φ. 93, σ. 2α, 18 Αὐγούστου 1826. JOURNAL DU COMMERCE, ἀριθ. Φ. 417, σ. 2α. 20 Αὐγούστου 1826. Ἡ ἐν λόγῳ ἐγκύκλιος ἀπεστάλη ὡσαύτως εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως καὶ εἰς τοὺς θεράποντας τῶν εἰκαστικῶν τεχνῶν.

βοήθειαν παρέσχον καὶ αἱ δημόσιαι ὑπηρεσίαι τῆς πόλεως, ἐνῷ ἀντιτιθέμεναι εἰς τὴν φιλελληνικὴν κίνησιν ἐφημερίδες ἐπεδοκίμασαν τὴν ἀνωτέρω ἐκδήλωσιν, ἐφ' ὅσον αἱ εἰσπράξεις προωρίζοντο κατὰ τὸ ἥμισυ ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως ἀπόρων ἐργατῶν τῆς πόλεως[23].

Εἰς τὰς στήλας τῶν ἐφημερίδων ἐδημοσιεύθησαν ὡσαύτως πολυάριθμα λογοτεχνικὰ κείμενα ἔμμετρα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, μαρτυροῦντα περὶ τῆς ἀπηχήσεως τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπὶ τῶν λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος ὁ ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγὼν τῶν προγόνων ἡμῶν. Προεισαγωγικῶς πρέπει νὰ ἀναφερθῇ ὅτι τὰ δημοσιευθέντα εἰς τὸν ἡμερήσιον τύπον ποιήματα κατὰ τὴν περίοδον ταύτην δὲν παρουσιάζουν κατὰ κανόνα μεγάλην λογοτεχνικὴν ἀξίαν. Συντιθέμενα πολλάκις, ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπήρειαν τῶν γεγονότων, ἐντὸς βραχυτάτου χρονικοῦ διαστήματος, ἐνίοτε μάλιστα ὑπὸ ἀγνώστων στιχοπλόκων, πλὴν ἀκραιφνῶν φιλελλήνων, τὰ ἐν λόγῳ ποιήματα οὐδόλως ἀπέβλεπον εἰς τὴν διεκδίκησιν λογοτεχνικῶν δαφνῶν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ φιλελληνικοῦ ρεύματος καὶ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν πρακτικῆς φύσεως ἐκδηλώσεων συμπαθείας ὑπὲρ τῶν ἀγωνιζομένων Ἑλλήνων. Ἀξιοσημείωτον εἶναι ὅτι τὰ ποιήματα ταῦτα ἀναφέρονται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς συγκεκριμένας φιλελληνικὰς ἐν Λυῶνι ἐκδηλώσεις, ὡς ὁ διοργανωθεὶς ἔρανος, ἡ ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων παράστασις τῆς τραγωδίας «Λεωνίδας» τοῦ Pichald καὶ ἡ ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἀφίξεως τοῦ Σατωβριάνδου δοθεῖσα συναυλία εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Χρηματιστηρίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς γεγονότα τῆς Ἐπαναστάσεως, ὡς ἡ πτῶσις τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν, ὁ ἡρωϊκὸς θάνατος τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τὰ κατορθώματα τοῦ Κανάρη. Ὑπάρχουν τέλος ποιήματα ἀναφερόμενα κατὰ τρόπον γενικὸν καὶ ἀνώνυμον εἰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐξαίροντα κατὰ κανόνα τὸν ἡρωϊσμὸν τῶν ὑποδούλων ἀγωνιστῶν, διεκτραγωδοῦντα τὰς συμφορὰς αὐτῶν καὶ ψέγοντα ἐντόνως τὴν ἀδιαφορίαν τῆς Δύσεως πρὸς τὸν ἀγῶνα τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς. Τὰ κυριώτερα θέματα περὶ τὰ ὁποῖα στρέφεται ἡ ἀνωτέρω φιλελληνικὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Εὐρώπης ὀφειλομένη εὐγνωμοσύνη πρὸς τὴν μητέρα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ ἔξαρσις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ μεγαλείου, ἡ ἀπέχθεια πρὸς τὴν μακραίωνα δουλείαν ἐνδόξου ἄλλοτε λαοῦ, ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν ἐπιτευγμάτων τῶν ἀγωνιστῶν, ἡ περιγραφὴ τῆς δυστυχίας τοῦ ἀμάχου πληθυσμοῦ καὶ ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ τῆς ἀρνητικῆς στάσεως τῶν κυβερνήσεων τῆς Εὐρώπης ἔναντι τῆς ἱερᾶς ὑποθέσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἀξιοσημείωτον ὡσαύτως εἶναι ὅτι εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπικολυρικὰ ποιήματα εἶναι ἐμφανεστάτη ἡ ἐπίδρασις τοῦ ρωμαντισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἤκμαζε κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην εἰς τὴν Γαλλίαν. Τὸ χρῶμα τῆς Ἀνατολῆς, αἱ ἰδιάζουσαι συνθῆκαι τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος καὶ τὰ ἡρωϊκὰ κατορθώματα τῶν ἀγωνιστῶν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀνεξαρτησίας παρεῖχον τὴν εὐκαιρίαν εἰς τοὺς ποιητάς, ὅπως προσαρμοσθοῦν πρὸς τὰς λογοτεχνικὰς τάσεις τῆς ἐποχῆς των. Τῆς ρωμαντικῆς ὅμως διαθέσεως ὑπερισχύει ὁ διδακτικὸς τόνος, διότι ἅπαντες οἱ φιλέλληνες ποιηταὶ τῆς Λυῶνος ἀποσκοποῦν νὰ συγκινήσουν τοὺς ἀναγνώστας αὐτῶν καὶ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ὁμοθρήσκων ἀδελφῶν τῆς Ἀνατολῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς εὐσεβείας καὶ ἐκ τῆς φιλανθρωπίας τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Δύσεως.

Ἐπανειλημμένως ἡ ἐφημερὶς «Journal du Commerce» διωργάνωσε ποιητικοὺς διαγωνισμούς, οἱ ὁποῖοι συνήθως εἶχον ὡς θέμα ἐπίκαιρα γεγονότα. Ἡ

23) Τὸ ἥμισυ τῶν εἰσπράξεων, ἤτοι τρεῖς χιλιάδες φράγκα, ἀπεστάλη εἰς τὸν ἐν Γενεύῃ διαμένοντα φιλέλληνα Ἐϋνάρδον ὑπὲρ τοῦ συγκεκριμένου σκοποῦ τῆς ἐξαγορᾶς δούλων Ἑλλήνων ἢ τῆς παροχῆς πολεμοφοδίων εἰς τοὺς ἀγωνιστάς.

ἐφημερὶς καθώριζεν ἐκ τῶν προτέρων ζεύγη τινὰ ὁμοιοκαταληκτουσῶν λέξεων, τὰς ὁποίας οἱ μετέχοντες τοῦ διαγωνισμοῦ ὤφειλον νὰ χρησιμοποιήσουν κατὰ τὴν δεδομένην σειράν. Εἰς τὸ φύλλον[24] τῆς Κυριακῆς 13ης Αὐγούστου 1826 δημοσιεύονται αἱ ὑπὸ συνδρομητοῦ τινος τῆς ἐφημερίδος ἀποσταλεῖσαι ὁμοιοκαταληξίαι, αἵτινες ἔδει ὅπως τεθοῦν εἰς τὸ τέλος ἰσαρίθμων ἀλεξανδρείων[25] στίχων. Ὡς προθεσμία ὑποβολῆς τῶν ποιημάτων ὡρίζετο ἡ 21η τοῦ μηνὸς καὶ ὡς ἔπαθλον διὰ τὸν νικητὴν ἀντίτυπον τῶν τετρατόμων ἔργων τοῦ Ρακίνα, προσφερθέντων ὑπὸ τοῦ ἀγνώστου συνδρομητοῦ, ὅστις καὶ ἀπέστειλε τὰ ζεύγη τῶν ὁμοιοκαταληξιῶν. Οὕτως ἐκτὸς τῆς ὁμοιοκαταληξίας προκαθωρίζετο αὐστηρῶς τὸ μέτρον καὶ ὁ χρόνος συνθέσεως τῶν ποιημάτων. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι, ἂν καὶ οὐδὲν ἀναφέρηται περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ὑποβληθησομένων εἰς τὸν διαγωνισμὸν στιχουργημάτων, ἅπαντα ἔχουν ὡς ὑπόθεσιν τὸν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἡρωϊκὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων. Τοῦτο ἑρμηνεύεται οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἐπικαιρότητος καὶ τῶν φιλελληνικῶν ἐκδηλώσεων τῆς ἐφημερίδος ταύτης, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς προθέσεως τοῦ ἐπινοήσαντος τὰ ζεύγη τῶν ὁμοιοκαταληξιῶν συνδρομητοῦ, ὅστις ἀναμφισβητήτως διεπνέετο ὑπὸ ἀκραιφνῶν συναισθημάτων συμπαθείας πρὸς τοὺς διεξάγοντας δεινὸν ἀγῶνα Ἕλληνας. Ἁπλῆ παράθεσις τῶν ὁμοιοκαταληκτουσῶν λέξεων πείθει ὅτι οἱ τριάκοντα στίχοι ἑκάστου τῶν διαγωνισθέντων ποιημάτων μόνον εἰς τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1821 θὰ ἠδύναντο, ὅπως ἀντλήσουν τὸ περιεχόμενον αὐτῶν: attendrie - patrie, pastrépas, vengeance - arrogance, horreur - ardeur, grossière - meurlrière, mort - Hector, funéraires - adversaires, irrités - calamités, triomphante - fumante, remparts - étendards, destinée - infortunée, Argos - Travaux, Pamentable - irrévocable, impuissant[26].

Εἰς τὸ φύλλον[27] τῆς 23ης Αὐγούστου ἀνακοινοῦται τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ διαγωνισμοῦ, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεβλήθη μέγας ἀριθμὸς στιχουργημάτων. Οὕτω τὸ βραβεῖον ἀπονέμεται εἰς τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ὁ Μᾶρκος Μπότσαρης εἰς τὰς Θερμοπύλας» ποίημα, ἀνῆκον εἰς Ι.Ο. ὅστις καὶ προσκαλεῖται, ὅπως διέλθῃ ἐκ τῶν γραφείων τῆς ἐφημερίδος πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἐπάθλου. Ἡ σύνταξις τῆς ἐφημερίδος[28] παρέχει τὴν πληροφορίαν ὅτι εἰς τὸν διαγωνισμὸν ὑπεβλήθησαν εἴκοσι καὶ ἓξ ποιήματα, τονίζει ὅτι ἡ ἀπονομὴ τοῦ βραβείου ἀπέβη ἔργον δυσχερὲς ἕνεκα τῶν ἰδιαιτέρων προτερημάτων πολλῶν συμμετοχῶν καὶ ἀναφέρει ὅτι ἡ τελικὴ κρίσις ἐπετεύχθη τῇ συμβολῇ εἰδικῶν προσώπων ἐκ τῶν λογοτεχνικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι τὸ βραβευθὲν ποίημα παρὰ τὰς δυσχερείας, ἃς παρενέβαλεν ἡ προκαθωρισμένη ὁμοιοκαταληξία, παρουσιάζει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον, διότι δὲν στερεῖται οἴστρου, δυνάμεως καὶ ἐπικοῦ μεγαλείου. Ἐξ ἀπόψεως περιεχομένου τὸ ποίημα τοῦτο οκιαγραφεῖ ἐν συντομίᾳ τὸ πορτραῖτον τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ ἐξυμνεῖ ἰδιαιτέρως τὴν ἡρωϊκὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, ὅπως ἀγωνισθῇ μέχρις ἐσχάτων πρὸς ἀνάστασιν τοῦ ὑποδούλου Γένους καὶ ἀνανέωσιν τῶν ἐνδόξων κατορθωμάτων τῶν ἀρχαίων προγόνων ἡμῶν:

---

24) Ἀριθ. Φ. 414, σ. 4η.

25) Οὕτως ἐκαλεῖτο ὁ δωδεκασύλλαβος τῆς κλασσικῆς γαλλικῆς ποιήσεως.

26) Οἱ ποιηταὶ εἶχον τὴν ἐλευθερίαν ἐκλογῆς τῆς ὁμοιοκαταληκτούσης μετὰ τοῦ ἐπιθέτου IMPUISSANT λέξεως, ὡς καὶ τοῦ ζεύγους ὁμοιοκαταληξίας τῶν δύο τελευταίων στίχων.

27) Ἀριθ. Φ. 418, σ. 3η.

28) Ἀριθ. Φ. 419, σ. 2α, 25 Αὐγούστου 1826.

MARKO BOTZARIS AUX THERMOPYLES

.....il tombe
El a victoire en deuil s' élève de sa tombe.
(REGULUS de M. Arnaud).

Sur le déclin du jour, d' une voix attendrie
Chantant Léonidas mourant pour sa patrie,
Botzaris, dont la gloire accompagne le pas,
Médite un grand projet, et rêve à son trépas.
« Là sont nos oppresseurs, amis, dit - il, vengeance!
» Du superbe Ottoman abaissons l' arrogance,
» Portons JUSQU'EN SON CAMP le carnage et l' horreur.
» Les ombres de la nuit secondent notre ardeur:
» Libres et fiers enfants d' une tribu guerrière,
» Allez, et saisissez votre arme meurtrière;
» Que le glaive partout frappe et donne la mort...
» Vous trouverez Achille à la tente d' Hector...
» J' y cours... Je vois déjà sur leurs lits funéraires
» Les cadavres sanglants de nos fiers adversaires.
» Effaçons en un jour dans leurs FLANCS irrités
» Trois siècles d' esclavage et de calamités.
» Puisse après nous la croix HEUREUSE et triomphante
» Planer sur les débris de la Mecque fumante!
» Puisse la liberté relevant nos remparts,
» Dans nos cités encore planter ses étendards!
» C' est ici qu' autrefois Sparte fut destinée,
» A sauver par ses fils la Grèce infortunée:
» Suivons ce noble exemple, et qu' aux rives d' Argos,
» Dans Athènes, partout on dise nos travaux.
» La patrie est en deuil, et sa voix lamentable
» Dicte de notre mort l' arrêt irrévocable...
» Amis, qu' il s' accomplisse et rendons impuissant
» Le voeu secret des rois et l' effort du croissant».
Il dit, combat, expire... et la naissante aurore
Annonce à l' univers que Sparte vit encore.

Ἡ ἐφημερὶς L' Indépendant πιστεύει ὅτι διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σταυροῦ ἐναντίον τῆς ἡμισελήνου εἶναι ἀπαραίτητος ἡ συμμετοχὴ τῶν λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν κύκλων εἰς τὴν φιλελληνικὴν κίνησιν, διότι ἡ τέχνη εἶναι ἱκανή, ὅπως προβάλῃ καὶ τονίσῃ ἐπιτυχέστερον τὸ δίκαιον αἴτημα τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ βαρβάρου δεσποτισμοῦ ἐγερθέντων Ἑλλήνων καὶ ὅπως διεγείρῃ τὰ συναισθήματα τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἐνεργητικῆς συμπαθείας, λαμβάνοντα εἰς τὰς καρδίας τῶν φύσει ἐσωστρεφῶν καὶ ψυχρῶν κατοίκων τῆς Λυῶνος. Τοιοῦτον νομίζομεν εἶναι τὸ νόημα τῆς κατωτέρω «Ἐκκλήσεως πρὸς τοὺς ποιητὰς καὶ καλλιτέχνας τῆς Λυῶνος», δημοσιευθείσης εἰς τὴν πρώτην σελίδα τοῦ φύλλου[29] τῆς 21ης Ἀπριλίου 1826:

29) Ἀριθ. Φ. 48, σ. 1η. Τὴν ἔκκλησιν ταύτην ὑπογράφει ὁ συντάκτης τῆς ἐφημερίδος ALP, ὁ ὁποῖος ἐπανειλημμένως ἠσχολήθη περὶ τὰς φιλελληνικὰς καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις: Ἀριθ. Φ. 55, σ. 1η, 7 Μαΐου 1826 καὶ ἀριθ. Φ. 74, σ. 3η, 21 Ἰουνίου 1826.

«Εὐγενῆ τέκνα τῶν τεχνῶν, μουσοτραφεῖς ποιηταί, σεῖς τῶν ὁποίων ἡ λύρα, ὁ χρωστήρ, ὁ προπλαστήρ, διεγείρουν τὴν φαντασίαν καὶ ἀνάπτουσιν ἡμᾶς διὰ τοῦ ἱεροῦ πυρὸς τοῦ ἐνθουσιασμοῦ· ποιηταί, ζωγράφοι, γλύπται, μουσουργοί, σεῖς ἅπαντες οἱ καλλιτέχναι τῆς Λυῶνος θὰ παραμείνητε ἀσυγκίνητοι καὶ ψυχροὶ ἐν μέσῳ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ διὰ τὴν ἱερὰν ὑπόθεσιν τῶν Ἑλλήνων;

Οἱ ἀδελφοί ὑμῶν τῶν Παρισίων ἔδοσαν ὑμῖν τὸ παράδειγμα. Συναυλίαι, φιλολογικαὶ συγκεντρώσεις, ἐκθέσεις ἔργων τέχνης, τὰ πάντα ἐχρησιμοποίησαν ἐκεῖνοι ἐπιτυχῶς.

Γνωρίζω ὅτι ἡ τυφλὴ τύχη ἀρνεῖται ὑμῖν πολλάκις τὰ δῶρα αὐτῆς, ἵνα παράσχητε ἀφειδῶς ταῦτα εἰς τὴν μετριότητα, ὅμως τὸ πνεῦμα ὡσαύτως εἶναι μία δύναμις.

Διάσημός τις ἠθοποιὸς ἔρχεται εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν, ἵνα προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας τῆς σκηνικῆς ψευδαισθήσεως πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν δυστυχῶν Ἑλλήνων· ἔκτοτε αἱ ἐκ τῶν πλέον διακεκριμένων κυριῶν ἡμῶν ἐνεργοῦν καθημερινῶς ἔρανον κατ' οἶκον καὶ ἀποσύρονται πεφορτισμέναι διὰ τοῦ χρυσοῦ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ ὀβολοῦ τοῦ πτωχοῦ, τοῦ ὑστερήματος τῆς χήρας. Δὲν φλέγεσθε, ὅπως καταστῆτε κοινωνοὶ τοσαύτης ἀφοσιώσεως;

Μόνοι, οὐδὲν θὰ ἐπιτελῆτε διὰ τὰ ἡρωϊκὰ τέκνα τοῦ ἔθνους τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλετε τὰς ἐμπνεύσεις ὑμῶν, τὰς κλίσεις ὑμῶν, ἀκόμη καὶ τὰς καλὰς τέχνας, αἵτινες ἀποτελοῦν δι' ὑμᾶς πηγὴν τῶν ἡδίστων ἀπολαύσεων, τῶν εὐγενεστάτων ἐπιτυχιῶν;

Σκεφθῆτε ὅτι οἱ στίχοι τοῦ Τυρταίου ὡδήγησαν εἰς τὴν νίκην ἓν ἔθνος ὁλόκληρον.

Ἄ! σᾶς ἱκετεύω ἐν ὀνόματι τῆς δόξης ὑμῶν, ἐν ὀνόματι τῆς δόξης τῆς γενεθλίου πόλεως ὑμῶν, ἐπισπεύσατε, ὑψώσατε τὴν φωνήν, ἧς τὰ θέλγητρα τῶν τεχνῶν καὶ ἡ μαγεία τῶν στίχων προδιαθέτουν καί ἀνοίγουν τὰς καρδίας εἰς τὸν ἔλεον, εἰς τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ εἰς ἅπαντα τὰ εὐγενῆ συναισθήματα. Μὴ ἀναμένητε, ὅπως ἡ ἄτεγκτος ἱστορία εἴπῃ, διηγουμένη τὰς σφαγὰς τῆς Ἑλλάδος:

«Ἅπασαι αἱ γενναῖαι ψυχαί, ἅπαντες οἱ καλλιτέχναι, ἅπαντες οἱ ποιηταί, ἅπαντες οἱ συγγραφεῖς τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου ἥνωσαν τὰς προσπαθείας αὐτῶν, ἵνα προκαλέσουν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν συγχρόνων αὐτῶν ἐπὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ σταυροῦ. Ἐνώπιον τῆς ἱερᾶς ταύτης ὑποθέσεως ἐξηφανίσθησαν καὶ ἀπεσβέσθησαν αἱ χαραχθεῖσαι ὁροθεσίαι ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς φατρίας, τῆς ἀμίλλης τῶν προσόντων, τῆς διαφορᾶς τῶν ἐθνῶν. Ὅ,τι ἔνδοξον ἔθρεψεν ὁ κόσμος συνεκεντρώθη διὰ τῆς ἁγιωτάτης ἑνώσεως, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς ὁποίας ἠκτινοβόλουν οἱ Μπάϋρον, οἱ Châteaubriand, οἱ Villemain· μόνον οἱ καλλιτέχναι καὶ οἱ συγγραφεῖς τῆς Λυῶνος ἐτήρησαν σιγήν».

Ἡ ἔκκλησις αὕτη εὗρε μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν λογοτεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν κύκλων τῆς Λυῶνος, οἵτινες προέβησαν εἰς διοργάνωσιν συναυλιῶν, χοροεσπερίδων, φιλολογικῶν συγκεντρώσεων, θεατρικῶν παραστάσεων καὶ ἐκθέσεων ἔργων τέχνης ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων. Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι αἱ ταχθεῖσαι ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐφημερίδες τῆς πόλεως ταύτης ἐνίσχυσαν παντὶ τρόπῳ τὰς ἀνωτέρω ἐκδηλώσεις. Εἰς τὴν ἐφημερίδα Indépendant μάλιστα, πρὶν ἀκόμη ὁ συντάκτης αὐτῆς ἀπευθύνει τὴν γνωστὴν ἔκκλησιν, δημοσιεύεται τὸ ποίημα τοῦ L. M. Fontan ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Ἄσμα τοῦ Κανάρη» τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει τὴν εὐμενεστάτην διάθεσιν τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Λογίου Ἑρμοῦ ἔναντι τῆς ἑλληνικῆς ὑποθέσεως. Τὸ ποίημα παρουσιάζεται ὑπὸ μορφὴν διαλόγου μεταξὺ Κανάρη καὶ

30) Ἀριθ. Φ. 26, σ. 4η, 1 Μαρτίου 1826.

χοροῦ ἐξ Ἑλλήνων ναυτικῶν, ἀναφέρεται δὲ εἰς τὸ προσφιλὲς ποιητικὸν θέμα τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ ἐπηνδρωμένου πλοίου πρὸς καταναυμάχησιν ἐχθρικῶν ναυτικῶν δυνάμεων καὶ συμβολὴν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος. Τὰ ρωμαντικὰ στοιχεῖα ἀφθονοῦν τόσον εἰς τὴν μορφὴν ὅσον καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐν λόγῳ στιχουργήματος. Οὕτως ὁ ποιητὴς προβάλλει κατὰ τὰς συνταγὰς τῆς γαλλικῆς ρωμαντικῆς σχολῆς τὸν ψυχικὸν κόσμον τῶν ἡρώων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς περιγραφομένης φύσεως. Ὁ ἰσχυρὸς ἄνεμος προσαρμόζεται πρὸς τὴν ὁρμὴν καὶ τὴν ἀποφασιστικότητα τῶν ἀγωνιστῶν, ὁ ἔναστρος οὐρανὸς ἀντικατοπτρίζει τὰς ἐλπίδας τῶν ὑποδούλων πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος αὐτῶν, ἐνῷ ἡ θύελλα τῶν παρελθόντων ἐτῶν ἀποτελεῖ συμβολικὴν ποιητικὴν ἔκφρασιν τῆς βαρβάρου τουρκικῆς δουλείας, ἡ ὁποία ὅμως ἀπέτυχεν, ὅπως συντρίψῃ τοὺς ὑπὸ τὸ πέλμα αὐτῆς διαβιοῦντας. Οἱ λόγοι τοῦ Κανάρη, περιλαμβανόμενοι εἰς τρεῖς στροφάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη εἶναι ὀκτάστιχος καὶ αἱ ἑπόμεναι δύο πεντάστοιχοι ἐκφράζουν τὴν γενναιότητα, τὰ πατριωτικὰ συναισθήματα καὶ τὴν πεποίθησιν τῶν ἀγωνιστῶν εἰς τὴν τελικὴν νίκην ἐπὶ τῶν βαρβάρων κατακτητῶν καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἐνδόξου ἑλληνικοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἀντιθέτως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὸν διάλογον τοῦ χοροῦ τῶν ναυτικῶν εἶναι ἀσήμαντος καὶ ἐστερημένη παντὸς ἐνδιαφέροντος, περιοριζομένη εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῆς αὐτῆς τετραστίχου στροφῆς, ἐν εἴδει ἐπῳδοῦ, εἰς τὸ τέλος τῆς ὁμιλίας τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Εἰς τὴν τελευταίαν στροφὴν ἐπεμβαίνει ὁ ποιητής, ἵνα περιγράψῃ τὴν ἔναστρον νύκτα καὶ ἐναρμονίσῃ τὴν κίνησιν τοῦ πλοίου, τοὺς κτύπους τῆς καρδίας τῶν ἡρώων καὶ τὸν ψίθυρον τῆς αὔρας. Ἡ μορφὴ τοῦ ποιήματος ἀκολουθεῖ ὡσαύτως τοὺς κανόνας τοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἐναλλαγὴ διαφόρων μέτρων, δωδεκασυλλάβων καὶ ὀκτασυλλάβων στίχων καὶ σύνθεσις στροφῶν, ἀποτελουμένων ἐκ περιττοῦ ἀριθμοῦ στίχων, πρὸς ἐπίτευξιν ποικίλων ρυθμῶν διὰ τῆς ὁμοιοκαταληξίας. Παρὰ ταῦτα, ἂν καὶ ὁ ποιητὴς ἀπέφυγε τὸν φορτικὸν ρητορισμόν, τὸ Ἆσμα τοῦ Κανάρη δὲν εἶναι ἀντάξιον εἰς δύναμιν καὶ πνοὴν τῶν ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων τοῦ τολμηροῦ πυρπολητοῦ.

CHANT DE CANARIS

CANARIS

Le vent du nord enfle nos voiles:
Au combat! Soyons prêts, matelots;
Voyez - vous dans les cieux scintiller les etoiles?
Entendez - vous gronder les flots?
De nos derniers adieux saluons ce rivage,
Saluons ces bords protecteurs,
Et cette anse tranquille où longtemps de l' orage
Nous avons bravé les fureurs.

Choeur des matelots Grecs

Nous vous saluons tous, rivage, anse tranquille,
Et vous, superbe Hydra, qu' environnent les mers;
C' est nous qui les premiers avons brisé vos fers,
Comme on brise un roseau fragile.

CANARIS

Tremblez, orgueilleux Ottomans;
Le bronze destructeur, la flamme vengeresse,
De ce vaste Archipel chasseront nos tyrans,
Et nos mâts pavoisés apprendront à la Grèce
Que ses guerriers sont triomphants

Choeur des matelots Grecs

Nous vous saluons tous, rivage, anse tranquille
Et vous, superbe Hudra, qu' environnent les mers;
C' est nous qui les premiers avons brisé vos fers,
Comme on brise un roseau fragile.

CANARIS

Croix sainte! Drapeau glorieux!

Dans la riche Stamboul tu flotteras encore;
Venez nous recevoir, mânes de nos aïeux;
Vaisseau de Canaris, sur les flots du Basphore
Trace un sillon victorieux!

Choeur des matelots Grecs

Nous vous saluons tous, rivage, anse tranquille,
Et vous, superbe Hudra qu' environnent les mers,
C' est nous qui les premiers avons brisé vos fers,
Comme on brise un roseau fragile.

Déjà l' astre des nuits levant son front d' argent,
De ses molles clartés blanchissait les nuages;
De son léger frémissement
Une brise embaumée agitait les cordages;
Une ardente jeunesse aux sublimes concerts
Répond.....Le vaisseau part.....On écoute, immobile,
Et ces eccents lointains frappent toujours les airs:
C' est nous qui les premiers avons brisé vos fers,
Comme on brise un roseau fragile.

L. M. FONTAN

Ἑτέραν σημαντικὴν λογοτεχνικὴν ἐκδήλωσιν ἀποτελεῖ ὁ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐφημερίδος προκηρυχθεὶς ποιητικὸς διαγωνισμὸς τνὴ 10ην Φεβρουαρίου 1826, ἐπ' εὐκαιρίᾳ σκηνικῆς διδασκαλίας εἰς Μασσαλίαν τῆς τραγῳδίας «Λεωνίδας» ὑπὸ τοῦ θιάσου τῆς Δεσποινίδος Georges. Κατὰ τοὺς ὅρους τοῦ διαγωνισμοῦ τὰ ὑποβαλλόμενα πρὸς κρίσιν ποιήματα ἔπρεπε νὰ ἀναφέρωνται ἀποκλειστικῶς καὶ μόνον εἰς τὴν συγκίνησιν νεαροῦ τινος Ἕλληνος παρακολουθοῦντος τὴν ἑρμηνείαν τῆς ὡραίας τραγωδίας τοῦ Pichald, ἡ ὁποία ἐξυμνοῦσα

τὸν ἆθλον τῶν Ἑλλήνων ἐναντίον τῶν Περσῶν, ὑπαινίσσεται τὴν ἐξέγερσιν τῶν ἀπογόνων τῶν Μαραθωνομάχων πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ μισητοῦ τουρκικοῦ δεσποτισμοῦ. Περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ διαγωνισμοῦ γνωρίζομεν μόνον ὅτι τὸ βραβεῖον ἀπενεμήθη εἰς τὸ στιχούργημα «Un jeune Helléne à une représentation de Léonidas» τοῦ ἐνθέρμου φιλέλληνος καὶ γνωστοῦ ἐπιφυλλιδογράφου J. Arago. Ἡ ἐφημερὶς περιορίζεται εἰς τὸ νὰ δημοσιεύσῃ τὸ βραβευθὲν κείμενον εἰς τὸ φύλλον τῆς 12ης Μαρτίου 1826[31], χωρὶς νὰ ἀναφέρῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν συμμετοχῶν εἰς τὸν διαγωνισμόν.

Ἐκτὸς τῶν ἐφημερίδων Indépendant καὶ Journal du Commerce, εἰς τὰς στήλας τῶν ὁποίων ἐφιλοξενήθησαν πολυάριθμα φιλελληνικὰ ποιήματα, καὶ τὸ ἐπίσημον ὄργανον τῶν φιλελληνικῶν κύκλων εἰς Λυῶνα Eclaireur du Rhône ἐδημοσίευσεν ὡρισμένα ἔμμετρα κείμενα, ἀναφερόμενα εἰς τὸν διενεργηθέντα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ἔρανον. Ὡς ἤδη ἐλέχθη ἡ ἐφημερὶς αὕτη ἀπέδωκε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς πρακτικῆς φύσεως ἐνεργείας πρὸς οὐσιαστικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων καὶ προέβη εἰς τὴν ἐναρμόνισιν τῶν δημοσιευμάτων τῆς φιλολογικῆς στήλης αὐτῆς πρὸς τὴν ἐν λόγῳ κατεύθυνσιν. Ἀναμφισβήτητον πάντως εἶναι ὅτι ὁ ἡμερήσιος τύπος τῆς Λυῶνος ἐξαιρὲσει τῶν ἐφημερίδων Gazette Universelle de Lyon καὶ Echo de l' Univers, προέστη τῆς λογοτεχνικῆς φιλελληνικῆς κινήσεως ἐν Λυῶνι, ὄχι μόνον διὰ τῆς δημοσιεύσεως εἰς τὰς στήλας αὐτῶν ποιημάτων περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς προβολῆς καὶ εὐμενοῦς κριτικῆς τῶν εἰς ἰδιαίτερα τομίδια ἐκδοθέντων κατὰ τὴν περίοδον ταύτην φιλελληνικῶν ποιημάτων, διαδραματίσας οὕτω τὸ πρῶτον ρόλον εἰς τὰς ἐκδηλώσεις συμπαθείας πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους δεινῶς ὑπὲρ ἐλευθερίας Ἕλληνας τῶν κατοίκων τῆς Λυῶνος.

31) Ἀρυθ. Φ. 31, σ. 3—4.

Ἀλῆ - Πασᾶς

V

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

Α΄

ΙΣΤΟΡΙΚΑ

Ἀθαν. Λιδωρίκης

ΠΑΝΟΥ ΓΡΙΣΠΟΥ

Η ΑΡΓΙΘΕΑ

ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΟΥ '21

Ὅταν ὁ κ. Δημοσθένης Κόκκινος μὲ ἐκάλεσε νὰ στείλω τὴ συνεργασία μου στὸ τεῦχος τῆς «Ἠπειρωτικῆς Ἑστίας» τὸ ἀφιερωμένο στὰ ἑκατοπενηντάχρονα τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας, τὸν παρεκάλεσα νὰ δεχθῇ νὰ γράψω ὄχι γιὰ τὴν κυρίως Ἤπειρο, ἀλλὰ γιὰ μιὰ γειτονικιὰ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου, ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο Ἤπειρος, ὅσο καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλο κομμάτι τῆς Ἠπείρου. Μὰ αὐτὸ τὸ κομμάτι ἔχει τοῦτο τὸ ξεχωριστό, εἶναι, μπορῶ νὰ πῶ, μιὰ ἄγνωστη χώρα καὶ οἱ περιπέτειές της στὴν ἐποχὴ τοῦ τούρκικου καὶ τῆς ἐπανάστασης καὶ στὰ κατοπινὰ ἀκόμα χρόνια, τόσο ἄγνωστες ὅσο κι' ἡ ἴδια.

Ἡ χώρα αὐτὴ εἶναι ἡ Ἀ ρ γ ι θ έ α.

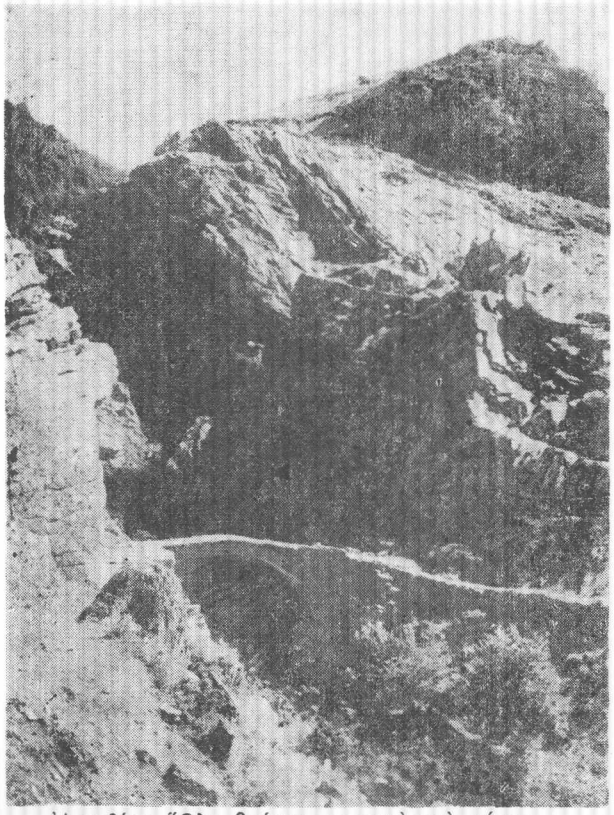
Σφηνωμένη ἀνάμεσα στὴ Θεσσαλία, τὴν Εὐρυτανία, τὴν Ἤπειρο, μοιά-

Τοπογραφικὸς χάρτης τῆς Ἀργιθέας. Κλίμαξ 1:3,333.000

ζει σὰν παραπεταμένη καὶ καμμιὰ γεωγραφικὴ διαίρεση δὲν τὴν ἀναγνωρίζει σὰν κομμάτι ἀπὸ τὸν ἑαυτό της. Πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση ἦταν ἕνα κομμάτι ἀπὸ τὴ μεγάλη χώρα, τ' Ἄγραφα μὲ τ' ὄνομα. Ὅμως ὅταν χάραζαν τὰ σύνορα

ἀνάμεσα στὸ τούρκικο καὶ στὸ νεογέννητο βασίλειο, τὴν Ἑλλάδα, τὴν ἄφησαν ἔξω ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ καὶ τὴν εἶπανε Θεσσαλία. Καὶ σὰ Θεσσαλία ἔμεινε τούρκικο μέχρι τὰ 1881, ἀκόμα πενήντα χρόνια σκλαβιά. Κι' ὅταν ἔγινε ἑλληνικὸ τὴν προσκολλήσανε στὸ Νομὸ τῶν Τρικάλων κι' ἔτσι ἔμεινε γιὰ χρόνια, ἴσαμε ποὺ ἔγινε ὁ Νομὸς Καρδίτσας καὶ τότε τὴν πήγανε στὴν Καρδίτσα ὅπου καὶ μένει μέχρι σήμερα. Ὅμως ἄσχετα τί λένε τὰ χαρτιά, οἱ τόποι καὶ οἱ λαοὶ ἔχουν τὴ δική τους γεωγραφία ποὺ τὴ δημιουργοῦν οἱ εὐκολίες συγκοινωνίας, τὰ παζάρια, οἱ τόποι ἐργασίας κι' ἄλλοι τέτοιοι παράγοντες, οἰκονομικοὶ τὸ πιὸ πολύ. Ἔτσι ἡ Κάτω Ἀργιθέα ἀνέκαθεν πήγαινε στὴν Ἄρτα καὶ μὲ τὸν Ἀρτινὸ τόπο «πολιτευότανε». Ἡ Ἀπάνω Ἀργιθέα πήγαινε στὸ Μουζάκι

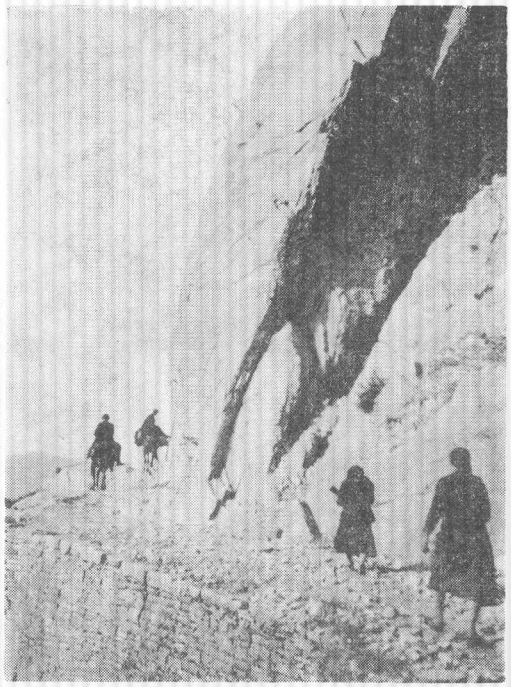
Ἀργιθέα: Ὅλο βράχια, γκρεμοὶ καὶ σάρες...

καὶ μὲ τὸν τρικαλινὸ τόπο «πολιτευότανε». Καὶ μόνο Καρδίτσα δὲν ἤξερε ποτέ της.

Τρακόσιες τριάντα πέντε χιλιάδες στρέμματα τόπος, ἡ Ἀργιθέα, ἔχει 24 χωριὰ ποὺ σχηματίζουν εἴκοσι κοινότητες σήμερα. Ὁ πληθυσμός της ἀνεβαίνει σὲ 8.500 ψυχές. Στὰ 1900 εἴτανε 6.500 ψυχές. Πόσος εἴτανε παλαιότερα δὲν ξέρω, μὰ ἂν λογαριάσουμε μὲ τὸν ἀριθμὸ τοῦ 1900 πέφτουν 50 στρέμματα τόπος σὲ κάθε κάτοικο. Μιὰ οἰκογένεια δηλ. μὲ ἑφτὰ μέλη ἔχει τόπο 350 στρέμματα. Μπολικάδα θὰ πῆτε. Ἀλίμονο! Ἡ Ἀργιθέα εἶναι ὅλο βράχια, γκρεμοὶ καὶ σάρες. Κι' ἂν εἶναι «ἄγνωστη» χώρα, ὅπως εἶπα, εἶναι

γιατὶ κανένας δρόμος δὲ βγάζει στὴν Ἀργιθέα, γιατὶ ἕνα γύρω τὴν κλείνουν πανύψηλα βουνὰ καὶ καταμεσῆς, κάθεται λὲς πάνω στὸ στῆθος της, ἡ Καράβα μὲ τὰ δυὸ χιλιάδες ἑκατὸ τόσα μέτρα της. Κι' ἕνα γύρω της φοβεροὶ βραχοφρουροί, κατὰ τὸ βοριὰ ἡ Τσούκα καὶ ἡ Καραβούλα, κατὰ ἡλιοῦ ὁ Τύμπανος, ἡ Καζάρμα καὶ τὸ Μποτσικάκι, κατὰ τὸ νοτιά, ἡ Ἀφωρεσμένη, τὸ Ντελῆ Δήμου καὶ ἡ Τσουρνάτου, κατὰ τὴ δύση ἡ ρεματιὰ τοῦ Ἄσπρου.

Ἐδῶ χαμηλώνει ἐπὶ τέλους τοῦτο τὸ βουνοκάμπι καὶ ξανοίγει ὁ τόπος. Τὸ Ρασδοβίζι, ἡ ποταμοκοιλάδα τοῦ Ἄσπρου, μὲ τὰ Τζουμέρκα πρὸς τὰ πάνω καὶ τὸ ἱστορικὸ Γρίμποβο πέρα βαθειά. Ἐδῶ ἅμα βρεθῆς δὲ χρειάζεσαι μεγάλη σοφία γιὰ νὰ καταλάβῃς ἀπὸ ποῦ ἦρθαν οἱ κάτοικοι στὴν Ἀργιθέα. Τὸ ποτάμι ἁπλώνει καὶ ρηχαίνει κι' ἀφήνει ἕνα πλῆθος πόρους ἀπὸ ὅπου

Ὁ φοβερὸς Τύμπανος καὶ ὁ δρόμος πρὸς τὸ Μουζάκι

περνωδιαβαίνουν οἱ ἄνθρωποι πέρα δῶθε, ἀκόμα καὶ στὴν ἐποχὴ τῆς πιὸ μεγάλης κατεβασιᾶς. Σ' αὐτοὺς τοὺς πόρους πρόσθεσε ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν τέχνη του καὶ ἄλλους πιὸ σίγουρους. Τὸ πιὸ σημαδιακὸ ἔργο εἶτανε τὸ μεγάλο μονότοξο γεφύρι κάτω ἀπὸ τὸ χωριὸ Λιάσκοβο ποὺ ἔβαλε καὶ τὸ ἔχτισαν στὸ 15ο αἰῶνα ὁ ἐπίσκοπος τῆς Λάρισας Βησσαρίωνας. Ὅταν τέλειωσε τὸ ἔργο ὁ ἐπίσκοπος στάθηκε στὸ ψηλότερο σημεῖο τοῦ τόξου καὶ μὲ τὸ μαῦρο ράσο του φάνταζε σὰν κοράκι. Ἀπ' αὐτό, θένε νὰ ποῦνε, πὼς πῆρε τ' ὄνομα Γεφύρι τοῦ κοράκου.

Μὰ πρὶν χτιστῆ τοῦτο τὸ γεφύρι ὑπῆρχε ἄλλο παλαιότερα, ἕνα μίλλι πιὸ ψηλά, στὴ θέση Ντρασκὸς ὅπου καταλήγει ὁ παλιὸς δρόμος ἀπὸ τὴ Βρε-

στενίτσα καὶ συνεχίζεται χαραγμένος μέσα στὴ βραχοπλαγιὰ τοῦ Φέλλου[1].

Περνώντας τὸν Ἄσπρο, εἴτε κατὰ τὴν Ἀπάνω Ἀργιθέα τραβήξεις ἀκολουθώντας τὴν Κνισοβίτικια ποταμιά, εἴτε κατὰ τὴ Μεσαία, ἀκολουθώντας τὴ Πετριλιώτικια ποταμιά, εἴτε κατὰ τὴν Κάτω Ἀργιθέα κάμεις, θὰ βρεῖς παντοῦ ψηλὰ βουνὰ γιὰ ν' ἀπαγγιέψεις στὰ ριζά τους. Νιώθεις ἀσφάλεια κοντὰ σ' αὐτοὺς τοὺς μεγάλους προστάτες, νιώθεις μεγάλος σὰν βρίσκεσαι κοντὰ σὲ μεγάλους. Αὐτὸ τράβηξε τὸν κόσμο στὸν καιρὸ τῆς μεγάλης φυγῆς.

Εἴτανε τὸν καιρὸ ποὺ ἡ τούρκικη πλημμύρα φούσκωνε καὶ σκέπαζε τοὺς τόπους τοὺς ἑλληνικοὺς κι ἕνας ἀβάσταγος πόθος τοῦ κόσμου νὰ φύγη μακρυά, νὰ βρεῖ κάπου λίγη ἀσφάλεια καὶ γαλήνη, τὸν κυρίευε.

«Γιὰ πρώτη φορά, γράφει ὁ ἱστορικὸς καθηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης Ἀπόστολος Βακαλόπουλος, στὴ μακραίωνη ἑλληνικὴ ἱστορία παρατηρεῖται παντοῦ μιὰ τόσο ζωηρὴ τάση γιὰ φυγὴ πρὸς ἀσφαλέστερα μέρη καὶ μιὰ μετατόπιση τῶν πληθυσμῶν σὲ τόσο σημαντικὴ ἔκταση».

Ἔτσι, ἄλλοι παρατοῦσαν τὶς πόλεις κι' ἔφευγαν πρὸς τὰ βουνά, ἄλλοι ἔφευγαν ἀπὸ τὰ βουνὰ καὶ κατέβαιναν στὶς πολιτεῖες, ἄλλοι ἀπὸ τοὺς για-

Ξανάρθανε τὰ τόξα μὲ τὶς σαΐτες
(Pashley τόμ. II σ. 252) 16ος αἰὼν

λοὺς πήγαιναν κατὰ τὸ ἐσωτερικὸ κι' ἄλλοι ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ κατὰ τοὺς γιαλούς. Ἕνα μέρος ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς φυγάδες ἦρθε καὶ κατοίκεψε στὰ ὀρεινά.

Μπουλούκια, μπουλούκια, οἱ φυγάδες, πεζοπορώντας δυὸ καὶ τρεῖς μέ-

1) Φέλλου σημαίνει βράχια, ἀλλὰ ἔχει μεταπέσει σὲ τοπωνύμια. Γράφω τὴ λέξη μὲ δύο λάμβδα, γιατὶ νομίζω πὼς εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀρχαία «φελλέα πεδία» ποὺ βρίσκουμε στὸν

ρες, σηκώνοντας στὰ χέρια ἢ στὶς πλάτες, ὅλο τους τὸ βιός, σπρώχνωντας μπροστά τους ἕνα κοπαδάκι ἀπὸ γίδια, δίχως κανένα ἄλλο ἐφόδιο, πάσκιζαν νὰ βροῦν τὶς πιὸ ἀπρόσιτες κι' ἀπόκρυφες βουνοπλαγιὲς γιὰ νὰ κουρνιάσουν. Νὰ πῶς κατοικήθηκε ἡ Ἀργιθέα στὴν ἐποχὴ τοῦ πρώτου τούρκικου.

Ὅμως τὸ ζήτημα δὲν εἴτανε νὰ βρεῖς μιὰ γωνιὰ νὰ γύρεις τὸ κεφάλι σου ἥσυχο μακρυὰ ἀπὸ τοῦ Τούρκου τὸ μάτι. Τὸ ζήτημα εἴτανε νὰ μπορέσεις νὰ ζήσεις σ' αὐτὴ τὴν ἀφιλόξενη γωνιά, ὅπου τὰ στοιχειὰ τῆς φύσης σὲ πολεμοῦσαν τὸ ἴδιο σκληρὰ ὅσο καὶ ὁ Τοῦρκος.

Ἀναλογίσου τὴ θέση τοῦ βουνίσιου αὐτοῦ ἀγρότη, ποὺ γιὰ νὰ ζήση δὲν ἔχει ἄλλο μέσο ἀπὸ τὴ γῆ. Αὐτὴ ἡ γῆ θέλει καλλιέργεια, ἀλλὰ γιὰ νὰ καλλιεργηθῆ χρειάζεται ξεχέρωμα καὶ γιὰ νὰ ξεχερωθῆ χρειάζεται νὰ κοποῦν τὰ δασόδεντρα ποὺ τὴν σκεπάζουν: οἱ ἔλατοι, οἱ πεῦκοι, οἱ δέντροι, οἱ ὀξυές, οἱ φτελιές, τὰ πουρνάρια, ὅλα κοντολογῆς τ' ἀγριοκλάρια. Ὅλα αὐτὰ θέλουν κόψιμο, μὰ τσεκούρια δὲν ὑπάρχουν. Δὲ λέω πριόνια, γιατὶ τὸ πριόνι εἶναι ἀκόμα ἄγνωστο ἐργαλεῖο. Χρειάζονται ἀκόμα κασμάδες καὶ ἀξυνάρια γιὰ νὰ βγοῦν οἱ ρίζες καὶ οἱ ριζιμιὲς πέτρες, γιὰ νὰ γίνη ὁ τόπος κατάλληλος γιὰ ὄργωμα. Αὐτὰ ὅμως εἶναι πολυτέλειες. Αὐτὰ ὑπήρχανε στὰ χρόνια τοῦ Ἡσίοδου, τώρα δὲν ὑπάρχουν οὔτε «πυκτὰ» οὔτε «αὐτόγυα» ἀλέτρια. Ἡ ζωὴ ἔχει ἀναδιπλωθῆ κι' ἔχει γυρίσει πίσω χιλιάδες χρόνια. Μὰ κι' ἂν ἀκόμα ξεχερσωθῆ ὁ τόπος καὶ σπαρθῆ, γιὰ νὰ καρπίση χρειάζεται νὰ περάση καιρός, καὶ οἱ ἀνάγκες δὲν περιμένουν.

Ἔτσι βρέθηκαν τὰ ρόγγια. Μὲ τὴ φωτιὰ τὰ δέντρα φεύγουν γρήγορα καὶ δίχως κόπο. Καὶ ἡ γῆς σπέρνεται στὰ πεταχτά, δίχως ὄργωμα, δίχως νὰ φύγουν ἀπὸ τὴ μέση οἱ καμένοι κορμοί, πάνω στὶς ἀποκουρὲς καὶ στὶς στάχτες. Καὶ ἡ σίκαλη, τὸ στάρι τοῦ βουνίσιου ἀγρότη, πετάει κάτι ψηλόκορμες καλαμιὲς ποὺ μπορεῖς νὰ θερίζεις ὄρθιος καὶ μὲ τὸ χαντζάρι — ποῦ νὰ βρεθῆ δρεπάνι.

Τί γίνεται ὅμως ὡς ποὺ νάρθη ὁ καιρὸς τῆς σοδειᾶς; Κάθε τόπος ἔχει, βλέπεις, τὶς εὐκολίες του. Ἀλλοῦ ἔβγαζαν τὴ φλούδα ἀπὸ τὶς φτελιές, τὴν καβούρδιζαν, τὴν ἄλεθαν καὶ μὲ τὸ ἀλεύρι αὐτὸ ζύμωναν ψωμὶ ποὺ τὸ ψήναν στὸ φοῦρνο. Ἀλλοῦ ἔψηναν κι ἔτρωγαν τὰ βαλάνια τῆς ὀξυᾶς κι' ἀλλοῦ τὰ βαλάνια ἀπὸ μερόδεντρο. Ἔβγαζαν καπάκια ἀπὸ τὰ ἔλατα καὶ πιπίλιζαν τὸ χυμό, τρυγοῦσαν τ' ἀγριομελίσια ποὺ φώλιαζαν στὶς κουφάλες τῶν δέντρων. Τυχεροὶ εἶσαν ἂν ὁ τόπος εἶχε καρυδιές, καστανιές, μηλιές, ἀγραπιδιὲς κι ἄλλα τέτοια καρποκλάρια. Ὑπήρχανε καὶ τ' ἀγρίμια τοῦ λόγγου, λαγοί, περδίκια, ἀγριοκούνελα, ἀγριόγιδα, ζαρκάδια κι ἄλλα τέτοια. Μὰ πῶς τὰ πιάνεις; Λογῆς παγίδες καὶ δόκανα βγήκανε στὴ μέση, μὰ ξανάρθανε καὶ τὰ τόξα μὲ τὶς σαΐτες, ποὺ τὶς ἔφτασε ὁ Κολοκοτρώνης στὰ χρόνια τοῦ προπάππου του τοῦ Σεργίνη.

Ἔτσι ἄρχισε καὶ προχώρησε ἡ ζωὴ στὴν Ἀργιθέα ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ δέκατου πέμπτου αἰώνα. Μέσα στὸν πιὸ ἐχθρικὸ περίγυρο, στὴν πιὸ ἀφιλόξενη Φύση, μέσα σὲ κάθε λογῆς δυσκολίες. Κι' ὡστόσο, δὲ χρειάσθηκε ὁ ἄνθρωπος περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰώνα γιὰ νὰ φτάσει τὴν εὐημερία.

Ὁ αἰώνας ἀπὸ τὰ 1650 ἴσαμε τὰ 1750 εἶναι ἡ ἀκμὴ τῆς Ἀργιθέας.

Μὰ ποιὰ ἀκμή, μάλιστα γεωργικῆς περιοχῆς, συνοδεύεται ἀπὸ ἀνάπαυση καὶ ἄδεια... Μιλᾶμε γιὰ ἀκμὴ γιατὶ ὁ πληθυσμὸς ἔχει αὐξηθῆ, γιατὶ ὁ γεωργὸς ἔχει βώδια νὰ ζέψει στὸ ἀλέτρι νὰ κάμει χωράφι, γιατὶ ὑπάρχει κασμάς, τσεκούρι, χωράφι πραγματικό, ὄχι ρόγγι. Ἀλλὰ ὁ μόχθος τοῦ γεωργοῦ δὲν λγοστεύει μ' αὐτὰ καὶ ἡ σοδειὰ δὲν παύει νὰ εἶναι κρεμάμενη στὸν καιρὸ τῆς χρονιᾶς. Κι' ἀκόμη γιατὶ τὴ σίκαλη τὴν ἔχει ἀντικαταστήσει, ἂν καὶ ὄχι

ὁλοτελῶς, τὸ καλαμπόκι, καὶ τὸ σικαλόψωμο ἡ μπομπότα. Γι' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μᾶς μιλάει κάποιος ντόπιος ποὺ ἔζησε τὴ ζωὴ ποὺ μᾶς ἱστορεῖ καὶ ἔνιωσε τὸν πόνο τῶν συγχωριανῶν του.

Εἶναι ὁ μήνας ὁ σποριὰς καὶ ὅλοι οἱ χωριανοὶ βρίσκονται στὰ χωράφια.

«Παντοῦ ἀκούονται καθαρὲς οἱ φωνὲς τῶν ζευγαράδων ποὺ παραχινοῦν τὰ καματερά τους, τὰ βελάσματα τῶν ζωντανῶν, κουδούνια, κυπριά, τσουκάνια, μιὰ βουκολικὴ μουσική. Ὅλα αὐτὰ ἀνακατεμένα μὲ τὰ χαρούμενα ξεφωνητὰ τῶν παιδιῶν, τὰ κλάματα ἄλλων, τὶς διάτες ποὺ δίνονται ἀπὸ μεγάλες ἀποστάσεις, γιὰ τὸ σπόρο ποὺ τέλειωσε τοῦ μιανοῦ, γιὰ τὸ ὑνὶ ποὺ ἔκρουσε σὲ πέτρα καὶ ἔσπασε, τοῦ ἄλλου, τρίτου ποὺ δὲν τοῦ ἔφερε στὴν ὥρα ἡ γυναῖκα του τὸ κολατσό, κι' ἄλλα τέτοια. Ἀνθρωποι πᾶνε κι' ἔρχονται πέρα δῶθε. Ζωὴ καὶ κίνηση ποὺ θυμίζει μυρμηκοφωλιά. Ὅλοι τους ἀγωνίζονται τὸν ἀγώνα τῆς ζωῆς σὲ τοῦτο τὸ φτωχὸ τόπο ποὺ τοὺς ἔτυχε νὰ βρεθοῦν. Μὲ χίλια βάσανα καὶ μύριους κόπους πασκίζουν νὰ βγάλουν λίγο χῶμα ἀνάμεσα στὶς πέτρες γιὰ νὰ σπείρουν τὸ λιγοστὸ καλαμπόκι γιὰ ν' «ἀλευρώσουν μῦλο» ἂν ὁ καιρὸς τῆς χρονιᾶς τὸ θελήση.

Ὅλη ἡ οἰκογένεια εἶναι στὸ χωράφι ἀπὸ τὰ χαράματα. Ὁ πατέρας ἔχει τὸ ἀλέτρι, μὰ πολὺ συχνὰ τὸ παρατάει γιὰ ν' ἁρπάξει τὸν κασμὰ νὰ βγάλη τὴν πέτρα ὅπου σκάλωσε τὸ ὑνί. Τὰ σκαλώματα αὐτὰ δίνουν τὸν καιρὸ καὶ στὰ δύσμοιρα βώδια, νὰ πάρουν κι' αὐτὰ μιὰν ἀνάσα. Ἡ μητέρα θὰ πάρη τὴν πέτρα ποὺ ἔβγαλε ὁ κασμὰς νὰ τὴν ἀπιθώση στὸν τοῖχο τοῦ χωραφιοῦ ποὺ στερεώνει τὸ λιγοστὸ χῶμα, κι' ἕνα ἀπὸ τὰ παιδιά, τὸ μεγαλύτερο ἀκολουθώντας τὸν πατέρα ρίχνει σπειρὶ σπειρὶ τὸ καλαμπόκι σὲ κανονικὰ διαστήματα μέσα στὴν αὐλακιὰ ποὺ ἄνοιξε τὸ ὑνί. Ἔτσι τὰ σπειριὰ χώνουνται βαθειὰ στὴ γῆ νὰ βροῦνε λίπα νὰ ριζώσουν καὶ ν' ἀσφαλιστοῦνε σύγκαιρα ἀπὸ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, μὰ καὶ νὰ γίνεται οἰκονομία στὰ σπειριά. Ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι ἀπασχολημένοι στὸ καθάρισμα τοῦ χωραφιοῦ ἀπὸ τὶς πέτρες, ποὺ λὲς καὶ φυτρώνουν κι' αὐτὲς κάθε χειμώνα καθὼς τὸ χῶμα παρασύρεται ἀπὸ τὶς βροχές.

Ραγίζεται ἡ καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου νὰ βλέπει καὶ παιδάκια ἀκόμα, ποὺ μόλις ἄρχισαν νὰ κάνουν τὰ πρῶτα τους βήματα, νὰ πασκίζουν κι' αὐτὰ νὰ μιμηθοῦν τοὺς μεγάλους καὶ νὰ κυλήσουν τὶς πέτρες. Μὰ καθὼς πέφτουν χάμω, τὰ ἀκοῦς νὰ ξεσχίζουν τὸν ἀέρα μὲ τὶς γοερὲς φωνοῦλες τους. Ἔτσι ἀρχίζει καὶ γι' αὐτὰ ἡ ζωή. Μαρτυρικὴ ἀπ' τὴν ἀρχή. Τώρα τὸ κάνουν σὰν παιχνίδι, ἐντελῶς ἀσυναίσθητα, ἀλλὰ πολὺ γρήγορα θὰ γίνει ρουτίνα τῆς ζωῆς...»[2].

Ἀκμὴ ὅμως δὲ σημαίνει ἀνάπαυση, ὅπως εἴπαμε. Σημαίνει ἴσως περισσότερος μόχθος, γιατὶ ἡ ἀκμὴ φέρνει τὸν ὑπερπληθυσμὸ καὶ ὑπερπληθυσμὸς σημαίνει μεγαλύτερες ἀπαιτήσεις παραγωγῆς. Κι' ἀλήθεια, τώρα ἔχουμε μιὰ ἔνταση τῆς παραγωγῆς, ὄχι μόνο γεωργία καὶ κτηνοτροφία, μὰ καὶ δασικὴ παραγωγὴ καὶ χειροτεχνία καὶ βιοτεχνία. Ἡ γεωργικὴ ἐκμετάλλευση ξαπλώνεται τώρα στὶς πλαγιὲς καὶ ἀνοίγονται χωράφια σὲ ἀπίθανα ψηλώματα. Τὰ κοπάδια τῶν γιδιῶν πολλαπλασιάζονται, δίνει ὅμως τὸ παρὸν καὶ ἡ μικρὴ προβατοτροφία. Τὴν προβατοτροφία τὴ γέννησε ἡ ἀνάγκη τῆς ὑφαντικῆς, ὄχι τόσο γιὰ ἀτομικὲς ἀνάγκες, ὅσο γιὰ ἐμπορικὲς ἀνάγκες. Τὸ μαλλὶ στάθηκε ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴ βιοτεχνία τοῦ πανιοῦ ποὺ πῆρε μεγάλη ἔκταση, ἔφερε τὸ ἐμπόριο καὶ τὸ ἐμπόριο ἔφερε τὴ μεγάλη εὐημερία. Στοὺς ἐργαστηριακοὺς ἀργαλειούς, ἐκάθησαν ἄντρες, ὄχι γυναῖκες καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ὑφαντῆ

Πλάτωνα.

2) Γεωργίου Στάθη, ἱερέως καὶ δασκάλου τῆς Στεφανιάδος «Ἀπὸ τ' Ἄγραφα» σ. 88.

καὶ ἀνυφαντῆ ἔδωσε τὰ ἀντίστοιχα ἐπωνύμια ποὺ διατηροῦνται ἀκόμα στ' Ἄγραφα καὶ στὴ Θεσσαλία.

Ἔργα τῆς ἑκατονταετίας τῆς ἀκμῆς εἶναι στὴν Ἀργιθέα, οἱ δρόμοι καὶ τὰ γεφύρια της, ποὺ πολλὰ σώζονται ἀκόμα, οἱ βρύσες καὶ γενικὰ τὸ δίχτυ γιὰ τὴν ὕδρευση ποὺ σώζεται κι' αὐτὸ καὶ τέλος οἱ ἐκκλησιές, ἐνοριακὲς καὶ μοναστηριακὲς καὶ τὰ ἀναρίθμητα ξωκλήσια. Πλούσια ἱστορημένες ἀπὸ λαϊκοὺς ἁγιογράφους, τέμπλα καὶ θρόνοι καὶ προσκυνητάρια καὶ κορνίζες μὲ θαυμάσια ξυλογλυπτικὴ τῆς ἐποχῆς, ἀποτελοῦν σύγκαιρα καὶ ἱστορικὰ μνημεῖα ποὺ μᾶς δίνουν καὶ κάποιες χρονολογίες. Τὶς περιέσωσε ὁ Δημήτρης Λουκόπουλος τὸν καιρὸ ποὺ ἐλαογράφησε στὰ Ἄγραφα.

Ὁ ναὸς τῆς Παναγίας ποὺ εἶναι τὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Σπηλιᾶς, ἔχει χρονολογία ἀνοικοδόμησης τὸ ἔτος 1736. Δυὸ φορητὲς εἰκόνες τοῦ τέμπλου ἔχουν χρονολογία 1736 καὶ 1737. Τὸ τέμπλο τῆς ἐκκλησιᾶς «ἐκαλλωπίσθη ἐν ἔτει 1779».

Φυσικὰ καὶ τὰ σπίτια τῶν κατοίκων εἶταν μεγάλα, ἄνετα καὶ μὲ πολυτέλεια ἐπιπλωμένα καὶ διακοσμημένα, γιατὶ παντοῦ στὰ χρόνια ἐκεῖνα συναντᾶμε ἕνα μάταιο πόθο γιὰ ἐπίδειξη.

Ὅσον ἀφορᾶ στὰ γράμματα καὶ τὴν παιδεία γενικά, μπορεῖ νὰ μὴν καλλιεργήθηκαν στὴν Ἀργιθέα, ἀλλὰ βρίσκουμε σ' αὐτὴ τὴν ἐπίδραση ποὺ ἄσκησε σ' ὅλη τὴν περιοχὴ τῶν Ἀγράφων, ἡ Σχολὴ ποὺ ἵδρυσε στὰ 1650 ὁ Εὐγένιος Γιαννούλης, ὁ Αἰτωλὸς καὶ ποὺ εἶναι γνωστὴ μὲ τὸν τίτλο «Μουσεῖον Ἀγράφων» καὶ ποὺ εἶχε τὴν ἕδρα της στὰ Μεγάλα Βραγγιανά. Εἶναι γνωστὸ πὼς στὴ Σχολὴ αὐτὴ δίδαξαν μεγάλοι τοῦ γένους διδάσκαλοι, ὅπως ὁ Σέργιος Μακραῖος, ὁ Ἀναστάσιος Γόρδιος καὶ ἄλλοι. Σημάδια τῆς ἐπίδρασης τῆς Σχολῆς ἔχουμε πολλὰ στὴν Ἀργιθέα, μ' ὅλο ποὺ τὸ γραπτὸ ὑλικὸ ὅσο ὑπῆρχε κατεσπαρμένο στὰ χωριά, μὲ τὶς ἐπιδρομὲς τῶν Τούρκων, τὶς θανατηφόρες ἐπιδημίες, τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὰ κατοπινὰ κινήματα, καταστράφηκε καὶ ἐξαφανίστηκε.

ΥΠΕΡΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ

Ἡ οἰκονομικὴ ἄνθιση ποὺ παρατηρήθηκε στοὺς 16ο καὶ 17ο αἰῶνες καὶ ὁ ὑπερπληθυσμός, δὲν εἶναι ἀποκλειστικὸ φαινόμενο τῆς Ἀργιθέας. Στάθηκε γενικότερο φαινόμενο στὶς περιοχὲς τῆς ἀνατολικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς δυτικῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Καὶ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακάλυψης τῶν νέων χωρῶν πέρα ἀπὸ τοὺς ὠκεανοὺς καὶ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐμπορίου. Οἱ δυτικὲς χῶρες βρῆκαν στὶς χῶρες κάτω ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία ἀνοιχτὲς ἀγορὲς κατανάλωσης τῶν προϊόντων ποὺ εἶχαν γιὰ ἐξαγωγή, ἀλλὰ καὶ πηγὲς ἀπὸ πρῶτες ὕλες γιὰ τὴ βιομηχανία τους ποὺ ἀναπτυσσότανε γοργά.

Ἔτσι οἱ ἄσημοι καὶ ἄγνωστοι Ἀργιθεάτες ἀναπτύξανε ἐμπορικὲς σχέσεις μὲ τὸ Ἐξωτερικό, γνώρισαν τὸ διεθνὲς ἐμπόριο, ταξίδευαν ὄχι μόνο στὴ Σμύρνη καὶ στὴν Πόλη, μὰ καὶ στὴν «Ὄστρυα» (Αὐστρία) ἀνοίγοντας ἐμπορικοὺς σταθμοὺς καὶ πλασσάρωντας τὸ πανί τους ποὺ εἶταν περιζήτητο, ὅπως οἱ ἄλλες κοινότητες τῆς Πίνδου, ἡ Συράκου καὶ οἱ Καλλαρρύτες, πλασσάριζαν κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὰ δικά τους βιοτεχνικὰ προϊόντα, τὶς ναυτικὲς κάπες καὶ πρὸ παντός, σ' ὅλα τὰ λιμάνια τῆς Μεσογείου. Τὸ διεθνὲς ἐμπόριο ἔφερε ἐδῶ πάνω τὸν πλοῦτο καὶ ἄνοιξε τὸ δρόμο στὴ μετανάστευση πρὸς τὸ Ἐξωτερικὸ καὶ τὸ Ἐσωτερικό.

Πρὸς τὸ Ἐξωτερικὸ ἔφευγαν οἱ ἐμπορευόμενοι πρὸς τὸ Ἐσωτερικό, οἱ φτωχότεροι ἀγρότες, γιατὶ ἡ ἀκμὴ ἔφερε τὴ διαφοροποίηση τῶν κατοίκων καὶ πλεόνασμα πληθυσμοῦ ποὺ δὲν μποροῦσε νὰ ἀπορροφηθῆ ἀπὸ τὴ ντόπια

βιοτεχνία. Καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ τρωτὸ σημεῖο ὅλων τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων ποὺ ἄνθισαν στὸ χῶρο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὅταν ἐκάλυψαν τὸ βιοτικό τους χῶρο, δὲν μπόρεσαν νὰ ἀναπτυχθοῦν πάρα πέρα, μεγαλώνοντας τὶς βιοτεχνίες τους καὶ ξαπλώνοντας τὸ ἐμπόριό τους, γιατὶ αὐτὸ δὲν τὸ ἐπέτρεπε ἡ ὀθωμανικὴ τιμαριωτικὴ οἰκονομία ποὺ βρίσκονταν στὴ βάση τῆς ἐθνικῆς οἰκονομίας. Ἐδῶ ἐρχόταν τώρα τὸ κοράνιο, ποὺ διάταζε «ἀ π ο φ ε ύ γ ε τ ε κ ά θ ε ν ε ω τ ε ρ ι σ μ ό». Δουλειὰ στὸν ἀργαλειό, ναί. Αὐτὸ δὲ εἴτανε νεωτερισμός. Μηχανὲς ὄχι. Αὐτὸ εἴτανε νεωτερισμός. Ἡ βιοτεχνία εἴτανε καταδικασμένη σὲ ἀσφυξία ποὺ προσωρινὰ τὴ θεράπευε μὲ τὴ μετανάστευση τοῦ πλεονάσματος τοῦ πληθυσμοῦ, φυσικὰ τοῦ φτωχότερου, στὸ Ἐσωτερικό. Ἔτσι ἔχουμε τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μιὰ κίνηση πληθυσμῶν ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ πρὸς τὸν κάμπο, τὰ ἐμπορικὰ κέντρα καὶ τὰ λιμάνια.

«Πραγματικά, λέγει ὁ Βακαλόπουλος, μιὰ εὐτυχὴς σύμπτωση συνετέλεσε, ὥστε τὸ περίσσευμα τῶν ἑλληνικῶν, ὅσο καὶ τῶν ἄλλων βαλκανικῶν ὀρεινῶν πληθυσμῶν νὰ βρῆ διέξοδο (...) στὴν κίνηση ἐκείνη τοῦ ἐμπορίου καὶ τῶν ταξιδιῶν, ποὺ ἀρχίζει νὰ παρατηρεῖται στὴν Ἐγγὺς Ἀνατολὴ καὶ γενικὰ σὲ ὅλον τὸν κόσμο, μετὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν νέων χωρῶν ἰδίως κατὰ τὸν 16ο καὶ 17ο αἰώνα» (ἔνθ' ἀν. τόμ. Β' σ. 336).

Κι' ἀλλοῦ:

«Οἱ ἀνάγκες τῶν ἀστικῶν κέντρων ποὺ μεγαλώνουν εὐνοοῦν τὴν παλινδρομικὴ κίνηση ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ πρὸς τὰ πεδινά. Ἀπὸ τὶς ἄγονες καὶ φτωχὲς ὀρεινὲς περιοχές, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ διαθρέψουν παρὰ ἕνα περιορισμένο ἀριθμὸ γεωργοκτηνοτροφικῶν καὶ βιοτεχνικῶν οἰκογενειῶν, ξεχύνεται ὁλοένα καὶ ζωηρότερα ἕνα ρεῦμα πεινασμένων ἢ ὑποσιτισμένων καὶ ἀπελπισμένων ἀνθρώπων πρὸς τὰ κοντινὰ καὶ χαμηλὰ κέντρα...» (αὐτ. σ. 358).

Ἀγραφιῶτες καὶ Βορειοηπειρῶτες μεταναστεύουν κατὰ τὴ Θεσσαλία, τὴ Μακεδονία, ἀκόμα καὶ κατὰ τὶς βορειότερες χῶρες τῆς Βαλκανικῆς, οἱ δικοί μας Ἀργιθεάτες δὲν φαίνεται νὰ πῆγαν πιὸ πέρα ἀπὸ τὴ Θεσσαλία καὶ οἱ περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἐγκατασταθήκανε μόνιμα στὰ ριζὰ τῶν Ἀγράφων, πάνω στὸ σύνορό τους μὲ τὸ θεσσαλικὸ κάμπο καὶ κοντὰ στὶς διάφορες πολιτεῖες.

Ὅσοι ἔφυγαν πρὸς τὸ Ἐξωτερικό, ἢ τουλάχιστο πολλοὶ ἀπὸ αὐτούς, ποὺ δὲν πήγαιναν στὴν τύχη, ἀλλὰ σὲ γνώριμα καταστήματα ἐμπορικὰ ποὺ τὰ εἶχαν Ἠπειρῶτες (Μοσχοπολίτες) καὶ Μακεδόνες (Κοζανίτες) ἐνίσχυσαν τὶς ἑλληνικὲς παροικίες καὶ εὐνοούμενοι ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια, τὴν ἐλευθερία ἐργασίας καὶ ἐμπορίου, παιδείας κλπ. ἐδημιούργησαν ἀνθηρὴ κατάσταση. Ἔχτισαν ἐκκλησιὲς καὶ σχολεῖα, ἔβγαλαν ἐφημερίδες καὶ περιοδικά. ἀνεχτίμητα ἱστορικὰ δοκουμέντα γιὰ σήμερα, πῆραν στὰ χέρια τους ἕνα μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ ἐμπόριο τοῦ τόπου καὶ βοήθησαν μὲ κάθε μέσο τὴν κίνηση γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση.

Ἡ μετανάστευση καὶ ἡ ἀραίωση τοῦ πληθυσμοῦ, προσωρινὰ καὶ μερικά, βέβαια, ἀνακούφισε ἐκείνους ποὺ ἔμειναν. Ἀλλὰ τὴν κατάστασή τους ἦρθε νὰ τὴν ἐπιδεινώσει ἡ διοίκηση τοῦ Ἀλῆ πασᾶ. Τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν πετύχει οἱ Ἀγραφιῶτες ἀλλοιώθηκαν ἢ περιορίσθηκαν. Τὸ ἀρματολίκι τῶν Ἀγράφων μόνο κατὰ τύπο περισώθηκε. Τὴ δημόσια «ἀσφάλεια» τὴν πῆραν στὰ χέρια τους ἔμπιστοι Τουρκαλβανοὶ ποὺ ἀναλάβανε νὰ εἰσπράττουν καὶ τοὺς φόρους. Αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἀλῆ ἐξοντώσανε στὰ Ἀγραφιώτικα βουνὰ τὸν Κατσαντώνη. Τὰ μαρτύρια τοῦ κόσμου μὲ τὴν κατηγορία τῆς περίθαλψης κλεφτῶν εἴτανε φοβερά. Ὅταν ἔγινε ἡ φοβερὴ καταστροφὴ τῶν Σουλιωτῶν στὸ μοναστήρι τοῦ Σέλτσου, ποὺ βρίσκεται ἀπέναντι στὸ χωριὸ Λιάσκοβο (Πε-

τρωτὸ) οἱ Ἀργιθεᾶτες ἀποκρύψανε καὶ περιέθαλψαν λίγους Σουλιῶτες ποὺ ξέφυγαν τὴν καταστροφή. Αὐτὸ ἔδωσε ἀφορμὴ σὲ τόσο τρομερὴ καταδίωξη τῶν κατοίκων ποὺ ἡ θύμησή της εἶχε ἀπομείνει ἴσαμε τὰ προπολεμικὰ χρόνια. Καὶ ἡ φορολογία ἔγινε τόσο βαρειὰ ποὺ ἔφτασε ἴσαμε τὰ ἐμβάσματα ποὺ ἔκαναν οἱ ξενητεμένοι στοὺς δικούς τους. Ἔτσι κάθε ἴχνος ἀσφάλειας ζωῆς χάθηκε. Τιμὴ καὶ περιουσία βρισκότανε στὰ χέρια τῶν Τουρκαλβανῶν τοῦ Ἀλῆ. Ὁ λόγος ποὺ ἔκαμε τοὺς Ἀργιθεᾶτες νὰ ρθοῦν καὶ νὰ κατοικήσουν πρὶν ἀπὸ δυὸ ἢ τρεῖς αἰῶνες τούτους τοὺς ἄγριους τόπους, ἔπαψε πιὰ νὰ ὑπάρχει. Ἔτσι ἡ μετανάστευση ἐπῆρε μορφὴ φυγῆς καὶ ἡ ἀραίωση τοῦ πληθυσμοῦ ἔφτασε σὲ τέτοιο σημεῖο, ποὺ ὁ τόπος ἄρχισε πάλι νὰ λογγεύει καὶ νὰ ξαναγυρίζει ἡ παλιὰ πρωτόγονη κατάσταση.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, βρῆκε τὴν Ἀργιθέα ἡ Ἐπανάσταση.

Ο ΜΟΥΣΤΑΗΣ ΣΚΟΝΤΡΑ ΠΑΣΑΣ

Μ' ὅλο ποὺ τὰ ὀρεινὰ Ἄγραφα στάθηκαν σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς τουρκοκλαβιᾶς μιὰ ἀνυπόταχτη περιοχὴ ποὺ κράτησε τὸν ἄμικτο ἑλληνικὸ καὶ χριστιανικό της χαρακτῆρα καὶ ποὺ μὲ συνθήκη πέτυχε νὰ μὴν ἀφήσει τούρκικο ἀσκέρι νὰ πατήσῃ τὸν τόπο, μ' ὅλο ποὺ ἔγινε τὸ μεγάλο σχολεῖο τοῦ κλεφταρματολισμοῦ κι' ἔδωσε στὴν Ἐπανάσταση μεγάλες στρατιωτικὲς μορφές, ὡστόσο μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς δὲν πῆρε μέρος στὴν Ἐπανάσταση. Τὰ κινήματα τοῦ Κώστα Βελῆ καὶ τοῦ Σταμάτη Γάτσου, ἀδύναμα καὶ τοπικοῦ χαρακτῆρα, στὰ 1821, καταπνιγήκανε μόλις ἐκδηλωθήκανε. Στὰ 1822, κατὰ τὴν ὑποχώρηση τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ τοῦ Κιουταχῆ, ὕστερα ἀπὸ τὴ λύση τῆς πρώτης πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ἡ ἀντίσταση τοῦ Καραϊσκάκη στὸ Σοβολάκου, ἔγινε κατὰ κάποιο τρόπο, μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ Χουρσὶτ πασᾶ καὶ σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους τῆς συνθήκης νὰ μὴν μπεῖ τούρκικος στρατὸς στὸ Ἄγραφα. (Συνθήκη μεταξὺ Καραϊσκάκη καὶ Σούλτσα Κόρτσα ποὺ ἐνεργοῦσε σὰν ἀντιπρόσωπος καὶ μὲ ἐντολὴ τοῦ πασᾶ τῆς Λάρισας). Καὶ ὁ Καραϊσκάκης ἐκτύπησε τοὺς Ἀλβανοὺς τοῦ Ἰσμαὴλ πασᾶ Πλιάσα καὶ τοὺς ἔκαμε μεγάλη φθορά, «γιατὶ φάνηκαν ἀχάριστοι ἀπέναντι στὸ σουλτᾶνο καὶ ὑποχωροῦσαν ἐνοχλώντας πληθυσμοὺς πιστοὺς στὸ δοβλέτι» ἀντὶ νὰ μείνουν καὶ νὰ πολεμήσουν τοὺς ἐπαναστάτες στὸ Μεσολόγγι. Ἔστειλε μάλιστα στὸν Χουρσὶτ ἐπιστολὴ μὲ ἔντεκα τούρκικα κεφάλια ἀπὸ τοὺς πεσόντες στὴ μάχη, καὶ ὅπου ἐδόξαζε τὸ Θεὸ γιατὶ ἡ εὐχὴ τοῦ βασιλέως (τοῦ σουλτάνου) καὶ τοῦ βεζύρη (τοῦ Χουρσὶτ) τὸν ἐβοήθησαν νὰ ἐξοντώσῃ τοὺς ληστὲς «οἱ ὁποῖοι διαλύσαντες τὸν στρατὸν ἠθέλησαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὰς ἐπαρχίας καὶ νὰ πατήσουν τὰς μεταξὺ ἡμῶν συνθήκας καὶ νὰ γυμνώσουν καὶ αἰχμαλωτίσουν τὸν λαόν».

Ἔτσι ξεγλύστρησε ὁ Καραϊσκάκης τότε, μὰ δὲν μποροῦσε τὸ παιχνίδι νὰ βαστάξει καὶ στὸ παιχνίδι αὐτὸ ἔδωσε τέλος ὁ πασᾶς τῆς Σκόδρας Μουσταφάς, χαϊδευτικὰ Μουσταής.

Ὕστερα ἀπὸ τὶς ἀποτυχίες τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ τοῦ Κιουταχῆ στὴ Δυτικὴ Ἑλλάδα, ἡ Πύλη διάταξε τὸ Μουσταῆ πασᾶ τῆς Σκόδρας νὰ συγκεντρώσῃ στρατὸ καὶ νὰ ξεκινήσει ἐνάντια τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας ποὺ ἡ Πύλη τῆς ἔδινε ἰδιαίτερη στρατηγικὴ σημασία.

Πραγματικά, ὁ Μουσταὴς ἔφτασε στὰ Τρίκαλα κατὰ μήνα Ἰούλιο 1823 μὲ στρατὸ ποὺ ἀνέβαινε σὲ δεκατρεῖς, ἢ κατὰ ἄλλες πληροφορίες, σὲ εἴκοσι χιλιάδες Τουρκαλβανοὺς τῆς βόρειας Ἀλβανίας ποὺ εἶχαν φήμη τῶν καλύτερων πολεμιστῶν. Ἀπὸ τὰ Τρίκαλα σκόπευε ὁ πασᾶς νὰ βαδίσει ἐνάντια τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας ἀφοῦ πρῶτα ξεκαθάριζε τὴ νόθο κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε στὰ Ἄγραφα καὶ στὸν Ἀσπροπόταμο.

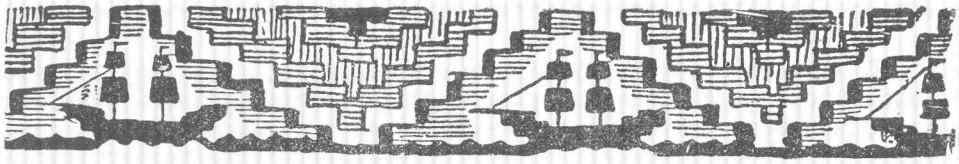
Τὸ ἀρματολίκι τῶν Ἀγράφων εἶχε ὁ Καραϊσκάκης καὶ τὸ ἀρματολίκι τοῦ Ἀσπροπόταμου ὁ Νικόλας Στουρνάρης. Οἱ δυὸ αὐτοὶ ἀρματολοὶ διαφέντευαν τὶς ἐπαρχίες τους στὸ ὄνομα τοῦ σουλτάνου καὶ λογαριαζόντουσαν πιστοὶ ὑπήκοοι, ἀλλὰ καὶ μὲ εἰδικὲς συνθῆκες δὲν ἐπιτρέπανε νὰ πατήσει τοὺς τόπους των οὔτε ἑλληνικὸς οὔτε τούρκικος στρατός. Αὐτὴ τὴν οὐδετερότητα ἀπέναντι στοὺς Τούρκους καὶ ἀπέναντι στὴν Ἐπανάσταση, θέλησε, σὰν πρώτη πράξη του, νὰ διαλύση ὁ Μουσταής. Ἔστειλε, λοιπόν, ἐπιστολὴ στοὺς ὁπλαρχηγοὺς ὅπου τοὺς ἔγραφε:

«... Ὅποιος θέλει νὰ εἶναι μὲ μένα πρέπει νὰ εἶναι πλησίον μου. Ὅποιος δὲν θέλει ἂς καρτερεῖ τὸν πόλεμόν μου. Δεκαπέντε ἡμέρας σᾶς δίδω καιρὸν νὰ σκεφθῆτε».

Οὔτε ὁ Στουρνάρης οὔτε ὁ Καραϊσκάκης δήλωσαν ὑποταγή. Μὴν ἔχοντας ὅμως δυνάμεις νὰ προστατέψουν τὸν πληθυσμὸ τὸν εἰδοποίησαν νὰ τραβηχθῆ σὲ ἀσφαλέστερα μέρη. Καὶ ὁ μὲν Καραϊσκάκης ἐγκατέλειψε τὰ Ἄγραφα ἐξ αἰτίας τῆς ἀρρώστειας του ποὺ εἶχε ἐπιδεινωθῆ καὶ κατέβηκε στὸν Προυσσὸ ὅπου κρεββατώθηκε. Ὁ Στουρνάρης πέρασε στὸ Βάλτο μαζὶ μὲ ὅλο τὸν πληθυσμὸ τοῦ Ἀσπροπόταμου ὕστερα ἀπὸ σαρανταπέντε μέρες πορεία. Γιατὶ ὅλος ἐκεῖνος ὁ λαὸς πορευότανε κουβαλώντας τὸ βιός του καὶ προωθώντας τὰ κοπάδια του καὶ βραδυπορώντας στοὺς στενοὺς δρόμους καὶ μάλιστα στὶς διάβες.

Ὁ τούρκικος στρατὸς μπῆκε στὰ Ἄγραφα καὶ πέρασε ἀπὸ τὰ ὀχυρὰ Παλούκια ὅπου λογάριαζε ὁ Καραϊσκάκης νὰ κρατήση ἄμυνα καὶ μὴ βρίσκοντας ἀντίσταση ἔφτασε στὴν Τατάρνα ἀπὸ ὅπου πέρασε πρὸς τὴ Βούλπη καὶ ἔφθασε στὸ Καρπενήσι. Στὸ διάβα του δὲν ἄφησε χωριὸ πὺ νὰ μὴν τὸ κάψη. Καὶ στὴν Ἀργιθέα φυσικὰ δὲν ἔκαμε ἐξαίρεση.

Ὅμως ὁ Μουσταὴς κράτησε τὸ λόγο του, ὅταν ἔγραφε στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καραϊσκάκη ὅτι δὲ θέλει νὰ χύση αἷμα ἀθώων καὶ ὅτι ὁ περισσότερος στρατός του ἀποτελεῖται ἀπὸ χριστιανούς. Ἄφησε, λοιπὸν ἀπείραχτες τὶς ἐκκλησιές, τὰ μοναστήρια, τὶς βρύσες καὶ τὰ γιοφύρια, νὰ μπορέσουν οἱ λαοὶ ὅταν θὰ τοὺς ἡσύχαζε νὰ ξαναγυρίσουν στὸν τόπο τους. Σωστὰ ἔβλεπε πὼς ἕνας τέτοιος τόπος, ὅλο βράχια, γκρεμοὶ καὶ σάρες, μιὰ καὶ καταστρεφότανε δὲν ἐπρόκειτο πιὰ νὰ ἀνορθωθῆ.

C. C. GIURESCU
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου Βουκουρεστίου
καὶ μέλους τῆς Ἀκαδημίας Κοινων. καὶ Πολιτικῶν
Ἐπιστημῶν τῆς Ρουμανίας

Η ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΡΟΥΜΑΝΟΙ

Τὸ πρόβλημα τῶν σχέσεων μεταξὺ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ τῶν Ρουμάνων εἶναι ἕνα παλαιὸν θέμα, τόσον παλαιὸν ὅσον σχεδὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ κίνημα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Εἶναι περίπου εἷς καὶ ἥμισυ αἰῶνος ὅπου πολλὰ γράφονται ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος. Διαφορετικαὶ ἀπόψεις ἐξεφράσθησαν ἀλλὰ εὑρίσκοντο σχεδὸν πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πάθους καὶ ἐξεκίνων ἀπὸ προκαταλήψεις. Τὸ γεγονὸς εἶναι εὐνόητον: διὰ τοὺς Ρουμάνους κυρίως τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου ὑπὸ τὰς γνωστὰς συνθήκας ἐπηρέασε βασικῶς κρίσεις ἀξίας.

Ἡ στάσις τῆς ρουμανικῆς ἱστοριογραφίας ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὴν Ἑταιρίαν ἐγνώρισε περισσοτέρας φάσεις· κατ' ἀρχὰς καθωρίζετο ἀπὸ τὰς συνεπείας τὰς ὁποίας συνεπάγει ἀναπόφευκτα ὁ πόλεμος, ἀπὸ τὸν θάνατον τοῦ Θ. Βλαδιμηρέσκου καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι πολλὰ ἔγγραφα ἀναγκαῖα διὰ μίαν σωστὴν ἐκτίμησιν τοῦ προβλήματος, ἔλειπον· τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἐνεφανίσθησαν ἐν συνεχείᾳ, μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου καὶ κυρίως κατὰ τὰς τρεῖς τελευταίας δεκαετίας. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀρχικὴν φάσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ἠμφεσβήτουν κάθε σύνδεσμον μεταξὺ τῆς Ἑταιρίας καὶ τοῦ ρουμανικοῦ Ἐπαναστατικοῦ κινήματος, μεταξὺ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντη καὶ τοῦ Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου πέρασαν κατὰ τὸ 1945 εἰς τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Θεόδ. Βλαδιμηρέσκου ἦτο πράκτωρ τῆς Ἑταιρίας: ὁ ρόλος του — τοιοῦτος ὡς τὸν εἶχεν ἀντιμετωπίσει ἡ προηγουμένη ρουμανικὴ ἱστοριογραφία — ὑπῆρξεν «ἕνας μῦθος» καὶ ἡ κίνησίς του, κατὰ τὴν ἀρχικήν της φάσιν δὲν ἦτο παρὰ ἕνας «ἀντιπερισπασμὸς δημιουργηθεὶς εἰς τὴν Ὀλτενίαν διὰ νὰ ἐπισύρῃ τὴν προσοχὴν τῶν Τούρκων εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον καὶ νὰ διευκολύνῃ τὴν διάβασιν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὸν Ὑψηλάντην». Σήμερον ὅπου ὁ χρόνος κατεύνασε τὰ πάθη καὶ προσφέρει μαζὺ μὲ τὰ νεωστὶ ἀναφανέντα δοκουμέντα, τὴν ἀπαραίτητον ἀντικειμενικότητα — εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν νὰ εἴπωμεν τὰ πράγματα ὅπως συνέβησαν, «χωρὶς μῖσος καὶ χωρὶς προκατάληψιν». Εἶμαι εὐτυχὴς διότι δύναμαι νὰ τὸ πράξω ἐδῶ, εἰς τὴν καρδίαν τῆς Ἑλλάδος, πλησίον τοῦ ἱεροῦ λόφου ἀπ' ὅπου ἐκπορεύθη τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, ἡ μεγίστη ταύτη συντεταγμένη τοῦ «HOMO SAPIENS».

Η ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΙΣ Η ΠΑΡΑΣΧΕΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΤΩΝ ΡΟΥΜΑΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΦΙΛΙΚΗΝ ΕΤΑΙΡΙΑΝ

Ἕνα ἐρώτημα τίθεται κατ' ἀρχάς: πῶς ἀντιμετώπισαν οἱ σύγχρονοι αὐτῆς Ρουμᾶνοι τὴν «Ἑταιρίαν»; Ποιά ὑπῆρξεν ἡ στάσις των ὅσον ἀφορᾶ εἰς αὐτὸ τὸ

κίνημα ἀπελευθερώσεως τῶν λαῶν τῶν ὑποτεταγμένων εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν; Ἡ ἀπάντησις εἶναι θετικὴ καὶ κατηγορηματική: Οἱ Ρουμᾶνοι ἐνηγκαλίσθησαν τὴν ὑπόθεσιν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ τῆς παρέσχον τὴν ὑποστήριξίν των. Δίδοντες ταύτην τὴν βεβαίωσιν δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας μίαν μικρὰν ὁμάδα ὀπαδῶν, περιωρισμένην εἰς μίαν μόνον κοινωνικὴν κατηγορίαν καὶ περιλαμβάνουσα μίαν ἁπλῆν ἠθικὴν συναίνεσιν ἀλλὰ ἀναφερόμεθα εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνικὴν ἱεραρχίαν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα, τοὺς μεγάλους βογιάρους καὶ τὸν ἀνώτερον κλῆρον, συνεχίζοντας μὲ τοὺς μέσους καὶ μικροὺς βογιάρους, ἀπὸ τοὺς κληρικοὺς καὶ μοναχούς, ἀπὸ τὴν ἀστικὴν τάξιν, διὰ νὰ καταλήξη εἰς τοὺς χωρικούς. Ἀπὸ ὑλικὴν ἄποψιν, ἡ ὑποστήριξις ἡ δοθεῖσα ἀπὸ τοὺς Ρουμάνους ἔλαβε ποικίλας μορφάς: ἀπετελέσθη ἀπὸ στρατιώτας, ἐξοπλισμόν, χρήματα, παντὸς εἴδους ἐφόδια. Μένει λοιπὸν νὰ ἀποδείξωμεν αὐτὰς τὰς δύο διαπιστώσεις.

Θὰ πρέπη νὰ εἴπωμεν κατ' ἀρχὰς ὅτι ἡ κίνησις τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εὗρεν εἰς τὰς Ρουμανικὰς Ἡγεμονίας πρόσφορον ἔδαφος. Ἡ ὀθωμανικὴ καταπίεσις ὀλοὲν βαρυτέρα καὶ δυσκολωτέρα εἶχεν προκαλέσει ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν ρωσσο-τουρκο-αὐστριακῶν πολέμων τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου μίαν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν ἡ ὁποία ἐξεδηλώθη διὰ τῆς συστάσεως ἑνὸς ἀντιοθωμανικοῦ κόμματος ἱκανοῦ νὰ ἀναλάβη ἀκόμη καὶ φανερὰς ἐνόπλους ἐνεργείας: ἴδε τὴν περίπτωσιν τοῦ βοϊβόδα Δημητρίου CANTEMIR εἰς τὴν Μολδαβίαν τὸ 1711, καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν τὴν περίπτωσιν τῶν δύο μεγάλων βογιάρων Κωνσταντίνου BALACEANO καὶ Θωμᾶ Καντακουζηνοῦ, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κωνσταντίνου BRANCOVEANU (1688—1714)· δυνάμεθα ν' ἀναφέρωμεν ἐπίσης καὶ τὴν καθαρῶς ἀντιοθωμανικὴν στάσιν τοῦ μητροπολίτου Οὐγγαρο-Βλαχίας Ἀνθίμου IVIREANO, θύματος τῶν πεποιθήσεών του κατὰ τὸ 1716. Ἀλλ' ἦτο πολὺ ἐνωρὶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοιούτων ἐνεργειῶν. Ἡ ἀντιοθωμανικὴ κίνησις ἤρχισεν ἐκ νέου μὲ τὴν ἀφορμὴν τοῦ νέου ρωσσο-τουρκικοῦ πολέμου τοῦ 1768—1774, ὁπότε ἐξεδηλώθησαν κατηγορηματικὲς ἀπαιτήσεις ἐπανόδου εἰς τὴν αὐτονομίαν τοῦ 15ου αἰῶνος. Σχεδὸν 131 (ἑκατὸν τριάκοντα ἕν) παρόμοια ὑπομνήματα συνετάχθησαν κατὰ τὸ διάστημα τῶν ἐτῶν μεταξὺ 1769 καὶ 1821. Δὲν θὰ πρέπη ἐξ ἄλλου νὰ λησμονῶμεν ὅτι τὰ προηγούμενα τῆς Ἑταιρίας εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὰς Ρουμανικὰς χώρας. Ὁ πρῶτος ὁ ὁποῖος ἐσκέφθη μίαν τοιαύτην ἑταιρίαν ἦτο — κατὰ τὸν PROKESCH-OSTEN, τὸν ἱστορικὸν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 — ὁ βοϊβόδας τῆς Μολδαβίας Ἀλέξανδρος Μαυροκορδᾶτος ὁ ὁποῖος κατέφυγε εἰς τὴν Ρωσσίαν τὸ 1787. Παρ' ὅλα ταῦτα ἡ πραγματοποίησις αὐτῆς τῆς ἰδέας, εἰς μίαν πρώτην μορφήν, ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν «Ἑταιρία τῶν φίλων» ὀφείλεται εἰς τὸν περίφημον Ρῆγα Βελεστινλῆ, ὁ ὁποῖος ἐσπούδασε εἰς τὴν πριγκηπικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βουκουρεστίου, ἦτο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν βοϊβοδῶν Νικολάου Μαυρογένη καὶ Μιχαὴλ Σούτζου, κατεῖχεν ἀξιώματα εἰς τὰς Ρουμανικὰς χώρας καὶ ὁ ὁποῖος ἐκτὸς ἀπὸ τὸν μεγάλον χάρτην τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, πλήρους ἀπὸ σημειώσεις ἀφορουσῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἀρχαιότητα, ἐδημοσίευσεν ἕνα τῆς Βλαχίας καὶ ἕτερον τῆς Μολδαβίας. Εἰς αὐτὴν τὴν τελευταίαν ἐδημοσιεύθη τὸ 1814 ἡ συλλογή του τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ἡ ὁποία εἶχε μίαν μεγάλην ἀπήχησιν μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν του. Ἡ βασικὴ καὶ τελικὴ ἰδέα τοῦ Ρήγα ἦτο νὰ προκαλέσῃ μίαν μεγάλην ἀπελευθερωτικὴν κίνησιν ὅλων τῶν λαῶν τῶν ὑποτεταγμένων εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν, ὅθεν ὄχι μόνον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ρουμάνων, τῶν Σέρβων, τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Ἀλβανῶν. Οὕτω ὅταν τὸ 1814 διὰ τῆς πρωτοβουλίας τριῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς Ὀδησσοῦ ἱδρύθη ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία — κατὰ βάθος ἡ ἐπωνυμία ἔχει τὴν αὐτὴν σημασίαν μὲ τὴν προηγηθεῖσαν ἑταιρίαν τοῦ Ρήγα — ἡ ἀτμό-

σφαιρα ἦτο ἤδη προετοιμασμένη εἰς τὰς ἡγεμονίας καὶ τὰ πνεύματα εὐνοϊκῶς προκατειλημμένα.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἐπίσης ἡ εὐρέως διαδεδομένη γνώμη ὅτι ἡ καινούργια Ἑταιρία ἔχαιρε τῆς πλήρους ὑποστηρίξεως τῶν Ὑψηλῶν κύκλων τῆς Ρωσσίας. Πράγματι, ὁ κόμης Καποδίστριας, πρωθυπουργὸς τοῦ Τσάρου εἶχεν ἀναδιοργανώσει εἰς τὴν Βιέννην, τὸ 1814 μίαν ἄλλην ἑλληνικὴν ἑταιρίαν, μορφωτικοῦ χαρακτῆρος, τὴν Ἑταιρίαν τῶν φιλομούσων, καὶ ἡ μὲν νέα κοινωνία τῆς Ὀδησσοῦ, εἶχεν ἐκδηλώσει, ὄχι μόνον μίαν τελείαν κατανόησιν, πρὸς τὴν κίνησιν ταύτην ἀλλὰ παρέσχεν ἐπίσης ἐνεργὸν ὑποστήριξιν, τόσον ἄμεσον ὅσον καὶ διὰ τῶν ὑποτελῶν ὀργάνων της μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ Ρῶσσοι πρόξενοι τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Ἰασίου. Ὁ ἴδιος δὲν μπόρεσε νὰ ἀναλάβη ἐνεργῶς τὴν διοίκησιν, λόγῳ τῆς ἐπισήμου θέσεως τὴν ὁποίαν κατεῖχε, ἀλλὰ ὥθησε τὸν Ἀλέξανδρον Ὑψηλάντην, τὸν υἱὸν τοῦ παλαιοῦ βοϊβόδα τῆς Βλαχίας Κωνσταντίνου Ὑψηλάντου (1802—1806) καὶ ὑπασπιστὴν τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Α′ νὰ ἀναλάβη ταύτην, βεβαιώνοντας τοῦτον διὰ τὴν πλήρη συμπαράστασίν του. Ὁ ἴδιος ὁ Τσάρος ἐδείχθη εὐμενὴς εἰς τὴν ἐπιθυμίαν ἀπελευθερώσεως τῶν Ἑλλήνων· ἡ Τσαρίνα ἐπίσης ὑπεστήριξε τὴν ὑπόθεσιν. Πῶς ἐδύναντο ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εἰς τὴν Νοτιο-ἀνατολικὴν Εὐρώπην, ὅπου ὅλοι σχεδὸν οἱ πρόξενοι ἦσαν μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας νὰ μὴν εἶναι ὅλοι πεπεισμένοι ὅτι ὄπισθεν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εὑρίσκετο ἡ πανίσχυρος Ρωσσία. Ἕτοιμος νὰ ἐπέμβη μὲ τὸν πρῶτον πυροβολισμόν; Διὰ μίαν ἀκόμη φορὰ ἀπεδεικνύετο ἡ ὀρθότης τῆς παλαιᾶς ρουμανικῆς παροιμίας: «Ὁ ἄνθρωπος πιστεύει εὔκολα αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ».

Ποῖοι ἦσαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εἰς τὰς Ἡγεμονίας εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 1821; Εἰς τὴν Μολδαβίαν, ὁ ἴδιος ὁ ἡγεμὼν Μιχαὴλ Σοῦτζος καὶ ὁ μητροπολίτης VENIAMIN COSTAKI. Καὶ ἐὰν ὁ πρῶτος ἦτο ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἂν καὶ ἐξ οἰκογενείας ἡ ὁποία κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν τεσσάρων τελευταίων δεκαετιῶν ἔδωσε πολλοὺς βοϊβόδες εἰς τὰς Ἡγεμονίας, ὁ δεύτερος ἦτο Ρουμᾶνος αὐτόχθων, ἐμψυχωμένος ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ νὰ ἀπελευθερώση τὴν χώρα του ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Ὁ Μιχαὴλ Σοῦτζος ἔγινε μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1820 καὶ εἶχεν μετὰ τοῦ Ὑψηλάντου μίαν συνεχῆ μυστικὴν ἀλληλογραφίαν, πρὶν ἀπὸ τὴν εἴσοδον τούτου εἰς τὴν Μολδαβίαν. Εἶχεν καταστρώσει λεπτομερὲς σχέδιον διὰ τὴν ἐπιστράτευσιν στρατιωτῶν κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖον μιᾶς ὀργανώσεως χωροφυλακῆς· εἶχεν ὀργανώσει ἐπίσης τὴν κεκαλυμμένην ἀπόκτησιν ἐφοδίων: χίλια πεντακόσια ζῶα καὶ χωριστὰ χίλια πεντακόσια κιλὰ ἐγχώρια — δηλαδὴ 360.000 ὀκάδες — σιτηρά, εἶχεν προκαταβάλλει δὲ χρήματα: χίλια χρυσᾶ δουκάτα σὺν 13.000 λεῖ διὰ τὰς προαναφερθείσας προμηθείας, σὺν 150.000 λεῖ τὰ ὁποῖα εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ὑψηλάντου. Τὸ παράδειγμα τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ μητροπολίτου ἠκολούθησεν ὁ ἐπίσκοπος GHERASIM DE DOMAN, τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν μεγάλων ἀξιωματούχων τοῦ συμβουλίου, ὁ διοικητὴς τῆς φρουρᾶς τοῦ ἡγεμόνος μὲ ὅλον τὸ ὑπὸ τὴν διοίκησίν του σῶμα, τὸ προσωπικὸν τῆς αὐλῆς τοῦ ἡγεμόνος, τέλος πολλοὶ μοναχοί: ὅλοι αὐτοὶ ἐξεδηλώθησαν εὐμενῶς πρὸς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν. Ὅταν ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης, φορῶν τὴν στολὴν Ρώσσου ἀξιωματικοῦ διέβη τὸ Προῦθον κοντὰ εἰς τὸ SCULENI, τὸ ἀπόγευμα τῆς 6ης Μαρτίου (νέου ἡμερολογίου), ἐσυνοδεύετο μόνο ἀπὸ εἴκοσι περίπου πρόσωπα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ οἱ ἀδελφοί του Γεώργιος καὶ Νικόλαος καὶ ὁ γαμβρός του Γεώργιος Καντακουζηνὸς - Ντελεάνου, ἀξιωματικὸς εἰς τὸν ρωσσικὸν στρατόν. Μόλις ἔφθασαν εἰς τὸ Ἰάσιον — ὅπου κατὰ τὰ λεγόμενα ἑνὸς φλογεροῦ Φιλικοῦ τοῦ Ἀθανασίου Ξοδύλου, ἐγένοντο δεκτοὶ ἀπὸ τὸ βοϊβόδα καὶ τοὺς ἀξιωματούχους του «μὲ τὴν πλέον ζωηρὰν χαρὰν καὶ ἐνθουσιασμὸν» — ἤρχισαν νὰ παρουσιάζωνται

ἐθελονταί. Τὸν πυρῆνα τοῦ στρατεύματος ἀπετέλουν 250 Ἀλβανοὶ τῆς φρουρᾶς, εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν ὡς κληρωτοὶ νεαροὶ Ἕλληνες καὶ Ἀλβανοί, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ Ρουμᾶνοι ἀπὸ τὸ Ἰάσιον. Ἐν συνεχείᾳ ἀφίχθησαν ὁμάδες νεαρῶν Ἑλλήνων ἐκ τῆς Ὀδησσοῦ καὶ ἄλλων πόλεων τῆς ρωσσικῆς αὐτοκρατορίας. Κατόπιν μιᾶς εἰδοποιήσεως τοιχοκολληθείσης εἰς τὰς ὁδοὺς τοῦ Ἰασίου ὑπὸ τῶν τοπικῶν «ἐφόρων» τῆς Ἑταιρίας, ἡ ὁποία ἀνεκοῖνοι ὅτι προσελάμβανον μισθοφόρους, ἀρκετοὶ νεαροὶ Ἰασσιῶται προσετέθησαν εἰς τοὺς ἄλλους, εἰς τρόπον ὥστε κατὰ τὸ τέλος τῆς ἑβδομάδος, ἕως τὰς 13 Μαρτίου (νέου ἡμερολογίου) ὅταν ὁ Ὑψηλάντης ἦρχισε νὰ ὁδεύῃ πρὸς τὴν Βλαχίαν, διέθεται ἕνα στράτευμα δύο χιλιάδων περίπου ἀνδρῶν.

Παρ' ὅλα ταῦτα ἔπρεπε νὰ ἐξοπλίσουν καὶ νὰ ἐφοδιάσουν αὐτὰ τὰ στρατιωτικὰ σώματα· ἐχρειάζοντο λοιπὸν κατὰ πρῶτον λόγον μεγάλα χρηματικὰ ποσά. Οἱ πλούσιοι Μολδαβοὶ ἔπραξαν ὅ,τι ἀνεμένετο ἀπὸ αὐτούς. Ὁ βογιάρος IORDAKE ROZNOVANU, κάτοχος μιᾶς τεραστίας κτηματικῆς περιουσίας, ἔδωσε 10.000 ὁλλανδικὰ δουκᾶτα, δηλαδὴ 10.000 χρυσᾶ νομίσματα, ποσὸν ἴσον πρὸς 320.000 λέϊ, καθὼς ἐπίσης καὶ 300 ἵππους μετὰ τῶν ἱπποσκευῶν των. Ὁ μητροπολίτης VENIAMIN COSTAKI προσέφερεν ἐπίσης 10.000 λέϊ καθὼς καὶ τέσσαρας ὡραίους ἵππους, μεταγωγικοὺς διὰ τὸν Ὑψηλάντην προσωπικῶς, τέλος ἐξώπλισε καὶ ἐφωδίασεν ἐξόδοις του ἕνα ἐθελοντήν. Οἱ ἀξιωματοῦχοι τοῦ συμβουλίου τοῦ ἡγεμόνος καθὼς καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν μέλη τοῦ συμβουλίου τούτου συνεισέφερον ἐπίσης χρήματα, ὅπλα, ἵππους καὶ προμηθείας. Οὕτω, εἰς τὸ Ἰάσιον καὶ μόνον συνεκεντρώθησαν εἰς ὀλιγώτερον ἀπὸ μία ἑβδομάδα τρία ἑκατομμύρια λέϊ.

Εἰς τὰς δωρεὰς προσετέθησαν οἱ ἐπιτάξεις: Ὁ τραπεζίτης ANDREI PAVLI ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ ἕνα σημαντικὸν ποσόν: σύμφωνα μὲ μερικὰς πηγάς, 200.000 λέϊ σύμφωνα μὲ ἄλλας, πιθανὸν ὑπερβάλλουσας, 600.000 λέϊ ὁ πρῶτος ἀριθμὸς μᾶς φαίνεται ἀληθοφανέστερος. Ἐπέταξαν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὰς γειτονικὰς περιοχὰς — πόλεις καὶ χωριὰ — ἵππους, ζῶα, προμηθείας, φορβὴν καὶ κυρίως ὅπλα. Εἰς τὰ καταστήματα τοῦ Ἰασίου ἐπέταξαν ὕφασμα μὲ τὸ ὁποῖον κατεσκεύασαν οἱ ράπται τῆς μολδαβικῆς πρωτευούσης (Ἑβραῖοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) τὰς στολὰς τῶν στρατιωτῶν. Οἱ σιδηρουργοί, μὲ τὴν σειράν των, κατεσκεύασαν λόγχας. Καθὼς βλέπομεν τὸ στράτευμα τῶν δύο χιλιάδων ἀνδρῶν μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Ὑψηλάντης ἐπορεύθη πρὸς τὸ Βουκουρέστιον ἐσχηματίσθη, ἐξωπλίσθη καὶ ἐφωδιάσθη εἰς τὴν Μολδαβίαν, εἰς τὸ Ἰάσιον καὶ διὰ τῆς μεγάλης συνεισφορᾶς τῶν Μολδαβῶν.

Ἐν σχέσει μὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦ στρατεύματος τοῦ Ὑψηλάντου θὰ πρέπῃ νὰ ἀποκαλυφθῇ τὸ ἀκόλουθον γεγονός: ἐκτὸς τῶν ἐθελοντῶν τῶν προερχομένων ἀπὸ τὰς πόλεις, συμπεριελάμβανεν ἐπίσης ἐθελοντὰς προερχομένους ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Μολδαβίας. Εἰς μίαν φορολογικὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1822 ἀφορῶσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς PUTNA εὑρίσκομεν εἰς τὰ δελτία ἀπογραφῆς μερικῶν ἀγροτῶν τὴν μνείαν: «ἀνεχώρησεν ὡς ἐθελοντὴς» πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ὅτι οἱ ἐν λόγῳ εἶχον καταταχθῆ ὡς ἐθελονταὶ εἰς τὸ στράτευμα τοῦ Ὑψηλάντου. Θὰ πρέπῃ νὰ προσθέσωμεν ὅτι τὸ κίνημα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας προεκάλεσε μεγάλην ἀναταραχὴν μεταξὺ τῶν χωρικῶν τῆς Μολδαβίας.

Ὅσον ἀφορᾶ δὲ εἰς τοὺς ἐθελοντὰς ἐκ τῶν πόλεων ἀναφέρομεν τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀλβανοῦ STOIAN INGE ἀπὸ τὸ Ἰάσιον, ἀρχηγὸν «μερικῶν ἐθελοντῶν τοὺς ὁποίους εἶχε στρατολογήσει».

Εἰς τὴν Βλαχίαν διαπιστώνομεν μίαν ἀνάλογον κατάστασιν πραγμάτων. Καὶ ὁ μὲν βοϊβόδας Ἀλέξανδρος Σοῦτζος, ὑπερῆλιξ, βαρέως ἀσθενὴς καὶ φοβιτσιάρης δὲν ἐξεδηλώθη μὲ κανένα τρόπον (δὲν θὰ εἶχεν ἄλλωστε καιρὸν νὰ τὸ πράξῃ, διότι ἀπέθανεν προτοῦ νὰ ξεσπάσῃ τὸ κίνημα) ἀντιθέτως ὅμως οἱ μεγάλοι Ρουμᾶνοι ἀξιω-

ματοῦχοι GRIGORE BRANCOVEANU, GRIGORE GHICA καὶ BARBU VACARESCO, μέλη τοῦ ἑξαμελοῦς συμβουλίου τοῦ σχηματισθέντος ὑπὸ τοῦ ἑτοιμοθανάτου ἡγεμόνος διὰ τὴν διαχείρισιν τῶν δημοσίων ὑποθέσεων, ἦσαν καὶ οἱ τρεῖς ἐπιφανῆ μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ὁ BARBU VACARESCO ἦτο τόσον πεπεισμένος καὶ τόσον ἐνθουσιώδης ὥστε ὅταν παρετήρησε εἰς τὸν DIMITRIE MACEDONSKI μίαν κάποιαν ἐπιφύλαξιν, κάποιον δισταγμόν, τοῦ ἔγραψε, εἰς τὰς 2 Φεβρουαρίου 1821, ὅτι κάθε ὑπεκφυγὴ ἐκ μέρους του «θὰ ;θετεν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τόσον τὴν ἰδικήν του ὅσον καὶ τῆς οἰκογενείας του»· συγχρόνως τοῦ παρέδωσεν τὸ ποσὸν τῶν δ ι α κ ο σ ί ω ν π ε ν τ ή κ ο ν τ α χ ι λ ι ά δ ω ν λ έ ϊ, τὸ ὑποσχεθὲν μέσῳ τοῦ «SLUGER» Θεοδώρου Βλαδιμηρέσκου, ποσὸν διὰ τὸ ὁποῖον τοῦτο τὸ γράμμα εἶχε θέσιν ὑποχρεώσεως. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν GRIGORE BRANCOVEANO εἶχεν προσχωρήσει εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1820 — πρὶν ἀπὸ τὰς 29 τοῦ μηνὸς — ὅπως προκύπτει ἀπὸ μίαν ἐπιστολὴν τοῦ «CAMINAR» BIMBASA SAVA. Ὁ μεγάλος «VORNIC» SCARLAT GRADISTEANO καὶ ὁ μεγάλος «VORNIC» ALECO FILIPESCO ἦσαν ἐξ ἄλλου ὀπαδοὶ μιᾶς ἐνόπλου ἐξεγέρσεως «διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς πατρίδος ἀπὸ τὸν ζυγὸν τῶν τυράννων». Μία σύγχρονος πηγὴ ἀναφέρει ὅτι ὅταν ὁ Ὑψηλάντης ἔφθασεν εἰς τὰς πύλας τοῦ Βουκουρεστίου, εἰς τὴν COLENTINA, ἐδέχθη τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ μητροπολίτου Διονυσίου καὶ τῶν μεγάλων ἀξιωματούχων τῶν βογιάρων «VACARESCO, Βηλαρᾶ, Μάνου — συγγενοῦς του — καὶ ἄλλων». Μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἄλλων, κατὰ τὸν DIMITRIE MACEDONSKI εὑρίσκετο ὁ ALECO FILIPESCO, ὁ «VORNIC» BALEANO καὶ ὁ «VORNIC» SLATINEANO.

Ὁ «SLUGER» Θεόδωρος Βλαδιμηρέσκος, ὀλτένιος ἀπὸ τὸν νομὸν τοῦ GORJ, ὁ ὁποῖος εἶχεν λάβει μίαν καλὴν στρατιωτικὴν ἐκπαίδευσιν, εἶχεν καὶ ὁ ἴδιος προσχωρήσει εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν. Αἱ σχέσεις μεταξὺ τοῦ Βλαδιμηρέσκου καὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας πιστοποιούμεναι ὑπὸ ντοκουμέντων κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔτους 1820, κατέληξαν εἰς τὴν γεμάτην ἔμφασιν προσχώρησιν τούτου διὰ ὁρκωμοσίας ἐπὶ τοῦ Σταυροῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου. Εἰς ταύτην παρέστησαν ἐκτὸς τοῦ πρώτου ἀφ' ἑνὸς καὶ οἱ δύο στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας Γιωργάκης Ὀλύμπιος καὶ Ἰωάννης Φαρμάκης ἀφ' ἑτέρου. Αὐτὰ τὰ τρία πρόσωπα ἀνέλαβον νὰ ἀγωνισθοῦν μὲ ἀλληλεγγύην, χρησιμοποιοῦντες πρὸς τοῦτο ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα διὰ νὰ ἀποτινάξουν «τὸν ζυγὸν τῶν βαρβάρων καταπιεστῶν». Τὴν 13)25 Ἰανουαρίου 1821, μερικὲς μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του ἀπὸ τὸ Βουκουρέστιον διὰ τὴν Ὀλτενίαν, ὅπου θὰ ἀνέπτυσσε τὴν δρᾶσιν του, ὁ Βλαδιμηρέσκος ἐλάμβανε ἔναντι ἀποδείξεως τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 20.000 ταλλήρων «ἀπὸ τὸν κύριον ἀδελφόν μου PAVEL MACEDONSKI» ἐπιφανὲς μέλος τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Τὴν μεθεπομένην, 15)27 Ἰανουαρίου οἱ τρεῖς προαναφερθέντες ἀξιωματοῦχοι παρέδωσαν εἰς τὸν Βλαδιμηρέσκον ἓν ἐπίσημον πιστοποιητικὸν συνταχθὲν διὰ τῶν ἀκολούθων ὅρων: «Ἐπειδὴ πρόκειται διὰ τὸ γενικὸν ὄφελος τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ μας καὶ τῆς πατρίδος μας, διὰ τοῦτο ὅλοι ἐμεῖς, ὡς καλοὶ καὶ πιστοὶ χριστιανοὶ ἀφοσιωμένοι εἰς τὴν χώραν μας, σᾶς ἐξελέξαμε ἀξιότιμε κύριε «SLUGER» Θεόδωρε, διὰ νὰ ξεσηκώσετε τὸν λαὸν εἰς τὰ ὅπλα καὶ νὰ ἐνεργήσητε ὅπως σᾶς ἔχει παραγγελθῆ καὶ ἐμεῖς οἱ κάτωθι ὑπογεγραμμένοι, ἐκ τῆς πλευρᾶς μας ὁρκιζόμεθα... νὰ βοηθήσωμεν εἰς ὅλα διὰ παντὸς μέσου καὶ νὰ ἐνεργήσωμεν ὅπου δεῖ καὶ ὅπως ὀφείλομεν διὰ τὸ δημόσιον ὄφελος». Τὴν ἑπομένην, τὴν 16)28 Ἰανουαρίου ἔδωσαν εἰς τὸν Βλαδιμηρέσκον ὡς ὑπασπιστὴν τὸν Δημήτρην MACEDONSKI, Ρῶσσον ὑπήκοον, παλαιὸν ἀξιωματικὸν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Τσάρου ἀδελφοῦ τοῦ PAVEL, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε παραδώσει τὰ χρήματα. Τέλος δύο ἡμέρας ἀργότερον εἰς τὰς 18)30 Ἰανουαρίου — τὴν ἑπομένην νύκτα ἀπέθανεν ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτζος — ὁ Βλαδιμη-

ρέσκος ἀνεχώρησε διὰ τὸ Βουκουρέστιον μὲ μίαν συνοδείαν 40 Ἀλβανῶν ἱππέων παραχωρηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Γεωργάκη Ὀλύμπιου καὶ τοῦ BIMBASA SAVA, τῶν στρατιωτικῶν διοικητῶν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας εἰς τὴν Βλαχίαν. Ἡ διακήρυξις τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ ἀναγνώση ὁ Βλαδιμηρέσκος εἰς τὸ PADES — ἡ πρώτη του διακήρυξις — συνετάχθη εἰς Βουκουρέστιον πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του διὰ τὴν Ὀλτενίαν, ἐν συμφωνίᾳ μὲ τοὺς Βλάχους βογιάρους μέλη τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας καὶ ζῶντος ἔτι τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτζου.

Προκύπτει ἐκ τῶν ἀνωτέρω ὅτι ἡ προετοιμασία τοῦ κινήματος τοῦ Βλαδιμηρέσκου ἐγένετο εἰς Βουκουρέστιον, εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Οἱ Ρουμᾶνοι τόσον οἱ τῆς Βλαχίας, ὅσον καὶ οἱ τῆς Μολδαβίας ἀπετέλουν ἕνα σημαντικὸν παράγοντα εἰς τὴν ἀναληφθεῖσαν δρᾶσιν, μὲ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Ρωσσίας, διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὅλων τῶν χριστιανῶν τῶν ὑποτεταγμένων εἰς τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Διότι ὅπως ἀναφέρομεν ἀνωτέρω ὁ Ἀλέξ. Ὑψηλάντης ἄφηνε νὰ ἐννοηθῆ παντοῦ ὅτι θὰ τὸν ἠκολούθουν ρωσσικαὶ στρατιωτικαὶ δυνάμεις. Ἡ ὑποστήριξις ἡ παρασχεθεῖσα εἰς τοὺς Φιλικοὺς ὑπὸ τοῦ γενικοῦ προξένου τῆς Ρωσσίας εἰς Βουκουρέστιον, τοῦ PINI καθὼς καὶ ἡ στρατολογία Φιλικῶν στρατιωτῶν καὶ τὰ χρήματα τὰ συγκεντρωθέντα εἰς τὰς περιοχὰς τῆς Ρωσσικῆς αὐτοκρατορίας διὰ τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὰς πόλεις παρὰ τὴν Μαύρην Θάλασσαν — πρωτίστως εἰς τὴν Ὀδησσὸν — ἐνίσχυαν ταύτην τὴν πεποίθησιν. Ἦτο φυσικὸν ὁ Θ. Βλαδιμηρέσκος νὰ ἦτο τῆς αὐτῆς γνώμης, καθ' ὅσον μάλιστα εἶχεν λάβει μέρος εἰς τὸν ρωσσοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ 1806—1812 ὡς διοικητὴς ἑνὸς σώματος ἀρματολῶν καὶ εἶχε λάβει τὸν βαθμὸν τοῦ «PO-ROUTCHIK» (ὑπολοχαγοῦ), τὸ παράσημον τοῦ Ἁγίου Βλαδιμήρου, ἕνα δακτυλίδι δεμένον μὲ πολύτιμον λίθον καὶ μάλιστα τὴν ἰδιότητα τοῦ ὑπαγομένου εἰς τὴν ρωσσικὴν δικαιοδοσίαν προσώπου. (Ἰδιότητα τὴν ὁποίαν εἶχε ζητήσει διὰ νὰ ἐξασφαλισθῆ ἀπὸ τὴν ἐκδίκησιν τῶν Τούρκων, ἐναντίον τῶν ὁποίων εἶχε πολεμήσει).

Κατόπιν τῆς ἐκκλήσεως τοῦ Θ. Βλαδιμηρέσκου τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνε πρὸς τοὺς ἀρματολοὺς — οἱ ὁποῖοι τὸν ἐγνώριζον καλῶς ἐφ' ὅσον ὑπῆρξεν ἕνας ἐκ τῶν παλαιῶν ἀρχηγῶν των — κατώρθωσε νὰ συγκεντρώση περὶ αὐτὸν περὶ τοὺς 8.000 ἄνδρας ἐκ τῶν ὁποίων οἱ 6.000 ἦσαν πεζοὶ καὶ 2.000 ἱππεῖς: Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ αὐτοὺς οἱ ὁποῖοι ἠκολούθουν τὸν Βλαδιμηρέσκον ὑπῆρχον καὶ τὰ σώματα τὰ εὑρισκόμενα ὑπὸ τὰς διαταγὰς τῶν Φιλικῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν — τῶν Γεωργάκη Ὀλύμπιου, Ἰωάννου Φαρμάκη, BIMBASA SAVA καὶ PAVEL MACEDONSKI. Πολλοὶ νέοι ἐκ Βουκουρεστίου εἶχον καταταχθῆ καὶ Ἕλληνες καὶ Ρουμᾶνοι. Ὁ σημαντικὸς ἀριθμὸς τῶν φιλικῶς διακειμένων πρὸς τοὺς Φιλικοὺς εἰς τὸ Βουκουρέστιον προκύπτει ἐπίσης ἀπὸ τὰ ἀντίποινα τὰ ὁποῖα ἐπέβαλλον οἱ Τοῦρκοι μετὰ τὴν εἴσοδόν των εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βλαχίας, ἀντίποινα σκληρὰ τὰ ὁποῖα εἶχον πολυάριθμα θύματα ὅπως ἀναφέρει μὲ πολλὰς λεπτομερείας εἰς τὸ χρονικόν του ὁ ψάλτης τῆς ἐκκλησίας BATISTE IOAN DOBRESCO· «εἰς τὰς 21 Μαΐου — γράφει οὗτος — 11 πρόσωπα ἀνεσκολοπίσθησαν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς λεωφόρου τοῦ Ἐξωτερικοῦ Ἐμπορίου»· εἰς τὰς 24 Μαΐου «ἐφόνευσαν 2 πρόσωπα, τὸ ἕνα εἰς τὸ SOUCHE, τὸ ἕτερον εἰς τὸ BE·I·LIC» (κατοικία τῶν Τούρκων ἀξιωματούχων κατὰ τὴν ἄφιξίν των εἰς Βουκουρέστιον)· εἰς τὰς 29 Ἰουνίου «ἐφόνευσαν 12 χριστιανοὺς εἰς ὅλα τὰ σταυροδρόμια τῆς ἀγορᾶς»· εἰς τὰς 13 Ἰουλίου «ἐφόνευσαν ἀκόμη 7 ἐπαναστάτας εἰς τὰ σταυροδρόμια»· εἰς τὰς 18 Ἰουλίου «ἐφόνευσαν ἀκόμη 4 χριστιανοὺς καταγγελθέντας ὑφ' ἑνὸς νεοπλούτου»· εἰς τὰς 21 Ἰουλίου «ἐκρέμασαν ἀκόμη ἕνα χριστιανὸν ἔμπροσθεν τοῦ καταστήματος τοῦ NASTASE COTARUL, εἰς τὸ σταυροδρόμι»· εἰς τὰς 4 Αὐγούστου «ἐφόνευσαν ἀκόμη 3 ἐπαναστάτας εἰς τὴν ἀγοράν»· εἰς τὴν COLENTINA, εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ

GRIGORE GHICA «ἕνα πηγάδι... ἐφοδιασμένον μὲ 12 κουβάδες διὰ τὸ πότισμα τῶν λουλουδιῶν εὑρέθη γεμᾶτο μὲ πτώματα».

Ὅπως εἰς τὴν Μολδαβίαν, οὕτω καὶ εἰς τὴν Οὐγγροβλαχίαν ὁ μητροπολίτης Διονύσιος Λούπου ἦτο ὀπαδὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ὁμοίως καὶ ὁ Ἰλαρίων, ἐπίσκοπος τοῦ ARGES, ὁ ὁποῖος συνεδέετο ἐπίσης διὰ φιλίας μὲ τὸν Θ. Βλαδιμηρέσκον. Τὸ παράδειγμα τούτων τῶν δύο ἀρχιερέων ἠκολούθησαν ἡγούμενοι, κληρικοὶ καὶ μοναχοί. Ὅσον ἀφορᾶ εἰς τοὺς πρώτους, ἕνα ἐπίσημον ἔγγραφον τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1821 καταδεικνύει ὅτι τινὲς ἐξ αὐτῶν συνεμάχησαν μὲ τοὺς Φιλικοὺς καὶ ἀνεχώρησαν μετ' αὐτῶν, ἐγκαταλείποντες τὰ μοναστήρια των χωρὶς κανένα διὰ νὰ φροντίσῃ δι' αὐτά. Ὅσον δὲ διὰ τοὺς μοναχούς, θὰ ἀναφέρω ὅτι ἡ συμπεριφορὰ ἑνὸς ἐκ τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας μου, τοῦ μοναχοῦ CALINIC GIURESCU, τοῦ ἐστοίχισε τὴν ζωήν, διότι ἐφονεύθη ὑπὸ τῶν Τούρκων.

Ἕνα μέγα μέρος ἐκ τῶν ἐμπόρων τῶν πόλεων — ἰδιαιτέρως οἱ τοῦ Βουκουρεστίου καὶ τοῦ Κραϊόβα μεταξὺ τῶν ὁποίων εὑρίσκοντο ἐκτὸς τῶν Ρουμάνων καὶ πολυάριθμοι Ἕλληνες, Ἀλβανοὶ καὶ Σλάβοι τοῦ νότου — ὑπεστήριξαν χρηματικῶς τὸ κίνημα. Ὅταν ὁ Ὑψηλάντης προερχόμενος ἐκ τῆς Μολδαβίας, ἔφθασεν εἰς τὴν COLENTINA, πλησίον τοῦ Βουκουρεστίου, ἐζήτησε ἀπὸ τοὺς κατοίκους τοῦ Βουκουρεστίου δύο ἑκατομμύρια λεῖ διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ στρατεύματός του. Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ποσοῦ τούτου τὰ μοναστήρια ὤφειλον νὰ πληρώσουν ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν 100.000 πιάστρα, ἢ λεΐ, καὶ ἡ Ἑβραϊκὴ παροικία 5.000. Εἷς ἐκ τῶν σημαντικωτέρων ἐμπόρων τῆς Κραϊόβας, ὁ HAGI — ENUS εἶχε χρηματικὰς σχέσεις τόσον μετὰ τοῦ Βλαδιμηρέσκου, εἰς τὸν ὁποῖον ἐδάνεισεν εἰς τὰς 8 Μαρτίου 1821, 5.000 τάλληρα, ὅσον καὶ μετὰ τοῦ Γεωργάκη Ὀλύμπιου, ὁ ὁποῖος προαισθανθεὶς τὸ τέλος του, τὸν παρεκάλεσε νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν σύζυγον καὶ τὰ παιδιά του — ὡς νὰ προήρχοντο ἐκ μέρους του, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα τὰ χρήματα ἀνῆκον εἰς τὸν Γεωργάκην — τὸ ποσὸν τῶν 350.000 γροσίων — ἢ λεΐ διὰ νὰ μὴν μείνουν «στὴν ψάθα».

Τὰ χωριὰ ἐπίσης παρεῖχον ἐθελοντάς: δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὴν περίπτωσιν μιᾶς ὁμάδος τεσσάρων ἀνδρῶν ἐλθόντων ἀπὸ τὴν περιοχὴν τοῦ BIZAU καὶ μιᾶς ἄλλης ὁμάδος ἓξ ἀνδρῶν, ἐκ τῆς ἰδίας περιοχῆς ἐπιμαρτυρούμενοι εἰς ἀναζήτησιν ἵππων, ὅπλων καὶ χρημάτων· ἀναφέρομεν ἐπίσης τὴν περίπτωσιν κάποιου Δημητρίου υἱοῦ τοῦ Βασιλείου, ἐκ τοῦ χωρίου CIRLOGANI (νομὸς VILCEA).

ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ

Παρ' ὅλα ταῦτα τὸ κίνημα τὸ ὁποῖον ἤρχισεν μὲ τόσην μεγάλην ὁρμὴν εἰς τὴν Μολδαβίαν καθὼς καὶ εἰς τὴν Βλαχίαν δὲν εἶχε τὰ ἀναμενόμενα ἄμεσα ἀποτελέσματα· ἀντιθέτως ἐτελείωσε μὲ μίαν τραγικὴν καταστροφήν. Ποιό ἦτο τὸ κύριον αἴτιον αὐτοῦ τοῦ γεγονότος; Κατὰ τὴν γνώμην μας: ἡ τσαρικὴ ἀποκήρυξις. Ὅπως κατεδείξαμεν ὁ Ὑψηλάντης συνεκρότησεν ὅλον τὸ σχέδιον δράσεώς του μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ στράτευμά του θὰ τὸ ἀκολουθοῦσε ρωσσικὸν στράτευμα, ἀσυγκρίτως πολυαριθμότερον, καλλίτερον ἐξοπλισμένον καὶ καλλίτερον ἐφοδιασμένον, καὶ ὅτι τὸ ποᾶγμα θὰ κατέληγε ἀναπόφευκτα εἰς ἕνα ρωσσο-τουρκικὸν πόλεμον. Πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ στάσις τῶν Ρώσσων ἐπισήμων, ἀπὸ τὸν Ἕλληνα Καποδίστριαν μέχρι τῶν Ρώσσων προξένων εἰς τὸ Βουκουρέστιον καὶ εἰς τὸ Ἰάσιον, τοὺς PINI καὶ PISANI, χωρὶς νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ ὅλην γενικῶς τὴν ἀτμόσφαιραν, δικαιολογοῦσε μίαν τοιαύτην ἐλπίδα. Ἀλλὰ ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος Α΄ ὑπόχρεος εἰς τὴν συνθήκην τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας καὶ ἀναγκασμένος νὰ σταθῇ ἀλληλέγγυος πρὸς τὴν καταστολὴν τῶν ἐπαναστατικῶν κινημάτων

παρ' ὅλον ὅτι προηγουμένως εἶχε δειχθῆ εὐνοϊκὸς πρὸς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν. Δι' αὐτὸ παριστάμεθα εἰς μίαν δ ι π λ ῆ ν ἀ π ο κ ή ρ υ ξ ι ν. Κατ' ἀρχὰς ἀφορῶσα εἰς τὸν Θεόδωρον Βλαδιμηρέσκον. Ἀπὸ τὸ LATBACH (LJUBIANA) ὅπου ἀκριβῶς ἐλάμβανε χώραν μία συγκέντρωσις τῶν μοναρχῶν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, ὁ κόμης Καποδίστριας ἀπέστειλε εἰς τὰς 23 Φεβρουαρίου) 7 Μαρτίου εἰς τὸν γενικὸν πρόξενον εἰς Βουκουρέστιον, τὸν PINI, ἓν ἔγγραφον διὰ τοῦ ὁποίου τοῦ ἐγνωστοποίει ὅτι «ὁ ὑπολοχαγὸς Βλαδιμηρέσκος καθαιρεῖται ἐκ τῆς ἰδιότητός του ὡς ἱππότης ἑνὸς ρωσσικῆς τιμητικῆς διακρίσεως (παρασήμου)» καὶ ὅτι δὲν κατέχει πλέον καὶ δὲν δύναται νὰ κατέχη κανὲν δικαίωμα προστασίας ὑπὸ τῆς Αὐτῆς Αὐτοκρατορικῆς Μεγαλειότητος». Κατόπιν ὅσον ἀφορᾶ εἰς τὸν Ὑψηλάντην, ἓν ἐπίσημον ἀνακοινωθὲν δημοσιευθὲν εἰς τὰς 17)29 Μαρτίου εἰς τὸ OESTERREICHISHER BEOBACHTER, τὴν ἐπίσημον ἐφημερίδα τοῦ METTERNICH, ἀνήγγελε ὅτι ὁ ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας «θὰ ἀποκλεισθῆ ἀπὸ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ρωσσίας» καὶ ὅτι «θὰ τὸν ἐπληροφόρουν ὅτι ἡ A.M. ὁ αὐτοκράτωρ ἀποδοκιμάζει κατηγορηματικῶς τὴν ἐπιχείρησίν του καὶ ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνη ὅτι θὰ ἐλάμβανε οὐδέποτε βοήθειαν ἀπὸ τὴν Ρωσσίαν».

Αὗται αἱ δύο ἀποκηρύξεις ἀντεπροσώπευον μίαν ἀληθῆ καταστροφὴν διὰ τὸ ἐπαναστατικὸν κίνημα. Ἐκ τοῦ γεγονότος τούτου ἡ ὑποστήριξις εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον βασισθῆ τόσον ὁ Ὑψηλάντης ὅσον καὶ ὁ Βλαδιμηρέσκος κατέρρεε. Ἡ αἴσθησις τὴν ὁποίαν προεκάλεσε αὐτὴ ἡ κατάστασις δὲν ἄργησε νὰ φανῆ. Ὁ «BAN» (κυβερνήτης) GRIGORE BRANCOVEANU — εἷς ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων ἀξιωματούχων οἱ ὁποῖοι εἶχον ὑπογράψει τὴν πιστοποίησιν τῆς 15)27 Ἰανουαρίου — ἔφυγε ἀπὸ τὸ Βουκουρέστιον εἰς τὰς 28 Φεβρουαρίου) 12 Μαρτίου διὰ τὰ κτήματά του εἰς τὴν MOGOSOAIA καὶ ἐκεῖθεν διὰ τὸ BRASOV. Ὁ πρόξενος τῆς Ρωσσίας, PINI καὶ ὁ τῆς Αὐστρίας FLEISCHHAKL, συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν πλέον ἐπιφανῶν βογιάρων, τοὺς GRIGORE καὶ IORDAKE FILIPESCO, ALEXANDRU GHICA, CONSTANTIN SAMURCAS, NICOLAE MAVRO κτλ., ἀνεχώρησαν ἐπίσης ἐκ Βουκουρεστίου εἰς τὰς 16)28 Μαρτίου διὰ τὸ BRASOV. Ὁ Θεόδ. Βλαδιμηρέσκος ἀντιλαμβανόμενος τὴν κατάστασιν τὴν δημιουργηθεῖσαν ἀπὸ τὴν ἄρνησιν τῆς Ρωσσίας νὰ ὑποστηρίξη τὴν Φιλικὴν Ἑταιρίαν, ἤρχισε νὰ ἐνεργῆ τότε διὰ τὰ ἴδια αὐτοῦ συμφέροντα.

Βεβαίως ἡ διπλῆ τραγωδία τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Μολδαβίας δὲν εἶχεν ὡς μόνον αἴτιον τὴν ρωσσικὴν ἀποσκίρτησιν. Θὰ πρέπη νὰ ἀναφέρωμεν ἐπίσης τὴν κακὴν ὀργάνωσιν τοῦ στρατεύματος τοῦ Ὑψηλάντου, τὴν σκληρὰν καὶ βιαίαν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Θεοδ. Βλαδιμηρέσκου. Ἡ βασικὴ ὅμως αἰτία παραμένει ἡ ἀποκήρυξις.

Μετὰ τὸν GOLESTI μία μερὶς ἀρματολῶν διεσκορπίσθησαν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰς οἰκίας τους. Ἄλλοι παρ' ὅλα ταῦτα συνέχισαν τὴν δρᾶσιν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ DIMITRIE MACEDONSKI καὶ τοῦ HAGI PRODAN καὶ ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τοῦ Ὑψηλάντου. Ὡς πρὸς αὐτὸ θὰ πρέπη νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴν κυρίαν μάχην τὴν τοῦ Δραγατσανίου, δύο ἄλλες μάχες ἔλαβον ἐπίσης χώραν: Ἡ μία εἰς τὰς 25 Μαΐου εἰς τὴν πόλιν τῆς SLATINA, ὅπου ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ σώματος τῶν ἀρματολῶν, διοικουμένου ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ SIMION MEHEDINTEANO καὶ ὑπὸ τοῦ λοχαγοῦ IOVANCIU BITOLEANO, ἀπέκρουσε τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ὑποχωρήσουν· ἡ ἑτέρα εἰς τὰς 28 καὶ 29 Μαΐου, πρὸς βορρᾶν τοῦ Δραγατσανίου. Τὴν πρώτην ἡμέραν εἰς τὰς 28 Μαΐου, μία ὁμὰς ἀπὸ 300 ἀρματολοὺς προφυλαγμένοι ἐντὸς τῶν ἀμπελώνων εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τῆς πόλεως ἀπέκρουσε περισσοτέρας ἐπιθέσεις τῶν Τούρκων, οἱ ὁποῖοι εἶχον ὀχυρωθῆ εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Δραγατσανίου. Τὴν δευτέραν ἡμέραν τὸ κύριον

σῶμα τῶν ἁρματολῶν ἐπετέθη· κατ' ἀρχὰς οὗτοι ὑπερίσχυσαν καὶ περιεκύκλωσαν καὶ ἐπολιόρκησαν τὸ προαναφερθὲν μοναστήριον· ἀλλὰ ἀκολούθως, τὸ ἀπόγευμα τῆς ἰδίας ἡμέρας ἀφοῦ ἐξήντλησαν τὰ πολεμοφόδιά των καὶ μὴ ἔχοντες τὸ βαρὺ πυροβολικὸν τὸ ὁποῖον ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος εἶχε κρατήσει εἰς τὸ PITESTI, ὑπεχώρησαν εἰς μίαν τοποθεσίαν εὑρισκομένην μεταξὺ τοῦ Δραγατσανίου καὶ τοῦ RIMNICUL VILCEA.

Ἡ κυρίως μάχη ἡ τοῦ Δραγατσανίου ἔλαβε χώραν εἰς τὰς 7)19 Ἰουνίου 1821. Ἐχάθη ἕνεκα δύο κυρίως λόγων: κατ' ἀρχὰς ἐπειδὴ εἷς ἐκ τῶν διοικητῶν ὁ Καραβίας ἐπετέθη πολὺ ἑνωρίς, ἀντίθετα πρὸς καταστρωθὲν σχέδιον μάχης· κατὰ δεύτερον λόγον διότι κατὰ τὴν κρίσιμον στιγμὴν ὅπου ὁ ἱερὸς λόχος, ἰσχυρῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν Τούρκων, διέτρεχε τὸν μεγαλύτερον κίνδυνον τὰ ἐφεδρικὰ σώματα ὑπὸ τὴν ἄμεσον διαταγὴν τοῦ Ὑψηλάντου, ἀντὶ νὰ ἐπέμβουν, ὑπεχώρησαν ἀτάκτως εἰς τὸ RIMNIC. Οὕτω ὁ ἱερὸς λόχος ἀπεδεκατίσθη σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν, ἀλλὰ ἀφοῦ ἐπολέμησε γενναίως, σώζων τοιουτοτρόπως τὴν τιμὴν τοῦ στρατεύματος. Οἱ Τοῦρκοι δὲν κατεδίωξαν τὸν Ὑψηλάντην χάρις εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος μετὰ τῶν Ἀλβανῶν του καὶ ὁ Ὀλτένιος ION OARCA μετὰ τῶν ἁρματολῶν του ἔκανον ἀντεπίθεσιν κατὰ τῶν Τούρκων καὶ τοὺς συνεκράτησαν εἰς τὰς θέσεις των.

Αἱ ἄλλαι μάχαι αἱ ὁποῖαι διεξήχθησαν ἀπὸ τὰς ὑπὸ τὰς ὑπολοίπους στρατιωτικὰς ὁμάδας τῆς Ἑταιρίας — ἡ τοῦ Σκουλενίου ἐπὶ τοῦ Προύθου καὶ ἡ τῆς μονῆς τοῦ Σέκου ὅπου ἐσκοτώθη ὁ Γεωργάκης Ὀλύμπιος — δὲν ἦσαν ἐπιτυχέστεραι. Οὕτω ἐτελείωσε ἡ πρώτη φάσις τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν ἐσυνεχίσθη μὲ μεγάλας θυσίας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἔμελλε νὰ καταλήξῃ μετὰ ἀπὸ μερικὰ χρόνια εἰς τὴν σύστασιν τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους. Ὁ χῶρος τῆς ἐπικρατείας τούτου ἔμελλε νὰ αὐξηθῇ ὀλίγον κατ' ὀλίγον διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν μεγίστην ἔκτασίν του κατὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου.

Εἰς τὴν μνήμην τῆς θυσίας ἐκείνων οἱ ὁποῖοι ἔπεσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μαχῶν τοῦ Ἰουνίου 1821 καὶ κυρίως τῆς ἡρωϊκῆς θυσίας τοῦ ἱεροῦ λόχου καὶ ἐπίσης τῶν Ρουμάνων, οἱ ὁποῖοι ἠγωνίσθησαν καὶ ἔπεσαν, ὁ μεγάλος Ρουμᾶνος ποιητὴς GRIGORE ALEXANDRESCO συνέθεσε τὴν ὠδή του «Τὰ μνήματα τοῦ Δραγατσανίου» ὕμνος δόξης ἀφιερωμένος εἰς τὴν πλήρη ἰδανικῶν νεολαίαν ἡ ὁποία ἔχυσε τὸ αἷμα της διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὄχι μόνον τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τῶν ὑποδούλων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν. Αὕτη ἡ ὠδὴ εὑρίσκεται εἰς τὴν ποιητικὴν συλλογήν, τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ Βουκουρέστιον τὸ 1847.

ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΤΟΥ ΔΡΑΓΑΤΣΑΝΙΟΥ

Στοὺς ἁγίους τόπους κάποτε πῆγα νὰ προσκυνήσω
Μεγαλειώδη θύμιση τῶν περασμένων χρόνων
Καὶ στάθηκα στὴν πλούσια σὲ τάφους τὴν κοιλάδα
Ἐκεῖ ποὺ τόσοι μαχητὲς ἀπὸ τὴν δοξασμένη Ἑλλάδα
Ὑψώσανε πρῶτοι αὐτοὶ κραυγὴ τῆς Λευτεριᾶς.

Ἡ μέρα ἔσβυνε ἀργά· ἡ φύση κουρασμένη
Ἡσύχαζε. Βαθειὰ σιγὴ βασίλευε, ἀγέρι δὲν φυσοῦσε
Οὔτε ψυχή. Μονάχος μου ἀνάμεσα στὸν κοιμισμένο κόσμο·
Μόνον ψηλὰ στὸν οὐρανὸ ἐλάμπανε τ' ἀστέρια
Καντήλια ἀναμμένα ἐπάνω ἀπὸ τοὺς τάφους.

Καὶ μόνον πέρα ἀπ' τὶς πλαγιὲς
Σὰν ν' ἄκουγα ἕναν ἦχο, μιὰ μακρινὴ βουὴ
Σὰν τοῦ νεροῦ κελάρισμα τὶς ὄχθες του ποὺ πνίγει
Εἴτε σὰν τ' ἄγρια κύματα τοῦ μανιασμένου πλήθους
Τὸ γένος σὰν γλυτώνει ἀπ' τὴν βαρειὰ σκλαβιά.

Τὰ μάτια μου καρφώθηκαν στῆς λύτρωσης τὸ σῆμα
Ποὺ μοναχὸ ὑψώνεται στοῦ στεναγμοῦ τὸν τόπο
Τῆς θλίψης προστασία, τοῦ πόνου ἡ ἐλπίδα
Τὸ λάβαρο τῆς μάχης, τὸ σύμβολο τῆς νίκης
Μ' αὐτὸ ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος συνέτριψε βαρβάρους

Κι' ὁ νοῦς μου ἔτρεξε σ' αὐτοὺς ποὺ ὁ ἴσκιος τοὺς σκεπάζει
Στὴν σύγχρονη Ἑλλάδα ποὺ ἔπλασαν αὐτοὶ
Καλόδεκτη στοὺς οὐρανοὺς θυσία τῶν μαρτύρων
Σὰν τὸ φυτό, τὸ αἷμα τους ἀπὸ τὴν γῆ βλασταίνει
Γρήγορα — ἀργά, κάποια φορά, θὰ δώση τὸν καρπό του.

Καὶ σὰν τοὺς πρώτους ἱερεῖς, μὲ τὸ σταυρὸ στὸ χέρι
Στοὺς στίβους στ' ἀμφιθέατρα ἀντίστασι ὀρθῶσαν
Τὴν πίστη **τὴν** αἰώνια τῆς Ρώμης ἀνυψώσαν
Καὶ νίκησαν τὴν δύναμη, τὰ εἴδωλα σαρῶσαν
Ποὺ λάτρευαν καὶ δόξαζαν μέσα στὸ Καπιτώλιο.

Ἔτσι τὸ αἷμα αὐτῶν ποὺ ἐδῶ ἐγίνανε θυσία,
Ἐγέννησε τῆς λευτεριᾶς τοὺς ξακουστοὺς σωτῆρες
Κι' ὁ Παρνασσὸς κι' ὁ Ὄλυμπος περήφανα θωροῦσαν
Τοὺς στόλους τῶν βαρβάρων σὰν εἶδαν σαρωμένους
Καὶ οἱ φλόγες τους στὰ σύννεφα ψηλὰ νὰ ἀνεβαίνουν.

Εἶν' ἄξιοι τῆς ξακουστῆς κι' ἀρχαίας κείνης δόξας
Μεγάλοι εἶναι σὰν τὴν σκλαβιὰ κατ' ἀπ' τὸν γαλανὸ οὐρανό της
Σὰν τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν νίκη τῆς ὄμορφης Ἑλλάδας
Μπότσαρης καὶ Μιαούλης, γιγάντιες μορφὲς
Προβάλλουν σὰν ἡμίθεοι ἥρωες τοῦ Ὁμήρου.

Ὦ, ἂν τὴ ζωή σου τὴν τόσο θαυμασμένη
Δὲν ἔκοβαν οἱ μοῖρες σὰν ἔτρεξες βοηθὸς
Στὸ ἔθνος ποὺ βογγοῦσε· θὲ νάβλεπες τὴν μέρα
Στοὺς οὐρανοὺς γραμμένη, ταξιδευτὴ ἀγέροχε,
Σύμβολο ἀπελπισίας, γιὰ πάντα δοξασμένη.

Μιὰ νέα ἐποποιΐα καὶ ποίημα λαμπρὸ
Χριστιανικὴ Ἰλιάδα θὰ μάγευε τὴ γῆ,
Σάλπιγγα Ἀναστάσεως ἀπ' τῆς ψυχῆς τὰ βάθη
Τὴν στάχτη τῶν αἰώνων ἤθελες ἀνασκαλέψη
Τὸ χέρι σου τὴν λύρα σὰν ἤθελε χαϊδέψη.

Τοὺς δοξασμένους Ἕλληνες τὸ χῶμα μας σκεπάζει
Τὸν θάνατόν τους θώρησε μὲ πόνο ὁ στρατός μας

Κι' ἀδελφοσύνη καὶ στοργὴ τοὺς ἔδειξε περίσσια
Ὁ Χάρος σὰν τοὺς ἅρπαξε στοῦ ποταμιοῦ τὶς ὄχθες.

Καὶ μὴν πιστέψτε, ὦ σκιές, στὸν μακρυνό σας κόσμο
Πὼς στοὺς ἀγῶνες στάθηκε ξένος τοῦτος ὁ τόπος,
Χριστιανικὲς στρατιές, γενναῖοι σταυροφόροι
Ἐδῶ συναντηθήκανε, μαζὶ ἀδελφωμένοι
Μὲ ἀρχηγὸ τὸν Οὔνυαντ, τὸν Μάτιας Κορβίν.

Κι' ὅσο τὸ μῖσος τῆς σκλαβιᾶς, ἡ ἀγάπη τῆς πατρίδας
Στὶς διάφορες τὶς γλῶσσες θὰ λέγονται ἀρετὲς
Ὅσο τὴ μάχη τῶν Θερμοπυλῶν οἱ Ἕλληνες γιορτάζουν
Σὰν δοξασμένη μέρα, ἀξέχαστη, μεγάλη,
Κι' ὅσο τὸν Ὄλτ τὸν ποταμὸ βουνὰ θὰ ἀγκαλιάζουν.

Σεῖς πάντα θὲ νὰ ζῆτε. Τὴν Λευτεριὰ
Σὲ σᾶς ἡ Ἑλλάδα τὴν χρωστάει
Γιατὶ τὸ σῆμα της ἐσεῖς πρῶτοι τόχετε δώσει
Σὲ χρόνους πονεμένους, σὲ χρόνια τυραννίας
Ἡ θύμισή σας πίστη κι' ἐλπίδα θὰ ξυπνάη.

Ὁ GRIGORE ALEXANDRESCU

(Ρουμᾶνος ρωμαντικὸς ποιητὴς τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ μέγας φιλέλλην, συνεκινήθη ἀπὸ τὴν ἡρωϊκὴ μάχη τοῦ Δραγατσανιοῦ καὶ ἔγραψε τὸ ὡς ἄνω ποίημα, τὸ 1847).

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Η ΜΑΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

(ΜΕ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟ ΔΕΣΠΟΤΑΤΟ ΚΑΙ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ)

α'

Μὲ τὴ μικρή μου τούτη ἐργασία δὲν κάνω ἱστορία. Παραθέτω ἁπλῶς γεγονότα καὶ παρατηρήσεις μου πάνω σ' αὐτά. Γεγονότα, ποὺ ἡ ἐπίσημη ἱστορία ἢ τὰ ἀποσιωπᾶ τελείως ἢ τὰ προσπερνάει μ' ἀδιαφορία.

Αὐτὰ τὰ γεγονότα, γιὰ νὰ τὰ συνδέσω, ἀναγκάζομαι ν' ἀκολουθήσω τὴ χρονολογικὴ σειρά τους κι' ἔτσι ἡ ἐργασία μου παίρνει σχῆμα ἱστορίας, ἐνῶ οὔτε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μιᾶς ἱστορικῆς μελέτης διαθέτει, οὔτε τὰ καθιερωμένα καλούπια ἀκολουθεῖ. Κατὰ κανόνα, ἀναφερόμενος σὲ γεγονζτα, ἀφήνω τὸν ἀναγνώστη νὰ σκεφθῇ καὶ νὰ κρίνει.

Θέλοντας νὰ γράψω γιὰ τὴ μάχη τῆς Ἄρτας, ἀνατρέχω μερικοὺς αἰῶνες πρὶν καὶ φτάνω στὸ Δεσποτᾶτο. Καὶ τοῦτο, γιατὶ ἔτσι νομίζω πὼς φωτίζεται καλλίτερα τὸ κύριο θέμα μου καὶ ἐξηγεῖται κάπως τὸ φαινόμενο τῆς γιὰ αἰῶνες ἀνυπότακτης κλεφτουριᾶς τῆς Ἠπείρου καὶ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, τῶν περιοχῶν δηλαδὴ ὅπου ἔζησε κυρίως τὸ Δεσποτᾶτο.

Ἡ μάχη τῆς Ἄρτας, ποὺ εἶναι ὁ τελικὸς στόχος τούτης τῆς ἐργασίας, δὲν ἔχει ἐπισημανθεῖ καὶ δὲν ἔχει ἀξιολογηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς, μὲ τὰ ἴδια μέτρα, ὅπως ἄλλα γεγονότα. Νομίζω πὼς οἱ διαστάσεις της σὰν ἱστορικοῦ γεγονότος εἶναι μεγαλύτερες ἀπὸ αὐτὲς ποὺ τῆς ἔδωσε ἡ ἱστορία. Ἀλλὰ ἡ ἀξιολόγηση αὐτῆς τῆς μάχης δὲν εἶναι ἔργο δικό μου.

« Ἡ σκύλλα μᾶς ἔφαγε »

Στὶς 13 Ἀπριλίου 1204 μ.Χ., οἱ σταυροφόροι φράγκοι καὶ βενετσιάνοι, πέτυχαν τὸν κύριο σκοπὸ τῆς «ἐγκληματικῆς καὶ πειρατικῆς ἐκστρατείας ποὺ λέγεται τέταρτη σταυροφορία»[1]: «Ἐπήρασι τὴν ἐξακουσμένη Κωνσταντινούπολη»[2].

Οἱ βυζαντινοὶ ἐθρήνησαν σὲ ὅλους τοὺς ἤχους τὴν κατάληψη τῆς Πόλης, ἰδιαίτερα ὁ Χωνιάτης καὶ ὁ Μεσσαρίτης, ποὺ ἦταν αὐτόπτες μάρτυρες τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς λεηλασίας. Ἀλλὰ κι' ἔξω ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, στὶς χῶρες ποὺ διατηροῦσαν φιλικὲς σχέσεις μ' αὐτό, ἡ πτώση τῆς Βασιλεύουσας προκάλεσε ἔκπληξη καὶ συγκίνηση. Τὸ χρονικὸ τοῦ Novgorod διέσωσε πολύτιμες λεπτομέρειες ἀπὸ τὶς τραγικὲς στιγμὲς ποὺ πέρασε ἡ Πόλη[3]. Ἀντίθετα, στοὺς σταυροφόρους ἦταν ἔκδηλη ἡ χαρά. Ὁ σταυροφόρος ἱστορικὸς Villehardouin, μὲ ἱκανοποίηση ἔγραψε πὼς «ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς δημιουργίας τοῦ κόσμου, ποτέ, σὲ καμμιὰ πόλη, δὲν κατακτήθηκαν τόσα λάφυρα»[4]. Κι' ἐνῶ ἄλλοι θρηνοῦσαν, κι' ἄλλοι χαίρονταν ὁ πατριάρχης Ἰωάννης Καματερός, οὔτε θρήνησε, οὔτε χάρηκε, οὔτε ἔνοιωσε τὰ σημάδια τῶν καιρῶν. Μισαλλόδοξος, στενόμυαλος

καὶ ἀμετανόητος, ἐκφραστὴς μιᾶς στείρας νοοτροπίας ποὺ ἐπὶ αἰῶνες σαράκωνε τὸ Βυζάντιο, βγῆκε στοὺς δρόμους καὶ τὴν ὥρα ποὺ τὸ ἀμόρφωτο πλῆθος — ἴσως μὲ τὴν προτροπή του — κομμάτιαζε ἕνα ἀρχαῖο ἄγαλμα τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς, αὐτὸς βροντοφώνησε: «Αὐτὴ ἡ σκύλλα μᾶς ἔφαγε»[5].

Ἡ « Partitio Romaniae »

Οἱ «εὐσεβεῖς λησταὶ τῆς Δύσεως»[6] μετὰ τὴν κυρίευση τῆς Πόλης, προχώρησαν γιὰ τὴν ἐκπλήρωση τοῦ δευτέρου σκοποῦ των: Νὰ μοιράσουν τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ νὰ πάρει ὁ καθένας «στὸ μερίδι του χώραις καὶ βιλαέτια περίσσα»[7]. Αὐτὴ τὴ διανομὴ τὴν εἶχαν κι' ὅλας προσχεδιάσει ἀπὸ τὸν Μάρτη τοῦ 1204 (partitio Romaniae)[8]. Ἀλλὰ οἱ φιλόδοξοι κληρονόμοι τοῦ Βυζαντίου, δὲν πέτυχαν νὰ βάλουν στὸ χέρι ὅλη τὴν κληρονομιά. Μὲ τὴν πτώση τῆς Πόλης «οἱ ἐπαρχίες τοῦ Βυζαντίου χάσανε τὸν μοναδικὸ δεσμὸ ποὺ τὶς ἔνωνε σὲ μιὰ ἑνότητα»[9] καὶ ἀναπτύχθηκαν κεντρόφυγες δυνάμεις, ποὺ εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθοῦν νησίδες ἀντιστάσεως, μέσα στὴ φράγκικη πλημμυρίδα. Τρεῖς ἦταν οἱ σπουδαιότερες: Ἡ περιοχὴ τῆς Νίκαιας, ἡ περιοχὴ τῆς Ἠπείρου, ἡ περιοχὴ τῆς Τραπεζούντας.

Ἡ Ἤπειρος, σύμφωνα μὲ τὴ συνθήκη τῆς διανομῆς τῆς «Ρωμανίας», ἔπρεπε νὰ περιέλθει στοὺς βενετσιάνους[10]. Οἱ θαυμάσιοι ὅμως αὐτοὶ ἔμποροι, δὲν πρόλαβαν νὰ τὴν καταλάβουν, γιατὶ ἕνας τολμηρὸς ἄρχοντας, ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ἔσπευσε στὴν Ἤπειρο, ἀνακήρυξε τὸν ἑαυτό του Δεσπότη καὶ ὠργάνωσε ἐκεῖ μιὰ ἀντιστασιακὴ δύναμη κατὰ τῶν φράγκων ποὺ ἔμεινε στὴν ἱστορία μὲ τὸ ὄνομα Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου.

Τὸ Δεσποτᾶτο

Τὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου περιέλαβε περιοχὲς μὲ σχεδὸν ἀμιγῆ ἑλληνικὸ πληθυσμό, στὸν ὁποῖο δὲν κυριαρχοῦσαν οἱ παρηκμασμένες βυζαντινὲς ἀντιλήψεις κι' ὁ ὁποῖος δὲν βαρύνονταν ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ Βυζαντίου. Ἡ ἀτμόσφαιρα μέσα στὴν ὁποία γεννήθηκε καὶ διαμορφώθηκε τὸ Δεσποτᾶτο ἦταν ἀναμφισβήτητα ὑγιέστερη ἀπὸ τὴν ἀτμόσφαιρα τῆς Νίκαιας.

Ἔτσι, στὶς ἀρχὲς τοῦ ΙΓ΄ αἰώνα, κάτω ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν Ἀγγέλων, τὸ Δεσποτᾶτο δημιούργησε μιὰ δύναμη νεανικὴ καὶ σφριγηλή, ποὺ χάρις σ' αὐτὴ σώθηκε ὁ «ἑλλαδικὸς» ἑλληνισμὸς ἀπὸ τοὺς φράγκους καὶ τοὺς βουλγάρους[11], οἱ ὁποῖοι τὸν ἀπειλοῦσαν μὲ ἐξαφανισμό.

Στὴν ἐπιτυχία τοῦ Δεσποτάτου καὶ στὴ διατήρησή του, παρ' ὅλες τὶς κακοτυχίες καὶ τὶς ἰσχυρὲς δυνάμεις ποὺ τὸ πολέμησαν, συνέβαλαν ἀποφασιστικὰ οἱ ἀγρότες. Στὴν Ἤπειρο δὲν δημιουργήθηκαν φεουδάρχες καὶ φυσικὰ οὔτε δουλοπάροικοι. Οἱ ἀγρότες παρέμειναν μικροϊδιοκτῆτες καὶ ἐλεύθεροι[12] καὶ γι' αὐτὸ στρατεύονταν πρόθυμα. Καὶ συγκρίνοντας τὴ θέση τους μὲ τὴ θέση τῶν ἀγροτῶν ἄλλων περιοχῶν τῆς τέως βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, τὴν εὕρισκαν καλλίτερη. Γι' αὐτὸ καὶ ἦταν ἀφοσιωμένοι στοὺς Ἀγγέλους. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ, πὼς οἱ Ἄγγελοι ἀνταποδίδοντας αὐτὴ τὴν ἀφοσίωση, ἀναγνώριζαν κάποιο ρόλο στὸ λαϊκὸ παράγοντα. Γιὰ πρώτη φορά, στὸ Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου, μνημονεύεται ὁ λαϊκὸς παράγοντας σὲ ἐπίσημο ἔγγραφο. Ἐνῶ στὴ Νίκαια ὁ βασιλιὰς εἶναι «ἐλέῳ Θεοῦ», στὸ Δεσποτᾶτο ἡ ἀνακήρυξη τοῦ βασιλιὰ γίνεται «ἐπισκοπικαῖς ὁμολογίαις καὶ λοιπῶν ἱερέων μοναχῶν καὶ στρατιωτῶν ἐπικρίσεσι καὶ πάντων τῶν χριστιανῶν»[13].

Κι' ἀλήθεια, οἱ Δεσπότες τῆς Ἠπείρου στηριζόνταν στὸ λαὸ καὶ ἦταν ἀγαπητοὶ ἀπὸ τὸ λαό. Στὰ ἀτυχήματά τους ὁ λαὸς τοὺς παραστέκονταν, ὅταν

ἐπεφταν τοὺς ξανασήκωνε, προσφέροντάς τους στρατιωτικὲς κι' ἠθικὲς δυνάμεις. Γιὰ τοὺς κατοίκους τοῦ Δεσποτάτου, ὁ ἱδρυτής του Μιχαὴλ Ἄγγελος, δὲν ἦταν ὁ Δεσπότης, ἀλλὰ ἕνα πρόσωπο οἰκεῖο, ὁ Κὺρ - Μιχάλης, κι' ἔτσι, μ' αὐτὸ τὸ ὄνομα τὸν διέσωσαν πολλὰ κείμενα, ἑλληνικὰ καὶ ξένα[14].

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Δεσποτάτου ἀνεξαρτοποιήθηκε ἀπὸ τὸ πατριαρχεῖο τῆς Νίκαιας[15]. Καὶ οἱ θρησκευτικοὶ ἡγέτες του ἀναδείχθηκαν σύγχρονα ἐθνικοὶ καὶ πνευματικοὶ ἡγέτες τῶν κατοίκων τῆς Δυσμοκρατορίας[16]. Ἐνῶ «στὸ Βυζάντιο τὸ πνεῦμα φοροῦσε ράσα»[17], στὸ Δεσποτᾶτο τὰ ράσα σκόρπιζαν ἔντονη πνευματικὴ ἀκτινοβολία.

Κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες αὐτές, τὸ Δεσποτᾶτο πολὺ γρήγορα ἔγινε ἕνα δυνατό, ὁμοιογενὲς καὶ προοδευτικὸ — γιὰ τὴν ἐποχή του — κράτος.

Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὸν ἀντάξιο πρὸς τὶς περιστάσεις ρόλο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Δεσποτάτου. Οἱ ἱεράρχες της κι' ἰδιαίτερα ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης, ὁ Δημήτριος Χωματιανός, ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδας καὶ ὁ Γεώργιος Βαρδάνης, μητροπολίτης Κερκύρας, εἶναι οἱ ἡγέτες τοῦ πατριωτικοῦ τμήματος τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνικοῦ κλήρου[18]. Οἱ ἡγέτες τοῦ δυσμικοῦ κλήρου μιλοῦν γιὰ «πατρίδα, γένος, ὁμοφύλους»[19], ἐνῶ ὁ πατριάρχης στὴ Νίκαια μιλάει ἀκόμα γιὰ δικαιώματα τοῦ πατριαρχείου καὶ γιὰ «ρωμαϊκὴ πατριαρχία». Οἱ ἱεράρχες τοῦ Δεσποτάτου ζητοῦν τὴ σύμπραξη τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τῆς Νίκαιας κατὰ τῶν Φράγκων[20], ἐνῶ ἡ Νίκαια ζητάει τὴν ὑποταγὴ στὴν ἐξουσία της ὅλων τῶν «ρωμαίων». Δὲν ἄργησαν οἱ διαφορὲς αὐτὲς νὰ γεννήσουν τὸ μῖσος τῶν ἀνατολικῶν τῆς Νίκαιας κατὰ τῶν δυτικῶν τοῦ Δεσποτάτου. Τὸ «ἰδιάζον μῖσος τῶν ἐν Βυζαντίῳ τραφέντων, κατὰ τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, τῶν ἑλλαδικῶν καλουμένων, ὅπερ ὑπέθαλπε καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Νικαίας»[21] ἀναπτύχθηκε τόσο, ὥστε καὶ ἱστορικοὶ τῆς ἀξίας τοῦ Ἀκροπολίτη, τοῦ Χωνιάτη καὶ τοῦ Γρηγορᾶ, νὰ ξεπέσουν σὲ βρισιὲς κατὰ τῶν κατοίκων τοῦ Δεσποτάτου.

Οἱ τέχνες καὶ τὰ γράμματα ἄνθισαν στὸ Δεσποτᾶτο, σὲ σχέση μὲ τὴν προηγούμενη κατάσταση. Χτίστηκαν ναοὶ καὶ διακοσμήθηκαν μὲ θαυμάσια ψηφιδωτὰ καὶ ἁγιόλογες ἁγιογραφίες. Στὰ γράμματα παρατηρήθηκαν τάσεις οὐμανιστικὲς — ἂς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ χαρακτηρίσω αὐτὸν τὸν οὐμανισμὸ σὰν προδρομικὸ —, γεγονὸς ποὺ δὲν σημειώνεται στὶς ἄλλες περιοχὲς τοῦ ἄλλοτε βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ E. Chernousov[22] συσχετίζει τὸν Ἰωάννη Ἀπόκαυκο μὲ τοὺς μεταγενέστερους ἰταλοὺς οὐμανιστές. Καὶ ὁ A. Vasiliev συμπεραίνει: Ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Ἠπείρου στὸν ΙΓ΄ αἰώνα, πρέπει νὰ χάσει τὴν ἀποκλειστικὰ τοπική της σημασία καὶ νὰ πάρει τὴ θέση της μέσα στὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τοῦ ΙΓ΄ αἰώνα[23].

Τὸ Δεσποτᾶτο δὲν στάθηκε τυχερό. Ὕστερα ἀπὸ τὸ λαμπρό του ξεκίνημα, παρουσιάστηκαν πολλὲς ἀντιξοότητες, ποὺ τὸ ἀνάγκασαν νὰ περιοριστεῖ σὲ δευτερεύοντα ρόλο. Λαθεμένοι χειρισμοί, ἀδικαιολόγητες φιλοδοξίες καὶ πάμπολλοι ἐχθροί, τὸ ὠδήγησαν σὲ κατατμήσεις καὶ σὲ ἀπώλειες ἐδαφῶν[24]. Σιγὰ - σιγὰ τὸ Δεσποτᾶτο ἔπεσε σὲ χέρια ξένων. Οἱ Ὀρσίνες, οἱ Σέρβοι, οἱ Ἀλβανοί οἱ Τόκκοι[25], πέρασαν σὰν κυρίαρχοι στὴν Ἤπειρο.

Ἀλλὰ σ' ὅλη αὐτὴ τὴν περίοδο, ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν γύρω περιοχῶν δὲν ἔπαψε νὰ μάχεται γιὰ τὴ διάσωση τοῦ ἐθνισμοῦ του καὶ διατηροῦσε ζωντανὴ τὴν παράδοση τῶν ἐνόπλων τμημάτων ποὺ δημιούργησε τὸ Δεσποτᾶτο. Ἀργότερα, χάρις σ' αὐτὴ τὴν παράδοση, θὰ ξεπηδήσουν οἱ κλέφτες κι' ἁρματολοί, ὅπως σωστὰ σημειώνει ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου.

Τὸ Δεσποτᾶτο πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ σὰν «ὁ καλὸς σπορέας» ποὺ ἔσπειρε τὸ σπόρο τῆς νεοελληνικῆς ἐθνικῆς συνείδησης, σὰν ἡ πρώτη ἀπόπειρα δημιουργίας ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ φράγκοι τὸ ἀναγνωρίζουν σὰ «Δεσποτᾶτο τῆς

Ἑλλάδας»[26]. Στὴν Κωνσταντινούπολη — ποὺ οἱ δυνάμεις τῆς Νίκαιας τὴν ἀνακατέλαβαν τὸ 1261 — θὰ χρειαστεῖ νὰ περάσουν δυὸ αἰῶνες ἀκόμα γιὰ νὰ συνειδητοποιηθεῖ ἡ νέα πραγματικότητα. Μονάχα στὶς παραμονὲς τῆς ἅλωσης ἀπὸ τοὺς τούρκους, ὁ Γεμιστὸς πρῶτα καὶ ὁ Παλαιολόγος ὕστερα, θὰ μιλήσουν γιὰ «ἕλληνες» κι' ὄχι γιὰ «ρωμαίους».

Ἡ ἱστορία δὲν ἔδωσε ἀκόμα τὴν πρέπουσα θέση στὸ Δεσποτᾶτο. Παρασυρμένη ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Νίκαιας κι' ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ δυνάμεις τῆς Νίκαιας ἐλευθέρωσαν τὴν Κωνσταντινούπολη, ἀδίκησε τὸ Δεσποτᾶτο. Μονάχα ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀπόκαυκου ἀπὸ τὸν V. Vasilievsky καὶ δῶθε, ἄρχισε ἡ ἱστορία νὰ βλέπει κάπως δικαιότερα τὸ Δεσποτᾶτο[27].

Ἔρχονται οἱ Τοῦρκοι

«Στὴν ἱστορία ἡ μετάνοια δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ κερδίσει μιὰ χαμένη εὐκαιρία καὶ χίλια χρόνια δὲν ἐξαγοράζουν μιᾶς ὥρας ἀπερισκεψία»[28]. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, αὐτοκράτορας τῆς Νίκαιας, ἔκανε τὴν ἀπερισκεψία νὰ περάσει μὲ τὰ πλοῖα του τοὺς τούρκους ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία στὴν Ἑλλάδα, σὰ συμμάχους του κατὰ τοῦ Δεσποτάτου[29].

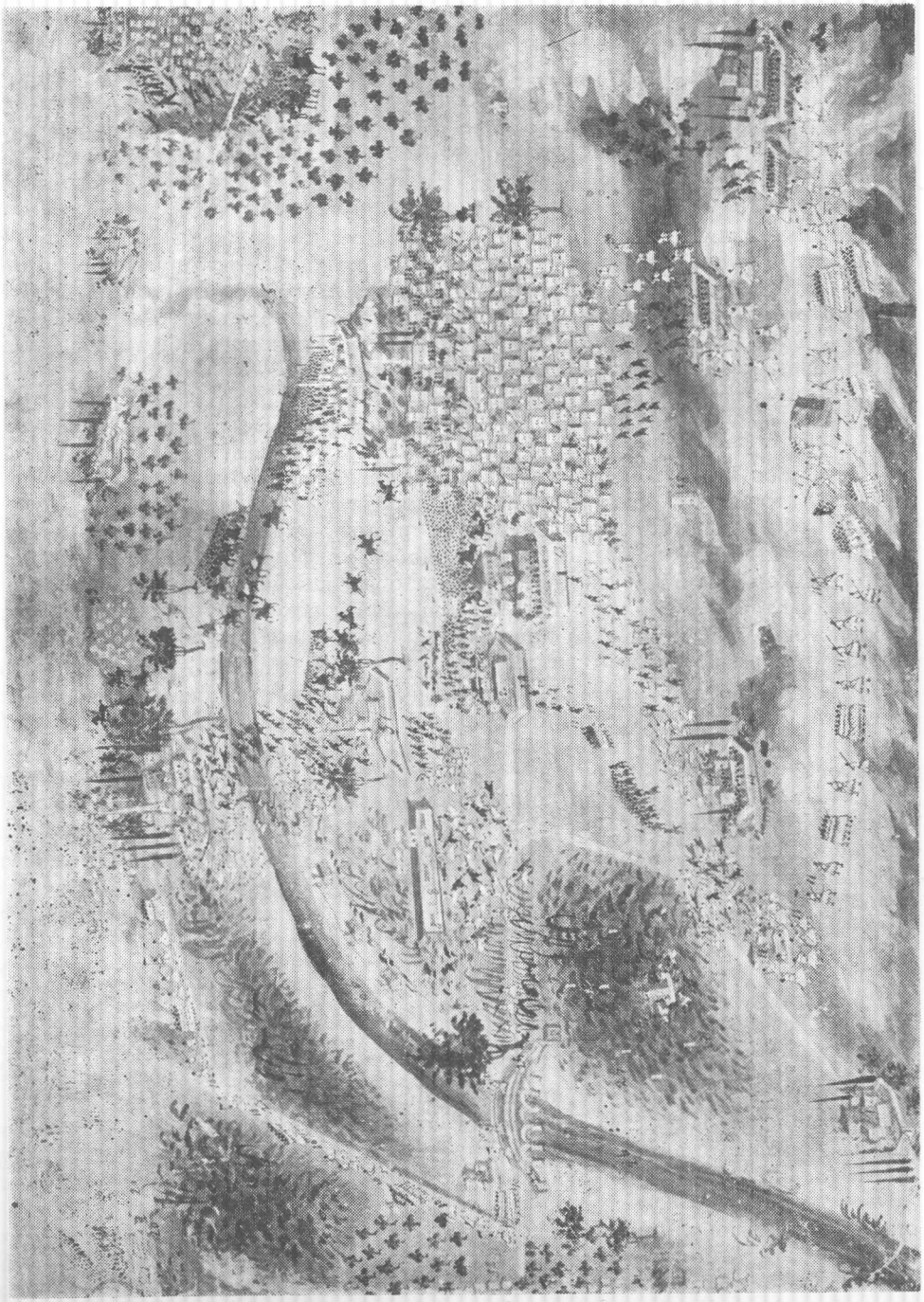
Μὲ τὸ πέρασμα τῶν χρόνων οἱ τοῦρκοι δυνάμωσαν, ἔγιναν οἱ φοβερότεροι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ δὲν ἄργησαν, μιὰ κι' ὁ δρόμος τοὺς ἦταν γνώριμος, νὰ περάσουν στὴν Ἑλλάδα γιὰ δικό τους πιὰ λογαριασμό. Μέσα σὲ λίγες δεκαετίες κατέλαβαν τὴ Θράκη, τὴ Μακεδονία, τὴ Θεσσαλία. Ἔφτασαν στὰ Γιάννινα καὶ μπῆκαν μέσα, ὕστερα ἀπ' τὸν «ὁρισμὸ» τοῦ Σινὰν - Πασᾶ, στὶς 9 Ὀκτωβρίου 1930[30]. Ὁ τότε Δεσπότης τῆς Ἠπείρου Κάρολος Β΄ Τόκκος, περιωρίστηκε στὴν Ἄρτα καὶ τὴν Πρέβεζα.

Φαίνεται πὼς οἱ τοῦρκοι ἔκαναν προσπάθειες νὰ πάρουν καὶ τὴν Ἄρτα, ἀλλ' ἀποκρούονταν ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ Δεσποτάτου. Μιὰ τέτοια ἀποτυχημένη προσπάθεια μᾶς διέσωσε ὁ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος, ποὺ τὸ 1436 βρισκόταν στὴν Ἄρτα[31]. Τὸ 1448 ὅμως πέθανε ὁ Κάρολος Β΄ καὶ ἡ χήρα του μὲ τὸν ἀνήλικο γιό του Λεονάρδο Γ΄ δὲν μπόρεσαν νὰ κρατήσουν τὴν κατάσταση[32]. Ἴσως στὸ μεταξὺ οἱ τοῦρκοι ἔπιασαν καὶ τὰ στενὰ τῆς Πρέβεζας κι' ἔτσι οἱ ἀρτινοὶ ζήτησαν νὰ συνθηκολογήσουν. Οἱ Τόκκοι ἀπέσυραν τὰ λιγοστὰ στρατεύματά τους καὶ τὰ λάβαρά τους καὶ τράβηξαν γιὰ τὰ νησιὰ τοῦ Ἰονίου. Οἱ τοῦρκοι ἔστησαν τὰ μπαϊράκια τους στὸ φρούριο τῆς Ἄρτας. Ἦταν ἡ 24 Μαρτίου 1449, ἡμέρα Δευτέρα[33].

Οἱ τοῦρκοι ἦρθαν στὴν Ἄρτα ἀπὸ τὴ θάλασσα. Αὐτὸ βγαίνει ἀπὸ τὸ ὅτι ἐπικεφαλῆς τους ἦταν ὁ ἀρχιναύαρχος Φαΐκ - Πασᾶς. Καὶ βέβαια ἕνας ἀρχιναύαρχος δὲν θὰ ἐρχόταν ἀπὸ τὰ βουνά, ἀπὸ τὰ Γιάννινα, ὅπως λαθεμένα πιστεύει ὁ Π. Φουρίκης, τοποθετώντας τὴν κατάληψη τῆς Πρέβεζας σὲ χρόνο μεταγενέστερο ἀπὸ τὸ 1449[34].

Τὴ συνθήκη ὑποταγῆς τῆς Ἄρτας τὴν πῆγε γιὰ ἐπικύρωσι στὴ Θεσσαλονίκη, στὸν ἀντιπρόσωπο τοῦ σουλτάνου, ὁ ἀρτινὸς Δημ. Χαϊκάλης. Αὐτὸς πέτυχε νὰ δοθοῦν στοὺς ἀρτινοὺς μερικὰ προνόμια, ποὺ θἄκαναν τὴ ζωή τους κάπως ὑποφερτή: Νὰ πληρώνουν τὸ πολὺ δέκα δράμια ἀσήμι γιὰ κεφαλιάτικο φόρο, ποσὸ χαμηλὸ σχετικὰ μὲ τὸ φόρο ἄλλων πόλεων. Νὰ θρησκεύωνται ἐλεύθερα. Νὰ κάνουν μὲ πομπὴ τὴν ἐκφορὰ τῶν νεκρῶν. Νὰ κυνηγοῦν ἐλεύθερα μὲ λαγωνικὰ σκυλιά. Νὰ φοροῦν σπιρούνια ὅταν ἱππεύουν. Νὰ ντύνωνται «πανδήμως» τὶς ἀποκριές. Νὰ κάνουν τὶς γιορτὲς καὶ τοὺς γάμους των μὲ κάθε ἐλευθερία[35].

Ὁ κατακτητὴς τῆς Ἄρτας ἀρχιναύαρχος Φαΐκ, ἀγάπησε τὴν πόλη ποὺ κατέκτησε. Ἔχτισε σὲ μιὰ εἰδυλλιακὴ θέση, στὶς ὄχθες τοῦ Ἀραχθου, ἕνα

Ἡ μάχη τῆς Ἄρτας, ὅπως τὴν ζωγράφισε ὁ Π. Ζωγράφος, μὲ ὑπόδειξη τοῦ Μακρυγιάννη. Διακρίνεται ἡ Ἄρτα, τὸ γεφύρι, τὸ Μαράτι, τὸ Πέτα καὶ ὅλα τὰ σημεῖα ὅπου ἔγιναν οἱ συγκρούσεις ἔξω καὶ μέσα στὴν πόλη.

μεγαλόπρεπο τζαμί, ποὺ τὸ στόλισε μὲ μάρμαρα ἀπὸ τὴν Παρηγορήτισσα τῆς Ἄρτας καὶ ἀπὸ τὴ Νικόπολη[36]. Γύρω ἀπὸ τὸ τζαμὶ ἔφτιαξε κτιριακὲς ἐγκαταστάσεις καὶ ἔκανε ἐκεῖ ἕνα Ἰμαρὲτ — εὐαγὲς ἵδρυμα δηλαδή. Ἐκεῖ μόνασε κι' ὁ ἴδιος σὰν ἰμάμης κι' ἐκεῖ πέθανε καὶ τάφηκε[37].

Τὸ χτίσιμο τοῦ τζαμιοῦ συμβόλιζε τὴ μονιμότητα τῆς τούρκικης κατάκτησης. Γιὰ τοὺς ἀρτινούς, οἱ σκοτεινοὶ αἰῶνες τῆς σκλαβιᾶς ἄρχισαν.

Τέσσερα χρόνια ἀργότερα, θ' ἁλωθῆ ἀπὸ τοὺς τούρκους κι' ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἡ ἡμέρα τῆς πτώσης της «εἶναι μιὰ μεγάλη ἡμερομηνία στὴν ἱστορία»[38], θὰ σημειώσει ὁ Παντὶτ Νεχροῦ. Καὶ ὁ Stefan Zweig θὰ συμπληρώσει: «Ὁ κρότος ποὺ ἔκανε τὸ γκρέμισμα τοῦ σταυροῦ ἀπὸ τὸ μεγάλο θόλο τῆς Ἅγια - Σοφιᾶς, ἀντήχησε σ' ὅλη τὴν ἐκκλησία, ξεπέρασε τοὺς τοίχους της κι' ἁπλώθηκε πέρα μακριά. Ἡ Δύση ἀνατρίχιασε»[39].

Ἡ ἀντίσταση τῶν σκλάβων

Ἡ ἐλπίδα εἶναι τὸ μεγάλο δῶρο τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Οἱ Ἕλληνες, στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιᾶς τους, ποτὲ δὲν ἔπαψαν νὰ ἐλπίζουν πὼς οἱ ὁμόθρησκοι τῆς Δύσης θὰ ἔλθουν νὰ τοὺς ἐλευθερώσουν, μὲ μιὰ μεγάλη στρατιὰ ἢ μιὰ μεγάλη ἁρμάδα. Ἀρκοῦσε νὰ φανοῦν λίγα καράβια, γιὰ νὰ τὰ πολλαπλασιάσει ἡ φαντασία τῶν σκλάβων καὶ νὰ τὰ κάνει στόλο ἀκαταμάχητο. Κι' ἀμέσως, ὁ κατὰ τὸν Σολωμὸ «πάντα εὐκολοπίστευτος καὶ πάντα προδομένος» λαός, ἅρπαζε τὰ ὅπλα καὶ χτύπαγε τοὺς τούρκους, πιστεύοντας πὼς ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς λευτεριᾶς.

Λίγοι, πολὺ λίγοι Ἕλληνες κατάφεραν φεύγοντας τὴ σκλαβιά, νὰ φτάσουν στὴν Εὐρώπη. Ἕνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι κι' ὁ ἀρτινὸς Μιχαὴλ Τριβώλης, ὁ γνωστὸς Μάξιμος ὁ Γραικός, ποὺ γύρω στὰ 1500 ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἄρτα, γιὰ νὰ γίνει ἀργότερα ὁ φωτιστής, ὁ σοφὸς καὶ ὁ ἅγιος τῶν ρώσων καὶ νὰ πάρει θέση στὰ εὐρωπαϊκὰ γράμματα, δίπλα στὸν Λούθηρο καὶ τὸν Καλβίνο[40]. Στοὺς ἑπόμενους αἰῶνες θὰ φύγουν κι' ἄλλοι. Ἀπ' αὐτοὺς θὰ ξεχωρίσει ὁ μεγάλος Νικόλαος Σκουφᾶς.

Ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς σκλαβιᾶς, οἱ Ἕλληνες διαβεβαίωναν τοὺς χριστιανοὺς τῆς Δύσης, πώς:

«...τὸ νὰ ἰδοῦσι τὸν σταυρὸν στὴν ὥραν προσκυνοῦσι,
Ἑλλάδα, Πάτρα, Ἄγραφα, Βελούχη, καὶ Πρωτόλιο,
Ἀθήνα, Θήβα, Μέγαρα, Σάλωνα, τ' ἄλλα ὅλα,
Ἄρτα καὶ τὰ Γιάννινα, ὅλον τὸ Δεσποτᾶτον»[41].

Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἔγιναν πολλὲς προσπάθειες ἀπὸ τοὺς ὁμόθρησκους τῆς Εὐρώπης. Ὁ Πάπας, οἱ βενετσιάνοι, οἱ ἱσπανοί, οἱ γάλλοι, οἱ γερμανοί, οἱ ρῶσοι, ξεσήκωσαν τοὺς ἕλληνες πολλὲς φορές. Ἀλλὰ κάθε ξεσηκωμὸ καὶ κάθε ἀποτυχία, πλήρωναν μὲ τὸ αἷμα τους οἱ ἕλληνες. Γιατὶ οἱ εὐρωπαῖοι δὲν ἔρχονταν ἑνωμένοι, ἀλλὰ ἐνεργοῦσαν καθένας γιὰ λογαριασμό του. Καί, ὄχι σπάνια, ἀκολουθοῦσε κάποιος συμβιβασμὸς μὲ τοὺς τούρκους. Οἱ ἕλληνες θυσιάζονταν καὶ ὁ ὑποψήφιος «ἐλευθερωτὴς» ἔπαιρνε τ' ἀνταλλάγματά του, ἐδαφικὰ ἢ οἰκονομικά. Μονάχα στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα, οἱ ἕλληνες τὸ χώνεψαν πὼς γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν πρέπει νὰ στηριχτοῦν μονάχα στὶς δικές τους δυνάμεις.

Οἱ τοῦρκοι, ὀλιγάριθμοι καθὼς ἦταν, δὲν θὰ μποροῦσαν νὰ κρατηθοῦν, ἂν δὲν πετύχαιναν νὰ ἐξισλαμίσουν τοὺς κατακτημένους. Τὸ παιδομάζωμα αὐτὸ

τὸ σκοπὸ εἶχε. Ἀλλὰ καὶ μεγάλοι σὲ ἡλικία ἐξισλαμίζονταν, γιὰ νὰ σώσουν τὰ ἀξιώματα καὶ τὶς περιουσίες τους. Στὴν Ἀλβανία ὁ ἐξισλαμισμὸς ἦταν σχεδὸν γενικός. Στὰ βόρεια τῶν Γιαννίνων ἐξασλαμίστηκαν μερικοί. Στὰ νότια ὅμως τῶν Γιαννίνων ἡ προσπάθεια ἐξισλαμισμοῦ ἀπότυχε[42]. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἠπειρῶτες ποὺ ἐξισλαμίστηκαν καὶ ἀνέβηκαν σὲ μεγάλα ἀξιώματα, ἦταν κι' ὁ Ἰμπραὴμ Πασᾶς, ποὺ ὁ Μελέτιος τὸν ὀνομάζει Ἀμβρακιώτη κι' ὁ ὁποῖος ἔγινε Μέγας Βεζύρης στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰώνα[43]. Στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας ἡ ἀντίδραση στὸν ἐξισλαμισμὸ ἦταν ἔντονη. Οἱ γυναῖκες μὲ κανένα τρόπο δὲν ἔστεργαν νὰ πέσουν σὲ τούρκικα χέρια[44].

«Μὰ τὴν τρομάρα ποὺ εἶδα 'γὼ στοῦ Χρήστου τὴ γυναῖκα!
Τοῦρκοι τὴν πᾶν ἀπ' τὰ μαλλιά, νὰ πᾶν νὰ τὴν τουρκέψουν,
κι' ὁ Χρῆστος τὴν ἀγνάντευεν ἀπὸ ψηλὴ ραχούλα:
—Ποῦ πᾶς, ψηλή, ποῦ πᾶς, λυγνή, ποῦ πᾶς καγκελοφρύδα;
—Στὴν Ἄρτα πάω, Χρῆστο μου, μέσ' στῶν Τουρκῶν τὰ χέρια,
κι' ἐγὼ Τούρκα δὲν γίνομαι, τζαμὶ νὰ προσκυνάω.
Κάλλιο νὰ ἰδῶ τὸ αἷμα μου στιγμῆς νὰ κοκκινίσει
παρὰ νὰ ἰδῶ τὰ μάτια μου Τοῦρκος νὰν τὰ φιλήσει»[45].

Ἡ σκληράδα τῶν τούρκων, ἡ προσπάθειά τους νὰ ἐξισλαμίσουν τοὺς χριστιανούς, οἱ κάθε τόσο παρακινήσεις ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους κι' ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἐλευθερία, ἔκαναν τοὺς ἕλληνες νὰ παίρνουν τὰ βουνά. Στὰ τετρακόσια χρόνια τῆς σκλαβιᾶς, ἡ Ἤπειρος, ἡ Αἰτωλοακαρνανία καὶ ἡ Μάνη, πρωτοστατοῦν στοὺς ἀπελευθερωτικοὺς ἀγῶνες. Ἰδιαίτερα ἡ Ἤπειρος ἔχει τὶς πιὸ πολλὲς θυσίες.

Ὁ ἠπειρώτης Κορκόδειλος Κλαδᾶς[46] ἐπαναστατεῖ τὴν Πελοπόννησο κι ἀργότερα (1481) τὴν Ἤπειρο. Στὰ 1494, οἱ ἠπειρῶτες ξεσηκώνονται, ἐλπίζοντας στὴ συνδρομὴ τῶν γάλλων καὶ σὲ συνέχεια σφάζονται ἀπὸ τοὺς τούρκους χιλιάδες «ὡς ἀναθέμενοι τὰς ἐλπίδας των εἰς τὰς νίκας τῶν γάλλων»[47]. Στὰ 1532 ὁ ναύαρχος Ἀντρέας Ντόρια φλογίζει τοὺς ἕλληνες, τοὺς ἐξεγείρει καὶ τέλος οἱ τοῦρκοι κάνουν νέες σφαγές[48], ἰδιαίτερα σκληρὲς στὴ Χιμάρα. Στὰ 1571, ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ στὴ Ρώμη τῆς ἱερῆς συμμαχίας ἀνάμεσα στὸν Πάπα, τοὺς ἱσπανοὺς καὶ τοὺς βενετσιάνους, οἱ ἕλληνες ἀναθαρροῦν καὶ ξαναπαίρνουν τὰ ὅπλα. Ἡ νίκη τοῦ ἑνωμένου στόλου στὴ Ναύπακτο, δίνει φτερὰ στοὺς σκλάβους, ποὺ ξεσκλαβώνουν μεγάλα κομμάτια τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Ἀλλὰ οἱ χριστιανοὶ σύμμαχοι δὲν ἐκμεταλλεύονται τὴ νίκη τους καὶ τὸν πανικὸ τῶν τούρκων. Οἱ τοῦρκοι θὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς ἕλληνες πιὸ σκληρὰ ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά[49].

Στὰ 1585 οἱ ἠπειρῶτες ἀρματολοὶ Πούλιος Δράκος καὶ Μαλάμος, παρακινούμενοι ἀπὸ τὴ Βενετία, σηκώνουν τὸν τόπο στ' ἄρματα, κυριεύουν τὴν Ἄρτα καὶ προχωροῦν γιὰ τὰ Γιάννινα μὲ χιλιάδες ἔνοπλους. Γρήγορα ὅμως οἱ τοῦρκοι ἀντιδροῦν καὶ οἱ ἀντάρτες χάνονται στὰ βουνά[50].

Στὰ 1588 ὁ Γεώργιος Ὀροίνι, ἀπευθύνεται ἑλληνιστὶ στὸν βασιλιὰ τῆς Γερμανίας Ροδόλφο Β΄, ζητώντας βοήθεια γιὰ νὰ ἐλευθερωθεῖ ἡ Ἑλλάδα καὶ ν' ἀνακτήσει ἡ οἰκογένειά του τὴν Ἤπειρο καὶ «Ἀμβρακίαν τὴν ἡμετέραν ἀρχαίαν πατρίδα»[51]. Ἡ ἔκκληση αὐτὴ δὲν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα.

Στὰ 1603—6, οἱ ἱππότες τῆς Μάλτας ξεσηκώνουν τοὺς ἠπειρῶτες. Τὸ κίνημα ὅμως προδίδεται καὶ οἱ ἠπειρῶτες πληρώνουν ἀκριβὰ τὴν ἐξέγερσή τους[52].

Στὰ χρόνια αὐτὰ γινόταν καὶ ἡ προετοιμασία τῆς ἐκστρατείας τοῦ δούκα

ντὲ Νεβέρ, ποὺ ἔλεγε πὼς καταγόταν ἀπὸ τοὺς Παλαιολόγους. Στὴ συνωμοσία ἦταν ἴσως μυημένος κι' ὁ Διονύσιος ὁ Σκυλόσοφος, ποὺ κατέλαβε τὰ Γιάννινα στὰ 1611[53], μὲ τὸ ἐκ «γεωργῶν καὶ βοσκῶν»[54] στράτευμά του. Ἡ ἀποτυχία τοῦ Διονυσίου, δὲν ἐμπόδισε νὰ συνεχιστεῖ ἡ κίνηση τοῦ ντὲ Νεβέρ. Στὰ 1618 μετέχουν στὴ συνωμοσία ὁ μητροπολίτης Ἄρτης καὶ Ναυπάκτου Γαβριὴλ Βλάσιος[55], ὁ μητροπολίτης Ἰωαννίνων καὶ ἄλλοι. Τελικὰ δὲν ἔγινε τίποτε τὸ ἀξιόλογο. Κυνηγήθηκαν ὅμως καὶ τιμωρήθηκαν οἱ ἕλληνες, ἰδιαίτερα τῆς βορειοδυτικῆς Ἑλλάδας.

Πέρασαν λίγα χρόνια σχετικῆς ἠρεμίας. Στὰ βουνὰ ὅμως δὲν ἔπαψαν νὰ

Ἡ μάχη τῆς Λαγκάδας, ὅπως τὴν ζωγράφισε ὁ Π. Ζωγράφος, μὲ ὑπόδειξη τοῦ Μακρυγιάννη. Οἱ τοῦρκοι βγαίνουν ἀπὸ τὴν Ἄρτα καὶ προχωροῦν πρὸς τὸ Κομπότι κι' ἀπὸ κεῖ στὴ Λαγκάδα.

ζοῦν, νὰ γυμνάζωνται καὶ νὰ ἐλπίζουν, οἱ κλέφτες κι' οἱ ἁρματολοί. Στὰ 1683, οἱ ἁρματολοὶ Ἀγγέλης Σουμήλας, ἀπὸ τὰ Γιάννινα, Πάνος Μεϊντάνης, ἀπὸ τὴν Κατούνα καὶ τὸ Μικρὸ Χορμόπουλο, ἀπὸ τ' Ἄγραφα, ποὺ ἑνωμένοι χτυποῦσαν καὶ τοὺς τούρκους καὶ τοὺς βενετσιάνους, κατέλαβαν τὴν Ἄρτα, ἐλευθέρωσαν τὴν περιοχή της καὶ προχώρησαν στὴν Ἀκαρνανία. Ἀλλὰ στὴ Βόνιτσα τοὺς ἔπιασαν «μ' ἀπιστιὰ» οἱ βενετσιάνοι. Ὁ λαὸς διέσωσε τὰ κατορθώματά τους:

«...Εἶναι ὁ Σουμήλας πᾄρχεται, μαζὺ μὲ τὸ Μεϊντάνη,
καὶ τὸ μικρὸ Χορμόπουλο, τὸ χιλιοπαινεμένο,
ποῦναι καμάρι τῶν κλεφτῶν, καμάρι τῶν Ἀγράφων.
Φέρουν τὰ φλάμπουρα ἀνοιχτὰ μὲ τὸ Σταυρὸ στὴ μέση,
καὶ πολεμοῦν τὴ Βενετιὰ καὶ τὴν Τουρκιὰ θερίζουν.

Στὴν Ἄρτα ἐκονέψανε καὶ διώξανε τοὺς τούρκους,
κι' ἀπέκει πέρα πέρασαν, στὴ Βόνιτσα ριχτῆκαν.
Κι' ἐκεῖ τοὺς πιάσαν μ' ἀπιστιὰ οἱ σκύλοι οἱ Βενετσάνοι»[56].

Τὸν ἄλλο χρόνο (1684) οἱ τρεῖς ἀρματολοὶ βρίσκονται σύμμαχοι τῶν βενετσιάνων[57], ποὺ μ' ἐπικεφαλῆς τὸν Φραγκίσκο Μοροζίνι πολεμοῦν τοὺς τούρκους (guerra miracolosa). Οἱ βενετσιάνοι μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἠπειρωτῶν παίρνουν τὴν Πρέβεζα καὶ τὴν Ἄρτα[58]. Στὴν Ἄρτα θὰ μείνουν μέχρι τὸ καλοκαίρι τοῦ 1685.

Στὰ 1696 οἱ βενετσιάνοι ξαναπαίρνουν τὴν Ἄρτα, ἔχοντας ἐπικεφαλῆς τους τὸν διαβόητο Λιμπεράκη Γερακάρη[59]. Ὁ Γερακάρης συνηθισμένος στὶς ἁρπαγές, ἀπὸ τὴ μακροχρόνια ὑπηρεσία του στοὺς τούρκους, ἔκανε μεγάλες συμφορὲς στὴν Ἄρτα. Οἱ ἀρτινοὶ μὲ ἔγγραφό τους στὴ Βενετία διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ καβαλλιὲρ - Λιμπεράκη. Κι' ἕνα παλιὸ τραγούδι διέσωσε τὴν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς:

«...Ἦλθεν ὁ Γκιόρτζης (Γκιαούρμπεης;) εἰς τὴν Ἄρταν καὶ τὴν ἐδιαγούμησε
ἔκαψε κλησιαῖς μετζήτια καὶ τοῦ Σιάχμπεη τὰ σπίτια
πῆρε καὶ μιὰ τουρκοπούλα νὰ τὴν κάμη ρωμνιοπούλα...»[60].

Στὰ μέσα περίπου τοῦ 18ου αἰώνα, ὁ καπετάνιος Χρῆστος Μηλιώνης, μπῆκε στὴν Ἄρτα μὲ τοὺς ἄντρες του καὶ φεύγοντας πῆρε μαζύ του τὸν τοῦρκο κατὴ καὶ μερικοὺς ἀγάδες:

«...Κύριέ μου τί νὰ γένηκεν ὁ Χρῆστος ὁ Μηλιώνης;
Ποὺ ἦταν κορώνα στὰ βουνὰ καὶ φλάμπουρο στοὺς κάμπους;
Φοβέρα μαύρη τῆς τουρκιᾶς, τῆς κλεφτουριᾶς καμάρι,
καὶ μέσα στοὺς ἀρματολοὺς ἀητὸς μὲ δυὸ κεφάλια;
—Μᾶς εἶπαν ὅτι πέρασε καὶ μπῆκε μὲς στὴν Ἄρτα,
πὼς πῆρε σκλάβο τὸν κατὴ μὲ τέσσερους ἀγάδες»[61].

Τὴν ἐποχὴ αὐτή, γύρω ἀπὸ τὴν Ἄρτα, στὸ Βάλτο, στὰ Τζουμέρκα, στ Ἄγραφα, πληθαίνει ἡ κλεφτουριά, νοιώθει τὴ δύναμή της, φοβερίζει τοὺς τούρκους:

Κάτω στοῦ Βάλτου τὰ χωριὰ
Ξηρόμερο καὶ Ἄγραφα
γιέ μ' στὰ πέντε βιλαέτια
φᾶτε πιέτε μωρ' ἀδέρφια.
Ἐκ' εἶν' οἱ κλέφτες οἱ πολλοὶ
ὅλοι ντυμένοι στὸ φλουρὶ
κάθονται καὶ τρῶν καὶ πίνουν
καὶ τὴν Ἄρτα φοβερίζουν.
Πιάνουν καὶ γράφουν μιὰ γραφὴ
χέζουν τὰ γένια τοῦ κατή,
γράφουνε καὶ στὸ Κομπότι,
προσκυνοῦν καὶ τὸν Δεσπότη.
—Μπρὲ Τοῦρκοι κάνετε καλὰ
γατὶ σᾶς καῖμε τὰ χωριά.

Γλήγορα τ' ἀρματολίκι,
γιατ' ἐρχόμαστε σὰ λύκοι[62].

Ἀπ' αὐτοὺς τος κλέφτες εἶναι κι' οἱ Μπουκοβαλαῖοι, ποὺ χτυποῦν τοὺς τούρκους μὲ μεγάλες ἐπιτυχίες:

«...κι' οἱ τοῦρκοι πέρα πέρασαν νὰ πᾶν στὴ Βρεστενίτσα,
στὴ Βρεστενίτσα δὲν στάθηκαν καὶ τράβηξαν στὴν Ἄρτα.
Κι' οἱ κλέφτες πᾶν ἀπὸ κοντά, ὁ καπετάνιος Γιάννης,
καὶ κάνουν τὸν κατήφορο καὶ πᾶνε μὲς στὸ Πέτα.
Βλέπουν τοὺς τούρκους πῶφευγαν, βλέπουν τοὺς ἀρβανίτες,
ποὺ πήγανε καὶ κλείστηκαν ἀνάμεσα στὴν Ἄρτα»[63].

Κι' ἄλλο:

«...ὁ Μπουκοβάλας κίνησε, τὴ νύχτα μέρα κάνει,
στὸν Κόρακα ξεκάμπησε, στὸ Βάλτο πάει τὸ βράδυ...
...Τὸν Μῆτσο Χοῦσο καρτερεῖ, τρακόσιους τοῦ σκοτώνει
καὶ τὸν ἐπῆρ' ἀπ' τὸ κοντὸ ὡς ὄξου ἀπ' τὴν Ἄρτα».

Ἀλλὰ ἡ Ἄρτα δὲν φοβερίζεται μονάχα ἀπ' τοὺς κλέφτες τῶν Ἀγράφων, τοῦ Βάλτου, τῶν Τζουμέρκων καὶ τοῦ Ραδοβιζιοῦ. Στὴ Λάμαρη, ποὺ μαζὺ μὲ τὸ Λοῦρο ὑπάγονταν μέχρι τὸ 1796 στὸν βοεβόδα τῆς Ἄρτας, ἄλλοι κλέφτες κι' ἀρματολοὶ δροῦν κι' ἀπειλοῦν τοὺς τούρκους. Ὁ Χοντρομάρας, ὁ Λάππας[64], ὁ Νικολὸς Τζουβάρας[65], ὁ Δῆμος Διγόνης κι' ἄλλοι.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Γιώτης Μπαρτζώκας, ἕνας καπετάνιος ἀπὸ τὸ Συρράκο — ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κώστας Κρυστάλλης[66] — ὀργώνει τὰ Κατσανοχώρια, τὰ Τζουμέρκα, τὴ Θεσσαλία, σκορπώντας τὸν τρόμο στοὺς τούρκους.

Καὶ στὰ βορειοδυτικὰ τῆς Ἄρτας, στὸ Σοῦλι, ἕνας μικρὸς καὶ ἀνυπότακτος λαός, ἀμύνεται ὁλόκληρο τὸν 18ο αἰώνα κατὰ τῶν τούρκων καὶ τοὺς ταπεινώνει πολλὲς φορές.

Ἔτσι, ὅλος σχεδὸν ὁ 18ος αἰώνας κυλάει μὲ τ' ἀστραπόβροντα τῶν κλεφτῶν, τῶν ἀρματολῶν καὶ τῶν σουλιωτῶν. Ἡ Ἄρτα εἶναι ὁλόγυρα σωσμένη ἀπὸ σώματα ἀγωνιστῶν. Τὰ Τζουμέρκα καὶ τ' Ἄγραφα γίνονται «παλληκαριῶν λημέρια»[67]. Αὐτὰ τὰ παλληκάρια, πότε σὰν κλέφτες, πότε σὰν ἀρματολοί, πότε μονιασμένα, πότε χολωμένα μεταξύ τους, πότε ἀσυνείδητα, πότε ἐνσυνείδητα, κρατοῦν τὸ ἔθνος σὲ πολεμικὴ ἑτοιμότητα κι' ἐγρήγορση.

Καὶ φτάνει ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἀλῆ - Πασᾶ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

---

1) N. Baynes «Byzantine Civilization» (History X, 1926, 289).
2) Χρονικὸ Γαλαξειδιοῦ, Ἀθ. 1962, σ. 201.
3) Χρονικὸ Novgorod, ἔκδ. Hopf «Chroniques Grecoromanes inedites» 97. Ἐπίσης «Ρωσ. Χρονογραφία» 1512, 391—2.
4) «La conquête de Constantinople», ἔκδ. de Vailly, παρ. 250, σ. 147.
5) Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, τ. Ζ', σ. ρλε'.
6) Ι. Ρωμανοῦ «Ἱστορ. Ἔργα», ἔκδ. Κερκ. Χρονικῶν, 1959, σ. 133.
7) Χρονικὸ Γαλαξειδιοῦ, ὅ.π., σ. 201.

8) Ἡ συνθήκη τῆς διανομῆς δημοσιεύεται εἰς Tafel καὶ Thomas «Urkunden zur altern Handels und Staatsgeschichte» I, 464—8. Ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα παραθέτει ὁ D. Nicol στὸ ἔργο του «Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου» στὴν «Ἠπειρ. Ἑστία», ΙΘ΄, σ. 649—651 καὶ 658.

9) M. Levtchenko «Ἱστ. Βυζαντ. Αὐτοκρατορίας», Ἀθ. 1955, σ. 322.

10) Α. Μηλιαράκη «Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου», Ἀθ. 1898, σ. 51, Ἰ. Ρωμανοῦ, ὅ.π. σ. 5, Ἀδ. Ἀδαμαντίου «Ἱστ. Μεσαιων. Ἠπείρου» εἰς τχ. «Ἤπειρος», ἔκδ. Ἠπειρ. Ἑστίας, Ἰωάννινα 1952, σ. 50, D. Nicol, ὅ.π. 658. Ἀντίθετα ὁ Levtchenko, ὅ.π., σ. 322, γράφει πὼς ἡ Ἤπειρος κληρώθηκε στὸν Βονιφάτιο, βασιλιὰ τῆς Θεσσαλονίκης.

11) Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 65, A. Vasiliev «Ἱστ. Βυζαντ. Αὐτοκρατορίας», Ἀθ. 1955, σ. 641.

12) K. Marx «Extraits Chronologiques» καὶ Ἀρχεῖον K. Marx — Fr. Engels, τ. 5, σ. 180—200 (ρ. ξ.).

13) Ἀ. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 164 καὶ 653, Ν. Τωμαδάκη «Οἱ λόγιοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου», Ἰωάν. 1960, σ. 14.

14) Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ὅ.π., σ. 52, 53, 55, 57, Ι. Ρωμανοῦ, ὅ.π., σ. 34, Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 549, Michelle Averoff «Jadis en Romanie», Paris 1965, σ. 118, 147. Willehardouin, ὅ.π., παραγρ. 301, 308.

15) Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 103, 167, D. Nicol, ὅ.π., τ. Κ΄, σ. 16, 167.

16) Τὸ Δεσποτᾶτο σὲ πολλὰ κείμενα ἀναφέρεται μὲ τὸ ὄνομα «Δυσμοκρατορία», ἢ Δυτικὸν κράτος.

17) Π. Κανελλοπούλου «Ἱστορία τοῦ Εὐρωπ. πνεύματος», Ἀθ. 1968 τ. Αα΄, σ. 473.

18) A. Vasiliev, ὅ.π., σ. 693.

19) Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 144, 199, 230—1.

20) Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 65—6, 107, Βυζαντ. Χρον., τ. Γ΄, σ. 267.

21) Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 52—3.

22) E. Chernousov «Δοκίμια ἀφιερωμένα εἰς V. Bugeskul», 281.

23) A. Vasiliev, ὅ.π., σ. 697.

24) Ἡ ἀπώλεια ἐδαφῶν δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα μονάχα στρατιωτικῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ προικοδοτήσεων. Ὁ ποιητὴς Γιάννης Δάλλας, θὰ γράψει: «...κι' ὅμως κόβει καὶ ράβει ἀπανωπροίκια τὰ χώματά μας στοὺς ἀλλοδαπούς γαμπρούς... τὰ 'βγαλε στὸ σφυρὶ τὰ δεσποτάτα μας...». ('Ανατομία, Ἀθ. 1971). Καὶ Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 514—5.

25) Σημαντικὴ προσφορὰ στὴ μελέτη τῆς ἐποχῆς τῶν Τόκκων εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Giuseppe Schirò, καθηγητὴ τῆς Βυζαντινολογίας στὸ Παν)μιο τῆς Ρώμης. Τὸ 1965 ἐκδόθηκε μιὰ σύντομη ἐργασία του σχετικὴ μὲ τὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο ποὺ βρῆκε στὴ Βατικανὴ βιβλιοθήκη καὶ ποὺ εἶναι σχετικὸ μὲ τὴν ἐποχὴ τῶν Τόκκων. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ — χρονικὸ τῶν Τόκκων τὸ ὀνομάζει ὁ κ. Schirò — θὰ ἐκδοθεῖ σύντομα ὁλόκληρο στὴν ἰταλική, ἂν δὲν ἐκδόθηκε κι' ὅλας. Σὲ ἀπαντητικὸ γράμμα του — ἀπὸ 7-5-1969 — ὁ κ. Schirò μᾶς γράφει πὼς «ἡ ἱστορία τῆς Ἠπείρου καὶ ἰδίως τῆς Ἄρτας, ἡ ἀφορῶσα **τὸ τέλος** τοῦ Δεσποτάτου τῶν Σπάτα, πρέπει νὰ ἀναθεωρηθῆ εὐρέως, ὅπως θὰ δῆτε **ἀπὸ τὸ** Χρονικὸν τῶν Τόκκων».

26) Χρονικὸ τοῦ Μορέως, ἔκδ. Δημητράκου (Π. Καλονάρου) στχ. 3061, 3561, 3815.

27) Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς γνωστὲς ἐργασίες γιὰ τὸ Δεσποτᾶτο, τῶν Ι. Ρωμανοῦ (1859), Α. Μηλιαράκη (1898), D. Nicol (ἀγγλ. ἔκδ. 1957) καὶ τὴν περιληπτικὴ μελέτη τῆς Θ. Χατζηγεωργίου ('Αθ. 1962), ἔχει ἀνέκδοτη ἐργασία του καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Μιχ. Δένδιας. Ἂς ἐλπίσουμε πὼς ὁ ἐκλεκτὸς καθηγητὴς θὰ τὴν ἐκδώσει καὶ θὰ συμβάλει στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀλήθειας γιὰ τὸ Δεσποτᾶτο.

28) St. Zweig «Οἱ μοιραῖες ὧρες τῆς ἀνθρωπότητος» μετ. Μ. Βεάκη, σ. 28.

29) Ἑλληνομνήμων, σ. 218, Α. Μηλιαράκη, ὅ.π., σ. 530, Θ. Χατζηγεωργίου «Τὸ Δεσποτᾶτον τῆς Ἠπείρου», Ἀθ. 1962, σ. 15, 88, Ἐρμ. Λούντζη «Ἡ Ἐνετοκρατία στὰ Ἑπτάνησα», ἔκδ. 1969, σ. 47.

30) Ἄλλοι γράφουν στὶς 10-10-1431. Γιὰ τὴν κατάληψη τῶν Γιαννίνων καὶ τὸν «ὁρισμὸ» τοῦ Σινὰν - Πασᾶ κοίταξε: Ν. Ἑλληνομνήμονα, τ. Ε΄, σ. 61, τ. ΙΣΤ΄, σ. 260—1, τ. ΚΑ΄, σ. 343, Ἑλληνομνήμονα, σ. 575, Κ. Ἄμαντου «Οἱ Χριστιανοὶ κι' ὁ ὁρισμὸς τοῦ Σινὰν - Πασᾶ» στὰ «Ἠπειρ. Χρον.» Ε΄, τχ. Γ΄, σ. 200—210, Σπ. Λάμπρου στὸν «Παρνασσό», τ. 3, σ. 71, Hammer «Geschichte den Osmanischen Reiches» Α΄ (1834), σ. 340, Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ὅ.π., σ. 63, Ν. Πατσέλη «Ἠπειρ. Μελέται» Ἰωαν. 1968, σ. 7—9.

31) Ε. Ziebarth «Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος» στὰ «Ἠπ.Χρον.» Α΄, τχ. Β΄, σ. 114. Ὁ Κυριακὸς ὀνομάζει τὸν Κάρολο Β΄ βασιλέα τῶν Ἠπειρωτῶν, Ν. Ἑλληνομνήμων, τ. Κ΄, σ. 263.

32) Ὑποστηρίζεται καὶ ἡ ἄποψη πὼς ὁ Κάρολος Β΄ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἄρτα κι' ἔζησε μέχρι περίπου τὸ 1460: Finley «Ἱστορία Τουρκοκρατίας καὶ Ἐνετοκρατίας στὴν Ἑλλάδα», ἔκδ. 1958, σ. 93, Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου» Α΄, σ. 170, Σερ. Ξενοπούλου «Δοκίμιον περὶ Ἄρτης», ἔκδ. 1962, σ. 85, Ἐρμ. Λούντζη «Ἡ Ἐνετοκρατία στὰ Ἑπτάνησα», ἔκδ. 1969, σ. 79. Ὁ W. Miller «Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα» 1960, σ. 481 καὶ 490 συμφωνεῖ μὲ τοὺς πολλοὺς ὅτι ὁ Κάρολος Β΄ πέθανε τὸ 1448. Τὸ ἴδιο κι' ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου, ὅ.π., σ. 63.

33) Σερ. Ξενοπούλου, ὅ.π., σ. 84, Π. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 170, Κ. Βάγια «Ἐνθυμήσεις» στὸν «Ἐλεύθερο Λόγο» Ἄρτας, φ. 1007/26-9-1955, Ἑλληνομνήμονα, σ. 578—9, Ἰ. Ρωμανοῦ, ὅ.π., σ. 87, F. Pouqueville, Voyage daus la Gréce» Ε΄, σ. 291.

34) Π. Φουρίκη «Νικόπολις — Πρέβεζα» στὰ «Ἠπ. Χρον.» Δ΄, τχ. Γ΄ σ. 271—3. Ἡ ἐπίσκεψη τοῦ Κυριακοῦ ἐξ Ἀγκῶνος στὴν Νικόπολη τὸ 1436, δὲν ἀποκλείει τὴν ἀνάμεσα στὰ 1436 καὶ 1449 κατάληψη τῆς περιοχῆς τῆς Πρέβεζας ἀπὸ τοὺς τούρκους. Οἱ φράγκοι ἀκολούθησαν τὸ ἴδιο δρομολόγιο: «κάτεργα ἑξῆντα ἤλθασιν κ' εἶναι τῶν Γενουβίσων· ἐπέζεψαν στὴν Πρέβεσαν, κουρσεύγουν τὰ χωρία, ὡρμήσασιν νὰ ἔρχωνται ὁλόρθα εἰς τὴν Ἄρταν (Χρον. Μορέως, ἔκδ. Δημητράκου, στχ. 9107, σ. 365). Κι' ἀργότερα ὁ Φρ. Μοροζίνης στὰ 1684. Ναύαρχος, ἐπὶ κεφαλῆς χερσαίων δυνάμεων μονάχα ὁ Κουντουριώτης στὴν ἐπανάσταση τοῦ 21 ἐμφανίστηκε!

35) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 160, Π. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 170, Κ. Βάγια, ὅ.π.

36) Κ. Καιροφύλλα «Ἱστ. σημειώματα περὶ Ἄρτης» στὰ «Ἠπ. Χρον.» Δ΄, σ. 80, Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 151, Κ. Βάγια, ὅ.π.

37) ὅ.π., στὴ σημείωση 36.

38) Π. Γ. Νεχροῦ «Ματιὲς στὴν Παγκόσμια Ἱστορία» Ἀθ. 1954, σ. 220.

39) St. Zweig, ὅ.π., σ. 28.

40) Παν. Κανελλόπουλου «Ἱστ. Εὐρ. Πνεύματος» Ἀθ. 1968, τ. Βα΄, σ. 90—131, Γρηγ. Παπαμιχαὴλ «Μάξιμος Γραικὸς» Ἀθ. 1950, Ν. Καζαντζάκη «Ρουσία» Ἀθ. 1956, σ. 131.

41) Κ. Σάθα «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλὰς» Ἀθ. 1962, σ. 3.

42) Λ. Βρανούση «Ἀθ. Ψαλίδας» Ἰωαν. 1952, σ. 117 καὶ 141, Φίνλεϋ «Ἱστ. Ἑλλην. Ἐπαν.», 1953, σ. 59, Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 18.

43) Π. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 193, Ν. Πατσέλη «Ἠπειρ. Μελέται» 1968, Β΄, σ. 36—7, Χρ. Δάλλα στὰ «Ἠπειρ. Χρον.», Ε΄, σ. 116, Κ. Μέρτζιου στὰ «Ἠπειρ. Χρον.», ΙΕ΄, σ. 27.

44) Ἀλεξ Παπαδιαμάντη «Χρῆστος Μηλιώνης» στὰ «Ἅπαντα» 1954, τ. Γ΄, σ. 7—50, «Ἀπομνημ. Ἀθαν. Λιδωρίκη» ἔκδ. Τάκη Λάππα, Ἰωαν. 1955, σ. 9—10.

45) Ἄγι Θέρου «Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων» Ἀθ. 1952, σ. 30.

46) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 36, 47.

47) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 58.

48) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 105, 112, 119.
49) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 167—176, Χρονικὸ Γαλαξειδιοῦ, ὅ.π., σ. 147—152 καὶ 212.
50) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 178, Χρ. Χρηστοβασίλη «Ἐθν. Ἄσματα» Ἀθ. 1902, σ. 64—5, Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημώδη Ἄσματα Ἠπείρου» Ἀθ. 1880, σ. 26, Κ. Παπαρρηγόπουλου «Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθνους» ἔκδ. 1955, τ. Ε΄, σ. 476, Κ. Κρυστάλλη «Ἅπαντα», ἔκδ. 1967, τ. Β΄, σ. 389.
51) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 179—183.
52) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 196, Κ. Παπαρρηγόπουλου, ὅ.π., σ. 477.
53) Ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος (ὅ.π., σ. 477) καὶ ὁ Κορδάτος (Ἱστ. Νεώτερης Ἑλλάδας, ἔκδ. 1957, τ. Α΄, σ. 104—110) πιστεύουν πὼς ὁ Διονύσιος ἦταν μυημένος στὴν κίνηση τοῦ ντέ Νεβέρ. Ὁ Σάθας (ὅ.π., σ. 196 καὶ 210—214) πιστεύει πὼς ὁ Διον. παρακινήθηκε ἀπὸ τοὺς ἱππότες τῆς Μάλτας. Ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης (ὅ.π., σ. 99—102) συμφωνεῖ μὲ τὸν Παπαρρηγόπουλο. Κοίταξε καὶ Β. Πυρσινέλλα «Ἱστ. Ἰωαννίνων», 1959—60, σ. 52—57.
54) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 213, ὅπου δημοσιεύεται ὁλόκληρο τὸ «Χρονικὸ τῆς ἐπανάστασης τοῦ Διονυσίου». Ἐπίσης δημοσιεύεται στὰ «Ἠπειρ. Χρονικά», τ. Γ΄, σ. 180—2.
55) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 207—8.
56) Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 107—9.
57) Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 313, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 107—9.
58) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 101, Γ. Βαβαρέτου «Ἡ συμβολὴ τῆς Ἠπείρου εἰς τοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας» Ἀθ. 1970, σ. 19, Β. Δημάρατου εἰς τχ. «Ἤπειρος», ἔκδ. 1952, σ. 74. 5 0
59) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 101, Κ. Σάθα, ὅ.π., σ. 422.
60) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 101—3, Κ. Σάθα ὅ.π. σ. 422—4, Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία», σ. 232.
61) Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 159. Τὸ ἴδιο τραγούδι μὲ μικρὲς παραλλαγὲς δημοσιεύουν οἱ: Fauriel «Ἑλλην. Δημοτ. Τραγούδια» Ἀθ. 1824, σ. 88, Passow «Δημοτ. Τραγούδια», Λειψία MDCCCLX, σ. 5, Γιάννη Ἀποστολάκη «Τὸ Κλέφτικο Τραγούδι» Ἀθ. 1950, σ. 108, Δημ. Πετρόπουλου «Ἑλλην. Δημ. Τραγούδια» Ἀθ. 1958, σ. 177—8, Ν. Πολίτη «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλλ. Λαοῦ», 1932, σ. 55. Ἡ ἀκριβὴς ἐποχὴ ποὺ ἔδρασε ὁ Χρ. Μηλιώνης ἦταν δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ. Μετὰ ὅμως τὴ δημοσίευση ἀπὸ τὸν Σάθα (Χρον. Γαλαξ., 1962, σ. 162) τῆς σφραγίδας του, στὴν ὁποία σημειώνεται τὸ ἔτος 1744, δὲν μένει καμμιὰ ἀμφιβολία ὅτι ἔδρασε γύρω στὸ 1750. Ὁ Σάθας τὸν θέλει ἀπὸ τὴ Δωρίδα. Κι' ὁ Χρ. Χρηστοβασίλης ἠπειρώτη. Ὁ Ἀλεξ. Παπαδιαμάντης στὸ θαυμάσιο διήγημά του «Χρῆστος Μηλιώνης» (Ἅπαντα, ἔκδ. 1954, τ. Γ΄, σ. 7—50) περιγράφει τὸ περιστατικὸ τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ κατή. Δὲν γνωρίζουμε ἂν στηρίχτηκε σὲ παραδόσεις ἢ οἱ λόγοι ποὺ ἀναφέρει ὁ Π. καὶ γιὰ τοὺς ὁποίους μπῆκε στὴν Ἄρτα ὁ Μηλιώνης εἶναι φανταστικοί. Κοίταξε καὶ Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία» Λ΄, σ. 195.
62) Ἄγ. Θέρου, ὅ.π., σ. 26, Ἠπειρωτ. Δημοτ. Τραγούδια, ἔκδ. Ἰνστ. Ἠπειρ. Μελετῶν, σ. 87, Fauriel, ὅ.π., σ. 110, Passow, ὅ.π., σ. 108, Πετρόπουλου, ὅ.π., σ. 228, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 114. Τὸ περιστατικὸ ποὺ ἀναφέρει τὸ τραγούδι, ὁ Fauriel τὸ τοποθετεῖ στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα. Ἂν ἔχει ἔτσι τὸ πρᾶγμα, πρέπει ἴσως νὰ δεχτοῦμε πὼς τὸ τραγούδι ἀναφέρεται στὴν προετοιμασία τῆς ἐπίθεσης τοῦ Χρ. Μηλιώνη κατὰ τῆς Ἄρτας. Ἡ χρονικὴ σύμπτωση καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν Ἄρτα ποὺ φοβέριζαν οἱ κλέφτες τοῦ Βάλτου, σ' αὐτὴν μπῆκε ὁ Μηλιώνης καὶ τὸν κατὴ ποὺ ἔβριζαν, αὐτὸν ἔπιασε, μᾶς πείθει πὼς τὸ παραπάνω συμπέρασμα δὲν εἶναι λαθεμένο.
63) Passow, ὅ.π., σ. 10—11, Πρόκειται γιὰ τὸν Γιάννη Μπουκοβάλα, τῆς γνωστῆς κλέφτικης οἰκογένειας. Ὑπάρχουν τραγούδια καὶ γι' ἄλλους Μπουκοβαλαίους: Passow, ὅ.π., σ. 6—11, Ἠπ. Δημ. Τραγ., ὅ.π., σ. 106—8, 111, 114, Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημ. Ἄσμ.

'Ηπείρου», σ. 28, 31, 36, 55, Ἄγ. Θέρου, ὅ.π., σ. 43 Fauriel, ὅ.π., σ. 90, Πετρόπουλου, ὅ.π., σ. 182, 'Αποστολάκη, ὅ.π., σ. 106, 160, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 177.

64) Τὸν Λάππα τὸν ἔδιωξε ἀπὸ ἀρματολὸ ὁ βοεβόδας τῆς Ἄρτας Γιάχος, ποὺ φαίνεται πλήρωσε πολλὰ λεφτὰ στὸν Κούρτ - Πασᾶ, γιὰ νὰ πάρει τὸ βοεβοδαλίκι: Π. 'Αραβαντινοῦ, Δ.Α.Η., σ. 32, ΗΔΤρ., ὅ.π., σ. 110, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 173.

65) Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 186—7, Π. 'Αραβαντινοῦ, Δ.Α.Η., σ. 38, Πετρόπουλου, ὅ.π., σ. 180, ΗΔΤρ., ὅ.π., σ. 115. Τὸν Τζουβάρα ὁ Legrand τὸν τοποθετεῖ στὰ 1672, ὁ δὲ Παπαρρηγόπουλος στὸν ΙΖ′ αἰώνα. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἔδρασε γύρω στὰ 1770, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ 'Αραβαντινός, ὁ Κ. Κρυστάλλης (ὅ.π., Β′, σ. 389) τὸν θεωρεῖ ἀρματολὸ τοῦ 16ου αἰώνα.

66) Κ. Κρυστάλλη, ὅ.π., Β′, σ. 136, ΗΔΤρ., ὅ.π., σ. 116, Π. 'Αραβαντινοῦ, Δ.Α.Η., σ. 39, Ν. Πολίτη, ὅ.π., σ. 63.

67) ΗΔΤρ., ὅ.π., σ. 143.

Β′

Ἡ ἐποχὴ τοῦ 'Αλῆ

Γιὰ τὸν 'Αλῆ - Πασᾶ ἡ ἱστορία δὲν ἔβγαλε ἀκόμα τὴν ἀμετάκλητη κρίση της. Ἡ μορφή του, παράξενη κι' ἀντιφατική, κρατάει ἀκόμα σὲ ἐνδιαφέρον τοὺς ἐρευνητὲς καὶ τοὺς συγκινεῖ. Πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔγραψαν γιὰ τὸν 'Αλῆ μὲ μίσος, πολλοὶ μὲ θαυμασμό. Ἄλλοι τὸν κατέταξαν στοὺς κακούργους, ἄλλοι τὸν ὕμνησαν καὶ τὸν βάφτισαν «νέο Πύρρο», «πατέρα τῶν φτωχῶν»[1] κλπ.

Σ' ἕνα σημεῖο ὅμως ὅλοι συμφωνοῦν: Πὼς ὁ 'Αλής, εἴτε μὲ τὴ θέλησή του, εἴτε ἄθελά του, ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς δυὸ κύριους παράγοντες ποὺ συνέβαλαν στὴν ἐπίσπευση τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης. Ὁ ἄλλος παράγοντας ἦταν ἡ Φιλικὴ Ἑταιρία[2].

Ὁ 'Αλῆς ἔγινε πασᾶς τῶν Γιαννίνων στὰ 1788. Στὰ 1796 πῆρε μὲ μίσθωση καὶ τὸ βοεβοδαλίκι τῆς Ἄρτας, ποὺ ὑπαγόταν κατ' εὐθεῖαν στὴ βασιλομήτορα (βαλιδὲ - σουλτάνα). Σὰ μισθωτὴ παρουσίασε κάποιον ἀνύπαρκτο Μουσταφά, ἐνῶ πίσω ἀπὸ τὸ ὄνομα αὐτὸ κρυβόταν ὁ ἴδιος ὁ 'Αλῆς. Ἔτσι ἡ περιοχὴ τῆς Ἄρτας μὲ τὰ μεγάλα ἀγροτικὰ ἔσοδά της καὶ μὲ τὰ πλούσια ἰβάρια της στὶς ἀκτὲς τοῦ 'Αμβρακικοῦ, ἔπεσε στὰ χέρια τοῦ 'Αλῆ[3].

Ὅταν ὁ 'Αλῆς ἔγινε κυβερνήτης τῆς Ἠπείρου, οἱ ραγιάδες προσδοκοῦσαν τὴ σωτηρία τους ἀπὸ τοὺς Μόσκοβους. Ὁ 'Αλῆς, ἐξαίρετος διπλωμάτης καθὼς ἦταν, δὲν ἄργησε νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μαζύ τους[4]. Μετὰ τὴν κατάπνιξη τῶν κινημάτων τοῦ Λάμπρου Κατσώνη, Ὀρλὼφ κλπ. οἱ ραγιάδες πικράθηκαν κι' ἀπογοητεύτηκαν ἀπ' τοὺς ρώσους:

Κι' οἱ Μόσκοβοι οἱ φίλοι μου
ἡ μοναχή μου ἐλπίδα,
καὶ τί καλὸ μοῦ κάμανε
σὰν ἦρθαν στὸ Λεβάντε,
νὰ ἀφανίσουν τὰ νησιὰ
καὶ νὰ μὲ παρατήσουν
καὶ πάλι μὲ τὸν τύραννο
νὰ κάμουν τὴν ἀγάπη!
'Ελπίδα ἀπὸ καμμιὰ μεριὰ
νὰ λυτρωθῶ δὲν ἔχω,
μᾶς ἦρθαν καὶ μᾶς ἄναψαν

φωτιὰ ἀπ' ἄκρια σ' ἄκρια
καὶ ἄφσαν νὰ τὴ σβύσουμε
μὲ γαῖμα καὶ μὲ δάκρυα[5].

Ὕστερα ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀποτυχίες τῶν ρώσων, οἱ ἐλπίδες τῶν ἑλλήνων στράφηκαν πρὸς τοὺς γάλλους, ποὺ μὲ τὰ συνθήματα τῆς ἐπανάστασής τους γίνονται συμπαθεῖς σ' ὅλους τοὺς ὑπόδουλους λαούς. Ὁ Κοραὴς ὀνειρεύεται μιὰ γαλλογραικικὴ δημοκρατία «διὰ ν' ἀπολαύσουν οἱ ἕλληνες τὴν ἀληθινὴν τῶν προπατόρων ἐλευθερίαν, ἀσυγκρίτως διάφορον τῆς ρωσικῆς ἐλευθερίας»[6]. Καὶ ὁ Περραιβὸς θὰ στιχουργήσει τὸ «Ἐβίβα Μποναπάρτε».

Ὁ Ἀλῆς ἀρχίζει κι' αὐτὸς νὰ ἐρωτοτροπεῖ μὲ τοὺς γάλλους. Οἱ ὑπήκοοί του ξεθαρρεύουν. Στὴν Πίνδο οἱ βλάχοι τραγουδοῦν τὴ Μασσαλιώτιδα. Ὁ πρόξενος τῆς Γαλλίας στὴν Ἄρτα μοιράζει τέσσερες χιλιάδες γαλλικὰ ἐθνόσημα (κονκάρδες) στοὺς κατοίκους. Κι' αὐτοὶ τὶς φοροῦν καὶ κυκλοφοροῦν στὸ δρόμο μ' αὐτές[7]. Ὁ Χατζῆ - Σεχρέτης στὴν «Ἀληπασιάδα» του θὰ γράψει:

«...Ἡ Ἄρτα μὲ τὴν Πρέβεζα κι' αὐτ' εἶναι στ' ἅρματά τους
...πολλοὶ ραγιάδες φόρεσαν κονκάρδα στὸ κεφάλι...».

Οἱ φιλίες ὅμως τοῦ Ἀλῆ μὲ τοὺς γάλλους δὲν κρατοῦν πολύ. Μὲ πόλεμο τοὺς παίρνει τὴν Πρέβεζα κι' ἀκολουθεῖ ἡ φριχτὴ σφαγὴ τῶν Πρεβεζιάνων στὴ Σαλαώρα[8].

Ὁ Ἀλῆς, ἀφοῦ ἡσύχασε ἀπὸ τοὺς γάλλους τῆς Πρέβεζας, στράφηκε κατὰ τῶν Σουλιωτῶν. Στὰ 1803 κατάφερε νὰ τοὺς διώξει ἀπὸ τὸ Σοῦλι. Ὁ χορὸς τοῦ Ζαλόγγου κι' ἡ ἡρωϊκὴ θυσία στὸ Σέλτσο[9], εἶναι ὁ τραγικὸς ἐπίλογος ἀγώνων ποὺ κράτησαν ἕναν αἰώνα. Ὁ Χατζῆ - Σεχρέτης θὰ γράψει:

Μέσ' τῶν Τσουμέρκων τὰ βουνὰ εἶν' ἕνα μοναστήρι,
μὲ πεντακόσιους κλείστηκε νὰ γλίσει ἀπ' τὸν βεζύρη...
Καὶ ὁ βεζύρης προβοδᾶ ἀπὸ κοντὰ τ' ἀσκέρι.
Ταχμίνι χίλιοι ποὺ ἤτουν μουχασερὲ χαθῆκαν,
στὸ μοναστήρι τὰ κελλιὰ ἀπὸ τὸ αἷμα πνῆκαν,
σ' ἄντρες, γυναῖκες, σὲ παιδιὰ τοὺς ἔβαλαν λεπίδι,
ἀκόμα καὶ τὸν Γούμενο τὸν ἔφαγε τὸ φίδι.
Καὶ τὰ κελλιὰ χαλάστηκαν καὶ τὰ κονίσματά του.
Τοῦρθε τοῦ Κίτσου Μπότσαρη τέτοιας λογῆς γκιντέρι,
τί δὲν τ' ἀπόμεινε ψυχὴ ἀπ' τὸ δικό του ἀσκέρι[10].

Ἀπὸ τοὺς σουλιῶτες ὅσοι γλίτωσαν κατέφυγαν στὴν Πάργα καὶ τὰ Ἰόνια νησιά.

Στὰ ἴδια περίπου χρόνια ὁ Ἀλῆς θέλησε νὰ ξεκάνει καὶ τοὺς κλέφτες, κι' ὅσους — ἀπὸ τοὺς προύχοντες ἢ τὸ λαὸ — ἔμεναν ἀπροσκύνητοι καὶ δὲν γίνονταν ὄργανά του. Χτύπησε τὸν περίφημο κλέφτη Γιωργοθῶμο:

«...κι' ὁ Γιωργοθῶμος τὰ στενὰ τοῦ Μακρυνόρου πιάνει.
Πέφτουν ντουφέκια σὰ βροχή, ἀχοῦν βουνὰ καὶ λόγγοι
κι' ἐβάστηξεν ὁλημερὶς τὸ κλέφτικο ντουφέκι.
Οἱ τοῦρκοι πίσω γύρισαν καὶ πᾶν κατὰ τὴν Ἄρτα..
κι' ὁ Γιῶργος καμαρώνοντας ἐγύρισε στὸ Βάλτο»[11].

Στὰ 1805, μέσα στὴ Μητρόπολη τῆς Ἄρτας, ξέκανε ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ, ὁ Βελής, τὸν πρόκριτο τῆς Αἰτωλοακαρνανίας Σουσμάνη καὶ τὸν γιό του. Ἀφοῦ τοὺς κάλεσε μὲ ἐντολὴ τοῦ Ἀλῆ καὶ τοὺς ὑποδέχτηκε στὴ Σαλαώρα μὲ μουσικὲς καὶ τιμὲς (ἐπὶ τῆς ὑποδοχῆς ἦταν ὁ πλοίαρχος τοῦ Ἀλῆ, ποὺ λεγόταν Ντερμάν), τοὺς ἔφερε στὴν Ἄρτα, τοὺς ὁδήγησε στὴ Μητρόπολη, κι' ἐκεῖ, ἐνῶ στὸ ἀπάνω πάτωμα ὁ Βελὴς ὀργίαζε μὲ τσιγγάνες καὶ χόρευε γυμνός, στὸ ἰσόγειο ἀποκεφαλίζονταν οἱ δυὸ Σουσμάνηδες[12].

Τὸν ἴδιο χρόνο, ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας Ἰγνάτιος — ὁ κατόπιν Οὐγγροβλαχίας — φοβούμενος τὸν Ἀλῆ, στὸν ὁποῖο τὸν διέβαλαν, ἔφυγε κρυφὰ ἀπὸ τὴν Ἄρτα γιὰ τὴ Λευκάδα, παίρνοντας μαζύ του τὸν γραμματέα του Δημ. Ι. Μόστρα, τοὺς ὑπηρέτες του καὶ τὸν φιλελεύθερο γιατρὸ Νικ. Μαυρομάτη, ποὺ ἦταν καὶ γιατρὸς τοῦ Μουχτάρ, γιοῦ τοῦ Ἀλῆ. Ὁ Ἀλῆς ξέσπασε τὴν ὀργή του στὴν οἰκογένεια τοῦ Μόστρα, φυλακίζοντας τὸν πατέρα του καὶ τ' ἀδέρφια του[13].

Στὰ ἀμέσως ἑπόμενα χρόνια, ὁ Ἀλῆς ἀρχίζει ἕνα ἄγριο κυνηγητὸ τῶν κλεφτῶν. Βάζει μερικοὺς νὰ σκοτώσουν τοὺς ἄλλους. Πληρώνει, φοβερίζει, τάζει. Μερικοὶ κλέφτες ἀμύνονται παλληκαρίσια, ὅπως ὁ Νικοτσάρας, ὁ Σκυλοδῆμος, ὁ Εὐθ. Βλαχάβας[14], ὁ Χρῆστος Τσάρας Μπαλωμένος.

«. .—Χρῆστο μου, γιὰ δὲν ἔρχεσαι, γιατὶ δὲν προσκυνᾶτε;
—Ἐγὼ δὲν εἶμαι νιόνυφη, νὰ βγῶ νὰ προσκυνήσω.
Ἐγὼ εἶμ' ὁ Χρῆστος ξακουστός, ὁ Χρῆστος Μπαλωμένος,
μένα μὲ ξέρ' ὁ τόπος σου, μὲ ξέρουν τὰ Τζουμέρκα.
Στὴν Ἄρτα κάνω πόλεμο, στὴν Ἄρτα πολεμάω...»[15].

Κι' ἀπάνω ἀπ' ὅλους τοὺς κλέφτες ὁ θρυλικὸς Κατσαντώνης. Ὁ Βελὴ - Γκέκας, τὸ πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Ἀλῆ, σκοτώνεται ἀπὸ βόλι ποὺ ρίχνει ὁ Καραϊσκάκης, παλληκάρι τότε τοῦ Κατσαντώνη. Λίγο ἀργότερα ὁ Κατσαντώνης πέφτει ἄρρωστος καὶ πιάνεται ἀπ' τοὺς στρατιῶτες τοῦ Ἀλῆ.

Μὲ τὸ θάνατο τοῦ Κατσαντώνη ὁ Ἀλῆς πιστεύει πὼς ἡσύχασε μὲ τὴν κλεφτουριά. Προσκαλεῖ τοὺς σκόρπιους ἐδῶ κι' ἐκεῖ κλέφτες νὰ καταταγοῦν στὸν στρατό του[16]. Οἱ ἄγγλοι — φίλοι του τότε — τὸν ἀποτρέπουν, ἀλλ' αὐτὸς ἔχει τὸ δικό του σχέδιο. Καὶ μαζεύονται στὰ Γιάννινα πολλοὶ λεβέντες ἀπὸ τὴν Ἤπειρο, τ' Ἄγραφα, τὴν Στερεά. Ὁ Ἀντροῦτσος, ὁ Καραϊσκάκης κι' ἄλλοι ποὺ θὰ δοξαστοῦν ἀργότερα, φοιτᾶνε στὴ στρατιωτικὴ σχολὴ τοῦ Ἀλῆ.

Ἂν ὑποπτεύεται κάποιον, βάζει ἄλλον νὰ τὸν ξεκάνει. Ἔτσι στὰ 1813 σκοτώνει στὴν Ἄρτα τὸν ἥρωα τοῦ Σέλτσου, τὸν Κίτσο Μπότσαρη[17], ποὺ μόλις εἶχε γυρίσει ἀπὸ τὴν Κέρκυρα:

«Τρία πουλάκια κάθονταν στῆς Ἄρτας τὸ γιοφῦρι,
τὄνα τηράει στὰ Γιάννινα, τἄλλο κατὰ τὸ Σοῦλι,
τὸ τρίτον τὸ καλλίτερον μοιρολογάει καὶ λέει:
Ὁ Μπότσαρης ἐκίνησε στὰ Γιάννινα νὰ πάει,
γιὰ νὰ μαζώξει τἄσπρα του ὁποὖχε δανεισμένα.
Κι' ἀπὸ τὴν Ἄρταν διάβηκεν κονάκι νὰ τοῦ κάμουν·
Κι' εὐθὺς κονάκι τῶκαμαν στοῦ παπουτσῆ τοῦ Ρίζου.
Τρία τουφέκια τῶρριξαν, τὰ τρί' ἀράδα - ἀράδα.
Τὄνα τὸν παίρνει στὸ πλευρό, τἄλλο μέσα στὰ στήθη,
τὸ τρίτο τὸ φαρμακερόν, τὸν παίρνει μέσ' στὸ στόμα.
Τὸ στόμα αἷμα γιόμωσε καὶ κελαϊδεῖ καὶ λέγει:

—Καθῆστε παλληκάρια μου καὶ σὺ βρὲ ψυχογιέ μου,
τί τοῦτο δὲν εἶναι γιὰ σᾶς· πάρτε μου τὸ κεφάλι
νὰ μὴ τὸ πάρει ἡ τουρκιά, τὸ πάει τοῦ βεζύρη,
τὸ ἰδοῦν ὀχτροὶ καὶ χαίρονται, οἱ φίλοι καὶ λυποῦνται»[18].

Καὶ σ' ἄλλο δημοτικὸ τραγούδι, ποὺ διέσωσε ὁ Passow, ἐξηγεῖται πῶς ὁ φόνος ἔγινε κατὰ διαταγὴ τοῦ Ἀλῆ:

«...ὁ Γυφτογῶγος τὸ σκυλὶ ἀντάμα μὲ τὸ Νούρη
σταλμέν' ἀπ' τὸν Ἀλῆ - Πασᾶ κι' ἀπὸ τὸν σελιχτάρη».

Ὁ Ἀλῆς δὲν φρόντιζε μόνο νὰ ὀργανώσει δικό του στρατὸ ἀπὸ ἀλβανοὺς καὶ ἕλληνες, ἢ νὰ ξεκάνει τοὺς κλέφτες γιὰ νᾶναι ἥσυχος. Φρόντιζε νὰ ἔχει καὶ ἄφθονα χρήματα στὸ ταμεῖο του. Μηχανεύονταν ὅλους τοὺς τρόπους γιὰ ν' αὐξήσει τὰ ἔσοδά του. Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο του, αὐτοὺς ποὺ πέθαιναν ἄκληροι ἢ χωρὶς στενοὺς συγγενεῖς, τοὺς κληρονομοῦσε αὐτός. Ὅταν λοιπὸν ἔπεσε πανούκλα στὴν Ἄρτα στὰ 1815—16 — πολλοὶ λένε ὅτι τὴν μετάδωσε ὁ ἴδιος μοιράζοντας μολυσμένα ροῦχα στοὺς φτωχούς — καὶ πέθαναν οἱ μισοὶ κάτοικοι τῆς πόλης, ὁ Ἀλῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κληρονομίες ποὺ πῆρε ἔκανε καὶ κάτι ἄλλο: Ἔφερε ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Καισιώπης 4.000 ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἐγκατέστησε στὰ ἄδεια σπίτια, γιὰ νὰ παίρνει αὐτὸς τὸ νοίκι, ἀφοῦ τὰ σπίτια εἶχαν γίνει δικά του.

—Μασαλά! — εἶπε ὁ τοῦρκος κεχαγιὰς στὸν γάλλο πρόξενο Οὐγκὸ Πουκεβίλ, — οἱ δρόμοι γιόμισαν πάλι, εἶναι σὰ νὰ μὴ πέρασε ἀπὸ δῶ ἡ πανούκλα[19].

Ὁ Ἀλῆς ἔπαιρνε ἀπὸ τὴν παραγωγὴ τὰ 4/10[20]. Ὅλα τὰ χωριὰ τὰ εἶχε τσιφλίκια, ἐκτὸς ἀπὸ δυό, στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας. Τὸ ἕνα ἦταν τὸ Κομπότι, στὸ ὁποῖο ἀντιδροῦσε ὁ Γεροστάθης. Γι' αὐτὸ κι' ὁ Ἀλῆς ἔβαλε καὶ σκότωσαν τὸν Γεροστάθη κι' ὕστερα ἔκανε τὸ Κομπότι τσιφλίκι τοῦ γιοῦ του Μουκτάρ[21].

Κατὰ τὸν Leake ὁ Ἀλῆς εἰσέπραττε ἀπὸ τὴν πεδιάδα τῆς Ἄρτας 1.400 πουγγιά, ἀπὸ πρόσοδο. Ἔπαιρνε καὶ 290 βαλάντια ἀπὸ τὰ μὴ ἀνήκοντα σ' αὐτὸν κτήματα. Ἔπαιρνε καὶ 16.000 γρόσια ἀπὸ τὸν φόρο τοῦ κρασιοῦ. Ἔπαιρνε καὶ πολλὰ βαλάντια ἀπὸ τοὺς νοικιαστές. Ἔβγαζε κι' ἀπὸ τὸ κουμέρκι, δηλαδὴ τὸ δημ. τέλος τῶν εἰδῶν ποὺ ἔμπαιναν στὴν πόλη, κι' ἀπὸ τὰ διερχόμενα ζῶα, περίπου 16.000 γρόσια. Ἄλλες 13.000 γρόσια ἔπαιρνε ἀπ' τὴ βοστίνα. Συνολικὰ ὑπολογίζει ὁ Leake ὅτι ὁ Ἀλῆς ἔπαιρνε ἀπ' τὴν ἐπαρχία τῆς Ἄρτας 60.000 λίρες στερλίνες ἀπ' τὶς προσόδους του. Ἄλλες 35.000 γρόσια ὑπολογίζει τὸ χαράτσι. Καὶ ἄλλες 100.000 γρόσια τὴ συνεισφορὰ γιὰ τὶς τοπικὲς δαπάνες. Χώρια οἱ ἀναγκαστικὲς εἰσφορὲς καὶ τὰ ἀναγκαστικὰ δάνεια, ποὺ δὲν πληρώνονταν ποτέ. Πολλὲς φορές, μὲ τὴν παραμικρὴ ἀφορμή, ἀφαιροῦσε ὁλόκληρες περιουσίες, ὅπως τοῦ Νικολοῦ Βρετοῦ στὴν Ἄρτα[22].

Ἔτσι, ἡ περιοχὴ τῆς Ἄρτας, ἂν κι' εἶχε ἐρημωθεῖ μὲ τὰ ὀρλωφικά, λίγο - λίγο ξανάγινε ἀποδοτική. Ὁ Pouqueville θεωρεῖ τὰ ροδάκινα τῆς Ἄρτας τὰ καλλίτερα τῆς Εὐρώπης καὶ θαυμάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ρυθμίζονταν ἡ διανομὴ τῶν νερῶν[23].

Τὰ ὄργανα τοῦ Ἀλῆ ὅμως, πολλὲς φορὲς — ὅπως συνήθως τὰ ὄργανα τῶν τυραννικῶν καὶ ἀπολυταρχικῶν καθεστώτων — τὸ παράκαναν καὶ δὲν ἄφηναν τίποτε γιὰ τοὺς ὑπηκόους. Ἕνας τέτοιος ἦταν κι' ὁ βοεβόδας τῆς Ἄρτας στὰ χρόνια τῆς πανούκλας, κάποιος ποὺ λεγόταν Ἀθανάσιος Ἀρ-

τας, γιὸς ἑνὸς ἀγροφύλακα Ἀντρέα Μπαμπαγκόλου[24]. Αὐτὸς στάθηκε τόσο σκληρὸς κι' ἄσπλαχνος, ὥστε οἱ ἀρτινοὶ μαθαίνοντας πὼς περνάει ὁ Ἀλῆς ἀπ' τοὺς Κομτζιάδες (σημερινὸ Ἀμμότοπο), ἀνέβηκαν ὅλοι ὡς ἐκεῖ γιὰ νὰ τὸν προσκυνήσουν καὶ νὰ παραπονεθοῦν. Κι' ἀλήθεια, ὁ Ἀλῆς διέταξε καὶ συνελήφθη ὁ Ἄρτας, καθὼς κι' οἱ συνεργάτες του Ι. Μπαγιάκας, γραμματέας του, ὁ εἰσπράκτοράς του Ζαφείρης κι' ὁ φίλος του ἑβραῖος Μιχαὴλ Μπέσος. Στὴ θέση τοῦ Ἄρτα ὁ Ἀλῆς διώρισε τὸν Χασὰν Μπελούσκη, μὲ βοηθὸ τὸν ὁπλαρχηγὸ Γῶγο Μπακόλα. Οἱ ἀρτινοὶ στιχούργησαν γιὰ τὴν περίπτωση:

«...Τὴν Ἄρταν τὴν ἐχάλασεν ἡ ἔρημη πανούκλα
κι' οἱ ἀρτινοὶ δὲν ἄφησαν τὰ παλαιὰ κονσούλτα.
Ἄρχισαν γιὰ νὰ ρίξουνε τὰ χρέγια μὲ χατήρι.
Οἱ ἀρτινοὶ τοιμάστηκαν νὰ πάγουν στὸ βεζύρη,
παπ' Ἀναστάσης ἐμπροστὰ κι' ὁ Νικολὸ Κονόμος,
Γεωργούλης καὶ ὁ Τσουκαλᾶς, αὐτοὶ θὰ βάλουν νόμους.
Στὸν κύρ - Θανάση πήγανε πολλοὶ νοικοκυραῖοι
οιτσὰ γιὰ νὰ τῶ κάμωσι νὰ κρίνη γιὰ τὰ χρέη.
Κι' ὁ κύρ - Θανάσης τσ' ἔλεγε: —Τί θέλετε μπροστά μου
ἐγὼ μούλκια ἀγόρασα νὰ ζήσουν τὰ παιδιά μου[25] κλπ.».

Ἕνας καὶ μοναδικὸς ἦταν ὁ Θανάσης Ἄρτας. Οἱ ἄλλοι ἄρχοντες ἦταν ὅλοι πατριῶτες καὶ φιλάνθρωποι. Οἱ Καρυστινοί, οἱ Βλαχούτσηδες, οἱ Κροκιδαῖοι, οἱ Λιδωρικαῖοι, οἱ Γεροστάθηδες, οἱ Βαρζέληδες κλπ. Οἱ πιὸ πολλοί τους μυήθηκαν γρήγορα καὶ στὴ Φιλικὴ Ἑταιρία, γιατὶ ἀπὸ τὴν Ἄρτα προέρχονταν κι' ὁ ἱδρυτής της, ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς.

Ὁ Σκουφᾶς κι' ἡ Φιλικὴ

Στὴν Ἄρτα ἀνήκει ἡ τιμὴ πὼς ἀπὸ τὰ χώματά της βγῆκε ὁ μεγάλος Νικόλαος Σκουφᾶς, αὐτὸς ποὺ μὲ τὸ λαγαρὸ μυαλό του καὶ τὴν ἀδάμαστη θέλησή του, ἔβαλε τὶς θεωρητικὲς καὶ ρομαντικὲς ἐπαναστατικὲς τάσεις τῶν ἑλλήνων στὸ δρόμο τῆς δράσης. Ἕνωσε τοὺς ἕλληνες μὲ ἄλυτο δεσμὸ καὶ τοὺς ἔκανε νὰ πιστέψουν πὼς μποροῦν καὶ μόνοι τους νὰ πετύχουν αὐτὸ ποὺ μάταια περίμεναν ἀπὸ τὴ φιλανθρωπία τῶν εὐρωπαίων ἡγεμόνων[26]. Αὐτὸ τὸ ἴδιο θὰ τονίσει ἀργότερα κι' ὁ Ὑψηλάντης στὴν ἀπὸ 8.10.1820 προκήρυξή του:

«Εἰς ὅλων τὰς καρδίας εἶναι ριζωμένη ἡ ματαία ἐκείνη πρόληψις, ὅτι ποτὲ μόνοι μας δὲν ἠμποροῦμεν νὰ ἐλευθερωθῶμεν... ψευδὴς εἶναι ἡ πρόληψις αὕτη».

Τὸ ἴδιο δίδαγμα θὰ κάνει κι' ὁ λόρδος Βύρων:

«...ἀπ' τοὺς ἄπιστους φράγκους λευτεριὰ μὴ ζητᾶτε!
Ἐκεῖ ζοῦν ἡγεμόνες ποὺ πουλοῦν κι' ἀγοράζουν.
Μὲ δικό σας ντουφέκι καὶ σπαθὶ πολεμᾶτε!».

Γιὰ τοὺς ὀλιγόπιστους, ὁ Σκουφᾶς ἔπλασε ἕνα ἅγιο ψέμα: Πὼς πίσω ἀπὸ τὴν Ἀόρατη Ἀρχὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας κρύβονταν μιὰ μεγάλη δύναμη.

Ὁ Σκουφᾶς, χωριατόπαιδο ἀπὸ τὸ Κομπότι τῆς Ἄρτας ἵδρυσε μὲ τὸν Τσακάλωφ καὶ τὸν Ξάνθο τὴ Φιλικὴ καὶ ξεκίνησε νὰ πραγματοποιήσει ἐκεῖνο ποὺ οἱ «σοφοὶ» κι' οἱ «μεγάλοι» τοῦ ἔθνους τὄβλεπαν σὰν ἀδύνατο.

Ὁ κόμης Καποδίστριας ἀποκάλεσε τότε τοὺς φιλικοὺς «ἐλεεινοὺς ἐμποροϋπαλλήλους καταστραφέντας λόγῳ τῆς κακῆς των διαγωγῆς καὶ ἀφαιροῦντας τὸ χρῆμα τῶν ἀφελῶν, ἐν ὀνόματι μιᾶς πατρίδος ἣν δὲν ἔχουν» καὶ συμβούλεψε τοὺς ἕλληνες «νὰ ζήσουν ὑφ' ἃς κυβερνήσεις εὑρίσκονται, μέχρις οὗ ἡ θεία Πρόνοια ἀποφασίση ἄλλως»[27]. Ὁ Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας (πρώην Ἄρτης) εἶπε κι' αὐτὸς — ἀργότερα — τὸν πικρό του λόγο, πὼς οἱ φιλικοὶ ἦταν «ἡμιμαθεῖς τυχοδιῶκται»[28]. Κι' ἀκόμα ἀργότερα, ὁ Μαυροκορδάτος κι' οἱ φίλοι του, ὑπέδειξαν στὸ ἔθνος νὰ ξεχάσει τοὺς φιλικούς. Μερικοὶ ἱστορικοὶ προσπάθησαν ν' ἀποσιωπήσουν κατὰ τὸ δυνατὸ τὸν Σκουφᾶ καὶ τὴν Φιλικὴ (Τρικούπης, Π.Π. Γερμανὸς κλπ.). Ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια εἶναι ἀδύνατο νὰ κρυφτεῖ γιὰ πολύ. Σήμερα, κι' αὐτοὶ ἀκόμα ποὺ παίρνουν ἀρνητικὴ θέση ἀπέναντι στὴ Φιλική, χωρὶς νὰ τὸ θέλουν ὁμολογοῦν τὸν τεράστιο ρόλο της. Ὁ καθηγητὴς Βακαλόπουλος παραδέχεται πὼς «ἡ Φιλικὴ εἶχε ἀμεσώτερη καὶ ἀποτελεσματικώτερη ἐπίδραση στὶς μεγάλες μάζες τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, γιατὶ ὑποσχόταν ἄμεση καὶ ὁλοκληρωτικὴ τὴν ἀνάσταση τοῦ Γένους καὶ γιατὶ εἶχε τὴ γοητεία τοῦ μυστηρίου»[29]. Ὁ σκωπτικὸς Γιάννης Σκαρίμπας, καταλήγει πὼς «ἡ Φιλικὴ στάθηκε μιὰ ὀργάνωση ἀπὸ τὶς πατριωτικώτερες τοῦ κόσμου καὶ πολλά, πάρα πολλά, τῆς χρωστάει ἡ ἐθνανάσταση»[30].

Οἱ πολλοὶ ὅμως δέχονται πὼς ἡ Φιλικὴ ἦταν ὁ κύριος παράγοντας ποὺ ὁδήγησε τὸ ἔθνος στὴν ἐλευθερία καὶ πὼς ὁ Σκουφᾶς ἦταν ὁ ἀδιαφιλονίκητος ἀρχηγός της.

Ὁ Φιλήμων, ὁ Ἀναγνωστόπουλος, ὁ Γούδας, ὁ Φωτιάδης, σημειώνουν πὼς ὁ Σκουφᾶς ἦταν «ὁ πρῶτος συλλαβὼν τὴν ἰδέαν». Ὁ Γερβῖνος χαρακτηρίζει τὸν Σκουφᾶ «θεμελιωτὴ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας». Ὁ Κόκκινος βεβαιώνει πὼς «ὁ Σκουφᾶς ἔχει τὴν ὑπὲρ τοὺς τύπους ἀρχηγίαν μεταξὺ τῶν ἄλλων» καὶ πὼς «μὲ τὸν θάνατον τοῦ Σκουφᾶ ἔλειψε ἐκεῖνος ποὺ ἐνεσάρκωνε τὴν ἰδέαν, ὁ ἐμψυχωτὴς τοῦ ὅλου ἔργου, αὐτὸς ποὺ ἀπετέλει τὸν ἑνωτικὸν κρίκον, ὁ ἐφελκύων τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην ὅλων. Ἔλειψεν ὁ ἀρχηγός». Ὁ Ν. Πατσέλης δέχεται πὼς «μεταξὺ τῶν τριῶν ἐδέσποζεν ἡ μορφὴ τοῦ Σκουφᾶ, ὁ ὁποῖος κατεῖχε τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν ἀπρόσωπον ἀρχὴν τῆς ὀργανώσεως». Ὁ Λαμπρινὸς τονίζει πὼς ξεχώριζε «ἡ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τοῦ Σκουφᾶ, πρώτου μέσα στοὺς πρώτους, ποὺ ὁ βαρὺς ὄγκος τῆς ἐργασίας του ἀποσκεπάζει τοὺς ρόλους καὶ τὴ δράση τῶν ἄλλων, ποὺ ἔσκαψε καὶ ἔρριξε τὰ θεμέλια γερὰ κι' ἀσάλευτα». Καὶ συνεχίζει: «Ὑπάρχει ἕνα ὁμαδικὸ ἔργο: ἡ Φιλική, κι' ἕνα πρόσωπο, ὁ Σκουφᾶς. Οὔτε τὸ ἕνα, οὔτε τὸ ἄλλο μπορεῖ νὰ σταθοῦν χωριστά. Τὰ δυὸ μαζὺ ἄνοιξαν τὶς σελίδες τοῦ ἐλεύθερου ἐθνικοῦ βίου». Ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος χαρακτηρίζει ἀγράμματους ἐκείνους ποὺ εἶπαν τὸν Σκουφᾶ ἀγράμματο. Ὁ Βουρνᾶς παρατηρεῖ πὼς «τὸ ὀργανωτικὸ σχῆμα τῆς Φιλικῆς τὸ ἐπεξεργάστηκε ὁ δαιμόνιος Σκουφᾶς, ποὺ ἦταν ἰδιοφυὴς πολιτικὸς καὶ ἔξοχος ὀργανωτής». Ὁ Περάνθης θαυμάζει τὸ «πικρὸ μεγαλεῖο» τοῦ Σκουφᾶ. Ὁ Μελᾶς σημειώνει πὼς «τὸ ἔθνος γνώρισε πολλοὺς ἥρωες. Μὰ πιὸ συγκινητικὸ μυσταγωγὸ σὲ ὑψηλότερο ἀγώνα, ἴσως ποτέ». Καὶ ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἀποφαίνεται πὼς τὸ ἔργο τοῦ Σκουφᾶ καὶ τῆς Φιλικῆς ἦταν «σωτήριον διὰ τὸ ἔθνος».

Ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ ἔδωσε στὸν Σκουφᾶ καὶ στὸ ἔργο του τὶς πραγματικές τους διαστάσεις, ἦταν ὁ Τάκης Κανδηλῶρος. Μὲ βάση τὰ ἔγγραφα καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα ποὺ διασώθηκαν, ἀνεβάζει τὸν Σκουφᾶ στὴ θέση ποὺ τοῦ ταιριάζει, στὴ θέση ἑνὸς Μεγάλου: «Εὐτυχῆ τὰ ἔθνη ποὺ ἔχουν νὰ ἐπιδείξουν

ένα Σκουφᾶν. Ἡ Βουλγαρία ἔζησε πεντακόσια χρόνια ὑπὸ τοὺς τούρκους, χωρὶς νὰ κινηθῆ, ἠλευθερώθη δὲ πολλὰ ἔτη μετὰ τὴν Ἑλλάδα, διὰ ξένων λογχῶν, τῶν ρωσικῶν. Ἡ Ἑλλὰς ἐξέθρεψεν ἕνα ταπεινὸν ἔμπορον Σκουφᾶν, ὅστις εἰς τὸ πεῖσμα τῶν εὐρωπαίων καὶ τοῦ τσάρου καὶ τῆς ρωσικῆς ἀντιδράσεως, πολεμούμενος καὶ περιφρονούμενος ὑπὸ πολλῶν συγχρόνων του, τῆς Μοίρας σχεδὸν ἀποπαῖδι, ἔθεσε τὰς βάσεις πανελληνίου προσπαθείας, δι' ἧς ἡ μὲν ἐλευθερία τοῦ ἔθνους ἐπαγιώθη, ἡ δὲ Ἱερὰ Συμμαχία τῶν σκληρῶν ἡγεμόνων τῆς Εὐρώπης ἔγινε ράκος»[31].

Ὁ Ἀλῆς Φερμανλής καὶ σύμμαχος τῶν Ἑλλήνων

Ὁ Ἀλῆς πληροφορήθηκε ἀρκετὰ γρήγορα πὼς οἱ ἕλληνες ὀργανώνονται ἀπὸ κάποια μυστικὴ ἑταιρία. Ἴσως πίστεψε κι' αὐτὸς τὴ διάδοση, πὼς πίσω ἀπὸ τὴν Ἀόρατη Ἀρχὴ τῆς Φιλικῆς κρύβεται ἡ Ρωσία. Καὶ ἐπειδὴ ἡ φιλοδοξία του τὸν ὁδηγοῦσε σὲ σύγκρουση μὲ τὸ σουλτάνο, ἤθελε νἄχει τὴν ὑποστήριξη τῶν ρώσων καὶ τῶν ἑλλήνων. Ἔτσι ἄφηνε σχεδὸν ἐλεύθερη τὴ δράση τῆς Φιλικῆς στὴν Ἤπειρο καὶ δὲν τοῦ κακοφαινόταν ἂν μάθαινε πὼς ἔμπιστοι συνεργάτες του γινόταν μέλη της. Τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς γινόταν ἀκώλυτα στὴν ἐπικράτειά του καὶ ἡ αὐλή του ἦταν ἕνα μεγάλο φυτώριο φιλικῶν[32].

Ὅταν τὸ δίχτυ τῆς Φιλικῆς πλέχτηκε καλὰ γύρω ἀπὸ τὸν Ἀλῆ, δὲν ἦταν δύσκολο οἱ συνεργάτες του ποὺ ἦταν καὶ φιλικοὶ νὰ τὸν ὠθήσουν στὴν ἐπιθυμητὴ σύγκρουση μὲ τὸν σουλτάνο. Ἡ Πύλη τὸν ὑποπτεύθηκε κι' ἄρχισε νὰ δείχνει ἄγριες διαθέσεις ἀπέναντί του. Ὅλες οἱ ἐξηγήσεις στάθηκε εὐτυχῶς ἀδύνατο νὰ τὴν μεταπείσουν καὶ μὲ Χάτι - Σερὶφ τοῦ σουλτάνου ὁ Ἀλῆς κηρύχτηκε φερμανλὴς (ἀποστάτης). Ἔτσι ὁ Ἀλῆς θέλοντας μὴ θέλοντας, δὲν εἶχε ἄλλο ἀποκούμπι ἀπὸ τοὺς ἕλληνες. Ἄρχισε νὰ τοὺς ὑπόσχεται σύνταγμα[33], νὰ λέει πὼς θὰ γίνει ὁ ἡγέτης τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης καὶ πατέρας τῶν ἑλλήνων[34] καὶ νὰ ἐπιδιώκει τὴ συμμαχία τῶν σουλιωτῶν.

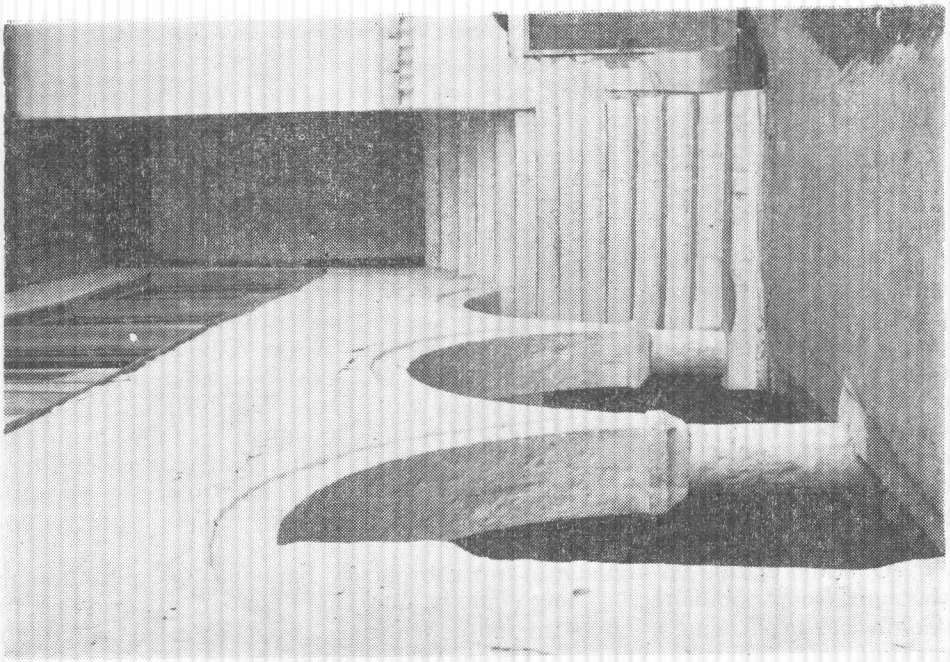
Συγκάλεσε στὰ Γιάννινα μέγα διβάνιο, στὸ ὁποῖο πῆραν μέρος καὶ ἕλληνες, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους κι' ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας Πορφύριος. Ἐκεῖ δήλωσε:

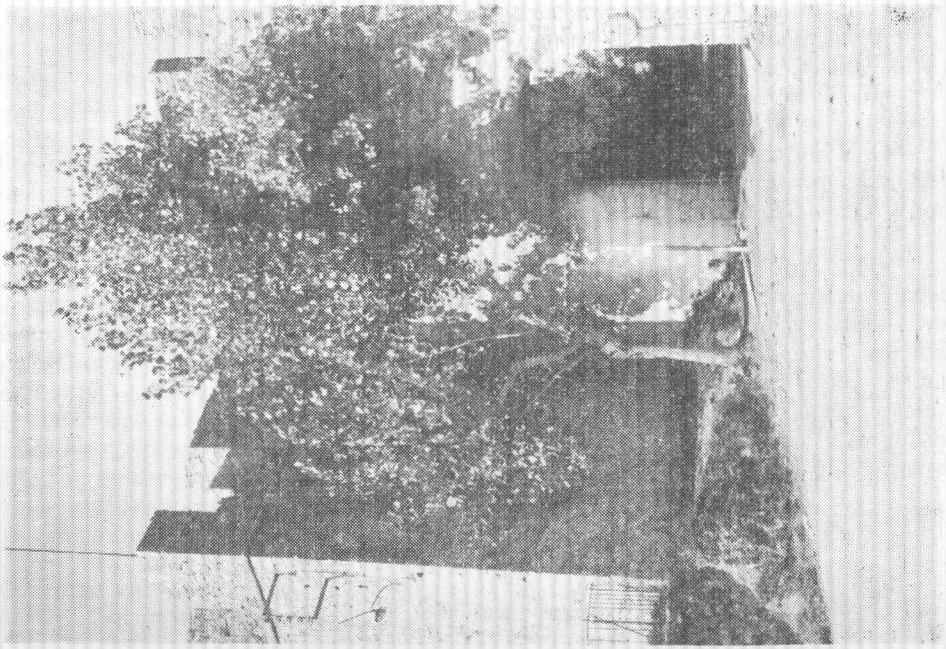
> «...Χαίρομαι γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη ποὺ ἔδειξα στὸ γένος σας. Ἡ ἀνδρεία του μὲ βεβαιώνει τὴν νίκην. Εἰς ὀλίγον καιρὸν θ' ἀναστήσωμεν τὸ βασίλειον τῶν ρωμαίων, διώχνοντας τὴν ἄπιστον γενεὰν τῶν τούρκων πέραν τῆς Πόλεως»[35].

Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ Ἀλῆς προσπαθοῦσε ν' ἀποσπάσει τὴ συμπάθεια καὶ τὴν βοήθεια τῶν ἑλλήνων, ἡ Πύλη κίνησε ἐναντίον του τὶς δυνάμεις της ἀπὸ τρία σημεῖα. Ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, ἀπὸ τὴ Θεσσαλία μέσω Πίνδου, ἀπὸ τὸ νότο. Ἀπὸ τὸ νότο ἐρχόταν ὁ Πεχλιβὰν Μπαμπὰ Πασᾶς, βούλγαρος στὴν καταγωγή.

Στὴν Ἄρτα διοικητὴς ἦταν ὁ φίλος τοῦ Ἀλῆ, ὁ Νταλὶπ - Πρεμέτης. Ὅταν πληροφορήθηκε πὼς ὁ Πεχλιβὰν προχωροῦσε στὴν Αἰτωλοακαρνανία, ὁ Νταλὶπ - Πρεμέτης ἔσπευσε νὰ συνδιαλλαγεῖ μαζύ του καὶ νὰ ὑποσχεθεῖ ὅτι θὰ τοῦ παραδώσει τὴν Ἄρτα. Ὁ Ἀλῆς ὀργίστηκε σὰν τόμαθε κι' ἔστειλε κατὰ τοῦ ἄπιστου φίλου του τὸν Ἐλμὰζ Ἀγὰ Μέτσιον μὲ 3.000 ἀλβανούς. Τὸ φρούριο τῆς Ἄρτας παραδόθηκε κι' ὁ Ἐλμὰζ ἔστειλε τὸ κεφάλι τοῦ Νταλὶπ - Πρεμέτη στὸν Ἀλῆ. Ὁ Τσουκαλᾶς στὴν «Ἀλησιάδα» του διέσωσε τὸ γεγονός:

> «...ἀπὸ τὴν Ἄρταν τοὖλθε μιὰ εἴδηση κακή,
> τὸ γύρισε ὁ Νταλίπης κι' ἐκλείσθηκεν ἐκεῖ,

'Απάνω: Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Π. Κομπότη στὸ ὁποῖο κλείστηκαν πολλοὶ τοῦρκοι.
Κάτω: 'Η πύλη τοῦ φρουρίου τῆς "Αρτας ὅπου ἔγινε τὸ ἐπεισόδιο τοῦ Μεχμὲτ Κλεισούρα.

σήκωσε μπαϊράκια κι' ἔβαλε ζαϊρέν...
Σκοτώνουν τὸν Νταλίπην μὲ τὴν τερατουριά,
ἄνοιξαν εἰς τὸ κάστρον κι' ἔκαναν λιμουριά»[36].

Ὅμως ὁ Πεχλιβὰν φτάνει ταχύτατα στὸ Ἄκτιο. Περνάει στὴν Πρέβεζα, ὅπου ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ, ὁ Βελής, κλείνεται στὸ κάστρο. Ὁ Πεχλιβὰν προχωρεῖ στὸν Καντζά. Κι' ἐνῶ ὁ Πεχλιβὰν φτάνει στὴ γέφυρα τῆς Ἄρτας καταστρέφοντας καὶ λεηλατώντας τὰ χωριὰ τοῦ κάμπου, τμῆμα τοῦ στρατοῦ του προχωρεῖ ἀπὸ τὸ Μακρυνόρος, καταστρέφει τὸ Κομπότι καὶ φτάνει στὴν Ἄρτα[37]. Ὕστερα ἀπὸ μικρὴ ἀντίσταση οἱ ὑπερασπιστὲς τῆς Ἄρτας ἀλβανοὶ κι' ὁ Ὀδυσσέας Ἀντροῦτσος ἔφυγαν γιὰ τὰ Γιάννινα. Ὁ Πεχλιβὰν μπῆκε στὴν Ἄρτα, ἀλλὰ δὲν πρόλαβε νὰ κάνει καταστροφές, γιατὶ ἔλαβε διαταγὴ ἀπὸ τὸν σερασκέρη (ἀρχιστράτηγο) τοῦ σουλτάνου Ἰσμαὴλ Πασόμπεη νὰ μὴ χρονοτριβήσει, ἀλλὰ νὰ πιάσει τὰ Πέντε Πηγάδια[38]. Ὁ Πεχλιβὰν ἐξετέλεσε τὴ διαταγή, ἀλλὰ φθάνοντας στὰ Γιάννινα δὲν ἄργησε νὰ ἔρθει σὲ προστριβὲς μὲ τὸν Ἰσμαήλ. Πέθανε ξαφνικὰ κι' ὁ θάνατός του ἀποδόθηκε στὸν Ἰσμαήλ, ποὺ μὲ ὄργανά του φαίνεται τὸν δηλητηρίασε.

Ὁ Ἀλῆς ἄρχισε νὰ στενεύεται στὸ κάστρο τῶν Γιαννίνων κι' οἱ προτάσεις του πρὸς τοὺς σουλιῶτες — ποὺ γύρισαν ἀπὸ τὴν Κέρκυρα κι' ἦταν μὲ τὸ σουλτανικὸ στράτευμα — γίνονται πιὸ δελεαστικές. Τοὺς τάζει τὸ Σοῦλι, τὰ φρούριά του, τοὺς τάζει χρήματα. Οἱ σουλιῶτες, παρακινούμενοι ἀπὸ τοὺς φιλικούς, ποὺ τοὺς ἐνδιαφέρει νὰ κρατηθεῖ κάμποσο ὁ Ἀλῆς, δέχονται τοὺς ὅρους του. Στὸν ἀντιπρόσωπο τῶν σουλιωτῶν ὁ Ἀλῆς εἶπε:

«Μόνον στοὺς ἑαυτούς σας νὰ στηρίζεστε. Πρῶσσοι, Ἄγγλοι, Αὐστριακοί, πάντες ἀνεξαιρέτως θὰ γίνουν ἐχθροί σας, ἅμα μάθουν ὅτι ζητεῖτε ν' ἀποτελέσετε πάλιν ἕνα λαόν. Ἔχετε πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν ἐπίσημον ταύτην ἀλήθειαν»[39].

Ὁ Ἀλῆς κι' οἱ σουλιῶτες ἀνταλλάσουν ὁμήρους[40] καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1820 ὑπογράφεται[41] ἡ συνθήκη Ἀλῆ καὶ σουλιωτῶν καὶ οἱ σουλιῶτες ἀποχωροῦν ἀμέσως ἀπὸ τὸ σουλτανικὸ στρατόπεδο. Νὰ τὸ κείμενο τῆς συμμαχίας:

«Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀγαδοαλβανοὶ καὶ καπετανέοι σουλιῶται ὁρκωνόμεθα ὁ καθεὶς εἰς τὴν πίστιν του νὰ βαστάξωμεν τὸ παρὸν γράμμα στερεόν, βέβαιον καὶ ἀμετάτρεπτον. Καὶ ὅτι ἐπειδὴ ὁ ἀφέντης μας Ἀλῆ - Πασᾶς πολιορκεῖται στενὰ ἀπὸ τὸν Ἰσμαὴλ καὶ λοιποὺς πασάδες, νὰ εἴμαστε ἀδέλφια, ἕνα κορμὶ καὶ μιὰ ψυχὴ καὶ νὰ χύσωμεν τὸ αἷμα μας διὰ τὸ σελαμέτι αὐτοῦ τοῦ ἀφεντός. Καὶ ἂν κανένας ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς τούρκους γίνη ἄπιστος καὶ ἀρνηθῇ τὸν ὅρκον, νὰ εἶναι ὄξω ἀπὸ τὸ ντὶν - ἰσλὰμ καὶ ν' ἀποθάνη ὀβρηός. Εἰ δὲ καὶ ἀπὸ ἐμᾶς τοὺς ρωμαίους κανένας, νὰ εἶναι ἀρνητὴς τοῦ Χριστοῦ».

Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Ὑψηλάντης ἔγραφε στὸν Κολοκοτρώνη:

«Νὰ πασχίσετε παντοιοτρόπως εἰς τὸ νὰ φυλάττητε μίαν συμμαχίαν μετὰ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ... νὰ τὸν ἔχετε πάντοτε εἰς τὸ χέρι σας μὲ ὅλα του τὰ πλούτη»[42].

Τὸ γράμμα αὐτὸ τοῦ Ὑψηλάντη ἀποδίδει τὴν χαραγμένη ἀπὸ τὴν Φιλικὴ Ἑταιρία γραμμὴ γιὰ «μερικὴ» μόνο ἐνίσχυση τοῦ Ἀλῆ (ἄρθρο Ε΄ τοῦ Γενικοῦ Σχεδίου τῆς Φιλικῆς) καὶ ἀποδεικνύει πὼς ὅλα γινόταν μὲ μελέτη καὶ περί-

σκεψη κι' ὄχι μὲ προχειρότητα.

Οἱ σουλιῶτες, μετὰ τὴ συνθήκη, ρίχτηκαν στοὺς σουλτανικοὺς σὲ πολλὰ σημεῖα καὶ τοὺς ἔφεραν σὲ δύσκολη θέση. Ὁ σελικτάρης Δράμαλης, ἀνεβαίνοντας ἀπὸ τὴν Ἄρτα γιὰ τὰ Γιάννινα μὲ τρόφιμα κλπ., παθαίνει πανωλεθρία στὰ Πέντε Πηγάδια ἀπὸ τὸν Μάρκο Μπότσαρη. Πιάνονται πολλοὶ αἰχμάλωτοι καὶ ἐφόδια. Ἀνάμεσα στοὺς αἰχμαλώτους ἦταν καὶ δυὸ νομομαθεῖς, δυὸ μπέηδες, ἕνας κατὴς κι' ἄλλοι. Στὴν δημοπρασία ποὺ ἀκολούθησε γιὰ τὰ λάφυρα, οἱ νομομαθεῖς δόθηκαν σ' ἕνα τσιγγάνο ἀντὶ ἑνὸς γαϊδουριοῦ, οἱ μπέηδες ἀντὶ μιᾶς ὀκᾶς καπνοῦ κι' ὁ κατὴς ἀφέθηκε ἐλεύθερος, γιατὶ δὲν βρέθηκε πλειοδότης[43].

Ὁ σουλτάνος βλέποντας πὼς ἡ πολιορκία τοῦ Ἀλῆ τραβάει σὲ μάκρος, ἀντικατέστησε τὸν σερασκέρη Ἰσμαὴλ Πασόμπεη, ἀφήνοντάς του τὸν τίτλο τοῦ πασᾶ τοῦ Δελβίνου καὶ τῶν Γιαννίνων. Νέος ἀρχιστράτηγος διορίστηκε ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς, διοικητὴς τῆς Πελοποννήσου.

Οἱ σουλιῶτες τὸν Γενάρη τοῦ 1821 ζήτησαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ καὶ τὸ φρούριο τῆς Κιάφας, ποὺ δὲν τὸ εἶχε παραδώσει. Τοὺς ἀπαντᾶ:

> «Ὑπηρετήσατέ με μέχρι τοῦ Μαρτίου. Τότε ὁ σουλτάνος σὲ τόσες θὰ ἐμπέσει ἀμηχανίες, ὥστε θὰ κατορθώσουμε νὰ τοῦ ἐπιβάλουμε τὸ νόμο μας... καὶ τότε θὰ παραστῆτε εἰς τὴν ἐκφορὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους»[44].

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Ἀλῆς γνώριζε ὅτι ἡ Φιλικὴ προετοίμαζε τὴν ἐπανάσταση. Ἴσως νὰ γνώριζε κι' ὅλας ὅτι ὁρίστηκε ἀπὸ τὴν ἡγεσία τῆς Φιλικῆς ἡ 25η Μαρτίου σὰν ἡμέρα τῆς ἐπίσημης κήρυξής της[45].

Ὁ Χουρσὶτ ὅμως μὲ τὶς δυνάμεις ποὺ φέρνει μέσω Θεσσαλίας, πλησιάζει στὴν Ἤπειρο, γιὰ νὰ ἑνωθεῖ μὲ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ποὺ πολιορκοῦν τὸν Ἀλῆ. Ὁ Ἀλῆς, σὲ μιὰ ἀπεγνωσμένη προσπάθεια στέλνει ἀνθρώπους του παντοῦ νὰ ξεσηκώσουν τοὺς παλιοὺς φίλους του. Οἱ σουλιῶτες καταλαμβάνουν τὸν Καντζά, κοντὰ στὴν Ἄρτα καὶ κόβουν τὴν ἐπικοινωνία τῆς Πρέβεζας μὲ τὰ Γιάννινα. Ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας Πορφύριος, πιεζόμενος ἀπὸ τοὺς τούρκους ἀναγκάστηκε ν' ἀφορίσει τοὺς σουλιῶτες. Κι' ὄχι μονάχα αὐτό, ἀλλὰ κάλεσε τοὺς ἕλληνες νὰ ἐξοπλισθοῦν κατὰ «τῶν ἀφορισθέντων, τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀνταρτῶν κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ νομίμου διαδόχου τῶν χαλιφῶν». Κι' ἐπειδὴ οἱ ἕλληνες δείχτηκαν «ἀναίσθητοι» στὶς ἐκκλήσεις του, μάζεψε 500—600 ἐργάτες, ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔρχονταν κάθε χρόνο καὶ καλλιεργοῦσαν τὰ χτήματα τῆς περιοχῆς τῆς Ἄρτας (καταγόμενους ἀπὸ τὸ Μεγανήσι τῶν Καλαμῶν), τοὺς ἐξώπλισε, τοὺς ἔδωσε μεροκάματα μιᾶς ἑβδομάδας καὶ μπαίνοντας ἐπικεφαλῆς, βάδισε νὰ καταλάβει τὸν Καντζά. Ἡ πρωτότυπη αὐτὴ στρατιὰ στὸ δρόμο ἔψελνε λιτανεῖες καὶ καταριόταν τοὺς σουλιῶτες. Ἀλλὰ μὲ τοὺς πρώτους πυροβολισμοὺς τράπηκαν ὅλοι σὲ φυγὴ «σὰν καρακάξες», ὁ δὲ Πορφύριος κατέφυγε στὸν τοῦρκο Μπεκὶρ Τζογαδόρο. Οἱ σουλιῶτες τοῦ ἔγραψαν, πὼς ἂν ἄλλη φορὰ τὸν βροῦν μπροστά τους χωρὶς νὰ κρατάει εὐαγγέλιο, θὰ τὸν κρεμάσουν. Ὁ Πορφύριος σὲ λίγο χάνει τὴν ἐμπιστοσύνη τῶν τούρκων καὶ ἐξορίζεται στὸ Ἅγιο Ὄρος, ἀπ' τὸ ὁποῖο θὰ φύγει, μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασης, καὶ θὰ πάει στὴν Αἰτωλοακαρνανία κοντὰ στοὺς μαχόμενους ἕλληνες[46].

Ἀκολούθησε μιὰ μικρὴ περίοδος ἀνακωχῆς καὶ διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν σουλιωτῶν καὶ τῶν τούρκων, καθὼς καὶ μεταξὺ Ἀλῆ καὶ Χουρσίτ, ποὺ εἶχε φτάσει πιὰ μπροστὰ στὰ Γιάννινα. Οἱ διαπραγματεύσεις ὅμως ἀπότυχαν, οἱ σουλιῶτες παρέλαβαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ τὴν Κιάφα καὶ ὁ ἀγώνας ξαναρχίζει τὸν Μάρ-

τη τοῦ 1821 πιὸ σκληρός.

Στὸ μεταξὺ τὰ ἐπαναστατικὰ γεγονότα στὴν Ἑλλάδα ἐξελίσσονται μὲ γοργὸ ρυθμό. Μετὰ τὴν Πελοπόννησο, τὴν Ἀράχωβα, τὴν Ἄμφισσα, ἐπαναστατεῖ ἡ Αἰτωλοακαρνανία κι' ἡ φωτιὰ ζυγώνει πρὸς τὴν Ἄρτα.

Ὁ Χουρσὶτ στέλνει στὴν Στερεὰ τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσα νὰ πνίξει τὴν ἐπανάσταση. Ὁ Πλιάσας φτάνει στὴν Ἄρτα 26 Μαΐου, προχωρεῖ πρὸς τὸ Μακρυνόρος, ἀλλὰ στὴν Κούλια, λίγοι Ἕλληνες μὲ τὸν Ἴσκο, τὸν γυρίζουν πίσω, πείθοντάς τον πὼς ὅλοι οἱ Ἕλληνες πῆραν τὰ ὅπλα καὶ ἔπασαν τὰ χωριὰ καὶ τὶς πόλεις. Ὁ Καραϊσκάκης κι' ὁ Γιάννης Κουτελίδας παρενοχλοῦν στὸ Κομπότι τὶς δυνάμεις τοῦ Πλιάσα, τραυματίζεται ὁ Καραϊσκάκης καθὼς περιγελᾶ τοὺς τούρκους. Μὴ μπορώντας ὁ Πλιάσας νὰ τὰ βγάλει μόνος του πέρα, ζήτησε ἀπὸ τὸν Χουρσὶτ ἐνισχύσεις. Καὶ τοῦ στέλνει ὁ Χουρσὶτ τοὺς Χασάνμπεη Βριώνη, τὸν Μπεκὶρ Τζογαδόρο καὶ τὸν Σοῦλτζε Κόρτζα, μ' ἑφτὰ χιλιάδες ἄνδρες. Ἀφοῦ ἔφτασαν στὸ Κομπότι, προχώρησαν στὴ Λαγκάδα «ὁπούναι ἕνα στένωμα ὅλο κοντόρεικον καὶ ἀγριόβατα τυλιμένον»[47]. Τὴν θέση τὴν κρατοῦσαν ὀγδόντα ἕνας ἐπαναστάτες, μὲ ἐπικεφαλῆς τὸν Γῶγο Μπακόλα, τὸν Ἴσκο, τὸν Βαλτινό, τὸν Καραγιαννόπουλο καὶ τὸν Σουλεϋμὰν Βαρνίζη. Μ' ὅλα τὰ γερούσια πούκαναν οἱ τοῦρκοι, δὲν κατάφεραν νὰ περάσουν. Οἱ ἕλληνες τοὺς κυνήγησαν μέχρι τὸ Κομπότι. Γι' αὐτὴ τὴ νίκη «λαμπρύνεται καὶ δοξάζεται ὁ μακαρίτης Γῶγος. Χάριτες τοῦ χρωστάγει ἡ πατρίς· ὡς λιοντάρι πολεμοῦσε καὶ ὡς φιλόσοφος ὡδηγοῦσε. Καὶ ἀνάστησε τὴν πατρίδα ἐκείνη τὴν ἡμέρα», θὰ σημειώσει ὁ Μακρυγιάννης. Γιατὶ ἂν διάβαιναν οἱ τοῦρκοι, θὰ ἐλευθέρωναν ὅλους τοὺς πολιορκημένους τούρκους τῆς Αἰτωλοακαρνανίας, ποὺ μετὰ τὴν ἧττα τῶν ὁμοφύλων τους στὴν Λαγκάδα, ἀπογοητεύθηκαν καὶ παραδόθηκαν. Ἡ μάχη τῆς Λαγκάδας ἔγινε στὶς 18 Ἰουνίου 1821, κατὰ τὸν Μακρυγιάννη.

Στὶς 28 καὶ 29 Ἰουνίου οἱ τοῦρκοι ἀνέβηκαν στὸ Πέτα. Οἱ λιγοστοὶ ἕλληνες εἶχαν ἀπώλειες κι' ὑποχώρησαν.

Μετὰ τὴν ἧττα τους στὴ Λαγκάδα, οἱ τοῦρκοι ἀγρίεψαν μέσα στὴν Ἄρτα. Ὁ Χασάν, διοικητὴς τῆς Ἄρτας, γιὰ νὰ μὴ φανεῖ στὸν Χουρσὶτ τὸ μέγεθος τῆς ἥττας, ἔσφαξε ὅπλους πολίτες κι' ἔστειλε τὰ κεφάλια τους στὸν σερασκέρη δῆθεν γιὰ κεφάλια τῶν ἐχθρῶν[48]. Οἱ περισσότερες ἐκτελέσεις γίνονταν στὴν πλατεῖα τοῦ Μονοπωλειοῦ, ἀπὸ δήμιο ἑβραῖο. Ἀπάνω στὴ γέφυρα τῆς Ἄρτας στήνονταν κεφάλια κομμένα, ἐνῶ στὸ δρόμο βρίσκονταν ἄνθρωποι παλουκωμένοι[49]. Οἱ τοῦρκοι τὴν ἧττα τους στὴ Λαγκάδα τὴν ἀπέδωσαν στὸ Κιομὲτ (πεπρωμένο).

Στὸ τέλος Ἰουνίου οἱ Δημ. Κουτελίδας, Μῆτρος Γῶγος, Γιάννης Ράγκος, Ἴσκος, Λεπενιώτης, τράβηξαν κατὰ τὰ Τσουμέρκα, ἐνῶ ὁ Βαρνακιώτης πολιορκοῦσε τὴν Ἄρτα. Στὴν Ἄγναντα ὑψώθηκε ἡ σημαία τοῦ Σταυροῦ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ὁ Γῶγος πῆγε στὴν Πλάκα καὶ τὴν πῆρε ἀπὸ τοὺς τούρκους.

Ὁ Χουρσὶτ, φοβούμενος ὅτι οἱ κινήσεις τῶν ἑλλήνων ἀπέβλεπαν στὸν ἀποκλεισμό του ἀπὸ τὴ Θεσσαλία, ἔστειλε στρατὸ στοὺς Καλαρρύτες καὶ Συρράκο καὶ Πλάκα, περίπου ὀχτὼ χιλιάδες. Ὁ Γῶγος, ὁ Ἴσκος, ὁ Βαρνακιώτης, ὁ Κουτελίδας, τοὺς νίκησαν στὴν Πλάκα. Ὕστερα ἀπὸ λίγες μέρες ὁ Χουρσὶτ ξαναστέλνει νέες δυνάμεις. Ὁ Γῶγος τότε κάλεσε σ' ἐνίσχυση τὸν Μάρκο Μπότσαρη. Καὶ μαζὺ ρίχτηκαν στοὺς τούρκους καὶ τοὺς «καταφάνισαν στὸν σκοτωμόν». Πιάστηκε ζωντανὸς κι' ὁ ὁπλαρχηγὸς Κ. Πουλής, συνεργάτης τῶν τούρκων[50].

Τὴν ἴδια ἐποχὴ οἱ τοῦρκοι νικήθηκαν στὰ Σχωρέτσαινα (σημερινὸ Καταρράκτη) καὶ Ἄγναντα. Ἔτσι οἱ δυνάμεις τοῦ Χουρσὶτ κλείστηκαν στὸ Συρράκο καὶ στὶς Καλαρρύτες. Ἀλλὰ οἱ κάτοικοι ἔμπασαν τοὺς ἐπαναστάτες στὰ

δυὸ αὐτὰ χωριά. Ὁ Γιάννης Ράγκος ἐπὶ δέκα μέρες χτύπαγε τοὺς τούρκους, ποὺ εἶχαν κεφαλή τους τὸν Ἰμπραὴμ Πρεμέτην. Τελικὰ οἱ τοῦρκοι δέχτηκαν νὰ φύγουν, παίρνοντας ὁμήρους γιὰ σιγουριὰ ὅτι δὲν θὰ χτυπηθοῦν. Ἀλλὰ φεύγοντας συνάντησαν 2.000 ἄντρες, ποὺ ἐρχόνταν σ' ἐνίσχυσή τους. Τότε ἔσφαξαν τοὺς ὁμήρους καὶ γύρισαν στοὺς Καλαρρύτες καὶ Συρράκο. Οἱ ἐπαναστάτες κι' οἱ κάτοικοι — μαζὺ κι' ὁ Ἰω. Κωλέττης — ἔφυγαν πρὸς τ' Ἄγραφα καὶ τὸν Βάλτο[51], παίρνοντας μαζύ τους ὅ,τι μποροῦσαν. Τὰ δυὸ χωριὰ κάηκαν, κατ' ἄλλους ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες, κατ' ἄλλους ἀπὸ τοὺς τούρκους. Τὸ δημοτικὸ τραγούδι λέει:

«—Παιδιὰ μὴ καῖτε τὰ χωριά, μὴ καῖτε τὰ βακούφια,
οἱ βλάχοι τὸ μετάνοιωσαν καὶ πίσω θὰ γυρίσουν.
—Τί λές, τί λές, παληάρβανε, τί λὲς Ἰμὲρ Κουμπάρε,
πάνε οἱ βλάχοι ἔφυγαν, πάνε κατὰ τὸ Βάλτο
κι' ὅταν θ' ἀλλάξει ὁ καιρός, φτιάνουν καινούργια σπίτια
φτιάνουν καινούργιες ἐκκλησιές, καινούργια μοναστήρια»[52].

Οἱ τοῦρκοι ἀπὸ τοὺς Καλαρρύτες χτύπησαν πάλι τὴν Πλάκα, ἀλλ' ἀπότυχαν. Στὸ Ματσούκι ὅμως καὶ τοὺς Μελισσουργοὺς εἶχαν ἐπιτυχίες[53].

Ἀργότερα στὸν Σταυρὸ τῶν Τζουμέρκων, ὁ Γῶγος, ὁ Μπαλωμένος, ὁ Ράγκος κι' ὁ Κατσικογιάννης, νίκησαν τοὺς τούρκους κι' ἔβγαλαν τὰ «δανεικὰ» γιὰ τὶς ἤττες στοὺς Μελισσουργοὺς καὶ στὸ Ματσούκι. Ἐκείνη τὴν ἡμέρα στὸ Σταυρὸ καὶ «ὁ χειρότερος ἕλληνας ἔκαμε τὸ χρέος του, ὅμως προτιμέται καὶ δοξάζεται ὁ Γῶγος ὁ ἀθάνατος, δὲν στοχάζονταν θάνατον αὐτὸς ὁ ἀγαθὸς πατριώτης, Θέ, συχώρεσε τὴν ψυχή του, καὶ σύ, πατρίδα, νὰ τὸν μακαρίζῃς ὅσο εἶσαι πατρίδα ἐλεύτερη», γράφει ὁ Μακρυγιάννης. Κι' ὁ λαὸς θὰ τὸν τραγουδήσει:

«Ποιός εἶν' αὐτὸς ποὺ πολεμάει καὶ βροντερὰ χουγιάζει;
Γῶγος Μπακόλας πολεμάει μὲ χίλιους πεντακόσιους
—Λεβέντες Ραδοβιζινοί, πετρίτες τοῦ Τσουμέρκου,
παστρέψτε τὰ ντουφέκια σας, τροχίστε τὰ σπαθιά σας,
τί ἐπλάκωσε ἡ Ἀρβανιτιὰ γιὰ νὰ μᾶς θολοθρέψουν»[54].

Στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου οἱ τοῦρκοι πᾶνε νὰ πιάσουν τὸ Πέτα. Ὁ δεσπότης ὅμως τῆς Ἄρτας Ἄνθιμος εἶχε εἰδοποιήσει κρυφὰ τοὺς ἕλληνες ἀπὸ τὴν προηγούμενη μέρα κι' ἔτσι οἱ ἐπαναστάτες βρέθηκαν ἕτοιμοι. Οἱ τοῦρκοι εἶχαν ἀρχηγοὺς τὸν Χασὰνπασα, τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσα, τὸν Σμαὴλπασα Γιαννιώτη, τὸν Χασάνμπεη Βριώνη, τὸν Σεφτήπασα, τὸν Γιακόβη, τὸν Μαξούταγα, τὸν Σοῦλτζε Κόρτζα. Τῶν ἑλλήνων — τριακόσιων πενήντα — ἀρχηγοὶ ἦταν ὁ Γῶγος, ὁ Σταμούλης Μαλεσιάδας, ὁ Δημοτσέλιος, ὁ Φῶτος Σκαλτσογιάννης. Μ' ὅλες τὶς ἐπιθέσεις τους οἱ τοῦρκοι δὲν μπόρεσαν νὰ νικήσουν, κι' ὅταν οἱ ἕλληνες ἔκαναν ἀντεπίθεση, τοὺς κυνήγησαν μέχρι τὸ ποτάμι[55].

Μετὰ τὴ μάχη τοῦ Πέτα, ἔγινε σύναξη τῶν προκρίτων τῶν χωριῶν τῆς Ἄρτας καὶ καθορίστηκε ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο θὰ μαζεύονταν τρόφιμα κι' ἄλλα ἐφόδια γιὰ τοὺς μαχόμενους, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν λαό. Διορίστηκαν ἔντιμοι ἄνθρωποι γι' αὐτὴ τὴ δουλειά. Οἱ πιὸ πλούσιοι θὰ βοηθοῦσαν τοὺς φτωχότερους. «Τηρᾶτε πόσην ἁρμονίαν εἴχαμε, πόσην ὁμόνοια κι' ἀδελφοσύνη» θὰ θυμηθεῖ ἀργότερα ὁ Μακρυγιάννης[56].

Τὶς ἴδιες αὐτὲς μέρες στὸ Πέτα ἔγιναν δυὸ σημαντικὰ γεγονότα: Φιλιώθηκαν ὁ Γῶγος Μπακόλας κι' ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ποὺ ἦταν ἐχθροὶ ἀπὸ

τότε ποὺ ὁ πρῶτος σκότωσε τὸν πατέρα τοῦ δεύτερου. Ἀγκαλιάστηκαν, φιλήθηκαν, ἔκαναν ὅρκους. Τὸ δεύτερο σημαντικὸ γεγονὸς ἦταν ἡ ὑπογραφὴ συνθήκης μεταξὺ ἑλλήνων ὁπλαρχηγῶν καὶ ἀλβανῶν. Νὰ τὸ κείμενό της:[57]

«Ἡμεῖς οἱ ὑπογεγραμμένοι δίδομεν τὸ γράμμα μας τῶν προεστῶν καὶ τῶν καπεταναρέων ὁποὺ εἶναι εἰς τὸ σιάρτι ὁποὺ ἔχομεν κάμει ἀναμεταξύ μας τοῦρκοι καὶ ρωμαῖοι, ὅπου ἐγίναμεν ἕνα σῶμα καὶ ἐδεθήκαμε καὶ χωρισμὸ δὲν ἔχομεν ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλον. Καὶ ἔχομεν νὰ τζαλιστήσωμεν μὲ ὅλες μας τὶς δυνάμεις χωρὶς χιλὲ καὶ χωρὶς κουσούρι διὰ νὰ ἐβγάλωμεν εἰς σελαμέτι τὸν Βεζὺρ Ἀλῆ Πασᾶ ἐφέντη μας καὶ τὸν ἑαυτό μας. Καὶ ὅποιος ἄνθρωπος μεγάλος ἢ μικρὸς ἢ τοῦρκος ἢ ρωμιὸς ἤθελεν γγίξει ἢ πολεμήσει κανέναν ἀπὸ μᾶς, νὰ εἴμεθα ὅλοι εἰς τὴν βοήθειάν του ἡμεῖς ὅπου ἐβουλώσαμε καὶ ὑπογράψαμε. Καὶ ἀνίσως κάποιος ἀπὸ ἡμᾶς ἤθελε γυρίσει καὶ φανεῖ ἐναντίος, νὰ εἴμεθα ὅλοι ἐπάνω του καὶ νὰ τὸν χαλοῦμε καὶ νὰ τὸν κυνηγοῦμεν. Καὶ ἐβγαίνοντας ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἰς σελαμέτι ἀνίσως θελήσει νὰ γγίξει κανέναν ἀπὸ ἡμᾶς ἢ τοῦρκον ἢ ρωμιόν, νὰ μὴ τὸ δεχθῶμεν καὶ νὰ εἴμεθα ὅλοι τοῦρκοι καὶ ρωμαῖοι βοηθοὶ ἐκείνου ὁποὺ ἤθελεν γγιχθῆ ἀπὸ μέρος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Καὶ ἀκόμη εἰς τὸ ἑξῆς ὅποιος ἤθελε νὰ μᾶς γένει σύντροφος ἢ τοῦρκος ἢ ρωμιός, τὸν ἔχωμεν καὶ αὐτὸν μέσα εἰς τὴν ἰδίαν συντροφίαν. Προσέτι καὶ ὅσα κεφαλοχώρια μεγάλα καὶ μικρὰ εἶχε παρμένα διὰ τσιφλίκια ὁ Βεζὺρ Ἀλῆ Πασᾶς μὲ βίαν καὶ χωρὶς ἄσπρα, αὐτὰ λοιπὸν εἰς τὸ ἑξῆς μένουν παντὶ ἐλεύθερα καὶ κεφαλοχώρια καθὼς ἦταν ἐξ ἀρχῆς καὶ νὰ δίνουν μόνον τὴν βασιλικὴν δεκατίαν ὅσα ἐδεκατίζονταν καὶ ὅσα ἔδιδαν κέσμι, πάλιν νὰ δίδουν κέσμι. Καὶ ἄλλο τίποτας δὲν ἔχουν νὰ δίνουν οἱ χριστιανοί. Αὐτὸ εἶναι τὸ σιάρτι μας, αὐτὴ εἶναι ἡ συνθήκη μας καὶ ἀνίσως παραλλάξωμεν ἀπὸ τὰ ἄνωθεν συμφωνημένα μας, νὰ εἴμεθα ἔξω ἀπὸ τὴν πίστιν μας, ἀπὸ τὸ σιαφὲτ τοῦ Μουχαμὲτ - Ἀλῆ - ἀβρέντι μποσκεντὶ κιαφὶρ καὶ γίνεται τὸ παρόν μας καὶ δίδεται εἰς χεῖρας τῶν προεστῶν καὶ καπιταναρέων καὶ ἐπίλοιπων χριστιανῶν» 1821, σεπτεμβρίου 1, Πέτα Ἄρτας, Ἅγο Μουχουρδάρης, Ταχὶρ Ἀμπάζης, Τζίνκο Χαμέτζης, Μήτσιος Μιθάνης, Τζέλιος τοῦ Μουσταφὰ Χήτης παρασταθείς, ἐγὼ Τζᾶκος τοῦ Τελιμιρτζάνη ἀπὸ Βιροκασμιρολους τους σύντροφος, Πάγιας τοὺς νουρὲ Πεγιάτος κερί, Μίτσο Τζότζας Κιλιπούρης, Ν. Ζιώτης, Νότης Μπότσαρης, Νάσος Φωτομάρας, Κίτσος Μάτζας, Νάσος Καραπάνος, Κίτσος Νούσιας, Νάσιο Τζαμαραζέρτης.

Ἡ συνθήκη αὐτὴ ἦταν μέσα στὰ σχέδια τῶν ἑλλήνων, νὰ κρατοῦν τοὺς τουρκαλβανοὺς διχασμένους, γιὰ νὰ στεριώσει ἡ ἐπανάσταση. Κι' ὁ Ἀλῆς ἀπὸ ἀνάγκη δεχόταν αὐτὴ τὴ σύμπραξη. «Μιλήσαμε καὶ κάμαμεν σέρτια, ν' ἀγωνιστοῦμε νὰ βγάλωμε τὸν Ἀλήπασα. Αὐτὰ μιλήσαμε μὲ τοὺς τούρκους. Καὶ μὲ τοὺς ἕλληνες μυστικῶς τοὺς εἴπαμε διὰ τὴν λευτεριὰ τῆς πατρίδας», γράφει ὁ Μακρυγιάννης.

Τὴν συμμαχία αὐτὴ τὴν ἤθελαν κι' οἱ Ἕλληνες τόσο πολύ, ὥστε καὶ ποίημα ἀφιερώθηκε σ' αὐτή, ποὺ τὸ βρίσκομε στὴ χειρόγραφη ἐφημερίδα «Αἰτωλική»:

«Ἀγάδες τῆς Ἀλβανιτιᾶς, τοῦ λιοὺμ Τεπελένας
καὶ σεῖς ἀπὸ τὰ ἄντικρυς χωρία τῆς Δερβένας
ἡ φήμη σᾶς ὠνόμασε πύργους ἐμπιστοσύνης,
γνήσια τέκνα τῆς τιμῆς καὶ τῆς δικαιοσύνης.
. . . . . .
Ἔχει τοῦ Διάκου ἡ ψυχὴ ἐκδικητὰς γενναίους
πολλοὺς ἀγάδες φοβεροὺς καὶ Ἕλληνας ρωμαλέους.
Λοιπὸν ἀκοῦτε στρατηγοί, τοῦρκοι καὶ ρωμαῖοι,

σᾶς προσκαλεῖ νὰ τρέξετε, πεζοί, καβαλλαρέοι
. . . . . .
καὶ ὅταν τελειώσετε τὴν πρᾶξιν τῶν Γιαννίνων
ἐνθυμηθῆτε ὅλοι σας τὸν ἥρωα ἐκεῖνον»[58].

Αὐτὴ τὴν ἐποχὴ ὅλες οἱ ἐλπίδες τοῦ Ἀλῆ στηρίζονταν στοὺς Ἕλληνες, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν προδοσία τοῦ Ὀμὲρ Βρυώνη καὶ λοιπῶν φίλων τοῦ Ἀλῆ. Ὁ γιὸς τοῦ Ἀλῆ Σαλὶλ Πασᾶς, σ' ἕνα τραγούδι ποὺ τοῦ ἀποδίδουν, βάζει τὸν Ἀλῆ νὰ λέει:

«...ἐγὼ στὸ βιὸ δὲν πείθομαι, δὲν πείθομαι στ' ἀσκέρι,
ἐλπίδα μου μόν' στέκεται τῶν χριστιανῶν τὸ χέρι.
Αὐτοὶ ἀντρεῖοι, τολμηροί, πιστοὶ καὶ ρωμαλέοι,
γιατὶ μ' ἐμὲ δειχτήκανε πάντα χοσμικιαρέοι.
Κι' ἀκόμα χάλια πολεμοῦν στ' Ἄγραφα καὶ στὸν Βάλτο,
π' ἂν ἑνωθοῦνε πέρνουνε καὶ κάστρα μὲ ρισάλτο.
Πρέπει λοιπὸν νὰ δώσουμε συγχώρεση μεγάλη
κι' ἐλευθεριὰ μαζὺ μ' αὐτήν, ὡς ἔκαναν οἱ Γάλλοι...»[59].

Ἦρθε ὅμως ἕνα γεγονὸς νὰ σκιάσει τὶς σχέσεις τῶν ἑλληνοαλβανῶν συμμάχων. Οἱ βαλτινοί, παραβιάζοντας τὰ συμφωνημένα, ἔπνιξαν στὸ ρέμα τοῦ Ἄννινου, κοντὰ στὸ Κομπότι, πολλοὺς ἀρβανίτες φίλους τοῦ Ἀλῆ. Ἕνας ποὺ γλίτωσε ἔφερε τὸ δυσάρεστο νέο στοὺς ἄλλους ἀλβανούς. Μὲ διάφορες δικαιολογίες καὶ ὅρκους, κατάφερναν οἱ Ἕλληνες νὰ διατηρηθῆ ἡ συμμαχία.

Μιὰ ἐπιχείρηση τῶν ἑλλήνων στὸ Νιοχῶρι τῆς Ἄρτας ἔληξε μὲ μικρὴ ἐπιτυχία. Κι' ἄλλη μιὰ πρὸς τὰ Πέντε Πηγάδια ἀπέδωσε λάφυρα κι' αἰχμαλώτους, ἀλλὰ τὸ φρούριο ἔμεινε στὰ χέρια τῶν τούρκων.

Στὴν Εὐρώπη οἱ ἐπιτυχίες τῶν ἑλλήνων ἔφταναν ἐξογκωμένες. Καλὰ καλὰ δὲν εἶχε ἀρχίσει ἡ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἄρτας καὶ ὁ Percy Shelley δημοσίευε τὴν 1.11.21 τὸ δρᾶμα του «Ἑλλάς», στὸ ὁποῖο ἔλεγε:

«...ἡ Ἀθήνα, ἡ Θήβα, ἡ Ἄρτα
μὲ τὸ γιουρούσι ἐπάρθηκαν».

Ἡ Ἄρτα προετοιμάζεται

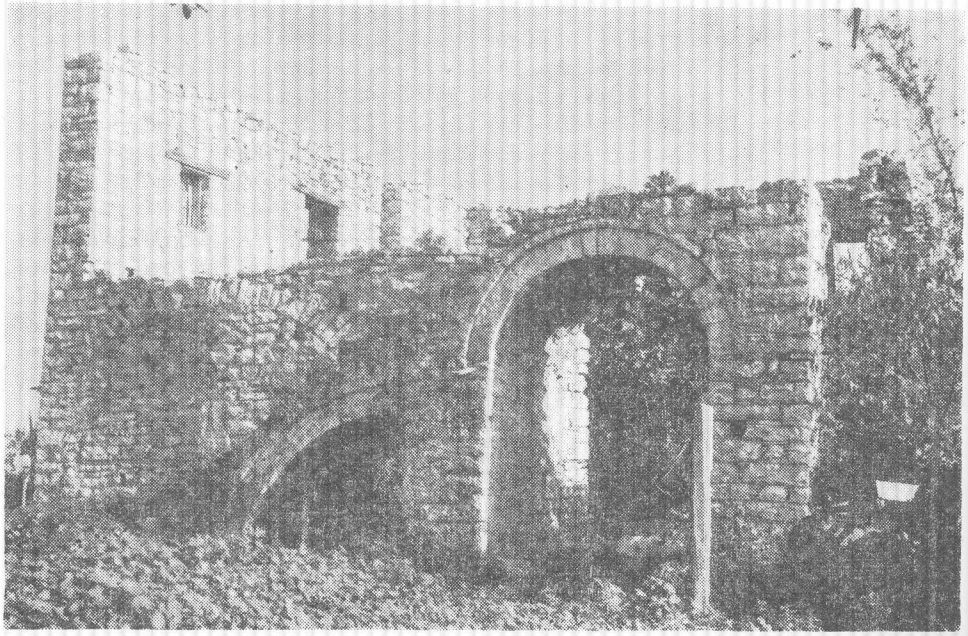
Ἡ συμβολὴ τῆς Ἄρτας καὶ τῆς περιοχῆς της στὴν προετοιμασία τῆς ἐπανάστασης εἶναι σημαντική. Ἀπὸ τὴν Ἄρτα ξεκίνησε ὁ ἱδρυτὴς καὶ **πρῶτος** ἀρχηγὸς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἐξέχοντες φιλικοὶ εἶχαν **πατρίδα** τους τὴν Ἄρτα: Ὁ Ἀσημάκης Κροκίδας[60], ὁ Ἐπαμ. Λουριώτης, **ὁ Χριστόδ.** Λουριώτης, ὁ Ἰωάννης Χ. Ἀναστασίου, ὁ Ἀθανάσιος Γ. Ἀρτινός, **ὁ Γεώργιος** Μόστρας, ὁ Ἰωάννης Στρεζέσκος, ὁ Κ. Γεροστάθης κι' ἄλλοι, **ποὺ** τὰ ὀνόματά τους διέσωσε ὁ Φιλήμων στὸν γνωστὸ κατάλογο τῶν φιλικῶν. Ἴσως καμμιὰ ἄλλη πόλη δὲν ἔβγαλε τόσους κορυφαίους φιλικούς, ὅσους ἡ Ἄρτα.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλικοὺς ποὺ δροῦσαν στὸ ἐξωτερικό, καὶ **μέσα στὴν** Ἄρτα δροῦσε μιὰ τολμηρὴ ὀργάνωση φιλικῶν. Ὁ Μακρυγιάννης διέσωσε μερικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δράση της.

Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν φιλικῶν τῆς Ἄρτας ἦταν ἕνας ἱερέας, πρῶτα σακελλάριος κι' ὕστερα οἰκονόμος. Ὑποστηρίζεται πὼς ἦταν ὁ ἱερέας Ἰωάννης Γε-

ωργ. Μόστρας, πατέρας τοῦ γραμματέα τῆς Μητρόπολης Δημ. Μόστρα, ποὺ δραπέτευσε μαζὺ μὲ τὸν Ἰγνάτιο τὸ 1805[61]. Ὁ Μακρυγιάννης, χωρὶς νὰ μᾶς λέει τὄνομά του, μᾶς πληροφορεῖ πὼς εἶχε «τέσσερα σερνικὰ παιδιὰ» καὶ τὸ ἕνα σπούδαζε στὴν Εὐρώπη κι' ἦταν «φίλος κι' ἀγαπημένος τοῦ Καποδίστρια». Ὁ Σπ. Ἀραβαντινὸς μᾶς δίνει τὴν πληροφορία πὼς μετὰ τὴν δραπέτευση τοῦ Δημ. Μόστρα, συνελήφθησαν ὁ πατέρας του Ἰωάν. Μόστρας καὶ τὰ τρία ἀδέρφια τοῦ Δημητρίου κι' ἐλευθερώθηκαν τὸ 1818, μὲ ἐπέμβαση τοῦ Καποδίστρια. Ἀπὸ τὴ σύμπτωση λοιπὸν τῶν στοιχείων, βγῆκε ἡ ἄποψη ὅτι ὁ παπα - Γιάννης Μόστρας ἦταν ὁ φιλικὸς ποὺ γράφει ὁ Μακρυγιάννης[62].

Ὁ ἱερέας λοιπόν, ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Σκαρμίτζος (ποὺ ἀργότερα σκοτώ-

Τὰ ἐρείπια τῆς Κούλιας τῆς Μητρόπολης, ὅπως ἔχουν σήμερα. Ἀπ' αὐτοῦ οἱ τοῦρκοι χτυποῦσαν τοὺς ἕλληνες ποὺ πολεμοῦσαν στὴν Ὁδηγήτρια.

θηκε στὶς γύρω ἀπὸ τὴν Ἄρτα μάχες), ὁ Γ. Κοράκης κι' ἄλλοι, ἦταν ἕνας δυναμικὸς κύκλος φιλικῶν. Ἦταν μυημένος κι' ὁ Γῶγος Μπακόλας.

Αὐτοὶ μάζευαν ὅπλα, μπαρούτι, μολύβι, στουρνάρια, τἄκρυβαν σὲ κρυψῶνες κι' ὕστερα ἁρμάτωναν μ' αὐτὰ ὅποιον ἤθελε «νὰ βγεῖ στὰ βουνὰ» ἢ ὅποιον ἔπειθαν αὐτοὶ καὶ ἐνίσχυαν ἔτσι τὶς ἔνοπλες ὁμάδες γύρω ἀπὸ τὴν πόλη. Μάζευαν καὶ τρόφιμα καὶ ἄλλα ἐφόδια καὶ τἄστελναν κι' αὐτά. Φαίνεται ὅμως πὼς κι' ὅλοι οἱ ἀρτινοὶ ἔμποροι καὶ νοικοκυραῖοι μάζευαν ἐφόδια καὶ τἄστελναν. Αὐτὸ τὸ πληροφορούμαστε ἀπὸ τὴν «Ἀληπασιάδα» τοῦ Τσουκαλᾶ:

«...κι' ὁ Νότης στέλνει γράμμα στὴν Ἄρτα μιὰ φορὰ
νὰ στείλουν τὰ ρεχέμια, τοὺς γράφει φανερά.
ρακί, κρασὶ νὰ στείλουν τζαρούχια καὶ κηριὰ
κι' ἂν ἴσως δὲν τὰ στείλουν θὰ κάμουν λιμουριά».

Ένας ἄλλος σημαντικὸς φιλικὸς μέσα στὴν Ἄρτα ἦταν ὁ Θανάσης Λιδωρίκης[63], ἀφεντικὸ τοῦ Μακρυγιάννη καὶ σφραγιδοφύλακας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, πολὺ πλούσιος, ποὺ εἶχε παντρευτεῖ τὴ θυγατέρα τοῦ προύχοντα Ντέμου κι' εἶχε τὸ ἀρχοντικό του στὸν Ἅϊ - Μηνᾶ. Ὁ Λιδωρίκης, μόλις ἄρχισε ὁ πόλεμος σουλτάνου καὶ Ἀλῆ, βρῆκε μιὰ εὐκαιρία κι' ἦρθε στὴν Ἄρτα ὅπου εἶχε τὴν οἰκογένειά του. Ἔκανε τὸ σπίτι του «συνεντευκτήριο» τῶν ἐπαναστατῶν κι' εἶχε ἐπικοινωνία μὲ τὸν Γῶγο Μπακόλα.

Ὅταν ἄρχισαν οἱ πρῶτες ἐπαναστατικὲς ἐνέργειες στὴν Πελοπόννησο, οἱ φιλικοὶ τῆς Ἄρτας ἔστειλαν στὴν Πάτρα τὸν Μακρυγιάννη, τάχα σὰν πραματευτή, γιὰ νὰ μάθει τί γίνεται. Γυρίζοντας ἔφερε τὰ νέα ποὺ ὅλοι περίμεναν. Σὲ λίγες μέρες ὅμως τὸν πιάνουν οἱ τοῦρκοι, μαζὺ μὲ τὸν Θανάση Λιδωρίκη.

Ὁ Μακρυγιάννης κάνοντας τὸν ἄρρωστο καὶ «λαδώνοντας» τοὺς φύλακές του, κατώρθωσε νὰ τὸ σκάσει καὶ νὰ κρυφτεῖ στὸ σπίτι ἑνὸς ἀλβανοῦ προύχοντα, τοῦ Σμαήλμπεη Κόνιτζα.

Τότε ἔγινε καὶ μιὰ σύναξη τῶν τουρκαλβανῶν τῆς Ἄρτας ποὺ ἀνησυχοῦσαν ἀπ' τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Σ' αὐτὴ τὴ σύναξη μίλησε ὁ Κόνιτζας καὶ μὲ λίγα λόγια ἀνάλυσε τὰ αἴτια τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης:

> «—Πασσάδες καὶ μπέηδες. Θὰ χαθοῦμε, θὰ χαθοῦμε! ὅτι ἐτοῦτος ὁ πόλεμος δὲν εἶναι μήτε μὲ τὸ Μόσκοβο, μήτε μὲ τὸν Ἐγγλέζο, μήτε μὲ τὸν Φραντζέζο. Ἀδικήσαμεν τὸν ραγιὰ καὶ ἀπὸ πλούτη καὶ ἀπὸ τιμὴ καὶ τὸν ἀφανίσαμε· καὶ μαύρισαν τὰ μάτια του καὶ μᾶς σήκωσε ντουφέκι».

Ὁ ἴδιος ὁ Κόνιτζας ἔπεισε τοὺς συναγμένους νὰ ἐνδιαφερθοῦν νὰ λευτερωθεῖ ἡ γυναῖκα τοῦ Λιδωρίκη, ποὺ τὴν φυλάκισε μὲ κακοὺς σκοποὺς ὁ Χασάν, διοικητὴς τῆς Ἄρτας. Καὶ τὸ πέτυχαν. Ἡ Λιδωρίκαινα ἀσφαλίστηκε στὸ ἀγγλικὸ κονσουλάτο.

Ἀπὸ ὅλα τὰ παραπάνω βγαίνει πὼς μέσα στὴν Ἄρτα, ἂν κι' ἦταν χιλιάδες οἱ τοῦρκοι ἔνοπλοι, δούλευε ἔντονα ἡ Φιλική, ἐνῶ γύρω στὰ βουνὰ οἱ ὁπλαρχηγοὶ τῶν Τσουμέρκων καὶ τοῦ Ραδοβιζιοῦ, ὁ Γῶγος Μπακόλας[64], ὁ Καραϊσκάκης[65], οἱ Κουτελιδαῖοι[66], οἱ Καστανάδες, ὁ Τραγουδάρας, ὁ Μαλεσιάδας κι' ἄλλοι, ἔδιναν τὸ παρὸν στὸ ἐθνικὸ προσκλητήριο.

Ἐντελῶς ἀβασάνιστα ὁ Α. Κουτσαλέξης ἔγραψε πὼς οἱ ἀρτινοὶ δὲν ἐπαναστάτησαν, ὅπως ἔκαναν οἱ γιαννιῶτες στὶς Καλαρρύτες[67]. Οἱ ἀρτινοὶ δὲν μποροῦσαν νὰ ἐπαναστατήσουν, ἀφοῦ μέσα στὴν πόλη τους ἦταν χιλιάδες οἱ τοῦρκοι στρατιῶτες, ὅπως δὲν ἐπανεστάτησαν κι' οἱ γιαννιῶτες μέσα στὰ Γιάννινα. Οἱ πρόσφυγες γιαννιῶτες ὅμως ἔκαμαν τὸ χρέος τους. Κι' οἱ ἀρτινοί, ὅταν μπῆκαν στὴν πόλη τους οἱ ἕλληνες, ἔκαναν κι' αὐτοὶ τὸ χρέος τους. Τοὺς βοήθησαν μ' ὅλα τὰ μέσα, κι' ὅταν ἔφυγαν, τοὺς ἀκολούθησαν οἱ ἀρτινοὶ μὲ τὶς οἰκογένειές τους. Αὐτοὶ οἱ πρόσφυγες ἀρτινοί, πρόσφεραν ἀργότερα πολύτιμες ὑπηρεσίες στὸν ἀγώνα.

Ἡ Ἄρτα χρωστάει εὐγνωμοσύνη στὸ Μακρυγιάννη, ποὺ ἔσωσε στὴ μνήμη τοῦ ἔθνους ὅλα ὅσα γίνονταν μὲς τὴν πόλη στὴ δύσκολη καὶ τραγικὴ αὐτὴ περίοδο. Καὶ γιὰ κάτι ἀκόμα: Γιατὶ ἡ γλῶσσα τῶν «Ἀπομνημονευμάτων» του εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ μιλιόταν τότε στὴν Ἄρτα. Αὐτὸν τὸν Μακρυγιάννη, ποὺ τὸν ὕμνησε στὴ Σουηδικὴ Ἀκαδημία ὁ Σεφέρης, ποὺ ὁ Βενέζης τὸν ἀποκαλεῖ «ρίζα τοῦ τόπου μας» κι' ὁ Δάλλας «προκλασικὸ» τῆς λογοτεχνίας μας, δίκαια οἱ ἀρτινοὶ πρόσφυγες τὸν ἐξέλεξαν πληρεξούσιό τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Γερβίνου «Ἱστ. Ἑλλην. Ἐπαν.», 1864, Α΄, σ. 50, Λ. Βρανούση «Ἀθ. Ψαλίδας» Ἰωαν. 1952, σ. 31, Δ. Ζώτου «Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», 1938, σ. 1—20, «Ἠπειρ. Χρον.», ΣΤ΄, σ. 162, Κούμα «Ἱστορία ἀνθρωπ. πράξεων», τ. 12, σ. 545, Mendelson — Bartholdy «Ἱστ. Ἑλλ. Ἐπαν.» Ἀθ. 1955, σ. 41.
2) Mendelson — Bartholdy, ὅ.π., σ. 18.
3) Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία Ἠπείρου», Ἀθ. 1856, Α΄, σ. 286, Σπ. Ἀραβαντινοῦ «Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ» Ἀθ. 1895, σ. 509, Κ. Μέρτζιου «Ἱστ. ἀνέκδοτα περὶ Ἀλῆ Πασᾶ» Ἰωαν. 1954, σ. 31, Ν. Πατσέλη «Ἠπ. Μελέται» Ἰωαν. 1968, Β΄, σ. 68, Σερ. Ξενόπουλου «Δοκίμιον περὶ Ἄρτης» 1962, σ. 10.
4) F. Pouqueville «Ἱστ. Ἑλλ. Ἐπαν.» ,Ἀθ. 1890, Α΄, σ. 74—5.
5) Legrand «Collection des monuments», σ. 15.
6) Λ. Βρανούση, ὅ.π., σ. 16.
7) F. Pouqueville, ὅ.π., Α΄, σ. 83—87, Λ. Βρανούση «Ὁ πατριωτικὸς ὕμνος τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἑλληνικὴ Καρμανιόλα» 1960, σ. 37.
8) Γιὰ τὴ σφαγὴ τῶν Πρεβεζάνων κατηγορήθηκε καὶ ὁ Ἰγνάτιος, ὁ μητροπολίτης τῆς Ἄρτας καὶ κατόπιν Οὐγγροβλαχίας. Ἀλλὰ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ὁ Ἰγνάτιος ἔπεσε θῦμα τῆς δολιότητας τοῦ Ἀλῆ ποὺ τὸν ἔπεισε ὅτι θὰ καλομεταχειριστεῖ τοὺς Πρεβεζιάνους.
9) Δημ. Φ. Καρατζένη «Ἡ μάχη τοῦ Σέλτσου» Ἀθ. 1970, Π. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., Α΄, σ. 297, Mendelson — Bartholdy, ὅ.π., σ. 36, Σπ. Μελᾶ «Τὸ λιοντάρι τῆς Ἠπείρου» Ἀθ. 1955, σ. 186, Χρ. Χρηστοβασίλη «Ἐθνικὰ Ἄσματα», 1902, σ. 267, Ν. Πολίτου «Ἐκλογαὶ ἀπὸ τὰ τραγούδια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ», Ἀθ. 1932, σ. 18, Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημ. ἄσματα Ἠπείρου», 1880, σ. 52—3, «Ἠπειρ. Δημοτ. Τραγούδια», ἔκδ. Ἰνστ. Ἠπειρ. Μελετῶν σ. 125. Κοίταξε ἐπίσης: Ναπ. Οἰκονόμου «Ἦταν προδότες οἱ Μποτσαραῖοι;», στὸ περιοδ. «Σκουφᾶς», τ. Γ΄ σ. 101.
10) Σπ. Π. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 558.
11) Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημ. Ἄσμ. Ἠπείρου», σ. 50, ὅπου καὶ ἐνδιαφέρουσα σημείωση, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 225, Passow «Δημοτικὰ Τραγούδια», 1958, σ. 90, Fauriel «Ἑλλην. Δημοτ. Τραγούδια», 1824, σ. 304, ὅπου καὶ ἐνδιαφέρουσα σημείωση, Ἠπ. Δημ. Τραγ., ὅ.π., σ. 123.
12) F. Pouqueville, ὅ.π., Α΄, σ. 142—4, ὅπου ὁ συγγραφέας διέσωσε ὅλες τὶς δραματικὲς λεπτομέρειες.
13) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 108, Ἐμμ. Πρωτοψάλτη «Ἰγνάτιος Οὐγγροβλαχίας» Ἀθ. 1961, σ. 11, Σπ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 191, Π. Ἀραβαντινοῦ «Λόγιοι τῆς τουρκοκρατίας» Ἰωαν. 1960, σ. 127, Λ. Βρανούση «Ἀθ. Ψαλίδας», σ. 136, Μέγα Ἐγκυκλ. Βιογρ. Λεξικὸν Βοβολίνη, Ἀθ. 1958—9, τ. Ε΄, σ. 188.
14) Ὑποστηρίζεται ἡ ἄποψη πὼς ὁ Ἰγνάτιος ὑποκίνησε τὸν Βλαχάβα σὲ ἐπανάσταση (Ἑλλην. Νομαρχία, ἔκδ. 1957, σ. 331). Γιὰ τὸν Βλαχάβα κοίταξε: Σάθα «Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς», Ἀθ. 1962, σ. 588—604, Fauriel, ὅ.π., σ. 149—152, Passow, ὅ.π., σ. 87—8, Δημ. Πετρόπουλου «Ἑλλην. Δημοτ. Τραγούδια», Ἀθ. 1958, σ. 201, Χρ. Χρηστοβασίλη, ὅ.π., σ. 289, Δημ. Σάρρου «Ὁ λόρδος Βύρων στὴν Ἤπειρο», Ἀθ. 1935, σ. 12. Στὸν Βλαχάβα ἀφιέρωσε ἕνα ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ποιήματά του ὁ Ἀριστ. Βαλαωρίτης.
15) Ἄγ. Θέρου «Τὰ τραγούδια τῶν Ἑλλήνων», Ἀθ. 1952, σ. 65—6, Γιάννη Ἀποστολάκη «Τὸ κλέφτικο τραγούδι», Ἀθ. 1950, σ. 132, Πανδώρα, Δ΄, 647.
16) F. Pouqueville, ὅ.π., Α΄, σ. 165.
17) Ὁ Γερβίνος θεωρεῖ τοὺς Μποτσαραίους — πλὴν τοῦ Μάρκου — προδότες καὶ γράφει ὅτι ὁ Κίτσος Μπότσαρης «ἔλαβε τὰ ἐπίχειρα τῆς κακίας του» (ὅ.π., σ. 62). Ὁ Π. Ἀ-

ραβαντινὸς στὴ «Χρονογραφία» του (Α΄ 313) ἀμφιβάλλει ἂν ὁ Γῶγος σκότωσε τὸν Μπότσαρη μ' ἐντολὴ τοῦ 'Αλῆ. Κοίταξε καὶ Σπ. 'Αραβαντινό, ὅ.π., σ. 244, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 310.

18) Fauriel, ὅ.π., σ. 311, Passow, ὅ.π., σ. 157—8.

19) Γιὰ τὴν πανώλη στὴν Ἄρτα κοίταξε: Νικ. 'Αλίβερτη «Ἡ πανώλης τοῦ 1816—7 στὴν Ἄρτα» στὸ περιοδ. «Σκουφᾶς», τ. Γ΄, σ. 310, F. Pouqueville, ὅ.π., Α΄, σ. 287, Π. 'Αραβαντινοῦ «Χρονογραφία», ὅ.π., Α΄, σ. 321, Ν. Πατσέλη «Ἡ οἰκον. πολιτικὴ καὶ ὁ πλοῦτος τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ», 'Αθ. 1936, σ. 8 καὶ 12, 'Ιωαν. Φραγκούλα «Ἱστ. 'Αρτινὰ σημειώματα», Θεσ. 1962, σ. 15, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 215.

20) Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 509, Ν. Πατσέλη, ὅ.π., σ. 8, Leake «Travels in Northern Greece», 1835, τ. Α΄, σ. 407 καὶ Δ΄, σ. 230.

21) Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 353, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 207, Α. Γούδα «Βίοι Παράλληλοι», τ. Ε΄, σ. 2.

22) Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 509, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 213.

23) F. Pouqueville «Ταξίδι στὴν 'Ελλάδα», τ. 4, σ. 230—5, Δ. Ζωγράφου «Ἱστ. 'Ελλ. Γεωργίας» 'Αθ. 1921, σ. 38, 102, 105.

24) Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸν 'Αθ. Ἄρτα στὸ «Δοκίμιον περὶ Ἄρτης» τοῦ Σερ. Ξενόπουλου, ἔκδ. 1962, σ. 12, σημ. η΄. 'Επίσης στὸν Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 317.

25) Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., σ. 12, σημ. η΄.

26) Mendelson — Bartholdy, ὅ.π., σ. 46.

27) Ι. Καποδίστρια «Αὐτοβιογραφία», 'Αθ. 1968, σ. 131.

28) Γ. Λάϊου «'Ανέκδ. ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821», 'Αθ. 1958, σ. 251.

29) 'Απ. Βακαλόπουλου «Τὰ ἑλλ. στρατεύματα τοῦ 1821», Θεσ. 1970, σ. 6.

30) Γιάννη Σκαρίμπα «Τὸ 21 καὶ ἡ ἀλήθεια», 'Αθ. 1971, σ. 81.

31) 'Αν. Γούδα, ὅ.π., τ. Ε΄, σ. 21, Δ. Φωτιάδη «Καραϊσκάκης», 'Αθ. 1962, σ. 73, Γερβίνου, ὅ.π., Α΄, σ. 128, Διον. Κόκκινου «Ἱστ. 'Ελλ. 'Επαν.» ἔκδ. 1957, τ. Α΄, σ. 132—3, Ν. Πατσέλη «'Ημ. Μελέται» Β΄, σ. 79, Γ. Λαμπρινοῦ «Μορφὲς τοῦ Εἰκοσιένα», 'Αθ. 1945, σ. 18 καὶ 30, Μιχ. Περάνθη «Τὸ 21», 'Αθ. 1971, σ. 81 καὶ 91, Σπ. Μελᾶ «Οἱ Φιλικοί», 'Αθ. 1960, σ. 19, Τ. Βουρνᾶ «Ἱστ. 'Ελλ. 'Επαν.», ἔκδ. Δρακόπουλου, σ. 67, Κ. Παπαρρηγόπουλου «Ἱστ. 'Ελλ. Ἔθνους», ἔκδ. 1955, τ. Ε΄, σ. 526, Τάκη Κανδηλώρου «Φιλικὴ 'Εταιρία», 'Αθ. 1926, σ. 200—1.

32) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 21, Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. ια΄, Βασ. Δημάρατου «Ἡ Ἤπειρος ἐπὶ Τουρκοκρατίας», τχ. Ἤπειρος, τ. 1952, σ. 79.

33) Mendelson — Bartholdy, ὅ.π., σ. 43.

34) Ι. Φιλήμονος «Ἱστ. Δοκίμιον», 'Αθ. 1861, τ. 4, σ. 291.

35) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄., σ. 21—30.

36) Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 289, Τάκη Λάππα «'Απομνημ. 'Αθ. Λιδωρίκη», 'Ιωαν. 1955, σ. 7, 'Ηπειρ. Χρον. τ. Θ΄, σ. 5—72, στχ. 430—457, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 390, 397.

37) 'Αν. Γούδα, ὅ.π. Ε΄, σ. 7.

38) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 53 ἑπ., Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 402.

39) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 92.

40) Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 306.

41) Διον. Κόκκινου, ὅ.π., τ. Β΄, σ. 360, Σπ. 'Αραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 312, Σπυρ. Τρικούπη «Ἱστ. 'Ελλ. 'Επαν.» 1888, τ. Α΄, σ. 134, Mendelson — Bartholdy, ὅ.π., σ. 43, Β. Δημάρατου, ὅ.π., σ. 80, Λ. Κουτσονίκα «Γεν. Ἱστ. 'Ελλ. 'Επαν.», 1863, σ. 83, Γ. Λάϊου, ὅ.π., σ. 251.

42) Διον. Κόκκινου, ὅ.π., τ. Β΄, σ. 360—1, Δ. Φωτιάδη, ὅ.π., σ. 81.

43) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 109.

44) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 137.

45) Σπυρ. Τρικούπη, ὅ.π., Α΄, σ. 21.

46) F. Pouqueville, ὅ.π., Β΄, σ. 148. Κατὰ τὸν Σερ. Ξενόπουλο (ὅ.π., σ. 110), ὁ Πορφύριος ἔφυγε ἀπὸ τὴν Ἄρτα τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1820. Φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἔμεινε στὴν Ἄρτα μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821, ὅπως βγαίνει ἀπὸ πληροφορία τῆς ἐφημερίδος «Αἰτωλική», ἀρ. φ. 2.

47) Γιὰ τὴ μάχη τῆς Λαγκάδας: Μακρυγιάννη «Ἀπομνημονεύματα», ἔκδ. 1957, σ. 34, Γερβίνου, ὅ.π., τ. Α΄, σ. 258, Δ. Κόκκινου, ὅ.π., Β΄, σ. 324—8, Π. Π. Γερμανοῦ «Ἀπομνημονεύματα», ἔκδ. Τσουκαλᾶ, τ. 3, σ. 115, Μ. Οἰκονόμου «Ἱστ. Ἑλλ. Παλιγγενεσίας», ἔκδ. 1873, σ. 228, Σπ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 320, Σπ. Τρικούπη, ὅ.π., Α΄, σ. 213, Κ. Παπαρρηγοπούλου, ὅ.π., Ε΄, σ. 582, Λ. Κουτσονίκα, ὅ.π., σ. 156—7, Ι. Φιλήμονος, ὅ.π., τ. Γ΄, ἔκδ. 1861, σ. 347—50.

48) Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία», Α΄, σ. 353, F. Pouqueville, ὅ.π. τ. Γ΄, σ. 47.

49) Α. Κουτσαλέξη «Διαφέροντα καὶ περίεργα ἱστορήματα», ἔκδ. Τσουκαλᾶ, τ. 7, σ. 240.

50) Ὁ Κ. Πουλῆς διαδέχτηκε τοὺς Κασταναίους στὸ ἁρματολίκι τοῦ Ραδοβιζιοῦ. Τὸ 1804 ἔπεσε στὴ δυσμένεια τοῦ Ἀλῆ κι' ἔχασε τὸ ἁρματολίκι, ποὺ τὸ πῆρε ὁ **Μπακόλας**. Ὁ Χουρσὶτ τὸν ἐπανέφερε. Τελικὰ οἱ Ἕλληνες τὸν ἔπιασαν καὶ τὸν θανάτωσαν μὲ μαρτύρια. Ψῆφο καταδικαστικὴ ἔδωσε κι' ὁ κουνιάδος του Ἀθ. Καστανᾶς. Τάφηκε στὴ Μονὴ Μελατῶν. (Ἀπομν. Μακρυγιάννη, σ. 36, σημ. Γ΄, Φιλήμονος, ὅ.π., τ. Γ΄, σ. 349, Μελᾶ, ὅ.π., σ. 185, Π. Π. Γερμανοῦ ὅ.π., σ. 115 καὶ ἀλλοῦ). Γιὰ τὴ μάχη τῆς Πλάκας: Σπ. Τρικούπη, ὅ.π., τ. Α΄, σ. 214, Κ. Παπαρρηγόπουλου, ὅ.π., Ε΄, σ. 582, Ι. Φιλήμονος, ὅ.π., σ. 347.

51) Γιὰ τὴν ἐπανάσταση Καλαρρυτῶν — Συρράκου: Γερβίνου, ὅ.π., σ. 259, Λάϊου, ὅ.π., σ. 251, Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία», Α΄, 349—51, Δ. Κόκκινου, ὅ.π., Β΄, σ. 329, Μ. Οἰκονόμου, ὅ.π., σ. 229, Λ. Κουτσονίκα, ὅ.π., Β΄, σ. 85, Σπ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 318, Σπυρ. Τρικούπη, ὅ.π., Α΄, σ. 215, Κ. Παπαρρηγόπουλου, ὅ.π., Ε΄, σ. 583, Α. Κουτσαλέξη, ὅ.π., σ. 242—5, Κασομούλη «Στρατιωτικὰ Ἐνθυμήματα», 1939, σ. 140, ἐφημερὶς «Αἰτωλική», ἀρ. φ. 1, Αὐγ. - Σεπτ. 1821.

52) Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημ. Ἄσμ. Ἠπείρου», σ. 14, Δημ. Τρ. Ἠπ., ἔκδ. Ἱνστ. Ἠπ. Μελετῶν, σ. 66, Κ. Κρυστάλλη «Ἅπαντα», ἔκδ. 1967, τ. Β΄, σ. 157—166.

53) Ἀπομν. Μακρυγιάννη, ὅ.π., σ. 37.

54) Π. Ἀραβαντινοῦ «Δημ. Ἄσμ. Ἠπείρου», σ. 70, Ἀπομν. Μακρυγ., ὅ.π., σ. 38, «Νέα Ἐφημερίς» 16-2-1888, Κασομούλη, ὅ.π., σ. 13, 221, 140, Φ. Κολοβοῦ στὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς», τ. Α΄, σ. 381. Στὸν Ἀραβαντινὸ «Δ.Α.Η.» ὑπάρχουν κι' ἄλλα δυὸ τραγούδια γιὰ τὸ Γῶγο Μπακόλα.

55) Γερβίνου, ὅ.π., σ. 258, Μ. Οἰκονόμου, ὅ.π., σ. 228.

56) Ἀπομν. Μακρυγιάννη, ὅ.π., σ. 40.

57) Δ. Κόκκινου, ὅ.π., τ. Γ΄, σ. 468, Φυσεντζίδου «Ἀνέκδοτοι ἐπιστολαὶ ἀγωνιστῶν», σ. 93, Δ. Φωτιάδη, ὅ.π., σ. 125.

58) Ἐφημερὶς «Αἰτωλική», ἀρ. 7 τῆς 10-9-1821. Τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἀπὸ 120 στίχους καὶ ἀπευθύνεται στοὺς ἀλβανοὺς Ἄγο Μουχουρδάρην, στρατάρχην, Ταχὶρ Ἀμπάζην, Μοῦρτον Τζάλην, Τζέγκο Λιάμτζη, Ἀλῆ Πασᾶν κλπ. καὶ στοὺς ἕλληνες Μάρκο Μπότσαρη, Νότη Μπότσαρη, Νάσο Φωτομάρα, Γῶκο Νικ. Μπακόλα, Ἀνδρ. Ἴσκο, Τσόγκα κλπ.

59) Fauriel, ὅ.π., σ. 312, Passow, ὅ.π., σ. 167, Η. Δ. Τρ., σ. 67.

60) Γιὰ τὸν Ἀσημ. Κροκίδα: Γεν. Ἀρχ. Κράτους, φ. 190, Σπ. Μελᾶ, ὅ.π., σ. 317, Π. Ἀραβαντινοῦ «Λόγιοι Τουρκοκρατίας», σ. 95, Στέφ. Μπέττη στὴν «Ἠπ. Ἑστία», τ. Κ΄, σ. 317.

61) Μέγα Ἐγκυκλ. Βιογρ. Λεξικὸν Βοβολίνη, 1958—9, τ. Ε΄, σ. 184, Σπυρ. Ἀραβαντινοῦ, ὅ.π., σ. 411—2, Π. Παπασπύρου «Ἡ ἱστορικὴ οἰκογένεια Μοστραίων» εἰς λεύκωμα «Ἠπειρωτικά», Α΄, 1938, Σερ. Ξενόπουλου, ὅ.π., 1962, σ. 108.

62) Πρέπει νὰ διατυπωθοῦν ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ἄποψη αὐτή. Γιατὶ ὑπάρχει ἐπιστολὴ τοῦ 'Αναγνώστη Μόστρα (ΜΕΒΛ. Βοβολίνη, Ε', σ. 234) ἀπ' τὴν ὁποία προκύπτει ὅτι ὁ παπα Γιάννης Μόστρας ἦταν ἐγκατεστημένος στὴν Κέρκυρα πολλὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸ 1821. Καὶ ἄλλα στοιχεῖα δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἄποψη αὐτή. Τὴν ἴδια ἐποχὴ ζοῦσε στὴν Ἄρτα κάποιος ἱερεὺς ποὺ λεγόταν Χρῆστος Σακελλάριος κι' εἶχε γιὸ ποὺ σπούδαζε στὴν Εὐρώπη κι' ἔγινε καθηγητὴς στὴν 'Ιόνιο 'Ακαδημία, τὸν Κωνσταντῖνο Χρ. Σακελλαρίπουλο (Π. 'Αραβαντινοῦ, Λόγιοι τῆς Τουρκοκρατίας, 'Ιωαν. 1960, σ. 191—2, Βρετοῦ «Νεοελλ. Φιλολογία», Α', σ. 242). Μήπως πρόκειται γι' αὐτοὺς κι' ὄχι γιὰ τοὺς Μοστραίους;

63) Τάκη Λάππα «'Απομν. 'Αθαν. Λιδωρίκη», 'Ιωαν. 1955, Κ. Πενταγιώτη «Πρὶν ἀνθίσει ἡ σούβλα», 'Αθ. 1960, σ. 243 σ. 300 , 'Αν. Γούδα «Βίοι Παράλληλοι», τ. Ζ', σ. 339—353, Πηνελόπης Παπαηλιοπούλου — Λιδωρίκη, «Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βασιλέως Ὄθωνος», 'Αθ. 1898. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Θαν. Λιδωρίκης εἶν' αὐτὸς ποὺ διέσωσε τὸ χειρόγραφο τῆς «'Αληπασιάδας» τοῦ Χατζῆ - Σεχρέτη. Κοίταξε καὶ «'Ημ. 'Εστία», 1955, σ. 725.

64) 'Ο Γῶγος Μπακόλας ποὺ ὁ Μακρυγιάννης τὸν ἀποκαλεῖ «ἀθάνατο» καὶ ποὺ ὅλοι οἱ ἱστορικοὶ δέχονται ὅτι στὸ στόμα τῶν πολεμιστῶν ἦταν ἡ φράση «ὅπου Γῶγος καὶ νίκη», κατηγορήθηκε ἀργότερα, μετὰ τὴ μάχη τοῦ Πέτα, γιὰ προδότης, ὅπως κι' ὁ Βαρνακιώτης. Γιὰ τὸν Βαρνακιώτη βρέθηκαν ἔγγραφα ποὺ βεβαιώνουν ὅτι πῆγε στοὺς τούρκους μὲ ὑπόδειξη τοῦ Μαυροκορδάτου, γιὰ νὰ μαθαίνει τὶς κινήσεις τους. Γιὰ τὸν Γῶγο δὲν βρέθηκε κάτι τέτοιο. 'Αλλὰ ὁ Μάνθος Οἰκονόμου ('Ιστορία τῆς Παλιγγενεσίας, 1873, σ. 328) τονίζει ὅτι ἡ περὶ προδοσίας φήμη εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ζηλοτυπίας τῆς ὁποίας αἴτιος ἦταν ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος ἤθελε νὰ ὑποτάξει ὅλους κλπ. Γιὰ τὸ Γῶγο Μπακόλα κοίταξε καὶ «'Απομν. Μακρυγιάννη», ὅ.π., σ. 62, σημ. 1. Γιὰ τὸν Γ. Μπακόλα ἑτοιμάζει μελέτη ὁ κ. Γκόγκας, ὑπ' ὄψει τοῦ ὁποίου θέτω τὸ σχετικὸ μὲ τὸ Γῶγο κομμάτι τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Γ. Βράνη πρὸς τὸν 'Ασημάκη Κροκίδα, ἂν φυσικὰ δὲν τὸ ἔχει ὑπ' ὄψει. 'Ο Γῶγος Μπακόλας κατὰ τὴν διάρκεια τῆς Μάχης τῆς Ἄρτας ἔμενε στὸ σπίτι τοῦ ἀρτινοῦ πλουσίου Θεοχάρη, στὴ συνοικία τῆς ἁγια - Σοφιᾶς. Γιὰ τόν Γῶγο Μπακόλα, τὸν Κουτελίδα καὶ τὸν Καραϊσκάκη, κοίταξε Γρηγ. Νάκου «'Ιστορία τῆς Ἄρτης» 1969, σ. 96 ἑπομ.

65) Γιὰ τὸν Καραϊσκάκη, τὸν 'Αχιλλέα τῆς Ρωμιοσύνης (Φωτιάδης) σημειώνουμε μόνο τοῦτο: Ὅτι τοῦ ἀμφισβητήθηκε ὁ τόπος ποὺ γεννήθηκε. Ὅλοι δέχονται ὅτι ἡ μητέρα του ἦταν ἀπὸ τὴ Σκουληκαριὰ τῆς Ἄρτας κι' ὁ πατέρας του ἄγνωστος. 'Αλλὰ γιὰ τὸ ποῦ γεννήθηκε δημιουργήθηκε ζήτημα ἀπὸ τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη, ὁ ὁποῖος ὑπεστήριξε ὅτι γεννήθηκε στὸ Μαυρομάτι τῆς Καρδίτσης. Σὰ βάση του ὁ Βλαχογιάννης παίρνει τὸν Σουρμελῆ ('Ιστορία 'Αθηνῶν, ἔκδ. Β', σ. 213), τὸνΠερραιβὸ καὶ μιὰ ἀφήγηση ἑνὸς συνταγματάρχη Σκίπη. Καὶ ὁ μὲν Σουρμελῆς εἶναι γεμᾶτος φαντασίες — ὅπως δέχονται ὅλοι — κι' οὔτε γνώρισε τὸν Καραϊσκάκη — ὅπως παραδέχεται κι' ὁ Βλαχογιάννης. 'Ο Περραιβὸς εἶναι Θεσσαλὸς κι' ἴσως μιὰ ἐπισφαλῆ πληροφορία νὰ τὴν ἔγραψε σὰ βέβαιο γεγονός. Καὶ ὁ Σκίπης δὲν μπορεῖ νὰ πῆ παραπάνω ἀπὸ τοὺς ἄλλους ποὺ μᾶς ἔδωσαν, στοματικὰ κι' αὐτοί, στοιχεῖα, ὅτι γεννήθηκε στὴ Σκουληκαριά. 'Αλλὰ ὁ Βλαχογιάννης μὲ τὸ ἔργο του «Καραϊσκάκης» ἀποδεικνύει ὅτι δὲν κάνει γιὰ ἱστορικός. Βρίζει κατὰ χυδαῖο τρόπο ὅσους διαφωνοῦν μαζύ του (ἀδιάντροπους, ψεῦτες, παραμυθάδες κλπ. τοὺς ὀνομάζει). 'Ενῶ αὐτὸς ὁ «ἱστορικὸς» ποὺ κατεβαίνει σὲ γυναικεῖα κουτσομπολιὰ (διαβᾶστε παρακαλῶ τὸ ἔργο του!), ξεχνάει νὰ γράψει ὅτι ὅτι ὁ γιός τοῦ Καραϊσκάκη, μπαίνοντας τὸ 1854 στὸ Ραδοβίζι τονίζει: «ἐρχόμενος εἰς τὸν τόπον γεννήσεως τοῦ πατρός μου» κλπ. Ξεχνάει τί γράφηκε στὸν πρῶτο τάφο του στὴ Σαλαμίνα. Ξεχνάει ὅτι οἱ γραμματικοί τοῦ Κ. γράφουν γιὰ Σκουληκαριὰ κι' ὄχι γιὰ Μαυρομάτι. Ξεχνάει τὸν Pouquevillee, ποὺ ἔζησε στὴν 'Ελλάδα καὶ δίνει λεπτομέρειες γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα

Ἡ μάχη τῆς Ἄρτας

Μετὰ τὴ συνθήκη ποὺ ὑπογράφηκε στὸ Πέτα στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1821, ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ στοὺς ἀλβανούς, τὰ πράματα ὡρίμασαν γιὰ μιὰ σημαντικὰ πιὰ ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τῶν συμμάχων κατὰ τῶν τούρκων.

Σὲ μιὰ σύσκεψη στὸ Βραχώρι, ἀποφασίστηκε νὰ γίνει ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἄρτας. Ἀλλὰ στὸ μεταξὺ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν τούρκων ἕνα ἀπὸ τὰ φρούρια τοῦ Ἀλῆ — ἡ Λιθαρίτσα — κι' οἱ σουλιῶτες μὲ τοὺς ἀλβανοὺς ἀποφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν κατὰ τοῦ στρατόπεδου τοῦ Χουρσίτ, ποὺ πολιορκοῦσε τὸν Ἀλῆ. Ὁ Ἀλῆς ὅμως, φοβούμενος μὴ γίνει ὑποχείριος στοὺς σουλιῶτες, τοὺς ἀναχαίτισε μ' ἕνα του γράμμα:

> «Πολυφίλητα τέκνα μου. Πρὸ μικροῦ ἐπληροφορήθην ὅτι ἔρχονται τὰ παλληκάρια σας ἐναντίον τοῦ ἐχθροῦ μου Χουρσίτ. Προειδοποιῶ ὅτι στὸ φρούριό μου εἶμαι ἀπόρθητος. Περιφρονῶ τὸν ἀσίαιο (=ἀπὸ τὴν Ἀσία) αὐτὸν πασᾶ καὶ μπορῶ ν' ἀντισταθῶ ἐπὶ πολλὰ χρόνια. Ἡ μόνη ἐκδούλευσις ποὺ ζητάω ἀπὸ τὴν ἀνδρεία σας, εἶναι νὰ καθυποτάξετε τὴν Ἄρτα καὶ νὰ πιάσετε ζωντανὸ τὸν Ἰσμαὴλ Πασόμπεη[1], τὸν ἀρχαῖο μου δοῦλον, τὸν λυσσαλέον ἐχθρὸν τῆς οἰκογενείας μου, τὸν ἐργάτην τοῦ κακῶν καὶ δεινῶν συμφορῶν ποὺ μαστίζουν τὴν ἀτυχῆ χώραν μας, ποὺ τὴν ἐρήμωσε μπροστὰ στὰ μάτια σας. Διπλασιάσατε τὰς προσπαθείας σας πρὸς τοῦτο. Θὰ κόψετε τὸ κακὸ στὴν ρίζα του, οἱ δὲ θησαυροί μου θὰ εἶναι ἀνταμοιβὴ τῶν παλληκαριῶν σας, τῶν ὁποίων ἡ ἀντρεία κάθε μέρα ἀποκτᾶ νέα ἐκτίμηση στὰ μάτια μου. Ἀλῆς»[2].

Ὕστερα ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἀλῆ, οἱ σύμμαχοι ἀλβανοί, σουλιῶτες καὶ λοιποὶ Ἕλληνες, ἀποφάσισαν νὰ στραφοῦν κατὰ τῆς Ἄρτας.

Τὴν Ἄρτα τὴν ὑπεράσπιζαν πέντε χιλιάδες τοῦρκοι, ἱππικὸ καὶ πυροβολικό. Μερικοὶ καπετανέοι ἦταν ὑπὲρ τῆς ἀναβολῆς τῆς ἐπίθεσης. Οἱ σουλιῶτες προτιμοῦσαν μιὰ ἐπίθεση πρὸς τὴ Θεσπρωτία, γιατὶ — ὑποστήριζαν — οἱ σουλιῶτες θέλουν θάλασσα, κι' ἡ Ἄρτα εἶναι στεριανοί[3]. Τελικὰ ἐπικράτησε ἡ ἄποψη γιὰ τὴν ἐπίθεση στὴν Ἄρτα[4]. Πρῶτοι κινήθηκαν οἱ σουλιῶτες. Πλησίασαν τὸ «δυτικοβόρειον» μέρος τῆς πόλης. Κάθε σῶμα εἶχε ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἀρχηγὸ μιᾶς φάρας.

Ἦταν ἐκεῖ ὁ Μάρκος Μπότσαρης μὲ τριακόσιους δικούς του, ὁ Νότης Μπότσαρης, οἱ Τζαβελαῖοι, ὁ Δράκος, οἱ Ζερβαῖοι, ὁ Βέϊκος, ὁ Φωτομάρας, οἱ ἀλβανοὶ Ἄγο Βάσιαρης, Σουλεϊμὰν Μέτος, Τοένκο Βελῆς, ὁ γιὸς τοῦ Μοῦρτο Τζάλη κι' ἄλλοι. Πρὸς τὴ Γραμμενίτσα ἦταν ὁ Τσαρακλής, οἱ Κοντελιδαῖοι κι' ἄλλοι.

Στὶς 14 Νοεμβρίου ὁ Μάρκος ἔπιασε τὸ Μαράτι, χωριὸ τῆς Ἄρτας, ποὺ χωρίζεται ἀπ' τὴν Ἄρτα μὲ τὸν Ἀραχθο ποταμό, κι' ὠχυρώθηκε στὸ ἐκεῖ τζαμὶ καὶ στὸ χάνι. Μαζύ του ἦταν κι' ὁ Καραϊσκάκης μὲ ἕξ συνοδούς του, ποὺ εἶχε πάει νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Μάρκο. Στὴν Κούλια τοῦ Μαρατιοῦ ὠχυρώθηκαν οἱ Λιόνε Παντούλης κι' ὁ Γιωργάκης Μαλάμος.

Ἡ θέση τοῦ Μαρατιοῦ εἶναι κατὰ τὸν Pouqueville «περίκυκλος ἐκ καλαμῶν τοῦ εἴδους ὅπερ καλεῖται calamus orientalis, πορτοκαλλεῶν, λεμονιῶν καὶ ἐλαιῶν.

καὶ ὁ ὁποῖος γράφει: γεννήθηκε εἰς Σκούλη τῆς Καρυᾶς. Ἄλλοι πιὸ ἁρμόδιοι ἀσφαλῶς θὰ ἀπαντήσουν κάποτε στὸν Βλαχογιάννη, ὁ ὁποῖος μὲ τὸ κῦρος τοῦ ἱστοριοδίφη παρέσυρε καὶ τοὺς ἱστορικούς.

66) Γιὰ τοὺς Κουτελιδαίους κοίταξε: Χρ. Γκίζα στὸ περ. «Σκουφᾶς», τ. 3, σ. 9, Κ. Διαμάντη στὸ περ. «Σκουφᾶς», τ. 1, σ. 276, 315, 375.

67) Α. Κουτσαλέξη «Διαφ. καὶ περίεργα ἀφηγήματα», 1956, σ. 268.

Κατὰ τὸν Μακρυγιάννη, ἦταν τότε στὴν Ἄρτα περὶ τὶς 12.000 τοῦρκοι, ἐνῶ ὁ Φιλήμων τοὺς ὑπολογίζει σὲ 4.000.

Στὶς 15 Νοεμβρίου οἱ τοῦρκοι «ἀπὸ βαθείας πρωΐας ἤρξαντο ἀδιακόπου τηλεβολισμοῦ» κατὰ τοῦ Μαρατιοῦ. Καὶ μετὰ τὸ μεσημέρι ἐξώρμησαν πρῶτα κατὰ τῶν Ζερβαίων, ὕστερα κατὰ τῶν Τζαβελαίων καὶ τέλος κατὰ τῶν Μποτσαραίων. Οἱ Ἕλληνες ἔπαθαν ἀρκετὲς ζημιὲς καὶ ὁ Μάρκος κλείστηκε στὸ τζαμί, ἀπ' ὅπου ἀπέκρουσε τρεῖς ἐπιθέσεις τῶν τούρκων. Κατὰ τὸν Κουτσονίκα οἱ τοῦρκοι ποὺ ἐπετέθησαν στὸ Μαράτι ἦταν 4.000, κι' εἶχαν ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Μεχμὲτ Δεσὶτ Πασᾶ Κιουταχή, τὸν Ἰσμαὴλ Πλιάσα, τὸν Χασὰν Κασάμπαση κι' ἄλλους[5].

Σ' αὐτὴ τὴν κρίσιμη γιὰ τοὺς σουλιῶτες στιγμὴ φάνηκε πάνω στὰ ὑψώματα τοῦ Μαρατιοῦ ὁ Νότης Μπότσαρης μὲ 300 ὄνδρες. Τότε βγῆκε κι' ὁ Μᾶρκος ἀπὸ τὸ τζαμί, κι' ὅλοι μαζὺ πῆραν κυνηγητὸ τοὺς τούρκους. Οἱ τοῦρκοι ἄφησαν στὸ πεδίο τῆς μάχης 150 νεκρούς, πολλοὺς τραυματίας, κι' ἕνα τηλεβόλο, ἀπ' αὐτὰ ποὺ χειρίζονταν πυροβολητὲς ἐκπαιδευμένοι στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Καραϊσκάκης, ποὺ εἶχε ἀκούσει, ἀλλὰ δὲν εἶχε ἰδεῖ ἄλλοτε τοὺς σουλιῶτες νὰ πολεμοῦν, τοὺς θαύμασε κι' ἰδιαίτερα τὸν Μάρκο, τὸν ὁποῖο χαρακτήρισε «ἀμίμητο».

Τὸ βράδυ τῆς ἴδιας μέρας (15 Νοεμβρίου) οἱ ἕλληνες ποὺ ἦταν στὰ ὑψώματα τοῦ Πέτα, κινήθηκαν πρὸς τὴν Ἄρτα. Ἔχοντας ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Γῶγο Μπακόλα, τὸν Βαρνακιώτη, τὸν Ἴσκο, τὸν Τσόγκα, τὸν Βαλτινό, τὸν Κατσικογιάννη, τὸν Βλαχόπουλο κι' ἄλλους, προχώρησαν κι' ἔπιασαν τὸν ἄϊ - Λιὰ τῆς Ἄρτας, «πανουκέφαλα» στὴν πόλη. Στὰ ΝΑ τῆς Ἄρτας, στὸ μοναστήρι τῆς Φανερωμένης καὶ στὶς Πόρτες (ἀνατολικὴ εἴσοδος στὴν Ἄρτα), ἦταν ὠχυρωμένοι οἱ τοῦρκοι τοῦ Σμαήλπασα Πλιάσα.

Στὶς 16 Νοεμβρίου στὸ ἐκκλησάκι τοῦ ἄϊ - Λιὰ τῆς Ἄρτας ἔγινε συνάντηση τῶν ἀπεσταλμένων τῶν σουλιωτῶν Φωτομάρα, Καραϊσκάκη καὶ Ἄγου, μὲ τὸ Γῶγο Μπακόλα καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγούς[6]. Κι' ἔβαλαν τὸ σχέδιο γιὰ τὴν τελικὴ ἐπίθεση κατὰ τῆς Ἄρτας. Τρακόσιοι σουλιῶτες, θὰ περνοῦσαν τὸ ποτάμι καὶ ἀπὸ τὸ Μαράτι θἄπιαναν στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς Ἄρτας τοὺς μύλους καὶ τὸ Μουχούστι, προάστειο τότε τῆς Ἄρτας, ποὺ γινόταν ἡ ἐτήσια ζωοπανήγυρη[7]. Κι' ἑκατὸ ἀπὸ τὶς δυνάμεις ποὺ ἦταν στὸν ἄϊ Λιά, θὰ κατέβαιναν βορειοδυτικὰ ἀπ' τὸν ἄϊ Λιά, νὰ πιάσουν τὸ μοναστήρι τῆς Ὁδηγήτριας καὶ τὸ ἐκκλησάκι τῶν ἁγίων Ἀποστόλων[8]. Ἀρχηγοὶ στοὺς τρακόσιους ὁρίστηκαν ὁ Μάρκος, ὁ Καραϊσκάκης, ὁ Βέϊκος, ὁ Δράκος, ὁ Κουτελίδας, ὁ Τσαρακλὴς καὶ τὸ παιδὶ τοῦ Μοῦρτο Τζάλιου. Ἀρχηγοὶ τῶν ἑκατὸ ὁρίστηκαν ὁ Φωτομάρας κι' ὁ Μακρυγιάννης.

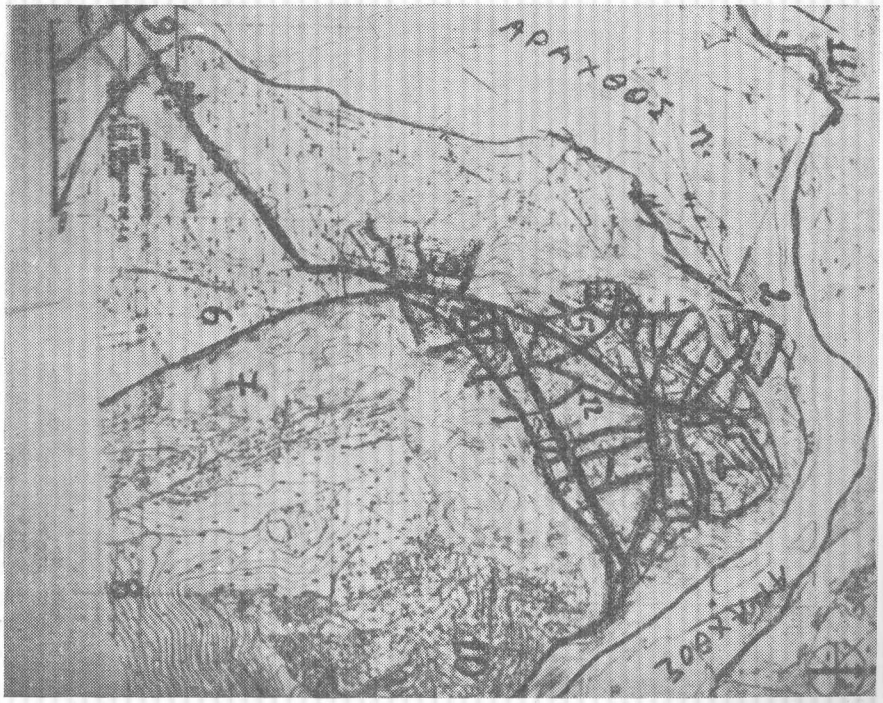
Τὴν ἴδια μέρα (16 Νοεμβρίου) ποὺ στρώνονταν τὸ σχέδιο, ὁ Μάρκος μὲ τοὺς σουλιῶτες του ἔκαναν ἔφοδο πρὸς τὴν γέφυρα τῆς Ἄρτας. Οἱ τοῦρκοι, παρ' ὅτι εἶχαν καὶ κανόνια δυτικὰ ἀπὸ τὴ γέφυρα, πανικοβλήθησαν, τὰ ἐγκατέλειψαν κι' ἔτρεχαν νὰ σωθοῦν πρὸς τὴν πόλη. Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς σουλιῶτες πέρασαν τὴ γέφυρα κι' ἀνακατωμένοι μὲ τοὺς τούρκους ἔφτασαν ὡς τὸ Μουχούστι. Ὁ Μάρκος Μπότσαρης ἐκεῖνε τὸ βράδυ κοιμήθηκε στὴ γέφυρα κι' εἶχε γιὰ προσκεφάλι του τὴ βάση ἑνὸς κανονιοῦ, ἀπ' αὐτὰ ποὺ παράτησαν οἱ τοῦρκοι.

Στὶς 17 Νοεμβρίου τὸ σχέδιο μπῆκε σ' ἐφαρμογή. Οἱ τρακόσιοι σουλιῶτες ὥρμησαν ἀπὸ τὸ Μαράτι, πέρασαν τὸ ποτάμι, ἔφτασαν ἀπέναντι. Πεζικὸ καὶ καβαλαρία τῶν τούρκων τοὺς χτυποῦσε. Ἀλλ' αὐτοὶ ἦταν «ἀιτοὶ στὰ ποδάρια καὶ λιοντάρια εἰς τὴν καρδιά. Ἕνα τουφέκι ρίξαν στοὺς τούρκους καὶ βγάλανε ἀμέσως τὰ σπαθιὰ καὶ τοὺς ἀφάνισαν καὶ τοὺς ἔμπασαν μέσα στὴ

χώρα καὶ εἰς τὸ σαράϊ[9] καὶ γύρα εἰς τὶς δυνατές τους θέσεις κι' ἐκεῖ τοὺς ἄφησαν καὶ πιάσαν τὰ διορισμένα πόστα τους οἱ τρακόσιοι».

Σύγχρονα ἄλλοι σουλιῶτες πέρασαν σὰν ἀστραπὴ τὴ γέφυρα καὶ προχώρησαν στὸ Μουχούστι, σέρνοντας μαζύ τους τὰ κυριευμένα τούρκικα κανόνια καὶ χτυπώντας μ' αὐτὰ τοὺς ἐχθρούς τους.

Καὶ οἱ ἑκατὸ τοῦ ἄϊ - Λιὰ εἶχαν ν' ἀντιμετωπίσουν ὀχτακόσιους τούρκους. Οἱ τοῦρκοι ἦταν στὸ μοναστήρι τῆς Ὁδηγήτριας, στοὺς ἁγίους Ἀποστόλους καὶ στὴν Κούλια τῆς Μητρόπολης[10] κι' ἀπὸ κεῖ χτυποῦσαν τοὺς ἑκατό. «Ἂν ἤμαστε οἱ ἑκατὸ κιοτῆδες κι' ἀνάξιοι, οἱ τρακόσιοι μᾶς φιλοτίμησαν». Ρίχτηκε τὸ πρῶτο ντουφέκι, χτυπήθηκε ὁ πρῶτος τοῦρκος, ὕστερα ἄλλοι εἴκοσι, κι' οἱ τοῦρκοι, μὲ τὴν ὁρμὴ τῶν ἑλλήνων, φοβήθηκαν, παράτησαν τὴν Ὁδηγήτρια καὶ τἄλλα ὀχυρά τους στὸ μέρος αὐτὸ καὶ τράβηξαν πρὸς τὴν πόλη, στὴ δεύ-

Ἡ Ἄρτα καὶ οἱ δρόμοι της ὅπως ἦταν τὸ 1821. 1. Φρούριο, 2. Μητρόπολη, 3. Σαράϊ, 4. Παρηγορήτισσα, 5. Σπίτι Π. Κομπότι, 6. Κούλια τῆς Μητρόπολης, 7. Ὁδηγήτρια, 8. Ἅγιος Ἠλίας, 9. Γέφυρα, 10. Φανερωμένη καὶ Πόρτες, 11. Μαράτι. 12. Ἀγγλικὸ Προξενεῖο.

τερη, ἂς ποῦμε, ὀχυρωματικὴ γραμμή, ποὺ ἦταν ἡ Παρηγορήτισσα καὶ τὸ Σαράϊ. Στὴν Παρηγορήτισσα μάλιστα ὁ Πασόμπεης Γιαννιώτης εἶχε βάλει στὰ παράθυρά της κανονάκια.

Ἀλλὰ οὔτε στὴ γραμμὴ αὐτὴ κρατήθηκαν οἱ τοῦρκοι. Οἱ ἕλληνες τοὺς ἔβγαλαν ἀπ' τὴν Παρηγορήτισσα. Ἔτσι τὸ ὕψωμα αὐτὸ κι' ὅλος ὁ μαχαλὰς τοῦ βουνοῦ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν ἑλλήνων. Παράλληλα οἱ τρακόσιοι σουλιῶτες ἔβγαλαν τοὺς τούρκους ἀπὸ τὸ σαράϊ καὶ τόκαψαν. Κατέλαβαν καὶ τὸ μισὸ παζάρι, ποὺ λεγόταν «γύφτικα»[11].

Νύχτωσε. Ἡ διαταγὴ ἦταν: «Τὴ θέση του νὰ φυλάξει ὁ καθεὶς ὁποὺ σᾶς

διορίσαμεν κι' όσες πιάσετε τοῦ κεφαλιοῦ σας νὰ τὶς ἀφήσετε». Ἀλλὰ πολλοὶ δὲν πειθάρχησαν. Μπῆκαν στὴν πόλη, ἔφτασαν στὸ ρωμιοπάζαρο, ἔφτασαν στὸν ἅϊ - Δημήτρη κι' ἅρπαζαν ἀπὸ τὰ σπίτια τῶν τούρκων ἄλογα κι' ἄλλα πράματα καὶ ξαναγύριζαν στὰ πόστα τους. Τότε οἱ ἀνώτεροι τοὺς παράγγειλαν: «Ἀκοῦτε καὶ σύρτε ἐκεῖ ὅπου σᾶς διατάξαμεν ἢ γίνετε σεῖς κεφαλὲς νὰ ὁδηγᾶτε ἐμᾶς νὰ σᾶς ἀκοῦμεν ὅ,τι μᾶς λέτε». Τότε οἱ ἀπείθαρχοι συμμορφώθηκαν καὶ πῆγαν στὶς θέσεις ποὺ τοὺς εἶχαν ὁρίσει καὶ κοιμήθηκαν. Ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀπείθαρχους αὐτοὺς ἦταν κι' ὁ Μακρυγιάννης, ποὺ προχώρησε βαθειὰ μὲς στὴν πόλη, μιὰ κι' ἤξερε τὰ «σοκάκια».

Τὸ πρωῒ τῆς ἄλλης μέρας οἱ ἀπείθαρχοι πῆγαν στοὺς ἀνωτέρους νὰ παραπονεθοῦν. Κι' ἐκεῖνοι τοὺς ἀπάντησαν: «Γιατὶ χολιάσατε ὅτι σᾶς εἴπαμε νὰ πᾶτε στὰ πόστα σας; Νὰ σᾶς εἰποῦμε τὴν αἰτίαν: Ἐμεῖς εἴμαστε τόσες ἡμέρες νηστικοὶ κι' ἄγρυπνοι. Τώρα ηὕραμε φαγί, κρασί· καὶ θὰ φᾶτε καλὰ καὶ θὰ πιῆτε — καθὼς τὸ κάμετε — καὶ θὰ μεθύσετε· κι' ἀποσταμένοι, ἔρχονταν οἱ τοῦρκοι, σᾶς βρίσκαν σ' αὐτήνη τὴν κατάσταση, σᾶς ἀφάνιζαν. Καὶ κοντὰ σ' ἐσᾶς κιντυνεύαμεν κι' ἐμεῖς, ὅτι εἴμαστε ὁλόγυρα τριγυρισμένοι ἀπὸ τοὺς τούρκους».

Τὴν τελικὴ ἐπίθεση τὴν ἔκανε ὁ Γῶγος Μπακόλας στῆ Φανερωμένη καὶ τὶς Πόρτες. Ἀλλὰ ὁ Χασάνπασας εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὸ γαλλικὸ[12] προξενεῖο (κονσουλάτο), ποὺ ἦταν στὸ λόφο τῆς ἁγίας - Θεοδώρας καὶ μποροῦσε ἀπὸ κεῖ νὰ ἐλέγχει τὸ ἀπέναντι βουνό, ἀπ' τὸ ὁποῖο κατέβαιναν οἱ ἕλληνες.

Κι' ἐνῶ ὁ Γῶγος κατελάμβανε τὴ Φανερωμένη καὶ τὶς Πόρτες, μπῆκαν στὴ μάχη κι' οἱ ἀλβανοὶ τοῦ Ταχὶρ Ἀμπάζη, τοῦ Ἄγο Βάσιαρη, τοῦ Ἐλμάζμπεη, κάπου δυὸ χιλιάδες, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τοὺς συμμάχους τους ἕλληνες. Ὁ Pouqueville θὰ σημειώσει: «Οἱ στρατιῶται τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ Μωάμεθ„ ἐπολέμουν ὑπὸ τὰς αὐτὰς σημαίας».

Κι' ὁ Μάρκος Μπότσαρης ξεπερνάει τὶς τούρκικες κανονιοστοιχίες καὶ προχωρεῖ στὴν κεντρικὴ ἀγορὰ τῆς πόλης. Ἀπάνω στὴ μάχη συναντᾶ τὸν Καραϊσκάκη ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ ἄλλο σημεῖο πολεμώντας. Οἱ δυὸ πολέμαρχοι, οἱ δυὸ ἥρωες, ἴσως οἱ ἀγνότεροι καὶ τολμηρότεροι τῶν ἡρώων μας, πιάνουν ὁ ἕνας τὸ χέρι τοῦ ἄλλου καὶ χαιρετιοῦνται θερμά[13].

Οἱ τοῦρκοι μαζεύονται στὸ ἐσωτερικὸ τῆς πόλης. Πολλοὶ μπέηδες καὶ ἀγάδες ἀλβανοὶ «βλέποντες» συμπολεμούντας μετὰ τῶν ἑλλήνων τοὺς Ἄγο Μουχουρδάρην κ/π ηὐτομόλησαν καὶ ἐν λόγῳ τιμῆς παρεδόθησαν σύμμαχοι γενόμενοι καὶ οὗτοι», γράφει ὁ Φιλήμων.

Στὸ σπίτι τοῦ Πάνου Κομπότη[14], κλείστηκε ὁ Σούλτζε Κόρτζα. Ἀλλὰ οἱ ἕλληνες μὲ τσεκούρια ἔσπασαν τὴν πόρτα, κι' ὁ Κόρτζε ἔφυγε γιὰ τὸ φρούριο. Ἄλλη ἑστία ἀντίστασης ἦταν ἡ Ντογάνα (τελωνεῖο)[15], ἀλλὰ κατελήφθη κι' αὐτή. Ἔτσι πανικόβλητοι οἱ τοῦρκοι ἔτρεχαν νὰ προλάβουν νὰ μποῦν στὸ φρούριο.

Ἀλλ' αὐτοὶ ποὺ εἶναι στὸ κάστρο κλείνουν τὶς πόρτες, γιὰ ν' ἀναγκάσουν τοὺς φυγάδες ν' ἀμυνθοῦν. Ὁ Τσουκαλᾶς μᾶς διέσωσε τὴ σκηνή:

«...τὴν Ἄρτα περικλείουν καὶ τὴν πολιορκοῦν
τὸν πόλεμον ἀρχίζουν, βασιλικοὺς νικοῦν.
Σμαήλπασας σὰν εἶδε τὸ πῶς εἶταν στενὰ
κι' αὐτὸς ὁ πασιαΠλιάσιας βλέποντας τὰ δεινά,
δίδουν φωτιὰ στὴν Ἄρτα καὶ τρέχει ὁ καθεὶς
στὸ κάστρο νὰ προφθάσουν μέσα νἀμβοῦν εὐθὺς
καὶ μέσα δὲν τοὺς μβάζουν, τοὺς λέγουν νὰ σταθοῦν

εἰς κλέπτας καὶ σουλιώτας διὰ ν' ἀντισταθοῦν.
Σμαήλπασας φωνάζει, κλαίει, παρακαλεῖ,
«ἀνοῖξτε μου τὸ κάστρο νὰ ἔμβω» ὁμιλεῖ.
Ἐτοῦτοι δὲν τὸν μβάζουν καὶ τρέχει ἐν ταὐτῷ
πηγαίν' εἰς τὸ χαμάμι καὶ κλεῖται εἰς αὐτό».

Ὁ Pouqueville, γράφει πὼς τὴ φωτιὰ τὴν ἔβαλε ὁ Μάρκος Μπότσαρης καὶ τοῦτο γιατὶ οἱ ἄνδρες του ἄρχισαν νὰ σκορπᾶνε γιὰ νὰ λεηλατήσουν. Ὅποιος κι' ἂν τὴν ἔβαλε ὅμως, δημιουργήθηκε ἀπ' αὐτὴν μιὰ ἀληθινὴ κόλαση. Οἱ πυροβολισμοί, οἱ κανονιές, οἱ φωνὲς τῶν μαχόμενων, οἱ ἱκεσίες τῶν τραυματισμένων, οἱ καπνοὶ κι' οἱ φλόγες τῆς καιόμενης πόλης, ἔδιναν μιὰ τραγικὴ εἰκόνα, μέσα στὴν ὁποία τὰ γυναικόπαιδα ὑπέφεραν πολύ. «Φρικώδη ἦσαν, ἐν καιρῷ νυκτὸς μάλιστα, τὸ ἀμοιβαῖον πῦρ τῶν ὅπλων, αἱ φλόγες τῶν οἰκιῶν, οἱ ἀλαλαγμοὶ ἑκατέρωθεν τῶν μερῶν, ἡ ταραχὴ καὶ οἱ κοπετοὶ τῶν τοσούτων ὀθωμανικῶν γυναικοπαίδων, προστρεχόντων εἰς τὸ φρούριον, ὅπου συνεκλείσθησαν καὶ ταῦτα καὶ τὸ πλεῖστον τῆς φρουρᾶς ἐπὶ τέλους, ὅλων μέχρι τῶν ὀκτακισχιλίων ψυχῶν ἀριθμουμένων» γράφει ὁ Φιλήμων.

Ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο οἱ τοῦρκοι διατηροῦσαν ἀκόμα τὴν Μητρόπολη καὶ τὸν κοντὰ σ' αὐτὴν τούρκικο μαχαλὰ καὶ μερικὰ σπίτια μπροστὰ ἀπὸ τὸ κάστρο. Στὴν Μητρόπολη ἦταν κλεισμένος ὁ Χασάνπασας. Ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπεης ἦταν στὰ πιὸ προχωρημένα πρὸς τὸν ἄϊ - Μηνᾶ σπίτια, ἐκεῖ ποὺ τελείωνε τὸ τουρκοπάζαρο. Ὁ Ἰσμαὴλ Πλιάσας στὴν ἑβραΐϊκη συνοικία (στὸ γκέττο, ὅπως τὸ λέει ὁ Pouqueville). Καὶ ὁ κεχαγιᾶς τοῦ Χουρσὶτ κρατοῦσε τὸ φρούριο.

Ἀλλὰ τὰ ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο σημεῖα ἀντιστάσεως δὲν ἀντέχουν. Οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ στοὺς δρόμους τοὺς χτυποῦσαν μὲ τὰ ὅπλα ἀπὸ μακριά, τρυποῦσαν τοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν, κι' ἔτσι σπίτι τὸ σπίτι ἔδιωχναν τοὺς τούρκους μὲ τὰ σπαθιά. Ὁ Ἰσμαὴλ Πλιάσας ἔφυγε ἀπὸ τὸ γκέττο καὶ ἔπιασε τὰ μπροστὰ ἀπὸ τὸ φρούριο σπίτια. Ὁ Χασὰν ἔφυγε ἀπὸ τὴν Μητρόπολη καὶ πῆγε στὸ κάστρο.

Οἱ Ἕλληνες ρίχτηκαν στὴν ἁρπαγή. Ἔβαλαν σκοπὸ νὰ πάρουν τὰ πράματα (τρόφιμα κλπ.) ποὺ ἦταν ὄχι μονάχα στὰ τούρκκια σπίτια, ἀλλὰ καὶ στὸ ἀγγλικὸ κονσουλάτο[16] καὶ στὰ κελλιὰ τῆς ἁγιὰ - Σωτῆρος[17]. Γιὰ νὰ τὸ πετύχουν αὐτό, σκοτώθηκαν πολλοὶ ἀπ' αὐτούς. «Ὅταν μπήκαμεν μὲ πόλεμον στὴν Ἄρτα, δὲν σκοτωθήκαμεν τίποτας, μικρὰ πράγματα· διὰ τὸ βιὸν τοῦ κονσουλάτου σκοτωθήκαμεν πλῆθος, ὅτι τὸ εἶχαν ὁλόγυρα πιασμένο οἱ τοῦρκοι καὶ ὅλο σὲ κρέας βαροῦσαν», γράφει ὁ Μακρυγιάννης. «Πολλοὶ χάθηκαν στὰ κρασιά», συνεχίζει. Ἴσως ἔπεφταν στὰ λεγόμενα βαένια ἢ μεθώντας ἀπὸ τὸ κρασὶ γίνονταν εὔκολος στόχος τῶν τούρκων.

Ὁ Μακρυγιάννης, μπαίνοντας στὴν Ἄρτα, ἤθελε νὰ ἐκδικηθεῖ ἕναν πλούσιο ἀρτινό, τὸν Παπαδόπουλο, ποὺ τὸν εἶχε προδώσει στοὺς τούρκους. Δὲν τὸν βρῆκε στὸ σπίτι του[18], ἀλλὰ κρυμμένον στὸ ἀγγλικὸ κονσουλάτο, ποὺ γειτόνευε μὲ τὸ σπίτι τοῦ Παπαδόπουλου, κῆπο μὲ κῆπο. Τὸν ἔπιασε, ἀλλὰ δὲν τὸν σκότωσε. «Ὅτι θέλησες ἐσὺ νὰ κάμης σ' ἐμένα μὲ τὴν βοήθεια τῶν τούρκων, μὲ γλίτωσε ὁ Θεός· σ' ἔχω τώρα εἰς τὸ χέρι γιὰ νὰ σ' ἀφανίσω μ' ὅλη σου τὴν φαμελιάν. Δὲν σοῦ τὸ κάνω».

Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ Μακρυγιάννης δὲν πείραξε τὸν Παπαδόπουλο, μιὰ «δούλα» του, πρόδωσε τὴν κρυψώνα τοῦ ἀφεντικοῦ της Παπαδόπουλου στοὺς ὁπλαρχηγοὺς Βαλτινό, Κατσικογιάννη καὶ Γριβαίους. Καὶ ἡ κρυψώνα ἄδειασε. Ὁ Παπαδόπουλος κι' ἡ οἰκογένειά του ἔμειναν «γυμνοὶ καὶ κλαῖγαν». Αὐτὸς ὁ Παπαδόπουλος — γράφει ὁ Μακρυγιάννης — ἀκολούθησε τοὺς ἕλληνες ὅταν

ἔφυγαν ἀπὸ τὴν Ἄρτα κι' ἔγινε ἕνας ἀπὸ τοὺς καλλίτερους πατριῶτες.

Ὁ Μακρυγιάννης πῆγε στὸ σπίτι του[19], ποὺ τὸ εἶχε ἀγοράσει ἀπὸ ἕναν «δυστυχισμένον» ἄρχοντα, πῆρε ὅ,τι ἦταν μέσα στὶς κρυψῶνες, πῆρε καὶ τὸ μπαρούτι καὶ τἄστειλε στὴν Ἀγιά, κοντὰ στὸ Κομπότι. Πῆρε καὶ τὶς δυὸ οἰκογένειες, τοῦ Παπαδόπουλου καὶ τοῦ παλιοῦ ἀφεντικοῦ του τοῦ Λιδωρίκη καὶ τὶς σιγούρεψε κι' αὐτές διώχνοντάς τες. Τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιὰ τοῦ Λιδωρίκη τοῦ τὰ παράδωσε στὰ χέρια του. Καὶ εἶπε στὸν Λιδωρίκη: «Δὲν σοῦ χρωστῶ ἄλλο τίποτες διὰ τὸ ψωμὶ ὁποὔφαγα τόσα χρόνια εἰς τὸ σπίτι σου». Τὴ φυγὴ τῆς οἰκογένειας Λιδωρίκη περιγράφει κι' ἡ Πηνελόπη Λιδωρίκη - Παπαηλιοπούλου: «Πεινῶντες καὶ διψῶντες, ἀλλὰ πλήρεις γενναιότητος, καρτερίας καὶ ἐλπίδων, διέβησαν πεζῇ τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον Φθάσαντες περὶ τὰ ἐξημερώματα ἐκτὸς τῶν βολῶν τοῦ ἐχθροῦ, ὅπου ἐδέησε νὰ ἀναπαυθῶσιν ὀλίγον καὶ ὅπου ὁ Μακρυγιάννης, ἀφοσιωμένος θεράπων, ξεσχίσας τὴν φουστανέλλα του περιέδεσε τοὺς πόδας τῶν γυναικῶν».

Ὁ πόλεμος στὴν Ἄρτα κράτησε δεκάξι μέρες. Κι' οἱ ἕλληνες λιγόστευαν, ὄχι ἀπὸ τὰ βόλια τοῦ ἐχθροῦ, ἀλλὰ γιατὶ καθένας ποὺ ἐξασφάλιζε διάφορα λάφυρα ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς ἢ ἀπ' τὸ διαγούμισμα τῶν κατοίκων, πήγαινε μακριὰ ἀπὸ τὴν πόλη γιὰ νὰ τὰ ἐξασφαλίσει. «Καὶ εἴχαμεν μείνει πολλὰ ὀλίγοι, ὡς τρεῖς χιλιάδες· ὅτι πῆρε ὁ καθεὶς τὸ βιὸς τῶν ἀρτινῶν καὶ πῆγε εἰς τὸν τόπο του νὰ τὸν σώσει», γράφει ὁ Μακρυγιάννης.

Ἕνα ἄλλο ὅμως γεγονὸς ἦρθε νὰ δώσει τέρμα στὴ μάχη τῆς Ἄρτας, ἕνα γεγονὸς ἀναπάντεχο, ποὺ οἱ συνέπειές του θὰ ἦταν μακροχρόνιες καὶ σημαντικές: Ἡ διάλυση τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συμμαχίας.

Διάλυση τῆς συμμαχίας
Τέλος τῆς μάχης

Ἐνῶ οἱ πολιορκημένοι ἀπὸ τοὺς ἕλληνες τοῦρκοι πρότειναν συμβιβασμό[20], γύρισε ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης, ἕνας γνωστικὸς καὶ πολὺ ἄξιος ἀλβανός. Τὸ ταξίδι τοῦ Ταχὶρ εἶχε τάχα γιὰ σκοπὸ νὰ φροντίσει γιὰ πολεμοφόδια κλπ., ἀλλὰ στὴν πραγματικότητα γιὰ νὰ ἐλέγξει τὶς πληροφορίες ὅτι οἱ ἕλληνες δὲν μάχονται γιὰ τὸν Ἀλῆ, ἀλλὰ γιὰ δικό τους κράτος. Τὶς πληροφορίες αὐτὲς τὶς ἔδιναν ὁ Χουρσὶτ κι' ὁ Ὁμὲρ Βρυώνης μὲ τοὺς ἀνθρώπους τους. Καὶ στὸ ταξίδι του αὐτὸ ὁ Ταχὶρ εἶδε πράματα καὶ θάματα[21]. Τούρκισσες βαφτισμένες, τούρκους σκοτωμένους, τζαμιὰ γκρεμισμένα καὶ βρωμισμένα. Δὲν ἐξεδήλωσε τὴν ἀγανάκτησή του, ἀλλὰ «ὕπουλος ὤν, ὑπέκρυπτε τὸ πάθος εἰς τὸ φαινόμενον καὶ ἐπολιτεύετο τοὺς ἕλληνας, ὡς δῆθεν εὐχαριστούμενος εἰς τὰ τοιαῦτα», θὰ γράψει ὁ Περραιβός. Γυρίζοντας ὅμως στὴν Ἄρτα, τὰ διηγήθηκε ὅλα στοὺς συμπατριῶτες του. Καὶ ὅλοι συμφώνησαν «νὰ μὴ χαθῇ ἡ τουρκιὰ καὶ ἡ πίστη τους διὰ ἕναν παλιόγερον, τὸν Ἀλῆ».

Ἔστειλαν πρεσβεία μυστικὴ στὸν Χουρσὶτ ζητώντας νὰ συγχωρεθοῦν. Τὸν μόνο ὅρο ποὺ ἔβαζαν, ἦταν νὰ παυθεῖ ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπεης «ἐν καιρῷ». Ὅταν ἔτυχαν τῆς συγγνώμης, γιὰ νὰ δείξουν τὴν μεταμέλειά τους, τοῦ εἶπαν πὼς πρέπει νὰ στείλει μιὰ δύναμη στρατοῦ, κι' αὐτοὶ θὰ χτυπήσουν τοὺς ἕλληνες, καθὼς θἄναι ἀνυποψίαστοι. Κι' ἂν γινόταν αὐτὸ — γράφει ὁ Μακρυγιάννης — «τελείωνε ἡ ὑπόθεση, χανόμαστε» γιατὶ «ἐκεῖ στὴν Ἄρτα ἦταν ὅλες οἱ κεφαλὲς τῶν ἑλλήνων».

Ἡ δύναμη τῶν τούρκων πραγματικὰ ἔφτανε, ἔκαψε τὸ Λοῦρο καὶ τὸν Καντζὰ καὶ προχώρησε. Ἄλλοι τοῦρκοι προχωροῦσαν ἀπὸ τὴν Πλάκα. Γιὰ ν' ἀποκρουστοῦν ἔφυγε ὁ Μάρκος Μπότσαρης πρὸς τὴ Λάμαρη κι' ὁ Γῶγος

πρὸς τὴν Πλάκα. Ὁ Γῶγος, πρὶν φύγει, ἄφησε ἀρχηγοὺς στὶς μονάδες του τὸ γιό του καὶ τὸν Μακρυγιάννη. Τοὺς πῆρε μάλιστα ἀπὸ τὸ Ὀβραιοπάζαρο ποὺ φύλαγαν καὶ τοὺς πῆγε στὸν Ἐλμὰζ Μέτζο, ποὺ ἦταν στὴν Ὁδηγήτρια καὶ τοῦ εἶπε νὰ τοὺς δίνουν φυσέκια κι' ὅ,τι ἄλλο χρειαστοῦν. «Θὰ τοὺς γανώσω τὴ μύτη ἐκείνων τῶν γουρνομύτηδων» εἶπε ὁ Γῶγος στὸν Ἐλμάζ. Πικραμένα τοῦ ἀπάντησε ὁ Ἐλμὰζ πὼς εἶναι «σκύλος, γενναῖος καὶ προκομμένος».

Κι' ἐνῶ οἱ ἀλβανοὶ ἦταν στὰ παζάρια μὲ τοὺς τούρκους συνέβη ἀνάμεσά τους ἕνα σημαντικὸ ἐπεισόδιο. Ὁ Κὰρ - Ἀλῆ - Χάν, ποὺ ἦταν μέσα στὸ φρούριο, κάλεσε τὸν ἀλβανὸ Μεχμὲτ Κλεισούρα στὸ φρούριο γιὰ νὰ τοῦ ἀνακοινώσει σπουδαῖες εἰδήσεις. Ὁ Κλεισούρας πῆγε μὲ τριάντα ἄνδρες. Ἐμπο δίστηκε ὅμως ἡ εἴσοδός του. Τότε ὁ Κλεισούρας κι' οἱ συνοδοί του σκότωσαν τοὺς φρουροὺς καὶ προχώρησαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κάστρου. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ κτίριο τῆς Διοικήσεως, τοὺς ἐμπόδισαν ἄλλοι φρουροί. Οἱ τσοχαντάρηδες τοῦ Κλεισούρα τοὺς σκότωσαν κι' αὐτοὺς καὶ μπῆκαν μέσα. Βρῆκαν τὸν Κὰρ - Ἀλῆ νὰ κάθεται σ' ἕνα ἀνάκλιντρο, μέσα στὸ σελαμλίκιο (αἴθουσα ὑποδοχῆς). Ὁ Κλεισούρας ζήτησε ἐξηγήσεις ἀπὸ τὸν Κοῦρδο Κὰρ - Ἀλῆ. Ἐκεῖνος σ' ἀπάντηση τὸν πυροβολεῖ καὶ τὸν τραυματίζει. Οἱ συνοδοὶ τοῦ Κλεισούρα ἐξαγριώνονται καὶ σκοτώνουν τὸν Καραλῆ. Οἱ ἄλλοι τοῦρκοι ποὺ ἦταν στὶς ἐπάλξεις, κατεβάζουν τὴν πόρτα τοῦ φρουρίου καὶ κλείνουν μέσα τὸν Κλεισούρα καὶ τοὺς συνοδούς του. Τοὺς σκοτώνουν, τοὺς κόβουν τὰ κεφάλια καὶ τὰ πετοῦν ἀπὸ ψηλὰ ἀπὸ τὸ κάστρο στὸ ποτάμι.

Οἱ ἀλβανοὶ ποὺ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὸ φρούριο (δηλαδὴ οἱ σύμμαχοι μέχρι τότε τῶν ἑλλήνων) ἐξαγριώνονται. Φωνάζουν:

—Θάνατος στοὺς ταγκαλάκηδες! ἐννοώντας τοὺς προερχομένους ἀπὸ τὴν Ἀσία.

Ἑνώνονται πάλι μὲ τοὺς σουλιῶτες κι' ὁρμοῦν καὶ κυριεύουν τὴ Μητρόπολη, ποὺ ἦταν ἀκόμα στὰ χέρια τῶν τούρκων. Τὴ νύχτα παίζουν ὄργανα οἱ ἀλβανοὶ κι' οἱ σουλιῶτες, ἐκδηλώνοντας τὴ χαρά τους γιὰ τὴ νίκη. Καὶ προκαλοῦν τοὺς κλεισμένους στὸ φρούριο:

—Θὰ σᾶς κόψουμε τὰ μουστάκια. Θὰ σᾶς πουλήσωμε σὰν κριάρια. Εἶστε λαγοὶ μὲ σκυλίσια κεφάλια.

Στὸ μεταξὺ οἱ ἕλληνες ἄρχισαν νὰ ὑποπτεύωνται τοὺς ἀλβανούς. Καὶ τοῦτο γιατὶ ὅταν ὁ Μακρυγιάννης πῆγε στοὺς ἀλβανοὺς γιὰ πολεμοφόδια, δὲν τούδωσαν καὶ τοὔδωσε ὁ Καραϊσκάκης. Κι' ὅταν ὁ Μακρυγιάννης ξαναπῆγε, οἱ ἀλβανοὶ τοῦ εἶπαν: «Σὰν δὲν ἔχετε πολεμοφόδια, μὴν πολεμᾶτε». Ὁ Μακρυγιάννης τὄπε αὐτὸ στὸν Καραϊσκάκη κι' ἐκεῖνος τοῦ εἶπε: «Νἄχουμε τὸ νοῦ μας, γιατὶ κάποιος μοῦ εἶπε πὼς οἱ ἀρβανίτες θὰ μᾶς χτυπήσουν». Αὐτὸς ὁ κάποιος ἦταν ἕνας Νικ. Λασπιᾶς, ποὺ δούλευε σὰν γραμματικὸς στὸ τούρκικο στρατηγεῖο τοῦ Χουρσίτ. Τοῦ εἶπε ἀκόμα ὁ Καραϊσκάκης νὰ τραβήξει μὲ τρόπο τοὺς ἀνθρώπους του ἀπὸ τὴν πόλη πρὸς τὸ βουνό. Αὐτὸ κι' ἔκανε ὁ Μακρυγιάννης κι' οἱ σουλιῶτες.

Ἐκείνη τὴ μέρα ἔφτασε κι' ἕνα ἔγγραφο, σταλμένο ἀπὸ τοὺς τουρκαλβανούς:

> «Σουλιῶται! ἡμεῖς ἕως τῆς σήμερον εἴμεθα ὑπηρέται τοῦ Ἀλῆ πασᾶ καὶ σύμμαχοι ἰδικοί σας, στοχαζόμενοι πάντοτε νὰ ἐλευθερώσωμεν τὸν Ἀλῆ Πασᾶ καὶ νὰ μείνωμεν πάλιν, ὡς τὰ πρῶτα, εἰς τὰ βασιλικὰ νεύματα, ἀλλ' ἠπατήθημεν· διότι βλέπομεν φανερά, ὅτι τόσον ἐσεῖς, ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ ὁμόπιστοί σας πολεμᾶτε διὰ τὴν πίστιν καὶ ἐλευθερίαν σας καὶ εἰς τοῦτο φαίνεται νὰ ἔχετε συμβοηθὸν καὶ τὸν Ἀλῆ Πασᾶν. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς σᾶς λέγομεν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἀληθεῖς Μωαμετάνοι καὶ πιστοὶ ὑπηρέται τοῦ κραται-

οτάτου βασιλέως μας. Ἡ συμμαχία σας εἰς τὸ ἑξῆς ὄχι μόνον δὲν μᾶς ὠφελεῖ, ἀλλὰ καὶ μᾶς βλάπτει καιρίως, ἐπειδὴ ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἐλευθερίας πόλεμός σας εἶναι φανερὸς πόλεμος κατὰ τῆς ἰδικῆς μας πίστεως καὶ βασιλείας. Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα σύμφωνοι, ὁπόταν τὰ συμφέροντά μας εἶναι φύσει πολέμια, καθὼς τὸ νερὸν μὲ τὴν φωτιάν; Ἡμεῖς ὡς τόσον, ἐπειδὴ ἐφάγαμε, κατὰ τὴν κοινὴν παροιμίαν, ψωμὶ κι' ἁλάτι μαζί, καὶ εἴμεθα παλαιοὶ φίλοι, δὲν ἐπεθυμοῦμεν οὔτε ἐκ μέρους μας νὰ σᾶς ἀκολουθήσῃ καμμία ἀπιστία, οὔτε ἐκ μέρους τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων καμμία φθορὰ καὶ ἔπειτα νὰ τὴν ἀποδώσετε σὲ ἡμᾶς· ἀλλὰ σᾶς συμβουλεύουμε ν' ἀναχωρήσετε τὴν ἰδίαν στιγμήν· τοὐναντίον δέ, ἂν αὔριον εὑρεθῆτε αὐτοῦ, θέλετε ἰδῆ πρώτους ἡμᾶς νὰ κινηθῶμεν καταπάνω σας καὶ τότε τὸ σφάλμα μένει ἰδικόν σας· ἐπειδὴ ἡμεῖς ἐκάμαμεν, τὸ ὁποῖον ἴσως δὲν ἔπρεπε νὰ κάμωμεν».

Στὸ μεταξὺ τὰ βασιλικὰ στρατεύματα ἔφθασαν στὸν Ἄραχθο καὶ στὴν γέφυρα τῆς Ἄρτας καὶ προχωροῦσαν γιὰ νὰ ἑνωθοῦν μὲ τοὺς κλεισμένους στὸ φρούριο τούρκους.

Ἡ κραυγὴ «στὰ ὅπλα» καὶ ἡ σάλπιγγα τοῦ Καραϊσκάκη ἠχοῦσαν ὅλη τὴ νύχτα τῆς μέρας ἐκείνης. Χαράματα εἶναι ὅλοι ἕτοιμοι νὰ φύγουν. Ὁ Μ. Μπότσαρης δείχνει τὸν οὐρανὸ καὶ γιὰ νὰ ἐμψυχώσει τοὺς ἄντρες του τοὺς λέει: —«Ὁ Θεὸς μᾶς βλέπει ἀδελφοί μου, ἐμπρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ». Καὶ κατευθύνεται πρὸς τὴ γέφυρα. Ἀλλὰ στὴν ψηλὴ καμάρα εἶχαν φτάσει οἱ τοῦρκοι. Εὐτυχῶς οὔτε ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης, οὔτε ὁ Ἄγος ἦταν μὲ τοὺς τούρκους, τηρώντας τὰ ὅσα ἔγραφαν στὸ γράμμα τους. Ὁ Μ. Μπότσαρης μόλις διαπίστωσε ὅτι οἱ ἀκαρνᾶνες μὲ τὰ τμήματά τους ἀποσύρονταν κανονικὰ πρὸς τὴν Κόπραινα ἀπὸ τὸ Γλυκόρριζο, μπῆκε στὰ κτήματα ποὺ ἦταν ἀπέναντι ἀπὸ τὸ Μαράτι. Εἶχε ἐκεῖ συγκεντρωμένη μιὰ μεγάλη ἀγέλη βουβαλιῶν. Ὅσοι μπόρεσαν ἀπὸ τοὺς ἄντρες του, ποὺ ἦταν περίπου 1100, ἀνέβηκαν στὰ βουβάλια καὶ μ' αὐτὰ προχώρησαν καὶ πέρασαν τὸ ποτάμι. Οἱ ὑπόλοιποι πέρασαν κολυμπώντας. Βγαίνουν ἀπέναντι στὸ Μαράτι, ὅπου συγκρούονται μὲ τὸ τουρκικὸ ἱππικό. Τὰ βουβάλια ἀγριεμένα ρίχνονται μπροστὰ καὶ προχωροῦν. Οἱ τοῦρκοι ὑποχωροῦν. Καὶ οἱ σουλιῶτες σκορπίζονται, μὲ τόπο συναντήσεως τὸ Λοῦρο.

Οἱ ἄλλοι ἕλληνες ἔφυγαν ἀκολουθούμενοι ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Ἄρτας. Ὁ Μακρυγιάννης εἶχε ἐντολὴ νὰ σώσει μιὰ οἰκογένεια Θεοχαράκη καὶ τὴν ἔσωσε. Ὁ Καραϊσκάκης ἔφυγε ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ Γλυκορρίζου. Ἕνας πολεμιστής, ὁ Γιάννης Σπαθής, ἀφοῦ κλείστηκε σ' ἕνα σπίτι μὲ δεκαπέντε ἄντρες, πολέμησε ὅλη τὴ μέρα καὶ τὸ βράδυ γλίτωσαν ὅλοι κι' ἔφτασαν στὸ Κομπότι.

Πρὶν φύγουν οἱ ἕλληνες ἔκαναν μιὰ τελευταία ἐνέργεια. Ἅρπαξαν ἀπὸ τοὺς ἄλλοτε συμμάχους ὅλα τὰ πολεμοφόδια ποὺ ἔφερε ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης.

Στὸ χωριὸ Ἁγιά, κοντὰ στὸ Κομπότι, μαζεύτηκαν πολλοὶ φυγάδες ἀρτινοί, οἱ πιὸ σημαντικοί. Λίγους - λίγους ὁ Μακρυγιάννης τοὺς προώθησε στὸ Μακρυνόρος κι' ἀπὸ κεῖ στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦταν οἱ: Βραναῖοι, Κομποταῖοι, Παπαγιανναῖοι, Δαμιαναῖοι, Κολοκυθαῖοι, Κορακαῖοι, Οἰκονομαῖοι ,Χαβελαῖοι, Ν. Ράπτης, Μοστραῖοι, Σακελλαραῖοι, Μελάται, Παπαδοπουλαῖοι, Ρίζηδες, Λεονταραῖοι, Κουτσουμπαῖοι, Μποραῖοι, Σταμαῖοι, Βλαχουτσαῖοι, Κίτσοι, Γκινακαῖοι, Τριανταφυλλαῖοι, Παπασταμαῖοι, Τσολιάδες, Καριτσιναῖοι, Λουριωταῖοι, Παπαβασιλαῖοι, Τσαρακλαῖοι, Γωγαῖοι, Μαλεσαδαῖοι κι' ἄλλοι πολλοί.

Στὴ διαδρομὴ μέσα ἀπ ὀτὸ Μακρυνόρος, οἱ ἀρτινοὶ ληστεύθηκαν ἀπὸ τοὺς

Γριβαίους. Τοὺς ἔβγαζαν τὰ ροῦχα, τὰ δαχτυλίδια, τὰ πάντα. Μιᾶς γυναίκας, ἀπὸ τὴν οἰκογένεια Βράνη, ἤθελαν νὰ τῆς κόψουν τὸ δάχτυλο, ἐπειδὴ δὲν ἔβγαινε τὸ δαχτυλίδι. Εἶδε κι' ἔπαθε ἡ γυναίκα νὰ τοὺς καταφέρει νὰ σπάσουν τὸ δαχτυλίδι καὶ νὰ γλυτώσει τὸ δάχτυλο. Οἱ λοιποὶ ὁπλαρχηγοί, προσπαθοῦσαν νὰ σώσουν τοὺς πρόσφυγες, ἀλλὰ μέσα στὰ δάση τοῦ Μακρυνόρους, τὴ νύχτα, ἦταν ἀδύνατο νὰ προστατέψουν ὅλο αὐτὸ τὸν κόσμο ποὺ ἔφευγε.

Ἡ στάση τοῦ Μακρυγιάννη στάθηκε ἀξιοπρόσεχτη. Ὄχι γιατὶ τὸ γράφει αὐτός, ἀλλὰ γιατὶ τὸ ἀποδεικνύουν τὰ γεγονότα. Πρῶτο, ὅτι πολλοὶ κατατάχτηκαν στὸ τμῆμα του καὶ δεύτερο, ὅτι τὸν ἐξέλεξαν πληρεξούσιό ους γιὰ τὶς Ἐθνικὲς Ἐπαναστατικὲς Συνελεύσεις.

Ὁ Μακρυγιάννης γράφει γιὰ τοὺς πρόσφυγες ἀρτινούς: «Ἀφοῦ γυμνώθηκαν διὰ τὴν ἐλευθερίαν, ὁ πατριωτισμὸς δὲν τοὺς ἄφηνε». Καὶ ὅταν ὁ Μακρυγιάννης ἀρρώστησε «οἱ καημένοι οἱ ἀρτινοὶ διακόνευαν καὶ πλέρωναν ἄνθρωπον κι' ἔρχονταν τόσες ἡμέρες δρόμον νὰ ἰδοῦνε τί κάνω. Τόση εὐγένειαν εἶχαν σ' ἐμένα».

Τὰ βάσανα κι' οἱ ταλαιπωρίες τῶν ἀρτινῶν περιγράφονται μὲ μαῦρα χρώματα στὰ γράμματά τους, ποὺ ἔστελναν σὲ συγγενεῖς τους στὶς διάφορες πόλεις.

Νὰ μερικὰ ἀποσπάσματα:

«τῇ 14ῃ Ἰανουαρίου 1822, Κατούνα.

...μοῦ γράφετε ἂν εἴμεσθεν ἐδῶ ἀσφαλεῖς, ἡμεῖς τὸ ἠξεύρομεν. Καὶ εἰς τοῦτο ἕνας Κύριος τὸ ἠξεύρει τὴν ἀσφάλειαν ἐδῶ... ἀπὸ Ἄρταν μᾶς ζητοῦν νὰ πηγαίνωμεν, ἐτοῦτοι δὲν μᾶς ἀφήνουν. Ἐκεῖ τὰ σπίτια μας καμένα ...ὅτι χάνοντας τὴν κατάστασίν μας, ἐχάσαμε καὶ τὴν γνῶσιν μας. Ἡ φαμελιά μου βαρειά. Τὰ ἔξοδα μεγάλα... καὶ ὁ θεὸς ἴλεως εἰς ἡμᾶς ὁποῦ ἡ τύχη ὅλον μᾶς κατατρέχει. Καὶ μᾶς ἔρχονται οἱ θεϊκὲς πληγὲς ἡ μία κοντὰ τὴν ἄλλην καὶ δοξάζω τὸν Θεόν, ὁποῦ ὅλα ἂς πηγαίνουν, τὴν ζωὴν νὰ μᾶς φυλάξῃ καὶ τὴν τιμὴν ὁποῦ νὰ μὴν ἰδῶ τὴν χρυσὴν καὶ τὰ παιδιά μου εἰς σκλαβιάν, τὰ δὲ ἄλλα ὅλα ὑποφέρονται... δοῦλος σας καὶ ἀδελφὸς Γεώργιος Βράνης».

Καὶ ἄλλο:

«24 Ἰανουαρίου 1822. Κατούνα.

«...τὸν Δημήτρην μου... μὲ πρῶτον καλὸν ἰνκόντρον θέλω σᾶς τὸν στείλη, τὸ περισσότερον διὰ νὰ τὸν παιδεύσετε νὰ γένῃ ἄνθρωπος, ὅτι χωρὶς διδάσκαλον ἕνα χρόνον καὶ ἔγινε τζώρα. Μᾶς εὗρῆκαν καὶ τὰ βάσανα τὰ μεγάλα καὶ αἱ θλίψεις καὶ δὲν ἔχομεν καὶ ὄρεξιν νὰ τοῦ πέσωμεν ἀπὸ κατόπιν... βλέπω καὶ ἐδῶ τὴν ἀσυμφωνίαν καὶ ἀκαταστασίαν εἰς ὅλας τὰς ἀναγκαίας καὶ οὐσιώδεις ὑποθέσεις των ὅπου καὶ αὐτὰ μᾶς ἐπαπειλοῦν διὰ τοὺς σκοποὺς τῶν τουρκῶν ὅποῦ νὰ μὴν ἔχωμεν μίαν βεβαίαν ἀσφάλειαν τῆς ζωῆς μας... ἔχομεν καὶ τὴν παντοτινὴν ὑποψίαν τῆς ζωῆς μας... νὰ πηγαίνωμεν εἰς τὴν Ἄρταν κατὰ τὸ παρὸν εἶναι κινδυνῶδες ὁποῦ καὶ ἐκεῖ οὔτε σπῆτι μῆτε κατάστασιν ἔχομεν καὶ τέλος πάντων εἰς κάθε περίστασιν πρέπει νὰ περικουλάρωμεν, καὶ νὰ εἴμεθα εἰς κίνδυνον ζωῆς καὶ σκλαβιᾶς, ὅλα δεινὰ... εἶναι σχεδὸν μήνας ὁποῦ ἐστείλαμεν εἰς Ἄρταν ἀνθρώπους καὶ δὲν ἐγύρισαν νὰ μᾶς φέρουν καμμίαν ἀπόκρισιν καὶ φαίνεται ὁποῦ δὲν τοὺς ἀφήνουν, ὁποῦ αὐτὸ δὲν

δίδει καλὸν σημεῖον καὶ ὁ Θεὸς ὅπως γνωρίζῃ τὸ συμφερότερον διὰ ἡμᾶς ἂς κάμῃ... Ὁ Θεοχάρης ἐμεσολάβησεν εἰς τὸν καπετὰν Γῶγον καὶ τὸν ἐπροσκύνησεν καὶ τὸ προσκύνημά του δείχνει προσωρινὸν καὶ ψεύτικον, ὡς ἀκούομεν βιάζουν τὸν Θεοχάρην νὰ πηγαίνῃ τὴν φαμελιάν του μέσα εἰς Ἄρταν, τί ἔχει νὰ ἀποκάμῃ δὲν ἠξεύρω· παντοῦ εἰς ὅλα τοῦτα τὰ μέρη ὁ κόσμος τεταραγμένος· καὶ εἰς τὴν ἀρβανιτιὰν ὅλην ἀνακατώματα πολλά... αὐτὸ τὸ ἀνακάτωμα τῆς ἀρβανιτιᾶς μᾶς κάμνει καὶ στεκώμεθα ἥσυχοι κατὰ τὸ παρὸν ἀπὸ σουμπεχέδες, ὅτι ἂν δὲν ἦτον τοιοῦτον ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἐκστρατεύσῃ διὰ τὰ ἐδῶθε... Γεώργιος Βράνης».

Τὰ γράμματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ τὰ Γεν. Ἀρχ. τοῦ Κράτους[22], ἀπὸ τὸ φάκελλο Ἀσημ. Κροκίδα.

Αὐτὰ γιὰ τοὺς ἐπαναστάτες καὶ γιὰ τοὺς ἀρτινοὺς ποὺ τοὺς ἀκολούθησαν.

Καὶ μέσα στὴν Ἄρτα; Μέσα στὴν Ἄρτα ὑπῆρχαν σωροὶ τὰ ἐρείπια. Ὅλες οἱ κεντρικὲς ἐκκλησιὲς κάηκαν[23]. Τὰ δύο τρίτα τῶν σπιτιῶν ἦταν καμένα καὶ ἀπὸ πολλὰ ἔπεσαν τὰ τοίχια κι' ἔκλεισαν τοὺς δρόμους. Κι' ὅσα ἦταν γερά, ἦταν μὲ σπασμένες πόρτες, γιατὶ λεηλατήθηκαν.

Οἱ δερβίσηδες ἔψελναν τὸ «ἐκ Θεοῦ ἡ νίκη», στὰ τζαμιὰ ποὺ τὰ πιὸ πολλὰ διασώθηκαν, γιατὶ ἦταν μέσα καὶ γύρω στὸ φρούριο. Τὸ τούρκικο πλῆθος κι' οἱ στρατιῶτες ξεχύθηκαν στοὺς δρόμους γιὰ νὰ συλλάβουν καὶ ἐκτελέσουν τοὺς ἕλληνες κατοίκους καὶ ἰδίως τοὺς ἄρχοντες. Ἀλλὰ βρέθηκαν μπροστὰ σὲ μιὰ ἔρημη πολιτεία. Ὅλοι εἶχαν φύγει. Καὶ ἡ ἀπογοήτευση τῶν τούρκων ἦταν ἀπέραντη.

Τὴν ἑπομένη ἡμέρα ἔγινε ἡ καθαίρεση τοῦ Ἰσμαὴλ Πασόμπεη, κατὰ τὰ συμφωνημένα μεταξὺ τῶν ἀλβανῶν καὶ τοῦ Χουρσίτ. Τὸν ὅρο αὐτὸ τῆς συμφωνίας οἱ τοῦρκοι τὸν τήρησαν. Τοῦ ἀφαίρεσαν τὶς οὐρὲς[24] καὶ τὸν φυλάκισαν.

Ἡ ἱστορία τὴν ἀποσιώπησε

Ἡ μάχη τῆς Ἄρτας βάρυνε πολὺ στὴν ὅλη ἐξέλιξη τοῦ ἐθνικοῦ μας ἀγώνα. Ἄρχισε μὲ καλοὺς οἰωνούς, μὲ μιὰ συμμαχία ποὺ ἂν μποροῦσε νὰ διατηρηθεῖ, θὰ ἔδινε ταχύτερο τέλος στὴν ἐπανάσταση. Ἴσως λάθος χειρισμῶν πολιτικῶν, ὠδήγησε στὴ διάλυση τῆς συμμαχίας καὶ στὸ χάσιμο — σὲ τελευταία φάση — τῆς μάχης τῆς Ἄρτας. Τῆς μάχης, ποὺ ἡ ἐπίσημη ἱστορία τὴν ἀγνοεῖ, μὴ διαθέτοντας γι' αὐτὴν παρὰ ἐλάχιστες γραμμές, χωρὶς νὰ τὴν ἀξιολογεῖ.

Μετὰ τὴ μάχη τῆς Ἄρτας, ὁ ἀγώνας ἀπὸ ἐπιθετικὸς ἔγινε ἀμυντικός. Δὲν ὑπῆρχαν δυνάμεις γιὰ μιὰ νέα ὁρμητικὴ ἐπίθεση σὰν αὐτὴ ποὺ ἔγινε στὴν Ἄρτα.

Σὲ λίγο ἔπεφτε τὸ κεφάλι τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἡ πτώση του ἀλάφρωσε τοὺς τούρκους λευτέρωσε τὶς δυνάμεις των καὶ τὶς ἔστελναν πιὰ γιὰ νὰ παραβιάσουν τὴ διάβαση τοῦ Μακρυνόρους.

Ὁ Ἀλῆ Πασᾶς, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ θέλει, βοήθησε τὴν ἑλληνικὴ ἐπανάσταση. Δίκαια λοιπὸν οἱ τοῦρκοι, ἐκεῖ ποὺ ἔθαψαν τὸ κεφάλι του, ἔβαλαν τὴν ἐπιγραφὴ (γιαφτά):

«...ἀπέδειξε καὶ τὴν μυστικὴν συνωμοσίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ ἄνθρωπος, ὁ ἄπιστος καὶ προδότης, μετὰ τῶν ἀποστησάντων ἕλλήνων, ἀποστείλας μεγάλην ποσότητα χρημάτων εἰς Πελοπόννησον καὶ εἰς τοὺς Σουλιώτας, παρώρμησε δὲ τούτους νὰ ὁπλισθοῦν κατὰ τῶν τούρκων»[25].

Καὶ ὁ Mendelson - Bartholdy σωστὰ συμπέρανε: Στὰ συντρίμμια τῆς ἀλβανικῆς τυραννίας ἀναστήθηκε νικηφόρος ἡ ἑλληνικὴ ἐλευθερία.

Ἡ μάχη τῆς Ἄρτας τέλειωσε, ὁ ἀγώνας τοῦ ἔθνους ὅμως συνεχίστηκε. Καὶ μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία, ἡ περιοχὴ τῆς Ἄρτας δὲν ἔπαψε νὰ συγκλονίζεται κάθε τόσο ἀπὸ ἐπαναστάσεις, μέχρι νὰ μπεῖ κι' αὐτὴ στὴν ἐλεύθερη πατρίδα. Ὁ σπόρος ποὺ ἔσπειρε ὁ ἐθνικὸς στρατὸς τοῦ Δεσποτάτου, ἔδινε τοὺς καρπούς του σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς αἰῶνες, ἔβγαζε ἀσταμάτητα παλληκάρια καὶ καπεταναίους, μέχρι νὰ γίνει «ἑλληνικό». Καὶ βγάζει πάντα, ὅταν καταπατεῖται καὶ στραγγαλίζεται ἡ ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1) Ὁ Ἰσμαὴλ Πασόμπεης, ἄλλοτε ὑπὸ τὶς διαταγὲς τοῦ Ἀλῆ, ἦλθε σὲ σύγκρουση μαζύ του. Κατέφυγε στὸν σουλτᾶνο καὶ ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε γιὰ νὰ τὸν στρέψει ἐναντίον τοῦ Ἀλῆ. Ὁ Ἀλῆς γιὰ νὰ ἡσυχάσει ἀπ' αὐτόν, ἔστειλε τρεῖς ἀνθρώπους του στὴν Πόλη νὰ δολοφονήσουν τὸν Πασόμπεη. Ἡ ἀπόπειρα ἀπέτυχε καὶ οἱ δολοφόνοι ὡμολόγησαν ὅτι στάλθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ. Αὐτὸ ἐξόργισε τὸν σουλτᾶνο. Ἀκολούθησε ἡ κήρυξη τοῦ Ἀλῆ σὰν φερμανλῆ. Καὶ πρῶτος ἀρχιστράτηγος τῆς κατὰ τοῦ Ἀλῆ ἐκστρατείας ὁρίστηκε ὁ Πασόμπεης. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν μπόρεσε νὰ καταβάλη γρήγορα τὸν Ἀλῆ, ὁ σουλτᾶνος τὸν ἀντικατέστησε μὲ τὸν Χουρσίτ. Παρέμεινε ὅμως μὲ τὸν τίτλο τοῦ πασᾶ τῶν Γιαννίνων. Ὁ Χουρσὶτ τὸν ἔστειλε στὴν Ἄρτα, μέ διαταγὴ ν' ἀναλάβῃ τὴ διοίκηση τῶν ἐκεῖ δυνάμεων καὶ νὰ ἐπιστρέψει στὰ Γιάννινα ὁ ὡς τότε διοικητὴς Χασάν. Ὁ Χασὰν καὶ τὸ τμῆμα του διαλύθηκαν στοὺς Κομτζιάδες καὶ μόλις κατάφερε νὰ σωθῆ γυρίζοντας στὴν Ἄρτα. Ὁ Πασόμπεης ἀπότυχε νὰ περάσει τὸ Μακρυνόρος καὶ κλείστηκε κι' αὐτὸς στὴν Ἄρτα. Ἔτσι, ὅταν ἄρχισε ἡ μάχη τῆς Ἄρτας, ἦταν ἐκεῖ κι' ὁ Πασόμπεης κι' ὁ Χασάν. Ὁ Πασόμπεης τελικὰ καθαιρέθηκε καὶ φυλακίστηκε.

2) F. Pouqueville, «Ἱστορ. Ἑλλ. Ἐπαν.», Ἀθ. 1890, τ. Γ', σ. 190—1, Π. Ἀραβαντινοῦ «Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου», 1856, Α', σ. 355—6.

3) Ι. Φιλήμονος «Ἱστ. Δοκίμιον Ἑλλ. Ἐπαν.», 1861, τ. Δ', σ. 291—2, Χριστ. Περραιβοῦ «Πολεμ. Ἀπομν.», ἔκδ. Τσουκαλᾶ, 1956, σ. 70.

4) Γιὰ τὴ μάχη τῆς Ἄρτας ἔγινε ἐπιλογὴ στοιχείων ἀπό: «Ἀπομνημονεύματα» Μακρυγιάννη, ἔκδ. 1957, σ. 47—63, F. Pouqueville, ὅ.π., τ. Γ', σ. 190—201, Λ. Κουτσονίκα «Γεν. Ἱστ. Ἑλλ. Ἐπ/σεως», 1863, τ. Β', σ. 156—170, Τάκη Λάππα «Ἀπομνημονεύματα Ἀθ. Λιδωρίκη», Ἰωαν. 1955, σ. 34—35, Ἰω. Φιλήμονος «Ἱστ. Δοκ. περὶ Ἑλλ. Ἐπαν.», 1861, τ. Δ', σ. 291—300, Χριστοφ. Περραιβοῦ «Ἀπομν. Πολεμικά», 1956, σ. 70 ἑπ., Σπυρ. Τρικούπη «Ἱστ. Ἑλλ. Ἐπαν.», τ. Β', σ. 88—93.

5) Κατὰ τὸν Pouqueville οἱ ἐπιτεθέντες στὸ Μαράτι τοῦρκοι ἦταν. 800.

6) Ὁ Φιλήμων γράφει πὼς ἡ ἀποστολὴ ἔγινε πρὶν ἔρθουν οἱ ἕλληνες ἀπὸ τὸ Πέτα στὸν Ἅϊ - Λιά.

7) Ἀπὸ τὸ προάστειο αὐτὸ ὀνομάστηκε κι' ἡ ζωοπανήγυρη «Μουχούστι». Ἂν καὶ ἡ θέση τοῦ πανηγυριοῦ ἄλλαξε ἀπὸ τότε πολλὲς φορές, ὅμως τὸ ὄνομα τῆς πανήγυρης δὲν ἄλλαξε. Οἱ ντόπιοι ἐξακολουθοῦν νὰ τὴ λένε «Μουχούστι».

8) Ἡ Ὁδηγήτρια καὶ οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι βρίσκονται στὴ δυτικὴ πλαγιὰ τῆς Περάνθης, τοῦ βουνοῦ τῆς Ἄρτας. Οἱ ἅγιοι Ἀπόστολοι εἶναι ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὸ σημερινὸ στάδιο καὶ ἀριστερὰ καθὼς πᾶμε στὴν Ι. Μ. Κάτω Παναγιᾶς. Ἡ Ὁδηγήτρια εἶναι βορειότερα ἀπὸ τοὺς ἁγίους Ἀποστόλους καὶ πλησιέστερα πρὸς τὴν Ἄρτα.

9) Τὸ σαράϊ ἦταν νοτιοδυτικὰ τῆς Παρηγορήτισσας, κοντὰ στὸ προαύλιο τοῦ σημερινοῦ 1ου Δημοτικοῦ Σχολείου.

10) Ἡ Κούλια τῆς Μητρόπολης, ποὺ σώζονται καὶ σήμερα τὰ ἐρείπιά της, ἦταν δυτικὰ τῆς Ὁδηγήτριας. Ἀλλὰ ἐνῶ ἡ Ὁδηγήτρια ἦταν στὴν πλαγιὰ τοῦ βουνοῦ, ἡ Κούλια ἦταν μέσα στὰ χτήματα. Ἀπὸ τὴν Κούλια οἱ τοῦρκοι χτυποῦσαν τοὺς ἕλληνες ποὺ κατέβαιναν ἀπὸ τὸν ἅϊ - Λιὰ πρὸς τὴν Ὁδηγήτρια. Λαθεμένα ὁ Βλαχογιάννης ὑποσημειώνει στὰ «Ἀπομνημονεύματα» πὼς ἡ Κούλια ἦταν στὴν Μητρόπολη. Ἦταν σὲ χτῆμα (περιβόλι) τῆς Μητρόπολης ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμα λέγεται Δεσποτικό.

11) Τὰ γύφτικα ἄρχιζαν ἀπὸ τὴ σημερινὴ πλατεῖα Σκουφᾶ καὶ ἔφταναν στὸ Μουχούστι.

12) Τὸ γαλλικὸ προξενεῖο (κονσουλάτο) ἦταν στὸ μεγάλο κτίριο ποὺ βρισκόταν δυτικὰ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Θεοδώρας. Λέγεται πὼς ἦταν ἄλλοτε τὸ ἀνάκτορο τῶν Δεσποτῶν τῆς Ἠπείρου. Γκρεμίστηκε πρὶν λίγα χρόνια καὶ στὴ θέση του σήμερα εἶναι τὸ γυμνάσιο θηλέων.

13) F. Pouqueville, ὅ.π., σ. 195.

14) Ἡ οἰκία τοῦ Πάνου Κομπότη σώζεται καὶ σήμερα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρόσοψή της. Εἶναι τὸ μεγαλο κτίριο δίπλα στὴν Ἀγροτ. Τράπεζα. Σ' αὐτὸ τὸ κτίριο ἦταν ἐπὶ Κατοχῆς Καραμπιναρία, ἦταν ἡ Χωροφυλακή, πέρασαν Γερμανοί, ἀντάρτες κλπ. Μετὰ τὸ 1950 χρησιμοποιεῖται γιὰ ἰδιωτικὸ γυμνάσιο καὶ φροντιστήριο.

15) Ἡ θέση τῆς Ντογάνας δὲν εἶναι ἐξακριβωμένη. Ἄλλοι, ἀπὸ τοὺς γερόντους, τὴν τοποθετοῦσαν στὸ σημερινὸ κιν/φο Ρέξ, ἄλλοι στὴν κεντρικὴ ἀγορὰ (ὁδὸς Σκουφᾶ), ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερα οἱ οἰκοδομὲς Παπακώστα καὶ Κατσούλα.

16) Τὸ ἀγγλικὸ προξενεῖο ἦταν στὴν τότε οἰκοδομὴ Μπόρου καὶ σήμερα Κλινικὴ Γαρουφαλιά, ἀπέναντι ἀπ' τὸ ξενοδοχεῖο «Ἀμβρακία».

17) Ἡ ἁγιὰ - Σωτήρα δὲν ὑπάρχει σήμερα. Ἦταν κοντὰ στὸ ἀγγλικὸ προξενεῖο, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία τοῦ στρατηγοῦ Ζέρβα, στὴν ὁδὸ Πριοβόλου, κι' εἶχε γύρω κελλιά.

18) Τὸ σπίτι τοῦ Παπαδόπουλου ἦταν μᾶλλον στὸν σημερινὸ ἀνθῶνα τῆς κεντρικῆς πλατείας.

19) Καμμιὰ σίγουρη πληροφορία μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχω γιὰ τὸ ποῦ ἦταν τὸ σπίτι τοῦ Μακρυγιάννη. Κάποιος μοῦ εἶπε πὼς ἦταν δίπλα στὸν ἅγιο - Κωνσταντῖνο, ἐκεῖ ποὺ εἶναι σήμερα ἡ οἰκοδομὴ Ἐλευθ. Κολιάτσου. Θὰ συνεχίσω τὴν ἔρευνα.

20) Ι. Φιλήμονος, ὅ.π., σ. 291—2.

21) Γιὰ τὶς λεπτομέρειες τῆς ἀποστολῆς τοῦ Ταχὶρ Ἀμπάζη γράφουν ὅλες σχεδὸν οἱ ἱστορίες.

22) Τὰ ἔθεσε ὑπ' ὄψιν μου ὁ συμπατριώτης ἐρευνητὴς κ. Κων/νος Διαμάντης, πρὸ ἐτῶν. Δὲν γνωρίζω ἂν ὡς σήμερα δημοσιεύτηκαν καὶ ἀλλοῦ. Ὁ φάκελλος Ἀσ. Κροκίδα ἔχει στὰ ΓΑΚ ἀριθμὸ 190.

23) Στὸ «Δοκίμιο περὶ Ἄρτης» τοῦ Σερ. Ξενόπουλου ἀναγράφονται λεπτομερῶς οἱ ἐκκλησιὲς ποὺ κάηκαν.

24) Οἱ τοῦρκοι πασάδες διακρίνονταν στὸν βαθμό, ἀνάλογα μέ τὶς ἱππουρίδες ποὺ ἔφεραν. Γιὰ τὴν καθαίρεση κλπ.: Pouqueville, ὅ.π., σ. 201.

25) Δ. Ζώτου «Ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸ Κράτος τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, 1938, σ. 147.

ΑΛΕΞ. Χ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΗΠΕΙΡΟΥ ΣΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΟΥ '21

Ἡ ἱστορικὴ διερεύνησις γιὰ ν' ἀποδείξῃ ἂν καὶ σὲ ποιὰ ἔκτασι, συμμετέσχε ἡ Ἤπειρος στὸν κοσμοξάκουστο Ἀγῶνα τοῦ Ἔθνους γιὰ τὴν ἀπελευθέρωσί του, περιλαμβάνει αὐτὴν ἀδιαίρετη στὰ φυσικά της σύνορα, ποὺ τὰ προσδιορίζει ἡ ἐθνολογική της σύνθεσις. Ἂν γίνεται διάκρισις καὶ ἀναφορὰ σὲ Νότιο (ἐλεύθερη) καὶ Βόρειο (ἀλύτρωτη), γίνεται μόνο καὶ μόνο γιὰ ν' ἀποδειχθῇ ἀκριβῶς ὅτι οὔτε ἡ Βόρειος ὑστέρησε σὲ θυσία αἵματος καὶ σὲ προσπάθεια γ ι ὰ ν ὰ γ ί ν ῃ τ ὸ Ρ ω μ α ί ϊ κ ο α ὐ τ ὸ π ο ὺ κ α ρ τ ε ρ ο ῦ ν ε, ὅπως λέει ὁ ραψωδὸς τῆς Ἀληπασιάδος Χατζῆ Σεχρέτης, ποὺ ἤξαιρε καλὰ τοὺς πόθους τῶν βορείων Ἠπειρωτῶν.

Εἶναι ἄλλο ζήτημα, συναφὲς μὲ τοὺς ἀνταγωνισμοὺς τῶν μεγάλων Δυνάμεων Ρωσίας, Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας καὶ διότι ὁ νέος Ἑλληνισμὸς ἀπόκαμε, ἀπόστασε, ὕστερα ἀπὸ πολυαίμακτες θυσίες ἐννέα ἐτῶν, ποὺ δὲν ἐπραγματοποιήθηκε ἡ Μεγάλη Ἰδέα νὰ συμπεριληφθοῦν ὅλοι οἱ ἀγωνιζόμενοι Ἕλληνες σὲ μιὰ ἐλευθερωμένη Ἑλλάδα.

Ἔτσι τὸ ὄνειρο τοῦ Εὐγεν. Βούλγαρη[1], ποὺ εἰσηγήθηκε πρῶτος στὰ σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων, πραγματοποιεῖται στὶς διαστάσεις τοῦ κουρασμένου ἑλληνισμοῦ, στὰ ὅρια τοῦ Δομοκοῦ, ἔπειτα στὴ Μελούνα καὶ τὸν Ἄραχθο κ.ο.κ.

Πλῆθος βορείων Ἠπειρώτων, ἀπελπισμένοι διότι τόσοι ἀγῶνες πῆγαν χαμένοι γιὰ τὴν ἰδιαίτερή τους Πατρίδα, ἄλλοι ἀμνηστευμένοι ἐπιστρέφουν στὶς προγονικὲς ἑστίες, ἄλλοι βρίσκουν κάποιον πόρον ζωῆς στὴ μικρὴ ἐλεύθερη Ἑλλάδα, ἄλλοι πάλι παίρνουν τῶν ὁμματιῶν τους γιὰ τὴν Ξενιτειά, ὅπως ὁ Εὐαγγέλης Ζάππας κ.ἄ.

Ἀποτραβηγμένοι πολεμισταὶ αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκη νὰ θυμηθοῦν τὸ ἱστορικὸ τραγούδι τους ποὺ τὸ ἔφκιαξαν στοῦ πολέμου τὸν ἀχὸ ἢ στὸ ξετύλιγμα τῶν ἀναμνήσεών τους, σὲ ὧρες εἰρηνικὲς στὰ πληρωμένα τους γεράματα. Καὶ τὸ τραγούδι αὐτὸ ἐξιστορεῖ τὶς τραγικὲς μέρες τῶν ἐγκλείστων στὴν πολιορκημένα Ἀθήνα, ἢ τὸν ὀλέθριο θέρο τῶν Ἱερολοχιτῶν τοῦ Δραγατσανίου, ὅπου παντοῦ συμμετεῖχαν αὐτοὶ οἱ βόρειοι Ἠπειρῶται[2]

Α΄ Ἡ Ἤπειρος σαλπίζει πρώτη τὴν Ἀνάστασι τοῦ Γένους

Ἀπὸ τὸ 1481 ἀρχίζουν κρούσεις κατὰ τοῦ Τούρκου δυνάστου. Ὁ βορειοηπειρωτικῆς καταγωγῆς Κροκόδειλος Κλαδᾶς ὁρμᾶται ἀπὸ τὴ Μάνη καὶ συμπολεμεῖ μὲ τὸν Ἰωάννη Καστριώτη ἐναντίον τῶν Τούρκων, ἔφθασαν στὸν Αὐλῶνα κι ἀπὸ κεῖ

1) Φάνη Μιχαλοπούλου, Μοσχόπολις, αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐν Ἀθήναις 1941 σελ. 18.

2) Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Ἤπειρος, τόμ. Β΄ Ἀθῆναι 1964, σελ. 55—56, 63—64.

κατεβαίνουν στὴ Χειμάρρα, σπείροντας τὸν ὄλεθρο, ἐναντίον τῶν Τούρκων. Μὲ τὴν ἀπόβασι τοῦ Κλαδᾶ ἐξηγέρθησαν οἱ ντόπιοι Χειμαρριῶτες καὶ κατέλαβαν τὸ κάστρο τῆς Χειμάρρας καὶ τὸ Σωπότι[3].

Στὰ 1486 ὁ Σουλτᾶνος γιὰ νὰ ὑποτάξῃ τοὺς Χειμαρριῶτες ἔστειλε μὲ τὸν τίτλο τοῦ Σαντζάκμπεη τὸν ἐξομώτη Ἀριανίτη, τὸν ὁποῖον αὐτοὶ ἐσκότωσαν καὶ ἄρχισαν καὶ πάλι τὴν ἐξέγερσι. Ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις ἐξαπλώνεται στὶς περιφέρειες Δελβίνου, Ἁγίων Σαράντα καὶ τὴν ἐσωτερικὴ Ἀλβανία καὶ κρατάει ὡς τὰ 1492. Ὁ Σουλτᾶνος Βαγιαζὴτ ἀναγκάζεται νὰ δεχθῇ τὰ προνόμια τῆς Χειμάρρας[4].

Στὰ 1494 πάλι οἱ Χειμαρριῶτες ὑποκινοῦνται ἀπὸ τὸν Κάρολο 8ο τῆς Γαλλίας, ποὺ εἶχε καταλάβει τὴ Νεάπολι τῆς Ἰταλίας[6].

Στὰ 1537 ὁ Σουλτᾶνος Σουλεϊμὰν ὁ Νομοθέτης θέλησε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ὄνειρο τῶν προκατόχων του, νὰ διαπεραιωθῇ στὴν Ἰταλία διὰ τῆς Ἐγνατίας ὁδοῦ καὶ νὰ χτυπήσῃ μὲ τὴν εὐκαιρία τὴ μόνιμη φωλιὰ ἀντιστάσεως τῶν Ἀκροκεραυνίων, τὴ Χειμάρρα. Ἐξαπέστειλε ἐναντίον τους τὸν ἐξομώτη συντοπίτη τους Ἀγιὰζ Πασιᾶ, ποὺ ἤξαιρε τὰ κρησφύγετά τους, γιὰ νὰ τοὺς βγάλῃ, μὰ πάλι ἀπέτυχε καὶ οἱ Χειμαρριῶτες ἀπέδειξαν πόσο ἀσθενὴς ἦταν ὁ «Κανὼν» τοῦ Νομοθέτου, ὅτι «ὁ υἱὸς τοῦ ραγιᾶ, πρέπει νὰ εἶναι ραγιᾶς»[6].

Στὰ 1566 οἱ Χειμαρριῶται ἐξεγείρονται καὶ πολεμώντας στὰ Ἀκροκεραύνια τρέπουν εἰς φυγὴν τὸν Πιαλῆ Πασιᾶ[7].

Νέα ἐπανάστασι κάνουν οἱ Χειμαρριῶται στὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κρητικοῦ Πολέμου[8].

Τὸ 1684 οἱ Χειμαρριῶται ὑποκινοῦνται σὲ ἐπανάστασι ἀπὸ τὸν Μοροζίνι, τρέπουν εἰς φυγὴν τοὺς Τούρκους[9].

Τὸ 1690 ἡ ἀνυπότακτη Χειμάρρα σηκώνει καὶ πάλι κεφάλι μὲ τὴν ὑποκίνησι τοῦ Μοτσενίγου[10].

Τὸ 1767 οἱ Χειμαρριῶται κάνουν ἀνταρσία ὑποκινούμενοι ἀπὸ τὸν μοναχὸ Στέφανο γιὰ νὰ φτάσωμε στὰ Ὀρλωφικὰ τοῦ 1770[11], ὁπότε συναγείρονται ἀπ' ἄκρου σ' ἄκρον μὲ τὴν Νίβιτσα Μπούμπαρη καὶ τὸν Ἀϊ - Βασίλην.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως μεταφέρεται ἀπὸ τὶς ἀκτὲς τῆς Χειμάρρας στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ἠπείρου. Αὐτόνομες κοινότητες, τὸ Χόρμοβο, ἡ Λέκλη, τὸ Κάτω Λάμποβο (τοῦ Ζάππα) ἀντιστέκονται στὸν Ἀλῆ Πασιᾶ (1744—1822), Τοῦρκο γιὰ Τοῦρκο, βοηθοῦν τὸν Ἀχμὲτ Κοὺρτ Πασιᾶ τοῦ Βερατίου ἐναντίον τῶν σχεδίων ἐπικρατήσεως τοῦ Τεπελενιώτου[12].

Μόνο τὸ Χόρμοβο διέθετε πεντακόσια ντουφέκια μὲ ἄξιον ἀρχηγὸ τὸν Καπετάνιο Τσαοὺς Πρίφτη[13], ποὺ τὸ δημοτικὸ τραγούδι τῆς περιοχῆς ἐθρήνησε τὸ θάνατό του ἐπάνω στὴν πυρά.

Ὦ Τσαούς, ὦ ἀστέρι, ὦ φῶς![14].

---

3) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1962, σελ. 45, 112.
4) Historia e Shqipërisë, I. Tiranë, 1959, σελ. 318.
5—6) Historia e Shqipërisë, σελ. 321, 352.
7—8) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σελ. 118—9.
9—11) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, σελ. 128, 9, 165, 201, 206—7, 310, 329, 391—2, 457—8, 491.
12) Ὁ Ἀλῆ Πασιᾶς κατήγετο ἀπὸ τὸ χωριὸ Μπετσίστι τῆς ἐπαρχίας Τεπλενίου. Ἄρα Μπετσιστινὸς ἀντὶ Τεπελενλῆς.
13) Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ Πασιᾶ, τοῦ Τεπελενλῆ. Ἐν Ἀθήναις 1895, σελ. 8.
14) Ἀλ. Χ. Μαμμοπούλου, Ἤπειρος, τόμ. Β΄ ἐν Ἀθήναις 1964, σελ. 17.

Ἡ ἐπίθεσις τῶν στρατευμάτων τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ ἔγινε μὲ μπαμπεσιὰ[15] τὸ 1788 ἐναντίον τοῦ Χορμόβου, τὸ ὁποῖον καὶ κατέστρεψε κι ἐσκόρπισε τὰ γυναικόπαιδα στὴ Σαλαώρα καὶ τὸ Βουθρωτὸ κι ἀπὸ καπετανοχωρίτες τοὺς μετέβαλε σὲ ζευγίτες.

Ἀπὸ τὰ πολλὰ μυθολογούμενα γύρω ἀπὸ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ, τὴ μεγάλη αὐτὴ φυσιογνωμία τοῦ Βαλκανικοῦ χώρου τὸν 18ον καὶ 19ον αἰῶνα, εἶναι καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὴν ἐκδίκησι ποὺ ἔκαμε μὲ τὸ μαρτυρικὸ θάνατο στὸν ἡρωϊκὸ ἀρχηγὸ τῶν Χορμοβιτῶν, ὅτι τάχα ὁ Τσαοὺς Πρίφτης εἶχε ἐρωτικὲς σχέσεις μὲ τὴ μάνα τοῦ Ἀλῆ, τὴν περίφημη Χάνκω[16]. Τέτοιες σχέσεις οὔτε τοῦ τόπου τὰ ἔθιμα τὶς σηκῶναν, ἀλλ' οὔτε ὁ λαὸς πλέκει τραγούδια ἡρωϊκὰ σὲ ἀνθρώπους στιγματισμένους μὲ ἀτιμωτικὲς πράξεις. Ὁ Χατζῆ Σεχρέτης δίνει καὶ πάλι τὴν μόνη κι ἀληθινὴ ἐξήγησι λέγοντας γιὰ τοὺς Χορμοβίτες:

«Στὴ μέση, στὴν Ἀρβανιτιὰ νὰ σηκωθοῦν γυρεύουν
Στὴν μέση στὴν Ἀρβανιτιὰ κεφάλι νὰ σηκώσουν
μηδὲ χαράτσι τῆς Τουρκιᾶς θαρρεύουν νὰ μὴ δώσουν
γιατ' ἔχουν χρόνους ἄπειρους, κανένα δὲ σαϊτίζουν
μηδὲ σπαῆν στὴν πόρτα τους καθόλου δὲ γνωρίζουν[17].

Σπίθες ἀπὸ τὴ φωτιὰ τοῦ Χορμόβου θὰ συναντήσωμε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, Χορμοβίτες μεμονωμένους ὁπλαρχηγοὺς καὶ σῶμα Χορμοβιτῶν.

Κεφάλι σηκῶσαν κι ἄλλες δυὸ κοινότητες ἡρωϊκὲς τοῦ Δελβίνου, ἡ Νίβιτσα κι ὁ Ἄϊ - Βασίλης. Κι αὐτὲς κατὰ τὸ Χατζῆ Σεχρέτη:

Μηδὲ χαράτσι θέλουνε στὴν Πόλη νὰ πληρώσουν
μηδὲ τὴν Πόλη ξαίρουνε, μηδὲ καὶ τὸ Ντοβλέτι.

Τὴν ἄνοιξι τοῦ 1798, Μεγάλη Ἑβδομάδα, συνεννοημένος ὁ Ἀλῆ Πασιᾶς μὲ τὸ Γάλλο ἁρμοστὴ τῆς Κερκύρας GENTILI, στέλλει τὴν ἁρμάδα του κι ἀποβιβάζει δυνάμεις στὸ μικρὸ λιμανάκι Λούκοβο, ἀπέναντι ἀπὸ τὴν Κασσιώπη, κι ἐνῶ ὁ κόσμος ἦταν στὶς Ἐκκλησίες, ἐπιτίθεται, σφάζει, αἰχμαλωτίζει καὶ πυρπολεῖ τὴ Νίβιτσα καὶ τὸν Ἄϊ - Βασίλη ὕστερα ἀπὸ γενναία ἀντίστασι τῶν κατοίκων.

Τὸ ἀντιστασιακὸ τραγούδι τῆς περιοχῆς ἀναφέρεται στὸ ἱστορικὸ περιστατικὸ κι ἀνεβάζει τὸ στρατό του σὲ δώδεκα χιλιάδες ποὺ κυκλώνουν τὰ δυὸ μεγαλοχώρια.

«Στὰ (χίλια) ὀκτακόσια[18]
παραγγέλλει ἡ πόρνη, ὁ Μεμούσης[19].
— Ἀλῆ Πασιά! Σήκω κι ἔλα
γιατὶ σήκωσε κεφάλι ὁ ραγιᾶς.
— Προσκύνα ἔρημε Ἄϊ - Βασίλη!
— Δὲν προσκυνᾶμε ὅσο βαστᾶμε.
Τί θαρρεῖς, Ἀλῆ Πασιά;

---

15) Μπαμπεσιὰ = Πά μπές' = χωρὶς πίστι, ἀπιστιά.

16) Χάνκω, τὸ ὀρθὸν καὶ ὄχι Χάμκω. Δὲν εἶναι κυριώνυμο, ἀλλὰ τίτλος τιμῆς καὶ σεβασμοῦ ποὺ ἀπονέμεται σὲ Μουσουλμανίδες, Σεβαστή, Δέσποινα, Κυρά. (Fjalor i gjuhës Shqipe. Tiranë 1954, σελ. 163).

17) Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Ἤπειρος, τόμ. Β' σελ. 15.

18) Ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ἀγαπᾶ τὴ γενικότητα. Παραλείπει τὴ χιλιάδα καὶ στρογγυλεύει ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 1798.

19) Εἶναι ἄγνωστος ὁ πράκτωρ αὐτὸς τοῦ Ἀλῆ, ποὺ φιλοδωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἥρωας μὲ τὴν ὑβρεολογία.

Μήπως εἴμαστε κοπέλλες ἀπ' τὴν Ἄρτα
κι ἀγόρια Ἀργυροκαστρίτικα[20]
γιὰ νὰ παίζῃς ἐσὺ μαζί τους τίς νύχτες;»

Ἄστρα κομμένα ἀπὸ τὴν ἀντίστασι τῆς Νίβιτσας καὶ τοῦ Ἅϊ - Βασίλη θὰ συναντήσωμε σ' ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα ἀπὸ τὶς παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, ὅπου ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης εἰσέβαλε μὲ τὸν ἀναμμένο δαυλὸ στὸ μοναδικό του χέρι, ὡς τὴν Πελοπόννησο.

Σπίθες ἀπὸ τὴν ἄσβηστη κι ἀσίγαστη φωτιὰ τῆς Χειμάρρας θὰ ἰδοῦμε στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ Ἀγῶνος, ὅπου μὲ προέξαρχο τὸν Ἀρχηγό τους Σπῦρο Μίλιο ποὺ καὶ μὲ τὴν πέννα καὶ μὲ τὴν πάλα, στάθηκαν ἀπὸ τοὺς πρώτους στὰ πεδία τῶν συγκρούσεων καὶ ἱστόρησαν μὲ τὰ ἔργα τους τὴ χιλιάκριβη λευτεριὰ αὐτοῦ τοῦ τόπου.

Καὶ ἔρχεται τὸ Σούλι. Ἀπὸ ζύμη τῆς Χειμάρρας καὶ ἀπὸ Νταγκλῆδες τῆς Πρεμετῆς καὶ Φράσαρης κι ἀπὸ ἄλλα καρτερόψυχα στοιχεῖα ποὺ εἶχαν ἀνοίξει λογαριασμοὺς μὲ τὴν ἐπίσημη ὀθωμανικὴ ἐξουσία, καὶ μὲ τοὺς ἐντόπιους τυράννους, ἀγάδες καὶ μπέηδες, σχηματίζεται τὸ Σούλι, στὰ βράχια τοῦ βουνοῦ Κουρίλα, τ' ἀπρόσιτα καὶ τ' ἄλλα Σουλιωτόβουνα πάνω ἀπὸ τὸν Ἀχέροντα. Στὸ Σούλι ἔγινε ἡ φυσικὴ ἐπιλογὴ ἀπ' ὅλες τὶς φ ά ρ ε ς ὅλων τῶν μερῶν τῆς Ἠπείρου, μὲ τὴν εὐρύτερη γεωγραφική της ἔννοια, ἀπὸ ἀνυπότακτα στοιχεῖα ποὺ δημιούργησαν μία δική τους κοινωνία ἡρώων σμείγοντας τὶς ρίζες τους καὶ θάμπωσαν μὲ τὰ κατοπινά τους κατορθώματα τὸν κόσμο. Στὴν πρωτόγονη καὶ πρωτότυπη αὐτὴ Πολιτεία τοῦ Σουλίου, δὲν ὑπῆρχαν κοινωνικὲς διακρίσεις, παρὰ ὑπέρτατη κοινωνικὴ διάκρισις ἦταν ἡ παλληκαριὰ κι ἀξία καὶ οἱ κ ι ο τ ῆ δ ε ς (οἱ δειλοί) στιγματίζονταν ἀπὸ τὴ γενικὴ περιφρόνησι μὴ βρίσκοντας οὔτε γυναικεία κλίνη.

«Ὁ ἐμὸς κάλαμος, γράφει ὁ Πουκεβίλ, θὰ ἀποκαλύψῃ ἐκείνους ἐκ τῶν πτωχῶν ποιμένων, τοὺς ὁποίους ἡ Ἑλλὰς θὰ κηρύξῃ εἰς τὸ μέλλον πρώτους αὐτῆς ἐλευθερωτάς»[21].

Ἀπὸ τὸ 1790, κυρίως, μέχρι τὸ 1803 ἐπολέμησαν οἱ Σουλιῶται μὲ τρόπο ἀπαραδειγμάτιστο, κατὰ ἐχθροῦ πανισχύρου, ἀνεγνωρισμένου σὲ διεθνῆ κλίμακα, κατὰ ἐχθροῦ τοῦ ὁποίου τὴ φιλία καὶ τὴ συμμαχία ἐπεζήτησαν ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία, ἡ Ρωσία, ὅταν τὰ ἑκάστοτε συμφέροντα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὴν κυριαρχία ἀμφισβήτησαν στὸν στρατηγικὸ χῶρο τῆς ὑποδουλωμένης Ἑλλάδος. Ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ, ποὺ ἐπὶ δεκαετηρίδες συνεχώνευσε τὰ τότε γνωστὰ πασιαλίκια Ἰωαννίνων, Δελβίνου, Βερατίου, Σκόδρας σὲ μιὰ ἡμιανεξάρτητη ἡγεμονία ἀπὸ τὴ Σκόδρα μέχρι τὴ Ναύπακτο. Ἐπολέμησαν μόνοι, σχεδὸν ἀβοήθητοι, χωρὶς ἐλπίδα βοηθείας ἀπὸ κανέναν, ἀπομονωμένοι ἀπὸ τὸν ἄλλο κόσμο τῆς Βαλκανικῆς, στὰ ὀρεινά τους κρησφύγετα, «κλεισμένοι ὄντες, ὅπως λέγει ὁ Περραιβός, εἰς τὰ βουνὰ καὶ σκορπισμένοι ἔνθεν κακεῖσε μὴ ἡμεῖς εἰξεύραμεν τί ἐγίνετο εἰς τὸν κόσμον, μήτε ὁ κόσμος εἴξευρεν τί ἡμεῖς ἐκάμνομεν»[22]. Ἐπολέμησαν πότε νικηταὶ καὶ πότε ἡττώμενοι, ἀλλὰ πάντοτε μὲ συνθήκας κατὰ ἐχ-

20) Ὑπαινιγμὸς στὴν Παιδερεστία, ποὺ ἦταν διαδεδομένη μεταξὺ τῶν Ὀθωμανῶν Ἀγάδων τοῦ Ἀργυροκάστρου.

21) Histoire de la regeneration de la Grèce, 1824, ἑλλ. μετάφρασις Ξ. Ζύγουρα, τόμ. Α' σελ. 101.

22) Χριστοφ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας. Ἐν Ἀθήναις 1857 (Ἔκδοσις Ἅπαντα Χρ. Περραιβοῦ, Ἀθῆναι 1956, σελ. 25).

θρῶν δεκαπλασίων ἴσης γενναιότητος μ' αὐτούς, μὲ τὰ μαχητικώτερα καὶ ἐμπειρότερα ἀλβανικὰ στρατεύματα, ἐπὶ ὅσον χρόνον ἐκράτησε ἔπειτα ὁ Ἀγὼν γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία. Ἐπολέμησαν ἐπὶ τέλους οἱ βόρειοι αὐτοὶ Ἠπειρῶται καὶ ἐναντίον αὐτῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐκήρυξαν τὸν πόλεμο ἐναντίον της, ὅταν ἔλαβαν μόνοι, ἀποφασιστικοί, ἀνίδεοι τοῦ μεγάλου σκοποῦ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, τὴν ἡρωϊκὴ ἀπόφασι νὰ φύγουν στοὺς Βαρειάδες ἀπὸ τὸ στρατόπεδο τῶν Ἰωαννίνων, τὴν ἀξιομνημόνευτη ἡμέρα τῆς 6ης Δεκεμβρίου τοῦ 1820, ὅταν τὸ στρατόπεδον αὐτὸ δὲν τὸ διοικοῦσαν οἱ ἑπτὰ πασιάδες ἀποτυχόντες πολιορκηταὶ τοῦ Ἀλῆ, ἀλλὰ ὁ πολυμήχανος καὶ ἐμπειρότατος Χουρσὶτ Πασιᾶς.

Κατὰ δίκαιη ἱστορικὴ κρίσι ἡ ἡμέρα αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὅτι οἱ σκοποὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας δὲν ἦταν γνωστοὶ στὸ Σούλι ἢ ὅτι ἂν ἦταν γνωστοὶ δὲν ἐπηρέασαν τὶς ἀποφάσεις του, προκύπτει ἀπὸ τὸ Δ' ἄρθρον ἑνὸς σχεδίου τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, ποὺ διασώζει ὁ Φιλήμων καὶ ποὺ σ' αὐτὸ προτείνεται νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἤπειρον ὁ Χ. Περραιβὸς «ἐπειδὴ εἰς τὴν Ἤπειρον εἶναι ἔτι ἀνήκουστοι τοῦ Εὐαγγελίου»[23].

Καὶ μεταβαίνει ὁ Περραιβὸς καὶ γίνεται ὁ πολιτικὸς νοῦς, ὁ διπλωμάτης, ὁ πολεμικὸς συντάκτης, ὁ κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου. Ἀλλὰ γιὰ τὴν πανελλήνια αὐτὴ ἀπόφασι τῶν Σουλιωτῶν μαρτυρία προσφέρει καὶ ὁ Πουκεβίλ.

«Ἐν τινι ἐν Σουλίῳ τῇ 6ῃ Φεβρουαρίου 1821 γενομένῳ συμβουλίῳ, γράφει, συνῆλθον καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ὑποτάξωσι τὴν τυραννίαν εἰς τὸν θρίαμβον τῆς ἀνεξαρτησίας. Ἀπεφάσισαν νὰ διασκορπισθῶσι καὶ ὑποκινήσωσι τὰ χωρία τῆς Ἑλλάδος»[24].

Ἀλλὰ ἤδη ἡ τύχη εἶχε κριθῆ. Ἡ ἀνάστασις τῆς Ἑλλάδος εἶχε περάσει ἀπὸ τὴ γενικὴ δοκιμὴ τοῦ πολέμου, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποδείξει ὅτι ὁ Τοῦρκος δυνάστης δὲν ἦταν ἀνίκητος. Χειμάρρα, Ἄϊ - Βασίλης, Νίβιτσα, Χόρμοβο, Λέκλη, Λάμποβο, Σούλι, Πάργα, ἑστίες ἀντιστάσεως, προμαχῶνες τῆς ἐλευθερίας μὲ κοινὸ παρονομαστὴ τὸν χριστιανισμό, τὴ γλῶσσα, τὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, συνείδησι κοινῆς καταγωγῆς. Τί ἄλλο παρὰ συνείδησι ἐθνικὴ ἀποτελοῦν αὐτά; Ἐπὶ αἰῶνες ἡ ἠπειρωτικὴ περιοχὴ μὲ τὴν συνεχῆ, τὴν ἀδιάλειπτη ἀντίστασι ἔδειχνε τὸ δρόμο σ' ὅλη τὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα. Τὸ Ζάλογγο, τὸ Κοῦγκι[25], ἡ Μονὴ Σέλτσου, ὁ Πύργος τῆς Ρηνιάσσας ἦταν σελαγίσματα γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ξύπνημα.

Τὸ ἐπισημαίνει ὁ βαθυστόχαστος Κοραῆς στὸ «Ὑπόμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τῆς Ἑλλάδος», 1803, λέγοντας γιὰ τοὺς Σουλιῶτες: «... διότι ἡ προθυμία καὶ ἐνέργεια μεθ' ἧς προμάχονται τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἐλευθερίας τεράστιον ἔσχε ροπὴν καὶ ἐπὶ τοὺς ἄλλους τῶν Ἑλλήνων»[26].

Καὶ ὁ Κουτσονίκας τονίζει τὴ σημασία τοῦ Σουλιωτοηπειρωτικοῦ πολέμου. «...ἡ δὲ πολεμικωτάτη Δυτικὴ Ἑλλάς, ὑπὲρ τὸ δέον σκεφθεῖσα, ἐβράδυνε νὰ λάβῃ τὰ ὅπλα

---

23) Ἰωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α' σελ. 49.

24) Histoire de la regeneration... τόμ. Α' σελ. 139.

Τὸ Συμβούλιον συνῆλθε ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πολεμάρχου τοῦ Σουλίου Νότη Μπότσαρη καὶ μετεῖχαν σ' αὐτὸ ὄχι μόνο Σουλιῶτες, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐξισλαμισμένων Ἀλβανῶν, 1) Ταχὴρ Ἀμπάζης, 2) Ἅγ. Βαστάρης, 3) Ζιλιφτὰρ (Σιλιχτὰρ) 4) Τσέγκο Μπέης, 5) Μοῦρτο Τσάλης, 6) Ἐλμὰζ Μέτσο Μπόνος, 7) Σουλεϊμὰν Μέτος, 8) Λιάζε Λιουλέχης, 9) Χασὰν Μπελιούσης, 10) Ντέκο Σάλεσις, σύμμαχοι τῶν Σουλιωτῶν ἀπὸ τὶς 12 Αὐγούστου 1820, ἕ ξ ω ἀ π ὸ π ί σ τ ι, Ἡ συμμαχία ἐκράτησε μέχρι τὶς 25 Νοεμβρίου 1821, μέχρι τὴν πολιορκία τῆς Ἄρτας.

25) Κούγκι = Ἱερό, Ἅγιο Βῆμα. Fjalor κλπ. σελ. 250.

26) Δ. Θερειανοῦ, Ἀδαμ. Κοραῆς, Τεργέστη 1889, τόμ. Α' σελ. 253.

κατὰ τῆς τυραννίας, ἐνῶ ἡ ἀδελφὴ αὐτῶν Ἤπειρος ἐπάλαιεν ἡρωϊκῶς κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀπὸ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1820»[27].

Ἂν ὅμως ἡ Σουλιωτικὴ μαρτυρία ἤθελε θεωρηθῆ ἀμφισβητουμένης ἀξίας, ἔρχεται καὶ ἄλλη ἐπικύρωσις ἀπὸ τὸν Φιλήμονα. «Ἐὶ μὴ ἐμεσολάβει ὁ πόλεμος τῶν Σουλιωτῶν, ὀλίγῳ ἀπέβαινε βοηθητικὸς ὑπέρ τῆς Ἑλλάδος ὁ κατὰ τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ κηρυχθεὶς παρὰ τοῦ Σουλτάνου»[28].

Συμβολικὸς Χειμαρριωτῶν καὶ Σουλιωτῶν ὁ ἐναγκαλισμὸς στὸ Λιμάνι τοῦ Γλυκῆ. Οἱ πρῶτοι ἐπέστρεφαν ἀπὸ τὴ Νεάπολι τῆς Ἰταλίας, διότι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἑνωθοῦν μὲ τοὺς Καρβονάρους. Οἱ δεύτεροι ἐπέστρεφαν γιὰ τὴν πατρίδα, ἀφοῦ γεύτηκαν τὴν πίκρα καὶ τὸ φαρμάκι τῆς ξενιτειᾶς, «ξυλοφόροι» καὶ «ὑδροφόροι» στὰ Ἑπτάνησα, γιὰ τὴν πατρίδα ποὺ τοὺς ὑποσχέθηκαν οἱ πολιορκηταὶ τοῦ ἄσπονδου ἐχθροῦ του Ἀλῆ πασιᾶ, ἂν βοηθήσουν στὸν ἐξολοθρεμό του.

Κι ὕστερα ἀπὸ λίγο στὴν Ἄρτα. Ὅλοι πιὰ στὸν ἀγῶνα. Ὅλα ἦταν ἕτοιμα. Ὄχι ὅπλα καὶ πολεμοφόδια, ἀλλὰ ψυχικὴ προπαρασκευή.

Ὁ γνώστης τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων Πουκεβὶλ μᾶς μπάζει στὸ κλῖμα τῶν παραμονῶν τῆς Ἐπαναστάσεως. «Παρανόησις ἁπλῆ, λογομαχία, κραυγὴ ἠδύνατο νὰ προκαλέσωσιν ἐπανάστασιν χωρὶς οὐδεὶς νὰ γνωρίζῃ πότε καὶ πῶς θὰ ἐξεδηλοῦτο αὕτη καίτοι ἕκαστος ἦτο βέβαιος ὅτι ἐγγὺς ἔμελλε νὰ ἐκραγῇ. Ἡ Ἑλλὰς ὅλη καὶ αἱ νῆσοι τοῦ Ἀρχιπελάγους περὶ οὐδενὸς ἄλλου ὡμίλουν εἰ μὴ περὶ ἐλευθερίας»[29].

Ὁ βαρὺς κι ἁπλὸς σὰν στύλος δωρικὸς Σπῦρος Μίλιος, ὁ Πολύμητις, ὁ Νέστορας τοῦ Σουλίου Νότης Μπότσαρης, ποὺ προξενοῦσε τρόμο στοὺς Ἀρβανίτες[30], ὁ Μάρκος Μπότσαρης, ποὺ τὸ περπάτημά του τὸ ἐλαφρὸ ἔμοιαζε μὲ τὴν πνοὴ Ζεφύρου ἐπάνω στὰ πράσινα τῆς ἄνοιξης σπαρτά, ὁ Λάμπρο Βέικος, ὁ Κίτσο Τζαβέλλας, ὁ Κώστας Χορμοβίτης ὁ Λαγουμιτζῆς[31], ποὺ ὁ Κιουταχῆς ἔδινε χρυσάφι ἴσα μὲ τὸ βάρος του γιὰ νὰ τὸν ἔχῃ. Ὁ Ἀναστ. Ἀργυροκαστρίτης, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ Πρεμετινὸς Χατζημιχάλης Νταλιάνης[32] κι ἄλλοι κι ἄλλοι κινοῦν γιὰ τὸν Ἀγῶνα, νὰ πάρουν ἐκδίκησι, τὴν ἡδονὴ τῶν ἀρχαίων Θεῶν, τὸ προγονικὸ χάκι[33].

Β΄ Ἑλληνοαλβανικὰ — Ἡ εἰδικὴ θέσις τῆς Ἠπείρου στὴν ἀρχὴ καὶ κατὰ τή διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ὁ ἠπειρωτικὸς χῶρος ἀπὸ τὴν Ἄρτα μέχρι τὸ Τεπελένι περιελάμβανε μειονότητες, ποὺ κατὰ τὸ διάστημα τῶν αἰώνων ἀπὸ τὸν 15ον κι ἔπειτα, εἶχαν ἀλλάξει τὴν θρησκεία τῶν πατέρων τους, τοὺς Τσάμηδες, γύρω ἀπὸ τὸ Τεπελένι, τοὺς Λιάμπηδες, καὶ πάνω ἀπὸ τὸ Τεπελένι τὸν μεγάλο ὄγκο τῆς Τοσκαριᾶς καὶ Γκεγκαριᾶς, ποὺ ἄλλοι εἶχαν ἐξισλαμισθῆ κι ἄλλοι ἐκκαθολικισθῆ.

---

27) Λάμπρου Κουτσονίκα, Γεν. Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, Ἀθῆναι 1956 σελ. 80.

28) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον κλπ. τόμ. Α΄ σελ. κγ΄.

29) Histoire κλπ. τόμ. Β΄ σελ. 87.

30) Γιὰ τὸ Νότη Μπότσαρη ὁ Πουκεβὶλ λέγει ὅτι «ἡ ὄψις τοῦ γέροντος τούτου ὁμοίου πρὸς τὰ ἐρείπια τῆς Ἑλλάδος κατέπλησσεν, ὅπως καὶ ἡ θέα τούτων, οἱ δὲ ἐξισλαμισμένοι Ἀλβανοὶ νὰτ ἐ ζὲξ σὶ Νότη (Natë e zezë si Noti) = μαύρη ἡ νύχτα σὰν τὸ Νότη. Βλ. Λεοντίου Κ., Τὸ Ἀλβανικὸν ζήτημα, Ἀθήνησιν 1897, σελ. 24.

31) Λαγουμτζῆς = Ὑπονομοποιός· (κόστας Χορμόβας, ὑπογράφει).

32) Βλ. ἐκτενέστερα Ἀλ. Χ. Μαμμοπούλου, Ἤπειρος, τόμ. Β΄ 1964, σελ. 65—71 ὅπου ἀνασκευάζονται τὰ περὶ τῆς ἐκ Δελβινακίου τοῦ Πωγωνίου καταγωγῆς αὐτοῦ.

33) Χάκι = δίκη.

Ἦταν ἀπὸ τὶς πολιτικώτερες τῶν ἀποφάσεων, ἡ ἀπόφασις τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β′ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς διαιρέσεως καὶ τοῦ μίσους μεταξὺ τῆς Δυτικῆς καὶ Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ νὰ παραχωρήσῃ στοὺς ραγιάδες Ρούμ θρησκευτικὰ προνόμια, γιὰ νὰ συντηρήσῃ αὐτὴ τὴ διαίρεσι.

.Ο φίλος τῆς ἀλήθειας ἱστορικὸς ZINKEISEN παρατηρεῖ ὅτι τὸ κατὰ τῶν Φράγκων μῖσος τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων συνετέλεσε τὰ μέγιστα στὴν ἐπέκτασι καὶ παγίωσι τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας διότι ἐπὶ τέλους κατὰ τὸ βυζαντινὸν παράγγελμα, «αἱρετώτεροι οἱ Τοῦρκοι τῶν Φράγκων».

Οἱ Τοῦρκοι κατακτητὲς ἀφοῦ ἔπεσαν σὰν χιονοστιβάδα στὴ Βαλκανική καὶ ἐδήμευσαν τὰ πάντα, ἄρχισαν νὰ παραχωροῦν στοὺς ραγιάδες τὰ δικά τους ἀγαθὰ μὲ τὸ ἀντάλλαγμα τοῦ ἐξισλαμισμοῦ. Ἔτσι οἱ ἐξισλαμιζόμενοι ἀπολάμβαναν περισσότερα ἀγαθὰ καὶ γινόταν ἀφεντικὰ τῶν ἴδιων ἀδελφῶν τους.

Συμπαγεῖς μᾶζες ραγιάδων τέως χριστιανῶν διὰ τῆς ἐξομωσίας περνοῦσαν ἀπὸ τὰ Ὕδατα τῆς Στυγὸς καὶ μετέβαιναν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς κόσμου εἰς τὸν ἄλλον.

Ἐξισλαμιζόμενοι ἀποκτοῦσαν «τὰ κάλλιστα τῶν ἀγαθῶν, ὅσα κατὰ τὸ ὀθωμανικὸν δόγμα δύναται νὰ ποθήσῃ ποτὲ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ὁ ἄνθρωπος, περιουσίαν, γυναίκας, ἀξιώματα, τιμάς»[34].

Θεληματικοὶ ἐξισλαμισμοί, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαστικοί, ἐξαπλώνονται σὰν πυρκαϊὰ στὴν κεντρικὴ καὶ ἀπάνω Ἀλβανία καὶ ὅλο τὸ ἑλληνοβυζαντινὸ στοιχεῖο διαφοροποιεῖται. Μὲ ἀφέλεια ὅσο καὶ δραματικότητα ὁ ἱερεὺς τοῦ χωρίου Ἄρεζα τῆς Κορυτσᾶς, εἶπε μιὰ Κυριακὴ στοὺς μαζεμένους στὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας χωριανούς του, ποὺ ἀπὸ Κυριακὴ σὲ Κυριακὴ λιγοστεῦαν:

«Ἀδελφοί μου, βλέπετε τριγύρω σας τί γίνεται εἰς τ' ἄλλα χωριά. Ἐγὼ δὲν ἠμπορῶ τίποτε ἄλλο νὰ σᾶς εἰπῶ παρὰ μόνο νὰ σᾶς παρακαλέσω ὅλους, ὅπως ἐμένα μὲ ἀφήσετε ἐλεύθερον νὰ κάμω ὅπως κρίνω διὰ τὸν ἑαυτόν μου, ὡς καὶ διὰ τὴν οἰκογένειάν μου. Θὰ ἀφήσω τὴν οἰκίαν μου καὶ τὴν περιουσίαν μου, θὰ πάρω τὴν οἰκογένειάν μου καὶ θὰ φύγω. Ἂς κάμῃ ὁ καθένας ὅπως κρίνῃ. Ὅποιος θέλει ἂς μὲ ἀκολουθήσῃ...»[35].

«Διὰ τοῦ ἐξισλαμισμοῦ, λέγει ὁ Μητροπολίτης Μαρτινιανός, ἐστερήθημεν τοιούτων καὶ τηλικούτων ἀδελφῶν ἡρώων, οἵτινες ἑρμόσαντες ἅπαξ καὶ ταχθέντες στρατιῶται τοῦ Μωαμεθανισμοῦ, τοῦ ξένου πρὸς αὐτοὺς κατὰ τε τὴν θρησκείαν, τὴν γλῶσσαν, τὴν καταγωγήν, τὰ ἴδια ἔθιμα καὶ τὸν ἐθνισμόν, δὲν ἔπαυσαν μεταχειριζόμενοι ὅλας τὰς ἰδίας σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ χρησιμοποιούμενοι ὡς ὄργανα αὐτοῦ, ὅπως κακοποιῶσι τοὺς πρώην ἀδελφοὺς χριστιανοὺς καὶ ὡς προορισμὸν τοῦ βίου θέσωσι τὸ νὰ χύσωσι τὸ αἷμα αὐτῶν ἀφειδῶς»[36].

Ὁ μεταδοτικὸς ἐξισλαμισμὸς προχωροῦσε μὲ βήματα πανούκλας. Τὸ Κουρβελέσι (Λιαμπουριά) ἐξισλαμίσθηκε τελευταῖα τέλος τοῦ 18ου αἰῶνος ὁμαδικῶς, διότι ὁ Δεσπότης ἀπείλησε μὲ ἀφορισμό, ἂν δὲν νηστέψουν τὴ Μεγάλη Σαρακοστή, σὲ ἐποχὴ φριχτῆς σιτοδείας.

Ἔτσι ἡ ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ἀπέκτησε φίλιον ὁμόθρησκον πληθυσμὸν στὴν Βαλκανική, σὲ μιὰ περιφέρεια τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι εἶχαν διακριθῆ γιὰ τὴν εὐψυχία καὶ τὴν ἀνδρεία τους ἐπὶ μισὸ αἰῶνα σὲ ἀγῶνες ἐναντίον της κάτω ἀπὸ τὴ σημαία καὶ τὸ δυνατὸ χέρι τοῦ Γεωργίου Καστριώτη — Σκεντέρμπεη.

---

34) Μητροπολίτου Ξάνθης Ἰωακεὶμ Μαρτινιανοῦ, Ἡ Μοσχόπολις, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 9.

35) Παπᾶ - Σπύρου Ζέγκου. Βιογραφία Πολυκάρπου τοῦ Δαρδαίου κ.λ.π. Σύντομος περιγραφὴ τῆς Δάρδας. Ἐν Ἀθήναις 1927, σελ. 102.

36) Ἰωακεὶμ Μαρτινιανοῦ, Μοσχόπολις, Θεσσαλονίκη 1957, σελ. 16.

Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα οἱ ἀλβανικὲς αὐτὲς φυλὲς ἐστάθηκαν ἡ ἀκένωτη δεξαμενὴ στρατολογίας γιὰ τὸ Σουλτᾶνο σὲ κάθε πολεμικὴ περιπέτεια. (Συρία, Μαμελοῦκοι, Αἰγύπτου, Μαυροβούνι, Οὐγγαρία, Πεσβάνογλου, Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι).

«Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως θὰ ἐπαρουσιάζετο σκοτεινὴ ἂν δὲν ἐκτιμηθῆ ἡ σημασία τοῦ Ἀλβανικοῦ στοιχείου, ποὺ εἶχε ἐξαπλωθῆ στὴ στρατιωτικὴ κοινωνία τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας», λέγει ὁ Φίνλεϋ[37].

Γιὰ τὰ ἀνεξάντλητα αὐτὰ στρατεύματα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἔλεγε ὁ Μπαλτατζῆς (Βεζύρης τῆς Εὐβοίας), εἰ μὴ Χριστιανοὶ περιτετμημένοι[38]. Οἱ Τουρκαλβανοὶ συνδέθηκαν μὲ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία σὰν τὰ νύχια μὲ τὸ κρέας[39].

Ὁ Ἐκρὲμ Βλιώρα στὸ βιβλίο του «Φύλλα Ἡμερολογίου ἀπὸ τὸ Βεράτιον καὶ τὸ Τομόρι», γράφει ὅτι «ἡ Ἀλβανία ἔχει δώσει τριάντα ἕξ ἐκ τῶν ἱκανωτάτων Μεγάλων Βεζυρῶν καὶ τελευταίως τὸν Φερὴτ Πασιᾶν, τὸν πρῶτον Μέγαν Βεζύρην τῆς Νέας Τουρκίας καὶ ἑκατὸν ἀρχηγοὺς τοῦ Τάγματος τῶν Γενιτσάρων».

Πρόκειται περὶ ἀληθινῆς ἐξαγωγῆς ἀνδρῶν. Οἱ Ἀλβανοί, εἴτε μισθοφόροι, εἴτε στρατολογημένοι, στάθηκαν πιστοὶ στὸ Ντοβλέτι ὡς τὸν τελευταῖο Βαλκανοτουρκικὸ πόλεμο, ὁ ὁποῖος ἐξηνάγκασε τὴν Τουρκία ν' ἀποχωρήση σχεδὸν ἀπὸ τὰ Βαλκάνια καὶ ἡ Ἀλβανία βρέθηκε ἀπομονωμένη.

Συνειδητοὶ σύμμαχοι, ὁμόπιστοι πρὸς τοὺς Ἀσιανοὺς Τούρκους (τοὺς Χαλντούπηδες, ντουντούκηδες, κανόφριδες, ὅπως τοὺς ἔλεγαν χλευαστικά), δὲν ἀνέβλεψαν οὔτε στὰ 1770—1780, ὅταν μετὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Πελοποννησιακῆς Ἐπαναστάσεως (Ὀρλωφικά) ἔστησαν μὲ τὰ κεφάλια τους φρικτὸ τρόπαιο στὴν Τριπολιτσᾶ, θύματα τοῦ Χατζῆ Χασὰν Πασιᾶ, ὕστερα ἀπὸ ἀτιμωτικὰ ζορμπαλίκια μιᾶς δεκαετίας ἐναντίον τῶν Πελοποννησίων. Σὲ μπουγιουρντὶ τοῦ Χατζῆ Χασὰν πρὸς τοὺς φυγάδες στὰ ὄρη Πελοποννησίους γράφεται: σᾶς διορίζομεν νὰ σκοτώνετε χωρὶς φόβον τοὺς ζορμπάδες (ἅρπαγες Ἀλβανούς). Εἶναι δικά σας ὅλα τὰ πράγματά των. Νὰ μᾶς φέρετε μόνο τὰ κεφάλια των καὶ σᾶς συγχωροῦμε ὅσα ἐκάματε καὶ δὲν ἐκάματε καπαέτια»[40]

Οὔτε μετὰ τὶς ἑκατακόμβες ποὺ ἔπεσαν στὸ χωνευτήριο τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως ἀνέβλεψαν, ὅταν τὰ πιὸ περήφανα κεφάλια τῆς Ἀρβανιτιᾶς ἔπεφταν μὲ μπαμπεσιὰ στὸ σφαγεῖο τῶν Βιτωλίων (1830).

Συνειδητοὶ ἐπαγγελματίες πολεμιστὲς ἔλαβαν μέρος σὰν πυροσβεστικὴ δύναμις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἐναντίον τοῦ ἀγωνιζομένου ἑλληνικοῦ λαοῦ σ' ὅλες τὶς μάχες τοῦ Ἀγῶνος ὥστε στὴν οὐσία, μὲ ἀντιμετώπους Ἀλβανούς, οἱ συγκρούσεις αὐτὲς νὰ εἶναι ἑλληνοαλβανικὲς πλὴν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Ἰμπραὴμ στὴν Πελοπόννησο, καὶ στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, ποὺ ἔγινε μὲ Ἀραπάδες καὶ ἐν μέρει τῆς ἐκστρατείας τοῦ Δράμαλη, ποὺ ἔγινε μὲ τὰ 2/3 τῶν δυνάμεων Ἀσιανοὺς καὶ τὸ 1/3 Τουρκαλβανούς[41].

Ἀκόμα καὶ ὡς πεζοναῦτες (καλιοντζῆδες) ἐχρησιμοποιήθηκαν οἱ Ἀλβανοὶ (3.

37) Γεωργ. Φίνλεϋ, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, σελ. 36.
38) F. C. H. Pouqueville, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Β' σελ. 95.
39) Ἀλ. Χ. Μαμμοπούλου, Ὁ μῦθος τῆς Ἀλβανικῆς συμβολῆς εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1963, σελ. 25.
40) Ἰωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. Ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σελ. 82 Καπαέτια = πταίσματα.
41) Χριστοφ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας σελ. 129.

000 ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Ἰσμαὴλ Πασιᾶ Πλιάσα καὶ Λιπανοὺς Σέβρανη), ὅταν ὁ ὀθωμανικὸς στόλος κατέστρεψε τὰ Ψαρά[42] τὴν 2α Ἰουλίου 1824.

Τὸ ἀντιχριστιανικὸ καὶ ἀντιελληνικὸ μῖσος τῶν Ἀλβανῶν, τῶν ρωμιογυρισμένων[43] καὶ ρωμιοκουνάριστων[44] συνεχίστηκε καὶ μετὰ τὴν ἐπανάστασι.

Ἀνοικτίρμονες κι ὠμοὶ κυρίως οἱ Τσάμηδες καὶ Λιάμπηδες, λιγώτερο οἱ Τόσκηδες, φιλάνθρωποι οἱ Σκοδρᾶνοι Γκέγκηδες καὶ συμπονετικοὶ πρὸς τὰ γυναικόπαιδα τοῦ Ἕλλην. Ἀγῶνος. Ἀντιμέτωποι τῶν Ἑλλήνων στὴν ἐπανάστασι τῆς Ἠπειροθεσσαλίας 1854, ἀντιμέτωποι στὴν ἐξέγερσι τοῦ Λυκοῦρσι (Ἅγ. Σαράντα) 1878, ἰδίως Τσάμηδες — οἱ Λιάμπηδες ἔκαψαν κι ἐπλιατσκολόγησαν — ἐχθρικώτατοι στὸν ἄτυχο πόλεμο τοῦ 1897, ἐπωφελούμενοι τῆς πολιορκίας τοῦ Μπιζανίου (1912) ἔκαιγαν χωριὰ τῆς Θεσπρωτίας, Πωγωνίου καὶ Ζαγορίου στὰ μετόπισθεν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ, στὸν ὁποῖον συμμετεῖχαν πάντοτε. Πλάι στὰ στίφη τοῦ φασισμοῦ κατὰ τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεσι κατὰ τῆς Ἑλλάδος (1940) χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ πλέον καὶ ἡ δικαιολογία τῆς θρησκευτικῆς πίστεως!

Στὴν ἀντιελληνικὴ στάσι τους οἱ Ἀλβανοὶ (οἱ Ἀρβανίτες τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ) ἦταν ἀπόλυτα συνεπεῖς. Ἀκόμη στὰ 1912 εἶναι ἐν συνειδήσει μὲ τὴν Τουρκία. Στὶς παραμονὲς τῆς ἐκρήξεως τοῦ ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου (5 Ὀκτωβρίου 1912) ὁ πρῶτος ἡγέτης τῆς Νεώτερης Ἀλβανίας Ἰσμαὴλ Κεμὰλ ἀνεκοίνωνε σὲ συνέντευξι: «Οἱ Ἀλβανοὶ αἰσθάνονται ἑαυτοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ἡ μόνη ἐπιθυμία των εἶναι νὰ συμπράξουν διὰ τὴν ἀνακαίνισιν καὶ τὴν πρόοδον τῆς Τουρκίας»[45].

Ὁ Τζεβὰτ Καλαντζῆς, διευθυντὴς τῆς ἀλβανικῆς «Δημοκρατίας» τοῦ Ἀργυροκάστρου, ἔγραφε τὸ 1931 σὲ στιγμὴ ἐκρήξεως εἰλικρινείας:

«Δύο Τουρκαλβανοὶ κόβουν τὴν κουβέντα τους ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει Χριστιανοῦ Ἀλβανοῦ καθὼς καὶ ἀντιστρόφως δύο Ἀλβανοὶ Χριστιανοὶ κόβουν τὴν κουβέντα τους ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει Τουρκαλβανοῦ. Διατί νὰ τὸ ἀποκρύψωμε; Ἐὰν τὰ τουρκικὰ σύνορα ἦταν κοντά, θὰ ἤμεθα Τοῦρκοι τὴν συνείδησι, καθὼς οἱ Χριστιανοὶ ἀποβλέπουν εἰς τὴν Ἑλλάδα».

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ἂς ἀνατρέξωμε καὶ πάλι στὶς παραμονὲς τῆς ἀξιομνημόνευτης μεγάλης Ἐπαναστάσεως.

Ἡ Ἤπειρος εὑρίσκεται γεμάτη μὲ στρατεύματα τουρκικὰ ἀπὸ τὸ θέρος τοῦ 1820. Ἑπτὰ πασιάδες πολιορκοῦν τὸν «Φερμανλῆ». Διάφορες πληροφορίες ἀνεβάζουν τὰ στρατεύματα αὐτὰ σὲ 30—40—50—60 χιλιάδες, ὡς ποὺ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1821 ἔρχεται ὁ Χουρσὶτ Πασιᾶς ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο καὶ ἡ θέσις τοῦ πολιορκημένου Ἀλῆ γίνεται πιὸ ἐπισφαλής.

Οἱ καιροσκόποι Ἀλβανοὶ ὁπλαρχηγοί, προβλέποντας τὴν πτῶσιν του, εὑρίσκονται στὸ δίλημμα ἂν θὰ συνταχθοῦν μὲ τὰ σουλτανικὰ στρατεύματα ἢ θὰ παραμείνουν πιστοὶ στὴν συμμαχία μὲ τοὺς Σουλιῶτες. Οἱ διασπειρόμενες εἰδήσεις δημιουργοῦν ἀτμόσφαιρα εὐνοϊκὴ γιὰ τοὺς ραγιάδες.

«Ἡ πρὸς εἰδικὴν ἀναγέννησιν πορεία αὕτη, λέγει ὁ Πουκεβίλ, ἐγένετο ἐπαισθη-

---

42) Λάμπρου Κουτσονίκα, Γεν. Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, σελ. 189 καὶ Jurien de la Graviere. Ἱστορία τοῦ ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων Ἀγῶνος. Ἐν Ἀθήναις 1894, μετάφρασις Κων. Ράδου, σελ. 140.

43) Ρωμιογυρισμένοι = Ρωμιοὶ ἀλλαξοπιστεμένοι.

44) Ρωμιοκουνάριστοι = Ρωμιοὶ κουναρισμένοι (στὴν κούνια) μικροὶ κι' ἔπειτα γυρισμένοι, ἀλλαξοπιστεμένοι. Καὶ οἱ δύο ὅροι γνωστοὶ στὴν Ἤπειρο.

45) Νέος Ἐλεύθερος Τύπος τῆς Βιέννης. 27.8.1912.

τὴ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ὑπὸ τῶν Ἠπειρωτῶν, οὓς ἤκουσα λέγοντας ὅτι ὁ Ἀλῆς ἀφοῦ πρότερον ἀπηλευθέρωσεν αὐτοὺς τῶν βέηδων, ἀποθνήσκων ἐχρησίμευεν ὡς ὁ πρόδρομος τῆς προσεχοῦς αὐτῶν ἀπελευθερώσεως, τὴν ὁποίαν ἀπεκάλουν θρίαμβον τοῦ Χριστοῦ»[46].

Καμμία δύναμις δὲν μποροῦσε νὰ σταματήση τὴ φορὰ τῶν γεγονότων πλέον πρὸς τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους. Τὸ ἔργο τῶν Ἀποστόλων τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ἁπλώνονταν παντοῦ. Ὅλοι ἦταν ἕτοιμοι γιὰ τὸν Ἀγῶνα:

«Ὁ λάτρης τῶν Μουσῶν παρουσιαζόμενος κῆρυξ τῆς μελλούσης παλιγγενεσίας. Ὁ ἔμπορος παραιτούμενος τοῦ Κερδώου Ἑρμοῦ καὶ θύων τὰ χρήματά του εἰς τὸν βωμὸν τῆς Πατρίδος»[47]. Ὅλες οἱ κοινωνικὲς τάξεις κατέχονταν ἀπὸ τὸ ρῖγος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, δὲν ἄφησαν, ἔγραφε ὁ Ἰάκωβος Ρίζος πρὸς τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντη, μήτε ψωμᾶ, μήτε μπακάλη, μήτε σιμιτζῆ ὅπου δὲν κατέγραφαν (εἰς τὴν Φιλικὴν Ἑταιρείαν)[48]. «Ὁ Ἀναστάσης[49] μπίκπασης, ἔγραφεν ὁ Μιχ. Σοῦτσος πρὸς τὸν ἴδιον Ὑψηλάντην, ἐλθὼν ἐνταῦθα χωρὶς νὰ συμβουλευθῆ τοὺς Ἐφόρους, ἢ μὲ ἄλλον τινα, ἤρχισε νὰ καταγράφῃ ἀναφανδὸν καὶ ὁρκώνη ἀνεξετάστως Ἀρβανίτας[50] τῶν ἐντοπίων Ἀρχόντων»[51].

«Τίς εἶναι αὐτὸς ὁ Ἀναστάσης, ὅπου καταγράφει ἀναφανδὸν ἀνθρώπους; Ἐρωτᾶ ὁ Μητροπολίτης καὶ οἱ Ἄρχοντες τὸν Ἡγεμόνα Σοῦτσον»[52].

Πῶς νὰ μαζευτῆ πιὰ τὸ «μυστικὸ» τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὕστερα ἀπὸ τέτοια διάδοσι. Καὶ πῶς ν' ἀναβληθῆ κάθε κίνησις, κι αὐτὸ ἤθελε κανείς, ἀφοῦ κόσμος καὶ κοσμάκης ἦταν πιὰ μπλεγμένος στὰ δίχτυα τῆς συνωμοσίας κατὰ τῆς «καθεστηκυΐας τάξεως»;

Ἔτσι ὁ Ἑλληνικὸς Ἀγὼν γιὰ τὴν ἀποτίναξι τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ κάτω ἀπὸ τὴν πίεσι τῶν πραγμάτων καὶ μὲ τὴν οὐρανόπεμπτη εὐκαιρία τῆς πολιορκίας τῶν Ἰωαννίνων, ποὺ εἶχε προσελκύσει καὶ τὴν προσοχὴ καὶ τὶς διαθέσιμες δυνάμεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης στὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία ἄρχιζε τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 μὲ τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντη στὴ Μολδοβλαχία.

Ὁ Ἀλῆ Πασιᾶς πρόσκομμα στοὺς σκοποὺς τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας ὄχι μόνο ἦταν κλεισμένος στὸ Κάστρο τῶν Ἰωαννίνων, ἀλλὰ ἀπασχολοῦσε καὶ μεγάλο μέρος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῆς Τουρκίας[53].

Εἴπαμε κι ὅλας σὲ τί φοβερὴ θέσι ἦταν ἡ Ἤπειρος, ἀφ' ἑνὸς μὲν κατειλημμένη ἀπὸ τουρκικὰ στρατεύματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ σὲ ἄμεση γειτονία μὲ ἀλλογλώσσους καὶ ἀλλοθρήσκους καὶ Ἀλβανοὺς πληθυσμούς. Εἶναι ὁμόφωνες οἱ μαρτυρίες τῶν ἀπομνημονευματογράφων Ἀγωνιστῶν καὶ τῶν Ἱστορικῶν τοῦ Ἀγῶνος.

---

46) Histoire κλπ. τόμ. Α' σελ. 158.

47) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, σελ. ιζ'.

48, 49, 50) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α' σελ. 323, 326.

51) Ὁ Ἀναστάσιος Ἀργυροκαστρίτης ἔλαβε μέρος στὶς μάχες τῶν Παραδουναβείων Ἡγεμονιῶν ὑπὸ τὸν Ἀλέξ. Ὑψηλάντην, τὸν ὁποῖον ὑποδέχτηκε στὴ Φωξάνη καὶ συνέπραξε στὴν ὀργάνωση τοῦ Ἱεροῦ Λόχου.

52) Ἀρβανίτας = ἐννοεῖ Ἀλβανοφώνους Ἠπειρῶτες ἢ καὶ Ἑλληνοφώνους Ἠπειρῶτες, τοὺς ὁποίους συλλήβδην τότε καὶ περιηγητὲς ξένοι, ἀλλὰ καὶ Ἕλληνες ἀποκαλοῦσαν γενικῶς Ἀρβανίτας, ὡς ὑπηκόους τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ. Ἀντίθετη σκέψις ὁδηγεῖ σὲ ἄτοπο, διότι Τουρκαλβανῶν κατήχησις ἦταν ἀδιανόητο νὰ γίνῃ.

53) Ἀθανασίου Ξοδίλου, Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν, ἐπιμέλ. Λ. Ι. Βρασούση καὶ Ν. Καμαριανοῦ, Ἀθῆναι 1964, σελ. 16.

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

«... πνιμένος ὅλος αὐτὸς ὁ τόπος, λέγει ὁ Μακρυγιάννης, ἀπὸ τὰ Γιάννινα, Ἄρτα, Πρέβεζα, Σούλι, ὅλο αὐτὸ τὸ καυκὶ πλῆθος Τουρκιά, πασιάδες κι ὅλο νέοι κουβαλιόνταν ἀπ' οὖλα τὰ μέρη τῆς Τουρκιᾶς καὶ τῆς Ἀρβανιτιᾶς ἐξ αἰτίας τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ τὴν πολιορκία»[54].

Ἡ κατάστασις ἐπιδεινώθηκε μετὰ τὴ διάλυσι τῆς συμμαχίας τῶν Σουλιωτῶν καὶ Ἀλβανῶν, ὁπότε ἀξιόμαχα ἀλβανικὰ στρατεύματα ὑπὸ τοὺς ἐμπείρους ἀρχηγοὺς Ταχὶρ Ἀμπάζη, Σιλιχτὰρ Πόντα καὶ Ἄγο Βασιάρη προστίθενται στὸ στρατόπεδο τοῦ Χουρσὶτ Πασιᾶ. Οἱ Ἀλβανοὶ ἀρχηγοὶ ἐκαιροσκόπησαν ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1821 μέχρι τὸ Νοέμβριο τοῦ ἰδίου ἔτους, φοβούμενοι τὴν ἐπικράτησι τῆς ἐπαναστάσεως, τὴν ἔξοδο τῆς Ρωσίας σὲ πόλεμο κατὰ τῆς Τουρκίας στὸ πλευρὸ τῶν Χριστιανῶν. Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ὑψηλάντη στὴ Μολδοβλαχία ἐπέδρασε στὴ διατήρησι τῆς συμμαχίας αὐτῆς διότι γενικὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι πίσω ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντη ἦταν ἡ ἐνίσχυσις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς.

Τὰ κρυφομιλήματα τῶν Σουλιωτῶν μὲ τὴν ὀρθόδοξο Ρωσία καὶ Γαλλία ἀνησυχοῦσαν τοὺς Μπέηδες καὶ Ἀγάδες τῆς Νοτίου Ἀλβανίας.

Ἡ ἀποκήρυξις ὅμως τοῦ Ὑψηλάντη ἀπὸ τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο καὶ ἰδίως ἡ ἀποτυχία τῶν ἐπαναστατῶν στὸ Γαλάζι, τὸ Δραγατσάνι, τὸ Σκουφάνι καὶ τὴ Μονὴ Σέκου, ὅπου ἐθερίστηκαν τὰ ἑλληνικὰ νιᾶτα τῶν παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν, δὲν ἄφηνε πιὰ ἀμφιβολία σ' αὐτοὺς ὅτι οἱ ξεσηκωμένοι ραγιάδες ἦταν μόνοι τους στὸν Ἀγῶνα. Διέρρηξαν λοιπὸν τὴ συμμαχία, ὅπως εἶχαν ἐγκαταλείψει καὶ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ, μὲ τοὺς Σουλιῶτες στὴν πολιορκία τῆς Ἄρτας κι ἔτσι αὐτὴ χάθηκε ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τοῦ περιστατικοῦ. Ἐνῶ διαρκοῦσε ἀκόμα ἡ πολιορκία, οἱ Ἀλβανοὶ ἐμήνυσαν στοὺς Σουλιῶτες: «... βλέπομεν φανερὰ ὅτι τόσον ἐσεῖς, ὅσον καὶ οἱ λοιποὶ ὁμόπιστοί σας πολεμᾶτε διὰ τὴν πίστιν καὶ ἐλευθερίαν σας καὶ εἰς τοῦτο φαίνεται νὰ ἔχετε συμβοηθὸν καὶ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶν· διὰ τοῦτο ἡμεῖς σᾶς λέγομεν ὅτι ἡμεῖς εἴμεθα ἀληθεῖς Μωαμεθανοὶ καὶ πιστοὶ ὑπηρέται τοῦ κραταιοτάτου βασιλέως μας· ἡ συμμαχία σας εἰς τὸ ἑξῆς ὄχι μόνο δὲν μᾶς ὠφελεῖ, ἀλλὰ καὶ μᾶς βλάπτει καιρίως ἐπειδὴ ὁ ὑπὲρ πίστεως καὶ ἐλευθερίας πόλεμός σας εἶναι φανερὸς πόλεμος κατὰ τῆς ἰδικῆς μας πίστεως καὶ βασιλείας. Πῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα σύμφωνοι, ὁπόταν τὰ συμφέροντά μας εἶναι φύσει πολέμια, καθὼς τὸ νερὸν μὲ τὴν φωτιάν»[55].

Ἔτσι ὁ Ἄγο Μουχουρντάρης καὶ ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης ποὺ ὁδηγοῦσαν τὰ ἐκλεκτότερα ἀλβανικὰ στρατεύματα ἀπεχώρησαν ἀπὸ τὴν πολιορκία τῆς Ἄρτας διακριτικὰ κ' εἰρηνικά, πιστοὶ στὴ «μπέσα» ποὺ εἶχαν δώσει στοὺς Σουλιῶτες.

Ὁ ἐξυπνότατος Ταχὶρ Ἀμπάζης γιὰ νὰ δικαιολογήση τὴν ἀποχώρηση ἀπὸ τὴ συμμαχία ἐπροφασίσθηκε ὅτι εἶχαν ἀπελπισθῆ μὲ τὰ ὅσα εἶδε κατὰ τὴν προχώρησί του εἰς τὸ Βραχώρι καὶ τὸ Μεσολόγγι. Τὶς ἐντυπώσεις αὐτὲς μετέδωσε στὸν Ἄγο Μουχουρντὰρ καὶ οἱ δυό τους στοὺς πολιορκουμένους Τουρκαλβανοὺς τῶν Ἰωαννίνων.

Ὁ Ταχὶρ Ἀμπάζης στὸν Ἄγο Μουχουρντάρη: Εἶσαι Τοῦρκος;

Ἄγος Μουχουρντάρης: Τί εἶν' αὐτό, ποὺ μέ ρωτᾶς; Εἶμαι καὶ θὰ εἶμαι Τοῦρκος.

Ταχὶρ Ἀμπάζης: Τότε ἐγὼ σοῦ λέω ὅτι οἱ ραγιάδες ἐπῆραν τ' ἄρματα, ὄχι γιὰ τὸν Ἀλῆ Πασιᾶ, ἀλλὰ γιὰ νὰ κάνουν κεφάλι δικό τους καὶ γιὰ τὴν πίστι τους πολεμοῦν, τὴ δική τους πίστι. Γιατί λοιπὸν νὰ μένωμε στὴν ἀπάτη καὶ νὰ προδίνωμε τὴν τιμή μας, τὴν πίστι μας καὶ τὸ Σουλτᾶνο μας;

---

54) Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα. (Γιάννη Βλαχογιάννη)· Ἔκδοσις Β' Ἀθῆναι 1947, σελ. 129.

55) Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, σελ. 83.

Στοὺς Τουρκαλβανοὺς τοῦ Κάστρου τῶν Γιαννίνων εἶπε τὰ ἴδια πράγματα καὶ ὅτι ἀπὸ τὸ Μακρυνόρος ὥς τὸ Μεσολόγγι δὲν ἤθρε Τοῦρκο νὰ πάρη σελιάμι[56], ὅτι ἤθρε Τούρκισσες ξυπόλητες, ξεμπουμπούλωτες[57] καὶ ντροπιασμένες καὶ τὸ τζαμί, τὸ προσκύνημά μας, τὸ ἔκαναν κενέφι[58] καὶ ὅπως τοῦ εἶπε ὁ Λιμάζης[59] τὰ ἴδια ἔκαμαν οἱ Ρωμαῖοι στοὺς Τούρκους τῆς Τριπολιτσᾶς, στὶς γυναῖκες, ἕως τὰ μικρὰ παιδιά[60].

Ἡ διάλυσι τῆς ἑλληνοαλβανικῆς συμμαχίας εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας καὶ εἶχε τεραστία ἐπίδρασι στὴν ἐξέλιξι τὴν κατοπινὴ τοῦ Ἀγῶνος. Ἂν ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς εἶχε γίνει ὁ κατάλληλος χειρισμὸς σύμφωνα μὲ τὶς διακηρύξεις τοῦ Ρήγα καὶ εἶχε κατανικηθῆ ὁ ἀλβανικὸς καροσκοπισμὸς καὶ ἡ καχυποψία, εἶναι βέβαιον σχεδὸν ὅτι τὸ ἐπαναστατικὸ ἔργο θὰ εἶχε συντομευθῆ κατὰ πολὺ καὶ οἱ θυσίες θὰ ἦταν λιγώτερες. Ὁ προσεταιρισμὸς τοῦ ἀξιολόγου ἀλβανικοῦ παράγοντος θὰ εἶχε ἀλλάξει ἀπὸ τότε τὴν διπλωματικὴ εἰκόνα τῆς Βαλκανικῆς.

Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ ἔγγραφο ποὺ ἔστειλαν οἱ Σουλιῶτες στὶς 16-2-1822 πρὸς τὴν Ἐθνικὴ Βουλή:

«Ἡμεῖς κατὰ τὸ παρὸν εἴμεθα περικυκλωμένοι ἀπὸ χιλιάδας Τουρκικῶν στρατευμάτων, οἵτινες καθ' ἡμέραν μᾶς γράφουν φοβερίζοντες, ἢ νὰ συμβιβασθῶμεν μ' αὐτούς, ἢ θὰ ἔλθουν κατ' ἐπάνω μας... τοὺς πολιτευόμεθα καὶ τοὺς λέγομεν πάντοτε τὸ ἀμήν. Τοὺς πολιτευόμεθα μὲ τὸ σήμερον καὶ αὔριον, ἐπὶ σκοπῷ. Ἐδῶ εἰς τὰς γειτνιαζούσας μας ἐπαρχίας, δηλ. εἰς τὴν Ἀμφιλοχίαν, Θεσπρωτίαν, Χαονίαν, Μολοσσίαν[61] καὶ λοιπὰ μέρη τῆς Ἠπείρου, εὑρίσκονται ὑπὲρ τὰς εἴκοσι χιλιάδας ἑλληνικὰ ὅπλα[62], τὰ ὁποῖα εἶναι ἀξιώτερα ἀπὸ τὰ ἰδικά μας· αὐτοὶ δὲν προσμένουν ἄλλο διὰ νὰ λάβουν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν τυράννων, εἰ μὴ νὰ ἴδωσι δέκα ἢ δώδεκα ἐθνικὰ πλοῖα εἰς τὴν θάλασσαν καὶ νὰ τοῖς δοθῶσι καὶ πολεμοφόδια..... καὶ ἐλπίζομεν ὅτι μὲ τὴν δύναμιν τῶν ὅπλων νὰ ἑνώσωμεν μαζί μας καὶ τοὺς Τσάμηδες, Λιάπηλες καὶ Τόσκηδες καὶ ὄχι μὲ τὰ ὁποῖα στέλλετε πρὸς αὐτοὺς γράμματα· αὐτὰ μάλιστα τοὺς ἐρεθίζουν νὰ κινηθῶσιν ὅσον τάχος ἐναντίον μας καὶ διὰ τοῦτο τὰ ἐσχίσαμεν»[63].

Τὸ σπουδαῖο αὐτὸ ἔγγραφο δείχνει πῶς ἀντιμετώπιζαν οἱ Σουλιῶτες τὸ πρόβλημα, ποὺ κάτι ἤξαιραν βέβαια ἀπὸ τοὺς ἀγῶνες τους ἐπὶ χρόνια ὁλόκληρα, γιὰ τὸ ἀξιόμαχο τῶν πληθυσμῶν, γιὰ τὴ στρατηγικὴ θέσι τοῦ θεάτρου αὐτοῦ τοῦ πολέμου καὶ γιὰ τὴν ψυχολογία τῶν Ἀλβανῶν πολεμιστῶν, ποὺ τὰ προσκαλεστικὰ γράμματα δὲν ἀσκοῦσαν καμμιὰ ἐπίδρασι παρὰ μόνο ἡ ἐπίδειξις δυνάμεως. Ἀπ' ὅ,τι γνωρίζομε, πλὴν τῆς ἀνεπαρκῶς ὀργανωμένης καὶ κακῶς ἐφοδιασμένης ἐκστρατείας τοῦ Κυ-

---

56) Σελιάμι = χαιρετισμός.
57) Ξεμπουμπούλωτες = ἀκάλυπτες, χωρὶς φερετζέ.
58) Κενέφι = ἀφοδευτήριο.
59) Λιμάζης = Ὁ Ἐλμὰς Μέτζο Μπόνος, Ἀρβανίτης ὁπλαρχηγὸς ἀπὸ κείνους ποὺ ἔφυγαν μὲ συνθῆκες ἀπὸ τὴν Τριπολιτσὰ μὲ ἐγγύησι τοῦ Κολοκοτρώνη.
60) Ἀλ. Χ. Μαμμοπούλου, Ὁ μῦθος τῆς ἀλβανικῆς συμβολῆς κλπ., σελ. 27, 8, 9. Σπ. Ἀραβαντινοῦ, Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλῆ, σελ. 592.
61) Ὁ λόγιος συντάκτης τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὰ ἀρχαῖα αὐτὰ ὀνόματα ἐκάλυπτε τὶς περιοχὲς Τσαμουργιᾶς, Δελβίνου, Χειμάρρας, Ἀργυροκάστρου ὥς τὸ Τεπελένι.
62) Στὰ 20 χιλ. ὅπλα οἱ Σουλιῶτες περιελάμβαναν βέβαια καὶ τὰ ἀλβανικὰ ὅπλα.
63) Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, σελ. 99.

ριακούλη Μαυρομιχάλη στὴ Σπλάντζα περὶ τὰ μέσα Ἰουνίου 1822, καμμιὰ προσοχὴ δὲν ἐδόθηκε στὸ σχέδιο καὶ τὶς ὑποδείξεις τῶν Σουλιωτῶν[64].

Ἡ κεντρικὴ Διοίκησις, ἄλλα σχεδίαζε. Ἐζητοῦσε μὲ γράμμα, στέλλοντας σ' αὐτοὺς καὶ δύο ἀποδεικτικὰ σχεδιασμένα, νὰ πολιτογράψουν τοὺς Ἄρχοντας «τὸν τε πρόεδρον κύριον Ἀλέξανδρον Μαυροκορδᾶτον καὶ τὸν Ἀρχιγραμματέα κύριον Θεόδ. Νέγρην»[65] πολίτας τοῦ Σουλίου.

Πάει ἐδῶ τὸ κοινῶς λεγόμενο «ὁ κόσμος χάνονταν καὶ ἡ γρηὰ χτενίζονταν».

Δικαίως οἱ Σουλιῶτες ἀπέρριψαν μὲ ὅλη τὴν εὐγένεια τὸ αἴτημα, λέγοντας ὅτι «ἡμεῖς εἴμεθα ζαλισμένοι ἀπὸ τὰς περιστάσεις καὶ τὴν Πατρίδα βεβαίαν δὲν τὴν ἔχομεν ἀκόμη, ἀλλὰ εἶναι ὡς κάλαμος σαλευόμενος ὑπὸ σφοδρῶν ἀνέμων»[66].

Καὶ ὅμως ἡ ἀπόβασις τοῦ Κροκοδείλου Κλαδᾶ στὶς θηλές τῆς Ἀδριατικῆς κάτω ἀπὸ συνθῆκες δυσχερέστερες ἐπέτυχε.

Ἀντιπερισπασμοὺς στὴν «πνιγμένη ἀπὸ Τουρκιὰ» Ἤπειρο ζητοῦσαν καὶ ἄλλοι καπεταναῖοι, ὅπως φαίνεται ἀπ' ὅ,τι γράφει ὁ Στρατηγὸς Μακρυγιάννης.

«Τότε ἐμεῖς στενὰ πολιορκημένοι ἀπὸ τοὺς Τούρκους παντοῦ, καὶ δέν μαθαίναμε καὶ τίποτας, εὑρέθη εὔλογον ἀπὸ τὸν Οἰκονόμο τῆς Ἄρτας καὶ Γῶγο (Μπακόλα) καὶ Σκαρμίτζο νὰ στείλουν ἐμένα νὰ πάγω εἰς Πάτρα καὶ ἀπὸ κεῖ νὰ περάσω εἰς τὴν Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα ν' ἀνταμώσω πρῶτα τὸν Διάκο (Ἀθανάσιο) νὰ τὸν ρωτήσω διὰ τὰ τρέχοντα καὶ νὰ τοῦ εἰπῶ νὰ βαρέσουνε σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη καὶ νὰ πάγω νὰ μιλήσω καὶ μὲ τὸν Πανουργιᾶ καὶ ἄλλους καπεταναίους νὰ βαρέσουνε αὐτῆνοι καὶ οἱ Πελοποννήσιοι, νὰ τραβηχτῆ κάμποση Τουρκιά, νὰ βαρέσωμε καὶ μεῖς τότε»[67].

Ἂν ἡ ἐπιχείρησις τῆς Σπλάντζας, ἢ ἡ ἐκστρατεία τοῦ Πέτα (4 Ἰουλίου 1821) ἐγίνοντο κατὰ τὸ πρῶτο ἔτος τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁπότε ἦταν δεδομένη ἡ ἑλληνοαλβανικὴ σύμπραξις, πιθανὸν τὰ ἀποτελέσματα νὰ ἦταν διαφορετικά.

Ἔτσι ἡ Βόρεια Ἑλλάδα γενικὰ καὶ ἡ Ἤπειρος πέρασαν ἀπὸ τὸ πῦρ καὶ τὸ σίδερο τοῦ Ἀγῶνος χωρὶς θεαματικὲς ἐπιτεύξεις.

Θὰ μείνουν ὅμως στὸ ἐνεργητικὸ τῆς Ἠπείρου καὶ θὰ δικαιώσουν τὶς στρατηγικὲς ἀντιλήψεις τῶν Σουλιωτῶν περιφανεῖς νίκες τους στὴ μάχη τῆς Μπογόριτσας (18-4-1821), τὴν πολιορκία καὶ ἅλωσι τῶν Λελόβων, τὴν ἅλωσι τῶν Βαρειάδων, Τόσκεσι, στὴ μάχη τῶν Πέντε Πηγαδίων (27-7-1821), τὴν κατάληψι τῶν Δερβιζιάνων, ὅπου μαζὶ μὲ τοὺς Ἀλβανοὺς συμμάχους ἔδρεψαν ἐναντίον τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων.

Γιὰ λόγους ἀντιδιαστολῆς ἂς δοῦμε ἐπιτροχάδην τὴν κατάστασι στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως κατὰ τὸ 1821 καὶ 1822, ποὺ ἡ Ἤπειρος ἦταν ὁλότελα κάτω ἀπὸ τὴν ὀμπρέλλα σουλτανικῶν στρατευμάτων.

Μόνιμες ἐπίφοβες δυνάμεις στὴν Πελοπόννησο ἦταν οἱ Μπαρδουνιῶτες Τουρκαλβανοὶ τοῦ Ταϋγέτου, καὶ τοῦ Λεονταρίου καὶ οἱ Λαλιῶτες καὶ τῆς Γαστούνης Τουρκαλβανοί.

Ἔγινε ἴλεως ὁ Θεὸς καὶ μετὰ τὴν ἔκρηξι τῆς Ἐπαναστάσεως οἱ διασκορπισμένοι Τοῦρκοι τῆς Πελοποννήσου, ὀλίγοι ἐν σχέσει μὲ τὸν ἐχθρικὸ πληθυσμὸ ποὺ τοὺς περιέβαλε, τρομαγμένοι μαζεύτηκαν στὰ φρούρια καὶ τὴν καθέδρα τῆς διοι-

64) Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Ἤπειρος καὶ Λακωνία. Ἀπὸ τὴ Σπλάντζα ἕως τὸν Αὐτονομιακὸν Ἀγῶνα, 1914. Ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 13.

65, 66) Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, σελ. 99.

67) Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α', σελ. 116.

κήσεως, τὴν Τριπολιτσά. Ἔτσι ἔχομε ἑστίες ἀντιστάσεως στὸ Κάστρο τῶν Πατρῶν, Ἀκροκόρινθο, Παλαμήδι τοῦ Ναυπλίου, Μεθώνη, Καρύταινα κ.λ.π.

«Παρὰ τὴν κεντρικὴν θέσιν, λέγει ὁ Φιλήμων, καὶ τὸν ἐκ συγκρίσεως πληθυσμόν της, ἡ Πελοπόννησος δὲν ἐπεβαρύνετο ἤδη, καθὼς ἄλλοτε ἀπὸ δυνατὰ ξενικὰ στρατεύματα, ἐνῶ ἡ Στερεὰ κατεθλίβετο διὰ τὸν πόλεμον τῶν Ἰωαννίνων»[68].

Πίστευε ἐξ ἄλλου ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ὅτι ὁ ἀναβρασμὸς στὴν Ἑλλάδα ἦταν ἔργο τοῦ ἀποστάτου Ἀλῆ καὶ κατὰ συνέπειαν ἔπρεπε πρῶτα νὰ χτυπήση τὴν κεφαλὴ τῆς ἀνταρσίας. Τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1821 ὁ Χουρσὶτ Πασιᾶς, μόλις διορίστηκε ἀρχηγὸς τῆς ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Ἀλῆ, ἔμπασε 1.000 Τούρκους ἀπὸ τὴ Θεσσαλία στὴν Πελοπόννησο, ὅπου, σὲ ἀσφαλῆ καθὼς ἐνόμιζε θέσι, ἄφησε καὶ τὰ χαρέμια του[69].

Ἔτσι κατὰ τὴν πρώτη σύγκρουσι στὴ Χελωνοσπηλιὰ τῶν Καλαβρύτων ὁ πανικὸς κατέλαβε τοὺς Τούρκους, ποὺ ἀποσύρθηκαν ὅπως εἴπαμε στὰ κάστρα[70]. Οἱ Τοῦρκοι τῶν Καλαβρύτων κατέφυγαν στὴ Βοστίτσα (Αἴγιον) κι ἀπὸ κεῖ στὰ Σάλωνα καὶ τὴν Ναύπακτο[71].

Μετὰ ἕνα μῆνα ὁ Χουρσίτ, τὸν Ἀπρίλιο, ἔστειλε τὸν Κεχαγιάμπεη στὴν Πελοπόννησο μὲ ἀλβανικὴ δύναμι 3.500 ἀνδρῶν, ὥστε ὅλη ἡ ἐπὶ τῶν ὅπλων δύναμις, καθὼς γράφει ὁ Κουτσονίκας, στὴν Πελοπόννησο, ἀνέρχονταν σὲ δώδεκα ἢ δεκατέσσερις χιλιάδες[72].

Ὁ Φιλήμων ὑπολογίζει τοὺς Τούρκους τῆς Πελοποννήσου μαζὶ μὲ τὴν ἀλβανικὴ ἐπικουρία Πελοποννησιακὰ σὲ 18.800 διασκορπισμένους, ἐνῶ τὰ ἅρματα σὲ 24.000 καὶ 6.000 Μανιάτες[73].

Γ΄ Ἠπειρωτικὸς διαφωτισμός — Προπαρασκευὴ τῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἀλλὰ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις δὲν ἐξεπήδησε ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου. Προπαρασκευὴ αἰώνων μὲ τὴν καταλυτικὴ ἐπίδρασι τῶν σχολείων ἔφερε τὰ πνεύματα τῶν ὑποδούλων κοντὰ στὴ μεγάλη ἀπόφασι.

Ἡ ἀναγνώρισις θρησκευτικῶν προνομίων στοὺς Ρούμ, τοὺς ραγιάδες, ἦταν ἰσχυρὸς λόγος συσπειρώσεώς τους γύρω ἀπὸ τὸν Ροὺμ Πατρίκ καὶ τὸ Πατρὶκ Χανέ, τὸ Ρωμιὸ Πατριάρχη καὶ τὸ Πατριαρχεῖο. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ ἀνάγκη διατηρήσεως τῶν μικρῶν σχολείων κοντὰ σὲ ἐκκλησίες καὶ μοναστήρια, αὐτὲς τὶς ἱερὲς ἑστίες θρησκευτικῶν παραδόσεων γιὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας ποὺ ἦταν ἀναγκαία στὸ λειτουργικό της.

«Ἂν τὰ σχολεῖα εὐδοκιμοῦσι πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἔγραφε ὁ Καποδίστριας στὸν Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη λίγο πρὶν τὴν ἀπελευθέρωσι, τοῦτο συμβαίνει διότι εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Ἐκκλησίας καὶ διὰ τοῦτο ἡ Πύλη σέβεται αὐτά. Ὅταν ὅμως ὑποτεθῆ ὅτι τὰ καθιδρύματα ταῦτα δύνανται ν' ἀποβῶσιν ἑστίαι ἐπαναστάσεως, οὐδὲν θ' ἀναχαιτίση τοὺς καταδιωγμούς».

Ἔτσι, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς ἐκκλησίας ἐλειτουργοῦσαν πολλὰ σχολεῖα τοῦ ὑπο-

---

68) Ἰωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον Φιλικῆς Ἑταιρείας σελ. 362.
69) Ἰωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον Φιλικῆς Ἑταιρείας σελ. 328.
70) Χριστ. Περραιβοῦ, Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας, σελ. 146.
71) Histoir, τόμ. Α΄ σελ. 170—171.
72) Λάμπρου Κουτσονίκα, Γεν. Ἱστορία κλπ. σελ. 43.
73) Ἰωάν. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α΄ σελ. 213.

δούλου Γένους, σχολεῖα τοῦ νάρθηκα καὶ σχολεῖα, ποὺ μὲ τὸ χρόνο, χάρις σὲ φημισμένους δασκάλους, ἔγιναν ὀνομαστά. Ἴσως νὰ μὴ εἶναι κυριολεξία ὁ ὅρος κρυφὸ σχολειό, ποὺ ἀντικειμενικὰ δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ σταθῆ κάτι τέτοιο κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιτήρησι τοῦ δυνάστου. Θὰ μπορούσαμε ὅμως νὰ μιλήσωμε καὶ στὶς χειρότερες ἀκόμα καταδρομὲς τῶν ὑποδούλων γιὰ ἀπόκρυφα μαθήματα ὑψηλοῦ ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ, ποὺ ἦταν ἔργο ἐμπνευσμένων διδασκάλων, γενόμενα σὲ γνωστὰ δημοσίας ἐμφανίσεως σχολεῖα καὶ σὲ ἰδιαίτερα ἀπόκρυφα διαμερίσματά τους, ἀπόκεντρα καὶ ἐρμητικὰ κλεισμένα τῶν μοναστηριῶν, ὅπου ἡ καταφυγὴ ἐκεῖ ὡρισμένες μέρες ἠμποροῦσε νὰ δικαιολογηθῆ ἀπὸ τὸν παγερὸ χειμῶνα.

Ἑκατοντάδες σχολεῖα ἐλειτούργησαν στὴν ὑπόδουλη Ἑλλάδα. Ὁ Παρανίκας στὸ «Σχεδίασμά» του ἀπαριθμεῖ διακόσια. Ὁ Τρύφων Εὐαγγελίδης στὸ ἔργο του «Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας» τὰ ἀνεβάζει σὲ ἑξακόσια. Ἡ ἀπογραφὴ εἶναι ἐλλειπέστατη, στὴν πραγματικότητα ὑπερβαίνουν τὰ χίλια.

Μεγάλη ὤθησι στὴ σύστασι σχολείων στὴν Ἤπειρο ἔδωκε ὁ Κοσμᾶς ὁ Αἰτωλὸς μὲ τὸ φωτεινό του κήρυγμα.

Ἡ φιλομουσία τῶν Ἠπειρωτῶν μὲ τὸ δίσκο τῆς ἐκκλησίας, μὲ κληροδοτήματα, μὲ εἰσφορὲς τῶν Κοινοτήτων διετήρησε ἀρκετὰ σχολεῖα πότε μὲ ἀγράμματους ἢ ὀλιγογράμματους διδασκάλους καὶ πότε μὲ διαπρεπεῖς μῦστες τῶν Μουσῶν, ποὺ ἐπέστρεφαν ὕστερα ἀπὸ σκότος δουλείας αἰώνων στὴν κλεινή τους Πατρίδα[74].

Ὁ LEAKE (1814) λέγει: «Δὲν ὑπάρχει κοινότης ἑλληνικὴ ἔχουσα εὐμάρειάν τινα νὰ μὴν ἔχη τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον της».

Καθόσον ἀφορᾶ στὴν περιοχὴ τοῦ βορείου τμήματος τῆς Ἠπείρου, ποὺ εἶναι καὶ ὁ κορμὸς τοῦ θέματός μας, ἐλειτουργοῦσε στὴ Λυχνιάδα Λίμνη ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Ναοὺμ πιὸ διατηροῦσε σχολεῖο καὶ οἰκοτροφεῖο. Πολλὰ τὰ ἐπαινετικὰ γι' αὐτὸ γράφει Κοσμᾶς ὁ Θεσπρωτός. Ἀκόμα ὀνομαστὰ σχολεῖα, πλὴν τῶν μικρῶν κοινοτικῶν, εἶναι τὸ σχολεῖον τῆς Μονῆς Ἀρδενίτσας στὴ Μουζακιά, τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν στὴ Νίβανη τῆς Ζαγοριᾶς κ.ἄ.

Ἀλλὰ ἐκεῖνο ποὺ ἐλάμπρυνε τὴν Ἤπειρο μὲ τὸ φῶς καὶ ἐπηρέασε βαθύτερα καὶ τῆς «Περιοικίδος» τὶς φυλές, Ἀλβανούς, Βλάχους, ἦταν τὰ ὀνομαστὰ σχολεῖα τῆς Μοσχοπόλεως καὶ μάλιστα ἡ Νέα Ἀκαδημία της. Εἶναι ἀπροσμέτρητη ἡ ἐπίδρασίς τους στὴ δημιουργία ἐθνικοῦ φρονηματισμοῦ καὶ στὴν προπαρασκευὴ τοῦ Ἀγῶνος τῆς ἀπολυτρώσεως.

Κοντὰ στοὺς πυρσοὺς τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Μετσόβου ἀκόμη, ἡ βορεινὴ Μοσχόπολις στάθηκε σεβαστὸ κέντρο ἐμπορίου καὶ παιδείας.

«... κέντρον πάσης ἐξόχου πνευματικῆς κινήσεως κατὰ τὴν δυσχείμερον ἐκείνην ἐποχὴν ἐν τῇ Ἰλλυρικῇ Χερσονήσῳ καὶ πέραν αὐτῆς ἔτι, ἦν ἡ Μοσχόπολις, ἔνθα ἀμφιλαφῶς ἡ ζωογόνος αὔρα τῶν Ἑλληνίδων ἔπνεε σπουδῶν, καὶ ζείδωροι πνευματικαὶ ἀκτῖνες ἐξεπέμποντο πανταχοῦ διασκορπίζουσαι τὰ ζοφερὰ τῆς δουλείας νέφη»[75], λέγει ὁ Εὐλόγιος Κουρίλας.

Ὁ Κούμας παραδόξως ἀποσιωπᾷ τὸν ἀναγεννητικὸ ρόλο τῆς Μοσχοπόλεως, ἀναφερόμενος μόνο στὴν Πάτμο καὶ τὰ Γιάννινα.

Ἐκεῖ στὴν Ἀθήνα τῆς Τουρκοκρατίας, τὴ δυστυχισμένη Μοσχόπολι, ποὺ γιὰ τὸν πλοῦτο της ἔγινε κάρφος στὰ μάτια τῶν περιοίκων, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ φωτί-

---

74) Ἀλεξ. Χ. Μαμμοπούλου, Σχολεῖα καὶ διδάσκαλοι τοῦ ἁλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, σελ. 10.

75) Εὐλογίου Κουρίλα - Λαυριώτου, Ἡ Μοσχόπολις καὶ ἡ νέα Ἀκαδημία αὐτῆς. Ἐν Ἀθήναις 1935, σελ. 5.

ση, μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ Ἀχριδῶν Ἰωάσαφ καὶ τῆς φιλογενείας καὶ φιλομουσίας τῶν κατοίκων της ἱδρύθηκε ἡ Νέα Ἀκαδημία (ἢ Ἑλληνικὸν Φροντιστήριον) καὶ ἐδίδαξαν διδάσκαλοι ὀνομαστοί. Ὁ Θεόδωρος Καβαλλιώτης, Μοσχοπολίτης μαθητὴς τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη, ἀνθρωπιστὴς καὶ μεγαλοϊδεάτης, πρόδρομος τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Ρήγα, ὁ Καστοριανὸς Σεβαστὸς Λεοντιάδης, ὁ Ἱερομόναχος Γρηγόριος ὁ Κωνσταντινίδης, ὁ Δανιὴλ Μοσχοπολίτης[76].

Στὴ Μοσχόπολι ἱδρύθηκε τὸ τρίτο τυπογραφεῖο τῆς Ἀνατολῆς (τὸ πρῶτο στὴν Κωνσταντινούπολι 1627, τὸ δεύτερο στὴ Σμύρνη τὸ 1731), τέσσερα χρόνια μετὰ τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ κεῖ ἀκούστηκαν θαρραλέα ἐθνικὰ κηρύγματα καὶ τυπώθηκαν ἔντυπα σαφῶς προτρεπτικὰ γιὰ τὸν ξεσηκωμό, ὅπως οἱ «Ἀκολουθίες τῶν Νεομαρτύρων». Τὸ περίεργο αὐτὸ βιβλίο περιελάμβανε ἀκολουθίες μαρτυρησάντων ὑπὲρ πίστεως ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὅπως τοῦ Ἐπισκόπου Φαναρίου Σεραφείμ, ποὺ καταδικάσθηκε σὲ θάνατο ἀπὸ τοὺς Τούρκους γιὰ συμμετοχὴ στὴν ἐπανάστασι Διονυσίου τοῦ Σκυλοσόφου (3 Δεκεμβρίου 1612). Αἰνεῖται λοιπὸν καὶ δοξάζεται Ἐπίσκοπος γιὰ ἀντιτουρκικὴ ἀντίστασι. Ἐκεῖ τυπώνετα στὰ 1768, ἕνα χρόνο πρὶν καταστραφῆ ἡ Μοσχόπολις, κι ἄλλο βιβλίο, «Ἡ ἀλήθεια Κριτής», μὲ διαφανεῖς ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὴν προκοπὴ τοῦ Γένους κάτω ἀπὸ συνθῆκες φωτὸς καὶ ἐλευθερίας. Ὁ συγγραφέας του εἶναι γνώστης τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ ἀναφέρεται σὲ προύχοντες καὶ ἀρχιερεῖς τῆς Πελοποννήσου[77].

Στὴ Νέα Ἀκαδημία τῆς Μοσχοπόλεως διδάσκονται κοντὰ στ' ἄλλα, ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία, Λογιστική, Μαθηματικὰ καὶ ἄλλα.

Τὰ βιβλία τοῦ τυπογραφείου της ἄλλα εἶναι στὴν ἁπλοελληνικὴ διότι ἀποσκοποῦν στὴ διάδοσι τῆς ἑλληνικῆς δίαιτας, τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς σὲ ἀλλογλώσσους πληθυσμοὺς Ἀλβανοὺς Βλάχους καὶ διότι ἡ ἁπλοελληνικὴ ἦταν ἡ γραφομένη γλῶσσα, ἡ γλῶσσα τῆς ἀγορᾶς, τῶν καταστίχων, τῆς ἀλληλογραφίας, ἡ γλῶσσα τῶν Ρουμ καὶ Ρούμ ἦταν καὶ αὐτοὶ ἐφ' ὅσον ἦταν Χριστιανοί. Ἀλλὰ παράλληλα καὶ στὸ Φροντιστήριο καὶ στὶς Μοσχοπολίτικες ἐκδόσεις ἐχρησιμοποιήθηκε καὶ ἡ ἀττική.

«Εἶναι τόση ἡ γνώση τῆς ἀρχαίας γλώσσας, λέγει ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος, ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς Ἀκαδημίας, ὥστε εἶναι ζήτημα ἂν ἄλλοι Ἕλληνες ἔγραψαν μὲ τόση γλαφυρότητα στὴν ἀττική, ὅπως ἐκεῖνοι»[78].

Ὅπως σ' ὅλα τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ Γιάννινα, Κυδωνιές, Πάτμο, Μολδοβλαχίας, Ἁγίου Ὄρους, Πατριαρχεῖον Ἀλεξανδρείας, Πατριαρχεῖον Ἱερουσαλήμ, Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ καὶ σὲ μικρότερα, ὡς ἐὰν καὶ αὐτὰ ἔπαιρναν καθοδήγησι ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα, πλατειὰ καὶ θερμὴ ἦταν ἡ ἔφεσις γιὰ τὴν ἐκμάθησι τῆς ἀρχαίας γλώσσας καὶ γενικὰ τῆς ἀρχαιογνωσίας. Φαίνεται πὼς ἦταν ἱστορικὴ ἀναγκαιότης τὸ Ἔθνος νὰ γυρίσῃ πίσω γιὰ νὰ πιαστῇ ἀπὸ τὶς προγονικὲς ρίζες.

Ἦταν ἀναγκαῖο νὰ ὑποδειχθοῦν τὰ ἀρχαῖα προγονικὰ τρόπαια Σαλαμῖνες, Θερμοπύλες, αὐτὰ τῶν ὁποίων κατὰ κόρον γίνεται χρῆσις καὶ ἐπίκλησις ὄχι μόνο σὲ προκηρύξεις, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀλληλογραφία τῶν Ἀγωνιστῶν τοῦ 21, σὰν πρότυπα, γιὰ νὰ τὰ μιμηθοῦν οἱ Ἕλληνες παίρνοντας τ' ἅρματα, γιὰ ν' ἀποδείξουν ὅτι δὲν

---

76) Φάνη Μιχαλοπούλου, Μοσχόπολις, αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐν Ἀθήναις 1941, σελ. 18, 21.

77) Κ. Σάθα, Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, Ἀθῆναι 1868, σελ. 465.

78) Φ. Μιχαλοπούλου, Μοσχόπολις, σελ. 26.

εἶναι κατώτεροι, τῶν ἐνδόξων προγόνων τους καὶ ὅτι ἀνάξια ὑποφέρουν κάτω ἀπὸ τὸ ζυγὸ βαρβάρου κατακτητοῦ[79].

Ἀλλὰ στὴ Μοσχόπολι, κοντὰ στὴν ἁπλοελληνική, καλλιεργεῖται ἡ ἰδέα τῆς αὐτοτελείας καὶ τῶν βαλκανικῶν λαῶν. Τυπώνονται λεξικὰ ἑλληνοαλβανικὰ καὶ ἑλληνοβλαχικὰ καὶ λεξικὰ τετράγλωσσα. Καὶ εἶναι ἡ Μοσχόπολις ποὺ γεννιέται καὶ θάλπεται ἡ ἰδέα τῆς ἀλβανικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀλβανικῆς Ἐθνότητος[80] καὶ συνεπῶς ἡ ἰδέα τῆς κοινῆς ὅλων αὐτῶν ἐξεγέρσεως κατὰ τοῦ Τούρκου δυνάστου, ἡ κεντρικὴ ἰδέα ἔπειτα τοῦ Ρήγα Φεραίου.

«Γιάννινα καὶ ἔπειτα ἡ Μοσχόπολις, λέγει ὁ Μιχαλόπουλος, εἶναι τὸ ἐπαναστατικὸ κέντρο τῆς Τουρκοκρατίας ἀπὸ ἄποψι προγράμματος καὶ σκοπῶν. Ὅταν μάλιστα ἀναλογισθοῦμε πὼς βρίσκονταν γεωγραφικῶς στὶς πρῶτες προφυλακὲς τοῦ Ἑλληνισμοῦ κυκλωμένη καὶ περιζωσμένη ἀπὸ τόσες βάρβαρες κι ἀπολίτιστες φυλές, τότε ἡ σημασία της παίρνει μιὰ ἀνώτατη θέσι»[81].

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς Μοσχοπόλεως περνάει τὰ ὅρια τῆς Βαλκανικῆς.

«Ἰδιαιτέρως, λέγει ὁ Ἰωακεὶμ Μαρτινιανός, δέον νὰ τονισθῇ περὶ Μοσχοπόλεως προκειμένου, ὅτι ἡ Κοινότης τῆς Βιέννης ὑπῆρξε τὸ κέντρον καὶ ὁρμητήριον τῶν ἀνὰ ὅλην τὴν Αὐστρίαν διεσπαρμένων Μοσχοπολιτῶν, τὸ κέντρον τοῦ πλουτισμοῦ, τὸ φυτώριον τῆς μορφώσεως, τῆς παιδείας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Μέγισται δ' εἶναι αἱ ὑπηρεσίαι, ἃς παρέσχον ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς Μοσχοπόλεως αἱ τοιαῦται τῶν ἀνὰ τὰ πεδία καὶ τὰς κοιλάδας τῆς Αὐστρίας καὶ τῆς Οὐγγαρίας ἀποδημούντων Μοσχοπολιτῶν παροικίαι καὶ ἄξιαι λαμπροτέρας θέσεως ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῆς. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τοῦ κύκλου τοιούτων εὐπαιδεύτων ἐπιστημόνων, ρηξικελεύθων προδρόμων τοῦ μέλλοντος γένους πατριωτῶν, ἀνεφάνη αἴφνης μίαν ἡμέραν τοῦ 1797 ὁ πρώην διδάσκαλος τοῦ Θεσσαλικοῦ κισσοῦ (Ρήγας) ὅστις εἶχε παιδείαν δυναμένην νὰ φωτίσῃ καὶ λύραν δυναμένην νὰ ἐξάρῃ καὶ καρδίαν δυναμένην νὰ πυρακτώσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἄλλων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας».

Μποροῦμε, νομίζω, χωρὶς δισταγμὸ νὰ ποῦμε πὼς τὸ κίτρινο κηρὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας, αὐτὸ ποὺ κρατοῦσαν οἱ νεοφώτιστοι ὁρκιζόμενοι στὸ ὄνομα τῆς «ἀληθείας» καὶ τῆς «δικαιοσύνης», αὐτὸ τὸ κηρί, ποὺ ἦταν ὁ μοναδικὸς μάρτυρας κατηχητοῦ καὶ κατηχουμένου πῆρε φῶς καὶ ἀπὸ τὸ ὁλόλαμπρο τῆς Μοσχοπόλεως φῶς, γιὰ νὰ φέρῃ ἡ Ἑταιρεία εἰς πέρας τὸ ἔργο τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων, ἔργο πίστεως καὶ ὄχι ἔργο νοῦ καὶ λογικῆς.

Ἀφανεῖς καὶ ἄγνωστοι διδάσκαλοι τῶν Κοινοτικῶν Σχολείων περιέτρεχαν τὴν Τουρκοκρατουμένην Ἑλλάδα καὶ σὰν τὸ σαράκι ἐκούφωναν, ὡς τὸ μεδούλι, τὸν Τοῦρκο δυνάστη, ὥσπου τὸν ἀποτελείωσε τὸ καριοφίλι, ποὺ βρόντησε στὰ 1821. Ἀλλὰ καὶ ἰδιῶται λόγιοι συνέβαλαν στὸ μεγάλο ξεσηκωμό. Κηρύττεται καὶ δικαίως ὅτι ἡ

---

79) Τῆς ροπῆς αὐτῆς πρὸς ἀρχαιολατρεία, σὰν ὁδηγὸ καὶ πηγὴ ἐμπνεύσεως ἔχομε ἀποτέλεσμα, κοντὰ σ' ἄλλα καὶ τὸν Ἱερὸ Λόχο τοῦ Δραγατσανίου, κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Ἱεροῦ Λόχου τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ὅπου ἐντάχθηκαν νέοι Ἱερολοχῖτες ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὴ διδασκαλία τὴ φλογερὴ τοῦ Δούκα, τοῦ Γενναδίου, τοῦ Βαρδαλάχου κλπ. ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ παροικιακοῦ.

80) Σὲ ἔγγραφο - ἔκκλησι πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας Ἀλέξανδρο, ποὺ ὑπογράφουν «οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὡπλισμένων χριστιανικῶν Γραικικῶν δυνάμεων εἰς Δανίαν καὶ Μολδαυΐαν» μεταξὺ ἄλλων Ἠπειρωτῶν ὑπογράφει καὶ ὁ Ναοὺμ Βεμιλχάρτζη, ἀπὸ τοὺς ἀναγεννητὰς τῆς Ἀλβανίας, ἀργότερα. Βλ. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον περὶ τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστ. τόμ. Β΄ σελ. 334.

81) Φ. Μιχαλοπούλου, Μοσχόπολις, σελ. 27.

Ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἦλθεν «ἔξωθεν» καὶ μάλιστα ἀπὸ τὴν Ὀδησσό, τὴ γενέτειρα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας. «Ἡ τάξις τῶν ξενιτεμένων λογιωτάτων καὶ ἐμπόρων, λέγει ὁ Κασομούλης, εἶναι ἥτις πρώτη ἐτόλμησεν καὶ ἐκίνησεν τὸν μοχλὸν τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἔμβασεν καὶ τοὺς προεστοὺς καὶ ἀρματολοὺς εἰς τὰ αἵματα»[82].

Ὁ νεοελληνικὸς διαφωτισμὸς μὲ ὁρμητήρια τὴ Μοσχόπολι, τὰ Γιάννινα, τὸ Βουκουρέστι, τὸ Ἰάσιον κ.ἄ. ὅπου καὶ κεῖ γαλουχήθηκε ἡ Ἐλευθερία τοῦ Γένους, προπαρεσκεύασε «τὸν πλέον δίκαιον, τὸν πλέον ἁμίαντον, τὸν πλέον ἱερόν, ποὺ ἐτίμησεν φυλὴν ἀνθρώπων, τὸν ἑλληνικὸν ἀγῶνα»[83].

«Ὑποβολεὺς καὶ ἀνάδοχος τοῦ εὐπρεπεστάτου ἔργου τῆς ἐκδόσεως τῶν «Αἰθιοπικῶν τοῦ Ἡλιοδώρου» ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τοῦ Κοραῆ φίλος Ἀλέξ. Βασιλείου, Ἕλλην τὸ γένος ἐξ Ἀργυροκάστρου τῆς Ἠπείρου, θεραπεύων τὸν Ἐμπολαῖον Ἑρμῆν» καὶ τὰς Ἑλικωνιάδας Μούσας. Δὲν ηὐτύχησε νὰ θησαυρίσῃ χρήματα, ἐθησαύρισεν ὅμως ἄφθονον καὶ ἀδρὰν φιλογένειαν», λέγει ὁ Θερειανός[84].

Γιὰ τὴν ἔκδοσι τῆς μεταφράσεως στὰ ἑλληνικὰ τοῦ «Περὶ ἐγκλημάτων καὶ ποινῶν» τοῦ Βεκαρίου, ὁ Κοραῆς ἀπευθύνεται στὰ 1796 στὸν Ἀλ. Βασιλείου:

«... ἂν ἔχῃς τὸν τρόπον νὰ καταβάλῃς τὸ ἥμισυ τῆς ποσότητος ταύτης (γαλ. φράγκα 1900) γράφω εὐθὺς τὸν Ζωσιμᾶν διὰ τὸ λοιπὸν ἥμισυ...».

Ὁ Ἀλ. Βασιλείου ἦταν αὐτεπάγγελτος ἐκδότης καὶ γενικὸς πράκτωρ τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κοραῆ ἴσα μὲ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, 13-1-1818.

Δ΄ Συμμετοχὴ τῶν Βορειοηπειρωτῶν στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα

Στὸ κεφάλαιο αὐτὸ δὲν θὰ ἐπιμείνωμε, διότι οἱ ἔρευνες γιὰ μιὰ πληρέστερη καταγραφὴ συνεχίζονται καὶ κάθε τόσο ἀνασύρονται καινούργια ὀνόματα μὲ τὴν μεγάλη ἢ μικρὴ προσωπικὴ τους δρᾶσι στὸν ἔνοπλο ἀγῶνα. Ὁ πατριδονυμικὸς προσδιορισμὸς χάνεται στὸν γενικὸ «Ἠπειρώτης» ἢ Ἀργυροκαστρίτης, ἢ Χειμαρριώτης ἢ Χορμοβίτης. Ὁ Ἄγγελος Παπακώστας, ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητής, κατέγραψε διακόσιους Βορειοηπειρώτας ἀγωνιστὰς πρὸ ἐτῶν. Ἡ προπαρασκευὴ τοῦ σημερινοῦ θέματος ἔφερε στὴν ἐπιφάνεια ἄλλους δέκα - δεκαπέντε.

Ἀπὸ ἐλβετικὰ ἀρχεῖα ἐφέτος ἤρθαν στὴ δημοσιότητα 158 ὀνόματα ἀγωνιστῶν τῆς Μολδοβλαχίας, ἐκ τῶν ὁποίων 25 εἶναι Ἠπειρῶται, ἐκ τῶν ὁποίων 6 Βορειοηπειρῶται[85]. Καὶ εὐλόγως ὁ ἀριθμὸς θὰ αὐξάνεται, ἀφοῦ μόνο ἀπὸ τὴν Περιφέρεια τῆς Κορυτσᾶς, ἔχομε πληροφορία ὅτι οἱ συμμετασχόντες στὸν Ἀγῶνα ὑπερέβαινον τοις πεντακοσίους.

Χάριν γεύσεως λοιπὸν θὰ σᾶς παρουσιάσω μερικὰ γνωστὰ ἢ ἄγνωστα πορτραῖτα καὶ μερικὰ ἐκθαμβωτικὰ περιστατικά.

Πλεῖστοι Ἠπειρῶται ξενιτευμένοι βρίσκονταν στὶς παραδουνάβιες Ἡγεμονίες, ἀφοῦ Ἡγεμόνες Ἠπειρωτικῆς, ἀκριβέστερα Βορειοηπειρωτικῆς καταγωγῆς, Γκίκαι καὶ Σοῦτσοι ἡγεμόνευαν στοὺς θρόνους τῆς Μολδαυΐας καὶ Βλαχιᾶς καὶ ἀδιάλειπτο ἦταν τὸ ρεῦμα τοῦ ξενιτεμοῦ μὲ τὰ καραβάνια τοῦ Ρόβα καὶ τοῦ Σίνα.

Στὰ 1818 ἐμφανίζεται στὸ Κισνόβι ὁ Ἀναστάσιος Ἀργυροκαστρίτης Μανέν-

---

82) Ν. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα στρατιωτικά, 1940, τόμ. Β΄ σελ. 626.

83) Γεωργ. Τερτσέτη - Θ. Κολοκοτρώνη, Ἀπομνημονεύματα, Ἀθῆναι 1953, εἰσαγωγὴ Ν. Βέη σελ. στ΄.

84) Δ. Θερειανοῦ, Ἀδαμ. Κοραῆς, Τεργέστη 1889, τόμ. Α΄ σελ. 253.

85) Μακεδονικὴ Ζωή, τεῦχος 64 (1971) σελ. 6—8.

τζης διευθυνόμενος πρὸς Πετρούπολιν μ' ἄλλους δυὸ συμπατριώτας του, λέγει ὁ Φιλήμων[86].

Στὰ 1821 (31 Ἰανουαρίου) βρίσκεται στὸ Ἰάσιον ὅπου οἱ ὁπλαρχηγοὶ γίνονται ἀδελφοποιτοὶ ἕτοιμοι γιὰ τὴ μεγάλη θυσία. Λίγο ἀργότερα τὸν συναντοῦμε στὴ Φωξάνη, ὅπου συμπράττει στὴν ὀργάνωσι τοῦ Ἱεροῦ Λόχου.

Ὅποιος διαβάζει τὰ ἱστορικὰ τοῦ Ἀγῶνος τῆς Μολδοβλαχίας, ὅπου μέσα στὴν ἀνεμοζάλη καὶ τὸν ἀνεμοστρόβιλο, ποὺ ἔφεραν τὰ κεραυνοφόρα ἀφοριστικὰ ἔγγραφα καὶ τοῦ Πατριάρχη Γρηγορίου τοῦ Ε', καὶ ἡ ἀποκήρυξι τοῦ Ὑψηλάντη ἀπὸ τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο, μέσα στὸ μακελλειό, ποὺ θερίστηκαν σὰν τὰ στάχυα τὰ χνουδᾶτα μάγουλα τῶν νεαρῶν Ἱερολοχιτῶν ἀμώμητα σφάγια τοῦ ἀρχομένου Ἀγῶνος, βλέπει νὰ λάμπη ὁ ἡρωϊσμὸς τοῦ μπίμπαση Ἀναστασίου Ἀργυροκαστρίτη.

Ὁ Σπ. Τρικούπης εἶναι κατηγορηματικός[87].

«Μεγάλην, λέγει ἀντίστασιν ἔδειξε καὶ ἓν ἄλλο σῶμα ἑλληνικὸν ὑπὸ τὸν Ἀναστάσιον Ἀργυροκαστρίτην (εἰς Νοτσέτον)».

Στὴν ἴδια Μολδοβλαχία, προτοῦ σαλέψη ἡ κυρίως Ἑλλάδα, στὸν ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα τοῦ ἄτυχου Ἀλ. Ὑψηλάντη, ἀνάμεσα σὲ μὴ φίλιο πληθυσμό, ποὺ ἔμενε ἀναίσθητος στὸ ἐπαναστατικὸ κήρυγμα, ποὺ σὰν σὲ κινηματογραφικὴ ταινία μέσα σὲ λίγους μῆνες ὁλοκληρώθηκε μία ὁλόκληρη τραγωδία, ἕνας ἄλλος Βορειοηπειρώτης ὁ Ἀθανάσιος Πίπης ἢ Σπύρου ἀπὸ τὸ Βοῦνο τῆς Χειμάρρας, γράφει, μὲ τοὺς συντρόφους του κλεισμένος στὴν ἐκκλησία τοῦ Ὀλτενίου, μέσα στὸ Βουκουρέστι, σελίδες ἀντάξιες πρὸς τὸ Κοῦγκι τοῦ Σουλίου. Κυκλωμένος μὲ δέκα τρεῖς συντρόφους του ἀπὸ χιλιάδες Τούρκους γίνεται ὁλοκαύτωμα πολεμώντας τρία ἡμερονύκτια, αὐτὸς οἱ σύντροφοί του καὶ ὁ ναὸς τοῦ Ὀλτενίου[88].

Ἂς ἔλθωμε τώρα στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Θεαματικὴ εἶναι ἡ ἐμφάνισις τῶν Χειμαρριωτῶν στὸ Λιγοβίστι τῆς Ἀκαρνανίας, στὸ στρατόπεδο ποὺ εἶχε συστήσει ὁ Ἀλέξ. Μαυροκορδᾶτος, ὅπως μᾶς περιγράφει ὁ ἰατρὸς τοῦ Λόρδου Βύρωνα MILLINGEN[89].

«Ἡμέρας τινας (τὰς τελευταίας τοῦ Αὐγούστου 1823) μετὰ τὴν ἄφιξίν μας εἰς τὸ χωρίον Λιγοβίστι ὁ Σπῦρο - Μίλιος ἐνεφανίσθη πρὸ τοῦ Μαυροκορδάτου μετὰ διακοσίων Χειμαρριωτῶν, ἀνδρῶν, οἱ ὁποῖοι εἰς ὅλον τὸ στρατόπεδον παρεῖχον τὴν μᾶλλον πολεμοχαρῆ ἐμφάνισιν».

Ἀπὸ τότε κι' ἔπειτα οἱ Χειμαρριῶται ὑπὸ τὸν Σπῦρο - Μίλιον ἀγωνιστῆκαν στὰ πεδία τῶν ἑλληνικῶν μαχῶν μ' ὅλο τὸ ζῆλο, τὴν καρτερία καὶ τὸν ἀδάμαστο ἡρωϊσμὸ ποὺ φέρνουν ἀπὸ τὴν παράδοσί τους εἴτε ἐντεταγμένοι σὲ ἄλλα σώματα, εἴτε ὡς ἀνεξάρτητον σῶμα Χειμαρριωτῶν στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, στὴ μάχη τῆς Ἀράχωβας, στὸ Κερατσίνι, στὸ Ν. Φάληρο, στὴ μάχη τοῦ Ἀναλάτου.

Ὁ Σπῦρος Μίλιος μᾶς ἄφησε καὶ τὰ πολύτιμα ἀπομνημονεύματα τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου, ὅπου πλάϊ στὴν ἄξια περιγραφή, βάζει καὶ τὴ στρατιωτικὴ τέχνη καὶ κατάρτισι, ποὺ εἶχε ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευσί του στὴ Νεάπολι τῆς Ἰταλίας. Διέπρεψε ἔπειτα μὲ ἀνώτατα ἀξιώματα ποὺ κατέλαβε κατ' ἐπανάληψιν γενόμενος

---

86) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορίας Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Α' σελ. 19.

87) Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως. Ἐν Ἀθήναις 1879, τόμ. Α' σελ. 123.

88) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορίας Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ. Β' σελ. 204, 403. Σπ. Τρικούπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως τόμ. Α' σελ. 132.

89) J. MILLINGEN, MEMOIRS OF THE AFFAIRS OF GREECE. LONDON. 1831, σελ. 208.

Ὑπουργός, καὶ στὴ μεταπολίτευσι τοῦ 1843 καὶ ἀργότερα. Ἄξιος πολεμιστὴς παντοῦ παρὼν σὲ πολλὲς μάχες ὁ ἀδελφός του Ζάχος.

Θορυβώδεις καὶ ἀπαιτητικοὶ στὶς ἀξιώσεις τους καὶ στὴν ἔπαρσί τους, ὅπως εἶναι οἱ Χειμαρριῶται ἔδωκαν τροφὴ στὴν πολιτικὴ σάτιρα τῆς μετέπειτα πολιτικῆς ζωῆς ποὺ οἱ ἀντιπολιτευόμενοι δημοσιογράφοι δὲν τοὺς χαριστῆκαν. Ἔτσι σκωπτικὰ εἶπαν:

Σπύρο Μίλιος μὲ τὸ Πένα
Ζάχο Μίλιος μὲ τὸ Πάλα
λευτερῶσαν τὸ Ἑλλάδα
καὶ τὸ κάμανε Χειμάρρα!

δηλ. τὰ προκόψανε! κατὰ τὴν ἔννοια τοῦ εὐφυολόγου δημοσιογράφου.

Μένει ὅμως ἀδιαμφισβήτητη ἡ συμβολὴ τῶν Χειμαρριωτῶν στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21.

Σημαντικὴ ἐξ ἴσου ἐμφανίζεται ἡ συμβολὴ καὶ τῶν Χορμοβιτῶν εἴτε μεμονωμένων ἀτόμων, εἴτε ὡς ἀνεξαρτήτου σώματος στὴ σκηνὴ τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος.

Θρύλος ἔγινε ὁ Κωνσταντῖνος Λαγουμιτζῆς ἀπὸ τὴ Λέκλη, ποὺ εἶναι περισσότερο γνωστὸς ὡς Χορμοβίτης διότι δὲν ἔχομε σῶμα Λεκλιωτῶν. Ἀποφασιστικὸς εἶναι ὁ ρόλος του ὡς ὑπονομοποιοῦ (λαγουμιτζῆ) καὶ στὴν πολιορκία τοῦ Μεσολογγίου, μετὰ τὸ Σωτηρόπουλο καὶ στὴν πολιορκία τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν.

Καὶ ὁ Μακρυγιάννης καὶ ὁ Κασομούλης εἶναι ἀφειδώλευτοι στὴν ἔξαρσι τῆς ἀνδρείας του καὶ τῆς προσωπικῆς συμβολῆς του.

«Ὁ ἀθάνατος περίφημος Κώστας Λαγουμιτζῆς, λέγει ὁ Μακρυγιάννης, γενναῖος καὶ τίμιος πατριώτης καὶ μὲ τὴν τέχνην του καὶ μὲ τὸ ντουφέκι του ὡς λιοντάρι πολέμαγε διὰ τὴν Πατρίδα. Ἤμαστε μαζὶ καὶ ἀγωνιζόμαστε ὡς ἀδελφοὶ νύχτα καὶ ἡμέρα. Καὶ δουλεύαμεν μὲ τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ἀγαθοὺς Ἀθηναίους καὶ φκιάναμεν τὰ λαγούμια καὶ ἤμαστε ὅλοι πάντα ἀγαπημένοι κι ἑνωμένοι. Εἰς τὸ Μισολόγγι καὶ παντοῦ αὐτὸς ὁ γενναῖος ἄντρας θάματα ἔχει κάνει. Πατρίδα, τοῦ χρωστᾶς πολλὰ αὐτηνοῦ τοῦ ἀγωνιστῆ. Θησαυρὸς τοῦ δίνει ὁ Κιουτάγιας νὰ γυρίση. Διὰ σένα, Πατρίδα, ὅλα τὰ καταφρονεῖ»[90].

Ὁ Κασομούλης ψέγει πικρὰ τὸν ἱστοριογράφο τῶν Ἀθηνῶν Δ. Σουρμελῆ ποὺ γράφει ὅτι «τινὲς τοῦ Μεσολογγίου» ἔτυχαν καὶ στὴ φρουρὰ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὡμολογοῦσαν ὅτι μόνο τὶς τελευταῖες ἡμέρες τῆς πολιορκίας, πρὸ τῆς ἐξόδου ὑπέφεραν ἀπὸ πεῖνα. «Ὄχι οἱ «τινές» σου, κύριε Σουρμελῆ, τοῦ λέγει, ἀλλὰ μόνον ἕνας ἔτυχεν ἐκ τῆς φρουρᾶς τοῦ Μεσολογγίου μέσα εἰς τὴν Ἀκρόπολιν ὁ Κώστας Χορμόβας καὶ αὐτὸς κηρύττεται ὅτι ἔσωσε τὸ πᾶν»[91]

Ἄλλος Χορμοβίτης εἶναι ὁ Κώστας Χορμόβας, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Σιαδήμα στὸ ἀρματολίκι τῆς Μεσημβρινῆς Ναυπακτίας καὶ ἔπαιξε πρωταγωνιστικὸ ρόλο στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Στὸ Μεσολόγγι ἦταν στὸν προμαχῶνα Ἀνανίας ἐπικεφαλῆς 150 ἀντρῶν μὲ τὸ βαθμὸ τοῦ χιλιάρχου. Γενναῖος πολεμιστὴς Ἠπειρώτης λέγει ὁ Βλαχογιάννης.

Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Καραϊσκάκη, 22 Ἀπριλίου 1827, ἀποτελεῖ μέλος τῆς Διοικούσης Ἐπιτροπῆς τοῦ Σώματος Καραϊσκάκη μὲ τὸν Χατζη - Μιχάλη Νταλιάνη, τὸν Χριστόδουλο Χατζηπέτρο, τὸ Βάσο Μαυροβουνιώτη, τὸν Ἀρ. Ρούκη.

Ἄλλος ἀξιόλογος Χορμοβίτης εἶναι ὁ Κώστας Νάκος λόγιος καὶ διπλωμά-

90) Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, τόμ. Α' σελ. 277—278.
91) Νικ. Κασομούλη, Ἐνθυμήματα στρατιωτικά, 1940, τόμ. Β' σελ. 578.

της, ἔμπιστος τοῦ Ἀλῆ Πασιᾶ καὶ γιὰ τοῦτο ἀπεσταλμένος του στὸν Καποδίστρια, τὸν Ἰωάννη Καρατζᾶ, τὸν Μητροπολίτη Οὐγγρο - Βλαχίας Ἰνγάτιο, τὸν Ρωσικὸ Πρόξενο Ἰ. Βαλασόπουλο, μὲ ἐπίσημες ἀποστολές, ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτό του στὸν ἑλληνικὸ ἀγῶνα. Νοῦριν ἐ Μωαμέτιτ μὸς Ἐπάσια, εἶπε: Νὰ μὴ ξαναδῶ τὸ πρόσωπο τοῦ Μωχαμέτη[92].

Ἕνα σύμπλεγμα, σύμφυρμα πατριωτισμοῦ καὶ παλληκαριᾶς ἀποτελοῦν ὅλοι, Χορμοβίτες, Ἀργυροκαστρίτες, Λεκλιῶτες, Νιβιτσιῶτες, Ἀϊ - Βασιλίτες, Χειμαρριῶτες ἐκπρόσωποι τῶν ἰδιαιτέρων τόπων τῆς καταγωγῆς τους μὲ κοινὴ γλῶσσα, ἤθη, ἔθιμα, θρησκεία καὶ κοινὲς παραδόσεις.

«Εἴχαμε τὴ Χρυσοσπηλιώτισσα πιασμένη, λέγει ὁ Μακρυγιάννης καὶ τὸ ριζὸ τοῦ Κάστρου (Ἀκροπόλεως) εἴχαμεν ταμπούρια καὶ πιάσαμεν ἐκεῖ.

Ἀφοῦ γιόμωσεν ἡ Ἐκκλησία, μέσα κι ὡς ἀπάνου στάθηκαν δυὸ γενναῖα παλληκάρια ὁ Μιχάλης Κουνέλης Ἀθηναῖος καὶ ὁ Θωμᾶς Ἀργυροκαστρίτης ἢ Χορμοβίτης, αὐτῆνοι οἱ δυὸ γενναῖοι καὶ οἱ ἀθάνατοι καὶ βάλαν φωτιὰ καὶ πολέμησαν ἀντρεῖα καὶ σώθηκαν. Καὶ πῆγε εἰς τὸν ἀγέρα ἡ Ἐκκλησιὰ καὶ οἱ Τοῦρκοι ὅλοι»[93].

Πρωταγωνιστὴς ὁλκῆς στὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα εἶναι καὶ ὁ Γεώργιος ἢ Γεωργάκης Βάγιας τῆς γνωστῆς οἰκογενείας τῆς Λέκλης.

Μπαίνει στὸ Μεσολόγγι, αὐτόκλητος στὸ βωμὸ τῆς θυσίας, μαζὶ μὲ τὸν Γεώργιο Κίτσο Κονταξῆ τὸν ἀδερφὸ τῆς περίφημης Κυρὰ Βασιλικῆς ἀπὸ τὴν Πλησιβίτσα τῶν Φιλιατῶν καὶ μὲ σῶμα τριακοσίων ἐκλεκτῶν Ἠπειρωτῶν πιάνουν τὸν προμαχῶνα τῆς Λουνέττας (τοῦ Γουλιέλμου τῆς Ὀράγγης).

Γρήγορα ὁ Γ. Βάγιας γίνεται φυσιογνωμία στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι, πολιτάρχης στὴ διανομὴ τῶν πολεμοφοδίων καὶ ἀξιαγάπητος. Ἀντιπρόσωπος τῆς φρουρᾶς σὲ διάφορες ὁμιλίες καὶ ψευτοδιαπραγματεύσεις μὲ τοὺς πολιορκητὰς Τούρκους. Γενναῖος καὶ τίμιος εἶναι ἀπὸ τοὺς τυχεροὺς τῆς ἐξόδου, σώζεται καὶ ἐντάσσεται στὸ σῶμα τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ ὁποίου γίνεται καὶ ὁμοτράπεζος. Καὶ μόνο διότι ἔχει τὴν ἐκτίμηση τοῦ Καραϊσκάκη ποὺ ἦταν ἀνελέητος γιὰ τοὺς κιοτῆδες, τοὺς δειλούς, εἶναι ἀρκετὸ νὰ φανῇ ἡ προσωπική του ἀξία.

Πρωταγωνιστεῖ στὴν περίφημη μάχη τῆς Ἀράχοβας μὲ τὸν Καραϊσκάκη καὶ φέρνει τὰ κεφάλια τοῦ Λιουστάμπεη Καφζέζη καὶ τοῦ Κεχαγιάμπεη στὸ Ναύπλιο. Ἠπειρώτης σεμνὸς καὶ τίμιος, καταρτίζουν στὸ πολιορκημένο Μεσολόγγι μὲ τὸ Σπῦρο - Μίλιο καὶ τὸν Χριστόδ. Χατζηπέτρο Ἀδελφότητα.

Σκοπός της ὄχι στὴν πατροπαράδοτη ἑλληνικὴ διχόνοια, ὄχι Ρουμελιῶτες, Σουλιῶτες, Πελοποννήσιοι, ὄχι καταχρήσεις στὰ σιτηρέσια, ἀλλὰ ἀγάπη, ὁμόνοια, ἰσότης τῶν Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν τῆς φρουρᾶς.

Στὴν πολεμική του δρᾶσι εἶναι δύσκολο νὰ τὸν παρακολουθήσης. Εἶναι παντοῦ μὲ τὸ ὅπλο στὸ χέρι. Στὴ μάχη τοῦ Φαλήρου πολέμησε μαζὶ μὲ τὸν Χατζημιχάλη Νταλιάνη. Ὁ Βάγιας μὲ τὸν Κίτσο Τζαβέλα συνόδεψαν ὡς τὴ γολέτα τοῦ Κόχραν τὸν πληγωμένο Καραϊσκάκη. Κι' ὁ ἑτοιμοθάνατος Ἀρχηγὸς μὲ τὸ Βάγια ἔστειλε στοὺς συντρόφους του χαιρετισμοὺς καὶ τοὺς παρήγγειλε νὰ βαστοῦν τὶς θέσεις.

Βάγιας Λουκᾶς εἶναι ὁ ἰατρὸς ποὺ ἔλαβε μέρος στὸ ἰατρικὸ συμβούλιο στὶς τελευταῖες ὧρες τοῦ Λόρδου Βύρωνα.

Βάγιας Μῆτρος μὲ ἄλλους ὀκτὼ συντρόφους τὴ νύχτα τῆς 29ης πρὸς τὴν 30ὴν Ἀπριλίου 1825, αὐτομολεῖ ἀπὸ τὸ ἐχθρικὸ στρατόπεδο τοῦ Ἰσμαὴλ Πλιάσα καὶ μπαίνει στὸ Μεσολόγγι κι ἀπὸ πολιορκητὴς γίνεται πολιορκούμενος, ἕτοιμος νὰ

92) Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορίας Ἑλλ. Ἐπαναστ. Δ' σελ. 162.
93) Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη, Ἀπομνημονεύματα, Α' σελ. 278.

ὑποστῆ ὅλη τὴν τραγωδία τῆς πολιορκημένης πόλεως. Ἀμφιβάλλομε ἂν παρομοία σελίδα εὑρίσκεται στὴν ἱστορία τῶν ἀνθρώπινων πράξεων.

Ἀπὸ τὰ χωριὰ τῆς Ρίζης τέλος, ἀπὸ τὸ Λάμποβο, εἶναι τὸ πρωτοπαλλήκαρο τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, ὁ Εὐαγγέλης Ζάππας, ὁ κατόπι μεγάλος Εὐεργέτης τῆς Ἑλλάδος. Ἡ περιφέρεια τῆς Πρεμετῆς ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Δουκαίους, Στεφ. Δούκα, Κων. Δούκα στρατοπεδάρχη τοῦ Ἀλ. Ὑψηλάντη, Εὐθ. Δούκα, Ἀδαμ. Δούκα Ἀρεοπαγίτην μὲ τὸν Νέγρη, Ὑπουργὸν τοῦ Πολέμου καὶ γερουσιαστὴν ἐπὶ Ὄθωνος προσέφερε στὸν Ἀγῶνα δυὸ ἀτίμητα παλληκάρια, τὸν Κων. Παλάσκα, ποὺ εἶχε τὴν ἐκτίμησι τοῦ Καραϊσκάκη καὶ πληγώθηκε στὴ μάχη τοῦ Κερατσινίου[94] καὶ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ ἀτάκτου ἱππικοῦ Χατζημιχάλην Νταλιάνην ἀπὸ τὸ μικρὸ χωριὸ Δελβινακόπουλο τῆς Πρεμετῆς καὶ ὄχι ἀπὸ τὸ Δελβινάκι τοῦ Πωγωνίου, ὅπως ἔχω ἀποδείξει μὲ τὴ διασταύρωσι τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν.

Ὁ πολέμαρχος Χατζημιχάλης ἀφοῦ διεδραμάτισε τὸ ρόλο του στὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησο διεπεραιώθη τὸ 1828 στὴν Κρήτη κι ἐπολέμησε μὲ τὸ ἠπειρωτικὸ σῶμα, ἀπὸ 318 πολεμιστάς, στὸ Φραγκοκάστελλο καὶ ἔπεσαν ὅλοι μέχρι τοῦ τελευταίου καὶ τὰ κόκκαλά τους εἶναι ὁρόσημα στὶς ἐσχατιὲς τῆς Νότιας Ἑλλάδος, στὴν ἄρμη τοῦ Λιβικοῦ πελάγους, γιὰ νὰ δείχνουν πόσο πανελλήνιο ἦταν τὸ φρόνημα τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ πόσο ἐγκολπώθηκαν τὸ ὄνειρο τῆς ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος.

Εἴδαμε διὰ μακρῶν τὴν εἰδικὴ θέσι τῆς Ἠπείρου στὸν Ἀγῶνα τοῦ '21. Κατακλυσμένη ἀπὸ ἀλληπασαδικὰ στρατεύματα πρῶτα κι ἔπειτα σουλτανικά, δὲν προσεφέρθη γιὰ θεαματικὲς μάχες καὶ ὄντας κοντὰ στὴν Ἀλβανία δὲν μποροῦσε νὰ λάβη ἐλευθέραν συγκρότησι κράτους ἔστω καὶ προσωρινὴ ὅπως ἡ Ἀνατολική, Δυτικὴ Στερεὰ Ἑλλάδα καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Ἕνα γράμμα τοῦ Ἰγνατίου (πρώην Ἄρτης) Οὐγγροβλαχίας τῆς 26 Δεκεμβρίου 1821 ἀπὸ τὴν Πίζα πρὸς τοὺς Ἐφόρους τῆς Ὀδησσοῦ ἔχει σκέψεις ποὺ κάνει ὁ πολιτικώτατος Ἰγνάτιος γιὰ τὰ ἠπειρωτικὰ πράγματα:

«Οἱ Ἠπειρῶται ἐστάθησαν βιασμένοι νὰ ἑνωθῶσι μὲ τὸν Ἀλῆν, διὰ νὰ λάβωσι τοὺς οἰκείους τοῦ Ἀλῆ Τούρκους (σημ. συγγρ. δηλ. τοὺς Τουρκαλβανούς) μὲ τὸ μέρος των, διὰ νὰ ἔχωσιν ἀπὸ αὐτὸν κάποιαν βοήθειαν, καὶ διότι τοὺς ἐσύμφερε νὰ μὴ χαλασθῆ καὶ μὲ τὰ χρήματα καὶ μέσα του τοὺς κτυπήση ἔπειτα ὁ Χουρσὶτ Πασᾶς. Ἐκράτησαν διὰ πολὺν καιρὸν δύο ἐχθροὺς εἰς ἀπραξίαν καὶ ἐφέρθησαν ὅπως τὸ ὑπαγορεύει ἡ πλέον ὀρθὴ πολιτεία»[95].

Ἡ Ἤπειρος ἀπὸ στρατιωτικῆς ἀπόψεως ἦταν ἡ γραμμὴ τῶν πρόσω ἔναντι τῶν βορειοδυτικῶν δυνάμεων ἐξ Ἀλβανίας, ὅπως ἡ Μακεδονία ἦταν ἡ γραμμὴ τῶν πρόσω γιὰ τὶς ἐξ Ἀνατολῶν δυνάμεις τοῦ Σουλτάνου. Ἦταν ἀντικειμενικῶς ἀδύνατο νὰ σκηνώσῃ ἐπαναστατικὸ κίνημα, ὅπως καὶ ἔγινε. Ἔγιναν καὶ τὰ δυὸ διαμερίσματα ὁλοκαυτώματα.

Συνοπτικὰ τὸ ρόλο τῆς Ἠπείρου μᾶς δίνει ἕνα πολύτιμο ἔγγραφο, ποὺ ἀπευθύνεται πρὸς τὴν Γην Συνέλευσι τῆς Ἐπιδαύρου καὶ ποὺ ὑπογράφεται ἀπὸ τοὺς Βορειοηπειρῶτας Λουκᾶ Βάγια, Δημ. Ἀθανασίου, Λουκᾶ Χορμόβα καὶ Κυριακούλη Πολυχρόνη Ἀργυροκαστρίτη καὶ ζητεῖ τὴν ἐκπροσώπησί της στὴ Συνέλευσι.

«Ἐπειδὴ ἡ Ἤπειρος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καταταχθῆ εἰς τὸν χορὸν τῶν ἐλευθέρων ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλην. Ἐπικρατείας διὰ τὰς πολλὰς θυσίας, τὰς ὁποίας ἔκαμε καὶ κάμνει ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τούτου ἀγῶνος.....».

---

94) Χρ. Περραιβοῦ, Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, σελ. 246.

95) Π. Μ. Κοντογιάννη, Ἱστορικὰ ἔγγραφα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Ἑλλην. Ἐπανάστασιν, 1927, σελ. 169.

Τὸ Σούλι ἄρχισε τὸν Ἱερὸν Ἀγῶνα τέσσαρας μῆνας πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀποστατῆσαν τὸ 1820 ἔτος, τὸν Δεκέμβριον μῆνα.

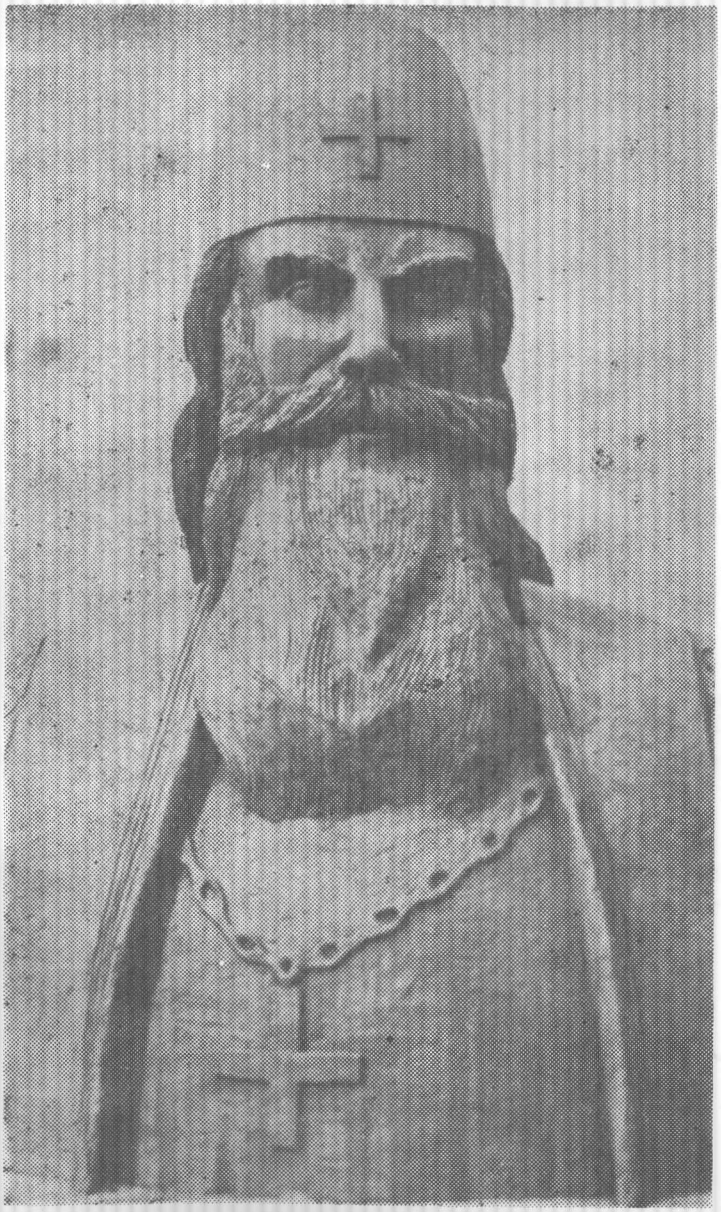
Οἱ ἀνίκητοι καὶ τουρκομάχοι ἐξ ἀρχῆς Σουλιῶται, ἡνωμένοι μὲ Λακκιώτας, μὲ Τζάμηδες, μὲ Χορμοβίτας, μὲ Ριζιώτας, μὲ Χειμαρριώτας καὶ ἄλλους Ἠπειρώτας κατετρόμαξαν τὸ στρατόπεδον τοῦ Χουρσίτη καὶ ἐμπόδισαν πολὺν καιρὸν τὴν ὁρμὴν τῶν ἐχθρῶν κατὰ τῆς δυτικῆς Ἑλλάδος. Τὰ Γραμμενοχώρια, χωρία τῶν Ἰωαννίνων δύο ὥρας μακρὰν ἀπέχοντα αὐτῶν, τὰ Κούρεντα καὶ ἄλλα, ἡ Ἄρτα, τὰ Τζουμέρκα, οἱ Καλλαρύται, τὰ Κατζανοχώρια, τὸ Ραδοβύζι καὶ μετὰ ταῦτα ἡ Γότιστα ἐμιμήθησαν τὸ παράδειγμά των. Οἱ Ζαγορίσιοι ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ μακαρίτου Ἀλεξ. Νούτσου κατετάχθησαν εἰς τὸν ἱερὸν τοῦτον ἀγῶνα στρατοπεδεύσαντες εἰς Τζοντίλαν καὶ Δοβράν. Καὶ οὕτως ἔγινεν ἡ Ἤπειρος τὸ θέατρον τοῦ πολέμου καὶ τὸ προπύργιον τῆς Ἑλλάδος»[96].

13 Ἀπριλίου 1826

Νομίζω ὅτι ἔγινε φανερὸ τί πατριωτισμὸς καὶ ἀνιδιοτέλεια χαρακτηρίζει τὴ συμμετοχὴ τῶν Ἠπειρωτῶν καὶ Βορείων Ἑλλήνων γενικά, στὸν ἀγῶνα ποὺ ἐπὶ τέλους δὲν ἀγωνίζονταν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν, μὲ τὴ στενὴ ἔννοια, ἀφοῦ αὐτὰ ἦταν πιὰ λεία τῶν κατακτητῶν, ἀλλὰ ποὺ προσδοκοῦσαν τὴν ἀνάστασι τῆς ὅλης Ἑλλάδος γιὰ νὰ εὕρουν τὴν ἐθνική τους ἀποκατάστασι καὶ ποὺ οὐδὲ μιὰ στιγμὴ πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ τους, καθ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ δεκαετοῦς πολέμου, νὰ περιοριστοῦν στὴ συγκρότησι «αὐθεντάτου», ὅπως κάποια στιγμὴ ἐσκέφθησαν οἱ νότιοι Ἕλληνες γιὰ «αὐθεντᾶτο» τοῦ Μορέος, ἀπελπισμένοι ἀπὸ τὶς ἀντιξοότητες τῆς τύχης τοῦ πολέμου.

ΑΛΕΞ. Χ. ΜΑΜΜΟΠΟΥΛΟΣ

96) Δ. Κοκκίνου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, τόμος 10ος σελ. 25.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ:

Στὸ ἄρθρο «Ἡ προετοιμασία τοῦ '21 καὶ τὸ 'Ηπειρωτικὸ δέον», παρακαλοῦμεν νὰ διορθωθοῦν τὰ παρακάτω βασικὰ λάθη:

Σελὶς 34/518 ἀντὶ Βασίλειον Γ΄ νὰ διαβαστῆ Μιχαὴλ Γ΄.

Σελὶς 36/520: 1) 'Αντὶ ἀπὸ τὸν Εὔξεινο ἕως τὸ Πόντο νὰ διαβαστῆ ..... ἕως τὸ 'Ιόνιο. 2) 'Αντὶ 1561 νὰ διαβαστῆ 1461. 3) 'Αντὶ ἀπὸ τὴν κάραν τοῦ Πάπα νὰ διαβαστῆ τὴν τιάραν τοῦ Πάπα.